

ARENDTOVÁ

*Původ
totalitarismu
I–III*

HANNAH ARENDTOVÁ, nar. roku 1906 v Hannoveru v židovské rodině, patří k nejvlivnějším politickým myslitelům 20. století. Studovala filosofii a klasickou filologii ve Freiburgu u Edmunda Husserla, v Marburku u Martina Heideggera a Rudolfa Bultmanna. Osobní vztah k Martinu Heideggerovi nakonec vedl k jejímu přechodu do Heidelbergu, kde r. 1928 promovala práci *Der Liebesbegriff bei Augustinus* u Karla Jasperse, který se stal jejím celoživotním přítelem. V r. 1933 ilegálně pracovala pro německé sionisty, byla zatčena, z Německa pak utekla nejprve do Francie a poté přes Lisabon do New Yorku. V padesátých letech začala přednášet na amerických univerzitách (Bard College, kalifornská univerzita v Berkeley, chicagská univerzita atd.). Umírá na konci roku 1975.

Arendtová se proslavila především dílem *Původ totalitarismu* (The Origins of Totalitarianism, 1951), které bylo z mnoha důvodů kritizováno, především pro ztotožnění nacismu se stalinismem. Ještě více sporů vyvolala její kniha *Eichmann v Jeruzalémě* (Eichmann in Jerusalem, 1963), která byla inspirována soudem s prominentním nacistou. Myšlení Hannah Arendtové vykazuje značnou vnitřní jednotu, i když nikdy žádný myšlenkový systém nevypracovala.

Z ostatních autorčiných prací uvedme ještě *The Human Condition* (1958), *On Revolution* (1963), *On Violence* (1970), *Life of the Mind* (1978).

OIKOYMENH
Edice Oikúmené
Hennerova 223
150 00 PRAHA 5

Kniha vychází za laskavého přispění:

Ackermann – Gemeinde e.V.
Grantové agentury ČR
(grantový úkol č. 401/93/2255)
Open Society Fund

Copyright © 1951, 1958, 1966, 1968, 1973 by Hannah Arendt
Copyright renewed 1979 by Mary McCarthy West
Translation © Jana Fraňková, Jan Rypka, Mario Stretti,
Zdenka Strettiová, Helena Vebrová, 1996

© OIKOYMENH, 1996
ISBN 80-86005-13-5

OBSAH

Předmluva k prvnímu vydání	9
Předmluva k první části: antisemitismus	13
Předmluva ke druhé části: imperialismus	21
Předmluva k třetí části: totalitarismus	28

Část první – ANTISEMITISMUS

I. ANTISEMITISMUS JAKO VÝSMĚCH ZDRAVÉMU ROZUMU . . .	51
II. ŽIDÉ, NÁRODNÍ STÁT A ZROZENÍ ANTISEMITISMU	61
1. Problémy emancipace a židovský státní bankéř	61
2. Raný antisemitismus	83
3. První antisemitské strany	92
4. Levicový antisemitismus	100
5. Zlatý věk bezpečí	110
III. ŽIDÉ A SPOLEČNOST	115
1. Mezi páriou a parvenu	117
2. Mocný kouzelník	133
3. Mezi nectností a zločinem	147
IV. DREYFUSOVA AFÉRA	159
1. Fakta o případu	159
2. Třetí republika a francouzské židovstvo	166
3. Armáda a duchovenstvo proti republice	172
4. Lid a lůza	181
5. Židé a dreyfusiani	194
6. Milost a její význam	196

Část druhá – IMPERIALISMUS

V. POLITICKÁ EMANCIPACE BURŽOAZIE	201
1. Expanze a národní stát	202
2. Moc a buržoazie	216
3. Spojenectví mezi lůzou a kapitálem	231

VI. RASOVÉ MYŠLENÍ PŘED RASISMEM	245
1. „Rasa“ aristokratů proti „národu“ občanů	249
2. Rasová jednota jako náhražka za národní emancipaci	254
3. Nový klíč k dějinám	260
4. „Práva Angličanů“ versus práva lidí	266
VII. RASA A BYROKRACIE	278
1. Přízračný svět černého kontinentu	280
2. Zlato a rasa	294
3. Imperialistický charakter	306
VIII. KONTINENTÁLNÍ IMPERIALISMUS: PAN-HNUTÍ	324
1. Kmenový nacionalismus	330
2. Dědictví bezzákonnosti	350
3. Strana a hnutí	359
IX. ROZPAD NÁRODNÍHO STÁTU A KONEC PRÁV ČLOVĚKA	380
1. „Národ menšin“ a lidé bez státní příslušnosti	383
2. Zmatky s právy člověka	409

Část třetí – TOTALITARISMUS

X. BEZTRÍDNÍ SPOLEČNOST	429
1. Masy	429
2. Dočasné spojenectví mezi lůzou a elitou	455
XI. TOTALITNÍ HNUTÍ	473
1. Totalitní propaganda	473
2. Totalitní organizace	501
XII. TOTALITARISMUS U MOCI	532
1. Takzvaný totalitní stát	536
2. Tajná policie	568
3. Totální nadvláda	592
XIII. IDEOLOGIE A TEROR: NOVÁ FORMA VLÁDNUTÍ	621
Bibliografie	647
První část: Antisemitismus	647
Druhá část: Imperialismus	658
Třetí část: Totalitarismus	668

*Weder dem Vergangenen anheimfallen
noch dem Zukünftigen.
Es kommt darauf an,
ganz gegenwärtig zu sein.*

Karl Jaspers

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Dvě světové války během jedné generace, které od sebe dělil nepřetržitý sled místních válek a revolucí a po nichž nenásledovaly ani mírová smlouva pro poraženého ani oddech pro vítěze, skončily předjímáním třetí světové války mezi dvěma zbylými světovými mocnostmi. Tento moment předjímání je jako ticho, které nastává poté, co zemřely všechny naděje. Už nedoufáme v konečnou obnovu starého světového řádu se všemi jeho tradicemi nebo v opětovné učlenění mas pěti kontinentů, které byly uvrženy do chaosu vytvořeného násilím válek a revolucí a rostoucím rozkladem všeho, co mu dosud nepodlehlo. V nejrozmanitějších podmínkách a nejrůznorodějších situacích můžeme pozorovat vývoj týchž fenoménů – bezdomovectví v nebyvalém rozsahu a vykořeněnosti do nebyvalé hloubky.

Naše budoucnost nikdy nebyla tak nepředvídatelná, nikdy jsme tolik nezáviseli na politických silách, od nichž nelze s důvěrou očekávat, že se přidrží pravidel zdravého rozumu a vlastního zájmu – silách, které posuzovány podle měřítek jiných století vypadají jako čiré šílenství. Jako by se lidstvo rozdělilo na ty, kdo věří v lidskou všemohoucnost (kdo si myslí, že všechno je možné, jestliže člověk ví, jak zorganizovat masy), a na ty, pro které se bezmocnost stala hlavní zkušeností jejich životů.

V rovině historického náhledu a politického myšlení převládá obecná, nejasně definovaná shoda, že základní struktura všech civilizací se nachází v kritickém bodě. Třebaže se může zdát, že je v některých částech světa lépe uchována než v jiných částech, nikde taková shoda nemůže zajistit zvládnutí všech možností tohoto století či dát přiměřenou odpověď na jeho hrůzy. Středem těchto událostí jsou, jak se zdá, často více zoufalá naděje a zoufalý strach než vyvážený úsudek a uměřený náhled. Na ústřední události naší doby zapomněli stejně účinně ti, kdo se odevzdali víře v nevyhnutelný zánik, jako ti, kdo se oddali neuváženému optimismu.

Tato kniha byla napsána v atmosféře jak neuváženého optimismu, tak slepého zoufalství. Tvrdí se v ní, že pokrok a zkáza jsou dvě strany téže mince; že obojí je článkem pověry, a nikoli víry. Byla napsána z přesvědčení, že je možné odhalit skryté mechanismy, které roztavily všechny tradiční elementy našeho politického a duchovního světa v konglomerát, v němž všechno, jak se zdá, ztratilo specifickou hodnotu a stalo se nerozpoznatelným pro lidské chápání a nepoužitelným k lidskému účelu. Poddát se prostě procesu dezintegrace se stalo neodolatelným pokušením, nejen proto, že to předstíralo falešnou velikost „dějinné nutnosti“, ale i proto, že všechno vně této nutnosti se začalo jevit jako neživé, bezkrevné, nesmyslné a neskutečné.

Přesvědčení, že vše, co se na zemi děje, musí být pro člověka pochopitelné, může vést k interpretování dějin pomocí otřepaných frází. Porozumět neznamená popřít odporné, vyvodit bezprecedentní z precedentů nebo vysvětlit fenomény pomocí takových analogií a generalizací, že přestaneme vnímat dopad reality a šok zkušenosti. Spíše to znamená zkoumat a vědomě nést břemeno, které na nás naše století vložilo – nikoli popírat jeho existenci a poddajně se podrobovat jeho tíze. Pochopit znamená zkrátka nepromýšlet předem, ale pozorně přijmout skutečnost a vydržet její nápor – ať už je jakákoli.

V tomto smyslu musí být možné s porozuměním čelit šokujícímu faktu, že se tak nepatrný (a ve světové politice tak bezvýznamný) fenomén jako židovská otázka a antisemitismus mohl stát katalyzátorem nejprve nacistického hnutí, pak světové války a konečně zřizování továren na smrt. Také musí být možné s porozuměním čelit groteskní disparitě mezi příčinou a následkem, která uvedla epochu imperialismu, kdy ekonomické obtíže vedly v několika desetiletích k hluboké proměně politické situace na celém světě; i zvláštní nesrovnalosti mezi otevřeně vyznávaným cynickým „realismem“ totalitních hnutí a jejich viditelným přezíráním celkové textury reality; i dráždicímu rozporu mezi skutečnou mocí moderního člověka (větší než kdy předtím, tak velkou, že by člověk mohl zpochybnit samu existenci svého univerza) a neschopností moderních lidí žít ve světě a chápat smysl světa, který lidská síla utvořila.

Totalitní pokus o dobytí světa a totální nadvládu je ničivá cesta ven ze všech slepých uliček. Jeho vítězství může spadat vjedno se

zničením lidstva; kdekoli se totalitarismus ujal vlády, začal ničit podstatu člověka. A přece, obrátit se zády k ničivým silám tohoto století je málo platné.

Potíž je v tom, že naše doba tak podivně propleťla dobré a zlé, že bez imperialistické „expanze pro expanzi“ by se svět nikdy nemohl stát jedním; bez politického vynálezu buržoazie „... mocí pro moc“ by nemohla být nikdy odhalena velikost lidské síly; bez falešného světa totalitních hnutí, ve kterém byly s ničím nesrovnatelnou jasností vyjádřeny základní nejasnosti naší doby, bychom mohli být dohnáni k záhubě, aniž bychom si kdy uvědomili, co se vlastně přihodilo.

A je-li pravda, že v konečných fázích totalitarismu se ukazuje absolutní zlo (absolutní, protože už nemůže být odvozeno z lidsky pochopitelných motivů), je také pravda, že bez něho bychom nikdy nemohli poznat opravdu radikální povahu zla.

Antisemitismus (ne jenom nenávist k Židům), imperialismus (ne jenom dobývání), totalitarismus (ne jenom diktátorství) – jedno po druhém, s větší a větší brutalitou demonstrovaly, že lidská důstojnost potřebuje novou záruku, kterou lze nalézt jenom v novém politickém principu, v novém zákonu na zemi, jehož platnost musí tentokrát pochopit celé lidstvo, jehož moc však musí zůstat přísně omezena, zakořeněna v nově definovaných územních entitách a jimi kontrolována.

Už si nemůžeme dovolit vzít to, co bylo dobré v minulosti, a jednoduše to nazvat svým dědictvím, a to zlé odložit a jednoduše si myslet, že je to mrtvé břímě, které čas sám od sebe pohrbí v zapomnění. Podzemní proud dějin Západu vyšel konečně na povrch a zmocnil se důstojnosti naší tradice. V této realitě žijeme. A proto jsou marné všechny snahy uniknout chmurám přítomnosti do nostalgie nad ještě nedotčenou minulostí nebo do zapomnění očekávajícího lepší budoucnost.

Hannah Arendtová

Léto 1950

PŘEDMLUVA K PRVNÍ ČÁSTI: ANTISEMITISMUS

Antisemitismus, světská ideologie devatenáctého století – podle jména, nikoli však obsahem, do sedmdesátých let devatenáctého století neznámá –, a náboženská nenávist vůči Židům, podnícená vzájemným nepřátelstvím dvou neslučitelných vyznání, nejsou zjevně jedno a totéž; je dokonce sporné, do jaké míry tato ideologie odvozuje své argumenty a emocionální působivost od náboženské nenávisti. Představa nepřerušované historie pronásledování, vyhánění a masakrů od konce Římské říše přes středověk a novověkou éru až do současnosti, často ještě vyšperkovaná myšlenkou, že moderní antisemitismus není ničím jiným než zesvětštělou verzí lidových středověkých pověr,¹ není o nic méně scestná (i když jistě méně škodlivá) než odpovídající antisemitská představa o židovské tajné společnosti, která od starověku vládla – nebo se snažila

¹ Posledním příkladem tohoto názoru je práce Normana Cohna *Warrant for Genocide. The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion“*, New York 1966. Autor začíná implicitním popřením myšlenky, že existuje něco takového jako židovská historie. Židé jsou podle něho „národem, který [...] žije roztroušen po Evropě od kanálu La Manche až po řeku Volhu a má velice málo společného, kromě svých předků, jimiž byli stoupenci židovského náboženství“ (str. 15). Oproti tomu antisemité se mohou pochlubit přímým a nepřerušovaným rodokmenem v prostoru i v čase již od středověku, kdy „byli Židé považováni za agenty Satana, vyznavače ďábla, demony v lidské podobě“ (str. 41). Jediné omezení této paušální generalizace, které učený autor dila *Pursuit of the Millenium* připouští, je fakt, že se zabývá pouze „tím nejstrašnějším druhem antisemitismu, který vede k masakrům a k pokusu o genocidu“ (str. 16). Kniha se rovněž poněkud horlivě snaží dokázat, že „většina německého obyvatelstva nebyla nikdy skutečně zfanatizována proti Židům“ a že jejich vyhlazení „bylo organizováno a ve většině případů provedeno profesionály z řad SA a SS“, organizací, které „v žádném případě nebyly typickým vzorkem německé společnosti“ (str. 212 nn.). Kéž by toto tvrzení odpovídalo skutečnosti! Výsledkem je práce, která se čte, jako kdyby ji napsal asi tak před čtyřiceti lety na základě smutných vzpomínek nějaký nemístně inteligentní člen *Verein zur Bekämpfung des Antisemitismus*.

vládnout – světu. Z historického hlediska a s ohledem na židovskou otázku je diskontinuita mezi pozdním středověkem a moderní dobou výraznější než přerыв mezi římským starověkem a středověkem nebo propast (často považovaná za nejdůležitější milník v historii Židů v diaspoře) oddělující katastrofy prvních křížáckých výprav a raného středověku. Toto přechodné období totiž trvalo téměř dvě století, od patnáctého do konce šestnáctého, během nichž byly vztahy mezi Židy a lidmi nežidovského původu trvale nepříznivé, intenzita židovské „lhostejnosti k situaci a událostem vnějšího světa“ byla trvale vysoká a judaismus se stal „více než kdykoli předtím uzavřeným filosofickým systémem“. Právě tehdy si Židé – bez vnějšího popudu – začali myslet, „že rozdíl mezi židovstvem a ostatními národy není především rozdílem vyznání a víry, ale rozdílem vnitřní podstaty“, a že stará dichotomie mezi Židy a lidmi nežidovského původu byla způsobena „spíše rasovým původem než doktrinálním rozporem“.² Tento posun v hodnocení cizí povahy židovského národa, který mezi lidmi nežidovského původu zobecněl teprve mnohem později v době osvícenství, je zřejmou podmínkou *sine qua non* zrození antisemitismu; není také bezvýznamné, že se projevil nejprve v židovské sebeinterpretaci, a to v době, kdy se evropské křesťanstvo rozpadlo v ony etnické skupiny, které se později politicky osamostatnily v systému moderních národních států.

Historie antisemitismu, stejně jako historie nenávisti vůči Židům, je součástí dlouhého a složitého příběhu vztahů mezi Židy a lidmi nežidovského původu v podmínkách židovského rozptýlení. Zájem o tuto historii prakticky neexistoval až do poloviny devatenáctého století, kdy se objevil současně s nástupem antisemitismu a jeho zuřivou reakcí na emancipované a asimilované židovstvo, což byla zřejmě nejhorší možná konstelace pro vytvoření

² Citováno z J. Katze, *Exclusiveness and Tolerance, Jewish-Gentile Relations in Medieval and Modern Times*, New York 1962, kap. 12; zcela originální studie napsané na nejvyšší možné úrovni, která by vskutku měla rozmetat „mnohé s láskou pěstované představy židovstva“ (jak tvrdí přebal knihy), ale neučinila tak, neboť ji tisk naprosto ignoroval. Katz patří k mladší generaci židovských historiků, z nichž mnozí učí na Jeruzalémské univerzitě a publikují v hebrejštině. Je poněkud nepochopitelné, proč nejsou jejich práce rychleji překládány a publikovány v této zemi. S nimi končí „plačtivá“ prezentace židovské historie, proti níž protestoval Salo W. Brand před téměř čtyřiceti lety.

spolehlivých historických záznamů.³ Od té doby se datuje obecně mylná tendence židovské i nežidovské historiografie – přestože většinou z opačných důvodů – omezovat se na prvky nepřátelství z křesťanských i židovských zdrojů a zdůrazňovat série katastrof, vyhánění a masakrů, které poznačily židovskou historii, stejně jako ozbrojené a neozbrojené konflikty, války, hladomory a morové epidemie poznačily historii Evropy. Netřeba dodávat, že právě židovská historiografie, se svou silnou polemickou a apologetickou zaujatostí, na sebe vzala úkol sledovat záznamy o nenávisti vůči Židům v křesťanské historii, zatímco na antisemitech zůstalo sledování z intelektuálního hlediska nepřiliš odlišných záznamů z dob starých židovských orgánů. Kdykoli vyšla na světlo tato židovská tradice často násilného nepřátelství vůči křesťanům a lidem nežidovského původu, „široká židovská veřejnost byla nejen pobouřena, ale i upřímně udivena“,⁴ tak dobře její mluvčí dokázali přesvědčit sami sebe i všechny ostatní o tom, že židovské vydělení bylo výhradně důsledkem nepřátelství nežidovských národů a nedostatku osvěty. Judaismus, jak nyní tvrdili židovští historikové, byl vždy nadřazen ostatním náboženstvím v tom, že věřil v lidskou rovnost a toleranci. Skutečnost, že tato sebeklamná teorie, doprovázená přesvědčením, že židovský národ byl vždy pasivním trpícím objektem křesťanského pronásledování, vlastně přispěla k přežití a modernizaci starého mýtu o vyvolenosti a nezbytně vedla k novým a často velice komplikovaným metodám vydělování, které potvrzovaly starověkou dichotomii, snad může posloužit jako ironický výsměch těm, kdo se z jakýchkoli důvodů snaží přikrášlovat dějiny a manipulovat politickými fakty a historickými záznamy. Neboť pokud měli Židé něco společného se svými nežidovskými sousedy, co by podpořilo jejich nově proklamovanou rovnost, byla to právě ona nábožensky podmíněná, vzájemně nepřátelská minulost, která právě tak na nejvyšší úrovni překypovala kulturním bohatstvím, jako na úrovni nevzdělaných mas překypovala fanatismem a primitivními pověrami.

³ Je zajímavé, že první moderní židovský historik, J. M. Jost, který psal v Německu v polovině minulého století, byl mnohem méně náchylný k obecným předsudkům světské židovské historiografie než jeho slavnější následovníci.

⁴ J. Katz, cit. d., str. 196.

Ovšem i iritující stereotypy tohoto druhu židovské historiografie vycházejí ze solidnější základny historických fakt, než kterou představovaly zastaralé politické a společenské potřeby evropského židovstva devatenáctého a dvacátého století. Zatímco židovská kulturní historie byla daleko různorodější, než se předpokládalo, a příčiny katastrof se lišily podle historických a zeměpisných okolností, je pravda, že se lišily více v nežidovském prostředí nežli v židovských obcích. Toto osudové nepochopení, které stále přetrvává v populárním podání židovské historie, bylo způsobeno dvěma rozhodujícími reálnými faktory. Po zničení chrámu neměli Židé nikdy a nikde své vlastní území a svůj vlastní stát; jejich fyzická existence vždy závisela na ochraně poskytované nežidovskými institucemi, přestože některé prostředky sebeobrany, jako právo nosit zbraň, byly umožněny „Židům ve Francii a v Německu ještě ve třináctém století“.⁵ Neznamená to, že Židům byla vždy upírána moc, ale je pravda, že kdykoli došlo k násilnému sporu, ať již z jakéhokoli důvodu, byli Židé nejen zranitelní, ale i bezmocní, takže bylo pouze přirozené, obzvláště ve stoletích naprostého odcizení, která předcházela jejich vzestupu k rovnoprávnosti, že pocífovali všechny výbuchy násilí jako pouhá opakování téhož jevu. Katastrofy byly navíc v židovské tradici pojímány v duchu mučednictví, které má svůj historický základ v prvních stoletích našeho letopočtu, kdy jak Židé, tak křesťané vzdorovali moci Římské říše, i ve středověku, kdy zůstávala otevřena možnost podrobit se křtu a tak se zachránit před pronásledováním, i když důvody násilí nebyly náboženské, ale politické a ekonomické. Tato faktická konstelace byla důvodem optické iluze, již od té doby podléhali jak židovští, tak nežidovští historikové. Historiografie „se až doposud zabývala spíše odlukou křesťanského světa od Židů než trendem opačným“,⁶ čímž zastírala jinak významnější skutečnost, že židovské oddělení od nežidovského světa a zvláště od křesťanského prostředí bylo pro židovskou historii mnohem důležitější než pro historii křesťanskou. Důvod pro to byl zřejmý, neboť právě na tomto oddělení a nikoli, jak se vždy předpokládalo, na nepřátelství křesťanů a lidí nežidovského původu – záviselo přežití národa jako definované entity. Teprve v devatenáctém a ve dvacátém století, po

⁵ Tamt., str. 6.

⁶ Tamt., str. 7.

emancipaci a s rozšiřující se asimilací začal hrát antisemitismus roli při uchování národa, poněvadž teprve tehdy začali Židé usilovat o přístup do nežidovské společnosti.

Přestože protizidovské citění bylo v devatenáctém století mezi vzdělanými vrstvami v Evropě dosti rozšířené, antisemitismus jako ideologie – až na několik výjimek – zůstal výsadou pomatenců vůbec a bláznů na pokraji společnosti zejména. Dokonce i pochybné výplody židovských apologeků, které nikdy nepřesvědčily nikoho, kromě přesvědčených, byly zářnými příklady erudice a učenosti ve srovnání s tím, co nabízeli nepřátelé Židů v oboru historického výzkumu.⁷ Když jsem po skončení války začala pořádat pro tuto knihu materiál, sbíraný z dokumentárních zdrojů a někdy vynikajících monografií po více než deset let, neexistovalo jediné celkové zpracování tohoto tématu, které by odpovídalo těm nejzákladnějším požadavkům historického výzkumu. A od té doby se situace téměř nezměnila. Tento stav věcí je o to více odsouzeníhodný, oč se potřeba nestranného, pravdivého zpracování židovské historie stala v poslední době naléhavější než kdykoli předtím. Politický vývoj dvacátého století zahnal židovský národ do bouřlivých událostí; židovská otázka a antisemitismus, z hlediska světové politiky relativně nevýznamné jevy, se staly katalyzátorem nejprve vzestupu nacistického hnutí a poté stály u zrodu organizované struktury třetí říše, v níž každý občan musel prokázat, že *není* Židem, a světové války, jejíž krutost předčila předchozí válečné konflikty a konečně také bezprecedentního zločinu genocidy západní civilizace. Že tyto události vyžadují nejen náрек a odsouzení, ale také porozumění, jsem považovala za samozřejmé. Tato kniha je tedy pokusem porozumět tomu, co se na první a dokonce i na druhý pohled jakémukoli pochopení vymyká.

Porozumět ovšem neznamená popřít to nesnesitelné, vyvodit bezprecedentní z precedentů či vysvětlit fenomény pomocí takových analogií a generalizací, že přestaneme vnímat dopad reality a šok zkušenosti. Znamená to spíše zkoumat a nést tíhu událostí, které na nás dopadly. Znamená to však nepopírat jejich existenci

⁷ Jedinou výjimkou je antisemitský historik Walter Frank, vedoucí nacistického *Reichsinstitut für Geschichte des Neuen Deutschlands* a redaktor devíti dílů *Forschungen zur Judenfrage*, 1937–1944. Především Frankovy vlastní příspěvky lze dodnes dobře využít.

ani se pokorně nepoddávat jejich tíží, jako kdyby všechno, co se skutečně stalo, nemohlo být jinak. Porozumět tedy znamená postavit se bez předsudků a pozorně skutečnosti a současně jí vzdorovat – ať už je či byla jakákoli.

Toto porozumění vyžaduje, i když to samo o sobě nedostačuje, jistou znalost židovské historie v Evropě devatenáctého století a rozvoje antisemitismu, který ji provázel. Následující kapitoly se zabývají pouze těmi prvky historie devatenáctého století, které skutečně patří k „počátku totalitarismu“. Souhrnná historie antisemitismu bude ještě muset být napsána a takový úkol přesahuje rozsah této knihy. Pokud zůstává v historiografii tato mezera, považuji za oprávněné i z pouze odborného hlediska publikovat následující kapitoly jako nezávislý příspěvek k celkové historii, i když byly původně rozvrženy jako součást prehistorie totalitarismu. Navíc to, co platí o historii antisemitismu a čemu se uznávání historikové pečlivě vyhýbali, totiž že padla do rukou nežidovských pomatenců a židovských apologetiků, platí – *mutatis mutandis* – pro téměř všechny faktory, které později vykrytalizovaly v nový totalitní jev; učená ani laická veřejnost je téměř nezaznamenaly, protože patřily k podzemnímu proudu evropské historie, kde – skryty před světlem veřejnosti a pozorností učenců – mohly nabýt tak naprosto nečekané síly a důsažnosti.

Teprve poté, co se tento podzemní proud dostal na světlo veřejnosti a vykrytalizoval do své katastrofické podoby, objevila se tendence ztotožňovat totalitarismus se svými elementy a kořeny – jako by každý výbuch antisemitismu či rasismu, každý projev imperialismu mohl být označen jako totalitarismus. Tento falešný názor je zavádějící při hledání historické pravdy, jako je škodlivý pro politický úsudek. Totalitární politika – zdaleka ne jednoduše antisemitská, rasistická, imperialistická či komunistická – používá a zneužívá své vlastní ideologické a politické složky, až se podstata její faktické reality, z níž tyto ideologie původně získaly svou sílu a propagační hodnotu – například realita třídního boje či střet zájmů Židů a jejich sousedů – úplně vytratí. Bylo by jistě velkou chybou podceňovat roli, kterou hrál a stále hraje čirý rasismus při formování vlády ve státech amerického Jihu, ale ještě větší chybou by bylo, kdybychom došli k retrospektivnímu závěru, že po více než sto let vládl velkému území Spojených států totalitarismus. Jediným přímým, nefalšovaným důsledkem antisemitského hnu-

tí devatenáctého století nebyl nacismus, ale naopak sionismus, který přinejmenším ve své západní ideologické formě byl jakousi kontraideologií, „odpovědí“ na antisemitismus. Tím ovšem neříkáme, že židovské sebevědomí bylo pouhým výtvozem antisemitismu; i povrchní znalosti židovské historie, jejímž hlavním zájmem od babylonského exilu bylo vždy přežití národa v převážně nepříznivých podmínkách diaspory, by měly být dostatečné k tomu, aby odhalily onen nejnovější mýtus, který se stal módním v intelektuálních kruzích po Sartrově „existencialistické“ interpretaci Žida jako někoho, kdo je považován za Žida a definován jako Žid těmi ostatními.

Nejlepším příkladem toho, co současně rozděluje i spojuje předtotalitární a totalitární antisemitismus, je asi absurdní příběh *Protokolů sionských mudrců*. Skutečnost, že nacisté použili tento padělek k vysvětlení svých světovládných nároků není jistě součástí historie antisemitismu, naopak jediné tato historie může vysvětlit, proč měla tato evidentní povídačka dostatek věrohodnosti, že vůbec mohla být použita jako materiál protizidovské propagandy. Na druhé straně ovšem historie antisemitismu nedokáže vysvětlit, proč by se měl totalitní nárok na světovládu, uplatňovaný členy a prováděný metodami tajné společnosti, vůbec stát přitažlivým politickým cílem. Tato politicky (i když ne propagandisticky) mnohem významnější funkce vychází obecně z imperialismu, z jeho vysoce výbušné kontinentální formy, především z takzvaného panhnutí.

Tato kniha je tedy omezena jak v čase a prostoru, tak ve svém tématu. Její rozbor je zaměřen na židovskou historii ve střední a západní Evropě od časů dvorních Židů do Dreyfusovy aféry, pokud se tato historie týká zrodu antisemitismu a do jaké je jím ovlivněna. Zabývá se antisemitskými hnutími, která byla ještě poměrně pevně založena na faktické realitě charakterizující vztahy mezi Židy a lidmi nežidovského původu, to jest na roli, kterou Židé na jedné straně hráli při rozvoji národního státu, a na jejich roli v nežidovské společnosti na straně druhé. Vznik prvních antisemitských stran v sedmdesátých a osmdesátých letech devatenáctého století je zlovým bodem, kdy byla překročena dosud omezená reálná zkušenostně vykazatelná základna konfliktu zájmů a otevřela se cesta, která skončila u „konečného řešení“. Od té doby – v epoše imperialismu, po níž následovalo období totalitních hnutí a totalitních

vlád – již není možné izolovat židovskou otázku či antisemitskou ideologii od problémů, které ve skutečnosti nemají téměř žádný vztah k moderní židovské historii. Důvodem pro to není fakt, že tyto problémy hrály tak významnou úlohu ve světovém dění, nýbrž to, že antisemitismus sám byl nyní použit k dalším účelům, které – ač jejich praktické důsledky nakonec učinily z Židů jejich hlavní oběti – stavěly specifické židovské a protižidovské zájmy naprosto stranou.

Imperialistickou a totalitární verzí antisemitismu dvacátého století se budou zabývat druhý a třetí díl této práce.

*Hannah Arendtová
Červenec 1967*

PŘEDMLUVA KE DRUHÉ ČÁSTI: IMPERIALISMUS

Zřídka kdy bylo možné začátek nějakého historického období datovat tak přesně a jen vzácně byly šance současných pozorovatelů na to, aby byli svědkem jeho definitivního konce, tak dobré jako v případě imperialistické epochy. Imperialismus totiž, vzniklý z kolonialismu a zapříčiněn nesouladem mezi systémem národního státu a hospodářským a průmyslovým rozvojem v poslední třetině devatenáctého století, nezačal svou politiku expanze pro expanzi dříve než kolem roku 1884, a tato nová varianta mocenské politiky se odlišovala právě tak od národních válečných výbojů do přilehlých území, jako byla nesrovnatelná se skutečným budováním impéria v římském stylu. Konec této politiky, který se zdál být nevyhnutelný po „likvidaci impéria Jeho Veličenstva“, jíž Churchill odmítl „předsedat“, se skutečně naplnil vyhlášením indické nezávislosti. Skutečnost, že Britové dobrovolně zrušili svou koloniální nadvládu, je stále jednou z nejvýznamnějších událostí v dějinách dvacátého století, a poté, co se tak stalo, nemohl žádný evropský stát udržet své zámořské državy. Jedinou výjimkou je Portugalsko, jehož podivná schopnost pokračovat v boji, který všechny ostatní evropské koloniální mocnosti musely vzdát, může být vyvolána jeho národní zaostalostí spíše než Salazarovou diktaturou; neboť nejenom slabost nebo vyčerpání ze dvou vražedných válek v jedné generaci, ale i morální zábrany a politické názory nejrozvinutějších národních států radily ustoupit od krajních opatření, od zavedení „správních masakrů“ (A. Carhill), které by možná potlačily nenásilnou vzpouru v Indii, i od pokračujícího „ovládání porobených ras“ (Lord Cromer) pro velmi obávaný bumerangový efekt na mateřské země. Když se konečně Francie, díky tehdy dosud nedotknutelné autoritě de Gaullově, odvážila vzdát se Alžírsko, které vždycky považovala za součást Francie stejně jako *département de la Seine*, zdálo se, že byl překročen bod, odkud není návratu.

Ať už by byly hodnoty této naděje jakékoli, kdyby po horké válce proti nacistickému Německu nenásledovala studená válka mezi sovětským Ruskem a Spojenými státy, měl by člověk sto chutí dívat se při pohledu nazpět na poslední dvě desetiletí jako na období, kdy dvě nejmocnější země světa usilovaly zaujmout výhodnou pozici v konkurenčním boji o nadvládu ve viceméně stejných oblastech, ve kterých evropské národy vládly již dříve. Jsme v pokušení se dívat na nové nejisté zmírnění napětí mezi Ruskem a Amerikou spíše jako na výsledek objevení se třetí potenciální světové mocnosti, Číny, než jako na zdravý a přirozený důsledek odtotalitarizování Ruska po Stalinově smrti. A kdyby měl další vývoj potvrdit platnost těchto svůdných interpretací, z historického hlediska by to znamenalo, že jsme v ohromně zvětšeném měřítku nazpět tam, kde jsme začali, to jest v imperialistické epoše a na kolizní cestě, která vedla k první světové válce.

Často se říkalo, že Britové nabyli svého impéria bez vědomého úsilí, spíše v důsledku automatických sklonů, jež neodolaly tomu, co se zdálo být možné a co bylo svůdné, než cestou záměrné politiky. Je-li to pravda, pak cesta do pekel je dlážděna nejen příslovečnými dobrými úmysly, ale lze se tam dostat i tehdy, kdy úmysly zcela chybí. A objektivní fakta, která vyzývají k návratu k imperialistické politice, jsou dnes vsutku tak přesvědčivá, že člověk má sklon věřit přinejmenším v poloviční pravdu tohoto tvrzení, nehledě na neupřímné ujišťování o dobrých úmyslech na obou stranách – o amerických „závazcích“ vůči neudržitelnému statu quo, jenž se vyznačuje zkorumpovaností a nekompetencí, a o ruských pseudorevolučních řečech o válkách za národní osvobození. Budování národních států v zaostalých oblastech, v nichž nedostatek všech nutných podmínek pro národní samostatnost je kompenzován sterilním útočným šovinismem, mělo za následek vznik obrovského mocenského vakua a vyvolalo konfrontaci supervelmocí, která je tím prudší, čím nemožnější se díky rozvoji nukleárních zbraní zdá přímý mocenský střet mezi nimi jakožto poslední prostředek k „vyřešení“ všech konfliktů. Nejenže každý konflikt mezi malými nerozvinutými zeměmi v těchto rozlehlých oblastech – ať už je to občanská válka ve Vietnamu nebo národnostní konflikt na Středním východě – okamžitě přivolá potenciální či aktuální intervenci supermocností, ale o těchto konfliktech samých či přinejmenším o tom, jak bylo načasováno jejich vypuknutí, se

lze domnívat, že byly zmanipulovány nebo přímo vyvolány zájmy a manévry, které nemají vůbec nic společného s konflikty a zájmy regionálního původu. Nic nebylo tak charakteristické pro mocenskou politiku v imperialistické epoše jako tento posun od lokalizovaných, omezených, a tedy předvídatelných cílů určených národními zájmy k neomezené honbě za stále větší mocí na globální úrovni, která může zpusťit celou zeměkouli, aniž by sledovala jakýkoli určitý, národně a teritoriálně diktovaný účel a aniž by měla jakýkoli předvídatelný směr. Toto scházení na scestí se stalo zjevným také na ideologické rovině, neboť slavná teorie řetězové reakce, podle níž se americká zahraniční politika cítí zavázána vést válku v jedné zemi kvůli integritě jiných zemí, jež nejsou ani jejími sousedy, není ničím jiným než novou variantou staré „velké hry“, jejíž pravidla dovoľovala, a dokonce vyžadovala považovat národní celky za odrazové můstky nebo, řečeno dnešní terminologií, za záruky bohatství i nadvlády nad třetí zemí, která se zase stala pouhým odrazovým můstkem v nekonečném procesu expanze a akumulace moci. Právě o této řetězové reakci, charakterizující imperialistickou mocenskou politiku – jejímž typickým protagonistou je tajný agent –, říká Kipling ve své novele *Kim*: „Velká hra končí teprve tehdy, když jsou všichni mrtví. Dříve ne.“ Jediný důvod, proč se jeho proroctví nesplnilo, spočíval v ústavní překážce národního státu. Dnes se naše jediná naděje, že se jeho proroctví nesplní v budoucnu, opírá o ústavní překážky americké republiky a dále o omezení, která klade technologie nukleárního věku.

Tím nechci popřít, že se neočekávané znovuoživení imperialistické politiky a imperialistických metod koná za značně změněných podmínek a okolností. Iniciativa k zámořské expanzi se posunula na západ – z Anglie a západní Evropy do Ameriky – a iniciativa ke kontinentální expanzi do geograficky přilehlých oblastí už nepochází ze střední a východní Evropy, ale vychází výlučně z Ruska. Imperialistická politická linie víc než kterýkoli jiný jednotlivý faktor přivedla rozpad Evropy, a proroctví státníků a historiků o tom, že dva obři stojící po stranách evropských států na východě a na západě se nakonec ukážou jako dědici její moci, se podle všeho vyplnila. Nikdo už neospravedlňuje expanzi na jedné straně tím, že je to „poslání bílého muže“, a na straně druhé, že jde o „rozšířené kmenové vědomí“ usilující sjednotit lidi podobného etnického původu; místo toho slyšíme o „závazcích“ vůči kli-

entským státům, o odpovědnosti dané mocnosti a o solidaritě s revolučními národně osvobozeneckými hnutími. Samotné slovo „expanze“ zmizelo z našeho politického slovníku. Na místo toho se hovoří o „rozšiřování“ vlivu nebo kriticky o přílišném rozšiřování vlivu, což má význam velice podobný. Politicky důležitější je, že soukromé investice ve vzdálených zemích, původně první hybatel imperialistického rozvoje, dnes převyšuje zahraniční, hospodářská i vojenská pomoc, poskytovaná přímo vládami. (Jen v roce 1966 vynaložila americká vláda 4,6 miliard dolarů na hospodářskou pomoc a zahraniční úvěry a dále v desetiletí 1956–1965 pak 1,3 miliard dolarů ročně na vojenskou pomoc. V porovnání s tím investice soukromého kapitálu činily roku 1965 3,69 miliard dolarů a roku 1966 3,91 miliard dolarů.)¹ To znamená, že éra takzvaného dolarového imperialismu, specificky americké varianty imperialismu před druhou světovou válkou, která byla politicky nejméně nebezpečná, definitivně skončila. Soukromé investice – „aktivity tisíce amerických společností působících ve stovkách zahraničních zemí“, „soustředěné v nejmodernějších, nejstrategičtějších, nejrychleji rostoucích sektorech zahraniční ekonomiky“ – přinášejí mnoho politických problémů, a to i v případě, že nejsou chráněny státní mocí. Zahraniční pomoc, poskytovaná z ryze humanitárních důvodů, je svou povahou politická právě proto, že jejich motivem není zisk. V zemích, které politicky i hospodářsky zcela zpusťly, které upadly díky korupci a neschopnosti ještě dříve, než se zde podařilo nastartovat rozvoj, byly utraceny miliardy dolarů a tyto peníze už nejsou „přebytečným“ kapitálem, který nemohl být výnosně a prospěšně investován v domácí zemi, ale podivným produktem bohatství prosperujících zemí, které si na rozdíl od těch, jež na to nemají, mohou dovolit utrácet. Jinými slovy, ziskuchtivé motivy, jejichž důležitost pro imperialistickou politiku byla často přeceňována i v minulosti, nyní úplně zmizely; jenom velmi bohaté a velmi mocné země si mohou dovolit ohromné ztráty, jež s sebou imperialismus nese.

Pokoušet se analyzovat či vyhodnocovat s jakoukoli mírou přesnosti tyto poslední trendy by bylo asi předčasné a určitě by to

¹ Čísla jsou uváděna postupně podle L. Model, *The Politics of Private Foreign Investment*, a K. Kauffman a H. Stalson, *U.S. Assistance to Less Developed Countries, 1956–65*, obojí in: *Foreign Affairs*, červenec 1967.

přesahovalo rámec zde naznačených úvah. Co se však zdá být nepříjemně zřejmé již nyní, je síla určitých zdánlivě nekontrolovatelných procesů, které mají tendenci otřásat všemi nadějemi na ústavní vývoj v nových státech a podkopávat republikánské instituce v těch starých. Na to, aby byl možný i jen jejich povrchní výčet, je příkladů až příliš. Avšak již vznik „neviditelné vlády“ pomocí tajných služeb, jejichž působnost ve vnitřních záležitostech, v kulturních, vzdělávacích a hospodářských sektorech našeho života byla odhalena až nedávno, je příliš zlověstné znamení na to, abychom jej přešli mlčením. Není důvod pochybovat o tvrzení pana Allana W. Dullese, že zpravodajská služba má od roku 1947 v této zemi „větší vliv na vládu než kdekoli jinde na světě“. A stejně tak není důvod si myslet, že od roku 1958, kdy tento výrok zazněl, vliv zpravodajské služby ve Spojených státech poklesl. Na smrtelné nebezpečí „neviditelné vlády“ pro instituce „vlády viditelné“ se často poukazovalo. O intimní tradiční spojitosti mezi imperialistickou politikou a vládou pomocí „neviditelné vlády“ a tajných agentů se toho ví už méně. Je mylné si myslet, že vytvoření sítě tajných služeb v této zemi po druhé světové válce bylo odpovědí na přímé ohrožení její další existence špiónážní sítí sovětského Ruska. Válka vynesla Spojené státy do postavení největší světové mocnosti, a spíše tato světová moc než existence státu byla zpochybněna revoluční mocí komunismu řízeného z Moskvy.²

Ať už jsou příčiny amerického vzestupu k světové moci jakékoli, rozhodně k nim nepatří zahraniční politika, která by promyšleně takový cíl sledovala, ani k nim nepatří nějaký nárok na vládu nad světem. A totéž pravděpodobně platí i o nedávných a dosud pouze váhavých krocích této země k imperialistické mocenské politice. Už forma vlády ve Spojených státech je k něčemu takovému v porovnání s jinými vládními formami zcela nevhodná. Propast mezi západními zeměmi a zbytkem světa, ne jenom a ne zejména v bo-

² Podle pana Dullese musela vláda „potírat oheň ohněm“, což pak dále bývalý šéf CIA vysvětlil s odzbrojující upřímností, kterou se lišil od svých kolegů v jiných zemích. CIA se musela zcela samozřejmě vymodelovat podle sovětské státní tajné služby, která „je víc než tajnou policejní organizací, víc než organizací rozvědky a kontrarozvědky. Je nástrojem pro *podvratnou činnost, manipulování a násilí, pro tajné zasahování do záležitostí jiných zemí.*“ (Kurzi-va vyznačena autorkou.) Viz A. W. Dulles, *The Craft of Intelligence*, New York 1963, str. 155.

hatství, ale i ve vzdělání, v technických znalostech a obecné kvalifikovanosti, se do mezinárodních vztahů negativně promítala už od začátku opravdové světové politiky. A tato propast, která se v posledních desetiletích pod tlakem rychle se rozvíjejících komunikačních systémů a z toho plynoucího smršťování vzdáleností na zeměkouli vůbec nezmenšuje, neustále rostla a nyní nabývá alarmujících rozměrů. „Míra růstu populace v méně rozvinutých zemích byla v porovnání s demografickými přírůstky vyspělých zemí dvojnásobná.“³ Již tento faktor by si měl vynutit, aby se rozvojové země obrátily s žádostí o pomoc k zemím, které disponují jak nadbytkem potravin, tak technologickými a politickými znalostmi. Skutečností ale je, že právě populační růst veškerou pomoc maří. Je jasné, že čím větší je populace, tím menší pomoc *per capita* může dostat, a pravda je taková, že všechny země, které si na počátku nebyly s to pomoci samy jako např. Japonsko, jsou po dvou desetiletích programů vydatné pomoci chudší a mnohem vzdálenější politické stabilitě než kdy předtím. Pokud jde o vyhlídky imperialismu, tato situace je neobyčejně zlepšuje už z prostého důvodu, že nikdy dříve nezáleželo méně na pouhém množství lidí; vláda v jižní Africe, kde tyranská menšina je početně převyšována téměř deset ku jedné, pravděpodobně nikdy nebyla tak bezpečná jako dnes. Právě tato objektivní situace proměňuje všechnu zahraniční pomoc v nástroj zahraniční nadvlády a staví všechny země, které potřebují tuto pomoc kvůli svým klesajícím šancím na fyzické přežití, před alternativu buď akceptovat nějakou formu „vlády nad podřízenými rasami“, nebo rychle upadnout do stavu anarchického rozkladu.

Tato kniha se zabývá jenom přesně vymezeným evropským koloniálním imperialismem, který skončil zrušením britské nadvlády v Indii. Sleduje rozklad národního státu, který, jak se ukázalo, obsahoval takřka všechny elementy nezbytné pro následující vznik totalitních hnutí a totalitních vlád. Před imperialistickou érou nic takového jako světová politika neexistovalo a bez ní by totalitní nárok na ovládnutí světa nedával smysl. Během tohoto období systém národních států nedokázal vytvořit nové zásady pro správu zahraničních záležitostí, které získaly globální charakter, a stejně

³ Viz velmi poučný článek O. L. Freemana, *Malthus, Marx and the North American Breadbasket*, in: *Foreign Affairs*, červenec 1967.

tak neuspěl v tom, aby ostatnímu světu vnutil svoje pojetí Pax Romana. Jeho politická úzkoprsost a krátkozrakost vyústily v pohromu totalitarismu, jehož do té doby nepoznané hrůzy zastínily zlověstné události a ještě zlověstnější mentalitu předchozího období. Odborné bádání se téměř výlučně soustřeďovalo na Hitlerovo Německo a Stalinovo Rusko na úkor jejich méně zločinných předchůdců. I když se slova imperialismus používá jako jakési nálepky, skutečná povaha imperialistické vlády je dnes napůl zapomenuta. Události posledních let nám ovšem jasně ukazují, jak je tato ztráta paměti politováníhodná, jak je tento pojem stále aktuální. Tak byla polemika o nevyhlášené válce Spojených států ve Vietnamu vedena na obou stranách z hlediska analogií s Mnichovem nebo s jinými příklady pocházejícími z třicátých let, kdy byl totalitní režim vskutku jediným jasným a přítomným, až příliš přítomným nebezpečím. Hrozby dnešní politiky v čínech a ve slovech se však mnohem hrozivěji podobají činům a verbálním ospravedlněním, které předcházely vypuknutí první světové války, kdy jiskra v okrajové oblasti menšího zájmu všech zúčastněných dokázala zapálit celý svět.

Zdůrazňovat neblahý význam tohoto napolo zapomenutého období pro současné události samozřejmě neznamená, že kostky jsou vrženy a my vstupujeme do nového období imperialistické politiky, ani že imperialismus musí za všech okolností končit pohromami totalitarismu. Ať už se umíme jakkoli poučit z minulosti, poznání budoucnosti nám to nikterak neusnadní.

*Hannah Arendtová
Červenec 1967*

PŘEDMLUVA K TŘETÍ ČÁSTI: TOTALITARISMUS

I

Původní verzi rukopisu *Původ totalitarismu* jsem dokončila na podzim 1949, více než čtyři roky po porážce hitlerovského Německa a necelé čtyři roky před Stalinovou smrtí. Poprvé byla kniha vydána v roce 1951. Když se dnes ohlédnu zpět, jeví se mi ony čtyři roky strávené prací na rukopisu, tj. léta 1945 až 1949, jako první poměrně klidné období po desetiletích bouří, chaosu a absolutního děsu – revoluce, které propukly po první světové válce, vzestup totalitních hnutí, postupné rozvracení parlamentních systémů a následný vznik tyranských fašistických či polofašistických režimů či diktatur založených na vládě jedné strany nebo vojenské moci, a nakonec zdánlivě pevné ustavení totalitních vlád opírajících se o masy¹ v Rusku v roce 1929 – o němž se dnes často mluví jako o roce „druhé revoluce“ – a v Německu roku 1933.

Porážkou nacistického Německa se jedna část příběhu uzavřela. Tehdy se naskytl první vhodný okamžik pro zamyšlení nad součas-

¹ Je skutečně velice znepokojivé, že se totalitní režimy přes neskrývaný zločinný charakter opírají o podporu mas. Proto nás nepřekvapuje, že mnozí vědci (vysvětlující tento jev jako výsledek propagandy a politiky cílevědomé deformace myšlení) a politici (kteří jej prostě popírají, jak mnohokrát učinil např. Adenauer) tuto skutečnost často nepřipouštějí. Nedávno zveřejněné tajné zprávy o německém veřejném mínění během války (od 1939 do 1944), pořízené tajnou službou SS (*Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS 1939–1944*, vydané H. Boberachem, Neuwied & Berlin 1965) jsou v tomto ohledu velice výmluvné. Zprvė ukazují, že lidé byli velmi dobře informováni o tzv. tajemstvích – masakrování Židů v Polsku, přípravách na invazi do Ruska atd., a zadržé naznačují „míru, v jaké si oběti propagandy uchovaly schopnost utvářet si nezávislý názor“ (str. XVIII–XIX). Ovšem nejdůležitějším poznatkem je, že tím nebyla nikterak oslabena všeobecná podpora Hitlerova režimu. Je zcela zřejmé, že příčinou masové podpory totalitního režimu není nevědomost ani propaganda.

nými událostmi v retrospektivním pohledu historika a s analytickým zápallem politologa; první příležitost k vypovězení a hledání pravdy o tom, co se stalo – sice ještě nikoli *sine ira et studio*, stále ještě s bolestí, ovšem již ne v podobě neartikulované zloby a bezmocné hrůzy. (I v tomto vydání ponechávám předmluvu z původní verze, abych připomněla tehdejší atmosféru.) Byla to v každém případě první příležitost promyslet a formulovat otázky, kterými moje generace musela žít po většinu svého dospělého věku: *Co se stalo? Proč se to stalo? Jak se to mohlo stát?* Neboť po ukončení války, z níž Německo vyšlo jako zničená země a národ se ocitl v „nulovém bodě“ svých dějin, se vynořily stohy téměř netknutých dokumentů, obrovské množství materiálů vypovídajících o všech aspektech dění onoho dvanáctiletého období, po které trvala Hitlerova „tisíciletá říše“. První rozsáhlé výběry z tohoto „tíživého bohatství“, které nebylo dodnes náležitě prozkoumáno ani uveřejněno, se začaly objevovat v dvanácti svazcích díla *Nazi Conspiracy and Aggression*,² které se týká norimberského procesu s největšími válečnými zločinci v roce 1946.

Roku 1958, když vycházelo druhé (brožované) vydání, bylo již v knihovnách a archivech zpřístupněno podstatně více dokumentárního a jiného materiálu týkajícího se nacistického režimu. Tehdy jsem objevila mnoho pozoruhodných faktů, nové poznatky mě však nepodnítily k žádným podstatným opravám mé původní analýzy ani mé základní teze. Zdálo se mi potřebné připojit a nahradit mnohé poznámky pod čarou. Navíc byl text podstatně rozšířen. Šlo ovšem spíše o úpravy technické povahy. V roce 1949 byla dosud známa pouze část norimberských dokumentů (navíc pouze v anglických překladech) a mnoho knih, pamfletů a časopisů vydávaných v Německu v letech 1933 až 1945 zůstávalo nepřístupných. Do druhého vydání jsem zapracovala některé významné události po Stalinově smrti – následnickou krizi a Chruščovův projev na XX. sjezdu strany – jakož i nové poznatky o Stalinově režimu získané z tehdy uveřejňovaných pramenů. Upravila jsem tedy třetí část a poslední kapitolu druhé části knihy, zatímco první část, týkající

² Šetření a zveřejňování dokumentů bylo od počátku soustředěno na zločiny a výběr materiálů měl sloužit jako podklad pro obžalobu válečných zločinců. Tak se stalo, že velké množství velice cenného materiálu zůstalo bez povšimnutí. Publikace zmíněná v poznámce 1 na str. 28 je vítanou výjimkou.

se antisemitismu, a první čtyři kapitoly části o imperialismu nedoznaly žádných změn. K určitému posunu oproti prvnímu vydání došlo tím, že k některým teoretickým závěrům úzce souvisejícím s analýzou totálního ovládnutí jsem dospěla až poté, co jsem dopsala původní rukopis, který uzavíraly nikoli skutečně uzavírající „Závěrečné poznámky“. Na místo těchto „poznámek“, které jsem přesunula do jiné části v textu, jsem pro nové vydání zařadila na závěr knihy kapitolu „Ideologie a teror“. K textu druhého vydání jsem navíc připojila epilog, v němž jsem stručně analyzovala prosazení sovětského systému v satelitních zemích a maďarskou revoluci. Tento rozbor, jenž vznikl mnohem později, se lišil svým tónem, neboť pojednával o současných událostech a v mnoha svých detailech přestal být aktuální. Proto jsem tuto část nyní vypustila, což je jediná podstatná změna ve srovnání s druhým (brožovaným) vydáním.

Je zřejmé, že konec války neznamenal zároveň konec totalitní vlády v Rusku. Naopak: v poválečném období došlo k bolševizaci východní Evropy, tj. k rozšíření totalitních vlád, a čas míru znamenal pouze vítaný významný moment, stanoviště, z něhož bylo možné analyzovat podobnosti a rozdíly v metodách a institucích obou totalitních režimů. Skutečným mezníkem nebyl konec války, nýbrž Stalinova smrt osm let nato. Dnes se s časovým odstupem zdá, že po této smrti nenastala pouze následnická krize a dočasná „obleva“, trvající až do chvíle, kdy se prosadil nový vůdce, nýbrž že tehdy započal proces skutečné, byť nikdy ne zcela jasné detotalitarizace. Z hlediska událostí tudíž nebylo žádného důvodu k tomu, abych tuto část svého výkladu nyní aktualizovala; navíc se ani naše poznání této historické epochy nezměnilo natolik, abych musela provést větší revize či dodatky. Na rozdíl od Německa, kde Hitler válku vědomě použil k tomu, aby upevnil a „zdokonalil“ své totalitní panství, pro Rusko znamenala válka dobu dočasného uvolnění totalitní moci. Z mého hlediska jsou léta 1929 až 1941 a 1945 až 1953 klíčovými epochami a dostupné prameny vztahující se k těmto obdobím jsou dnes právě tak skrovné a nedostatečné jako v roce 1958 či dokonce 1949. Nepřihodilo se a ani se pravděpodobně nepřihodí nikdy v budoucnu nic, co by nám předložilo tentýž jednoznačný závěr příběhu nebo nezvratný důkaz tak děsivě jasný jako v případě nacistického Německa.

Jediný významný přínos k našemu poznání, zveřejnění dokumentů smolenského archivu (vydaných v roce 1958 Merlem Fainsodem), jasně ukázal, že nedostatek základního dokumentárního a statistického materiálu je a zůstane naší největší překážkou pro náležité prozkoumání tohoto období ruských dějin. Neboť ačkoli archivy (odhalené v sídle stranického ústředí ve Smolensku německou špiónážní službou a později zabrané americkou okupační armádou v Německu) obsahují asi 200 000 stran dokumentů a jsou prakticky neporušené, pokud se týče let 1917 až 1938, je skutečně zarážející, jaké množství informací z nich *nelze* vyčíst. Obsahují sice „téměř nezpracovatelně velké množství materiálů k čistkám“ v letech 1929 až 1937, nenajdeme v nich ale ani počet obětí, ani žádný jiný významný statistický údaj. Všechny údaje si beznadějně protiřečí – každá organizace uváděla jiné statistické evidence a jediným nepochybným zjištěním je, že mnohé z těchto údajů, pokud vůbec existovaly, byly na příkaz vlády již od samého počátku utajovány.³ Archiv rovněž neříká nic o vztazích mezi různými centry moci, tj. mezi „stranou, armádou a NKVD“ nebo mezi stranou a vládou. Navíc se nic nedozvíme ani o komunikačních a řídicích kanálech. Zkrátka z archivů nezjistíme nic o organizační struktuře režimu, která je nám naopak velmi dobře známá v případě nacistického Německa.⁴ Jinými slovy, jestliže jsme vždy věděli, že oficiální sovětské dokumenty sloužily propagandistickým účelům a byly zcela nedůvěryhodné, dnes se ukazuje, že spolehlivé prameny a statistické materiály možná neexistovaly nikdy a nikde.

Mnohem závažnější je otázka, zda se výzkum totalitarismu může obejít bez poznání toho, co se událo a dosud děje v Číně. Zde jsou naše informace ještě méně spolehlivé než v případě Ruska třicátých let, zčásti proto, že Číně se podařilo izolovat se po úspěšné revoluci od vnějšího světa mnohem radikálněji, ale především proto, že ti, kdo zastávali významné postavení v mocenských strukturách a později odešli, se na nás dosud neobrátili – což je samozřejmě samo o sobě významnou skutečností. Skromné informace, které jsme mohli považovat za nesporné, po celých sedmáct let naznačovaly dva významné rozdíly: po úvodním hrůzném krvavém ob-

³ Viz M. Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, Cambridge 1958, str. 210, 306, 365 atd.

⁴ Tamt., str. 73, 93.

dobí – počet obětí během prvních let diktatury dosahuje podle odhadů patnácti milionů, tj. přibližně tři procent čínské populace v roce 1949, což je, počítáno v poměru k počtu obyvatel, podstatně méně než rozsah obětí Staliny „druhé revoluce“ – a po likvidaci organizované opozice nedocházelo ke stupňování teroru, masakrům nevinných lidí, vydělování kategorie „objektivních nepřátel“, inscenovaným procesům (ovšem velmi rozšířené bylo „veřejné přiznání“ a „sebekritika“) ani křiklavým zločinům. Mao Ce-tungův slavný projev v roce 1957 „O správném přístupu k rozporům mezi lidem“, obvykle známý pod zavádějícím názvem „Ať vykvete sto květů“, jistě nebyl žádnou ódou na svobodu, přesto ovšem přiznal, že i v podmínkách komunistické diktatury existují neantagonistické rozpory mezi třídami a – což je ještě významnější – mezi lidem a vládou. S oponenty režimu je třeba nakládat tak, aby se docílilo „nápravy jejich myšlení“. Tomuto procesu promyšleného a vytrvalého formování a zpracovávání ducha se mělo podrobit v podstatě veškeré obyvatelstvo. Nevíme jistě, jak se tato politika v praxi uplatňovala, ani kdo jí byl ušetřen – jinak řečeno, kdo ji prováděl – a nemáme žádnou představu o tom, jaké byly výsledky onoho „vymývání mozků“, zda šlo o nepřetržitý jev a zda skutečně způsobila osobnostní změny. Pokud bychom vycházeli z výroků současného čínského vedení, pak tím jediným, čeho bylo „napravováním myšlení“ dosaženo, bylo všudypřítomné pokrytectví – „živná půda pro kontrarevoluci“. Pokud se rozpoutal teror (což je téměř jisté), pak to byl teror poněkud jiné povahy, a ať byly jeho důsledky jakékoli, rozhodně neznamenal decimování populace. Tato politika jasně podporovala národní zájmy, umožnila zemi mírový rozvoj, umožnila využívat schopností potomků někdejších vládnoucích vrstev a udržovat vysokou úroveň inteligence. Zkrátka je zřejmé, že Mao Ce-tungovo „myšlení“ se neubíralo směrem načrtnutým Stalínem (ani Hitlerem), že Mao nebyl svou povahou vrahem a že národní citění, tak výrazné ve všech revolučních vzpourách v bývalých koloniálních zemích, bylo natolik silné, že totálnímu ovládnutí uložilo určité meze. Zdálo se, že všechna tato fakta vyvracejí určité obavy vyjádřené v této knize (str. 433).

Na druhé straně ovšem čínská komunistická strana již záhy po svém vítězství začala usilovat o to, aby se stala „mezinárodní svou organizovaností, ideologicky všeobjímající a globální ve svých politických cílech“ (str. 473). Již od počátku se tedy vyznačovala

totalitárními prvky. Tyto prvky sílily tak, jak rostl čínsko-sovětský konflikt, i když je pravda, že tento konflikt byl možná podnícen spíše mezistátním než ideologickým sporem. Velký zájem čínské vlády o rehabilitaci Stalina i její odpor k pokusům o „detotalitizaci“ probíhající v Rusku, které odmítala jako „revizionistickou úchylku“, byly dost neblahé a navíc byly provázeny nadmíru bezohlednou, byť proto pramálo úspěšnou mezinárodní politikou, jejímž cílem bylo proniknout do všech světových revolučních hnutí a oživit Kominternu pod vedením Pekingu. Tyto jevy lze dnes jen obtížně posuzovat, zčásti proto, že nemáme dostatek informací, a také proto, že vše se dosud neustále mění. K těmto nejistotám, které vyplývají z povahy situace samé, se druží i některé handicapy, jež jsme si způsobili sami. Rozhodně jsme si totiž poněkud ztížili pozici – v teoretické i praktické rovině – tím, že jsme převzali z období studené války oficiální „protiideologii“, to jest antikomunismus, který právě tak jako komunistická ideologie tíhne k tomu, stát se všezahrnující, a svádí nás rovněž k fikci – odmítáme totiž a priori rozlišovat mezi různými typy komunistických diktatur založených na vládě jediné strany, s nimiž se setkáváme, a autentickou totalitní vládou, jak se může rozvinout, byť v různých formách, v Číně. Nejde o to, že komunistická Čína se liší od komunistického Ruska, nebo že stalinské Rusko je jiné než hitlerovské Německo. Opilství a neschopnost byly v Rusku dvacátých a třicátých let – jak lze konstatovat ve všech dobových popisech – rozšířenými jevy (a jsou jimi dodnes), zatímco v nacistickém Německu byly prakticky vyloučeny; nevýslovná a svévolná krutost německých koncentračních a vyhlazovacích táborů byla v ruských táborech spíše ojedinělým jevem, neboť zde vězni umírali nikoli proto, že by byli týráni, nýbrž spíše proto, že byli ponecháni bez jakékoli péče. Korupce, kletba pronásledující ruskou správu od nepaměti, existovala v posledních letech také v nacistickém Německu, zdá se však, že se vůbec nevyskytovala po revoluci v Číně. Takových rozdílů najdeme bezpočet. Jsou velmi významné, vyplývají z historických podmínek jednotlivých zemí, nemají však přímý dopad na formu vlády. Absolutismus bezesporu nabýval různých forem ve Španělsku, Francii, Anglii či Prusku; přesto ve všech těchto zemích existovala táž forma vlády. V našem kontextu je důležité, že totalitní vláda je odlišná od diktatur a tyranii. Toto rozlišování není pouhou akademickou otázkou, již bychom mohli klidně přenechat

„teoretikům“; neboť totální uzurpace moci je jedinou formou vlády, s níž se vůbec nelze sžít. Proto je třeba dbát na to, abychom slovy „totalitární“ a „totalitní“ šetřili a užívali jich uváženě.

Jestliže jsou veškeré nové prameny a faktické informace o totalitní vládě velice skrovné a nespolehlivé, pokud jde o nejrůznější formy diktatur, ať už totalitních či netotalitních, které vznikly v posledních letech, máme naopak k dispozici stále více rozborů. To samozřejmě platí především pro nacistické Německo a sovětské Rusko. V současné době již existuje bezpočet prací, které jsou nepostradatelné pro každého, kdo chce více proniknout do této problematiky, a proto jsem se snažila doplnit náležitě svou bibliografii. (Druhé, brožované vydání bibliografii neobsahovalo.) Jediný druh literatury, jenž jsem – až na několik výjimek – vědomě pominula, je nepřeberné množství pamětí vydávaných po válce bývalými nacistickými generály a vysokými funkcionáři. (Skutečnost, že tento druh apologií nevyniká upřímností, není překvapivá a není dostatečným důvodem k tomu, abychom je nebrali v úvahu. Ovšem z těchto reminiscencí je natolik patrné úplné neporozumění tomu, co se skutečně událo, jakož i nepochopení úlohy, kterou autoři těchto děl sehráli, že jim lze přisuzovat pouze určitou psychologickou hodnotu.) Rovněž jsem do nového vydání začlenila odkaz na některé významné práce vztahující se k první a druhé části. A konečně poslední změnou je úprava bibliografické přílohy, kterou jsem obdobně jako knihu samotnou rozdělila do tří zvláštních oddílů.

II

Co se týče důkazů, ukázalo se, že fakt, že tato kniha byla koncipována a napsána před mnoha lety, je mnohem menším handicapem, než bychom mohli očekávat, což platí pro materiál týkající se jak nacistické, tak bolševické formy totalitarismu. Jednou ze zvláštností všech prací o totalitarismu je, že velmi rané pokusy o napsání jeho historie, které byly podle všech běžných zkušeností historického bádání pro nedostatek spolehlivých pramenů a příliš silné emoční zaujetí odsouzeny k neúspěchu, přestály zkoušku času obdivuhodně dobře. Hitlerův životopis od Konrada Heideny i biografie Stalina od Borise Suvarina, jež byly obě napsány a vydány ve třicátých letech, jsou v některých ohledech přesnější a téměř ve

všech ohledech výstižnější než standardní biografické práce Alana Bullocka a Isaaka Deutschera. Vysvětlení je vícero, ale jednou z příčin je jistě prostá skutečnost, že v obou případech dokumentární materiál mnohdy potvrzoval nebo doplňoval informace, které poskytli prominentní odpadlíci a jiní očití svědkové.

Totéž lze formulovat i poněkud drastičtěji: nepotřebovali jsme slyšet Chruščovův tajný projev, abychom věděli, že Stalin páchal zločiny, nebo že tento údajně „chorobně podezřivý“ muž důvěřoval Hitlerovi. Nic nedokazuje lépe, že Stalin nebyl šílenec, než právě jeho důvěra v nacistického diktátora. Stalin byl právem nedůvěřivý vůči všem, které chtěl nebo se chystal zlikvidovat; mezi potenciální oběti patřili všichni členové vyšších stranických a vládních kruhů. Hitlerovi přirozeně důvěřoval, protože mu nepřál nic zlého. Chruščovova šokující přiznání – neboť jeho posluchači i on sám byli aktivními účastníky celé historie – toto více zastřela než odkryla a jejich neblahým důsledkem bylo, že v očích mnoha (včetně celé řady vědců s jejich profesionální zálibou v oficiálních pramenech) minimalizovaly obrovskou zločinnost Stalinova režimu, která nespočívala pouze v očerňování a zavraždění několika stovek či tisíců prominentních politických funkcionářů a literárních osobností (které lze „rehabilitovat“ posmrtně), nýbrž v likvidaci milionů lidí, jež nikdo – ani Stalin sám – nemohl nikdy podezírat z „kontrarevoluční“ činnosti. Právě tím, že připustil některé zločiny, zakryl Chruščov zločinnost režimu jako takového a právě proti této kamufláži a pokrytectví současných ruských vládců – kteří byli všichni vyškoleni a společensky se etablovali za Stalina – se dnešní mladá generace ruských intelektuálů téměř otevřeně bouří. Ona ví přesně, co znamenají „masové čistky, deportace a likvidace celých národů“.⁵ Navíc Chruščovovo vysvětlení připuštěných

⁵ Odhaduje se, že první pětiletý plán (1928–1933) si vyžádal devět až dvanáct milionů lidských životů. K tomuto číslu je třeba přičíst oběti velké čistky – přibližně tři miliony popravených a pět až devět milionů uvězněných a deportovaných. (Viz práci R. C. Tuckera *Stalin, Bukharin and History as Conspiracy*, jež je výborným úvodem k novému vydání doslovného záznamu moskevských procesů *The Great Purge Trial*, New York 1965.) Ovšem všechny tyto odhady zřejmě neodpovídají skutečnému stavu. Neberou totiž v potaz masové popravy, o nichž nebylo nic známo až do okamžiku, kdy „německé okupační síly objevily masový hrob ve městě Vinnica, v němž byly pohřbeny tisíce lidí popravených v letech 1937 až 1938“. Viz J. A. Armstrong, *The Politics of Totalitarianism. The Communist Party of the Soviet Union from 1934 to the Present*, New York 1961,

zločinů – totiž Stalinovou chorobnou podezíravostí – zakrylo nejcharakterističtější rys totalitního teroru, který se rozpoutá v momentě, kdy je veškerá organizovaná opozice zlikvidována a totalitní vládce ví, že se nemá čeho obávat. To platí především pro ruský vývoj. Stalin s masovými čistkami nezačal v roce 1928, kdy připouštěl, že „máme vnitřní nepřátele“, a kdy měl skutečně reálné důvody k obavám – věděl, že Bucharin jej srovnává s Čingischánem a byl přesvědčen, že jeho politika „přivede zemi k hladomoru, zkáze a policejnímu režimu“,⁶ což se skutečně potvrdilo –, nýbrž až v roce 1934, kdy již všichni někdejší odpůrci „přiznali své omyly“ a Stalin sám na sedmnáctém stranickém sjezdu (který nazval „sjezdem vítězství“) prohlásil: „Na tomto sjezdu... není již třeba cokoli dokazovat a, jak se zdá, ani s kým bojovat.“⁷ Nemíníme nikterak zpochybňovat senzační charakter ani rozhodující politický význam dvacátého stranického sjezdu pro sovětské Rusko a komunistické hnutí vůbec. Lze ovšem hovořit o významu politickém. Světlo, které oficiální prameny poststalinské éry vrhly na to, co se dělo předtím, bychom neměli mylně interpretovat jako světlo pravdy.

Fainsodem vydané smolenské archivky, o nichž jsem se zmínila výše, jsou bezesporu zdaleka nejvýznamnějším uveřejněným mate-

str. 65 n. Není třeba zvlášť zdůrazňovat, že ve světle tohoto nedávného odhalení se nacistický a bolševický režim jeví ještě více než kdy předtím jako dvě varianty téhož modelu. Do jaké míry je masové vyvražďování pro současnou opozici významnou otázkou, je nejlépe vidět na soudním procesu Siňavského a Daniela, ze kterého *New York Times Magazine* 17. 4. 1966 uveřejnil klíčové momenty a z něhož jsem citovala.

⁶ R. C. Tucker, cit. d., str. XVII–XVIII.

⁷ Citace z M. Fainsod, *How Russia Is Ruled*, Cambridge 1959, str. 516. A. Avtorchanov, in: *The Reign of Stalin*, vydaném pod pseudonymem Uralov v Londýně 1953, se zmiňuje o setkání ústředního výboru strany v roce 1936 po prvních inscenovaných procesech, na kterém prý Bucharin obvinil Stalina z toho, že proměňuje stranu v policejní stát. Za Bucharinem prý stály více než dvě třetiny členů. Tento výklad nezní příliš věrohodně, především pokud se týče údajné podpory Bucharina. Ovšem i kdyby pravdivý byl, uvážíme-li, že toto setkání se odehrálo v době, kdy byla velká čistka v plném proudu, nevyplývá z Avtorchanovova popisu, že tehdy existovala nějaká organizovaná opozice, spíše naopak. Nejpravděpodobnější, jak správně poukazuje Fainsod, se jeví hypotéza, že tehdy panovala „široká masová nespokojenost“, zvláště mezi rolníky, a až do roku 1928, „na počátku první pětiletky... nebyly stávky ničím neobvyklým“, ovšem že se tyto „opoziční nálady nikdy nevyvinuly v žádnou formu otevřeného, organizovaného odporu“ a že v letech 1929–1930 byly všechny „alternativní organizační struktury již zcela mimo hru“, pokud vůbec někdy nějaké existovaly. Viz *Smolensk under Soviet Rule*, str. 449 nn.

riálem pro pochopení stalinské éry a je škoda, že po prvním, poněkud nahodilém výběru není dosud dostupné nové, obsáhlejší vydání. Fainsodova kniha naznačuje, jaká byla situace v polovině dvacátých let, kdy musel Stalin bojovat o uchování své moci: dozvídáme se, jak nejisté bylo postavení strany,⁸ a to nejen proto, že v zemi panovaly otevřené opoziční nálady, nýbrž i proto, že strana byla ochromena korupcí a alkoholismem. Dále se v knize dočítáme, že téměř všechny výzvy k liberalizaci⁹ byly provázeny otevřeným antisemitismem, že proces kolektivizace a vyhlazování kulaků, který byl zahájen v roce 1928, přerušil NEP, Leninovu novou ekonomickou politiku, a s tím i počínající usmiřování mezi lidem a vládou.¹⁰ Tato opatření vyvolala mocný solidární odpor u celé rolnické třídy, která byla rozhodně přesvědčena, že „je lépe se nenarodit než vstoupit do kolchozu“,¹¹ a odmítala nechat se rozdělovat na chudé, bohaté a středně bohaté rolníky a jednotně vystupovat proti kulakům¹² – „sedí tam někdo, kdo je horší než ti kulaci a kdo chce jen uštvat lidi“,¹³ situace nebyla o mnoho lepší ani ve městech, kde dělníci odmítali spolupracovat s odbory ovládanými stranou a o svých zaměstnavatelích mluvili jako o „vypasených darebácích“ a „pokryteckých křivácích“ apod.¹⁴

Fainsod správně poukazuje na to, že tyto dokumenty vypovídají nejen o „široké masové nespokojenosti“, ale i o absenci jakékoli „dostatečně organizované opozice“ vůči režimu jako takovému. Uniká mu nicméně skutečnost (která, podle mého názoru, z dokumentů rovněž vyplývá), že existovala určitá alternativní cesta kromě té, která se prosadila – uchopení moci Stalinem a proměna

⁸ „Zázrakem.“ říká M. Fainsod, „není pouze to, že strana zvítězila, nýbrž již to, že dokázala přežít.“

⁹ Tamt., str. 49 nn., zpráva z roku 1929 popisuje ostré antisemitské výpady během jedné schůze: komsomolci „v sále mlčeli... bylo cítit, že všichni souhlasili s protizidovskými výroky“ (str. 445).

¹⁰ Všechny zprávy z roku 1926 hovoří o značném „ústupu tzv. kontra-revolučních výbuchů – což je projev dočasného příměří mezi režimem a rolnictvem“. Ve srovnání s rokem 1926 se zprávy z let 1929–1930 „čtou jako zpravodajství z rozběsněné válečné fronty“ (str. 177).

¹¹ Tamt., str. 252 nn.

¹² Tamt., zvláště str. 240 nn. a 446 nn.

¹³ Tamt. Všechny tyto výroky pocházejí ze zpráv GPU; viz především str. 248 nn. Je zcela příznačné, že podobných poznámek po roce 1934, kdy se rozpoutala velká čistka, ubývalo.

¹⁴ Tamt., str. 310.

diktatury jedné strany v totální nadvládu –, totiž pokračování v politice NEPu, zahájené Leninem.¹⁵ Navíc i kroky, které Stalin podnikl při zahájení první pětiletky v roce 1928, kdy měl stranu již téměř plně v rukou, jsou důkazem toho, že přeměna tříd v masu a souběžná likvidace veškeré skupinové solidarity jsou podmínkou *sine qua non* totálního ovládnutí.

Pokud se týče období Stalinovy nezpochybňované vlády počínaje rokem 1929, smolenské archivy v podstatě potvrzují to, co jsme věděli již dříve z méně spolehlivých zdrojů. To platí i pro některá zvláštní bílá místa, především statistická data. Neboť tyto mezery pouze dokazují, že v tomto i v dalších ohledech byl Stalinův režim nemilosrdně důsledný: veškeré údaje, které byly v rozporu s oficiální lží (či jí mohly protiřečit) – údaje o zemědělských výnosech, zločinnosti, skutečném výskytu „kontrarevolučních“ akcí odlišných od pozdějších fiktivních komplotů – byly považovány za nereálné. Tato data nevycházela totiž z informací zjišťovaných ve všech koutech obrovského sovětského území, odkud by putovala do moskevského centra, nýbrž byla – v souladu s logikou totalitarismu, který opovrhoval fakty a realitou – nejprve dána na vědomost jednotlivým lokalitám prostřednictvím deníků *Pravda a Izvestija* či jiným oficiálním moskevským orgánem, takže každá oblast a každý kraj Sovětského svazu dostávaly oficiální, fiktivní čísla, právě tak jako dostávaly stejně fiktivní normy pětiletých plánů.¹⁶

Na tomto místě krátce vyjmenuji některé pozoruhodné momenty, které jsme dříve pouze předpokládali a jež dnes potvrzují dokumenty. Vždy jsme tušili a nyní již víme, že režim nebyl „monolitní“, nýbrž byl „cílevědomě budován kolem překrývajících se, zdvojených a souběžných funkcí“, a že tato groteskní beztvářá struktura byla udržována týměž vůdcovským principem – tzv. kultem osobnosti –, jaký fungoval v nacistickém Německu; exekutiv-

¹⁵ Tato alternativa bývá obvykle v odborné literatuře opomíjena. Vyloučení této možnosti se opírá o pochopitelné, nicméně historicky neudržitelné přesvědčení o víceméně plynulém vývoji od leninismu ke stalinismu. Pravda je, že Stalin téměř vždy užíval Leninův slovník, a proto se někdy může zdát, jako by jediný rozdíl mezi nimi spočíval ve Stalinově brutálnosti či „šílenosti“, která Leninovi chyběla. Ve skutečnosti Stalin – ať vědomě a promyšleně, či nikoli – „naplňoval Leninovy staré pojmy novým, specificky stalinským obsahem... Hlavním znakem byl zcela neleninský důraz na *konspirativnost* jakožto základní charakteristickou známku současnosti.“ R. C. Tucker, cit. d., str. XVI.

¹⁶ Viz M. Fainsod, cit. d., především str. 365 nn.

ni větví této zvláštní vlády nebyla strana, nýbrž policie, jejíž „operace nebyly řízeny stranickými kanály“;¹⁷ zcela nevinní lidé, které režim likvidoval v milionech, podle bolševického slovníku tzv. „objektivní nepřátelé“, věděli, že jsou „zločinci bez zločinu“;¹⁸ a právě tato nová kategorie, na rozdíl od dřívějších skutečných nepřátel režimu – vrahů vládních činitelů, žhářů či výtržníků –, reagovala rovněž onou „úplnou pasivitou“,¹⁹ která se tolik podobá způsobu chování obětí nacistického teroru. Vždy jsme s jistotou věděli, že v důsledku „záplavy vzájemných denunciací“ během velké čistky byla země hospodářsky a sociálně zruinována ve stejné míře, v jaké se upevňovala moc totalitního vládce. Až dnes však víme, že Stalin sám uvedl „tento děsivý řetězec denunciací do pohybu“, když 29. července roku 1936 v jednom oficiálním prohlášení doslova uvedl: „*Neodmyslitelnou vlastností každého bolševika v současných podmínkách by měla být schopnost rozpoznat i toho nejmaskovanějšího nepřítele strany.*“²⁰ (Kurzíva H. A.) Jestliže Hitlerovo „konečné řešení“ znamenalo v praxi prosadit příkázání „zabiješ“ jako závazné pravidlo pro nejvyšší vrstvy nacistické strany, Stalinovo příkázání, jímž se měli řídit všichni příslušníci bolševické strany, znělo: „vydáš proti svému bližnímu křivé svědectví“. Konečně, kdyby se snad ještě někdo domníval, že nemusí být nutně zcela nepravdivá dobová teorie, podle níž byl teror na konci dvacátých let a v třicátých letech „vysokou cenou utrpení“ vynucenou industrializací a hospodářským pokrokem, rázem se tyto iluze rozplynou, podíváme-li se na skutečný stav věcí a běh událostí

¹⁷ Tamt., str. 166 nn.

¹⁸ Tato slova pocházejí z výroku jednoho „třídně nepřátelského živlu“ z roku 1936: „Nechci být zločincem bez zločinu“ (str. 229).

¹⁹ Jedna zajímavá zpráva z OGPU z roku 1931 zdůrazňuje tuto novou „úplnou pasivitu“, onu děsivou apatii, kterou vyvolala zvláště nahodilého teroru vůči nevinným lidem. Ve zprávě se hovoří o velikém rozdílu mezi někdejšími zatýkáni nepřátel režimu, kdy „byl zatčený veden dvěma milicionáři“, a masovým zatýkáním, kdy „jeden milicionář někdy odvádí i celé skupinky lidí, kteří tiše kráčí, aniž se kdokoli pokouší utéct“ (str. 248).

²⁰ Tamt., str. 57, 58. O sílící hysterii masového udávání viz především str. 222, 229 nn., a půvabný příběh na str. 235, kde se dočteme o jednom soudruhovi, který došel k názoru, že „soudruh Stalin zaujal smířlivý postoj ke trockisticko-zinověvské skupině“, což byla výtku, která tehdy znamenala nejméně okamžité vyloučení ze strany. Ovšem takového štěstí se soudruhovi nedostalo. Další řečník odsoudil muže, který chtěl být stalinističtější než Stalin, za jeho „politickou neobajalitu“, načež muž okamžitě „přiznal“ svou chybu.

v jedné konkrétní oblasti.²¹ Teror nic takového nepřinesl. Nejlépe doloženým důsledkem vyhlazení kulaků, kolektivizace a velké čistky nebyl ani pokrok, ani rychlá industrializace, nýbrž hladomor, chaos v potravinové produkci a demografický úbytek. Výsledkem byla trvalá krize zemědělství, zastavení populačního růstu a neúspěšné pokusy o rozvoj a osídlení Sibíře. Navíc – jak detailně dokládají smolenské archivy – Stalinovy metody vlády způsobily totální zničení veškerých profesionálních a technických dovedností, které Rusko získalo po říjnové revoluci. To vše byla věru „vysoká cena“ (vykoupená nikoli pouze utrpením) nutná pro to, aby do stranických a vládních úřadů mohly vstupovat vrstvy obyvatelstva, které často nebyly pouze „politicky negramotné“.²² Skutečnost je taková, že cena za totalitní vládu byla

²¹ Je pozoruhodné, že i Fainsod kupodivu takové závěry vyvozuje z množství dokumentárního materiálu, z něhož vyplývá pravý opak. Viz jeho poslední kapitola, především str. 453 nn. Ještě více překvapuje, že tuto dezinterpretaci faktických důkazů přejalo tolik dalších autorů. Je sice pravda, že sotvakdo z nich v tomto jemném ospravedlnění Stalina došel tak daleko jako Isaac Deutscher ve své biografii, mnozí nicméně zdůrazňují, že „Stalinovy necitelné činy byly... způsobem, jak znovu nastolit rovnováhu sil“ (J. A. Armstrong, cit. d., str. 64) a jejich cílem bylo „brutální, ale důsledné řešení některých základních rozporů vyplývajících z leninského mýtu“ (R. Lowenthal ve své cenné práci *World Communism. The Desintegration of a Secular Faith*, New York 1964, str. 42). Této marxistické logice se vymykají jen některé výjimky, jako např. R. C. Tucker, cit. d., str. XXVII, který prohlašuje, že „sovětský systém by byl býval silnější a lépe připravený pro budoucí zkoušku totální války, kdyby země nebyla prošla velkou čistkou, obrovskou devastující operací v sovětské společnosti“. Pan Tucker se domnívá, že to vyvrací mou „představu“ totalitarismu. To je podle mého názoru nedorozumění. Nestabilita je skutečně jednou z funkčních nezbytností totalitního ovládnutí, neboť je založeno na ideologické fikci a předpokládá, že hnutí, které není identické se stranou, uchopilo moc. Hlavním atributem tohoto systému je, že skutečná moc, materiální síla a bláho obyvatelstva jsou neustále obětovány ve prospěch organizačních sil, stejně jako jsou faktické pravdy obětovány požadavku ideologické důslednosti. Je jasné, že materiální síla v boji s organizační silou může obstát, podobně i fakta v soutěži s fikcí, a to se právě stalo v Rusku i v Německu během druhé světové války. To ovšem není ještě důvodem k tomu, abychom podceňovali sílu totalitárních hnutí. Právě teror trvalé nestability umožnil vybudování satelitního systému a současná stabilita sovětského Ruska, jeho detotalitarizace, na jedné straně významnou měrou přispěla k materiálnímu vzestupu, na druhé straně ovšem oslabilu kontrolu Ruska nad jeho satelity.

²² M. Fainsod, cit. d., str. 345–355. Všimněme si zajímavých detailů týkajících se kampaně za odstranění „reakčních profesorů“, která narazila na odpor některých členů strany, Komsomolu i studentů, kteří neviděli žádný „důvod

tak vysoká, že ani v Německu ani v Rusku nebyla dosud plně zaplácena.

III

Již jsem se zmínila o detotalitarizačním procesu, který začal po Stalinově smrti. V roce 1958 jsem si nebyla ještě zcela jista, zda „obleva“ není pouze dočasnou přestávkou, určitým nouzovým opatřením vynuceným následnickou krizí, nikoli nepodobným značnému uvolnění totální kontroly během druhé světové války. Ani dnes nemůžeme s jistotou tvrdit, že je nastoupený proces definitivní a nezvratný, jistě však nelze mluvit o pouhém provizoriu. Neboť bez ohledu na to, jak interpretujeme často podivuhodně klikaté cesty ruské politiky od roku 1953, je nesporné, že obrovské policejní impérium bylo zničeno, většina koncentračních táborů rozpuštěna, neobjevily se žádné nové čistky namířené proti „objektivním nepřátelům“ a konflikty mezi členy nového „kolektivního vedení“ se dnes řeší spíše přeložením a vystěhováním z Moskvy než inscenovanými procesy, vynucenými doznáními a vraždami. Metody, ke kterým se uchýlovali noví vládcí v době po Stalinově smrti, se samozřejmě velice podobají těm, které zavedl Stalin po Leninově smrti: opět vznikl triumvirát, nazvaný „kolektivní vedení“ (výraz vytvořený Stalinem v roce 1925), a po čtyřech letech intrikační a boje o moc se opakoval scénář Stalinova *coup d'état* z roku 1929, totiž Chruščovovo převzetí moci v roce 1957. Technicky vzato, provedl Chruščov převrat obdobnými prostředky jako jeho zesnulý, zatracený učitel. I on potřeboval vnější sílu k tomu, aby získal moc ve stranické hierarchii a použil podpory maršála Žukova a armády tímž způsobem, jakým Stalin využil svých vztahů k tajné policii během následnické krize třicet let předtím.²³ Podob-

k výměně znamenitých nestranických profesorů; načež samozřejmě nová komise záhy odsoudila „velký počet třídně nepřátelských živlů mezi studenty“. Vždy bylo známo, že jedním z hlavních cílů velké čistky bylo usnadnit profesionální dráhu mladší generaci.

²³ J. A. Armstrong, cit. d., str. 319, tvrdí, že význam intervence maršála Žukova ve vnitrostranickém boji byl „vysoce přeceňován“. Podle Armstronga Chruščov „zvitězil, aniž potřeboval jakoukoli vojenskou intervenci“, neboť jej „podporoval stranický aparát“. Tento výklad se nezdá pravdivý. Pravda je, že „mnoho zahraničních pozorovatelů“ – poněvadž se vědělo o roli armády, podporující Chruščova proti stranickému aparátu – dospělo k mylnému názoru, že

ně jako v případě Stalina, kdy i po převratu zůstala nejvyšší moc v rukou strany, a nikoli policie, i v případě Chruščova „komunistická strana Sovětského svazu dosáhla koncem roku 1957 nezpochybňovaného svrchovaného postavení a měla kontrolu nad všemi oblastmi sovětského života“, podobně jako se Stalin nezdráhal ani na okamžik provést čistku mezi policejními kádry a odstranit policejního velitele, i Chruščov se uchýlil k jeho vnitrostranickým intrikám: odstranil Žukova z předsednictva a ústředního výboru strany, do něhož byl zvolen, a zároveň jej zbavil funkce nejvyššího velitele armády.

Je zřejmé, že když se Chruščov obrátil na Žukova s žádostí o podporu, byla převaha armády nad policií v Sovětském svazu realitou. Byl to zákonitý důsledek zhroucení policejního impéria, jehož moc nad velkou částí sovětského průmyslu, dolů a pozemků přešla do rukou správců, kteří se tak náhle ocitli bez nejvážnějšího ekonomického konkurenta. Zákonitá převaha armády byla ještě výraznější; armáda nyní monopolně disponovala nástroji, kterými mohla násilím rozhodovat vnitrostranické spory. Chruščov prokázal značnou politickou prozíravost, protože pochopil důsledky toho, co bezpochyby vykonali společně, mnohem rychleji než jeho kolegové. Ať již byly jeho pohnutky jakékoli, změna v mocenské hře, přesun těžiště moci z policie na armádu, měla obrovské důsledky. Nadřazenost tajné policie nad armádou je příznačná pro mnoho tyranií, nikoli pouze totalitních. Ovšem v případě totalitní vlády nadvláda policie nejen vychází vstříc potřebě represivně ovlivňovat obyvatele v jejich domově, nýbrž je v souladu i s ideologickým požadavkem totalitní vlády. Je totiž jasné, že ten, kdo se dívá na celý svět jako na své budoucí území, sází na orgán vnitřního útlaču a bude v dobytých teritoriích vládnout raději policejními metodami a prostřednictvím policejních jednotek než pomocí armády. Nacisté používali svých jednotek SS, tedy v podstatě policejní síly, i pro správu, a dokonce i pro samotné dobytí těch nejvzdálenějších míst; jejich nejzazším cílem bylo spojení armády a policie pod vedením SS.

Ostatně důsledek přerozdělení sil se projevil již dříve – při vojenském potlačení maďarské revoluce. Krvavé rozdrčení revoluce,

moc armády trvale roste na úkor strany, jako kdyby se Sovětský svaz měnil ze stranické diktatury v diktaturu vojenskou.

brůzné a věru účinné, bylo dílem pravidelných vojenských oddílů, nikoli policie, a tato alternativa v žádném případě nebyla typickým stalinistickým řešením. Třebaže po vojenském zásahu následovaly popravy revolučních vůdců a uvěznění tisíců, nedošlo k žádným plošným deportacím lidu; nebyl učiněn žádný pokus o vylidnění země. Jelikož se jednalo o vojenskou, nikoli policejní operaci, mohla si sovětská vláda dovolit posílat v následujícím roce po revoluci do poraženého Maďarska dostatečnou pomoc a tím zabránit masovému hladomoru a totálnímu ekonomickému zhroutilí. Nic podobného by Stalin za takových okolností jistě nepodnikl.

Nejjasnějším signálem toho, že Sovětský svaz již nelze klasifikovat jako totalitní režim v přísném slova smyslu, je neuvěřitelně rychlé a rozsáhlé oživení v oblasti umění během posledních deseti let. Stále se sice objevují pokusy o rehabilitaci Stalina a umlčení stále hlasitějšího požadavku svobody slova a myšlení mezi studenty, spisovateli a umělci, nicméně žádný z těchto pokusů zatím naštěstí příliš neuspěl a nemá pravděpodobně velkou naději ani v budoucnosti, pokud nebude opět nastolen teror a policejní režim. Lidem v Sovětském svazu jsou samozřejmě i nadále upírány všechny formy politické svobody, nejen svobody shromažďování, nýbrž i svobody myšlení, názoru a veřejného projevu. Vypadá to, jako by se nic nezměnilo, zatímco ve skutečnosti se změnilo vše. Když zemřel Stalin, byly šuplíky spisovatelů a umělců prázdné. Dnes existuje rozsáhlá literatura kolující v rukopisech a umělci experimentují se všemi druhy moderního malířství, o nichž se ví, třebaže umělecká díla nejsou vystavována. Nemáme v úmyslu nijak zmenšovat rozdíl mezi tyranskou cenzurou a uměleckou svobodou, chceme pouze vyzdvihnout fakt, že rozdíl mezi samizdatovou literaturou a žádnou literaturou se rovná rozdílu mezi jedničkou a nulou.

Již samotná skutečnost, že příslušníci intelektuální opozice mohou mít soudní proces (byť ne veřejný), mohou promluvit v soudní síni a počítat s podporou zvenku, nepronáší žádná falešná doznání, nýbrž hájí svou nevinu, jasně ukazuje, že již nemáme co činit s totální mocí. To, co stihlo Siňavského a Daniela, dva spisovatele, kteří byli v únoru 1966 obžalováni z toho, že uveřejnili v zahraničí díla, jež nemohli vydat v Sovětském svazu, a následně odsouzení k sedmi a pěti rokům nucených prací, je jistě skandální podle měřítek spravedlnosti ústavní vlády. Ale to, co oba spisovatelé tehdy

rovova v roce 1934, po níž vzápětí došlo k jakési přípravné čistce mezi „všemi bývalými oponenty, kteří setrvali ve straně.“²⁸ Kromě toho vlastní obsah absurdního obvinění lékařů, totiž že se chystali zlikvidovat lidi ve vedoucích pozicích po celé zemi, nutně vyděsil každého, kdo znal Stalinovu metodu obvinit fiktivního nepřítele ze zločinu, který sám má v úmyslu spáchat. (Nejznámějším příkladem je nesporně případ Tuchačevského, jenž byl obžalován ze spiknutí s Německem právě ve chvíli, kdy Stalin zvažoval spojení s nacisty.) V roce 1952 mohlo okolí Stalina samozřejmě prohlédnout skutečný význam Stalinových slov snáze než v letech třicátých a pouhá formulace obvinění musela vyvolat mezi všemi vyššími funkcionáři paniku. Tato panika je možná stále nejpravděpodobnějším klíčem k vysvětlení Stalinovy smrti, záhadných okolností kolem ní, jakož i rychlého semknutí řad během prvních měsíců následnické krize ve vyšších stranických strukturách, kde se jinak vždy bojovalo o moc a intrikařilo. Jakkoli málo detailů z této historie dosud známe, existuje již dostatek informací, které dávají za pravdu mému původnímu přesvědčení, že tyto „destruktivní operace“, jakou byla velká čistka, nejsou izolovanými epizodami, jakými misí excesy režimu vyvolanými mimořádnými okolnostmi, nýbrž že jsou projevem teroru jakožto instituce, a budou se v pravidelných intervalech opakovat – samozřejmě do okamžiku, dokud bude trvat samotná podstata režimu.

Nejdramatičtější novým prvkem této poslední čistky, kterou Stalin plánoval v posledních letech svého života, byl znatelný ideologický posun, zavedení motivu židovského světového spiknutí. Již po několik let se pro tuto změnu pečlivě připravovala půda inscenovanými procesy v satelitních zemích – soud s Rajkem v Maďarsku, aféra Any Paukerové v Rumunsku a Slánského proces v roce 1952 v Československu. V těchto přípravných akcích byli vysocí straničtí činitelé vybráni pro svůj „židovský buržoazní“ původ a obvinění ze sionismu. Toto obvinění bylo postupně změněno tak, aby se dalo aplikovat i na židovské agentury známé svým nesionistickým zaměřením (např. American Jewish Joint Distribution Committee), čímž bylo jasně naznačeno, že všichni Židé jsou sionisté a všechny sionistické skupiny „ve službách amerického imperialis-

²⁸ M. Fainsod, cit. d., str. 56.

mu".²⁹ Myšlenka „zločinnosti“ sionismu nebyla samozřejmě ničím novým, ovšem jak kampaň pokračovala a začínala se zaměřovat na Židy v Sovětském svazu, objevila se další významná změna: Židé se najednou ocitali spíše před obviněním z „kosmopolitismu“ než ze sionismu a logika obvinění, které se postupně vyvinulo z tohoto hesla, se povážlivě přiblížila nacistickému modelu židovského světového spiknutí známého z *Protokolů sionských mudrců*. Začínalo být hrozivě zjevné, jakým hlubokým dojmem na Stalina zapůsobil tento pilíř nacistické ideologie (první náznaky byly patrné již od paktu Hitlera a Stalina). Stalina jistě zaujala antisemitská ideologie zčásti proto, že v ní viděl nespornou propagandistickou hodnotu, které bylo možné využít v Rusku, jakož i ve všech satelitních zemích, kde bylo protižidovské citění rozšířeno a protižidovská propaganda vždy kvetla, ovšem zčásti i proto, že tento model fiktivní světové konspirace poskytoval ideologicky vhodnější rámec pro totalitní nárok na světovládu než Wall Street, kapitalismus a imperialismus. Tímto otevřeným, nestoudným přijetím toho, co bylo v očích celého světa nejvýraznějším znakem nacismu, složil Stalin poslední poklonu svému zesnulému kolegovi a konkurentovi v boji o totální vládu, s nímž ke své velké lítosti nemohl uzavřít trvalou dohodu.

Stalin, podobně jako Hitler, zemřel uprostřed nedokončeného díla hrůzy. A když se tak stalo, dospěl příběh, který se tato kniha pokouší vypovědět a jehož události se snaží pochopit a vyrovnat se s nimi, alespoň k dočasnému konci.

Hannah Arendtová
Červen 1966

²⁹ J. A. Armstrong, cit. d., str. 236.

ANTISEMITISMUS

Část první

a nikoli na již přesvědčené členy hnutí. Ti naopak nikdy nesměli ztratit ze zřetele důsledně nadnárodní přístup k politice. Nacistický „nacionalismus“ měl řadu rysů společných s nedávnou nacionalistickou propagandou v Sovětském svazu, jejímž účelem také bylo jen uspokojit předsudky mas. Nacisté vždy upřímně pohrdali úzkoprsým nacionalismem, provincialismem národního státu, a opakovane tvrdili, že jejich „hnutí“, svou působností internacionální podobně jako hnutí bolševiků, je pro ně důležitější než jakýkoli stát, neboť ten by byl nutně vázán na konkrétní území. Proti ztotožňování antisemitismu s nacionalismem ostatně svědčí nejenom nacismus, nýbrž také padesátiletá historie antisemitismu. První antisemitské strany z posledních desetiletí devatenáctého století patřily také k prvním politickým stranám, které se sdružovaly na mezinárodní úrovni. Od samého začátku svolávaly mezinárodní kongresy a zabývaly se koordinací mezinárodních či přinejmenším evropských aktivit.

Celkové trendy, jako je souběžný rozklad národního státu a narůstání antisemitismu, mohou být sotva uspokojivě vysvětleny jedním důvodem či příčinou. Ve většině takových případů je historik konfrontován s velice složitou celkovou historickou situací. V otázce, který faktor si vybrat a ztotožnit jej s „duchem doby“, má takřka neomezenou volnost, a tím je zcela v rozpacích. Několik obecných pravidel nicméně existuje. Z našeho hlediska je tím nejdůležitějším Tocquevillův velký objev (v *L'Ancien Régime et la Révolution*, kniha II, kap. 1) motivů divoké nenávisti, jakou pociťovaly francouzské masy vůči aristokracii na počátku revoluce – nenávisti, která motivovala Burkea k poznámce, že revoluce se více zabývala „postavením džentlmena“ než institucí krále. Podle Tocquevilla nenáviděli Francouzi aristokraty v momentě, kdy přicházeli o moc, mnohem více než kdykoli předtím, právě proto, že rychlá ztráta skutečné moci u nich nebyla provázána žádným podstatným úpadkem jejich bohatství. Dokud měla aristokracie v rukou obrovskou soudní moc, nebyla jen tolerovaná, ale i vážená. Jakmile šlechta ztratila svá privilegia, mezi jinými i privilegium vykořisťovat a utiskovat, považovali ji lidé za parazity, kteří ve vládě v zemi neměli žádnou skutečnou funkci. Jinými slovy, útlak ani bohatství jako takové nejsou nikdy hlavním důvodem k zášti. Bohatství bez zjevné funkce je daleko obtížnější tolerovat, protože nikdo nechápe, proč by mělo být tolerováno.

Antisemitismus dosáhl svého vrcholu tehdy, když Židé podobným způsobem ztratili své veřejné funkce a svůj vliv a když jim nezůstalo nic jiného než jejich bohatství. Po nástupu Hitlera k moci byly již německé banky téměř úplně *judenrein* (a právě v nich po více než sto let zastávali Židé klíčové pozice) a německé židovstvo jako takové, po dlouhodobém stabilním růstu početním i společenským, upadalo tak rapidně, že statistikové předpovídali jeho zánik během několika desetiletí. Je pravda, že statistikové nepoukazují vždy nutně na skutečné historické procesy. Nicméně stojí za povšimnutí, že právě ze statistického hlediska muselo nacistické pronásledování a vyhlazování připadat jako nesmyslné urychlování procesu, k němuž by bylo pravděpodobně tak jako tak došlo.

Totéž platí pro téměř všechny západoevropské země. Dreyfusova aféra nevypukla v době druhého císařství, kdy bylo francouzské židovstvo nejvlivnější a také nejvíce prosperovalo, ale za druhé republiky, kdy již všichni Židé zmizeli z významných funkcí (kromě politické scény). Rakouský antisemitismus se nezačal projevoval násilně za vlády Metternicha a Franze Josefa, ale v poválečné Rakouské republice, kdy bylo naprosto zřejmé, že zánik habsburské monarchie pravděpodobně neznamenal pro žádnou jinou skupinu obyvatel takovou ztrátu vlivu a prestiže.

Pronásledování skupin, které nemají žádnou moc či o ni právě přicházejí, asi není příjemnou podívanou, ale není to pouze projev lidské podlosti. Lidé se sklánějí před skutečnou mocí nebo ji tolerují a na druhé straně nenávidí ty, kteří mají bohatství bez moci, na základě racionálního instinktu, který jim říká, že moc má nějakou funkci a je jakýmsi způsobem obecně užitečná. Dokonce i vykořisťování a útlak napomáhají fungování společnosti a zakládají určitý druh pořádku. Pouze bohatství bez moci či nadřazenost bez politického důvodu jsou považovány za parazitické, odpudivé, protože takový stav zpřetrhává všechny nitky, kterými jsou lidé mezi sebou spojeni. Bohatství, které nevykořisťuje, postrádá i vztah, který existuje mezi vykořisťovatelem a vykořisťovanými; nadřazenosti bez politického základu chybí i minimální zájem utlačovatele o utlačované.

Obecný úpadek západního a středoevropského židovstva ovšem jen utváří atmosféru, v níž došlo k událostem, jež následovaly. Úpadek sám o sobě je vysvětluje právě tak nedostatečně, jako pouhý úpadek moci aristokracie vysvětluje nedostatečně Francouz-

skou revoluci. Tato obecná pravidla je zapotřebí mít na paměti pouze proto, abychom dokázali vyvrátit to, k čemu nás vede zdravý rozum, totiž že násilí a nenávisť či náhlá vzpoura jsou nezbytným důsledkem velké moci a jejího zneužití, a že tedy organizovaná nenávisť vůči Židům je pouze reakcí na jejich význam a moc.

Závažnější – neboť mu dopřávají sluchu mnohem lepší lidé – je jiný obecně rozšířený klamný názor: na Židy, jelikož byli naprosto bezmocnou skupinou vězící ve spleti obecných a neřešitelných problémů doby, bylo možno svalovat vinu za vše – a nakonec z nich učinit skrytého původce veškerého zla. Nejlepší ilustrací a také nejlepším vyvrácením tohoto vysvětlení, tak blízkého srdcím mnoha liberálů, je vtip, který se vyprávěl po první světové válce. Antisemita říká známému, že válku zavinili Židé; ten odpovídá: „Ano, Židé a cyklisté.“ „Proč cyklisté?“ ptá se antisemita. „A proč Židé?“ ptá se ten druhý.

Z teorie, že Židé jsou vždy obětí beránkem, plyne, že obětí beránkem by byl mohl být právě tak dobře kdokoli jiný. Tato teorie potvrzuje dokonalou nevinnost obětí, nevinnost, která naznačuje, že nejenom nebylo učiněno žádné zlo, ale ani nedošlo k ničemu, co by mohlo být jakýmkoli způsobem spojováno s danou záležitostí. Je pravda, že teorie obětí beránka ve své čisté arbitrární podobě se v tisku nikdy neobjevuje. Nicméně kdykoli se její zastánci horlivě snaží vysvětlit, proč se konkrétní obětí beránek tak dobře hodil pro svou roli, ukazují tím, že opustili teorii a nechali se zatahnout do obvyklého historického zkoumání – v němž se nikdy neodhalí nic než to, že historii utváří mnoho skupin, a že jedna z nich byla z určitých důvodů vyčleněna. Takzvaný obětí beránek nutně přestává být nevinnou obětí, kterou svět obviňuje ze všech svých hříchů a jejímž prostřednictvím si přeje uniknout trestu. Obětí beránkem se stává jedna z mnoha lidských skupin, které se všechny účastní na dění tohoto světa. To, že se takto stala obětí nespravedlnosti a krutosti tohoto světa, ovšem onu skupinu vůbec nezabavuje spoluodpovědnosti.

Až donedávna byla vnitřní nedůslednost teorie obětí beránka dostatečným důvodem k jejímu odmítnutí jako jedné z mnoha teorií motivovaných eskapismem. Ovšem tím, že se teror stal hlavní zbraní vlády, získala tato teorie větší důvěryhodnost, než jaké se kdy těšila v minulosti.

Základní rozdíl mezi moderními diktátorskými režimy a všemi ostatními tyranii minulosti je v tom, že teror již není využíván jako prostředek k vyhlazování a zastrahování protivníků, ale jako nástroj k ovládnutí mas lidí, kteří jsou dokonale poslušní. Teror, jak ho známe dnes, udeří, aniž by mu předcházela nějaká provokace, jeho oběti jsou nevinny i z hlediska samotného pronásledovatele. To byl případ nacistického Německa, které zaměřilo svůj teror plně na Židy, tj. na lidi s určitými společnými vlastnostmi, nezávislými na jejich konkrétním chování. V sovětském Rusku byla situace komplikovanější, ale fakta jsou bohužel až příliš jasná. Na jedné straně bolševický systém, na rozdíl od nacistického, teoreticky nikdy nepřipustil, že by mohl použít teroru proti nevinným lidem, a přestože to může se zřetelem k některým praktikám znít jako pokrytectví, je v tom dosti podstatný rozdíl. Na druhé straně byly ruské praktiky ještě „pokročilejší“ než ty německé v tomto ohledu: libovolnost teroru zde nebyla omezena ani rasovými kritérii, a vzhledem k tomu, že staré kategorie tříd byly již dávno zavrženy, mohl se v Rusku kdokoli a zcela znenadání stát obětí policejního teroru. V tomto případě nás nezajímá konečný důsledek vlády teroru, tedy to, že nikdo, ani její vykonavatelé, nemůže uniknout strachu; v tomto kontextu se zabýváme pouze libovůlí, s níž jsou vybírány oběti, a z tohoto hlediska je rozhodující, že jsou objektivně nevinny, že volba na ně padá bez ohledu na to, co možná udělaly či neudělaly.

Na první pohled to může vypadat jako opožděné potvrzení teorie obětního beránka a je pravda, že oběť moderního teroru vykazuje všechny potřebné charakteristické znaky obětního beránka: je objektivně a absolutně nevinná, protože nic z toho, co učinila či opomněla učinit, není nikterak spjata s jejím osudem.

Jsme samozřejmě v pokušení vrátit se k vysvětlení, které oběť automaticky zbavuje odpovědnosti; zdá se, že je to plně v souladu se skutečností, v níž nás nic tak neohromí jako naprostá nevinnost jednotlivce chyceného do osidel hrůzné mašinerie a jeho naprostá nemožnost ovlivnit svůj osud. Pouhou formou vlády se ovšem teror stává teprve v posledním stadiu svého vývoje. Ustavení totalitního režimu předpokládá, že teror musí být nejprve prezentován jako nástroj k uplatňování určité ideologie; a stabilizovat teror je možné teprve tehdy, získá-li tato ideologie přízeň mnoha, ne-li dokonce většiny. Pro historika je důležité, že předtím, než se Židé stali

hlavními oběťmi moderního teroru, stála židovská otázka v centru nacistické ideologie. A ideologie, která musí přesvědčit a mobilizovat lidi, si nemůže svou oběť vybrat náhodně či libovolně. Jinými slovy, uvěřili-li tak očividnému podvrhu, jako jsou *Protokoly sionských mudrců*, tolik lidí, že tento falzifikát je povýšen na zásadní text celého politického hnutí, není již úkolem historika odhalit podvrh. Jeho úkolem není jistě nalézt vysvětlení, které by umožnilo zavrhnout hlavní historickou a politickou skutečnost: totiž že podvrh je považován za důvěryhodný. Tato skutečnost je však mnohem důležitější než okolnost (z historického hlediska až druhořadá), že jde o podvrh.

Teorie obětního beránka tudíž zůstává jedním z podstatných pokusů uniknout závažnosti antisemitismu a významu skutečnosti, že Židé byli vehnáni do bouřlivého středu událostí. Stejně rozšířená je i opačná teorie „věčného antisemitismu“, podle níž je nenávist vůči Židům normální a přirozenou reakcí, k níž poskytuje historie více či méně příležitosti. Výbuchy antisemitismu nevyžadují žádné specifické vysvětlení, protože jsou přirozenými důsledky věčného problému. To, že tuto teorii přijali za svou profesionální antisemité, je samozřejmé; poskytuje na všechny hrůzy to nejlepší možné alibi. Pokud je pravda, že lidstvo zabíjelo Židy po více než dva tisíce let, pak je něco takového normální, a dokonce humánní činností, a nenávist vůči Židům je tím automaticky ospravedlněna.

Na této teorii věčného antisemitismu spíše překvapuje to, že ji přijalo mnoho nepředpojatých historiků a ještě více Židů. Právě touto zvláštní shodou okolností se tato teorie stává tak nebezpečnou a matoucí. Její úniková podstata je v obou případech stejná: stejně jako si antisemité pochopitelně přejí zodpovědnosti za své činy uniknout, napadání a bránící se Židé si ještě pochopitelněji nepřejí za žádných okolností o svém podílu odpovědnosti diskutovat. V případě židovských a často křesťanských stoupenců této teorie jsou ovšem únikové tendence oficiálních apologetik založeny na důležitějších a méně racionálních motivech.

Zrod a růst moderního antisemitismu byl provázen a propojen s židovskou asimilací, sekularizací a oslabováním starých náboženských a duchovních hodnot judaismu. Došlo vlastně k tomu, že velká část židovského národa byla současně ohrožována fyzickou likvidací zvenčí a rozpadem zevnitř. V této situaci se Židé, obávající se o přežití svého národa, v podivném a zoufalém aktu nepo-

rozumění chytli utěšující myšlenky, že by antisemitismus mohl koneckonců být vynikajícím prostředkem, jak udržet národ pohromadě, takže předpoklad věčného antisemitismu by mohl nakonec implikovat záruku věčné židovské existence. Tato pověra, sekularizovaná parodie ideje věčnosti, která je nedílnou součástí víry ve vyvolenost a mesianistické naděje, byla posílena. „Iť“, že Židé po staletí zakoušeli křesťanský typ nepřátelství, který byl skutečně účinným činitelem zachování židovského národa, a to v duchovním i politickém smyslu. Židé mylně považovali moderní anti-křesťanský antisemitismus za starou náboženskou nenávist vůči Židům – a to tím naivněji, že jejich asimilace se vyhnula křesťanství v jeho náboženských i kulturních aspektech. Tváří v tvář zjevnému příznaku úpadku křesťanství se proto se vši neznalostí mohli domnívat, že jde o určitý návrat do „doby temna“. Nevědomost či nepochopení své vlastní minulosti byly částečně důvodem osudného podcenění současného bezprecedentního nebezpečí, které jim hrozilo. Neměli bychom ovšem zapomínat ani na to, že nedostatek politické dovednosti a soudnosti byl také důsledkem samotné historie Židů, historie národa bez vlády, bez vlasti a bez jazyka. Židovská historie je podivuhodným příběhem národa, z tohoto hlediska naprosto jedinečného, který vstoupil do dějin s dobře definovanou koncepcí historie a s víceméně vědomým rozhodnutím naplnit na zemi přesně vymezený plán, a potom, aniž se této koncepcie vzdal, se po dva tisíce let vyhýbal jakékoli politické činnosti. V důsledku toho se politická historie židovského národa stala mnohem více než historie jiných národů závislá na nepředvídatelných, náhodných jevech, a Židé měnili v průběhu dějin jednu roli za druhou, aniž by za kteroukoli z nich přijali odpovědnost.

V souvislosti s konečnou katastrofou, která přivedla Židy na pokraj úplného vyhlazení, se teorie o věčném antisemitismu stala mnohem nebezpečnější než kdykoli předtím. Dnes by totiž mohla ospravedlnit ty, kdo se z nenávisti k Židům dopustili zločinů větších, než si kdo vůbec dokázal představit. Antisemitismus se nejenom nestal tajemnou zárukou přežití židovského národa, nýbrž se jasně ukázal hrozbou jeho vyhlazení. A přesto, i když byla skutečností vyvrácena, tato teorie přežila, zjevně z podobných důvodů jako teorie obětního beránka. Vždyť koneckonců zdůrazňuje, s použitím jiných argumentů, ale se stejnou tvrdohlavostí, onu úplnou a nelidskou nevinu, která je tak charakteristická pro oběti moderní-

ho teroru, a jak je tedy událostmi zdánlivě potvrzována. Oproti teorii obětního beránka má dokonce tu výhodu, že určitým způsobem odpovídá na nepohodlnou otázku: Proč právě Židé? – být tím jen (zároveň) požaduje vysvětlení předem známé odpovědi: Věčné nepřátelství.

Je podivuhodné, že jediné dvě teorie které se alespoň pokoušejí vysvětlit politický význam antisemitského hnutí, popírají jakoukoli konkrétní odpovědnost na straně Židů a odmítají o problému diskutovat z konkrétního historického hlediska. V tom, že takto negují význam lidského chování, se ovšem strašlivě podobají oněm moderním způsobům a formám vlády, které prostřednictvím nahodilého libovolného teroru likvidují samu možnost lidské činnosti. Jako kdyby byli Židé ve vyhlazovacích táborech vražděni jaksi v souladu s vysvětlením, jež tyto teorie měly – nenávisť vůči Židům: bez ohledu na to, co udělali či opomněli udělat, bez ohledu na jejich neřesti či ctnosti. Vrazi sami navíc, pouze poslušní příkazů a hrdí na svou chladnou výkonnost, zlověstně připomínají ony „nevinné“ nástroje nelidského, neosobního dění, za něž je teorie věčného antisemitismu považovala.

Takovéto společné jmenovatele teorie a praxe nejsou samy o sobě důkazem historické pravdy, přestože naznačují „příhodný“ charakter takových názorů a vysvětlují, proč připadají masám tak věrohodné. Historika zajímají jen do té míry, nakolik samy tvoří součást jeho historie, a proto, že stojí v cestě jeho hledání pravdy. Jako současník pravděpodobně podlehe jejich přesvědčivé moci stejně jako všichni ostatní. Opatrnost při práci s obecně přijímanými názory, které si činí nárok na vysvětlení celých historických trendů, je důležitá především pro historiky moderní doby, protože minulé století přišlo s velkým množstvím ideologií, které se vydávají za klíč k historii, zatímco ve skutečnosti nejsou ničím jiným než zoufalým pokusem uniknout odpovědnosti.

Platón objevil ve svém známém boji proti starověkým sofistům, že jejich „univerzální umění očarovat mysl argumenty“ (*Faidros* 261) nemá nic společného s pravdou, nýbrž je zaměřeno na názory, které jsou samou svou podstatou proměnlivé, a které platí pouze „v okamžiku dohody a pouze pokud dohoda trvá“ (*Theaitétos* 172). Odhalil také velice nejisté postavení pravdy ve světě, neboť „přesvědčení pochází z názorů, a ne z pravdy“ (*Faidros* 260). Nejnapadnější rozdíl mezi starověkými a moderními sofisty je v tom, že

ti starověci se spokojili s pomíjivým vítězstvím argumentu na úkor pravdy, zatímco ti novověci usilují o trvalejší vítězství na úkor reality. Jinými slovy, první ničili důstojnost lidského myšlení, zatímco druhí ničí důstojnost lidské činnosti. Starověci manipulátoři logiky představovali problém pro filosofy, zatímco novověci manipulátoři faktů překážejí historikům. Neboť jakmile se přestanou fakta považovat za nedílnou součást světa minulého a přítomného a jsou zneužívána na podporu toho či onoho názoru, je ničena sama historie a ocitá se v ohrožení její srozumitelnost, založená na skutečnosti, že je stanovena lidmi, a tedy jí lidé mohou porozumět.

Odvrhnou-li se názory a tradice již není přijímána jako něco nezpochybnitelného, pak již samozřejmě mnoho průvodců labyrintem nesrozumitelných faktů nezbude. Tato úskalí historiografie jsou ovšem jen podružnými důsledky ve srovnání s hlubokými převraty naší doby a jejich vlivem na historickou strukturu západního lidstva. Jejich okamžitým důsledkem bylo odhalení všech prvků naší historie, které byly až doposud před našimi zraky skryty. Neznamená to ovšem, že to, co bylo v této krizi strženo (a šlo možná o nejhlubší krizi v západních dějinách od pádu Římské říše), bylo pouhou fasádou, i když mnohé věci, které byly ještě před několika desítkami let považovány za nezníčitelné podstaty, se skutečně ukázaly jako pouhá fasáda.

To, že souběžně s úpadkem evropského národního státu narůstala antisemitská hnutí, že současně s pádem národního uspořádání Evropy nastalo vyhlazování Židů, připravené vítězstvím antisemitismu nad všemi ostatními ismy v předcházejícím konkurenčním boji o přízeň veřejného mínění, je třeba považovat za závažné svědectví o tom, kde je patrně zdroj antisemitismu. Na moderní antisemitismus je třeba nahlížet v obecnějším rámci vývoje národního státu a současně je třeba hledat jeho zdroj v určitých aspektech židovské historie a specificky židovských činností v minulých stoletích. Jelikož se v posledním stadiu dezintegrace ukázala antisemitská hesla tím nejúčinnějším prostředkem inspirování a organizování mas lidí pro imperialistickou expanzi a destrukci starých forem vlád, potom musí předcházející historie vztahů mezi Židy a státem obsahovat základní klíč k narůstajícímu nepřátelství mezi jistými skupinami společnosti a Židy. Tento vývoj ukážeme v následující kapitole.

A jelikož nadto z vytrvale narůstající lůzy – to jest z *déclassés* všech tříd – vzešli vůdci, kteří se netrápili otázkou, zda jsou Židé dost důležití na to, aby byli centrem politické ideologie, a viděli v nich opakovaně „klíč k historii“ a základní příčinu všeho zla, potom předcházející historie vztahů mezi Židy a společností musí obsahovat základní náznaky nepřátelského vztahu mezi lůzou a Židy. Vztahem mezi Židy a společností se budeme zabývat ve třetí kapitole.

Čtvrtá kapitola se zabývá Dreyfusovou aférou, jakousi generálkou na představení naší doby. Tento případ nabízí zvláštní příležitost, nahlédnout – v krátkém historickém okamžiku – jinak skryté možnosti antisemitismu jakožto významné politické zbraně v rámci relativně vyrovnané a racionální politiky devatenáctého století, a proto jej probereme podrobně.

Následující kapitoly ovšem analyzují pouze prvky přípravné, které se plně uskutečnily, až teprve když se úpadek národního státu a rozvoj imperialismu dostaly do popředí politické scény.

II

ŽIDÉ, NÁRODNÍ STÁT A ZROZENÍ ANTISEMITISMU

I. Problémy emancipace a židovský státní bankéř

Na vrcholu svého rozvoje v devatenáctém století poskytl národní stát svým židovským občanům rovná práva. Za abstraktní a zřejmou nedůsledností toho, že Židé získali občanství od vlád, které v průběhu století vyhlásily národnost za předpoklad občanství a homogenitu populace za základní rys politického života ve státě, se skrývají hlubší, starší a osudovější protiklady.

Sérii emancipačních ediktů, které pomału a váhavě následovaly francouzský edikt z roku 1792, předcházela a později provázel dvojznačný postoj národního státu vůči jeho židovským obyvatelům. Rozpad feudálního řádu s sebou přinesl zrod nové, revoluční koncepce rovnosti, podle níž již nebylo možné tolerovat „národ uvnitř národa“. Omezení a privilegia Židů tak bylo třeba zrušit stejně jako všechna ostatní zvláštní práva a svobody. Tento rozkvět rovnosti ovšem z velké části závisel na rozvoji nezávislé státní mašinerie, která mohla, buď jako osvícenský absolutismus či jako konstituční vláda, postavená – v úžasné izolaci – nad všemi třídami a stranami, fungovat, vládnout a zastupovat zájmy národa jako celku. Proto se od konce sedmnáctého století objevila bezprecedentní potřeba státních úvěrů a nového rozmachu státní sféry v oblasti hospodářství a obchodu, přičemž žádné uskupení mezi obyvatelstvem Evropy nebylo připraveno poskytnout státu úvěr nebo se aktivně účastnit rozvoje státního podnikání. Bylo tedy jen přirozené, že Židé, s jejich staletou zkušeností půjčovateli peněz a s jejich styky s evropskou šlechtou – již byli často zavázáni za místní ochranu a již se často starali o finanční záležitosti – byli přivolaní na pomoc; bylo nepochybně v zájmu nového státního podnikání, aby Židé získali jistá privilegia a aby s nimi bylo zacházeno jako se samostatnou skupinou. Za žádných okolností si však stát nemohl dovolit, aby se plně asimilovali a splynuli s ostatním obyvatelstvem, které

odmítalo poskytnout státu úvěr, nebylo ochotné se angažovat v podnikání ve vlastnictví státu a šlo tradiční cestou soukromého podnikání kapitalistického.

Emancipace Židů tak, jak jim byla poskytnuta národními státními systémy v Evropě v devatenáctém století, měla tedy dvojí původ a všudypřítomný dvojnásobný význam. Na jedné straně byla důsledkem politické a právní struktury nového politického systému, který mohl fungovat pouze za podmínky politické a právní rovnosti. Vlády byly nuceny ve svém vlastním zájmu co nejvíce a co nejrychleji odstranit nerovnoprávnosti starého řádu. Na druhé straně byla zřetelně výsledkem postupného rozšiřování specifických židovských privilegií, poskytovaných původně pouze jednotlivcům, později jejich prostřednictvím malým skupinám dobře situovaných Židů. Až když tato početně omezená skupina již sama nedokázala vyhovět neustále narůstajícím požadavkům státního podnikání, byla tato privilegia nakonec rozšířena na celé západní a středoevropské židovstvo.¹

Emancipace tak ve stejné době a ve stejných zemích znamenala rovnoprávnost i privilegia, zrušení autonomie starého židovského společenství i vědomé zachování Židů jako samostatné skupiny ve společnosti, zrušení zvláštních omezení a zvláštních práv i rozšíření těchto práv na rostoucí skupinu jednotlivců. Rovnost podmínek pro příslušníky všech národností se stala premisou nového politického útvaru, a zatímco byla tato rovnost opravdu uskutečněna přinejmenším v tom, že staré vládnoucí třídy byly zbaveny svého

¹ Modernímu historikovi mohou práva a svobody poskytované dvorním Židům v sedmnáctém a osmnáctém století připadat pouze jako předchůdci rovnoprávnosti: dvorní Židé mohli žít, kdekoliv chtěli, směli svobodně cestovat po celém území svého panovníka, měli povolení nosit zbraň a měli právo na zvláštní ochranu ze strany místních úřadů. Tito dvorní Židé, v Prusku charakteristicky nazývaní *Generalprivilegierte Juden*, se ve skutečnosti těšili nejen lepším životním podmínkám než ostatní Židé, kteří stále ještě žili ve stavu téměř středověkých omezení, ale byli na tom lépe i než jejich nežidovští sousedé. Jejich životní úroveň byla mnohem vyšší než úroveň tehdejšího středního stavu, jejich privilegia ve většině případů větší než ta, co byla poskytována obchodníkům. Tato situace také neunikla pozornosti současníků. Christian Wilhelm Dohm, skvělý advokát emancipace Židů v Prusku osmnáctého století, si stěžoval na praktiky uplatňované od doby vlády Fridricha Viléma I., podle kterých byly bohatým Židům poskytovány „všemožné výhody a podpory“ často „na úkor příčinlivých a zákonných [tj. nežidovských] občanů“, in: *Denkwürdigkeiten meiner Zeit*, Lemgo 1814–1819, IV, str. 487.

privilegia vládnout a staré utlačované třídy svého práva na ochranu, probíhal tento proces současně se zrodem třídní společnosti, která národnosti opět rozdělila – ekonomicky i společensky – stejně účinně jako starý režim. Rovnost podmínek, jak ji chápali jakobíni za Francouzské revoluce, se stala skutečností pouze v Americe, zatímco na evropském kontinentě byla okamžitě nahrazena pouhou formální rovností před zákonem.

Základní protiklad mezi politickým útvarem, založeným na rovnosti před zákonem, a společností, založenou na nerovnosti třídního systému, zabránil jak rozvoji fungujících republik, tak i zrození nové politické hierarchie. Nepřekonatelná nerovnost společenských podmínek, skutečnost, že byla na kontinentě jednotlivci třídní příslušnost přidělena a až do první světové války i téměř zaručena jeho narozením, mohla ovšem existovat vedle politické rovnosti. Pouze politicky méně vyvinuté země, jako Německo, si podržely některé pozůstatky feudalismu. Aristokraté v těchto zemích, kteří se nalézali jako skupina již zřetelně v procesu transformace ve třídu, se těšili privilegovanému politickému postavení, a mohli si proto jako skupina udržet určitý zvláštní vztah ke státu. Ale to byly pouhé pozůstatky. Plně rozvinutý třídní systém vždy znamenal, že postavení jednotlivce bylo definováno jeho příslušností k jeho vlastní třídě a vztahem k třídám ostatním, nikoli jeho postavením ve státě či v rámci jeho mašinerie.

Jedinou výjimkou z tohoto obecného pravidla byli Židé. Nevytvořili svou vlastní třídu a nepatřili ani k žádné ze tříd v jejich zemích. Jako skupina nebyli dělníky, středním stavem, vlastníky půdy ani rolníky. Jejich bohatství jako by je řadilo ke střednímu stavu, ovšem nepodíleli se na jeho kapitalistickém rozvoji; velmi zřídka byli zastoupeni v průmyslovém podnikatelském sektoru, a pokud se v posledních stadiích své historie v Evropě stali významnými zaměstnavateli, zaměstnávali bílé límečky, a ne dělníky. Jinými slovy, přestože bylo jejich postavení definováno prostřednictvím jejich židovství, nebylo definováno jejich vztahem k jiné třídě. Zvláštní ochrana, kterou jim poskytoval stát (ať už ve staré formě otevřených privilegií či ve formě speciálních emancipačních ediktů, jaké žádná jiná skupina nepotřebovala a které bylo často třeba posílit proti nepřátelství společnosti), a zvláštní služby, které oni poskytovali vládám, zabraňovaly jak jejich zařazení do třídního systému, tak i vytvoření zvláštní tří-

dy.² Kdykoli proto byli přijati do společnosti a vstoupili do ní, stali se jasně definovanou, sebeuchovávací skupinou v rámci třídy aristokracie nebo třídy buržoazie.

Není pochyb o tom, že zájem národního státu o to, aby se Židé udrželi jako zvláštní skupina a aby se zabránilo jejich asimilaci do třídní společnosti, odpovídal zájmu Židů jako skupiny o sebezachovu a přežití. Je také více než pravděpodobné, že bez této souběžnosti zájmů by byly snahy vlád vyšly naprázdno; silné tendence ke zrovnoprávnění všech občanů ze strany státu a k zapojení každého jednotlivce do nějaké třídy ze strany společnosti, jasně implikující úplnou asimilaci Židů, mohly být zmařeny pouze kombinací vládní intervence a dobrovolné spolupráce. Ostatně oficiální politika vůči Židům nebyla vždy tak důsledná a neochvějně přímochará, jak bychom si mohli myslet, kdybychom brali v úvahu pouze konečné výsledky.³ Je skutečně překvapující, jak důsledně Židé nevyužívali své šance na normální kapitalistické podnikání a obchodování.⁴ Ovšem bez zájmu a praktických opatření vlád by byli Židé jen těžko udrželi svou skupinovou identitu.

² J. Lestschinsky poukázal v dřívější debatě o židovském problému na to, že Židé nepatřili k žádné společenské třídě, a hovořil o *Klasseneinschiebsel*, in: *Weltwirtschafts-Archiv*, 1929, sv. 30, str. 123 n., ale viděl pouze nevýhody této situace ve východní Evropě, a ne její velké výhody v západo- a středoevropských zemích.

³ Například za vlády Fridricha II. po sedmileté válce došlo v Prusku k rozhodné snaze zapojit Židy do jakéhosi obchodního systému. Starší všeobecný *Juden-reglement* z roku 1750 byl nahrazen systémem zákonných povolení vydávaných pouze těm obyvatelům, kteří investovali podstatnou část svého bohatství do nových výrobních podniků. Ale i v tomto případě, stejně jako ve všech ostatních, skončil vládní pokus naprosto neúspěšně.

⁴ F. Priebatsch, *Die Judenpolitik des fürstlichen Absolutismus im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Forschungen und Versuche zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, 1915, uvádí typický příklad z počátku osmnáctého století: „Když se továrně na zrcadla v Neuhausu, Dolní Rakousko, dotované vládou, nedařilo, dal Žid Wertheimer císari peníze, aby ji koupil. Když byl požádán, aby továrnou převzal, odmítl s tím, že veškerý jeho čas zabírají finanční transakce.“

Viz také M. Köhler, *Beiträge zur neueren jüdischen Wirtschaftsgeschichte. Die Juden in Halberstadt und Umgebung*, in: *Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur*, 1927, sv. 3.

Těto tradici, podle níž se bohatí Židé drželi stranou skutečných mocenských pozic v kapitalismu, odpovídá skutečnost, že v roce 1911 prodali pařížští Rothschildové, s výjimkou Rockefellerů největší světovi naftoví magnáti, své podíly na naftových polích v Baku skupině Royal Shell. Tuto transakci zaznamenal R. Lewinsohn, in: *Wie sie groß und reich wurden*, Berlin 1927.

Na rozdíl od všech ostatních skupin definoval Židy (také určoval jejich postavení) politický útvar. Poněvadž ovšem tento politický útvar stál mimo jakoukoli společenskou realitu, byli Židé ze společenského hlediska ve vzduchoprázdnu. Jejich společenská nerovnost se silně lišila od nerovnosti třídního systému: byla opět především výsledkem jejich vztahu ke státu. Takže to, že se někdo narodil jako Žid, mohlo ve společnosti znamenat, že byl buď více než plnoprávným občanem (těšil se zvláštní ochraně vlády), anebo neplnoprávným občanem (bez některých práv a příležitostí, které byly Židům odpírány, aby se zabránilo jejich asimilaci).

Schematický přehled paralelního vzestupu evropského systému národního státu a úpadku evropského židovstva lze zhruba rozdělit do následujících etap:

1. V sedmnáctém a osmnáctém století se pomalu rozvíjely národní státy pod dohledem absolutistických monarchů. Všude se jednotliví Židé dostávali z dřívějšího hlubokého stínu do světla někdy vysoce atraktivního, a vždy rozhodně vlivného postavení dvorních Židů, kteří financovali státní záležitosti a řídili finanční transakce svých šlechticů. Tento vývoj ovlivnil masy, které i nadále žily ve víceméně feudálním režimu, právě tak málo jako ovlivnil židovský národ jakožto celek.

2. Po Francouzské revoluci, která obratem změnila politickou situaci na celém evropském kontinentě, se vynořily národní státy v moderním smyslu tohoto slova, jejichž obchodní transakce vyžadovaly podstatně větší objem kapitálu a úvěrů, než jaké kdy byly vyžadovány panovníky od jejich dvorních Židů. Pouze spojené bohatství zámožnějších vrstev západo- a středoevropského židovstva, které pro tento účel spravovala skupina prominentních židovských bankéřů, mohlo uspokojit nové, vyšší požadavky vlád. Tato privilegia, která byla do té doby zapotřebí pouze pro dvorní Židy, byla v tomto období rozšířena také na bohatou třídu, které se v osmnáctém století podařilo usadit se ve významnějších městských a finančních centrech. Nakonec byla emancipace umožněna

Výrok A. Sayoua, *Les Juifs*, in: *Revue Economique Internationale*, 1932, v jeho polemice proti Wernerovi Sombartovi, který identifikoval Židy s kapitalistickým vývojem, lze považovat za obecné pravidlo: „Rothschildové a ostatní Izraelité, kteří se téměř výlučně zabývali zaváděním státních půjček a mezinárodním pohybem kapitálu, se vůbec nepokoušeli... budovat velké průmyslové podniky.“

ve všech skutečných plnohodnotných národních státech a pozdržena pouze v těch zemích, v nichž se Židé – pro svůj počet a obecnou zaostalost těchto oblastí – nebyli schopni zorganizovat jako zvláštní samostatná skupina s ekonomickou funkcí finančně podporovat vládu.

3. Vzhledem k tomu, že tento úzký vztah mezi národními vládami a Židy byl založen na lhostejnosti buržoazie k politice obecně a ke státním financím zvlášť, skončilo toto období s nástupem imperialismu na konci devatenáctého století, kdy již kapitalistický způsob podnikání ve formě expanze nebyl možný bez aktivní politické pomoci a bez státní intervence. Na druhé straně imperialismus podkopával samotné základy národního státu a v podnikatelských záležitostech zavedl do evropského společenství národů konkurenčního ducha. V prvních desetiletích tohoto vývoje ztratili Židé své výlučné postavení ve státním podnikání ve prospěch imperialisticky naladěných podnikatelů; jako skupina upadli na významu, i když jednotliví Židé si podrželi svůj vliv jako finanční poradci a jako prostředníci celoevropského dosahu. Na rozdíl od státních bankéřů devatenáctého století pociťovali tito Židé ještě menší potřebu velké židovské komunity, bez ohledu na její bohatství, než dvorní Židé sedmnáctého a osmnáctého století, a proto se od společenství Židů často úplně izolovali. Židovské obce již nebyly organizovány finančně, a přestože jednotliví Židé ve vysokých postaveních zůstávali v očích árijského světa i nadále představiteli židovstva jako takového, s realitou to mělo jen velmi málo, pokud vůbec něco, společného.

4. Západní židovstvo se jako skupina zcela rozpadlo spolu s národním státem v průběhu desetiletí předcházejících první světové válce. Rychlý úpadek Evropy po válce zastihl již židovstvo bez jeho původního vlivu, atomizované v nepropojené skupiny bohatých jednotlivců. V době imperialismu se židovské bohatství stalo nevýznamným; pro Evropu bez smyslu pro rovnováhu moci mezi národy a pro celoevropskou solidaritu se Židé, představující nenárodní celoevropský element, stali předmětem všeobecné nenávisti pro své bezúčelné bohatství a předmětem pohrdání pro nedostatek moci.

Prvními vládami, které potřebovaly pravidelný příjem a zabezpečené finanční záležitosti, byly absolutistické monarchie, za jejichž

existence vznikl národní stát. Feudální šlechtici a králové také potřebovali peníze, ba i úvěry, ale pouze pro specifické účely a na časově omezené operace; ani Fuggerové v šestnáctém století, kteří dali státu k dispozici svůj vlastní úvěr, ještě neuvažovali o založení zvláštního státního úvěru. Absolutističtí monarchové zpočátku zajišťovali své finanční potřeby částečně prostřednictvím staré metody válek a loupení a částečně novým prostředkem daňového monopolu. Tím podkopávali moc a ničili bohatství šlechty, aniž by zmírnili rostoucí nenávisť obyvatelstva.

Absolutističtí monarchové dlouho hledali ve společnosti třídu, na niž by se mohli spolehnout tak, jako se feudální monarchové spoléhali na šlechtu. Neutuchající spory mezi cechy a monarchií, která je chtěla zapojit do státního systému, se ve Francii táhly již od patnáctého století. Nejzajímavějším z těchto experimentů byl bezpochyby rozmach merkantilismu a pokusy absolutistického státu získat absolutní monopol nad národním průmyslem a obchodem. Výsledná katastrofa a bankroty způsobené současným odporem vzrůstající se buržoazie jsou dostatečně dobře známe.⁵

Před emancipačními edikty mělo již každé šlechtické panství i každý monarcha v Evropě svého dvorního Žida, který se staral o jejich finanční záležitosti. V sedmnáctém a osmnáctém století byli tito dvorní Židé vždy jednotlivci, kteří měli celoevropské styky a k dispozici celoevropský kredit, ale netvořili žádnou mezinárodní finanční entitu.⁶ Pro tuto dobu, kdy jednotliví Židé a první

⁵ Vliv merkantilistických experimentů na budoucí vývoj lze ovšem jen těžko přecenit. Francie byla jedinou zemí, ve které byl merkantilní systém vyzkoušen důsledně, a jeho výsledkem byl raný rozkvět manufaktur, které vděčily za svou existenci státním zásahům; z této zkušenosti se země nikdy zcela nevzpamatovala. V období volného podnikání se její buržoazie vyhýbala nechráněným investicím do domácího průmyslu, zatímco její byrokracie, rovněž produkt merkantilního systému, přežila jeho pád. Bez ohledu na to, že tak ztratila všechny své produktivní funkce, je i dnes pro Francii charakterističtější než buržoazie a je větší překážkou její obnovy.

⁶ Tak tomu bylo v Anglii od doby bankéře Marrano královny Alžběty a Židů, kteří financovali Cromwellovy vojenské jednotky, než se začalo říkat, že jeden z dvanácti židovských makléřů přijatých na londýnskou burzu obhospodaruje čtvrtinu všech vládních půjček té doby (viz S. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, 1937, sv. II: *Jews and Capitalism*); v Rakousku, kde za pouhých čtyřicet let (1695–1739) poskytli Židé vládě úvěr ve výši více než 35 milionů zlatých a kde smrt Samuela Oppenheimera v roce 1703 vedla k vážné finanční situaci jak pro stát, tak i pro císaře; v Bavorsku, kde v roce

malé bohaté židovské komunity byli mocnější než kdykoli v devatenáctém století⁷, byla charakteristická upřímnost, s jakou se diskutovalo o jejich privilegovaném postavení a právu na ně, i opatrně formulovaná svědectví úřadů o významu jejich služby státu. O spojení mezi poskytovanými službami a udělovanými privilegii nebylo nejmenších pochyb. Privilegovaným Židům byly s naprostou samozřejmostí udělovány šlechtické tituly ve Francii, Bavorsku, Rakousku a Prusku, takže i navenek byli něco více než pouze bohatí muži. Skutečnost, že žádost o šlechtický titul, kterou rakouské vládě předložili Rothschildové, byla vyřizována zdlouhavě a s obtížemi (uspěli nakonec v roce 1817), představovala signál, že toto období dospělo ke konci.

Ke konci osmnáctého století bylo jasné, že žádný ze stavů či tříd v různých zemích není ochoten či schopen se stát novou vládnoucí třídou, to jest identifikovat se s vládou způsobem, který po staletí praktikovala šlechta.⁸ Neúspěch snah absolutní monarchie najít ve společnosti za šlechtu náhradu vedl k plnému rozvoji národního státu, který se stavěl nad všechny třídy, tvrdil, že je naprosto nezávislý na společnosti a jejích konkrétních zájmech, že je skutečným a jediným představitelem národa jako takového. Na druhé

1808 bylo 80 procent všech vládních půjček podepsáno Židy (viz M. Grunwald, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis*, 1913); ve Francii, kde byly merkantilní podmínky obzvlášť příznivé pro Židy – již Colbert chválil jejich velkou užitečností pro stát (S. W. Baron, cit. d.) – a kde v polovině osmnáctého století vděčný král, oceňující služby a loajalitu „Našemu státu a Naší osobě“, udělil německému Židovi Liefmanu Calmerovi titul barona (R. Anchel, *Un Baron Juif Français au 18e siècle, Liefman Calmer*, in: *Souvenir et Science*, I, str. 52–55); a také v Prusku, kde dostali své jméno *Münzjuden* Fridricha II. a kde na konci osmnáctého století tvořilo 400 židovských rodin jednu z nejbohatších skupin v Berlíně. (Jeden z nejlepších popisů Berlína a role Židů v jeho společnosti na přelomu osmnáctého a devatenáctého století lze nalézt in: W. Dilthey, *Das Leben Schleiermachers*, 1870, str. 182 nn.)

⁷ Na počátku osmnáctého století se rakouským Židům podařilo dosáhnout zákazu Eisengerovy knihy *Entdecktes Judentum*, 1703, a na konci století se směl hrát v Berlíně *Kupec benátský*, pouze s malým prologem omlouvajícím se (neemancipovanému) židovskému publiku.

⁸ Jedinou, a to irelevantní výjimkou byli možná výběrčí daní ve Francii, nazývaní *fermiers-généraux*, kteří si od státu pronajímali právo vybírat daně za to, že se zaručovali odvádět vládě pevnou částku. Své nemalé bohatství získali díky absolutní monarchii, na které byli přímo závislí, ale tvořili příliš malou skupinu a byli příliš izolovaným jevem, než aby byli sami o sobě ekonomicky vlivní.

straně vedl tento neúspěch k prohloubení propasti mezi státem a společností, skrze kterou byla odůvodněna existence politicky organizovaného společenství národa. Bez toho by nebylo zapotřebí – a nebylo by ani možné – uvést Židy do evropské historie na rovnoprávném základě.

Když všechny pokusy spojit se s jednou z hlavních tříd ve společnosti neuspěly, stát rozhodl transformovat se ve velký podnikatelský koncern. Samozřejmě že to mělo být pouze pro správní účely, ovšem rozsah zájmů, finančních i jiných, a náklady byly tak velké, že od osmnáctého století je prostě třeba uznat existenci státního podnikání jako zvláštního sektoru. Nezávislý rozvoj státního podnikání byl důsledkem konfliktu s mocnými finančními kruhy té doby, s buržoazií, která se vydala cestou soukromých investic, přičemž se ovšem vyhýbala všem státním intervencím a odmítala aktivní finanční účast na všem, co se jevílo jako „neproduktivní“ podnikání. Židé tak byli jedinou skupinou obyvatel ochotnou financovat počátky státu a spojit svůj osud s jeho dalším rozvojem. Se svými úvěry a mezinárodními styky měli vynikající příležitost pomoci národnímu státu k tomu, aby se stal jedním z největších podniků a zaměstnavatelů své doby.⁹

Významná privilegia, rozhodné změny v životních podmínkách Židů byly nezbytnou cenou za tyto služby a současně odměnou za velké riziko. Největším privilegiem byla rovnoprávnost. Když získali *Münzjuden* Fridricha Pruského či dvorní Židé rakouského císaře prostřednictvím „obecných privilegií“ a „patentů“ stejné postavení, jakého se o půl století později dostalo pod hlavičkou emancipace a rovných práv pruským Židům; když se berlínským Židům na konci osmnáctého století a v období jejich největšího bohatství podařilo zabránit přílivu přistěhovalců z východních provincií, neboť se nechtěli o svou „rovnoprávnost“ dělit s chudými

⁹ Na naléhání na posílení svazků mezi vládním podnikáním a Židy lze usuzovat z těch případů, v nichž nepochybné antisemitští vládní úředníci museli provádět zmíněnou státní politiku. Tak Bismarck ve svém mládí pronesl několik antisemitských projevů, pak se však jako říšský kancléř stal blízkým přítelem Bleichrödera a spolehlivým ochráncem Židů proti antisemitskému hnutí dvorního kaplana Stoeckera v Berlíně. Vilém II., ač jako korunní princ a člen protižidovské pruské šlechty v osmdesátých letech velice sympatizoval se všemi antisemitskými hnutími, jakmile zdědil trůn, změnil své antisemitské přesvědčení a přes noc opustil své antisemitské ochránce.

bratry, které neuznávali za sobě rovné; když v době francouzského Národního shromáždění Židé z Bordeaux a Avignonu bouřlivě protestovali proti tomu, že francouzská vláda se rozhodla pohlížet na Židy z východních provincií jako na rovnoprávné, bylo zřejmé, že přinejmenším sami Židé neuvažovali v termínech rovných práv, nýbrž privilegií a zvláštních svobod. Vlastně je pochopitelné, že privilegovaní Židé, úzce spojení s podnikáním svých vlád a vědomí si charakteru a podmínek svého postavení, se zdráhali přiznat tento dar svobody všem Židům. Oni sami si uvědomovali, že jej získali jako cenu za své služby, a proto jej těžko mohli považovat za právo pro všechny.¹⁰

Teprve na konci devatenáctého století, s nástupem imperialismu, začaly třídy vlastníků měnit svůj původní názor na neproduktivitu státního podnikání. Imperialistická expanze spolu s narůstající dokonalostí nástrojů násilí a absolutním monopolem státu na ně přinesla státu zajímavý podnikatelský návrh. To samozřejmě znamenalo, že Židé postupně, ale automaticky ztratili své výlučné a jedinečné postavení.

Tento šťastný osud Židů, jejich vzestup ze tmy neznáma do politicky významného postavení, by ovšem skončil dokonce ještě dříve, kdyby se v rozvíjejících se národních státech byli zaměřili pouze na svou podnikatelskou funkci. V polovině minulého století získaly některé státy dostatek sebevědomí, aby pokračovaly bez židovské podpory a židovského financování státních půjček.¹¹ Navíc vzrůstající vědomí jednotlivých národů, že jejich

¹⁰ Již v osmnáctém století platilo, že kdykoli zbohatla celá skupina Židů natolik, že mohla být pro stát užitečná, získala kolektivní privilegia a byla jako skupina oddělena od svých méně bohatých a užitečných bratří, a to i v rámci jedné země. Stejně jako *Schutzjuden* v Prusku se francouzští Židé z Bordeaux a Bayonne těšili rovnoprávnosti dlouho před Francouzskou revolucí, a měli dokonce právo přednášet své stížnosti a návrhy spolu s ostatními generálními stavy v *Convocation des Etats Généraux* roku 1787.

¹¹ J. Copefigue, *Histoire des grandes opérations financières*, sv. III: *Banque, Bourses, Emprunts*, 1855, neprávem tvrdí, že v době červencové monarchie to byli pouze Židé a především dům Rothschildů, kdo zabránili rozumnému státnímu úvěru založenému na Banque de France. Tvrdí rovněž, že v důsledku událostí roku 1848 se činnost Rothschildů stala nadbytečnou. R. Strauss, *The Jews in the Economic Evolution of Central Europe*, in: *Jewish Social Studies*, III, 1, 1941, také poznamenává, že po roce 1830 „se veřejný úvěr stal již méně riskantním, takže se jím křesťanské banky začaly ve vzrůstající míře zabývat“. Proti této interpretaci stojí skutečnost, že mezi Rothschildy a Napoleonem III.

vlastní osud čím dál tím více závisí na osudu jejich zemí, podnítilo jejich ochotu poskytovat vládám větší počet nezbytných úvěrů. Rovnoprávnost sama byla symbolizována obecnou dostupností státních dluhopisů, které byly nakonec považovány za nejbezpečnější formu kapitálové investice prostě proto, že stát, který mohl vést mezinárodní války, byl tím jediným, kdo mohl chránit majetek svých občanů. Od poloviny devatenáctého století si Židé mohli udržet své prominentní postavení pouze proto, že jim zbývala ještě jedna, mnohem významnější role, která byla rovněž úzce spojena s jejich účastí na formování osudu států. Bez vlastního území a bez vlastní vlády, Židé byli vždy jakýmsi celoevropským prvkem; národní státy toto jejich mezinárodní postavení pochopitelně zachovaly, protože na něm byly založeny finanční služby Židů. I když Židé přestali být užiteční ekonomicky, v dobách konfliktů a válek mezi národy své významné celoevropské postavení neztratili.

Zatímco se potřeba židovských služeb pro národní státy vyvíjela pomalu a logicky, vyrůstajíc z obecného kontextu evropské historie, vzestup Židů na politické a ekonomické výsluní byl náhlý a neočekávaný pro ně samotné i pro jejich sousedy. Ke konci středověku ztratili židovští věřitelé svůj dřívější význam a na začátku šestnáctého století již byli Židé vyhnáni z měst a obchodních středisek do vesnic a na venkov, a tím vyměnili mnohem jednodušší ochranu poskytovanou vzdálenými vyššími úřady za nejisté postavení, jaké jim poskytovali nižší místní šlechtici.¹² Obrat nastal v sedmnáctém století, v době třicetileté války, kdy tito drobní nevýznamní věřitelé, právě díky své rozptýlenosti, mohli zaručit nezbytné dodávky žoldáckým armádám válčících pánů ve vzdálených zemích a s pomocí drobných obchodníků nakupovat zásoby potravin ve všech provinciích. Vzhledem k tomu, že tyto války byly i nadále zpola feudální, víceméně soukromou záležitostí šlechticů, nezajímavou pro ostatní třídy a nevyžadující pomoc lidu, byl postup Židů v jejich postavení velice omezený a stěží viditelný. Počet dvorních Židů ale vzrostl, protože obdobu dvorního Žida nyní potřebovalo každé šlechtické panství.

přetrvávaly vynikající vztahy, třebaže o obecném trendu oné doby nemůže být pochyb.

¹² Viz F. Priebatsch, cit. d.

Pokud tito dvorní Židé sloužili malým feudálním pánům, kteří – jako členové šlechtického stavu – neusilovali o to, aby reprezentovali nějakou centralizovanou moc, sloužili pouze jedné skupině ve společnosti. Majetek, který spravovali, peníze, které půjčovali, zásoby, které nakupovali, byly považovány za soukromé vlastnictví jejich pána, takže takovouto činností se nemohli zaplést do politických záležitostí. Ač nenávidění nebo vyzdvižování, nemohli se Židé stát politickým faktorem sebemenšího významu.

Když se ovšem změnila funkce feudálního pána, když se z něho stal vladař či král, změnila se i funkce jeho dvorního Žida. Židé, kteří byli cizím prvkem a ve svém prostředí o takové změny neprojevovali velký zájem, byli obvykle těmi posledními, kdo si uvědomili svůj rostoucí význam. Pokud šlo o ně, i nadále spravovali soukromé obchody či podniky, a jejich loajalita zůstala soukromou záležitostí, neovlivněnou politickými úvahami. Loajalita znamenala poctivost; neznamenalala stavět se v konfliktu na něčí stranu či zastávat svoji pravdu z politických důvodů. Nakupovat zásoby, oblékat a živit armádu, půjčovat peníze na najímání žoldáků znamenalo prostě zájem o zdar obchodního partnera.

Tento vztah mezi Židy a aristokracií byl tím jediným, který kdy připoutal skupinu Židů k jiné vrstvě ve společnosti. Poté, co na počátku devatenáctého století zmizel, nebyl již nikdy nahrazen. Tím jediným, co se z něho uchovalo u Židů, byla záliba v aristokratických titulech (obzvláště v Rakousku a ve Francii), a v nežidovském prostředí určitý druh liberálního antisemitismu, který házel Židy a šlechtu do jednoho pytle a tvrdil, že spolu tvoří jakési finanční spojenectví proti rodící se buržoazii. Taková argumentace, obvyklá v Prusku a ve Francii, byla do jisté míry odůvodnitelná, dokud neexistovala všeobecná emancipace Židů. Privilegia dvorních Židů byla opravdu zřetelně podobná právům a svobodám šlechty, a je pravda, že Židé se stejnou měrou jako členové aristokracie obávali ztráty svých privilegií a používali stejné argumenty proti rovnoprávnosti. Hodnověrnost této argumentace se ještě zvýšila v osmnáctém století, kdy většině privilegiovaných Židů byly uděleny nižší šlechtické tituly, a na počátku devatenáctého století, kdy bohatí Židé, kteří zpřetrhali svá pouta s židovskými obcemi, hledali nové společenské postavení a za svůj model si vzali aristokracii. To vše ovšem nemělo velký význam; za prvé proto, že bylo zcela zřejmé, že šlechta upadá, zatímco status Židů se naopak trvale

zvyšuje, a za druhé proto, že sama aristokracie, především v Prusku, byla ve skutečnosti první společenskou třídou, která přišla s antisemitskou ideologií.

I když Židé byli válečnými dodavateli a služebníky králů, do konfliktů samých se nezapojovali, a ani se to od nich neočekávalo. Když tyto konflikty přerostly ve války mezi nároci, stali i nadále mezinárodním prvkem, jehož význam a užitečnost spočívaly právě v tom, že nebyli vázáni žádným národním zájmem. Poté, co ztratili svou funkci státních bankéřů a válečných dodavatelů (poslední válka financovaná židovskými penězi byla prusko-rakouská válka roku 1866, v níž Bleichröder pomohl Bismarckovi poté, co mu pruský parlament zamítl žádost o nezbytný úvěr), stali se Židé finančními poradci a asistenty při mírových smlouvách a – méně organizovaně a méně výrazně – dodavateli zpráv. Posledními mírovými smlouvami koncipovanými bez asistence Židů byly smlouvy Vídeňského kongresu mezi kontinentálními mocnostmi a Francií. Bleichröderova úloha při mírových vyjednáváních mezi Němcem a Francií v roce 1871 byla již mnohem významnější než jeho pomoc ve válce,¹³ a na konci sedmdesátých let poskytl ještě cennější službu, když prostřednictvím svých styků s Rothschildy umožnil Bismarckovi navázat nepřímé spojení s Benjaminem Disraelem. Versailleské mírové dohody byly posledními, při nichž hráli Židé významnou roli poradců. Posledním Židem, který vděčil za své prominentní postavení na národní scéně svým mezinárodním židovským stykům, byl Walter Rathenau, zavražděný ministr zahraničí výmarské republiky. Zaplatil svým životem za to (jak řekl po jeho smrti jeden z jeho kolegů), že své renomé v mezinárodním finančním světě spolu s podporou Židů všude na světě,¹⁴ poskytl ministrům nové republiky, kteří byli na mezinárodní scéně naprosto neznámi.

¹³ Podle anekdoty věrně zaznamenané všemi jeho životopisci, Bismarck okamžitě po francouzské porážce v roce 1871 řekl: „Za prvé, Bleichröder musí odjet do Paříže, aby se sešel se všemi ostatními Židy a prohodil to (pět miliard franků za reparace) s bankéři.“ (Viz O. Jöhliger, *Bismarck und die Juden*, Berlin 1921.)

¹⁴ Viz W. Frank, *Walter Rathenau und die blonde Rasse*, in: *Forschungen zur Judenfrage*, sv. IV, 1940. Frank, přes své oficiální postavení za nacistů, zůstal poněkud opatrný, pokud šlo o jeho zdroje a metody. V tomto článku cituje z nekrologů na Rathenaua, in: *Israelitisches Familienblatt*, Hamburg, 6. července 1922, *Die Zeit*, červen 1922, *Berliner Tageblatt*, 31. květen 1922.

Je zřejmé, že antisemitské vlády by v záležitostech války a míru Židy nepoužily. Vyloučení Židů z mezinárodní scény však mělo mnohem obecnější a hlubší význam než antisemitismus. Právě proto, že Židé byli používáni jako ne-národní živel, mohli být cenní pro válku a mír, pouze pokud se za války všichni vědomě snažili udržet možnost míru nedotčenou, pouze pokud cílem všech byl mír kompromisu a znovunastolení *modu vivendi*. Jakmile získal v politice vrch přístup „vítězství, nebo smrt“ a válka směřovala k úplnému vyhlazení nepřítele, Židé se stali nepoužitelní. Tato politika byla v každém případě předzvěstí zničení jejich kolektivní existence, i když zmizení z politického života, a dokonce i zánik specifického skupinového života nemusel v žádném případě nutně znamenat jejich fyzické vyhlazení. Ovšem často opakovaný argument – totiž že Židé by se bývali stali nacisty stejně snadno jako jejich krajané Němci, kdyby se byli směli k hnutí připojit, právě tak jako vstupovali do italské fašistické strany, než italský fašismus zavedl rasové zákony – je jenom napůl pravdivý. Skutečnosti odpovídá, jen vezmeme-li v potaz psychickou dispozici jednotlivých Židů, která se samozřejmě příliš nelišila od psychologie okolního prostředí. Historické skutečnosti argument zjevně protřečí. Nacismus by byl smrtelnou ranou existenci židovského národa v Evropě i bez antisemitismu; souhlasit s ním by byla sebevražda ne nezbytně pro jednotlivce židovského původu, ale pro Židy jako národ.

K prvnímu rozporu, který určil osud evropského židovstva v posledních staletích, to jest k rozporu mezi rovnoprávností a privilegiem (spíše rovnoprávností poskytovanou ve formě a za účelem privilegia), musíme dodat druhý: Židé, jediný nestátní, evropský národ, byli mnohem více než ostatní ohroženi náhlým rozpadem systému národních států. Tato situace není tak paradoxní, jak se na první pohled může zdát. Zástupci národa, ať už jakobíni od Robespiera ke Clemenceauovi, nebo zástupci středoevropských reakčních vlád od Metternicha k Bismarckovi, měli jedno společné: všichni měli upřímný zájem na „mocenské rovnováze“ v Evropě. Samozřejmě že se snažili posunout tuto rovnováhu ve prospěch svých vlastních zemí, ale nikdy nesnili o úplném vyhlazení svých sousedů. Židé mohli být nejen využiti v zájmu této vratké rovnováhy, ale stali se dokonce svým způsobem symbolem společného zájmu evropských národů.

Je proto více než pouhá náhoda, že série katastrofických porážek národů Evropy začala katastrofou židovského národa. Bylo obzvláště snadné začít likvidaci vratké evropské mocenské rovnováhy vyhlazením Židů a obzvláště obtížné pochopit, že toto vyhlazení bylo něco víc než neobvykle krutý nacionalismus či špatně načasované oživení „starých předsudků“. Když ke katastrofě došlo, byl osud židovského národa považován za „zvláštní případ“, jehož historie se řídí výjimečnými zákonitostmi, a jehož osud proto nemá žádnou obecnou platnost. Tento rozpad evropské solidarity se okamžitě odrazil v rozpadu židovské solidarity v celé Evropě. Když začalo pronásledování německých Židů, Židé v ostatních evropských zemích odhalili, že němečtí Židé představují výjimku a že jim se něco takového přihodit nemůže. Podobným způsobem předcházelo pádu německého židovstva jeho rozštěpení do nekonečného počtu frakcí, z nichž každá věřila a doufala, že její základní lidská práva budou chráněna zvláštními privilegii – privilegiem veterána první světové války, dítěte veterána, hrdého syna otce zabitého v boji. Vypadalo to, jako by vyhlazení všech jednotlivců židovského původu předcházelo nenásilné zničení a seberozpuštění židovského národa, jako by Židé vděčili za svou existenci výlučně jiným národům a jejich nenávisti.

Jedním z nejožehavějších aspektů židovské historie stále zůstává skutečnost, že aktivní vstup Židů do evropské historie byl způsoben tím, že byli v evropském měřítku mezinárodním, ne-národním elementem ve světě rozvíjejících se či existujících národů. To, že se tato jejich role ukázala trvalejší a podstatnější než jejich funkce státních bankéřů, je jedním z důvodů nového, moderního typu židovské produktivity ve vědách a v umění. Je jistá dějinná spravedlnost v tom, že jejich pád nastal současně se zhroucením systému a politického útvaru, který – ať už měl jinak jakékoli nedostatky – potřeboval a byl schopen tolerovat čistě evropský element.

Velikost takového důsledně evropského bytí by neměla být zapomenuta kvůli mnoha bezpochyby méně přitažlivým aspektům židovské historie v několika posledních staletích. Několik málo evropských autorů, kteří si tento aspekt „židovské otázky“ uvědomovali, nechovalo k Židům nějaké zvláštní sympatie, ale dokázalo bez předsudků zhodnotit celou evropskou situaci. Patřil k nim Diderot, jediný francouzský spisovatel osmnáctého století, který vůči Židům nebyl nepřátelský a který v nich rozpoznal užitečný spojo-

vací článek mezi Evropany různých národností; dále Wilhelm von Humboldt, který jako svědek jejich emancipace za Francouzské revoluce poznamenal, že Židé by ztratili svůj univerzální charakter, kdyby se z nich stali Francouzi;¹⁵ a konečně Friedrich Nietzsche, který ze znechucení nad Bismarckovou Německou říší razil termín „dobrý Evropan“, který mu umožnil správně zhodnotit významnou roli Židů v evropské historii a zachránil ho před upadnutím do levného filosemitismu či podpory „progresivních“ postojů.

Toto zhodnocení, ač zcela správné v popisu povrchního jevu, přehlíží nejvážnější paradox obsažený v podivné politické historii Židů. Ze všech evropských národů Židé jako jediní neměli vlastní stát, a právě z tohoto důvodu tolik usilovali o spojenectví a byli tak vhodní ke spojenectvím s vládami a státy jako takovými, bez ohledu na to, co tyto vlády či státy představovaly. Na druhé straně Židé neměli žádnou politickou tradici ani zkušenost a uvědomovali si napětí mezi společností a státem právě tak málo jako zřejmá rizika spojená s mocenskými možnostmi jejich vlastní nové role. Ony skrovné znalosti či tradiční praktiky, které do politiky vnesli, pocházejí původně z Římské říše, kde byli Židé takřkajíc chráněni římským vojákem, a později ze středověku, kdy vyhledávali – a také nalézali – ochranu před obyvatelstvem a místními vládci u vzdálených královských a církevních hodnostářů. Na základě těchto zkušeností došli jaksi k závěru, že úřady, obzvláště pak ty důležité, jim jsou nakloněny, zatímco nižší úředníci a především obyčejní lidé jsou pro ně nebezpečím. Tento předsudek, který vyjadřoval určitou historickou pravdu, ale již neodpovídal novým okolnostem, byl v podvědomí obrovské většiny Židů zakořeněn stejně hluboko jako v nežidovském prostředí analogické běžné předsudky o Židech.

V historii vztahů mezi Židy a vládami lze najít řadu příkladů toho, jak rychle židovští bankéři přenášeli svůj závazek ze staré na novou vládu i po revolučních změnách. Francouzští Rothschildové

¹⁵ W. von Humboldt, *Tagebücher*, vyd. Leitzmann, Berlin 1916–1918, I, str. 475. Heslo *Juif*, in: *Encyclopédie*, 1751–1765, díl IX, které pravděpodobně napsal Diderot: „Tak rozptýlení v naší době... stali se [Židé] nástrojem komunikace mezi těmi nejvzdálenějšími zeměmi. Jsou jako čepy a hřebíky nezbytné proto, aby spojovaly a držely pohromadě všechny části velké stavby.“

v roce 1848 nepotřebovali ani celých dvacet čtyři hodin, aby své služby, dosud poskytované vládě Ludvíka Filipa nabídli nové Francouzské republice efemérního trvání, a posléze opět Napoleonovi III. Stejný proces se opakoval jen o něco pomaleji po pádu druhého císařství a ustavení třetí republiky. V Německu po revoluci v roce 1918 byla tato rychlá a snadná změna symbolizována finanční politikou Warburgů na jedné straně a neustále se měnícími politickými ambicemi Waltera Ratheau na straně druhé.¹⁶

Tento typ chování vyjadřuje více než jednoduchý buržoazní model, který vždy předpokládá, že nic není úspěšnější než úspěch.¹⁷ Kdyby byli Židé příslušníky buržoazie v běžném smyslu slova, mohli by náležitě využít obrovské mocenské příležitosti svých nových funkcí a přinejmenším se snažit hrát onu fiktivní roli tajné světové síly, jež ustavuje a svrhává vlády, kterou jim antisemité stejně přisoudili. Pravda ovšem byla naprosto jiná. Židy, kteří o moci nic nevěděli a nezajímali se o ni, nikdy nenapadlo, že by mohli činit něco jiného než mírný nátlak, aby se ubránili a prosadili své drobné zájmy. Tento nedostatek ctižádostivosti byl později předmětem ostré kritiky ze strany asimilovanějších synů židovských bankéřů a obchodníků. Zatímco někteří z nich, jako Disraeli, snili o tajném židovském společenství, k němuž by mohli patřit, a které nikdy neexistovalo, jiní, jako Rathenau, kteří byli lépe informovaní, si libovali v polo-antisemitských tirádách proti bohatým obchodníkům, kteří neměli ani moc ani společenské postavení.

Tuto nevinnost nikdy zcela nepochopili ani nežidovští státníci ani historici. Současně však židovští představitelé či spisovatelé považovali toto odělení od moci za tak samozřejmé, že se o něm téměř nikdy nezmiňovali, pokud nevyjadřovali své překvapení nad absurdními podezřeními, která proti nim byla vznášena. V pamětech státníků minulého století se objevuje mnoho poznámek, které

¹⁶ Walter Rathenau, ministr zahraničí výmarské republiky v roce 1921 a jeden z významných představitelů nového německého odhodlání k demokracii, vyhlásil ještě v roce 1917 své „hluboké monarchistické přesvědčení“, podle kterého by měla zemi vládnout pouze „hlava pomazaná“, a ne nějaký „zbohatlický kariérista“. Viz *Von kommenden Dingen*, 1917, str. 247.

¹⁷ Tento buržoazní model by nicméně neměl být zapomenut. I kdyby šlo pouze o individuální motivy a modely chování, metody domu Rothschildů se jistě příliš nelišily od motivů a modelů jejich nežidovských kolegů. Například Napoleonův bankéř Ouvrard poté, co poskytl finanční prostředky na Napoleonovu stodenní válku, nabídl své služby okamžitě vracejícím se Bourbonům.

naznačují, že válka nebude, protože Rothschild v Londýně, Paříži či Vídni tomu nechce. I tak střizlivý a spolehlivý historik jako J. A. Hobson dokázal ještě v roce 1905 říci: „Dokáže si někdo vážně myslet, že by se kterýkoli evropský stát mohl pustit do války, nebo že by byla poskytnuta velká státní půjčka, pokud by se dům Rothschildů a jejich spojenci postavili proti?“¹⁸ Tento chybný odhad je ve svém naivním předpokladu, že každý je stejný jako já, stejně zábavný jako Metternichova upřímná víra, že „dům Rothschildů hrál ve Francii větší roli než kterákoli cizí vláda“, či jeho sebevědomá předpověď adresovaná vídeňským Rothschildům krátce před rakouskou revolucí roku 1848: „Kdybych měl jít ke dnu, tak vy půjdete se mnou.“ Pravda je taková, že Rothschildové měli o tom, čeho by chtěli ve Francii dosáhnout, stejně malou představu jako ostatní židovští bankéři, přičemž o nějakém jasně definovaném cíli, který by jen vzdáleně naznačoval válku, už vůbec nemohlo být řeči. Naopak, stejně jako ostatní Židé, ani oni nikdy nevstoupili do spojení s nějakou konkrétní vládou, ale spíše s vládami, s úřední mocí jako takovou. Pokud v této době i později dávali zjevně přednost monarchistickým vládám před republikami, bylo tomu tak pouze proto, že správně předpokládali, že republiky jsou ve větší míře založeny na vůli lidu, kterému instinktivně nevěřili.

Jak hluboká byla víra Židů ve stát a jak obrovská byla jejich nevědomost o skutečné situaci v Evropě, se ukázalo v posledních letech výmarské republiky, kdy se Židé, již v obavách o budoucnost, pro jednu pokusili vstoupit do politiky. S pomocí několika jednotlivců nežidovského původu založili stranu s názvem „Státní strana“ (*Staatspartei*), což již samo o sobě byla kontradikce. Byli naivně přesvědčeni, že jejich „strana“, která je měla zastupovat v politickém a společenském boji, by měla být totožná se státem samým a nikdy je nenapadlo, že vztah mezi stranou a státem musí být odlišný. Kdyby si byl někdo dal tu práci a vzal tuto stranu vážených a zděšených džentlmenů vážně, byl by si musel myslet, že loajalita za každou cenu je jenom fasáda, za kterou zlověstné síly osnují státní převrat.

Právě tak jako Židé naprosto ignorovali rostoucí napětí mezi státem a společností, byli také posledními, kdo si uvědomili, že je

¹⁸ J. H. Hobson, *Imperialismus*, 1905, neopravené vydání z roku 1938, str. 57.

situace vehnala do samého středu konfliktu. Proto nikdy nevěděli, jak hodnotit antisemitismus, či spíše nerozeznali onen okamžik, kdy se společenská diskriminace změnila v politický argument. Více než sto let se antisemitismus pomalu a postupně vkrádal do téměř všech společenských vrstev v téměř všech evropských zemích, než se náhle objevil jako jediný problém, na němž se dokázali téměř všichni jednohlasně shodnout. Pravidlo, podle kterého tento proces probíhal, bylo jednoduché: každá společenská třída, která se dostala do sporu se státem jako takovým, se stala antisemitskou, protože Židé byli jedinou společenskou skupinou, která působila dojmem, že zastupuje stát. A jedinou společenskou skupinou, která se ukázala téměř imunní proti antisemitské propagandě, byli dělníci – příliš zaměstnaní třídním bojem a vybavení marxistickým vysvětlením historie –, kteří se nikdy nedostali do přímého konfliktu se státem, nýbrž vždy jenom s jinou společenskou třídou, totiž s buržoazií, a tu Židé jistě nepředstavovali a také k ní nikdy ani skutečně nepatřili.

Politická emancipace Židů v některých zemích na začátku osmnáctého století a diskuse, které se o ní vedly v ostatních zemích střední a západní Evropy, způsobily nejprve rozhodující změnu v postoji Židů ke státu, symbolizovaném jaksi vzestupem domu Rothschildů. Nová strategie těchto dvorních Židů, kteří se jako první stali plnokrevnými státními bankéři, vyšla najevo, když se již nehodlali spokojit s tím, že prostřednictvím svých mezinárodních styků s dvorními Židy v jiných zemích slouží jednomu konkrétnímu knížeti či vládě, a rozhodli se tedy etablovat se v mezinárodním měřítku a sloužit současně vládám v Německu, Francii, Velké Británii, Itálii a v Rakousku. Tento bezprecedentní postup byl do značné míry reakcí Rothschildů na nebezpečí skutečné emancipace, neboť ta – spolu s rovnoprávností – hrozila nacionalizací židovstva těchto jednotlivých zemí, a tedy zničením oné celoevropské výhody, na níž bylo založeno postavení židovských bankéřů. Starý Meyer Amschel Rothschild, zakladatel domu, musel pochopit, že celoevropské postavení Židů je ohroženo, a že by se měl pokusit zajistit toto jedinečné mezinárodní postavení pro svoji rodinu. Uvedení a usazení jeho pěti synů v pěti finančních centrech Evropy – ve Frankfurtu, Paříži, Londýně, Nea-

poli a ve Vídni – bylo jeho geniálním východiskem z nesnázi emancipace Židů.¹⁹

Rothschildové začali svou obdivuhodnou kariéru finančníků ve službách jednoho z vynikajících půjčovatelů peněz své doby, hesenského kurfiřta, který je naučil praktikám řemesla a přivedl je k řadě jejich zákazníků. Jejich velkou výhodou bylo, že žili ve Frankfurtu, jediném velkém městě, z něhož nebyli Židé nikdy vyhnáni a kde představovali na začátku devatenáctého století téměř deset procent obyvatelstva. Rothschildové začínali jako dvorní Židé, aniž by spadali do jurisdikce panovníka či svobodného města, ale byli podřízeni přímo císaři ve vzdálené Vídni. Podařilo se jim tak spojit všechny výhody židovského postavení ve středověku s výhodami jejich vlastní doby a záviseli na šlechtě či jiných místních úřadech daleko méně než kdokoli jiný z dvorních Židů. Pozdější činnosti jejich domu, obrovské bohatství, které nashromáždili a ještě větší symbolická sláva od počátku devatenáctého století, jsou dostatečně dobře známy.²⁰ Na scénu velkého obchodu vstoupili během posledních let napoleonských válek, když – od roku 1811 do roku 1816 – téměř polovina anglických subvencí kontinentálním mocnostem prošla jejich rukama. Když po porážce Napoleona potřeboval celý kontinent velké vládní půjčky, aby mohl reorganizovat své státní mašinerie a vybudovat své finanční struktury po vzoru Bank of England, měli Rothschildové na státní půjčky téměř monopol. Tato situace trvala po tři generace, během nichž se jim podařilo porazit v oblasti financí všechny židovské a nežidovské konkurenty. „Dům Rothschildů se stal hlavním pokladníkem Svaté aliance,“ jak to vyjádřil Capefigue.²¹

Mezinárodní charakter operací domu Rothschildů a jeho náhlý vzestup nad všechny ostatní židovské bankéře změnil celou strukturu židovského státního podnikání. Již nešlo o náhodný vývoj, neplánovaný a neorganizovaný, při němž jednotliví Židé, kteří byli

¹⁹ Jak dobře si byli Rothschildové vědomi zdroje své síly, je zřejmé z jejich historického rodinného pravidla, podle kterého byli dcery a jejich manželé vyloučeni z rodinného podniku. Dívky se směly – a po roce 1871 v tom byly podporovány – provdat za nežidovské aristokraty; mužští potomci se museli ženit výhradně s židovskými dívkami, a pokud možno (v první generaci to bylo téměř obecně platné pravidlo) s členkami rodiny.

²⁰ Viz především E. C. C. Corti, *The Rise of the House of Rothschild*, New York 1927.

²¹ J. Capefigue, cit. d.

dostatečně mazaní na to, aby využili jedinečné příležitosti, často vystoupili do výšek závratného bohatství a upadli do hlubin chudoby v průběhu jednoho lidského života; při němž se takový osud stěží dotkl situace židovského národa jako takového, kromě případů, kdy takoví Židé občas vystupovali jako ochránci vzdálených židovských komunit; při němž bez ohledu na to, jak početní byli bohatí věřitelé či jak vlivní byli jednotliví dvorní Židé, nebylo vidět žádný náznak vývoje jasně definované židovské skupiny, která by se těšila kolektivně udělovaným privilegiím a poskytovala zvláštní služby. Až když Rothschildové získali monopol na vládní dluhopisy, začalo být možné a nezbytné využívat židovského kapitálu ve velkém, nasměrovat velké procento židovského bohatství do státního podnikání, čímž se vytvořil přirozený základ nové soudržnosti židovstva střední a západní Evropy. To, co v sedmnáctém a osmnáctém století tvořilo neorganizované kontakty mezi jednotlivými Židy z různých zemí, proměnilo se nyní v systematictější využívání těchto dříve rozptýlených příležitostí jedinou firmou, která byla fyzicky zastoupená ve všech významných evropských centrech, v neustálém kontaktu se všemi složkami židovského národa, a která měla ve svých rukou veškeré potřebné informace a veškeré příležitosti k organizaci.²²

Výlučné postavení domu Rothschildů v židovském světě do jisté míry nahradilo tradiční svazky náboženské a duchovní tradice, jejíž postupné uvolňování pod vlivem západní kultury poprvé ohrozilo samu existenci židovského lidu. Pro vnější svět se právě tato rodina stala symbolem reálného fungování židovského internacionalismu ve světě národních států a národů organizovaných na etnickém základě. Kde bylo možné nalézt lepší důkaz fantastické koncepce židovské světovlády než právě u této rodiny, jejíž příslušníci byli občany pěti různých zemí, všude vynikali nad ostatní a úzce spolupracovali přinejmenším se třemi různými vládami (francouzskou, rakouskou a britskou), jejichž časté konflikty nikdy ani na okamžik neotřáslы solidaritou jejich státních bankéřů ve věcech jejich vlastních zájmů? Žádná propaganda by nedokázala

²² Nikdy nebylo možné přesně zjistit, do jaké míry Rothschildové využívali židovského kapitálu pro své vlastní obchodní transakce a do jaké míry měli pod kontrolou židovské bankéře. Rodina nikdy nedovolila žádnému vědci pracovat ve svých archivech.

vytvořit symbol, který by byl pro politické účely účinnější, než byla sama realita.

Všeobecně rozšířená představa, že Židé – na rozdíl od ostatních národů – drželi pohromadě zdánlivě silnějšími pokrevními a rodinnými pouty, byla do značné míry podpořena právě touto rodinou, která ve skutečnosti reprezentovala veškerý ekonomický a politický význam židovského národa. Nešťastným důsledkem této situace bylo – z důvodů, které neměly nic společného s židovskou otázkou –, že ve chvíli, kdy se do popředí politické scény dostaly rasové problémy, Židé se okamžitě hodili všem ideologiím a doktrínám, které definovaly národ pomocí pokrevních svazků a rodinných charakteristických znaků.

Tento obraz židovského národa je důsledkem ještě jedné další, méně nahodilé skutečnosti. Při zachování židovského národa hrála rodina mnohem větší roli než u kteréhokoli jiného západního politického útvaru či společenské komunity vyjma šlechtu. Rodinné svazky patřily mezi nejsilnější a nejpevnější prvky, s jejichž pomocí židovský národ odolával asimilaci a rozpadu. Stejně jako upadající evropská šlechta zpřísnila své rodinné a manželské zákony, začali si i západní Židé více uvědomovat význam rodiny právě ve staletích svého duchovního a náboženského rozpadu. Bez staré naděje v mesianistické vykoupení a bez pevného základu tradičního lidového způsobu života si západní židovstvo začalo přehnaně uvědomovat skutečnost, že se jim podařilo přežít v cizím a často nepřátelském prostředí. Začali pohlížet na užší rodinu jako na jakousi poslední pevnost a chovat se k členům své vlastní skupiny jako ke členům velké rodiny. Jinými slovy, antisemitský obraz židovského národa jako rodiny pevně svázané pokrevními svazky měl cosi společného s obrazem, který si Židé učinili sami o sobě.

Tato situace byla významným faktorem v raném počátku a trvalém růstu antisemitismu v devatenáctém století. Která část populace se v dané zemi, v daném historickém okamžiku stala antisemitskou, to záleželo výlučně na celkové situaci, která právě tuto skupinu dohnala k prudkému odporu proti vládě. Ovšem obdivuhodná podobnost argumentů a představ, opakovaně předkládaných, byla úzce spojena s pravdou, kterou překrucovaly. Židé v nich byli vždy představováni jako mezinárodní obchodní organizace, celosvětový rodinný koncern, jehož zájmy byly na celém světě stejné, tajná síla za trůnem, která degraduje všechny viditelné vlády na

pouhou fasádu nebo na loutky, za jejichž provázky tahají manipuloři zpoza scény. Vzhledem ke svým úzkým vztahům se zdroji státní moci byli Židé vždy spojováni s mocí, a vzhledem k jejich odtrženosti od společnosti a zaměřenosti na uzavřený rodinný kruh byli vždy podezíráni z toho, že usilují o zničení všech společenských struktur.

2. Raný antisemitismus

Je zřejmým, i když často opomíjeným pravidlem, že protižidovské postoje získávají na politickém významu pouze tehdy, mohou-li být spojeny se závažným politickým problémem nebo dostanou-li se židovské skupinové zájmy do otevřeného konfliktu se zájmy hlavní třídy ve společnosti. Moderní antisemitismus tak, jak ho známe ze zemí střední a západní Evropy, měl spíše politické než ekonomické příčiny, zatímco v Polsku a v Rumunsku komplikované třídní podmínky vyústily v silnou masovou nenávist vůči Židům. V těchto zemích, v důsledku neschopnosti vlád vyřešit otázku půdy a zavést v národním státě alespoň minimální rovnoprávnost osvobozením rolníků, se podařilo aristokracii nejenom si udržet svůj dominantní politický vliv, ale také zabránit vzniku normální střední třídy. Židé v těchto zemích, početně silní a v každém jiném ohledu slabí, zdánlivě splňovali úlohu střední třídy, protože byli většinou obchodníky či majiteli obchodů a protože jako skupina stáli uprostřed mezi velkými vlastníky půdy a menšími třídami. Drobní vlastníci mohou ovšem existovat v ekonomice feudální i kapitalistické. Židé zde, stejně jako kdekoli jinde, nebyli schopni nebo ochotni se připojit ke kapitalistickému typu průmyslového rozvoje, takže čistým výsledkem jejich činnosti byla roztroušená, neefektivní organizace spotřeby bez odpovídajícího systému výroby. Postavení Židů bylo překážkou normálního kapitalistického vývoje, protože to vypadalo, jako by pouze od nich bylo možno očekávat hospodářský pokrok, leč oni nebyli schopni toto očekávání splnit. V důsledku toho, jak se jevíly navenek, byly židovské zájmy nahlíženy, jako by byly v konfliktu se zájmy těch skupin obyvatelstva, ze kterých by se za normálních okolností vyvinula střední třída. Její vznik vlády podporovaly pouze polovičatě, aniž by zlikvidovaly šlechtu a velké vlastníky půdy. Jejich jediným vážným pokusem byla ekonomická likvidace Židů – zčásti

jako ústupek veřejnému mínění a zčásti proto, že Židé byli vlastně stále součástí starého feudálního řádu. Po staletí byli prostředníky mezi šlechtou a rolníky; nyní vytvořili, bez toho, aby plnili její produktivní funkce, střední třídu a stali se skutečně jedním z faktorů, který bránil industrializaci a kapitalizaci.²³ Tyto východoevropské podmínky, přestože tvořily podstatu židovské masové otázky, ovšem nejsou v našem kontextu nijak důležité. Jejich politický význam byl omezen na zaostalé země, kde z této otázky všudypřítomná nenávisť k Židům učinila zbraň téměř nepoužitelnou pro specifické účely.

Antisemitismus poprvé vzplanul v Prusku bezprostředně po porážce Napoleonem v roce 1807, kdy „reformátoři“ změnili politickou strukturu natolik, že šlechta ztratila svoje privilegia a střední třída získala svobodu, kterou nyní mohla rozvíjet. Tato reforma, „revoluce shora“, změnila napůl feudální strukturu pruského osvícenského absolutismu ve víceméně moderní národní stát, jehož konečným stadiem byla Německá říše z roku 1871.

Přestože většina berlínských bankéřů té doby byli Židé, pruské reformy od nich žádnou podstatnou finanční pomoc nevyžadovaly. Otevřené sympatie pruských reformátorů, jejich podpora židovské emancipace, byly důsledkem nové rovnoprávnosti všech občanů, zrušení privilegií a zavedení volného obchodu. Neměli zájem na zachování Židů jakožto Židů, z nějakého specifického důvodu. Jejich odpověď na námitku, že v podmínkách rovnoprávnosti „by mohli Židé přestat existovat“, by vždycky byla: „Tak ať. Proč by to mělo vadit vládě, která od nich žádá pouze, aby se stali dobrými občany?“²⁴ Emancipace byla navíc relativně neškodná, neboť Prusko právě ztratilo východní provincie, které měly početné a chudé židovské obyvatelstvo. Emancipační dekret z roku 1812 se týkal pouze oněch bohatých a užitečných židovských skupin, které již požívaly většiny občanských práv, a které by všeobecným zrušením privilegií utrpěly silnou ztrátu na svém občanském postavení. Pro tyto skupiny neznamenal emancipace o mnoho více než potvrzení statu quo.

²³ J. Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem, 1878–1939*, 1946, rozebírá tyto podmínky stručně a bez zaujatosti v kapitolách IV a VI.

²⁴ Ch. W. Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*, Berlin a Stettin 1781, I, str. 174.

Sympatie pruských reformátorů k Židům byly ale něčím více než logickým důsledkem jejich obecných politických aspirací. Když téměř o desetiletí později uprostřed narůstajícího antisemitismu Wilhelm von Humboldt prohlásil: „Židy mám rád skutečně jenom *en masse*; *en détail* se jim raději vyhýbám“,²⁵ stál samozřejmě v otevřené opozici k stávající módě, která dávala přednost jednotlivým Židům a opovrhovala židovským lidem. Jako skutečný demokrat chtěl osvobodit utlačovaný lid, a ne udělovat privilegia jednotlivcům. Ovšem tento postoj také odpovídal tradici starých pruských vládních úředníků, kteří důsledně trvali na zlepšení životních podmínek a vzdělání Židů, což jim bylo nezfídka přiznáváno. Jejich podpora nebyla motivována pouze ekonomickými či státními důvody, ale přirozenou sympatií k jediné společenské skupině, která rovněž stála mimo společnost a ve státní sféře, i když z úplně jiných důvodů než oni sami. Vzdělání státních úředníků, jejichž loajalita patřila státu a byla nezávislá na změně vlády, a která zpřetrhala jejich společenské vazby, bylo jedním z mimořádných úspěchů starého pruského státu. Tito úředníci byli v Prusku osmnáctého století tou rozhodující skupinou a lze je označit za předchůdce reformátorů; po celé devatenácté století zůstali páteří státní mašinerie, přestože po Vídeňském kongresu přišli o značnou část svého vlivu ve prospěch aristokracie.²⁶

Zvláštní zájem státu, vyjadřovaný postojem reformátorů a především emancipačním ediktem z roku 1812, se projevil podivným způsobem. Starý upřímný způsob uznávání užitečnosti Židů právě jako Židů (Fridrich II. Pruský prohlásil, když se dozvěděl o možnosti masové konverze: „Doufám, že tak ďábelskou věc by neudělal!“²⁷) byl už pryč. Emancipace jim byla poskytnuta ze zásady, a podle dobové mentality by jakákoli nárážka na zvláštní židovské služby byla považována za svatokrádež. Specifické podmínky, které k emancipaci vedly, přestože je všichni zainteresovaní dobře

²⁵ *Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen*, Berlin 1900, V, str. 236.

²⁶ Vynikající charakteristiku těchto státních úředníků, kteří se v podstatě v různých zemiích příliš nelišili, najdeme in: H. Pirenna, *A History of Europe from Invasion to the XVI Century*, London 1939, str. 361–362: „Bez třídních předsudků a nepřátelství k privilegiím vysoké šlechty, která jimi pohrdala... nehovořili jménem krále, ale jménem anonymní monarchie, postavené nade všechny a podřizující všechny své moci.“

²⁷ Viz *Kleines Jahrbuch des Nützlichen Angenehmen für Israeliten*, 1847.

znali, byly nyní skryty, jako by šlo o velké a strašlivé tajemství. Na druhé straně edikt sám byl pojat jako poslední a v určitém smyslu zářnější výsledek změny feudálního státu v stát národní a společnost, v níž se nebudou nadále uznávat žádná zvláštní privilegia.

Jednou z přirozeně zahořklých reakcí aristokracie, třídy, která byla postižena nejvíce, byl náhlý a neočekávaný výbuch antisemitismu. Její nejvýřečnější mluvčí, Ludwig von der Marwitz (jeden z předních zakladatelů konzervativní ideologie), předložil vládě dlouhou petici, v níž prohlásil, že Židé nyní budou jedinou skupinou se zvláštními výhodami, a hovořil o „transformaci staré pruské úcty vzbuzující monarchie v novotářský židovský stát“. Politický útok doprovázel sociální bojkot, který přes noc změnil tvář berlínské společnosti. Aristokraté byli totiž mezi prvními, kdo navázali s Židy přátelské společenské vztahy a proslavili na přelomu století salóny židovských hostitelek, v nichž se po krátkou dobu scházela skutečně různorodá společnost. Je pravda, že tento nedostatek předsudků byl do jisté míry důsledkem služeb poskytovaných židovskými věřiteli, kteří byli po staletí vyloučeni ze všech větších obchodních transakcí a svou jedinou příležitost nacházeli v ekonomicky neproduktivních a nevýznamných, ale společensky důležitých půjčkách lidem, kteří měli tendenci žít si nad poměry. Nicméně je pozoruhodné, že společenské vztahy přetrvaly, i když absolutní monarchie se svými většími finančními možnostmi učinily soukromé poskytování půjček a jednotlivé drobné dvorní Židy záležitostí minulosti. Přirozený odpor šlechty k možné ztrátě cenného zdroje pomoci v případě nouze ho nevedl k nenávisti vůči židovskému národu, nýbrž spíše k tomu, že se chtěl oženit se židovskou dívkou z bohaté rodiny.

Výbuch aristokratického antisemitismu nebyl ani výsledkem těsnějšího kontaktu mezi Židy a šlechtou. Naopak, Židé a aristokraté sdíleli spolu instinktivní odpor k novým hodnotám středních vrstev, odpor, který vycházel z velmi podobných zdrojů. V židovských stejně jako v šlechtických rodinách byl jednotlivec považován především za člena rodiny; jeho povinnosti byly především určovány rodinou, která přesahovala život a význam jednotlivce. Jak Židé, tak šlechta byli lhostejní vůči národnímu citění a byli v evropském měřítku mezinárodní, rozuměli si navzájem, pokud jde o způsob života, v němž příslušnost k národu byla druhořadá a následovala až po loajalitě k rodině, která obvykle žila rozptýlena

po celé Evropě. Sdíleli koncepci, podle které přítomnost není nic víc než nevýznamný článek v řetězu minulých a budoucích generací. Protižidovští liberální spisovatelé nikdy neopomněli připomenout tuto zvláštní podobnost zásad, a docházeli k závěru, že by snad bylo možné se zbavit šlechty pouze tak, že by tomu předcházelo zbavení se Židů, nikoli kvůli finančním vztahům obou těchto skupin, ale protože obě byly považovány za překážku skutečnému rozvoji oné „přirozené osobnosti“, oné ideologie sebeucty, kterou využívaly liberální střední vrstvy ve svém boji proti koncepcím původu, rodiny a dědictví.

Vzhledem k této blízkosti aristokratických a židovských pozic vystupuje o to zřetelněji význam toho, že právě aristokraté stáli na počátku dlouhé řady antisemitských politických argumentů. Důvod byl prostý! Ekonomické vazby i společenská blízkost ztrácely jakoukoli váhu v situaci, kdy se aristokracie otevřeně postavila proti rovnostářskému národnímu státu. Společensky tento útok na stát Židy ztotožňoval s vládou; přestože střední vrstvy získaly díky reformě nejvíce – jak hospodářsky, tak společensky –, v politickém ohledu byly tvrdě obviňovány a byly předmětem staré pohrdavé rezervovanosti.

Po Vídeňském kongresu, kdy pruská šlechta v průběhu dlouhých desetiletí mírového působení pod vedením Svaté aliance získala zpět velkou část svého vlivu na stát a dočasně se dokonce stala ještě prominentnější než kdykoli předtím v osmnáctém století, se aristokratický antisemitismus okamžitě změnil v mírnou diskriminaci bez dalšího politického významu.²⁸ Současně s pomocí romantických intelektuálů dosáhl vrcholu svého vývoje konzervatismus jakožto jedna z politických ideologií, které v Německu zaujaly velice charakteristický a otevřeně dvojnásobný postoj k Židům. Od té doby národní stát, vybavený konzervativní ideologií, vytyčil jasnou hranici mezi Židy, kteří byli potřební a žádoucí, a těmi ostatními. Pod záminkou čistě křesťanského charakteru státu – co mohlo být cizejšího osvícené absolutní vládě! – mohla být rozvíjející se židovská inteligence diskriminována, aniž se to dotklo zájmů

²⁸ Když pruská vláda předložila v roce 1847 zákonodárnému sboru, *Vereinigte Landtage*, nový emancipační zákon, téměř všichni příslušníci vysoké aristokracie se postavili za úplnou židovskou emancipaci. Viz I. Elbogen, *Geschichte der Juden in Deutschland*, Berlin 1935, str. 244.

bankéřů a obchodníků. Tento druh diskriminace, který se snažil zabránit Židům ve vstupu na univerzity tím, že je vyloučil ze státní služby, měl dvojí výhodu, v tom, že naznačoval, že národní stát si zvláštních služeb cení více než rovnoprávnosti, a že zabránil zrodu (nebo jej přinejmenším oddálil) nové skupiny Židů, kteří podle všeho nebyli pro stát užiteční a jejichž asimilace do společnosti byla dokonce pravděpodobná.²⁹ Když Bismarck v osmdesátých letech vyvinul značné úsilí na ochranu Židů před Stoeckerovou antisemitskou propagandou, řekl *expressis verbis*, že chce protestovat pouze proti útokům na „zámožné židovstvo... jehož zájmy jsou svázány s uchováním našich státních institucí“, a že jeho přítel Bleichröder, pruský bankéř, si nestěžoval na protizidovské útoky jako takové (což by byl mohl přehlédnout), nýbrž na útoky proti bohatým Židům.³⁰

Zjevná dvojsmyslnost, s jakou vládní úředníci na jedné straně protestovali proti rovnoprávnosti (především profesionální rovnoprávnosti) Židů nebo si o něco později stěžovali na židovský vliv v tisku, a přitom jim na druhé straně upřímně „přáli v každém ohledu všechno nejlepší“,³¹ vyhovovala zájmům státu daleko více než dřívější zápal reformátorů. Koneckonců Vídeňský kongres vrátil Prusku provincie, v nichž žily po staletí chudé židovské masy, a nikdo, kromě několika málo intelektuálů, kteří snili o Francouzské revoluci a právech člověka, nepomýšlel na to, poskytnout jim stejné postavení, jakému se těšili jejich bohatí bratři – kteří byli nepochybně těmi posledními, kdo volal po rovnoprávnosti, již by mohli pouze ztratit.³² Stejně jako všichni ostatní věděli, že „každé

²⁹ To byl důvod, proč pruským králům tolik záleželo na přísném zachování židovských zvyků a náboženských rituálů. V roce 1823 Fridrich Vilém III. zakázal „i ty nejmírnější modernizace“, a jeho následník Fridrich Vilém IV. otevřeně prohlásil, že „stát nesmí dělat nic, co by podpořilo sblížení mezi Židy a ostatními obyvateli“ jeho království. I. Elbogen, cit. d., str. 223, 234.

³⁰ Kultusminister von Puttkammer v dopise z října 1880. Viz také dopis Herberta von Bismarcka z listopadu 1880 Tiedemannovi. Oba dopisy in: *Hofprediger Adolf Stoecker und die christlich-soziale Bewegung*, 1928, str. 304, 305.

³¹ August Varnhagen komentuje poznámku Fridricha Viléma IV. „Krále se zeptali, co zamýšlí udělat se Židy. Odpověděl: ‚Přeji jim v každém ohledu to nejlepší, ale chci, aby pocítovali, že jsou Židé.‘ Tato slova jsou klíčem k mnoha věcem.“ *Tagebücher*, Lipsko 1861, II, str. 113.

³² To, že emancipace Židů bude muset být prosazena proti přání židovských představitelů, bylo v osmnáctém století všeobecně známo. Mirabeau v roce

právní či politické opatření vedoucí k emancipaci Židů musí nutně vést ke zhoršení jejich občanské a společenské situace“.³³ A věděli lépe než kdokoli jiný, nakořik jejich moc závisí na jejich postavení a prestiži v židovských komunitách. Takže mohli sotva dělat jinou politiku, než se „snažit získat více vlivu pro sebe, udržet ostatní Židy v jejich národnostní izolaci a předstírat, že toto vyčlenění je součástí jejich náboženství. Proč?... Protože ti ostatní by na nich měli záviset ještě více, tak aby oni, jako *unsere Leute*, mohli být využíváni výlučně těmi u moci.“³⁴ A skutečně se ukázalo, že ve dvacátém století, poté, co se emancipace poprvé stala skutečností pro židovské masy, se moc privilegovaných Židů rozplynula.

Tak bylo dosaženo dokonalé harmonie zájmů mezi mocnými Židy a státem. Bohatí Židé chtěli a získali kontrolu nad ostatními Židy a oddělení od nežidovské společnosti; stát mohl kombinovat politiku benevolence vůči bohatým Židům s právní diskriminací židovské inteligence a podporou společenské segregace tak, jak byla formulována v konzervativní teorii křesťanské podstaty státu.

Zatímco antisemitismus mezi šlechtou neměl žádné politické důsledky a v průběhu desetiletí Svaté aliance rychle ustupoval, liberálové a radikální intelektuálové se ihned po Vídeňském kongresu stali inspirátory a vůdčími osobnostmi nového hnutí. Liberální opozice proti Metternichovu režimu na kontinentě a zahořklé útoky na reakční pruskou vládu vedly rychle k antisemitským výpadům a skutečné záplavě protižidovských pamfletů. Právě proto, že ve své opozici k vládě byli mnohem méně upřímní než šlechtic Marwitz o desetiletí dříve, útočili na Židy více než na vládu. Jejich hlavním zájmem byla rovnost příležitostí a nejvíce ze všeho nesnášeli obnovu aristokratických privilegií, která omezovala jejich přístup k veřejným službám, a proto do diskuse zavedli rozdíl mezi jednotlivými Židy, „našimi bratry“, a židovstvem jako skupinou,

1789 před *Assemblée Nationale* argumentoval: „Pánové, neprohlásili jste Židy občany snad proto, že občany být nechťejí? Ve vládě, jako je ta, kterou nyní ustanovujete, musí být všichni lidé lidmi; musíte vyloučit všechny ty, kteří nejsou nebo se nechťejí stát lidmi.“ O postoji německých Židů na počátku devatenáctého století podává zprávu J. M. Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten, 1815–1845*, Berlin 1846, sv. 10.

³³ Adam Müller v dopise Metternichovi v roce 1815. Viz *Ausgewählte Abhandlungen*, vyd. J. Baxy, Jena 1921, str. 215.

³⁴ H. E. G. Paulus, *Die jüdische Nationalabsonderung nach Ursprung, Folgen und Besserungsmitteln*, 1831.

rozdíl, který se od té doby stal typickým znakem levicového antisemitismu. Přestože plně nechápali, proč a jak vláda, která byla donucena být na společnosti nezávislá, uchovávala a chránila Židy jako samostatnou a oddělenou skupinu, věděli dobře, že zde existují jisté politické svazky a že židovská otázka je něčím víc než problémem jednotlivých Židů a lidské tolerance. Zavedli nové nacionalistické fráze „stát ve státě“ a „národ uvnitř národa“. V prvním případě zcela jistě pravdu neměli, protože Židé neměli žádné vlastní politické ambice a byli pouze jedinou společenskou skupinou, která byla vůči státu bezpodmínečně loajální, v případě druhém měli pravdu zpola, protože Židé, nahlížení jako společenská skupina, a ne jako politický útvar, skutečně tvořili uvnitř národa oddělenou skupinu.³⁵

V Prusku, na rozdíl od Rakouska a Francie, měl tento radikální antisemitismus téměř tak krátké trvání a byl téměř tak bezvýznamný jako dřívější antisemitismus šlechty. Radikálové byli čím dál tím více pohlcováni liberalismem ekonomicky se vzímajících středních vrstev, které o nějakých dvacet let dříve po celém Německu volaly ve svých sněmech po židovské emancipaci a po uplatnění politiky rovnoprávnosti. Tím byla ovšem ustavena jistá teoretická a dokonce i literární tradice, jejíž vliv je možné sledovat ve slavných protižidovských pracích mladého Marxe, tak často a tak nespravedlivě obviňovaného z antisemitismu. Skutečnost, že Žid Karel Marx mohl psát stejně jako tito protižidovští radikálové, je důkazem toho, jak málo měl tento druh protižidovských argumentů společného s plnokrevným antisemitismem. Marxovi jako příslušníku židovského národa tyto argumenty proti „židovstvu“ vadily asi tak málo jako například Nietzschemu jeho argumenty proti Německu. Je pravda, že se Marx k židovské otázce již nevyslovil; a to nikoli proto, že by nějakým podstatným způsobem názor změnil. Jeho výlučný zájem, třídní boj jako společenský jev, problémy kapitalistické výroby, již se Židé neúčastnili ani jako prodávající ani jako kupující pracovní síly, a jeho naprosté opomíjení politických problémů mu automaticky bránily v dalším zkoumání státní struktury, a tedy i role Židů. Silný vliv marxismu na dělnické hnutí

³⁵ Jasný a spolehlivý popis německého antisemitismu v devatenáctém století, viz W. Gurian, *Antisemitism in Modern Germany*, in: *Essays on Anti-Semitism*, vyd. K. S. Pinson, 1946.

v Německu je jedním z hlavních důvodů, proč německá revoluční hnutí vykazovala tak málo znaků protižidovského citění.³⁶ Z hlediska společenských bojů té doby měli Židé skutečně jen velmi malý či vůbec žádný význam.

Počátky moderního antisemitského hnutí lze vskladě vysledovat v poslední třetině devatenáctého století. V Německu antisemitismus propukl poněkud neočekávaně znovu mezi šlechtou, jejíž odpor proti státu byl opět motivován transformací pruské monarchie v plnokrevný národní stát po roce 1871. Bismarck, vlastní zakladatel Německé říše, udržoval úzké vztahy s Židy od té doby, co se stal premiérem; nyní začal být odsuzován za to, že je na Židech závislý a přijímá od nich úplatky. Jeho pokus o zrušení většiny feudálních pozůstatků ve vládě a částečný úspěch, jehož dosáhl, vedly nezbytně ke konfliktu s aristokracií; ve svých útocích šlechta Bismarcka označovala buď za nevinnou oběť nebo za placeného agenta Bleichrödera. Ve skutečnosti tomu bylo úplně naopak; Bleichröder byl nepochybně vysoce ceněným a dobře placeným Bismarckovým agentem.³⁷

Feudální aristokracie, přestože byla stále ještě dostatečně mocná, aby mohla ovlivnit veřejné mínění, sama o sobě nicméně nebyla dostatečně silná či významná, aby zahájila skutečné antisemitské hnutí, takové, jaké propuklo v osmdesátých letech. Jejich mluvčí, dvorní kaplan Stoecker, sám pocházející z nižší střední třídy, byl daleko méně talentovaným představitelem konzervativních zájmů než jeho předchůdci, romantičtí intelektuálové, kteří formulovali hlavní zásady konzervativní ideologie asi o padesát let dříve. Kromě toho Stoecker neobjevil užitečnost antisemitské propagandy praktickými či teoretickými úvahami, ale náhodou, když s pomocí svého velkého demagogického talentu zjistil, že tato propaganda dokáže zaplnit jinak prázdné sály. Ovšem Stoeckerovi se nejen nepodařilo porozumět svým náhlým úspěchům; jako dvorní kaplan

³⁶ Jediný alespoň trochu významný levicový antisemita byl E. Dühring, který, poněkud zmateně, vynalezl naturalistické vysvětlení „židovské rasy“ ve své práci *Die Judenfrage der Rassenschädlichkeit für Existenz, Sitte und Kultur der Völker mit einer weltgeschichtlichen Antwort*, 1880.

³⁷ O antisemitských útocích na Bismarcka viz K. Wawrzinek, *Die Entstehung der deutschen Antisemitenparteien. 1873–1890*, in: *Historische Studien*, sešit 168, 1927.

a zaměstnanec jak královské rodiny, tak i vlády je dost dobře nemohl ani řádně využít. Jeho nadšení posluchači se rekrutovali výlučně z nižších středních vrstev, malých kupců a obchodníků, řemeslníků a staromódních umělců. A protizidovské citění těchto lidí ještě nebylo – a pokud ano, tak ne výlučně – motivováno konfliktem se státem.

3. První antisemitské strany

Vzestupu antisemitismu jako závažného politického faktoru v Německu, Rakousku a ve Francii v posledních dvaceti letech devatenáctého století předcházela řada finančních skandálů a podvodů, jejichž hlavním zdrojem byla nadprodukce kapitálu. Ve Francii se brzy většina členů parlamentu a neuvěřitelné množství vládních úředníků tak zapletli do podvodů a úplatků, že se třetí republika již nikdy nepodařilo získat zpět prestiž, kterou ztratila v prvních desetiletích své existence; v Rakousku a Německu patřila aristokracie mezi nejvíce zkompromitované vrstvy. Ve všech třech zmíněných zemích fungovali Židé pouze jako prostředníci a žádná židovská rodina se na podvodech, jakými byly panamská aféra či *Gründungsschwindel*, trvale neobohatila.

Do těchto fantastických investic slibujících zisky, jakým pak odpovídaly také neuvěřitelné ztráty, byla ovšem kromě šlechty, vládních úředníků a Židů zapletena ještě jiná skupina lidí. Ta se skládala především z příslušníků nižších středních vrstev, kteří náhle přijali antisemitismus. Tito lidé ztratili více než kterákoli jiná skupina: riskovali své nevelké úspory a natrvalo se zruinovali. Jejich důvěřivá naivita měla své závažné důvody. Kapitalistická expanze na domácí scéně vedla čím dál tím více k likvidaci malých vlastníků, pro něž se rychlé rozmnožení toho mála, co měli, stalo otázkou života či smrti, protože jim hrozilo, že pravděpodobně přijdou o všechno. Začínali si uvědomovat, že pokud se jim nepodaří dostat se mezi buržoazii, mohou klesnout mezi proletariát. Desetiletí obecné prosperity tento trend podstatně zpomalila (přestože hlavní směr vývoje se nezměnil), takže se zdálo, že jejich panika je předčasná. Prozatím ovšem obavy nižších středních vrstev přesně odpovídaly Marxově předpovědi o jejich rychlém rozpadu.

Nížší střední vrstvy a drobná buržoazie vzešly z řemeslnických či obchodních cechů, jež po staletí zbavovaly své členy životních rizik tím, že vytvářely uzavřený systém, stavějící konkurenci mimo zákon a dovolávající se jako poslední instance státní ochrany. Příslušníci těchto vrstev pak obviňovali ze svého neštěstí Manchester-
ský systém, který je vystavil tvrdým podmínkám konkurence a připravil je o zvláštní ochranu a privilegia, které jim poskytovaly státní úřady. Jako první proto volali po „sociálním státu“, od kterého očekávali, nejen že je bude ochraňovat před nepředvídatelnými událostmi, ale že jim i zajistí, že si udrží svá povolání, která se v jejich rodinách dědila z pokolení na pokolení. Poněvadž jednou z obdivuhodných vlastností století svobodného trhu byl přístup Židů ke všem povoláním, bylo téměř přirozené považovat Židy za představitele „aplikovaného Manchesterského systému, dovedeného do extrému“³⁸, přestože nic nemohlo být pravdě vzdálenější než toto tvrzení.

Tento spíše druhotný odpor, nejprve patrný u některých konzervativních spisovatelů, kteří čas od času spojovali útok na buržoazii s útokem na Židy, získal velikou motivační sílu, když ti, kteří doufali v pomoc vlády či spoléhali na zázraky, byli nuceni hledat poněkud pochybnou pomoc u bankéřů. Pro malého kupce byl bankéř stejný vykořisťovatel jako vlastník velkého průmyslového podniku pro dělníka. Avšak zatímco evropští dělníci na základě vlastní zkušenosti a díky marxistickému ekonomickému vzdělání věděli, že kapitalista je zároveň jejich vykořisťovatelem i tím, kdo jim dává příležitost vyrábět, malý kupec neměl nikoho, kdo by mu vysvětlil jeho společenský a hospodářský úděl. Byl v ještě horší situaci než dělník a na základě své zkušenosti považoval bankéře za parazita a lichváře, kterého musí přijmout za tichého společníka, přestože bankéř – na rozdíl od výrobce – nemá s jeho podnikáním nic společného. Není obtížné pochopit, že člověk, který používá své peníze výlučně a přímo k tomu, aby získal další peníze, může být nenáviděn silněji než ten, kdo dosahuje zisku ve zdlouhavém a nelehkém procesu výroby. A protože v oné době nežádal o úvěr nikdo, kdo se tomu mohl vyhnout – drobní obchodníci jistě ne –,

³⁸ O. Glagau, *Der Bankrott des Nationalliberalismus und die Reaktion*, Berlin 1878; týž, *Der Börsen- und Gründungsschwindel*, 1876, je jedním z nejdůležitějších pamfletů své doby.

nejevili se bankéři jako vykořisťovatelé pracovní síly a výrobní kapacity, nýbrž jako vykořisťovatelé lidské smůly a neštěstí.

Mnozí z těchto bankéřů byli Židé, a co je ještě důležitější, bankéř obecně byl z historických důvodů spojován s židovstvím. Levicové hnutí nižších středních vrstev a celá propaganda proti bankovnímu kapitálu tak získaly více či méně antisemitský charakter, což nemělo velký význam v průmyslovém Německu, avšak ve Francii a v menší míře v Rakousku šlo o jev skutečně závažný. Zpočátku to vypadalo, jako by se Židé poprvé dostali do sporu s jinou vrstvou populace bez zásahu státu. V rámci národního státu, v němž byla funkce vlády víceméně definována jejím postavením nad konkurenčními třídami, mohla být taková srážka dokonce i způsobem, třebaže nebezpečným, jak postavení Židů normalizovat.

K tomuto sociálně ekonomickému prvku se ovšem brzy připojil další, který se ukázal z dlouhodobého hlediska významnější. Postavení Židů jakožto bankéřů nezáviselo na půjčkách drobným zákazníkům, kteří se octli v nouzi, ale především na vydávání státních obligací. Malé půjčky nechávali těm malým, kteří se tímto způsobem připravovali na slibnější kariéru svých bohatších a váženějších bratří. Společenský odpor nižších středních vrstev vůči Židům se stal politicky výbušným prvkem, protože v jejich očích usilovali tito nenávidění Židé o politickou moc. Koneckonců jejich vztahy s vládou v jiných směrech byly přece velmi dobře známé! Na druhé straně společenská a ekonomická nenávisť ještě posílila politický argument násilím, které až do té doby postrádal.

Bedřich Engels jednou poznamenal, že protagonisty antisemitského hnutí jeho doby byli šlechtici a jejich chórem byl vyjící dav drobné buržoazie. To platilo nejen o Německu, ale i o rakouském křesťanském socialismu a francouzských antidreyfusáncích. Ve všech těchto případech se aristokracie snažila v poslední zoufalé snaze o záchranu spojit s konzervativními silami církve – katolické ve Francii a v Rakousku a protestantské v Německu – pod záminkou boje proti liberalismu křesťanskými zbraněmi. Lůza byla pouze prostředkem k zajištění jejich pozic, k tomu, aby bylo jejich hlas lépe slyšet. Samozřejmě lůzu nemohli a ani nechtěli organizovat, a zbavili by se jí, jakmile by dosáhli svého cíle. Zjistili ovšem, že antisemitská hesla jsou velice účinným prostředkem k mobilizaci širokých vrstev obyvatelstva.

První antisemitské strany v Německu nezorganizovali přívrženci dvorního kaplana Stoeckera. Jakmile se projevila přitažlivost antisemitských hesel, radikální antisemité se okamžitě odtrhli od Stoeckerova berlínského hnutí, vrhli se do otevřené konfrontace s vládou a založili strany, jejichž zástupci v Reichstagu hlasovali o všech podstatných vnitropolitických otázkách spolu s nejsilnější opoziční stranou sociálních demokratů.³⁹ Rychle se zbavili svých původních kompromitujících spojeneckých svazků se starými mocenskými kruhy; Böckel, první antisemitský poslanec, vděčil za své členství v parlamentu hesenským rolníkům, kteří ho svými hlasy hájili proti „junkermům a Židům“, to jest proti šlechtě, která vlastnila příliš mnoho půdy, a proti Židům, na jejichž úvěrech byli rolníci závislí.

Bez ohledu na to, jak byly tyto první antisemitské strany malé, okamžitě se jasně odlišily od všech ostatních politických stran. Jako první o sobě prohlašovaly, že nejsou jednou z mnoha stran, ale stranou „nad všemi stranami“. V národním státě zmítaném třídami a stranickými spory to byly vždy pouze stát a vláda, kdo se stavěl nad všechny strany a třídy, kdo reprezentoval národ jako takový. Je pravda, že strany byly skupinami, jejichž zástupci vyjadřovali zájmy svých voličů. Přestože strany usilovaly o moc, všichni mlčky uznávali právo vlády zajistit rovnováhu mezi protichůdnými zájmy a jejich protagonisty. Svým tvrzením, že jsou „nad všemi stranami“, daly antisemitské strany jasně najevo, že se chtějí stát zástupci celého národa, že chtějí získat výlučnou moc, vzít do svých rukou státní mašinerii, nahradit stát sebou samými. Poněvadž ovšem na druhou stranu byly i nadále organizovány jako strany, bylo rovněž zřejmé, že chtějí získat státní moc jako strana, tak, aby jejich voliči národu dominovali.

Politicky organizovaná společnost národního státu vznikla v momentě, kdy politická moc již nebyla v rukou žádné jednotlivé politické skupiny, ale převzala ji vláda nezávislá na společenských a ekonomických faktorech. Revoluční levicová hnutí, která bojovala za radikální změnu společenských podmínek, se tohoto nejvyššího politického orgánu nikdy nedotkla. Stavěla se pouze proti

³⁹ Viz K. Wawrzinek, cit. d. Přehledný popis všech těchto událostí, především s ohledem na dvorního kaplana Stoeckera, viz W. Frank, cit. d.

moci buržoazie a jejímu vlivu na stát, a byla proto vždy připravena podřídit se zahraniční politice vlády, neboť v té předpokládáně šlo o zájmy celonárodní. Naopak různé programy antisemitských skupin zahrnovaly od počátku především zahraniční záležitosti; jejich revoluční impuls byl zaměřen spíše proti vládě než proti nějaké společenské skupině a ve skutečnosti usilovaly o zničení politického modelu národního státu prostřednictvím stranické organizace.

Tvrzení, že jde o stranu, která je nad stranami, mělo další, závažnější důsledky, než byl antisemitismus. Kdyby šlo pouze o to, zbavit se Židů, pak by Fritschův návrh na jednom z prvních antisemitských kongresů⁴⁰ – nevytvořit novou stranu, ale spíše rozšířit antisemitismus tak, aby všechny existující strany nakonec přijaly nepřátelství vůči Židům – přinesl výsledky daleko rychleji. V dané situaci nezískal Fritschův návrh žádnou podporu, protože antisemitismus byl již nástrojem likvidace nejen Židů, nýbrž i politicky organizovaného společenství národního státu.

Nebylo také náhodou, že k tomuto prohlášení antisemitských stran dochází právě v počátečních stádiích imperialismu a že jím přesně odpovídají některé trendy ve Velké Británii, které nemají s antisemitismem nic společného, i silně antisemitská pan-hnutí na evropském kontinentě.⁴¹ Pouze v Německu se tyto nové trendy vyvinuly přímo z antisemitismu jako takového a antisemitské strany předcházely a také přežily vytváření čistě imperialistických skupin, jako *Alldeutscher Verband* a dalších, které o sobě také všechny tvrdily, že jsou více než stranické skupiny, a že stojí nad nimi.

To, že se podobná seskupení bez aktivního antisemitismu – která se obešla bez šarlatánského aspektu antisemitských stran, a proto se zpočátku zdálo, že mají větší naději na vítězství – nakonec rozplynula v antisemitském hnutí nebo jím byla zlikvidována, ukazuje na význam tohoto problému. Víra antisemitů, že jejich proklamovaný nárok na výlučnou moc není nic víc než to, čeho Židé již dosáhli, jim poskytla výhodu vnitropolitického programu, a tehdejší situace vyžadovala od politických subjektů vstup do arény společenského boje, jestliže chtěly získat politickou moc. Antisemité

⁴⁰ Tento návrh padl v roce 1886 v Kasselu, kde bylo založeno sdružení *Deutsche Antisemitische Vereinigung*.

⁴¹ K rozsáhlé diskusi na téma „stran nad stranami“ a pan-hnutí viz kap. VIII.

mohli předstírat, že bojují proti Židům tak, jako dělníci bojovali proti buržoazii. Jejich výhodou bylo, že bojem proti Židům, kteří byli považováni za tajnou moc v pozadí vlád, mohli otevřeně útočit na stát samý, zatímco imperialistické skupiny se svou mírnou a sekundární antipatií vůči Židům se nikdy nedokázaly spojit s významnými společenskými snahami své doby.

Druhým významným charakteristickým znakem nových antisemitských stran bylo to, že okamžitě začaly organizovat všechny antisemitské skupiny v Evropě na nadnárodní úrovni – v otevřeném rozporu s tehdejšími nacionalistickými hesly. Uvedením tohoto nadnárodního prvku jasně naznačovaly, že usilují nejen o politickou nadvládu nad národem, nýbrž plánují již další krok, vedoucí k celoevropské vládě „nad všemi národy“.⁴² Tento druhý revoluční prvek znamenal podstatný odklon od statu quo; byl často přehlížen a nedoceňován, protože antisemité sami, částečně ze zvyku a částečně proto, že vědomě lhali, používali ve své propagandě terminologie reakčních stran.

Úzký vztah mezi zvláštními podmínkami židovské existence a ideologií takovýchto skupin je u organizování skupiny na nadnárodní úrovni ještě zřejmější než u vytvoření strany na úrovni nadstranické. Židé byli nepopíratelně jediným celoevropským prvkem v nacionalizované Evropě. Zdálo se tudíž logické, že jejich nepřátelé se musí organizovat podle stejného principu, pokud chtějí bojovat proti těm, kteří byli považováni za tajné manipulátory politického osudu všech národů.

Ač tento argument zněl z propagandistického hlediska jistě přesvědčivě, úspěch nadnárodního antisemitismu závisel spíše na obecnějších činitelích. Již na konci minulého století, zvláště pak po prusko-francouzské válce, si čím dál tím více lidí uvědomovalo zastaralost národní organizace Evropy, která již dostatečně neodpovídala novým ekonomickým potřebám. Toto vědomí fungovalo jako silný argument podporující mezinárodní organizaci socialismu, a ta toto vědomí zase naopak posilovala. Přesvědčení, že celá

⁴² První mezinárodní antisemitský kongres, kterého se zúčastnilo asi 3000 delegátů z Německa, Rakouska-Uherska a Ruska, se konal v roce 1882 v Drážďanech; v průběhu diskuse utrpěl Stoccker porážku od radikálů, kteří se šli o rok později v Chemnitz a založili Alliance Antijuive Universelle. Tato setkání a kongresy popisuje dobře K. Wawrzinek, cit. d.

Evropa sdílela stejné zájmy, se mezi masami rychle šířilo.⁴³ Zatímco mezinárodní socialistické organizace zůstávaly i nadále pasivní a lhostejné ke všem otázkám mezinárodní politiky (to jest přesně k těm otázkám, které by byly mohly vyzkoušet jejich internacionalismus), právě antisemité začali s problémy zahraniční politiky, a dokonce slibovali vyřešit vnitropolitické problémy na nadnárodní úrovni. Podíváme-li se na ideologie poněkud hlouběji a zkoumáme-li podrobněji vlastní programy jednotlivých stran, zjistíme, že socialisté, kteří se více zabývali vnitropolitickými otázkami, zapadali do koncepce národního státu mnohem lépe než antisemité.

To samozřejmě neznamenal, že socialistické internacionalistické přesvědčení nebylo upřímné. Bylo naopak silnější (a když na to přijde, i mnohem starší) než uvědomění si třídních zájmů přesahujících hranice národních států. Ovšem samo vědomí všeobjímajícího významu třídního boje je vedlo k tomu, že opomíjeli dědictví, které dělnickým stranám odkázala Francouzská revoluce a které je jediné mohlo dovést ke srozumitelné politické teorii. Socialisté původně ponechali koncepci „národa mezi národy“, které všechny patří do velké rodiny lidstva, naprosto nedotčenou, ale nikdy nenášli způsob, jak by tuto myšlenku převedli do fungující koncepce světa suverénních států. Jejich internacionalismus tak zůstal pouze všemi sdíleným osobním přesvědčením a jejich zdravý nezájem o národní suverenitu se změnil ve zcela nezdravou a nerealistickou lhostejnost k zahraniční politice. Protože strany levice v zásadě nic nenamítaly proti národnímu státu, ale pouze proti aspektu národní suverenity, a protože navíc jejich vlastní nesrozumitelné naděje na federální struktury s následnou integrací všech národů na základě rovnoprávnosti vycházely z předpokladu národní svobody a nezávislosti všech utiskovaných národů, mohly fungovat ještě v rámci národního státu, a dokonce se v době úpadku jeho společenských a politických struktur projevit jako jediná skupina obyvatelstva, která si nelibovala v expanzionistických fantaziích a v myšlenkách na zničení jiných národů.

⁴³ Mezinárodní solidarita dělnického hnutí byla celoevropskou záležitostí. Jeho lhostejnost k zahraniční politice byla také jistým druhem sebeobrany před aktivní účastí na tehdejší imperialistické politice jednotlivých zemí či před bojem proti ní. Pokud šlo o ekonomické zájmy, bylo až příliš zřejmé, že pád impérií by nepocítili pouze kapitalisté a bankéři, ale všichni příslušníci francouzského, britského či holandského národa.

Antisemité přistupovali k otázce mezinárodní organizovanosti z přesně opačného hlediska. Jejich cílem byla dominantní superstruktura, která by zničila všechny domácí struktury bez rozdílu. Libovali si v hypernacionalistických řečech i tehdy, když se připravovali na zničení politických orgánů vlastního národa, protože kmenový nacionalismus s jeho nepřiměřenou touhou po dobývání byl jednou z hlavních sil, která dokázala překonat skromná omezení národního státu a jeho suverenity.⁴⁴ Čím byla šovinistická propaganda účinnější, tím snadnější bylo přesvědčit veřejné mínění o nezbytnosti nadnárodní struktury, která by byla vládou překonávající národnostní rozdíly prostřednictvím univerzálního monopolu moci a nástrojů násilí.

Není téměř pochyb o tom, že specifické evropské podmínky židovského národa by byly mohly vyhovovat podmínkám socialistického federalismu přinejmenším stejně dobře, jako posloužily nekalým komplotům supranacionalistů. Ovšem socialisté byli tak pohlceni třídním bojem a tak lhostejní k politickým následkům svých vlastních zděděných koncepcí, že si začali uvědomovat existenci Židů jako politického faktoru teprve tehdy, když již stáli tvář v tvář plně rozvinutému antisemitismu jakožto vážnému soupeři na vnitropolitické scéně. V tom momentě byli nejen nepřipraveni zakomponovat židovskou otázku do svých teorií, ale ve skutečnosti se báli začít se jí vůbec zabývat. V tomto případě, stejně jako v jiných mezinárodních otázkách, nechali volné pole supranacionalistům, kteří se pak mohli jevit jako jedini, kdo zná řešení světových problémů.

Na přelomu století již důsledky podvodů sedmdesátých let vyprchaly, a období prosperity a blahobytu, především v Německu, rozpýlilo předčasné obavy let osmdesátých. Nikdo nemohl předvídat, že šlo jen o dočasný odklad, že všechny nevyřešené politické otázky spolu s neusmířenými politickými nenávisťmi, se po první světové válce objeví s dvojnásobnou silou a zuřivostí. Antisemitské strany v Německu ztratily po prvním úspěchu na významu; jejich vůdci, poté, co se jim podařilo rozvířit veřejné mínění, odešli zadními vrátky historie do temnot bláznivých zmatků a všespasitelného šarlatánství.

⁴⁴ Srv. s kap. VIII.

4. Levicový antisemitismus

Kdyby nebylo hrůzných následků antisemitismu naší vlastní doby, mohli bychom jeho vývoji v Německu věnovat méně pozornosti. Jako politické hnutí lze antisemitismus devatenáctého století nejlépe studovat ve Francii, kde dominoval politické scéně téměř deset let. Jako ideologická síla bojující s váženějšími ideologiemi o uznání veřejným míněním dosáhl své nejvyhraněnější formy v Rakousku.

Nikde neposkytovali Židé státu tak velké služby jako v Rakousku, jehož mnohé národy drželo pohromadě pouze „dualistická monarchie“ rodu Habsburků, a kde židovští státní bankéři, na rozdíl od všech ostatních evropských zemí, přežili úpadek monarchie. Právě tak jako na počátku tohoto vývoje v prvních dekádách osmnáctého století měl Samuel Oppenheimer stejný úvěr jako rod Habsburků, „byl na konci úvěr Rakouska úvěrem Creditanstaltu“ – banky rodiny Rothschildů.⁴⁵ Přestože dunajskému císařství chyběl nejdůležitější předpoklad národního státu, homogenní obyvatelstvo, nemohlo se vyhnout transformaci osvěcenského absolutismu v konstituční monarchii a vytvoření moderních státních služeb. Znamenalo to, že muselo přijmout některé instituce národního státu. Zprvu, moderní třídní systém se vyvíjel po linii národností, takže určité národy začaly být identifikovány s určitými třídami či alespoň profesemi. Němci se stali dominantním národem, stejně jako se buržoazie stala dominující třídou v národních státech. Maďarská venkovská aristokracie hrála ještě významnější, i když v podstatě podobnou roli jako šlechta v jiných zemích. Státní mašinerie se pak snažila ze všech sil udržet naprostý odstup od společnosti, vládnout všem národnostem, obdobně jako národní stát třídám. Výsledkem tohoto vývoje pro Židy bylo prostě to, že se židovský národ nemohl spojit s ostatními a nemohl se stát samostatným národem, stejně jako se Židé nespojili s ostatními třídami v národním státě ani se nemohli stát samostatnou třídou. Tak jako se Židé odlišovali od ostatních tříd ve společnosti svým zvláštním vztahem ke státu, lišili se od ostatních národů v Rakousku svým zvláštním vztahem k habsburské monarchii. A stejně jako všude jinde se každá třída, která se

⁴⁵ Viz P. H. Emden, *The Story of the Vienna „Creditanstalt“*, in: *Menorah Journal*, XXVIII, 1, 1940.

dostala do otevřeného sporu se státem, stala antisemitskou, každý národ v Rakousku, který se nezapojil do všeobecného boje národů, ale dostal se do otevřeného sporu se samotnou monarchií, začal svůj boj útokem na Židy. Ovšem mezi těmito konflikty v Rakousku a spory v Německu a ve Francii byl výrazný rozdíl. V Rakousku byly nejen ostřejší, ale na počátku první světové války stál každý jednotlivý národ, to jest také každá vrstva společnosti, proti státu, takže jeho obyvatelstvo bylo prostoupeno aktivním antisemitismem více než kterýkoli jiný stát v západní a střední Evropě.

Mezi těmito konflikty výrazně vystupovalo narůstající státní nepřátelství německého národa, které zintenzivnělo po založení říše a odhalilo užitečnost antisemitských hesel po finančním krachu v roce 1873. Společenská situace byla v té době prakticky stejná jako v Německu, ale společenská propaganda zaměřená na získání volebních hlasů středních vrstev se okamžitě pustila do mnohem prudšího útoku na stát a mnohem otevřenějšího vyjadřování nelojality vůči zemi. Německá liberální strana pod vedením Schönerera byla navíc od začátku stranou nižších středních vrstev, bez svazků se šlechtou či omezení z její strany, a výrazně levicového rázu. Nikdy se jí nepodařilo vybudovat si masovou základnu, ale byla obdivuhodně úspěšná v osmdesátých letech na univerzitách, kde organizovala první pevně semknutou studentskou organizaci na základě otevřeného antisemitismu. Schönererovi jeho antisemitismus, zpočátku zaměřený výlučně proti Rothschildům, získal sympatie dělnického hnutí, které ho považovalo za opravdového zbloudilého radikála.⁴⁶ Jeho hlavní výhodou bylo, že uměl založit svou antisemitskou propagandu na prokazatelných faktech: jako člen rakouského Reichstagu bojoval za znárodnění rakouských železnic, jejichž většinový podíl byl v rukou Rothschildů od roku 1836, díky státní licenci, jejíž platnost končila v roce 1886. Schönererovi se podařilo shromáždit 40 000 podpisů proti jím

⁴⁶ Viz F. A. Neuschäfer, *Georg Ritter von Schönerer*, Hamburg 1935, a E. Pichl, *Georg Schönerer*, 1938, 6 dílů. Ještě v roce 1912, když Schönererova agitace již ztratila veškerý význam, vídeňské noviny *Arbeiterzeitung* chovaly vřelé city k tomuto člověku, kterého mohly charakterizovat pouze slovy, jež kdysi Bismarck vyslovil na adresu Lassalla: „A i kdybychom na sebe vzájemně střídali, museli bychom v zájmu spravedlnosti dokonce i během samotné střelby přiznat: Je to muž; a ti ostatní jsou staré baby.“ F. A. Neuschäfer, cit. d., str. 33.

obnovení a tak dostat židovskou otázku na výsluní zájmu veřejnosti. Pevně vztahy mezi Rothschildy a finančními potřebami monarchie vyšly jasně najevo, když se vláda snažila prodloužit platnost licence za podmínek, které byly zjevně pro stát i pro veřejnost nevýhodné. Schönererova agitace v této záležitosti se stala počátkem otevřeného antisemitského hnutí v Rakousku.⁴⁷ Jde o to, že toto hnutí, na rozdíl od Stoeckerovy agitace v Německu, bylo iniciováno a vedeno člověkem, který byl nepochybně upřímný, a proto se nezastavil u využití antisemitismu jako propagačního prostředku, ale rychle rozvinul pangermánskou ideologii, která později ovlivnila nacismus výrazněji než kterýkoli jiný německý typ antisemitismu.

Přestože z dlouhodobého hlediska bylo Schönererovo hnutí vítězné, bylo dočasně poraženo druhou antisemitskou stranou, křesťanskými socialisty, vedenými Luegerem. Zatímco Schönerer útočil na katolickou církev a její nezanedbatelný vliv na rakouskou politiku téměř stejně, jako útočil na Židy, křesťanští socialisté byli katolickou stranou, která se od počátku snažila spojit s oněmi reakčními konzervativními silami, které jim byly tak nápomocné v Německu a ve Francii. Vzhledem k tomu, že byli ochotni k většímu počtu společenských ústupků, byli mnohem úspěšnější než v Německu a ve Francii. Spolu se sociálními demokraty přežili úpadek monarchie a stali se nejvlivnější skupinou v poválečném Rakousku. Ale již dlouho před vznikem Rakouské republiky, když Lueger v devadesátých letech získal křeslo vídeňského primátora svou antisemitskou kampaní, zaujali křesťanští socialisté klasický dvojznačný postoj k Židům v národním státě – nepřátelství k inteligenci a přátelství k židovské podnikatelské vrstvě. Nebylo náhodou, že po tvrdém a krvavém boji o moc se socialistickým dělnickým hnutím převzali státní mašinerii, když Rakousko, zredukované na německé etnikum, přešlo na platformu národního státu. Ukázali se jedinou stranou, která byla na tuto roli dokonale připravena, a která získala popularitu i za staré monarchie díky svému nacionalismu. Protože Habsburkové byli německým rodem a protože svým německým poddaným poskytli jistou nadřazenou pozici, křesťanští socialisté na monarchii nikdy nezaútočili. Spíše si kladli za úkol

⁴⁷ Viz F. A. Neuschäfer, cit. d., str. 22 nn., a E. Pichl, cit. d., I, str. 236 nn.

získat podporu většiny německé národnosti pro vesměs nepopulární vládu. Jejich antisemitismus neměl žádné významné důsledky; desetiletí, po která ve Vídni vládl Lueger, byla ve skutečnosti pro Židy zlatým věkem. Bez ohledu na to, jak daleko zašli ve své propagandě, aby získali voličské hlasy, nikdy by byli nedokázali říci spolu se Schönererem a s pangermanisty, že „považují antisemitismus za pilíř národní ideologie, za základní výraz skutečného přesvědčení veřejnosti, a tak i za největší nacionalistický úspěch století“.⁴⁸ A přestože byli stejně pod vlivem klerikálních kruhů jako antisemitské hnutí ve Francii, byli ve svých útocích na Židy nutně omezeni, protože neútočili na monarchii tak, jako antisemité ve Francii útočili na třetí republiku.

Úspěchy a nezdary dvou rakouských antisemitských stran jsou dokladem toho, jak málo relevantní jsou společenské konflikty pro dlouhodobé problémy doby. Ve srovnání s mobilizací všech protivníků vlády jako takové bylo získání volebních hlasů nižších středních vrstev jevem dočasným. Pravda je taková, že páteří Schönererova hnutí byly německy hovořící provincie bez židovského obyvatelstva, kde nikdy neexistovala židovská konkurence nebo nenávisť vůči židovským bankéřům. Pangermánské hnutí a násilný antisemitismus v těchto provinciích přežily, zatímco v městských centrech upadaly, prostě proto, že tyto provincie nikdy zcela nedosáhly univerzální prosperity předválečného období, která městské obyvatelstvo přivedla ke smíru s vládou.

Absolutní nedostatek loajality vůči vlastní zemi a její vládě, který pangermanisté nahradili otevřenou loajalitou vůči Bismarckově říši, a z toho vyplývající koncepce národnosti jako něčeho nezávislého na státu a území, vedly Schönererovu skupinu ke skutečné imperialistické ideologii, která obsahuje klíč k její dočasné slabosti a konečné síle. To je také důvod, proč pangermánská strana v Německu (Alldeutschen), která nikdy nepřekročila hranice obyčejného šovinismu, byla vždy tak podezřívavá a neochotná přijmout naprážené ruce svých rakouských germanofilských bratří. Toto rakouské hnutí chtělo více než získat moc a ovládnout státní mašinerii. Usilovalo o revoluční reorganizaci střední Evropy, v níž by se Němci z Rakouska spolu s Němci z Německa, kteří by jim doda-

⁴⁸ Citováno podle E. Pichla, cit. d., I, str. 26.

li potřebnou sílu, stali vládnoucím národem, v níž by ostatní národy obývající tuto oblast zůstali v polopodřízeném postavení, stejně jako tomu bylo u slovanských národů Rakouska. Vzhledem k tomu, že rakouské pangermánské hnutí bylo úzce spojeno s imperialismem, a vzhledem k tomu, jak podstatně změnilo koncepci národnosti, ponecháme diskusi o tom na později. Přinejmenším ve svých důsledcích již není pouhým přípravným stádiem hnutí, charakteristickým pro devatenácté století; více než kterýkoli jiný typ antisemitismu náleží k běhu událostí našeho století.

Francouzský antisemitismus je úplně jiný. Dreyfusova aféra vynesla na světlo všechny ostatní prvky antisemitismu devatenáctého století s jeho čistě ideologickými a politickými aspekty; byla kulmináčnīm bodem antisemitismu, který vyrostl ze specifických podmínek národního státu. Nicméně násilný charakter aféry je jakousi temnou předzvěstí budoucího vývoje a hlavní postavy aféry někdy vypadají jako herci na obrovské generálce představení, které muselo být odloženo o více než třicet let. Aféra svedla dohromady všechny otevřené či skryté, politické či společenské zdroje, které vynesly židovskou otázku na přední místo v dění devatenáctého století; na druhé straně ovšem tato aféra tím, že vypukla předčasně, udržela se v rámci typické ideologie devatenáctého století, která sice přežila všechny francouzské vlády a politické krize, avšak do politického klimatu dvacátého století již nepatřila. Když vláda ve Vichy dala po porážce Francie v roce 1940 francouzskému antisemitismu jeho největší příležitost, byl již definitivně zastaralý a v podstatě víceméně nepoužitelný, jak němečtí nacističtí autoři nikdy neopomněli připomenout.⁴⁹ Neměla žádný vliv na vznik nacismu a zůstala významná spíše sama o sobě než jako aktivní historický faktor konečné katastrofy.

Omezená účinnost francouzských antisemitských stran byla způsobena především tím, že jakkoli intenzivně se tyto strany projevovaly na vnitropolitické scéně, neměly žádné mezinárodní ambice. Koneckonců patřily k nejstaršímu a nejrozvinutějšímu národnímu státu v Evropě. Žádný z antisemitů nikdy vážně neusiloval o organizování „strany nad stranami“ či o uchopení státní moci z důvodu

⁴⁹ Viz především W. Vernunft, *Die Hintergründe des französischen Antisemitismus*, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, červen 1939.

čistě stranických zájmů. Několik pokusů o *coup d'état*, které lze připsat spojenectví mezi antisemity a vyššími vojenskými důstojníky, bylo směšně nedostatečných a zjevně zosnovaných.⁵⁰ V roce 1898 bylo na základě antisemitské kampaně zvoleno do parlamentu asi devatenáct členů a po tomto největším úspěchu následoval rychlý úpadek.

Na druhou stranu je pravda, že šlo o první případ, kdy antisemitismus uspěl – snad v důsledku nedostatečné autority třetí republiky, která byla ustavena velice těsnou většinou – jako katalyzátor jiných politických záležitostí. V očích mas ztratil stát prestiž spolu s pádem monarchie, a útoky na něj již nebyly považovány za svatokrádež. Časné výbuchy násilí ve Francii se velice podobají podobným explozím v Rakouské a Německé republice po první světové válce. Nacistická diktatura byla tak často spojována s takzvaným „uctíváním státu“, že ani historikové jaksi nepostřehli zjevnou skutečnost, že nacisté využili naprostého úpadku uctívání státu, které bylo původně inspirováno uctíváním vladaře sedícího na trůně z vůle boží a které v republice obvykle nepřichází v úvahu. Padesát let předtím, než se tato všeobecná ztráta vážnosti projevila ve střední Evropě, utrpělo uctívání státu ve Francii řadu porážek. Bylo tam snadnější útočit současně na Židy a vládu než ve střední Evropě, kde byli Židé napadáni proto, aby bylo možné útočit na vládu.

Protože se emancipace francouzských Židů datuje již od konce osmnáctého století, byl francouzský antisemitismus mnohem starší než jeho evropské protějšky. Představitelé osvícenství, kteří připravovali Francouzskou revoluci, opovrhovali Židy s naprostou samozřejmostí; považovali je za pozůstatek doby temna a nenáviděli je jako finanční agenty aristokracie. Jedinými výslovnými přáteli Židů ve Francii byli konzervativní spisovatelé, kteří odsuzovali antižidovské postoje jako „jednu z oblíbených tezí osmnáctého století“.⁵¹ Pro liberálnější či radikálnější spisovatele se stalo téměř tradicí varovat před Židy jakožto barbary, kteří stále ještě vedou patriarchální způsob života a neuznávají žádný stát.⁵² Bě-

⁵⁰ Viz kap. IV.

⁵¹ Viz J. de Maistre, *Les Soirées de St. Petersburg*, 1829, II, str. 55.

⁵² Ch. Fourier, *Nouveau Monde Industriel*, 1829, in: *Oeuvres Complètes*, 1841, sv. V, str. 421. O Fourierových protižidovských názorech se zmiňuje rovněž E. Silberner, *Charles Fourier on the Jewish Question*, in: *Jewish Social Studies*, říjen 1946.

hem Francouzské revoluce i po ní se představitelé francouzského kléru a aristokracie připojili k všeobecnému protižidovskému postoji, přestože je k tomu nevedlo nic jiného než materiální důvody. Obvinili revoluční vládu, že nařídila odprodej církevního majetku, aby mohla zaplatit „Židům a obchodníkům, jimž byla vláda dlužna“.⁵³ Tyto staré argumenty, ve Francii udržované při životě neustálým bojem církve a státu, posilovaly obecné násilí a roztrpčení, jež byly na konci století vyvolány jinými a modernějšími silami.

Francouzské socialistické hnutí se nakonec rozhodlo postavit se proti antisemitské propagandě v Dreyfusově aféře, především z důvodů silné církevní podpory antisemitismu. Do té doby ovšem francouzská levicová hnutí devatenáctého století bez ostychu vyjadřovala své antipatie k Židům. Následovala prostě tradici osvěcenství osmnáctého století, které bylo pramenem francouzského liberalismu a radikalismu, a považovala protižidovské postoje za nedílnou součást antiklerikalismu. Tyto názory levice byly nejprve posíleny skutečností, že alsaští Židé i nadále vydělávali na půjčování peněz rolníkům, což bylo již podnětem k Napoleonovu dekretu z roku 1808. Poté, co se situace v Alsasku změnila, dostal levicový antisemitismus nový impuls v podobě finanční politiky rodiny Rothschildů, kteří hráli hlavní roli ve financování Bourbonů, udržovali úzké styky s Ludvíkem Filipem a prosperovali za Napoleona III.

Za těmito zjevnými a poněkud povrchními motivy protižidovských postojů se skrývala hlubší příčina, která měla zásadní význam pro celou strukturu specificky francouzského typu radikalismu a které se téměř podařilo obrátit celé francouzské levicové hnutí proti Židům. Bankéři měli ve francouzském hospodářství mnohem silnější postavení než v ostatních kapitalistických zemích a rozvoj francouzského průmyslu po krátkém vzestupu za vlády Napoleona III. zaostával za ostatními státy natolik, že předkapitalistické socialistické tendence zde měly i nadále podstatný vliv. Nižší střední vrstvy, které se v Německu a v Rakousku staly antisemitské až v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy byly již tak zoufalé, že je bylo možné využít jak k reakcionářským účelům, tak

⁵³ Viz noviny *Le Patriote Français*, č. 475, 8. listopad 1790. Citováno podle C. A. Hoberga, *Die geistigen Grundlagen des Antisemitismus im modernen Frankreich*, in: *Forschungen zur Judenfrage*, 1940, sv. IV.

i k novým akcím lůzy, staly se ve Francii antisemitské asi o padesát let dříve, kdy s pomocí dělnické třídy přivedly ke krátkému vítězství revoluci roku 1848. Když Tousseneľ vydal své dílo *Les Juifs, Rois de l'Epoque*, nejvýznamnější dílo ve skutečně záplavě pamfletů proti Rothschildům, byla tato kniha nadšeně přijata celým levicovým tiskem, který byl v té době orgánem reálných nižších středních vrstev. Jejich jednodušší a ne zcela jasné postoje, vyslovené Tousseneľem, se příliš nelišily od názorů mladého Marxe, a Tousseneľův útok na Rothschildy byl pouze méně zdařilou a spletitější obměnou dopisů z Paříže, které napsal Börne o patnáct let dříve.⁵⁴ Tito Židé rovněž mylně považovali židovského bankéře za ústřední postavu kapitalistického systému, a tento omyl jistým způsobem ovlivnil místní a okresní byrokracii ve Francii až dodnes.⁵⁵

Ovšem toto vzplanutí všeobecně rozšířeného protižidovského citění, přiživované hospodářským konfliktem mezi židovskými bankéři a jejich zoufalou klientelou, netrvalo jako důležitý politický faktor o nic déle než jiná podobná vzplanutí z čistě ekonomických či společenských příčin. Dvacet let vlády Napoleona III. nad Francouzskou říší bylo pro francouzské židovstvo obdobím prosperity a bezpečnosti, podobně jako dvacetiletí předcházející vypuknutí první světové války v Německu a Rakousku.

Jediný druh francouzského antisemitismu, který zůstal silný a přežil společenský antisemitismus i pohrdavé postoje antikleri-

⁵⁴ Marxův esej o židovské otázce je dostatečně dobře známý a domníváme se, že není třeba přesné citace. Börnovy čistě polemické a neteoretické výroky jsou dnes většinou zapomenuty, a proto citujeme ze 72. dopisu z Paříže, leden 1832: „Rothschild políbil ruku papežovi... Konečně byl nastolen řád, který předpokládá Bůh, když stvořil svět. Chudý křesťan líbá papežovy nohy a bohatý Žid mu líbá ruku. Kdyby byl Rothschild poskytl půjčku Římu za 60 místo 65%, a kdyby byl mohl poslat kardinálovi-pokladníkovi více než deset tisíc dukátů, byli by mu dovolili Svatého otce obejmout... Nebylo by největším štěstím pro celý svět, kdyby byli všichni králové sesazeni a kdyby na jejich trůny usedla Rothschildova rodina?“ *Briefe aus Paris. 1830–1833*.

⁵⁵ Tento názor je velice dobře popsán v předmluvě městského radního Paula Brousse k slavnému dílu Cesara Lombrosa o antisemitismu (1899). Je pro něj typický následující argument: „Drobní kupci potřebují úvěr a vědí, jak obtížné a drahé je dnes úvěr sehnat. I v tomto případě klade drobný obchodník zodpovědnost na židovského bankéře. Až po posledního dělníka – tj. pouze ty dělníky, kteří nemají jasnou představu o vědeckém socialismu – si všichni myslí, že revoluci urychlí, jestliže před všeobecným vyvlastněním kapitalistů vyvlastní židovské kapitalisty, kteří jsou nejtypičtějšími zástupci své třídy a jejichž jména masy nejlépe znají.“

kálních intelektuálů, byl spojen s obecnou xenofobií. Zvláště po první světové válce byli Židé z jiných zemí stereotypně spojováni se všemi cizinci. Rozdíl mezi domácími Židy a těmi, kdo „napadli“ zemi z východu, byl uplatňován ve všech západoevropských a středo-evropských zemích. V Německu a Rakousku zacházeli s polskými a ruskými Židy naprosto stejně jako ve Francii s rumunskými a německými Židy, a Židé z Poznaň v Německu či z Haliče v Rakousku byli nahlíženi se stejným snobským opovržením jako alsašští Židé ve Francii. Ale jenom ve Francii nabyl tento rozdíl takového významu na domácí politické scéně. Bylo tomu tak pravděpodobně proto, že Rothschildové, kteří zde více než kdekoli jinde byli terčem protižidovských útoků, emigrovali do Francie z Německa, takže až do propuknutí druhé světové války se stalo přirozeným podezírat Židy ze sympatií k národnímu nepříteli.

Nacionalistický antisemitismus, ve srovnání s moderními hnutími neškodný, nebyl ve Francii nikdy monopolem reakcionářů a šovinistů. V tomto směru se spisovatel Jean Giraudoux, ministr propagandy v Daladierově válečném kabinetu, plně shodoval⁵⁶ s Pétainem a vládou ve Vichy, která rovněž – ať se snažila Němcům vyhovět sebevíc – nedokázala postoupit dále za hradby této staromódní antipatie k Židům. Neúspěch byl o to viditelnější, neboť Francouzi zplodili otevřeného antisemitu, schopného plně využít všech možností, jež nová zbraň nabízela. Že tento muž byl prominentním romanopiscem, je charakteristické pro Francii, v níž antisemitismus obecně nikdy nezískal tak špatnou společenskou a intelektuální pověst jako v ostatních evropských zemích.

Louis Ferdinand Céline přišel s jednoduchou, geniální teorií, která obsahovala přesně onu ideologickou představivost, jež racionálnějšímu francouzskému antisemitismu chyběla. Tvrdil, že Židé

⁵⁶ Udivující kontinuitu francouzských antisemitských argumentů lze ilustrovat například porovnáním obrazu Žida „iškariotského“ Charlese Fouriera který přijede do Francie se 100 000 liber, usadí se ve městě se šesti konkurenty ve svém oboru, všechny je zničí, nashromáždí obrovské bohatství a vrátí se do Německa (*Théorie des quatre mouvements*, 1808, in: *Oeuvres Complètes*, str. 88 nn.) – s obrazem, který v roce 1939 vykreslil Giraudoux: „Infiltrací, jejíž tajemství jsem se marně snažil odhalit, se do naší země dostaly stovky tisíc Aškenazovců, kteří unikli z polských a rumunských ghatt... a likvidovali naše spoluobčany, přičemž současně ničili jejich profesní zvyky a tradice... a unikali všem šetřením při sčítání obyvatelstva, stanovení daní a registrace zaměstnání“ (*Pleins Pouvoirs*, 1939).

bránili vzniku evropské politické entity, zavinili všechny evropské války od roku 843 a připravovali zničení Francie i Německa tím, že podporovali jejich vzájemné nepřátelství. Céline předložil toto fantastické vysvětlení historie ve své knize *Ecole des Cadavres*, již napsal v době mnichovské dohody a uveřejnil v prvních měsících války. Již pamflet na stejné téma *Bagatelle pour un Massacre* (1938), přestože neobsahoval nové řešení evropské historie, byl ve svém přístupu obdivuhodně moderní; autor se v něm vyhnul všem omezujícím rozlišením na domácí a cizí, na dobré a špatné Židy a nečinil si starosti se složitými legislativními návrhy (se zvláštním charakterem francouzského antisemitismu), nýbrž šel přímo ke kořeni věci a požadoval masakr všech Židů.

Přední francouzští intelektuálové přijali první Célinovu knihu velmi příznivě; zaprvé je těšil útok na Židy a zadruhé byli přesvědčeni, že nešlo o nic víc než o zajímavou novou literární módu.⁵⁷ Přesně z téhož důvodu nebrali Célinea vážně francouzští fašisté, i když nacisté se vždy domnívali, že byl jediným skutečným antisemitou ve Francii. Vrozený takt francouzských politiků a jejich hluboce zakořeněná slušnost jim zabránily akceptovat tohoto šarlatána a pomatence. Výsledkem bylo, že dokonce i Němci, kteří měli rozum, museli i nadále využívat tak neschopných napomahačů jako byl Doriot, přívrženec Mussoliniho, a Pétain, starý francouzský šovinista, který vůbec neměl porozumění pro moderní problémy, když se marně snažili přesvědčit Francouze, že vyhlazení Židů bude lékem na všechny bolesti. Způsob, jakým se vyvíjela situace v letech francouzské oficiální a dokonce neoficiální připravenosti ke spolupráci s nacistickým Německem, jasně ukazuje, jak neefektivní byl antisemitismus devatenáctého století pro nové politické účely století dvacátého, a to dokonce i v zemi, v níž dosáhl vrcholu svého vývoje a přežil všechny ostatní změny ve veřejném mínění. Nic na tom nezměnilo, že schopní novináři devatenáctého století, jako byl Edouard Drumont, i velcí spisovatelé, jako byl Georges Bernanos, napomohli věci, které nnohem lépe sloužili pomatenci a šarlatáni.

⁵⁷ Viz především kritickou diskusi M. Arlanda, *Nouvelle Revue Française* (únor 1938), který tvrdí, že Célinovo přesvědčení je v podstatě „solide“. André Gide (duben 1938) se domnívá, že Célinovi se v jeho popisu židovské „speciální“ podařilo vykreslit nejen realitu, ale i halucinaci, která je produktem reality.

To, že se ve Francii z nejrůznějších důvodů nikdy nerozvinula plnokrevná imperialistická strana, se ukázalo rozhodujícím faktorem. Jak tvrdili mnozí francouzští koloniální politici,⁵⁸ pouze francouzsko-německé spojení by v rozděleném světě Francii umožnilo konkurovat Anglii a úspěšně vstoupit do boje o Afriku. Přes veškerou halasnou zášť a nepřátelství vůči Velké Británii se Francie nikdy nenechala do tohoto soutěžení vlákat. Francie byla a zůstala – přes svůj upadající význam – na kontinentu *nation par excellence* a i její chabé imperialistické pokusy obvykle končily zrozením nových hnutí za nezávislost. A poněvadž byl její antisemitismus živěn především čistě nacionalistickým francouzsko-německým sporem, byla židovská otázka téměř automaticky vyloučena ze hry imperialistické politiky, přestože situace v Alžírsku – s jeho smíšenou populací rodilých Židů a Arabů – nabízela vynikající příležitost.⁵⁹ Jednoduchost a brutalita, s jakou německá agrese zničila francouzský národní stát, i výsměch německo-francouzskému spojení, pramenící z německé okupace a prohry Francie, byly možná důkazem toho, jak málo vlastní síly si *nation par excellence* přinesla ze slavné minulosti do naší doby; její základní politickou strukturu to nezměnilo.

5. Zlatý věk bezpečí

Pouze dvě desetiletí dělila prozatímní úpadek antisemitských hnutí od vypuknutí první světové války. Toto období bylo vhodně nazváno „zlatým věkem bezpečí“⁶⁰, protože jen málokdo z těch, kteří v té době žili, si uvědomoval základní slabost očividně zastaralé politické struktury, která navzdory všem předpovědím o bezprostředním nebezpečí zkázy – ve falešném třpytu, leč s nevysvětlitelnou, stereotypní úporností – přece jen nadále fungovala. Anachronickému samoděržaví v Rusku, zkorumpované byrokracii v Rakousku, stupidnímu militarismu v Německu a polovičaté republice, která je

⁵⁸ Viz např. R. Pinon, *France et Allemagne*, 1912.

⁵⁹ Některými aspekty židovské otázky v Alžírsku se zabývá autorčin článek *Why the Crémieux Decree was Abrogated*, in: *Contemporary Jewish Record*, duben 1943.

⁶⁰ Autorem termínu je Stefan Zweig, který tak pojmenoval období předcházející první světové válce v knize *The World of Yesterday: An Autobiography*, 1943.

ve Francii trvale v krizi, se dařilo bok po boku a ve zdánlivé stabilitě přežívat, i když všechny tyto země byly stále ve stínu celosvětové moci Britského impéria. Žádná z těchto vlád nebyla zvláště populární, a všechny musely čelit rostoucí domácí opozici; ale zdálo se, že nikde není opravdová politická vůle k radikální změně politických podmínek. Evropa byla natolik zaneprázdněna ekonomickou expanzí, že žádný stát či společenská vrstva nebraly politické problémy vážně. Všechno mohlo pokračovat ve starých kolejích, protože to nikomu nevadilo. Anebo, řečeno pronikavými slovy Chestertona, „vše prodlužuje svou existenci popíráním toho, že existuje“.⁶¹

Obrovský nárůst průmyslové a ekonomické kapacity vedl k trvalému oslabení čistě politických faktorů, přičemž ekonomické síly se současně staly dominantní i v mezinárodní hře o moc. Moc byla považována za synonymum ekonomické kapacity do té doby, než lidé zjistili, že ekonomická a průmyslová kapacita je pouze jejím nezbytným moderním předpokladem. Ekonomická síla mohla svým způsobem přinutit vlády k poslušnosti, neboť věřily v moc ekonomiky stejně jako obyčejní podnikatelé, kterým se podařilo vlády přesvědčit, že státní prostředky násilí mohou být použity výlučně k ochraně podnikatelských zájmů a státního majetku. Na velice krátkou dobu částečně platila poznámka Waltera Rathenau, že 300 mužů, kteří se všichni navzájem znali, drželo ve svých rukou osud světa. Tento podivný stav trval přesně do roku 1914, kdy se právě v důsledku války víra mas v zázračnost ekonomické expanze rozpadla.

Židé byli oklamáni vnějšími znaky zlatého věku bezpečí více než kterýkoli jiný evropský národ. Zdálo se, že antisemitismus je záležitostí minulosti; čím více vlády ztrácely svou moc a prestiž, tím méně pozornosti věnovaly Židům. Tím, jak se úloha státu stále omezovala a vyprazdňovala, stávala se politická reprezentace jakýmsi druhem divadelního představení proměnlivé kvality, až se v Rakousku toto divadlo stalo ústředním momentem života státu, institucí, jejíž veřejný význam byl jistě větší než význam parla-

⁶¹ Kniha G. K. Chestertona *Return of Don Quixote* – která vyšla až v roce 1927, ale „autor ji plánoval a částečně napsal před válkou“ –, obsahuje nádherný popis stavu věcí v Británii.

mentu. Divadelní charakter politického světa byl tak zjevný, že se divadlo mohlo jevit jako sféra reality.

Rostoucí vliv velkého státního byznysu a zmenšující se potřeba židovských služeb na straně státu představovaly pro židovské bankéře hrozbu zániku a vedly k určitým posunům v židovských profesích. Prvním znamením úpadku židovských bank byla ztráta jejich prestiže uvnitř židovských obcí. Již nebyly dostatečně silné na to, aby centralizovaly a do jisté míry monopolizovaly židovský majetek. Čím dál tím více Židů opouštělo svět státních financí a pouštělo se do samostatného podnikání. Z židovských potravinových a oděvních dodávek armádám a vládám vyrostl židovský potravinářský a obilní obchod a textilní průmysl, v němž brzy zaujali ve všech zemích prominentní postavení; předchůdci velkoměstských obchodních domů byly zastavárny a konzumy v malých venkovských městech. Neznamenal to naprosté přerušení vztahů mezi Židy a vládami, nýbrž zapojení menšího množství jednotlivců, takže na konci tohoto období se naskýtal téměř stejný obraz jako na jeho počátku: několik jednotlivých Židů na významných finančních postech, prakticky izolovaných od početnější vrstvy židovské střední třídy.

Ještě důležitějším faktorem než rozvoj nezávislé židovské podnikatelské vrstvy byl další posun ve struktuře povolání. Středoevropští a západoevropští Židé již dosáhli z hlediska ekonomického postavení a bohatství plného uspokojení. To pro ně mohl být okamžik, aby ukázali, že opravdu usilují o peníze pouze kvůli penězům či moci. Peněz mohli užít k dalšímu rozšíření svých podniků a jejich předání svým dědicům; moc mohli využít k ještě pevnějšímu usazení se ve státních úřadech a tak bojovat proti vlivu velkých průmyslových a obchodních firem na vládu. Neučinili však ani jedno ani druhé. Naopak, synové bohatých podnikatelů a v menší míře i bankéřů opouštěli povolání svých otců a obraceli se k humanitním oborům či k čistě intelektuálním činnostem, které si o několik generací dříve nemohli dovolit. Zrození židovské inteligence, které se kdysi národní stát tolik obával, postupovalo fantastickým tempem. Synové bohatých židovských rodičů se hrnuli do kulturních profesí obzvláště v Německu a v Rakousku, kde se velká část kulturních institucí, jako byly noviny, vydavatelství, hudba a divadlo, stala židovskými podniky.

Tradiční židovský sklon a úcta k intelektuálním profesím vedly ke skutečnému odklonu od tradice a k intelektuální asimilaci a nacionalizaci významné vrstvy západoevropského a středoevropského židovstva. Z politického hlediska to znamenalo emancipaci Židů z ochrany státu, jejich narůstající vědomí společného osudu s ostatními spoluobčany a podstatné uvolňování svazků, které dříve z Židů dělaly evropsky kosmopolitní prvek. Z hlediska společenského byli židovští intelektuálové první skupinou, která potřebovala a chtěla být přijata do nežidovské společnosti. Společenská diskriminace, která jejich otce příliš netrápila, protože o společenské styky s lidmi z nežidovského prostředí neměli zájem, se pro ně stala obrovským problémem.

Při hledání cestičky do společnosti byla tato skupina nucena přijmout společenské modely chování vytvořené jednotlivými Židy, kteří byli v průběhu devatenáctého století přijati do společnosti jako výjimka z pravidla diskriminace. Rychle objevili moc, která otvírá všechny dveře, onu „zářivou moc slávy“ (Stefan Zweig), kterou sto let zbožňování učinilo neodolatelnou. Židovská honba za slávou se ovšem lišila od dobového obecného zbožňování slávy tím, že Židům nešlo na prvním místě o ni. Důležitější než stát se slavným bylo žít v aureole slávy; proto se stali vynikajícími recenzenty, kritiky, sběrateli a organizátory všeho slavného a všech slavných. Ona „zářivá moc“ byla zcela reálnou společenskou silou umožňující společenským bezdomovcům najít a založit si domov. Řečeno jinými slovy, židovští intelektuálové se snažili, a do jisté míry toho i dosáhli, stát se živoucím poutem mezi slavnými jednotlivci a společností proslulých, onou skutečně mezinárodní společností, neboť duchovní úspěch přesahuje hranice států. Obecné oslabování politických faktorů, které po dvě desetiletí nastolovalo situaci, v níž se realita a zdání, politická realita a divadelní představení mohly vzájemně parodovat, jim nyní umožnila stát se představiteli mlhavě nejasné mezinárodní společnosti, v níž nacionalistické předsudky jakoby již neplatily. A paradoxně se zdálo, že tato mezinárodní společnost jako jediná uznávala nacionalizaci a asimilaci svých židovských členů; rakouský Žid byl daleko spíš přijat jako Rakušan ve Francii než v Rakousku. Falešné světoobčanství této generace, tato fiktivní národnost, k níž se hlásili, kdykoli se někdo zmínil o jejich židovském původu, již zčásti připomínala

ony cestovní pasy, které později zaručovaly jejich držitelům právo na vstup do každé země kromě té, která je vydala.

Tyto okolnosti prostě musely vynést Židy na výsluní právě tehdy, když jejich činnost, uspokojení a štěstí ve světě zdání prokázaly, že jim jako skupině nejde ani o peníze ani o moc. V době, kdy se skuteční politikové a publicisté trápili židovskou otázkou méně než kdykoli jindy za celou dobu od emancipace a kdy antisemitismus téměř úplně zmizel z politické scény, stali se Židé symboly společnosti jako takové a předměty nenávisti pro všechny, kteří nebyli společností přijati. Antisemitismus, který ztratil půdu pod nohama za specifických podmínek, jež ovlivňovaly jeho vývoj v devatenáctém století, mohl být nyní šarlatány a pomatenci svobodně rozvíjen v podobě fantasmagorických změtí polopravd a bláznivých pověr, jaké se v Evropě objevily po roce 1914, v ideologii všech těch, kteří byli frustrováni a rozlozeni.

Protože se židovská otázka ve svém společenském aspektu stala katalyzátorem společenských nepokojů – než se rozpadající se společnost nakonec znovu ideologicky seskupila kolem myšlenky možného masakru Židů –, je třeba nastínit některé hlavní směry společenského vývoje emancipovaného židovstva v buržoazní společnosti minulého století.

III

ŽIDÉ A SPOLEČNOST

Politická nevědomost Židů – která je tak dobře vybavovala pro jejich specifickou roli a pro zakotvení ve sféře státního podnikání – a jejich předpojatost proti lidu a ve prospěch autority – která je činila slepými vůči politickému nebezpečí antisemitismu – vyvolávaly jejich přecitlivělost vůči všem formám společenské diskriminace. Bylo obtížné rozlišovat přesně politické argumenty od pouhé antipatie, když se obé vyvíjelo paralelně. Důležité ovšem je, že vycházely z přesně opačných aspektů emancipace: politický antisemitismus vznikl proto, že Židé byli oddělenou skupinou, zatímco společenská diskriminace byla důsledkem postupného zrovnoprávnování Židů s ostatními skupinami populace.

I když je rovnost podmínek nepochybně základním požadavkem spravedlnosti, patří nicméně k nejodvážnějším a nejnejistějším snahám moderního lidstva. Čím větší je rovnost podmínek, tím nesnadnější je vysvětlit skutečné rozdíly mezi lidmi; a tím více nerovnoprávnými se tedy stávají jednotlivci a skupiny. Tyto matoucí důsledky vyšly plně najevo, jakmile již nebyla rovnoprávnost nahlížena z hlediska všemocné bytosti, jako je Bůh, či z hlediska nevyhnutelného společného osudu, jako je smrt. Kdykoli se rovnoprávnost sama o sobě stane skutečností tohoto světa, bez jakéhokoli kritéria, jímž by se dala měřit či vysvětlit, pak je pravděpodobné, že jen v jednom případě ze sta bude chápána prostě jako hodnotící princip politické organizace, v níž lidé jinak sobě nerovní mají rovná práva; zatímco v devadesáti devíti případech bude rovnoprávnost pravděpodobně zaměněna s přirozenou vlastností každého jedince, který je „normální“, pokud je stejný jako všichni ostatní, a „nenormální“, pokud se od nich liší. Tento posun zaměňující politické pojetí rovnoprávnosti jejím pojetím společenským je o to nebezpečnější, jestliže nějaká společnost ponechá zvláštním skupinám a jednotlivcům jen malý prostor, protože potom se jejich odlišnost stane ještě výraznější.

Velkým problémem moderní doby a jejím specifickým nebezpečím je skutečnost, že lidé jsou v ní poprvé vzájemně konfrontováni, aniž by byli chráněni odlišnými podmínkami a poměry. A byla to právě tato nová koncepce rovnoprávnosti, která tak zkomplikovala moderní rasové vztahy, protože v tomto případě jde o přirozené rozdíly, jejichž nápadnost nelze potlačit žádnou možnou či myslitelnou změnou podmínek. Právě proto, že rovnoprávnost vyžaduje, abych každého uznal za sobě rovného, nabývají tak kruté podoby konflikty mezi různými skupinami, které z důvodů jim vlastních nejsou ochotny jedna druhé přiznat základní rovnoprávnost.

A proto čím rovnoprávnější byly podmínky Židů, tím překvapivější byly rozdíly, jimiž se odlišovali. Toto nové poznání vedlo k tomu, že Židé ve společnosti vzbuzovali antipatii a současně pro ni měli zvláštní přitažlivost; smíšené reakce určovaly společenskou stránku dějin západního židovstva. Ovšem jak diskriminace, tak i přitažlivost neměly politický vliv. Nevzešlo z nich ani politické hnutí proti Židům, ani žádným způsobem nepřispěly k ochraně Židů před jejich nepřáteli. Nicméně se jim podařilo otrávit společenskou atmosféru a převrátit veškeré společenské styky mezi Židy a Árijci a podstatně ovlivnily chování Židů. Utváření židovského typu bylo výsledkem jak specifické diskriminace, tak i specifické přízně.

Společenská antipatie vůči Židům s jejími různými formami diskriminace evropským zemím politicky příliš neublížila, protože nikdy nebylo dosaženo skutečné společenské a ekonomické rovnosti. Přes veškeré proklamace se z nových tříd staly skupiny, k nimž člověk patřil svým narozením. Není pochyb o tom, že pouze v takovéto situaci mohla společnost snést, aby se Židé ustavili jako zvláštní kasta.

Situace by mohla být úplně jiná, kdyby byla rovnost podmínek považována za danost, jako tomu bylo ve Spojených státech; kdyby byl každý člen společnosti – ať už by patřil ke kterékoli vrstvě – pevně přesvědčen, že vlastní schopnosti a s trochou štěstí může dosáhnout pronikavého úspěchu. V takové společnosti se pak diskriminace stává jediným prostředkem odlišení, jakýmsi univerzálním zákonem, podle kterého se mohou skupiny octnout mimo sféru občanské, politické a ekonomické rovnoprávnosti. Tam, kde diskriminace není spojena pouze s židovskou otázkou, může se stát

krystalizačním centrem politického hnutí, které usiluje o vyřešení všech přirozených problémů a sporů vícenárodní země s pomocí násilí, vlády lůzy a primitivní vulgárnosti rasových koncepcí. Bylo proto jedním z nejslibnějších a zároveň nejnebezpečnějších paradoxů americké republiky, že se v ohledu přirozeném i historickém odvážila uskutečnit rovnoprávnost na základě nejméně rovnoprávné populace ve světě. Ve Spojených státech se může společenský antisemitismus jednoho dne stát velice nebezpečným jádrem politického hnutí.¹ Na vývoj politického antisemitismu v Evropě to však mělo malý vliv.

1. Mezi páriou a parvenu

Ošidná rovnováha mezi společností a státem, která společensky i politicky zakládala národní stát, s sebou přinesla zvláštní zákon, jímž se upravovalo přijímání Židů do společenství. Po sto padesát let, kdy Židé žili skutečně mezi západoevropskými národy, a nikoli v jejich sousedství, museli vždy za společenské uznání platit politickým utrpením a za politický úspěch společenskými urážkami. Asimilace ve smyslu přijetí nežidovskou společností jim byla přiznávána, pouze pokud byli zřetelnými výjimkami odlišujícími se od židovských mas, třebaže s nimi nadále sdíleli stejně omezující a ponižující politické podmínky, nebo později (poté, co dosáhli emancipace a následné společenské izolace) až když už jejich politické postavení bylo zpochybňováno antisemitským hnutím. Společnost konfrontovaná s problémem politické, ekonomické a právní rovnosti Židů dala jasně najevo, že žádná z jejich tříd jim není ochotna přiznat společenskou rovnost, a že z židovského národa přijme pouze jedince jakožto výjimky. Židé, kterým se dostalo této

¹ Přestože Židé vyčnívali z homogenních populací evropských zemí více než ostatní skupiny, neznamená to, že byli diskriminací ohroženi více, než jí byly ohroženy jiné skupiny v Americe. Zde až dosud nesli tíhu společenské a ekonomické diskriminace nikoli Židé, nýbrž černoši – svým původem a dějinami nejméně rovnoprávný národ Ameriky.

To by se ovšem mohlo změnit, pokud by z této čistě společenské diskriminace někdy vzešlo nějaké politické hnutí. Pak by se Židé mohli náhle stát základním předmětem nenávisti, a to proto, že jako jediní mezi všemi ostatními skupinami sami svými dějinami a náboženstvím vyjádřili známý princip separace. To neplatí o černoších či o Číňanech, kteří jsou proto méně politicky ohroženi, i když se od většiny mohou odlišovat více než Židé.

podivné poklony, že jsou výjimkou, výjimečnými Židy, dobře věděli, že právě tato dvojsmyslnost – že jsou Židy a přitom prý nejsou jako Židé – jim otevírá dveře do společnosti. Jestliže o takovýto styk stáli, snažili se proto „být a přitom nebýt Židy“.²

Zdánlivý paradox spočíval na solidním faktickém základu. Nežidovská společnost požadovala, aby byl její nový člen stejně „vzdělaný“ jako ona sama, a přestože chtěla, aby se nechoval jako „obyčejný Žid“, očekávala, že bude poněkud neobvyklý, protože je koneckonců Žid. Všichni stoupenci emancipace volali po asimilaci, to jest po přizpůsobení se společnosti a po přijetí z její strany, což považovali buď za předpoklad židovské emancipace či za její automatický důsledek. Jinými slovy, kdykoli se ti, kdo se skutečně snažili zlepšit podmínky Židů, pokusili uvažovat o židovské otázce z hlediska Židů samých, brali v úvahu pouze její společenský aspekt. Velkým neštěstím v dějinách židovského národa bylo, že pouze jeho nepřátelé (a téměř nikdy jeho přátelé) chápali, že židovská otázka je problém ako politický.

Obhájcí emancipace se k židovské otázce obvykle stavěli jako k problému „vzdělání“, což byla koncepce, která se původně týkala jak Židů, tak i lidí nežidovského původu.³ Považovalo se za samozřejmé, že předvojem v obou táborech budou obzvláště „vzdělané“, tolerantní, kulturní osoby. To samozřejmě znamenalo, že obzvláště vzdělání, tolerantní a kulturní lidé nežidovského původu si mohli společensky zadat pouze s výjimečně vzdělanými Židy. Požadavek vzdělaných lidí na odstranění předsudků se tak pochopitelně musel velice rychle stát spíše jednostrannou záležitostí, až nakonec jen Židé byli vybízeni, aby se vzdělávali.

To je ovšem pouze jedna strana mince. Židé byli nabádáni, aby se vzdělali natolik, aby se nechovali jako obyčejní Židé, ale na druhé straně byli přijímáni pouze proto, že byli Židé, pro svůj cizí

² Tento překvapivě přesný postřeh učinil liberální protestantský theolog H. E. G. Paulus ve svém hodnotném pamfletu *Die jüdische Nationalabsonderung nach Ursprung, Folgen und Besserungsmitteln*, 1831. Paulus, silně kritizovaný židovskými autory své doby, podporoval postupnou individuální emancipaci na základě asimilace.

³ Tento postoj popisuje W. von Humboldt, *Excerpt Opinion*, 1809: „Stát by neměl učit výslovně úctě k Židům, ale měl by zrušit nelidský a zaujatý způsob myšlení atd...“ (in: I. Freund, *Die Emancipation der Juden in Preußen*, Berlin 1912, II, str. 270).

a exotický půvab. V osmnáctém století vycházel tento přístup z nového humanismu, který přímo žádal „nové vzory lidství“ (Herder), přičemž styk s nimi měl sloužit jako příklad možné důvěrnosti se všemi představiteli lidstva. V osvíceném Berlíně Mendelssohnovy doby sloužili Židé jako živoucí důkaz toho, že všichni lidé jsou lidé. Přátelství s Mendelssohnem či Markusem Herzem bylo pro tuto generaci znovu a znovu důkazem důstojnosti člověka. A poněvadž Židé byli opovrhovaným a utiskovaným národem, stali se dokonce čistším a příkladnějším modelem lidství. Právě Herder, upřímný přítel Židů, použil jako první později zneužívaný a nevhodně citovaný termín „zvláštní lidé z Asie zahnaní do naší oblasti“.⁴ S těmito slovy zdravil on a jeho přátelé humanisté „nové vzory lidství“, kvůli kterým byla v osmnáctém století „prohledávána zeměkoule“,⁵ jen aby byli nalezeni mezi svými starými sousedy. V nadšené snaze zdůraznit základní jednotu lidstva, představovali židovský národ jako cizejší, a tudíž exotičtější, než ve skutečnosti byl, tak aby jejich předvedení humanity jakožto univerzálního principu bylo ještě účinnější.

Na několik desetiletí na přelomu století, když se francouzští Židé již těšili emancipaci a němečtí Židé na ni neměli téměř žádnou naději nebo po ní netoužili, přinutila pruská osvícená inteligence „Židy z celého světa, aby obrátili svůj zrak k židovské obci v Berlíně“⁶ (a ne v Paříži!). Mnohé z toho bylo důsledkem úspěchu nebo možná chybné interpretace Lessingova díla *Nathan der Weise*, v němž se tvrdí, že „nové vzory lidství“, protože se staly příklady lidství, musí být také mnohem lidštějšími jedinci.⁷ Na Mirabeaua tato myšlenka silně zapůsobila a často citoval jako příklad Mendelssohna.⁸ Herder věřil, že vzdělání Židé budou spíše prosti před-

⁴ J. G. Herder, *Über die politische Bekehrung der Juden*, in: *Adrastea und das 18. Jahrhundert*, 1801–1803.

⁵ J. G. Herder, *Briefe zur Beförderung der Humanität (1793–1797)*, dopis čtyřicátý.

⁶ F. Priebatsch, *Die Judenpolitik des fürstlichen Absolutismus im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Forschungen und Versuche zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, 1915, str. 646.

⁷ Lessing sám si takové iluze nedělal. Jeho poslední dopis Mosesovi Mendelssohnovi vyjadřuje naprosto jasně, o co mu šlo: „o nejkratší a nejbezpečnější cestu do evropské země buď bez křesťanů či bez Židů“. Vysvětlení Lessingova postoje k Židům viz F. Mehring, *Die Lessinglegende*, 1906.

⁸ Viz Honoré Q. R. de Mirabeau, *Sur Moses Mendelssohn*, London 1788.

sudků, neboť „Žid není zatížen některými politickými úsudky, kterých se my jen velmi těžko dokážeme vzdát“. Na protest proti tehdejšímu zvyku poskytovat „nové obchodní výhody německým Židům“ „navrhoval vzdělání jako jedinou správnou cestu k emancipaci Židů od judaismu, od „starých a hrdých národnostních předsudků, ... zvyků, které nepatří do naší doby a našich režimů“, aby se Židé mohli „úplně polidštit“ a mohli sloužit „rozvoji vědy a celé kultury lidstva“.⁹ V přibližně stejné době napsal Goethe v recenzi na knihu básní, že její autor, polský Žid, „nedosáhl více než křesťanský *étudiant en belles lettres*“, a posteskl si, že místo čehosi skutečně nového, místo nějaké síly přesahující povrchní konvenci, našel pouze obyčejnou průměrnost.¹⁰

Těžko lze přecenit katastrofální následky této přehnaně dobré vůle nově pozápadničených, vzdělaných Židů a důsledky, které měla na jejich psychologii a společenské postavení. Nejenže byli vystaveni demoralizujícímu požadavku, aby byli výjimkou odlišující se od svého vlastního národa, aby uznávali „výrazný rozdíl mezi sebou a těmi ostatními“, a aby požadovali „také legitimizaci takového vydělení se“ vládami;¹¹ dokonce se od nich ještě očekávalo, že se stanou výjimečnými příklady lidství. A poněvadž právě tento způsob emancipace – a nikoli Heineho konverze – byl onou skutečnou „vstupenkou“ do evropského kulturního společenství, co jiného mohly tato a příští generace Židů dělat, než se zoufale snažit, aby nikoho nezklamaly?¹²

⁹ J. G. Herder, *Über die politische Bekehrung der Juden*, in: cit. d.

¹⁰ J. W. von Goethe, recenze básní I. F. Behra, *Gedichte eines polnischen Juden*, Mletau a Leipzig 1772, in: *Frankfurter Gelehrte Anzeigen*.

¹¹ F. Schleiermacher, *Briefe bei Gelegenheit der politisch theologischen Aufgabe und das Sendschreiben jüdischer Hausväter*, 1799, in: *Werke*, 1846, sv. V, část I, str. 34.

¹² To ovšem neplatí pro Mosese Mendelssohna, který sotva znal myšlenky Herdera, Goetha, Schleiermachera a dalších členů mladší generace. Mendelssohn byl uctíván pro svou jedinečnost. Jeho neochvějné lpění na židovském náboženství mu znemožnilo se úplně rozejít s židovským národem, což jeho následovníci činili se samozřejmostí. Považoval se za „příslušníka utiskovaného národa, který musí žebrot u vládnoucího národa o dobrou vůli a ochranu“ (viz jeho *Dopis Lavaterovi*, 1770, in: *Gesammelte Schriften*, sv. VII, Berlin 1930); to znamená, že si vždycky uvědomoval, že mimořádná úcta k jeho osobě šla bok po boku s mimořádným pohrdáním vůči jeho národu. A poněvadž na rozdíl od Židů následujících generací toto pohrdání nesdílel, nepovažoval se za výjimku.

V prvních desetiletích tohoto vstupu do společenství, kdy se asimilace ještě nestala následováníhodnou tradicí, ale byla čímsi, čeho dosáhnou jen málokteří, výjimečně talentovaní jednotlivci, fungovala velice dobře. Zatímco Francie byla pro Židy zemí politického úspěchu, první zemí, která je uznala jako občany, zdálo se, že Prusko se pro ně stane zemí společenského ierku. Osvícený Berlín, kde Mendelssohn navázal pevné styky s mnoha slavnými muži své doby, byl pouze začátkem. Jeho styky s nežidovskou společností stále v mnohém připomínaly akademické svazky, které poutaly židovské a křesťanské učence v téměř všech obdobích evropské historie. Novým a překvapujícím prvkem bylo, že Mendelssohnovi přátelé využívali těchto vztahů k neosobním, ideologickým, a dokonce i politickým účelům. On sám se výslovně distancoval od takovýchto nízkých motivů a znovu a znovu vyjadřoval plnou spokojenost s podmínkami, v nichž musel žít, jako kdyby byl jasnozřivě viděl, že jeho výjimečné společenské postavení a svoboda měly cosi společného se skutečností, že stále ještě byl příslušníkem „nejnižší postaveného národa země (pruského krále)“.¹³

Tato lhostejnost k politickým a občanským právům přežila Mendelssohnovy nevinné vztahy s učenými a osvícenými muži jeho doby; později se přenesla do salónů židovských žen, které dokázaly shromáždit nejoslnivější společnost, jakou kdy Berlín spatřil. Teprve po porážce Pruska v roce 1806, kdy zavedení napoleonského zákonodárství v rozsáhlých oblastech Německa nastolilo otázku židovské emancipace jako téma veřejné diskuse, se tato lhostejnost

¹³ Prusko, které Lessing popisuje jako „nejzotročenější zemi Evropy“, bylo pro Mendelssohna „státem, v němž jeden z nejmoudřejších vládařů, jaké kdy země nosila, umožnil rozvoj umění a věd, a zavedl tak obecně platnou svobodu myšlení, že její blahodárný účinek pocítili i ti nejnižší postavení obyvatelé jeho země“. Takové pokorné uspokojení je dojemné a překvapivé, uvědomíme-li si, že „nejmoudřejší vladař“ velice ztížil židovskému filosofovi získání povolení k cestě do Berlína, a v době, kdy se jeho *Münzjuden* těšili všem privilegiím, mu dokonce ani neudělil regulární statut „chráněného Žida“. Mendelssohn si uvědomoval i to, že kdyby se on, přítel veškerého vzdělaného Německa, někdy rozhodl navštívit svého přítele Lavatera v Lipsku, byla by na něm vymáhána stejná daň, jaká se platila z voła vedeného na trh, ale přesto nikdy nedospěl k žádnému politickému závěru, jak takové podmínky změnit. Viz *Dopis Lavaterví*, in: cit. d., a jeho předmluvu k vlastnímu překladu Menasseha Ben Israele, in: *Gesammelte Schriften*, sv. III, Leipzig 1843–1845.

změnila v otevřený strach. Emancipace by znamenala svobodu pro vzdělané Židy stejně jako pro „zaostalý“ židovský národ, a jejich rovnoprávnost by smazala onen drahocenný rozdíl, na němž, jak si vzdělání Židé velice dobře uvědomovali, bylo založeno jejich společenské postavení. Když nakonec k emancipaci došlo, většina asimilovaných Židů unikla konverzí ke křesťanství, když zjistila, že bylo snesitelné a bezpečné být Židem před emancipací, nikoli však po ní.

Nejtypičtějším příkladem těchto salónů a skutečně smíšené společnosti, jaká se v nich v Německu scházela, byl salón Rahel Varnhagen. Její původní, přirozená a nekonvenční inteligence spolu s hlubokým zájmem o lidi a skutečně vášnivou povahou z ní činily tu nejoslnivější a nejzajímavější židovskou ženu společnosti. Skromná, nicméně slavná soirées v Rahelině „podkroví“ přitahovala „osvícené“ aristokraty, intelektuály ze středních vrstev a herce – to znamená všechny, kdo stejně jako Židé do vážené společnosti nepatřili. Rahelin salón byl tedy záměrně založen na okraji společnosti a vůbec nesdílel žádné její konvence či předsudky.

Je zábavné sledovat, jak asimilace Židů postupovala přesně podle pravidel, která Goethe navrhl ke vzdělání *Wilhelma Meistera* ve stejnojmenném románu, jenž se stal modelem vzdělávání středních tříd. V této knize je mladý měšťan vzděláván šlechtici a herci tak, aby se naučil vyjadřovat i předvádět svou osobnost, a tak postoupil ze skromného stavu měšťanského syna do stavu šlechtického. Pro střední vrstvy a pro Židy, to jest pro všechny, kdo nepatřili do vysoké aristokratické společnosti, byla ze všeho nejdůležitější „osobnost“ a schopnost ji vyjádřit. Vědět, jak hrát roli toho, kým ve skutečnosti jsem, bylo tehdy nejdůležitější věcí. Zvláštní skutečnost, že v Německu byla židovská otázka považována za problém vzdělání, byla úzce spjata s tímto počátečním impulsem a měla své důsledky v šosáckém přístupu ke vzdělání židovských i nežidovských středních vrstev a také v náporu Židů do humanitních povolání.

Šarm prvních berlínských salónů spočíval v tom, že nezáleželo na ničem jiném než na osobnosti a na jedinečnosti povahy, talentu a chování. Tato jedinečnost, která jediná umožňovala téměř neomezenou komunikaci a intimitu, nemohla být nahrazena postavením, penězi, úspěchem ani literární slávou. Krátká setkání skutečných osobností – která svedla dohromady prince z rodu Hohenzollernů,

Luisse Ferdinanda, a bankéře Abrahama Mendelssohna; či politického publicistu a diplomata Friedricha Gentze a Friedricha Schlegela, spisovatele z tehdy ultramoderní romantické školy (to jsou někteří ze slavnějších návštěvníků Rahelina „podkroví“) – skončila v roce 1806, kdy se podle slov jejich hostitelky toto jedinečné místo setkávání „potopilo jako loď plná největší životní radosti“. Romantičtí intelektuálové se spolu s aristokraty stali antisemity, a přestože to neznamenal, že by se vzdali všech svých židovských přátel, nevinnost a lesk byly pryč.

Skutečný obrat ve společenských dějinách německých Židů nepřišel v roce pruské porážky, ale o dva roky později, když v roce 1808 schválila vláda místní zákon poskytující Židům všechna občanská – nicméně ne politická – práva. Mírovou smlouvou z roku 1807 ztratilo Prusko východní provincie a s nimi většinu židovského obyvatelstva; Židé, kteří zůstali na jeho území, byli „chráněnými Židy“, to znamená, že se již těšili všem občanským právům ve formě individuálních privilegií. Místní emancipace byla pouze uzákoněním těchto privilegií a přežila všeobecný emancipační dekret z roku 1812; Prusko, které po porážce Napoleona znovu získalo Poznaň a s ní masu židovského obyvatelstva, prakticky anulovalo dekret z roku 1812, který by byl nyní přiznal politická práva i chudým Židům, avšak místní zákon nechal nedotčený.

Tyto poslední emancipační dekrety, přestože neměly pro skutečné postavení Židů žádný velký politický význam, měly spolu se ztrátou provincií, v nichž žila většina pruských Židů, obrovské společenské důsledky. Před rokem 1807 představovali chránění pruští Židé pouze asi 20 procent celkové židovské populace. Když byl vydán emancipační dekret, tvořili chránění Židé v Prusku většinu, oproti 10 procentům „cizích Židů“. Zmizela ponurá chudoba a zaostalost, na nichž jakožto na pozadí „výjimeční Židé“ svým bohatstvím a vzděláním tak výrazně vyčnívali. A toto pozadí, tak nezbytné pro srovnání společenského úspěchu a psychologické sebeúcty, již nikdy nebylo takové jako před Napoleonem. Poté, co Prusko znovu získalo v roce 1816 polské provincie, tvořili bývalí „chránění Židé“ (nyní vedeni jako pruští občané židovské víry) stále ještě více než 60 procent.¹⁴

¹⁴ Viz H. Silbergleit, *Die Bevölkerungs- und Berufsverhältnisse der Juden im Deutschen Reich*, sv. 1, Berlin 1930.

Ze společenského hlediska to znamenalo, že Židé, kteří nyní v Prusku zbývali, přišli o své původní pozadí, na němž bývali považováni za výjimky. Nyní oni sami představovali takové pozadí, ovšem zmenšené, takže jednotlivec se musel dvojnásob snažit, aby vůbec vynikl. „Výjimeční Židé“ byli opět pouze Židy, žádnými výjimkami, nýbrž představiteli opovrhovaného národa. Stejně negativní byl společenský vliv státních zásahů. Nejen třídy vláde antagonistické, a tudíž otevřeně nepřátelské vůči Židům, nýbrž všechny vrstvy společnosti si nyní začaly více či méně uvědomovat, že jejich známí Židé nejsou ani tak individuálními výjimkami jako spíše členy skupiny, v jejímž zájmu je stát připraven dělat výjimečná opatření. A přesně tohoto názoru se „výjimeční Židé“ vždycky obávali.

Berlínská společnost nebyvale rychle opustila židovské salóny a již v roce 1808 se do těchto míst nastěhovala titulovaná byrokracie a vyšší horní vrstvy. Z bohaté korespondence té doby je zřejmé, že intelektuálové i aristokraté své pohrdání vůči východoevropským Židům, které vůbec neznali, nyní obrátili proti vzdělaným berlínským Židům, které znali velice dobře. Berlínským Židům se pak již nikdy nepodařilo znovu nabýt sebeúcty vyrůstající z kolektivního vědomí vlastní výjimečnosti; od té doby musel každý z nich dokazovat, že i když je Žid, Židem vlastně není. Již nestačilo odlišovat se od víceméně neznámé masy „zaostalých bratří“; bylo třeba vyniknout – jakožto jednotlivec, kterému by bylo možné gratulovat k jeho výjimečnosti – nad „Židem jako takovým“, to jest nad národem jako celkem.

Fantom „Žida jako takového“ byl objevem společenské diskriminace, nikoli politického antisemitismu. Prvním autorem, který výslovně rozlišil mezi jednotlivým Židem a „Židem obecně, Židem všude a nikde“, byl obskurní publicista, který v roce 1802 napsal ostrou satiru na židovskou společnost a její hlad po vzdělání, po oně kouzelnické hůlce otevírající dveře společnosti. Židy vyličil jako „základ“ šosácké a zbohatlické společnosti.¹⁵ Tento poněkud

¹⁵ Populárnímu pamfletu *Wieder die Juden* C. W. F. Grattenauera z roku 1802 předcházeli jiný, *Über die physische und moralische Verfassung der heutigen Juden*, publikovaný již v roce 1791, který již tehdy poukazoval na rostoucí vliv berlínských Židů. Přestože recenze na tento dřívější pamflet vyšla v *Allgemeine Deutsche Bibliothek*, sv. CXII, 1792, téměř nikdo jej nečetl.

vulgární spisek se stal nejen oblíbeným čtením některých prominentních členů Rahelina salónu, ale dokonce nepřímo inspiroval velkého romantického básníka Clemense von Brentana k napsání velmi vtipného eseje, v němž byl filistr opět ztotožněn s Židem.¹⁶

S ranou idylou smíšené společnosti zmizelo cosi, co se již nikdy, v žádné jiné zemi a v žádném jiném období nevrátilo. Žádná jiná společenská skupina již nikdy nepřijala Židy se srdcem a myslí otevřenými dokořán. Společenské skupiny byly k Židům přátelské buď proto, že je vzrušovala jejich vlastní odvaha a „bezbožnost“, nebo proto, že tím protestovaly proti tomu, aby se z jejich spoluobčanů dělali páriové. Židé se ovšem společenskými párii stávali všude, kde přestávali být politickými nebo občanskými vydědenci.

Nesmíme zapomenout, že asimilace jakožto skupinový jev existovala skutečně pouze mezi židovskými intelektuály. Nebylo náhodou, že první vzdělaný Žid, Moses Mendelssohn, byl také prvním, kdo byl přijat do nežidovské společnosti bez ohledu na své nízké společenské postavení. Dvorní Židé a jejich následovníci, židovští bankéři a podnikatelé na Západě, nebyli nikdy ze společenského hlediska přijatelní, ani neměli zájem překročit přísně vymezené hranice svého neviditelného ghetta. Zpočátku byli hrdí, stejně jako všichni ještě nezkažení zbohatlíci, na svůj ubohý a chudý původ; později, když čelili útokům ze všech stran, byla chudoba, ba i zlostnost mas v jejich vlastním zájmu, protože se stala argumentem, znamením jejich vlastní bezpečnosti. Pomalu a s obavami pod tlakem odstoupili od přísných požadavků židovských zákonů – náboženské tradice nikdy zcela neopustili –, ale o to více vyžadovali od židovských mas, aby dodržovaly orthodoxní pravidla judaismu.¹⁷ Rozpuštění židovské obecní autonomie pouze posílilo jejich úsilí o ochranu židovských obcí před úřady, i o nadvládu nad nimi s po-

¹⁶ C. von Brentano napsal esej *Der Philister vor, in und nach der Geschichte* pro tzv. *Christlich-Deutsche Tischgesellschaft*, slavný spisovatelský a vlastenecký klub, založený v roce 1808 na podporu boje proti Napoleonovi.

¹⁷ Rothschildové v roce 1820 odňali své místní obci ve Frankfurtu velký dar na protest proti vlivu reformátorů, kteří chtěli, aby se židovským dětem dostalo všeobecného vzdělání. Viz I. M. Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten*, 1846, X, str. 102.

moci státu, takže fráze popisující „dvojí závislost“ chudých Židů na „vládě a jejich bohatých bratřích“ pouze odrážela realitu.¹⁸

Židovští notáblové (jak se jim říkalo v devatenáctém století) židovským obcím vládli, ale nepatřili k nim společensky, ba ani zeměpisně. Svým způsobem byli stejně vzdáleni židovské společnosti jako společností arijské. Dosáhli oslnivé individuální kariéry a jejich páni jim udělili významná privilegia, čímž vytvořili jakousi společnost výjimečných, jejichž společenské příležitosti byly ovšem mimořádně omezené. Jelikož tito židovští notáblové u dvorní společnosti byli přirozeně v opovržení a nebyli v obchodních stycích s nežidovskými středními vrstvami, jejich společenské kontakty se vymykaly pravidlům společnosti, právě tak jako byl předtím jejich ekonomický vzestup nezávislý na ekonomických poměrech té doby. Tato izolace a nezávislost jim často dodávala pocit síly a hrdosti, jak dokazuje následující anekdota, která se vyprávěla na počátku osmnáctého století: „Jistý Žid..., jemně kárán jakýmsi šlechtyným a vzdělaným lékařem za (židovskou) pýchu, ač přece mezi Židé nejsou žádní šlechtici a nemají žádné zástupce ve vládě..., drze mu odvětil: Nejsme šlechtici, ale vládneme jim.“¹⁹

Taková pýcha je téměř protikladem třídní arogance, ta se mezi privilegovanými Židy vyvíjela jen zvolna. Svým vlastním lidem vládli jako absolutní vládci, a proto se cítili být *primi inter pares*. Být „privilegovaným rabínem všeho židovstva“ či „vládcem Svaté země“ je naplňovalo větší hrdostí, než jakýkoli šlechtický titul, který by jim jejich páni mohli nabídnout.²⁰ Do poloviny osmnácté-

¹⁸ Tamt., IX, str. 38. Dvorní Židé a bohatí židovští bankéři, kteří je následovali v jejich stopách, nikdy nechtěli opustit židovskou obec. Chovali se jako její představitelé a ochránci před úřady; často získávali oficiální moc nad obcemi, kterým vládli zdáli, takže stará autonomie židovských obcí byla podkopána a zničena zevnitř ještě dlouho předtím, než ji zrušil národní stát. Prvním dvorním Židem s monarchistickými aspiracemi ve svém vlastním „národě“ byl pražský Žid, dvorní nákupčí saského kurfiřta Maurice v šestnáctém století. Požadoval, aby všichni rabíni a hlavy obcí byli voleni z členů jeho rodiny. (Viz Bondy-Dworsky, *Geschichte der Juden in Böhmen. Mähren und Schlesien*, Praha 1906, II, str. 727.) Dosazování dvorních Židů do funkce diktátorů židovských obcí se v osmnáctém století stalo obecně rozšířenou praxí a v devatenáctém století je nahradila vláda „notáblů“.

¹⁹ J. J. Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Frankfurt a. M. 1715–1717, IV, příloha, str. 48.

²⁰ S. Stern, *Jud Süß*, Berlín 1929, str. 18 n.

ho století by byli všichni souhlasili s holandským Židem, který řekl: „*Neque in toto orbi alicui nationi inservimus*,“ a ani tehdy ani později by nebyli rozuměli odpovědi „vzdělaného křesťana“, který odvětil: „To ovšem znamená štěstí pouze pro některé. Národ nahližený jako *corpo (sic!)* je všude pronásledován, nemá vlastní samosprávu, je podroben cizí vládě, nemá moc a vážnost a putuje po celém světě, všude jako cizinec.“²¹

Třídní arogance se objevila až tehdy, když státní bankéři různých zemí mezi sebou navázali obchodní styky; následovaly sňatky mezi vedoucími rodinami a proces vyvrcholil vytvořením skutečně mezinárodního kastovního systému, který byl do té doby v židovské společnosti neznámým jevem. Pro nežidovské pozorovatele to bylo o to křiklavější, že k tomuto jevu došlo v okamžiku, kdy se staré šlechtické stavy a kasty rychle rozpouštěly v nových třídách. Pozorovatelé tak docházeli k velice mylnému názoru, že židovský národ je přežitkem středověku, a nechápali, že tato nová kasta se zrodila teprve nedávno. Objevila se až v devatenáctém století a nepatřilo do ní více než sto rodin. Ale protože právě tyto rodiny byly na výsluní, začal být celý židovský národ považován za kastu.²²

Jakkoli velká byla tedy role dvorních Židů v politických dějinách a při zrodu antisemitismu, mohli být ve společenských dějinách snadno opomenuti, nebýt toho, že sdíleli jisté psychologické rysy a modely chování s židovskými intelektuály, kteří byli koneckonců zpravidla syny byznysmanů. Židovští notáblové chtěli vládnout židovskému lidu, a proto se z něho nechtěli vydělit, zatímco pro židovské intelektuály bylo charakteristické, že chtěli svůj národ opustit a získat přístup do společenství; obě skupiny měly shodný pocit, že jsou výjimkami, pocit, který dokonale odpovídal názoru jejich okolí. „Výjimeční Židé“ oplývající bohatstvím se cítili vydělení ze společného osudu židovského národa a byli vládami považováni za výjimečně užitečné; „Židé výjimeční“ svým vzděláním se cítili jako výjimky židovského národa i jako výjimečné lidské bytosti a společnost je také jako takové brala.

²¹ J. J. Schudt, cit. d., I, str. 19.

²² Ch. F. Ruehs definuje celý židovský národ jako „kastu obchodníků“. *Über Ansprüche der Juden an das deutsche Bürgerrecht*, in: *Zeitschrift für Neuere Geschichte*, 1815.

Asimilace, ať již byla dovedena do extrému konverze či nikoli, pro Židy nikdy nepředstavovala životní hrozbu.²³ Ať již byli vítáni či odmítáni, bylo to proto, že byli Židé, a velice dobře si to uvědomovali. První generace vzdělaných Židů stále ještě upřímně chtěla ztratit svoji židovskou identitu a Börne napsal s velkou dávkou hořkosti: „Někteří mi vytýkají, že jsem Žid, jiní mě za to chválí, někteří mi to odpouštějí, ale všichni na to myslí.“²⁴ Tito Židé byli ještě vychováni v duchu ideálů osmnáctého století a toužili po zemi bez křesťanů i Židů; oddali se vědám a umění a cítili se ublíženi, když zjistili, že vlády, které židovským bankéřům poskytovaly veškerá privilegia a úctu, odsoudily židovské intelektuály ke smrti hladem.²⁵ Konverze, k nimž na počátku devatenáctého století vedl jednotlivce strach, že by mohli být spojováni s židovskými masami, se nyní staly životní nezbytností. Taková odměna za nedostatek charakteru přivedla celé generace Židů k trpkému odporu proti vládě a společnosti. Z těchto „nových vzorů lidství“, pokud za něco stály, se většinou stali rebelové, a protože nejreakčnější vlády té doby byly podporovány a financovány židovskými bankéři, byla rebelie těchto Židů vůči oficiálním představitelům jejich vlastního národa obzvláště silná. Protižidovské projevy u Marxe a Börna nelze dobře pochopit, pokud je nevidíme ve světle konfliktu mezi bohatými Židy a židovskými intelektuály.

Tento konflikt ovšem existoval v plném rozsahu pouze v Německu a nepřežil antisemitské hnutí století. V Rakousku nebyla na konci devatenáctého století, v okamžiku, kdy pocítilo důsledek antisemitského tlaku, žádná židovská inteligence, která by stála za zmínku. Tito Židé, stejně jako jejich bohatí bratři, se raději svěřili do ochrany habsburské monarchie a socialisty se stali až po první světové válce, kdy se dostala k moci sociálně demokratická strana.

²³ Je pozoruhodným, i když nepřilíš známým faktem, že asimilace jako program vedla mnohem častěji ke konverzi než ke smíšeným manželstvím. Bohužel statistika tento fakt spíše zakrývá než odhaluje, protože považuje všechny svazky mezi konvertovanými a nekonvertovanými Židy za smíšená manželství. Nicméně víme, že v Německu bylo poměrně hodně rodin, které byly po generace křtěné, a přesto zůstaly čistě židovské. Skutečnost, že konvertovaný Žid jen zřídka kdy opustil svoji rodinu a ještě řidčeji své židovské prostředí, je toho důkazem. Židovská rodina se v každém případě ukázala pro přežití národa jako faktor významnější než židovské náboženství.

²⁴ *Briefe aus Paris*. 74. dopis, únor 1832.

²⁵ Tamt., 72. dopis.

Nejvýznamnější, i když ne jedinou výjimkou z tohoto pravidla byl Karl Kraus, poslední představitel tradice Heineho, Börna a Marxe. Krausova odsouzení židovských byznysmanů na jedné straně a židovských novinářů jakožto organizovaného kultu celebrity na straně druhé byla ještě tvrdší než kritika jeho předchůdců možná proto, že byl mnohem osamělejší v zemi, kde neexistovala židovská revoluční tradice. Ve Francii, kde emancipační dekret přežil všechny změny vlád a režimů, byli židovští intelektuálové nepočtení a nebyli ani předchůdci nové třídy ani netvořili zvlášť významnou součást intelektuálního života. Kultura jako taková, vzdělání jakožto program, zde netvořily součást židovských vzorů chování, jako tomu bylo v Německu.

V žádné jiné zemi nebylo něco jako toto krátké období pravé asimilace, které bylo tak rozhodující pro dějiny německých Židů, kdy opravdová avantgarda národa Židy nejen přijala, nýbrž dokonce neobyčejně dychtila po tom, se s nimi stýkat a přátelit. Tento postoj také z německé společnosti nikdy zcela nezmizel. Až do úplného konce byly jeho stopy snadno rozeznatelné, což samozřejmě znamenalo, že vztah k Židům nebyl nikdy považován za samozřejmý. V nejlepším případě zůstal jakýmsi programem, v nejhorším případě podivnou a vzrušující zkušeností. Bismarckova známá poznámka o „německých hřebcích pářících se s židovskými kobyly“ není ničím jiným než nejvulgárnějším výrazem převládajícího postoje doby.

Je pouze přirozené, že tato společenská situace, přestože z prvních vzdělaných Židů učinila rebely, vedla z dlouhodobého hlediska spíše ke vzniku zvláštního druhu konformismu než k fungující tradici rebelie.²⁶ Jestliže se Židé chtěli přizpůsobit společnosti, která „obyčejné“ Židy diskriminovala a v níž současně vzdělaný Žid měl snadnější přístup do vyšší společnosti než člověk nežidovského původu v podobném postavení, museli jasně odlišovat sebe od „Žida obecně“, a přitom stejně jasně naznačovat, že jsou Židé; za žádných okolností nesměli prostě splynout se svými sousedy. Aby racionálně pochopili dvojznačnost situace, kterou sami úplně

²⁶ „Vědomý pária“ (Bernard Lazare) byl jedinou skutečnou tradicí vzpoury, přestože ti, kdo k ní patřili, si její existenci sotva uvědomovali. Viz autorčinu studii *The Jew as Pariah. A Hidden Tradition*, in: *Jewish Social Studies*, sv. VI, č. 2, 1944.

necháпали, mohli předstírat, že jsou „na veřejnosti lidmi a doma Židy“.²⁷ To u nich nakonec vedlo k pocitu odlišnosti od ostatních lidí na veřejnosti, protože byli Židé, a k pocitu odlišnosti od ostatních Židů doma, protože nebyli jako „obyčejní Židé“.

Modely chování asimilovaných Židů, vycházející z této neustálé snahy odlišit se, vytvořily typ Žida, který byl obecně platný. Místo toho, aby se definovali na základě národnosti či náboženství, vytvořili Židé společenskou skupinu, jejíž členové sdíleli jisté psychologické znaky a reakce, jejichž celková suma tvořila údajně „židovství“. Jinými slovy, judaismus se stal psychologickou vlastností a židovská otázka se stala osobním problémem každého jednotlivého Žida.

Ve své tragické snaze přizpůsobit se prostřednictvím odlišení a vyniknutí měl nový židovský typ pramálo společného s obávaným „Židem obecně“ stejně jako s onou abstrakcí, s „dědicem proroků a věčným nositelem spravedlnosti na zemi“, kterým se zaklínali židovští apologeti, kdykoli byl napaden židovský novinář. Žid apologetů byl obdařen vlastnostmi, které jsou vskutku výsadou páriů a kterými se vyznačovali někteří židovští rebelové žijící na okraji společnosti – lidskostí, laskavostí, nepředpojatostí, citlivostí k nespravedlnosti. Problém byl v tom, že tyto vlastnosti neměly nic společného s vlastnostmi proroků, a že navíc tito Židé obvykle nepatřili ani k židovské společnosti, ani k vyšším kruhům nežidovské společnosti. V historii asimilovaných Židů hráli pouze nevýznamnou úlohu. Na druhou stranu „Žid obecně“, jak byl popisován profesionálními nepřáteli Židů, vykazoval vlastnosti, které musí přijmout za své parvenu, chce-li uspět – nelidskost, chamtivost, nestoudnost, podlézavou servilnost a odhodlání prorazit. Problém v tomto případě byl v tom, že tyto vlastnosti také neměly nic společného s vlastnostmi národními, a že navíc tyto židovské podnikatelské a obchodnické typy jen minimálně inklinovaly k nežidovské společnosti, a v společenských dějinách Židů hrály téměř stejně nevýznamnou roli. Dokud budou existovat hanobené národy a tří-

²⁷ Je jakousi ironií osudu, že tento vynikající recept, který by mohl být mottem západoevropské asimilace, navrhl ruský Žid, a že byl poprvé uveřejněn v hebrejštině. Pochází z hebrejské básně *Hakitzah ami* J. L. Gordona z roku 1863. Viz S. M. Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland*, 1918, II, str. 228 n.

dy, budou každou novou generací s neochvějnou monotónností vytvářeny typy páriů a parvenu jak v židovské společnosti, tak kdekoli jinde.

Pro utváření společenských dějin Židů Evropy devatenáctého století bylo nicméně rozhodující, že do jisté míry každý Žid každé generace se musel v určité době rozhodnout, zda zůstane páriou a vyloučí se ze společnosti úplně nebo se stane parvenu, nebo zda se společnosti přizpůsobí za demoralizující podmínky, nikoli že by měl svůj původ nějak skrývat, nýbrž že „spolu s tajemstvím svého původu vyzradí i tajemství svého národa“.²⁸ Poslední cesta byla vskutku obtížná, protože taková tajemství neexistovala, a musela být tudíž vymyšlena. Poněvadž jedinečný pokus Rahe! Varnhagen založit společenský život mimo oficiální společnost selhal, vedla cesta páriů i parvenu ke stejné extrémní osamělosti, a cesta konformismu k neustálým výčítkám svědomí. Takzvaná psychologie průměrného Žida, která se v některých příznivých případech vyvinula ve velice moderní citlivost, byla založena na dvojznačné situaci. Židé současně pocítovali lítost párii nad tím, že se nestal parvenu, a špatné svědomí parvenu z toho, že zradil svůj národ a vyměnil rovná práva za osobní výsady. Jedno bylo jisté: chtěli-li se Žid vyhnout všem dvojznačnostem společenské existence, musel si přiznat, že být Židem znamená patřit buď k výjimečně privilegované vyšší vrstvě nebo k ponižovaným masám, k nimž v západní a střední Evropě mohl patřit pouze prostřednictvím intelektuální a poněkud umělé solidarity.

Společenský osud průměrných Židů byl předurčen jejich věčnou nerozhodností. A společnost je sama nenutila, aby se rozhodli, protože právě dvojznačnost celé situace i jich samých činila vztah k Židům tak přitažlivým. Většina asimilovaných Židů tak žila v záblescích přízně a nepřízně a s jistotou věděla pouze to, že úspěch i neúspěch jsou nerozlučně spjaty s tím, že jsou Židé. Židovská otázka pro ně jednou provždy ztratila jakýkoli politický význam; ale o to krutěji je pronásledovala v jejich soukromém životě a ovlivňovala jejich rozhodnutí. Pořekadlo „člověk na ulici a Žid doma“ se stało tvrdou realitou: když se Židé snažili vyřešit politické problémy s pomocí vnitřní zkušenosti a vlastních emocí,

²⁸ Tato formulace pochází od K. Krause z roku 1912. Viz *Untergang der Welt durch schwarze Magie*, 1925.

vždy je zcela zkreslili; soukromý život byl otráven až k nelidskosti – například v případě smíšených manželství –, když zátěž nevyřešených problémů veřejného charakteru zavalila jejich soukromí, které je daleko spíše řízeno nepředvídatelnými pravidly vášně než uváženou politikou.

V žádném případě nebylo snadné nevypadat jako „Žid vůbec“, a přesto zůstat Žid; předstírat, že nejsem jako Žid, a přitom dostatečně jasně dávat najevo, že Žid jsem. Průměrný Žid – ani parvenu ani „vědomý pária“ (Bernard Lazare) – mohl pouze zdůrazňovat prázdnotu rozdílů, které byly znovu a znovu ve všech svých psychologických aspektech a obměnách definovány jako všechno možné, od vnitřní zvláštnosti po společenskou odcizení. Pokud bylo ve světě něco jako mír, nebyla tato situace hodnocena negativně, a pro řadu generací se z ní stal *modus vivendi*. Soustředěnost na uměle komplikovaný vnitřní život pomáhala Židům reagovat na nesmyslné požadavky společnosti, na to, aby byli zvláštní a vzrušující, aby se naučili bez váhání reagovat a vyjadřovat se, což byly původně vlastnosti herců a virtuosů, lidí, které vždy společnost zčásti odmítala a zčásti obdivovala. Asimilovaní Židé, částečně pyšní na své židovství a částečně se za něj stydící, do této kategorie jasně patřili.

Proces, jímž buržoazní společnost vyrostla z trosek své vlastní revoluční tradice a vzpomínek, přinesl s hospodářským uspokojením nádavkem zoufale šedou nudu a všeobecnou lhostejnost k politickým problémům. Židé se stali lidmi, s nimiž ostatní rádi trávili čas. Čím méně byli považováni za rovnoprávné, tím se stávali přitažlivější a zábavnější. Buržoazní společnost ve své touze po zábavě a velkém zájmu o jednotlivce, pokud se lišil od standardu člověka, objevila přitažlivost ve všem, co se mohlo zdát tajemně nestydaté či tajně zkažené. A právě tato horečnatá touha otevírala Židům dveře do společnosti; neboť v rámci této společnosti mohlo být židovství – poté, co se z něho překroucením stala psychologická vlastnost – snadno převráceno v hřích. Opravdová osvícenská tolerance a dychtivost po všem lidském byly nahrazeny morbidním chtíčem po všem exotickém, abnormálním a vůbec odlišném. Ve společnosti bylo několik typů, které představovaly onen exotický, anomální a odlišný prvek, ale žádný z nich neměl nic společného s politickou problematikou. Proto pouze Žid v této upa-

dající společnosti mohl splňovat roli překračující hranice společenské události.

Než budeme sledovat podivné cesty, které vedly „výjimečné Židy“, slavné a nebláze proslulé cizince, v pařížské čtvrti Faubourg St.-Germain do salónů společnosti *fin-de-siècle*, musíme vzpomenout jediného velkého muže, který se zrodil z komplikovaného sebeklamu „výjimečných Židů“. Zdá se, že každé obyčejné myšlenice se dostane přinejmenším u jednoho člověka příležitosti, aby došla toho, čemu se říká historická velikost. Velký muž „výjimečných Židů“ byl Benjamin Disraeli.

2. Mocný kouzelník²⁹

Benamina Disraeliho, jehož hlavním životním zájmem byla kariéra lorda Beaconsfielda. lze charakterizovat: za prvé darem od Boha, který naše moderní doba banálně nazývá štěstí, které dřívější doba uctívala jako bohyni Fortunu, a za druhé obrovskou bezstarostnou neviností ducha a představitivostí, díky nimž jej nelze označit za kariéristu, přestože nikdy o ničem jiném než o své kariéře vážně neuvažoval. Tato druhá vlastnost je s Fortunou spjata ještě pevněji a zázračněji, aniž by to byl někdo s to vysvětlit. Nevinost mu umožnila pochopit, jak hloupé by bylo cítit se *déclassé*, a o co více vzrušující pro něj i pro ostatní a o co užitečnější pro jeho kariéru bude, jestliže „odlišným oděvem, podivným účesem, podivínským způsobem vyjadřování a verbalismem“ zdůrazní, že je Žid.³⁰ Disraeli toužil mnohem vášnivěji a nestoudněji než kterýkoli jiný židovský intelektuál po přístupu do vyšší a nejvyšší společnosti; ale jako jediný z nich objevil tajemství, jak si štěstí, onen přirozený zázrak párijství udržet, a jako jediný z nich od počátku věděl, že člověk by se neměl hrbit, chce-li „postoupit z výše ještě výš“.

Disraeli hrál politickou hru podobně jako herec v divadelním představení a hrál ji tak dobře, že dokázal přesvědčit i sám sebe.

²⁹ Tento termín použil ve své charakteristice Disraeliho sir John Skleton v roce 1867. Viz W. F. Monypenny a G. E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, New York 1929, II, str. 292–293.

³⁰ M. S. Lazonon, *Seed of Abraham*, New York 1930, *Benjamin Disraeli*, str. 260 nn.

Jeho život a kariéra připomínají pohádku, v níž on vystupuje jako princ – podávající své princezně, anglické královně, modrý květ romantismu, který se nyní mění v petrklíč, symbol imperialistické Anglie. Britská koloniální říše byla pohádkovou zemí, nad kterou slunce nikdy nezapadá, s hlavním tajemným asijským městem Dillí, kam chtěl princ se svou princeznou uniknout z mlhavého všedního Londýna. Možná že to bylo hloupé a dětinské; ale když žena píše svému manželovi, jako napsala svému manželovi lady Beaconsfieldová: „Víte, že jste si mě vzal pro peníze, a já vím, že kdybyste to měl udělat znovu, učinil byste tak z lásky,“³¹ člověk oněmí před takovým štěstím, které, jak se zdá, postupovalo úplně naopak, než mívá ve zvyku. Tento muž začal tím, že chtěl svou duši zaprodat ďáblu, ten ji však nechtěl a bohové ho obdařili veškerým štěstím na zemi.

Disraeli pocházel z naprosto asimilované rodiny; jeho otec, osvěcený džentlmen, nechal svého syna pokřtít, protože chtěl, aby měl stejné možnosti jako obyčejní smrtelníci. S židovskou společností udržoval minimální styky a o židovském náboženství či zvycích nevěděl vůbec nic. Židovství pro něj od počátku znamenalo prostě původ, který si mohl svobodně přizdobit, protože nebyl omezován konkrétními vědomostmi. Proto na něj pohlížel dost podobně, jako kdyby byl árijec. Uvědomoval si mnohem lépe než ostatní Židé, že židovství může být stejně dobře příležitostí jako nevýhodou. A poněvadž se (na rozdíl od svého jednoduchého a skromného otce) vůbec nechtěl stát obyčejným smrtelníkem, ale toužil „vyniknout nad všemi svými současníky“,³² začal upravovat svoji „olivovou pleť a oči černé jako uhlí“, dokud se svým „mohutným klenutým čelem – rozhodně ne ve tvaru klenby křesťanského chrámu – (nevypadal) úplně jinak než kterýkoli živý tvor“.³³ Instinktivně tušil, že všechno záleží na „rozdílu mezi ním a obyčejnými smrtelníky“, na zdůraznění jeho šťastné „zvláštnosti“.

To vše je důkazem jeho jedinečné schopnosti chápat společnost a její pravidla. Není náhodou, že to byl Disraeli, kdo řekl: „To, co

³¹ H. B. Samuel, *Psychology of Disraeli*, in: *Modernities*, London 1914.

³² J. A. Froude uzavřel svůj životopis *Lord Beaconsfield*, 1890, následujícími slovy: „Od počátku bylo cílem jeho života vyniknout nad všemi jeho současníky a jakkoli fantastická se tato ctižádost musela zdát, v sázce, v níž hrál tak odvážně, nakonec vyhrál.“

³³ Sir J. Skleton, cit. d.

je v davu zločinem, je v úzké společnosti pouze nectností.³⁴ což je snad nejpronikavější charakteristika principu, jehož zákeřným působením společnost devatenáctého století pomalu upadla do přizemnosti lůzy a morálky podsvětí. Poněvadž znal tato pravidla, věděl také, že Židé najdou nejlepší příležitost v kruzích, které předstírají svou výlučnost a odpor k Židům; neboť jakkoli tyto kruhy malého počtu vyvolených považovaly spolu s davem židovství za zločin, mohl být tento „zločin“ kdykoli změněn v atraktivní „nectnost“. Disraeliho na odiv vystavovaná exotičnost, podivínství, tajemnost, kouzlo a moc vycházející z tajných zdrojů přesně postihovaly tuto vlastnost společnosti. A virtuozita, s jakou hru společnosti hrál, ho vedla k tomu, že si vybral konzervativní stranu, že získal křeslo v parlamentu, funkci ministerského předsedy a konečně i trvalý obdiv společnosti a přátelství královny.

Jedním z důvodů jeho úspěchu byla upřímnost, s jakou hrál. Na své méně předpojaté současníky působil dojmem pozoruhodné směsice taktiky a „naprosté upřímnosti a otevřenosti“.³⁵ Toho mohl dosáhnout pouze ryzí nevinností, která byla částečně důsledkem výchovy, z níž byl vyloučen jakýkoli konkrétní židovský vliv.³⁶ Disraeliho čisté svědomí bylo však také důsledkem toho, že se narodil jako Angličan. Anglie neznala židovské masy a židovskou chudobu, protože Židy přijala staletí poté, co byli ve středověku vyhnáni; portugalské Židé, kteří se usadili v Anglii v osmnáctém století, byli bohatí a vzdělaní. Teprve v devatenáctém století, kdy pogromy v Rusku vyvolaly židovskou emigraci, zažívá Londýn židovskou chudobu a s ní i rozdíl mezi židovskými masami a jejich bohatými bratry. V Disraeliho době byla v Anglii židovská otázka ve své kontinentální podobě zcela neznámá, poněvadž zde žili pouze státem vítaní Židé. Jinými slovy, angličtí „výjimeční Židé“ si svou výjimečnost neuvědomovali v takové míře jako jejich kontinentální bratři. Když Disraeli vyjadřoval své opovržení nad „zhoubnou teorií moderní doby, přirozenou rovností lidí“,³⁷ sledo-

³⁴ Ve svém románu *Tancred*, 1847.

³⁵ Sir J. Skelton, cit. d.

³⁶ Disraeli sám prohlásil: „Nevyrostl jsem v prostředí své rasy a byl jsem vychováván ve velké předpojatosti proti ní.“ Pokud jde o jeho rodinu, viz především J. Caro, *Benjamin Disraeli, Juden und Judentum*, in: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1932, roč. 76.

³⁷ Lord George Bentinck. *A Political Biography*, London 1852, str. 496.

val vědomě Burkea, který „stavěl práva Angličana nad práva člověka“, ale ignoroval reálnou situaci, v níž výsady pro několik málo vyvolených byly nahrazeny právy pro všechny. Byl natolik neznalý skutečných poměrů mezi Židy a natolik přesvědčený o „vlivu židovské rasy na moderní společenství“, že upřímně požadoval, aby se Židům „dostalo veškerého uznání a výhod ze strany severních a západních ras, jaké by u civilizovaných a vzdělaných národů měly být poskytovány těm, kdo okouzlují vkus veřejnosti a pozdvihují její citění“.³⁸ Vzhledem k tomu, že zdrojem politického vlivu Židů v Anglii byla především anglická větev Rothschildů, byl Disraeli velice pyšný na Rothschildovu pomoc při porážce Napoleona a nechápal, proč by nemohl jako Žid otevřeně hlásat své politické názory.³⁹ Jako pokřtěný Žid samozřejmě nikdy nebyl oficiálním mluvčím židovské obce, ale je pravda, že byl jediným Židem svého druhu a ve svém století, který se snažil, jak nejlépe mohl, politicky reprezentovat židovský národ.

Disraeli, který nikdy nepopíral, že „základním faktem (o jeho osobě) je, že je Žid“,⁴⁰ choval tak velký obdiv ke všemu židovskému, že se mu mohla vyrovnat pouze jeho neznalost všeho židovského. Směsice hrdosti a nevědomosti o těchto věcech byla jistě charakteristická pro všechny nově asimilované Židy. Rozdíl byl ovšem v tom, že Disraeli toho věděl o židovské minulosti a přítomnosti ještě o něco méně, a proto si troufal mluvit otevřeně tam, kde se jiní nechávali odradit polovědomým přítímím modelů chování, jež diktoval strach a arogance.

Politický výsledek Disraeliho snahy poměřovat možnosti Židů politickou ctížádostí normálních lidí byl vážnější, než se zdálo; téměř automaticky vedl k celé řadě teorií o židovském vlivu a organizaci, jaké se obvykle objevují u velmi nebezpečných forem antisemitismu. Zaprvé, sám sebe skutečně považoval za „vyvoleného muže vyvolené rasy“.⁴¹ Jaký by k tomu existoval lepší důkaz než jeho vlastní kariéra: Žid bez jména a bez majetku se s pomocí pouze několika málo židovských bankéřů dostal až k postavení prvního muže Anglie; jeden z méně oblíbených členů parlamentu se stal ministerským předsedou a získal skutečnou popularitu

³⁸ Tamt., str. 491.

³⁹ Tamt., str. 497 nn.

⁴⁰ W. F. Monypenny a G. E. Buckle, cit. d., str. 1507.

⁴¹ H. S. Samuel, cit. d.

u těch, kteří ho dlouho „považovali za šarlatána a jednali s ním jako s páriou“.⁴² Politický úspěch ho nikdy neuspokojoval. Přístup do londýnské společnosti byl pro něj obtížnější, ale důležitější než ovládnutí dolní sněmovny, a zvolení za člena Grillionova klubu – „vybraná kasta obvykle politiků z obou politických stran, z níž však byli společensky nepřijatelní striktně vyloučeni“⁴³ – pro něj bylo jistě větším triumfem, než jmenování ministrem Jejiho Veličenstva. Příjemným a neočekávaným vyvrcholením všech těchto sladkých vítězství bylo upřímné přátelství královny, neboť i když v Anglii jakožto pevně řízeném parlamentním národním státě přišla monarchie o většinu svých politických výsad, v anglické společnosti si získala a podržela si neoddiskutovatelný primát. Při posuzování velikosti Disraeliho triumfu bychom neměli zapomenout na to, že ještě kolem roku 1850 lord Robert Cecil, jeden z jeho významných kolegů v konzervativní straně, mohl ospravedlňovat svůj obzvláště ostrý útok proti Disraelimu tvrzením, že jenom „naplno říká to, co o Disraelim říká každý v soukromí, ale co nikdo nechce říci na veřejnosti“.⁴⁴ Disraeliho největším vítězstvím bylo, že nakonec nikdo v soukromí neřikal nic, co by mu nezalichotilo a nepotěšilo ho, kdyby to bylo řečeno na veřejnosti. Právě této jedinečné a opravdové popularity dosáhl Disraeli na základě takové politiky, která viděla pouze výhody židovského původu a kázala pouze o jeho výsadách.

K Disraeliho štěstí patřilo i to, že se vždy přizpůsobil své době, a že mu proto jeho početní životopisci rozuměli lépe než většině velikánů. Byl živoucím ztělesněním ctižádosti, té mocné vášně, která se rozvinula ve století, jež zdánlivě nepřálo rozdílům a výjimkám. Carlyle, který interpretoval celé dějiny světa na základě ideálu hrdiny devatenáctého století, udělal zjevně chybu, když odmítl přijmout titul z rukou Disraeliho.⁴⁵ Žádný jiný člověk mezi jeho současníky neodpovídal jeho hrdinům tak dobře jako Disraeli se svou koncepcí velikosti samé, bez vztahu k jakýmkoli konkrétním úspěchům; žádný jiný člověk neodpovídal požadavkům z kon-

⁴² W. F. Monypenny a G. E. Buckle, cit. d., str. 147.

⁴³ Tamt.

⁴⁴ Článek Roberta Cecila byl uveřejněn v nejvlivnějším orgánu toryů, v *Quarterly Review*. Viz W. F. Monypenny a G. E. Buckle, cit. d., str. 19–22.

⁴⁵ K tomu došlo až v roce 1874. Carlyle prý nazval Disraeliho „prokletým Židem“, „nejhorším člověkem, který kdy žil“. Viz J. Caro, cit. d.

ce devatenáctého století na živoucího génia tak přesně jako tento šarlatán, který svou úlohu bral vážně a hrál velkou roli velkého muže se skutečnou naivitou, s obrovskou škálou fantastických triků a zábavným mistrovstvím. Politici si zamilovali tohoto šarlatána, který měnil nudné obchodní transakce ve snová jednání s příchutí Orientu; a když společnost vycítila v Disraeliho mazaných jednáních příchut černé magie, „mocný kouzelník“ získal přízeň své doby.

Disraeliho ctižádost odlišit se od ostatních smrtelníků a jeho touha po aristokratické společnosti byly pro střední vrstvy jeho doby a země velice typické. Nikoli politické důvody či motivy ekonomické, nýbrž právě hnací síla jeho společenské ctižádosti ho vedla k tomu, že vstoupil do konzervativní strany a připojil se k politické linii, která si vždy bude volit liberály za cíl svého nepřátelství a „radikály za své spojence“.⁴⁶ V žádné evropské zemi se středním vrstvám nikdy nepodařilo získat tolik sebeúcty, aby se jejich inteligence smířila se svým společenským postavením, takže aristokracie mohla i nadále určovat společenský žebříček, i když již neměla žádný politický význam. Nešťastný německý šosák objevil svou „vnitřní osobnost“ v zoufalém boji proti kastovní aroganci, která byla důsledkem úpadku šlechty a nezbytnosti chránit aristokratické tituly před buržoazními penězi. Obecné teorie o čistotě krve a přísná kontrola manželských svazků byly poměrně novými fenomény v dějinách evropské aristokracie. Disraeli věděl mnohem lépe než němečtí šosaři, jak uspokojit požadavky aristokracie. Žádný z pokusů buržoazie dosáhnout kýženého společenského postavení nedokázal překonat aroganci aristokracie, protože i když počítaly s jednotlivcem, chyběl jim ten nejdůležitější prvek kastovní domýšlivosti, totiž pýcha na výsady udělované pouze na základě původu, bez ohledu na úsilí a zásluhy jedince. „Vnitřní osobnost“ nemohla nikdy popřít, že její rozvoj vyžadoval vzdělání a specifické úsilí jedince. Když Disraeli „postavil pýchu rasy proti pýše kasty“,⁴⁷ věděl, že ať se o společenském postavení Židů říkalo cokoliv, záviselo to výhradně na původu, a nikoli na úspěchu či zásluhách.

⁴⁶ Lord Salisbury ve svém článku v *Quarterly Review*, 1869.

⁴⁷ E. T. Raymond, *Disraeli, The Alien Patriot*, London 1925, str. 1.

Disraeli šel ještě o krok dále. Věděl, že aristokracii, po léta přihlížející tomu, jak četní bohatí muži ze středních vrstev si kupují šlechtické tituly, pronásledují vážné pochybnosti o její vlastní hodnotě. A tak ji v její vlastní hře porážel tím, že užíval své poněkud banální a lidové představivosti k odvážnému vyličení toho, jak Angličané pocházejí ze „zbohatlické a smíšené rasy“, zatímco on sám je výhonkem nejčistší krve Evropy“, jak se „život britského šlechtice řídí především arabskými zákony a syrskými zvyky“, jak „královnou na nebesích je Židovka“, nebo jak „květ židovské rasy ještě dnes sedí po pravici Boha, Pána zástupů“. ⁴⁸ A když nakonec napsal, že „v Anglii již ve skutečnosti neexistuje aristokracie, neboť podstatnou vlastností aristokracie je ušlechtilost živočišného člověka“, ⁴⁹ dotkl se nejslabšího místa moderních aristokratických rasových teorií, které se později staly východiskem pro rasové názory buržoazie a zbohatlíků.

Judaismus a příslušnost k židovskému národu zdegenerovaly v holé vykázání původu jen z asimilovaných Židů. Původně znamenaly specifické náboženství, specifickou národnost, sdílení specifických vzpomínek a specifických nadějí, a dokonce i mezi privilegiovanými Židy znamenaly přinejmenším sdílení specifických ekonomických výhod. Sekularizace a asimilace židovské inteligence změnily její uvědomění a výklad sebe sama takovým způsobem, že ze starých vzpomínek a nadějí nezbylo nic než vědomí příslušnosti k vyvolenému národu. Ačkoli Disraeli nebyl jistě jediným „výjimečným Židem“, který věřil ve vlastní vyvolenost, aniž by věřil v Něj, v toho, který vybírá a zavrhuje, přesto byl jediný, kdo na základě této prázdné koncepce historického poslání vytvořil úplnou rasovou teorii. Byl ochoten tvrdit, že semitský princip „představuje vše duchovní v naší přirozenosti“, že „výkyvy osudu v historii mají své vysvětlení – vše je dáno rasou“, která je „klíčem k historii“ bez ohledu na „jazyk a náboženství“, neboť „podstatou rasy je pouze jediné, a to krev“, a že existuje pouze jediná aristokracie, „aristokracie přirozenosti“, kterou tvoří „čistá, nesmíšená rasa s prvotřídní organizací“. ⁵⁰

⁴⁸ H. B. Samuel, cit. d. B. Disraeli, *Tancred*, nebo *Lord George Bentinck*.

⁴⁹ Ve svém románu *Coningsby*, 1844.

⁵⁰ Viz *Lord George Bentinck* a romány *Endymion*, 1881, a *Coningsby*.

Není třeba zdůrazňovat těsný vztah mezi těmito názory a modernějšími rasovými ideologiemi. Disraeliho objev je jen dalším důkazem toho, jak tyto názory dobře sloužily při překonávání pocitu společenské podřadnosti. Neboť i když rasové teorie nakonec posloužily mnohem zhoubnějším a přímějším politickým účelům, je přesto pravda, že jejich hodnověrnost a přesvědčivost byla do značné míry dána tím, že pomáhaly cítit se aristokratem komukoli, kdo k tomu na základě svého původu měl „rasovou“ kvalifikaci. Teorii nijak podstatně nepoškodilo ani to, že tito nově vyvolení nepatřili k elitě, k několika málo vyvoleným – to konečně neodmyslitelně patřilo jen k pyše šlechtice –, nýbrž že museli svou vyvolenost sdílet s neustále narůstající lůzou; neboť ti, kteří k vyvolené rase nepatřili, se početně rozrůstali stejnou měrou.

Disraeliho rasové teorie však nebyly jen výsledkem jeho mimořádného pochopení zákonů společnosti, nýbrž byly i důsledkem specifické sekularizace asimilovaného židovstva. Židovská inteligence byla vtažena do obecného procesu sekularizace, který však v devatenáctém století ztratil revoluční přitažlivost osvícenství spolu s vírou v nezávislé, sebejisté lidství, a tak této inteligenci nezbylo nic, co by ji chránilo před proměnou původně opravdové náboženské víry v pověru. Židovská inteligence byla vystavena také vlivu židovských reformátorů, kteří chtěli národní náboženství změnit v náboženskou církev. K tomu bylo zapotřebí změnit dva základní prvky židovské zbožnosti – mesiášskou naději a víru ve vyvolenost Izraele; a tak vyškrtli z židovských modlitebních knížek vize konečného znovunastolení Sionu spolu se zbožným očekáváním posledního dne, kdy skončí segregace židovského národa od ostatních národů na zemi. Bez mesiášské naděje znamenala myšlenka vyvolenosti věčnou segregaci; bez víry ve vyvolenost, která pověřovala jeden specifický národ spasením světa, se mesiášská víra vypařila v mlhavá oblaka obecné filantropie a univerzalizmu, které se staly tak charakteristickým rysem především židovského politického entuziasmu.

Nejméně šťastným krokem židovské sekularizace bylo oddělení myšlenky vyvolenosti a mesiášské naděje, protože v židovském náboženství byly tyto dva prvky dvěma aspekty božího plánu spasení lidstva. Z mesiášské naděje vycházela tendence věřit v definitivní řešení politických problémů – nastolení ráje na zemi. Z víry ve vyvolenost Bohem vycházela ona neuvěřitelně mylná představa,

kteřou sdíleli nevěřící Židé i lidé nežidovského původu, že Židé jsou přirozeně inteligentnější, lepší, zdravější, lépe vybavení pro přežití – že jsou hnací silou historie a solí země. Entuziastičtí židovští intelektuálové, snící o ráji na zemi, přesvědčení o své nezávislosti na všech národnostních poutech a předsudcích, byli ve skutečnosti mnohem více vzdáleni politické realitě než jejich otcové, kteří se modlili za příchod Mesiáše a návrat svého lidu do Palestiny. Na druhé straně asimilacionisté, kteří sami sebe bez jakékoli entuziastické naděje přesvědčili, že jsou „solí země“, byli touto nezdravou ješitností odděleni od ostatních národů daleko účinněji než jejich otcové bariérou Zákona, která, jak věřili, odděluje Izrael od nežidovských národů, ale příchodem Mesiáše byla odstraněna. Právě tato domýšlivost „výjimečných Židů“, příliš „osvícených“ na to, aby věřili v Boha, ale dostatečně pověřivých – na základě svého obecně výjimečného postavení – na to, aby věřili v sebe samé, přerвала silná pouta zbožné naděje, která vázala Izrael ke zbytku lidstva.

Důsledkem sekularizace byl proto nakonec onen paradox, tak rozhodující pro psychologii moderních Židů, totiž že asimilace – vedoucí k likvidaci národního vědomí, k transformaci národního náboženství ve vyznání a k plnění polovičatých a dvojznačných požadavků státu a společnosti obdobně dvojznačnými prostředky a psychologickými triky – zplodila skutečný židovský šovinismus, pokud pod pojmem šovinismus chápeme zvrácený nacionalismus, v němž (řečeno slovy Chestertona) „je jedinec sám předmětem zbožňování; jednotlivec je svým vlastním ideálem, a dokonce i svým vlastním idolem“. Od tohoto okamžiku přestala být stará náboženská myšlenka vyvolenosti podstatou judaismu, a místo toho se stala podstatou židovství.

Nejvlivnějším a nejvíce okouzlejícím ztělesněním tohoto paradoxu byl Disraeli. Byl anglickým imperialistou a židovským šovinistou; není ovšem těžké omluvit jeho šovinismus, který je spíše hrou představivosti, protože koneckonců „Anglie byla Izraelem jeho představivosti“, ⁵¹ a rovněž není těžké omluvit jeho anglický imperialismus, poněvadž ten měl tak málo společného s prvoplánovou rozhodností expanze pro expanzi, poněvadž on koneckonců

⁵¹ Sir J. Skleton, cit. d.

„nikdy nebyl úplným Angličanem a byl na to hrdý“.⁵² Všechny tyto podivné rozpory, které tak jasně naznačují, že mocný kouzelník nikdy nebral sám sebe úplně vážně a že vždycky hrál nějakou roli, aby si získal společnost a dosáhl popularity, tvoří dohromady jedinečné kouzlo, vnášejí do všech jeho projevů prvek šarlatánského nadšení a snilkovství, které ho zřetelně odlišují od jeho imperialistických následovníků. Měl to štěstí, že si snil a hrál v době, kdy si manchesterský fenomén a byznysmani ještě neosvojili imperiální sen, a dokonce stáli ve vyhraněné a zuřivé opozici proti „koloniálním dobrodruhům“. Jeho pověřivá víra v moc krve a rasy – do níž zamíchal staré romantické lidové představy o nadnárodním spojení mezi zlatem a krví – neobsahovala žádné tušení možných masakrů, ať již v Africe, Asii či v Evropě samé. Začal jako nepřiliš talentovaný spisovatel a zůstal intelektuálem, který se shodou náhod stal členem parlamentu, vůdcem své strany, ministerským předsedou a přítelem anglické královny.

Disraeliho představa o úloze Židů v politice je z doby, kdy byl stále ještě jen spisovatelem a nedal se dosud na dráhu politika. Jeho názory na tuto otázku tedy nejsou výsledkem vlastní zkušenosti, nicméně se jich držel s podivuhodnou neochvějností po celý zbytek života.

Disraeli ve svém prvním románu, *Alroy* (1833), rozvinul plán židovské říše, v níž by Židé vládli jako přísně oddělená třída. V románu je patrný vliv tehdejších iluzí o židovských mocenských schopnostech i neznalost mladého autora skutečné mocenské situace té doby. O jedenáct let později naučila Disraeliho politická zkušenost z parlamentu a těsný vztah k prominentním mužům, že „cíle Židů, ať již byly předtím a budou poté jakékoli, byly v jeho době většinou neslučitelné se zajištěním politické státnosti v jakékoli formě“.⁵³ V novém románu, *Coningsby*, opustil sen o židovské říši a rozvinul fantastický plán, podle něhož židovské peníze stojí za vzestupy a pády vládnoucích dvorů a říší a ovládají diplomacii. V celém svém životě se nikdy nevzdal této své druhé představy o tajném a tajemném vlivu vyvolených mužů vyvolené rasy, kterou nahradil svůj dřívější sen o veřejně ustavené, tajemné kastě vládců.

⁵² H. B. Samuel, cit. d.

⁵³ W. F. Monypenny a G. E. Buckle, cit. d., str. 882.

Stala se jádrem jeho politické filosofie. Na rozdíl od židovských bankéřů, které velice obdivoval a kteří vládám poskytovali půjčky a vydělávali na provizích, pohlížel na celý problém zvenčí a nechápal, že takovéto mocenské možnosti mají dennodenně v rukou lidé, kteří netouží po moci. Nedokázal pochopit, že židovský bankéř se zajímá o politiku ještě méně než jeho nežidovští kolegové; pro Disraeliho bylo v každém případě samozřejmostí, že židovské bohatství je pouze prostředkem k židovské politice. Čím více toho věděl o tom, jak dobře funguje organizace židovských bankéřů v obchodních záležitostech a v mezinárodní výměně zpráv a informací, tím více byl přesvědčen, že jde o cosi jako tajnou organizaci, která, aniž by o tom někdo věděl, drží ve svých rukou osud světa.

Je dobře známo, že víra v židovské spiknutí udržované tajnou společností měla pro antisemitskou publicitu obrovskou propagandistickou hodnotu a překonala všechny tradiční evropské pověry o rituálních vraždách a otrávených studnách. To, že Disraeli, z přesně opačných důvodů a v době, kdy nikdo vážně neuvažoval o tajných společnostech, dospěl k naprosto stejným závěrům, je velice významné, neboť to jasně ukazuje, do jaké míry byly takové konstrukce motivovány společenskými podmínkami a zášťemi a oč věrohodnější se jevíly jako vysvětlení událostí či politických a ekonomických aktivit než mnohem prozaičtější všední pravdy. Podle Disraeliho, stejně jako podle mnoha méně známých a méně vážených šarlatánů, kteří jej následovali, se celá hra velké politiky odehrávala mezi tajnými společnostmi. Nejen Židé, ale i všechny ostatní skupiny, jejichž vliv nebyl politicky organizován, nebo které byly v opozici k celému společenskému a politickému systému, se pro něj staly zákulisními silami. V roce 1836 se domníval, že je svědkem „boje mezi tajnými společnostmi a evropskými milionáři; Rothschild v něm zvítězil“.⁵⁴ Ale také „přirozená rovnost lidí a zrušení majetku byly proklamovány tajnými společnostmi“;⁵⁵ ještě v roce 1870 dokázal Disraeli stále vážně hovořit o silách „skrytých pod povrchem“ a upřímně věřit, že „tajné společnosti a jejich mezinárodní síly, římskokatolická církev a její tvrzení

⁵⁴ Tamt., str. 73. V dopise paní Brydges Williams z 21. července 1836.

⁵⁵ Lord George Bentinck, str. 497.

a metody, onen věčný konflikt mezi vědou a vírou“ pracovaly na určování směru historie lidstva.⁵⁶

Disraeliho vedla jeho neuvěřitelná naivita ke spojování všech těchto „tajných“ sil se Židy. „První jezuité byli Židé; ona tajemná ruská diplomacie, která tak znepokojuje západní Evropu, je organizována a v první řadě řízena Židy; ona mohutná revoluce, která se v tomto okamžiku připravuje v Německu a která bude ve skutečnosti druhou a větší reformací... se rozvíjí pod záštitou Židů“, „muže židovské rasy lze nalézt v čele každé (komunistické a socialistické) skupiny. Boží národ spolupracuje s ateisty; nejtalentovanější shromažďovatelé majetku se spolčují s komunisty, zvláštní a vyvolená rasa se dotýká rukou spodiny a nejnižších kast v Evropě! A to všechno proto, že chtějí zničit ono nevďěčné křesťanstvo, které jim dluží i své jméno a jehož tyranii nemohou již déle snášet.“⁵⁷ V Disraeliho představivosti se celý svět stal židovským.

Tento sebeklam, který neměl obdoby, předjímá to, co ve svých řečnických ekvilibristikách předváděl Hitler, halasně poukazující na tajný komplot mezi židovskými kapitalisty a židovskými socialisty. Nelze však popřít, že celá konstrukce, jakkoli imaginární a fantastická, měla svou vlastní logiku. Pokud bychom vycházeli, tak jako Disraeli, z předpokladu, že židovští milionáři byli tvůrci židovské politiky, pokud bychom brali v úvahu urážky, jimž byli Židé vystaveni po staletí (které byly až příliš skutečné, ale přesto byly nesmyslně nafouknuté židovskou apologetickou propagandou), pokud bychom měli na zřeteli nikoli řídké případy, kdy syn židovského milionáře stanul v čele dělnického hnutí, a věděli ze zkušenosti, jak pevné jsou tradičně svazky v židovských rodinách, nezdála by se Disraeliho představa plánované pomsty namířené proti křesťanským národům tak utopická. Pravda byla samozřejmě taková, že synové židovských milionářů inklinovali k levicovým hnutím právě proto, že se jejich bankéřští otcové nikdy nedostali do otevřeného třídního konfliktu s dělníky. Proto jim naprosto chybělo ono třídní vědomí, které bylo samozřejmě pro syny z normálních buržoazních rodin, zatímco na druhé straně a ze stejných důvodů dělníci nechovali ony otevřené či skryté antisemitské emoce, které vůči Židům zcela samozřejmě projevovaly všechny ostatní strany.

⁵⁶ Ve svém románu *Lothair*, 1870.

⁵⁷ Lord George Bentinck.

Pochopitelně levicová hnutí ve většině zemí nabízela jedinou skutečnou možnost asimilace.

Disraeliho náruživá záliba vysvětlovat politické záležitosti pomocí tajných společností vycházela ze zkušeností, které později přesvědčily mnohé evropské intelektuály menšího významu. Jeho základní zkušenost mu říkala, že získat místo v anglické společnosti je mnohem obtížnější než získat křeslo v parlamentu. Tehdejší anglická společnost se scházela v exkluzivních klubech, které byly na stranických rozdílech nezávislé. Tyto kluby, přestože měly nesmírný význam při utváření politické elity, stály mimo veřejnou kontrolu. Vnějšímu pozorovateli musely skutečně připadat velice tajemné. Tajné byly potud, že do nich nebyl připuštěn každý, kdo chtěl. Tajemnými se stávaly pouze, když příslušníci jiných tříd žádali o přijetí a byli buď odmítnuti nebo přijati až po spoustě nevypočitatelných, nepředvídatelných a zjevně iracionálních obtíží. Není pochyb, že žádná politická pocta nemohla nahradit triumf, jaký přinášely těsné svazky s privilegovanými kruhy. Typické bylo, že Disraeliho ctižádost neutrpěla ani na konci jeho života, kdy zažil několik tvrdých politických porážek, neboť zůstal „nejimpozantnější postavou londýnské společnosti“.⁵⁸

Se svým naivním přesvědčením o rozhodujícím významu tajných společností byl Disraeli předchůdcem oněch nových společenských vrstev, které vzešly z periferie společnosti, a proto nikdy nemohly porozumět jejím pravidlům. Tajná společenství se dostala do situace, v níž byly rozdíly mezi společností a politikou neustále zamlžené a v níž zvítězily bez ohledu na tyto zdánlivě chaotické podmínky vždy úzké třídní zájmy. Outsider nutně musel dospět k závěru, že tak obdivuhodných výsledků dosáhla vědomě ustavená instituce s definovaným cílem. A je pravda, že v této celospole-

⁵⁸ W. F. Monypenny a G. E. Buckle, cit. d., str. 1470. Tato vynikající biografie správně hodnotí Disraeliho triumf. Po ocitování Tennysonova *In Memoriam*, canto 64, pokračuje následujícími slovy: „V určitém ohledu byl Disraeliho úspěch obdivuhodnější a komplexnější, než naznačují Tennysonovy verše; nejenže vyšplhal po politickém žebříku na nejvyšší příčku a „utvářel šeptando okolo trůnu“, dobyl také společnost. Dominoval společenským večerím a dalo by se říci salonům na Mayfair... a jeho společenský triumf, ať už si o jeho skutečné hodnotě mysleli filosofové cokoli, jistě nebyl pro opovrhovaného outsidera snadnější dosažitelný než jeho triumf politický, a možná, že mu chutnal ještě lépe“ (str. 1506).

čenské hře stačila pouze rozhodná politická vůle k tomu, aby transformovala její zcela vědomou hru zájmů a v podstatě bezúčelných machinací v jasně definovanou politiku. K takovému vývoji došlo nakrátko ve Francii v době Dreyfusovy aféry a pak opět v Německu v desetiletí, které předcházelo Hitlerovu nástupu k moci.

Disraeli ovšem nestál pouze mimo anglickou, ale také mimo židovskou společnost. Věděl toho málo o mentalitě židovských bankéřů, které tak hluboce obdivoval, a byl by skutečně zklamán, kdyby si byl uvědomil, že „výjimeční Židé“, bez ohledu na to, že byli vyloučeni z buržoazní společnosti (nikdy se o přístup do ní doopravdy nepokoušeli), sdíleli její nejdůležitější politickou zásadu, totiž že politická činnost se vždy točí kolem ochrany majetku a zisků. Disraeli viděl a obdivoval pouze skupinu bez vnější politické organizace, jejíž členové byli neustále v kontaktu zdánlivě neomezeným množstvím rodinných a obchodních styků. Kdykoli s nimi musel jednat, nechával se unést svou představivostí a nacházel „důkazy“ pro své konstrukce – například když byly prostřednictvím informace Henryho Oppenheima anglické vládě nabídnuty akcie Suezského kanálu (Oppenheim totiž zjistil, že egyptský místokrál je chce prodávat) a prodej se uskutečnil s pomocí půjčky čtyř milionů liber sterlingů od Lionela Rothschilda.

Disraeliho rasové názory a teorie o tajných společnostech vycházely mimo jiné i z jeho touhy vysvětlit cosi zdánlivě tajemného a ve skutečnosti nereálného. Nemohl vytvořit z nereálné moci „výjimečných Židů“ politickou realitu, ale mohl a také pomohl měnit chiméry ve strach veřejnosti a bavit znuděnou společnost vysoce nebezpečnými pohádkami.

S vytrvalostí vlastní většině fanatických rasistů, Disraeli hovořil o „novém módním sentimentálním principu národnosti“ pouze s opovržením.⁵⁹ Nenáviděl politickou rovnoprávnost, která byla základem národního státu, a měl obavy, zda Židé v takové situaci přežijí. Domníval se, že by se rasa mohla stát společenským i politickým útočištěm před zrovnoprávněním. Tehdejší šlechtu znal Disraeli mnohem lépe, než kdy poznal židovský národ, a proto nijak nepřekvapuje, že svůj rasový koncept utvářel podle modelu aristokratických koncepcí kast.

⁵⁹ Tamt., sv. I, kniha 3.

Není pochyb o tom, že tyto koncepce nerovnoprávné společnosti v principu mohly uspět, pro další vývoj evropské politiky by však byly měly malý význam, nebýt toho, že narazily na skutečnou politickou nutnost, když po boji o Afriku mohly být přizpůsobeny politickým účelům. Tato ochota buržoazní společnosti věřit Disraelimu, jako jedinému Židovi devatenáctého století, přispěla k jeho účasti na skutečné popularitě. A nebyla to konečně jeho chyba, že tentýž trend, který byl příčinou jeho ojedinělé štěstěny, vedl nakonec k velké katastrofě jeho vlastního národa.

3. Mezi nectností a zločinem

Paříž byla po právu nazývána *la capitale du dix-neuvième siècle* (Walter Benjamin). Devatenácté století, plné příslibů, začalo Francouzskou revolucí, po více než sto let bylo svědkem marného boje proti degeneraci *citoyen* na *bourgeois*, dosáhlo úplného dna v Dreyfusově aféře a bylo mu dopřáno ještě dalších čtrnáct let morbidní milosti. První světová válka mohla být ještě vyhrána jakobínskou výzvou Clemenceaua, posledního francouzského syna revoluce, ale slavné století *nation par excellence* již bylo u konce,⁶⁰ a Paříž byla opuštěna; bez politického významu a společenského lesku, napospas intelektuální avantgardě všech zemí. Ve dvacátém století, které – bezprostředně po Disraeliho smrti – začalo bojem o Afriku a bojem o imperialistickou nadvládu v Evropě, hrála Francie velmi malou roli. A tak její úpadek, částečně způsobený ekonomickou expanzí jiných států a částečně vnitřním rozkladem, mohl nabývat podob a řídit se zákony, které, jak se zdá, byly vlastní národnímu státu vůbec.

To, k čemu v osmdesátých a devadesátých letech ve Francii došlo, se do určité míry stalo o třicet až čtyřicet let později ve všech evropských národních státech. Přes časové rozdíly měla výmarská a rakouská republika historicky mnoho společného s třetí republikou, a určité politické a společenské modely v Německu a Rakous-

⁶⁰ Y. Simon, *La Grande Crise de la République Française*, Montreal 1941, str. 20: „Duch Francouzské revoluce přežil porážku Napoleona o více než jedno století... Triumfoval, a poté nepozorován odešel 11. listopadu 1918. Francouzská revoluce? Jako její počátek a konec by měly být nepochybně uváděny roky 1789 a 1918.“

ku jako by téměř úmyslně kopírovaly model z francouzského *fin-de-siècle*.

Antisemitismus devatenáctého století dosáhl v každém případě svého vrcholu ve Francii a byl poražen, protože zůstal národním vnitropolitickým problémem bez kontaktu na imperialistické trendy, které ve Francii neexistovaly. Hlavní rysy tohoto typu antisemitismu se znovu objevily po první světové válce v Německu a Rakousku, a jejich společenský dopad na místní židovské komunity byl téměř stejný, i když méně krutý, méně extrémní a více narušovaný jinými vlivy.⁶¹

Ovšem hlavním důvodem, proč za příklad úlohy Židů v nežidovské společnosti vybíráme salóny v pařížské čtvrti Faubourg St.-Germain je to, že se nikde jinde neobjevila tak vskutku grandiózní společnost či pravdivější záznamy o ní. Když se Marcel Proust, který byl sám napůl Žid a v případě nutnosti to byl ochoten přiznat, vydal hledat „ztracený čas“, napsal, že jeden z jeho kritiků a obdivovatelů začal volat po *apologia pro vita sua*. Tento největší spisovatel Francie dvacátého století strávil svůj život výlučně ve společnosti; všechny události se mu jevily tak, jak se odrážely ve společnosti a jak je promýšlel jedinec, takže reflexe a opětovná promýšlení tvoří specifickou realitu a strukturu Proustova světa.⁶² V *Hledání ztraceného času* patří jednotlivec a jeho opětovné úvahy do společnosti, i když se uchýlí do němé a nekomunikativní samoty, v níž nakonec zmizel sám Proust, když se rozhodl psát své dílo. Tam se jeho vnitřní život, spočívající na přetváření všech událostí vnějšího světa ve vnitřní zkušenost, stává jakýmsi zrcadlem, v jehož odrazu by se mohla zjevit pravda. Filosofující analytik vnitřní zkušenosti připomíná diváka ve společnosti tím, že ani jeden z nich nemá k životu přímý přístup a vnímá realitu pouze v jejím odrazu. Proust, který se narodil na okraji společnosti, ale přesto do ní po

⁶¹ To, že se určité psychologické jevy neprojevovaly u německých a rakouských Židů tak ostře, mohlo být částečně způsobeno silným vlivem sionistického hnutí na židovské intelektuály v těchto zemích. V prvním desetiletí po první světové válce, stejně jako i v desetiletí předcházejícím, nebyla zdrojem síly sionismu ani tak politická jasnozřivost (jejímž výsledkem bývají politická přesvědčení) jako spíš kritická analýza psychologických reakcí a sociologických skutečností. Jeho vliv byl především pedagogický a daleko přesahoval relativně malý okruh vlastních členů sionistického hnutí.

⁶² Srv. zajímavé poznámky na toto téma, E. Lévinas, *L'Autre dans Proust*, in: *Deucalion*, č. 2, 1947.

právu patřil, i když jenom jako outsider, tuto vnitřní zkušenost rozšířil, až zahrnovala celou škálu aspektů tak, jak se jevily všem členům společnosti, jak jimi byly reflektovány.

Toto období, kdy se společnost zcela osvobodila od názorů veřejnosti a kdy se politika sama stala součástí společenského života, vskutku nemá lepšího svědka. Vítězství buržoazních hodnot nad občanským smyslem pro odpovědnost znamenalo rozklad politických problémů, z nichž zbyly jenom jejich oslňující, fascinující odrazy ve společnosti. Je nutné dodat, že Proust sám byl opravdovým představitelem této společnosti, neboť byl zapleten do obou jejích nejmódnějších „nectností“, „nectnosti“ židovství a „nectnosti“ homosexuality, které on, „korunní svědek dejudaizovaného judaismu“ propojil v „nejtemnějším srovnání, jaké kdy bylo jménem západního judaismu učiněno“,⁶³ a které nahlíženy v reflexi a opakovaných úvahách jednotlivce se navzájem skutečně velice podobaly.⁶⁴

Byl to Disraeli, kdo přišel na to, že nectnost je určitým způsobem ekvivalentem zločinu ve společnosti. Lidská špatnost, pokud ji společnost přijme, se změnil z vědomého činu ve vrozenou, psychologickou vlastnost, kterou si člověk nemůže vybrat či odmítnout, ale která je na něj uvalena zvenčí a která ho ovládá stejně nutkavě, jako droga ovládá toho, kdo je na ní závislý. Když společnost asimiluje zločin a promění ho v nectnost, odmítá tak veškerou odpovědnost a zakládá svět fatality, do něhož jsou lidé zapleteni. Morální posuzování každého vybočení z normy jako zločinu, které vyšší kruhy pokládaly za úzkoprsé a šosácké, pokud svědčilo o nižším psychologickém chápání, přinejmenším vykazovalo větší úctu k lidské důstojnosti. Je-li zločin chápán jako určitý druh osudu, přirozeného či ekonomického, bude nakonec každý podezřelý z předurčenosti k určitému zločinu. „Zločinec má právo na trest“, a tohoto práva je zbaven, pokud (řečeno slovy Prousta) „soudci mají spíše

⁶³ J. E. van Praag, *Marcel Proust, Témoin du Judaïsme déjudaisé*, in: *Revue Juive de Genève*, 1937, č. 48, 49, 50.

Zvláštní shoda náhod (či to bylo víc než shoda náhod?) se objevuje ve filmu *Crossfire*, který se zabývá židovskou otázkou. Příběh byl převzat z knihy Richarda Brookse *The Brick Foxhole*, v níž zavražděný Žid z *Crossfire* byl homosexuál.

⁶⁴ Pokud jde o následující, viz především *Cities of the Plain*, část I, str. 20–45.

tendenci omluvit vraždu u homosexuálů a zradu u Židů z důvodů vycházejících... z rasového předurčení“. To, co se za takovou zvrácenou tolerancí skrývá, je určitá fascinace vraždou a zradou; v jediném okamžiku lze pak totiž takovou toleranci změnit v rozhodnutí zlikvidovat nejen všechny skutečné zločince, ale i všechny, kdo jsou „rasově“ předurčení ke spáchání určitých činů. K takovým změnám dochází, když právní a politická mašinerie nejsou odděleny od společnosti, takže do nich mohou proniknout společenské normy a stát se politickými a právními pravidly. Je-li zdánlivě toleranci, která ztotožňuje zločin s nectností, umožněno stanovit si vlastní právní kodex, bude vždy krutější a nelidštější než jakkoli přísné zákony respektující úctu a uznávající nezávislou odpovědnost člověka za jeho chování.

Pařížská čtvrť Faubourg Saint-Germain, jak ji popisuje Proust, byla ovšem tehdy na počátku tohoto vývoje. Přijímala homosexuály, protože to, co bylo považováno za neřest, přitahovalo. Proust popisuje, jak Monsieur de Charlus, který byl dříve tolerován – „bez ohledu na jeho neřest“ – pro své osobní kouzlo a staré jméno, nyní vystoupil do společenských výšin. Již nemusel vést dvojí život a skrývat své pochybné známosti, ale byl povzbuzován, aby je vodil do módních domů. Konverzační témata, kterým se dříve vyhýbal – láska, krása, žárlivost –, aby někdo neodhalil jeho anomálii, byla nyní dychtivě vítána „pro zvláštnost, tajnost, kultivovanost a monstóznost zkušenosti, na níž zakládá“ své názory.⁶⁵

Něco velice podobného se stalo Židům. Jednotlivé výjimky, Židé povýšení do šlechtického stavu, byly tolerovány, a dokonce vítány ve společnosti druhého císařství, avšak nyní se stávaly stále více populárními Židé jako takoví. Ani v jednom případě nebyla společnost vedena snahou změnit své předsudky. Nepochybovala o tom, že homosexuálové jsou „zločinci“ nebo že Židé jsou „zrádci“; změnila pouze svůj názor na zločin a zradu. Problém její nové tolerance nebyl samozřejmě v tom, že ji již neděsili homosexuálové, nýbrž v tom, že ji neděsil zločin. Ani v nejmenším přitom nepochybovali o konvenčních názorech. Jako když praskne vřed, se tu provalila příšerná nuda a celková únava devatenáctého století, jeho nejlépe ukrývaná nemoc. Vydědenci a páriové, na něž se společnost v kri-

⁶⁵ *Cities of the Plain*, část 2, kap. III.

zi obrátila, nebyli aspoň postižení nudou, a pokud máme věřit Proustovu úsudku, byli ve společnosti *fin-de-siècle* jediní, kdo byli stále ještě schopni vášně. Proust nás provádí labyrintem společenských styků a ambicí jen za pomoci Ariadniny niti lidské schopnosti milovat: ukazuje ji na perverzní vášni Monsieur de Charluse, na zničující oddanosti Žida Swanna své kurtizáně a na své vlastní zoufalé žárlivosti na Albertinu, která je v románu zosobněním nectnosti samé. Proust dává jasně najevo, že považuje vydědence a nově příchozí, obyvatele „*Sodome et Gomorrhe*“, nejen za lidštější, ale i za normálnější.

Rozdíl mezi kruhy z Faubourg Saint-Germain, které náhle objevily půvab Židů a homosexuálů, a lůzou, která vykřikovala „smrt Židům“, byl v tom, že salóny se zatím ještě ke zločinu otevřeně nepřihlásily. Znamenalo to, že na jedné straně se ještě nechtěly aktivně účastnit na zabíjení, a na druhé straně že na veřejnosti stále hlásaly otevřenou antipatii svou antipatii vůči Židům a hrůzu z homosexuálů. To pak vedlo ke klasické dvojznačné situaci, v níž se noví členové nemohli otevřeně přiznat ke své identitě, ale současně ji nemohli skrývat. Takové byly podmínky, z nichž se vyvinula komplikovaná hra skrývání a odhalování, polovičatých přiznání a lživých zkreslování, přehnané poniženosti a přehnané arogance, která byla důsledkem toho, že pouze židovský původ (či homosexualita) otevíraly dveře exkluzivních salónů a současně stavěly své nositele do velice nejistého postavení. V takové dvojznačné situaci bylo pro Žida jeho židovství fyzickou poskvrnou i tajemnou osobní výsadou, které jsou nedílnou součástí „rasového předurčení“.

Proust dlouze popisuje, jak společnost, neustále vyhledávající vše zvláštní, exotické, nebezpečné, nakonec ztotožňuje kulturní s ohavným a nakonec je ochotna přijmout takové nestvůrnosti – skutečné či imaginární – jako podivné, neznámé „ruské či japonské hry v originále“,⁶⁶ „nalíčené, břichaté, v kabátech upnuté postavy (homosexuálů) připomínající krabici exotického a pochybného původu, z níž se line zvláštní vůně ovoce a pouhá myšlenka na jeho chuť svírá srdce“,⁶⁷ „génia“, z něhož by mělo vyzařovat „nadpřirozeno“ a kolem něhož se společnost „shromáždí jako kolem kulaté-

⁶⁶ Tamt.

⁶⁷ Tamt.

ho stolu, aby se dozvěděla tajemství nekonečna“.⁶⁸ V atmosféře této „nekromantie“ se mohli židovský džentlmen či turecká dáma jevit, „jako by byli skutečně tvory vyvolanými médiiem“.⁶⁹

Roli kohosi exotického, zvláštního, ohavného samozřejmě nemohli hrát oni jednotliví „výjimeční Židé“, kteří byli téměř po celé století přijímáni a tolerováni jako „cizí zbohatlíci“, a na jejichž přátelství by nikdo ani ve snu nebyl hrdý.⁷⁰ Mnohem více se k tomu hodili ti, které předtím nikdo neznal, kteří nebyli v prvním stadiu asimilace ztotožňováni s židovskou komunitou ani nebyli jejími představiteli; neboť spojení těchto rolí s dobře známými postavami by bylo silně omezilo fantazii a očekávání společnosti. Ti, kteří měli stejně jako Swann nevysvětlitelný čich pro společnost a dobrý vkus obecně, byli přijímáni; ale s mnohem větším nadšením byli vítáni ti, kteří jako Bloch patřili k „nevýznamné rodině, a museli, stejně jako mořské dno, vydržet nevypočitatelný tlak, který na ně vyvíjeli nejen křesťané na povrchu, ale také všechny mezivrstvy židovských kast, jež byly té jejich nadřazené a svým pohrdáním vždy drtily tu, která byla o stupeň níže“. Ochota společnosti přijmout kohosi naprosto cizího – a jak se domnívala naprosto špatného –, zkrátila tento několikagenerační postup, který dříve museli nově příchozí podstoupit, aby „si proklestili cestu ven na vzduch postupným vzestupem od židovské rodiny k židovské rodině“.⁷¹ Nebylo náhodou, že k tomu došlo krátce poté, co francouzští Židé během panamského skandálu ustoupili iniciativě a bezohlednosti některých německých židovských dobrodruhů; výjimeční jednotlivci, s titulem či bez něho, kteří více než kdykoli předtím vyhledávali společnost antisemitských a monarchistických salónů, kde mohli snít o starých dobrých časech druhého císařství, zjistili, že patří do stejné kategorie jako Židé, které by nikdy nepozvali do svého domu. Pokud bylo židovství jako výjimečnost důvodem přijímání Židů, potom měli přednost ti, kteří byli zjevně „pevným šikem, vnitřně homogenním a naprosto odlišným od lidí, kteří je sledovali, jak procházejí kolem“, ti, kteří ještě „nedosáhli stejného stupně asimilace“ jako jejich zbohatlíčtí bratři.⁷²

⁶⁸ *The Guermantes Way*, část I, kap. I.

⁶⁹ Tamt.

⁷⁰ Tamt.

⁷¹ *Within a Budding Grove*, část II, „Placenames: The Place“.

⁷² Tamt.

Přestože Benjamin Disraeli byl stále jedním z těch Židů, kteří byli přijati do společnosti proto, že byli výjimkami, jeho sekularizovaná sebe prezentace jakožto „vyvoleného muže vyvolené rasy“ byla předzvěstí a naznačením cest, jimiž se měla ubírat židovská sebeinterpretace. Kdyby to nebylo – jakkoli to bylo fantastické a brutální – tak podivně podobné tomu, co společnost od Židů očekávala, nebyli by bývali Židé nikdy schopni hrát svou nejasnou roli. Samozřejmě, že vědomě nepřijali Disraeliho názory ani vědomě nepracovali na prvních nesmělých zvrácených sebeinterpretacích svých pruských předchůdců ze začátku století; většina z nich žila v blažené nevědomosti o celé židovské historii. Ale kdykoli se Židé vzdělali, sekularizovali a asimilovali za dvojznačných podmínek společnosti a situace v západní a střední Evropě, ztratili onu míru politické odpovědnosti, kterou implikoval jejich původ, a kterou stále ještě pocítovali židovští notáblové, i když ve formě privilegií a vládcovství. Židovský původ bez náboženských a politických konotací se stal všude psychologickou hodnotou, změnil se v „židovství“, a od té doby mohl být uvažován pouze v kategoriích ctnosti či nečtnosti. Jestliže je pravda, že „židovství“ by mohlo být zvráceno v zajímavou nectnost bez předsudku, který je považoval za zločin, je také pravda, že takové zvrácení umožnili ti Židé, kteří je považovali za vrozenou ctnost.

Asimilované židovstvo bylo obviňováno z toho, že se odcizilo judaismu, a konečná katastrofa, která je postihla, je považována za utrpení stejně nesmyslné jako strašlivé, poněvadž bylo zbaveno staré hodnoty mučednictví. Tento názor přehlíží skutečnost, že pokud jde o starý způsob víry a života, bylo „odcizení“ stejně zjevné v zemích východní Evropy. Ale obvyklá představa Židů ze západní Evropy jako „dejudaizovaných“ je chybná ještě z jiného důvodu. Proustův obraz, na rozdíl od všech až příliš zjevně zainteresovaných výroků oficiálního judaismu, dokazuje, že židovský původ nehrál nikdy tak rozhodující roli v soukromém životě a každodenní existenci jako mezi asimilovanými Židy. Židovský reformátor, který učinil z národního náboženství náboženské vyznání s tím, že náboženství je soukromou záležitostí, židovský revolucionář, který předstíral, že je světoobčanem, aby se zbavil židovské národnosti, vzdělaný Žid, „na veřejnosti člověk a doma Žid“ – těm všem se podařilo udělat z národnosti soukromou záležitost. V důsledku toho se jejich soukromý život, jejich rozhodnutí a city, staly

centrem jejich „židovství“. A čím více ztrácel židovský původ svůj náboženský, národní a sociálně-ekonomický význam, tím více se židovství stávalo posedlostí; Židé jím byli posedlí tak, jako bývá člověk posedlý fyzickou vadou nebo prospěchem, a zároveň mu propadli jako neřesti.

Proustova „vrozená dispozice“ není nic jiného než ona osobní, soukromá posedlost, kterou tolik ospravedlňovala společnost, v níž úspěch i neúspěch závisely na židovském původu. Proust ji mylně považoval za „rasové předurčení“, protože viděl a zobrazoval pouze její společenský aspekt a opětovná promýšlení jednotlivce. A je pravda, že pro přihlížejícího, který zaznamenává své prožitky, vykazuje chování židovské kasty stejnou posedlost jako modely chování homosexuálů. Obě skupiny se cítily buď nadřazené nebo méněcenné, ale v každém případě odlišné od normálních lidských bytostí; obě neustále ospravedlňovaly ne to, co dělají, ale čím jsou; a konečně obě se vždy potácely mezi apologetickými postoji a náhlými provokativními tvrzeními, že jsou elitou. Jako kdyby jejich společenské postavení bylo navždy od přírody znehybněno, žádný se nikdy nemohl přemístit z jedné kasty do jiné. Potřebu někam patřit pociťovali i ostatní příslušníci společnosti – „otázka je jiná než u Hamleta, ne být či nebýt, ale patřit či nepatřit“⁷³ –, ale ne ve stejné míře. Společnost rozpadající se do kast a již netolerující outsidersy, Židy či homosexuály, jakožto jednotlivce, nýbrž kvůli zvláštním okolnostem jejich začlenění, vypadala jako ztělesnění této skupinové soudržnosti.

Každá společnost od svých příslušníků vyžaduje určitý způsob jednání, schopnost ukazovat a představovat ve svém konání to, co člověk skutečně je. Když se společnost rozpadne do kast, neklade již takový požadavek na jednotlivce, nýbrž na členy kast. Chování se pak řídí nevyslovenými požadavky, a nikoli schopnostmi jednotlivců, stejně jako výkon herce musí zapadnout do souboru všech ostatních rolí ve hře. Salóny z Faubourg Saint-Germain sestávaly z takového souboru kast a každá z nich představovala extrémní model chování. Role homosexuálů měla ukazovat jejich abnormalitu, role Židů černou magii („nekromantii“), role umělců jinou formu nadpřirozeného a nadlidského styku, role aristokratů to, že

⁷³ *Cities of the Plain*, část 2, kap. II.

nejdou jako obyčejní („buržoazní“) lidé. Je pravda, jak zaznamenal Proust, že bez ohledu na skupinovou soudržnost – „s výjimkou období obecných katastrof, kdy se většina seběhla kolem oběti jako Židé kolem Dreyfuse“ – odmítali všichni tyto nové příchozí styky se členy vlastní skupiny. Důvodem tohoto jevu bylo to, že všechny typické znaky byly určovány pouze souborem k. st. 'akže Židé či homosexuálové se domnívali, že ztratili svůj výrazný charakter ve společnosti Židů či homosexuálů, v níž by přece židovství či homosexualita měly být tou nejpřirozenější, nejméně zajímavou a nejbanálnější věcí na světě. Totéž ovšem platilo i o jejich hostitelích, neboť i ti potřebovali soubor svých protikladů, aby ve srovnání s nimi mohli být jiní, soubor nearistokratů, kteří obdivovali aristokraty, podobně jako oni obdivovali Židy nebo homosexuály.

Přestože tyto kasty nebyly vnitřně konzistentní a rozpadaly se okamžitě, jakmile nebyli v dohledu příslušníci jiných kast, jejich členové používali tajemnou znakovou řeč, jako by potřebovali něco zvláštního, čím by se mohli navzájem poznávat. Proust se podrobně zabývá významem těchto znaků, zejména pro nově příchozí. Ovšem zatímco homosexuálové, mistři znakové řeči, měli alespoň svá skutečná tajemství, používali Židé takovýto jazyk jen proto, aby vytvářeli očekávanou atmosféru tajemna. Jejich znaky naznačovaly tajemným a směšným způsobem to, co bylo obecně známé: že v rohu salónu té a té kněžny sedí jiný Žid, který se nesmí otevřeně přiznat ke své identitě, ale který by se bez tohoto nesmyslného atributu do onoho rohu nikdy byl dostal.

Stojí za zmínku, že nová smíšená společnost na konci devatenáctého století – podobně jako tomu bylo v prvních židovských salónech v Berlíně – se opět soustředila kolem šlechty. Aristokracie této doby již ztratila svou dychtivou touhu po kultuře a zájem o „nové vzory lidství“, ale podržela si své staré opovržení buržoazní společnosti. Potřeba společenského odlišení byla reakcí na politickou rovnost a na ztrátu politického postavení a výsad, na situaci, která byla ustavením třetí republiky potvrzena. Po krátkém a umělelém vzestupu v době druhého císařství se francouzská aristokracie udržela pouze s pomocí společenské skupinové soudržnosti a polovičatých pokusů zajistit svým synům vysoká postavení v armádě. Agresivní opovrhování hodnotami středních vrstev, které bylo nepochybně jedním z nejsilnějších motivů k přijetí jednotlivců a celých skupin lidí patřících ke společensky nepřijatelným třídám,

bylo mnohem silnější než politická ctižádost. Stejný motiv, jaký umožňoval pruským aristokratům stýkat se ve společnosti s herci a Židy, byl ve Francii nakonec i důvodem společenské prestiže homosexuálů. Na druhé straně střední vrstvy nedošly ve společnosti sebeúcty, přestože mezitím dosáhly bohatství a moci. Absence politické hierarchie v národním státě a vítězství rovnosti vedly k ustavení „společnosti, která se stávala skrytě tím hierarchičtější, čím se navenek stávala demokratičtější“.⁷⁴ Princip hierarchie byl zabudován v exkluzivních společenských kruzích z Faubourg Saint-Germain, a proto každá společnost ve Francii „reprodukovala charakteristické vlastnosti více či méně modifikované, více či méně karikující společnost z Faubourg Saint-Germain, o níž si občas dovolila tvrdit... že jí opovrhne, bez ohledu na to, jaké postavení či politické názory její členové zastávají“. Aristokratická společnost patřila minulosti pouze zdánlivě; ve skutečnosti pronikla celou společností (a nejenom ve francouzském národě) tím, že stanovila „klíč a základy vyššího společenského života“.⁷⁵ Poté, co Proust pocítil potřebu *apologia pro vita sua* a nově promyslel svůj vlastní život prožitý v aristokratických kruzích, provedl analýzu společnosti jako takové.

Pokud jde o roli Židů v této společnosti *fin-de-siècle*, nejdůležitější bylo, že právě antisemitismus Dreyfusovy aféry otevřel Židům dveře do společnosti, a že konec aféry, či spíše odhalení Dreyfusovy nevinny, ukončilo dny jejich společenské slávy.⁷⁶ Jinými slovy, ať si Židé mysleli o sobě či o Dreyfusovi cokoli, směli hrát roli, kterou jim společnost přisoudila, pouze tak dlouho, dokud byla táž společnost přesvědčena, že patří k rase zrádců. Když se ze zrádce vyklubala poněkud hloupá oběť obyčejného komplotu a nevinnost Židů vyšla najevo, společenský zájem o Židy ustoupil stejně rychle jako politický antisemitismus. Židé byli opět považováni za obyčejné

⁷⁴ *The Guermantes Way*, část 2, kap. II.

⁷⁵ R. Fernandez, *La vie sociale dans l'oeuvre de Marcel Proust*, in: *Les Cahiers Marcel Proust*, č. 2, 1927.

⁷⁶ „Ale právě v tomto okamžiku vzešlo z důsledků Dreyfusovy aféry antisemitské hnutí srovnatelné s mohutnějším hnutím vedoucím k proniknutí Izraelitů do společnosti. Politikové se nepletli, když se domnívali, že odhalení justičního omylu zasadí antisemitismu smrtelnou ránu. Ovšem dočasně, přinejmenším v případě společenského antisemitismu, jej naopak podpořilo a aktivovalo.“ Viz *The Sweet Cheat Gore*, kap. II.

smrtníky a upadli do bezvýznamnosti, z níž je načas pozvedl domnělý zločin jednoho z nich.

Byl to v podstatě stejný druh společenské slávy, jaké se za mnohem krutějších podmínek v prvním období po první světové válce těšili němečti a rakouští Židé. Jejich domnělým zločinem, tehdy bylo, že zavinili válku. Protože však zločin již nebyl ztotožňován s jedinečným činem jednotlivce, nemohl být vyvrácen, a tak přesvědčení lůzy o tom, že židovství je zločinem zůstalo neotřesené, a společnost mohla být i nadále fascinována svými Židy až do jejího konce. Je-li v teorii obětního beránka třeba jen zrunko psychologické pravdy, je to důsledek právě tohoto společenského postoje vůči Židům; neboť když antisemitské zákony přinutily společnost, aby Židy vystrnadila, tito „filosemité“ měli pocit, že se musí očistit od tajné ničemnosti, od stigmatu, které tajně a zlomyslně milovali. Tato psychologie pochopitelně sotva vysvětluje, proč se tito „obdivovatelé“ Židů stali nakonec jejich vrahy, a je možné i pochybovat o tom, že mezi těmi, kdo řídili továrny smrti, měli nějaké prominentní postavení, přestože procento takzvaných vzdělaných vrstev mezi zabijáky bylo překvapující. Ovšem vysvětluje to neuvěřitelný nedostatek loajálnosti právě těch vrstev společnosti, v kterých znali Židy nejlépe, a které byly židovskými přáteli nejvíce okouzleny.

Přeměna „zločinu“ judaismu v módní „nectnost“ židovství byla v případě Židů samých krajně nebezpečná. Judaismu mohli Židé uniknout konverzí; z židovství úniku nebylo. A navíc, po zločinu následuje trest; neřest však lze jen vymýtit. Výklad, který společnost podala k otázce židovského původu, a úloha, kterou Židé v rámci společenského života hráli, jsou úzce spjaty s osudnou přesností, s jakou byla antisemitská hesla využita jako nástroj. Nacistický druh antisemitismu měl své kořeny právě v těchto společenských podmínkách, stejně jako v politické situaci. A přestože koncepce rasy měla jiný a bezprostředněji politický účel a funkci, její aplikace na židovskou otázku v jejím nejzlobnějších aspektu vděčila za svůj úspěch především společenským jevům a přesvědčením, které v podstatě utvářely veřejný konsensus.

Rozhodující síly na osudné cestě Židů do bouřlivého centra událostí byly bezpochyby politické; ale reakce společnosti na antisemitismus a psychologické odezvy židovské otázky u jednotlivců měly něco společného se specifickou krutostí, s organizovaným a vypočítaným útokem na každého jedince židovského původu,

jaké charakterizovaly již antisemitismus Dreyfusovy aféry. Tento vášnivý lov na „Židy obecně“, „Židy všude a nikde“, nelze pochopit, pokud uvažujeme historii antisemitismu jako entitu samu o sobě, jako pouhé politické hnutí. Společenské faktory, s nimiž politická či ekonomická historie nepočítají a které jsou skryty pod povrchem událostí, přehlíženy historiky a zaznamenávány pouze pronikavější a vášnivější silou básníků či romanopisců (mužů, které společnost zahnała do zoufalé samoty a odloučení *apologia pro vita sua*), změnily směr, kterým by se byl vydal pouhý politický antisemitismus, kdyby byl ponechán sám sobě, a který mohl vést k protizidovským zákonům a třeba i masovému vyhnání, ale sotva k úplnému vyhlazení.

Od té doby, co Dreyfusova aféra a politická hrozba, kterou představovala pro práva francouzských Židů, vytvořily společenskou situaci, v níž se Židé těšili pochybné slávě, objevil se v Evropě antisemitismus jako nerozřešitelná směsice politických motivů a společenských prvků. První reakci společnosti na silná antisemitická hnutí byla vždy výrazná podpora Židů, takže Disraeliho poznámka, že „v současnosti neexistuje žádná jiná rasa... která tak oblažuje, fascinuje a pozvedá a zušlechťuje Evropu jako rasa židovská“, získala v dobách nebezpečí obzvláště na pravdivosti. Společenský „filosemitismus“ vždycky končil tím, že dodával politickému antisemitismu onen tajemný fanatismus, bez něhož by se byl antisemitismus stěží stal tím nejlepším heslem organizujícím masy. Všichni *déclassés* kapitalistické společnosti byli konečně připraveni se spojit a vytvořit vlastní organizace lůzy; jejich propaganda a přitažlivost byly založeny na předpokladu, že společnost, která projevila ochotu zabudovat do své vlastní struktury zločin ve formě neřesti, bude nyní připravena se očistit od špatnosti tím, že otevřeně přijme zločince a začne zločiny páchat veřejně.

IV

DREYFUSOVA AFÉRA

1. Fakta o případu

Stalo se to ve Francii na konci roku 1894. Alfred Dreyfus, židovský důstojník francouzského generálního štábu, byl na základě obvinění odsouzen za špionáž pro Německo. Verdikt, doživotní vyhnanství na Ďábelských ostrovech, byl jednomyslný. Proces se konal za zavřenými dveřmi. Z údajně objemného svazku prokuratury byl uveden pouze takzvaný „bordereau“. Byl to dopis, údajně psaný Dreyfusovým rukopisem, adresovaný německému vojenskému atašé Schwartzkoppenovi. V červenci 1895 se vedoucím informačního odboru generálního štábu stal plukovník Picquart. V květnu 1896 řekl náčelníkovi generálního štábu Boisdeffrovi, že je přesvědčen o Dreyfusově nevině a o vině jiného důstojníka, majora Walsina-Esterhazyho. O šest měsíců později byl Picquart převelen na nebezpečný post v Tunisu. Ve stejnou dobu uveřejnil Bernard Lazare jménem Dreyfusových bratrů první pamflet o aféře: *Une erreur judiciaire; la vérité sur l'affaire Dreyfus*. V červnu 1897 informoval Picquart Scheurera-Kestnera, místopředsedu senátu, o podrobnostech procesu a o Dreyfusově nevině. V listopadu 1897 zahájil Clemenceau svůj boj za znovuotevření případu. O čtyři týdny později se k dreyfusianům přidal Zola. *J'Accuse* bylo uveřejněno v Clemenceauových novinách v lednu 1898. Ve stejné době byl zatčen Picquart. Zola, který byl souzen pro pomlouvání armády, byl odsouzen jak občanským soudem, tak odvolacím soudem. V srpnu 1898 byl Esterhazy propuštěn z armády pro hrubý trestný čin zpronevěry. Okamžitě se obrátil na jednoho britského novináře a řekl mu, že on – a ne Dreyfus – je autorem „bordereau“, které napsal tak, že napodobil Dreyfusův rukopis na příkaz plukovníka Sandherra, jeho nadřízeného a bývalého náčelníka odboru kontrašpionáže. O několik dní později plukovník Henry, další zaměstnanec stejného odboru, přiznal padělky dalších několika materiálů

z Dreyfusova spisu a spáchal sebevraždu. Odvolací soud poté nařídil vyšetřování Dreyfusova případu.

V červnu 1898 zrušil odvolací soud původní rozsudek proti Dreyfusovi z roku 1894. Přezkumný proces se konal v srpnu v Rennes. Rozsudek zněl deset let vězení vzhledem k „polehčujícím okolnostem“. O týden později udělil prezident republiky Dreyfusovi milost. Světová výstava v Paříži byla zahájena v dubnu 1900. V květnu, když byl úspěch výstavy zaručen, hlasovala sněmovna poslanců s drtivou většinou proti další revizi Dreyfusova případu. V prosinci téhož roku byly zastaveny všechny procesy a soudní pře s aférou spojené.

V roce 1903 požádal Dreyfus o novou revizi. Jeho petice byla opomíjena až do roku 1906, kdy se Clemenceau stal ministerským předsedou. V červenci 1906 zrušil odvolací soud rozsudek z Rennes a zprostil Dreyfuse všech obvinění. Ovšem odvolací soud neměl oprávnění Dreyfuse zprostit viny; měl nařídít nový proces. Nová revize u vojenského tribunálu by ovšem se vši pravděpodobností a přes zdrcující důkazy ve prospěch Dreyfuse byla vedla k novému odsouzení. Dreyfus proto nikdy nebyl zproštěn viny podle zákona a Dreyfusův případ nebyl nikdy doopravdy uzavřen.¹ Francouzský lid nikdy neuznal nárok odsouzeného na odčinění křivdy a vášně, které se rozbouřily, nikdy úplně neopadly. Ještě v roce 1908, devět let po udělení milosti a dva roky poté, co byl Dreyfus zproštěn viny, když bylo na pokyn Clemenceaua přemístěno tělo Emila Zoly do Panthéonu, byl Alfred Dreyfus otevřeně napaden na ulici. Pařížský soud útočníka zprostil obvinění a naznačil, že tím „vyjadřuje nesouhlas“ s rozhodnutím, které zprostilo viny Dreyfuse.

Ještě podivnější je fakt, že ani první ani druhá světová válka nedokázaly pohřbít aféru v zapomnění. Z popudu Action Française byl v roce 1924 znovu vydán spisek *Précis de l'Affaire Dreyfus*,²

¹ Nejrozsáhlejší a stále nepostradatelnou prací na toto téma je J. Reinach, *L'Affaire Dreyfus*, Paris 1903–1911, 7 dílů. Autorem nejpodrobnější z nedávných studií, *Der Kampf einer Republik*, Zürich 1933, napsané ze socialistického hlediska, je W. Herzog. Velice cenné jsou její vyčerpávající chronologické tabulky. Nejlepší politické a historické zhodnocení aféry poskytuje D. W. Brogan, *The Development of Modern France*, 1940, knihy VI a VII. Stručný a spolehlivý je G. Charensol, *L'Affaire Dreyfus et la Troisième République*, 1930.

² Napsali jej dva důstojníci a vydali pod pseudonymem Henri Dutrait-

nom jediném židovském důstojníkovi ve Francii dokázalo vzbudit ve zbytku světa mnohem důraznější a jednotnější reakci než veškerá pronásledování německých Židů o generaci později. Dokonce i carské Rusko obvinilo Francii z barbarství, zatímco v Německu členové císařského dvora otevřeně vyjadřovali své pohoršení, jež muž se vyrovnala pouze reakce radikálního tisku ze třicátých let.⁶

Dramatis personae případu jakoby vystoupily ze stránek Balzacových děl; na jedné straně generálové s vyhraněným třídním vědomím, fanaticky maskující činy členů své vlastní kasty, a na druhé straně jejich protivník, Picquart, se svou chladnou, jasnozřivou a mírně ironickou čestností. A vedle nich bezvýznamný dav mužů z parlamentu, každý z nich vyděšený, že by se to či ono dověděli jejich sousedé; prezident republiky, nechvalně známý mecenáš pařížských nevěstinců, a vyšetřující radní, jehož jediným cílem byly společenské kontakty. A pak sám Dreyfus, ve skutečnosti zbohatlík, který se neustále vychloubal před svými kolegy rodinným bohatstvím, jež utrácel se ženami; jeho bratři, pateticky nabízející celé své jmění, a poté snižující nabídku za propuštění svého příbuzného na 150 000 franků, nejistí, zda chtějí učinit oběť, či prostě podplatit generální štáb; a advokát Démange, který byl ve skutečnosti přesvědčený o nevině svého klienta, ale stavěl svou obhajobu na zpochybnění prokazatekné viny, aby se uchránil před útoky a před poškozením vlastních zájmů. A konečně dobrodruh Esterhazy, se starobylým erbem, tak dokonale znuděný tímto buržoazním světem, že hledal úlevu v hrdinství a darebáctví. Tento bývalý druhý plukovník cizinecké legie učinil velký dojem na své kolegy svou povýšenou odvahou a drzostí. Neustále se potýkal s problémy, vy-

všech zemích proti Dreyfusovi, budeme hovořit dále. Americký politický názor byl takový, že kromě protestů začal organizovaný bojkot Světové výstavy v Paříži, plánované na rok 1900. Komentář k výsledkům této hrozby viz dále. Souhrnnou studii na toto téma je v materiálech Columbia University esej R. A. Halperina, *The American Reaction to Dreyfus Case*, 1941. Autorka by ráda poděkovala profesorovi S. W. Baronovi za to, že jí laskavě umožnil přístup k této studii.

⁶ Tak například H. B. von Bülow, německý chargé d'affaires v Paříži, napsal říšskému kancléři Hohenlohe, že rozsudek v Rennes byl „směsicí vulgárnosti a zbabělosti, které jsou neklamným znakem barbarství“, a že Francie „se tímto vyřadila z rodiny civilizovaných národů“ (W. Herzog, cit. d., 12. září 1899). Podle názoru von Bülowa byla *Affaire* „šiboletem“ německého liberalismu; viz jeho *Denkwürdigkeiten*, Berlin 1930–1931, I, str. 428.

dělával si jako sekundant při soubojích židovských důstojníků a vydíral jejich bohaté souvěrce. Byl by dokázal poskytnout dobrou službu i samotnému vrchnímu rabinovi, jen aby získal nezbytné doporučení. I v okamžiku svého neodvratného pádu zůstal věrný Balzacově tradici. Příčinou jeho záhuby nebyla ani zrada ani divoké sny o velkých orgiích, v nichž by se sto tisíc opilých pruských hulánů řítilo zběsile Paříží,⁷ ale ubohá zpronevěra peněz, které patřily jednomu příbuznému. A co říci o Zolovi s jeho vášnivým zápalem pro morálku, poněkud prázdným patosem a melodramatickým prohlášením, v předvečer jeho útěku do Londýna, že slyšel hlas Dreyfuse, který ho zapřísahal, aby mu přinesl tuto oběť?⁸

Toto všechno je typické pro devatenácté století, a samo o sobě by to nikdy nemohlo přežít dvě světové války. Staromódní nadšení lůzy pro Esterhazyho stejně jako její nenávist vůči Zolovi od té doby již dávno shořely na troud, ale právě tak dohořela i ona plamenná vášeň proti aristokracii a duchovenstvu, která kdysi zapálila Jaurèse a která nakonec zajistila Dreyfusovo propuštění. Jak ukázal cagoulardský pokus o puč, důstojníci generálního štábu se nyní již nemuseli bát zloby lidí, když osnovali svá spiknutí pro *coup d'état*. Francie od odluky církve od státu již nebyla kléru nakloněna a ztratila velký díl svého antiklerikalismu, právě tak jako katolická církev ztratila do značné míry svou politickou ctižádost. Pétainova snaha přeměnit republiku v katolický stát narazila na naprostou lhostejnost lidí a na nepřátelství nižšího duchovenstva vůči klerofašismu.

Politické důsledky Dreyfusovy aféry mohly přežít pouze z toho důvodu, že dva z jejích prvků ve dvacátém století získaly na významu. Tím prvním byla nenávist k Židům; tím druhým nedůvěra vůči republice samé, parlamentu a státní mašinerii. Velká část veřejnosti mohla i nadále, ať oprávněně či mylně, pociťovat tuto nedůvěru v souvislosti s vlivem Židů a mocí bank. Až do naší doby označuje termín antidreyfusian vše, co je antirepublikánské, antidemokratické a antisemitské. Před pár lety stále ještě zahrnoval vše, od monarchismu Action Française k nacionalistickému bolševismu Doriota a socialistickému fašismu Déata. Pád Francie nicméně nezpůsobily fašistické skupiny, koneckonců početně bezvýznamné. Právě na-

⁷ T. Reinach, *Histoire sommaire de l'Affaire Dreyfus*, Paris 1924, str. 96.

⁸ Citováno podle W. Herzoga, cit. d., 18. června 1898, záznam J. Reinacha.

Obdobným způsobem upadla poněkud v zapomnění důrazná a nihilistická filosofie spirituální nenávisti,¹⁵ když svět, dočasně smířen sám se sebou, nevydal úrodu význačných zločinců, aby ospravedlnil velebení brutality a bezohlednosti. Julesové Guérinové museli čekat ještě téměř čtyřicet let, než byla atmosféra opět zralá pro polovojskové úderky. *Déclassés*, produkt ekonomiky devatenáctého století, se museli rozrůst, až vytvořili silné menšiny, než se mohl onen *coup d'état*, který zůstal ve Francii pouhým groteskním spiknutím, stát v Německu téměř bez námahy skutečností.¹⁶ Předehra nacismu se hrála na celém evropském jevišti. Dreyfusův případ je proto něčím víc než jen bizarními, nedokonale vyřešeným „zločinem“,¹⁷ aférou štábních důstojníků maskovaných falešnými vousy a tmavými brýlemi, roznášejících své hloupé padělky nočními ulicemi Paříže. Jejím hrdinou není Dreyfus, ale Clemenceau a nezačíná zatčením židovského důstojníka, ale panamským skandálem.

2. Třetí republika a francouzské židovstvo

Společnost Panama Company dosáhla v letech 1880–1888 pod vedením de Lessepse, francouzského stavitele Suezského kanálu, jen nevelkého praktického pokroku. Nicméně jen ve Francii se jí během tohoto období podařilo získat ne méně než 1 335 538 454 franků v soukromých půjčkách.¹⁸ Tento úspěch je o to významnější,

¹⁵ Výrazně moderní tón se ozývá v Zolově *Letter to France*, z roku 1898: „Ze všech stran se ozývá, že koncepce svobody zbankrotovala. Když se objevil Dreyfusův případ, našla tato převládající nenávist vůči svobodě svou jedinečnou příležitost... Cožpak nevidíte, že jediný důvod, proč byl Scherer-Kestner vystaven tak zuřivému útoku byl ten, že patřil ke generaci, která věřila ve svobodu a pracovala pro ni? Dnes se nad takovými věcmi krčí rameny... 'Starci', smějí se, 'staromódní sentimentální starci'.“ W. Herzog, cit. d., 6. prosínek 1898.

¹⁶ Fraškovitý charakter různých pokusů o *coup d'état* v devadesátých letech analyzovala R. Luxemburgová, *Die soziale Krise in Frankreich*, in: *Die Neue Zeit*, sv. I, 1901.

¹⁷ Stále ještě není jasné, zdali plukovník Henry padělal *bordereau* na příkaz náčelníka generálního štábu či z vlastní iniciativy. Obdobně nebyl nikdy řádně vyjasněn pokus o atentát na Laboriho, Dreyfusova právníka před soudem v Rennes. Srv. E. Zola, *Correspondence: lettres à Maître Labori*, Paris 1929, str. 32, č. 1.

¹⁸ Srv. W. Frank, *Demokratie und Nationalismus in Frankreich*, Hamburg 1933, str. 273.

uvědomíme-li si, jak opatrné byly francouzské střední vrstvy, když šlo o peněžní záležitosti. Tajemství úspěchu společnosti bylo v tom, že několik jejích veřejných půjček podpořil parlament. Výstavba kanálu byla obecně považována spíše za službu veřejnosti a národu než za soukromý podnik. Když společnost zbankrotovala, utrpěla tím ve skutečnosti zahraniční politika republiky. Teprve po několika letech se ukázalo, že mnohem závažnější bylo zbídačení asi půl milionu Francouzů středních vrstev. Jak tisk, tak i parlamentní vyšetřovací komise dospěly k přibližně stejnému závěru: společnost byla ve stavu bankrotu již po několik let. Jak se shodly, de Lesseps žil v naději na zázrak, snil o tom, že se nějakým způsobem objeví nové finanční zdroje, které by umožnily postoupit s pracemi kupředu. Aby získal posvěcení na nové půjčky, musel podplatit tisk, polovinu parlamentu a všechny vyšší úředníky. To ovšem znamenalo zaangažování prostředníků a ti vyžadovali přemrštěné provize. Takže právě to, co původně vzbudilo důvěru veřejnosti v celý projekt, totiž parlamentní podpora půjček, bylo nakonec faktorem zodpovědným za to, že z nepřiliš solventního soukromého podniku vzešel kolosální poprask.

Mezi podplacenými členy parlamentu ani mezi členy správní rady společnosti nebyli žádní Židé. Ovšem Jaques Reinach a Cornélius Herz soupeřili o čest rozdělovat bakšiš mezi členy komory; první z nich pracoval na pravém křídle buržoazních stran a druhý u radikálů (antiklerikálních stran drobné buržoazie).¹⁹ Reinach byl v osmdesátých letech tajným finančním poradcem vlády,²⁰ a proto řídil její vztahy s Panama Company, zatímco Herzova úloha byla dvojí. Na jedné straně sloužil jako Reinachův styčný bod s radikálním křídlem parlamentu, k němuž Reinach neměl sám přístup; na druhé straně mu tato funkce umožnila dobrý přehled o rozsahu korupce, takže mohl neustále vydírat svého šéfa a potopit ho do problémů ještě hlouběji.²¹

Samozřejmě, že pro Herze i Reinacha pracovala řada menších židovských byznysmanů. Jejich jména ovšem mohou klidně spoči-

¹⁹ Srv. G. Suarez, *La Vie orgueilleuse de Clemenceau*, Paris 1930, str. 136.

²⁰ Takové bylo například svědectví bývalého ministra Rouviera před vyšetřovací komisí.

²¹ M. Barrès (citován G. Bernanosem, cit. d., str. 271) to popisuje stručně a jadrně: „Kdykoliv Reinach něco spolkl, byl to Cornélius Herz, kdo věděl, jak ho přimět to vyzvracet.“

časy.²⁷ Mezitím ovšem v obchodním životě třetí republiky začínaly hrát čím dál tím větší roli jiné židovské kruhy, nováčci mezi židovskými plutokraty. Na co ovšem Rothschildové téměř zapoměli a co je málem stálo jejich moc, byl prostý fakt, že jakmile i jen na okamžik ochabl jejich aktivní zájem o režim, okamžitě ztratili svůj vliv nejen na kabinetní kruhy, ale i na Židy. Židovští emigranti si jako první uvědomili svou příležitost.²⁸ Velice dobře si uvědomili, že republika tak, jak se vyvinula, nebyla logickým vyústěním jednotného povstání lidu. Z masakru asi 20 000 komunardů, z vojenské porážky a hospodářského úpadku vzešel režim, jehož schopnost vládnout byla od samého počátku pochybná. Natolik pochybná, že do tří let volala společnost, již na pokraji zkázy, po diktátorovi. A když se jí ho dostalo v osobě prezidenta generála Mac-Mahona (jehož jediným významným činem byla porážka u Sedanu), rychle se ukázalo, že tento člověk je parlamentářem ze staré školy, a po několika letech (1879) rezignoval. Mezitím ovšem různí činitelé ve společnosti, od oportunistů k radikálům a od koalicistů k extrémním pravičákům, přišli na to, jakou politiku od svých zástupců vyžadují a jaké metody by měli používat. Správnou politikou byla obrana nezadatelných práv a správnou metodou korupce.²⁹ Po roce 1881 se jediným zákonem stal podvod (citováno podle Léona Saye).

²⁷ Pokud jde o jejich tihnutí k bonapartismu, viz W. Frank, cit. d., str. 419, na základě neuveřejněných dokumentů z archivů německého ministra zahraničních věcí.

²⁸ Jaques Reinach se narodil v Německu, získal italský baronský titul a francouzské občanství. Cornélius Herz se narodil ve Francii jako syn bavorských rodičů. V raném mládí emigroval do Ameriky, získal tamní občanství a nashromáždil tam velké bohatství. Další podrobnosti srv. D. W. Brogan, cit. d., str. 268 nn.

Typickým příkladem toho, jak rodili francouzští Židé mizeli ze státních funkcí, byl způsob, jakým byl původní finanční poradce Compagnie universelle du canal interocéanique Lévy-Crémieux nahrazen Reinachem, jakmile se společnost začala potápat; viz D. W. Brogan, cit. d., kn. VI, kap. 2.

²⁹ G. Lachapelle, *Les Finances de la Troisième République*, Paris 1937, str. 54 nn., podrobně popisuje, jak získala buržoazie kontrolu nad veřejnými financemi a jak se rozpočtový výbor řídil čistě osobními zájmy.

Pokud jde o ekonomické postavení členů parlamentu, srv. G. Bernanos, cit. d., str. 192: „Většine z nich, jako Gambettovi, chybělo i rezervní spodní prádlo.“

Konstatování, že v tomto období francouzské historie měla každá politická strana svého Žida, podobně jako každý královský dvůr měl kdysi svého dvorního Žida, bylo správné.³⁰ Rozdíl byl ovšem obrovský. Investice židovského kapitálu do státu pomohly Židům získat jejich roli v evropské ekonomice. Bez jejich pomoci by byl nemyslitelný rozvoj národního státu a jeho nezá. „Já“ státní služby v osmnáctém století. Koneckonců, západní židovstvo vděčilo za svou emancipaci právě těmto dvorním Židům. Pochybné transakce Reinacha a jeho spolupovníků však nevedly ani k trvalému bohatství.³¹ Dosáhli pouze toho, že zahálili tajemné a skandální vztahy mezi obchodem a politikou do ještě temnějšího hávu. Tito parazité na zkorumpovaném organismu poskytovali veskrze dekadentní společnosti nesmírně nebezpečné alibi. Poněvadž byli Židé, dali se z nich udělat obětí beránci, bylo-li zapotřebí utišit veřejné pohoršení. Poté mohly věci pokračovat ve vyjetých kolejích. Antisemité tak mohli ihned poukazovat na židovské parazity ve zkorumpované společnosti, aby tak „dokázali“, že všichni Židé nejsou ničím jiným než „všekazy“ v jinak zdravém těle národa. Nevadilo jim, že korupce společnosti začala bez pomoci Židů; že politika byznysmanů (v buržoazní společnosti, do níž Židé nepatřili) a jejich ideál neomezené konkurence vedly k rozpadu státu ve stranickou politiku; že se vládnoucí třídy ukázaly jako neschopné hájit dále své vlastní zájmy, nemluvě již o zájmech země jako takové. Antisemité, označující se za vlastence, zavedli onen nový druh národního myšlení, které spočívá především v neomezeném přikrašlování vlastního národa a naprostém odsuzování všech ostatních.

Židé mohli zůstat zvláštní skupinou vně společnosti, pouze pokud pro ně více či méně homogenní a stabilní státní aparát měl použití a pokud měl zájem je chránit. V pevně sevřených řadách židovstva, které již po dlouhou dobu bylo spjato se státem, vyvolal úpadek státní mašinerie rozklad. První známka tohoto procesu se projevila v záležitostech vedených nově naturalizovanými fran-

³⁰ Jak poznamenává W. Frank (cit. d., str. 321 nn.), pravice měla svého Arthura Meyera, boulangismus svého Alfreda Naqueta, oportunisté své Reinachy, a radikálové svého dr. C. Herze.

³¹ Na tyto nováčky platí Drumontovo obvinění, *Les Tréaux du succès*, Paris 1901, str. 237: „Tito velcí Židé, kteří začínají z ničeho a dosáhnou všeho... přicházejí bůhví odkud, žijí v záhadách, umírají v hádankách... Nepřicházejí, vyskakují... Neumírají, vytrácejí se.“

více vojenských tajemství, než kolik jich Francie skrývala, musel být jistě malým zdrojem rozpaků pro jakékoli džentlmeny z kontrášpionážní služby, neboť koneckonců nemohli prodat více, než vyprodukovali.

Katoličtí politikové se dopustili veliké chyby, když se domnívali, že při sledování cílů své evropské politiky, mohou využít francouzskou armádu prostě proto, že vypadá protirepublikánsky. Církev byla vlastně předurčena k tomu, aby zaplatila za tuto chybu ztrátou veškerého svého politického vlivu ve Francii.³⁶ Když se nakonec ukázalo, že zpravodajský odbor není ničím jiným než padělatelskou dílnou – jak Esterhazy, který by o tom byl měl něco vědět, definoval *Deuxième Bureau*³⁷ –, zkompromitovalo to církev ještě více než armádu. Ke konci minulého století se katolická církev snažila získat zpět svou bývalou politickou moc v oblastech, v nichž z toho či onoho důvodu autorita světských úřadů mezi lidmi slábla. Platilo to jak o Španělsku, kde dekadentní feudální aristokracie přivedla zemi k hospodářskému a kulturnímu úpadku, tak také o Rakousku-Uhersku, jehož státní existenci denně ohrožovaly národnostní spory. A platilo to také o Francii, jejíž národ se rychle potápěl do bahna antagonistických zájmů.³⁸ Armáda – ponechaná třetí republikou v politickém vakuu – ráda přijala vedení ze strany katolického duchovenstva, neboť to jí poskytlo přinejmenším civilní vedení, bez něhož by ztratila „*raison d'être*, totiž hájit principy ztělesňované civilní společností“, jak to řekl Clemenceau.

Katolická církev vděčila za svoji popularitu obecně rozšířenému skepticizmu, který v republice a demokracii viděl ztrátu veškerého pořádku, bezpečnosti a politické vůle. Mnohým připadal hierarchický systém církve jako jediný únik z chaosu. Ano, právě toto, spíše než jakákoli náboženská renesance, zajistilo duchovenstvu jeho vážnost.³⁹ Ve skutečnosti byli nejhrošlivějšími přívrženci cír-

³⁶ Viz otec E. Lecanuet, *Les Signes avant-coureurs de la séparation, 1894–1910*, Paris 1930.

³⁷ Viz B. Weil, *L'Affaire Dreyfus*, Paris 1930, str. 169.

³⁸ Srv. G. Clemenceau, *La Croisade*, cit. d.: „Španělsko se zmítá pod jhem římsko-katolické církve. Itálie už zřejmě podlehla. Jedinými zeměmi, které ještě zbývají, jsou katolické Rakousko, znitající se již ve smrtelné křeči, a revoluční Francie, proti níž jsou stále ještě rozmísťovány papežské regimenty.“

³⁹ Srv. G. Bernanos, cit. d., str. 152: „Tento fakt nelze opakovat dost často: skutečný prospěch z hnutí reakce, které následovalo po porážce a pádu císařství, mělo duchovenstvo. Díky jemu získala národní reakce po roce 1873 charakter

kve v té době zastánci takzvaného „cerebrálního“ katolicismu, „katolíci bez víry“, kteří od té doby dominovali veškerému monarchistickému a extrémně nacionalistickému hnutí. Aniž by věřili v to, že jejich podstata pochází z jiného světa, volali tito „katolíci“ po tom, aby se všem autoritářským institucím dostalo větší moci. S touto linií přišel vlastně jako první Drumont a později ji podpořil Maurras.⁴⁰

Převažující většina katolického duchovenstva, silně zaangažovaného v politických manévrech, sledovala politiku kompromisu. Slavili v ní významné úspěchy, jak ukázala Dreyfusova aféra. Když v obnoveném procesu převzal případ Victor Basch, stal se jeho dům v Rennes cílem útoku, který vedli tři kněží,⁴¹ přičemž osobnost tak významná jako dominikánský otec Didon vyzývala studenty z Collège D'Arcueil, aby „vytásili meče, terorizovali, stínali hlavy a propadli vražednému šílenství“.⁴² Podobný byl také názor tří set nižších duchovních, kteří si zajistili nesmrtelnost v „Henryho památníku“ – jak byl nazván seznam přispěvatelů listu *Libre Parole* do fondu ve prospěch madame Henry (vdovy po plukovníkovi, který ve vězení spáchal sebevraždu)⁴³ –, jenž se stal nepochybně věčným památníkem šokující korupce vyšších vrstev francouzského národa v oné době. V průběhu krize vyvolané Dreyfusovou aférou neovlivňovalo politickou linii katolické církve řadové duchovenstvo ani běžné řády, a určitě ne její *homines religiosi*. V případě Evropy byla její reakční politika ve Francii, Rakousku a Španělsku, stejně jako její podpora antisemitským trendům ve Vídni, Paříži a Alžíru zřejmě okamžitým důsledkem vlivu jezuitů. Právě jezuité vždy nejlépe reprezentovali jak v písemných, tak i v ústních projevech antisemitskou školu katolického duchovenstva.⁴⁴ To je

náboženského obrození.“

⁴⁰ O Drumontovi a původu „cerebrálního katolicismu“ píše G. Bernanos, cit. d., str. 127 nn.

⁴¹ Srv. W. Herzog, cit. d., zápis ze dne 21. ledna 1898.

⁴² Viz E. Lecanuet, cit. d., str. 182.

⁴³ Viz výše, pozn. 10.

⁴⁴ Jezuitský časopis *Civiltà Cattolica* byl po desetiletí nejzjevněji antisemitským a jedním z nejvlivnějších katolických časopisů na světě. Byl nositelem antisemitské propagandy dlouho před nástupem fašismu v Itálii a jeho politiku neovlivnily antikřesťanské postoje nacistů. Viz J. Starr, *Italy's Antisemites*, in: *Jewish Social Studies*, 1939.

Podle L. Kocha, S. J.: „Společnost Ježíšova je díky svým stanovám ze všech řádů nejlépe chráněna proti jakémukoli židovskému vlivu.“ in: *Jesuiten-Lexikon*.

jem napětí. Přijetí Židů do vyšší společnosti bylo relativně klidné. Vyšší vrstvy, přes své sny o restauraci monarchie, byly politicky bezpáteřné, a nedělaly si tedy žádné velké starosti. Když však začali Židé usilovat o rovnost v armádě, stanuli tváří v tvář odhodlanému odporu jezuitů, neboť ti nebyli ochotni tolerovat důstojníky, kteří by nepodléhali vlivu zpovědníka.⁴⁹ Kromě toho se octli v opozici k zakořeněnému kastovnímu duchu, na nějž v uvolněné atmosféře salónů zapomněli, onomu kastovnímu duchu, který – upevňován již tradicí a povoláním – byl nyní ještě posílen nekompromisním nepřátelstvím vůči třetí republice a civilní správě.

Moderní historik popsal spor mezi Židy a jezuitu jako „zápas dvou soupeřů“, v němž „proti sobě uprostřed Francie stálo vyšší jezuitské duchovenstvo a židovská plutokracie jako dva neviditelné šiky bitevní linie“.⁵⁰ Popis je pravdivý do té míry, že Židé našli v jezuitech své první nesmiřitelné nepřátele, zatímco jezuité si rychle uvědomili, jak mocnou zbraní by mohl být antisemitismus. Byl to první a před Hitlerem jediný pokus využít „významné politické myšlenky“⁵¹ antisemitismu v panevropském rozměru. Ovšem na druhé straně je naprosto mylný předpoklad, že šlo o zápas dvou rovných „soupeřů“. Židé neusilovali o větší podíl moci, než jakou disponovaly jakékoli jiné kasty, do nichž se republika rozpadla. V té době toužili pouze po takovém vlivu, který by jim umožnil sledovat jejich společenské a obchodní zájmy. O politický podíl na řízení státu neusilovali. Jedinou organizovanou skupinu, která o něco takového usilovala, byli jezuité. Dreyfusovu procesu předcházela řada incidentů, které ukazují, jak rozhodně a energicky se Židé snažili získat postavení v armádě a jak bylo nepřátelství vůči nim i v té době obvyklé. Oněch několik málo židovských důstojníků bylo neustále předmětem hrubých urážek a bylo neustále nuceno do soubojů, přičemž jejich nežidovští kolegové nebyli ochotni jim dělat sekundanty. Právě v tomto kontextu přichází poprvé

⁴⁹ Srv. K. V. T., in: *The Contemporary Review*, LXXIV, str. 598: „Z vůle demokracie budou všichni Francouzi vojáky; z vůle církve budou ve velitelských funkcích pouze katolíci.“

⁵⁰ W. Herzog, cit. d., str. 35.

⁵¹ Srv. G. Bernanos, cit. d., str. 151: „A tak zbaven své směšné nadsázky, antisemitismus se zjevil ve své skutečné podobě: ne jako něco výstředního, jako duševní manýra, ale jako významná politická myšlenka.“

na scénu – jako výjimka potvrzující pravidlo – nechvalně známý Esterhazy.⁵²

Vždycky zůstalo poněkud záhadou, zda zatčení a odsouzení Dreyfusa bylo prostě justičním omylem, který byl náhodným podnětem k zapálení politického požáru, nebo zda generální štáb úmyslně nastražil padělané *bordereau* speciálně proto, aby konečně mohl být nějaký Žid označen za zrádce. Ve prospěch této druhé hypotézy hovoří skutečnost, že Dreyfus byl vůbec prvním Židem v generálním štábu, což za stávajících podmínek muselo vzbudit nejen rozmrzení, ale zcela jistě i zuřivost a zděšení. Nenávist k Židům byla v každém případě rozpoutána ještě předtím, než byl vynesena rozsudek. Oproti obecnému zvyku, podle něhož byly veškeré informace o špionážním případu utajeny do *sub iudice*, důstojníci generálního štábu vesele dodávali *Libre Parole* podrobnosti o případu včetně jmen obviněných. Zjevně se obávali, aby židovský vliv na vládu nevedl k zastavení procesu a zmrazení celé záležitosti. Tyto obavy se ukázaly do jisté míry oprávněné, neboť bylo známo, že určité kruhy francouzského židovstva té doby si dělaly vážné starosti s povážlivou situací židovských důstojníků.

Nesmíme také zapomínat na to, že veřejnost měla ještě v čerstvé paměti panamský skandál a že nedůvěra k Židům podstatně vzrostla poté, co Rothschild poskytl půjčku Rusku.⁵³ Ministra války

⁵² Viz dopis Esterhazyho z července 1894 Edmondovi de Rothschildovi, citovaný J. Reinachem, cit. d., II, str. 53 nn.: „Neváhal jsem, když kapitán Crémieux nemohl najít žádného křesťanského důstojníka, který by mu dělal sekundanta.“ Srv. T. Reinach, *Histoire sommaire de l’Affaire Dreyfus*, str. 60 nn. Viz rovněž W. Herzog, cit. d., zápis z roku 1892 a z června 1894, kde je uveden podrobný seznam těchto soubojů i jména všech Esterhazyho prostředníků. Poslední případ byl ze září 1896, kdy obdržel 10 000 franků. Tato nevhodná velkodušnost měla později neblahé důsledky. Když potom Esterhazy z bezpečné vzdálenosti, z Anglie, učinil své sáhodlouhé odhalení a tím si vynutil revizi případu, antisemitský tisk přirozeně usoudil, že mu za toto sebeobvinění Židé zaplatili. Tato myšlenka je stále předkládána jako hlavní argument ve prospěch Dreyfusovy viny.

⁵³ W. Herzog, cit. d., v zápise s datem 1892 podrobně vysvětluje, jak se Rothschildové začali přizpůsobovat republice. Je zajímavé, že papežská politika koalicionismu, představující pokus katolické církve o obnovení přátelských vztahů, spadá přesně do tohoto roku. Nelze proto vyloučit, že linie sledovaná Rothschildy byla ovlivněna duchovenstvem. Pokud jde o půjčku Rusku ve výši 500 milionů franků, hrabě Münster trefně poznamenal: „Spekulace ve Francii je mrtvá... Kapitalisté nejsou schopni vyjednat cenné papíry... a to přispěje k úspěchu půjčky... Velcí Židé věří, že jestliže vydělají peníze, budou moci

Merciera při každém novém obratu v procesu velebil nejen buržoazní tisk, nýbrž i Jaurèsovy listy – orgán socialistů – mu gratulovaly k tomu, že „se postavil proti hrozivému tlaku zkorumpovaných politiků a vysokých finančních kruhů“.⁵⁴ Tato chvalořeč si samozřejmě vysloužila bezvýhradnou podporu od *Libre Parole* – „Bravo Jaurès!“ Když o dva roky později uveřejnil Bernard Lazare svůj první pamflet o selhání spravedlnosti, Jaurèsovy listy se diskusi o jeho obsahu opatrně vyhnuly, ale obvinily socialistického autora z obdivu k Rothschildovi a z toho, že je pravděpodobně placený agent.⁵⁵ Podobně ještě v roce 1897, kdy se již začal zápas o Dreyfusovo opětné uvedení do funkce, neviděl v tom Jaurès nic jiného než konflikt dvou buržoazních skupin, oportunistů a duchovních. A konečně i po obnoveném procesu v Rennes německý sociální demokrat Wilhelm Liebknecht stále ještě věřil v Dreyfusovu vinu, protože si nedokázal představit, že by se příslušník vyšších vrstev mohl stát obětí chybného rozsudku.⁵⁶

Skepticismus radikálního a socialistického tisku, silně zabarvený protizidovskými emocemi, byl posílen bizarní taktikou Dreyfusovy rodiny při jejich snahách docílit obnovení procesu. Ve snaze zachránit nevinného používali metod, které se běžně používali při obhajobě vinných. Měli smrtelnou hrůzu z publicity a spoléhali se pouze na postranní cestičky.⁵⁷ Nešetřili penězi a k Lazarovi, jednomu ze svých nejceněnějších pomocníků a jedné z největších postav případu, se chovali, jako by byl jejich placeným agentem.⁵⁸ Clemenceau, Zola, Picquart, a Labori – abychom jmenovali alespoň

nejlépe pomoci svým malým bezvýznamným bratřím. Výsledkem toho je, že ačkoli je francouzský trh přesycen ruskými cennými papíry, Francouzi stále platí dobrými franky za špatné rubly“; W. Herzog, tamt.

⁵⁴ Srv. J. Reinach, cit. d., I, str. 471.

⁵⁵ Srv. W. Herzog, cit. d., str. 212.

⁵⁶ Srv. M. J. Kohler, *Some New Light on the Dreyfus Case*, in: *Studies in Jewish Bibliography and Related Subjects in Memory of A. S. Freidus*, New York 1929.

⁵⁷ Dreyfusova rodina například odmítla návrh spisovatele Arthura Lévyho a učence Lévy-Bruhla, že by měli všem vedoucím osobnostem veřejného života poslat protestní petici. Místo toho spustili řetěz osobních jednání se všemi politiky, s nimiž byli náhodou v kontaktu; srv. H. Dutrait-Crozon, cit. d., str. 51. Viz také A. Foucault, cit. d., str. 309: „Z odstupu se může zdát divné, že francouzští Židé se zaměřili na tajnou práci na dokumentech a listinách, místo aby odpovídajícím způsobem a otevřeně vyjádřili své rozhořčení.“

⁵⁸ Srv. W. Herzog, cit. d., str. 79, a Ch. Péguy, *Le portrait de Bernard Lazare*, in: *Cahiers de la quinzaine*, série XI, č. 2, 1910.

nejaktivnější z dreyfusiánů – mohli nakonec zachránit své dobré jméno jen tím, že se distancovali, s větším či menším povykem a publicitou, od hmatatelnějších aspektů případu.⁵⁹

Byl tu pouze jeden důvod, na základě kterého mohl či měl být Dreyfus zachráněn. Intriky zkorumpovaného parlamentu, objektivní degenerace rozpadající se společnosti a neovladatelná touha duchovenstva po moci měly narazit na rozhodnou jakobínskou koncepci národa, založenou na lidských právech – onu republikánskou vizi společného života, podle níž platí, že (slovy Clemenceaua) porušením práv jednotlivce se porušují práva všech. Spoléhat se na parlament nebo na společnost znamenalo prohrát v bitvě ještě předtím, než začala. Zprvé, zdroje židovstva nebyly o nic větší než zdroje bohaté katolické buržoazie; zadruhé, všechny vyšší vrstvy společnosti, od klerikálních a aristokratických rodin z Faubourg Saint-Germain až po antiklerikální a radikální drobnou buržoazii, by byly rády viděly, aby Židé byli oficiálně vyloučeni z politicky organizované společnosti. Domnívaly se, že by se tak mohly zbavit podezření, že samy nemají čistý štít. Pripadało jim, že ztráta židovských společenských a obchodních kontaktů je cena, kterou stojí za to zaplatit. Jak naznačují Jaurèsovy poznámky, parlament považoval aféru za vynikající příležitost získat zpět svou starou dobrou pověst nepodplatitelnosti. A konečně, tolerováním takových hesel jako „smrt Židům“ či „Francie Francouzům“ byla nalezena téměř magická formule, jak smířit masy se současným stavem vlády a společnosti.

⁵⁹ Odstoupení Laboriho poté, co Dreyfusova rodina spěšně zrušila jeho pověření právního zástupce v době, kdy tribunál v Rennes stále ještě zasedal, způsobilo velký skandál. Vyčerpávající, i když silně přehnaný výklad podává W. Frank, cit. d., str. 432. Laboriho vlastní prohlášení, jež výmluvně hovoří o šlechetnosti jeho charakteru, vyšlo v *La Grande Revue*, únor 1900. Po tom, co se stalo jeho právníkovi a příteli, přerušil Zola okamžitě styky s Dreyfusovou rodinou. Pokud jde o Picquarta, deník *Echo de Paris*, 30. listopadu 1901, oznámil, že po Rennes již nebude mít s Dreyfusovými nic společného. Clemenceau, tváří v tvář skutečnosti, že celá Francie, dokonce celý svět, pochopili skutečný smysl procesu lépe než obviněný a jeho rodina, měl tendenci považovat incident spíše za humorný; srv. B. Weil, cit. d., str. 307 až 8.

4. Lid a lůza

Je-li obecným omylem naší doby domnívat se, že propagandou lze dosáhnout všeho a že lidi lze vemlouváním přimět k čemukoli za předpokladu, že mluvíme dost nahlas a náležitě vychytrale, pak v tehdejší době panovalo obecné přesvědčení, že „hlas lidu je hlas boží“ a že úkolem vůdců je – jak se pohrdavě vyjádřil Clemenceau⁶⁰ – tento hlas chytře následovat. Oba názory vycházejí ze stejné základní mylné úvahy, že lůza je totéž co lid, a ne jeho karikatura.

Lůza je především skupina, v níž jsou zastoupeny všechny třídy. Proto je tak snadné zaměňovat lůzu za lid, neboť ten také zahrnuje všechny vrstvy společnosti. Zatímco lid ve všech velkých revolucích bojoval za skutečné zastoupení, lůza volá vždy po „silném muži“, po „velkém vůdci“. Neboť lůza nenávidí společnost, z níž je vyloučena, stejně jako parlament, v němž není zastoupena. Proto jsou referenda, v nichž moderní vůdci lůzy dosáhli tak vynikajících výsledků, starou koncepcí politiků, kteří se spoléhají na lůzu. Jeden z inteligentnějších vůdců antidreyfusianů, Déroulède, volal po „republique vzešlé z referenda“.

Vysoká společnost a politické třetí republiky vytvořili francouzskou lůzu v řadě skandálů a veřejných podvodů. Nyní cítili něžnou rodičovskou náklonnost ke svému potomkovi, byl to cit, v němž se mísil obdiv se strachem. To nejmenší, co mohla společnost pro svého potomka udělat, bylo chránit ho slovně. Když brala lůza útokem židovské obchody a přepadala Židy na ulicích, zdálo se toto skutečné, vášnivé násilí v porovnání s jazykem vyšší společnosti neškodnou dětskou hrou.⁶¹ Z tohoto hlediska je nejvý-

⁶⁰ Srv. G. Clemenceau, cit. d., 2. únor 1898. O marnosti snah získat dělníky antisemitskými hesly a především o snahách Léona Daudeta viz roajalistického spisovatele L. Dimiera, *Vingt ans d'Action Française*, Paris 1926.

⁶¹ Z tohoto hlediska jsou velice charakteristické různé popisy tehdejší společnosti u J. Reinacha, cit. d., I, str. 233 nn.; II, str. 141: „Hostitelky z této společnosti se vyrovnaly Guérinovi. Jejich jazyk (který málokdy předstihl jejich myšlení) by byl amazonky z Dahomeye vyděsil k smrti...“ „V tomto kontextu je mimořádně zajímavý článek A. Chevrillona, *Huit Jours à Rennes*, in: *La Grande Revue*, únor 1900. Vypráví, *inter alia*, o následující příhodě: „Lékař, který se bavil s několika mými přáteli o Dreyfusovi, řekl: Já bych ho rád mučil.“ Jedna z dam se přidala: „A přála bych si, aby byl nevinný, protože to by trpěl víc.“

znamnějším současným dokumentem „Henryho památník“ a různá řešení židovské otázky, která navrhuje: Židé by měli být roztrháni na kusy jako Marsyas v řeckém mýtu; Reinach by měl být zaživa uvařen; Židé by měli být uškvařeni v oleji nebo ubodáni jehlami k smrti; měli by být „obřezáni až ke krku“. Jedna skupina důstojníků byla velice netrpělivá a chtěla na 100 000 domácích Židech vyzkoušet nový typ zbraně. Mezi podporovateli bylo více než 1000 důstojníků, včetně čtyř generálů v aktivní službě a ministra války Merciera. Relativně vysoký počet intelektuálů,⁶² a dokonce i Židů na seznamu je překvapující. Vyšší vrstvy věděly, že lůza je tělem jejich těla a krví jejich krve. I židovský historik té doby, přestože věděl, že Židé již nejsou bezpeční, když v ulicích vládne lůza, psal s utajovaným obdivem o „velkém kolektivním hnutí“.⁶³ Z toho je zřejmé, jak hluboce byli Židé zakořeněni ve společnosti, která se je snažila zlikvidovat.

Jestliže Bernanos, s poukazem na Dreyfusovu aféru, popisuje antisemitismus jako hlavní politickou koncepci, má – pokud jde o lůzu – nepochybně pravdu. Vyzkoušena byla tato koncepce již dříve v Berlíně a ve Vídni, Ahlwardtem a Stoeckerem, Schönere-rem a Luegerem, ale její působivost nebyla nikde tak jasně prokázána jako ve Francii. Není pochyb o tom, že v očích lůzy začali Židé sloužit jako názorný příklad pro vše, co lůza nenáviděla. Pokud příslušníci lůzy nenáviděli společnost, mohli poukazovat na způsob, jak by v ní mohli být tolerováni Židé; a pokud nenáviděli vládu, mohli poukazovat na způsob, jak by Židé mohli být státem ochraňováni či jak by bylo možno dosáhnout ztotožnění se státem. Přestože by byla chyba domnívat se, že se lůza vyžívala pouze na Židech, patří jim nepochybně první místo mezi jejími oblíbenými oběťmi.

Vyřazena ze společnosti i z politického zastoupení, obrací se lůza nutně k mimoparlamentárnímu jednání. Navíc má tendenci vyhledávat skutečné politické síly v těch hnutích a vlivech, které jsou skryté a fungují v zákulisí. Není pochyb o tom, že v devatenáctém století židovstvo spadalo do této kategorie, stejně jako svobodní zednáři (především v románských zemích) a je-

⁶² Je zvláštní, že mezi intelektuály se objevuje i Paul Valéry, který přispěl třemi franky „*non sans réflexion*“.

⁶³ J. Reinach, cit. d., I, str. 233.

zuité.⁶⁴ Samozřejmě není vůbec pravda, že by kterákoli z těchto skupin byla tajnou společností rozhodnutou ovládnout svět prostřednictvím obrovské konspirace. Nicméně je pravda, že jejich vliv, ať byl jakkoli zjevný, zasahoval za formální oblast politiky a fungoval v široké škále různých lobby, lóží a konfesí. Od dob Francouzské revoluce se tyto tři skupiny dělily o pochybnou čest, neboť v očích evropské lůzy tvořily hlavní body světové politiky. Během Dreyfusovy aféry dokázala každá z nich této teorii využít tím, že obviňovala tu druhou ze spiknutí k ovládnutí světa. Heslo „tajná Judea“ je nepochybně důsledkem vynalézavosti jistých jezuitů, kteří viděli v prvním sionistickém kongresu (1897) jádro židovského světového spiknutí.⁶⁵ Obdobně byla koncepce „tajného Říma“ produktem antiklerikálních svobodných zednářů a možná i nevybíravých pomluv některých Židů.

Nevypočitatelnost lůzy je příslovečná, jak zjistili ke své nevoli Dreyfusovi protivníci, když se v roce 1899 obrátil vůdce malá skupinka opravdových republikánů, kterou vedl Clemenceau, si se smíšenými pocity náhle uvědomila, že určitá část lůzy přešla na jejich stranu.⁶⁶ Některým tito dva velcí protivníci nyní připadali jako „dva soupeřící gangy šarlatánů, hašteřící se o uznání lůzy“,⁶⁷ zatímco hlasu jakobína Clemenceaua se podařilo vrátit část francouzského lidu jeho velké tradici. Velký učenec Emile Duclaux tak mohl napsat: „V tomto dramatu, které se hrálo před celým národem a bylo tak vybičováno tiskem, že se ho nakonec účastnil celý národ, vidíme chóros a antichóros antické tragédie, jak si navzájem lají. Scénou je Francie a divadlem je svět.“

Pod vedením jezuitů a za přispění lůzy armáda nakonec vstoupila do šarvátky, jista si svým vítězstvím. Protiútok civilní moci byl účinně odvrácen. Antisemitský tisk zavřel všem ústa otíštěním Reinachova seznamu poslanců zapletených do panamského skan-

⁶⁴ Studium evropské pověřivosti by pravděpodobně ukázalo, že se Židé stali předmětem pověřivosti typické pro devatenácté století poměrně pozdě. Předcházeli jim rosenkruciáni, templáři, jezuité a svobodní zednáři. Studie historie devatenáctého století takový výzkum silně postrádají.

⁶⁵ Viz *Il caso Dreyfus*, in: *Civiltà Cattolica*, 5. únor 1898. Mezi výjimkami z výše uvedeného prohlášení je jezuita Pierre Charles Louvain, který odsoudil „Protokoly“.

⁶⁶ Srv. M. du Gard, *Jean Barois*, str. 272 nn., a D. Halévy, in: *Cahiers de la quinzaine*, série XI, sešit 10, Paris 1910.

⁶⁷ Srv. G. Sorel, *La Révolution dreyfusienne*, Paris 1911, str. 70–71.

dálu.⁶⁸ Vše nasvědčovalo snadnému triumfu. Společnost a politické třetí republiky, její skandály a aféry, stvořili novou třídu *déclassés*; nedalo se čekat, že budou bojovat proti tomu, co sami přivedli na svět; naopak, přijali jazyk a vzhled lůzy. Jezuité pak prostřednictvím armády získali převahu nad zkorumpovanou civilní mocí, a tak si vydláždili cestu k bezbolestnému *coup d'état*.

Pokud to byla pouze Dreyfusova rodina, která zkoušela podivné metody na záchranu svého příbuzného z Ďábelských ostrovů, a pokud to byli pouze Židé, kdo se obávali o své postavení v antisemitických salónech a ještě antisemitštější armádě, vše na to opravdu ukazovalo. Samozřejmě zde nebyl žádný důvod očekávat útok na armádu či na společnost z této strany. Cožpak nebylo jediným přáním Židů, aby byli nadále přijímáni ve společnosti a trpění v ozbrojených silách? Kvůli *nim* nikdo ve vojenských ani v civilních kruzích nemusel trpět nespavostí.⁶⁹ Znepokojující ovšem bylo, když vyšlo najevo, že ve zpravodajské kanceláři generálního štábu sedí vysoký důstojník, který přes svůj dobrý katolický původ, vynikající perspektivy v armádě a „správnou“ míru antipatie k Židům ještě nezačal vyznávat zásadu, že účel světí prostředky. Tímto mužem, naprosto oproštěným od třídní soudržnosti či profesionální ctižádosti, byl Picquart, a generální štáb si této jednoduché, tiché, politicky nezaujaté osobnosti užil dosyta. Picquart jistě nebyl hrdina ani mučedník. Byl prostě obyčejný občan s průměrným zájmem o veřejné záležitosti, který se v hodině nebezpečí (i když ani o minutu dříve) postavil na obranu své vlasti stejně oddaně, jako vykonával své každodenní povinnosti.⁷⁰ Ovšem případ se stal vážným

⁶⁸ Do jaké míry měli členové parlamentu svázané ruce, je zřejmé z případu Scheurer-Kestnera, jednoho z jejich lepších příslušníků a místopředsedy senátu. Sotva stačil protestovat proti procesu, a deník *Libre Parole* již prohlásil, že se jeho zeť zapletl do panamského skandálu. Viz W. Herzog, cit. d., listopad 1897.

⁶⁹ Srv. D. W. Brogan, cit. d., kniha VII, kap. I: „Přání nechat věci v klidu nebyla mezi francouzskými Židy, především mezi bohatšími francouzskými Židy, neobvyklá.“

⁷⁰ Okamžitě poté, co učinil svá odhalení, byl Picquart převelen na nebezpečné místo v Tunisu. Nato sepsal svou poslední vůli, v níž odhalil celou záležitost, a kopii uložil u svého právníka. O pár měsíců později, když se zjistilo, že je stále ještě naživu, se na něj začala valit záplava dopisů, které ho kompromitovaly a obviňovaly ze spiknutí se „zrádcem“ Dreyfusem. Zacházelo se s ním jako s gangsterem, který vyhrožoval, že bude „zpívat“. Když se ukázalo, že to k ničemu nevede, byl zatčen, vyloučen z vojska za víření bubnů a zbaven všech

teprve tehdy, když po několika dnech odkladů a váhání nabyt Clemenceau konečně přesvědčení, že Dreyfus je nevinný a republika v nebezpečí. Na začátku zápasu přispěchala případu na pomoc pouze hrstka známých spisovatelů a učenců: Zola, Anatol France, E. Duclaux, historik Gabriel Monod a knihovník z Ecole Normale Lucien Herr. K nim je třeba připočítat malý a te d nevýznamný kroužek mladých intelektuálů, kteří vstoupili do historie později v *Cahiers de la quinzaine*.⁷¹ Toto je ovšem již úplný seznam Clemenceauových spojenců. Žádná politická skupina, žádný politik se slušnou pověstí nebyli ochotni se postavit na jeho stranu. Velikost Clemenceauova přístupu byla v tom, že nesměřoval proti určitému justičnímu omylu, ale byl založen na takových „abstraktních“ myšlenkách, jako je spravedlnost, svoboda a občanská čest. Stručně řečeno, byl založen právě na těch myšlenkách, které tvořily podstatu starého jakobínského patriotismu a na něž již byla naházena spousta bláta a urážek. Jak ubíhal čas a Clemenceau, nepohnut hrozbami ani zklamáními, i nadále hlásal stejné pravdy a vtěloval je do svých požadavků, „konkrétnější“ nacionalisté ztráceli půdu pod nohama. Přívrženci mužů jako Barrès, který obviňoval Dreyfusovy přívržence z toho, že se ztrácejí ve „změti metafyziky“, si uvědomili, že abstraktní úvahy o „tygrovi“ mají ve skutečnosti blíže k politické realitě než omezená inteligence obchodníků či planý tradicionalismus fatalistických intelektuálů.⁷² Kam nakonec realistické nacionalisty zavedl jejich konkrétní přístup, ilustruje neocenitelná historka o tom, jak Charles Maurras měl po porážce Francie tu „čest a potěšení“ zamilovat se během svého útěku na jih do astroložky, která mu vysvětlovala politický význam nedávných událostí a radila mu, aby kolaboroval s nacisty.⁷³

Přestože vliv antisemitismu nepochybně vzrostl během tří let následujících po Dreyfusově zatčení – před zahájením Clemenceauovy kampaně – a přestože židovský tisk dosáhl nákladu srovnatelného s vedoucími listy, zůstaly ulice tiché. Teprve když Clemenceau začal uveřejňovat v *L'Aurore* své články, když Zola uveřejnil *J'Accuse*, a když tribunál v Rennes zahájil onu strašlivou

vyznamenání, což všechno snášel s klidnou vyrovnaností.

⁷¹ K této skupině, kterou vedl Charles Péguy, patřil mladý Romain Rolland, Georges Suarez, Georges Sorel, Daniel Halévy a Bernard Lazare.

⁷² Srv. M. Barrès, *Scènes et doctrines du nationalisme*, Paris 1899.

⁷³ Viz Y. Simon, cit. d., str. 54–55.

řadu procesů a obnovených procesů, rozhýbala se lůza k akci. Po každém kroku dreyfusiánů (o nichž se vědělo, že jsou nevýznamnou menšinou) následovaly více či méně násilné výtržnosti v ulicích.⁷⁴ Způsob, jakým generální štáb organizoval lůzu, byl obdivuhodný. Stopa vede z armády přímo k deníku *Libre Parole*, který přímo či nepřímo, prostřednictvím článků či osobních intervencí redaktorů, mobilizoval studenty, monarchisty, dobrodruhy a obyčejné gangstery a tlačil je do ulic. Jestliže Zola utrousil jen slovo, byla jeho okna okamžitě pod palbou kamení. Jestliže Scheurer-Kestner napsal koloniálnímu ministrovi, byl okamžitě na ulici zbit a noviny vulgárně zaútočily na jeho soukromý život. A všechny výpovědi se shodují v tom, že kdyby byl býval Zola zproštěn viny, nebyl by odešel od soudu živý.

Celou zemí se neslo volání „smrt Židům“. V Lyonu, Rennes, Nantes, Tours, Bordeaux, Clermont-Ferrant a Marseille – vlastně všude – propukly antisemitské nepokoje a stopy vedly vždy k jednomu zdroji. Obecné pobouření propuklo všude v jeden den a v přesně stejnou hodinu.⁷⁵ Pod vedením Guérina na sebe vzala lůza vojenskou podobu. Antisemitské úderné jednotky se objevily na ulicích a postaraly se o to, aby každé prodreyfusovské setkání skončilo krveprolitím. Spolupráce policie byla všude zřejmá.⁷⁶

Nejmodernější postavou na straně antidreyfusiánů byl zřejmě Jules Guérin. Tento zkrachovalý podnikatel zahájil svoji politickou kariéru jako policejní špicl a vypěstoval si smysl pro disciplínu a organizaci, která je pro podsvětí charakteristická. Tuto vlastnost dokázal později nasměrovat do politiky a stal se zakladatelem

⁷⁴ Fakultní místnosti univerzity v Rennes byly zdemolovány poté, co pět profesorů prohlásilo, že podporují obnovení procesu. Po uveřejnění Zolova prvního článku demonstrovali rojalističtí studenti před redakcí listu *Figaro*, takže noviny ustoupily od zveřejňování dalších článků tohoto typu. Vydavatel prodreyfusovské *La Bataille* byl na ulici zmlácen. Soudci kasačního soudu, který nakonec zrušil rozsudek z roku 1894, všichni oznámili, že jim bylo vyhrožováno „nezákonným napadením“. Takových příkladů by mohla být uvedena celá řada.

⁷⁵ 18. ledna 1898 se konaly antisemitské demonstrace v Bordeaux, Marseille, Clermont-Ferrant, Nantes, Rouenu a Lyonu. Následujícího dne propukly studentské bouře v Rouenu, Toulouse a Nantes.

⁷⁶ Nejkriklavějším příkladem bylo jednání policejního prefekta v Rennes, který navrhl profesorovi Victoru Baschovi, jehož dům přepadlo na dva tisíce příslušníků lůzy, aby podal demisi, protože už nemůže zajistit jeho bezpečnost.

a hlavou Ligue Antisémite. V něm našla vyšší společnost svého prvního zločineckého hrdinu. Svým obdivem ke Guérinovi ukázala buržoazní společnost jasně, že se svojí morálkou a etikou nadobro rozešla se svými vlastními normami. Za spolkem Ligue stáli dva příslušníci aristokracie, vévoda d'Orléans a markýz de Mores. Ten druhý přišel o své bohatství v Americe a proslavil se tím, že organizoval pařížské řezníky do zabijáckých komand.

Nejvýmluvnější z těchto moderních tendencí bylo fraškovité obléhání takzvané Fort Chabrol. Právě zde, v tomto prvním „hnědém domě“, se shromáždila smetánka Ligue Antisémite, když se policie konečně rozhodla zatknout jejich vůdce. Zařízení bylo vrcholem technické dokonalosti. „Okna byla chráněna kovovými okenicemi. Od sklepa po půdu byl zaveden systém elektrických zvonků a telefonů. Asi jeden a půl metru za masivní vstupní bránou, která byla vždy zamčená a uzavřená závorou, byla vysoká litinová mříž. Napravo, mezi mříží a hlavním vchodem, byly malé dveře, rovněž pobité ocelovým plechem, za nimiž hlídkaovaly ve dne v noci strážce, pečlivě vybrané z řad řeznických legií.“⁷⁷ Max Régis, iniciátor alžírských pogromů, je další moderní postavou hnutí. To mladý Régis kdysi vyzýval pařížskou lůzu, aby „zalila strom svobody židovskou krví“. Régis byl představitelem té části hnutí, která doufala, že se dostane k moci legálními a parlamentárními metodami. Podle tohoto programu se sám nechal zvolit starostou Alžíru a využil svého úřadu k tomu, aby rozpoutal pogromy, v nichž několik Židů bylo zabito, židovské ženy surově znásilněny a židovské obchody vyrabovány. Jemu také vděčil uhlazený a vzdělaný Edouard Drumont, nejslavnější francouzský antisemita, za své křeslo v parlamentu.

Aktivita lůzy nebyla ničím novým; k tomu byla spousta precedentů. To nové a překvapující v té době – i když nám je to důvěrně známé – byla organizovanost lůzy a zbožňování jejich vůdců jako hrdinů. Lůza se stala přímým činitelem onoho „konkrétního“ nacionalismu, který přijal Barrès, Maurras a Daudet, kteří dohromady vytvořili nepochybně jakousi mladou intelektuální elitu. Tito muži, kteří opovrhovali lidem a kteří se sami teprve nedávno vynořili z ničivého a dekadentního kultu ateismu, viděli v lůze živoucí pro-

⁷⁷ Srv. G. Bernanos, cit. d., str. 346.

jev statečnosti a primitivní „síly“. Právě oni ve svých teoriích poprvé ztotožnili lůzu s lidem a učinili z vůdců lůzy národní hrdiny.⁷⁸ Byla to jejich filosofie pesimismu a jejich potěšení ze zhouby, které byly prvními znameními hrozícího úpadku evropské inteligence.

Dokonce ani Clemenceau nebyl imunní vůči pokušení ztotožňovat lůzu s lidem. Příčinou jeho specifické náklonnosti k tomuto omylu byl důsledně dvojznačný postoj strany práce k „abstraktní“ spravedlnosti. Žádná strana, nevyjímaje socialisty, nebyla ochotna se spravedlností jako takovou zabývat, ani „stát za každých okolností za spravedlností, jediným nezničitelným poutem jednoty mezi civilizovanými lidmi“.⁷⁹ Socialisté hájili zájmy dělníků, oportunisté zájmy liberální buržoazie, zastánci koalice zájmy vyšších katolických vrstev a radikálové zájmy antiklerikální drobné buržoazie. Socialisté měli velkou výhodu, že mluvili jménem homogenní a jednotné třídy. Na rozdíl od buržoazních stran nezastupovali společnost, která se rozpadla do velkého množství frakcí a spolků. Zabývali se tak ovšem především – a zásadně – pouze zájmy své třídy. Netrápili se žádnými vyššími závazky vůči lidské solidaritě a neměli představu o tom, co skutečně znamená společný život. Pro jejich názor bylo typické konstatování Julese Guesda, Jaurèsova protějšku v socialistické straně, že „právo a čest jsou pouhá slova“.

Nihilismus, který charakterizoval nacionalisty, nebyl monopolem antidreyfusiánů. Naopak, řada socialistů a mnozí z těch, kdo se Dreyfuse zastávali, jako Guesde, hovořili stejným jazykem. Jestliže katolický deník *La Croix* poznamenal, že „otázkou již není, zda je Dreyfus nevinný, či vinný, nýbrž pouze kdo zvítězí, zda přátelé armády, či její nepřátelé“, pak odpovídající názor mohl být vyjádřen *mutatis mutandis* přívrženci Dreyfuse.⁸⁰ Nejen lůza, ale podstatná část francouzského lidu o sobě prohlašovala, že ji nezajímá, zdali jedna skupina obyvatelstva bude či nebude vyloučena ze zákona.

⁷⁸ Viz především Ch. Maurras, *Au Signe de Flore: souvenirs de la vie politique; l'Affaire Dreyfus et la fondation de l'Action Française*, Paris 1931; M. Barrès, cit. d.; L. Daudet, *Panorama de la Troisième République*, Paris 1936.

⁷⁹ Srv. G. Clemenceau, *A la dérive*, cit. d.

⁸⁰ Právě toto tak velice rozčarovalo Dreyfusovy přívržence, především kroužek kolem Charlese Péguyho. Tato zneklidňující podobnost mezi dreyfusiány a antidreyfusiány je tématem instruktivního románu R. M. du Gard, *Jean Barois*, 1913.

Jakmile lůza zahájila kampaň teroru proti Dreyfusovým přívržencům, zjistila, že má cestu otevřenou. Jak potvrzuje Clemenceau, pařížští dělníci se o celou aféru zajímali pramálo. Jestliže se různé skupiny buržoazie mezi sebou hádaly, dělnické zájmy to – jak soudili – nijak neovlivnilo. „S otevřeným souhlasem lidu“, napsal Clemenceau, „vyhlásily před světem neúspěch své ‚demokracie‘. Jejich prostřednictvím byl svrchovaný lid odmrštěn od svého trůnu spravedlnosti, zbaveného svého neomylného majestátu. Neboť nelze popřít, že lid sám se podílel na tom, že nás postihlo toto zlo... Lid není bůh. Dalo se předvídat, že toto nové božstvo jednoho dne padne. Kolektivní tyran rozestírající se napříč zemí není o nic přijatelnější než jediný tyran dosazený na svůj trůn.“⁸¹

Clemenceau nakonec přesvědčil Jaurèse, že porušení práv jednoho člověka je porušením práv všech. Podařilo se mu to ovšem pouze proto, že viníky byli zatvrzelí nepřátelé lidu již od dob revoluce, totiž aristokracie a duchovenstvo. Dělníci nakonec nevyšli do ulic *za republiku*, či *za spravedlnost a svobodu*, nýbrž *proti* bohatým a duchovenstvu. Je pravda, že oba projevy Jaurèse a články Clemenceaua jsou prodchnuty starou revoluční vášní pro lidská práva. Je také pravda, že tato vášň byla dostatečně silná k tomu, aby lidi sešikovala k zápasu, ale nejprve museli být přesvědčeni o tom, že jsou ohroženy nejen spravedlnost a čest republiky, ale také jejich vlastní třídní „zájmy“. Ve skutečnosti se řada socialistů ve Francii i v zahraničí domnívala, že by byla chyba vměšovat se (jak oni říkali) do bratrovražedných sporů buržoazie nebo se namáhat se záchranou republiky.

První, kdo alespoň částečně vyvedl dělníky z této lhostejnosti, byl velký milovník lidu Emile Zola. Ve své obžalobě republiky byl rovněž první, kdo se odchýlil od konstatování přesných politických údajů a podlehl vášním lůzy tím, že vyvolal přízrak „tajného Říma“. K tomuto tónu se Clemenceau odhodlal jen váhavě, zatímco Jaurès tak učinil s nadšením. Zolův skutečný úspěch, v jeho pamfletech těžko postřehnutelný, spočívá v rozhodné neohroženosti, s níž tento muž, jehož život a práce v lidech vyvolávaly vytržení „blížící se zbožňování“, vystoupil, aby vyburcoval k zápasu a nakonec si získal masy, u nichž stejně jako Clemenceau těžko

⁸¹ Předmluva ke *Contre la Justice*, 1900.

rozlišoval mezi lidem a lůzou. „Byli tací, kteří dokázali vzdorovat nejmocnějším vládcům a odmítali se před nimi sklonit, ale jen velmi málo mužů dokázalo vzdorovat davu, postavit se sami pomýleným masám, postavit se jejich nesmiřitelné posedlosti tváří v tvář a beze zbraně a se založenýma rukama říkat ne, když masy vyžadovaly ano. Takovým mužem byl Zola!“⁸²

Okamžitě poté, co se *J'Accuse* objevilo v Paříži, svolali socialisté svou první schůzi a schválili rezoluci vyžadující revizi Dreyfusova případu. Ale jen o pět dní později se pohotově ozvalo dvaatřicet socialistických funkcionářů s prohlášením, že osud Dreyfuse, „třídniho nepřítele“, je nezajímá. Za tímto prohlášením stála velká část strany v Paříži. Přestože po celé trvání aféry byla strana rozdělena, zůstalo v jejích řadách dost dreyfusianů na to, aby zabránili Ligue Antisémite převzít kontrolu nad ulicemi. Schůze socialistů dokonce označila antisemitismus za „novou formu reakce“. Přesto o několik měsíců později, když se konaly parlamentní volby, nebyl Jaurès znovu zvolen, a nedlouho nato, když ministr války Cavaignac ve svém projevu ve sněmovně zaútočil na Dreyfuse a vychvaloval armádu za její nepostradatelnost, rozhodli delegáti (s pouze dvěma hlasy proti), že tímto textem polepí pařížské zdi. A když vypukla v říjnu téhož roku velká pařížská stávka, mohl německý vyslanec Münster spolehlivě a tajně informovat Berlín, že „pokud jde o širokou veřejnost, stávka není v žádném případě politickou záležitostí. Dělníci prostě vyžadují vyšší mzdy a nakonec musí dosáhnout svého. Pokud jde o Dreyfusův případ, s tím si nikdy hlavu nelámali.“⁸³

Kdo tedy byli vůbec Dreyfusovi přívrženci? Kdo tvořil oněch 300 000 Francouzů, kteří tak horečně hltali Zolovo dílo *J'Accuse* a kteří nábožně sledovali Clemenceauovy úvodníky? Kdo byli ti muži, jimž se nakonec podařilo na základě Dreyfusova případu rozdělit každou společenskou třídu, dokonce i každou rodinu ve Francii na nepřátelské frakce? Odpověď zní, že netvořili žádnou stranu či homogenní skupinu. Je pravda, že se rekrutovali spíše z nižších než z vyšších vrstev a bylo mezi nimi více lékařů než právníků či státních úředníků. Obecně lze ovšem říci, že představo-

⁸² G. Clemenceau v projevu k senátu o několik let později; srv. B. Weil, cit. d., str. 112–113.

⁸³ Viz W. Herzog, cit. d., 10. říjen 1898.

vali směsici nejrůznějších prvků: tvořili ji muži natolik si vzdálení jako Zola a Péguy nebo Jaurès a Picquart, muži, kteří se poté rozešli a vydali se každý svou cestou. „Pocházejí z politických stran a náboženských obcí, které nemají nic společného, jejichž vztah je dokonce i nepřátelský... tito muži se navzájem neznají. Zápasili spolu, a bude-li příležitost, budou bojovat znovu. Nic si nenamlouvejte; oni jsou ‚elitou‘ francouzské demokracie.“⁸⁴

Kdyby byl tehdy Clemenceau býval dost sebevědomý, aby považoval pouze ty, kdo ho respektovali, za skutečný francouzský lid, nebyl by musel podlehnout oné osudové pýše, která poznamenala zbytek jeho kariéry. Zkušenost s Dreyfusovou aférou ho vedla k pocitu zoufalé beznaděje, pokud jde o lid, k opovržení lidmi, a nakonec k přesvědčení, že on a jenom on je schopen republiku zachránit. Nikdy se nedokázal sklonit a tleskat šprýmům lůzy. A proto jakmile začal ztotožňovat lůzu s lidem, podřízl si sám větev pod nohama a sám sobě vnutil onu odpuzující blazeovanost, která pro něj byla od té doby charakteristická.

Nejednotnost francouzského lidu byla zjevná v každé rodině. Bylo typické, že politicky se projevila pouze v řadách strany práce. Všechny ostatní, včetně parlamentních skupin, byly na začátku kampaně za obnovení procesu plně proti Dreyfusovi. To všechno ovšem znamená, že buržoazní strany již nepředstavují skutečné názory voličů, neboť stejná nejednotnost, která byla tak zjevná mezi socialisty, nabývala na intenzitě téměř mezi všemi skupinami obyvatelstva. Všude se objevovala menšina podporující Clemenceauovo volání po spravedlnosti – a tato heterogenní menšina tvořila dreyfusiány. Jejich boj proti armádě a zkorumpované republice, která ji podporovala, byl dominantním faktorem francouzské domácí politiky od konce roku 1897 do otevření výstavy v roce 1900. Kladným způsobem také ovlivňoval zahraniční politiku státu. Nicméně celý tento zápas, který nakonec vedl přinejmenším k částečnému triumfu, se konal výlučně mimo půdu parlamentu. V tomto takzvaném shromáždění zástupců, které se skládalo z plných šesti set delegátů všech barev a odstínů dělnictva i buržoazie, byli v roce 1898 pouze dva přívrženci Dreyfuse a jeden z nich, Jaurès, nebyl znovuzvolen.

⁸⁴ K. V. T., cit. d., str. 608.

Na Dreyfusově aféře zneklidňovalo především to, že lůza nebyla sama, kdo musel jednat po mimoparlamentní linii. Celá menšina, která vlastně bojovala za parlament, demokracii a republiku, byla také nucena vést svoji bitvu mimo sněmovnu. Jediný rozdíl mezi těmito dvěma skupinami byl v tom, že jedna z nich pracovala v ulicích, zatímco druhá využívala tisku a soudů. Jinými slovy, celý francouzský politický život během Dreyfusovy aféry se odehrával mimo parlament. A oněch několik parlamentních hlasů ve prospěch armády a proti obnovení procesu nijak neoslabuje tento závěr. Je třeba mít na paměti, že když se názor parlamentu začínal měnit, krátce před zahájením Pařížské výstavy, mohl ministr války Gallifet pravdivě prohlásit, že to v žádném případě nevyjadřuje náladu v zemi.⁸⁵ Na druhé straně, hlasy proti obnovení procesu lze vykládat jako souhlas s politikou *coup d'état*, kterou se jezuité a jistí radikální antisemité snažili s pomocí armády zavést.⁸⁶ Byl to spíše důsledek prostého odporu k jakékoli změně statu quo. Je třeba objektivně říci, že stejně převažující většina sněmovny by byla odmítla vojensko-klerikální diktaturu.

Ti členové parlamentu, kteří se naučili považovat politiku za profesionální zastoupení nezadatelných zájmů, byli samozřejmě zainteresováni na zachování takového stavu, na němž záviselo jejich „poslání“ a zisky. Dreyfusův případ navíc ukázal, že lid rovněž chtěl, aby jejich zástupci spíše sledovali své vlastní specifické zájmy, než aby se chovali jako státníci. Zmiňovat se o případu v předvolební kampani bylo velice nemoudré. Kdyby jediným důvodem byl býval antisemitismus, byla by bývala situace dreyfusiánů jistě beznadějná. Ve skutečnosti tomu bylo tak, že v průběhu voleb již měli poměrně dobrou podporu dělnické třídy. Nicméně i ti, kdo stáli na straně Dreyfuse, neměli zájem na tom, aby se tato

⁸⁵ Gallifet, ministr války, napsal Waldeckovi: „Nezapomínejme na to, že většina lidí ve Francii jsou antisemité. Naše postavení bude proto takové, že na jedné straně budeme mít celou armádu a většinu Francouzů, nemluvě o státních úřednících a senátorech;...“, srv. J. Reinach, cit. d., V, str. 579.

⁸⁶ Nejznámější z těchto pokusů je pokus Déroulèda, který se při pohřbu prezidenta Paula Faura v únoru 1899 snažil vyprovokovat generála Rogeta ke vzpouře. Němečtí vyslanci a *chargés d'affaires* v Paříži hlásili takové pokusy každých pár měsíců. Situaci dobře shrnul M. Barrès, cit. d., str. 4: „V Rennes jsme našli naše bitevní pole. Potřebovali jsme pouze vojáky, či přesněji generály, nebo ještě přesněji – jednoho generála.“ Ovšem nebylo náhodou, že takový generál neexistoval.

politická otázka zatahovala do voleb. A Jaurès přišel o svůj mandát právě proto, že trval na tom, že případ bude jádrem jeho kampaně.

Jestliže se Clemenceauovi a dreyfusiánům podařilo získat na podporu zápasu o obnovení procesu řadu přívrženců ze všech tříd společnosti, katolíci reagovali naopak jako blok; nebylo mezi nimi rozdílných názorů. To, co vykonávali jezuité svým vlivem na aristokracii a generální štáb, vykonávali pro střední a nižší vrstvy assumptionisté, jejichž orgán *La Croix* měl nejvyšší náklad ze všech katolických listů ve Francii.⁸⁷ Jak jezuité, tak assumptionisté založili svou agitaci proti republice na případu Židů. Obě skupiny se prezentovaly jako obhájci armády a všeobecného blaha proti machinacím „mezinárodního židovstva“. Ovšem nápadnější než názor katolíků ve Francii byla skutečnost, že katolický tisk na celém světě byl jednotný ve svém postoji proti Dreyfusovi. „Všichni tito novináři na slovo poslouchali a stále poslouchají své nadřízené.“⁸⁸ Jak se případ vyvíjel, bylo čím dál tím jasnější, že protižidovská propaganda ve Francii sledovala mezinárodní linii. List *Civiltà Cattolica* například prohlásil, že Židé musejí být vyloučeni ze všech států, z Francie, Německa, Rakouska a Itálie. Katoličtí politikové si jako jedni z prvních uvědomili, že moderní mocenská politika musí být založena na vzájemném působení koloniálních ambicí. Proto byli také první, kdo spojili antisemitismus s imperialismem, a prohlásili, že Židé jsou agenty Anglie, čímž ztotožnili nepřátelství vůči nim s anglosfóbií.⁸⁹ Dreyfusův případ, v němž byli Židé hlavními aktéry, jim tak k jejich hře poskytl vítanou příležitost. Jestliže Anglie vzala Francouzům Egypt, na vině byli Židé,⁹⁰ protože hnutí za anglo-americké spojenectví bylo samozřejmě důsledkem „Rothschildova imperialismu“.⁹¹ Že se katolická hra neomezovala na Francii, vyšlo jasně najevo, jakmile roztažení opony odhalilo tuto specifickou scénu. Na konci roku 1899, když byl

⁸⁷ Brogan dokonce obvinil assumptionisty z veškeré klerikální propagandy.

⁸⁸ K. V. T., cit. d., str. 597.

⁸⁹ „Původní podnět k aféře přišel pravděpodobně z Londýna, kde způsobila Konžsko-Nilská mise z let 1896–1898 jisté znepokojení“; tolik Ch. Maurras, in: *Action Française*, 14. července 1935. Katolický tisk v Londýně hájil jezuity; viz *The Jesuits and the Dreyfus Case*, in: *The Month*, díl XVIII, 1899.

⁹⁰ *Civiltà Cattolica*, 5. únor 1898.

⁹¹ Viz především charakteristický článek reverenda G. McDermonta, C.S.P., *Mr. Chamberlain's Foreign Policy and the Dreyfus Case*, in: *Catholic World*, sv. LXVII, září 1898.

Na Dreyfusově aféře zneklidňovalo především to, že lůza nebyla sama, kdo musel jednat po mimoparlamentní linii. Celá menšina, která vlastně bojovala za parlament, demokracii a republiku, byla také nucena vést svoji bitvu mimo sněmovnu. Jediný rozdíl mezi těmito dvěma skupinami byl v tom, že jedna z nich pracovala v ulicích, zatímco druhá využívala tisku a soudů. Jinými slovy, celý francouzský politický život během Dreyfusovy aféry se odehrával mimo parlament. A oněch několik parlamentních hlasů ve prospěch armády a proti obnovení procesu nijak neoslabuje tento závěr. Je třeba mít na paměti, že když se názor parlamentu začínal měnit, krátce před zahájením Pařížské výstavy, mohl ministr války Gallifet pravdivě prohlásit, že to v žádném případě nevyjadřuje náladu v zemi.⁸⁵ Na druhé straně, hlasy proti obnovení procesu lze vykládat jako souhlas s politikou *coup d'état*, kterou se jezuité a jistí radikální antisemité snažili s pomocí armády zavést.⁸⁶ Byl to spíše důsledek prostého odporu k jakékoli změně statu quo. Je třeba objektivně říci, že stejně převažující většina sněmovny by byla odmítla vojensko-klerikální diktaturu.

Ti členové parlamentu, kteří se naučili považovat politiku za profesionální zastoupení nezadatelných zájmů, byli samozřejmě zainteresováni na zachování takového stavu, na němž záviselo jejich „poslání“ a zisky. Dreyfusův případ navíc ukázal, že lid rovněž chtěl, aby jejich zástupci spíše sledovali své vlastní specifické zájmy, než aby se chovali jako státníci. Zmiňovat se o případu v předvolební kampani bylo velice nemoudré. Kdyby jediným důvodem byl býval antisemitismus, byla by bývala situace dreyfusianů jistě beznadějná. Ve skutečnosti tomu bylo tak, že v průběhu voleb již měli poměrně dobrou podporu dělnické třídy. Nicméně i ti, kdo stáli na straně Dreyfuse, neměli zájem na tom, aby se tato

⁸⁵ Gallifet, ministr války, napsal Waldeckovi: „Nezapomínejme na to, že většina lidí ve Francii jsou antisemité. Naše postavení bude proto takové, že na jedné straně budeme mít celou armádu a většinu Francouzů, nemluvě o státních úřednících a senátorech;...“, srv. J. Reinach, cit. d., V, str. 579.

⁸⁶ Nejznámější z těchto pokusů je pokus Déroutěda, který se při pohřbu prezidenta Paula Faura v únoru 1899 snažil vyprovokovat generála Rogeta ke vzpouře. Němečtí vyslanci a *chargés d'affaires* v Paříži hlásili takové pokusy každých pár měsíců. Situaci dobře shrnul M. Barrès, cit. d., str. 4: „V Rennes jsme našli naše bitevní pole. Potřebovali jsme pouze vojáky, či přesněji generály, nebo ještě přesněji – jednoho generála.“ Ovšem nebylo náhodou, že takový generál neexistoval.

politická otázka zatahovala do voleb. A Jaurès přišel o svůj mandát právě proto, že trval na tom, že případ bude jádrem jeho kampaně.

Jestliže se Clemenceauovi a dreyfusianům podařilo získat na podporu zápasu o obnovení procesu řadu přívrženců ze všech tříd společnosti, katolíci reagovali naopak jako blok; nebylo mezi nimi rozdílných názorů. To, co vykonávali jezuité svým vlivem na aristokracii a generální štáb, vykonávali pro střední a nižší vrstvy assumptionisté, jejichž orgán *La Croix* měl nejvyšší náklad ze všech katolických listů ve Francii.⁸⁷ Jak jezuité, tak assumptionisté založili svou agitaci proti republice na případu Židů. Obě skupiny se prezentovaly jako obhájci armády a všeobecného blaha proti machinacím „mezinárodního židovstva“. Ovšem nápadnější než názor katolíků ve Francii byla skutečnost, že katolický tisk na celém světě byl jednotný ve svém postoji proti Dreyfusovi. „Všichni tito novináři na slovo poslouchali a stále poslouchají své nadřízené.“⁸⁸ Jak se případ vyvíjel, bylo čím dál tím jasnější, že protižidovská propaganda ve Francii sledovala mezinárodní linii. List *Civiltà Cattolica* například prohlásil, že Židé musejí být vyloučeni ze všech států, z Francie, Německa, Rakouska a Itálie. Katoličtí politikové si jako jedni z prvních uvědomili, že moderní mocenská politika musí být založena na vzájemném působení koloniálních ambicí. Proto byli také první, kdo spojili antisemitismus s imperialismem, a prohlásili, že Židé jsou agenty Anglie, čímž ztotožnili nepřátelství vůči nim s anglofóbií.⁸⁹ Dreyfusův případ, v němž byli Židé hlavními aktéry, jim tak k jejich hře poskytl vítanou příležitost. Jestliže Anglie vzala Francouzům Egypt, na vině byli Židé,⁹⁰ protože hnutí za anglo-americké spojení bylo samozřejmě důsledkem „Rothschildova imperialismu“.⁹¹ Že se katolická hra neomezovala na Francii, vyšlo jasně najevo, jakmile roztažení opony odhalilo tuto specifickou scénu. Na konci roku 1899, když byl

⁸⁷ Brogan dokonce obvinil assumptionisty z veškeré klerikální propagandy.

⁸⁸ K. V. T., cit. d., str. 597.

⁸⁹ „Původní podnět k aféře přišel pravděpodobně z Londýna, kde způsobila Konžsko-Nilská mise z let 1896–1898 jisté znepokojení“; tolik Ch. Maurras, in: *Action Française*, 14. července 1935. Katolický tisk v Londýně hájil jezuity; viz *The Jesuits and the Dreyfus Case*, in: *The Month*, díl XVIII, 1899.

⁹⁰ *Civiltà Cattolica*, 5. únor 1898.

⁹¹ Viz především charakteristický článek reverenda G. McDermonta, C.S.P., *Mr. Chamberlain's Foreign Policy and the Dreyfus Case*, in: *Catholic World*, sv. LXVII, září 1898.

proti utiskovatelům. Clemenceau byl jedním z mála opravdových přátel, které moderní židovstvo mělo, právě proto, že uznal a prohlásil před celým světem, že Židé jsou jedním z utiskovaných národů Evropy. Antisemita má tendenci vidět v židovském zbohatlíkovi vyšvihnuvšího se páriu; a proto se v každém hokynáři obává budoucího Rothschilda a v každém šnórerovi budoucího zbohatlíka. Ale Clemenceau, ve své spalující vášni po spravedlnosti, považoval i Rothschildy za členy utlačovaného národa. Jeho obavy z národního neštěstí Francie mu otevřely oči i srdce i pro ty „ubozáky, kteří se stavějí jako vůdci svého lidu a pak jej promptně nechají na holičkách“, pro ony ustrašené a porobené, kteří ve své neznalosti, slabosti a strachu byli obdivem k silnějším tak oslněni, že je předem vyloučili jako své možné partnery v jakémkoli aktivním zápase, a kteří byli schopni „běžet na pomoc vítězi“ teprve tehdy, když bitva již byla vyhraná.⁹⁶

6. Milost a její význam

Že je Dreyfusovo drama komedií, vyšlo najevo až v posledním jednání. Tím *deus ex machina*, který sjednotil rozpolcenou zemi, přiměl parlament změnit názor ve prospěch obnovení procesu a nakonec usmířil nesourodé skupiny národa od extrémní pravice až k socialistům, nebylo nic jiného než Světová výstava v Paříži roku 1900. Tam, kde ve snaze změnit názor parlamentu ve prospěch Dreyfuse neuspěly Clemenceauovy úvodníky, Zolův patos, Jaurèsovy projevy a obecná nenávisť vůči duchovenstvu a aristokracii, uspěl nakonec strach z bojkotu. Týž parlament, který o rok dříve jednohlasně zamítl obnovu procesu, odhlasoval nyní dvoutřetinovou většinou nedůvěru antidreyfusíánské vládě. V červenci 1899 se dostal k moci Waldeck-Rousseauův kabinet. Prezident Loubet dal Dreyfusovi milost a celou aféru zlikvidoval. Výstava mohla být otevřena pod nejzářivějším z obchodních nebí a nastalo obecné sbratřování: dokonce i socialisté se stali přijatelnými pro vládní funkce; Millerand, první socialistický ministr v Evropě, dostal resort obchodu.

⁹⁶ Viz články G. Clemenceaua *Le Spectacle du jour, Et les Juifs!*, *La Farce du syndicat* a *Encore les juifs!*, in: *L'Iniquité*.

Parlament se stal zastáncem Dreyfuse! To byl ale závěr. Pro Clemenceaua to byla samozřejmě porážka. Až do samotného hořkého konce odsuzoval pochybnou milost a ještě pochybnější amnestii. „Jediným výsledkem toho všeho,“ napsal Zola, „je páchnoucí milost pro muže cti i pro násilníky současně. Všichni byli hozeni do jednoho pytle.“⁹⁷ Clemenceau zůstal stejně jako na začátku úplně sám. Socialisté – a především Jaurès – uvítali jak milost, tak amnestii. Koneckonců jim zajistily místo ve vládě a mnohem větší zastoupení jejich specifických zájmů. O pár měsíců později, v květnu 1900, když byl zajištěn úspěch světové výstavy, vyšla konečně pravda na povrch. Všechny usmířovací taktiky měly jít na účet dreyfusianů. Návrh na další obnovení procesu byl zavržen 425 hlasy proti 60, a dokonce ani Clemenceauova vlastní vláda v roce 1906 nedokázala situaci změnit; netroufla si svěřit obnovený proces normálnímu soudnímu dvoru. Osvobozující (nelegální) rozsudek vynesený odvolacím soudem byl kompromisem. Ale Clemenceauova porážka neznamenal vítězství církve a armády. Odluka církve od státu a zákaz církevního školství znamenaly konec politického vlivu katolicismu ve Francii. Podobně pak podřízení zpravodajské služby ministerstvu války, to jest civilnímu orgánu, připravilo armádu o její vyděračský vliv na kabinet a na sněmovnu a o oprávnění provádět vlastní policejní vyšetřování.

V roce 1909 byl Drumont kandidátem na členství v Akademii. Kdysi byl jeho antisemitismus veleben katolíky a nadšeně vítán lidem. Ovšem nyní musel tento „největší historik od dob Fustela“ (Lemaître) ustoupit Marcelu Prévostovi, autorovi poněkud pornografických *Demi-Vierges*, a nový „nesmrtelný“ přijal gratulace od jezuity otce Du Laca.⁹⁸ Dokonce i tovaryšstvo Ježíšovo urovnalo svůj spor s třetí republikou. Konec Dreyfusova případu byl také koncem klerikálního antisemitismu. Kompromis přijatý třetí republikou očistil obžalovaného, aniž mu umožnil řádný proces, a současně omezil činnost katolických organizací. Zatímco Bernard Lazare žádal rovná práva pro obě strany, povolil stát jednu výjimku pro Židy a další, která ohrozila svobodu svědomí katolí-

⁹⁷ Srv. Zolův dopis ze 13. září 1899, in: *Correspondance: lettre à Maître Labori*.

⁹⁸ Srv. W. Herzog, cit. d., str. 97.

ků.⁹⁹ Obě strany, které ve skutečnosti byly ve sporu, byly postaveny mimo zákon, a tak židovská otázka na jedné straně a politický katolicismus na straně druhé byly napříště vykázány z arény praktické politiky.

Tak se uzavírá jediná epizoda, v níž podzemní síly devatenáctého století vystoupily do plného světla zaznamenané historie. Jediným viditelným důsledkem toho všeho bylo zrození sionistického hnutí – jediné politické reakce, jakou Židé kdy našli na antisemitismus, a jediné ideologie, v níž brali vážně nepřátelství, které je postavilo do centra světového dění.

⁹⁹ Lazarův postoj v Dreyfusově aféře popisuje nejlépe Ch. Péguy, *Notre Jeunesse*, in: *Cahiers de la quinzaine*, Paris 1910. Péguy považoval Lazara za skutečného představitele židovských zájmů a jeho požadavky formuloval následujícím způsobem: „Byl stoupencem nestrannosti zákona. Nestrannosti zákona v Dreyfusově případě, nestrannosti zákona v případě církevních řádů. Vypadá to jako malichernost; může to však vést daleko. Jeho to dovedlo k osamění v okamžiku smrti.“ (Text citován z úvodu k Lazarově knize *Job's Dungheap*.) Lazare byl jedním z prvních dreyfusianů, který protestoval proti zákonu o církevních sborech.

IMPERIALISMUS

Část druhá

ků.⁹⁹ Obě strany, které ve skutečnosti byly ve sporu, byly postaveny mimo zákon, a tak židovská otázka na jedné straně a politický katolicismus na straně druhé byly napříště vykázaný z arény praktické politiky.

Tak se uzavírá jediná epizoda, v níž podzemní síly devatenáctého století vystoupily do plného světla zaznamenané historie. Jediným viditelným důsledkem toho všeho bylo zrození sionistického hnutí – jediné politické reakce, jakou Židé kdy našli na antisemitismus, a jediné ideologie, v níž brali vážně nepřátelství, které je postavilo do centra světového dění.

⁹⁹ Lazarův postoj v Dreyfusově aféře popisuje nejlépe Ch. Péguy, *Notre Jeunesse*, in: *Cahiers de la quinzaine*, Paris 1910. Péguy považoval Lazara za skutečného představitele židovských zájmů a jeho požadavky formuloval následujícím způsobem: „Byl stoupencem nestrannosti zákona. Nestrannosti zákona v Dreyfusově případě, nestrannosti zákona v případě církevních řádů. Vypadá to jako malichernost; může to však vést daleko. Jeho to dovedlo k osamění v okamžiku smrti.“ (Text citován z úvodu k Lazarově knize *Job's Dungheap*.) Lazare byl jedním z prvních dreyfusiánů, který protestoval proti zákonu o církevních sborech.

IMPERIALISMUS

Část druhá

„Anektoval bych i planety, kdybych mohl.“

Cecil Rhodes

V

POLITICKÁ EMANCIPACE BURŽOAZIE

Tři desetiletí mezi lety 1884 a 1914 dělí devatenácté století, které skončilo bojem o Afriku a zrodem pan-hnutí, od století dvacátého, které začalo první světovou válkou. Tato léta jsou obdobím imperialismu s jeho strnulým klidem v Evropě a závratným rozvojem v Asii a Africe.¹ Některé základní rysy této doby se zdají tak blízké totalitním fenoménům dvacátého století, že je možná opodstatněné pokládat celé období za přípravnou etapu pro nadcházející katastrofy. Na druhé straně činí tuto dobu její klid, jak se zdá, ještě v mnohém součástí století devatenáctého. Sotva se můžeme vyhnout tomu, abychom se na tuto blízkou, a přece vzdálenou minulost dívali přemoudřelýma očima těch, kdo znají konec příběhu dopředu, kdo vědí, že tato minulost vedla k téměř úplnému přerušení plynulého toku dějin Západu, jak jsme je znali přes dva tisíce let. Musíme si však také přiznat jistou nostalgii po tom, co lze stále nazývat „zlatým věkem bezpečí“, to jest po době, kdy i hrůzy se ještě vyznačovaly jistou zdrženlivostí a byly ovládány slušností, takže mohly být spojovány s všeobecnou přítomností zdravého rozumu. Jinými slovy, jakkoli je nám tato minulost blízká, jsme si dokonale vědomi toho, že naše zkušenost koncentračních táborů a továren na smrt je vzdálená jejímu celkovému ovzduší tak, jako je vzdálená kterémukoli jinému období západních dějin.

Hlavní vnitroeuropskou událostí imperialistického období byla politická emancipace buržoazie, která byla až do té doby první společenskou třídou v dějinách, jež dosáhla přednostního hospodářského postavení, aniž přitom usilovala o politickou nadvládu. Buržoazie se rozvíjela uvnitř národního státu a spolu s tímto státem, který skoro a priori vládl třídně rozdělené společnosti i nad ní.

¹ J. H. Hobson, *Imperialism*, London 1905, 1938, str. 19: „Třebaže se z pohodlnosti považuje za začátek vědomé politiky imperialismu rok 1870, je zřejmé, že tato tendence dosáhla své plné síly až někdy v polovině osmdesátých let... asi kolem roku 1884.“

I když se buržoazie již ustavila jako vládnoucí třída, veškerá politická rozhodnutí ponechala státu. Až když se ukázalo, že národní stát není vhodným rámcem pro další růst kapitalistické ekonomiky, stal se skrytý boj mezi státem a společností otevřeně bojem o moc. Během imperialistického období nedosáhly ani stát ani buržoazie rozhodného vítězství. Národní instituce důsledně vzdorovaly brutalitě a megalomanií imperialistických aspirací a pokusy buržoazie využít státu a jeho mocenských nástrojů ke svým ekonomickým záměrům měly vždy jen poloviční úspěch. To se změnilo, když německá buržoazie vsadila vše na hitlerovské hnutí a snažila se vládnout za pomoci lůzy; tehdy se však ukázalo, že je příliš pozdě. Buržoazii se podařilo zničit národní stát, bylo to však Pyrrhovo vítězství; ukázalo se, že lůza je docela dobře schopna postarat se o politiku sama a zlikvidovat buržoazii spolu se všemi ostatními třídami a institucemi.

1. Expanze a národní stát

„Expanze je všechno,“ řekl Cecil Rhodes a propadl zoufalství, protože noc co noc viděl nad hlavou „hvězdy... ony rozlehlé světy, k nimž nikdy nemůžeme dospět. Anektoval bych i planety, kdybych mohl.“² Rhodes objevil hybný princip nové imperialistické epochy (za necelá dvě desetiletí vzrostlo britské koloniální panství o 4,5 milionu čtverečních mil a 66 milionů obyvatel, francouzský stát dosáhl 3,5 milionu čtverečních mil a 26 milionů obyvatel, Němci získali novou říši o jednom milionu čtverečních mil a 13 milionech místních obyvatel a Belgie nabyla díky svému králi 900 000 čtverečních mil s 8,5 miliony obyvatelstva);³ a přece v záblesku moudrosti rozpoznal v témž okamžiku inherentní nesmyslnost tohoto principu a jeho rozpor s lidskou situací. Ani proniknutí do podstaty věci, ani její stinná stránka přirozeně nezměnily Rhodesův způsob jednání. Rhodes těchto záblesků moudrosti, které ho

² Viz S. G. Millin, *Rhodes*, London 1933, str. 138.

³ Tato čísla, která uvádí C. J. H. Hayes, *A Generation of Materialism*, New York 1941, str. 237, zahrnují období let 1871–1900. Viz také J. H. Hobson, cit. d., str. 19: „Během patnácti let se k Britskému impériu připojilo asi 3,75 milionů čtverečních mil, k Německu 1 milion čtverečních mil se 14 miliony obyvatel a k Francii 3,5 milionu čtverečních mil s 37 miliony obyvatel.“

zavedly tak daleko za běžné schopnosti ambiciózního obchodníka s výrazným sklonem k megalomanii, nijak nevyužil.

„Světová politika je pro národ tím, čím je megalomanie pro jednotlivce,“⁴ řekl Eugen Richter (vůdce německé pokrokové strany) asi ve stejném historickém okamžiku. Avšak jeho opozice v říšském sněmu proti Bismarckovu návrhu podpořit soukromé společnosti založením obchodních a námořních kolonií jasně ukázala, že ekonomickým potřebám národa té doby rozuměl ještě méně než sám Bismarck. Vypadalo to, jako by ti, kdo se stavěli proti imperialismu nebo ho přehlíželi – jako Eugen Richter v Německu, Gladstone v Anglii nebo Clemenceau ve Francii –, ztratili kontakt se skutečností a neuvědomovali si, že obchod a ekonomika již všechny státy zapletly do světové politiky. Národní princip vedl k provinční nevědomosti a bitva vedená zdravým rozumem byla ztracena.

Jedinými odměnami důsledného odporu jakéhokoli státníka proti imperialistické expanzi byly zdrženlivost a zmatení. V roce 1871 odmítl Bismarck nabídnuté francouzské kolonie v Africe výměnou za Alsasko-Lotrinsko a o dvacet let později požadoval od Velké Británie Helgoland oplátkou za Ugandu, Zanzibar a Pemu – vanu za dvě království, jak mu nikoli neprávem říkali němečtí imperialisté. V osmdesátých letech se Clemenceau postavil proti skupině imperialistů ve Francii, kteří chtěli vyslat do Egypta expediční armádu proti Britům, a o třicet let později postoupil mosulská ropná pole Anglii kvůli francouzsko-britskému spojení. Gladstone byl v Egyptě veřejně odsouzen Cromerem jako „muž, kterému nelze bezpečně svěřit osudy Britského impéria“.

Státníci, kteří uvažovali především z hlediska pevně stanoveného národního teritoria, se imperialismu obávali právem, až na to, že byl něčím víc než jen tím, co nazývali „zámořská dobrodružství“. Spíše instinktem než rozumem poznali, že tento nový expanzivní pohyb, v němž „patriotismus... je nejlépe vyjádřen vyděláváním peněz“ (Hübbe-Schleiden) a v němž je národní vlajka „obchodním přínosem“ (Rhodes), by mohl politickou podstatu národního státu jen zničit. Dobyvačnost a budování říše měly z velmi dobrých důvodů špatnou pověst. Byly úspěšně prováděny jen těmi vládami,

⁴ Viz E. Hasse, *Deutsche Weltpolitik*, in: *Flugschriften des Alldeutschen Verbandes*, č. 5, 1897, str. 1.

kteří podobně jako římská republika byly primárně založeny na právu, takže po dobytí území mohla následovat integrace nejrůznorodějšího obyvatelstva tím, že se mu vnutilo zavedené právo. Avšak národní stát, založený na aktivním souhlasu stejnorodé populace s její vládou (*le plébiscite de tous les jours*)⁵, postrádal takový jednotící princip, a v případě dobytí území musel spíše asimilovat než integrovat, spíše prosadit souhlas než spravedlnost, tž znamená zvrhnout se v tyranii. Robespierre si toho byl velmi dobře vědom, když zvolal: „*Périssent les colonies si elles nous en coûtent l'honneur, la liberté.*“

Expanze jakožto stálý a nejvyšší cíl politiky je hlavní politickou myšlenkou imperialismu. Protože neznamená ani dočasné kořistění ani trvalejší přizpůsobení si dobytého území, je to zcela nový pojem v dlouhých dějinách politického myšlení a jednání. Důvodem této překvapující originalnosti – překvapující proto, že zcela nové pojmy jsou v politice velmi vzácné – je prostě to, že tento pojem není ve skutečnosti vůbec politický, ale pochází z oblasti obchodní spekulace, v níž expanze znamenala neustálé rozšiřování průmyslové výroby a hospodářských transakcí, charakteristické pro devatenácté století.

V ekonomické oblasti byla expanze přiměřeným pojmem, protože průmyslový růst byl fungující skutečností. Expanze znamenala růst aktuální výroby zboží, které se mělo použít a spotřebovat. Procesy výroby jsou stejně neomezené jako schopnost člověka vyrábět pro lidský svět, zařizovat ho, vybavovat a vylepšovat. Když výroba a hospodářský růst poklesly, nebyly jejich meze ani tak ekonomické jako spíše politické, jelikož výroba a rozdělování výrobků závisely na mnoha různých lidech, kteří byli organizováni ve značně odlišných politických útvarech.

Imperialismus se zrodil tehdy, když vládnoucí třída kapitalistické výroby vystoupila proti státním omezením své hospodářské expanze. Buržoazie se obrátila k politice z ekonomické nutnosti; neboť jestliže se nechtěla vzdát kapitalistického systému, jehož

⁵ V klasickém eseji *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris 1882, zdůraznil E. Renan „skutečný souhlas, touhu žít společně a vůli důstojně uchovat dědictví, jež se dochovalo, nerozdělené“ jako hlavní prvky, které drží jednotlivé lidi pohromadě tak, že vytvářejí národ. Překlad citován podle *The Poetry of the Celtic Races, and other Studies*, London 1896.

základním zákonem je neustálý hospodářský růst, musela tento zákon vnutit své domácí vládě a prohlásit expanzi za konečný politický cíl zahraniční politiky.

Se sloganem „expanze pro expanzi“ se buržoazie pokusila přesvědčit vládní koalice, aby vstoupily na cestu světové politiky, a částečně uspěla. Na okamžik se zdálo, že nová politika, kterou navrhovala, nalezne přirozené hranice a rovnováhu právě díky tomu, že několik států začalo svou expanzi současně a jako soutěž. Imperialismus bychom vskutku mohli v jeho počátečních fázích popsat ještě jako boj „soutěžících impérií“ a tak ho odlišit od „ideje impéria v antickém a středověkém světě, [která] byla idejí federace států pod něčí nadvládou, pokrývající... celý známý svět“.⁶ Ale takováto soutěživost byla jen jedním z mnoha pozůstatků minulé éry, opravňujícím stále převládající národní princip, podle něhož je lidstvo rodinou národů soutěžících o dokonalost, nebo opravňujícím liberální přesvědčení, podle kterého si soutěživost automaticky vytvoří předem dané stabilizující meze dříve, než jeden ze soutěžících zlikviduje všechny ostatní. Avšak tato šťastná rovnováha sotva mohla být nevyhnutelným výsledkem tajemných ekonomických zákonů, zato se ale široce opírala o politické a ještě více o policejní instituce, které zabráňovaly soutěžícím užívat revolvery. Těžko lze pochopit, že by soutěživost mezi plně vyzbrojenými obchodními koncerny – „impérii“ – mohla končit něčím jiným než vítězstvím jednoho a smrtí druhých. Jinými slovy, soutěživost není principem politiky o nic víc než expanze a právě tak jako ona potřebuje politickou moc, aby ji řídila a kontrolovala.

Politický systém nelze na rozdíl od ekonomického rozšiřovat donekonečna, protože není založen na lidské produktivitě, která je ve skutečnosti neomezená. Ze všech forem řízení i organizování lidí vyhovuje neomezenému růstu nejméně stát národní, protože upřímný souhlas v jeho základě nemůže trvat donekonečna a jen zřídka a obtížně se ho dosahuje u porobeného obyvatelstva. Žádný národní stát nikdy nemůže s čistým svědomím usilovat o podmanění cizího obyvatelstva, protože čisté svědomí zde plyne pouze z přesvědčení vítězného národa o tom, že zavádí lepší zákony barbarům⁷. Zde si stát nicméně udělal představu o svém právu jakožto

⁶ J. H. Hobson, cit. d.

⁷ Špatné svědomí plynoucí z tohoto přesvědčení, že souhlas je základem

přímém důsledku specifické národní povahy, která je nezdůvodnitelná mimo jeho obyvatelstvo a mimo hranice jeho území.

Kdekoli se objevil národní stát jako dobyvatel, probudil mezi porobeným obyvatelstvem národní vědomí a touhu po nezávislosti, a tím zmařil všechny opravdové snahy o vytvoření říše. Francouzi přiřčenili Alžírsko jako provincii k mateřské zemi, ale nemohli se odhodlat k tomu, aby arabskému lidu vnutili i své zákony. Raději dále respektovali islámské právo a svým arabským občanům udělovali „osobní status“, a vytvořili tak nesmyslný hybrid formálně francouzského území, které je právně součástí Francie stejně jako département de la Seine, jehož obyvatelé však nejsou francouzskými občany.

První britští „budovatelé impéria“, ačkoli vkládali důvěru v dobyvačnou politiku jako stálou metodu vlády, nebyli přitom nikdy schopni začlenit své nejbližší sousedy, Iry, do rozsáhlého systému Britského impéria ani Britského společenství národů; a když po poslední válce dostalo Irsko status dominia a bylo přivítáno jako plnoprávný člen Britského společenství, zmíněný nezdar byl stejně skutečný, i když méně hmatatelný. Nejstarší „država“ a nejnovější dominium jednostranně vypovědělo svůj status dominia (v roce 1937) a zprůtrhalo všechny svazky s anglickým národem tím, že se odmítlo účastnit války. Vláda Anglie neprobudila permanentním dobýváním, když „se jí jednoduše nepodařilo zničit“ Irsko (Chesterton), ani tak svého vlastního „dřímajícího génia imperialismu“⁸ jako spíše ducha národního odporu v Irech.

Národnostní struktura Spojeného království znemožňovala rychlou asimilaci a začlenění porobeného obyvatelstva; Britské společenství nikdy nebylo „společenstvím národů“, bylo dědicem Spojeného království, *jediným* národem roztroušeným po celém světě.

pro veškeré politické uspořádání, popisuje velmi dobře H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919–1925*, Boston-New York 1934, když se zabývá britskou politikou v Egyptě: „Ospravedlnění naší přítomnosti v Egyptě se i nadále zakládá nikoli na hájitelném právu dobývání či síly, nýbrž na našem vlastním přesvědčení, že základem je souhlas. Ten neměl v roce 1919 žádnou artikulovanou podobu. Tu dramaticky vyprovokovala egyptská vzpoura v březnu 1919.“

⁸ Jak říká lord Salisbury, když se raduje z porážky Gladstoncova prvního návrhu zákona o samosprávě. V následujících dvaceti letech konzervativní – v této době to znamená imperialistické – vlády (1885–1905) anglicko-irský konflikt nejen nebyl vyřešen, ale stal se mnohem naléhavějším. Viz též G. K. Chesterton, *The Crimes of England*, 1915, str. 57 nn.

Rozptýlení a kolonizace politický systém nerozšířily, nýbrž transplantovaly, s tím výsledkem, že členové nového, federovaného útvaru zůstali těsně svázáni se společnou mateřskou zemí z nesporně pádných důvodů společné minulosti a společného zvykového práva. Irský příklad dokazuje, jak bylo Spojené království nezpůsobilé k vybudování imperiálního systému, ve kterém by mohlo žít spokojeně pohromadě mnoho různých národů.⁹ Britský národ dokázal, že není mistrem v římském umění budování impéria, nýbrž v napodobování řeckého modelu kolonizace. Angličtí kolonisté, místo aby dobývali a vnucovali vlastní právo cizímu obyvatelstvu, se usadili na čerstvě získaném území ve všech koutech světa a zůstali příslušníky téhož britského národa.¹⁰ Ještě se uvidí, zda federovaný systém Společenství, podivuhodně vybudovaný na faktu rozptýlení jednoho národa po zeměkouli, bude dostatečně pružný, aby vyvážil zásadní problémy tohoto národa s budováním impéria a trvale uznal ne-britské obyvatele za plnoprávné „společníky v koncernu“ Společenství. Existující status dominia Indie – mimochodem status, který rozhodně odmítli indiští

⁹ Je stále hádankou, proč se Tudorcům v počátečních fázích národního vývoje nepodařilo přičlenit Irsko k Velké Británii, jako se rodu Valois podařilo přičlenit Bretaň a Burgundsko k Francii. Možná, že podobný proces byl násilně přerušen Cromwellovým režimem, který považoval Irsko jen za pořádný kus kořisti, jež se má rozdělit mezi jeho služebníky. Po Cromwellově revoluci, pro utvoření britského národa stejně důležité jako Francouzská revoluce pro Francouze, dosáhlo již Spojené království takového stupně zralosti, jaký je trvale doprovázen ztrátou schopnosti asimilace a integrace, kterou má stát určitého národa jen ve svých počátečních fázích. To, co pak následovalo, byl vskutku jeden dlouhý smutný příběh, v němž „nátlak byl konán ne proto, aby mohli lidé klidně žít, ale proto, aby mohli klidně zemřít“ (G. K. Chesterton, cit. d., str. 60).

K historickému přehledu irské otázky včetně nejnovějšího vývoje srv. vynikající nezaujatou studii N. Mansergha, *Britain and Ireland*, in: *Longman's Pamphlets on the British Commonwealth*, London 1942.

¹⁰ Velmi charakteristické je následující tvrzení J. A. Frouda z doby krátce před začátkem imperialistické éry: „Stanovme již jednou, že Angličan, jenž emigruje do Kanady nebo do Kapska nebo do Austrálie nebo na Nový Zéland, neztrácí svou státní příslušnost, protože je stále na anglické půdě, jako by byl v Devonshire či v Yorkshiru, a zůstane Angličanem, dokud potrvá anglické impérium; a kdybychom použili čtvrtinu částky, která se potopila v bažinách u krymské Balaklavy, na vyslání a usazení dvou milionů našich lidí v oněch koloniích, přispělo by to k základní síle naší země více než všechny války, do nichž jsme se zapletli od Agincourtu po Waterloo.“ Citováno podle R. L. Schuylera, *The Fall of the Old Colonial System*, New York 1945, str. 280–281.

nacionalisté během války – byl často považován za dočasné a přechodné řešení.¹¹

Vnitřní rozpor mezi politicky organizovanou národní společností a dobýváním jakožto politickým prostředkem byl patrný od vzniku napoleonského snu. Právě kvůli této zkušenosti, a nikoli z humanitárních ohledů byla pak dobyvačná politika oficiálně odsouzena a hrála menší úlohu při urovnání okrajových konfliktů. Neúspěch napoleonských snah sjednotit Evropu pod francouzskou vlajkou byl jasným znamením toho, že dobývání vedené národem vede buď k plnému probuzení národního vědomí u porobeného obyvatelstva a následné vzpourě proti dobyvateli, nebo k tyranii. A ačkoli tyranie, protože nepotřebuje žádný souhlas, může úspěšně vládnout cizímu obyvatelstvu, může se u moci udržet jen tehdy, zničí-li především národní instituce mateřské země.

Na rozdíl od Britů a všech ostatních evropských národů se Francouzi v moderní době skutečně snažili zkombinovat *ius a imperium* a vybudovat impérium ve starém římském smyslu. Jako jediní se alespoň pokusili rozvinout politicky organizovanou národní společnost v imperiální politický systém ve víře, že „francouzský národ vyrazil na pochod... aby šířil přednosti francouzské civilizace“; chtěli přičlenit zámořské kolonie k národnímu celku tak, že pokládali porobené obyvatele „jak za... bratry, tak za poddané-bratry, sbratřené společnou francouzskou civilizací a poddané v tom, že jsou učedníky francouzského standardu a následovníky francouzského vedení“.¹² To se částečně uskutečnilo, když barevní

¹¹ Významný jihoafrický spisovatel J. Disselboom vyjádřil velmi nepokrytě postoj obyvatel Společenství k této otázce: „Velká Británie je pouze společníkem v koncernu... všechno pocházelo z téhož těsně propojeného akciového kapitálu... Ony části impéria, které neobývají rasy, o nichž toto platí, nebyly nikdy společníky v tomto koncernu. Byly soukromým vlastnictvím vládnoucího společníka... Můžete mít bělošskou nadvládu, nebo můžete mít dominium Indie, ale nemůžete mít obojí.“ Citováno podle A. Carthilla, *The Lost Dominion*, 1924.

¹² E. Barker, *Ideas and Ideals of the British Empire*, Cambridge 1941, str. 4. Viz též velmi dobré úvodní poznámky o založení francouzského impéria v *The French Colonial Empire*, in: *Information Department Papers*, č. 25, vyd. The Royal Institute of International Affairs, London 1941, str. 9 nn. „Cílem je začlenit koloniální obyvatelstvo do francouzského národa nebo, kde to u primitivnějších společností není možné, 'přičlenit' je tak, že rozdíl mezi *la France métropole* a *la France d'outremer* bude stále více rozdílem geografickým, a nikoli fundamentálním.“

poslanci zaujali svá místa ve francouzském parlamentu a když bylo Alžírsko prohlášeno za département Francie.

Výsledkem tohoto odvážného podniku bylo obzvláště brutální vykořisťování zámořských kolonií v zájmu národa. V rozporu se všemi teoriemi bylo francouzské impérium ve skutečnosti hodnoceno z hlediska národní obrany,¹³ a kolonie byly považovány za země vojáků, země, které mají poskytovat *force noire* na ochranu obyvatel Francie před jejich národními nepřáteli. Poincarého slavná věta z roku 1923, „Francie není zemí čtyřiceti milionů lidí; je zemí jednoho sta milionů lidí“, poukazovala jednoduše na objev „hospodárné formy získávání potravy pro děla, produkované metodami masové výroby“.¹⁴ I když Clemenceau tvrdil na mírových jednáních v roce 1918, že jeho zájmem je výhradně „formovat na základě neomezeného práva odvodů černé vojenské oddíly, které by se podílely na obraně francouzského území v Evropě, kdyby byla Francie v budoucnu napadena Německem“,¹⁵ neuchránil, jak dnes už víme, francouzský národ od německé agrese, třebaže byl jeho plán generálním štábem proveden; zato ale zasadil smrtící ránu stále ještě nejisté možnosti francouzského impéria.¹⁶ Ve srov-

¹³ Viz G. Hanotaux, *Le Général Mangin*, in: *Revue des Deux Mondes*, 1925, díl 27.

¹⁴ W. P. Crozier, *France and her 'Black Empire'*, in: *New Republic*, 1924, 23. leden.

¹⁵ D. L. George, *Memoirs of the Peace Conference*, New Haven 1939, I, str. 362 nn.

¹⁶ O brutální vykořisťování zámořských kolonií v zájmu národa se rovněž pokusilo Nizozemí v holandské Východní Indii poté, co Napoleonova porážka navrátila holandské kolonie velmi zbídačené mateřské zemi. Místní obyvatelé byli prostřednictvím povinného vzdělávání donuceni otročit holandské vládě. Multatuliho *Max Havelaar*, poprvé zveřejněný v šedesátých letech minulého století, mífil na domácí vládu, a ne na vládní služby v zahraničí. Viz de Kat Angelino, *Colonial Policy*, sv. II (*The Dutch East Indies*, Chicago 1931, str. 45).

Od této metody bylo rychle upuštěno a holandská Indie se na okamžik stala „předmětem obdivu všech kolonizujících národů“. (Sir H. Bell, bývalý guvernér Ugandy, severní Nigérie atd., *Foreign Colonial Administration in the Far East*, 1928, část I.) Holandské metody měly s francouzskými mnoho podobného: udělování evropského statusu zasloužilým domorodcům, zavedení evropského školského systému a další prostředky postupné asimilace. Tím dosáhli Holandané stejného výsledku: silného hnutí za národní nezávislost u podmaněného lidu.

Tato studie opomíjí holandský i belgický imperialismus. Ten první je zvláštní a proměnlivou směsí francouzských a anglických metod; ten druhý je příběhem nikoli o expanzi belgického národa či belgické buržoazie, nýbrž o expanzi bel-

nání s tímto zaslepeným zuřivým nacionalismem vypadali britští imperialisté se svým kompromisním přistoupením na mandátní systém, jako strážci sebeurčení národů. A to přesto, že tohoto mandátního systému okamžitě začali zneužívat „nepřímou vládou“, metodou, která správci dovoluje, aby vládl lidu „ne přímo, ale prostřednictvím jeho vlastních kmenových a místních orgánů“. ¹⁷

Britové se nebezpečné rozporuplnosti, jež je vlastní snaze o vybudování impéria, snažili vyhnout tím, že nechávali porobeným národům volnost pokud jde o jejich kulturu, náboženství a právo, a že zůstávali rezervovaně stranou a zdržovali se šíření britského práva a kultury. To nezabránilo tomu, aby místní obyvatelé nerozvíjeli své národní uvědomění a hlučně se nedožadovali svrchovanosti a nezávislosti – byť to snad mohlo tento proces určitým způsobem zpomalit. Velkou měrou to však posílilo nové imperialistické vědomí a to zásadní, nikoli jen dočasné nadřazenosti člověka nad člověkem, „vyšších plemen“ nad „nižšími“. Tato skutečnost zase naopak aktivovala boj podmaněného obyvatelstva za svobodu a také jej učinila slepým vůči nepopíratelným přínosům britské vlády. Neboť z oné rezervovanosti správců, kteří „navzdory upřímné úctě k domorodcům jako lidem a v některých případech i lásce k nim... téměř do jednoho nevěřili, že jsou či někdy budou schopni si sami bez dozoru vládnout“, ¹⁸ nemohli „domorodci“ vyvodit nic jiného, než že byli navždy vyloučení a vydělení z ostatního lidstva.

Imperialismus neznamena budování impéria a expanze neznamená dobývání. Britští dobyvatelé, oni staří „bořitelé zákonů v Indii“ (Burke), měli málo společného s vývozci britských peněz nebo se správci indického obyvatelstva. Kdyby se ti druzí byli změnili z těch, kdo vydávají nařízení, na ty, kdo tvoří zákony, mohli se stát budovateli impéria. Nicméně pravda je, že anglický národ na tom neměl zájem a sotva by je v tom byl podporoval. Ve skutečnosti po imperialisticky smýšlejících obchodnících následovali státní úřed-

gického krále osobně, neomezované žádnou vládou a nespojené s žádnou další institucí. Holandská i belgická forma imperialismu jsou netypické. Holanďané se v osmdesátých letech dál nerozpínali, ale jen upevňovali a modernizovali své staré državy. Na druhé straně bezpříkladné ukrutnosti, jichž se Belgičané dopustili v Kongu, by bylo příliš nepřiměřené uvádět jako příklad něčeho, co se v zámořských koloniích dělo obecně.

¹⁷ E. Barker, cit. d., str. 69.

¹⁸ S. James, *South of the Congo*, New York 1943, str. 326.

níci, kteří chtěli, „aby Afričan zůstal Afričanem“, protože jen málokterí – ti, kteří dosud nevyrostli, jak to jednou řekl Harold Nicolson, ze svých „chlapeckých ideálů“¹⁹ – mu chtěli pomoci, „aby se stal lepším Afričanem“²⁰, ať už to znamenalo cokoli. V žádném případě nebyli „nakloněni tomu, aby aplikovali administrativní a politický systém své země na ovládání zaostalé populace“,²¹ a věnili tak odlehlé kolonie britské koruny do anglického národa.

Pro imperialismus je charakteristické, že na rozdíl od pravého imperiálního systému, v němž jsou instituce mateřské země různými způsoby začleněny do impéria, zůstávají v imperialismu národní instituce odděleny od koloniální správy, ačkoli směji uplatňovat moc. Skutečnou motivací tohoto oddělení byla zvláštní směs arogance a respektu: nová arogance správců v cizině, kteří se ocitli tváří v tvář „zaostalé populaci“ či „nižším plemenům“, našla svůj korelát v respektu staromódních státníků doma, kteří cítili, že žádný národ nemá právo vnutit svůj zákon cizímu lidu. Patřilo k samé podstatě věci, že arogance se ukázala prostředkem vlády, kdežto respekt, jenž zůstal zcela negativní, nevytvořil žádný nový způsob společného života lidí, jen se mu podařilo bezohlednou imperialistickou vládu dekretů udržet v mezích. Prospěšnému omezujícímu vlivu národních institucí a politiků vděčíme za každý přínos, který přece jenom navzdory všemu mohli mít ne-evropští lidé z panování Západu. Ale koloniální vládní služby nikdy nepřestaly protestovat proti zasahování „nezkušené většiny“ – národa –, která se snažila tlačit „zkušenou menšinu“ – imperialistické správce – „směrem ke kopírování“²² domácí vlády, tj. k vládě, která bude ve shodě s měřítky spravedlnosti a svobody obecně platnými doma.

Jedním příkladem oněch zdánlivě absurdních disparitností mezi příčinou a následkem, které se staly charakteristickým znakem moderních dějin, je, že hnutí expanze pro expanzi vzniklo v národních státech, které jsou více než jiné politické útvary charakterizovány

¹⁹ O těchto chlapeckých ideálech a jejich úloze v britském imperialismu viz kap. VII. To, jak byly rozvíjeny a pěstovány, popisuje R. Kipling v *Stalky and Company*.

²⁰ E. Barker, cit. d., str. 150.

²¹ Lord Cromer, *The Government of Subject Races*, in: *Edinburgh Review*, leden 1908.

²² Tamt.

hranicemi omezenými možnostmi dobytvačné politiky. Nezvládnutelný zmatek v moderní historické terminologii je jenom vedlejším produktem těchto disparitností. Srovnáváním se starověkými říšemi, mylným pokládáním expanze za dobývání, opomíjením rozdílu mezi společenstvím a impériem (který předimperialističtí historikové označovali jako rozdíl mezi osadami a državami či koloniemi a provinciemi, či o něco později rozdíl mezi kolonialismem a imperialismem),²³ jinými slovy opomíjením rozdílu mezi vývozem (britských) lidí a vývozem (britských) peněz,²⁴ se historikové snažili pominout zneklidňující fakt, že tolik důležitých událostí v moderních dějinách vypadá, jako by komáři sami ze sebe pracně udělali velbloudy.

Současní historikové, kteří jsou konfrontováni s pohledem na několik kapitalistů, dravě pátrajících po nových investičních možnostech po celé zeměkouli a odvolávajících se na motivy prospěšné pro přespříliš bohatého člověka a hazardujících s pudry přespříliš chudého člověka, chtějí imperialismus zahalit starou velkolepostí Říma a Alexandra Velikého, velkolepostí, která by všechny následující události učinila lidsky snesitelnějšími. Nepoměr mezi příčinou a následkem byl odhalen slavnou a bohužel pravdivou poznámkou, že Britské impérium vzniklo v záchvatu roztržitosti; a krutě zřejmý se stal v naší době, kdy bylo zapotřebí k odstranění Hitlera světové války, což bylo ostudné právě proto, že to bylo také komické. Něco podobného bylo zjevné již během Dreyfusovy aféry, kdy bylo zapotřebí nejlepších složek národa k ukončení boje, který začal jako groteskní spiknutí a končil jako fraška.

²³ Prvním učencem, který užil termínu „imperialismus“, aby jasně odlišil „impérium“ od „společenství“, byl J. H. Hobson. Zásadní rozdíl byl však vždycky velmi dobře znám. Například princip „koloniální svobody“, pěstovaný všemi liberálními britskými státníky po americké revoluci, byl považován za oprávněný, jen pokud byla kolonie „tvořena z britského lidu či... takové příměsi britské populace, která by zabezpečila zavedení zastupitelských institucí“. Viz R. L. Schuyler, cit. d., str. 236 nn.

V devatenáctém století musíme rozlišovat tři typy zámořských držav v rámci Britského impéria: sídliště pro osídlenec či osady nebo kolonie, jako Austrálie a další dominia; obchodní kolonie a državy, jako Indie; a námořní a vojenské kolonie, jako mys Dobré naděje, které byly drženy kvůli těm předchozím. Všechny tyto državy prodělaly za éry imperialismu změnu své vládní formy i svého politického významu.

²⁴ E. Barker, cit. d.

Jediná velikost imperialismu spočívá v předem ztraceném boji národa proti imperialismu. Tragédií tohoto nesmělého odporu nebylo to, že si noví imperialističtí obchodníci mohli koupit mnoho reprezentantů národa; horší než korupce byla skutečnost, že i ti nepodplatitelní byli přesvědčeni, že imperialismus je jediným způsobem, jak vést světovou politiku. Protože námořní kolonie a přístup k surovinám byly opravdu nezbytné pro všechny národy, tito lidé uvěřili, že anexe a expanze přivodí spásu národa. Jako první nepochopili zásadní rozdíl mezi dřívějším zakládáním obchodních a námořních kolonií za účelem obchodu a novou politikou expanze. Věřili Cecilu Rhodesovi, když jim řekl, „uvědomte si, že nemůžete žít, pokud nebudete mít světový trh“, „že vašim trhem je svět a váš život je svět, a ne Anglie“, a proto že „se musejí zabývat otázkami expanze a retence světa“.²⁵ Aniž chtěli, ba někdy aniž věděli, stali se nejen spoluvíníky imperialistické politiky, ale byli také jako první demaskováni a obviňováni ze svého „imperialismu“. Tak tomu bylo v případě Clemenceaua, který, protože si tak zoufale dělal starosti kvůli budoucnosti francouzského národa, „zimperialističtěl“ v naději, že lidská síla z kolonií ochrání francouzské občany proti agresorům.

Svědomí národa, představované parlamentem a svobodným tiskem, působilo a nedalo pokoj koloniálním správcům ve všech evropských zemích s koloniálním vlastnictvím – v Anglii, Francii, Belgii, Německu i Holandsku. V Anglii byl tento vliv nazýván „imperiálním faktorem“, aby se rozlišilo mezi imperiální vládou se sídlem v Londýně, kontrolovanou parlamentem, a koloniálními správci, čímž byly imperialismu přisouzeny právě ty zásluhy i zbytky spravedlnosti, které se tak horlivě snažil odstranit.²⁶ „Im-

²⁵ S. G. Millin, cit. d., str. 175.

²⁶ Tento nevhodný název má pravděpodobně původ v historii britské vlády v jižní Africe a sahá až do dob, kdy místní guvernéři, Cecil Rhodes a Jameson, zatáhli „imperiální vládu“ v Londýně, zcela proti jejím záměrům, do války proti Búrům. „Ve skutečnosti byl Rhodes, či spíše Jameson, absolutním vládcem území třikrát většího než Anglie, které mohlo být spravováno „bez čekání na zdráhavý souhlas či zdvořilé pokárání vysokého komisaře“ zastupujícího imperiální vládu, jež si podržela jenom „formální kontrolu“. (R. I. Lovell, *The Struggle for South Africa, 1875–1899*, New York 1934, str. 194.) A co se děje na územích, na nichž britská vláda postoupila svou jurisdikci místnímu obyvatelstvu evropského původu, které postrádá všechny tradiční a konstituční zábrany národních států, lze nejlépe vidět na tragickém příběhu Jihoafrické unie od doby

periální faktor“ byl politicky vyjádřen myšlenkou, že domorodci jsou nejen chráněni, ale jaksi zastupováni Brity, „imperiálním parlamentem“.²⁷ V tom se Angličané velmi přiblížili francouzskému experimentu v budování impéria, třebaže nikdy nedošli tak daleko, aby dali skutečné zastoupení porobenému obyvatelstvu. Nicméně zřetelně doufali, že národ jako celek se může chovat jako jakýsi opatrovník svého podmaněného obyvatelstva, a je pravda, že se vždy ze všech sil snažil zabránit tomu nejhoršímu.

Konflikt mezi reprezentanty „imperiálního faktoru“ (který by měl být spíše nazýván národním faktorem) a koloniálními správci probíhá jako červená nit celou historií britského imperialismu. „Prosba“, s níž se Cromer obrátil na lorda Salisburyho během své správy Egypta v roce 1896, „chraň mě před anglickými ministerstvy“,²⁸ se znovu a znovu opakovala, až byl nakonec ve dvacátých letech národ a vše, co ho symbolizovalo, otevřeně obviněn extrémní imperialistickou stranou z hrozící ztráty Indie. Imperialisté byli vždy hluboce podrážděni tím, že vláda Indie musí „ospravedlňovat svou existenci a svou politiku před veřejným míněním v Anglii“; a právě tato kontrola znemožnila přistoupit k oněm opatřením „správních masakrů“,²⁹ jaké se jinde bezprostředně po konci první světové války příležitostně zkoušely jako radikální prostředek k zjednání klidu a pořádku³⁰ a které vskutku mohly nezávislosti Indie zabránit.

její nezávislosti, to znamená od doby, kdy „imperiální vláda“ přestala být oprávněna jakkoli zasahovat.

²⁷ V tomto ohledu je zajímavá diskuse v dolní sněmovně z května roku 1908 mezi Charlesem Dilke a ministrem kolonií. Dilke varoval před tím, aby korunní kolonie dostaly samosprávu, protože by to vedlo k nadvládě bílých plantážníků nad jejich barevnými dělníky. Bylo mu řečeno, že domorodci mají v anglické dolní sněmovně rovněž zastoupení. Viz G. Zöpfl, *Kolonien und Kolonialpolitik*, in: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*.

²⁸ L. J. Zetland, *Lord Cromer*, 1923, str. 224.

²⁹ A. Carhill, *The Lost Dominion*, 1924, str. 41–42, 93.

³⁰ Takové „zjednání klidu a pořádku“ na Blízkém východě popsal velmi podrobně T. E. Lawrence v článku *Francie, Británie a Arabové*, napsaném pro *The Observer* (1920): „Arabové mají zprvu úspěch, přicházejí britské posily jako trestný oddíl. Útočí po svém... na své operační cíle, které jsou mezitím bombardovány dělostřelectvem, letadly či dělovými čluny. Nakonec je eventuálně vesnice vypálena a v oblasti je zjedнан pořádek. Je zvláštní, že při těchto příležitostech nepoužíváme jedovatého plynu. Shazováním bomb na domy zasáhne s nestejným účinkem ženy a děti... Plynovými útoky by celá populace oblastí, které spáchaly přestupek, mohla být elegantně vyhubena; a jako metoda

Podobná nenávist mezi reprezentanty národa a správci kolonií v Africe existovala v Německu. V roce 1897 byl Carl Peters zba-ven svého místa v Německé jihovýchodní Africe a musel se vzdát vládní služby kvůli zvěrstvům spáchaným na domorodcích. Totéž se přihodilo guvernéru Zimmererovi. A v roce 1905 se kmenoví náčelníci poprvé obrátili se svými stížnostmi na říšský sněm, s tím výsledkem, že když je správci kolonií uvrhli do vězení, německá vláda zakročila.³¹

Totéž platí o nadvládě francouzské. Francouzští kolonisté vyvíjeli na generální guvernéry, jmenované vládou v Paříži, buď silný nátlak, jako v Alžírsku, nebo prostě odmítali provádět reformy v zacházení s domorodci, údajně inspirované „slabými demokratickými principy [jejich] vlády“.³² Imperialističtí správci všude cítili, že kontrola národa je jejich samovládě nesnesitelným břemenem a hrozbou.

A imperialisté měli naprosto pravdu. Znali předpoklady moderního ovládání porobeného obyvatelstva lépe než ti, kdo na jedné straně protestovali proti vládnutí dekrery a proti svévolné byrokracii a na druhé straně doufali, že navždy udrží své kolonie k větší slávě národa. Imperialisté věděli lépe než nacionalisté, že politicky organizovaná národní společnost není schopna budovat impérium. Byli si plně vědomi toho, že dobyvačný postup národa a podmaňování si jiných národností, je-li ponechán svému vnitřnímu zákonu, končí pozvednutím těchto národností až k národnímu vědomí a porážkou dobyvatele. Francouzské metody, které se vždy snažily kombinovat národní aspirace s budováním impéria, byly proto mnohem méně úspěšné než metody britské, které byly po osmdesátých letech minulého století otevřeně imperialistické, třebaže omezené mateřskou zemí, která si udržovala národní demokratické instituce.

vlády by to nebylo o nic nemorálnější než současný postup.“ Viz jeho *Letters*, vydané D. Garnettem, New York 1939, str. 311 nn.

³¹ Na druhé straně v roce 1910 musel odstoupit ministr kolonií B. Dernburg, protože hájil domorodce a znepřátelil si tak kolonizátory. Viz M. E. Townsend, *Rise and Fall of Germany's Colonial Empire*, New York 1930, a P. Leutwein, *Kämpfe um Afrika*, Lübeck 1936.

³² Řečeno slovy L. Cayla, bývalého generálního guvernéra Madagaskaru a přítele Pétaina.

2. Moc a buržoazie

Imperialisté ve skutečnosti chtěli expanzi politické moci bez založení politického útvaru. Imperialistická expanze byla vyvolána zvláštním typem hospodářské krize, nadprodukcí kapitálu a vynořením „přebytečných“ peněz, byla důsledkem přílišných úspor, které už nemohly najít výrobní investice v rámci vymezeném hranicemi státu. Poprvé investice moci nepřipravila cestu investici peněz, nýbrž vývoz moci pokorně následoval ve stopách vyvážených peněz, protože hrozilo, že nekontrolovatelné investice ve vzdálených zemích promění širokou vrstvu společnosti ve spekulanty, že změni celou kapitalistickou hospodářskou soustavu ze systému výroby v systém finanční spekulace a že zisky z výroby nahradí zisky z provizí. Sedmdesátá léta minulého století jako desetiletí bezprostředně předcházející imperialistickou éru byla svědkem mimořádného vzrůstu podvodů, finančních skandálů a spekulací na trhu cenných papírů.

Tomuto předimperialistickému rozvoji razili cestu židovští finančníci, kteří svého bohatství dosáhli mimo kapitalistický systém a které vyvíjející se národní státy potřebovaly pro půjčky s mezinárodní zárukou.³³ V pevně zavedeném daňovém systému, který poskytoval vládě solidnější finance, měla tato skupina všechny důvody, aby se obávala svého úplného zániku. Protože si tito lidé po staletí vydělávali peníze na zakázkách, byli přirozeně jako první lákáni a vyzýváni k poskytnutí svých služeb při investování kapitálu, který už se nedal výhodně investovat na domácím odbytišti. Židovští mezinárodní finančníci se – jak se zdálo – vskutku obzvlášť hodili pro takové od základu mezinárodní obchodní transakce.³⁴ A co víc, samy vlády, jejichž účast byla pro investice v dale-

³³ O tom i následujícím srv. kap. II.

³⁴ Je zajímavé, že všichni dřívější pozorovatelé imperialistického vývoje velmi silně zdůrazňují tento židovský element, zatímco v pozdější literatuře nehraje téměř žádnou roli. Zvláště pozoruhodný je v tomto ohledu vývoj J. H. Hobsona, který je velmi spolehlivý ve svém pozorování a velmi upřímný ve své analýze. V prvním eseji, který napsal na téma *Kapitalismus a imperialismus v jižní Africe*, in: *Contemporary Review*, 1900, řekl: „Většina (finančníků) byli Židé, neboť Židé jsou mezinárodní finančníci par excellence, a ačkoliv mluví anglicky, většina z nich je kontinentálního původu... Šli tam (Transvaal) kvůli penězům a ti, kdo přišli dříve a vydělali nejvíc, obvykle osobně odešli, ale ponechali své hospodářské tesáky ve zdechlině své kořisti. Spěchali do Randu

kých zemích v nějaké formě nezbytná, měly zpočátku sklon dávat v mezinárodním financování dobře známým židovským finančníkům přednost před nováčky, z nichž mnozí byli dobrodruzi.

Poté, co finančníci prorazili kanály kapitálového exportu přehojně proudícímu bohatství, které bylo uvnitř úzkého rámce národní produkce odsouzeno k jalovosti, vyšlo rychle najevo, že nepřítomní akcionáři neměli chuť nést strašlivá rizika, která souvisela s obrovským zvýšením jejich zisků. Finančníci vydělávající na provizi neměli dokonce ani s benevolentní účastí státu dost síly na to, aby se proti těmto rizikům pojistili: to mohla udělat jenom materiální síla státu.

Jakmile bylo jasné, že po vývozu peněz bude muset následovat vývoz vládní moci, značně se oslabilo postavení finančníků obecně a židovských finančníků obzvláště. Vedení imperialistických obchodních transakcí a podnikání postupně převzali příslušníci národní buržoazie. Velmi poučná je v tomto ohledu kariéra Cecila Rhodese v jižní Africe; ten jako úplný nováček byl s to za několik let vytlačit z prvního místa všemocné židovské finančníky. Bleichröder v Německu, který byl ještě v roce 1885 společníkem při zakládání *Ostafrikanische Gesellschaft*, byl o čtrnáct let později, když Německo začalo stavět bagdádskou železnici, nahrazen spolu s baronem Hirschem příštími obry imperialistického podnikání Siemensem a Deutsche Bank. Neochota vlády přenechat Židům reálnou moc a neochota Židů zabývat se obchodem s politickými důsledky spolu téměř splývaly, takže i přes velký majetek židovské skupiny nedošlo ke skutečnému boji o moc poté, co počáteční fáze spekulování a vydělávání na provizi skončila.

Různé národní vlády se s obavami dívaly na rostoucí tendenci přeměnit obchod v politický problém a ztotožnit ekonomické zájmy poměrně malé skupiny s národními zájmy jako takovými. Zdálo se však, že jedinou alternativou vývozu moci je vědomé obětování velké části národního majetku. Jen expanzí státních nástrojů

[okolí Johannesburgu – pozn. překl.]... jako byli připraveni spěchat na kterékoli místo na zeměkouli... V první řadě jsou finančními spekulanty, jejichž zisky nejsou plody opravdové pracovitosti, dokonce ani pracovitosti jiných lidí, ale jsou získávány z budování, podporování a finančního manipulování společnosti.“ V pozdější studii *Imperialism* se Hobson o Židech ani nezmiňuje; mezitím se stalo zřejmé, že jejich vliv a úloha byly dočasné a jaksi bezcenné.

O úloze židovských finančníků v jižní Africe viz kap. VII.

násilí bylo možné racionalizovat zahraničně investiční aktivitu a znovu včlenit do ekonomické soustavy státu divoké spekulace s nadbytečným kapitálem, které s sebou nesly hazardování s veškerými úsporami. Stát rozšiřoval svou moc, protože měl-li na vybranou mezi ztrátami většími než vůbec mohla unést ekonomická podstata kterékoli země, a zisky většími než mohl být i jen ve snách očekávat kterýkoli národ odkázaný jen na sebe, musel samozřejmě zvolit to druhé.

Prvním důsledkem vývozu moci bylo, že státní nástroje násilí, policie a armáda, které v rámci národa existovaly vedle sebe a byly kontrolovány ostatními národními institucemi, byly od tohoto celku odděleny a povýšeny do postavení reprezentantů národa v necivilizovaných či nerozvinutých zemích. Zde, v zaostalých oblastech bez průmyslu a politické organizace, kde se násilí dostalo více prostoru než v kterékoli západní zemi, byla takzvaným zákonem kapitalismu skutečně dána možnost utvářet realitu. Dříve, dokud peníze musely jít dlouhou cestu investic do výroby, zůstávala touha buržoazie, aby peníze plodily peníze tak, jako lidé plodí lidi, jen nenaplněným ošklivým snem; peníze neplodily peníze, nýbrž lidé vyráběli věci a vydělávali peníze. Tajemstvím nynějšího úspěšného naplnění onoho snu spočívalo právě v tom, že ekonomické zákony nyní už nestály v cestě chtivosti majetných tříd. Peníze nyní konečně mohly plodit peníze, protože moc – zcela bez ohledu na jakékoli zákony ekonomické právě tak jako etické –, si mohla přivlastnit majetek. Teprve když se vyváženým penězům podařilo podnítit vývoz moci, mohly se uskutečnit záměry jejich vlastníků. Teprve neomezená akumulace moci mohla vyvolat neomezenou akumulaci kapitálu.

Investice v zahraničí, vývoz kapitálu, který začal jako mimořádné opatření, se stal trvalým rysem všech ekonomických systémů, jakmile byl chráněn vývozem moci. Imperialistické pojetí expanze, která je sama o sobě cílem, a nikoli dočasným prostředkem, se v politickém myšlení objevilo, když se stalo zřejmým, že jednou z nejdůležitějších trvalých funkcí národního státu bude mocenská expanze. Státem zaměstnávání vykonavatelé násilí brzy utvořili novou třídu uvnitř národů, a ačkoli oblast jejich činnosti byla daleko od mateřské země, významně ovlivňovali politicky organizovanou společnost doma. Protože ve skutečnosti byli pouze funkcionáři násilí, uměli myslet jen z hlediska politiky síly. Byli patrně první, kdo

jakožto společenská třída a na základě své každodenní zkušenosti tvrdili, že moc je podstatou každého politického systému.

Novým rysem této imperialistické politické filosofie není dominantní role násilí, ani objev moci jakožto jedné ze základních politických realit. Násilí bývalo vždy *ultima ratio* v politickém jednání a moc bývala vždy viditelným vyjádřením moci vlády a zřízení. Avšak nikdy předtím nebylo ani jedno ani druhé vědomým zaměřením politicky organizované společnosti či konečným cílem nějaké určité politické linie. Neboť moc ponechaná sama sobě nemůže dosáhnout ničeho jiného než větší moci a násilí vykonávané kvůli moci (a nikoli kvůli právu) se změnil v ničivý princip, který se nepřestane uplatňovat dokud je co znásilňovat.

Tento rozpor vlastní veškeré následující mocenské politice dostává zdánlivě smysl, jestliže ho člověk chápe v kontextu předpokládané trvalého procesu, který má za cíl jediné sebe. Pak se může kritérium její výkonnosti stát vskutku nesmyslné, a moc lze chápat jako neustále běžící, samočinně se napájející motor veškerého politického jednání, odpovídající bájně nekončící akumulaci peněz plodících peníze. Pojetí neomezené expanze, která sama může splnit naději na neomezenou akumulaci kapitálu a způsobuje bezúčelnou akumulaci moci, téměř znemožňuje zakládání nových politických útvarů – které až do éry imperialismu bývaly vždy výsledkem dobývání. Ve skutečnosti je jejím logickým důsledkem zničení všech existujících společností, jak společností porobeného obyvatelstva, tak společností lidí doma. Neboť každá politická struktura, nová i stará, je-li ponechána sama sobě, rozvíjí stabilizující síly, které ovšem stojí v cestě neustálé proměny a expanzi. Proto se všechny politické útvary, jsou-li nahlíženy jako součást věčného chodu rostoucí moci, jeví jen jako dočasné překážky.

Zatímco se vykonavatelé neustále rostoucí moci v minulé éře umírněného imperialismu ani nepokusili včlenit dobytá území a uchovali stávající zaostalá politická společenství jako prázdné zříceniny uplynulého života, jejich totalitární nástupci rozložili a zničili všechny politicky stabilizované struktury jak vlastní, tak i jiného obyvatelstva. Pouhý vývoz násilí učinil ze služebníků pány, aniž jim přiznal přednost pána: možnost stvořit něco nového. Monopolistická koncentrace a děsivá akumulace násilí na domácí půdě učinila ze služebníků aktivní činitele ničení, až se totalitní expanze nakonec stala ničivou silou národa a lidu.

Moc se stala podstatou politického jednání a středem politického myšlení tehdy, když byla oddělena od politického společenství, jemuž měla sloužit. Je pravda, že to způsobil ekonomický faktor. Avšak následné zavedení moci jakožto jediné náplně politiky a zavedení expanze jakožto jejího jediného cíle by se sotva bylo setkala s tak všeobecným souhlasem. Ani následné rozložení politicky organizované národní společnosti by se jistě nebylo setkala s tak malou opozicí, kdyby to vše nebylo bývalo dokonalou odpovědí na skrytá přání a tajná přesvědčení ekonomicky a společensky dominantních tříd. Buržoazii – tak dlouho vylučovanou z vedení státu národním státem i vlastním nezájmem o veřejné záležitosti – politicky emancipoval imperialismus.

Imperialismus musíme považovat spíše za první fázi politické vlády buržoazie než za poslední fázi kapitalismu. Je dobře známo, jak málo usilovaly majetné třídy o vedení státu, jak velmi byly spokojeny s každým typem státu, kterému bylo možné světit ochranu vlastnických práv. Stát byl pro ně vskutku vždycky jen dobře organizovaným policejním sborem. Tato falešná skromnost měla ovšem zvláštní důsledek v tom, že celou buržoazní třídu držela mimo politicky organizovanou společnost; spíše než poddanými v monarchii nebo občany v republice byli její příslušníci v zásadě soukromými osobami. Tato privátnost a v první řadě zájem o vydělávání peněz daly vznik řadě modelů chování, které vyjadřují ona všechna přísloví – „nic není úspěšnější než úspěch“, „kdo má moc, má i pravdu“, „správné je to, co je výhodné“ atd. –, jež nutně pramení ze zkušenosti se společností konkurujících si jednotlivců.

Když se v éře imperialismu stali obchodníci politiky a byli velebeni jako státníci, zatímco státníci byli bráni vážně, jen když hovořili jazykem úspěšných obchodníků a „mysleli v kontinentech“, byly tyto soukromé metody a nápady postupně přeměněny v pravidla a zásady pro vedení věcí veřejných. Významnou skutečností tohoto procesu přehodnocování, který začal na konci minulého století a je dosud v běhu, je, že začal aplikací buržoazních názorů na zahraniční záležitosti a jen pozvolna byl rozšiřován na domácí politiku. Příslušné národy si proto sotva uvědomily, že bezohlednost, jaká převládla v soukromém životě a proti které musela veřejná osoba vždy bránit sebe i jednotlivé občany, měla být povýšena na jedinou veřejně uctívanou politickou zásadu.

Je příznačné, že moderní vyznavači moci se tak naprosto shodují s filosofií velkého myslitele, který se jako jediný pokusil odvodit veřejné dobro ze soukromého zájmu a který kvůli soukromému dobru pojal a nastínil myšlenku společenství, jejímž základem a konečným cílem je akumulace moci. Hobbes je vskutku jediným velkým filosofem, na kterého si buržoazie může činit oprávněný a výhradní nárok, i když se k jeho základním myšlenkám dlouho neznala. Hobbesův *Leviathan*³⁵ předložil jedinou politickou teorii, podle které stát není založen na nějakém druhu konstituujícího zákona – ať zákona božského, zákona přírody nebo zákona společenské smlouvy –, který s ohledem na veřejné záležitosti určuje zájem jednotlivce jako oprávněný či neoprávněný, nýbrž na zájmech jednotlivce, takže „soukromý zájem je totožný s veřejným“.³⁶

Neexistuje patrně jediná buržoazně morální norma, kterou by bezpříkladná velkolepost Hobbesovy logiky nebyla předvídala. Hobbes podává téměř úplný obraz nikoli člověka, ale buržoazního člověka, analýzu, která za tři sta let ani nezastarala ani nebyla překonána. „Rozum... není nic než výpočet“; „svobodný subjekt, svobodná vůle... [jsou] slova... beze smyslu; jinak řečeno, absurdní.“ Jako tvor bez rozumu, bez chápání pravdy a bez svobodné vůle – to znamená bez schopnosti být odpovědný – je člověk v podstatě funkcí společnosti, a je proto posuzován podle své „hodnoty či majetku... své ceny; to jest jako by byl určen k využívání své moci“. Tato cena je neustále vyhodnocována a přehodnocována společností, „vážností druhých“, v závislosti na zákonu nabídky a poptávky.

Moc je podle Hobbese akumulovaná kontrola, umožňující jednotlivci stanovit ceny a regulovat nabídku a poptávku tak, aby přispívaly k jeho vlastnímu prospěchu. Jednotlivec uváží svůj prospěch naprosto izolovaně, takřkajíc z hlediska absolutní menšiny; tak si uvědomí, že může sledovat svůj zájem a dosáhnout ho jen

³⁵ Všechny následující citace, nejsou-li anotovány, jsou z *Leviathana*.

³⁶ Určitá shoda mezi tímto ztotožněním a totalitním nárokem, který odstraní protiklady mezi jednotlivým a veřejným zájmem, je velmi důležitá (viz kap. XII). Přesto bychom ale neměli přehlédnout fakt, že Hobbes chtěl především chránit soukromé zájmy, když tvrdil, že správně chápány jsou právě tak i zájmy politicky organizované společnosti, zatímco totalitní režimy hlásají naopak neexistenci soukromí.

s pomocí nějaké většiny. Proto také, je-li člověk skutečně veden pouze svými individuálními zájmy, touha po moci musí být jeho základní vášní. Reguluje vztahy mezi jednotlivcem a společností, a vyplývají z ní i všechny ostatní ctižádostivé snahy o bohatství, o poznání a čest.

Hobbes zdůrazňuje, že v boji o moc i ve svých vrozených schopnostech k moci jsou si všichni lidé rovni; neboť tato rovnost lidí je založena na faktu, že každý má od přírody dost síly k tomu, aby zabil druhého. Slabost lze nahradit lstivostí. Jejich rovnost jako potenciálních vrahů staví všechny lidi do stejné nejistoty, z níž vzniká potřeba státu. *Raison d'être* státu je potřeba nějaké bezpečnosti pro jednotlivce, který se cítí ohrožen všemi svými bližními.

Hlavním rysem Hobbesova obrazu člověka není vůbec realistic-
ký pesimismus, za nějž byl v poslední době chválen. Neboť kdyby člověk byl opravdu takový tvor, jakým by ho chtěl mít Hobbes, nebyl by schopen vůbec položit základy nějaké politicky organizované společnosti. Hobbesovi se vsutku nedaří – a on ani nechce, aby se mu zdařilo – jednoznačně včlenit tohoto tvora do politického společenství. Hobbesův člověk je loajální vůči své zemi jen do okamžiku její porážky; a je zproštěn jakéhokoli obvinění ze zra-
dy, dostane-li se do zajetí. Ti, kdo žijí vně společenství (například otroci), nemají žádný další závazek vůči svým bližním, ale je jim dovoleno zabít jich tolik, kolik mohou; naproti tomu „žádnému člověku není dovoleno klást odpor Meči společenství na obranu jiného člověka, vinného či nevinného“, což znamená, že mezi člověkem a člověkem neexistuje ani družnost, ani odpovědnost. Co je drží pohromadě, je společný zájem, jímž může být „nějaký hrdelní zločin, za nějž oba čeká smrt“; v tomto případě mají právo „klást odpor Meči společenství“, „spojit se dohromady, pomáhat si a jeden druhého bránit... neboť pouze brání své životy“.

Tedy členství v jakékoli formě společenství je pro Hobbesa do-
časnou a ohraničenou záležitostí, která podstatně nemění samotář-
ský a soukromý charakter jedince (nemá „žádné potěšení, nýbrž naopak velký smutek, když dělá [lidem] společnost, když není síly je všechny zastrašit“) ani nevytváří trvalé svazky mezi ním a jeho bližními. Zdá se, jako by se Hobbesův obraz člověka neshodoval s jeho záměrem zajistit základ společenství. Naopak se zdá, že místo toho postihuje odpovídající vzorek postojů, jimiž může být

každé opravdové společenství snadno zničeno. To má za následek vnitřní a nespornou nestabilitu Hobbesova společenství, neboť jeho pojetí zahrnuje i rozklad společenství – „když ve válce (zahraniční či domácí) dosáhnou nepřátelé konečného vítězství... pak se společenství rozpadá a každý člověk může chránit sám sebe“ –, tedy nestabilitu, která je o to nápadnější, že Hobbesovým původním a často opakovaným cílem bylo zajistit maximum bezpečí a stability.

Bylo by vážnou křivdou na Hobbesovi a jeho filosofické důstojnosti, kdybychom zmíněný obraz člověka považovali za pokus o psychologický realismus či filosofickou pravdu. Ve skutečnosti se Hobbes nezajímá ani o jedno z toho, ale jde mu výhradně o politickou strukturu samu a o vykreslení lidských rysů na základě potřeb Leviathana. Kvůli argumentaci a přesvědčování prezentuje svůj politický nárys, jako by vycházel od realistického náhledu na člověka, bytosti, která „vyžaduje moc za mocí“, a postupoval od tohoto náhledu k plánu politicky organizované společnosti nejvhodnější pro tohoto živočicha žízničího po moci. Skutečný postup, tj. jediný postup, při němž pojetí člověka dává smysl a přesahuje očividnou banalitu domnělé lidské špatnosti, je právě opačný.

Tato nová politicky organizovaná společnost byla koncipována k prospěchu nové buržoazní společnosti, která se vynořila v sedmáctém století, a zmíněný obraz člověka je skicou nového typu člověka, jaký by se do ní hodil. Společenství je založeno na delegování moci, nikoli práv. Požaduje monopol na zabíjení a výměnou poskytuje podmíněnou záruku ochrany před zabitím. Bezpečnost poskytuje zákon, a ten je přímým výrazem monopolu státní moci (a není ustanoven člověkem podle lidských měřítek správného a nesprávného). A jelikož tento zákon vyplývá přímo z absolutní moci, představuje také absolutní nutnost v očích jednotlivce, který pod ním žije. Vzhledem k zákonu státu – to jest k akumulované moci společnosti monopolizované státem – nejde vůbec o otázku správného a nesprávného, nýbrž pouze o absolutní poslušnost, o slepý konformismus buržoazní společnosti.

Jednotlivec, který byl zbaven politických práv, kterému se veřejný a oficiální život ukazuje v podobě domnělé nutnosti, získává nový, zvýšený zájem o svůj soukromý život a osobní osud. Vyloučen z účasti na řízení veřejných záležitostí, které se týkají všech občanů, ztrácí jednotlivec své oprávněné místo ve společnosti

a přirozené spojení se svými bližními. Svůj individuální soukromý život může nyní posuzovat jen ve srovnání s životem druhých lidí a jeho vzájemné vztahy s bližními uvnitř společnosti získávají podobu soutěžení. Jakmile jsou veřejné záležitosti pod záminkou nutnosti regulovány státem, ocitají se společenské či veřejné životní dráhy soutěžících pod vlivem náhody. Ve společnosti jednotlivců, kteří jsou všichni od přírody vybaveni stejnou schopností k moci a jeden před druhým státem stejně chráněni, může jediné náhoda rozhodnout, kdo uspěje.³⁷

Podle buržoazních měřítek je život společnosti soutěž, a naproti neúspěšní smolaři jsou z této soutěže automaticky vyloučeni. Štěstí je ztotožněno se ctí a smůla s hanbou. Tím, že jednotlivec postoupil státu svá politická práva, přenáší na něj také svou sociální odpovědnost: žádá stát, aby ho zbavil břemene péče o chudé, právě tak jako žádá o ochranu před zločinci. Rozdíl mezi chudým a zločincem mizí – oba stojí vně společnosti. Ti neúspěšní jsou oloupeni o ctnost, kterou jim ponechala klasická civilizace; ti nešťastní se už nemohou dovolávat křesťanské milosrdné lásky.

Jestliže se stát nestará o ty, kdo jsou vyloučeni ze společnosti – smolaře, ubožáka, zločince –, osvobozuje je to podle Hobbese od všech závazků vůči společnosti a státu. Mohou zcela povolit uzdu své touze po moci a jsou vybízeni, aby využili své elementární způsobilosti k zabíjení, a obnovili tak onu přirozenou rovnost, kterou společnost utahuje jen z důvodu sobeckého zájmu. Hobbes

³⁷ Povýšení náhody do postavení posledního neomezeného pána nad celým životem se mělo plně rozvinout v devatenáctém století. S tím se objevil i nový literární žánr, román, a úpadek dramatu. Neboť drama ve světě bez jednání ztratilo smysl, kdežto román se mohl adekvátně zabývat osudy lidských bytostí, které byly buď obětmi nutnosti, či miláčky štěstěny. Balzac ukázal plné rozpětí nového žánru, a dokonce i lidské vášně předvedl jako osud člověka, nezahrnující ani ctnost ani neřest, ani rozum ani svobodnou vůli. Teprve román ve své plné zralosti, když interpretoval a reinterpretoval celou škálu možností lidského údělu, mohl kázat nové evangelium o zaslepení vlastním osudem, které sehrálo tak velkou úlohu mezi intelektuály devatenáctého století. V prohlédnutí tohoto zaslepení se umělec a intelektuál snažili vést dělicí čáru mezi sebou a šosáky, chránit se před nelidskostí dobré či zlé štěstěny. Rozvinuli také všechny dary moderní senzitivity – k snášení, pochopení a sehrání předepsané role –, které jsou tak zoufale zapotřebí lidské důstojnosti, jež žádá na člověku, aby byl alespoň ochotnou obětí, když už ničím jiným.

předvídá a ospravedlňuje organizování společenských vyvrženců v gangy vrahů jako logický výsledek morální filosofie buržoazie.

Protože moc je v podstatě jen prostředkem k dosažení nějakého cíle, společenství založené výhradně na moci se musí v poklidu řádu a stability rozložit; jeho naprosté zabezpečení odhaluje, že je postaveno na písku. Jen získáváním větší moci může zajistit status quo; jen neustálým rozšiřováním své autority a jen v procesu akumulace moci může zůstat stabilní. Hobbesovo společenství je vratká struktura, která si stále musí opatřovat nové a nové opory zvnějšku; jinak by přes noc upadla do bezcílného, nesmyslného chaosu soukromých zájmů, z něhož vznikla. Hobbes nutnost akumulace moci začleňuje do teorie o přirozeném stavu, „situaci trvalé války“ všech proti všem, v níž jednotlivé státy vůči sobě navzájem vystupují tak jako individuální subjekty před tím, než se podrobily autoritě společenství.³⁸ Tato vždypřítomná možnost války zaručuje společenství naději na trvání, protože státu umožňuje, aby zvyšoval svou moc na úkor jiných států.

Bylo by mylné přikládat velkou váhu zřejmému rozporu mezi Hobbesovou obhajobou individuální bezpečnosti a nestabilitou jeho společenství. Hobbes se zde opět snaží přesvědčovat, apelovat na určité základní instinkty příznačné pro pocit bezpečí; ty však, jak velmi dobře věděl, mohly v poddaných *Leviathana* přežít jen v podobě odpovídající absolutnímu podrobení se moci, jež „je všechny zastrašuje“, to znamená jen jako vše prostupující, zaplavující strach – ne právě nejcharakterističtější základní pocit člověka v bezpečí. Ve skutečnosti Hobbes otevírá odlišný pohled na politické potřeby nového společenského útvaru nastupující buržoazie, jejíž základní přesvědčení o nekončícím procesu akumulace vlastnictví se právě chystalo odstranit veškeré jistoty jednotlivce. Hobbes jenom vyvodil nutné závěry z příslušných modelů společenského a ekonomického chování, když navrhl své revoluční změny v politickém zřízení. Načrtl pouze novou politicky organizovanou společnost, která mohla odpovídat novým potřebám a zájmům

³⁸ Dnes populární liberální představa o světovém státu je, jako všechny liberální představy o politické moci, založena na stejném pojetí jednotlivců podrobujících se centrální autoritě, která „je všechny zastrašuje“, až na to, že místo jednotlivců nyní zaujímají národy. Světový stát má překonat a odstranit autentický politický život, to jest vzájemně se snášející různé národy v plné síle jejich moci.

nové třídy. Ve skutečnosti vytvořil obraz člověka takového, jakým by se měl stát a jak by se měl chovat, kdyby chtěl zapadnout do vznikající buržoazní společnosti.

Hobbesův důraz na moc jakožto motor všech lidských a božských záležitostí (i Boží vláda nad lidmi „nepochází z toho, že je Bůh stvořil... ale z neodolatelné moci“) vyplynul z teoreticky nevyvratitelné teze, že nikdy nekončící akumulace vlastnictví musí být založena na nikdy nekončící akumulaci moci. Filosofickým korelátorem nestability tkvící v společenství založeném na moci je představa nekonečného dějinného procesu, který, aby byl v souladu s neustálým růstem moci, neúprosň postihuje jednotlivce, národy a nakonec i lidstvo. Neomezený proces akumulace kapitálu potřebuje politickou strukturu stejně „neomezené moci“, schopné chránit rostoucí vlastnictví svým trvalým nárůstem. Je-li uznán tento základní dynamismus nové společenské třídy, pak plně odpovídá pravdě, že „nemůže zajistit moc a prostředky k dobrému životu, které v přítomné chvíli má, bez získání větší moci“. Na konzistenci tohoto závěru nic nemění pozoruhodná skutečnost, že dobrých tři sta let neexistoval vladař, který by „proměnil tuto pravdu spekulace v užitečnost praxe“, ani politicky uvědomělá a ekonomicky zralá buržoazie, která by Hobbesovu filosofii moci dostatečně otevřeně přijala.

Tento proces nikdy nekončící akumulace moci nutné k ochraně nikdy nekončící akumulace kapitálu určil „pokrokovou“ ideologii konce devatenáctého století a předznamenal nástup imperialismu. Nikoli naivní falešná představa o neomezeném růstu vlastnictví, nýbrž jasná představa o tom, že akumulace moci je jedinou zárukou stability takzvaných ekonomických zákonů, učinila pokrok nevyhnutelným. Představa pokroku v osmnáctém století, jak byl chápán v předrevoluční Francii, obsahovala kritiku minulosti jakožto prostředku k ovládnutí přítomnosti a ke kontrole budoucnosti; pokrok vrcholil emancipací člověka. Avšak tato představa měla málo společného s nekonečným pokrokem buržoazní společnosti, která nejen nechtěla svobodu a autonomii člověka, ale byla připravena obětovat všechno a všechny domněle nadlidským zákonům dějin. „To, čemu říkáme pokrok, je [onen] vítr... [který] unáší [posla dějin] neodvratně do budoucnosti, k níž on se obrací zády, zatímco před ním se tyčí až k nebi hromada zřícen-

nin.³⁹ Jen v Marxově snu o beztrždní společnosti, která slovy Joyceovými měla probudit lidstvo z noční můry dějin, se objevuje poslední, i když utopická stopa tohoto pojetí z osmnáctého století.

Imperialisticky smýšlející obchodník, kterého dráždily hvězdy, protože je nemohl anektovat, si uvědomil, že moc zorganizovaná pro ni samu by plodila více moci. Když akumulace kapitálu dosáhla svých přirozených mezí v rámci hranic státu, buržoazie pochopila, že jenom s ideologií „expanze je vše“ a jí odpovídajícím procesem akumulace moci by bylo možné uvést starou hnací sílu znovu do pohybu. Nicméně ve stejném okamžiku, kdy – jak se zdálo – byl objeven pravý princip trvalého pohybu, byla specificky optimistická nálada ideologie pokroku otrřesena. Ne že by každý začal pochybovat o neodvratnosti procesu samého, ale mnoho lidí uvidělo to, co poděsilo Cecila Rhodese: že lidský úděl a meze dané zeměkoulí byly vážnou překážkou procesu, který nebylo možné zastavit a stabilizovat, a proto mohl jen spustit sérii ničivých katastrof, jakmile jednou dosáhl daných mezí.

V imperialistické epoše se filosofie moci stala filosofií elity, a ta záhy odhalila a velmi ochotně přijala to, že řízení po moci je možné uhasit jenom ničením. To byla základní příčina jejího nihilismu (obzvláště patrného ve Francii na přelomu tohoto století a v Německu ve dvacátých letech), který nahradil pověru pokroku stejně nekultivovanou pověrou osudové záhuby a zvěstoval automatickou zkázu se stejným nadšením, s jakým fanatici automatického pokroku zvěstovali neodvratnost ekonomických zákonů. Tento nihilismus přijal Hobbese, velkého modloslužebníka úspěchu, a po třech stoletích se ho jal následovat. Bylo tomu tak zčásti proto, že Francouzské revoluci s jejím pojetím člověka jakožto zákonodárce a *citoyen* se téměř podařilo zabránit buržoazii, aby plně rozvinula svou představu dějin jakožto nutného procesu; zčásti však také pro převratné důsledky Hobbeseva společenství, pro jeho nebojácnou roztržku s tradicí Západu, jak ji sám Hobbes neopomněl zdůraznit.

³⁹ W. Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, in: *Institut für Sozialforschung*, New York 1942, rozmnoženo. Imperialisté sami si byli dobře vědomi důsledků svého pojetí pokroku. Jak řekl velmi reprezentativní autor ze státní správy v Indii, který psal pod pseudonymem A. Carhill: „Člověk musí vždy cítit soucit s osobami, které jsou rozdraceny triumfálním vozem pokroku“ (cit. d., str. 209).

Každý člověk a každé myšlení nesloužící a nepřizpůsobující se základnímu určení stroje, jímž je výroba a hromadění moci, jsou nebezpečným jedem. Hobbes soudil, že knihy „starých Řeků a Římanů“ měly stejně „škodlivý vliv“ jako učení o křesťanském „Summum bonum... jak se o něm mluví v knihách dávných morálních filosofů“, či nauka, že „cokoli dělá člověk proti svému svědomí, je hřích“ a že „zákony jsou zásady spravedlivého a nespravedlivého“. Hluboká nedůvěra k celé západní tradici politického myšlení nás u Hobbese nepřekvapí, připomeneme-li si, že nemá v úmyslu nic více a nic méně než ospravedlnit tyranii, která, i když se v dějinách Západu mnohokrát stala skutkem, nikdy nebyla poctěna filosofickým založením. Hobbes pyšně připouští, že *Leviathan* skutečně představuje trvalou vládu tyranie: „označení tyranie neznamená nic více a nic méně než označení vládnoucí moci...; myslím, že tolerování otevřené nenávisti k tyranii je tolerování nenávisti ke společenství vůbec...“

Protože Hobbes byl filosof, byl s to již při nástupu buržoazie odhalit všechny ony antitradicionalistické vlastnosti nové třídy, jejichž plné rozvinutí trvalo více než tři sta let. Jeho *Leviathan* se nezabýval planým spekulováním o nových politických principech či starým hledáním příčiny, která vládne lidské společnosti; Hobbesovi šlo vyložení o „určení důsledků“, které plynou ze vzniku nové třídy ve společnosti, jejíž existence je zásadně spjata s vlastnictvím jakožto dynamickým prostředkem produkujícím nové vlastnictví. Takzvaná akumulace kapitálu, která zrodila buržoazii, změnila samo pojetí majetku a bohatství: už nebyly považovány za výsledek hromadění a nabytí, ale za jejich počátek; bohatství se stalo nikdy nekončícím procesem bohatnutí. Klasifikovat buržoazii jakožto třídu vlastníků je správné jen povrchně, neboť charakteristikou této třídy bylo, že k ní mohl patřit každý, kdo pojal život jako proces neustálého bohatnutí a peníze považoval za něco posvátného, co by za žádných okolností nemělo být pouhým towarem určeným ke spotřebě.

Přesto je majetek sám o sobě předmětem určeným k užívání a spotřebě, a proto se stále zmenšuje. Nejradikálnější a jedině bezpečnou formou vlastnictví je ničení, neboť jedině to, co jsme zničili, je bezpečně a navždy naše. Vlastníci, kteří svůj majetek nespoteřovávají, ale usilují o jeho zmnožení, se ustavičně setkávají s jedním zcela nezvládnutelným omezením, s onou nešťastnou sku-

tečností, že lidé musí zemřít. Smrt je skutečným důvodem, proč se majetek a jeho nabývání nemohou nikdy stát pravým politickým principem. Společenský systém ve své podstatě založený na vlastnictví nemůže rozhodně směřovat k ničemu jinému než k závěrečnému zničení veškerého vlastnictví. Konečnost osobního života i zřízení celé společnosti jsou pro vlastnictví stejně vážným problémem jako pro expanzi meze dané zeměkoulí i založení politicky organizované společnosti. Překročením hranic lidského života – a to plánováním automatického růstu bohatství nad všechny osobní potřeby a možnosti jeho spotřebování – se individuální vlastnictví stává veřejnou záležitostí a je vyňato z oblasti čistě soukromého života. Soukromé zájmy, ve své podstatě dočasné, ohraničené přirozenou délkou lidského života, mohou nyní proniknout do oblasti veřejných záležitostí a vypůjčit si od ní ono neomezené trvání času, jakého je zapotřebí k neustálé akumulaci. Zdá se, jako by to vytvářelo společnost velmi podobnou společnosti mravenců a včel, v níž „se společný prospěch neliší od soukromého; a přiklánějíce se přirozenosti k svému soukromému prospěchu, zjednávají tím společný užitek“.

Protože však lidé nejsou mravenci ani včely, celá záležitost je podvod. Veřejný život na sebe bere klamnou podobu souhrnu soukromých zájmů, jako by tyto zájmy mohly vytvořit novou kvalitu pouhou adicí. Všechny takzvané liberální politické pojmy (to znamená všechny předimperialistické politické představy buržoazie) – jako neomezené soutěžení regulované skrytou rovnováhou, která tajemně povstává z úhrnu konkurujících si aktivit, sledování „osvíceného vlastního zájmu“ jako adekvátní politická ctnost, neomezený pokrok tkvící v pouhé poslušnosti událostí – mají společné toto: jednoduše sčítají soukromé životy a modely osobního chování a daný součet prezentují jako zákony dějin, ekonomiky či politiky. Nicméně liberální pojmy, i když vyjadřují instinktivní nedůvěru a vrozenou nenávist buržoazie k veřejným záležitostem, jsou jenom dočasným kompromisem mezi normami staré kultury Západu a vírou nové třídy ve vlastnictví jako dynamický, samočinný princip. Staré normy ustupují úměrně tomu, jak automaticky rostoucí bohatství skutečně nahrazuje politické jednání.

Hobbes byl opravdovým, třebaže nikdy ne plně uznávaným filosofem buržoazie, protože si uvědomil, že nabývání bohatství chápáné jako nikdy nekončící proces může být zaručeno jenom ucho-

pením politické moci, neboť proces akumulace musí dříve či později násilím prorazit všechny existující teritoriální hranice. Předvídal, že společnost, která nastoupila cestu nikdy nekončícího nabývání, musí budovat dynamickou politickou organizaci, jež bude schopna odpovídajícího, nikdy nekončícího procesu vytváření moci. Dokonce byl schopen pouhou silou představitosti načrtnout hlavní psychologické rysy nového typu člověka, který se bude do takové společnosti a její tyranské politické organizace hodit. Předvídal, že tento nový typ člověka nutně bude mít bohoslužebnický vztah k moci samé, že bude polichocen, bude-li nazván živočichem bažícím po moci, třebaže ve skutečnosti ho bude společnost nutit, aby se vzdal všech svých přirozených sil, svých ctností i neřestí, a udělá z něho ubohého poddajného človíčka, který nemá ani právo vystoupit proti tyranii a který nejenže neusiluje o moc, ale podrobuje se jakékoli existující vládě, nereaguje, ani když jeho nejlepší přítel padne nevině za oběť nepochopitelnému *raison d'état*.

Společenství založené na akumulované a monopolizované moci všech svých jednotlivých členů totiž nutně ponechává každou osobu bezmocnou, zbavenou jejich přirozených a lidských schopností. Nechává ji degradovat na kolečko ve stroji akumulujícím moc, nechává jí možnost po libosti se utěšovat vznešenými myšlenkami o konečném osudu tohoto stroje, ten je však konstruován tak, aby mohl požívat zeměkouli čistě na základě toho, že se řídí svým vlastním inherentním zákonem.

Konečný ničivý účel tohoto společenství je přinejmenším naznačen ve filosofické interpretaci lidské rovnosti jakožto „rovnosti ve schopnosti“ zabíjet. Takové společenství žije se všemi ostatními národy „ve stavu ustavičné války a na pokraji boje, s vyzbrojenými pohraničními oblastmi a děly postavenými proti okolním sousedům“ a jediným zákonem jeho chování je to, co „nejvíce přispívá k [jeho] prospěchu“. Postupně pohlcuje slabší struktury, dokud nedojde k poslední válce, „která každého člověka zaopatří vítězstvím či smrtí“.

„Vítězstvím či smrtí“ může Leviathan vskutku překonat všechna politická omezení, jaká jdou ruku v ruce s existencí jiných národů, a může zaplavit celou zemi svou tyranii. Když však nastane poslední válka a každý člověk bude zaopatřen, nebude na zemi nastolen konečný mír: stroj akumulující moc, bez něhož by nebylo dosaženo neustálé expanze, potřebuje při svém nikdy nekončícím chodu hltat

další materiál. Jelikož poslední vítězné společenství nemůže postupovat dál, aby „anektovalo planety“, může jen postupně zničit samo sebe, aby tak zahájilo nanovo nikdy nekončící proces vytváření moci.

3. Spojenectví mezi lůzou a kapitálem

Když v osmdesátých letech vystoupil imperialismus na politickou scénu bojem o Afriku, byl podporován obchodníky, ostře odmítán vládami u moci a vítán překvapivě rozsáhlou vrstvou vzdělaných tříd.⁴⁰ Těmto třídám připadal imperialismus jako Bohem seslaný léčebný prostředek na všechna zla, jednoduchý všelék na všechny konflikty. A je pravda, že v jistém smyslu tyto naděje nezklamal. Prodloužil život těm politickým a společenským strukturám, které byly zcela zřetelně ohroženy novými společenskými a politickými silami a které by za jiných okolností, bez vmísení imperialistického rozvoje, sotva byly potřebovaly dvě světové války ke svému zániku.

Vše vypadalo tak, jako by imperialismus odstranil všechny potíže; vytvořil onen klamný pocit bezpečí, tak rozšířený v předválečné Evropě, jenž neoklamal jen ty nejcitlivější lidské mozky. Péguy ve Francii a Chesterton v Anglii instinktivně věděli, že žijí ve světě pokryteckého předstírání a že jeho stabilita je vůbec předstíráním největším. Dokud se všechno nezačalo rozpadat, byla ovšem stabilita očividně zastaralých politických struktur skutečností, a jejich zarpnutí, na nic se neohlížející dlouhověkost jako by usvědčovala ze lži ty, kdo cítili chvění půdy pod nohama. Rozuzlením této spleťtí situace byl imperialismus. Odpověď na osudovou otázku, proč dovolila pravidla mezinárodní kurtoazie evropských suverénních národů, aby se toto zlo šířilo až k zničení nejenom toho, co bylo špatné, ale i všeho dobrého, zní, že všechny vlády velmi dobře

⁴⁰ „Státní služby poskytují nejdokonalejší a nejpřirozenější podporu agresivní zahraniční politice; expanze impéria má silnou odezvu u aristokracie a intelektuálních tříd tím, že jim nabízí nové a stále rostoucí oblasti pro ctihodné a výnosné zaměstnání jejich synů“ (J. H. Hobson, *Capitalism and Imperialism in South Africa*, in: cit. d.). „Především... vlastenečtí profesori a publicisté bez ohledu na politickou příslušnost, nedbajíce osobního ekonomického zájmu“, propagovali „vnější imperialistické výboje sedmdesátých a začátku osmdesátých let“ (C. J. H. Hayes, cit. d., str. 220).

věděly, že se jejich země skrytě rozkládají, že politicky organizovaná společnost je ničena zevnitř a že žijí na dluh.

Expanze se zprvu jevila dost nevinně, jako řešení situace nadbytku kapitálové produkce, a nabízela pomocný prostředek, kapitálový export.⁴¹ Ohromný nárůst bohatství, vytvořený kapitalistickou výrobou v podmínkách společenského systému založeného na špatné distribuci, měl za následek „nadúsporu“ – to znamená akumulaci kapitálu, který byl odsouzen k nepotřebnosti v rámci existující národní kapacity výroby a spotřeby. Tyto peníze byly skutečně přebytečné, nikdo je nepotřeboval, ačkoli je vlastnila rostoucí třída významných osob. Krize a následující stagnace v průběhu desetiletí předcházejících éru imperialismu přivedly kapitalisty na myšlenku⁴², že celý ekonomický systém jejich produkce závisí na nabídce a poptávce, které napříště musejí přicházet „zvenčí kapitalistické společnosti“.⁴³ Nabídka a poptávka přicházely zevnitř státu, dokud kapitalistický systém neovládal všechny jeho třídy spolu s jeho celkovou výrobní kapacitou. Když kapitalismus prostoupil celou ekonomickou strukturu a všechny společenské vrstvy se dostaly do sféry vlivu jeho systému výroby a spotřeby, museli se kapitalisté jasně rozhodnout: buď připustit kolaps celého systému, nebo najít nové trhy, to znamená proniknout do nových zemí, které ještě nebyly v područí kapitalismu, a proto mohly poskytnout novou, dosud nekapitalistickou nabídku a poptávku.

⁴¹ K tomu a následujícímu viz J. H. Hobson, *Imperialism*, který již v roce 1905 podal mistrovskou analýzu hnacích ekonomických sil a motivů i některých jejich politických důsledků. Když byla roku 1938 jeho raná studie znovu publikována, mohl Hobson právem tvrdit v úvodu k nezměněnému textu, že jeho kniha je skutečně dokladem toho, „že hlavní nebezpečí a nepořádky... dneška... byly vesměs latentně přítomné a rozeznatelné ve světě předchozí generace...“

⁴² Zřejmou souvislost mezi těžkými krizemi v šedesátých letech v Anglii a v sedmdesátých na evropském kontinentu a imperialismem zmiňuje C. J. H. Hayes, cit. d. (jen v poznámce str. 219), a R. L. Schuyler, cit. d., který věří, že „znovuoživený zájem o emigraci byl důležitým faktorem v začátcích imperiální aktivity“ a že příčinou tohoto zájmu byla „vážná krize britského obchodu a průmyslu“ ke konci šedesátých let (str. 280). Schuyler také poněkud podrobněji popisuje silný „protiimperialistický postoj střední viktoriánské éry“. Bohužel nerozlišuje mezi společenstvím a vlastním impériem, třebaže rozprava o předimperialistickém problému mohla snadno takové rozlišení naznačit.

⁴³ R. Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlin 1923, str. 273.

Rozhodující na krizích šedesátých a sedmdesátých let, které zahájily éru imperialismu, bylo, že přinutily buržoazii, aby si poprvé uvědomila, že počáteční hřích prostého loupení, který před staletími umožnil „počáteční akumulaci kapitálu“ (Marx) a začal všechny další akumulace, musí být nakonec opakován, jinak hnací síla akumulace náhle odumře.⁴⁴ Tváří v tvář tomuto nebezpečí, které ohrožovalo nejen buržoazii, ale i celý stát katastrofickým zhroucením výroby, došli kapitalističtí výrobci k závěru, že s formami a zákony jejich výrobního systému „se od počátku počítalo pro celou zeměkouli“.⁴⁵

První reakcí na saturovaný domácí trh, na nedostatek surovin a na narůstající krize byl vývoz kapitálu. Vlastníci přebytkového bohatství se zprvu snažili o zahraniční investování bez expanze a bez politické kontroly, což mělo za následek bezpříkladné orgie podvodů, finančních skandálů a spekulací na burze cenných papírů, o to víc znepokojivých, že zahraniční investice rostly mnohem rychleji než domácí.⁴⁶ Velké peníze plynoucí z nadúspory připravily cestu malým penězům, výsledku práce drobného človíčka. Domácí podnikání, aby udrželo krok s vysokými zisky ze zahraničního investování, se rovněž uchýlilo k podvodným metodám a přilákalo vzrůstající množství lidí, kteří v naději na zázračné výdělky vyhodili své peníze oknem. Klasickými příklady se staly panamský skandál ve Francii a *Gründungsschwindel* v Německu

⁴⁴ R. Hilferding, *Das Finanzkapital*, Wien 1910, str. 401, uvádí fakt – ale neanalyzuje důsledky –, že imperialismus „najednou znovu užívá metod počáteční akumulace kapitalistického bohatství“.

⁴⁵ Podle skvělého náhledu R. Luxemburgové na politickou strukturu imperialismu (cit. d., str. 273 nn., str. 361 nn.) „závisí historický proces akumulace kapitálu ve všech svých aspektech na existenci nekapitalistických společenských vrstev“, takže „imperialismus je politické vyjádření akumulace kapitálu v jeho soutěžení o vlastnictví zbytků nekapitalistického světa“. Tato esenciální závislost kapitalismu na nekapitalistickém světě leží v základech všech ostatních aspektů imperialismu, které lze pak vysvětlit jako výsledek nadúspory a špatné distribuce (J. H. Hobson, cit. d.), jako výsledek nadprodukce a následné potřeby nových trhů (V. I. Lenin, *Imperialism, the Last Stage of Capitalism*, 1917), jako výsledek nedostatečné nabídky surovin (C. J. H. Hayes, cit. d.), či jako kapitálový export, který má vyrovnat výši státního přebytku (R. Hilferding, cit. d.).

⁴⁶ Podle R. Hilferdinga, cit. d., pozn. na str. 409, vzrostl britský příjem ze zahraničního investování devětkrát, zatímco národní příjem se od roku 1865 do roku 1898 zdvojnásobil. Hilferding předpokládá podobný, třebaže pravděpodobně méně výrazný vzrůst i německých a francouzských zahraničních investic.

a Rakousku. Obrovské ztráty byly výsledkem slibů obrovských zisků. Vlastníci malých peněz ztratili tolik a tak rychle, že vlastníci přebytečného velkého kapitálu brzy zůstali sami na poli, které v jistém smyslu bylo polem bitevním. Když se nepodařilo proměnit celou společnost ve společenství spekulantů, byli tito vlastníci opět přebyteční, vyloučení z normálního výrobního procesu, do něhož se všechny ostatní třídy po určitém rozruchu klidně vrátily, i když o něco chudší a zahořklejší.⁴⁷

Vývoz peněz a zahraniční investice jako takové neznamenají imperialismus a nevedou nutně k expanzi jako politickému prostředku. Dokud se vlastníci přebytečného kapitálu spokojovali s investováním „velké části svého majetku v cizích zemích“, dokonce i když tato tendence směřovala „proti veškerým minulým tradicím nacionalismu“,⁴⁸ potvrzovali tím pouze své odcizení státnímu útvaru, na němž ostatně parazitovali. Teprve když si vymohli vládní ochranu svých investic (poté, co jim počáteční fáze podvodů otevřela oči pro možné využití politiky proti nebezpečím spekulace), vstoupili znovu do života národa. V tomto požadavku se nicméně drželi zavedené tradice buržoazní společnosti, která vždy považovala politické instituce výlučně za nástroj na ochranu individuálního majetku.⁴⁹ Jen šťastná koincidence vzniku nové třídy vlastníků

⁴⁷ O Francii viz G. Lachapelle, *Les Finances de la Troisième République*, Paris 1937, a D. W. Brogan, *The Development of Modern France*, New York 1941. O Německu srv. zajímavá soudobá svědectví, např. M. Wirth, *Geschichte der Handelskrisen*, 1873, kap. 15, a A. Schäffle, *Der „große Börsenkrach“ des Jahres 1873*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1874, sv. 30.

⁴⁸ J. H. Hobson, *Capitalism and Imperialism*, in: cit. d.

⁴⁹ Viz R. Hilferding, cit. d. „Proto ono volání všech kapitalistů s právně zaručenými zájmy v cizích zemích po silné státní moci... Vyvezený kapitál se cítí nejbezpečněji, když státní moc jeho vlastní země zcela ovládá nové pole působnosti... Jeho zisky by měly být, pokud možno, garantovány státem. Tak export kapitálu přeje imperialistické politice“ (str. 406). „Je samozřejmé, že poměr buržoazie k státu prodělává celkovou změnu, když se politická moc státu stává konkurenčním nástrojem finančnímu kapitálu ve světě trhu. Buržoazie byla nepřítelem státu ve svém boji proti hospodářskému merkantilismu a politickému absolutismu... Přinejmenším teoreticky měl být hospodářský život zcela zbaven zasahování státu; stát se měl politicky omezit na zaručení bezpečnosti a ustavení občanské rovnosti“ (str. 423). „Nicméně touha po expanzionistické politice působí revoluční proměnu v mentalitě buržoazie. Buržoazie přestává být pacifistická a humanistická“ (str. 426). „Společensky je expanze životně důležitou podmínkou pro zachování kapitalistické společnosti; ekonomicky je podmínkou pro zachování míry zisku i pro její dočasné zvýšení“ (str. 470).

majetku a průmyslové revoluce učinila buržoazii tvůrcem a stimulatorem výroby. Pokud naplňovala tuto základní úlohu v moderní společnosti, která je v podstatě společností výrobců, mělo její bohatství významnou funkci pro národ jako celek. Vlastníci přebytečného kapitálu byli první vrstvou této třídy, která chtěla zisky bez zaplňování nějaké reálné společenské úlohy – i kdyby to byla úloha vykořisťujícího výrobce – a kterou následkem toho žádná politika nemohla nikdy uchránit před hněvem lidu.

Expanze tak byla nejen možností úniku pro přebytečný kapitál. Užitečtější bylo, že ochránila jeho vlastníky před hrozbou vyhládky na to, že zůstanou zcela přebyteční a parazitičtí. Zachránila buržoazii před důsledky špatné distribuce a oživila znovu buržoazní pojem vlastnictví v době, kdy se už bohatství nedalo používat jako faktor výroby v rámci státní soustavy a dostalo se do konfliktu s výrobním ideálem společenství jako celku.

Staršího data než přebytečné bohatství byl jiný vedlejší produkt kapitalistické výroby: lidské trosky, které každá krize, následující pravidelně po každém období průmyslového růstu, vyřazovala nestálé z výrobní společnosti. Lidé, z nichž se stali trvale nezaměstnaní, byli pro společnost stejně přebyteční jako vlastníci přebytečného bohatství. V průběhu devatenáctého století se poznalo, že tyto nezaměstnaní jsou skutečnou hrozbou společnosti, a jejich vývoz pomohl zalidnit dominia Kanady, Austrálie i Spojených států. Novým faktem imperialistické éry je, že tyto dvě přebytečné síly, přebytečný kapitál a přebytečná pracovní síla, si podaly ruce a společně opustily území státu. Pojem expanze, vývoz státní moci a anexace každého území, do kterého příslušníci daného státu investovali svůj majetek či svou práci, se zdál jedinou alternativou vzrůstajícím ztrátám bohatství i populace. Zdálo se, že imperialismus se svou myšlenkou neomezené expanze nabízí trvalý lék na světové zlo.⁵⁰

⁵⁰ Tyto motivy se projeví obzvláště v imperialismu německém. K prvním aktivitám svazu Alldeutsch Verband (založeného v roce 1891) patřily snahy chránit německým emigrantům, aby změnili své občanství, a první imperialistický projev Viléma II., u příležitosti dvacátého pátého výročí založení říše, sahaval tuto typickou pasáž: „Německé impérium se stalo světovým impériem. Všude, i ve vzdálených koutech země, žijí tisíce našich krajanů... Pánové, vaši vznešenou povinností pomoci mi spojit toto velké německé impérium s naší rodnou zemí.“ Srv. také výrok J. A. Frouda v pozn. 10, kap. V.

Je obzvlášť ironické, že první země, ve které se shromáždili přebyteční lidé a přebytečné bohatství, se sama stala přebytečnou. Jižní Afrika byla v britském držení od začátku století, protože zajišťovala námořní cestu do Indie. Otevření Suezského průplavu a následné správné ovládnutí Egypta značně zmenšily důležitost staré obchodní kolonie u mysu Dobré naděje. Britové by byli se vší pravděpodobností odtáhli z Afriky, stejně jako to vždy udělaly všechny evropské národy, když byly zlikvidovány jejich državy i obchodní zájmy v Indii.

Zvláštní ironie a v jistém smyslu symbolická okolnost nečekaného rozvoje jižní Afriky v „pěstěný záhon imperialismu“⁵¹ spočívá v samé povaze její nečekané přitažlivosti, když ztratila veškerou hodnotu pro vlastní impérium: diamantová pole byla objevena v sedmdesátých a rozsáhlé zlaté doly v osmdesátých letech. Nová touha po zisku za každou cenu se poprvé spojila se starou honbou za majetkem. Zlatokopové, dobrodruzi a velkoměstská spodina emigrovali na černý kontinent spolu s kapitálem z průmyslově rozvinutých zemí. Od této chvíle doprovázela lůza zplozená ohromnou akumulací kapitálu své zploditele na objevitelských cestách, na nichž nebylo objevováno nic jiného než nové možnosti pro investování. Vlastníci přebytečného bohatství byli jediní, kteří mohli potřebovat přebytečné lidi přicházející ze všech koutů země. Společně zřídili první ráj příživníků, jejichž životní mízou bylo zlato. Imperialismus, produkt přebytečných peněz a přebytečných lidí, začal svou překvapivou kariéru vytvářením nejpřebytečnějších a nejneskutečnějších zisků.

Lze však pochybovat o tom, že by se byla panacea expanze stala tak velkým pokušením i pro neimperialisty, kdyby byla nabídla svá nebezpečná řešení jenom oněm přebytečným silám, které byly již v každém případě mimo právní celek státu. Spoluovina všech parlamentních stran na imperialistickém programu je doloženou skutečností. Dějiny britské labouristické strany jsou v tomto ohledu téměř nepřetržitým sledem potvrzování dřívější předpovědi Cecila Rhodes: „Dělníci zjišťují, že ačkoli je Američané mají neoby-

⁵¹ E. H. Damce, *The Victorian Illusion*, London 1928, str. 164: „Afrika, která nebyla zahrnuta ani v cestovních průvodcích Anglosasů, ani v odborných výkladech imperiálních dějin, se stala pěstěným záhonem britského imperialismu.“

čejně rádi a právě nyní si s nimi vyměňují ty nejbratrštější názory, brání přesto jejich prospěchu. Dělníci také zjišťují, že Rusko, Francie a Německo dělají ve svých zemích totéž, a také vidí, že jestliže si nedají pozor, nebudou mít ve světě obchodu už vůbec žádné místo. A tak se dělníci stávají imperialisty a následují liberální stranu.“⁵² V Německu byli liberálové (a nikoli konzervativní strana) skutečnými podporovateli oné proslulé námořní politiky, která tak závažně přispěla k vypuknutí první světové války.⁵³ Socialistická strana kolísala mezi aktivní podporou imperialistické námořní politiky (po roce 1906 opakovaně hlasovala pro finanční prostředky k budování německého námořnictva) a naprostým nezájmem o všechny otázky zahraniční politiky. Příležitostná varování před *lumpenproletariatem* a možné uplácení některých vrstev dělnické třídy drobkou z imperialistického stolu nevedla k hlubšímu pochopení oné velké přitažlivosti, jakou měl imperialistický program pro řadové členstvo strany. Z marxistického hlediska se nový fenomén spojenectví mezi lůzou a kapitálem zdál být tak nepřírozený, tak očividně v rozporu s naukou o třídním boji, že aktuální nebezpečí imperialistické snahy – rozdělit lidstvo na rasy pánů a rasy otroků, na vyšší a nižší plemena, na barevné obyvatelstvo a bílé lidi, což všechno byly snahy unifikovat lidové masy na bázi lůzy – byla úplně přehlédnuta. Dokonce ani rozpad mezinárodní solidarity při vypuknutí první světové války nenarušil sebeuspokojení socialistů a jejich víru v proletariát jako takový. Socialisté stále prošetřovali ekonomické zákony imperialismu, když se jimi imperialisté již dávno přestali řídit, když byly v zámořských zemích tyto zákony obětovány „imperiálnímu faktoru“ či „rasovému faktoru“ a když už jen několik postarších džentlmenů z vyšších finančních kruhů nadále věřilo v nezczizitelná práva poměrného zisku.

Podivná slabost lidové opozice vůči imperialismu, mnohé nedůslednosti a vyslovené porušení slibů liberálními státníky, často připisované oportunismu či úplatkářství, mají jiné a hlubší příčiny.

⁵² Citováno podle S. G. Millin, cit. d.

⁵³ „Liberálové, a nikoliv parlamentní pravice podporovali námořní politiku.“ A. von Tirpitz, *Erinnerungen*, 1919. Viz také D. Frymann (pseud. pro H. Classe), *Wenn ich der Kaiser wäre*, 1912: „Pravou imperiální stranou je Národní liberální strana.“ D. Frymann, prominentní německý šovinista za první světové války, dokonce dodává stran konzervativců: „Rezervovanost konzervativních kruhů vůči rasovým naukám si též zaslouží zmínku.“

Ani oportunismus ani uplácení by byly nemohly přesvědčit muže jako Gladstone, aby jakožto vůdce liberální strany porušil svůj slib a stáhl se z Egypta poté, co se stal premiérem. Zpola vědomě a sotva vysloveně sdíleli tito lidé s lidovými masami přesvědčení o hloubce rozdělení samotného státního útvaru na třídy a o tak všeobecné charakterističnosti třídního boje pro moderní politický život, že tím podle nich byla vystavena nebezpečí sama soudržnost národa. Expanze se opět jevila jako zachránce života, pokud a nakolik mohla poskytnout společný zájem národu jako celku. Hlavně z tohoto důvodu se imperialisté mohli stát „příživníky na patriotismu“.⁵⁴

Zčásti byly samozřejmě tyto naděje i nadále součástí staré ničemné praxe „léčit“ domácí konflikty zahraničními dobrodružstvími. Přesto ale je tu patrný rozdíl. Dobrodružství jsou svou podstatou omezená časově a prostorově; mohou mít dočasně úspěch ve vítězných konfliktech, zpravidla však selhávají a vedou spíše k vyostření konfliktů. Imperialistické expanzivní dobrodružství se od samého začátku jevilo jako trvalé řešení, protože expanze byla pojímána jako neomezená. Imperialismus navíc nebyl dobrodružstvím v obvyklém slova smyslu, protože závisel méně na nacionalistických sloganech a více na domněle solidním základu ekonomických zájmů. Ve společnosti střetávajících se zájmů, v níž je společný prospěch ztotožněn s úhrnem individuálních zájmů, se expanze jako taková zdála možným společným zájmem národa jakožto celku. Protože vlastnické a vládnoucí třídy přesvědčily každého o tom, že ekonomický zájem a vášně pro vlastnictví jsou zdravým základem politicky organizované společnosti, dali se i neimperialističtí státníci snadno přemluvit k ústupku, když se na obzoru objevil společný ekonomický zájem.

Z těchto důvodů si tedy nacionalismus osvojil jasnou tendenci k imperialismu, i přes vnitřní protikladnost obou principů.⁵⁵ Čím méně se národy přizpůsobovaly začleňování cizího obyvatelstva (takového, které bylo v rozporu s konstitucí jejich politicky organi-

⁵⁴ J. H. Hobson, cit. d., str. 61.

⁵⁵ J. H. Hobson, cit. d., str. 9, jako první rozpoznal jak základní protiklad imperialismu a nacionalismu, tak tendenci nacionalismu stát se imperialistickým. Nazval imperialismus zvrácením nacionalismu, „při kterém národy... přeměňují zdravě stimulující soupeření různých národních skupin ve vražedný boj soutěžících impérií“.

zované společnosti), tím více se pokoušely je utiskovat. Mezi nacionalismem a imperialismem je teoreticky propast; v praxi může být a je přemostována kmenovým nacionalismem a otevřeným rasismem. Imperialisté ve všech zemích od začátku hlásali, že jsou „nadstraničtí“ a že jako jediní mluví za celý národ, a chlubil se tím. To platilo především o zemích střední a východní Evropy s nečetnými či žádnými zámořskými državami; v těchto zemích se spojenectví mezi lůzou a kapitálem odehrávalo na domácí půdě a stavělo se s ještě zahořklejším odporem (a útočilo mnohem zuřivěji) proti národním institucím a všem národním stranám.⁵⁶

Nicméně pohrdavá lhostejnost imperialistických politiků k domácím problémům byla patrná všude, a obzvlášť v Anglii. Zatímco „strany nad stranami“, jako *Primrose League* [sdružení konzervativců založené k památce Benjamina Disraeliho – pozn. překl.], měly druhořadý vliv, byl imperialismus hlavní příčinou degenerace systému dvou stran v systém stínového kabinetu [tzv. *Front Bench system* – přední řady sedadel v britské Dolní sněmovně pro členy vlády a naproti pro vedoucí členy opozice – pozn. překl.], který vedl k „oslabení moci opozice“ v parlamentu a k růstu „moci kabinetu nad sněmovnou poslanců“.⁵⁷ To bylo samozřejmě rovněž prováděno jako politika přesahující konflikty stran a individuálních zájmů, a to lidmi, kteří o sobě tvrdili, že mluví za celý národ. Takové řeči měly přilákat a oklamat právě ty osoby, které si ještě uchovaly jiskřičku politického idealismu. Volání po jednotě se přesně podobalo bojovým pokřikům, které vždy dovedly národy k válce; a přece nikdo v nástroji univerzální a trvalé jednoty neodhalil zárodek univerzální a trvalé války.

Členové vlády se aktivněji než jiné skupiny věnovali nacionalistické odrůdě imperialismu, a především oni byli zodpovědní za vydávání imperialismu za nacionalismus. Národní státy vytvořily státní služby a byly na nich závislé jako na trvalém sboru státních úředníků, kteří sloužili bez ohledu na třídní zájem a změny ve vládě. Jejich profesionální čest a sebeúcta – obzvlášť v Anglii

⁵⁶ Viz kap. VIII.

⁵⁷ J. H. Hobson, cit. d., str. 146 nn. „Nelze pochybovat o tom, že moc kabinetu oproti sněmovně poslanců stále a rychle rostla, a zdá se, že dosud roste,“ poznamenal V. J. Bryce v roce 1901 v *Studies in History and Jurisprudence*, 1901, sv. I, str. 177. O činnosti systému stínového kabinetu viz také H. Belloc a C. Chesterton, *The Party System*, London 1911.

a Německu – vycházely ze skutečnosti, že jsou služebníky celého národa. Byli jedinou skupinou, která měla přímý zájem podporovat základní právo nezávislosti státu na třídách a frakcích. Dnes se ukazuje, že autorita národního státu samého značně závisela na ekonomické nezávislosti a politické neutralitě jeho státních úředníků. Úpadek států vždy začínal korupcí jejich stálé administrativy a obecným přesvědčením, že státní zaměstnanci nejsou placeni státem, ale třídami vlastníků. Na konci století se třídy vlastníků staly natolik dominantními, že bylo téměř směšné, aby státní zaměstnanci udržovali zdání, že slouží národu. Rozdělení na třídy je postavilo vně společenství a přinutilo je utvořit vlastní kliku. V koloniálních službách unikli probíhajícímu rozkladu státního útvaru. Ovládnání cizího obyvatelstva v dalekých zemích jim mnohem více umožňovalo předstírat, že jsou heroickými služebníky národa, „který jejich službami oslavil britskou rasu“⁵⁸, než kdyby zůstali doma. Kolonie už nebyly pouze „rozsáhlým systémem chudinské podpory pro vyšší třídy“, jak mohl ještě napsat James Mill; měly se stát samotnou páteří britského nacionalismu, neboť ten v nadvládě nad vzdálenými zeměmi a v panování nad cizím obyvatelstvem objevil jediný způsob, jak sloužit britským a pouze britským zájmům. Státní úředníci skutečně vzbuzovali dojem, že „zvláštní génus každého národa se v ničem neukazuje tak jasně jako v jeho systému zacházení s porobenými rasami“.⁵⁹

Pravda byla, že jenom daleko od domova mohl být občan Anglie, Německa či Francie prostě pouze Angličanem, Němcem či Francouzem. Ve své vlasti byl natolik zapleten do ekonomických zájmů či vztahů společenské loajality, že se cítil blíže příslušníkovi své třídy v cizí zemi než muži jiné třídy ve své zemi. Expanze dala nacionalismu nový život, a byla proto přijata za nástroj národní politiky. Příslušníci nových koloniálních společností a imperialistických spolků se cítili „velmi vzdáleni stranických svárů“, a čím

⁵⁸ Lord Curzon při odhalení pamětní desky lorda Cromera. Viz L. J. Zetland, *Lord Cromer*, 1932, str. 362.

⁵⁹ Sir H. Bell, cit. d., část I, str. 300. Tentýž názor převládal u holandských koloniálních úředníků. „Nejvyšším, bezprecedentním úkolem je úkol, který očekává úředníka východoindické státní služby... mělo by být považováno za nejvyšší čest sloužit v jejích řadách..., vybraný sbor, který naplňuje poslání v holandském zámoří.“ Viz De Kat Angelino, *Colonial Policy*, Chicago 1931, II, str. 129.

dále se přestěhovali, tím silnější bylo jejich přesvědčení, že „reprezentují jenom národní záměr“.⁶⁰ To ukazuje na zoufalý stav evropských národů před imperialismem, na to, jak slabé už byly jejich instituce, jak zastaralý se ukázal jejich společenský systém tváří v tvář rostoucí lidské schopnosti vyrábět. Zoufalé byly i prostředky k jejich zachování, a nakonec se lék ukázal horší než samo zlo – které mimochodem nevyléčil.

Spojenectví kapitálu a lůzy lze nalézt v genezi každé důsledně imperialistické politiky. V některých zemích, zejména ve Velké Británii, bylo a zůstalo toto nové spojenectví přespříliš bohatých a přespříliš chudých omezeno na zámořské državy. Takzvané pokrytectví britských politických metod bylo výsledkem praktické moudrosti anglických státníků, kteří přísně oddělovali koloniální metody od běžné domácí politiky, a tím se do značné míry úspěšně vyhnuli obávanému zpětnému vlivu imperialismu na mateřskou zemi. V ostatních zemích, zejména v Německu a Rakousku, se toto spojenectví objevilo na domácí půdě ve formě pan-hnutí; v menší míře se objevilo ve Francii, a to v takzvané koloniální politice. Cílem těchto „hnutí“ bylo takřikajíc imperializovat celý národ (a ne jen jeho „přebytečnou“ část), spojit domácí a zahraniční politiku takovým způsobem, aby národ uspořádala v celek zaměřený na plnění cizích území a trvalé ponižování cizího obyvatelstva.

Vznikání lůzy z kapitalistického uspořádání bylo záhy zpozorováno a všichni velcí historikové devatenáctého století si pečlivě i s úzkostí všímali jejího růstu. Dějinný pesimismus od Burckhardta po Spenglera vyvěrá v podstatě z tohoto závažného pozorování. Avšak historikové, velice zaujatí fenoménem samým, nepochopili, že lůza nemůže být ztotožněna s rozrůstajícím se průmyslovým dělnictvem a rozhodně ne s lidem jako celkem, nýbrž že je ve skutečnosti složena z odpadu všech tříd. Takové složení vytvořilo zdání, že lůza a její reprezentanti odstranili třídní rozdíly, že ti, kdo stojí mimo třídně rozdělený národ, jsou spíše národem samým (*Volksgemeinschaft*, jak by řekli nacisté) než jeho pokřiveninou a karikaturou. Dějinní pesimisté pochopili nevyhnutelnou

⁶⁰ Prezident německého spolku „Kolonialverein“ Hohenlohe-Langenburg v roce 1884. Viz M. E. Townsend, *Origin of Modern German Colonialism, 1871–1885*, 1921.

nezodpovědnost této nové společenské vrstvy a také správně předvidali možnost přeměny demokracie v despocii, jejíž tyrani by vzešli z lůzy a spoléhali na její podporu. Avšak nepochopili už, že lůza není jen odpad, ale je také vedlejší produkt buržoazní společnosti, něco, co tato společnost přímo vytvořila, a co od ní proto nelze nikdy úplně oddělit. Z tohoto důvodu si nepovšimli neustále rostoucího obdivu vyšší společnosti k podsvětí, který jako červená nit prochází devatenáctým stoletím, ani jejího neustálého postupného ustupování ve všech otázkách morálky a jejího narůstajícího pochopení pro anarchický cynismus jejího potomka. Dreyfúsova aféra na přelomu století ukázala, že podsvětí a vyšší společnost ve Francii byly spolu tak úzce propojeny, že bylo obtížné kteréhokoli z „hrdinů“ jednoznačně zařadit do jedné či druhé kategorie antidreyfusiánů.

Tento pocit příbuznosti, vzájemné spojení zploditele a potomka, klasicky vyjádřené již v Balzacových románech, předchází všem prakticky ekonomickým, politickým či společenským úvahám a připamatovává ony základní psychologické rysy nového typu západního člověka, které načrtl Hobbes před třemi sty lety. Je však pravda, že hlavně díky poznání, které si buržoazie osvojila během krizí a stagnací, jež předcházely imperialismu, nakonec vyšší společnost připustila, že je připravena přijmout revoluční změnu v mravních normách, kterou navrhl Hobbesův „realismus“ a která byla nyní znovu navržena lůzou a jejími vůdci. Samotný fakt, že „prvotní hřích“ „počáteční akumulace kapitálu“ potřebuje další hříchy, aby se systém udržel v chodu, přispěl k přesvědčení buržoazie o nutnosti zbavit se zábran západní tradice mnohem účinněji než její filosofie či její podsvětí. Německou buržoazii nakonec přiměl k tomu, že odhodila masku přetvářky, otevřeně vyznala svou příbuznost s lůzou a výslovně ji vyzvala k boji za její vlastnické zájmy.

Je významné, že k tomu šel vývoj právě v Německu. V Anglii a Holandsku postupoval vývoj buržoazní společnosti poměrně klidně a buržoazie těchto zemí po staletí žila v bezpečí a osvobozena od strachu. Ve Francii byl však její nástup přerušen velkou lidovou revolucí, jejíž důsledky znemožnily buržoazii úspěšné dosažení nadvlády. V Německu, kde buržoazie nedosáhla plného rozvoje až do druhé poloviny devatenáctého století, byl navíc její vznik od začátku doprovázen růstem revolučního hnutí dělnické

třídy, s tradicí téměř tak starou, jako byla tradice její. Bylo samozřejmé, že čím méně se buržoazní třída cítila bezpečná ve vlastní zemi, tím víc měla chuť shodit těžké břemeno pokrytectví. Ve Francii vyšla najevo spřízněnost vyšší společnosti s lůzou dříve než v Německu, ale nakonec byla v obou zemích stejně silná. Díky svým revolučním tradicím a relativnímu nedostatku industrializace však Francie vytvořila jen poměrně málo početnou lůzu, takže její buržoazie byla nakonec nucena hledat pomoc za hranicemi a spojit se s hitlerovským Německem.

Ať už je přesná povaha dlouhé dějinné evoluce buržoazie v různých evropských zemích jakákoli, politické principy lůzy, jak se s nimi setkáváme v imperialistických ideologiích a totalitárních hnutích, prozrazují překvapivě silnou spřízněnost s politickými postoji buržoazní společnosti, jsou-li tyto postoje zbaveny přetvářky a nedotčeny ústupky křesťanské tradici. V novější době propůjčila nihilistickým postojům lůzy tak silnou intelektuální přitažlivost pro buržoazii právě jistá příbuznost principu, která sahá daleko před skutečné zrození lůzy.

Jinými slovy, ona disparátnost mezi příčinou a účinkem, která charakterizovala vznik imperialismu, má své důvody. Příležitost – přebytečné bohatství vytvořené nadměrnou akumulací, které potřebovalo pomoc lůzy, aby našlo bezpečné a výhodné investice – uvedla do pohybu sílu, která odjakživa ležela v základech struktury buržoazní společnosti, ačkoli byla zakryta vznešenějšími tradicemi a onou požehnanou přetvářkou, o níž La Rochefoucauld říkal, že neřest vzdává hold ctnosti. Zároveň nebylo možné rozehrát zcela bezzásadovou mocenskou politiku, dokud nebyla po ruce masa lidu osvobozená od všech zásad a natolik početná, že bylo nad možnosti státu a společnosti se o ni postarat. Skutečnost, že tato lůza mohla být zmanipulována jenom imperialistickými politiky a ovlivněna jenom rasovými doktrínami, vytvořila zdání, jako by jedině imperialismus byl schopen rozřešit vážné domácí společenské a ekonomické problémy moderní doby.

Je pravda, že Hobbesova filosofie neobsahuje nic z moderních rasových teorií, které nejen podněcují lůzu k neklidu, ale ve své totalitní podobě velmi jasně nastiňují formy uspořádání, jimiž by lidstvo mohlo přivést nekonečný proces akumulace kapitálu a moci k jeho logickému konci, totiž k sebezničení. Hobbes nicméně přinejmenším poskytl politické myšlení obsahující nezbytný předpo-

klad pro všechny rasové teorie, to jest principiální vyloučení ideje lidství, která tvoří jedinou řídící ideu mezinárodního práva. Premisou, že zahraniční politika nutně stojí mimo lidský smluvní závazek a zabývá se neustálou válkou všech proti všem, jež je zákonem „stavu přirozenosti“, podává Hobbes to nejlepší možné teoretické založení těch naturalistických ideologií, které považují národy za kmeny, od přírody jeden od druhého oddělené, bez jakéhokoli spojení, bez vědomí solidarity lidstva a jen se společným pudem sebezáchovy, který člověk sdílí s živočišným světem. Jestliže idea lidství, jejímž nejpersvědčivějším symbolem je společný počátek lidského druhu, už neplatí, pak nic není pravděpodobnější než teorie, podle níž hnědá, žlutá či černá rasa pochází z nějakého jiného druhu opic než bílá rasa, a všechny rasy dohromady jsou od přírody předurčeny k tomu, aby mezi sebou válčily, dokud nezmizí z povrchu zemského.

Kdyby se ukázalo jako pravdivé, že jsme uvězněni v Hobbesově nekonečném procesu akumulování moci, pak organizování lůzy na sebe nevyhnutelně vezme podobu přeměny národů v rasy, neboť pak v podmínkách akumulující společnosti neexistuje žádné jiné sjednocující pouto dostupné jednotlivcům, kteří právě v procesu akumulace moci a v procesu expanze ztrácejí všechna přirozená spojení se svými bližními.

Rasismus může vsutku přivodit zánik západního světa, a odtud i celé lidské civilizace. Když se Rusové stali Slovanstvem, když Francouzi přijali roli velitelů *force noire*, když se Angličané změnili v „bílé muže“, a když se pak ještě všichni Němci stali na katastrofálně chvilkové období Árijci, pak tato změna sama značí konec západního člověka. Neboť bez ohledu na to, co asi řeknou učení vědci, politicky je rasa nikoli začátkem, nýbrž koncem lidství, nikoli počátkem národů, nýbrž jejich zánikem, nikoli přirozeným zrozením člověka, nýbrž jeho nepřirozenou smrtí.

VI

RASOVÉ MYŠLENÍ PŘED RASISMEM

Bylo-li rasové myšlení německým vynálezem, jak se někdy tvrdilo, pak „německé myšlení“ (ať už se tím míní cokoli) zvítězilo v mnoha oblastech duchovního světa dlouho předtím, než nacisté začali svůj prokletý pokus o dobytí světa. Hitlerismus měl ve třicátých letech v světově i evropsky mezinárodním měřítku značnou přitažlivost, protože rasismus, ač byl státní doktrínou jenom v Německu, byl mocným rysem veřejného mínění všude. Když v roce 1939 začaly německé tanky své ničivé tažení, byl nacistický politický válečný stroj už dlouho v chodu, protože – v politickém válčení – se s rasismem počítalo jako se spojencem mocnějším než jakýkoli placený agent či tajná organizace typu páté kolony. Utvrzení téměř dvěma desetiletími zkušeností z různých hlavních měst, nabyli nacisté přesvědčení, že jejich nejlepší „propagandou“ bude rasová politika sama. Od té – ač jinak udělali mnoho kompromisů a mnoho slibů porušili – se nikdy neodchýlili.¹ Rasismus nebyl ani novou ani tajnou zbraní, i když ho předtím nikdy nebylo použito s tak nekompromisní důsledností.

Dějinnou pravdou o této záležitosti je, že se rasové myšlení – svými kořeny sahající hluboko do osmnáctého století – vynořuje ve všech západních zemích současně v průběhu devatenáctého století. Od přelomu našeho století v nich byl rasismus mocnou ideologií imperialistické politiky. Bezpochyby vstřebal a znovu oživil všechny staré modely rasových názorů, ty by však samy o sobě sotva byly schopny zformovat se či spíše degenerovat v rasismus jakožto *Weltanschauung* nebo v ideologii. V polovině minulého století byly rasové názory stále ještě posuzovány na základě politických důvodů: Tocqueville napsal Gobineauovi o jeho teoriích, že „jsou pravděpodobně chybné a určitě zhoubné“.² Teprve na kon-

¹ Během rusko-německého paktu zastavila nacistická propaganda všechny útoky na „bolševismus“, ale nikdy se nevzdala rasové metody.

² *Lettres de Alexis de Tocqueville et de Arthur de Gobineau*, in: *Revue des*

ci století se dostalo rasovému myšlení takové vážnosti a významu, jako by bylo jedním z hlavních duchovních přínosů západního světa.³

Až do osudových dnů „boje o Afriku“ bylo rasové myšlení jedním z mnoha svobodných názorů, které uvnitř obecného rámce liberalismu argumentovaly a bojovaly o to, aby získaly souhlas veřejného mínění.⁴ Jen několik z nich se stalo ideologiemi v plném slova smyslu, to znamená systémy založenými na jediném názoru, který se ukázal dostatečně silný, aby upoutal a přesvědčil většinu lidí, a dostatečně jasný, aby je provedl rozmanitými zkušenostmi a situacemi průměrného moderního života. Neboť ideologie se od prostého názoru liší tím, že si dělá nárok na to, že vlastní buď klíč k dějinám, nebo řešení všech „záhad univerza“, nebo důvěrné poznání skrytých univerzálních zákonů, o nichž se předpokládá, že vládou přírodě a člověku. Několik ideologií získalo postavení dostatečně významné na to, aby přežily těžký konkurenční boj ve schopnosti přesvědčit, a jen dvě z nich vystoupily na vrchol a dokonale porazily všechny ostatní: ideologie, která interpretuje dějiny jako ekonomický boj tříd, a ideologie, která interpretuje dějiny jako přirozený zápas ras. Jejich přitažlivost byla pro široké masy tak silná, že byly s to si zajistit podporu státu a ustanovit se jako oficiální státní doktríny. Avšak ještě daleko za těmito hranicemi, v nichž se rasové a třídní myšlení rozvíjelo v závazné modely myšlení, byly tyto ideologie přijímány svobodným veřejným míněním do té míry, že nejen intelektuálové, ale i široké masy lidu již nejsou ochotni přijmout žádný popis minulosti či přítomných faktů, který není v souladu s oběma těmito názory.

Děsivá moc přesvědčování vlastní hlavním ideologiím naší doby není náhodná. Přesvědčování se musí zaměřit buďto na zkušenosti, nebo na přání, jinými slovy na bezprostřední politické potřeby. Hodnověrnost v těchto věcech neplyne z vědeckých faktů, jak by nás chtěly přesvědčit různé typy darwinistů, ani z historických zákonů, jak předstírají historikové ve své snaze objevit zákon, podle něhož vznikají a zanikají civilizace. Každá plnohodnotná ideologie byla vytvořena, udržována a vylepšována jako politická

Deux Mondes, 1907, sv. 199, dopis ze 17. listopadu, 1853.

³ Nejlepší historický popis rasového myšlení na typických příkladech z „dějin idejí“ je u E. Voegelina, *Rasse und Staat*, Tübingen 1933.

⁴ O spoustě střetávajících se názorů v devatenáctém století viz C. J. H. Hayes, *A Generation of Materialism*, New York 1941, str. 111–122.

zbraň, a ne jako teoretická nauka. Je pravda, že ideologie – a to je případ rasismu – občas změnily svůj původní politický význam, avšak bez přímého styku s politickým životem si nelze žádnou ideologii představit. Jejich vědecký aspekt je druhotný a vzniká za prvé z touhy poskytnout nezvratné argumenty, za druhé proto, že jejich přesvědčovací moc se zčásti zmocnila také vědců, a ti se přestali zajímat o výsledek svého výzkumu, opustili své laboratoře a spěchali ven, aby hlásali davu své nové interpretace života a světa.⁵ Spíše těmto „vědeckým“ kazatelům než nějakým vědeckým objevům vděčíme za to, že dnes nezůstala ani jedna věda, do jejíhož kategorizačního systému by bylo hluboce neproniklo rasové myšlení. To zase způsobilo, že historikové, z nichž někteří se pokusili učinit vědu zodpovědnou za rasové myšlení, mylně považovali některé filologické či biologické výzkumné výsledky za příčiny místo za následky rasového myšlení.⁶ Opak by byl pravdě bližší. Ve

⁵ „Huxley si od sedmdesátých let už vůbec nevšímal svého vlastního vědeckého výzkumu, natolik byl zaměstnán úlohou ‚Darwinova buldoka‘, štěkajícího a kousajícího theology“ (C. J. H. Hayes, cit. d., str. 126). Vášně E. Häckela pro popularizování vědeckých výsledků, která byla přinejmenším tak silná jako jeho vášně pro vědu samu, zdůraznil nedávno spisovatel přizvukující nacismu, H. Brücher, *Ernst Haeckel, Ein Wegbereiter biologischen Staatsdenkens*, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, 1935, sešit 69.

Lze se zmínit o dvou spíše extrémních příkladech, které ukazují, čeho jsou vědci schopni. Oba se týkaly učenců dobré pověsti, kteří psali během první světové války. Německý historik umění J. Strzygowski dospěl ve své knize *Altai, Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917, str. 306–307, k objevu, že nordická rasa je složeninou Germánů, Ukrajinců, Arménů, Peršanů, Maďarů, Bulharů a Turků. Lékařská společnost v Paříži nejen publikovala zprávu o objevu „polychésie“ (nadměrného pročišťování) a „bromidrosis“ (tělesného pachu) u germánské rasy, ale navrhla také analýzu moči pro účely odhalování německých špiónů; bylo „zjištěno“, že germánská moč obsahuje dvacet procent nemočového dusíku oproti patnácti procentům u ostatních ras. Viz J. Barzun, *Race*, New York 1937, str. 239.

⁶ Toto *quid pro quo* bylo zčásti výsledkem zápalu badatelů, kteří chtěli zapsat každý případ, ve kterém se mluvilo o rase. Tím zaměnili poměrně neškodné autory, pro něž bylo rasové vysvětlení možným a někdy vzrušujícím názorem, s plně kvalifikovanými rasisty. Tyto názory, samy o sobě neškodné, předkládali dřívější antropologové jako výchozí body svých zkoumání. Typickým případem je naivní hypotéza P. Brocy, významného francouzského antropologa poloviny minulého století, který předpokládal, že „mozek má něco společného s rasou a že změřit tvar lebky je nejlepší způsob, jak se pokusit objasnit obsah mozku“ (citováno podle J. Barzuna, cit. d., str. 162). Je zřejmé, že toto tvrzení je bez opory koncepce o lidské přirozenosti jednoduše směšné.

Co se týče filologů raného devatenáctého století, jejichž pojem „árijství“ svedl

skutečnosti nauka „kdo má moc, má i pravdu“ potřebovala několik století (od sedmnáctého do devatenáctého), aby přemohla přírodní vědu a vytvořila „zákon“ o přežití toho nejzdatnějšího. A kdyby – abychom vzali jiný příklad – se teorie de Maistra a Schellinga o divošských kmenech jako zanikajících zbytcích dřívějšího obyvatelstva byla hodila politickým plánům devatenáctého století stejně jako vývojová teorie, asi bychom nikdy nebyli slyšeli mnoho o „primitivech“ a žádný vědec by nebyl marnil svůj čas hledáním „chybějícího článku“ mezi opicí a člověkem. Vinu nelze dávat nějaké určité vědě jako takové, nýbrž spíše určitým vědcům, kteří byli ideologiemi hypnotizováni stejně jako jejich spoluobčané.

Skutečnost, že rasismus je hlavní ideologickou zbraní imperialistické politiky, je tak zřejmá, že se zdá, jako by se mnoho badatelů bylo raději vyhnulo vyšlapané cestě truismu. Místo toho je dosud v oběhu stará mylná představa o rasismu jako jistém přehnaném nacionalismu. Hodnotné práce badatelů, obzvláště ve Francii, které dokázaly, že rasismus je nejen zcela odlišným fenoménem, ale mívá za následek i zničení politicky organizované národní společnosti, jsou všeobecně přehlíženy. Tváří v tvář gigantickému zápasu rasového a třídního myšlení o nadvládu nad dušemi moderních lidí mají někteří lidé sklon vidět v prvním vyjádření národních a v druhém vyjádření mezinárodních tendencí a věřit, že první je mentální přípravou války mezi národy a druhé ideologií pro války občanské. To umožňovala ona zvláštní směsice starých národních a nových imperialistických konfliktů první světové války, směsice, ve které se ukázalo, že staré národní slogany mají pro masy všech zemí zapletených do války mnohem větší přitažlivost než cíle imperialistické. Nicméně poslední válka se svými zrůdci a kolaboranty ve všech zemích měla ukázat, že rasismus je s to vyvolat občanské

téměř každého badatele v oblasti rasismu, aby je považoval za propagandy či dokonce za objevitele rasového myšlení, jsou tak nevinní, jak je jen možno. Jestliže překročili hranice čistého výzkumu, pak proto, že chtěli do téhož kulturního bratrství zahrnout co nejvíce národů. Slovy E. Seilliéra, *La Philosophie de l'Impérialisme*, 4 díly, 1903–1906: „Existovalo jakési opojení: moderní civilizace věřila, že objevila svůj starý původ... a zrodil se organismus, který objal jedním a týmž bratrským vztahem všechny národy, jejichž jazyk projevoval nějakou příbuznost se sanskrtem.“ (Předmluva, sv. I, str. XXXV.) Jinými slovy, tito muži dosud stáli v humanistické tradici osmnáctého století a sdíleli její nadšení pro cizince a exotické kultury.

konflikty v každé zemi a že je jedním z nejchytřejších triků, jaké kdy byly pro přípravování občanské války vynalezeny.

Pravda totiž je taková, že rasové myšlení vstoupilo na scénu aktivní politiky ve chvíli, kdy evropské národy připravily a do určité míry i uskutečnily novou, politicky organizovanou národní společnost. Od samého počátku rasismus záměrně přetínal všechny národní hranice, ať už stanovené zeměpisnými, jazykovými, tradičními nebo nějakými jinými měřítky, a popíral národně politickou existenci jako takovou. Rasové myšlení, více než myšlení třídní, bylo všudypřítomným stínem provázejícím vývoj pravidel mezinárodní kurtoazie mezi suverénními evropskými státy, až nakonec vyrostlo v mocnou zbraň k ničení těchto národů. Historicky řečeno, rasisté mají horší záznam v rejstříku patriotismu než reprezentanti všech ostatních mezinárodních ideologií dohromady a jako jediní důsledně popírali hlavní zásadu, na níž jsou vybudovány národní organizace národů, zásadu rovnosti a solidarity všech národů, opírající se o ideu lidství.

1. „Rasa“ aristokratů proti „národu“ občanů

Charakteristickým rysem Francie osmnáctého století byl neustále narůstající zájem o velmi odlišné, cizí a dokonce divošské národy. Byla to doba obdivování a napodobování čínského malířství, kdy jedno z nejslavnějších děl století bylo nazváno *Lettres Persanes* a kdy zápisky cestovatele byly oblíbeným čtením společnosti. Upřímnost a prostota divošských a necivilizovaných národů byly stavěny do protikladu s vyumělkovaností a povrchností kultury. Dlouho předtím, než devatenácté století se svými nesmírně rozšířenými příležitostmi k cestování vneslo neevropský svět do domova každého průměrného občana, se francouzská společnost osmnáctého století snažila duchovně pochopit náplň kultur a zemí, které leží daleko za hranicemi Evropy. Velké nadšení pro „nové druhy lidstva“ (Herder) naplňovalo srdce hrdinů Francouzské revoluce, kteří společně s francouzským národem osvobozovali všechny lidi všech barev pod francouzským praporem. Toto nadšení pro neznámé cizí země vyvrcholilo poselstvím bratrství, protože bylo ovlivněno touhou demonstrovat na každém novém a překvapivém „druhu lidstva“ pravdivost starého slavného výroku La Bruyèrova: *La raison est de tous les climats*.

A přece až do tohoto století, utvářejícího národy, a až k této zemi, milující lidskost, musíme sledovat zárodky toho, co se později ukázalo jako síla rasismu, ničící národy a anulující lidskost.⁷ Pozoruhodné je, že první autor, který ve Francii předpokládal koexistenci různých národů s různým původem, byl zároveň prvním autorem, který vypracoval přesné třídní myšlení. Hrabě de Boulainvilliers, francouzský šlechtic, který psal začátkem osmnáctého století a jehož díla byla uveřejněna po jeho smrti, interpretoval dějiny Francie jako dějiny dvou odlišných národů, z nichž jeden, germánského původu, přemohl starší obyvatele, „Galy“, vnutil jim své zákony, vzal si jejich půdu a usadil na ní jako vládnoucí třídu „pairy“, jejichž nejvyšší práva byla odůvodněna „právem dobytí“ a „nutností poslušnosti, platící vždy vůči tomu nejsilnějšímu“.⁸ Boulainvilliers, který se zabýval hlavně vyhledáváním argumentů proti rostoucí politické moci *Tiers Etat* a jeho mluvčích, *nouveau corps*, utvořenému z *gens de lettres et de lois*, musel bojovat také proti monarchii, protože francouzský král už nechtěl zastupovat pairy jako *primus inter pares*, ale národ jako celek; nově vznikající třída v něm na chvíli našla svého nejmocnějšího ochránce. Aby pro šlechtu znovu získal nesporné prvenství, navrhl Boulainvilliers, aby jeho šlechtičti spolubližní popřeli společný původ s francouzským lidem a aby porušili jednotu národa a vznesli nárok na původní, a tedy věčné odlišení.⁹ Mnohem směleji než většina pozdějších obránců šlechty odmítl Boulainvilliers nějaké předurčené spojení s půdou; připustil, že „Galové“ jsou ve Francii déle a že „Frankové“ jsou cizinci a barbaři. Svou teorii založil jedině na věčném právu dobývat a vůbec mu nepřišlo zatěžko tvrdit, že „Frisko... je pravou kolébkou francouzského národa“. Opíraje se pouze o vnitřní logiku svého pojmu, považoval staletí před skutečným

⁷ F. Hotman, francouzský autor díla *Franco-Gallia* (16. stol.), je někdy považován za předchůdce rasových teorií osmnáctého století, např. E. Seillière, cit. d. Proti tomuto chybnému názoru správně protestoval T. Simar, *Etude Critique sur la Formation de la doctrine des Races au 18e et son expansion au 19e siècle*, Bruxelles 1922, str. 20: „Hotman se jeví nikoliv jako obhájce Teutonů, ale jako obránce lidu, který byl utiskován monarchií.“

⁸ Hrabě de Boulainvilliers, *Histoire de l'Ancien Gouvernement de la France*, 1727, sv. I, str. 33.

⁹ To, že dějiny hraběte Boulainvillierse byly míněny jako politická zbraň proti *Tiers Etat*, tvrdil Ch.-L. Montesquieu, *Esprit des Lois*, 1748, str. XXX, kap. X.

rozvojem imperialistického rasismu původní obyvatelé Francie za domorodce v moderním smyslu či – podle vlastních termínů – za „poddané“, nikoli ovšem krále, nýbrž všech těch, jejichž výhodou bylo, že pocházeli z přemožitelů, kteří podle práva svého původu měli být nazýváni „Francouzi“.

Boulainvilliers byl hluboce ovlivněn teoriemi sedmnáctého století „kdo má moc, má i pravdu“ a určitě byl ve své době jedním z nejdůslednějších Spinozových žáků, jehož *Etiku* přeložil a *Traktát theologicko-politický* okomentoval. V jeho přijetí a uplatnění Spinozových politických myšlenek byla moc změněna v dobývání a dobývání vytvořilo jakýsi jedinečný soud o přirozených vlastnostech a lidských výsadách lidí a národů. V tom můžeme objevit první stopy pozdějších naturalistických přeměn, jimiž měla teorie „moci a pravdy“ projít. Tento názor je ve skutečnosti potvrzen faktem, že Boulainvilliers byl jedním z význačných volnomyšlenkářů své doby a že jeho útoky na křesťanskou církev byly sotva motivovány pouze antiklerikalismem. Přesto se Boulainvilliersova teorie zabývá ještě lidmi, a ne rasami; právo nadřazenějších lidí zakládá na historickém činu, na dobývání, a ne na fyzickém faktu – i když historický čin má už určitý vliv na přirozené vlastnosti přemožených lidí. Aby paralyzoval novou národní ideu, i když do určité míry reprezentovanou absolutní monarchií ve spojení s *Tiers Etat*, vymýšlí ve Francii dvojí odlišné obyvatelstvo. Boulainvilliers je protinárodní v době, kdy idea národnosti byla pocíťována jako nová a revoluční, kdy se však ještě neukázalo, jako později za Francouzské revoluce, jak úzce je spojena s demokratickou formou vlády. Boulainvilliers připravil svou zemi pro občanskou válku, aniž věděl, co občanská válka znamená. Je reprezentantem mnoha šlechticů, kteří se nepovažovali za reprezentanty národa, nýbrž za oddělenou vládnoucí kastu, která má možná mnohem víc společného se „stejnou společností a týmž stavem“ v cizím národě než se svými krajany. Ve skutečnosti právě tyto protinárodní tendence ovlivňovaly prostředí oněch *émigrés* a nakonec byly vstřebány koncem devatenáctého století novými a přímočarými rasovými teoriemi.

Boulainvilliersovy myšlenky prokázaly svou užitečnost jako politická zbraň, teprve když skutečně vypukla revoluce a přinutila velké množství francouzské šlechty hledat útočiště v Německu a Anglii. V mezidobí byl jeho vliv na francouzskou aristokracii

stále živý, jak lze vidět v pracích jiného hraběte, hraběte Dubuat-Nançay,¹⁰ který chtěl francouzskou šlechtu ještě těsněji připoutat k jejím bratrům na kontinentu. V předvečer revoluce se tento mluvčí francouzského feudalismu cítil tak nedostatečně chráněn, že doufal ve „vytvoření jakési *Internationale* aristokracie barbarského původu“,¹¹ a jelikož německá šlechta byla nakonec jediná, od níž se pomoc dala očekávat, předpokládal i tento autor, že pravý původ francouzského národa je totožný s původem Němců, zatímco příslušníci francouzských nižších tříd, třebaže už nebyli otroky, nebyli podle něho svobodní rodem, nýbrž na základě „*affranchissement*“, z milosti těch, kdo svobodní rodem byli, tedy šlechty. O několik let později se francouzští emigranti skutečně snažili utvořit *internationale* aristokratů, aby zabránili vzpouře těch, které považovali za zotročený cizí lid. A ačkoli praktičtější stránku těchto snah stihla katastrofální pohroma u Valmy, *émigrés* jako Charles François Dominique de Villiers, který kolem roku 1800 stavěl do protikladu „*Gallo-romains*“ s Germány, nebo William Alter, který o desetiletí později snil o federaci všech germánských národů,¹² porážku nepřipustili. Pravděpodobně je nikdy nenapadlo, že jsou ve skutečnosti zrádci, tak pevně byli přesvědčeni, že Francouzská revoluce byla „válkou mezi cizími národy“ – jak to mnohem později uvedl François Guizot.

Zatímco Boulainvilliers založil s klidnou poctivostí méně rozvrácené doby práva šlechty jediné na právech dobyvačného vítězství, aniž by přímo znehodnotil samu přirozenost druhého, přemoženého národa, hrabě de Montlosier, jedna ze spíše pochybných osobností mezi francouzskými emigranty, otevřeně vyjádřil své pohrdání nad tímto „novým národem, jenž vznikl z otroků... nad (směsí) všech ras a všech dob“.¹³ Časy se zřetelně změnily, a šlechtici, kteří už nepatřili k nepřemožené rase, se museli také změnit. Vzdali se oné staré myšlenky, tak drahé Boulainvilliersovi a do-

¹⁰ Dubuat-Nançay, *Les Origines de l'Ancien Gouvernement de la France, de l'Allemagne et de l'Italie*, 1789.

¹¹ E. Seillière, cit. d., str. XXXII.

¹² Viz R. Maunier, *Sociologie Coloniale*, Paris 1932, sv. II, str. 115

¹³ Montlosier byl i v exilu v těsném styku s šéfem francouzské policie Fouchém, který pomáhal zlepšovat jeho neradostné finanční podmínky utečence. Později sloužil jako tajný agent Napoleona ve francouzské společnosti. Viz J. Bruguerette, *Le Comte de Montlosier*, 1931, a T. Simar, cit. d., str. 71.

konce i Montesquieuovi, že dobývání samo, *fortune des armes*, určuje osudy lidí. *Valmy* vznešených ideologií nastalo, když ve svém slavném pamfletu vybídl abbé Sieyès *Tiers Etat*, „aby zahnal nazpět do franckých lesů všechny ty rodiny, které si uchovávají absurdní nárok na to, že pocházejí z rasy přemožitelů a že svá práva zdědily“.¹⁴

Spíše je zvláštní, že od těchto raných dob, kdy francouzští šlechtici objevili při svém třídním boji s buržoazií, že patří k jinému národu, že mají jiný genealogický původ, a kdy byli k mezinárodní kastě připoutáni těsněji než k francouzské půdě, podporovaly všechny francouzské rasové teorie germanismus či přinejmenším nadřazenost nordického obyvatelstva vůči vlastním krajanům. Jestliže se totiž mužové Francouzské revoluce mentálně ztotožnili s Římem, pak ne proto, že by proti „germanismu“ své šlechty stavěli „latinismus“ *Tiers Etat*, ale proto, že cítili, že jsou duchovními dědici římských republikánů. Tento historický nárok, v protikladu ke kmenové identifikaci šlechty, by mohl být jednou z příčin, které zabránily tomu, aby se „latinismus“ objevil jako jejich vlastní rasová teorie. Buď jak buď, ač to zní paradoxně, faktem je, že Francouzi – dříve než Němci či Angličané – trvali nadále na této *idée fixe* o germánské nadřazenosti.¹⁵ Ani zrod německého rasového vědomí po pruské porážce roku 1806, namířeného skutečně proti Francouzům, nezměnil postup rasových ideologií ve Francii. Ještě ve čtyřicátých letech minulého století se Augustin Thierry pevně držel ztotožnění tříd a ras a rozlišoval mezi „germánskou šlechtou“ a „keltskou buržoazií“¹⁶, a také šlechtic, hrabě de Rémusat, vyhlášoval germánský původ evropské aristokracie. Konečně hrabě de Gobineau dále rozvíjel názor, který francouzská šlechta již obecně přijímala za plnohodnotnou historickou nauku, a tvrdil, že objevil skrytý zákon pádu civilizací a že dodal historii vážnosti přírodní vědy. Jím dovršilo rasové myšlení svou první fázi a začalo

¹⁴ *Qu'est-ce-que le Tiers Etat?*, 1789, zveřejněný těsně před vypuknutím revoluce. Překlad citován podle J. H. Claphama, *The Abbé Sieyès*, London 1912, str. 62.

¹⁵ „Historické árijství má svůj počátek ve feudalismu osmnáctého století a bylo udržováno germanismem devatenáctého století,“ podotýká E. Seillière, cit. d., str. II.

¹⁶ A. Thierry, *Lettres sur l'histoire de France*, 1840.

druhou, jejíž vliv měl být pocíťován až do dvacátých let našeho století.

2. Rasová jednota jako náhražka za národní emancipaci

Před porážkou staré pruské armády Napoleonem se v Německu rasové myšlení nerozvíjelo. Za svůj vznik vděčí pruským vlastencům a politickému romantismu, a nikoli šlechtě a jejím mluvčím. Na rozdíl od francouzské odrůdy rasového myšlení jakožto zbraně k vyvolání občanské války a rozdělení národa bylo německé rasové myšlení vynalezeno ve snaze sjednotit národ proti cizí nadvládě. Jeho původci nehledali spojence za hranicemi, ale chtěli probudit v národu vědomí společného původu. To ve skutečnosti vylučovalo šlechtu s jejími dobře známými kosmopolitními vztahy – i když pro pruské junkery byly méně charakteristické než pro zbytek evropské šlechty; v každém případě to vylučovalo možnost založit toto rasové myšlení samo na nejexkluzivnější třídě národa.

Protože německé rasové myšlení doprovázelo dlouho marné pokusy o sjednocení početných německých států, zůstalo ve svých raných fázích velmi úzce spojeno s obecnějšími národními city, takže není snadné rozlišit mezi pouhým nacionalismem a vyloženým rasismem. Neškodné národní pocity byly vyjadřovány v termínech, které dnes známe jako rasové, takže i historikové – neboť ti dlouho ztotožňovali německou odrůdu rasismu dvacátého století se svérázným jazykem německého nacionalismu – byli podivně svedeni k záměně nacismu za německý nacionalismus a tím napomáhali k podcenění hrozivé mezinárodní přitažlivosti Hitlerovy propagandy. Specifické podmínky německého nacionalismu se změnily, až když po roce 1870 skutečně došlo k sjednocení států a plně se rozvinul německý rasismus spolu s německým imperialismem. Z raných dob před tím nicméně přežilo nemálo charakteristických vlastností, které byly i nadále významné pro specificky německou odrůdu rasového myšlení.

Na rozdíl od Francie cítili pruští šlechtici, že jejich zájmy jsou úzce spjaty s postavením absolutní monarchie, a usilovali, přinejmenším od doby Bedřicha II., o to, aby byli uznáni za legitimní reprezentanty celého národa. S výjimkou několika let pruských reforem (1808–1812) neměla pruská šlechta strach ze vzestupu buržoazní třídy a z toho, že by mohla chtít převzít vládu, ani se

nemusela obávat koalice mezi středními třídami a vládoucí dynastií. Pruský král, až do roku 1809 největší statkář v zemi, zůstal *primus inter pares* i přes veškeré snahy reformátorů. Rasové myšlení se proto vyvíjelo mimo šlechtu, jako zbraň určitých nacionalistů, kteří si přáli spojení všech německy mluvících obyvatel, a proto trvali na společném původu. Byli liberály v tom smyslu, že se stavěli proti výlučné vládě pruských junkerů. Dokud onen společný původ byl vymezován společným jazykem, můžeme sotva mluvit o rasovém myšlení.¹⁷

Je pozoruhodné, že až po roce 1814 je onen společný původ často popisován termíny „pokrevního příbuzenství“, rodinných svazků, kmenové jednoty a čistého původu. Tyto definice, které se objevují téměř současně ve spisech katolíka Josefa Görrese a nacionalistických liberálů, jako Ernsta Moritze Arndta či F. L. Jahna, svědčí o naprostém neúspěchu všech nadějí na vzbuzení pravého národního citění u německého lidu. Z neúspěchu snahy pozvednout lid na národ, z nedostatku společných historických vzpomínek a ze zjevné obecně rozšířené lhostejnosti k společným osudům v budoucnosti se zrodil přirozený nárok, který se obracel ke kmenovým instinktům jako k možné náhražce za to, v čem celý svět viděl slavnou sílu francouzské národnosti. Organická teorie dějin, podle níž „každá rasa je odděleným, úplným celkem“,¹⁸ byla vynalezena lidmi, kteří potřebovali ideologické definice národní jednoty jako náhražku politické národnosti. Právě zklamaný nacionalismus vedl k Arndtově výroku, že Němci – kteří zjevně měli k rozvinutí organické jednoty nejdále – mají to štěstí, že jsou čistým, nesmíšeným kmenem, „původním národem“.¹⁹

Organicky naturalistické definice národů jsou výraznou charakteristikou německých ideologií a německého historismu. Přesto však nejsou skutečným rasismem, neboť titíž lidé, kteří mluví v těchto „rasových“ termínech, podporují i nadále hlavní pilíř ryzí

¹⁷ Tak je tomu například u F. Schlegela, *Philosophische Vorlesungen aus den Jahren 1804–1806*, sv. II, str. 357. Totéž platí o E. M. Arndtovi. Viz A. P. Pundt, *Arndt and the National Awakening in Germany*, New York 1935, str. 116 n. Dokonce i Fichte, oblíbený moderní obětní beránek za německé rasové myšlení, sotva kdy překročil meze nacionalismu.

¹⁸ J. Görres, in: *Rheinischer Merkur*, 1814, č. 25.

¹⁹ E. M. Arndt, *Phantasien zur Berichtigung der Urteile über künftige deutsche Verfassungen*, 1815.

národovosti, rovnost všech lidí. Tak v témž článku, ve kterém porovnává zákony lidí se zákony zvířecího života, trvá Jahn na původní rovnoprávné pluralitě lidí, v jejichž úplné mnohosti lze lidstvo jediné postihnout.²⁰ Arndt, který později vyjádřil silné sympatie s národně osvobozovacími hnutími Poláků a Italů, zvolal: „Ať je proklet každý, kdo by zotročil a opanoval cizí národy.“²¹ Úměrně tomu, nakolik německé národní city nebyly plodem opravdového národního vývoje, ale spíše reakcí na cizí okupaci²², národní teorie zde měly zvláštní negativní povahu, byly určeny k tomu, aby kolem národa vytvořily zeď, aby se chovaly jako náhražky za hranice, které nemohly být jasně stanoveny zeměpisně či historicky.

Jestliže ve své rané formě u francouzské aristokracie bylo rasové myšlení vynalezeno jako nástroj vnitřního rozdělení a ukázalo se zbraní k vyvolání občanské války, byla zmíněná raná forma německé rasové teorie vynalezena jako zbraň vnitřní národní jednoty a ukázala se zbraní k vyvolání národní války. Tak jako by úpadek francouzské šlechty jakožto důležité třídy francouzského národa byl učinil tuto zbraň neužitečnou, kdyby ji nebyli znovu vzkřísili nepřátelé třetí republiky, ztratila by i organická teorie dějin po dosažení německé národní jednoty svůj význam, kdyby ji nebyli potřebovali vzkřísit moderní imperialističtí intrikáni, aby se zalíbili lidu a zakryli svou ohyzdnou tvář důstojným pláštěm nacionalismu. To ale neplatí o jiném zdroji německého rasismu, který – třebaže zdánlivě vzdálenější politické scéně – měl ve skutečnosti mnohem silnější vliv na pozdější politické ideologie.

²⁰ „Živočichové smíšených plemen nemají žádnou skutečnou plodivou sílu; podobně i hybridní národy nemají žádné vlastní národní rozmnožování... Práotec lidstva je mrtev, původní rasa vymřela. Proto každý zanikající národ je neštěstím pro lidstvo... Lidská urozenost se nemůže vyjádřit v jednom jediném národu.“ (*Deutsches Volkstum*, 1810)

Stejný příklad je vyjádřen J. Görresem, který se i přes svou naturalistickou definici národa („všichni příslušníci jsou spojeni společným poutem krve“) drží pravé národní zásady, když tvrdí: „Žádný kmen nemá právo panovat nad druhým“ (cit. d.).

²¹ E. M. Arndt, *Blick aus der Zeit auf die Zeit*, 1814. Překlad citován podle A. P. Pundta, cit. d.

²² „Až když Rakousko a Prusko padly po marném boji, začal jsem skutečně milovat Německo... když Německo podlehlo cizímu výboji a útlaču, stalo se pro mě jediným a nerozbořným,“ píše E. M. Arndt ve svých *Erinnerungen aus Schweden*, 1818, str. 82. Překlad citován podle A. P. Pundta, cit. d., str. 151.

Z vynálezu rasového myšlení byl obviněn politický romantismus, jako byl či mohl být obviněn z vynálezu každého dalšího možného nezodpovědného názoru. Adam Müller a Friedrich Schlegel jsou nejprůběžnějšími příklady oné všeobecné hravosti moderního myšlení, vzhledem k níž si jeho podporu načas může získat téměř jakýkoli názor. Žádná skutečnost, žádná historická událost, žádná politická idea nebyly bezpečné před onou všezahrnující a všeničící náruživostí, s jakou dovedli tito první literáti nacházet neustále nové a originální příležitosti k novým a vzrušujícím názorům. „Svět musí být romantizován,“ říkal Novalis a chtěl „udělit vznešený smysl obyčejnému, tajuplný vzhled běžnému, důstojnost neznámého dobře známému“.²³ Jedním z takto romantizovaných objektů byl lid, objekt, který byl okamžitým vyhlášením změnitelný hned v stát, v rodinu, v šlechtu či v cokoli jiného, co buď – v dřívějších dobách – prošlo myslí jednoho z daných intelektuálů nebo – později, když zestárli a poznali realitu denního chleba – bylo vyžádáno nějakým štedrým patronem.²⁴ Proto je takřka nemožné studovat vývoj kteréhokoli z oněch volně soupeřících názorů, jimiž devatenácté století tak překvapivě oplývalo, a nenarazit přitom na německý romantismus.

Tito první moderní intelektuálové ve skutečnosti nepřipravovali ani tak vývoj nějakého jedinečného názoru jako spíše obecnou mentalitu moderních německých učenců; tito učenci vícekrát dokázali, že sotva lze najít ideologii, které by se ochotně nepodvolili, je-li v sázce jediná realita – kterou si i romantik může stěžít dovolit přehlédnout –, realita jejich postavení. Pro toto svérázné chování poskytl romantismus nejvýtečnější záminku svou neomezenou idolizací „osobnosti“ jednotlivce, jehož libovůle sama se stala důkazem génia. Cokoli sloužilo takzvané tvořivosti jednotlivce, to jest zcela libovolné hře jeho „myšlenek“, mohlo být učiněno středem celého náhledu na život a svět.

Tento cynismus vlastní romantickému uctívání osobnosti umožnil určité moderní postoje intelektuálů. Docela dobře je reprezentoval Mussolini, jeden z posledních dědiců tohoto hnutí, když

²³ Novalis, *Neue Fragmentensammlung*, 1798, in: *Schriften*, Leipzig 1929, sv. II, str. 335.

²⁴ O romantickém postoji v Německu viz C. Schmitt, *Politische Romantik*, München 1925.

popsal sama sebe zároveň jako „aristokrata a demokrata, revolucionáře a reakcionáře, proletáře a antiproletáře, pacifistu a antipacifistu“. Bezohledný individualismus romantismu nikdy neznamenal nic závažnějšího, než že „si každý může svobodně vytvořit vlastní ideologii“. To nové v Mussoliniho experimentu spočívalo v „pokusu provést to s co nejsilnější rozhodností“.²⁵

Kvůli tomuto inherentnímu „relativismu“ si lze téměř nepovšimnout bezprostředního přínosu romantismu pro vývoj rasového myšlení. V anarchické hře, jejíž pravidla opravňují každého v kterékoli chvíli aspoň k jednomu osobnímu a libovolnému názoru, je téměř samozřejmé, že každý myslitelný názor je také formulován a včas vytištěn. Mnohem charakterističtější než tento chaos byla základní víra v osobnost jakožto konečný cíl sám v sobě. V Německu, kde konflikt mezi šlechtou a rostoucí střední třídou nebyl nikdy vybojován na scéně politické, se rozvinulo uctívání osobnosti jako jediný prostředek, jak dosáhnout emancipace alespoň společensky. Vládnoucí třída v zemi nepokrytě dávala najevo své tradiční pohrdání obchodem a svůj odpor k sdružování se s obchodníky i přes jejich rostoucí bohatství a důležitost, takže nalézt prostředky k dosažení jakési sebeúcty nebylo snadné. Klasický německý *Bildungsroman*, *Wilhelm Meister*, ve kterém je hrdina ze střední třídy vychováván šlechtici a herci, protože buržoazie je ve svém společenském prostředí bez „osobnosti“, je dostatečným svědectvím o beznadějnosti této situace.

Němečtí intelektuálové – třebaže sotva podporovali politický boj za střední třídy, k nimž patřili – vedli rozhořčenou a bohužel velmi úspěšnou bitvu za společenské postavení. Dokonce i ti, kdo psali na obranu šlechty, stále cítili, že by jejich vlastní zájmy byly ohroženy, kdyby došlo na společenské vrstvy. Aby vstoupili do soutěže s právy a hodnotami urozenosti, formulovali nový pojem „vrozené osobnosti“, který měl v buržoazní společnosti získat všeobecný souhlas. Podobně jako titul dědice starého rodu, byla „vrozená osobnost“ dána narozením a nikoli získána zásluhami. Jako byl nedostatek společné historie potřebné k formování národa uměle překonán naturalistickým pojmem organického vývoje, tak se i v společenské oblasti předpokládalo, že sama přirozenost nahradí

²⁵ B. Mussolini, *Relativismo e Fascismo*, in: *Diuturna*, Milano 1924. Překlad citován podle F. Neumanna, *Behemoth*, 1942, str. 462–463.

titul, jestliže jej odepřela politická realita. Liberální spisovatelé se brzy chlubili „pravou urozeností“, v protikladu k oněm podřadným baronským titulům, které bylo možné udělit a odebrat, a tvrdili, jako samozřejmý důsledek, že jejich přirozené výsady – jako „sílu či génia“ – nelze vysledovat nazpět k jakémukoli lidskému činu.²⁶

Ihned se potvrdilo diskriminační jádro tohoto nového společenského pojmu. Během onoho dlouhého období pouhého společenského antisemitismu, které uvádělo a připravovalo objev nenávisti k Židům jakožto politické zbraně, byl to právě nedostatek „vrozené osobnosti“, vrozený nedostatek taktu, vrozený nedostatek tvořivosti, vrozená dispozice k obchodování atd., co odlišovalo chování židovského kolegy od chování průměrného obchodníka. Ve své horečné snaze sebrat nějakou vlastní hrdost proti kastovní nadutosti junkerů, aniž se přitom odvážila bojovat o vedoucí politické postavení, přála si buržoazie od samého začátku ani ne tak shlížet na jiné, nižší třídy jako spíše na jiné národy. Tyto snahy nejvíce charakterizuje drobná literární práce Clemense Brentana,²⁷ která byla napsána – a také v něm čtena – pro ultranacionalistický klub zarytých nepřátel Napoleona, jenž se seskupil roku 1808 pod názvem „Die Christlich-Deutsche Tischgesellschaft“. Svým velmi rafinovaným a duchaplným způsobem vyzdvihuje Brentano kontrast mezi „přirozenou osobností“, geniálním jednotlivcem, a „filistrem“, kterého okamžitě ztotožňuje s Francouzi a Židy. Od té doby se německý buržoa přinejmenším snaží přisoudit všechny vlastnosti, kterými šlechta pohrdala jakožto typicky buržoazními, jiným národům – nejprve Francouzům, poté Angličanům, ale vždy Židům. Co se týče tajemných vlastností, kterých se dostalo „přirozené osobnosti“ při zrození, byly úplně stejné jako ty, na které si pro sebe dělali nárok skuteční junkeři.

Ačkoli tímto způsobem přispěla měřítko pro urozenost ke vzniku rasového myšlení, samotní junkeři neudělali pro utvoření tohoto způsobu myšlení takřka nic. Jediný junker tohoto období, který rozvíjel vlastní politickou teorii, Ludwig von der Marwitz, nikdy

²⁶ Viz velmi zajímavý pamflet proti šlechtě od liberálního spisovatele F. Buchholze, *Untersuchungen über den Geburtsadel*, Berlin 1807, str. 68: „Pravá urozenost... nemůže být udělena ani odebrána; neboť jako síla a génius se klade sama a existuje sama od sebe.“

²⁷ C. Brentano, *Der Philister vor, in und nach der Geschichte*, 1811.

nepoužíval rasových termínů. Podle něho se národy odlišovaly jazykem – tedy duchovní, a nikoli fyzický rozdíl – a ačkoli se ostře stavěl proti Francouzské revoluci, mluvil jako Robespierre, když došlo na případnou agresi jednoho národa proti druhému: „Kdo usiluje o rozšíření svých hranic, měl by být považován za nevěrného zrádce v rámci celé republiky evropských států.“²⁸ Byl to Adam Müller, kdo trval na čistotě původu jako testu urozenosti, a byl to Haller, kdo šel dál za evidentní fakt, že mocní vládnou těm, kteří jsou zbaveni moci, a prohlásí za přirozený zákon, že slabí mají být ovládáni silnými. Šlechtici samozřejmě nadšeně tleskali, když se dozvěděli, že jejich uchvácení moci je nejen legální, ale i ve shodě s přirozenými zákony, a právě v důsledku buržoazních definic se během devatenáctého století vyhýbali *mésalliances* obezřetněji než kdy předtím.²⁹

Toto trvání na společném kmenovém původu jako podstatě národnosti, formulované německými nacionalisty za války v roce 1814 a po ní, i důraz kladený romantiky na přirozenou osobnost a vrozenou urozenost připravily intelektuálně cestu rasovému myšlení v Německu. Z první skutečnosti vznikla organická teorie dějin s jejich přirozenými zákony; z druhé povstal na konci století groteskní homunkulus nadčlověk, jehož přirozeným osudem je vládnout světu. Dokud tyto tendence běžely vedle sebe, byly pouze dočasnými prostředky úniku před politickou realitou. Když se stmelily dohromady, utvořily vlastní bázi pro rasismus jako plnohodnotná ideologie. To se však nestalo nejdříve v Německu, ale ve Francii, a nevykonali to intelektuálové střední třídy, ale velmi nadaný a zklamaný šlechtic, hrabě de Gobineau.

3. Nový klíč k dějinám

V roce 1853 zveřejnil hrabě Arthur de Gobineau svůj *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines*, který se jen asi o padesát let později, na přelomu století, stal jakýmsi standardním dílem pro

²⁸ L. v. d. Marwitz, *Entwurf eines Friedenspaktes*, in: G. Ramlow, *Ludwig von der Marwitz und die Anfänge konservativer Politik und Staatsauffassung in Preußen*, in: *Historische Studien*, sešit 185, str. 92.

²⁹ Viz S. Neumann, *Die Stufen des preußischen Konservatismus*, in: *Historische Studien*, sešit 190, Berlin 1930. Obzvláště str. 48, 51, 64, 82. O A. Müllerovi viz *Elemente der Staatskunst*, 1809.

rasové teorie dějin. První věta čtyřdílné práce – „La chute des civilisations est le plus frappant et en même temps le plus obscur de tous les phénomènes de l'histoire.“³⁰ – jasně naznačuje v podstatě nový a moderní zájem jejího autora, novou pesimistickou náladu, která prostupuje jeho dílo a je onou ideologickou silou, která byla schopna sjednotit všechny předchozí faktory a konfliktní názory. Jistě, lidstvo si odnepaměti přálo vědět co nejvíce o minulých kulturách, upadlých říších, vyhynulých národech; ale nikdo si před Gobineauem nemyslel, že našel jednu jedinou příčinu, jednu jedinou sílu, podle níž vždy a všude civilizace vzniká a upadá. Teorie o zániku souvisejí, jak se zdá, velmi důvěrně s rasovým myšlením. Určitě není náhoda, že jiný z prvních „věřících v rasu“, Benjamin Disraeli, byl úpadkem kultur fascinován stejně, zatímco naopak Hegel, jehož filosofie se z velké části zabývá dialektickým zákonem dějinného vývoje, se nikdy nezajímal o vznik a pád kultur jako takových či o nějaký zákon, který by vysvětloval smrt národů: a právě takový zákon demonstroval Gobineau. Aniž by ho byl ovlivnil darwinismus nebo nějaká jiná evolucionistická teorie, chlubil se tento historik, že uvedl historii do rodiny přírodních věd, že odhalil přírodní zákon průběhu všech událostí, že redukoval všechny duchovní projevy či kulturní fenomény na něco, „co díky exaktní vědě mohou naše oči vidět, naše uši slyšet, čeho se mohou naše ruce dotknout“.

Nejprekvapivější stránkou této teorie, zveřejněné uprostřed optimistického devatenáctého století, je skutečnost, že autor je fascinován pádem civilizací a sotva se zajímá o jejich vzestup. V době, kdy psal svůj *Essai*, věnoval Gobineau málo pozornosti možnému užítí své teorie jako zbraně v praktické politice, a proto měl odvahu načrtnout základní zhoubné důsledky svého zákona o zániku. V protikladu k Spenglerovi, který předpovídá pouze úpadek západní kultury, nepředvídá Gobineau s „vědeckou“ přesností nic menšího než definitivní vymizení člověka – či jeho slovy lidské rasy – z povrchu zemského. Po čtyřech svazcích předělávání lidských dějin uzavírá: „Mohli bychom být v pokušení vykázat lidské vládě na zemi celkové trvání od 12 do 14 tisíc let, kterážto éra je rozdě-

³⁰ „Pád civilizací je nejprekvapivějším a zároveň nejméně jasným ze všech dějinných fenoménů“ – pozn. vyd.

lena do dvou období: první minulo a bylo mládím... druhé začalo a bude svědkem postupného ochabování až k sešlosti věkem.“

Bylo správně podotknuto, že Gobineau se třicet let před Nietzschem zabýval problémem „*décadence*“.³¹ Avšak s tím rozdílem, že Nietzsche měl zásadní zkušenost s evropskou dekadencí, protože psal v době, kdy toto hnutí vrcholilo Baudelairem ve Francii, Swinburnem v Anglii a Wagnerem v Německu, kdežto Gobineau si byl stěží vědom rozmanitosti moderního *taedium vitae* a je třeba ho nahlížet jako posledního dědice Boulainvillierse a francouzské exulantské šlechty, která se bez psychologických komplikací jednoduše (a správně) obávala o osud aristokracie jako kasty. S určitou naivitou přijal téměř doslova teorie osmnáctého století o původu francouzského národa: měšťáci jsou potomci galskořímských otroků, šlechtici jsou Germáni.³² Totéž platí o jeho trvání na mezinárodním charakteru urozenosti. Modernější stránka jeho teorii se ukazuje ve faktu, že byl možná podvodník (jeho francouzský titul je víc než pochybný), že přeháněl a přepínal staré nauky, až se staly přímo směšnými – sám si dělal nárok na rodokmen, který vedl přes skandinávského piráta k Odínovi: „I já jsem z plemene bohů.“³³ Avšak jeho skutečný význam je v tom, že uprostřed ideologií pokroku prorokoval záhubu, konec lidstva v pozvolné přírodní katastrofě. Když Gobineau začal svou práci, v době buržoazního krále Ludvíka Filipa, zdál se osud šlechty zpečetěn. Šlechta se již nemusela bát vítězství *Tiers Etat*, to se už událo, a tak mohla jen naříkat. Její úzkost, jak ji vyjádřil Gobineau, se občas velmi přibližuje velkému zoufalství básníků dekadence, kteří o pár desetiletí později zpívali o pomíjivosti všech lidských věcí – *les neiges d'antan*, loňské sněhy. Co se týká samotného Gobineaua, je tato spřízněnost spíše náhodná; je ale zajímavé si povšimnout, že když už se jednou vžila, nic nezabránilo velmi seriózním intelektuálům z přelomu století, jako Robertu Dreyfusovi ve Francii nebo Thomasu Mannovi v Německu, vzít tohoto Odínova potomka vážně. Dlouho předtím, než děsivé a směšné splynuly v onu lidsky nepochopitelnou

³¹ Viz R. Dreyfus, *La vie et les prophéties du Comte de Gobineau*, Paris 1905, in: *Cahiers de la quinzaine*, řada 6, sešit 16, str. 56.

³² A. de Gobineau, *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines*, sv. II, kniha IV, str. 445, a článek *Ce qui est arrivé à la France en 1870*, in: *Europe*, 1923.

³³ J. Duesberg, *Le Comte de Gobineau*, in: *Revue Générale*, 1939.

směs, která je charakteristickým znakem našeho století, ztratilo směšné sílu ohromovat.

Této svérázné pesimistické náladě, tomuto aktivnímu zoufalství posledních desetiletí tohoto století vděčil Gobineau za svou opožděnou slávu. To ovšem neznamená nutně, že on sám byl předchůdcem generace „veselého tance smrti a obchodování“ (Joseph Conrad). Nebyl ani státníkem, který věřil v obchod, ani básníkem, který oslavoval smrt. Byl jen zvláštní směsicí zklamaného šlechtice a romantického intelektuála, který vymyslel rasismus téměř náhodou. Bylo to v okamžiku, kdy uviděl, že nemůže jednoduše přijmout staré teorie o dvou národech uvnitř Francie a že musí vzhledem k změně okolností zrevidovat starou zásadu, že nejlepší lidé jsou nutně vrcholem společnosti. V nešťastném protikladu ke svým učitelům musel vysvětlit, proč nejlepší lidé, šlechtici, nemohou ani doufat, že znovu získají své dřívější postavení. Krok za krokem ztotožňoval úpadek své kasty s úpadkem Francie, pak s úpadkem západní civilizace, a potom celého lidstva. Tak učinil onen objev, za který byl tolik obdivován pozdějšími spisovateli a životopisci, že totiž úpadek civilizací je způsoben degenerováním rasy a úpadek rasy je způsoben mísením krve. To vede nutně k závěru, že v každém mísení je vždy dominantní nižší rasa. Tento typ argumentace, téměř běžný na začátku století, neodpovídal teoriím o pokroku Gobineauových současníků, kteří brzy získali jinou *idée fixe*, „přežívání toho nejzdatnějšího“. Liberální optimismus vítězné buržoazie chtěl novou verzi teorie „moci, tedy práva“, a ne klíč k historii či důkaz nevyhnutelného rozpadu. Gobineau se marně snažil získat širší publikum zaujetím postoje k problému amerických otroků a příhodným vybudováním celého svého systému na základním konfliktu mezi bílými a černými. Musel čekat takřka padesát let, aby měl úspěch mezi elitou, a až v první světové válce s její vlnou filosofii smrti se mohly jeho práce pyšnit širokou popularitou.³⁴

³⁴ Viz vydání francouzské revue *Europe*, 1923, na paměť Gobineaua. Obzvláště článek C. S. de Gobineaua, *Le Gobinisme et la pensée moderne*: „Přesto... až uprostřed války jsem si pomyslel, že *Essai sur les Races* je inspirován plodnou hypotézou, jedinou, která je s to vysvětlit určité události, jež se nám dějí před očima... Byl jsem překvapen, když jsem si všiml, že tento názor je téměř jednomyslně sdílen. Po válce jsem si povšiml, že pro bezmála celou mladší generaci se díla Gobineauova stala zjevením.“

Gobineau ve skutečnosti hledal v politice vymezení a vytvoření „elity“, která nahradí aristokracii. Místo knížat navrhoval „rasu knížat“, árijce, kteří, jak říkal, jsou v nebezpečí, že budou vlivem demokracie zavaleni nižšími, neárijskými třídami. Pojem rasy umožnil dát dohromady „vrozené osobnosti“ německého romantismu, definovat je jako příslušníky přirozené aristokracie, předurčené k tomu, aby vládla nad všemi ostatními. Jsou-li rasa a mísení ras všeurčujícími faktory pro daného jedince – a Gobineau nepředpokládal existenci „čistých“ plemen –, lze vytvářet klamné zdání, že fyzické přednosti by se mohly rozvíjet v každém jedinci bez ohledu na jeho přítomnou společenskou situaci, a že tedy každý výjimečný člověk patří k „pravým dosud žijícím synům... Merovejců“, „synům králů“. Díky rase by se tak utvořila „elita“, která by mohla vznášet nárok na stará privilegia feudálních rodin, a to pouhým tvrzením, že se cítí šlechtici; přijetí rasové ideologie jako takové by se stalo přesvědčivým důkazem, že onen jedinec je „z dobré rodiny“, že v jeho žilách proudí „modrá krev“ a že vyšší původ má za následek vyšší práva. Tedy z jedné politické události, ze zániku šlechty, vyvodil hrabě dva vzájemně si odporující důsledky – úpadek lidské rasy a utvoření nové, přirozené aristokracie. Nedožil se však toho, aby viděl praktické využití svého učení, které vyřešilo jeho vnitřní rozpory – nová rasová aristokracie skutečně začala uskutečňovat „nevyhnutelný“ úpadek lidstva ve své maximální snaze je zničit.

Podle příkladu svých předchůdců, francouzských šlechticů v exilu, viděl Gobineau ve své rasové elitě nejen záštitu proti demokracii, ale také proti „kananejské zrůdnosti“ patriotismu.³⁵ A protože Francie náhodou dosud byla „*patrie*“ *par excellence*, neboť její vláda – ať už království, impérium či republika – byla stále založena na neodmyslitelné rovnosti lidí, a protože, což bylo to nejhorší, byla jedinou zemí své doby, ve které se i lidé s černou kůží mohli těšit občanským právům, bylo pro Gobineaua přirozené projevit loajálnost nikoli francouzskému, ale anglickému národu a později, po porážce Francouzů v roce 1871, Něm-

³⁵ A. de Gobineau, *Essai*, sv. II, kniha IV, str. 440 a poznámka na str. 445: „Slovo *patrie*... znovu získalo svůj význam jen proto, že galskořímská vrstva vzrostla a zmocnila se politické úlohy. S jejím triumfem se patriotismus stal opět ctností.“

cům.³⁶ Tento nedostatek důstojnosti nelze nazvat náhodným a tento oportunismus nešťastnou shodou okolností. Staré úsloví „nic není úspěšnější než úspěch“ počítá s lidmi, kteří jsou zvyklí na rozmanitě a libovolné názory. Ideologové, kteří tvrdí, že mají klíč k realitě, jsou nuceni měnit a překrucovat své názory na jednotlivé případy podle nejnovějších událostí a nikdy si nemohou dovolit dostat se do konfliktu se svým stále se měnícím božstvem, realitou. Bylo by absurdní žádat od lidí, kteří právě podle svého přesvědčení musí ospravedlnit jakoukoli danou situaci, aby byli spolehliví.

Je třeba uznat, že až do doby, kdy nacisté – když se ustavili jako rasová elita – otevřeně zahrnuli pohrdáním všechny národy, včetně německého, byl francouzský rasismus zcela důsledný, neboť nikdy neupadl do slabosti patriotismu. (Tento postoj se nezměnil ani v poslední válce; jistě, „*essence aryenne*“ už nebyla monopolem Germánů, nýbrž spíše Anglosasů, Švédů a Normanů, avšak národ, patriotismus a právo byly dosud považovány za „předsudky domnělé a pouze formální hodnoty“.³⁷) Dokonce i Taine pevně věřil v nadřazeného génia „germánského národa“,³⁸ a Ernest Renan pravděpodobně jako první stavěl „Semity“ proti „Árijcům“ v rozhodném „*division du genre humain*“, třebaže považoval civilizaci za onu velikou vyšší sílu, která ničí lokální originality stejně jako původní rasové rozdíly.³⁹ Všechno to nepřesné mluvení o rase, které je tak charakteristické pro francouzské spisovatele po roce 1870,⁴⁰ i když nejsou rasisty v přísném slova smyslu, se drží protinárodních, progermánských zásad.

³⁶ Viz E. Seilliére, cit. d., sv. I: *Le Comte de Gobineau et l'Aryanisme historique*, str. 32: „V *Essai* je Německo sotva germánské, v mnohem vyšší míře je germánská Velká Británie... Zajisté, Gobineau později změnil názor, ale až pod vlivem úspěchu.“ Je zajímavé si povšimnout, že Seilliérovi, který se během svého studia stal zaníceným stoupencem gobinismu – „intelektuálního ovzduší, kterému se budou muset pravděpodobně přizpůsobit plíce 20. století“ – se úspěch jevil jako zcela postačující důvod pro Gobineauovu náhlou revizi názoru.

³⁷ Lze uvést více příkladů. Citace je z C. Spieß, *Impérialismes. Gobinisme en France*, Paris 1917.

³⁸ O Tainově stanovisku viz J. S. White, *Taine on Race and Genius*, in: *Social Research*, únor 1943.

³⁹ Podle Gobineauova názoru byli Semité bílou hybridní rasou, která se zvrhla mísením s černými. O Renanovi viz *Histoire Générale et Système comparé des Langues*, 1863, část I, str. 4, 503 a passim. Stejně rozlišení nalezneme v jeho *Langues Sémitiques*, I, str. 15.

⁴⁰ To velmi dobře ukázal J. Barzun, cit. d.

Jestliže důsledná protinárodní tendence gobinismu sloužila nepřátelům francouzské demokracie a později třetí republiky k tomu, aby si opatřili skutečné či domnělé spojence za hranicemi své země, pak specifické splynutí pojmů rasy a „elity“ vybavilo mezinárodní inteligenci novými a vzrušujícími psychologickými hračkami pro hru na velkém hřišti dějin. Gobineauovi *fiils des rois* byli blízkými příbuznými romantických hrdinů, světců, géníů a nadlidí konce devatenáctého století, kteří všichni sotva mohou skrýt svůj romantický a germánský původ. Nezodpovědnost vlastní romantickým názorům dostala nový podnět od Gobineauova mísení ras, protože toto mísení odhalovalo historickou událost minulosti, kterou bylo možné stopovat do hlubin vlastního já. To znamenalo, že vnitřní zkušenosti mohly dostat historický význam, že vlastní já se stalo bitevním polem dějin. „Když jsem četl *Essai*, pokaždé nějaký konflikt rozvířil skryté zdroje mé bytosti, cítil jsem, že v mé duši pokračuje houževnatá bitva, bitva mezi černými a žlutými, Semity a Árijci.“⁴¹ Taková a podobná vyznání mají možná význam pro mentální stav moderních intelektuálů, kteří bez ohledu na to jaký názor náhodou zastávají, jsou pravými dědici romantismu, nicméně ukazují dokonalou neškodnost a politickou nevinnost lidí, kteří by mohli být pravděpodobně donuceni k souhlasu jakoukoli ideologií.

4. „Práva Angličanů“ versus práva lidí

Zatímco semena německého rasového myšlení byla zaseta za napoleonských válek, počátky pozdějšího anglického vývoje se objevily během Francouzské revoluce a jejich výklad lze nalézt u člověka, který revoluci ostře kritizoval jako „nejpřekvapivější [krizi], která se až dosud ve světě udála“ – u Edmunda Burkeho.⁴² Obrovský vliv, který mělo jeho dílo nejen na anglické, ale i na německé politické myšlení, je dobře znám. Tuto skutečnost je nicméně třeba zdůraznit vzhledem k podobnostem německého a anglického rasového myšlení v protikladu k jeho francouzské odrůdě. Tyto podo-

⁴¹ Tímto džentlmenem není překvapivě nikdo jiný než dobře známý spisovatel a historik E. Faure, *Gobineau et le Problème des Races*, in: *Europe*, 1923.

⁴² E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1790, Everyman's Library Edition, New York, str. 8.

bnosti pramení ze skutečnosti, že obě země porazily „trikolóru“, a tedy projevíly určitou snahu diskriminovat ideje *liberté-égalité-fraternité* jako cizí myšlenky. Protože základem anglické společnosti byla společenská nerovnost, cítili se britští konzervativci nemálo znepokojeni, když došlo na „lidská práva“. Podle názorů, které široce zastávali toryové devatenáctého století, patřila nerovnost k anglickému národnímu charakteru. Disraeli nacházel „v právech Angličanů něco lepšího než lidská práva“ a Siru Jamesi Stephenu se zdálo „málo věcí v dějinách tak ubohých jako to, do jaké míry se Francouzi nadchli těmito záležitostmi“.⁴³ To je jeden z důvodů, proč si mohli až do konce devatenáctého století dovolit rozvoj rasového myšlení spolu s národními zásadami, zatímco stejné názory ve Francii ukazovaly svou pravou protinárodní tvář od samého začátku.

Burkeův hlavní argument proti „abstraktním principům“ Francouzské revoluce obsahuje následující věta: „Jednotnou politikou našeho zřízení bylo požadovat a prosazovat naše svobody jako *odkázané dědictví*, které jsme dostali od našich předků a které předáme našemu potomstvu; jako majetek speciálně náležející lidu tohoto království, bez jakéhokoli vztahu k nějakému jinému obecnějšímu či přednostnímu právu.“ Pojem dědictví, vztahovaný k samé podstatě svobody, byl ideologickým základem, který dal anglickému nacionalismu zvláštní nádech rasového citění už od Francouzské revoluce. Byl formulován spisovatelem střední třídy a znamenal přímé přijetí feudálního pojmu svobody jako celkového souhrnu privilegií zděděných spolu s titulem a půdou. Aniž by narušil práva privilegované třídy v anglickém národě, rozšířil Burke princip těchto privilegií tak, aby zahrnoval všechny Angličany, a ustanovil je tak jako jakousi šlechtu mezi národy. Odtud čerpal Burke své pohrdání těmi, kdo se domáhali svých občanských práv jako práv lidských, zatímco vhodné bylo, jak se domníval, domáhat se jich jenom jako „práv Angličanů“.

V Anglii se nacionalismus rozvíjel bez vážných útoků na staré feudální třídy. To bylo možné proto, že anglická gentry asimilovala od sedmnáctého století v stále rostoucím počtu vyšší vrstvy buržoazie, takže někdy i obyčejný člověk mohl dosáhnout postavení lor-

⁴³ *Liberty, Equality, Fraternity*, 1873, str. 254. O lordu Beaconsfieldovi viz B. Disraeli, *Lord George Bentinck*, 1853, str. 184.

da. V tomto procesu vzala hodně za své obvyklá kastovní arogance šlechty a vytvořil se pozoruhodný smysl pro odpovědnost za celý národ; ze stejného důvodu však mohly feudální pojmy i mentalita snadněji než jinde ovlivnit politické ideje nižších tříd. Tak byl pojem dědictví přijat téměř beze změny a aplikován na celý britský „rod“. Důsledkem této asimilace šlechtických norem bylo, že anglická odrůda rasového myšlení byla takřka posedlá teoriemi o dědictví a jejich moderním ekvivalentem, eugenikou.

Od té doby, co se evropské národy pokoušely v praxi zahrnout do své koncepce lidství všechny národy na zemi, byly znervózňovány velkými fyzickými odlišnostmi mezi sebou a lidmi, které nacházely na jiných kontinentech.⁴⁴ Nadšení osmnáctého století pro rozmanitost, v níž může nacházet výraz všudypřítomná shodná povaha člověka a rozum, poskytovalo spíše jen chabou argumentační záštitu v základní otázce, zda křesťanská zásada svornosti a rovnosti všech lidí, založená na společném původu z jednoho počátečního páru rodičů, bude zachována v srdcích lidí, kteří se setkají s kmeny, jež, pokud víme, nikdy samy od sebe nepřišly na nějaké adekvátní vyjádření lidského rozumu či lidské vášně buď kulturními činy nebo lidovými zvyky a jež vyvinuly lidské instituce jenom na velmi nízké úrovni. Tento nový problém, který se na historické scéně Evropy a Ameriky objevil s důvěrnějším poznáním afrických kmenů, již také zapříčinil, a to zvláště v Americe a v některých britských državách, návrat k formám společenské organizace, o nichž se myslelo, že byly jednou provždy odstraněny křesťanstvím. Avšak ani otrokářství, třebaže de facto založené na přísně rasové bázi, neučinilo otrokáře rasově uvědomělými před devatenáctým stoletím. V osmnáctém století je sami američtí otrokáři považovali za dočasnou instituci a postupně je chtěli zrušit. Většina z nich by pravděpodobně byla řekla s Jeffersonem: „Chvěji se, když pomyslím, že Bůh je spravedlivý.“

Ve Francii, kde se problém černých kmenů střetl s touhou asimilovat je a vychovat, podal velký vědec Leclerc de Buffon první

⁴⁴ Významnou, i když tlumenou ozvěnu tohoto vnitřního zmatku lze nalézt v mnoha cestovních zápiscích osmnáctého století. Voltaire to považoval za dostatečně důležité na to, aby ve svém *Dictionnaire Philosophique* speciálně poznamenal: „Nadto jsme viděli, jak odlišné jsou rasy, které obývají tuto zeměkouli, a jak velké muselo být překvapení prvního černocha a prvního bělocha, když se setkali“ (stať: *Homme*).

klasifikaci ras, která, založena na evropských národech a klasifikující všechny ostatní podle jejich odlišností, učila rovnosti strohým srovnáním.⁴⁵ Osmnácté století, jak to podivuhodně přesně vyjádřil Tocqueville, „věřilo v různost ras, ale i v jednotu lidského druhu“.⁴⁶ V Německu odmítl Herder použít „sprosté slovo“ rasa na lidi, a dokonce i první kulturní historik lidstva, který užil klasifikace odlišných druhů, Gustav Klemm,⁴⁷ stále respektoval ideu lidstva jako obecný rámec pro svá bádání.

Avšak v Americe a Anglii, kde po zrušení otroctví museli lidé řešit otázku soužití, byly záležitosti značně složitější. S výjimkou jižní Afriky – země, která ovlivnila západní rasismus až po „boji o Afriku“ v osmdesátých letech – se tyto národy jako první musely zabývat rasovým problémem v praktické politice. Zrušení otroctví vyostřilo vnitřní konflikty, místo aby našlo nějaké řešení pro stávající vážné nesnáze. To platilo obzvláště o Anglii, kde „práva Angličanů“ nebyla nahrazena novou politickou orientací, která by byla mohla vyhlásit práva člověka. Zrušení otroctví v britských državách v roce 1834 a diskuse předcházející americké občanské válce se tak v Anglii setkaly s velmi zmateným veřejným míněním, které bylo úrodnou půdou pro různé naturalistické teorie, jež v těchto desetiletích vznikaly.

První z nich reprezentovali stoupenci polygenismu, kteří napadali bibli jako knihu zbožných lží a popírali jakoukoli spojitost mezi lidskými „rasami“; jejich hlavním úspěchem bylo zničení ideje přirozeného práva jako pouta spojujícího všechny lidi a všechny národy. Ačkoli polygenismus nehlásal předurčenou rasovou nadřazenost, izoloval libovolně všechny národy jeden od druhého hlubokou propastí fyzické nemožnosti lidského dorozumění a komunikace. Polygenismus vysvětluje, proč „Východ je Východ a Západ je Západ: A nikdy se nesetká to dvě.“ Velice napomohl zabránit smíšeným manželstvím v koloniích a prosadit diskriminaci jedinců smíšeného původu. Podle polygenismu nejsou tito lidé pravými lidskými bytostmi; nenáleží k žádné určité rase, ale jsou jakousi zrůdou, jejíž „každá buňka je dějištěm občanské války“.⁴⁸

⁴⁵ L. de Buffon, *Histoire Naturelle*, 1769–89.

⁴⁶ Tamt., dopis z 15. května, 1852.

⁴⁷ G. Klemm, *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit*, 1843–1852.

⁴⁸ A. Carhill, *The Lost Dominion*, 1924, str. 158.

Jakkoli trvalý se nakonec ukázal vliv polygenismu na anglické rasové myšlení, v devatenáctém století byl na poli veřejného mínění záhy předstižen jinou teorií. Také tato teorie vycházela z principu dědictví, ale připojila k němu politický princip devatenáctého století, pokrok, čímž došla k opačnému, ale mnohem přesvědčivějšímu závěru, že člověk nesouvisí jenom s člověkem, nýbrž také s animálním životem, že existence nižších ras jasně ukazuje, že člověka a zvíře oddělují pouze stupňovité rozdíly a že vše živé je ovládáno silným bojem o existenci. Darwinismus obzvlášť posilovala skutečnost, že se ubíral touž cestou jako staré teorie moci a práva. Avšak zatímco tato teorie, dokud jí užívali výhradně aristokraté, hovořila pyšnou dobytelskou řečí, nyní byla přeložena do spíše hořkého jazyka lidí, kteří poznali boj o denní chléb a těžce stoupali cestou k relativnímu bezpečí nových zbohatlíků.

Darwinismus se setkal s tak ohromným úspěchem proto, že na základě dědictví poskytl ideologické zbraně právě tak rasovému jako třídnímu panství a mohl být použit právě tak k rasové diskriminaci jako proti ní. Politicky řečeno, darwinismus jako takový byl neutrální, a vskutku také vedl ke všem typům pacifismu a kosmopolitismu právě tak jako k nejostřejším formám imperialistických ideologií.⁴⁹ V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století byl darwinismus stále téměř výlučně v rukou utilitářské protikoloniální strany v Anglii. A první filosof evoluce, Herbert Spencer, který sociologii považoval za součást biologie, věřil, že přirozený výběr prospívá evoluci lidstva a končí trvalým mírem. Politické diskusi poskytl darwinismus dva důležité pojmy: boj o existenci, s optimistickým tvrzením o nutném a automatickém „přežití nejzdatnějšího“, a neomezené možnosti, které byly hledány v postupném vývoji člověka z animálního života a které podnítily vznik nové „vědy“, eugeniky.

Teorie o nutném přežití nejzdatnějšího se svou implikací, že nejvyšší vrstvy ve společnosti jsou také ty „nejzdatnější“, odumřela tak, jako předtím odumřela teorie dobytelská, totiž v okamžiku, kdy vládnoucí třídy v Anglii či anglická nadvláda v koloniálních državách už nebyly zcela chráněné a kdy se stalo velmi pochybným, zda ti, kdo jsou „nejzdatnější“ dnes, budou takovými i zítra.

⁴⁹ Viz F. Brie, *Imperialistische Strömungen in der englischen Literatur*, Halle 1928.

Druhá část darwinismu, genealogie člověka z animálního života, bohužel přežila. Eugenika slibovala, že překoná obtížné nejasnosti teorie přežití, podle nichž nelze ani předpovědět, kdo se ukáže jako ten nejzdatnější, ani poskytnout národům prostředky k rozvinutí trvalé zdatnosti. Tento možný důsledek aplikované eugeniky byl zdůrazněn ve dvacátých letech v Německu v reakci na Spenglerův *Decline of the West*.⁵⁰ Proces selekce bylo pouze třeba změnit z přirozené nutnosti, která probíhala lidem za zády, v „umělý“, vědomě aplikovaný nástroj fyzického ovládnutí. Eugenice byla vždy vlastní bestiálnost, a raná poznámka Ernsta Haeckela, že smrt z milosrdenství by ušetřila „rodině a státu zbytečné výdaje“, je zcela charakteristická.⁵¹ Konečně poslední žáci darwinismu v Německu se rozhodli zcela opustit pole vědeckého výzkumu, zapomenout na hledání chybějícího článku mezi člověkem a opicí, a začali místo praktických pokusů měnit člověka v to, o čem si darwinisté mysleli, že je opice.

Avšak předtím, než se nacismus v průběhu své totalitní politiky pokusil o proměnu člověka ve zvíře, bylo zde mnoho snah o rozvoj člověka v boha na přísně dědičném základě.⁵² Nejen Herbert Spencer, ale i všichni raní evolucionisté a darwinisté „měli silnou víru jak v andělskou budoucnost lidství, tak také v opičí původ člověka“.⁵³ Věřilo se, že výběrovost dědictví povede k „dědičnému gé-

⁵⁰ Viz např. O. Bangert, *Gold oder Blut*, 1927, str. 17: „Proto může být civilizace věčná.“

⁵¹ E. Haeckel, *Lebenswunder*, 1904, str. 128 nn.

⁵² Téměř století předtím, než na sebe vzal evolucionismus plášť vědy, předpovídaly varovné hlasy neodmyslitelné důsledky onoho šílenství, které tehdy bylo jen ve stadiu čiré imaginace. Voltaire si vícekrát pohrával s evolučními názory – viz hlavně *Philosophie Générale: Métaphysique, Morale et Théologie*, in: *Oeuvres Complètes*, 1785, sv. 40, str. 16 nn. – Ve svém *Dictionnaire Philosophique*, článku *Chaîne des Êtres Créés*, napsal: „Zprv se naše představivost těší z onoho nepostřehtelného přechodu od surové hmoty k uspořádané hmotě, od rostlin k zoofytům, od těchto zoofytů k živočichům, od nich k člověku, od člověka k duchům, od těchto duchů, vybavených jemným vzdušným tělem, k nemateriálním substancím; a... k samému Bohu... Ale může se nejdokonalejší duch stvořený Nejvyšší bytostí stát Bohem? Není nekonečnost i mezi ním a Bohem?... Není zde nápadně prázdno mezi opicí a člověkem?“

⁵³ C. J. H. Hayes, cit. d., str. 11. Hayes správně zdůrazňuje výrazně praktickou morálku všech těchto raných materialistů. „Tento zvláštní rozchod morálky a přesvědčení“ vysvětluje tím, „co pozdější sociologové popsali jako časovou mezeru“ (str. 130). Toto vysvětlení se nicméně jeví jako chabé, připomeneme-li si, že jiní materialisté, jako Haeckel v Německu či Vacher de Lapouge ve

niu“,⁵⁴ a opět byla aristokracie považována za přirozený a konečný výsledek – tentokrát nikoli politického života, nýbrž přirozeného výběru, čistého množení. Jednou z mnoha „idejí“, které vytvořili zklamaní liberální intelektuálové ve svých snech o nahrazení starých vládnoucích tříd novou „elitou“ nepolitickými prostředky, bylo přeměnit celý národ v přirozenou aristokracii, z níž by se vybrané exempláře vyvíjely v génie a nadlidi. Ke konci století považovali spisovatelé pojednávání politických témat z hlediska biologie a zoologie za samozřejmost, a zoologové psali o „biologických pohledech na naši zahraniční politiku“, jako by byli objevili jakési neomylné vademecum pro státníky.⁵⁵ A všichni navrhovali nové způsoby, jak kontrolovat a řídit „přežívání nejzdatnějšího“ ve shodě s národními zájmy anglického lidu.⁵⁶

Nejnebezpečnějším aspektem těchto evolučních teorií je, že kombinují pojem dědictví s důrazem na osobní úspěch a individuální charakter, který byl tak důležitý pro sebeúctu střední třídy devatenáctého století. Tato střední třída potřebovala vědce, kteří by mohli dokázat, že velcí lidé, a nikoli aristokraté, jsou těmi pravými reprezentanty národa, v nichž je zosobněn „génus rasy“. Tito vědci

Francii, kteří opustili klid studií a výzkumu kvůli propagačním aktivitám, přiliš neutrpěli touto časovou mezerou; a že na druhé straně jejich současníci, kteří nebyli poznamenáni jejich materialistickými teoriemi, jako Barrès a spol. ve Francii, byli velmi praktickými stoupenci zvrácené brutality, která zachvátila Francii během Dreyfusovy aféry. Náhlý úpadek morálky v západním světě není, jak se zdá, vyvolán ani tak autonomním vývojem určitých „idejí“ jako spíše řadou nových politických událostí a nových politických a sociálních problémů, s nimiž se střetlo popletené a zmatené lidstvo.

⁵⁴ To byl titul velmi čtené knihy F. Galtona, publikované v roce 1869, která v následujících desetiletích vyvolala záplavu literatury na stejné téma.

⁵⁵ *A Biological View of Our Foreign Policy* uveřejnil P. Ch. Michel v *Saturday Review*, London, únor 1896. Nejdůležitější práce tohoto druhu jsou: T. Huxley, *The Struggle for Existence in Human Society*, 1888. Jeho hlavní teze: Pád civilizace je nutný jen tehdy, pokud nebude kontrolována porodnost. B. Kidd, *Social Evolution*, 1894. J. B. Crozier, *History of Intellectual Development on the Lines of Modern Evolution*, 1897–1901. K. Pearson, *National Life*, 1901, profesor eugeniky na London University, byl jedním z prvních, kdo popsali pokrok jako jakousi neosobní zrůdu, která požírá vše, co se jí náhodou dostane do cesty. Ch. H. Harvey, *The Biology of British Politics*, 1904, dokazuje, že přísným řízením „boje o život“ v rámci národa by se národ mohl stát všemocným pro nevyhnutelný boj o existenci s jiným národem.

⁵⁶ Viz obzvláště K. Pearson, cit. d. Ale již F. Galton řekl: „Rád bych zdůraznil skutečnost, že zlepšení přirozeného nadání budoucích generací lidské rasy je z velké části pod naší kontrolou,“ cit. d., vyd. 1892, str. XXVI.

poskytli ideální možnost úniku před politickou zodpovědností, když „dokazovali“ dřívější výrok Benjamin Disraeliho, že velký člověk je „zosobněním rasy, jejím vybraným exemplářem“. Rozvoj tohoto „génia“ dosáhl svého logického konce, když jiný žák evolucionismu jednoduše prohlásil: „Angličan je nadčlověk a dějiny Anglie jsou dějinami jeho vývoje.“⁵⁷

Pro anglické rasové myšlení je stejně důležité, jako bylo pro německé, že vzniklo mezi spisovateli z řad střední třídy, a nikoli šlechty, že se zrodilo z touhy rozšířit výhody měřítek šlechty na všechny třídy a že bylo živeno pravými národními city. V tomto ohledu byly Carlyleovy myšlenky o géniu a hrdinovi opravdu více zbraněmi „společenského reformátora“ než teoriemi „otce britského imperialismu“, což je ve skutečnosti velmi nespravedlivé obvinění.⁵⁸ Jeho uctívání hrdiny, které mu získalo široké publikum jak v Anglii, tak v Německu, mělo tytéž zdroje jako uctívání osobnosti v německém romantismu. Bylo tímž prosazováním a oslavováním přirozené velikosti individuálního charakteru nezávislého na jeho společenském prostředí. Nikdo z těch, kdo ovlivnili koloniální tendenci od poloviny devatenáctého století až do vypuknutí skutečného imperialismu na jeho konci, neunikl Carlyleovu vlivu, ale nikdo z nich nemůže být obviněn z hlásání otevřeného rasismu. Sám Carlyle se ve svém eseji o „černošské otázce“ zabývá prostředky, jak pomoci Západní Indii produkovat „hrdiny“. Charles Dilke, jehož kniha *Greater Britain* (1869) je někdy pokládána za začátek imperialismu,⁵⁹ byl moderní radikál, který glorifikoval anglické kolonisty jako součást britského národa oproti těm, kdo se na ně a na jejich pozemky dívali svrchu jako na pouhé kolonie. J. R. Seeley, jehož knihy *Expansion of England* (1883) se prodalo 80 000 výtisků ani ne do dvou let, ještě respektuje Hindy jako cizí národ a odlišuje je jasně od „barbarů“. I Froude, jehož obdiv k Búrům – prvnímu bílému národu, který nepochybně konvertoval ke kmenové filosofii rasismu – by se mohl jevit podezřelý, se stavěl proti mnoha právům jižní Afriky proto, že „samospráva v jižní Africe znamenala ovládnání domorodců evropskými kolonisty, a to není samospráva“.⁶⁰

⁵⁷ *Testament of John Davidson*, 1908.

⁵⁸ C. A. Bodelsen, *Studies in Mid-Victorian Imperialism*, 1924, str. 22 nn.

⁵⁹ E. H. Damce, *The Victorian Illusion*, 1928.

⁶⁰ J. A. Froude, *Two Lectures on South Africa*, in: *Short Studies on Great Subjects*, 1867–1882.

Podobně jako v Německu, i anglický nacionalismus do značné míry zrodila a silně rozněcovala střední třída, která se nikdy plně neemancipovala od šlechty, a proto v sobě nesla první zárodky rasového myšlení. Ale na rozdíl od Německa, jehož nejednotnost nutně vytvořila ideologickou hráz, aby nahradila historické či zeměpisné skutečnosti, britské ostrovy byly od okolního světa na-prosto odděleny přirozenými hranicemi a Anglie jako stát musela vymyslet teorii jednoty mezi lidmi, kteří žili ve vzdálených koloniích za mořem, oddělení od mateřské země tisíci mil. Jediným pojítkem mezi nimi byl společný původ, společný počátek, společný jazyk. Oddělení Spojených států ukázalo, že tato pojítka sama o sobě nezabezpečují nadvládu; a nejen Amerika, také ostatní kolonie, třebaže ne stejně násilně, projevíly silné tendence k vypracování konstitučních zásad odlišných od mateřské země. Aby neztratil tyto někdejší britské státní příslušníky, mluvil Dilke pod vlivem Carlyleovým o „anglosaství“, a jak se zdálo, toto slovo si dovedlo opět získat i lid Spojených států, jemuž byla třetina knihy věnována. Jako radikál se mohl Dilke chovat tak, jako by boj o nezávislost nebyl býval válkou mezi dvěma státy, ale anglickou formou občanské války osmnáctého století, v níž opožděně stranil republikánům. Právě v tom spočívá jeden z důvodů onoho překvapivého faktu, že sociální reformátoři a radikálové byli v Anglii podporovateli nacionalismu: chtěli totiž udržet kolonie nejen proto, že si mysleli, že jsou nezbytnými příležitostmi pro nižší třídy; chtěli si dokonce uchovat vliv na mateřskou zemi, který tito radikální synové britských ostrovů uplatňovali. Tento motiv je silný u Froudea, který si přál „udržet kolonie, protože si myslel, že je v nich možné reprodukovat prostší stav společnosti a aristokratičtější způsob života, než bylo možné v průmyslové Anglii“, ⁶¹ a měl rozhodný vliv na Seeleyovu práci *Expansion of England*: „Když jsme si zvykli uvažovat o celém impériu pohromadě a když je nazýváme *celá* Anglie, měli bychom vidět, že existují také Spojené státy.“ Ať už pozdější spisovatelé použili „anglosaství“ jakkoli, v Dilkeho práci mělo skutečný politický význam pro národ, který už nedržela pohromadě nějaká ohraničená země. „Myšlenkou, která mi na všech cestách byla zároveň společníkem a průvodcem – klíčem, který otevírá

⁶¹ C. A. Bodelsen, cit. d., str. 199.

skryté věci nových cizích zemí – je pojetí... velikosti naší rasy, již nyní obepínající celou zeměkouli a možná předurčenou nakonec se po ní rozprostřít“ (předmluva). Pro Dilkeho nebyly společný původ, dědictví, „velikost rasy“ ani fyzickými skutečnostmi ani klíčem k historii, ale velmi potřebným průvodcem v přítomném světě, jediným spolehlivým poutem v prostoru bez hranic.

Právě tím, že se angličtí kolonisté rozprostřeli po celé zeměkouli, došlo k tomu, že nejnebezpečnější pojem nacionalismu, idea „národního poslání“, byl obzvláště úspěšný v Anglii. Ačkoli se národní poslání jako takové dlouhou dobu vyvíjelo nepoznamenáno rasovými vlivy ve všech zemích, kde lidé usilovali o národní charakter, nakonec se ukázalo, že je s rasovým myšlením mimořádně úzce spřízněno. Výše zmínění angličtí nacionalisté mohou být ve světle pozdější zkušenosti považováni za mezní případy. Sami o sobě nebyli škodlivější než například Auguste Comte ve Francii, který vyjádřil naději ve sjednocené, organizované a obrozené lidstvo pod vedením – *présidence* – Francie.⁶² Nevzdávají se ideje lidstva, třebaže si myslí, že Anglie je nejvyšší zárukou lidství. Nemohli ani jinak než nadměrně zdůraznit toto nacionalistické pojetí a to proto, že inherentně obsahuje zrušení pouta mezi půdou a národem, předpokládané v ideji poslání, zrušení, které pro anglickou politiku nebylo propagovanou ideologií, ale zavedenou skuteností, s níž každý státník musel počítat. Od pozdějších rasistů je rozhodně odlišuje to, že nikdo z nich se nikdy vážně nezabýval diskriminací jiných národů jako nižších ras, i kdyby jen z toho důvodu, že země, o nichž hovořili, Kanada a Austrálie, byly takřka prázdné a populační problém v nich nebyl nijak závažný.

Není proto náhodné, že první anglický státník, který opakovaně zdůrazňoval své přesvědčení o rasách a rasové nadřazenosti jako určujícím faktoru dějin a politiky, byl muž, který bez konkrétního zájmu na koloniích a anglických kolonistech – „koloniální přítěž, které nevládneme“ – chtěl rozšířit britskou imperiální moc do Asie a vskutku mocně posílil postavení Velké Británie v jediné kolonii, kde populační a kulturní problém byl závažný. Tímto mužem, jenž učinil královnu Anglie vládkyní Indie, byl Benjamin Disraeli; byl prvním anglickým státníkem, který se díval na Indii jako na úhelny

⁶² A. Comte, *Discours sur l'Ensemble du Positivisme*, 1848, str. 384 nn.

kámen impéria a který chtěl přetrnout svazky, jež pojily anglický národ s národy na kontinentu.⁶³ Tím položil jeden ze základních kamenů pro podstatnou změnu britské nadvlády v Indii. Tato kolonie byla ovládána obvyklou krutostí dobyvatelů – lidí, které Burke nazval „bořiteli zákona v Indii“. Nyní měla dostat pečlivě navrženou správu, která usilovala o zavedení trvalé vlády pomocí administrativních opatření. Tento experiment přivedl Anglii velmi blízko nebezpečí, před kterým varoval Burke, že by se totiž „bořitelé zákona v Indii“ mohli stát „tvůrci zákona pro Anglii“. ⁶⁴ Neboť všichni, podle nichž neexistovala „žádná transakce v dějinách Anglie na kterou bychom mohli být oprávněnější hrdí... než zřízení Indického impéria“, měli svobodu a rovnost za „velká jména pro malou věc“. ⁶⁵

Politická linie zavedená Disraelim znamenala zřízení výlučné kasty, v cizí zemi – kasty, jejíž jedinou funkcí byla vláda, nikoli kolonizace. K realizaci této koncepce, jejíž dokončení se Disraeli nedomníval, byl rasismus vskutku nepostradatelným nástrojem. Věstila hroživou přeměnu lidí z národa v „nesmíšenou, prvotřídně organizovanou rasu“, rasu, která se cítila „aristokracií přirozenosti“ – abychom opakovali vlastní slova Disraeliho, zmíněná již dříve. ⁶⁶

To, co jsme dosud sledovali, je historie určitého názoru; teprve dnes, po všech těch strašných zkušenostech naší doby v něm vidíme první záblesk rasismu. A třebaže rasismus oživil prvky rasového myšlení v každé zemi, to, čím jsme se nyní zabývali, nejsou dějiny jakési ideje vybavené nějakou „imanentní logikou“. Rasové

⁶³ „Moc a vliv bychom měli uplatňovat v Asii; v důsledku toho tedy i v západní Evropě“, W. F. Monypenny a G. E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, New York 1929, II, str. 210. Avšak „jestliže někdy Evropa upadne díky své krátkozrakosti do podřízeného a vyčerpaného stavu, pro Anglii zůstane zářná budoucnost“, tamt., I, kniha IV, kap. 2. Neboť „Anglie už není pouze evropskou mocností..., ve skutečnosti je více mocností asijskou než evropskou“, tamt., II, str. 201.

⁶⁴ E. Burke, cit. d., str. 42–43: „Moc poslanecké sněmovny... je vskutku velká; a dlouho asi bude schopna uchovat si velikost... a bude toho schopna, pokud bude moci zabránit bořiteli zákona v Indii, aby se stal tvůrcem zákona pro Anglii.“

⁶⁵ Sir J. F. Stephen, cit. d., str. 253 a passim; viz také jeho *Foundations of the Government of India*, 1883, in: *The Nineteenth Century*, LXXX.

⁶⁶ O Disraeliho rasismu srv. kap. III.

myšlení bylo zdrojem příhodných argumentů pro rozmanité politické konflikty, nikdy však nemělo monopol jakéhokoli druhu na politický život jednotlivých národů; vyostřilo a využilo stávající konfliktní zájmy či stávající politické problémy, ale nikdy nezpůsobilo nové konflikty ani nevytvořilo nové kategorie politického myšlení. Rasismus vznikl ze zkušeností a politických konstelací, které byly dosud neznámé a byly dočista cizí i takovým věrným obráncům „rasy“, jako byli Gobineau či Disraeli. Mezi lidmi oslnivých a obratných koncepcí a lidmi krutých činů a aktivní bestiality je propast, kterou žádné intelektuální objasňování nemůže přemostit. Je vysoce pravděpodobné, že myšlení v rasových termínech by v patřičnou dobu bylo zmizelo spolu s jinými nezodpovědnými názory devatenáctého století, kdyby „boj o Afriku“ a nová éra imperialismu nebyly vystavily západní pojetí lidství novým a šokujícím zkušenostem. Imperialismus by si byl vynutil vymyšlení rasismu jako jedině možného „vysvětlení“ i omluvy svých činů, i kdyby žádné rasové myšlení v civilizovaném světě nikdy neexistovalo.

Protože však rasové myšlení existovalo, ukázalo se mocnou pomocí rasismu. Samotná existence názoru, který se mohl pyšnit určitou tradicí, posloužila k zakrytí destruktivních sil nové teorie, která by bez tohoto zdání národní úctyhodnosti či domnělé podpory tradice byla patrně prozradila svou naprostou neslučitelnost se všemi západními politickými a mravními normami minulosti, a to ještě před tím, než jí byla dána možnost zničit pravidla mezinárodní kurtoazie mezi evropskými suverénními státy.

VII

RASA A BYROKRACIE

V prvních desetiletích imperialismu byly objeveny dva nové nástroje politického organizování a ovládání cizích národů. Prvním byla rasa jakožto princip politicky organizované společnosti a druhým byrokracie jakožto princip nadvlády nad cizími národy. Bez rasy jako náhražky za národ by možná boj o Afriku a horečné investování zůstaly nesmyslným „tancem smrti a obchodování“ (Joseph Conrad) všech zlatých horeček. Bez byrokracie jako náhražky za vládu by možná britské držení Indie bylo bývalo ponecháno bezohlednosti „bořitelů zákona v Indii“ (Burke), a nebylo by se změnilo politické ovzduší celé epochy.

Oba objevy byly ve skutečnosti učiněny na černém kontinentu. Rasa byla náhražkou za vysvětlení lidských tvorů, jimž žádný Evropan či civilizovaný člověk nedovedl porozumět a jejichž lidství natolik přistěhovalce děsilo a ponižovalo, že už nijak nestáli o to, patřit k témuž lidskému druhu. Rasa byla odpověď Búrů na ohromující zrůdnost Afriky – kontinentu celého zalidněného a přelidněného divochy –, vysvětlení onoho šílenství, které je zachvátilo a osvítilo jako „blesk z čistého nebe: „Všechna ta zvířata vyhladit.“¹ Tato odpověď vedla k nejděsivějším masakrům v moderní historii, k vyhlazení hotentotských kmenů Búry, k divokému vraždění Carla Peterse v německé jihovýchodní Africe, k decimování pokojného konžského obyvatelstva – které bylo zredukováno z 20 až 40 milionů na 8 milionů lidí; a konečně, možná to nejhorší ze všeho, vedla k triumfálnímu zavedení takovýchto prostředků pacifikace do okruhu řádných, počestných metod zahraniční politiky. Která hlava civilizovaného státu by kdy předtím byla vyslovila nabádání Viléma II. německému expedičnímu sboru vyslanému v roce 1990 do Číny k potření povstání boxerů: „Stejně jako před

¹ J. Conrad, *Heart of Darkness*, in: *Youth and Other Tales*, 1902, je nejznámějším dílem o skutečných rasových zkušenostech v Africe.

tisíce lety Hunové pod Attilovým vedením získali pověst, na základě které dosud žijí v dějinách, tak i německé jméno se může stát takto proslulým v Číně, takže žádný Číňan se už nikdy neodváží podívat se znovu úkosem na nějakého Němce.“²

Zatímco rasa – ať už jako domácí ideologie Evropy nebo jako náhrada za vysvětlení oftesných zkušeností – vždy přitahovala nejhorší živly západní civilizace, byrokracie byla objevena nejlepšími a dříve i nejjasnozřivějšími vrstvami evropské inteligence a stala se nejprve pro ně přitažlivou. Správce, který skrytě vládl pomocí sbírek rozhodnutí³ a výnosů v ještě nepřátelštějším odstupu než nějaký orientální despota, vyrostl z tradice vojenské disciplíny uprostřed krutých lidí bez zákona; dlouho žil s upřímnými, opravdovými chlapeckými ideály moderního rytíře v zářící zbroji, který je poslán chránit bezmocné a primitivní lidi. A tento úkol lépe či hůře plnil, dokud se pohyboval ve světě ovládaném starou „trojicí – válka, obchod a pirátství“ (Goethe), a ne v složité hře politických metod dalekosáhlého investování; ta si žádala ovládnutí jednoho národa nikoli jako dříve pro jeho vlastní bohatství, nýbrž kvůli bohatství jiné země. Byrokracie představovala organizaci té velké hry expanze, v níž byla každá oblast pokládána za odrazový můstek pro zapojení dalších oblastí a každý národ za nástroj pro další výboj.

Ačkoli se nakonec ukázalo, že rasismus a byrokracie jsou v mnoha ohledech vzájemně propojeny, objeveny a rozvíjeny byly na sobě nezávisle. Nikdo, kdo byl tak či onak zapleten do jejich zdokonalování, si nikdy neuvědomil plný dosah možností akumulace moci a ničení, jaký poskytovala sama tato kombinace. Lord Cromer, který se v Egyptě změnil z řádného britského *chargé d'affaires* v imperialistického byrokrata, by byl o spojení správy s masakrováním (o „správních masakrech“, jak to o čtyřicet let později nepokrytě vyjádřil Carthill) ještě ani nesnil, a právě tak málo tehdy

² Citováno podle C. J. Hayese, *A Generation of Materialism*, New York 1941, str. 338. Ještě horší je samozřejmě případ Leopolda II. Belgického, odpovědného za nejčernější stránky v dějinách Afriky. „Pouze jediný muž mohl být viněn z ukrutností, které redukovaly domorodé obyvatelstvo [Konga] z 20 až 40 milionů v roce 1890 na 8 500 000 v roce 1911 – Leopold II.“ Viz S. James, *South of the Congo*, New York 1943, str. 305.

³ Viz popis A. Carthilla, *Indian System of Government by Reports*, in: *The Lost Dominion*, 1924, str. 70.

uvažovali rasoví fanatici v jižní Africe o organizování masakrů za účelem zřízení přesně vymezeného, racionálního politického společenství (jako to udělali nacisté zřízením vyhlazovacích táborů).

1. Přízračný svět černého kontinentu

Až do konce minulého století koloniální podnikavost mořeplaveckých evropských národů s úspěchem utvářela dvě význačné formy aktivit: na nedávno objevených a řídké zalidněných územích zakládáním nových osad, které přijaly legální a politické instituce mateřské země; a v dobře známých, ač exotických zemích uprostřed cizích národů zřizováním námořních a obchodních kolonií, založen, jejichž jedinou funkcí bylo usnadnit nikdy ne příliš pokojnou výměnu pokladů světa. Kolonizace probíhala v Americe a Austrálii, dvou světadílech, které padly do rukou Evropanů jakožto území bez vlastní kultury a historie. Obchodní kolonie byly charakteristické pro Asii, kde Evropané po staletí nejevili žádnou ctižádost k trvalé nadvládě či dobovačným záměrům, k decimování domorodého obyvatelstva a k trvalému osídlování.⁴ Obě formy zámořského podnikání se vyvíjely dlouhým plynulým procesem, který trval téměř čtyři století, během nichž osady dosáhly postupně nezávislosti, a v držení obchodních kolonií se evropské státy střídaly podle vzájemných poměrů své slabosti či síly.

Jediným světadílem, který Evropa v průběhu svých koloniálních dějin nepoznamenala, byl černý kontinent Afriky. Jeho severní pobřeží, zalidněná arabskými národy a kmeny, byla dobře známá a patřila do sféry evropského vlivu v tom či onom ohledu už od dob starověku. Tyto kraje, příliš zalidněné, než aby přivábily osídlence, a příliš chudé, než aby se daly vykořisťovat, zakusily všechny typy cizí nadvlády i anarchické zanedbanosti, ale kupodivu nikdy – po úpadku egyptské říše a zničení Kartága – nedosáhly opravdové nezávislosti a spolehlivé politické organizace. Je pravda, že evrop-

⁴ Je důležité mít stále na mysli, že kolonizace Ameriky a Austrálie byla provázena poměrně krátkými obdobími krutého zabíjení proto, že domorodci zde byli početně slabí; domorodců, kdežto „pro pochopení geneze moderní jihoafrické společnosti je nejvýše důležité vědět, že země za kapským pomezím nebyla zemí neobsazenou, jaká se nabízela australskému usídlenci. Byla to oblast již osídlená, osídlená početnou bantuskou populací.“ Viz C. W. de Kiewiet, *A History of South Africa, Social and Economic*, Oxford 1941, str. 59.

ské země se čas od času snažily proniknout až za Středozemní moře, aby vnutily svou vládu arabským zemím a své křesťanství muslimským národům, ale nikdy se nepokusily zacházet s územími severní Afriky jako se zámořskými državami. Naopak, často usilovaly o to, aby je přiřčily k mateřské zemi. Tato prastará tradice, které se v moderních dobách stále držely Itálie a Francie, byla porušena v osmdesátých letech, kdy Anglie přišla do Egypta, aby chránila Suezský průplav, aniž měla v úmyslu ho dobýt nebo přiřčít. Oč přitom především jde, není to, že Egyptu se dělo příkoří, nýbrž to, že Anglie (stát, který neležel na pobřeží Středozemního moře) naprosto nemohla mít zájem o Egypt jako takový, ale potřebovala ho jen proto, že v Indii bylo bohatství.

Zatímco Egypt byl imperialismem přeměněn ze země, po níž se příležitostně bažilo kvůli ní samé, ve vojenskou základnu kvůli Indii a odrazový můstek k další expanzi, v jižní Africe došlo k pravému opaku. Od sedmnáctého století závisel význam mysu Dobré naděje na Indii, centru koloniálního bohatství; kterýkoli stát, který tam zřídil obchodní zastupitelství, potřeboval námořní základnu u Mysu, která byla po skončení obchodu v Indii vyklizena. Na konci osmnáctého století porazila Britská východoindická společnost Portugalsko, Holandsko a Francii a získala obchodní monopol v Indii; následné obsazení jižní Afriky bylo samozřejmostí. Kdyby byl imperialismus jednoduše pokračoval ve starých tendencích koloniálního obchodu (který je velmi často zaměňován za imperialismus), byla by Anglie zrušila své postavení v jižní Africe zároveň s otevřením Suezského průplavu v roce 1869.⁵ Třebaže dnes jižní Afrika patří ke Společenství, od ostatních dominií se vždy lišila; úrodnost země a řídkost populace, hlavní nezbytné podmínky pro trvalé osídlení, chyběly, a jediný pokus – usídlit zde 5000 anglických nezaměstnaných – na začátku devatenáctého století selhal. Proud emigrantů z britských ostrovů se během devatenáctého století jižní Africe neustále vyhýbaly; dokonce se z jižní Afriky jako jediného dominia vracel v nedávné době stálý proud emigrantů zpět do Anglie.⁶ Na jižní Afriku, která se stala „pěstěným záhonem

⁵ „Ještě roku 1884 byla britská vláda ochotna zmenšit svou autoritu a vliv v jižní Africe“ (C. W. De Kiewiet, cit. d., str. 113).

⁶ Následující tabulka britské imigrace do jižní Afriky a emigrace z ní mezi lety 1924 a 1928 ukazuje, že Angličané měli více chuti opustit zemi než jít

imperialismu“ (Damce), si nikdy nečinili nárok ani nejradikálnější obránci „Anglosastva“ v Anglii, a nefigurovala ani ve vidinách nejromantičtějších anglických snů o asijské říši. To samo o sobě ukazuje, jak malý byl reálný vliv předimperialistického koloniálního podnikání a zámořského osídlování na rozvoj samotného imperialismu. Kdyby kapská kolonie byla zůstala uvnitř systému předimperialistických politických metod, byla by bývala opuštěna přesně v okamžiku, kdy se skutečně stala nanejvýš důležitou.

Třebaže objevení zlatých dolů a diamantových polí v sedmdesátých a osmdesátých letech by samo o sobě bylo mělo malé důsledky, kdyby náhodou nebylo působilo jako katalyzátor imperialistických sil, stojí přesto za povšimnutí, že nárok imperialistů na to, že našli trvalé řešení problému přebytku, byl původně motivován shánkou po nejpřebytečnější surovině na zeměkouli. Zlato má sotva nějaké místo v lidské výrobě a ve srovnání s železem, uhlím, ropou a kaučukem nemá žádný význam; spíše je nejstarším symbolem pouhého bohatství. Ve své neužitečnosti pro průmyslovou výrobu je ironickou analogií přebytečných peněz, kterými se financovalo kopání zlata, i přebytečných lidí, kteří kopali. K předstírání imperialistů, že objevili trvalého spasitele dekadentní společnosti a zastaralé politické organizace, přidalo zlato vlastní předstírání své zdánlivě věčné trvalosti a nezávislosti na všech funkčně determinujících činitelích. Bylo významné, že společnost, která se chystala rozejít se všemi tradičními absolutními hodnotami, začala hledat absolutní hodnotu ve světě ekonomiky, ve kterém vskutku něco takového neexistuje a nemůže existovat, protože vše je a priori funkční. Tato falešná představa o absolutní hodnotě učinila výrobu zlata od starověku záležitostí dobrodruhů, spekulantů, zločinců,

imigranti a že až na jednu výjimku každoročně počet britských obyvatel opouštějících zemi převyšoval počet těch, kdo do ní přicházeli:

Rok	Britská imigrace	Celková imigrace	Britská emigrace	Celková emigrace
1924	3.724	5.265	5.275	5.857
1925	2.400	5.426	4.019	4.483
1926	4.094	6.575	3.512	3.799
1927	3.681	6.595	3.717	3.988
1928	3.285	7.050	3.409	4.127
celkově	17.184	30.911	19.932	22.254

Tato čísla jsou citována podle L. Barnese, *Caliban in Africa. An Impression of Colour Madness*, Philadelphia 1931, str. 59, pozn.

živlů za hranicemi normální zdravé společnosti. Novou zvláštností v jihoafrické zlaté horečce bylo, že zdejší hledači štěstí nestáli zřetelně vně civilizované společnosti, ale naopak byli velmi jasně vedlejším produktem této společnosti, nevyhnutelným pozůstatkem kapitalistického systému, a dokonce i reprezentanty hospodářské soustavy, která houževnatě produkovala přebytek lidí a kapitálu.

Přebyteční lidé, „bohémové čtyř světadílů“,⁷ kteří se přihrnuli do Kapska, měli stále mnoho společného se starými dobrodruhy. Také oni měli v krvi ono „k východu od Suezů plout, kde dobro zlu se podobá, / kde desatera ztrácí moc, a lidská žízeň narůstá“. Neodlišovali se od těch dřívějších svou mravností či nemravností, ale spíše tím, že rozhodnutí připojit se k tomuto zástupu „všech národů a barev“⁸ už nebylo na nich; že ze společnosti neodešli, ale byli společností vyplivnuti; že nebyli podnikateli vně mezí, jež připouští civilizace, ale byli jednoduše oběťmi civilizace bez užitku či funkce. Jejich jediná volba byla negativní, rozhodnutí proti dělnickým hnutím, skrze něž ti nejlepší z přebytečných lidí či z těch, jimž hrozila přebytečnost, zřídili jakousi protispolečnost, jejímž prostřednictvím mohli lidé najít cestu zpět do lidského světa družnosti a účelu. Nic si sami nepřivodili, byli živoucími symboly toho, co se přihodilo jim, živoucí abstrakcí a svědectvím o absurdnosti lidských institucí. Nebyli individualitami jako staří dobrodruzi, byli odrazy událostí, s nimiž neměli nic společného.

Jako pan Kurtz v Conradově *Heart of Darkness* byli takoví lidé „až do morku prázdní“, „unáhlení bez smělosti, žádostiví bez neohroženosti a krutí bez odvahy“. V nic nevěřili a „uměli (se) přimět k tomu, aby věřili čemukoli – prostě čemukoli“. Jako vyhnanci ze světa s přijatými společenskými hodnotami byli odkázáni sami na sebe, a přece neměli nic, k čemu by se uchýlili, kromě občasného záblesku talentu, který je činil stejně nebezpečnými jako Kurtze, jestliže jim bylo někdy dovoleno vrátit se do své domoviny. Neboť jediný talent, jaký vůbec mohl vyrašit v jejich prázdných duších, byl dar fascinovat, který z člověka dělá „vynikajícího vůdce nějaké extrémní strany“. Ti nadanější byli ztělesněnou záští na pochodu,

⁷ J. A. Froude, *Leaves from a South African Journal*, 1874, in: *Short Studies on Great Subjects*, 1867–1882, díl IV.

⁸ Tamt.

jako Němec Carl Peters (možná předloha pro Kurtze), který otevřeně připustil, že „ho krmili tím, že patří k páriům, a on chtěl patřit k vládnoucí rase“.⁹ Avšak s nadáním či bez nadání, všichni byli „ochotni k čemukoli od hazardní hry až po úkladnou vraždu“ a jejich bližní nebyli pro ně „tak či onak ničím víc než tamhleta moucha“. Tak si přinesli či rychle se naučili kód chování, který se hodil pro nadcházející typ vraha, pro něhož jediným neomluvitelným hříchem bylo přestat se ovládat.

Zajisté, byli mezi nimi opravdoví džentlmeni, jako pan Jones v Conradově *Victory*, kteří byli z nudy ochotni zaplatit jakoukoli cenu za to, aby obývali „svět rizika a dobrodružství“, nebo jako pan Heyst, který se opíjel opovržením ke všemu lidskému, až ho to unášelo „jako osamělý list... aniž by se kdy za něco zachytil“. Neodolatelně byli přitahováni světem, ve kterém bylo všechno jen šprým a který je mohl naučit „velký šprým“, totiž „ovládnutí zoufalství“. Dokonalý džentlmen a dokonalý ničema se vzájemně dobře poznali v té „velké divoké džungli bez zákona“ a zjistili, že se k sobě „při své obrovské rozdílnosti dobře hodí, jako identické duše v různých převlecích“. Viděli jsme chování vyšší společnosti během Dreyfusovy aféry a sledovali Disraeliho, který objevil společenskou souvislost mezi neřestí a zločinem; i tady máme v podstatě tentýž příběh o vyšší společnosti, která se zamiluje do svého podsvětí, a o zločinci, který se cítí povznesen, když si dovolí zjemnělou chladností, vyvarováním se „zbytečné námahy“ a dobrými způsoby vytvořit škodolibé, rafinované ovzduší kolem svých zločinů. Tato rafinovanost, samotný kontrast mezi surovostí zločinu a způsobem, jak je proveden, se stává mostem hlubokého porozumění mezi zločincem a dokonalým džentlmenem. Ale to, k čemu sice nakonec došlo i v Evropě, nicméně vzhledem k zbrzdujícímu účinku etických hodnot společnosti až za desetiletí, vybuchlo v přízračném světě koloniálního dobrodružství s náhlostí zkratu.

Vně všech společenských zábran a přetvářek a na pozadí domorodého života pociťovali shodně džentlmen i zločinec nejenom blízkost lidí stejné barvy pleti, ale i tlak silné vybídky světa neomezených možností k páchání zločinů v duchu hry, k spojení hrůzy a smíchu, to jest k realizaci jejich vlastní jakoby přízračné existen-

⁹ Citováno podle P. Ritter, *Kolonien im deutschen Schrifttum*, 1936, předmluva.

ce. Domorodý život tyto přízračné události zdánlivě zabezpečoval proti všem důsledkům, protože těmto lidem se tak jako tak jevil jako „pouhá hra stínů, skrze niž může vládnoucí rasa procházet nedotčeně a nevšímavě za sledováním svých nepochopitelných cílů a potřeb“.

Svět domorodých divochů byl dokonalým prostředím pro lidi, kteří byli na útěku před realitou civilizace. Pod nemilosrdným sluncem, obklopeni zcela nepřátelskou přírodou, se octlí tváří v tvář lidským tvorům, kteří žili bez zacílené budoucnosti a bez úspěšné minulosti a byli stejně nepochopitelní jako chovanci blázince. „Prehistorický člověk nás proklínal, modlil se k nám, vítal nás – kdo to mohl říci? Byli jsme odříznuti od chápání svého okolí; klouzali jsme kolem jako přeludy, užaslí a ve skrytu zděšení, jako by byli zdraví lidé tváří v tvář nadšené vzpoury v blázinci. Nemohli jsme rozumět, protože jsme už byli příliš daleko a nemohli jsme se rozpomenout, protože jsme cestovali nocí prvních věků, těch věků, které minuly takřka beze stop – a zcela bez vzpomínek. Země se zdála nezemská... a lidé... Ne, nebyli nelidští. Ano, víte, to bylo to nejhorší – to podezření, že nejsou nelidští. Pomalu to člověka napadalo. Vyli a skákali a točili se a dělali odporné grimasy; vás však roztrásla právě myšlenka na jejich lidství – jako to vaše – myšlenka vaší vzdálené příbuznosti s tímto divokým a vášnivým povykem“ (*Heart of Darkness*).

Je divné, že existence „prehistorických lidí“ měla – viděno historicky – tak malý vliv na západního člověka před bojem o Afriku. Je nicméně prokazatelnou skutečností, že dokud byly vyhlazovány divošské kmeny početně převyšované evropskými osídlenci, dokud otrokářské lodi dovážely černochoy jako otroky do Spojených států, světa určovaného Evropou, ba dokonce i dokud se pouze jednotlivci hnali do nitra černého kontinentu, kde byli divoši dost početní na to, aby tvořili svůj vlastní svět, svět pošetilsti, k němuž evropský dobrodruh přidal pošetilost honby za slonovinou, tak se toho tak mnoho nestalo. Mnoho těchto dobrodruhů zešílelo v tiché divočině přelidněného světadílu, kde přítomnost lidských tvorů jen podtrhovala úplnou osamělost a kde nedotčená a drtivě nepřátelská příroda, kterou se nikdo nikdy neobtěžoval proměnit v lidskou krajinu, čekala, jak se zdálo, se vznešenou trpělivostí, „až pomine ona pošetilá invaze“ člověka. Ale jejich šílenství zůstalo záležitostí individuální zkušenosti a bez důsledků.

To se změnilo s lidmi, kteří sem přišli v průběhu boje o Afriku. Tito lidé už nebyli osamělými jednotlivci; „celá Evropa přispěla k (jejich) výrobě“. Soustředili se v jižní části světadílu, kde se setkali s Búry, s odštěpeneckou skupinou Holanďanů, na kterou Evropa téměř zapomněla, která však nyní sloužila jako přirozené uvedení do problému nového prostředí. Odpověď přebytných lidí byla značnou měrou určena odpovědí této jediné evropské skupiny, která kdy musela žít, i když v úplné izolaci, ve světě černých divochů.

Búrové pocházeli z holandských osadníků, kteří se v polovině sedmnáctého století usadili v Kapsku, aby zásobovali lodě na cestě do Indie čerstvou zeleninou a masem. V průběhu dalšího století je následovala pouze malá skupina francouzských hugenotů, takže jenom díky vysoké porodnosti vyrostla tato drobná odštěpenecká skupina Holanďanů v malý národ. V úplné izolaci od proudu evropských dějin se vydali na cestu, po které „před nimi kráčelo málo národů a sotva jeden po ní krácel s úspěchem“.¹⁰

Dvěma hlavními materiálními faktory ve vývoji búrskeho národa byly mimořádně špatná půda, kterou bylo možné využívat jen k extenzivnímu chovu dobytka, a velmi početné černé obyvatelstvo, které bylo organizováno v kmenech a žilo jako kočovní lovci.¹¹ Špatná půda znemožnila hustší osídlení a zabránila holandským zemědělským osadníkům, aby napodobili vesnické uspořádání ze své domoviny. Velké rodiny, oddělené od sebe navzájem širými prostory divočiny, byly nuceny organizovat se v jakési klany a jen všudypřítomné ohrožení společným nepřítelem, černými kmeny, které počtem daleko převyšovaly bílé osadníky, zrazovalo tyto klany od aktivní války jednoho proti druhému. Řešením dvojího problému, nedostatku úrodné země a nadměrného množství domorodců, bylo otrokářství.¹²

¹⁰ Lord Selbourne v roce 1907: „Bílí lidé jižní Afriky se zavázali k cestě, po které před nimi kráčelo málo národů a sotva jeden po ní krácel s úspěchem.“ Viz C. W. de Kiewiet, cit. d., kap. 6.

¹¹ Viz obzvláště C. W. de Kiewiet, cit. d., kap. III.

¹² „Otroci a Hotentoti dohromady vyvolali pozoruhodné změny v myšlení a zvycích kolonistů, neboť výrazné rysy búrské rasy se neutvářely jenom podnikáním a zeměpisnou polohou. Otroci a sucha, Hotentoti a izolace, levná pracovní síla a půda se spojily a vytvořily instituce a zvyky jihoafrické společnosti. Synové a dcery houževnatých Holanďanů a hugenotů se naučili dívat se na práci na

Nicméně slovo „otrokářství“ velmi nepřiměřeně popisuje to, co se skutečně přihodilo. Především otrokářství, třebaže domestikovalo určitou část divošského obyvatelstva, se nikdy nezmocnilo všech obyvatel, takže Búrové nikdy nemohli zapomenout na svůj první strašný děs před jakýmsi druhem lidí, které jim lidská pýcha a smysl pro lidskou důstojnost nedovolily přijmout za své bližní. Tento děs z něčeho, co je jako my sami, co však přitom za žádných okolností jako my být nemá, zůstal v základu otrokářství a stal se základem rasové společnosti.

Lidstvo si pamatuje dějiny národů, ale prehistorické kmeny zná jen z pověstí. Slovo „rasa“ má přesný význam teprve tehdy a tam, kde se národy ocitnou tváří v tvář takovým kmenům, o nichž nemá žádný historický zápis a které samy neznají žádné vlastní dějiny. Nevíme, zda tito lidé představují „prehistorického člověka“, náhodně přežívající druhy prvních forem lidského života na zemi, nebo zda jsou „posthistorickými“ lidmi, kteří přežili nějakou neznámou pohromu, jež způsobila konec civilizace. Bezpochyby se jevíli spíše jako ti, kdo přežili nějakou velkou katastrofu, po níž možná následovaly menší pohromy, až se posléze jednotvárný sled katastrof zdál přirozeným údělem lidského života. V každém případě rasy v tomto smyslu byly nalezeny jen v oblastech, kde příroda byla zvláště nepřátelská. To, co je odlišovalo od ostatních lidských bytostí, vůbec nebyla barva jejich kůže, nýbrž skutečnost, že se chovali jako součást přírody, že přírodu považovali za svého nesporného pána, že nevytvořili lidský svět, lidskou realitu, a že tedy příroda zůstala ve vši své vznešenosti jedinou ohromující realitou – ve srovnání s níž se oni jevíli jako neskutečné a přízračné preludy. Byli takřka „přírodními“ lidskými bytostmi, které postrádaly specificky lidský charakter, specificky lidskou realitu, takže když je Evropané masakrovali, jaksi si ani neuvědomovali, že se dopouštějí vraždy.

Navic nesmyslné masakrování domorodých kmenů na černém kontinentu bylo zcela v souladu s tradicí samotných těchto kmenů. Vyhlazování nepřátelských kmenů bylo pravidlem všech afrických místních válek a nebylo zrušeno, ani když se černému vládci podařilo sjednotit několik kmenů pod svým vedením. Král Čaka,

poli a na všechnu tvrdou tělesnou dřinu jako na úkol otrocké rasy.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 21.

který sjednotil začátkem devatenáctého století kmeny Zulu v mimořádně disciplinovaný válečnický útvar, nezaložil ani národ ani stát Zuluů. Jen se mu podařilo vyhladit více než jeden milion příslušníků slabších kmenů.¹³ Protože disciplína a vojenská organizace nemohou samy o sobě zřídít politický útvar, zůstalo ničení nezaznamenanou epizodou v neskutečném a nepochopitelném procesu, který člověk nemůže akceptovat, a který si tedy lidské dějiny nepamatují.

V případě Búrů bylo otrokářství formou přizpůsobení evropského národa černé rase¹⁴ a jen navenek se podobalo oněm historickým případům, kdy bylo výsledkem dobovačného tažení či obchodu s otroky. Búry nedržela pohromadě žádná politicky organizovaná společnost, žádná společná organizace, žádné území nebylo definitivně kolonizováno, a černí otroci nesloužili žádné bílé civilizaci. Búrové ztratili jak svůj venkovský vztah k půdě, tak svůj zušlechťený cit pro lidskou družnost. Místním pravidlem bylo, že „každý se vyhýbal tyranizování sousedova negra“,¹⁵ a každá búrská rodina opakovala v úplné izolaci obecný model búrské zkušenosti s černými divochy a vládla jim absolutně bez zákona, nijak neomezována „milými sousedy, připravenými vás povzbudit nebo se na vás vrhnout s citlivým rozlišováním mezi řezníkem a policistou, v posvátné hrůze ze skandálu, šibenice a blázince“ (Conrad). Ovládající kmeny a žijící příživníky z jejich práce, zaujali Búrové postavení velmi podobné pozici domácích kmenových vůdců, jejichž panství zlikvidovali. V každém případě je domorodci uznávali jako vyšší formu kmenového vůdcovství, jako jakési přírodní božstvo, jemuž se člověk musí podrobit; takže božskou roli Búřům právě tak vnutili jejich černí otroci, jako ji Búrové sami svobodně přijali. Je samozřejmé, že pro tyto bílé bohy černých otroků znamenal každý zákon pouze ztrátu svobody, každá vládní forma pouze omezení divoké libovůle klanu.¹⁶ V domorodcích objevili Búrové jedinou

¹³ Viz S. James, cit. d., str. 28.

¹⁴ „Právě dějiny kolonizace jižní Afriky popisují růst nikoli evropského osídlení, ale naprosto nové a jedinečné společnosti odlišných ras a barev a kulturních znalostí, formované konflikty rasového dědictví a protiklady nerovných společenských skupin.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 19.

¹⁵ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 19.

¹⁶ „[Búřská] společnost byla společností rebelů, ne však revolucionářů.“ Tamt., str. 58.

„surovinu“, kterou Afrika hojně poskytovala, a užívali jich nikoli k produkci bohatství, ale pouze k nepostradatelným věcem lidské existence.

Černí otroci se v jižní Africe rychle stali jedinou částí populace, která skutečně pracovala. Jejich dřina se vyznačovala všemi známými nevýhodami nucené práce, jako je nedostatek iniciativy, lenost, nešetrnost k pracovním nástrojům a celková neefektivnost. Jejich práce proto sotva stačila udržet naživu jejich pány a nikdy nevytvořila relativní blahobyť, který živí civilizaci. Právě tato absolutní závislost na práci druhých a naprosté pohrdání námahou a výrobou v jakékoli podobě přeměnila Holanďana v Búra a dala jeho pojmu rasy jasně ekonomický význam.¹⁷

Búrové byli první skupinou Evropanů, která se naprosto odcizila oně hrdošti, již pocítoval západní člověk z toho, že žije ve světě, který sám vytvořil a vybudoval.¹⁸ Považovali domorodce za surovinu a žili z nich, jako může člověk žít z ovoce divokých stromů. Líní a neproduktivní, přistoupili nakonec na živoření v podstatě na stejné úrovni, na jaké černé kmeny živořily již po tisíce let. Ona velká hrůza, která původně zachvátila Evropany při prvním setkání s domorodým životem, byla vyvolána právě tímto dotekem nelidskosti mezi lidskými bytostmi, které očividně byly součástí přírody stejně jako divoká zvířata. Nyní Búrové žili ze svých otroků přesně tak, jak domorodci žili z neupravené a nezměněné přírody. Když se Búrové ve svém děsu a bídě rozhodli využít těchto divochů, jako by byli jen jinou formou animálního života, začali tak proces, který mohl skončit jenom jejich vlastním zdegenerováním

¹⁷ „Málo se usilovalo o pozvednutí životní úrovně třídy otroků a služebníků či o zvýšení přiležitosti pro ni. Tímto způsobem se omezené bohatství kolonie stalo výsadou jejího bílého obyvatelstva... A tak se jižní Afrika brzy poučila, že sebeuvědomělá společenská vrstva se může vyhnout nejhorším následkům života v chudé a neprosperující zemi, jestliže promění rozdíly rasy a barvy v nástroj sociální a hospodářské diskriminace.“ Tamt., str. 22.

¹⁸ Jádrem věci je v tom, že například „v západní Indii by tak velký podíl otroků jako např. v Kapsku představoval bohatství a zdroj prosperity“; zatímco „v Kapsku bylo otroctví známkou nepodnikatelského hospodaření... a bylo marnotratné a neúčinně využíváno“ (tamt.). Hlavně toto vedlo L. Barnese a mnoho jiných pozorovatelů k závěru: „jižní Afrika je tedy cizí zemí, nejen v tom smyslu, že její stanovisko je definitivně nebritské, ale i v mnohem radikálnějším smyslu, totiž že samo její *raison d'être*, jako určitého pokusu o organizovanou společnost, je v rozporu s principy, na nichž jsou založeny státy křesťanského světa“ (cit. d., str. 107).

v bílou rasu, která bude žít vedle černých ras a spolu s nimi a bude se od nich nakonec lišit jen barvou své kůže.

Chudí běloši v jižní Africe, kteří v roce 1923 tvořili 10 procent z celkového počtu bílého obyvatelstva¹⁹ a jejichž životní úroveň se příliš nelišila od životní úrovně bantuských kmenů, jsou dnes varovným příkladem. Jejich chudoba je téměř výlučně důsledkem jejich pohrdání prací a jejich přizpůsobení se životnímu způsobu černých kmenů. Podobně jako černoši, i oni opouštěli půdu, když její nejprimitivnější obdělávání už neskýtalo to málo, co bylo nezbytné, nebo když v dané oblasti vyhladili zvířata.²⁰ Spolu se svými bývalými otroky přicházeli do zlatonosných a diamantových center, vesměs všichni své farmy opouštěli, když odešli černí dělníci. Avšak na rozdíl od domorodců, kteří byli okamžitě najati jako levná nekvalifikovaná pracovní síla, oni požadovali a také získávali charitativní podporu na základě práva bílé pleti, a zcela ztratili jakékoli povědomí o tom, že normálně si lidé nevydělávají na živobytí barvou své kůže.²¹ Jejich dnešní rasové povědomí je tak prudce vyhrocené nejen proto, že už nemají co ztratit vyjma právě svou příslušnost k bílému společenství, ale také proto, že pojem rasy, jak se zdá, charakterizuje jejich vlastní situaci mnohem výstižněji než situaci jejich bývalých otroků; ti jsou na dobré cestě stát se dělníky, normální součástí lidské civilizace.

Rasismus byl v této společnosti bílých a černých užíván jako vládnoucí motto ještě předtím, než ho využil imperialismus jako hlavní politickou ideu. Jeho základnou i jeho omluvou byla stále zkušenost sama, hrůzná zkušenost něčeho cizího, nepředstavitelného či nepochopitelného; bylo vskutku svůdné jednoduše prohlásit, že to nejsou lidské bytosti. Protože si však černoši i přes všechna

¹⁹ Což odpovídalo asi 160 000 jednotlivců, C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 181. S. James, cit. d., str. 43, odhadoval počet chudých bělochů v roce 1943 na 500 000, což by odpovídalo asi 20 procentům bílého obyvatelstva.

²⁰ „Chudoba bělošského afrického obyvatelstva, žijícího na stejném existenčním minimu jako Bantuové, je hlavně výsledkem neschopnosti či tvrdohlavé odmítání Búrů osvojit si zemědělskou vědu. Podobně jako Bantu, i Búr rád putuje z jedné oblasti do druhé: obdělává půdu, dokud nepřestane rodit, střílí divokou zvěř, dokud nevymizí.“ Tamt.

²¹ „Jejich rasa jim byla důvodem nadřazenosti nad domorodci, a vykonávat manuální práci bylo v rozporu s důstojností, kterou jim jejich rasa propůjčovala... Taková averze se u těch nejdemoralizovanějších zvrhla v požadavek na charitativní podporu jakožto právo.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 216.

ideologická vysvětlení nezdolně podržovali lidské rysy, nemohli „běloši“ učinit nic jiného než znovu promyslet vlastní lidství a rozhodnout, že oni sami jsou víc než lidští a očividně vyvolení Bohem k tomu, aby byli bohy černých lidí. Tento závěr byl logický a nevynutelný, chtěl-li člověk radikálně popřít všechna společná pouta s divochy; v praxi to znamenalo, že křesťanství poprvé nemohlo působit jako rozhodná hráz proti nebezpečným zvrácenostem lidského sebeuvědomování; znamenalo to neblahou předzvěst jeho zásadní bezmocnosti v pozdějších rasových společnostech.²² Bůrové jednoduše popřeli křesťanskou nauku o společném původu lidí a proměnili ty pasáže Starého zákona, které ještě nepřekročily meze starého izraelského národního náboženství, v pověru, jež přitom ani nemohla být nazvána herezí.²³ Tak jako Židé, i oni pevně věřili, že jsou vyvolení lid,²⁴ s tím podstatným rozdílem, že nejsou vyvolení k Boží spáse lidstva, nýbrž k lenivé nadvládě nad jiným pokolením, které je odsouzeno k stejně lenivé otročině.²⁵ Taková je Boží vůle na zemi, jak holandská protestantská církev prohlašovala a prohlašuje ještě i dnes v ostrém a nepřátelsky vyhoceném protikladu k misionářům všech ostatních křesťanských vyznání.²⁶

Búrský rasismus má, na rozdíl od ostatních odrůd, nádech pravosti a takřikajíc nevinnosti. Naprostý nedostatek literatury i jiných intelektuálních výkonů je nejlepším svědectvím pro toto tvr-

²² Holandská protestantská církev byla v čele boje Búrů proti vlivu křesťanských misionářů v Kapsku. V roce 1944 však postoupila o krok dál a přijala „bez jediné námítky“ návrh stavějící se proti manželství Búrů s anglicky mluvícími občany (podle kapských *Times*, redakční článek z 18. července 1944). Citováno podle *New Africa*, in: *Council on African Affairs*, měsíčník, říjen 1944.

²³ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 181, se zmiňuje o „nauce o rasové nadřazenosti, která byla vyvozena z bible a posílena populární interpretací, již devatenácté století spojovalo s Darwinovými teoriemi“.

²⁴ „Bůh Starého zákona byl pro ně takřka stejnou měrou národním symbolem, jako jím byl pro Židy... Vzpomínám na pamětihodnou scénu v klubu Kapského města, kde se srdnatý Brit, který náhodou stoloval se třemi či čtyřmi Holanďany, odvážil poznamenat, že Kristus byl ne-Evropan a že – viděno z právního hlediska – v Jihoafrické unii by byl ilegálním přistěhovalcem. Holanďané byli touto poznámkou tak vyděšeni, že málem spadli ze židlí.“ (L. Barnes, cit. d., str. 33.)

²⁵ „Oddělení a ponížení domorodců je podle búrského farmáře nařizeno Bohem, a je zločinem a rouháním dokazovat opak.“ N. Bentwich, *South Africa. Dominion of Racial Problems*, in: *Political Quarterly*, 1939, díl X, č. 3.

²⁶ „Až dodnes je misionář pro Búra zásadní zrádce, běloch, který se staví za černé proti bílým.“ (G. Millin, *Rhodes*, London 1933, str. 38.)

zení.²⁷ Tento rasismus byl a stále je zoufalou reakcí na zoufalé životní podmínky, reakcí, která byla neartikulovaná a bezvýznamná, dokud byla ponechána sama sobě. Věci se rozběhly až s příchodem Britů, kteří projevovali malý zájem o svou nejnovější kolonii, ještě v roce 1849 označovanou jako vojenská základna (v protikladu jak ke kolonii, tak k osadě). Avšak jejich pouhá přítomnost – to jest jejich protikladný postoj k domorodcům, které nepovažovali za odlišný živočišný druh, jejich pozdější pokusy (po roce 1834) zrušit otroctví a především jejich snahy uložit pozemkovému vlastnictví pevné hranice – vzbudila v stagnující búrské společnosti prudké reakce. Pro Búry je charakteristické, že se tyto reakce držely stále téhož modelu, který se opakoval po celé devatenácté století: búrští farmáři bez lítosti opouštěli své domovy a farmy a unikali před britským právem namáhavými přesuny na vozech do divočiny ve vnitrozemí. Než aby akceptovali omezení svých držeb, raději je úplně opustili.²⁸ To neznamená, že se Búrové necítili doma, kdekoli zrovna byli; cítili se a dosud se cítí v Africe mnohem víc doma než kteříkoli pozdější přistěhovalci, ale cítí se doma v Africe, a ne v nějakém specificky vymezeném teritoriu. Jejich fantastická stěhování, která britskou správu ohromila, jasně ukázala, že se sami proměnili v kmen a ztratili evropské cítění pro území, pro vlastní *patria*. Chovali se přesně jako černé kmeny, které se rovněž potloukaly po staletí po černém kontinentu – a cíti-

²⁷ „Protože měli málo umění, ještě méně architektury a žádnou literaturu, byli odkázáni na své farmy, bible a svou krev, které jim proti domorodci a cizímu přistěhovalci daly jasně vyniknout.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 121.

²⁸ „Pravý vortrekker nenáviděl hranici. Když britská vláda trvala na pevných hranicích pro tuto kolonii a pro farmy, jež se v ní nacházely, něco mu brala... Určitě bylo lepší odebrat se přes hraniční území tam, kde byla voda a volná země a nebyla tam britská vláda, která neuznávala toulavé zákony, a kde běloši nemohli být přivlečeni před soud, aby odpovídali na stížnosti svých služebníků“ (tam., str. 54–55). „Velké stěhování, ojedinělý pochod v dějinách kolonizace“ (str. 58), „znamenal porážku politické linie intenzivnějšího osídlení. Praxe, při které bylo zapotřebí oblasti o velikosti celého kanadského okresu k usídlení deseti rodin, byla rozšířena na celou jižní Afriku. Navždy znemožnila segregaci bílých a černých ras v oddělených oblastech osídlení... Tím, že se díky velkému stěhování ocitli Búrové z dosahu britského práva, měli možnost založit 'vlastní' vztahy k domorodému obyvatelstvu“ (str. 56). „Později se mělo velké stěhování stát něčím víc než protestem; mělo se stát vzpourou proti britské správě a základním kamenem anglobúrského rasismu dvacátého století“ (S. James, cit. d., str. 28).

ly se doma, kdekoli horda náhodou byla, a každému pokusu o definitivní usídlení se vyhýbaly jako smrti.

Vykořeněnost je charakteristikou všech rasových organizací. To, oč evropská „hnutí“ vědomě usilovala, proměnu národa v hordu, lze pozorovat na raném a smutném pokusu Búrů jako na laboratorním experimentu. Zatímco vykořeněnost jako vědomé úsilí byla založena primárně na nenávisti k světu, který neměl místa pro „přebytečné“ lidi, takže se jeho zničení mohlo stát nejvyšším politickým cílem, vykořeněnost Búrů byla přirozeným výsledkem dřívějšího osvobození se od práce a naprostého nedostatku světa vybudovaného člověkem. Stejná nápadná podobnost existuje mezi „hnutími“ a búrskou interpretací „vyvolenosti“. Zatímco však v pangermánském či panslovanském hnutí nebo v hnutí polského mesianismu byla vyvolenost více či méně vědomým nástrojem k nadvládě, búrské převrácení křesťanství bylo pevně zakořeněno v děsné realitě, ve které byli ubozí „bílé lidé“ uctíváni jako božstva stejně nešťastnými „černými lidmi“. Jelikož žili v prostředí, jehož proměna v civilizovaný svět nebyla v jejich silách, nemohli objevit žádnou vyšší hodnotu než sebe sama. Hlavní nicméně je, že ať už se rasismus objeví jako přirozený následek katastrofy nebo jako vědomě užitý nástroj k jejímu vyvolání, vždy je úzce spojen s pohrdáním prací, nenávistí k územnímu omezení, celkovou vykořeněností a aktivistickou vírou ve vlastní božskou vyvolenost. Misiónáři, vojáci a badatelé, představující ranou britskou vládu v jižní Africe, si neuvědomili, že postoje Búrů se jaksí zakládají na realitě. Nepochopili, že absolutní nadvládu Evropanů – na níž nakonec měli stejný zájem jako Búrové – lze sotva udržet jinak než pomocí rasismu, protože trvalé evropské osídlení bylo beznadějně početně slabé;²⁹ byli šokováni, „když Evropané usazení v Africe jednali jako samotní divoši, protože to bylo v zemi zvykem“,³⁰ a jejich prostým utilitářským myslím se zdálo pošetilé obětovat produktivitu a zisk přízračnému světu bílých bohů vládnoucích černým stínům. Až s usídlováním Angličanů a dalších Evropanů za zlaté ho-

²⁹ V roce 1939 měla Jihoafrická unie celkem 9 500 000 obyvatel, z toho 7 000 000 bylo domorodců a 2 500 000 Evropanů. Z nich pak víc než 1 250 000 bylo Búrů, asi jedna třetina byli Britové a 100 000 bylo Židů. Viz N. Bentwich, cit. d.

³⁰ J. A. Froude, cit. d., str. 375.

rečky se postupně přizpůsobili obyvatelstvu, které nebylo možno přilákat zpět do evropské civilizace ani prospěchářskými motivy, které poté, co se samo odřízlo od vyšších pohnutek Evropana, ztratilo posléze kontakt i s jeho nižšími popudy, protože ty i ony ztratily svůj význam i svou přitažlivost ve společnosti, v níž nikdo nechce ničeho dosáhnout a každý se stal bohem.

2. Zlato a rasa

Diamantová pole v Kimberley a zlaté doly ve Witwatersrandu náhodou ležely v tomto přízračném světě rasy, a „země, která předtím viděla míjet lhostejně kolem loď za lodí s nákladem emigrantů pro Nový Zéland a Austrálii, viděla nyní lidi valit se dolů z palub na její přístaviště a hnát se o překot k dolům do vnitrozemí. Většina z nich byli Angličané, ale byla mezi nimi více než hrstka z Rigy a Kijeva, Hamburku a Frankfurtu, Rotterdamu a San Franciscu.“³¹ Všichni patřili k „třídě osob, které dávají přednost dobrodružství a spekulaci před usedlým zaměstnáním a které nepracují dobře v každodenním všedním životě... [Byli to] zlatokopové z Ameriky a Austrálie, němečtí spekulanti, obchodníci, hospodští, profesionální hazardní hráči, právníci... bývalí důstojníci armády a námořnictva, mladší synové z dobrých rodin... nádherné pestré shromáždění, jímž protékaly jako voda peníze z úžasné výnosného dolu.“ Připojily se k nim tisíce domorodců, kteří nejprve přišli „krást diamanty a výtěžek vyhodit za pušky a střelný prach“,³² ale brzy začali pracovat za mzdu a stali se zdánlivě nevyčerpatelnou zásobou levné pracovní síly, když „v nejnehybnějších koloniálních oblastech náhle propukla aktivita“.³³

Přemíra domorodců, levné pracovní síly, byla první a možná nejdůležitější odlišností této zlaté horečky od ostatních horeček téhož typu. Brzy bylo zřejmé, že lůza ze všech koutů světa by se ani nemusela zabývat zlatokopectvím; v každém případě tím, co na jižní Africe stále přitahovalo, bohatstvím, které neustále vábilo dobrodruhy k trvalému usídlení, nebylo zlato, ale tato lidská surovina, která slibovala trvalé osvobození se od práce.³⁴ Evropané

³¹ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 119.

³² J. A. Froude, cit. d., str. 400.

³³ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 119.

³⁴ „Čím byla hojnost deště a trávy pro novozélandské skopové, čím byla

sloužili pouze jako dozorcí a neprodukovali ani kvalifikovanou pracovní sílu a inženýry, obojí se muselo stále dovážet z Evropy.

Druhou takovou skutečností, druhou jen vzhledem ke své důležitosti až po konečný výsledek, bylo, že tato zlatá horečka nebyla jednoduše ponechána sama sobě, nýbrž byla financována a organizována z Evropy a spojena s běžným evropským hospodářstvím pomocí přebytkového akumulovaného bohatství a prostřednictvím židovských finančníků. Od samého začátku skutečně „asi sto židovských obchodníků, kteří se slétli jako supi nad svou kořistí“, ³⁵ působilo jako zprostředkovatelé, skrze něž byl evropský kapitál investován v zlatých dolech a diamantovém průmyslu.

Jedinou vrstvou jihoafrického obyvatelstva, která neměla a nechtěla mít podíl na náhlém výbuchu aktivity v zemi, byli Búrové. Nenáviděli všechny ty *uitlanders* (afrikánský výraz pro cizince, zejména britského původu – pozn. překl.), neboť ti nestáli o občanství, ale přitom potřebovali a dostávali britskou ochranu, čímž se – jak se zdálo – posiloval vliv britské vlády v Kapsku. Búrové reagovali tak jako vždy, prodali své diamanty obtěžkané pozemky v Kimberley a své zemědělské usedlosti se zlatými doly blízko Johannesburgu a ještě jednou putovali do nitra divočiny. Nepochopili, že tento nový příliv se liší od přílivu britských misionářů, vládních úředníků či běžných osadníků, a až když bylo příliš pozdě a oni již ztratili svůj podíl na bohatství z honby za zlatem, uvědomili si, že nový idol zlata není vůbec neslučitelný s jejich idolem krve a že nová lůza je stejně neochotná pracovat a stejně neschopná založit civilizaci jako oni, a proto by je ušetřila obtěžování lpěním na zákonu, typickým pro britské úředníky, i dráždění pojmem lidské rovnosti, charakteristickým pro křesťanské misionáře.

Búrové se báli toho a utekli před tím, co se ve skutečnosti nikdy nestalo, totiž industrializace země. Měli pravdu v tom, že normální výroba a civilizace by byly vskutku automaticky zničily způsob života rasové společnosti. Normální trh práce a zboží by byl zrušil privilegia rasy. Avšak zlato a diamanty, které brzy poskytly živobytí polovině jihoafrického obyvatelstva, nebyly zbožím v tomtěž

spousta laciných pastvin pro australskou vlnu, čím byly akry úrodné prairie pro kanadskou pšenici, tím byla levná domorodá pracovní síla pro jihoafrické doly a průmyslové podnikání.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 96.

³⁵ J. A. Froude, *tamt.*

smyslu a nebyly produkovány tímž způsobem jako vlna v Austrálii, maso na Novém Zélandu či pšenice v Kanadě. Díky svému iracionálnímu a nefunkčnímu místu v ekonomice bylo zlato nezávislé na racionálních výrobních metodách, které by samozřejmě nikdy nebyly mohly snést onen neuvěřitelný nepoměr mezi mzdami černých a bílých. Zlato, předmět spekulace v podstatě závislý co do hodnoty na politických faktorech, se stalo „životní mízou“ jižní Afriky,³⁶ ale nemohlo se stát a ani se nestalo základem nového ekonomického řádu.

Búrové se také báli pouhé přítomnosti *uitlanders*, protože je zaměňovali za osadníky. *Uitlanders* však přišli jediné proto, aby rychle zbohatli, a zůstávali jen ti, kterým se to moc nedařilo nebo kteří se neměli kam vrátit, jako Židé. A ani jedni ani druzí nestáli příliš o založení společnosti podle modelu evropských zemí, jako to udělali britští osadníci v Austrálii, Kanadě a na Novém Zélandu. Byl to Barnato, kdo učinil šťastný objev, že „transvaalská vláda se nepodobá žádné jiné vládě na světě. Ve skutečnosti není vůbec vládou, ale společností s ručením neomezeným asi dvaceti tisíc akcionářů.“³⁷ A podobně k britsko-búrské válce vedla nakonec víceméně řada nedorozumění; Búrové ji mylně považovali za „vyvrcholení vleklé rytířské výpravy britské vlády za vidinou sjednocené jižní Afriky“, zatímco ve skutečnosti byla podnícena hlavně investičními zájmy.³⁸ Když Búrové prohráli válku, neztratili nic víc než to, co již dříve záměrně opustili, to jest svůj podíl na bohatstvích; ale definitivně získali souhlas všech ostatních evropských složek, včetně britské vlády, s protizákonnou rasovou společností.³⁹ Dnes všechny vrstvy obyvatelstva, Britové i Afrikánci, organi-

³⁶ „Zlaté doly jsou životní mízou unie... polovina obyvatelstva se živila přímo či nepřímo průmyslem těžby zlata a... z jeho těžby pocházela přímo či nepřímo polovina vládních financí.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 155.

³⁷ Viz P. H. Emden, *Jews of Britain, A Series of Biographies*, London 1944, kap. „From Cairo to the Cape“.

³⁸ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 138–39, se však zmiňuje i o jiné „skupině okolností“: „Jákýkoli pokus britské vlády o zajištění koncesí či reformem od transvaalské vlády z ní nevyhnutelně dělal agenta důlních magnátů... Velká Británie, ať už si to v Downing Street jasně uvědomovali, či nikoli, podporovala kapitálové a důlní investice.“

³⁹ „Mnoho z váhavého a vyhýbavého chování britského politického vedení v generaci před búrskou válkou by bylo možno přisoudit nerozhodnosti britské vlády v otázce jejich závazků vůči domorodcům a vůči společenstvím bílých... Nyní však búrská válka vynutila rozhodnutí o domácí politické linii. V podmín-

zování dělníci i kapitalisté, spolu v rasové otázce souhlasí,⁴⁰ a zatímco vznik nacistického Německa s jeho vědomým pokusem přeměnit německý národ v rasu významně posílil politické postavení Búrů, porážka Německa je neoslabila.

Búrové nenáviděli finančníky a báli se jich víc než ostatních cizinců. Nějak pochopili, že finančník je v kombinaci přebytečného bohatství a přebytečných lidí klíčovou postavou a že jeho úlohou je proměnit v podstatě přechodnou honbu za zlatem v mnohem širší a trvalejší obchod.⁴¹ Válka s Brity navíc brzy ukázala i jeden ještě více rozhodující aspekt; bylo zcela zřejmé, že byla podnícena zahraničními investory, kteří zcela samozřejmě požadovali pro své ohromné zisky ve vzdálených zemích vládní ochranu – jako by armády nasazené do boje proti cizím národům byly jenom místními policejními silami zataženými do boje s místními zločinci. Búřům bylo jedno, že lidé, kteří vnesli takovéto násilí do nejasných záležitostí produkce zlata a diamantů, už nebyli finančníci, ale ti, kdo nějak povstali ze samotné lůzy a – jako Cecil Rhodes – věřili více v expanzi pro expanzi než v zisky.⁴² Finančníci, ve většině případů Židé, a to jen obchodní zástupci, nikoli vlastníci přebytečného kapitálu, neměli ani nezbytný politický vliv ani dostatečnou hospo-

kách o míru slíbila britská vláda, že nebude učiněn žádný pokus změnit politický status domorodců, dokud nebude bývalým republikám povolena samospráva. Tímto epochálním rozhodnutím ustoupila britská vláda ze své humanitářské pozice a dovolila búrským vůdcům dosáhnout povážlivého vítězství při mírových jednáních, která vymezovala jejich vojenskou porážku. Velká Británie se vzdala snahy kontrolovat životně důležité vztahy mezi bílými a černými. V Downing Street se podvolili daným hranicím.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 143–144.

⁴⁰ „Je... zcela mylná představa, že Afrikánci a anglicky mluvící lidé jižní Afriky se dosud neshodují na tom, jak zacházet s domorodci. Naopak, je to jedna z mála věcí, na níž se shodují.“ S. James, cit. d., str. 47.

⁴¹ To bylo nejvíce zásluhou metod Alfreda Beita, který přijel v roce 1875 nakupovat diamanty pro jednu hamburskou firmu. „Až do té doby jen spekulanti byli akcionáři v riskantních důlních podnicích... Beitova metoda přilákala také skutečného investora.“ (P. H. Emden, cit. d.)

⁴² V tomto ohledu byl velmi příznačný Barnatův postoj v situaci, kdy došlo na sloučení jeho obchodu s Rhodesovou skupinou. „Pro Barnata bylo sloučení pouze finanční transakcí, kterou chtěl vydělat peníze... Proto si přál, aby společnost neměla nic společného s politikou. Rhodes však nebyl jenom obchodník...“ To ukazuje, jak velmi se Barnato mýlil, když si myslel, „kdybych já byl dostal vzdělání Cecila Rhodese, žádný Cecil Rhodes by neexistoval“. Tamt.

dářskou moc, aby vnesli politické záměry a používání násilí do spekulace a hazardu.

Finančníci, třebaže nakonec nebyli rozhodujícím faktorem imperialismu, byli bezpochyby jeho význačnými představiteli v jeho počátečním období.⁴³ Využili nadprodukce kapitálu a s tím spojeného naprostého převrácení ekonomických a morálních hodnot. Místo pouhého obchodu se zbožím a pouhého zisku z produkce se v bezprecedentním rozsahu vynořil obchod s kapitálem. To samo by jim bylo přineslo prominentní postavení; kromě toho však zisky z investic v zahraničí rostly brzy mnohem rychlejším tempem než zisky z obchodu, takže obchodníci ztratili své dosavadní prvenství před finančníky.⁴⁴ Hlavní ekonomickou charakteristikou finančníka je, že nevydělává své zisky výrobou a vykořisťováním či směnou zboží či běžným bankovníctvím, nýbrž výhradně komisním obchodováním. V našem kontextu je to důležité proto, že finančník tím dostává onen nádech neskutečnosti, přízračné existence a zásadní zbytečnosti i v běžné ekonomice, jenž je typický pro tolik jihoafrických událostí. Finančníci určitě nikoho nevykořisťovali a měli nejmenší kontrolu nad průběhem svých riskantních obchodních podniků, ať už se ukázaly jako obvyklé podvody či jako řádné podniky, schválené opožděně.

Významné je také to, že se ve finančníky proměnila právě putující složka židovského národa. Pravda je, že objevení zlatých dolů v jižní Africe spadalo vjedno s prvními moderními pogromy v Rusku, takže pramínek židovských emigrantů dosáhl až do jižní Afriky. Tam by však v houfu mezinárodních desperátů a hledačů štěstí sotva byli sehráli nějakou roli, kdyby tam několik židovských finančníků nebylo bývalo před nimi a nezajímali se okamžitě o nově příchozí, kteří by je jasně mohli reprezentovat mezi obyvatelstvem.

⁴³ Srv. kap. V, pozn. 34.

⁴⁴ Růst zisku ze zahraničních investic a poměrný pokles zisků ze zahraničního obchodu charakterizuje ekonomickou stránku imperialismu. V roce 1899 se odhadovalo, že celkový zahraniční a koloniální obchod vynesl Velké Británii jenom 18 milionů liber, zatímco zisky ze zahraničních investic v témž roce dosáhly 90 či 100 milionů liber. Viz J. H. Hobson, *Imperialism*, London 1938, str. 53 nn. Je zřejmé, že investování vyžadovalo mnohem uvědomělejší dlouhodobou politiku vykořisťování než pouhé obchodování.

Židovští finančníci přicházeli prakticky ze všech zemí na světě, na kterém byli jako třída stejně přebyteční jako ostatní jihoafričtí přistěhovalci. Zcela se odlišovali od příslušníků těch několika zavedených rodin významných židovských rodin, jejichž vliv po roce 1820 plynule klesal a do jejichž vrstvy už proto nemohli být asimilováni. Patřili k oné nové kastě židovských finančníků, kterou nacházíme od sedmdesátých a osmdesátých let ve všech evropských metropolích, kam většinou přišli – po opuštění zemí z nichž pocházeli – zkusit své štěstí v mezinárodním hazardu na burze cenných papírů. To dělali všude k velkému děsu starších židovských rodin, které byly příliš slabé, aby zabránily bezohlednosti těchto nováčků, a byly tedy až příliš rády, když se tito nováčci rozhodli přenést pole své činnosti za moře. Jinými slovy, židovští finančníci se stali stejně přebytečnými v zákonném židovském bankovníctví, jako se jimi představované bohatství stalo přebytečným v zákonném průmyslovém podnikání a hledači štěstí ve světě zákonné práce. V samotné jižní Africe, kde obchodník začínal ztrácet své postavení v ekonomice země ve prospěch finančníka, noví příchozí – Barnatové, Beitové, Sammy Markové – vytlačili starší židovské osadníky z první pozice mnohem snadněji než v Evropě.⁴⁵ V jižní Africe – ač stěží někde jinde – byli v počátcích spojení mezi kapitálem a lůzou jeho třetím faktorem; do značné míry uvedli toto spojení do pohybu, ovládali příliv kapitálu a jeho investování do zlatých dolů a diamantových polí a brzy se stali významnějšími než kdokoli jiný.

Skutečnost, že tito finančníci byli židovského původu, přidávala jejich postavení nedefinovatelnou symbolickou příchut – příchut absolutního bezdomovectví a vykořeněnosti –, čímž do celé záležitosti vnášela prvek mystéria a činila ji symbolickou. K tomu je třeba přičíst jejich skutečné mezinárodní styky, které přirozeně podněcovaly obecně rozšířené falešné představy o židovské politické moci nad celým světem. Je zcela pochopitelné, že všechny ty

⁴⁵ Raní židovští osadníci v jižní Africe v osmnáctém a v první polovině devatenáctého století byli dobrodruzi; kupci a obchodníci je následovali po polovině století a ti nejpřednější z nich se obrátili k průmyslovým odvětvím, jako například k lovu ryb, tuleňů a velryb (bratři De Passovi) nebo k chovu pštrosů (rodina Mosenthalova). Později byli takřka dotlačeni ke kimberlejskému diamantovému průmyslu, ale nikdy tu nedosáhli takového vynikajícího postavení jako Barnato a Beit.

fantastické představy o tajné mezinárodní židovské moci – představy, které byly původně výsledkem těsného sepětí židovského bankovního kapitálu se sférou státního obchodu – se tady dokonce staly mnohem nepřátelštějšími než na evropském kontinentu. Tady byli Židé poprvé vehnáni přímo doprostřed rasové společnosti, a Búrové je takřka automaticky vydělili ze všech ostatních „bílých“ lidí, protože je obzvláště nenáviděli nejen jako reprezentanty celého podniku, ale také jako odlišnou „rasu“, jako ztělesnění ďábelského principu vneseného do normálního světa „černých“ a „bílých“. Tato nenávist byla tím prudší, že byla zčásti zapříčiněna podezřením, že Židy s jejich starším a autentičtějším nárokem by bylo těžší než kohokoli jiného přesvědčovat o nároku Búrů na vyvolenost. Zatímco křesťanství jednoduše odmítlo tento princip jako takový, judaismus se Búřům zdál přímým zpochybňováním a rivalem jejich nároku. Dlouho předtím, než nacisté vědomě vybudovali v jižní Africe antisemitské hnutí, pronikl rasový problém do konfliktu mezi *uitlanders* a Búry v podobě antisemitismu,⁴⁶ což je o to pozoruhodnější, že význam Židů v jihoafrickém zlatém a diamantovém hospodářství nepřežil přelom století.

Jakmile zlatá a diamantová průmyslová odvětví dosáhla stupně imperialistického vývoje, kdy akcionáři nepřítomní v místě podnikání požadují od svých vlád politickou ochranu, ukázalo se, že Židé svou významnou ekonomickou pozici nemohou udržet. Sami neměli žádnou domácí vládu, aby se na ni obrátili, a jejich pozice v jihoafrické společnosti byla tak nejistá, že pro ně bylo v sázce mnohem víc než jen pokles jejich vlivu. Mohli si zachovat ekonomickou jistotu a trvalé usídlení v jižní Africe, které potřebovali víc než kterákoli jiná skupina *uitlanders*, jen tehdy, když dosáhli nějakého statusu ve společnosti – což v tomto případě znamenalo přístup do exkluzivních britských klubů. Byli nuceni kupovat si vlivné postavení džentlmenů, jak to nepokrytě vyjádřil Cecil Rhodes, když si zakoupil své postavení v Barnato Diamond Trust poté, co sloučil svou De Beers Company s Alfred Beit's Company.⁴⁷ Ale tito

⁴⁶ E. Schultze, *Die Judenfrage in Süd-Afrika*, in: *Der Weltkampf*, říjen 1938, díl XV, č. 178.

⁴⁷ Barnato prodal své podíly Rhodesovi, aby byl uveden do kimberleyského klubu. „To není pouhá peněžní transakce,“ řekl prý Rhodes Barnatovi, „hodlám z vás udělat džentlmena.“ Barnato se těšil svému životu džentlmena osm let a pak spáchal sebevraždu. Viz S. G. Millin, cit. d., str. 14, 85.

Židé mohli nabídnout víc než pouze hospodářskou moc; právě díky nim byl Cecil Rhodes, tak jako oni nováček a dobrodruh, nakonec akceptován váženým anglickým bankovníctvím, s nímž měli židovští finančníci nakonec lepší styky než kdokoli jiný.⁴⁸ „Ani jedna anglická banka by nebyla poskytla jediný šilink na záruku zlatých podílů. Byla to neomezená důvěra těchto diamantových mužů z Kimberley, která jako magnet působila na jejich souvěrce doma.“⁴⁹

Zlatá horečka se stala plnoprávným imperialistickým podnikem až poté, co Cecil Rhodes ožebračil Židy, když od Anglie převzal investiční politiku do vlastních rukou a stal se ústřední postavou v Kapsku. Sedmdesát pět procent dividend vyplacených akcionářům šlo do ciziny, jejich výrazná většina do Velké Británie. Rhodesovi se podařilo získat zájem britské vlády na svých obchodních záležitostech, přesvědčil ji, že expanze a vývoz prostředků násilí jsou nutné k ochraně investic a že taková politika je svatou povinností každé národní vlády. Na druhé straně zavedl v samotném Kapsku onu typicky imperialistickou hospodářskou politiku přehlížení všech průmyslových podniků, které nejsou vlastněny nepřítomnými akcionáři, takže nakonec nejen společnosti zlatých dolů, ale i sama vláda bránily exploataci hojných ložisek obecných kovů a produkci spotřebního zboží.⁵⁰ Zahájením této politiky vnesl Rhodes do hry nejmocnější faktor konečného uklidnění Búrů; přehlížení veškerého opravdového průmyslového podnikání bylo nejpevnější zárukou vyhnutí se normálnímu kapitalistickému vývoji a tím i normálnímu konci rasové společnosti.

⁴⁸ „Cesta od jednoho Žida [v tomto případě Alfreda Beita z Hamburku] k druhému je snadná. Rhodes přišel do Anglie, aby viděl lorda Rothschilda, a lord Rothschild ho přijal.“ Tamt.

⁴⁹ P. H. Emden, cit. d.

⁵⁰ „Jižní Afrika soustředila téměř všechnu svou mírovou průmyslovou energii na produkci zlata. Průměrný investor vložil své peníze do zlata, protože slibovalo nejrychlejší a největší výdělek. Ale jižní Afrika má také ohromná ložiska železné rudy, mědi, azbestu, manganu, cínu, olova, platiny, chromu, slídy a grafitu. Tato ložiska spolu s uhelnými doly a hrstkou továren na výrobu spotřebního zboží byla známa jako „vedlejší“ průmyslová odvětví. Zájem veřejnosti do nich investovat byl omezený. A rozvoji těchto vedlejších průmyslových odvětví bránily společnosti zlatých dolů a do značné míry i vláda.“ (S. James, cit. d., str. 333.)

Búrům trvalo několik desetiletí, než pochopili, že imperialismu se není třeba obávat, protože ani nepřinese zemi rozvoj, k jakému došlo v Austrálii a Kanadě, ani z ní nebude profitovat v plném rozsahu, neboť se úplně spokojuje s vysokým obratem z investic v jedné specifické oblasti. Imperialismus byl proto ochoten vzdát se takzvaných zákonů kapitalistické výroby a jejich egalitářských tendencí, pokud byly zisky ze specifických investic jisté. To nakonec vedlo ke zrušení samotného zákona výnosnosti, a jižní Afrika se stala prvním příkladem fenoménu, který se objevuje všude, kde se lůza stane dominantním faktorem v alianci mezi lůzou a kapitálem.

V jednom ohledu, v tom nejdůležitějším, zůstali Búrové nespornými pány země: kdykoli se politika rozumné práce a výroby dostala do konfliktu s rasovými zřeteli, tyto zřetele zvítězily. Motivy zisku byly opakovaně obětovány požadavkům rasové společnosti, často za strašlivou cenu. Rentabilita železnic přes noc vzala za své, když vláda propustila 17 000 bantuských zaměstnanců a platila bílým mzdy, které byly o 200 procent vyšší;⁵¹ výdaje za obecní správu začaly být prohibitivní, když byli domorodí obecní zaměstnanci nahrazeni bílými; návrh zákona o rasové diskriminaci nakonec vyloučil všechny černé dělníky z mechanických prací a přinutil průmyslové podnikání k obrovskému zvýšení výrobních nákladů. Rasový svět Búrů se už nemusel nikoho bát, nejméně pak bílého dělnictva, jehož odbory si hořce stěžovaly, že návrh zákona o rasové diskriminaci nešel dostatečně daleko.⁵²

Na první pohled je překvapivé, že divoký antisemitismus přečkal zmizení židovských finančníků i úspěšné naočkování všech částí evropského obyvatelstva rasismem. Židé nebyli určité výjimkou z tohoto pravidla; přizpůsobili se rasismu stejně jako kdokoli jiný a jejich chování vůči černému obyvatelstvu se nedalo nic vytýkat.⁵³

⁵¹ S. James, cit. d., str. 111–112. „Vláda počítala s tím, že je to dobrý příklad k následování pro soukromé zaměstnavatele... a veřejné mínění si brzy vynutilo změny v náborové politice mnoha zaměstnavatelů.“

⁵² S. James, cit. d., str. 108.

⁵³ V tom lze opět rozpoznat až do konce devatenáctého století rozhodný rozdíl mezi dřívějšími osadníky a finančníky. Například Saul Salomon, negrofilní člen kapského parlamentu, byl potomek rodiny, která se usadila v jižní Africe začátkem devatenáctého století. P. H. Emden, cit. d.

Přesto, aniž si toho byli vědomi a pod tlakem zvláštních okolností, skoncovali s jednou z nejmocnějších tradic země.

První známka „abnormálního“ chování se objevila bezprostředně poté, co židovští finančníci ztratili své postavení v zlatém a diamantovém průmyslu. Neopustili zemi, ale trvale⁵⁴ se usadili v pozici, jež je pro skupinu bělochů ojedinělá: nepatřili ani k „životní míze“ Afriky, ani k „ubohé bílé chátře“. Místo toho začali téměř okamžitě budovat průmyslová odvětví a profese, která jsou podle jihoafrického mínění „vedlejší“, protože nejsou spojena se zlatem.⁵⁵ Židé se stali výrobci oděvů a nábytku, obchodníky v malém a příslušníky svobodných povolání, lékaři, právníky a novináři. Jinými slovy, ať už byli Židé jakkoli přesvědčeni, že se přizpůsobili davovým poměrům v zemi a jejímu rasovému postoji, rozrušili její nejdůležitější typickou podobu tím, že do jihoafrického hospodářství zavedli faktor normálnosti a produktivity, s tím výsledkem, že když pan Malan uvedl v parlamentu návrh zákona na vyhnání všech Židů z unie, měl nadšenou podporu všech chudých bělochů a celé afrikánské populace.⁵⁶

Tato proměna hospodářské funkce, transformace jihoafrického židovstva z představitelů těch nejstínovějších postav v stínovém světě zlata a rasy v jedinou produktivní část obyvatelstva, přišla jako podivně opožděné potvrzení původních obav Búrů. Nenáviděli Židy ani ne tak jako zprostředkovatele přebytečného bohatství či reprezentanty světa zlata; spíše se jich báli a pohrdali jimi jako samotným ztělesněním *uitlanders*, kteří se pokusí změnit zemi v normální výkonnou součást západní civilizace, či přinejmenším,

⁵⁴ Mezi lety 1924 a 1930 se do jižní Afriky přistěhovalo 12 319 Židů a jen 461 jich opustilo zemi. Tato čísla jsou velmi překvapivá, vezmeme-li v úvahu, že celková imigrace v tomtéž období po odečtení emigrantů dosáhla 14 241 osob. Viz E. Schultze, cit. d. Srovnáme-li tato čísla s imigrační tabulkou v poznámce 6, vyplývá z toho, že Židé tvořili ve dvacátých letech asi třetinu celkové imigrace do jižní Afriky a že se v ostrém protikladu ke všem ostatním kategoriím *uitlanders* usazovali natrvalo; jejich podíl na roční emigraci je menší než 2 procenta.

⁵⁵ „Žuřiví afrikánští nacionalističtí vůdci hluboce litovali skutečnosti, že v unii je 102 000 Židů; většina z nich byli pracovníci v administrativě, průmysloví zaměstnavatelé, obchodníci v malém či příslušníci svobodných povolání. Židé udělali mnoho pro vybudování vedlejších průmyslových odvětví v jižní Africe – tj. průmyslových odvětví jiných než zlaté a diamantové doly – a zaměřili se obzvláště na oděvní a nábytkářskou výrobu.“ S. James, cit. d., str. 46.

⁵⁶ Tamt., str. 67–68.

jejichž utilitaristické motivy smrtelně ohrozí přízračný svět rasy. A když byli Židé nakonec odříznuti od zlaté životní mízy *uitlanders* a neopouštěli zemi, jako by to byli udělali všichni ostatní cizozemci za podobných okolností, a místo toho rozvíjeli „vedlejší“ průmyslová odvětví, ukázalo se, že Búrové měli pravdu. Židé se naprosto sami od sebe, aniž by byli ztělesněním čehokoli či kohokoli, stali reálnou hrozbou rasové společnosti. Dnes se věci mají tak, že proti Židům stojí nenávist, na níž se shodli všichni, kdo věří v rasu či zlato – a to je prakticky veškeré evropské obyvatelstvo v jižní Africe. Přesto se nemohou a nechtějí spojit s jedinou další skupinou, která se pomalu a postupně vymaňuje z rasové společnosti: s černými dělníky, kteří jsou si stále více vědomi svého lidství vlivem pravidelné práce a městského života. Ačkoli mají na rozdíl od „bílých“ opravdu nefalšovaný rasový původ, neučinili z rasy modlu, a zrušení rasové společnosti znamená jen příslib jejich zrovnoprávnění.

Na rozdíl od nacistů, pro něž byly rasismus a antisemitismus hlavními politickými zbraněmi k zničení civilizace a založení nové politicky organizované společnosti, v jižní Africe jsou rasismus a antisemitismus samozřejmostí a přirozeným důsledkem statu quo. Nepotřebovaly nacismus, aby se zrodily, a ovlivnily ho jen nepřímo.

Nicméně došlo k reálným a bezprostředním bumerangovým efektům v působení jihoafrické rasové společnosti na chování evropských národů: protože se do jižní Afriky bláznivě dovážela levná indická a čínská pracovní síla, kdykoli bylo její vnitřní zásobování dočasně zastaveno,⁵⁷ bylo v Asii okamžitě cítit změnu postoje k barevnému obyvatelstvu, poprvé se tam s lidmi zacházelo téměř stejně jako s oněmi africkými divochy, kteří Evropany doslova vyděsili k smrti. Jediný rozdíl byl v tom, že zde nebylo čím omluvit, ani lidsky pochopitelně zdůvodnit takovéto zacházení s Indý a Číňany, jako by nebyli lidskými bytostmi. V jistém smyslu teprve tady začalo skutečné zločinné jednání, protože tady měl

⁵⁷ V devatenáctém století bylo dovezeno více než 100 000 indických kuliů na plantáže cukrové třtiny v Natalu. Po nich následovalo v roce 1907 asi 55 000 čínských dělníků do dolů. Roku 1910 nařídila britská vláda repatriaci všech čínských důlních dělníků a roku 1913 zakázala jakoukoli další imigraci z Indie či z jiné části Asie. V roce 1931 bylo v unii ještě 142 000 Asiatů, s nimiž se zacházelo jako s africkými domorodci. Viz též E. Schultze, cit. d.

každý vědět, co dělá. Je pravda, že rasová teorie byla v Asii poněkud umírněna; „vyšší a nižší plemena“, jak by řekl „bílý muž“, když vzal na svá bedra své břemeno, stále ještě svědčí o odstupňovanosti a možnosti vývoje, a tato idea se nějak vymyká pojetí dvou zcela odlišných druhů animálního života. Na druhé straně protože rasový princip vytlačil v Asii starší teorii o cizích a podivných národech, byl tu aplikován mnohem vědoměji než v Africe jako zbraň pro nadvládu a vykořisťování.

Bezprostředně méně významná, ale důležitější pro totalitní vládní systémy byla jiná zkušenost rasové společnosti v Africe, totiž že utilitární motivy nejsou svaté a mohou být překonány, že společnosti mohou fungovat na jiných principech než ekonomických a že takové poměry mohou přát těm, kdo by v podmínkách racionalizované výroby a kapitalistického systému patřili k lidem sociálně znevýhodněným. Rasová společnost jižní Afriky dala lůze velkou lekci, o níž měla vždycky matné tušení, totiž že sociálně znevýhodněná skupina může čirým násilím vytvořit třídu nižší, než je sama, že k tomu účelu ani nepotřebuje revoluci, ale může se spolčit se skupinami vládnoucích tříd, a že cizí či zaostalé národy dávají k této taktice nejlepší příležitost.

Plný dopad této africké zkušenosti si nejdříve uvědomili vůdci lůzy, jako Carl Peters, kteří se rozhodli, že musí také patřit k panské rase. Africké koloniální državy se staly nejurodnější půdou pro rozkvět toho, co se později mělo stát nacistickou elitou. Tady viděli na vlastní oči, jak mohou být národy změněny v rasy a jak – pouhým převzetím iniciativy v tomto procesu – může člověk postrčit vlastní lid na pozici panské rasy. Tady byli vyléčeni z iluze, že dějinný proces je nutně „pokrokový“, neboť jestliže běh starší kolonizace k něčemu mířil, „Holanďan mířil od všeho pryč“, ⁵⁸ a jestliže „ekonomické dějiny kdysi učily o tom, že člověk se postupně vyvíjel od loveckého způsobu života k pastýřskému a konečně k usedlému a zemědělskému životu“, příběh Búrů jasně demonstroval, že člověk také může přijít „ze země, která se ujala vedení v hospodárném a intenzivním obdělávání půdy..., [a] postupně se stát pastevcem a lovcem“. ⁵⁹ Tito vůdci velmi dobře pochopili, že Búrové zůstali nespornými pány divošských kmenů

⁵⁸ L. Barnes, cit. d., str. 13.

⁵⁹ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 13.

právě proto, že klesli zpět na jejich úroveň. Byli naprosto ochotni zaplatit tuto cenu, ustoupit na úroveň rasové organizace, jestliže si tím mohli koupit panství nad ostatními „rasami“. A ze své zkušenosti s lidem shromážděným v jižní Africe ze všech koutů Země věděli, že veškerá lůza západního civilizovaného světa bude s nimi.⁶⁰

3. Imperialistický charakter

Ze dvou hlavních politických vynálezů imperialistické vlády byla rasa objevena v jižní Africe a byrokracie v Alžírsku, Egyptě a Indii; první vynález byl původně pouze vědomou reakcí na kmeny, jejichž lidství vzbuzovalo v evropském člověku stud a zděšení, kdežto druhý vynález byl důsledkem oné správy, pomocí níž se Evropané snažili vládnout cizím národům, o nichž se domnívali, že jsou v postavení beznadějně nižším než oni sami a zároveň že mají zapotřebí jejich zvláštní ochrany. Jinými slovy, rasa byla únikem k nezodpovědnosti, v níž už nic lidského nemohlo nadále existovat, a byrokracie byla výsledkem zodpovědnosti, jakou žádný člověk nemůže nést za svého bližního a žádný národ za jiný národ.

Přehnaný smysl pro zodpovědnost u britských správních úředníků v Indii, kteří vystřídali Burkeovy „bořitele zákona“, měl svůj materiální základ ve faktu, že Britského impéria bylo ve skutečnosti nabyto v „záchvatu roztržitosti“. Proto ti, kdo se setkali už s dokonanou realitou a s úlohou udržovat to, co jim náhodou spadlo do klína, museli najít interpretaci, která by byla s to změnit náhodu v jakýsi volní akt. Takovéto změny historické skutečnosti prováděly už od starých dob legendy, a legendy vysněné britskou inteligencí sehrály rozhodující roli v utváření byrokrata a tajného agenta britské státní služby.

⁶⁰ „Když ekonomové vyhlásili, že vyšší mzdy jsou formou subvence a že ochrana pracovní síly je neekonomická, dostalo se jim odpovědi, že byla vykonána správná oběť, jestliže nešťastné živly v bílé populaci konečně našly zajištěné postavení v moderním životě.“ „Avšak nejen v jižní Africe se hlasu tradičního ekonoma od konce první světové války nedostávalo sluchu... Pro generaci, která byla svědkem toho, jak Anglie opouští volný obchod, jak Amerika opouští zlatou měnu, jak se třetí říše chápe autarchie,... není trvání jižní Afriky na tom, že její ekonomický život musí být organizován tak, aby zajistil dominantní postavení bílé rasy, něčím zcela zásadně nemístným.“ C. W. de Kiewiet, cit. d., str. 224 a 245.

Legendy hrály vždy mocnou roli ve vytváření historie. Člověk – jenž není obdařen darem odčiňovat, co už se stalo, jenž je vždy nedobrovolným dědicem skutků jiných lidí a vždy je zatížen zodpovědností, která se jeví spíše jako důsledek nekonečného řetězu událostí než vědomých činů – si žádá vysvětlení a interpretaci minulosti, v níž, jak se zdá, je ukryt tajemný klíč k jeho budoucímu osudu. Legendy duchovně zakládaly každé starověké město, říši a národ, slibující bezpečné vedení nekonečnými prostory budoucnosti. Nikdy nepodávaly spolehlivá fakta, a přece vždy vyjadřovaly jejich pravý význam, nabízely skutečnost přesahující realitu a paměť přesahující vzpomínky.

Legendární vysvětlení dějin sloužila vždy jako dodatečné opravy faktů a reálných událostí, potřebné právě proto, že samy dějiny pokládaly člověka za zodpovědného za skutky, které neudělal, a za důsledky, které nikdy nepředvídal. Pravda starých legend – která jim dává fascinující aktuálnost mnoho století poté, co se města, říše a národy, jimž sloužily, rozpadly v prach – byla jen formou, v níž byly minulé události přizpůsobovány lidské situaci obecně a politickým aspiracím zejména. Jenom v opravdu vymyšleném vyprávění událostí souhlasí člověk s přijetím odpovědnosti za ně a považuje tyto minulé události za *svou* minulost. Legendy ho učinily pánem toho, co neudělal, a umožnily mu zabývat se tím, co nemohl odčinit. V tomto smyslu nejsou legendy jen jedněmi z prvních vzpomínek lidstva, nýbrž skutečně pravým začátkem lidských dějin.

Rozkvět historických a politických legend byl spíše nečekaně ukončen zrodem křesťanství. Jeho interpretace dějin, jako jedné jediné cesty – od dob Adamových až po poslední soud – k vykoupení a spáse, nabízela nejmocnější a všeobsažné legendární vysvětlení lidského osudu. Teprve poté, co duchovní jednota křesťanského lidu uvolnila cestu k pluralitě národů, když se cesta k spáse stala spíše nejistým článkem individuální víry než univerzální teorií aplikovatelnou na všechno dění, objevily se nové typy vysvětlování dějin. Devatenácté století nám poskytlo zvláštní podívanou na téměř současný zrod nejrůznějších a nejprotichůdnějších ideologií, z nichž každá si dělala nárok na poznání skryté pravdy o jinak nepochopitelných faktech. Legendy však nejsou ideologie; neusilují o univerzální vysvětlení, ale vždy se týkají konkrétních faktů. Je patrně dost příznačné, že růst národních států nikde nebyl prová-

zen zakládající legendou a že první a ojedinělý takovýto pokus v moderní době byl učiněn právě tehdy, když se rozpad národního státu stal zřejmým a imperialismus, jak se zdálo, zaujal místo staromódního nacionalismu.

Autorem imperialistické legendy je Rudyard Kipling, jejím tématem Britské impérium a jejím výsledkem imperialistický charakter (imperialismus byl jedinou školou charakteru v moderní politice). A přestože s realitami britského imperialismu má málo společného, vehnala či vlákala legenda o Britském impériu do jeho služeb nejlepší syny Anglie. Neboť v naší době přitahují legendy ty nejlepší, stejně jako ideologie přitahují ty průměrné, a šeptaná vyprávění o strašlivých skrytých silách za scénou přitahují ty nejhorší. Bezpochyby žádný politický systém nemohl více vybízet k legendárním vyprávěním či ospravedlňováním než Britské impérium, než posun Britů od uvědomělého zakládání kolonií k vládnutí a panování nad cizími národy po celém světě.

Zakládající legenda, jak ji vypráví Kipling, vychází ze základní reality lidí z britských ostrovů.⁶¹ Obklopeni mořem, potřebují a díky vynálezu lodi získávají pomoc tří živlů, vody, větru a slunce. Loď umožnila trvale nebezpečnou alianci s těmito živly a učinila Angličany pány světa. „Získáte svět,“ říká Kipling, „a nikdo se nebude *starat*, jak jste to udělali: budete držet svět a nikdo nebude *vědět*, jak jste to udělali: a ponesete svět na svých zádech a nikdo nebude *vidět*, jak jste to udělali. Ale za tuto drobnou práci nedostanete vy ani vaši synové nic než čtyři dary – jeden pro moře, jeden pro vítr, jeden pro slunce a jeden pro loď, která vás nese... Neboť při získání světa, držení světa a nesení světa na zádech – na souši či na moři či ve vzduchu – budou mít vaši synové vždy tyto čtyři dary. Budou prozíraví, pomalí v řeči a pádní – proklatě pádní – v rukou; a vždycky trochu zahledění ve směru větru každého nepřítele – aby mohli být ochranným doprovodem všem, kdo plují po mořích za svými zákonnými záležitostmi.“

Tuto drobnou povídku *První námořník* sbližuje se starými zakládajícími legendami to, že předvádí Brity jako jediný politicky zralý národ, jenž se stará o právo a jemuž leží na srdci blaho světa, uprostřed barbarských kmenů, které se ani nestarají ani nevědí, co

⁶¹ R. Kipling, *The First Sailor*, in: *Humorous Tales*, 1891.

drží svět pohromadě. Bohužel této prezentaci chyběla pravdivost vlastní starým legendám; svět se staral, věděl a viděl, jak to dělali, a žádné takové vyprávění nemohlo nikdy svět přesvědčit, že „za tuto drobnou práci nic nedostali“. Přesto v samotné Anglii existovalo cosi, co odpovídalo Kiplingově legendě a činilo ji nakonec možnou, a to byla existence takových ctností jako rytířskost, ušlechtilost, odvaha, i když rozhodně neměly vůbec místo v politické realitě ovládané Cecilem Rhodesem či lordem Curzonem.

Fakt, že „břemenem bílého muže“ je buď pokrytectví nebo rasismus, nezabránil několika nejlepším Angličanům v tom, aby na sebe vážně vzali toto břemeno a učinili ze sebe tragické a donkichotské blázny imperialismu. Stejně reálná jako tradice pokrytectví je v Anglii i jiná, méně zřejmá tradice, kterou má člověk chuť nazvat tradicí drakobjívců, kteří s nadšením odcházeli do dalekých a zvláštních zemí k podivným a prostým lidem, zabíjet četné draky, kteří je po staletí sužovali. Více než zrnko pravdy je v jiné Kiplingově povídce *Hrob jeho předka*,⁶² ve které rodina Chinnů „slouží Indii generaci za generací, tak jako po volném moři plavou delfini v řadě za sebou“. Střílejí havěť, která krade chudákovi úrodu, zasvěcují ho do tajemství lepších zemědělských metod, vysvobozují ho z některých jeho neškodlivějších pověr a ve velkém stylu zabíjejí lvy a tygry. Jejich jedinou odměnou je vskutku „hrobka předků“ a rodná legenda, které věří celý indický kmen a podle níž „uctívány předeek... má vlastního tygra – osedlaného tygra, na němž objíždí zemi, kdykoli se mu zachce“. Naneštěstí tyto jízdy po krajině jsou „jistým znamením války či moru či – či něčeho“, a v tomto konkrétním případě jsou znamením vakcinace. Proto Chinn nejmladší, nepřiliš důležitý podřízený v hierarchii armádních služeb, ale vele-důležitý, co se týká indického kmene, musí zastřelit zvíře svého předka, aby lidé mohli být očkovaní beze strachu z „války či moru či něčeho“.

V moderním životě jsou Chinnové vskutku „šťastnější než většina lidí“. Jejich šťastným osudem je, že se narodili pro kariéru, která nenásilně a přirozeně vede k uskutečnění jejich nejlepších snů z mládí. Zatímco ostatní hoši musí na „ušlechtilé sny“ zapomenout, oni jsou náhodou zrovna dost staří na to, aby je přeměnili v čin.

⁶² In: *The Day's Work*, 1898.

A když po třicetileté službě odcházejí do důchodu, jejich parník mine „odplouvající transportní loď, která veze jejich syna na východ za rodinnou povinností“, aby mocná existence starého pana Chinna jako drakobijce jmenovaného vládou a placeného armádou mohla být předána další generaci. Jistě, za jejich služby je platí britská vláda, ale vůbec není jasné, v čích službách nakonec přistávají. Je dost možné, že ve skutečnosti slouží onomu konkrétnímu indickému kmenu, generaci za generací, a je zcela uklidňující, že alespoň samotný kmen je o tom přesvědčen. Skutečnost, že vyšší vládní úředníci sotva něco vědí o podivných povinnostech a dobrodružstvích nepatrného nadporučíka Chinna, že si sotva uvědomují, že je úspěšnou reinkarnací svého dědečka, propůjčuje jeho snově zdvojené existenci nerušený základ v realitě. Je prostě doma ve dvou světech, oddělených zdí, která nepropouští vodu ani klepy. Narozen v „srdci ubohé země tygrů“ a vychován mezi svými lidmi v pokojné, vyvážené a špatně informované Anglii, je připraven žít trvale s dvěma národy, je vkořeněn do obou jejich tradic, jazyků, pověr a předsudků a je s nimi dobře obeznámen. Okamžitě se může změnit z oddaného a podřízeného vojáka Jeho Veličenstva v obdivuhodnou a ušlechtilou postavu světa domorodců, milovaného ochránce slabých a drakobijce ze starých příběhů.

Jde o to, že tito prapodivní donkichotští ochránci slabých, kteří hráli svou roli za scénou oficiální britské nadvlády, nebyli ani tak produktem naivní představivosti primitivů jako spíše snů, které obsahovaly to nejlepší z evropských a křesťanských tradic, i když už zchátraly v nicotné chlapecké ideály. Ani voják Jeho Veličenstva ani vyšší britský vládní úředník nemohli naučit domorodce něčemu z oné velikosti západního světa. Jen ti, kdo nikdy nebyli schopni vyrůst ze svých chlapeckých ideálů, a proto se dobrovolně přihlásili do koloniálních služeb, byli k tomuto úkolu způsobilí. Pro ně byl imperialismus pouze nahodilou příležitostí k útěku ze společnosti, ve které musel člověk zapomenout na své mládí, chtěl-li dospět. Anglická společnost je až příliš ráda viděla odjíždět do vzdálených zemí, neboť to byla okolnost, která dovozovala tolerovat, ba i podporovat chlapecké ideály v soukromém středním školství; koloniální služby je odváděly z Anglie a bránily – dá-li se to tak říci – tomu, aby přeměnili své chlapecké ideály v zralé myšlenky. Podivné a zvláštní země přitahovaly výkvět mládí Anglie od konce devatenáctého století, zbavovaly její společnost těch nejčest-

nějších a nejnebezpečnějších živlů a kromě tohoto blaha zajišťovaly i určitou konzervaci či možná petrifikaci chlapecké šlechty, což zachovávalo a infantilizovalo mravní úroveň Západu.

Lord Cromer, tajemník místokrále a finanční člen předimperialistické vlády v Indii, ještě patřil do kategorie britských drakobijců. Veden jedině „smyslem pro obětování se“ zaostalému obyvatelstvu a „smyslem pro povinnost“⁶³ k slávě Velké Británie, jež „zrodila třídu úředníků, kteří mají jak touhu, tak schopnost vládnout“,⁶⁴ odmítl v roce 1894 funkci místokrále a o deset let nepřijal postavení ministra zahraničních věcí. Namísto takových poct, které by byly uspokojily méně důležitého muže, stal se v letech 1883 až 1907 britským generálním konzulem v Egyptě, s malou publicitou a velkou mocí. V Egyptě se stal prvním imperialistickým správním úředníkem, určitě „nepřekonatelným mezi těmi, kdo svými službami oslavili britskou rasu“,⁶⁵ možná posledním, který zemřel s nespornou hrдостí: „Nechť Británii odměna / Stačí ta nejvznešenější, / Povinnost byla splněna / Lid vysvobozen žehná jí.“⁶⁶

Cromer přišel do Egypta, protože si uvědomil, že „Angličan, usilovně vztažený k daleké milované Indii ve snaze si ji udržet, [musí] pevně stanout na březích Nilu“.⁶⁷ Egypt byl pro něho jen prostředkem k cíli, expanzi nezbytnou pro zabezpečení Indie. Takřka ve stejném okamžiku se přihodilo, že jiný Angličan stanul na africkém kontinentu, třebaže na jeho opačném konci a z opačného důvodu: Cecil Rhodes přišel do jižní Afriky a zachránil kapskou kolonii poté, co ztratila veškerý význam pro Angličanovu „milovanou Indii“. Rhodesovy myšlenky o expanzi byly daleko pokročilejší než ty, které měl jeho ctihodnější kolega na severu; podle něho nebylo třeba expanzi ospravedlňovat takovými praktickými motivy, jako je udržení něčeho, co již člověk vlastní. „Expanze je vše“, a Indie, jižní Afrika a Egypt byly stejně důležité či nedůležité jako odrazové můstky pro expanzi omezenou jen velikostí zeměkou-

⁶³ L. J. Zetland, *Lord Cromer*, 1932, str. 16.

⁶⁴ Lord Cromer, *The Government of Subject Races*, in: *Edinburgh Review*, leden 1908.

⁶⁵ Lord Curzon při odhalení pamětní desky Cromerovi. Viz L. J. Zetland, cit. d., str. 362.

⁶⁶ Citováno z dlouhé Cromerovy básně. Viz L. J. Zetland, cit. d., str. 17–18.

⁶⁷ Z dopisu lorda Cromera napsaného v roce 1882. Tamt., str. 87.

le. Mezi neotesaným megalomanem a vzdělaným mužem, který se obětoval a měl smysl pro povinnost, ležela bezpochyby propast; přesto nicméně dosáhli zhruba stejných výsledků a byli stejně odpovědní za „velkou hru“ utajení, která byla pro politiku stejně nesmyslná a škodlivá jako přízračný svět rasy.

Rhodesovo panování v jižní Africe a Cromerova nadvláda nad Egyptem si byly nápadně podobné tím, že se oba vládci dívali na tyto země pouze jako na prostředky k nějakému údajně vyššímu účelu, a nikoli jako na žádoucí cíle samy o sobě. Byli si proto podobní svou lhostejností a rezervovaností, svým nelíčeným nezájmem o své poddané, postojem, který se liší právě tak od krutosti a libovůle místních asijských despotů jako od bezohledného kořistění dobyvatelů či šíleného a anarchického útisku jednoho rasového kmene druhým. Jakmile Cromer začal vládnout nad Egyptem kvůli Indii, pozbyl své role ochránce „zaostalých národů“ a už nemohl upřímně věřit tomu, že „osobní zájem o poddané rasy je hlavním základem celé imperiální stavby“.⁶⁸

Rezervovanost se stala novým postojem všech příslušníků britských vládních služeb; byla nebezpečnější formou vládnutí než despotismus a libovůle, protože netolerovala ani ono poslední pojitko mezi despotou a jeho poddanými, jež je vytvářeno úplatkářstvím a dary. Právě tato bezúhonnost britské administrativy učinila despotickou vládu ještě nelidštější a nepřístupnější jejím poddaným, než kdy byli asijscí vládci či bezohlední dobyvatelé.⁶⁹ Bezúhonnost a rezervovanost symbolizovaly oddělení zájmů tak naprosté, že to už dokonce ani nepřipouští, aby se dostaly do konfliktu. Ve srovnání s tím vykořisťování, útlak nebo korupce vypadají jako záruky lidské důstojnosti, protože vykořisťovatel a vykořisťovaný, utiskovatel a utiskovaný, uplácející a uplácený stále žijí v tomtéž světě, stále sdílejí tytéž cíle, bojují spolu o vlastnictví týchž věcí; a právě toto *tertium comparationis* rezervovanost zničila. Nejhorší ze všeho bylo, že rezervovaný správní úředník si stěžil uvědomoval, že vynalezl novou formu vlády, ve skutečnosti věřil, že jeho postoj je podmíněn „nuceným stykem s lidem žijícím

⁶⁸ Lord Cormer, cit. d.

⁶⁹ Úplatkářství „bylo možná nelidštější institucí mezi zátarasy z ostatního drátu v ruském řádu“ (M. J. Olgin, *The Soul of the Russian Revolution*, New York 1917).

na nižší úrovni“. A tak místo aby s jistým stupněm v podstatě neškodné samolibosti věřil ve svou individuální nadřazenost, myslel si, že patří k „národu, který dosáhl poměrně vysoké úrovně civilizace“, ⁷⁰ a proto že zastává své postavení právem původu, bez ohledu na dosažené osobní úspěchy.

Kariéra lorda Cromera fascinuje proto, že ztělesňuje samotný bod obratu od starších koloniálních služeb k službám imperialistickým. Jeho první reakcí na jeho povinnosti v Egyptě byly výrazný neklid a znepokojení nad stavem věcí, neboť ten nepředstavoval „anexi“, ale „hybridní formu vlády, již nelze nijak pojmenovat a pro niž neexistuje precedens“. ⁷¹ Roku 1885 po dvouleté službě choval dosud vážné pochybnosti o systému, ve kterém byl nominálně britským generálním konzulem a reálně vládcem Egypta, a napsal, že „vysoce jemný mechanismus [jehož] dobře fungující chod velmi závisí na úsudku a schopnosti několika jedinců... může... být ospravedlněn [jen] tehdy, když jsme schopni mít stále před očima možnost vystěhování... Stane-li se tato možnost natolik vzdálená, že nemá žádný praktický význam... bylo by pro nás lepší... dohodnout se... s ostatními mocnostmi, že bychom převzali vládu země, převzali záruku za její dluhy atd.“ ⁷² Cromer měl nepochybně pravdu, okupace nebo evakuace by byly situaci znormalizovaly. Avšak tato bezprecedentní „hybridní forma vlády“ se měla stát charakteristickým rysem všeho imperialistického podnikání, s tím výsledkem, že o několik desetiletí později ztratili všichni Cromerův dřívější zdravý úsudek o možných a nemožných formách vlády, tak jako se ztratil dřívější náhled lorda Selbourny, že rasová společnost jako způsob života je bezprecedentní. Nic nemohlo počáteční fázi imperialismu charakterizovat lépe než kombinace těchto dvou úsudků o poměrech v Africe: bezprecedentní způsob života na jihu, bezprecedentní vláda na severu.

V následujících letech se Cromer s touto „hybridní formou vlády“ smířil; ve svých dopisech ji začal ospravedlňovat a začal vykládat o potřebě vlády beze jména a bez precedens. Na konci svého života zformuloval ve svém eseji *The Government of Subject Races*

⁷⁰ L. J. Zetland, cit. d., str. 89.

⁷¹ Z dopisu lorda Cromera napsaného v roce 1884. Tamt., str. 117.

⁷² V dopise lordu Granvillovi, členu Liberální strany, v roce 1885. Tamt., str. 219.

hlavní zásady toho, co bychom mohli dobře nazvat moudrostí byrokrata.

Cromer začal uznáním toho, že „osobní vliv“ bez legální či psané politické smlouvy může postačovat k „dostatečně účinnému řízení veřejných záležitostí“⁷³ v cizích zemích. Tomuto typu neformálního vlivu je podle něho třeba dát přednost před jasně vymezenou politickou linií, protože umožňuje měnit kurs okamžitým vyhlášením a v případě nesnází nevyžaduje nutně zapojit do věci domácí vládu. Vyžaduje vysoce vyškolený a vysoce spolehlivý personál, jehož loajalita a vlastenectví nejsou spjaty s osobní ctižádostí či ješitností a od něhož se dokonce požaduje, aby se vzdal obecné touhy člověka po tom, aby jeho jméno bylo spojováno s jeho úspěchy. Jeho největší vášní musí být vášeň pro utajení („čím méně britských vládních úředníků o tom mluví, tím lépe“)⁷⁴ role v zákulisí; jeho největší opovržení musí patřit publicitě a lidem, kteří ji mají rádi.

Všechny tyto vlastnosti měl sám Cromer ve značně velké míře; nic nedovedlo mocněji roznítit jeho hněv, než když byl „odhalen ve [svém] skrytu“, když „skutečnost, která byla předtím známa jen některým v zákulisí [se stala] veřejně přístupnou celému světu“.⁷⁵ Jeho chloubou doopravdy bylo „zůstávat víceméně ve skrytu [a] tahat za nitky“.⁷⁶ Výměnou za to a proto, aby vůbec mohl pracovat, musí se byrokrat cítit bezpečný před kontrolou – to znamená před chválou i hanou – ze strany všech veřejných institucí, parlamentu, „anglických ministerstev“ či tisku. Jakýkoli růst demokracie či dokonce i jen prosté fungování existujících demokratických institucí může být pouze nebezpečné, neboť není možné, aby vládl „lid nad lidem – lid Anglie nad lidem Indie“.⁷⁷ Byrokracie je vždy vláda odborníků, „zkušené menšiny“, která musí odolávat, jak nejlépe umí, stálému tlaku „nezkušené většiny“. Lid je v zásadě nezkušenou většinou, a proto mu nelze svěřit tak vysoce specializovanou věc, jakou je politika a veřejné záležitosti. Navíc byrokraté správně vůbec ani nemají mít nějaké obecné názory na politické věci; jejich vlastenectví by je nikdy nemělo zavést tak daleko, aby věřili

⁷³ Z dopisu lordu Roseberymu v roce 1886. Tamt., str. 134.

⁷⁴ Tamt., str. 352.

⁷⁵ Z dopisu lordu Roseberymu v roce 1893. Tamt., str. 204–205.

⁷⁶ Z dopisu lordu Roseberymu v roce 1893. Tamt., str. 192.

⁷⁷ Z Cromerovy řeči v parlamentu po roce 1904. Tamt., str. 311.

v inherentní dobrotu politických principů uplatňovaných v jejich vlastní zemi; vedlo by to jedině k jejich lacině „napodobujícímu“ uplatňování „při řízení zaostalého obyvatelstva“, což byla podle Cromera základní chyba francouzského systému.⁷⁸

Jistě nikdo nikdy nebude předstírat, že Cecil Rhodes trpěl nedostatkem samolibosti. Podle Jamesona očekával, že se na něho bude vzpomínat nejméně čtyři tisíce let. Přesto navzdory veškeré své zálibě v sebeoslavování přišel na tutéž myšlenku, vládnout skrytě, jako přeskromný lord Cromer. Rhodes mimořádně rád koncipoval svá přání a při všech důrazně tvrdil (po celá dvě desetiletí svého veřejného života), že jeho peníze by měly být použity k založení „tajné společnosti... pro provedení jeho plánu“; ta by měla být „organizována podobně jako Loyolova, podporována nahromaděným bohatstvím těch, jejichž touhou je něco dělat“, takže nakonec by zde bylo „mezi dvěma a třemi tisíci lidí v rozkvětu života roztroušených po celém světě, z nichž každý by měl od nejvímavějšího období svého života vtíštěn do mysli sen zakladatele, a nadto by každý byl předtím speciálně – matematicky – vybrán pro účely zakladatelova záměru“.⁷⁹ Jasnozřivěji než Cromer otevřel Rhodes společnost hned všem příslušníkům „nordické rasy“,⁸⁰ takže cílem nebyly ani tak růst a sláva Velké Británie – její okupace „celého afrického kontinentu, Svaté země, údolí Eufratu, ostrovů Kypru a Kréty, celé Jižní Ameriky, ostrovů v Pacifiku, ... celého malajského souostroví, pobřeží Číny a Japonska [a] konečné znovuzískání Spojených států“⁸¹ – jako spíše expanze „nordické rasy“, která organizována v tajnou společnost měla ustavit byrokratickou vládu nad všemi národy země.

⁷⁸ Během jednání a úvah o administrativním modelu pro anexi Súdánu naléhal Cromer na to, aby se celá záležitost udržela mimo sféru francouzského vlivu; a to ne proto, že chtěl Anglii zajistit v Africe monopol, ale spíše proto, že měl „krajní nedůvěru v jejich administrativní systém, pokud by měl být aplikován na porobené rasy.“ Z dopisu Salisburymu v roce 1899, tamt., str. 248.

⁷⁹ Všech šest přání, která Rhodes koncipoval (první bylo sestaveno již v roce 1877), se zmiňuje o „tajné společnosti“. Rozsáhlé citáty viz B. Williams, *Cecil Rhodes*, London 1921, a S. G. Millin, cit. d., str. 128 a 331. Citace jsou uvedeny na základě W. T. Steada.

⁸⁰ Je všeobecně známo, že Rhodesova „tajná společnost“ skončila jako velmi úctyhodná Rhodes Scholarship Association, do níž jsou i dnes přijímáni nikoli pouze Angličané, nýbrž příslušníci všech „nordických ras“, jako Němci, Skandinávci a Američané.

⁸¹ B. Williams, cit. d., str. 51.

To, co zvítězilo nad Rhodesovou vrozenou kolosální samolibostí a přivedlo ho k objevení půvabů utajení, zvítězilo také nad Cromerovým vrozeným smyslem pro povinnost: totiž objev expanze, která není poháněna specifickou choutkou na specifickou zemi, nýbrž je pochopena jako nekonečný proces, v němž každá země poslouží jen jako odrazový můstek k další expanzi. Při takovém pojetí už nelze touhu po slávě uspokojit vítězným triumfem nad určitým národem v zájmu vlastního národa a právě tak smyslu pro povinnost nelze vyhovět uvědoměním si svých specifických služebních povinností a plněním specifických úkolů. Ať už má člověk jakékoli individuální kvality či chyby, jakmile jednou vstoupí do víru nekončícího procesu expanze, přestane jaksí být tím, čím byl, a bude se nyní řídit zákony tohoto procesu, ztotožňovat se s anonymními silami, jimž musí sloužit, aby udržel celý proces v chodu; sebe sama bude považovat za pouhou funkci a nakonec bude pokládat takovouto funkčnost, takovéto ztělesnění dynamické tendence, za svůj nejvyšší možný úspěch. Pak ovšem Rhodes – jak to ve své dostatečné šílenosti také sám říkal – opravdu nemohl „udělat nic špatného, co dělal, to se stalo správným. Bylo jeho povinností dělat to, co chtěl. Cítil se bohem – ničím menším.“⁸² Na tentýž fenomén lidí dobrovolně se degradujících na pouhé nástroje či pouhé funkce však rozumně poukázal lord Cromer, když nazval byrokraty „nástroji jedinečné hodnoty v provádění politiky imperialismu“.⁸³

Je zřejmé, že tito tajní a anonymní agenti expanzní síly se necítili nijak vázání zákony, které vytvořili lidé. Jediným „zákonem“, jímž se řídili, byl „zákon“ expanze, a jediným důkazem jejich „zákonosti“ byl úspěch. Jestliže z nějakého důvodu už nebyli „nástroji jedinečné hodnoty“, museli být po prokázání nezdaru plně ochotni zmizet v naprostém zapomnění. Dokud byli úspěšní, díky pocitu, že ztělesňují síly větší, než jsou oni sami, bylo pro ně poměrně snadné vzdát se uznání a oslavování, a dokonce je i odmítnout. Byli zrůdně domýšliví při svém úspěchu a zrůdně skromní při svém nezdaru.

Tato pověrečná představa možnosti a magického ztotožnění člověka se silami dějin leží v základu byrokracie jakožto formy vlády a v základu byrokracii vlastního nahrazování zákona dočasnými

⁸² S. G. Millin, cit. d., str. 92.

⁸³ Lord Cromer, cit. d.

a měnicími se dekrety. Ideálem takového politického útvaru bude vždy člověk v zákulisí, který tahá za nitky dějin. Ve svých vztazích s Egyptem se Cromer nakonec vyhýbal jakémukoli „písemnému dokumentu či vskutku čemukoli hmatatelnému“⁸⁴ – dokonce i vyhlášení anexe –, aby se mohl řídit jenom zákonem expanze a nebyl vázán dohodou, již učinil člověk. Tak se byrokrat opravdu vyhýbá každému obecnému zákonu, každou situaci vyřizuje jednotlivým dekretem, protože zákonu vlastní stabilita hrozí založením trvalého společenství, ve kterém rozhodně nemůže být nikdo bohem, protože všichni musí poslouchat zákon.

Dvěma klíčovými postavami tohoto systému, jehož samotnou podstatou je bezcílný proces, jsou na jedné straně byrokrat a na druhé tajný agent. Dokud sloužili jenom britskému imperialismu, oba tito typičtí představitelé nikdy zcela nepopírali, že pocházejí z drakobijců a ochránců slabých, a proto nikdy nedohnali byrokratické režimy do krajností, které jsou jim vlastní. Britský byrokrat bezmála dvě desetiletí po Cromerově smrti věděl, že by „správní masakry“ mohly udržet Indii v rámci Britského impéria, ale také věděl, jak by bylo utopistické snažit se získat podporu nenáviděných „anglických ministerstev“ pro jinak zcela realistický plán.⁸⁵ Lord Curzon, místokrál Indie, neprojevoval nic z Cromerovy aristokratičnosti a byl velmi charakteristický pro společnost, která se stále více přikláněla k přijetí rasových norem lůzy, jestliže byly nabídnuty ve formě módního snobství.⁸⁶ Ale snobství je neslučitelné s fanatismem, a proto nikdy není opravdu účinné.

⁸⁴ Z dopisu lorda Cromera lordu Roseberymu v roce 1886. L. J. Zetland, cit. d., str. 134.

⁸⁵ „Systém indické vlády prostřednictvím sbírek rozhodnutí byl... [pro Anglii] pochybný. V Indii nebylo žádné soudní řízení před porotou, a soudci byli všichni placení státní úředníci Koruny, mnohé bylo možné podle přání sesadit... Někteří lidé formálního práva pocítovali spíše znepokojení nad úspěchem indického experimentu. ‚Jestliže despotismus a byrokracie,‘ říkali, ‚fungují tak dobře v Indii, nelze to snad někdy použít jako argument pro zavedení nějakého obdobného systému i tady?‘“ V každém případě vláda Indie „dost dobře věděla, že bude muset ospravedlnit svou existenci a svou politiku před veřejným míněním v Anglii, a dobře věděla, že toto veřejné mínění nikdy nepřipustí útlak.“ A. Carthill, cit. d., str. 70 a 41–42.

⁸⁶ Ve své knize *Curzon: The Last Phase 1919–1925*, Boston–New York 1934, vypráví H. Nicolson následující historku: „Za dělicí linií ve Flandrech byl velký pivovar a v tamějších kádích se koupávali vojáci při návratu ze zákopů.

Totéž platí o členech britské tajné služby. Také oni mají zářný původ – čím byl drakobijce pro byrokrata, tím je pro tajného agenta dobrodruh – a také oni mohou oprávněně uplatňovat nárok na zakládající legendu, legendu o velké hře, jak ji vypráví Rudyard Kipling v románu *Kim*.

Každý dobrodruh samozřejmě ví, co má Kipling na mysli, když chválí Kima proto, že „miloval hru pro hru“. Každý člověk, který je ještě schopen podívat se „tomuto velkému a podivuhodnému světu“, ví, že je sotva argumentem proti hře, jestliže „misionáři a tajemníci dobročinných společností nedovedou vidět jeho krásu“. Zdá se, že tím méně mají právo mluvit ti, kdo považují „za hřích políbit bílou dívku na ústa a za ctnost políbit střevíc černému muži“.⁸⁷ Protože život je nakonec třeba žít a milovat kvůli němu samému, dobrodružství a láska ke hře pro hru se nesporně jeví jako velmi silný a hluboce lidský symbol života. Právě toto lidství pramenící z hloubi srdce, jež tvoří skrytý základ *Kima*, činí tento román jediným románem imperialistické epochy, ve kterém ryzí bratrství spojuje dohromady „vyšší a nižší plemena“, ve kterém Kim, „sáhíb a syn sáhíba“, může právem mluvit o „nás“, když mluví o „zeměměřičských pomocnících“, „všech na jednom vodičím lanu“. V tomto „my“ – podivném v ústech toho, kdo věří v imperialismus – je něco víc než všezahrnující anonymita lidí, kteří jsou hrdí na to, že nemají „jméno, ale jen číslo a písmeno“, něco víc než všem společná hrdost, že mají „cenu na [vlastní] hlavu“. Kamarády z nich dělá všem společná zkušenost, že představují – kvůli nebezpečí, strachu, stálému úžasu, naprostému nedostatku zvyků, neustálé připravenosti změnit svou identitu – symboly samotného života, například symboly událostí celé Indie, že bezprostředně sdílejí všechnu její život, jak „probíhá jako tkalcovský člunek skrz naskrz celým Hindustánem“, a proto už nejsou „osamělými jedinci uprostřed Indie“, jaksi uvízlými v mezích vlastní individuality či národnosti. Při hraní velké hry si může člověk připadat, jako by žil jediný život, jenž stojí za to, protože byl zbaven všeho, co je možno

Curzon byl pozván k prohlídce této dantovské výstavy. Se zájmem pozoroval stovky nahých postav, dovádějících v páře. „Proboha!“ řekl, „neměl jsem ponětí, že nižší třídy mají tak bílou kůži.“ Curzon popíral hodnověrnost této historky, ale přesto ji měl velmi rád“ (str. 47–48).

⁸⁷ A. Carhill, cit. d., str. 88.

pokládat za nepodstatné. Zdá se, že člověk si ponechal život sám, v nesmírně zesílené čistotě, když se oprostil od všech běžných společenských pout, rodiny, pravidelného zaměstnání, jasně vymezeného cíle, ambicí a chráněného místa ve společenství, do něhož patří svým původem. „Až když všichni zemřou, skončí velká hra. Ne dříve.“ Až když člověk zemře, skončí život, ne dříve, ne když se člověku podaří dosáhnout jakéhokoli jeho přání. Právě tím, že nemá konečný účel, podobá se hra tak nebezpečně samotnému životu.

Kouzlem Kimovy existence je právě bezúčelnost. Kim ony zvláštní povinnosti nepřijal ani kvůli Anglii, ani kvůli Indii, ani z nějakého jiného, důstojného či nedůstojného důvodu. Imperialistické představy, jako expanze pro expanzi či moc pro moc, mu možná vyhovovaly, ale on sám by se byl zvláště nestaral o nějakou takovou formulku a určitě by ji byl neseštavoval. Nastoupil svou osobitou cestu „těch, co se neptají, leč činí a umírají“, aniž si položil byt i jen první otázku. Byl jenom zlákan zásadní nekonečností hry a utajením jako takovým. A samo tajemství a utajení se zase zdá symbolem základní mysterióznosti života.

Nebylo jaksi chybou rozených dobrodruhů, kteří ze své přirozenosti žili mimo společnost a mimo všechny politické útvary, že v imperialismu našli politickou hru, která byla a priori pojímána jako nekonečná; od nich se nedalo očekávat, že budou vědět, že v politice může nekonečná hra končit jediné katastrofou a že politické utajení sotva kdy končí něčím ušlechtlejším než neomalenou obojakostí špióna. Žertem na úkor těchto hráčů velké hry bylo, že jejich zaměstnavatelé věděli, co chtějí, a použili jejich zanícení pro anonymitu k obyčejnému vyzvědačství. Ale tento triumf ziskuchtivých investorů byl dočasný, oni sami byli náležitě podvedeni, když se o několik desetiletí později setkali s hráči totalitní hry, hry hrané bez postranních motivů, jako je zisk, a proto hrané s takovou vražednou účinností, že pohltila i ty, kdo ji financovali.

Avšak než k tomu došlo, zničili imperialisté nejlepšího muže, který se kdy proměnil z dobrodruha (se silnou příměsí drakobijce) v tajného agenta, Lawrence z Arábie. Slušnějšího člověka a čistší provádění již experiment tajné politiky nikdy nepoznal. Lawrence experimentoval odvážně sám na sobě, a pak vystřízlivěl a dospěl k přesvědčení, že patří k „ztracené generaci“. Bylo tomu tak proto, jak soudil, že „staří lidé znovu vystoupili a vzali nám naše vítěz-

ství“, aby „předělali [svět] do podoby dřívějšího světa, který znali“. ⁸⁸ Ve skutečnosti staří lidé byli v tomto ohledu zcela neschopní a předali své vítězství spolu se svou mocí jiným lidem téže „ztracené generace“, kteří nebyli starší než Lawrence a ani mu tak nepodobní. Jediným rozdílem bylo, že Lawrence dosud pevně lpěl na morálce, která již ztratila veškerý objektivní základ a spočívala jenom v rytířskosti, v jakémisi soukromém a nutně donkichotském postoji.

K tomu, aby se stal tajným agentem v Arábii, svedla Lawrence jeho silná touha opustit svět nudné počestnosti, jehož kontinuita prostě ztratila smysl, jeho znechucení světem i sebou samým. Na arabské civilizaci jej nejvíce přitahovala její „evangelická chudoba... [která] zjevně zahrnuje i jistou mravní chudobu“, která „se sama vytříbila k plné oproštěnosti od domácích bůžků“. ⁸⁹ Ze všeho nejvíce se po svém návratu do anglické civilizace snažil vyhnout tomu, žít svůj vlastní život, takže se nakonec zdánlivě nepochopitelně nechal naverbovat jako voják britské armády; ta zřetelně byla jedinou institucí, v níž čest člověka mohla být identifikována se ztrátou jeho individuální osobnosti.

Když vypuknutí první světové války poslalo T. E. Lawrence k Arabům na Blízký východ s úkolem vyburcovat je ke vzpouře proti jejich tureckým pánům a k tomu, aby bojovali na straně Britů, vstoupil Lawrence do samého středu velké hry. Mohl uskutečnit svůj záměr, jen pokud mezi arabskými kmeny bude vyvoláno národní hnutí, národní hnutí, které nakonec mělo sloužit britskému imperialismu. Lawrence se musel chovat tak, jako by arabské národní hnutí bylo jeho prvotním zájmem, a dělal to tak dobře, že tomu sám začal věřit. Pak ovšem opět nebyl na svém místě, nebyl vposled schopen „myslet jejich myšlením“ a „přijmout jejich povahu“. ⁹⁰ Svým předstíráním, že je Arab, mohl pouze ztratit své „anglické já“ ⁹¹ a spíše ho fascinovalo ono dokonalé utajení, ustoupení do pozadí a sebezapření, než že by se byl nechal oklamat nápadným ospravedlňováním benevolentní vlády nad zaostalým obyva-

⁸⁸ T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, úvod (první vydání 1926), který byl na radu G. B. Shawa vypuštěn z pozdějšího vydání. Viz T. E. Lawrence, *Letters*, vydané D. Garnettem, New York 1939, str. 262 nn.

⁸⁹ Z dopisu napsaného v roce 1918. *Letters*, str. 244.

⁹⁰ T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Garden City 1938, kap. I.

⁹¹ Tamt.

telstvem v řecích lorda Cromera. O generaci starší a vážnější než Cromer, nacházel velké potěšení v roli, která vyžadovala převýchovu celé jeho osobnosti, dokud plně nezapadl do velké hry, dokud se nestal ztělesněním síly arabského národního hnutí, dokud neztratil všechnu přirozenou ješitnost ve svém tajemném spolenectví se silami nutně většími než on sám, ať by byl sebevětší, dokud nezačal totálně „pohrdat ne ostatními lidmi, ale vším, co dělají“ z vlastní iniciativy, a nikoli v alianci s dějinnými silami.

Když na konci války musel Lawrence opustit existenci předstíranou v roli tajného agenta a nějak obnovit své „anglické já“,⁹² „pohlížel na Západ a jeho konvence novými očima: pro mě to všechno zničili“.⁹³ Z velké hry nezměrné velikosti, kterou neoslavila ani neomezila žádná publicita a která ho v jeho dvaceti letech pozvedla nad krále a premiéry, protože on „je udělal či hrál si s nimi“,⁹⁴ se vrátil Lawrence domů posedlý touhou po anonymitě a hluboce přesvědčen, že nic, co by mohl ještě udělat se svým životem, už ho nikdy nebude uspokojovat. Tento závěr vyvodil ze svého dokonalého poznání, že velký nebyl on, ale jenom role, které se obratně ujal, že jeho velikost byla výsledkem hry, a ne jeho vlastním výtvozem. Nyní „už nikdy nechtěl být velký“, a rozhodnut, že „nehodlá být znovu vážený“, byl tak vskutku „vyléčen... z jakékoli touhy udělat někdy něco pro sebe“.⁹⁵ Byl přízrakem síly a stal se přízrakem mezi živými, když mu byla síla, funkce, odňata. Horečně hledal jinou roli v nějaké hře, a mimochodem na tuto „hru“ se tak mile, ale zcela nechápavě vyptával George Bernard Shaw, jako by mluvil z jiného století, a jako by vůbec nerozuměl, proč muž s tak velkými úspěchy se k nim nepřiznává.⁹⁶ Jen jiná

⁹² Jak problematický a obtížný musel být tento proces, dokládá názorně následující anekdota: „Lawrence přijal pozvání na večeři u Claridge a potom na večírek u paní Lindsayové. Ale večeři se vyhnul, a na večírek přišel v arabském oblečení.“ To se přihodilo v roce 1919. *Letters*, str. 272, pozn. 1.

⁹³ T. E. Lawrence, cit. d., kap. I.

⁹⁴ V roce 1929 Lawrence napsal: „Každý, kdo se dostal nahoru tak rychle jako já... a viděl toho tolik z tajností nejvyšších míst světa, pak asi právem ztrácí své aspirace a unavují ho běžné motivy jednání, které ho poháněly, dokud nedosáhl vrcholu. Nebyl jsem král ani premiér, ale já jsem je dělal nebo jsem si s nimi hrál a v tomto směru už potom pro mě nebylo mnoho co dělat.“ *Letters*, str. 653.

⁹⁵ Tamt., str. 244, 447, 450. Srv. obzvláště dopis z roku 1918, str. 244, se dvěma dopisy G. B. Shawovi z roku 1923, str. 447, a 1928, str. 616.

⁹⁶ G. B. Shaw, když se roku 1928 ptal Lawrence „Jaká je opravdu vaše

role, jiná funkce by byla dost silná na to, aby jemu i světu zabránila ztotožňovat ho s jeho skutky v Arábii, zaměňovat jeho staré já za novou povahu. Nechtěl se stát „Lawrencem z Arábie“, protože v zásadě nechtěl znovu nabýt nového já poté, co ztratil to staré. Jeho velikost byla v tom, že byl dostatečným nadšencem na to, aby odmítl laciné kompromisy a snadné cesty k realitě a účtyhodnosti, že si nikdy nepřestal být vědom toho, že byl jen vykonavatelem a hrál jen roli, a proto „nesmí mít žádný prospěch z toho, co v Arábii udělal. Pocty, které získal, byly odmítnuty. Zaměstnání nabídnutá na základě jeho pověsti odmítl, nedovolil by využít svého úspěchu ani tím, že by těžil z napsání jediného placeného novinářského příspěvku pod jménem Lawrence“.⁹⁷

Ve vši své dojmavé hořkosti a velikosti nebyl příběh T. E. Lawrence jednoduše příběhem o placeném státním úředníkovi či najatém špěhovi, ale příběhem o skutečném agentu či funkcionáři, o někom, kdo skutečně věřil, že vstoupil – nebo byl vtažen – do proudu dějinné nutnosti a stal se funkcionářem či agentem tajných sil, které ovládají svět. „Postrčil jsem svou loďku do věčného proudu, a tak plula rychleji než ty, které jsou postrčeny napříč nebo proti proudu. V arabské hnutí jsem nevěřil: ale považoval jsem ho v dané době a na daném místě za nezbytné.“⁹⁸ Tak jako Cromer vládl nad Egyptem kvůli Indii nebo Rhodes nad jižní Afrikou kvůli další expanzi, jednal i Lawrence kvůli jakémusi postrannímu nepředvídatelnému účelu. Jediné uspokojení, kterého se mu mohlo dostat, když postrádal čisté svědomí z nějakého omezeného úspěchu, vyplývalo z pocitu vlastního fungování, z toho, že je uchvácen a hnán nějakým mocným pohybem. Po návratu se zoufale snažil najít v Londýně nějakou náhražku za tento typ „sebeuspokojení“ a „dostalo se mu jí jen při rychlé jízdě na motorce“.⁹⁹ Ačkoli Lawrence ještě nebyl zachvácen fanatismem některé z ideologií hnutí, pravděpodobně proto, že příliš dobře studoval pověry své doby, zakusil již onu fascinaci založenou na vzdání se sebemenší naděje na jakoukoli lidskou zodpovědnost, fascinaci, jakou věčný proud a jeho věčný pohyb působí. On sám se v něm utopil a nezůs-

hra?“, tím naznačoval, že Lawrencova úloha v armádě nebo jeho hledání práce nočního hlídače (na niž mohl „dostat dobré doporučení“) nejsou pravé.

⁹⁷ D. Garnett, cit. d., str. 264.

⁹⁸ *Letters*, v roce 1930, str. 693.

⁹⁹ *Tamt.*, v roce 1924, str. 456.

talo z něho nic než jakási nevysvětlitelná slušnost a hrdost na to, že „prosazoval správnou cestu“. „Stále si lámu hlavu nad tím, jak dalece má jednotlivec význam: velký, domnívám se, když prosazuje správnou cestu.“¹⁰⁰ Toto tedy znamená konec reálné hrdosti západního člověka, který už neplatí za cíl sám o sobě, už nedělá „něco svého ani něco tak ryzího, jako by to bylo jeho vlastní“¹⁰¹ tím, že dává světu zákony, ale dostává šanci jen tehdy, „když prosazuje správnou cestu“ ve spojení s tajnými silami dějin a nutnosti – pouze jako jejich funkce.

Když evropská lůza objevila, jakou „báječnou ctnost“ může představovat bílá kůže v Africe,¹⁰² když se anglický dobyvatel v Indii stal správním úředníkem, který už nevěří v univerzální platnost práva, ale je přesvědčen o své vrozené schopnosti vládnout a pano- vat, když se drakobijci proměnili buď v „bílé muže vyšších plemen“ nebo v byrokraty a zvědy hrající velkou hru nekonečného množství postranních motivů v nekonečném pohybu; když britská zpravodajská služba (obzvláště po první světové válce) začala lákat nejlepší syny Anglie, kteří dávali přednost službě tajemným silám po celém světě před službou obecnému dobru ve své zemi, zdálo se, že jsou vytvořeny podmínky pro všechny možné hrůzy. Přímou před každým leželo mnoho základních složek, které dohromady mohly vytvořit totalitní vládu na bázi rasismu. Indičtí byrokraté navrhovali „správní masakry“, zatímco afričtí státní úředníci prohlašovali, že „žádným etickým zřetelům, jako jsou práva člověka, nebude dovoleno, aby stály v cestě“ bílé nadvládě.¹⁰³

Šťastnou skutečností je, že ačkoli britská imperialistická vláda klesla na úroveň jisté hrubosti, hrála krutost mezi dvěma světovými válkami menší úlohu než kdy předtím, a minimum lidských práv bylo vždy zabezpečeno. Právě tato umírněnost uprostřed otevřeného šílenství připravila cestu tomu, co Churchill nazval „likvidací impéria Jeho Veličenstva“ a co se možná nakonec ukáže příčinou přeměny anglického státu ve společenství anglických národů.

¹⁰⁰ Tamt., str. 693.

¹⁰¹ T. E. Lawrence, cit. d., kap. I.

¹⁰² S. G. Millin, cit. d., str. 15.

¹⁰³ Jak to vyjádřil Sir T. Watt, občan jižní Afriky britského původu. Viz L. Barnes, cit. d., str. 230.

VIII

KONTINENTÁLNÍ IMPERIALISMUS: PAN-HNUTÍ

Nacismus a bolševismus jsou zavázány první pangermanismu a druhý panslavismu více než kterékoli jiné ideologii či politickému hnutí. Nejzřetelněji se to projevuje v zahraniční politice, v níž se strategie nacistického Německa a sovětského Ruska tak přesně držely dobře známých programů dobytčácké politiky, načrtnutých oběma pan-hnutími před první světovou válkou a během ní, že totalitní cíle byly často zaměňovány za uskutečňování jakýchsi trvalých německých či ruských zájmů. Ač Hitler ani Stalin nikdy neuznali svůj dluh vůči imperialismu při rozvíjení jeho metod vlády, bez váhání naopak jeden i druhý připouštěli, že jsou zavázáni ideologii příslušného pan-hnutí, či napodobovali jeho slogany.¹

Zrod pan-hnutí nespadal vjedno se zrodem imperialismu; kolem roku 1870 již panslavismus vyrostl z mlhavých a zmatených teorií slavjanofilů,² a pangermánské cítění bylo v Rakousku běžné již uprostřed devatenáctého století. Nicméně obojí vykrystalizovalo v hnutí a upoutalo představivost širších vrstev až s triumfální imperialistickou expanzí západních národů v osmdesátých letech. Ná-

¹ Adolf Hitler v knize *Mein Kampf* (New York 1939, str. 129) napsal: Ve Vídni „jsem položil základy k pojetí světa vůbec a zvláště k způsobu politického myšlení, které jsem později musel už jenom doplnit v detailech, ale nikdy jsem je pak neopustil“. – Stalin se k panslavistickým sloganům vrátil během poslední války. Panslavistický kongres v Sofii v roce 1945, který byl svolán vítěznými Rusy, přijal rezoluci prohlašující za „internacionální politickou, ale i mravní nutnost vyhlásit ruský jazyk jazykem všeobecného dorozumění a oficiálním jazykem všech slovanských zemí“. Viz *Aufbau*, New York, 6. dubna 1945. Krátce předtím vysílalo bulharské rádio poselství metropolity Stefana, vikáře Svatého bulharského synodu, v němž vyzýval ruský lid, „aby pamatoval na své mesiášské poslání“, a prorokoval příchod „jednoty slovanského lidu“. Viz *Politics*, leden 1945.

² Vyčerpávajícím způsobem představuje slavjanofily a pojednává o nich A. Koyré, *La philosophie et le problème national en Russie au début du 19e siècle*, Institut Français de Leningrad, Bibliothèque, díl X, Paris 1929.

rody střední a východní Evropy, které neměly žádné koloniální državy a měly malou naději na zámořskou expanzi, se nyní rozhodly, že „mají totéž právo se rozpínat jako jiné, velké národy, a že není-li [jim] tato možnost poskytnuta za mořem, [budou] nuceny ji uskutečnit v Evropě“.³ Pangermáni a panslované se shodli na tom, že žijí-li v „kontinentálních státech“ a jsou-li „kontinentálními národy“, musí hledat kolonie na kontinentu,⁴ musí se rozšířit v zeměpisné kontinuitě ze středu své moci,⁵ že proti „ideji Anglie... vyjádřené slovy: chci vládnout moři, [stojí] idea Ruska [vyjádřená] slovy: chci vládnout zemi“,⁶ a že se nakonec „obrovská nadřazenost země nad mořem..., nadřazenější význam pozemní síly nad námořní silou...“ stanou zjevnými.⁷

Hlavní důležitý rys kontinentálního imperialismu, na rozdíl od zámořského, spočívá ve skutečnosti, že jeho pojetí expanze je koherentní, a bez ohledu na geografickou vzdálenost nepřipouští nějaký odstup mezi metodami a institucemi v kolonii a v mateřském státě, takže nepotřebuje ani bumerangové efekty, aby ho se všemi jeho důsledky pocítili i lidé v Evropě. Kontinentální imperialismus opravdu začíná doma.⁸ Měl-li se zámořským imperialismis-

³ E. Hasse, *Deutsche Politik*. Sešit 4. *Die Zukunft des deutschen Volkstums*, 1907, str. 132.

⁴ Tamt., sešit 3. *Deutsche Grenzpolitik*, str. 167–168. Geopolitické teorie tohoto druhu byly běžné mezi Alldutschen, příslušníky Pangermánské ligy. Vždycky srovnávali geopolitické potřeby Německa s podobnými potřebami Ruska. Rakouští pangermáni zcela příznačně nikdy takovouto paralelu nevedli.

⁵ Slavjanofilský spisovatel Danilewski, jehož *Russia and Europe*, 1871, se stala standardní prací panslavismu, chválil „politické schopnosti“ Rusů kvůli jejich „obrovskému státu, starému tisíc let, který stále roste a jehož moc se nerozšiřuje jako evropská moc koloniálním způsobem, ale vždy zůstává soustředěna kolem svého jádra, Moskvy“. Viz K. Stählin, *Geschichte Rußlands von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 1923–1939, 5 dílů, IV/1, str. 274.

⁶ Citováno podle J. Slowackého, polského novináře, který psal v čtyřicátých letech. Viz N. O. Lossky, *Three Chapters from the History of Polish Messianism*, Praha 1936, in: *International Philosophical Library*, II, 9.

Panslavismus, první z pan-ismů – viz O. Hötzsch, *Rußland*, Berlin 1913, str. 439 – vyjadřoval tyto geopolitické teorie téměř o čtyřicet let dříve, než pangermanismus začal „myslet v kontinentech“. Kontrast mezi anglickou námořní silou a kontinentální pozemní silou byl tak nápadný, že by bylo přitažené za vlasy hledat vlivné osobnosti.

⁷ T. Reisman-Grone, *Überseepolitik oder Festlandspolitik?*, 1905, in: *All-deutsche Flugschriften*, č. 22, str. 17.

⁸ E. Hasse z Pangermánské ligy navrhl, aby se s určitými národnostmi

mem společné pohrdání příliš stísněným prostorem národního státu, lišil se od něho ani ne tak hospodářskými argumenty, které nakonec velmi často vyjadřovaly opravdové národní potřeby, jako spíše „rozšířeným kmenovým vědomím“,⁹ spojujícím údajně všechny lidi stejného etnického původu, nezávisle na dějinách a bez ohledu na to, kde náhodou žijí.¹⁰ Kontinentální imperialismus byl proto od počátku mnohem těsněji spřízněn s rasovými pojmy, nadšeně vstřebal tradici rasového myšlení¹¹ a velmi málo se opíral o specifické zkušenosti. Jeho rasové pojmy byly v základu dočista ideologické a rozvíjely se v konvenční politickou zbraň mnohem rychleji než podobné teorie vyjádřené zámořskými imperialisty, které si vždycky mohly činit nárok na to, že se v určité míře zakládají na autentické zkušenosti.

V debatě o imperialismu bývala pan-hnutím obvykle věnována pramalá pozornost. Jejich sny o kontinentálních říších byly zastíněny hmatatelnějšími výsledky zámořské expanze, a jejich nezájem o ekonomiku¹² směšně kontrastoval s obrovskými zisky raného im-

(Poláky, Čechy, Židy, Italy atd.) zacházelo stejným způsobem, jako zámořský imperialismus zachází s domorodci v neevropských světadílech. Viz *Deutsche Politik*, sešit 1: *Das Deutsche Reich als Nationalstaat*, 1905, str. 62. To je hlavní rozdíl mezi Pangermánskou ligou, založenou roku 1886, a dřívějšími koloniálními společnostmi, jako byl Ústřední spolek pro obchodní zeměpis (založený roku 1863). Velmi spolehlivý popis činnosti Pangermánské ligy podává M. S. Wertheimer, *The Pan-German League, 1890–1914*, 1924.

⁹ E. Deckert, *Panlatinismus, Panslavismus und Panteutonismus in ihrer Bedeutung für die politische Weltlage*, Frankfurt a. M. 1914, str. 4.

¹⁰ Již před první světovou válkou mluvili pangermáni o rozdílu mezi *Staatsfremde*, lidmi germánského původu, kteří náhodou žijí pod pravomocí jiné země, a *Volksfremde*, lidmi negermánského původu, kteří náhodou žijí v Německu. Viz D. Frymann (pseud. pro H. Classe), *Wenn ich der Kaiser wär. Politische Wahrheiten und Notwendigkeiten*, 1912.

Když bylo Rakousko přičleněno k třetí říši, obrátil se Hitler na germánský lid Rakouska s typicky pangermánskými slogany. „Ať už jsme se narodili kdekoli,“ řekl jim, jsme všichni „synové germánského lidu“. *Hitler's Speeches*, vyd. N. H. Baynes, 1942, II, str. 1408.

¹¹ T. G. Masaryk, *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, 1913, str. 257, popisuje „zoologický nacionalismus“ slavjanofilů od Danilewského. O. Bonhard, oficiální historik Pangermánské ligy, mluvil jasně o blízkém vztahu mezi jeho ideologií a rasismem A. de Gobineau a H.S. Chamberlaina. Viz *Geschichte des alldeutschen Verbandes*, 1920, str. 95.

¹² Výjimkou je F. Naumann, *Central Europe*, London 1916, který chtěl nahradit mnoho národností ve střední Evropě jedním sjednoceným „ekonomickým národem“ (*Wirtschaftsvolk*) pod německým vedením. Ačkoli během první světové války byla jeho kniha bestsellerem, ovlivnila pouze Rakouskou sociálně

perialismu. Navíc v období, kdy téměř všichni uvěřili, že politika a ekonomika jsou víceméně totéž, se daly snadno přehlédnout jak podobnosti, tak i důležité odlišnosti mezi oběma odrůdami imperialismu. Protagonisté pan-hnutí si stejně jako západní imperialisté uvědomovali všechny problémy zahraniční politiky, na které starší vládnoucí skupiny národního státu zapomněly.¹³ Jejich vliv na intelektuály byl ještě zřetelnější – ruská inteligence až na malé výjimky byla panslovanská, a pangermanismus začal v Rakousku bezmála jako studentské hnutí.¹⁴ Hlavní odlišností pan-hnutí od ctihodnějšího imperialismu západních států byl nedostatek kapitalistické podpory; jejich pokusům o expanzi nepředcházela a nemohl předcházet vývoz přebytečných peněz a přebytečných lidí, protože Evropa k tomu neposkytovala takové příležitosti jako kolonie. Mezi jejich vůdci nenacházíme proto takřka žádné obchodníky a jen několik dobrodruhů, ale mnoho příslušníků svobodných povolání, učitelů a státních úředníků.¹⁵

Zatímco se zámořskému imperialismu i přes jeho antinárodní tendence podařilo prodloužit životnost antikvovaných institucí národního státu, kontinentální imperialismus byl a zůstal jednoznačně nepřátelský vůči všem existujícím politickým útvarům. Jeho celkové ladění bylo proto mnohem odbojnější a jeho vůdci mnohem zběhlejší v revoluční rétorice. Zatímco zámořský imperialismus nabídl všem zbylým třídám celkem reálné všeléky, kontinentální imperialismus mohl nabídnout pouze ideologii a hnutí. A přece v době, která dávala přednost klíči k dějinám před politic-

demokratickou stranu; viz K. Renner, *Österreichs Erneuerung. Politisch-programmatische Aufsätze*, Wien 1916, str. 37 n.

¹³ „Přinejmenším před válkou byl zájem velkých stran o zahraniční záležitosti naprosto zastíněn domácími problémy. Postoj Pangermánské ligy je odlišný, a to je nepochybně propagandisticky prospěšné.“ M. Wenck, *Alldeutsche Taktik*, 1917.

¹⁴ Viz P. Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich*, Jena 1926, str. 90: Faktem je, „že studentské prostředí jednoduše vůbec nezrcadlilo obecnou politickou konstelaci; naopak, silně pangermánské názory do značné míry vznikly v studentském prostředí a odtud našly cestu do obecné politiky“.

¹⁵ Užitečné informace o sociálním složení členstva Pangermánské ligy a jejích místních a výkonných hodnostářích uvádí ve M. S. Wertheimer, cit. d. Viz též L. Werner, *Der alldeutsche Verband. 1890–1918*, in: *Historische Studien*. Sešit 278, Berlin 1935, a G. Nippold, *Der deutsche Chauvinismus*, 1913, str. 179 nn.

kým jednáním, kdy lidé uprostřed veřejného rozkladu a atomizace společnosti chtěli za každou cenu k něčemu patřit, to zcela postačovalo. Obdobně se viditelnému odlišení bílé kůže – jejíž výhody v černém či hnědém prostředí lze snadno pochopit – úspěšně vyrovnávalo čistě imaginární odlišení východního a západního člověka nebo árijské a neárijské duše. Podstatné na tom je to, že poměrně složitá ideologie a organizace, která nepodporovala žádný bezprostřední zájem, se ukázaly přitažlivější než hmatatelné výhody a všední přesvědčení.

Navzdory nedostatku úspěšnosti, a tím i jejího příslovečného původu pro lůzu, měla pan-hnutí od začátku mnohem silnější přitažlivost než zámořský imperialismus. Tato popularita, která překonala i viditelné nezdary a neustálé změny programu, dávala tušit pozdější totalitní skupiny, které měly podobně mlhavé aktuální cíle a sklony měnit ze dne na den své politické linie. Příslušníky pan-hnutí drželo pohromadě mnohem více povšechné naladění než jasně definovaný cíl. Je pravda, že zámořský imperialismus také nadřadil expanzi jako takovou jakémukoli programu dobytvačné politiky, a proto si přivlastňoval každé území, které se nabízelo jako snadná příležitost. Nicméně vývoz přebytečných peněz při vši své nevypočitatelnosti dokázal delimitovat následující expanzi; cíle pan-hnutí však postrádaly i tento spíše anarchický prvek omezení lidským plánováním i geografickými faktory. Ale i když neměly nějaké výslovné plány na dobytí světa, zplodily celkové ladění jakési všeobsaahlé a totální převahy, ladění vytvářející dojem, že se dotýká všech lidských problémů a všechny je zahrnuje, ladění „pan-humanismu“, jak to jednou vyjádřil Dostojevskij.¹⁶

V imperialistickém spojení lůzy a kapitálu ležela iniciativa většinou na reprezentantech obchodu – kromě případu jižní Afriky, kde se velmi brzy rozvinula vyhraněná politika lůzy. Naproti tomu v pan-hnutích vždycky ležela iniciativa výlučně na lůze, a ta ovšem byla (stejně jako dnes) vedena určitou odrůdou intelektuálů. Tito intelektuálové ještě neměli ambice na ovládnutí zeměkoule, a nenasnili ani o možnostech totální nadvlády. Ale dobře věděli, jak lůzu organizovat, a byli si vědomi i toho, jak lze organizačně, a nikoli jen ideologicky či propagandisticky využít rasových pojmů. Jejich

¹⁶ Citováno podle H. Kohna, *The Permanent Mission*, in: *The Review of Politics*, červenec 1948.

význam jen povrchně chápou poměrně jednoduché zahraničně politické teorie – o germanizaci střední Evropy či rusifikaci východní a jižní Evropy –, které sloužily jako výchozí body pro plány nacismu a bolševismu na dobytí světa.¹⁷ „Germánské národy“ vně říše a „naši menší slovanští bratři“ vně Svaté Rusi vytvořili pohodlnou kouřovou clonu z práv národů na sebeurčení, snadné odrazové můstky k další expanzi. Přesto mnohem podstatnější byla skutečnost, že totalitní vlády zdědily nimbus svatosti: stačilo, že vzývaly minulost „Svaté Rusi“ nebo „Svaté říše římské“, a u slovanských či německých intelektuálů tak vyvolaly pověrečné představy všeho druhu.¹⁸ Pseudomystická nesmyslnost, obohacená bezpočtem libovolných historických upomínek, měla emocionální přitažlivost, která, jak se zdálo, překračovala do hloubky i do šířky hranice nacionalismu. V každém případě právě z ní vyrůstal onen nový typ nacionalistického citění, jehož vášnivá prudkost se osvědčila jako výtečný motor, neobyčejně vhodný k uvádění lůzy do pohybu a plně schopný nahradit ve funkci emocionálního centra starší národní patriotismus.

Tento nový typ kmenového nacionalismu, více či méně charakteristický pro všechny národy a národnosti střední a východní Evropy, se svým obsahem i významem – třebaže ne svou prudkostí – zcela lišil od nacionalistických výstřelků Západu. Šovinismus – nyní obvykle v úvahách spojovaný s Maurrasovým a Barrèsovým *nationalisme intégral* z doby kolem přelomu století, s jeho romantickým oslavováním minulosti a morbidním uctíváním mrtvých – ani ve svých nejdívočejších fantastických projevech neměl za to, že by lidé francouzského původu, narození a vychovaní v jiné zemi, neznalí francouzského jazyka či kultury, byli „rodilými Francouzi“ díky nějakým tajemným kvalitám svého těla nebo duše. Až s „rozšířeným kmenovým vědomím“ se objevilo ono zvláštní

¹⁷ N. Y. Danilewski, cit. d., zahrnul do budoucí ruské říše všechny balkánské země, Turecko, Maďarsko, Československo, Halič a Istrii s Terstem.

¹⁸ Slavjanofil K. S. Aksakov, píšící v polovině devatenáctého století, vzal oficiální název „Svatá Rus“ zcela doslova, tak jako pozdější panslované. Viz T. G. Masaryk, cit. d., str. 234 nn. – Velmi charakteristický pro vágní nesmyslnost pangermanismu je M. van den Bruck, *Germany's Third Empire*, New York 1934, který prohlašuje: „Je jen jedna říše, jako je jen jedna církev. Cokoli jiného, co si dělá nárok na tento titul, je možná stát či společenství či sekta. Ale existuje jen říše.“ (str. 263)

ztotožnění národnosti s duší každého člověka, ona pýcha obrácená do nitra, která se už nezajímá jen o veřejné záležitosti, ale proniká každé období soukromého života, až kupříkladu „soukromý život každého pravého Poláka... je veřejným životem polské národní povahy“.¹⁹

Psychologicky řečeno, hlavní rozdíl mezi sebeprudším šovinismem a takovýmto kmenovým nacionalismem je ten, že první je extrovertní, zaujatý viditelnými duchovními a materiálními úspěchy národa, kdežto druhý je i ve svých nejmírnějších formách (například v německém mládežnickém hnutí) introvertní, zaměřený na duši jednotlivce, která je považována za ztělesnění obecných národních vlastností. Šovinistická mystika stále ukazuje na něco, co skutečně v minulosti existovalo (jako v případě *nationalisme intégral*), a pouze se to snaží vyzvednout do oblasti ležící mimo lidskou kontrolu; naproti tomu kmenový systém vychází z neexistujících pseudomystických prvků, které hodlá v budoucnu plně uskutečnit. Lze to snadno rozpoznat podle děsivé arogance, vlastní jeho egocentrismu, který si trpí posuzovat národ, jeho minulost a přítomnost, podle vznešených vnitřních kvalit, a nevyhnutelně odmítá jeho viditelnou existenci, tradici, instituce a kulturu.

Politicky řečeno, kmenový nacionalismus vždycky zastává názor, že jeho národ je obklopen „světem nepřátel“, „sám proti všem“, že existuje zásadní rozdíl mezi tímto národem a všemi ostatními. Prohlašuje, že jeho národ je jedinečný, individuální, zcela odlišný od všech ostatních, a teoreticky popírá samu možnost společného lidstva dávno předtím, než je ho použito k zničení lidskosti člověka.

1. Kmenový nacionalismus

Tak jako kontinentální imperialismus vznikl ze zklamání tužeb zemí, které nezískaly svůj podíl na náhlé expanzi v osmdesátých letech, i kmenový systém se jevil jako nacionalismus těch národů, které se nepodílely na emancipaci národů a nedosáhly svrchovanosti národního státu. Kdekoli se spojila tato dvě zklamání, jako v mnohonárodním Rakousku-Uhersku a Rusku, tam přirozeně na-

¹⁹ G. Cleinow, *Die Zukunft Polens*, Leipzig 1914, II, str. 93 nn.

šla pan-hnutí nejúrodnější půdu. Navíc protože dualistická monarchie v sobě přechovávala jak slovanské, tak germánské iredentistické národnosti, zaměřily se panslavismus a pangermanismus od začátku na její zničení a Rakousko-Uhersko se stalo skutečným centrem pan-hnutí. Ruští panslované tvrdili již roku 1870, že nejlepším možným výchozím bodem pro založení panslovanské říše bude rozpad Rakouska,²⁰ a rakouští pangermáni byli tak silně agresivní vůči vlastní vládě, že i Všeněmecký svaz v Německu si často stěžoval na „přehánění“ bratrského rakouského hnutí.²¹ Němci vymyšlený detailní plán na ekonomické sjednocení střední Evropy pod německým vedením – jako ostatně všechny obdobné projekty německých pangermánů na vybudování kontinentální říše – se v okamžiku, kdy se ho chopili rakouští pangermáni, ihned změnil ve stavbu, která se stane „centrem germánského života po celé zeměkouli a bude spojena se všemi ostatními germánskými státy“.²²

Je zcela evidentní, že expanzionistické tendence panslavismu vadily carovi, tak jako nežádané projevy loajálnosti k říši a ne-loajálnosti k Rakousku od rakouských pangermánů vadily Bismarckovi.²³ Neboť bez ohledu na to, jak silně se národní city občas vzedmuly či jak absurdními se nacionalistické požadavky stávaly

²⁰ Za Krymské války (1853–1856) napsal M. Pagodin, ruský folklorista a filolog, dopis carovi, ve kterém nazval slovanské národy jedinými spolehlivými mocnými spojenci Ruska (K. Stählin, cit. d., str. 35); krátce nato generál Nikolaj Muravjev-Amurskij, „jeden z velkých budovatelů Ruské říše“, prohlásil, že doufá ve „vysvobození Slovanů z Rakouska a Turecka“ (H. Kohn, cit. d.); a již roku 1870 se objevil válečný leták, který žádal „zničení Rakouska jako nezbytnou podmínku pro vznik panslovanské federace“, viz K. Stählin, cit. d., str. 282.

²¹ Viz O. Bonhard, cit. d., str. 58 nn., a H. Grell, *Der alldeutsche Verband, seine Geschichte, seine Bestrebungen, seine Erfolge*, 1898, in: *Alldeutsche Flugschriften*, č. 8.

²² Podle rakouského pangermánského programu z roku 1913, citováno podle E. Pichla (alias Herwiga), *Georg Schönerer*, 1938, 6 dílů, VI, str. 375.

²³ Když G. Schönerer, který obdivoval Bismarcka, vyhlásil v roce 1876, že „Rakousko jako velmoc musí přestat existovat“ (E. Pichl, cit. d., I, str. 90), Bismarck se domníval a také to svému rakouskému obdivovateli řekl, že „mocné Rakousko je pro Německo životní nutností“. Viz F. A. Neuschäfer, *Georg Ritter von Schönerer* (disertace), Hamburg 1935. Postoj cara k panslavismu byl mnohem dvojnásobnějším, protože panslovanské pojetí státu zahrnovalo silnou podporu lidu despoticke vlády. Nicméně i za těchto svůdných okolností odmítl car podporovat expanzionistický požadavek slavjanofilů i jejich nástupců. Viz K. Stählin, cit. d., str. 30 nn.

v dobách ohrožení, zůstávaly v mezích, pokud byly omezovány jasně stanoveným národním územím a kontrolovány hrdostí na ohraničený národní stát; kmenový systém pan-hnutí však překračoval obojí tyto meze najednou.

Modernost pan-hnutí lze nejlépe posoudit podle jejich zcela nového stanoviska k antisemitismu. Vzhledem ke svému konfliktu s vládou mohly utlačené menšiny, jako Slované v Rakousku a Poláci v carském Rusku, s větší pravděpodobností odhalit skryté vztahy mezi židovskými komunitami a evropskými národními státy, a toto odhalení mohlo snadno vést k zásadnějšímu nepřátelství. Tam, kde antagonismus vůči státu neznamenal totéž co nedostatek vlastenectví, jako v Polsku, kde bylo známkou loajálnosti k Polsku být neloajální k carovi, nebo v Rakousku, kde Němci pohlíželi na Bismarcka jako na svůj velký národní symbol, bral na sebe tento antisemitismus prudší podoby, protože Židé se pak jeví jako agenti nejen tyranské státní mašinerie, ale i cizího tyрана. Avšak základní roli antisemitismu v pan-hnutích objasňuje stanovisko menšin stejně málo jako specifické zkušenosti, které získal Schönerer, protagonista rakouského pangermanismu, v začátcích své kariéry, když si ještě jako člen liberální strany začal být vědom souvislosti mezi habsburskou monarchií a Rotschildovým opanováním rakouských železnic.²⁴ To by ho samo o sobě sotva bylo přivedlo k prohlášení, že „my pangermáni považujeme antisemitismus za hlavní oporu své národní ideologie“,²⁵ a ani panslovanského ruského spisovatele Rozanova by něco podobného nebylo mohlo přimět k vytváření dojmu, že „neexistuje žádný problém v ruském životě, ve kterém jako ‚půlverš‘ není také otázka: jak se vypořádat s Židy“.²⁶

Klíč k náhlému vyvstání antisemitismu jakožto ústředního momentu celkového názoru na život a svět – na rozdíl od jeho pouze politické role ve Francii během Dreyfusovy aféry nebo od jeho propagandistické role v německém Stoeckerově hnutí – leží spíše v povaze kmenového systému než v politických skutečnostech a okolnostech. Pravým smyslem antisemitismu v pan-hnutích je, že

²⁴ Viz kap. II.

²⁵ E. Pichl, cit. d., I, str. 26. Překlad je citován podle výtečného článku O. Karbacha, *The Founder of Modern Political Antisemitism: Georg von Schönerer*, in: *Jewish Social Studies*, díl VII, č. 1, leden 1945.

²⁶ V. Rozanow, *Fallen Leaves*, 1929, str. 163–164.

nenávisť k Židům se zde poprvé odtrhla od veškeré aktuální, politické, společenské i ekonomické zkušenosti týkající se židovského národa a držela se jediné svérázné logiky ideologie.

Kmenový nacionalismus, hnací síla skrývající se za kontinentálním imperialismem, měl málo společného s nacionalismem plně rozvinutého národního státu Západu. Národní stát se svým požadavkem reprezentace lidu a národní svrchovanosti, jak se rozvíjel od Francouzské revoluce po celé devatenácté století, byl výsledkem spojení dvou faktorů, které byly ještě v osmnáctém století oddělené a v Rusku a Rakousku-Uhersku oddělené zůstaly: národnosti a státu. Národy vystoupily na scénu dějin a emancipovaly se tehdy, když etnika nabyła vědomí o sobě samých jakožto kulturních či historických entitách a o svém území jakožto trvalém domově, na němž historie zanechala své viditelné stopy, jehož zvelebování bylo dílem společné práce jejich předků a jehož budoucnost bude záviset na průběhu společné civilizace. Kdekoli vznikly národní státy, migrace skončila; naproti tomu v oblastech východní a jižní Evropy se založení národních států nezdařilo, neboť neměly oporu v pevně zakořeněných rolnických třídách.²⁷ Sociologicky byl národní stát politicky organizovanou společností evropských emancipovaných rolnických tříd, a z tohoto důvodu si národní armády mohly v těchto státech udržet stálou pozici jen do konce minulého století, to znamená jen dokud byly opravdu reprezentanty rolnické třídy. „Armáda“, jak to zdůraznil Marx, „byla pro rolníky, jimž byla půda přidělena, ‚věcí cti‘: představovala jim je samé proměněné v pány, bránící v cizině své nově zřízené statky... Uniforma byla jejich stavovským krojem, válka byla jejich poezií; přidělená půda byla otčinou a vlastenectví se stalo ideální formou vlastnictví.“²⁸ Západní nacionalismus, který vrcholil ve všeobecné branné povinnosti, byl dílem pevně zakořeněných a emancipovaných venkovských tříd.

Zatímco národní uvědomění se rozvinulo poměrně nedávno, struktura státu pocházela ze staletí monarchie a osvíceného despo-

²⁷ Viz C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, London 1934, str. 432 nn.

²⁸ K. Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Anglický překlad De Leon, 1898.

tismu. Ať už ve formě nové republiky nebo reformované konstituční monarchie, zdědil stát jako svou nejvyšší funkci ochranu všech obyvatel na svém území bez ohledu na národnost a měl jednat jako nejvyšší zákonná instituce. Tragédií národního státu bylo, že rostoucí národní uvědomění lidu se s těmito funkcemi střetávalo. Ve jménu vůle lidu byl stát nucen uznávat jako občany jenom „členy jednoho národa“, udělovat plná občanská a politická práva jenom těm, kdo patřili k národnímu společenství právem svého původu a faktem svého narození. To znamenalo, že stát se zčásti proměnil z nástroje zákona v nástroj národa.

Dobytí státu národem²⁹ bylo velmi usnadněno zhroucením absolutní monarchie a následujícím rozvojem nových tříd. Absolutní monarcha musel sloužit zájmům národa jako celku, být viditelným zastáncem i důkazem existence takového obecného zájmu. Osvícený despotismus byl založen na Rohanově „králové přikazují lidem a obecný zájem přikazuje králům“,³⁰ s odstraněním krále a přiznáním nejvyšší moci ve státě lidu se tento obecný zájem ocitl ve stálém nebezpečí toho, že bude nahrazen trvalým konfliktem třídních zájmů a bojem o ovládání státní mašinerie, to znamená trvalou občanskou válkou. Jediným zbývajícím poutem mezi občany národního státu bez monarchie, symbolizujícím jejich nezbytné společenství, se zdál národní, to jest společný původ. Takže ve století, kdy každá třída a vrstva obyvatelstva byla ovládána třídním či skupinovým zájmem, byl zájem národa jako celku údajně zajištěn společným původem, který se sentimentálně vyjadřoval v nacionalismu.

Skrytý konflikt státu a národa vyšel najevo právě při zrodu moderního národního státu, když Francouzská revoluce spojila deklaraci práv člověka s požadavkem národní suverenity. Tatáž základní práva byla prohlašována zároveň za nezczizitelné zděděné právo všech lidských bytostí a za specifické dědičné právo specifických národů, tentýž národ byl vyhlášen zároveň jako národ podléhající zákonům, které údajně vyplývají z práv člověka, a jako národ suverénní, to znamená takový, který není vázán žádným univerzálním zákonem a neuznává nic nadřazenějšího, než je on

²⁹ Viz J. T. Delos, *La Nation*, Montreal 1944, vynikající studie na dané téma.

³⁰ Viz vévoda de Rohan, *De l'Intérêt des Princes et Etats de la Chrétienté*, 1638, věnováno kardinálu Richelieu.

sám.³¹ Praktickým výsledkem tohoto rozporu bylo, že od této chvíle byla lidská práva chráněna a prosazována jenom jako národní práva a že samotná instituce státu, jejímž nejvyšším úkolem bylo chránit a zajišťovat člověku jeho práva jakožto člověka, občana a příslušníka národního státu, ztratila své zákonné, racionální vzezření a mohla být romantiky interpretována jako mlhavý představitel jakési „duše národa“, který ze samotného faktu své existence musí stát mimo zákon a nad zákonem. Národní suverenita tudíž ztratila svůj původní vedlejší význam jako svoboda lidu a obklopila se pseudomystickou aurou libovůle bez zákona.

Nacionalismus je v podstatě vyjádřením tohoto převrácení státu v nástroj národa a ztotožnění občana s příslušníkem národa. Vztah mezi státem a společností byl určen faktem třídního boje, který vytlačil někdejší feudální řád. Společnost zachránil liberální individualismus, který se mylně domníval, že stát vládne prostě nad jedinci, zatímco ve skutečnosti vládl nad třídami, a který ve státu viděl jakéhosi nejvyššího jedince, před nímž se všichni ostatní musí sklánět. Zdálo se, že je vůlí národa, aby ho stát chránil před důsledky jeho společenské atomizace a současně mu zajišťoval i možnost ve stavu atomizace zůstat. Aby stačil na tento úkol, musel stát ještě důrazněji prosazovat všechny dřívější tendence k centralizaci; jen silně centralizovaná státní správa, která monopolizovala všechny nástroje násilí a mocenské možnosti, mohla být protiváhou odstředivých sil, neustále produkovaných třídně ovládanou společností. Nacionalismus se tak stal vzácným tmelem, který držel pevně pohromadě centralizovaný stát s atomizovanou společností, a skutečně se ukázal jako jediné fungující, živé spojení mezi jednotlivci národního státu navzájem.

Nacionalismus vždycky zachovával tuto počáteční důvěrnou loajálnost k vládě a nikdy úplně neztratil svou funkci udržovat vratkou rovnováhu jednak mezi národem a státem a jednak mezi členy jednoho národa atomizované společnosti navzájem. Rodilí občané národního státu se často dívali svrchu na naturalizované občany, tedy na ty, kdo získali svá práva podle zákona, a nikoli podle původu, od státu, a nikoli od národa; ale nikdy nešli tak

³¹ Jedním z nejnázornějších pojednání o principu suverenity je stále J. Bodin, *Six Livres de la République*, 1576. Dobrý referát a pojednání o Bodinových hlavních teoriích viz G. H. Sabine, *A History of Political Theory*, 1937.

daleko, aby navrhli pangermánské rozlišování mezi *Staatsfremde*, cizinci v rámci státu, a *Volksfremde*, cizinci v rámci národa, které bylo později vtěleno do nacistického zákonodárství. Pokud zůstal stát i ve své zvrácené formě legální institucí, byl nacionalismus pod kontrolou nějakého zákona, a pokud měl stát původ ve ztotožnění příslušníků národního státu s jejich územím, byl nacionalismus omezen jasně stanovenými hranicemi.

Zcela odlišná byla prvotní národní reakce lidí, jejichž národovost se ještě nerozvinula z neartikulovaného etnického povědomí, jejichž jazyk ještě nevyrostl ze stadia dialektů, jímž prošly všechny evropské jazyky dříve, než se hodily k literárním účelům, jejichž venkovské třídy nezapustily kořeny hluboko v zemi a nestály na pokraji emancipace, a jímž se v důsledku toho jevila jejich národní kvalita mnohem více jako přenosná soukromá záležitost, tkvící v jejich vlastní personalitě, než jako záležitost veřejného zájmu a civilizace.³² Jestliže se chtěli vyrovnat nacionální hrdosti západních národů, nemohli ukázat ani zemi, ani stát, ani historický úspěch, ale mohli ukázat pouze na sebe, což znamenalo přinejlepším na svůj jazyk – jako by jazyk sám o sobě byl již úspěchem – a přinejhorším na svou slovanskou či germánskou či bůhvíjakou duši. Přesto ve století, které naivně předpokládalo, že každý lid je vlastně národ, zbývalo sotva co jiného utlačeným lidem Rakouska-Uherska, carského Ruska nebo balkánských zemí, kde neexistovaly podmínky pro uskutečnění západní národní trojice lid-území-stát, kde se po mnohá staletí neustále měnily hranice a obyvatelstvo bylo ve stadiu více či méně nepřetržité migrace. Tady byly masy, jež neměly nejmenší představu o tom, co znamená *patria* a patriotismus a ani nejmhlavější ponětí o odpovědnosti za společnou, ohraničenou obec. V tom právě spočíval problém onoho „pásu se smíšeným obyvatelstvem“ (Macartney), který se rozprostíral od

³² V této souvislosti jsou zajímavé socialistické návrhy Karla Rennera a Otty Bauera v Rakousku, totiž úplně oddělit národovost od její územní základny a udělat z ní jakýsi personální status; to ovšem odpovídalo situaci, v níž byly etnické skupiny roztroušeny po celé říši, aniž tím něco ztrácely ze svého národního charakteru. Viz O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die österreichische Sozialdemokratie*, Wien 1907, o personálním (v protikladu k územnímu) principu, str. 332 nn., 353 nn. „Personální princip chce organizovat národy ne jako územní útvary, ale jako pouhá sdružení osob.“

Baltu k Jadranu a jehož nejzřetelnějším výrazem byla dualistická monarchie.

Kmenový nacionalismus vyrůstal z tohoto ovzduší nezakořeněnosti. Značně se šířil nejen mezi národy Rakouska-Uherska, ale i mezi příslušníky nešťastné inteligence carského Ruska, třebaže na vyšší úrovni. Nezakořeněnost byla pravým zdrojem onoho „rozšířeného kmenového vědomí“, které ve skutečnosti znamenalo, že příslušníci daných národů nemají žádný definitivní domov, ale cítí se doma tam, kde náhodou žijí jiní příslušníci jejich „kmene“. „To je naše přednost,“ řekl Schönerer, „...že netihneme k Vídni, ale tihneme ke každému místu, kde vůbec Němci žijí.“³³ Charakteristickým znakem pan-hnutí bylo, že se nikdy ani nesnažila dosáhnout národní emancipace, ale že ve svých snech o expanzi hned rovnou překračovala těsný uzavřený prostor národního společenství a vyhlášovala lidové společenství, které by zůstalo politickým faktorem i tehdy, kdyby jeho příslušníci byli roztroušeni po celé zeměkouli. Podobně jako pravá hnutí národního osvobození malých národů, která vždy začínala průzkumem národní minulosti, nepřestala pan-hnutí uvažovat o historii, avšak na rozdíl od těchto pravých hnutí promítala bázi svého společenství do budoucnosti, směrem k níž mělo hnutí postupovat.

Kmenový nacionalismus, šířící se ve všech utlačených národnostech východní a jižní Evropy, se rozvíjel v novou formu organizace, v pan-hnutí, mezi těmi národy, které spojovaly jakousi národní domovinu, Německo a Rusko, s velkou roztroušenou iredentou, Němci a Slovany v cizině.³⁴ Na rozdíl od zámořského imperialismu, který se spokojil s relativní nadřazeností, národním posláním či břemenem bílého muže, začala pan-hnutí s absolutními nároky na vyvolenost. Nacionalismus byl často popisován jako emocionální náhražka náboženství, ale jenom kmenový systém pan-hnutí

³³ E. Pichl, cit. d., I, str. 152.

³⁴ Každé pan-hnutí v plném smyslu se vždycky rozvíjelo jen za těchto podmínek. Panlatinismus bylo nesprávné pojmenování několika nezdařených pokusů latinských národů vytvořit jakousi alianci proti německému nebezpečí, a ani polský mesianismus si nikdy nedělal nárok na víc než na to, co někdy bylo či mohlo být územím ovládaným Poláky. Viz též E. Deckert, cit. d., který roku 1914 tvrdil, „že panlatinismus stále více upadal a nacionalismus a vědomí státu se stávaly silnějšími a udržely si tam větší potenciál než kdekoli jinde v Evropě“ (str. 7).

nabízel novou náboženskou teorii a nový pojem svatosti. K tvrzení o křesťanské povaze ruského lidu, o tom, že – slovy Dostojevského – je „Kryštofem mezi národy“, jenž vnáší Boha přímo do záležitostí tohoto světa,³⁵ nevedla ruské panslovany náboženská pozice a funkce cara v řecké církvi. Panslované se vzdali svých dřívějších liberálních tendencí a stali se – přes odpor vlády a občas dokonce pronásledování z její strany – zapřisáhlými zastánci Svaté Rusi právě pro své nároky na to, být „pravým lidem Božím moderní doby“.³⁶

Rakouští pangermáni uplatňovali podobné nároky na božskou vyvolenost, i když – při podobné liberální minulosti – zůstali antiklerikální a stali se antikřesťany. Když Hitler, podle svého vlastního vyznání žák Schönererův, tvrdil v poslední válce: „Všemohoucí Bůh stvořil náš národ. Bráníme jeho dílo, bráníme-li samu jeho existenci“,³⁷ odpověď z druhé strany, od stoupence panslavismu, byla stejně charakteristická: „Německé zrůdy nejsou jen našimi nepřáteli, ale i nepřáteli Boha.“³⁸ Tyto nedávné formulace se nezrodily z potřeb propagandy v daném okamžiku a rovněž nejde o to, že by tento typ fanatismu prostě jen zneužíval náboženského jazyka; za ním leží opravdová theologie, která dala dřívějším pan-hnutím jejich pohybovou energii a udržela si významný vliv na vývoj moderních totalitních hnutí.

Pan-hnutí zvěstovala oproti židovsko-křesťanské víře v božský původ člověka božský původ svého vlastního národa. Podle nich se člověku, nevyhnutelně patřícímu k nějakému národu, dostalo jeho božského původu jen nepřímo, skrze příslušnost k národu. Jednotlivec má proto svou božskou hodnotu jen potud, pokud patří k národu vyvolenému pro božský původ. Pozbývá jí tehdy, když se

³⁵ N. Berdyaev, *The Origin of Russian Communism*, 1937, str. 102. K. S. Aksakov nazval v roce 1855 ruský národ „jediným křesťanským národem na zemi“, viz H. Ehrenberg a N. V. Bubnoff, *Östliches Christentum*, sv. I, str. 92 nn., a básník Ťutčev v téže době tvrdil, že „ruský národ je křesťanský nejenom pravoslavím, ale i něčím intimnějším. Je křesťanský svou schopností odříkání a oběti, která zakládá jeho mravní přirozenost.“ Citováno podle H. Kohna, cit. d.

³⁶ Podle P. J. Čaadajeva, jehož *Philosophical Letters, 1829–1831*, vytvořily první systematický pokus vidět světové dějiny soustředěné kolem ruského národa. Viz H. Ehrenberg, cit. d., I, str. 5 nn.

³⁷ Projev z 30. ledna 1945, jak ho zaznamenaly newyorské *Times*, 31. ledna.

³⁸ Slova Luky, tambovského arcibiskupa, jak je citoval *The Journal of the Moscow Patriarchate*, č. 2, 1944.

rozhodne změnit svou národnost, v takovém případě zpřetrhá všechna pouta, skrze něž byl obdařen božským původem, a upadá takřikajíc do metafyzické vykořeněnosti. Politicky výhodný byl tento pojem dvojím způsobem. Z národnosti dělal trvalou kvalitu, která už nemohla být pozměněna dějinami, ať už se danému národu přihodilo cokoli – vystěhování, dobytí, rozeznání. Avšak ještě bezprostřednější dopad mělo to, že v absolutním kontrastu mezi božským původem vlastního národa a všemi ostatními, nebožskými národy zmizely všechny rozdíly mezi jednotlivými členy národa, společenské, hospodářské i psychologické. Božský původ změnil národ v uniformní „vyvolenou“ masu domýšlivých robotů.³⁹

Nepravdivost této teorie je stejně zřejmá jako její politická užitečnost. Bůh nestvořil ani lidi – jejichž počátkem je jasně rozmnožování – ani národy – které vznikly jako výsledek lidské organizace. Lidé jsou si nerovni svým přirozeným původem, svou odlišnou organizací i dějinným osudem. Jejich rovnost znamená jediné rovnost práv, to jest rovnost lidského cíle; přesto za touto rovností lidského cíle leží podle židovsko-křesťanské tradice ještě jiná rovnost, vyjádřená pojmem jednoho společného původu za lidskými dějinami, za lidskou přirozeností a za lidským cílem – rovnost společného původu v mythickém, neidentifikovatelném člověku, který jediné je božím stvořením. Tento božský původ je metafyzický pojem, na němž lze postavit politickou rovnost cíle, cíle ustavení lidského rodu na zemi. Pozitivismus a pokrokářství devatenáctého století převrátily tento cíl lidské rovnosti, když chtěly demonstrovat to, co demonstrovat nelze, totiž že lidé jsou si rovni svou přirozeností a odlišují se jen svými dějinami a životními poměry, takže je lze zrovnoprávnit ne právy, ale životními poměry a vzděláním. Nacionalismus a jeho pojem „národního poslání“ převrátil národní pojem lidstva jako rodiny národů v hierarchickou soustavu, v níž rozdíly v dějinách a organizaci jsou mylně vykládány jako rozdíly mezi lidmi, tkvící v přirozeném původu. Rasismus, který popřel společný původ člověka a zavrhl společný cíl založení

³⁹ Toto rozpoznal již ruský jezuita, kníže I. S. Gagarin, který ve svém pamfletu *La Russie sera-t-elle catholique?*, 1856, napadl slavjanofily, že „si přejí zavést tu nejúplnější náboženskou, politickou a národní uniformitu. Ve své zahraniční politice si přejí spojit všechny pravoslavné křesťany jakékoli národnosti a všechny Slovany jakéhokoli náboženství ve velkou slovanskou a pravoslavnou říši.“ Citováno podle H. Kohna, cit. d.

lidstva, zavedl pojem božského původu jednoho národa v protikladu ke všem ostatním, a zahalil tak dočasný a proměnlivý výsledek lidského úsilí pseudomystickým oblakem božské věčnosti a definitivnosti.

Právě tato definitivnost představuje společný jmenovatel mezi filosofií pan-hnutí a rasovými pojmy a vysvětluje jejich inherentní příbuznost teoreticky. Politicky není důležité, zda je původ nějakého národa hledán v Bohu nebo v přirozenosti; v obou případech, ať už je vlastnímu národu připisován původ jakkoli vznešený, se národy mění v živočišné druhy, takže Rus se jeví obdobně odlišný od Němce jako vlk od lišky. „Božský národ“ žije ve světě, v němž je rozeným pronásledovatelem všech ostatních, slabších druhů nebo rozenou obětí všech ostatních, silnějších druhů. Na jeho politické osudy se mohou hodit snad jenom zákony říše živočišné.

Kmenový systém pan-hnutí se svým pojetím „božského původu“ jednoho národa vděčil za část své velké přitažlivosti svému pohrdání liberálním individualismem,⁴⁰ ideálem lidstva a důstojnosti člověka. Jestliže jedinec vděčí za svou hodnotu jenom skutečnosti, že se náhodou narodil Němcem nebo Rusem, z lidské důstojnosti nezbyvá nic; místo ní je zde však nová soudržnost, smysl pro vzájemnou spolehlivost všech členů národa, která se opravdu velmi hodila k zmírňování oprávněných obav moderních lidí z toho, co by se jim mohlo stát, kdyby jako izolovaní jednotlivci v atomizované společnosti nebyli chráněni pouhou početní převahou a podepření uniformní soudržností. Podobně i „pás se smíšeným obyvatelstvem“, víc než ostatní části Evropy vystavený bouřlivým dějinám a méně zakořeněný v tradici Západu, pocítil dříve než ostatní evropské národy hrůzu z ideálu humanity a z židovsko-křesťanské víry ve společný původ člověka. Tito obyvatelé nechovali žádné iluze o „ušlechtilém divochu“, protože věděli své o tom, co zlo dokáže, i bez pečlivého bádání o zvycích kanibalů. Čím více se národy navzájem znají, tím méně chtějí jiné národy uzнат za sobě rovné, tím více zděšeně couvají od ideálu humanity.

Přitažlivost kmenové izolace a snah o pozici panské rasy byla zčásti vyvolána instinktivním pocitem, že lidstvo, ať už jako nábo-

⁴⁰ „Lid pozná, že člověk nemá v tomto světě jiné určení než pracovat na zničení své osobnosti a jejím nahrazením sociální a neosobní existencí.“ P. J. Čaadajev, cit. d. Citováno podle H. Ehrenberga, cit. d., str. 60.

ženský či jako humanistický ideál, znamená společné sdílení odpovědnosti.⁴¹ Zkracováním zeměpisných vzdáleností se z toho stala politická realita prvořadého významu.⁴² Jeho vlivem se také stal věcí minulosti idealistický rozhovor o lidstvu a důstojnosti člověka, jednoduše proto, že se náhle všechny tyto krásné a snové představy se svou starobylou a úctyhodnou tradicí začaly být děsivě aktuální. Ani důraz na hříšnost všech lidí – který samozřejmě chybí ve frazeologii liberálních protagonistů „lidstva“ – v žádném případě nepostačuje k pochopení skutečnosti – jíž lid porozuměl až příliš dobře –, totiž že idea humanity, očištěna od vši sentimentality, má ten velmi vážný důsledek, že v té či oné formě na sebe musí lidé vzít odpovědnost za všechny zločiny spáchané lidmi a že nakonec všechny národy budou nuceny nést odpovědnost za zlo spáchané všemi jinými národy.

Kmenový systém a rasismus jsou velmi realistické, i když velmi destruktivní způsoby, jak uniknout této nepříjemné situaci společné odpovědnosti. Jejich metafyzická nezakořeněnost, která tak dobře odpovídala územní vykořeněnosti národností, jež zachvátila jako první, byla stejně příhodná pro potřeby přesunujících se mas moderních měst, a proto po ní okamžitě sáhl totalitarismus; i bolševické fanatické přijetí největší antinacionální nauky, marxismu, bylo v sovětském Rusku neutralizováno a byla znovu zavedena panslovanská propaganda kvůli obrovské izolující hodnotě těchto teorií samotných.⁴³

⁴¹ Charakteristická je tato pasáž z D. Frymana, cit. d., str. 186: „Známe svůj vlastní lid, jeho kvality i jeho nedostatky – lidstvo neznáme a odmítáme se jím zabývat či se pro ně nadchnout. Kde začíná a kde končí to, co máme milovat, protože to patří k lidstvu?... Jsou zpustlí a polozvířecí ruští venkované onoho *mir*, černoši východní Afriky, míšenci z německé jihozápadní Afriky nebo nenesitelní Židé z Haliče a Rumunska všichni příslušníci lidstva?... Člověk může věřit v solidaritu germánských národů – kdokoli je vně této oblasti, nemá pro nás význam.“

⁴² Toto zkracování zeměpisných vzdáleností našlo výraz v knize B. Naumanna *Central Europe*: „Je dosud vzdálen den, kdy bude jeden ovčinec a jeden pastýř“, ale minulostí jsou ty dny, kdy bezpočet pastýřů, menších i větších, hnalo svá stáda bez omezení po pastvinách Evropy. Duch velkopřemyslu a nadnárodní organizace zachvátil politiku. Lidé myslí, jak to jednou vyjádřil Cecil Rhodes, „v kontinentech“.“ Těchto několik vět bylo citováno v nesčetných dobových člancích a pamfletech.

⁴³ Velmi zajímavé jsou v tomto ohledu nové teorie sovětskoruské genetiky. Dědění získaných vlastností jasně znamená, že obyvatelstvo žijící v nepřízni-

Jisté je, že systém vlády v Rakousku-Uhersku a carském Rusku sloužil jako opravdová výchova ke kmenovému nacionalismu, založenému na útisku národností. V Rusku byl tento útlak výlučným monopolem byrokracie, ta ovšem utlačovala též ruský lid, s tím výsledkem, že panslovanskou se stala jen ruská inteligence. Naproti tomu dualistická monarchie ovládala své těžko zvládnutelné národnosti tím, že jim dala právě tolik svobody, aby utiskovaly jiné národnosti, s tím výsledkem, že se tak staly reálnou masovou základnou pro ideologii pan-hnutí. Tajemství přežití rodu Habsburků v devatenáctém století spočívalo v opatrné a uvážené podpoře nadnárodní mašinérie pomocí vzájemného antagonismu a vykořisťování Čechů Němci, Slováků Maďary, Rusínů Poláky atd. Pro ně pro všechny se stalo samozřejmostí, že jeden může dosáhnout národovosti na úkor druhých a že bude rád připraven o svobodu, bude-li útlak pocházet od jeho vlastní národní vlády.

Obě pan-hnutí se rozvíjela bez pomoci ruské nebo německé vlády. To nezabránilo jejich rakouským stoupencům, aby si nelibovali ve velezradě vůči rakouské vládě. Právě tato možnost vychovat masy v duchu velezrady vybavila rakouská pan-hnutí značnou všeobecnou podporou; takovou podporu tato hnutí vlastně vždycky postrádala v Německu a v Rusku. Stejně jako bylo snazší přimět německého dělníka k útoku na německou buržoazii než na vládu, bylo snazší v Rusku „vzbouřit rolníky proti velkostatkářům než proti carovi“.⁴⁴ Rozdíl v postojích německých dělníků a ruských rolníků byl určitě obrovský; první se dívali na nepříteli milovaného monarchu jako na symbol národní jednoty a druzí považovali hlavu své vlády za pravého reprezentanta Boha na zemi. Nicméně na těchto rozdílech záleželo méně než na skutečnosti, že ani ruská ani německá vláda nebyly tak slabé jako vláda rakouská a jejich autorita neupadla do takové nevážnosti, aby pan-hnutí mohla vytloukat politický kapitál z revolučního neklidu. Jen v Rakousku našel revoluční impuls svůj přirozený ventil v pan-hnutích. Heslo *divide et impera* (ne příliš obratně uskutečňované) udělalo sice málo pro to,

vých podmínkách předává dále chudší dědičné vlohy a *vice versa*. „Měli bychom zkrátka vrozené panské a poddané rasy.“ Viz H. S. Müller, *The Soviet Master Race Theory*, in: *New Leader*, 30. července 1949.

⁴⁴ *Russia and Freedom* G. Fedotova je opravdovým mistrovským dílem dějepisu, in: *The Review of Politics*, díl VIII, č. 1, leden 1946; podává podstatu celých ruských dějin.

aby zmírnilo odstředivé tendence národních idejí, ale zato se mu velmi dobře podařilo vyvolat komplexy nadřazenosti a všeobecnou náladu neloajálnosti.

Nepřátelství vůči státu jako instituci prochází teoriemi všech pan-hnutí. Opozice slavjanofilů vůči státu byla správně popsána jako „naprosto odlišná od čehokoli, s čím se lze setkat v systému oficiálního nacionalismu“;⁴⁵ stát byl pokládán za nepřátelský národu ze samé své povahy. Slovanská nadřazenost byla spatřována v lhostejnosti ruského národa vůči státu, v tom, že se od vlastní vlády držel stranou jako *corpus separatum*. To měli slavjanofilové na mysli, když nazývali Rusy „národem bez státu“, a to také umožnilo těmto „liberálům“ smířit se s despotismem; ve shodě s požadavkem despotismu bylo, aby národ „nezasahoval do státní moci“, to jest do absolutnosti této moci.⁴⁶ Pangermáni, kteří byli politicky výmluvnější, vždy trvali na prioritě národního zájmu nad státním⁴⁷ a obvykle dokazovali, že „světová politika překračuje rámec státu“, že jediným trvalým faktorem v dějinách je národ, a ne stát; a že by tedy národní potřeby, měnící se podle okolností, měly ve všech dobách určovat politické činy státu.⁴⁸ Avšak to, co v Německu a Rusku zůstalo až do konce první světové války jen zvučnými frázemi, mělo dost reálnou podobu v dualistické monarchii, jejíž rozklad dal vznik stálému záštiplnému pohrdání vládou.

Bylo by vážným omylem domnívat se, že vůdci pan-hnutí byli reakcionáři nebo „kontrarevolucionáři“. Ačkoli se zpravidla příliš nezajímali o sociální otázky, nikdy neudělali tu chybu, aby stranili kapitalistickému vykořisťování, a většina z nich patřila – a značná část patřit nepřestala – k liberálním, pokrokovým stranám. V jistém smyslu zcela platí, že Pangermánská liga „ztělesňovala reálný pokus o veřejnou kontrolu zahraničních záležitostí. Pevně věřila v účinnost veřejného mínění se silně národním smýšlením...

⁴⁵ N. Berdyaev, cit. d., str. 29.

⁴⁶ K.S. Aksakov, in: H. Ehrenberg, cit. d., str. 97.

⁴⁷ Viz například Schönererova stížnost, že rakouská „*Verfassungspartei*“ stále podřazuje národní zájmy zájmům státním, E. Pichl, cit. d., I, str. 151. Viz též charakteristické pasáže v *Judas Kampf und Niederlage in Deutschland* pangermána hraběte E. Reventlowa, 1937, str. 39 nn. Reventlow viděl v nacionálním socialismu uskutečnění pangermanismu, protože tento socialismus odmítá „idolizovat“ stát, který je jen jednou z funkcí života lidu.

⁴⁸ E. Hasse, *Deutsche Weltpolitik*, 1897, in: *Alldeutsche Flugschriften*, č. 5, a *Deutsche Politik*, sešit 1: *Das deutsche Reich als Nationalstaat*, 1905, str. 50.

a v prosazování změn v linii národní politiky silou požadavků veřejnosti“.⁴⁹ Až na to, že lůza organizovaná v pan-hnutích a inspirovaná rasovými ideologiemi už vůbec nebyl týž lid jako ten, jehož činy vedly ke konstituční vládě a jehož pravé reprezentanty teď bylo možno nalézt jen v dělnických hnutích, ale podobala se svým „rozšířeným kmenovým vědomím“ a nápadným nedostatkem patriotismu mnohem více „rase“.

Panslavismus byl na rozdíl od pangermanismu vytvořen ruskou inteligencí a také ji celou prostupoval. Měl mnohem méně rozvinutou organizační formu a mnohem méně důsledný politický program, ale pozoruhodně dlouho si uchovával velmi vysokou literárně náročnou a filosoficky spekulativní úroveň. Zatímco Rozanov spekuloval o tajemných rozdílech mezi židovskou a křesťanskou pohlavní silou a došel k překvapujícímu závěru, že Židé jsou „s touto silou spojeni, zatímco křesťané jsou od ní odděleni“,⁵⁰ vůdce rakouských pangermánů s radostí objevoval různé triky, „jak přilákat zájem drobného člověka propagandistickými písněmi, pohlednicemi, Schönererovými pivními džbány, vycházkovými holemi a zápalkami“.⁵¹ Ale nakonec i panslované „odložili Schellinga a Hegela jako nepotřebné a povolali přírodní vědu, aby je vybavila teoretickou municí“.⁵²

Pangermanismus, založený jediným mužem, Georgem von Schönererem, a podporovaný hlavně německo-rakouskými studenty, mluvil od začátku nápadně obyčejnou řečí, aby zapůsobil na co možná široké a různé společenské vrstvy. Schönerer proto také „první pochopil možnosti antisemitismu jako nástroje, jímž si lze vynucovat směřování zahraniční politiky a narušovat vnitřní strukturu státu“.⁵³ Některé z důvodů vhodnosti židovského národa k tomuto účelu jsou zřejmé: velmi význačné postavení Židů ve vztahu k habsburské monarchii spolu se skutečností, že v mnohonárodní zemi byli snáze k rozeznání jako zvláštní národnost než v národních státech, jejichž občané byli přinejmenším teoreticky homo-

⁴⁹ M.S. Wertheimer, cit. d., str. 209.

⁵⁰ V. Rozanov, cit. d., str. 56–57.

⁵¹ O. Karbach, cit. d.

⁵² L. Levine, *Pan-Slavism and European Politics*, New York 1914, popisuje tuto proměnu starší slavjanofilské generace v nové panslovanské hnutí.

⁵³ O. Karbach, cit. d.

genního původu. To vše nicméně – ač to jistě vysvětluje razantnost rakouské odrůdy antisemitismu a ukazuje, jak chytrým politikem byl Schönerer, když využil právě tohoto problému – nám nijak nepomůže pochopit ústřední ideologickou roli antisemitismu v obou pan-hnutích.

„Rozšířené kmenové vědomí“ jakožto emocionální motor pan-hnutí se plně rozvinulo dříve, než se centrálním i centralizujícím problémem těchto hnutí stal antisemitismus. Panslavismus se svou delší a úctyhodnější historií filosofické spekulace a viditelnější politické neúčinnosti projevil antisemitsky až v posledních desetiletích devatenáctého století; pangermán Schönerer otevřeně vyhlásil své nepřátelství státním institucím již tehdy, kdy ještě bylo mnoho Židů členy jeho strany.⁵⁴ V Německu, kde předtím Stoec-kerovo hnutí demonstrovalo užitečnost antisemitismu jako zbraně politické propagandy, začala Pangermánská liga své působení s jistou antisemitskou tendencí, ale před rokem 1918 nešla nikdy tak daleko, aby vyloučila Židy ze svého členstva.⁵⁵ Občasná antipatie slavjanofilů vůči Židům se proměnila v antisemitismus celé ruské inteligence, když po zavraždění cara roku 1881 zaměřila vlna pogromů organizovaná vládou na židovskou otázku pozornost veřejnosti.

Schönerer, který ve stejné době antisemitismus objevil, si pravděpodobně uvědomil jeho možnosti téměř náhodou: protože chtěl především zničit habsburskou říši, nebylo těžké si vypočítat, jaký účinek bude mít vyloučení jedné národnosti na státní strukturu, která spočívala na množství národností. Bylo možné otrást celou stavbou tohoto zvláštního zřízení a vratkou rovnováhou její byrokracie, kdyby byl umírněný útisk, za něhož se všechny národnosti těšily určité míře rovnosti, podkopán lidovými hnutími. Avšak tomuto účelu by byla mohla stejně dobře posloužit i zuřivá nenávisť pangermánů k slovanským národnostem, nenávisť, která byla dobře zformována dávno předtím, než se hnutí projevilo antisemitsky, a kterou schvalovali i jeho židovští členové.

⁵⁴ Linecký program, který zůstal pangermánským programem v Rakousku, byl původně formulován bez židovského paragrafu; dokonce ve výboru, který v roce 1882 vypracovával koncept programu, byli tři Židé. Židovský paragraf byl připojen v roce 1885. Viz O. Karbach, cit. d.

⁵⁵ O. Bonhard, cit. d., str. 45.

Co propůjčilo antisemitismu obou pan-hnutí takovou působivost, že mohl přežít obecný úpadek antisemitské propagandy v období zdánlivého klidu před vypuknutím první světové války, bylo jeho splynutí s kmenovým nacionalismem východní Evropy. Neboť existovala inherentní spřízněnost mezi teoriemi pan-hnutí o národech a nezakořeněnou existencí židovského národa. Právě Židé, jak se zdálo, byli tím jediným dokonalým příkladem národa v kmenovém smyslu, jejich organizace modelem, který se pan-hnutí snažila napodobit, jejich přežití a jejich domnělá moc nejlepším důkazem správnosti rasových teorií.

Jestliže jiné národnosti v dualistické monarchii byly jen slabě zakořeněny v půdě a měly malé pochopení pro význam společného území, Židé byli příkladem národa, který byl nakonec schopen si i bez domova udržet po staletí svou identitu, a mohl být proto uváděn jako důkaz, že není zapotřebí žádného území pro vytvoření národnosti.⁵⁶ Jestliže pan-hnutí trvala na druhotné důležitosti státu a prvořadě důležitosti národa, zorganizovaného v průběhu staletí, a nikoli nutně reprezentovaného viditelnými institucemi, byli Židé dokonalou ukázkou národa bez státu a bez viditelných institucí.⁵⁷ Jestliže kmenové národnosti na sebe ukázaly jako na centrum své národní hrdosti bez ohledu na své historické činy a svou spoluúčast v zaznamenaných událostech, jestliže věřily, že nějaká tajemná inherentní psychická či fyzická kvalita z nich učinila ztělesnění nikoli Německa, ale němectví, nikoli Ruska, ale ruské duše, pak nějak věděly, i když to neuměly vyjádřit, že židovství asimilovaných Židů je přesně též druh osobního individuálního ztělesnění judaismu a že zvláštní hrdost sekularizovaných Židů, kteří se nevzdali nároku na vyvolenost, opravdu znamená, že věří, že jsou odlišní a lepší prostě proto, že se náhodou narodili Židy, bez ohledu na židovské činy a tradici.

Je vcelku pravda, že tento židovský postoj, tato takřikajíc židovská odrůda kmenového nacionalismu, byl výsledkem nenormální-

⁵⁶ Tak podle zaručeně neantisemitského socialisty O. Bauera, cit. d., str. 373.

⁵⁷ Velmi názorným příkladem židovské sebeinterpretace je esej A. S. Steinberga *Die weltanschaulichen Voraussetzungen der jüdischen Geschichtsschreibung*, in: *Dubnov Festschrift*, 1930: „Je-li někdo... přesvědčen o pojetí života, jak je vyjádřeno v židovských dějinách... pak otázka státu ztrácí svůj význam, ať už na ni odpoví jakkoli.“

ho postavení Židů v moderních státech, postavení mimo meze společnosti a národa. Postavení těchto přesunujících se etnických skupin, které si uvědomily svou národnost jen podle příkladu ostatních – západních – národů, však bylo v mnoha směrech velmi podobné pozdějšímu postavení vykořeněných mas velkoměst, které rasismus tak účinně zmobilizoval. Také ony stály mimo meze společnosti a také ony stály mimo politický útvar národního státu, který, jak se zdálo, byl jedinou vyhovující politickou organizací národů. V Židech okamžitě rozpoznaly své šťastnější, úspěšnější soupeře – protože, jak ony to viděly – Židé našli způsob, jak vytvořit vlastní společnost, která se mohla stát náhražkou za národ právě proto, že neměla žádnou viditelnou reprezentaci a žádnou normální politickou platformu.

Víc než co jiného však vehnala Židy do samého středu těchto rasových ideologií ještě zřejmější skutečnost, že nárok pan-hnutí na vyvolenost se mohl vážně střetnout jen s židovským nárokem. Nezáleželo na tom, že židovské pojetí nemá nic společného s kmenovými teoriemi o božském původu vlastního národa. Lůza se příliš nezajímala o takové detaily historické korektnosti a byla si sotva vědoma rozdílu mezi židovským historickým posláním dosáhnout založení lidstva a svým vlastním „posláním“ ovládnout všechny ostatní národy na zemi. Avšak vůdcové pan-hnutí věděli velmi dobře, že Židé rozdělili svět, přesně jako to udělali oni, na dvě poloviny – na sebe a na všechny ostatní.⁵⁸ V této dichotomii se Židé opět jeví jako šťastnější soupeři, kteří zdědili něco a byli uznáni pro něco, co pohané museli postavit z ničeho.⁵⁹

Je „banalitou“, kterou opakování neučiní pravdivější, že antisemitismus je jenom forma žárlivosti. Ale v otázce židovské vyvolenosti platí beze zbytku. Kdykoli byly národy zbaveny možnosti jednat a dosahovat výsledků, kdykoli byla tato přirozená pouta

⁵⁸ Vzájemnou blízkost těchto pojmů je možné vidět v následující shodě, k níž lze přidat mnoho dalších příkladů: A. S. Steinberg, cit. d., říká o Židech: jejich dějiny se vymykají všem obvyklým historickým zákonům; P. J. Čaadajev nazývá Rusy výjimečným národem. N. Berdyajev, cit. d., str. 135, prohlásil nepokrytě: „Ruský mesianismus je spřízněný s židovským mesianismem.“

⁵⁹ Viz antisemita E. Reventlow, cit. d., ale i filosemitský ruský filosof V. Solovyov, *Judaism and the Christian Question*, 1884: mezi dva náboženské národy, Rusy a Poláky, uvedly dějiny třetí náboženský národ, Židy. Viz H. Ehrenberg, cit. d., str. 314 nn. Viz též G. Cleinow, cit. d., str. 44 nn.

s každodenním světem přetržena nebo z toho či onoho důvodu neexistovala, měly sklon zaměřit se na sebe ve své holé přirozené danosti a dělat si nárok na božství a poslání vykoupit celý svět. A kdykoli se to děje v západní civilizaci, nalézají vždy takové národy v cestě prastarý nárok Židů. To pochopili i mluvčí pan-hnutí, a proto se ani tak netrápili realistickou otázkou, zda židovský problém je z hlediska početní převahy a síly natolik důležitý, aby udělal z nenávisti k Židům hlavní oporu jejich ideologie. Stejně jako jejich vlastní národní hrdost byla nezávislá na všech činech, tak se i jejich nenávist k Židům emancipovala od všech specificky židovských dobrých a špatných skutků. V tom se pan-hnutí plně shodovala, ačkoli nevěděla, jak této hlavní ideologické opory využít k účelům politické organizace.

Časové zpoždění mezi formulací ideologie pan-hnutí a možností její vážné politické aplikace demonstruje fakt, že „Protokoly sionských mudrců“ – padělané kolem roku 1900 agenty ruské tajné policie v Paříži na pokyn Pobedonosceva, politického rádce Mikuláše II. a jediného panslovana, který kdy měl vlivné postavení – zůstaly napolo zapomenutým pamfletem až do roku 1919, kdy začal jejich skutečně triumfální pochod všemi evropskými zeměmi a jazyky;⁶⁰ jejich ohlas byl předstižen jen Hitlerovou knihou *Mein Kampf* asi o třicet let později. Ani padělatel ani jeho zaměstnavatel nevěděli, že přijde doba, kdy bude policie hlavní institucí společnosti a celá moc země bude organizována podle domněle židovských principů vytyčených v Protokolech. Asi to byl Stalin, kdo jako první objevil všechny možné potenciální předpoklady policie k vládnutí; určitě to byl Hitler, kdo chytřeji než Schönerer, jeho duchovní otec, poznal, jak využít hierarchického principu rasismu, jak zužitkovat antisemitské tvrzení o existenci jakéhosi „nejhoršího“ národa k tomu, aby bylo možno jaksepatří zorganizovat „ten nejlepší“ a všechny přemožené a utlačené národy mezi nimi, jak zevšeobecnit komplex nadřazenosti pan-hnutí tak, aby každý národ, s nezbytnou výjimkou Židů, se mohl dívat svrchu na někoho, kdo na tom byl ještě hůře než on sám.

Zjevně bylo zapotřebí ještě několika dalších desetiletí skrytého chaosu a otevřeného zoufalství, než široké vrstvy národa našťěstí

⁶⁰ Viz J. S. Curtiss, *The Protocols of Zion*, New York 1942.

připustily, že mají všechny předpoklady dosáhnout toho, čeho, jak věřily, byli až dosud schopni dosáhnout jen Židé se svou vrozenou ďábelskostí. V každém případě vůdcové pan-hnutí, ačkoli si již mlhavě byli vědomi sociální otázky, byli velmi jednostranní ve svém důrazu na zahraniční politiku. Proto nebyli schopni vidět, že antisemitismus může vytvořit nezbytné spojení mezi domácími a zahraničními metodami; ještě nevěděli, jak založit svou „lidovou společnost“, to znamená úplně vykořeněnou, rasově naočkovanou hordu.

To, že fanatismus pan-hnutí objevil v Židech svůj ideologický střed, což bylo začátkem konce evropského židovstva, vytváří jednu z nejlogičtějších i nejtrpčích pomst, jakou kdy dějiny vykonaly. Neboť je samozřejmě něco pravdy na „osvícených“ tvrzeních od Voltaira až po Renana a Taina, že pojetí vyvolenosti Židů, jejich ztotožnění náboženství a národnosti, jejich nárok na absolutní postavení v dějinách a na vyvolený vztah s Bohem vnesly do západní civilizace jinak neznámý prvek fanatismu (zděděný křesťanstvím s jeho nárokem na výlučné vlastnictví pravdy) a prvek hrdosti, který měl nebezpečně blízko ke svému rasovému převrácení.⁶¹ Politicky nemělo žádný důsledek, že judaismus a neporušená židovská zbožnost byly vždycky pozoruhodně oproštěné od heretické představy imanence božství, a dokonce i vůči ní nepřátelské.

Neboť kmenový nacionalismus je přesným převrácením náboženství, podle kterého vyvolil Bůh jeden národ, něčí vlastní národ; jen proto, že tento prastarý mýtus spolu s jediným národem přežívajícím ze starověku zapustily hluboké kořeny v západní civilizaci, mohl vůdce moderní lůzy s jistou mírou hodnověrnosti sebrat svou drzost a zavléci Boha do malicherných konfliktů mezi národy a požadovat jeho souhlas s oním vyvolením, které vůdce již šťastně zfalšoval.⁶² Nenávist rasistů vůči Židům vyvěrala z pově-

⁶¹ Viz N. Berdyaev, cit. d., str. 5: „Náboženství a národnost se v ruském království vyvinuly společně, tak jako ve vědomí starobylého židovského národa. A jako bylo mesiášské vědomí atributem judaismu, tak bylo i atributem ruského pravoslaví.“

⁶² Fantastickým příkladem šílenosti celé záležitosti je následující pasáž v Léonu Bloyovi – která naštěstí není pro francouzský nacionalismus charakteristická: „Francie je natolik první mezi národy, že všichni ostatní, ať už je to kdokoli, musí být poctěni, je-li jim dovoleno jíst potravu jejich psů. Je-li jediné Francie šťastná, pak zbytek světa může být spokojen, i když musí za štěstí Francie platit svým otroctvím nebo zničením. Ale trpí-li Francie, pak trpí sám

rečné představy, že ve skutečnosti to možná byli Židé, a nikoli oni, koho Bůh vyvolil, komu byl božskou prozřetelností dopřán úspěch. Byl v ní prvek slaboduché zášti vůči národu, jemuž se, jak se strachovali, dostalo racionálně nepochopitelné záruky, že se nakonec a navzdory všemu zdání vynoří jako závěrečný vítěz světových dějin.

Neboť mentalitě lůzy se židovské pojetí o božském poslání vyvolat království Boží mohlo jevit jen ve všedních pojmech úspěchu a nezdaru. Strach a nenávisť byly živeny a jaksi racionalizovány skutečností, že křesťanství, náboženství židovského původu, již dobylo západního lidstva. Vedení vlastní směšnou pověrou našli vůdcové pan-hnutí ono malé skryté kolečko v mechanismu židovské zbožnosti, které umožňuje změnu a převrácení chodu, takže vyvolenost už není mýtem pro konečné uskutečnění ideálu společného lidstva – ale pro jeho závěrečné zničení.

2. Dědictví bezzákonnosti

Otevřená lhotejnost vůči zákonům a zákonným institucím a ideologické ospravedlnění bezzákonnosti byly mnohem charakterističtější pro kontinentální než pro zámořský imperialismus. Je tomu tak zčásti proto, že u kontinentálního imperialismu chyběla ona geografická vzdálenost, která by oddělovala ilegálnost jeho vlády na cizích kontinentech od legálnosti institucí v domácích zemích. Stejně důležité je to, že pan-hnutí vznikla v zemích, které nikdy nepoznaly konstituční vládu, takže jejich vůdci si přirozeně udělali představu o vládě a moci v podobě libovolných rozhodnutí shora.

Pohrdání zákonem se stalo charakteristickým pro všechna hnutí. Ačkoli bylo zřetelněji artikulováno v panslavismu než v pangermanismu, odráželo skutečné poměry vlády jak v Rusku, tak v Rakousku-Uhersku. Popis obou těchto despocií, jediných, které v Evropě zbývaly v době vypuknutí první světové války, jako mnohonárodních států podává jen jednu část celého obrazu. Stejně jako svou vládou nad mnohonárodními územími, odlišovaly se od jiných vlád i v tom, že národům přímo vládly (a nevykořisťovaly je pouze)

Bůh, strašlivý Bůh... Toto je stejně absolutní a nevyhnutelné jako tajemství predestinace.“ Citováno podle R. Nadolnyho, *Germanisierung oder Slavisierung?*, 1928, str. 55.

pomocí byrokracie; strany hrály bezvýznamnou úlohu a parlamenty neměly žádné legislativní funkce; stát vládl skrze administrativu, která vynášela dekrety. Parlament měl pro dualistickou monarchii o trochu větší význam než nepřilíš bystrá debatační společnost. V Rusku právě tak jako v předválečném Rakousku se v něm skutečná opozice těžko mohla vyskytnout, tu vykonávaly mimoparlamentní skupiny, a ty věděly, že jejich vstup do parlamentního systému by od nich jen odvrátil pozornost a podporu veřejnosti.

Legálně je vláda byrokracie vládou dekretů, a to znamená, že moc, která v konstituční vládní formě jen zákon uplatňuje, se stává přímým zdrojem veškerého zákonodárství. Dekrety navíc zůstávají anonymní (kdežto původ zákonů lze vždy vysledovat ke konkrétním lidem a shromážděním), a proto se zdá, že plynou z jakési všeovládající moci, která nepotřebuje žádné ospravedlnění. Pobedonoscevovo pohrdání „nástrahami“ zákona představovalo věčné pohrdání správního úředníka údajným nedostatkem svobody zákonodárce, který je obklíčen zásadami, a nečinností vykonavatelů zákona, kteří jsou omezeni jeho interpretací. Byrokrat, který má díky pouhému vynášení dekretů iluzi o stálé činnosti, se cítí ohromně nadřazen oněm „nepraktickým“ lidem, kteří jsou navždy zamotáni do „podrobností zákona“, a proto stojí mimo sféru moci; ta je pro byrokrata zdrojem všeho.

Správní úředník považuje zákon za bezmocný, protože zákon je ze své definice oddělen od své aplikace. Naproti tomu dekret vůbec existuje, právě jen jestliže je a pokud je aplikován; nepotřebuje žádné ospravedlnění vyjma aplikovatelnost. Je pravda, že dekrety používají všechny vlády za výjimečného stavu, ale potom je výjimečný stav sám jejich jasným ospravedlněním i automatickým omezením. V byrokratických režimech se dekrety vyjevují ve své nahotě, jako by už nebyly vydávány lidmi u moci, ale byly ztělesněním moci samé a správní úředník byl jenom jejím náhodným činitelem. Za dekretem nejsou žádné obecné principy, které lze pochopit prostým rozumem, ale neustále se měnící okolnosti, které může detailně znát jen odborník. Lidé ovládaní dekrety nikdy nevědí, co jim vládne, protože je nemožné pochopit dekrety samy o sobě a protože všichni správní úředníci pečlivě organizují neinformovanost o specifických okolnostech a jejich praktickém významu a udržují v ní své poddané. Už koloniální imperialismus, který také vládl pomocí dekretů a někdy byl i definován jako *régi-*

me des décrets^{62a} – byl dost nebezpečný; nicméně jeho vliv na porobené národy zde zmenšoval již sám fakt, že správní úředníci vládnoucí domorodému obyvatelstvu nebyli domorodci a byli pokládáni za uzurpátory. Teprve tam, kde byli domácí vládci a domácí byrokracie tohoto druhu akceptováni jakožto legitimní režim, např. v Rusku a Rakousku, mohla vláda pomocí dekretů vytvořit atmosféru libovůle a utajování, která účinně zakrývala její čirý oportunistismus.

Vláda pomocí dekretů je zcela zřejmě výhodná pro ovládání rozsáhlých území s heterogenním obyvatelstvem a pro politiku útisku. Její účinnost je vyšší jednoduše proto, že ignoruje všechny mezistupně mezi vydáváním a aplikací zákonů a že zatajováním informací brání politickému uvažování lidu. Snadno může překonat rozmanitost lokálních zvyků a není odkázána na nezbytně pomalý proces vývoje obecného právního stavu. Je nejvýše prospěšná pro zřízení centralizované správy, protože automaticky nabývá vrchu nad všemi záležitostmi lokální autonomie. Jestliže vláda pomocí dobrých zákonů byla někdy nazývána vládou moudrosti, pak vládu pomocí vhodných dekretů lze právem nazvat vládou chytrosti. Neboť je chytré počítat se vzdálenějšími motivy i cíli, a je moudré rozumět a tvořit pomocí dedukce z obecně přijatých principů.

Řízení pomocí byrokracie je třeba odlišit od pouhého přebujení a deformace státních služeb, které často provázely úpadek národního státu – jako zejména ve Francii. Tam administrativa přežila všechny změny režimu od revoluce, jako parazit se pevně usadila v politicky organizované společnosti, rozvíjela vlastní třídní zájmy a stala se neužitečným organismem, jehož jediným účelem bylo, jak se zdá, šikanování a bránění normálnímu hospodářskému a politickému vývoji. Samozřejmě existuje mnoho povrchných podobností mezi oběma typy byrokracie, obzvláště věnuje-li někdo příliš mnoho pozornosti nápadným podobnostem v psychologii drobných úředníků. Jestliže však francouzský lid udělal onu velmi vážnou chybu, že přijal jako nutné zlo úřednickou správu, nikdy se nedopustil toho osudového omylu, aby jí dovolil vládnout zemi – i když důsledkem bylo, že zemi nevládl nikdo. V řízení státu pře-

^{62a} Viz M. Larcher, *Traité Élémentaire de Législation Algérienne*, 1903, díl II, str. 150–152: „Způsobem řízení všech francouzských kolonií je *régime des décrets*.“

vládla ve Francii atmosféra nevykonnosti a zbytečného otravování života; řízení státu však kolem sebe nevytvořilo nimbus pseudomysticismu.

Právě tento pseudomysticismus je charakteristickým rysem byrokracie, která se stala formou řízení státu. Protože lidé, jež byrokracie ovládá, nikdy skutečně nevědí, proč se něco děje, a racionální interpretace zákonů neexistuje, zůstává platné jen jedno – brutálně obnažená událost sama. To, co se někomu děje, se pak stává předmětem interpretace, jejíž možnosti jsou nekonečné, neomezené rozumem ani nevymezené poznáním. V rámci takovýchto nekonečně interpretujících spekulací, tak charakteristických pro všechna odvětví ruské předrevoluční literatury, předstírá celá textura života a světa mysteriózní tajemství a hloubku. Tento nimbus má nebezpečné kouzlo kvůli svému zdánlivě nevyčerpatelnému bohatství; interpretace utrpení má mnohem širší rozsah než interpretace jednání, protože utrpení se děje v nitru duše a uvádí do pohybu veškeré schopnosti lidské obrazotvornosti, kdežto jednání je neustále drženo na uzdě – a možná vedeno k absurditě – vnějšími důsledky a kontrolovatelnou zkušeností.

Jedním z nejkřiklavějších rozdílů mezi někdejší vládou pomocí byrokracie a její moderní totalitní odrůdou je, že předváleční vládci Ruska a Rakouska se spokojovali s planým vyzařováním moci a s kontrolou jejich vnějších osudů, a celého vnitřního života lidské duše se nedotýkali. Totalitní byrokracie se s větším pochopením významu absolutní moci vetřela se stejnou brutalitou i do soukromí a vnitřního života jednotlivce. Výsledkem této účinné radikální působnosti bylo, že za její vlády byla zabita vnitřní spontánnost lidí spolu s jejich společenskými a politickými aktivitami, takže dřívější pouze politickou sterilitu z dob starší byrokracie vystřídala totální sterilita za doby totalitní vlády.

Věk, který byl svědkem vzniku pan-hnutí, žil však ještě v blažené nevědomosti o totální sterilizaci. Nevinnému pozorovateli (jakým byla většina západních obyvatel) se naopak jevila takzvaná východní duše nesrovnatelně bohatší, její psychologie hlubší, její literatura smysluplnější než to všechno v „mělkých“ západních demokraciích. Tato psychologická a literární dobrodružná výprava do „hlubin“ utrpení se neudála v Rakousku-Uhersku, protože jeho literatura byla hlavně literaturou německého jazyka a nakonec byla a zůstala nedílnou součástí německé literatury obecně. Spíše než

inspirátorkou klamné hlubokomyslnosti byla rakouská byrokracie podnětem k tomu, že se největší rakouský moderní spisovatel stal humoristou a kritikem celé záležitosti. Franz Kafka velmi dobře znal onu pověru o osudovém určení, jaká ovládá lidi, kteří žijí pod trvalou vládou náhod, onen nevyhnutelný sklon vkládat zvláštní nadlidský smysl do událostí, jejichž racionální význam leží mimo poznání a pochopení toho, koho se týkají. Byl si dobře vědom tajuplné přitažlivosti takových národů, jejich melancholie a krásně smutných lidových příběhů, které se zdály mnohem lepší než bezstarostnější a veselejší literatura šťastnějších národů. Odhalil pyšnění se nutností jako takovou, dokonce i nutností zla, a demaskoval odpornou nafoukanost, jaká tkví v ztotožňování zla a neštěstí s osudem. Je jenom zázrak, že toho byl schopen ve světě, v němž hlavní složky této atmosféry nebyly plně skloubeny; s důvěrou ve svou obrazotvornost se spolehl, že její mocné síly vyvodí všechny potřebné závěry a takřkajíc doplní to, na co se realita jaksi opomenula plně zaměřit.⁶³

Jen Ruská říše té doby nabízela úplný obraz vlády pomocí byrokracie. Chaotické poměry v zemi – příliš rozlehlé, aby mohla být ovládána, zalidněné primitivními národy bez zkušenosti jakékoli politické organizovanosti, které vegetovaly pod nepochopitelnou absolutní nadvládou ruské byrokracie – vykouzlily atmosféru anarchie a nebezpečí, v níž střetávající se rozmary drobných úředníků a denní nahodilé události jejich neschopnosti a vrtkavosti vyvolaly filosofii, jež viděla v náhodě pravého pána života, něco jako zjevení božské prozívatelnosti.⁶⁴ Panslovanům, kteří vždycky zdůrazňo-

⁶³ Viz obzvláště skvělý příběh Barnabášů v *The Castle*, 1930, který zní jako tajuplná travestie nějakého kusu z ruské literatury. Rodina žije v ztracení, se všemi se jedná jako s malomocnými, až se za ně sami považují, pouze proto, že jedna z hezkých dcer se kdysi odvážila odmítnout neslušné návrhy jednoho významného úředníka. Prostí vesničané, do posledního detailu ovládaní byrokracií, a otroci rozmarů všemocných úředníků dokonce i ve svých myšlenkách, si již dávno uvědomili, že být v právu nebo být v nepravu je pro ně čistě záležitost „osudu“, který nemohou změnit. Obscenním dopisem není, jak K. naivně předpokládá, kompromitován jeho odesílatel, ale jeho příjemce, který je jím poznamenán a poskvřen. To mají vesničané na mysli, když mluví o svém „osudu“. Podle názoru K. „je to nespravedlivé a zřůdné, ale jedině on [je] ve vesnici toho názoru“.

⁶⁴ Zbožnění náhody slouží samozřejmě jakožto racionalizace každému národu, který není pánem vlastního osudu. Viz např. A. S. Steinberg, cit. d., str. 34: „Neboť právě náhoda se stává rozhodující pro strukturu židovských dějin. A ná-

vali mnohem větší „zajímavost“ poměrů v Rusku oproti plytké nudě civilizovaných zemí, to připadalo, jako by božství nalezlo intimní imanenci v duši nešťastného ruského národa, jemuž se žádný jiný na zemi nevyrovná. V nekončícím proudu literárních variací stavěli panslované hloubku a divokost Ruska do protikladu k povrchní banálnosti Západu, který nezná utrpení či smysl oběti a pod jehož sterilním civilizovaným povrchem se skrývá lehkomyšlnost a oťřelost.⁶⁵ Totalitní hnutí stále ještě hodně vděčila za svou přitažlivost tomuto vágnímu a rozhořčenému protizápadnímu naladění, které bylo obzvláště v módě v předhitlerovském Německu a Rakousku, ale zachvátilo předtím všeobecně i evropskou inteligenci dvacátých let. Až do chvíle skutečného uchopení moci mohla hnutí využívat této vášně pro hluboké a bohaté „iracionálně“, a během rozhodných let, kdy ruská inteligence v exilu měla nezanedbatelný vliv na duchovní naladění zcela rozrušené Evropy, se tento čistě literární postoj ukázal jako silný emocionální faktor v přípravě základny pro totalitarismus.⁶⁶

Na rozdíl od stran nezdegenerovala hnutí jednoduše v byrokratické mašinérie,⁶⁷ ale v byrokratických režimech viděla případné modely organizace. Obdiv, který panslovana Pogodina inspiroval k vylíčení byrokratické mašinérie carského Ruska, jim byl všem společný: „Obrovská mašinérie, vybudovaná podle nejjednodušších principů, řízená rukou *jednoho* člověka... který ji uvádí do

hoda... je v jazyce náboženství nazývána prozřetelností.“

⁶⁵ Jeden ruský spisovatel jednou řekl, že panslavismus „plodí nesmiřitelnou nenávisť k Západu a morbidní kult všeho ruského;... spása veškerenstva je stále možná, ale může nastat jen skrze Rusko... Panslované, kteří všude vidí nepřátele své ideje, pronásledují každého, kdo s nimi nesouhlasí...“ V. Bérard, *L'Empire russe et le tsarisme*, 1905. Viz též N. V. Bubnoff, *Kultur und Geschichte im russischen Denken der Gegenwart*, 1927, in: *Osteuropa: Quellen und Studien*. Sešit 2, kap. V.

⁶⁶ H. Ehrenberg, cit. d., to ve svém doslovu, str. 334, zdůrazňuje: Myšlenky takového Kirejevského, Chomjakova, Leontjeva „možná po revoluci v Rusku vymřely. Nyní se však rozšířily po celé Evropě a dnes žijí v Sofii, Konstantinopoli, Berlíně, Paříži a Londýně. Rusové, přesněji žáci těchto autorů,... publikují knihy a vydávají časopisy, které jsou čteny ve všech evropských zemích; skrze ně jsou tyto myšlenky – myšlenky jejich duchovních otců – předkládány. Ruský duch se stal evropským.“

⁶⁷ Standardní prací o byrokratizaci stranických mašinérií je stále R. Michels, *Political Parties; a Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, anglický překlad Glencoe, 1949, podle německého vydání z roku 1911.

chodu v každém okamžiku jediným pohybem, ať už zvolí jakýkoli směr a rychlost. A není to jenom nějaký mechanický chod, celá mašinerie žije zděděnými emocemi, jimiž jsou podřízenost, neomezená důvěra a oddanost carovi, který je jim Bohem na zemi. Kdo by se nás odvážil napadnout a koho bychom nemohli přinutit k poslušnosti?⁶⁸

Panslované se proti státu stavěli méně než jejich pangermánští kolegové. Občas se snažili přesvědčit cara, aby se stal hlavou jejich hnutí. Důvodem této tendence bylo samozřejmě to, že se carovo postavení značně lišilo od postavení kteréhokoli evropského monarchy, císaře Rakouska-Uherska nevyjímaje, a že se ruský despotismus nikdy nerozvinul v racionální stát v západním smyslu, ale byl stále proměnlivý, anarchický a neorganizovaný. Carismus se proto občas panslovanům jevil jako symbol gigantické hybné síly, obklopené svatozáří jedinečné svatosti.⁶⁹ Na rozdíl od pangermanismu nemusel panslavismus vymýšlet novou ideologii, která by vyhovovala potřebám slovanské duše a jejího hnutí, ale mohl interpretovat carismus – a udělat z něho mystérium – jako protizápadní, protikonstituční a protistátní výraz tohoto hnutí samého. Toto mystifikující pojmání anarchické síly naplnilo panslavismus jeho nejzhousebnějšími teoriemi o transcendentní povaze a inherentní dobrotě vší moci. Moc byla pojímána jako božská emanace prostupující veškerou přirozenou a lidskou aktivitu. Už nebyla prostředkem k dosažení něčeho: jednoduše existovala, lidé byli zasvěceni službě této moci pro lásku Boží, a jakýkoli zákon, který by mohl regulovat a omezovat její „neomezenou a obrovskou sílu“, byl jasnou svatokrádeží. Moc jako taková ve své úplné libovolnosti byla pokládána za svatou, ať to byla moc cara nebo moc pohlaví. Zákony s ní byly nejen neslučitelné, byly přímo hříšné, byly „nástrahami“ zhotovenými lidmi, které bránily plnému rozvoji onoho „božského“.⁷⁰ Vlášda, ať dělala cokoli, byla stále „nejvyšší

⁶⁸ K. Stählin, *Die Entstehung des Panslawismus*, in: *Germano-Slavica*, 1936, sešit 4.

⁶⁹ M. N. Katkov: „Všechna moc pochází od Boha; ruskému caru však byl udělen zvláštní význam, který ho odlišuje od zbylých vládců světa... Je následníkem císařů východní říše,... zakladatelů samotného kréda Kristovy víry... V tom tkví tajemství hlubokého rozdílu mezi Ruskem a všemi národy světa.“ Citováno podle S. W. Barona, *Modern Nationalism and Religion*, 1947.

⁷⁰ C. Pobjedoroscev ve své knize *Reflections of a Russian Statesman*, London 1898: „Moc neexistuje sama pro sebe, ale pro lásku Boží. Je službou, které

moci v akci“,⁷¹ a panslovanské hnutí se této moci muselo jen pevně držet a organizovat její obecnou podporu, aby nakonec pronikla, a tedy posvětila celý národ – kolosální hordu, poslušnou tyranské vůli jednoho člověka, neovládanou ani nějakým zákonem ani nějakým zájmem, ale drženou pohromadě pouze kohezní silou svého množství a přesvědčením o své vlastní svatosti.

Hnutí postrádající „sílu zděděných emocí“ se od začátku musela lišit od modelu již existujícího ruského despotismu ve dvou ohledech. Musela dělat propagandu, kterou etablovaná byrokracie sotva potřebovala, a dělala ji zavedením prvku násilí;⁷² a našla náhražku za roli „zděděných emocí“ v ideologiích, které strany na kontinentu již ve značné míře rozvinuly. Hnutí se od nich v použití ideologií lišila tím, že nejen dodávala ideologické ospravedlnění zájmům, ale použila ideologií i jako organizačních principů. Jestliže strany byly útvary pro organizování třídních zájmů, hnutí se stala ztělesněními ideologií. Jinými slovy, hnutí byla „zatížena

jsou lidé zasvěceni. Z toho pochází neomezená, obrovská síla moci i její neomezené a obrovské břemeno“ (str. 254). Nebo: „Zákon se stává nástrahou nejen lidu, ale i... samotným autoritám, zaměstnaným v administrativě... jestliže vykonavatel zákona nachází na každém kroku v zákonu samém omezující předpisy... pak veškerá autorita je ztracena v pochybnostech, oslabena zákonem... a zdcena strachem z odpovědnosti“ (str. 88).

⁷¹ Podle M. N. Katkova „vláda v Rusku znamená něco naprosto odlišného od toho, co se tímto termínem rozumí v jiných zemích... V Rusku je vláda v nejvyšším slova smyslu nejvyšší mocí v akci...“ M. J. Olgin, *The Soul of the Russian Revolution*, New York 1917, str. 57. – v racionalizovanější podobě je nám předkládána teorie, podle níž „legálních záruk je zapotřebí ve státech založených na dobytvačné politice a ohrožených konfliktem tříd a ras; tyto záruky jsou nadbytečné v Rusku s jeho harmonií tříd a přátelstvím ras“, H. Kohn, cit. d. Ačkoli v pangermanismu hrála idolizace moci méně zřetelnou roli, i v něm byla vždy určitá antilegální tendence; jasně vychází najevo například u D. Frymanna, cit. d.: ten už roku 1912 navrhoval zavedení „ochranné vazby“ (*Sicherheitshaft*), to jest zatčení bez legálního důvodu, kterého pak nacisté užívali k plnění koncentračních táborů.

⁷² Samozřejmě existuje očividná podobnost mezi organizováním francouzské lůžy za Dreyfusovy aféry a ruskými pogromistickými skupinami, jako byly „Černé stovky“ – ve kterých „[se shromáždila] nejdivočejší a nejméně kultivovaná spodina staré Rusi [a které] udržovaly styky s většinou pravoslavného episkopátu“, G. Fedotov, cit. d. – nebo „Liga ruského národa“ se svými tajnými bojovými eskadrami složenými z nižších policejních agentů, placená vládou a vedená intelektuály. Viz. E. Cherikover, *New Materials on the Pogroms in Russia at the Beginning of the Eighties*, in: *Historische Shriftn*, Vilna, II, str. 463; a N. M. Gelber, *The Russian Pogroms in the Early Eighties in the Light of the Austrian Diplomatic Correspondence*, tamt.

filosofii“ a tvrdila, že uvedla do pohybu „individualizaci mravní obecniny v rámci kolektivu“.⁷³

Pravda je, že konkretizace idejí byla poprvé koncipována v Hegelově teorii státu a dějin a dále rozvinuta v Marxově teorii o proletariátu jakožto hlavním představiteli lidstva. Samozřejmě není náhodné, že ruský panslavismus byl ovlivněn Hegelem a bolševismus Marxem. Nicméně ani Marx ani Hegel se nedomnívali, že skutečné lidské bytosti a skutečné strany či země jsou ztělesněnými idejemi; oba věřili v proces dějin, ve kterém se ideje mohou konkretizovat jen ve složitém dialektickém postupu. Bylo třeba neomalenosti davových vůdců k tomu, aby byly objeveny obrovské možnosti této konkretizace pro organizování mas. Tito lidé začali lůže říkat, že každý z jejích členů se může stát takovým nadutým veledůležitým chodícím ztělesněním něčeho ideálního, stačí jen připojit se ke hnutí. Pak už nebylo třeba, aby byl člověk loajální nebo šlechtetný nebo odvážný, ale automaticky se stal samotným vtělením loajálnosti, šlechtetnosti a odvahy. Pangermanismus se ukázal jaksi lepší v organizační teorii, protože chytře zbavil jednotlivého Němce všech oněch skvělých vlastností, jestliže nebyl stoupencem hnutí (a věstil tím ono záštiplné opovržení, jaké později vyjádřil nacismus vůči nestraníkům v německém národě), kdežto panslavismus, hluboce ponořený do svých nekonečných spekulací o slovanské duši, předpokládal, že každý Slovan – ať o tom ví či neví – má tuto duši a nezáleží na tom, zda je či není nějak organizován. Bylo třeba Stalinovy brutality k tomu, aby do bolševismu vnesla stejné pohrdání ruským národem, jaké nacisté projevovali vůči Němcům.

Právě tato absolutnost odděluje víc než cokoli jiného hnutí od struktur a stranickosti stran a slouží k ospravedlnění jejich nároku na zamítnutí všech protestů individuálního svědomí. Konkrétní realita jednotlivé osoby se zjevuje na pozadí nepravé reality toho obecného a univerzálního a scvrkává se v bezvýznamnou kvantitu nebo je utopena v proudu dynamického postupu univerzálna samého. V tomto proudu mizí spolu s osobností i rozdíl mezi cíli a prostředky a výsledkem je zruďná nemorálnost ideologické politiky. Vše, na čem záleží, je vtěleno v pohybující se postup sám; každá

⁷³ J. T. Delos, cit. d.

idea, každá hodnota se ztratila ve zmítajících se vlnách poverčivé pseudovědecké imanence.

3. Strana a hnutí

Nápadným a osudovým rozdílem mezi kontinentálním a zámořským imperialismem bylo, že jejich počáteční úspěchy a neúspěchy byly vzájemně v přímém protikladu. Zatímco kontinentální imperialismus měl i ve svých začátcích úspěch při uskutečňování imperialistického nepřátelství vůči národnímu státu tím, že organizoval široké vrstvy národa vně systému stran, ale nikdy se mu nepodařilo dosáhnout nějakých výsledků v hmatatelné expanzi, zámořský imperialismus při svých šílených a úspěšných výpadech k anexi stále vzdálenějších teritorií nebyl nikdy příliš úspěšný, když se pokusil změnit politickou strukturu domácí země. Zkáza systému národního státu, která zde byla připravena jeho vlastním zámořským imperialismem, byla nakonec provedena oněmi hnutími, která vznikla vně tohoto systému. A když se stalo, že hnutí začala úspěšně soupeřit se stranickým systémem národního státu, bylo také vidět, že mohou podkopat jen země se systémem mnoha stran, že pouhá imperialistická tradice nepostačuje k tomu, aby jim propůjčila masovou přitažlivost, a že ve Velké Británii, klasické zemi dvou vládnoucích stran, se mimo její stranický systém nevytvořilo žádné hnutí fašistické či komunistické orientace, které by mělo nějakou důležitost. Slogan „nad stranami“, přitažlivost pro „lidi všech stran“ a vychloubání, že se budou „zdaleka vyhýbat stranickým svárům a reprezentovat jenom národní zájem“, byly stejně charakteristické pro všechny imperialistické skupiny⁷⁴ a objevovaly se u nich jako přirozený důsledek výlučného zájmu o za-

⁷⁴ Jak to uvedl prezident německého Kolonialverein v roce 1884. Viz M. E. Townsend, *Origin of Modern German Colonialism: 1871–1885*, New York 1921. Pangermánská liga vždycky trvala na tom, že stojí „nad stranami; to bylo a je životní podmínkou Ligy“, O. Bonhard, cit. d. První skutečná strana, která tvrdila, že je víc než jen strana, totiž „imperiální strana“, byla Národně liberální strana v Německu pod vedením Ernsta Bassermanna, D. Frymann, cit. d. V Rusku panslovanům k tomu, aby se vyhnuli veškerému soutěžení se stranami, stačilo jenom předstírat, že nejsou ničím než obecnou podporou vlády i všeho lidu; neboť vládu jakožto „nejvyšší moc v akci... nelze chápat ve vztahu k stranám“. Tak M. N. Katkov, novinář a blízký spolupracovník Pobedonosceva. Viz M. J. Olgin, cit. d., str. 57.

hraniční politiku, při níž národ musel v každém případě jednat jako celek, nezávisle na třídách a stranách.⁷⁵ Navíc, protože v kontinentálních systémech byla tato reprezentace národa jako celku „monopolem“ státu,⁷⁶ mohlo se i zdát, že imperialisté kladou zájmy státu nad vše ostatní nebo že zájem národa jako celku u nich našel svou dlouho hledanou všeobecnou podporu. Přesto navzdory všem těmto nárokům na opravdovou všeobecnost zůstaly tyto „strany nad stranami“ malými společnostmi intelektuálů a zámožných lidí, kteří tak jako Pangermánská liga mohli doufat, že získají větší přitažlivost, jen za výjimečných situací či národního ohrožení.⁷⁷

Rozhodujícím vynálezem pan-hnutí proto nebylo to, že i ona tvrdila, že jsou vně stranického systému a nad ním, nýbrž to, že se sama nazývala „hnutí“; samo jméno tak totiž nepřímou poukazyvalo na onu hlubokou nedůvěru ke všem stranám, která se v Evropě rozšířila již na přelomu století a nakonec byla tak přesvědčivá, že například v době výmarské republiky „každá nová skupina věřila, že nemůže nalézt lepší prohlášení o své legitimitě a mít větší přitažlivost pro masy, než bude-li jasně zdůrazňovat, že není ‚strana‘, ale ‚hnutí‘“.⁷⁸

Je pravda, že skutečný rozpad evropského stranického systému nepřivodila pan-hnutí, nýbrž hnutí totalitní. Nicméně pan-hnutí, která měla místo někde mezi malými a poměrně neškodnými imperialistickými společnostmi a totalitními hnutími, se stávala předchůdci totalitářů, úměrně tomu, nakolik již odložila prvek povýše-

⁷⁵ To bylo zřejmě stále ještě záměrem raných „nadstranických“ skupin, mezi něž je třeba až do roku 1918 počítat i Pangermánskou ligu. „Protože stojíme mimo všechny organizované politické strany, můžeme jít svou čistě národní cestou. Neptáme se: Jste konzervativce? Jste liberál?... Německý národ je místem setkání, na kterém se všechny strany mohou spojit.“ Lehr, *Zwecke und Ziele des alldeutschen Verbandes. Flugschriften*, č. 14. Překlad citován podle M. S. Wertheimer, cit. d., str. 110.

⁷⁶ C. Schmitt, *Staat, Bewegung, Volk*, 1934, mluví o „monopolu na politiku, který stát získal během sedmnáctého a osmnáctého století“.

⁷⁷ M. S. Wertheimer, cit. d., líčí situaci zcela správně, když říká: „Je zcela absurdní, že by mezi Pangermánskou ligou a imperiální vládou byly před válkou existovaly nějaké živé styky.“ Na druhé straně bylo naprosto pravdivé, že německá politika za první světové války byla nesporně ovlivněna pangermány, neboť pangermánským se stal sbor vyšších státních úředníků. Viz H. Delbrück, *Ludendorffs Selbstportrait*, Berlin 1922. Srv. též jeho dřívější článek na téma *Die Alldeutschen*, in: *Preussische Jahrbücher*, 154, prosinec 1913.

⁷⁸ S. Neumann, *Die deutschen Parteien*, 1932, str. 99.

nectví, velmi patrný ve všech imperialistických ligách, ať už povýšenectví kvůli bohatství a původu, jako v Anglii, nebo kvůli vzdělání, jako v Německu, a mohla tak využít všeobecné hluboké nenávisť k těm institucím, o nichž se předpokládalo, že reprezentují národ.⁷⁹ Není překvapivé, že porážka nacismu a rostoucí strach z bolševismu přitazlivost hnutí v Evropě příliš nepoškodily. Jak to nyní vypadá, jedinou zemí v Evropě, ve které se nepohrdá parlamentem a ve které není stranický systém nenáviděn, je Velká Británie.⁸⁰

Tváří v tvář stabilitě politických institucí na britských ostrovech a současně probíhajícímu úpadku všech národních států na kontinentu se člověk sotva může vyhnout závěru, že důležitým faktorem tu musí být rozdíl mezi anglosaským a kontinentálním stranickým systémem. Neboť čistě materiální rozdíly mezi značně zchudlou Anglií a nezničenou Francií nebyly po skončení války velké; nezaměstnanost, nejvíce revolucionizující faktor v předválečné Evropě, postihl Anglii dokonce tvrději než mnoho zemí na kontinentu; a šok, kterému byla politická stabilita Anglie vystavena hned po válce, když labouristická vláda zrušila imperialistickou vládu v Indii a pokusně se snažila přebudovat anglickou světovou politiku podle neimperialistických linií, musel být obrovský. Ani pouhý rozdíl v společenské struktuře nevysvětluje relativní sílu Velké Británie; neboť ekonomická základna jejího společenského systému byla socialistickou vládou závažně změněna bez nějaké rozhodné změny v politických institucích.

Za vnějším rozdílem mezi anglosaským systémem dvou stran a kontinentálním systémem mnoha stran leží zásadní rozdíl mezi nimi ve fungování strany v rámci politicky organizované společnosti – který má velké důsledky pro poměr strany k moci – a v postavení občana v jeho státě. V systému dvou stran jedna strana

⁷⁹ M. van den Bruck, *Das dritte Reich*, 1923, str. VII–VIII, popisuje situaci: „Když světová válka skončila porážkou... všude jsme se setkávali s Němci, kteří říkali, že stojí mimo všechny strany, kteří mluvili o ‚osvobození od stran‘, kteří se snažili najít ‚nadstranický‘ názor... Naprostá neúcta k parlamentu... který nikdy nemá nejmenší představu o tom, co se v zemi opravdu děje... je mezi lidmi velmi rozšířena.“

⁸⁰ Britská nespokojenost se systémem stínového kabinetu nemá s protiparlamentním postojem nic společného, neboť v tomto případě se Britové stavějí proti něčemu, co zabraňuje parlamentu řádně fungovat.

vždycky reprezentuje vládu a skutečně zemi vládne, takže strana u moci se dočasně ztotožňuje se státem. Stát, jakožto stálá záruka jednoty země, je reprezentován jenom trváním úřadu krále⁸¹ (neboť stálá funkce náměstka ministra zahraničních věcí je jen záležitostí kontinuity). Tak jako jsou dvě strany plánovány a organizovány pro střídavou vládu,⁸² jsou pro takové střídání plánovány a organizovány i všechny složky vládního systému. Protože vláda každé strany je časově omezena, opoziční strana vykonává kontrolu, jejíž účinnost je posilována jistotou, že tato strana bude vládnout zítra. Ve skutečnosti právě spíše opozice, a ne symbolická pozice krále zaručuje integritu celku proti diktatuře jedné strany. Zřejmou výhodou tohoto systému je, že není podstatný rozdíl mezi vládou a státem, že moc i stát jsou stále v možnostech občanů organizovaných ve straně, neboť ta reprezentuje buď dnešní, nebo zítřejší moc a stát, a že v důsledku toho není žádná příležitost k pěstování ušlechtilých spekulací o moci a státu, jako by byly něčím mimo lidský dosah, jako by byly metafyzickými entitami nezávislými na vůli a jednání občanů.

Kontinentální stranický systém předpokládá, že každá strana se vědomě definuje jako součást celku, který je zase – nad stranami – reprezentován státem.⁸³ Vláda jedné strany může tedy značit jen diktátorskou nadvládu jedné strany nad všemi ostatními. Vlády utvářené aliancemi mezi stranickými vůdci jsou vždy jenom vláda-

⁸¹ Britský stranický systém, nejstarší ze všech, „se začal utvářet... až když záležitosti státu přestaly být výlučně výsadou koruny...“, to jest po roce 1688. „Úlohou krále historicky bylo reprezentovat národ jako celek i proti politickým svárům stran.“ Viz článek *Political Parties 3, Great Britain* od W. A. Rudlina, in: *Encyclopedia of the Social Sciences*.

⁸² V knize *The History of Party*, London 1836, jež je podle všeho nejranější historií „strany“, definuje G. W. Cooke v předmluvě daný námět jako systém, v němž „dvě třídy státníků... střídavě vládnou mocnému impériu“.

⁸³ Nejlepší výklad o podstatě kontinentálního stranického systému podává švýcarský právník J. C. Bluntschli, *Charakter und Geist der politischen Parteien*, 1869. Tvrdí: „Jisté je, že strana je jenom součástí většího celku, nikdy celek sám... Nikdy se nesmí ztotožnit s tímto celkem, s národem nebo se státem...; proto může strana proti ostatním stranám bojovat, ale nikdy je nesmí ignorovat a obvykle je nesmí chtít zničit. Žádná strana nemůže existovat jen sama o sobě“ (str. 3). Stejnou myšlenku vyjádřil K. Rosenkranz, německý hegelovský filosof, jehož kniha o politických stranách vyšla předtím, než v Německu začaly strany existovat: *Über den Begriff der politischen Partei*, 1843: „Strana znamená vědomou částečnost“ (str. 9).

mi stran, a jasně se odlišují od státu; ten je i nadále nad nimi a mimo ně. Jedním z méně významných nedostatků tohoto systému je, že členové kabinetu nemohou být vybíráni podle kvalifikovanosti, neboť ve vládě je zastoupeno příliš mnoho stran a ministry je přitom nutno vybírat podle dohod mezi stranami;⁸⁴ naproti tomu britský systém dovoluje výběr nejlepších lidí z různých řad jedné strany. Mnohem důležitější je však skutečnost, že systém mnoha stran nikdy neumožňuje, aby kterýkoli jeden člověk či kterákoli jedna strana přijala plnou odpovědnost, a v důsledku toho se přirozeně žádná vláda, vytvořená dohodami mezi stranami, nikdy necítí plně odpovědná. I když se stane ta nepravděpodobná věc, že absolutní většina jedné strany ovládne parlament a vede k vládě jedné strany, může to vyústit jedině v diktaturu, protože systém není na takovou vládu připraven, nebo ve špatné svědomí dosud opravdu demokratického vedení, které je zvyklé považovat se jen za část celku a přirozeně se obává používat svou moc. Skoro ukázkovým způsobem fungovalo toto špatné svědomí, když se po první světové válce německá a rakouská sociálně demokratická strana na okamžik objevily jako strany absolutní většiny, a přesto nepřijaly moc, která toto postavení provázela.⁸⁵

Od vzniku stranických systémů se stalo samozřejmostí ztotožňovat strany s konkrétními zájmy, ekonomickými i jinými,⁸⁶ a všech-

⁸⁴ Viz J. G. Heinberg, *Comparative Major European Governments*, New York 1937, kapitoly VII a VIII. „V Anglii má jedna politická strana ve sněmovně poslanců obvykle většinu, a vůdci této strany jsou členy vládního kabinetu... Ve Francii nemá žádná politická strana prakticky nikdy většinu členů poslanecké sněmovny, a v důsledku toho je ministerská rada složena z vůdců několika stranických skupin“ (str. 158).

⁸⁵ Viz *Demokratie und Partei*, vyd. P. R. Rhoden, Wien 1932, úvod, str. 13–14: „Význačnou charakteristikou německých stran je... že všechny parlamentní skupiny jsou smíšené s tím, že nereprezentují *volonté générale*... Proto byly příslušné strany tak silně uvedeny do rozpaků, když je listopadová revoluce přivedla k moci. Všechny byly organizovány tak, že si na ni mohly dělat jen relativní nárok, tj. vždycky počítaly s existencí dalších stran, reprezentujících jiné částečné zájmy, a tak přirozeně omezovaly vlastní ambice“.

⁸⁶ Stranický systém na kontinentu je velmi nedávného data. S výjimkou francouzských stran, které existují již od Francouzské revoluce, neznala žádná evropská země stranickou reprezentaci před rokem 1848. Strany vznikly utvářením frakcí v parlamentu. Ve Švédsku byla sociálně demokratická strana první stranou (v roce 1889) s plně formulovaným programem, *Encyclopedia of Social Sciences*, tamt. O Německu viz Ludwig Bergstraesser, *Geschichte der politischen Parteien*, 1921. Všechny strany byly otevřeně založeny na ochranu

ny kontinentální strany, nejen dělnické skupiny, byly velmi upřímné v tom, že to připouštěly, pokud si mohly být jisty, že stát nad stranami vykonává svou moc více či méně v zájmu všech. Naproti tomu anglosaská strana, založená na nějakém „zvláštním principu“, jak sloužit „národnímu zájmu“, ⁸⁷ je sama přítomnou či budoucí vládou země; partikulární zájmy jsou reprezentovány v samotné straně jakožto její pravé a levé křídlo a drženy v šachu přímo potřebami vlády. A protože v systému dvou stran nemůže žádná strana existovat nějaký delší čas, nezíská-li dost síly k tomu, aby převzala moc, není nutné žádné teoretické ospravedlnění, nerozvíjejí se žádné ideologie, a vůbec zde není onen zvláštní fanatismus, jaký je v boji kontinentálních stran a který vzniká hlavně z antagonistických ideologií, a nikoli ze střetu zájmů.⁸⁸

Potíž s kontinentálními stranami, principiálně oddělenými od vlády a moci, nebyla ani tak v tom, že byly uvězněny v úzkém prostoru partikulárních zájmů, jako spíše v tom, že se za tyto zájmy styděly, a proto rozvíjely ona ospravedlnění, která je vedla až k ideologickému tvrzení, že jejich partikulární zájmy se shodují s nejobecnějšími zájmy lidstva. Konzervativní strana se nespokojila s obranou zájmů pozemkového vlastnictví, ale potřebovala filosofii, podle níž Bůh stvořil člověka, aby v potu tváře obdělával půdu. Totéž platí o pokrokové ideologii stran středních tříd a o tvrzení dělnických stran, že proletariát je vůdcem lidstva. Tato podivná kombinace vznešené filosofie a přízemních zájmů je paradoxní jen na první pohled. Protože tyto strany neorganizovaly své členy (nebo nevychovávaly své vůdce) za účelem vedení veřejných záležitostí, ale vydávaly je za soukromé jednotlivce se soukromými

nějakých zájmů; například Německá konzervativní strana se vyvinula ze „Sdružení na ochranu zájmů velkého pozemkového vlastnictví“, založeného roku 1848. Zájmy ovšem nemusely být jen ekonomické. Například holandské strany byly založeny „na dvou otázkách, které značně ovládají holandskou politiku – na rozšíření občanského práva a na podporování soukromého (hlavně denomi-načního) vzdělání“, *Encyclopedia of the Social Sciences*, tamt.

⁸⁷ Definice strany podle E. Burkeho: „Strana je formace lidí sjednocených kvůli prosazování národního zájmu jejich spojeným úsilím, na nějakém zvláštním principu, na kterém se všichni shodují.“ *Upon Party*, 2. vyd., London 1850.

⁸⁸ A. N. Holcombe, *Encyclopedia of the Social Sciences*, tamt., správně zdůraznil, že v systému dvou stran mají principy obou stran „sklon být stejné. Kdyby nebyly v podstatě stejné, bylo by podrobení se vítězi pro poraženého nesnesitelné.“

zájmy, musely posluhovat všem soukromým, duchovním i materiálním potřebám. Jinými slovy, hlavní rozdíl mezi anglosaskou a kontinentální stranou je ten, že anglosaská strana je politickou organizací občanů, kteří potřebují „jednat ve shodě“, aby vůbec jednali,⁸⁹ kdežto kontinentální strana je organizací soukromých jednotlivců, kteří chtějí, abych jejich zájmy byly chráněny před zásahy ze strany veřejných záležitostí.

Je v souladu s tímto systémem, že filosofie kontinentálního státu uznávala lidi za občany, jen pokud nebyli členy strany, tj. v jejich individuálním neorganizovaném vztahu ke státu (*Staatsbürger*) nebo v jejich vlasteneckém nadšení za mimořádné situace (*citoyens*).⁹⁰ To tedy byl nešťastný výsledek přeměny onoho *citoyen* Francouzské revoluce v *bourgeois* devatenáctého století a antagonismu mezi státem a společností. Němci měli sklon považovat patriotismus za poslušné zapomenutí na sebe před vládními orgány a Francouzi za nadšenou loajálnost vůči vidině „věčné Francie“. V obou případech znamenal patriotismus vzdání se svých stranických a dílčích zájmů ve prospěch vlády a národního zájmu. Důležité je, že takováto nacionalistická deformace byla téměř nevyhnutelná v systému, který stvořil politické strany ze soukromých zájmů, takže veřejné dobro pak nutně záviselo na síle shora a na nejasné ušlechtilé sebeoběti zdola, již bylo možno dosáhnout jen podněcováním nacionalistických vášní. Naproti tomu v Anglii an-

⁸⁹ E. Burke, cit. d.: „Věřili, že lidé nemohou jednat účinně, nejednají-li ve shodě; že nemohou jednat ve shodě, nejednají-li s důvěrou; že nemohou jednat s důvěrou, nejsou-li spojeni dohromady společnými názory, společnými sklony a společnými zájmy.“

⁹⁰ O středoevropském pojmu občana (*Staatsbürger*) v protikladu k členu strany viz J. C. Bluntschli, cit. d.: „Strany nejsou státní instituce, ... ani složky státního organismu, nýbrž volná společenská sdružení, jejichž utváření závisí na měnícím se členstvu, spojovaném k společnému politickému jednání nějakým rozhodným přesvědčením.“ Rozdíl mezi státním a stranickým zájmem je opakovaně zdůrazňován: „Strana se nikdy nesmí stavět nad stát, svůj stranický zájem nesmí nikdy stavět nad zájem státu“ (str. 9 a 10). Burke naopak mluví proti pojetí, podle něhož stranické zájmy nebo členství ve straně dělají z člověka horšího občana. „Společensví jsou tvořena rody, svobodná společensví též stranami; a můžeme stejně dobře tvrdit, že naše přirozené vztahy a pokrevní svazky mají nevyhnutelně sklon dělat z lidí špatné občany, jako naše pouta ke straně oslabují ta, jimiž jsme poutáni ke své zemi,“ cit. d. Lord J. Russell, *On Party*, 1850, jde dokonce o krok dál, když prohlašuje, že tím hlavním dobrým účinkem strany je, že „dává substanci stínovým názorům politiků a připoutává je k pevným a trvalým principům“.

tagonismus mezi soukromým a národním zájmem nikdy v politice nehrál rozhodující úlohu. Proto čím více odpovídal stranický systém na kontinentu třídním zájmům, tím naléhavější byla národní potřeba nacionalismu, nějakého všeobecného vyjádření a všeobecné podpory národních zájmů, podpory, jakou Anglie se svou přímou vládou pomocí strany a opozice nikdy tolik nepotřebovala.

Uvažujeme-li o rozdílu mezi kontinentálním systémem mnoha stran a britským systémem dvou stran z hlediska jejich predispozice ke vzniku hnutí, zdá se pravděpodobné, že diktatura jedné strany se jistě snáze zmocní státní mašinérie v zemích, kde stát je nad stranami, a tím i nad občany, než v zemích, kde občané tím, že jednají „ve shodě“, tj. skrze stranickou organizaci, mohou získat moc legálně a cítit se vlastníky státu buď dnes, nebo zítra. Jako pravděpodobnější se jeví, že onoho mystifikujícího zacházení s mocí, jež je vlastní hnutím, se jistě dosáhne tím snáze, čím dále mají občané ke zdrojům moci – snáze v byrokraticky ovládaných zemích, kde moc zcela jistě přesahuje možnosti chápání na straně ovládaného, než v konstitučně řízených zemích, kde zákon je nad mocí a moc je jen prostředkem k jeho provádění; a snáze také v zemích, kde státní moc je z dosahu stran, a proto i když zůstává v dosahu občanova pochopení, je vzdálena z dosahu jeho praktické zkušenosti a jednání.

Odcizení mas vládě, které bylo začátkem jejich konečné nenálosti a odporu k parlamentu, bylo ve Francii a ostatních západních demokraciích jiné než v zemích střední Evropy, hlavně v Německu. V Německu, kde byl stát samozřejmě nad stranami, bylo pravidlem, že se straničtí vůdcové zřikali své stranické věrnosti v okamžiku, kdy se stali ministři a ujali se povinností vládních úředníků. Neloajálnost vůči vlastní straně byla povinností každého, kdo byl ve veřejné funkci.⁹¹ Ve Francii, ovládané stranickými aliancemi, nebyla od zřízení třetí republiky a jejího neskutečného seznamu

⁹¹ S tímto postojem srv. výmluvný fakt, že ve Velké Británii nebyl Ramsay MacDonald nikdy schopen odčinit svou „zradu“ labouristické strany. V Německu žádal duch státní služby na lidech ve veřejné funkci, aby byli „nad stranami“. Proti duchu staré pruské státní služby prosazovali nacisté prioritu strany, protože chtěli diktaturu. Goebbels výslovně požadoval: „Každý člen strany, který se stane funkcionářem státu, musí zůstat především národním socialistou... a úzce spolupracovat se stranickou administrativou.“ Citováno podle G. Neesseho, *Partei und Staat*, 1939, str. 28.

vládních kabinetů žádná skutečná vláda možná. Její slabost byla protikladem slabosti Německa; zlikvidovala stát, který byl nad stranami a nad parlamentem, aniž přitom reorganizovala svůj stranický systém v orgán schopný vládnout. Vláda se nutně stala směšným představitelem neustále se měnících nálad parlamentu a veřejného mínění. Německý systém učinil naproti tomu z parlamentu více či méně užitečné bitevní pole pro zájmové a názorové střety, jehož hlavní funkcí bylo ovlivňovat vládu, ale jehož praktická nezbytnost při vedení státních záležitostí byla, mírně řečeno, diskutabilní. Ve Francii strany udusily vládu; v Německu stát vykastroval strany.

Od konce minulého století neustále upadala pověst těchto konstitučních parlamentů a stran; lidem připadaly všeobecně jako nákladné a nepotřebné instituce. Jedině z tohoto důvodu měla každá skupina, která tvrdila, že představuje něco vyššího než stranické a třídní zájmy, a která vznikla mimo parlament, velkou šanci na popularitu. Zdálo se, že takovéto skupiny jsou kompetentnější, upřímnější a že mají větší zájem o veřejné záležitosti. To však bylo jenom zdání, neboť pravým cílem každé „strany nad stranami“ bylo prosazovat jeden partikulární zájem, dokud nepozřel všechny ostatní, a udělat jednu partikulární zájmovou skupinu pánem státní mašinerie. To se nakonec stalo v Itálii za Mussoliniho fašismu, který až do roku 1938 nebyl totalitní, ale pouze běžnou nacionalistickou diktaturou, která se logicky vyvinula z demokracie mnoha stran. Je totiž vskutku něco pravdy na staré banalitě o spřízněnosti mezi vládou většiny a diktaturou, ale tato spřízněnost nemá vůbec nic společného s totalitarismem. Je zřejmé, že po mnoha desetiletích neúčinné a zpackané vlády mnoha stran se může uchopení vlády jedinou stranou dostavit jako velká úleva, protože alespoň zajišťuje, i když jen na omezenou dobu, určitou soudržnost, stálost a trochu méně rozporů.

Fakt, že uchopení moci nacisty se obvykle ztotožňovalo s takovou diktaturou jedné strany, pouze ukazoval na to, jak velmi bylo politické myšlení ještě zakořeněno ve starých zavedených modelech a jak málo byli lidé připraveni na to, co mělo ve skutečnosti přijít. Jediným typicky moderním aspektem diktatury fašistické strany je, že také zde trvala strana na tom, že je hnutím; že ničím takovým nebyla, ale pouze si přisvojila slogan „hnutí“, aby přilákala masy, se stalo evidentní, jakmile se zmocnila státní mašinerie,

neboť neučinila to, že by drasticky změnila mocenskou strukturu země, ale spokojila se s tím, že všechna vládní místa zaplnila svými stranickými příslušníky. Právě tímto ztotožněním strany se státem, kterému se jak nacisté, tak bolševici vždycky opatrně vyhýbali, přestala být strana „hnutím“ a stala se vázanou na – v základě stabilní – strukturu státu.

I když totalitní hnutí a jejich předchůdci, pan-hnutí, nebyla „stranami nad stranami“ usilujícími o uchopení státní mašinérie, nýbrž hnutími zaměřujícími se na zničení státu, nacisté shledali, že jim velmi vyhovuje vydávat se za něco takového, to jest předstírat, že věrně napodobují italský model fašismu. Tak totiž mohli získat pomoc elity vyšších tříd a obchodníků, neboť ti takto nacisty mylně ztotožňovali s oněmi staršími skupinami, které často sami uváděli v život a které se omezovaly na skromnější nárok pouhého dobytí státní mašinérie jednou stranou.⁹² Obchodníci, kteří pomáhali Hitlerovi k moci, naivně věřili, že jen podporují diktátora, kterého oni sami udělali a který bude přirozeně vládnout ve prospěch jejich vlastní třídy a v neprospěch všech ostatních.

Imperialisticky ovlivněné „strany nad stranami“ nikdy nevěděly, jak získat prospěch ze všeobecné nenávisti k stranickému systému jako takovému; frustrovaný předválečný imperialismus Německa – navzdory svým snům o kontinentální expanzi a svému divokému veřejnému odsuzování demokratických institucí národního státu – nikdy nedosáhl šíře hnutí. Určitě nestačilo povýšeně se přestat starat o třídní zájmy, samotný základ stranického systému národa, neboť to těmto stranám vyneslo dokonce ještě menší přitažlivost, než jaké se dosud stále těšily strany obyčejné. To, co nápadně postrádaly přes všechny zvučné nacionalistické fráze, byla skutečná nacionální či jiná ideologie. Po první světové válce, když němečtí pangermáni, obzvláště Ludendorff a jeho žena, rozpoznali tento omyl a snažili se ho odčinit, neuspěli i přes svou pozoruhodnou schopnost dovolávat se těch nejpověřivějších názorů mas, protože se drželi uctívání netotalitního státu, jež vyšlo z módy,

⁹² Jako například Kolonialverein, Centralverein für Handelsgeographie, Flottenverein, nebo i Pangermánská liga, která nicméně před první světovou válkou neměla žádné styky s monopoly a trusty. Viz M. S. Wertheimer, cit. d., str. 73. Typickou stranou „nad stranami“ buržoazie byli samozřejmě národní liberálové; viz pozn. 74.

a nemohli pochopit, že zuřivý zájem mas o takzvané „suprastátní moci“ (*überstaatliche Mächte*) – tj. jezuity, Židy a svobodné zednáře – nevznikl z uctívání národa nebo státu, ale naopak ze závisti a z touhy se stát také „suprastátní mocí“.⁹³

Jedinými zeměmi, kde podle všeho zdání idolatrie státu a uctívání národa ještě nezastaraly a kde se nacionální slogany proti „suprastátním“ silám stále vážně dotýkaly lidí, byly latinskoevropské země, jako Itálie a v menší míře Španělsko a Portugalsko, jejichž plnému národnímu vývoji ve skutečnosti výrazně překážela moc církve. Právě zčásti díky tomuto opravdovému opoždění národního vývoje a zčásti díky prozíravosti církve, která velmi moudře rozpoznala, že fašismus není principiálně ani protikřesťanský, ani totalitní, a jen zavedla odluku církve od státu, která v jiných zemích již byla provedena, počáteční protiklerikální příchuť fašistického nacionalismu spíše rychle ustoupila a uvolnila cestu jistému *modus vivendi*, jako v Itálii, nebo nějaké výslovné alianci, jako ve Španělsku a Portugalsku.

Mussoliniho interpretace ideje korporativního státu byla pokusem překonat nechvalně známá národní nebezpečí v třídně ovládané společnosti nově integrovanou společenskou organizací⁹⁴ a rozřešit antagonismus mezi státem a společností, na němž národní stát spočíval, vtělením společnosti do státu.⁹⁵ Fašistické hnutí, „strana nad stranami“, se zmocnilo státní mašinerie, protože tvrdilo, že reprezentuje zájem národa jako celku, ztotožnilo se s nejvyšší ná-

⁹³ E. Ludendorff, *Die überstaatlichen Mächte im letzten Jahre des Weltkrieges*, Leipzig 1927. Viz též *Feldherrnworte*, 1938, 2 díly; I, str. 43, 55; II, str. 80.

⁹⁴ Hlavním účelem korporativního státu bylo „korigovat a neutralizovat situaci způsobenou průmyslovou revolucí devatenáctého století, která rozdělila kapitál a práci v průmyslu, dávajíc vznik na jedné straně kapitalistické třídě zaměstnavatelů a na druhé velké třídě nemajetných, průmyslovému proletariátu. Juxtapozice těchto tříd nevyhnutelně vedla ke srážce jejich protikladných zájmů.“ *The Fascist Era*, vyd. Fašistická konfederace průmyslníků, Roma 1939, kap. III.

⁹⁵ „Má-li stát opravdu reprezentovat národ, pak lid tvořící národ musí být součástí státu. Jak to lze zajistit?

Fašistická odpověď zní, že organizováním lidí do skupin podle jejich individuálních aktivit, skupin, které prostřednictvím svých vůdců... se stupňovitě zvedají jako pyramida, jejímž základem jsou masy a vrcholem je stát.

Žádná skupina mimo stát, žádná skupina proti státu, všechny skupiny v rámci státu... který... je národem samým, jemuž se dostalo jasného vyjádření.“ Tamt.

rovní autoritou a snažilo se udělat celý národ „součástí státu“. Nicméně si nemyslelo, že je „nad státem“, a jeho vůdci si nepředstavovali, že jsou „nad národem“.⁹⁶ Co se týká fašistů, jejich hnutí skončilo s jejich uchopením moci, přinejmenším v domácí politice; nyní se mohlo udržet v pohybu jen v záležitostech zahraniční politiky, ve smyslu imperialistické expanze a typicky imperialistických dobrodružství. Nacisté se i před uchopením moci jasně stranili této fašistické formy diktatury, ve které „hnutí“ slouží pouze k tomu, aby stranu vyneslo k moci, a vědomě využívali stranu, aby „poháněla hnutí“, které na rozdíl od strany nesmí mít nějaké „určité, úzce vymezené cíle“.⁹⁷

Rozdíl mezi fašistickým hnutím a hnutími totalitními je nejlépe ilustrován jejich postojem k armádě, to jest k národní instituci *par excellence*. Na rozdíl od nacistů a bolševiků, kteří zničili ducha armády tím, že ji podřídili politickým komisařům nebo totalitním elitním útvarům, fašisté uměli užívat takových silně národních nástrojů, jako je armáda, s níž se sami ztotožnili, jako se ztotožnili se státem. Chtěli fašistický stát a fašistickou armádu, ale stále stát a armádu; jen v nacistickém Německu a sovětském Rusku se armáda a stát staly podřízenými funkcemi hnutí. Fašistický diktátor – a nikoli Hitler nebo Stalin – byl jediným pravým uzurpátorem ve smyslu klasické politické teorie, a pouze jeho vláda jedné strany zůstávala v jistém smyslu ještě důvěrně spojena se systémem mnoha stran. Provedl to, oč usilovaly imperialisticky smýšlející ligy, společnosti a „strany nad stranami“; takže konkrétně italský fašismus se stal jediným příkladem takového moderního masového hnutí, které bylo zorganizováno v rámci existujícího státu a bylo podníceno výhradně krajním nacionalismem a které trvale proměnilo lidi v takové *Staatsbürger* či *patriotes*, v jaké je národní stát mobilizoval jen v dobách mimořádného ohrožení a v době *union sacrée*.⁹⁸

⁹⁶ O vztahu mezi stranou a státem v totalitních zemích a obzvláště o vtělení fašistické strany do státu Itálie viz F. Neumann, *Behemoth*, 1942, kap. 1.

⁹⁷ Viz neobyčejně zajímavou prezentaci vztahu mezi stranou a hnutím v *Dienstvorschrift für die Parteiorganisation der NSDAP*, 1932, str. II nn., a jeho prezentaci W. Bestem, in: *Die deutsche Polizei*, 1941, str. 107, která má stejnou orientaci: „Úkolem strany je... držet pohromadě hnutí a dávat mu podporu a směr.“

⁹⁸ Ve svém projevu ze 14. listopadu 1933 brání Mussolini svou vládu jedné strany argumenty běžnými ve všech národních státech během války: Je třeba

Neexistují žádná hnutí bez nenávisti ke státu, což ovšem fakticky nebylo známo německým pangermánům v poměrné stabilitě předválečného Německa. Tato hnutí vznikla v Rakousku-Uhersku, kde nenávist ke státu byla projevem vlastenectví ve prospěch utlačovaných národností a kde strany – s výjimkou sociální demokracie (která vedle Křesťansko-sociální strany byla jako jediná vůči Rakousku upřímně loajální) – byly formovány podle národních, a ne podle třídních linií. To bylo možné proto, že ekonomické a národní zájmy tu byly téměř totožné a že ekonomický a společenský status závisel značně na národnosti; nacionalismus, který byl v národních státech silou sjednocující, se tak zde okamžitě stal principem vnitřního rozvratu, jenž měl za následek rozhodující odlišnost ve struktuře stran ve srovnání se stranami v národních státech. Členy stran v mnohonárodním Rakousku-Uhersku nedržel pohromadě nějaký konkrétní zájem jako v jiných stranických systémech na kontinentu, nebo nějaká konkrétní zásada pro organizované jednání jako v anglosaském systému, ale hlavně pocit, že patří k téže národnosti. Přesně řečeno, právě to muselo být a také bylo velkou slabinou rakouských stran, protože z takového pocitu kmenové sounáležitosti nemohly být odvozeny žádné určité cíle či programy. Z této vady učinila pan-hnutí ctnost tím, že přeměnila strany v hnutí a objevila onu formu organizace, která na rozdíl od všech ostatních nikdy nepotřebuje cíl či program, ale může měnit svou politiku ze dne na den bez negativních dopadů na své členstvo. Dávno předtím, než nacismus pyšně prohlásil, že ačkoli má program, žádný nepotřebuje, pangermanismus objevil, oč důležitější je pro masovou přitažlivost celkové ladění než stanovené osnovy a platformy. Totiž to jediné, na čem v hnutí záleží, je, aby se neustále udržovalo v pohybu.⁹⁹ Proto nacisté obvykle mluvili o čtrnácti letech výmarské republiky jako o „době systému“ – *Systemzeit* – a naráželi tím

jediné politické strany, aby „mohla existovat politická kázeň... a aby pouto společného osudu mohlo všechny spojit i přes jejich protikladné zájmy“. B. Mussolini, *Four Speeches on the Corporate State*, Roma 1935.

⁹⁹ Následující anekdota, zaznamenaná Berdyaevem, stojí za pozornost: „Jeden sovětský mladík přijel do Francie... [a] byl dotázán, jaký dojem na něj Francie udělala. Odpověděl: ‚V této zemi není žádná svoboda.‘... Mladík vyložil svou představu svobody:... Takzvaná [francouzská] svoboda je toho druhu, že všechno ponechává beze změny; každý den je jako ty předchozí;... a tak se mladík, který přijel z Ruska, ve Francii nudil.“ Cit. d., str. 182–183.

na to, že to byla doba sterilní, postrádající dynamismus, která se „nehýbala“ a která byla vystřídána jejich „dobou pohybu“.

Dokonce i při diktatuře jedné strany byl stát pocíťován jako něco, co stojí v cestě neustále se měnícím potřebám neustále rostoucího hnutí. Nebylo charakterističtějšího rozdílu mezi imperialistickým „nadstranictvím“ Pangermánské ligy v samotném Německu a pangermánským hnutím v Rakousku než rozdíl v jejich poměru vůči státu:¹⁰⁰ zatímco „strana nad stranami“ se jenom chtěla chopit státní mašinérie, právě hnutí usilovalo o její zničení; zatímco „strana nad stranami“ stále uznávala stát jako nejvyšší autoritu i poté, co jeho reprezentace upadla do rukou členů jedné strany (jako v Mussoliniho Itálii), hnutí uznávalo sebe sama jako na státu nezávislé a autoritou mu nadřazené.

Nepřátelství pan-hnutí ke stranickému systému nabylo praktického významu, když po první světové válce stranický systém jako nástroj přestal plnit svou funkci a třídní systém evropské společnosti se zhroutil pod vahou narůstajících mas, zcela deklasovaných událostmi. Do popředí se pak už nedostala jen pan-hnutí, nýbrž i jejich totalitní nástupci, kteří v několika málo letech natolik určili politiku všech ostatních stran, že se tyto strany staly buď antifašistickými nebo antibolševickými nebo obojím.¹⁰¹ Tímto odmítavým přístupem, jenž jim byl zdánlivě vnucen zvnějšku, starší strany jasně ukazovaly, že už také nejsou schopny fungovat jako reprezentanti specifických třídních zájmů, ale že se staly pouhými obránci statu quo. Němečtí a rakouští pangermáni se rychle dali dohromady s nacisty; a obdobou toho byl proces o mnohem pomalejším a složitějším průběhu, v němž panslované nakonec shledali, že likvidace Leninovy ruské revoluce je natolik důkladná, že mohou se vši horlivostí podporovat Stalina. Nebylo chybou pangermánů ani panslovanů a také sotva nějak oslabovalo jejich nadšení, že bolševismus a nacismus na vrcholu své moci přerostly pouhý kmenový nacionalismus a nadále už se jim hodil spíše jen jako propagandis-

¹⁰⁰ Rakouské nepřátelství ke státu se někdy objevilo i mezi německými pangermány, obzvláště byli-li *Auslandsdeutsche*, jako M. van den Bruck.

¹⁰¹ Situaci správně popsal Hitler, když při volbách roku 1932 řekl: „Vůči nacionálnímu socialismu jsou v Německu odmítavé jenom většinové strany.“ Citováno podle K. Heidena, *Der Führer*, 1944, str. 564.

tický materiál, zatímco pramálo potřebovaly ty, kdo o něm stále ještě byli opravdu principiálně přesvědčeni.

Rozklad kontinentálního stranického systému šel ruku v ruce s úpadkem prestiže národního státu. Národní homogenita byla vážně narušena migracemi, a Francie, *nation par excellence*, se v několika letech stala naprosto závislou na cizí pracovní síle; restriktivní imigrační politika, nepřiměřená novým potřebám, byla stále opravdu „národní“, ale tím více ozřejmila, že národní stát už není schopen vyrovnat se s hlavními politickými otázkami doby.¹⁰² Ještě závažnější byla nešťastná snaha mírových jednání z roku 1919 uspořádat na principu národního státu území východní a jižní Evropy, kde národ daného státu měl často jen poměrnou většinu a početně byl převyšován podílem tvořeným různými „menšinami“. Tato nová situace by sama o sobě byla stačila k tomu, aby vážně podkopala třídní základnu stranického systému; všude byly nyní strany organizovány podle národních linií, jako by likvidace dualistické monarchie byla posloužila jen k tomu, aby mohla začít spousta podobných experimentů ve zmenšeném měřítku.¹⁰³ V jiných zemích, kde národní stát a třídní základna jeho stran nebyly zasaženy migracemi a heterogenitou obyvatelstva, způsobily inflace a nezaměstnanost podobné zhroucení; a je zřejmé, že čím rigidnější byl třídní systém v zemi, čím třídně uvědomělejší bylo její obyvatelstvo, tím dramatičtější a nebezpečnější bylo toto zhroucení.

Taková byla situace mezi dvěma válkami, kdy každé hnutí mělo více šancí než jakákoli strana, protože hnutí napadalo instituci státu a nedovolávalo se tříd. Fašismus a nacismus se vždycky chlubily, že jejich nenávisť není zaměřena proti jednotlivým třídám, ale proti třídnímu systému jako takovému, který veřejně odsuzovaly jakožto vynález marxismu. Ještě významnější byla skutečnost, že se také komunisté, i přes svou marxistickou ideologii, museli vzdát svého

¹⁰² Při vypuknutí druhé světové války tvořili přinejmenším deset procent obyvatelstva Francie cizinci, a to ne naturalizovaní. V dolech na severu pracovali hlavně Poláci a Belgičané, v zemědělství na jihu Španělé a Italové. Viz A. M. Carr-Saunders, *World Population*, Oxford 1936, str. 145–158.

¹⁰³ „Od roku 1918 v žádném [z nástupnických států] nevznikla... strana, která by zahrnovala více než jednu rasu, jedno náboženství, jednu společenskou třídu či jednu oblast. Jedinou výjimkou je Komunistická strana Československa.“ *Encyclopedia of the Social Sciences*, tamt.

nekompromisního dovolávání se tříd, když po roce 1935 všude pod záminkou rozšíření své masové základny utvářeli lidové fronty a začali se obracet k oněm rostoucím masám vně celé třídní stratifikace, které byly až do té doby přirozenou kořistí fašistických hnutí. Žádná ze starších stran nebyla připravena přijmout tyto masy a neodhadla správně rostoucí důležitost jejich množství a rostoucí politický vliv jejich vůdců. Tento mylný úsudek starších stran lze vysvětlit skutečností, že jejich zajištěná pozice v parlamentu a bezpečné zastoupení ve státních službách a institucích jim daly pocit mnohem větší spřízněnosti se zdroji moci než s masami; myslely si, že stát navždy zůstane nezpochybněným pánem všech mocenských nástrojů a že armáda, tato nejvyšší instituce národního státu, zůstane rozhodujícím prvkem ve všech domácích krizích. Proto měly pocit, že se mohou bez starosti vysmívat početným polovojenským útvarům, které se náhle objevily bez jakékoli oficiálně uznané podpory. Čím více totiž slábl stranický systém pod tlakem hnutí stojících mimo parlament a třídy, tím rychleji mizel veškerý dřívější antagonismus stran vůči státu. Strany trpící iluzí o „státu nad stranami“ si tuto harmonii chybně vykládaly jako zdroj síly, jako skvělý vztah k něčemu, co je vyššího řádu. Avšak stát byl tlakem revolučních hnutí ohrožen stejně jako stranický systém, a už si nemohl dovolit udržovat dál svou vzcnou a nutně nepopulární pozici nadřazenosti vůči všem vnitřním domácím sporům. Armáda už dávno přestala být spolehlivou záštitou proti revolučním nepokojům, ne proto, že by sympatizovala s revolucí, ale proto, že ztratila své postavení. V moderní době již dvakrát, a to dvakrát ve Francii, v *nation par excellence*, armáda projevila svou zásadní neochotu či neschopnost pomoci těm, kdo byli u moci, nebo se sama chopit moci: v roce 1850, kdy dovolila lůze „Společnosti 10. prosince“, aby vynesla k moci Napoleona III.,¹⁰⁴ a znovu na konci devatenáctého století za Dreyfusovy aféry, kdy by nebylo bývalo nic snazšího než ustavit vojenskou diktaturu. Neutralita armády, její ochota sloužit každému pánu, nakonec zanechala stát v pozici „prostředníka mezi organizovanými stranickými zájmy. Už nebyl *nad*, ale *mezi* třídami společnosti.“¹⁰⁵ Jinými slovy, stát

¹⁰⁴ Viz K. Marx, cit. d.

¹⁰⁵ C. Schmitt, cit. d., str. 31.

a strany dohromady bránily status quo, aniž by si byly uvědomovaly, že i tato aliance, stejně jako cokoli jiného, slouží k jeho změně.

Zhroucení evropského stranického systému se odehrálo dramaticky Hitlerovým nástupem k moci. Dnes se často až příliš snadno zapomíná na to, že v okamžiku vypuknutí druhé světové války již ve většině evropských zemí byla zavedena nějaká forma diktatury a odstraněn stranický systém, a že tato revoluční změna ve vládní formě byla ve většině zemí provedena bez revolučního převratu. Revoluční akce častěji byla spíše teatrálním ústupkem tužbám silně nespokojených mas než skutečnou bitvou o moc. Nakonec, nebyl velký rozdíl v tom, zda několik tisíc téměř neozbrojených lidí nainscenovalo pochod na Řím a převzalo v Itálii vládu, nebo zda v Polsku (roku 1934) takzvaný „nestranný blok“ s programem podpory polofašistické vlády a s členstvem, jež pocházelo ze šlechty i nejchudších rolníků, dělníků i obchodníků, katolíků i orthodoxních Židů získal legálně dvě třetiny křesel v parlamentu.¹⁰⁶

Ve Francii Hitlerův nástup k moci, doprovázený růstem komunismu a fašismu, rychle zastínil původní vzájemné vztahy ostatních stran a přes noc změnil starobylé stranické linie. Francouzská pravice, až do té doby silně protiněmecká a proválečná, se po roce 1933 stala předvojem pacifismu a dorozumění s Německem. Se stejnou rychlostí se levice přesunula od pacifismu za každou cenu k pevnému postoji proti Německu a brzy byla obviněna z toho, že je stranou válečných štváčů, a to týmiž stranami, které jen o několik let dříve veřejně odsuzovaly její pacifismus jako zradu národa.¹⁰⁷ Ještě větší katastrofou pro integritu francouzského stranického systému se ukázala léta, která následovala po Hitlerově nástupu k moci. V mnichovské krizi se každá strana, od pravice po levice, vnitřně rozdělila podle jediné důležité politické otázky: kdo je pro válku, a kdo proti válce s Německem.¹⁰⁸ Každá strana v sobě chovala mírovou frakci a válečnou frakci; žádná nebyla s to zůstat jednotná v hlavních politických rozhodnutích a žádná neobstála ve zkoušce fašismu a nacismu bez rozdělení na antifašisty na jedné

¹⁰⁶ V. Fiala, *Les Partis politiques polonais*, in: *Monde Slave*, únor 1935.

¹⁰⁷ Viz pečlivá analýza Ch. A. Micauda, *The French Right and Nazi Germany. 1933–1939*, 1943.

¹⁰⁸ Nejslavnějším případem bylo rozštěpení francouzské socialistické strany v roce 1938, kdy na sjezdu strany v départementu Seine zůstala Blumova frakce v menšině proti Déatově promnichovské skupině.

a souputníky nacistů na druhé straně. To, že při vybudování loutkových režimů mohl Hitler volně vybírat ze všech stran, bylo důsledkem této předválečné situace, a ne nějakého obzvlášť chytrého nacistického manévru. V Evropě neexistovala jediná strana, která by byla nezpłodila kolaboranty.

Proti tomuto rozkladu starších stran stála všude výrazná jednota fašistických a komunistických hnutí – fašistická hnutí vně Německa a Itálie oddané obhajovala mír i za cenu cizí nadvlády, a komunistická dlouho veřejně mluvila o válce i za cenu národní zkázy. Avšak nejde ani tak o to, že krajní pravice se všude vzdala svého tradičního nacionalismu ve prospěch Hitlerovy Evropy a že krajní levice zapomněla na svůj tradiční pacifismus ve prospěch starých nacionalistických sloganů, ale spíše o to, že obě hnutí mohla počítat s loajalitou členstva a vedení, kterou nenaruší ani náhlá změna v politice. To se dramaticky ukázalo v německo-ruském paktu o neútočení, kdy nacisté museli ustat ve svých hlavních sloganech proti bolševismu a komunisté se museli vrátit k pacifismu, který vždycky veřejně odsuzovali jako maloměššáctví. Takovéto náhlé obraty jim v nejmenším neuškodily. Je dosud v dobré paměti, jak silní zůstali komunisté i po svém druhém *volte-face* o necelé dva roky později, když byl Sovětský svaz napaden nacistickým Němcem, a to i navzdory skutečnosti, že obě politické linie zaplétaly obyčejné členy do vážných a nebezpečných politických aktivit, které vyžadovaly skutečné oběti a neustálou činnost.

Navenek odlišné, ale ve skutečnosti mnohem bouřlivější bylo zhroucení stranického systému v předhitlerovském Německu. Vyšlo to najevo při posledních prezidentských volbách v roce 1932, kdy všechny strany použily zcela nové a složité formy masové propagandy.

Již výběr kandidátů byl sám o sobě zvláštní. Zatímco bylo samozřejmé, že obě hnutí, která stála mimo parlamentní systém a zápolila s ním z protilehlých stran, představí vlastní kandidáty (Hitlera za nacisty a Thälmana za komunisty), překvapující bylo spíše, že všechny ostatní strany byly najednou schopny se shodnout na jednom kandidátovi. Že tímto kandidátem byl náhodou starý Hindenburg, který se těšil jedinečné popularitě, jaká od dob MacMahonových čeká doma poraženého generála, nebyl prostě žert; ukázalo se, jak velmi se staré strany chtěly pouze ztotožnit se státem staré doby, státem nad stranami, jehož nejmocnějším symbolem byla

národní armáda, jinými slovy, v jaké míře se již vzdaly samotného stranického systému. Neboť tváří v tvář hnutím se rozdíl mezi stranami staly vskutku docela bezvýznamnými; v sázce byla existence všech stran a v důsledku toho se spojily dohromady a doufaly, že zachovají status quo, který zajišťoval jejich existenci. Hindenburg se stal symbolem národního státu a stranického systému, zatímco Hitler a Thälmann mezi sebou soupeřili o to, kdo se stane pravým symbolem lidu.

Stejně významné jako volba kandidátů byly volební plakáty. Žádný nechválil svého kandidáta za jeho zásluhy; plakáty pro Hindenburga pouze tvrdily, že „hlas pro Thälmana je hlasem pro Hitlera“ – varující dělníky, aby neplýtvali svými hlasy pro kandidáta, který bude určitě poražen (Thälmann), a tak nepomáhaly do sedla Hitlerovi. Takto se sociální demokraté smířili s Hindenburgem, o němž nepadla ani zmínka. Strany pravice hrály tutéž hru a zdůrazňovaly, že „hlas pro Hitlera je hlasem pro Thälmana“. Kromě toho levicové i pravicové strany dělaly zcela jasné narážky na ty případy, kdy se nacisté a komunisté spojili, aby přesvědčily všechny věrné stranické příslušníky, že uchování statu quo si žádá Hindenburga.

Na rozdíl od propagandy pro Hindenburga, která se obracela na ty, kdo chtěli status quo za každou cenu – a v roce 1932 to znamenalo nezaměstnanost pro takřka polovinu německého národa –, museli kandidáti hnutí počítat s těmi, kdo chtěli změnu za každou cenu (i za cenu zničení všech legálních institucí) a kdo byli přinejmenším stejně početní jako stále rostoucí milióny nezaměstnaných s jejich rodinami. Nacisté proto nehnuli brvou nad absurditou, že „hlas pro Thälmana je hlasem pro Hindenburga“, komunisté neváhali odpovědět, že „hlas pro Hitlera je hlasem pro Hindenburga“, a obě hnutí dělala své voliče nebezpečím statu quo přesně stejným způsobem, jakým jejich oponenti dělali své členy strašidlem revoluce.

Za podivnou uniformitou metod, které užívali propagátoři všech kandidátů, leží nevyslovený předpoklad, že volič půjde volit, protože má strach – obavu z komunistů, obavu z nacistů či obavu ze statu quo. V tomto všeobecném strachu zmizely z politické scény všechny třídní rozdíly; stranická aliance na obranu daného statu quo zastřela starší třídní strukturu, zachovávanou v oddělených stranách, a členská základna v hnutích byla naprosto heterogenní

a stejně dynamická a fluktuující jako nezaměstnanost sama.¹⁰⁹ Zatímco v rámci národních institucí se parlamentní levice spojila s parlamentní pravicí, obě hnutí měla plno práce se společným organizováním slavné dopravní stávky v ulicích Berlína v listopadu 1932.

Uvažuje-li někdo o mimořádně rychlém rozpadu kontinentálního stranického systému, měl by mít na paměti velmi krátké životní údobí celé této instituce. Až do devatenáctého století nikde neexistovala, a ve většině evropských zemí proběhlo formování politických stran až po roce 1848, takže její panování jako nezpochybňované instituce v národním politickém životě trvalo sotva čtyři desetiletí. V posledních dvou desetiletích devatenáctého století probíhal veškerý významný politický vývoj ve Francii i v Rakousku-Uhersku již mimo parlamentní strany a v opozici k nim, a všude tuto instituci napadaly menší imperialistické „strany nad stranami“ v zájmu obecné podpory agresivní expanzionistické zahraniční politiky.

Zatímco imperialistické ligy se postavily nad strany, protože se ztotožnily s národním státem, pan-hnutí útočila na tytéž strany jako na nedílnou součást celkového systému, který zahrnoval i národní stát; tato hnutí nebyla ani tak „nad stranami“ jako spíše „nad státem“, protože se přímo ztotožnila s lidem. Totalitní hnutí se nakonec již nestarala ani o lid, i když kráčela ve stopách pan-hnutí v tom, že ho používala k propagandistickým účelům. „Totalitní stát“ je státem jenom na pohled, a hnutí se už pravdivě neztotožňuje ani s potřebami lidu. Teď už je hnutí nad státem a nad lidem, ochotno obojí obětovat kvůli své ideologii: „Hnutí... je stát i lid, a nynější stát... ani nynější německý lid nelze pochopit bez hnutí.“¹¹⁰

Nic nedokazuje nenapravitelný rozklad stranického systému lépe než velké poválečné snahy znovu ho na kontinentu oživit,

¹⁰⁹ Typickou změnou prošla Německá socialistická strana od začátku tohoto století do roku 1933. Před první světovou válkou jenom 10 procent jejích členů nepatřilo k dělnické třídě, kdežto kolem 25 procent jejích hlasů pocházelo ze středních tříd. Roku 1930 však jenom 60 procent jejích členů byli dělníci a alespoň 40 procent jejích hlasů byly hlasy středních tříd. Viz S. Neumann, cit. d., str. 28 nn.

¹¹⁰ C. Schmitt, cit. d.

jejich žalostné výsledky a zvýšená přitažlivost hnutí po porážce nacismu i zřetelné ohrožení národní nezávislosti bolševismem. Výsledkem všech snah obnovit status quo bylo jenom obnovení politické situace, ve které jsou destruktivní hnutí jedinými „stranami“, jež řádně fungují. Jejich vedení si zachovalo autoritu i za nejobtížnějších okolností a přes neustále se měnící stranické linie. Pro konkrétní posouzení šancí na přežití evropského národního státu, by bylo moudré nevěnovat příliš mnoho pozornosti nacionalistickým sloganům, jichž hnutí příležitostně používají s cílem zakrýt své pravé záměry, ale spíše vzít v úvahu, že nyní už každý ví, že hnutí jsou regionálními pobočkami internacionálních organizací, že členská základna není ani v nejmenším narušena, když se stane zřejmým, že jejich politika slouží zahraničně politickým zájmům jiné a dokonce nepřátelské moci a že veřejná odsouzení jejich vůdců jako představitelů páté kolony, zrádců země atd. na jejich členy nijak významně nepůsobí. Na rozdíl od starých stran přežila hnutí poslední válku a dnes jsou jedinými „stranami“, které zůstaly pro své stoupence živé a smysluplné.

IX

ROZPAD NÁRODNÍHO STÁTU A KONEC PRÁV ČLOVĚKA

I dnes je téměř nemožné popsat, co se v Evropě 4. srpna 1914 skutečně stalo. Dny před první světovou válkou a dny po ní jsou od sebe odděleny ne jako konec nějakého starého a začátek nějakého nového období, nýbrž jako den před nějakou explozí a den po ní. Ovšem i tato řečnická figura je nepřesná, jako všechny ostatní, protože po katastrofě zármutek opadne, zde však k utišení nikdy nedošlo. První exploze, jak se zdá, spustila řetězovou reakci, a od té doby jsme stále v jejím zajetí a nikdo, zdá se, není schopen ji zastavit. První světová válka nenapravitelně zničila evropská pravidla mezinárodní kurtoazie mezi suverénními státy, tedy udělala něco, co žádná jiná válka nikdy neudělala. Inflation zahubila celou třídu drobných majetkových vlastníků bez naděje na její oživení nebo nové utvoření, tedy udělala něco, co předtím žádná peněžní krize nikdy neudělala tak radikálně. Když nastala nezaměstnanost, dosáhla neuvěřitelných rozměrů a neomezila se už jen na dělnickou třídu, ale zachvátila až na bezvýznamné výjimky celé národy. Občanské války, které uvedly a po celý čas provázely oněch dvacet let nejistého míru, byly nejen krvavější a krutější než všechny předchozí; následovaly po nich migrace skupin lidí, kteří na rozdíl od svých šťastnějších předchůdců v náboženských válkách nebyli nikde vítáni a nikde se nemohli asimilovat. Když jednou opustili svou domovinu, zůstali bez domova, když jednou opustili svůj stát, byli bez státní příslušnosti; když jednou byli zbaveni svých lidských práv, byli bezprávní, byli spodinou společnosti. Nic, co se dělalo, ať to bylo sebehloupejší, ať sebevíc lidí znalo a předpovídalo další důsledky, nebylo možné odčinit nebo tomu zabránit. Každá událost měla neodvolatelnost posledního soudu, soudu, který nebyl vynešen ani Bohem, ani ďáblem, ale vypadal spíše jako vyjádření nějaké nevykupitelné tupé fatality.

Dříve než totalitní politika vědomě napadla a částečně zničila samotnou strukturu evropské civilizace, exploze z roku 1914 a její

důsledky těžké nestability otráslы fasádou politického systému Evropy dostatečně na to, aby se obnažilo jeho skryté uspořádání. Trhliny ve fasádě odhalily utrpení stále čtenějších skupin lidí, pro něž najednou přestaly platit zákony světa kolem nich. A právě jen zdánlivá stabilita okolního světa způsobila, že každá skupina vytlačena mimo meze nároků na ochranu vypadala jako nešťastná výjimka z nějakého jinak rozumného a normálního pravidla, a naplnila stejným cynismem oběti i pozorovatele zjevně nespravedlivého a abnormálního osudu. Oběti i pozorovatelé svůj cynismus mylně považovali za narůstající znalost toho, jak to na světě chodí, zatímco ve skutečnosti byli ještě zmatenější, a tím i hloupější než kdy předtím. Nenávist, jistě nechyběla ani v předválečném světě, nyní však začala všude hrát ve veřejných záležitostech ústřední roli, takže politická scéna v domněle klidných dvacátých letech na sebe vzala podobu nečestné a podivné atmosféry strindbergovské rodinné hádky. Celkový rozklad politického života neilustruje asi lépe nic než tato vágní nenávist, prostupující všechny a všechno, aniž by měla nějaké ohnisko, na něž by se její vášnivá pozornost soustřeďovala, a někoho, koho by činila zodpovědným za daný stav věcí – vládu nebo buržoazii nebo nějakou vnější moc. Obracela se proto na všechny strany, nazdařbůh a nepředvídatelně, neschopná získat odstup a ráz zdravé lhostejnosti vůči čemukoli pod sluncem.

Tato atmosféra rozkladu, třebaže charakteristická pro celou Evropu mezi dvěma válkami, byla viditelnější v poražených než ve vítězných zemích a plně se rozvinula v nově založených státech po zlikvidování dualistické monarchie a carské říše. Poslední zbytky solidarity mezi neemancipovanými národnostmi v „oblasti se smíšeným obyvatelstvem“ se vypařily se zmizením centrální despoticke byrokracie, neboť ta až dosud sloužila i tomu, že soustřeďovala na sebe a tím odvracela od vzájemných střetů difuzní nenávisti a vzájemně konfliktní národní požadavky. Teď byli všichni proti všem a většina z nich proti svým nejbližším sousedům – Slováci proti Čechům, Chorvati proti Srbům, Ukrajinci proti Polákům. A to nebyl výsledek konfliktu mezi národnostmi a státními národy (nebo mezi menšinami a většinami); Slováci nejen neustále sabotovali demokratickou českou vládu v Praze, ale současně pronásledovali maďarskou menšinu na vlastní půdě, a v Polsku existovalo u nespokojených menšin podobné nepřátelství vůči státnímu národu i mezi nimi samými.

Na první pohled vypadaly tyto potíže v místě starých evropských problémů jako malicherné nacionalistické hádky bez jakéhokoli důsledku pro politické osudy Evropy. Přesto se v těchto končinách a v důsledku likvidace dvou mnohonárodních států předválečné Evropy, Ruska a Rakouska-Uherska, vynořily dvě skupiny obětí, jejichž utrpení se v období mezi válkami lišilo od utrpení všech ostatních; byly na tom hůře než vyvlastněné střední třídy, nezaměstnaní, drobní *rentiers*, důchodci, které události zbavily sociálního statusu, možnosti pracovat a práva držet vlastnictví: ztratily ta práva, o nichž se myslelo, že jsou nezcizitelná, a jež byla i takto definována, totiž práva člověka. Lidé bez státní příslušnosti a lidé menšin, právem označovaní za „vlastní bratrance“,¹ neměli žádnou vládu, která by je reprezentovala a chránila, a proto byli nuceni žít buď pod zákonem o výjimce menšinových smluv, který všechny vlády (kromě Československa) podepsaly nedobrovolně a nikdy neuznaly jako zákon, nebo v podmínkách úplné bezzákonnosti.

S objevením se menšin ve východní a jižní Evropě a s lidmi bez státní příslušnosti, vehnanými do střední a západní Evropy, byl do poválečné Evropy uveden zcela nový rozkladný prvek. Odnárodňování se stalo mocnou zbraní totalitní politiky, a zcela zásadní neschopnost evropských národních států zaručit lidská práva těm, kdo ztratili práva zaručovaná příslušností k národnímu státu, umožnila perzekvujícím vládám, aby vnutily svá hodnotová měřítka i svým oponentům. Ti, které si pronásledovatel vyčlenil jako spodinu společnosti – Židé, trockisté atd. –, byli také všude jako spodina společnosti přijímáni; ti, které perzekuce nazvala nežádoucími, se stali *indésirables* Evropy. Oficiální noviny SS, *Schwarze Korps*, v roce 1938 výslovně tvrdily, že nejsou-li země okolního světa ještě přesvědčeny, že Židé jsou spodinou společnosti, brzy budou, až neidentifikovatelní žebráci, bez státní příslušnosti, peněz a pasů, překročí jejich hranice.² A je pravda, že takováto propagan-

¹ S. L. Childs, *Refugees – a Permanent Problem in International Organization*, in: *War is not Inevitable. Problem of Peace*. Řada 13, London 1938, International Labor Office.

² Počáteční pronásledování německých Židů nacisty je třeba považovat spíše za pokus o rozšíření antisemitismu mezi „ty národy, které jsou Židům přátelsky nakloněny, především západní demokracie“, než za snahu zbavit se Židů. Oběžník ministerstva zahraničních věcí všem německým úřadům v cizině krátce po listopadových pogromech v roce 1938 tvrdil: „Emigrační pohyb asi

da skutečnými událostmi fungovala lépe než Goebbelsova rétorika, nejen proto, že etablovala Židy jako spodinu společnosti, ale i proto, že sloužila jako praktická demonstrace cynických tvrzení totalitních hnutí, že nic takového jako nezcizitelná lidská práva neexistuje a že ujišťování o opaku ze strany demokracií je pouze předsudkem, pokrytectvím a zbabělostí tváří v tvář kruté majestátnosti nového světa. Samotný slovní obrat „lidská práva“ se pro všechny zainteresované – oběti, pronásledovatele i diváky – stal důkazem beznadějného idealismu nebo nemotorného a slaboduchého pokrytectví.

1. „Národ menšin“ a lidé bez státní příslušnosti

Moderní mocenské poměry, které s výjimkou obřích států dělají ze suverenity národního státu frašku, vznik imperialismu a konečně pan-hnutí podkopaly stabilitu evropského systému národních států zvnějšku. Nicméně ani jeden z těchto faktorů nevznikl přímo z tradice a institucí národních států samých. Jejich vnitřní rozklad začal až po první světové válce, kdy se objevily menšiny vytvořené mírovými smlouvami a neustále rostl pohyb utečenců jakožto důsledek revolucí.

Neadekvátnost mírových smluv se často vysvětlovala skutečností, že mírotvorci patřili ke generaci formované zkušenostmi předválečného období, takže si nikdy plně neuvědomili plný dopad války, jejíž konec měli zpečetit uzavřením míru. Nejlepším důkazem toho je jejich pokus regulovat národnostní problém v jižní a východní Evropě založením národních států a zavedením menšinových smluv. Jestliže promyšlenost tohoto rozhodnutí zůstat opět i v tomto případě u oné formy vlády, která se ani v zemích se starou a ustálenou národní tradicí neuměla vypořádat s novými problémy světové politiky, byla nyní zpochybňována, o to pochybnější bylo, zda tuto formu vlády lze importovat do oblasti, která postrádá

jen 100 000 Židů již stačil k tomu, aby vzbudil zájem mnoha zemí o židovské nebezpečí... Německo má velký zájem na zachování rozptýlenosti židovstva... přiliv Židů do všech částí světa vyvolává u domácího obyvatelstva opozici a tím vytváří nejlepší propagandu pro německou židovskou politiku... Čím chudší je imigrující Žid, a tedy obtížnější pro zemi, jež ho absorbuje, tím silnější bude reakce této země.“ *Viz Nazi Conspiracy and Aggression*, Washington 1964, vyd. U.S. Government, VI, str. 87 nn.

přímo základní podmínky pro vznik národních států: homogenitu obyvatelstva a zakořeněnost v půdě. Avšak předpokládat, že národní státy mohou být založeny metodami mírových smluv, bylo prostě nesmyslné. Vskutku: „Jediný letmý pohled na demografickou mapu Evropy by měl člověku stačit, aby mu bylo jasné, že princip národního státu nelze zavést do východní Evropy.“³ Smlouvy shrnuly vždy mnoho různých etnik do jediného státu, v každém státu jedno z těchto etnik prohlásily za „státní národ“ a svěřily mu vládu za tichého předpokladu, že ostatní (jako Slováci v Československu nebo Chorvati a Slovinci v Jugoslávii) budou rovnocennými partnery ve vládě, což samozřejmě nebyli.⁴ Ze zbytku smlouvy vytvořily se stejnou libovůlí třetí skupinu národností, nazvanou „menšiny“, a přidaly tak k mnoha břemenům nových států i potíž s dodržováním zvláštních směrnic pro tuto část obyvatelstva.⁵ Výsledkem bylo, že ty národy, kterým státy přiznány nebyly, ať už to byly oficiální menšiny nebo jenom národnosti, považovaly smlouvy za hru, která náhodně jedněm udělila vládu a druhým poddanství. Na druhé straně nově vytvořené státy, kterým byl přislíben status národní suverenity rovnocenný se západními národy, pohlížely na menšinové smlouvy jako na otevřené porušení slibu a na diskriminaci, protože jimi byly vázány jenom nové státy, a nikoli třeba poražené Německo.

Matoucí mocenské vakuum vzešlé z rozpuštění dualistické monarchie a vysvobození Polska a baltských zemí z carského samodržaví nebylo jediným faktorem, který svedl státníky k tomuto katastrofálnímu experimentu. Mnohem silněji působilo, že se už nijak nedalo oddiskutovat oněch více než 100 milionů Evropanů, kteří nikdy nedosáhli stadia národní svobody a sebeurčení, ač na ně

³ K. Tramples, *Völkerbund und Völkerfreiheit*, in: *Süddeutsche Monatshefte*, roč. 26, červenec 1929.

⁴ Boj Slováků proti „české“ vládě v Praze skončil nezávislostí Slovenska podporovanou Hitlerem; jugoslávská ústava z roku 1921 byla „přijata“ parlamentem proti hlasům všech chorvatských a slovinských zástupců. Dobrý přehled jugoslávských dějin mezi dvěma válkami viz *Propyläen Weltgeschichte. Das Zeitalter des Imperialismus*, 1933, sv. 10, str. 471 nn.

⁵ Mussolini měl zcela pravdu, když po mnichovské krizi napsal: „Jestliže se dnes Československo nachází v čemsi, co lze nejspíš považovat za „delikátní situaci“, je to proto, že není pouze Československem, ale Česko-německo-polsko-maďarsko-rusínsko-rumunsko-slovenskem...“ Citováno podle H. Ripky, *Munich: Before and After*, London 1939, str. 117.

již aspirovaly koloniální národy, kterým bylo dokonce nabízeno. Pravdou ovšem bylo, že touž úlohu utlačované, dějinně trpící skupiny, jejíž emancipace byla otázkou života a smrti celého evropského společenského systému, hrál v západní a střední Evropě proletariát, zatímco na východě „národy bez dějin“.⁶ Národně osvobozenická hnutí na východě byla v mnohém stejně revoluční jako dělnická hnutí na západě; obojí hnutí reprezentovala „nedějinné“ vrstvy evropského obyvatelstva a snažila se zajistit jim uznání i účast na veřejných záležitostech. Protože cílem bylo uchovat evropský status quo, zdálo se vskutku nevyhnutelné poskytnout všem evropským národům národní sebeurčení a svrchovanost; alternativní možností by bylo bývalo odsoudit je nemilosrdně k statusu koloniálních národů (k něčemu, co pan-hnutí vždycky plánovala) a zavést koloniální metody do evropských záležitostí.⁷

Vtip je samozřejmě v tom, že evropský status quo uchován být nemohl a že až po pádu posledních zbytků evropské autokracie se stalo zřejmým, že Evropě dosud vládl systém, který nikdy nevzal v úvahu potřeby či nikdy neodpověděl na potřeby přinejmenším 25 procent její populace. Avšak toto zlo nebylo vyléčeno založením nástupnických států, protože kolem 30 procent z jejich zhruba 100 milionů obyvatel bylo oficiálně uznáno za výjimky, které se musí speciálně chránit menšinovými smlouvami. Tato cifra navíc v žádném případě nevypovídá o všem; naznačuje pouze rozdíl

⁶ Tento termín byl poprvé ražen O. Bauerem, *Die Nationalitätenfrage und die österreichische Sozialdemokratie*, Wien 1907.

Historické vědomí hrálo velkou roli při utváření národního vědomí. Emancipace národů od dynastické vlády a panství mezinárodní aristokracie byla doprovázena emancipací literatury od „mezinárodního“ jazyka učenců (nejprve latiny a později francouzštiny) a růstem národních jazyků z lidové mateřštiny. Zdálo se, že národnosti, jejichž jazyk je způsobilý pro literaturu, dosáhly národní zralosti *per definitionem*. Osvobozovací hnutí východoevropských národností proto začalo jakýmsi filologickým obrozením (jeho výsledky byly někdy groteskní a někdy velmi plodné), jehož politickou funkcí bylo dokázat, že národ, který má vlastní literaturu a dějiny, má právo na národní svrchovanost.

⁷ Samozřejmě to nebyla vždycky jasná alternativa. Nikdo se neobtěžoval natolik, aby odhalil charakteristické podobnosti mezi vykořisťováním kolonií a menšin. Jenom J. Robinson, *Staatsbürgerliche und wirtschaftliche Gleichberechtigung*, in: *Süddeutsche Monatshefte*, roč. 26, červenec 1929, mimochodem poznamenává: „Objevil se zvláštní hospodářský protekcionismus, namířený ne proti jiným zemím, ale proti určitým skupinám obyvatelstva. Určité metody koloniálního vykořisťování bylo možné překvapivě pozorovat ve střední Evropě.“

mezi národy se svou vlastní vládou a národy, které byly údajně příliš malé a příliš rozptýlené na to, než aby jim byl přiznán plný národní ráz. Menšinové smlouvy se vztahovaly jenom na národnosti, které byly dost početné alespoň ve dvou nástupnických státech, ale nebraly v úvahu všechny ostatní národnosti, které neměly svou vlastní vládu, takže v některých nástupnických státech tvořily nacionálně frustrované národy 50 procent celkového obyvatelstva.⁸ Nejhorším faktorem v této situaci nebylo ani tak to, že se stalo samozřejmostí, že národnosti byly neloajální vůči svým vnuceným vládám a vlády co nejúčinněji utiskovaly své národnosti, nýbrž to, že nacionálně frustrované obyvatelstvo bylo pevně přesvědčeno – jako kdokoli jiný –, že právě svobody, pravé emancipace a pravé obecné svrchovanosti lze nabýt jen s plnou národní emancipací, že lidé bez své národní vlády jsou zbaveni lidských práv. Toto přesvědčení, které se samo mohlo zakládat na skutečnosti, že Francouzská revoluce spojila deklaraci práv člověka s národní svrchovaností, bylo podporováno samotnými menšinovými smlouvami, které nepověřily vlády ochranou různých národností, ale pověřily Společnost národů, aby chránila práva těch, kdo byli z důvodů územního vypořádání ponecháni bez svých národních států.

Ne že by menšiny důvěřovaly Společnosti národů nějak víc, než důvěřovaly státnímu národu. Společnost národů byla nakonec složená z národních státníků, a ti nemohli nesympatizovat s nešťastnými novými vládami, jimž překáželo a ze zásady oponovalo asi 25 až 50 procent jejich obyvatel. Proto byli tvůrci menšinových smluv brzy nuceni vyložit své skutečné záměry přesněji a uvést „povinnosti“, jež mají menšiny vůči novým státům;⁹ nyní se proje-

⁸ Odhadovalo se, že před rokem 1914 nebyly naplněny národní touhy asi 100 milionů lidí. Viz Ch. K. Webster, *Minorities: History*, in: *Encyclopedia Britannica*, 1929. Obyvatelstvo menšin se odhadovalo přibližně na 25 až 30 milionů. P. de Azcarate, *Minorities: League of Nations*, tamt. Skutečná situace v Československu a Jugoslávii byla mnohem horší. V Československu tvořil český „státní národ“ se 7 200 000 asi 50 procent obyvatelstva a v Jugoslávii tvořilo 5 000 000 Srbů jenom 42 procent z celkového počtu. Viz W. Winkler, *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*, Wien 1931; O. Jungmann, *National Minorities in Europe*, 1932. Nepatrně odlišná čísla uvádí K. Tramples, cit. d.

⁹ P. de Azcarate, cit. d.: „Smlouvy neobsahují klauzule týkající se ‚povinností‘ menšin vůči státům, jejichž jsou součástí. Přesto třetí řádné shromáždění Společnosti roku 1922... přijalo... rezoluce týkající se ‚povinností menšin‘...“

вило, že smlouvy byly chápány pouze jako bezbolestná a humánní metoda asimilace, a tato interpretace menšiny přirozeně rozzuřila.¹⁰ Avšak nic jiného se v rámci systému svrchovaných národních států nedalo očekávat; kdyby menšinové smlouvy byly bývaly zamýšleny jako něco víc než jen dočasný lék na chaotickou situaci, bylo by jejich mlčky předpokládané omezení národní svrchovanosti zasáhlo národní svrchovanost starších evropských mocností. Představitelé velkých národů věděli až příliš dobře, že menšiny uvnitř národního státu se musí dříve či později buď asimilovat nebo zlikvidovat. A nezáleželo na tom, zda byli vedeni humanitářskými zřeteli ve snaze chránit odštěpenecké národnosti před pronásledováním, nebo zda je politické zřetely vedly k tomu, aby se postavili proti bilaterálním smlouvám mezi zainteresovanými státy a zeměmi, v nichž jejich menšiny měly většinu (nakonec byli Němci nejsilnější ze všech oficiálně uznaných menšin, jak co do počtu, tak co do hospodářského postavení); nebyli ochotni ani schopni vyvrátit zákony, podle nichž existuje národní stát.¹¹

Ani Společnost národů ani menšinové smlouvy by byly nově založeným státům nezabránily více či méně násilně své menšiny asimilovat. Nejsilnějším faktorem proti asimilaci byla početní i kulturní slabost takzvaných státních národů. Ruská či židovská menšina v Polsku nepocitovaly polskou kulturu jako nadřazenou jejich vlastní kultuře a ani na ně neudělala zvláštní dojem skutečnost, že Poláci tvořili zhruba 60 procent obyvatelstva Polska.

¹⁰ Nejotevřenější byli v tomto ohledu delegáti francouzští a britští. Aristide Briand řekl: „Procesem, o nějž bychom měli usilovat, není zmizení těchto menšin, ale jakási asimilace...“ A Sir Austen Chamberlain, britský zástupce, dokonce tvrdil, že „cílem menšinových smluv [je]... zajistit onu míru ochrany a spravedlnosti, která by je postupně připravila na to, že splynou s národním společenstvím, k němuž patří“. C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, London 1934, str. 276, 277.

¹¹ Pravda je, že někteří čeští státníci, nejliberálnější a nejdemokratičtější z vůdců národních hnutí, kdysi snili o tom, že udělají z Československé republiky jakési Švýcarsko. Důvod, proč se ani Beneš nikdy vážně nepokusil takto vyřešit své unavné národnostní problémy, byl ten, že Švýcarsko není modelem, který lze napodobit, ale spíše obzvláště šťastnou výjimkou, která dokazuje jinak zavedené pravidlo. Nově založené státy se necitily dost bezpečně na to, aby se vzdaly centralizovaného státního aparátu, a nemohly vytvořit přes noc ony malé samosprávné útvary komun a kantonů, na jejichž velmi rozsáhlých pravomocích je švýcarský systém federace založen.

Zahořklé národnosti, naprosto přehlížející Společnost národů, se brzy rozhodly vzít věci do vlastních rukou. Spolčily se ve spolek menšin, který byl v nejednom ohledu pozoruhodný. Popíral samotnou ideu stojící v pozadí smluv Společnosti národů tím, že se oficiálně nazval „Spolkem organizovaných národních skupin v evropských státech“, čímž anuloval velkou námahu vynaloženou během mírových jednání na to, aby se obešlo neblahé slovo „národní“.¹² Důležitým důsledkem toho bylo, že se spojily všechny „národnosti“ a ne pouze „menšiny“ a že „národ menšin“ vzrostl svým počtem tak významně, že sloučené národnosti v nástupnických státech početně převýšily státní národy. Avšak „Spolek národních skupin“ zasadil rozhodující ránu smlouvám Společnosti ještě jiným způsobem. Jedním z nejvíce matoucích aspektů východoevropského národnostního problému (více matoucím než malá velikost a velký počet zahrnutých národů či „oblast se smíšeným obyvatelstvem“¹³) byl meziregionální charakter národností, který z nich v případě, že kladly své národní zájmy nad zájmy vlád, pod něž takterá z nich příslušela, činil zřetelné ohrožení bezpečnosti dotyčných států.¹⁴ Smlouvy Společnosti národů se pokusily nevídat si tohoto meziregionálního charakteru menšin, a to tak, že uzavíraly samostatné smlouvy se všemi zeměmi, jako by za hranicemi příslušných států neexistovaly židovské nebo německé menšiny. „Spolek národních skupin“ se nejenom vyhnul územnímu principu Společnosti; byl přirozeně ovládan dvěma národnostmi, které byly zastoupeny ve všech nástupnických státech, a měly proto takové postavení, že mohly, jestliže chtěly, dát pocítit svůj vliv po celé východní a jižní Evropě. Těmito dvěma skupinami byli

¹² Wilson, který byl horoucím obhájcem toho, aby byla „menšinám poskytnuta rasová, náboženská a jazyková práva“, se zejména „obával toho, že se ‚národní práva‘ ukáží jako škodlivá, ježto v takto označených menšinových skupinách jakožto vydělených jednolitých útvech to vyvolá ‚sklon k žárливosti a útočení‘“. O. J. Janowsky, *The Jews and Minority Rights*, New York 1933, str. 351. C. A. Macartney, cit. d., str. 4, líčí tuto situaci i „prozíravou práci smíšeného zahraničního výboru“, který se namáhavě snažil vyhnout termínu „národní“.

¹³ Termín patří C. A. Macartneyovi, cit. d., na různých místech.

¹⁴ „Výsledkem mírové dohody bylo, že každý stát v oblasti se smíšeným obyvatelstvem... na sebe nyní pohlížel jako na národní stát. Fakta však byla proti nim... Ani jeden z těchto států nebyl ve skutečnosti jednonárodní, tak jako na druhé straně neexistoval ani jeden národ, jehož všichni členové by žili v jediném státě.“ C. A. Macartney, cit. d., str. 210.

Němci a Židé. Německé menšiny v Rumunsku a Československu se samozřejmě názorově shodovaly s německými menšinami v Polsku a Maďarsku, a nikdo nemohl očekávat, že například polští Židé zůstanou lhostejní k diskriminačním praktikám rumunské vlády. Jinými slovy, pravou členskou základnu Spolku neformovaly společné zájmy menšin jako takových, ale národní zájmy,¹⁵ a je-
nom harmonický vztah Židů a Němců (výmarská republika úspěšně sehrála roli zvláštního ochránce menšin) ji držel pohromadě. Proto když roku 1933 žádala židovská delegace, aby se protestovalo proti zacházení s Židy v třetí říši (tedy učinila krok, na který, přesně řečeno, neměla právo, protože němečtí Židé nebyli menšinou) a Němci vyhlásili svou solidaritu s Německem a byli podpořeni většinou (antisemitismus dozrál ve všech nástupnických státech), upadl Spolek do naprosté bezvýznamnosti poté, co ho židovská delegace navždy opustila.

Skutečný význam menšinových smluv nespočívá v jejich praktické aplikaci, ale ve faktu, že byly garantovány mezinárodním útvarem, Společností národů. Menšiny existovaly už dříve;¹⁶ avšak menšina jakožto stálá instituce, dále uznání, že miliony lidí žijí mimo obvyklou legální ochranu a potřebují dodatečnou garanci svých elementárních práv od nějakého vnějšího útvaru, i předpoklad, že tento stav věcí není dočasný, ale že dané smlouvy jsou nutné proto, aby ustavily trvalý *modus vivendi* – to vše, rozhodně v takovémto rozsahu, bylo v evropských dějinách něčím novým.

¹⁵ V roce 1933 předseda Spolku výslovně zdůraznil: „Jedno je jisté: na svých kongresech se nesetkáváme pouze jako příslušníci abstraktních menšin; každý z nás patří tělem a duší ke specifickému národu, vlastnímu národu, a cítí se svázán s osudem tohoto národa v dobrém i ve zlém. V důsledku toho tu každý z nás stojí, mohu-li to tak říci, jakožto plnokrevný Němec nebo plnokrevný Žid, jakožto plnokrevný Maďar nebo plnokrevný Ukrajinec.“ Viz *Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas*, 1933, str. 8.

¹⁶ První menšiny vznikly, když protestantský princip svobody svědomí potlačil princip *cuius regio eius religio*. Vídeňský kongres z roku 1815 již učinil kroky k zabezpečení určitých práv polského obyvatelstva v Rusku, Prusku a Rakousku, práv, která určitě nebyla pouze „náboženská“; přesto je příznačné, že všechny pozdější smlouvy – protokol zajišťující v roce 1830 nezávislost Řecka, protokol zajišťující v roce 1856 nezávislost Moldávie a Valašska i Berlínský kongres z roku 1878 zabývající se Rumunskem – mluví o „náboženských“ a nikoli „národních“ menšinách, jimž byla udělena „občanská“, ale nikoli „politická“ práva.

Menšinové smlouvy otevřeně říkaly to, co až do té doby fungující systém národních států jenom mlčky předpokládal, totiž že jenom příslušníci států mohou být občany, že jenom lidé téhož národního původu se mohou těšit plné ochraně legálních institucí, že osoby odlišné národnosti potřebují nějaký zákon o výjimce, dokud či pokud se úplně neasimilují a nedistancují od svého původu. Státníci ze zemí bez závazků k menšinám mluvili ve svých projevech vysvětlujících dané smlouvy Společnosti ještě otevřeněji: pokládali za samozřejmé, že zákon země nemůže být odpovědný za osoby, jež trvají na odlišné národnosti.¹⁷ Tím připustili – a s nárůstem lidí bez státní příslušnosti rychle dostali příležitost, aby to dokázali i prakticky –, že přeměna státu z nástroje zákona v nástroj národa byla dokonána; národ dobyl stát, národní zájem měl přednost před zákonem dávno předtím, než Hitler mohl vyhlásit „správné je to, co je dobré pro německý národ“. Zde opět byl jazyk lůzy jenom jazykem veřejného mínění, očištěným od pokrytectví a zábran.

Nebezpečí tohoto vývoje určitě tkvělo od začátku ve struktuře národního státu. Ale pokud ustavení národních států spadalo vjedno s ustavením konstituční vlády, tyto státy vždy reprezentovaly vládu zákona oproti vládě libovolné správy a despotismu a byly na ní založeny. Takže když se zhroutila vratká rovnováha mezi národem a státem, mezi národním zájmem a legálními institucemi, udál se rozklad této formy vlády a organizace národů s děsivou rychlostí. Její dezintegrace začala, což je dost zvláštní, přesně ve chvíli, kdy právo na národní sebeurčení bylo uznáno pro celou Evropu a kdy jeho základní přesvědčení, nadvláda vůle národa nad všemi legálními a „abstraktními“ institucemi, bylo všeobecně akceptováno.

V době menšinových smluv mohlo být, a také bylo, argumentováno v jejich prospěch, jaksi na jejich omluvu, tím, že starší národy se těší ústavám, které jsou implicitně či explicitně (jako v případě Francie, *nation par excellence*) založeny na právech člověka, že i pokud jsou uvnitř jejich hranic jiné národnosti, není pro ně žádné

¹⁷ De Mello Franco, zástupce Brazílie v Radě Společnosti národů, vyjádřil problém velmi jasně: „Zdá se mi zřejmé, že ty, kdo koncipovali tento systém ochrany, ve snu nenapadlo, že uvnitř určitých států vytvoří skupinu obyvatel, kteří na sebe budou pohlížet jako na trvalé cizince v celkovém uspořádání země.“ C. A. Macartney, cit. d., str. 277.

ho dodatečného zákona zapotřebí, a že jen v nově založených nástupnických státech je dočasné zdůraznění lidských práv nutné jakožto kompromis a výjimka.¹⁸ Příchod lidí bez státní příslušnosti s touto iluzí skoncoval.

Menšiny byly bez státní příslušnosti jenom napolo; *de iure* patřily k nějakému politickému útvaru, i když potřebovaly dodatečnou ochranu ve formě speciálních smluv a záruk; některá druhotná práva, jako právo mluvit svým vlastním jazykem a pobývat ve svém vlastním kulturním a sociálním prostředí, byla ohrožena a byla polovičatě chráněna nějakým vnějším politickým útvarem; ale jiná, elementárnější práva, jako právo na pobyt a na práci, nebyla chráněna vůbec nijak. Tvůrci menšinových smluv nepředvídali možnost přestěhování obyvatelstva ve velkém nebo problém lidí, kteří se stali „nevypověditelnými“, protože na zeměkouli neexistovala země, v níž by se mohli těšit právu na pobyt. Na menšiny se stále ještě dalo pohlížet jako na výjimečný fenomén, typický pro určitá území, která se odchylovala od normy. Tento argument byl vždycky svůdný, protože se nedotýkal samotného systému; svým způsobem přežil druhou světovou válku: její mírotvorci, přesvědčení o praktické nepoužitelnosti menšinových smluv, začali co nejvíce národnosti „repatriovat“ ve snaze roztřídit „oblast se smíšeným obyvatelstvem“.¹⁹ A tento pokus o repatriaci, provedený ve velkém měřítku, nebyl přímým výsledkem katastrofálních zkušeností, jež byly následkem menšinových smluv; spíše se doufalo, že takovýto krok konečně vyřeší problém, který se v předcházejících desetiletích stále více rozrůstal a pro který prostě

¹⁸ „Režim na ochranu menšin byl navržen, aby poskytl lék v případech, kdy jakékoli územní řešení bylo z hlediska národnostního nevyhnutelně nedokonalé.“ J. Roucek, *The Minority Principle as a Problem of Political Science*, Praha 1928, str. 29. Potíž byla v tom, že nedokonalost územního řešení byla tím základním nedostatkem nejenom v řešení problému menšin, nýbrž i v ustavení nástupnických států samých, protože v této oblasti neexistovalo žádné území, na které by si nemohlo dělat nárok několik národností.

¹⁹ Téměř symbolický doklad této mentální proměny lze najít ve výrociích Edvarda Beneše, prezidenta Československa, jediné země, která se po první světové válce ochotně podrobila závazkům menšinových smluv. Krátce po vypuknutí druhé světové války začal Beneš podporovat princip přestěhování obyvatelstva, což nakonec vedlo k vyhnání německé menšiny a k připojení další skupiny k rostoucí masě vysídlenců. O Benešově stanovisku viz O. I. Janowsky, *Nationalities and National Minorities*, New York 1945, str. 136 nn.

neexistoval mezinárodně uznaný a přijatý postup – problém lidí bez státní příslušnosti.

Status bez státní příslušnosti, tento nejnovější masový fenomén současných dějin, a existence nového, stále rostoucího národa sestávajícího z osob bez státní příslušnosti, této nejsymptomatictější skupiny současné politiky, byly jevy ve skutečnosti mnohem nepoddajnější a v důsledcích mnohem dalekosáhlejší.²⁰ Jejich existenci lze sotva přičítat jenom jednomu faktoru, ale uvažujeme-li o různých skupinách lidí bez státní příslušnosti, ukazuje se, že každá politická událost od konce první světové války nevyhnutelně připojila novou skupinu lidí k těm, kdo žili mimo meze zákona, zatímco u žádné z těchto skupin, ať už se původní situace měnila jakkoli, se nikdy nepodařilo jejich postavení opět normalizovat.²¹

²⁰ „Problém statusu bez státní příslušnosti začal být nápadný po první světové válce. Před válkou měly některé země, zejména Spojené státy, předpisy podle nichž bylo možné zrušit naturalizaci v těch případech, kdy naturalizovaná osoba přestala zachovávat upřímnou oddanost ke své druhé vlasti. Osoba takto denaturalizovaná pozbyla státní příslušnosti. Během války hlavní evropské státy zjistily, že musí pozměnit své zákony o národnosti tak, aby mohly zrušit naturalizaci.“ J. H. Simpson, *The Refugee Problem*, Institute of International Affairs, Oxford 1939, str. 231. Třída osob bez státní příslušnosti vytvořená zrušením naturalizace byla velmi malá; vytvořila nicméně snadno použitelný precedens, takže v meziválečném období byli naturalizovaní občané zpravidla první vrstvou obyvatelstva, která pozbyla státní příslušnosti. Po hromadném rušení naturalizací, jaké například zavedlo nacistické Německo roku 1933 proti všem naturalizovaným Němcům židovského původu, obvykle následovalo v analogických skupinách obyvatelstva zbavování státní příslušnosti občanů rodilých a zavedení zákonů, které umožňovaly denaturalizaci pouhým dekretem, jako tomu například bylo v Belgii a dalších západních demokraciích ve třicátých letech, kde zavádění takovýchto zákonů obvykle předcházela skutečná hromadná denaturalizace; dobrým příkladem je praktický postup řecké vlády vůči arménským uprchlíkům: z 45 000 jich bylo 1000 naturalizováno v letech 1923 až 1928. Po roce 1928 byl zákon, podle něhož by byli bývali naturalizováni všichni uprchlíci ve stáří do dvaceti dvou let, suspendován, a roku 1936 zrušila všechny naturalizace vláda. Viz J. H. Simpson, cit. d., str. 41.

²¹ Dvacet pět let poté, co sovětský režim odmítl mít cokoli společného s jedním a půl milionem Rusů, se odhadovalo, že alespoň 350 000 až 450 000 je jich stále bez státní příslušnosti – což je děsivé procento, uvážíme-li, že od počátečního útěku uběhla celá generace, že značná část odešla za moře a jiná velká část získala občanství v různých zemích díky sňatku. Viz J. H. Simpson, cit. d., str. 559; E. M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe*, Montreal 1943; W. N. Hadsel, *Can Europe's Refugees Find New Homes?*, in: *Foreign Policy Reports*, srpen 1943, roč. X, č. 10.

Stále ještě mezi nimi nacházíme nejstarší skupinu lidí bez státní příslušnosti, ony *Heimatslosen* vytvořené mírovými smlouvami roku 1919, rozpadem Rakouska-Uherska a ustavením baltských států. Někdy nebylo možné určit jejich skutečný původ, obzvláště když na konci války náhodou nebydleli ve svém rodném městě,²² někdy šlo místo jejich původu ve vřavě poválečných sporů tolikrát z ruky do ruky, že národnost jeho obyvatel se měnila rok od roku (jako ve Vilnu, které jednou jakýsi francouzský vládní úředník nazval *la capitale des apatrides*); častěji, než si lze představit, byli po první světové válce lidé raději bez státní příslušnosti, jen aby zůstali tam, kde byli, a vyhnuli se deportaci do „vlasti“, kde by byli cizinci (jako v případě mnoha polských a rumunských Židů ve Francii a Německu, za milostivé pomoci antisemitského postoje jejich vlastních konzulátů).

Tomuto *apatride*, který byl sám o sobě bezvýznamný, zjevně prostě jen produkt nějakého právního vrtochu, se dostalo opožděné pozornosti a stálého zřetele, když ve svém právním statusu splynul s poválečnými uprchlíky, které z jejich zemí vyhnaly revoluce a promptně zbavily státní příslušnosti domácí vítězné vlády. Do této skupiny patří – v chronologickém pořadí – miliony Rusů, statisíce Arménů, tisíce Maďarů, statisíce Němců a přes půl milionu Španělů – vypočítáváme-li jenom ty nejdůležitější skupiny. Chování jejich vlád se dnes může jevit jako přirozený důsledek občanské války; ale v té době bylo masové zbavování státní příslušnosti něčím zcela novým a nepředvídaným. Předpokládalo státní strukturu, která, nebyla-li ještě plně totalitní, přinejmenším netolerovala žádnou opozici a raději ztratila své občany, než aby trpěla lidi s odlišnými názory. Navíc odhalilo to, co zůstávalo skryto po celou dobu historického trvání národní suverenity, totiž že nároky suverenity sousedních zemí se mohou dostat do smrtelného konfliktu

Pravda je, že Spojené státy přiznávaly imigrantům bez státní příslušnosti naprosto rovnocenné postavení s ostatními cizinci, ale to bylo možné jenom proto, že tato země imigrace *par excellence* vždy považovala nové příchozí za své budoucí občany, bez ohledu na jejich dřívější vazby vůči národům či státům.

²² *American Friends Service Bulletin* (General Relief Bulletin, březen 1943) otiskuje zmatenou zprávu jednoho ze svých pracovníků v terénu ve Španělsku, který se setkal s problémem „muže, jenž se narodil v Berlíně, v Německu, je však polského původu kvůli svým polským rodičům, a proto je... člověkem bez státní příslušnosti, ale dělá si nárok na ukrajinskou národnost, a požádala o něho ruská vláda kvůli repatriaci a službě v Rudé armádě“.

nejen v krajním případě války, ale i v míru. Nyní se ozřejmilo, že plná národní svrchovanost je možná, jen pokud existují pravidla mezinárodní kurtoazie mezi evropskými suverénními státy; neboť právě tento duch neorganizované solidarity a dorozumění bránil kterékoli vládě uplatnit její plnou suverénní moc. Ve sféře mezinárodního práva vždy teoreticky platilo, že v ničem není suverenita úplnější než v otázkách „emigrace, naturalizace, státní příslušnosti a vypovězení“;²³ vtip je však v tom, že praktické ohledy a mlčky uznávané společné zájmy národní suverenity až do nástupu totalitních režimů omezovaly. Člověk je téměř v pokušení odhadovat míru totalitní infekce podle rozsahu, v jakém příslušné vlády užívají svého svrchovaného práva na zbavení státní příslušnosti (a bylo by pak velmi zajímavé zjištění, že Mussoliniho Itálie zacházela tímto způsobem se svými uprchlíky spíše zdráhavě).²⁴ Ale současně by měl člověk mít na paměti, že na kontinentu stěží zbyla země, která by mezi oběma válkami nebyla schválila nějaké nové legislativní opatření, které – i když tohoto práva třeba nevyužívala ve velkém rozsahu – bylo vždy formulováno tak, aby kdykoli dávalo možnost zbavit se v příhodném okamžiku velkého počtu obyvatel.²⁵ Žádný paradox současné politiky není naplněn šířavou

²³ L. Preuss, *La Dénationalisation imposée pour des motifs politiques*, in: *Revue Internationale Française du Droit des Gens*, 1937, roč. IV, č. 1, 2, 5.

²⁴ Italský zákon z roku 1926 proti „nezákonné emigraci“ dával tušit, jak se zdálo, opatření ke zbavení antifašistických uprchlíků státní příslušnosti; nicméně po roce 1929 bylo od politiky zbavování státní příslušnosti upuštěno a byly zaváděny fašistické organizace v zahraničí. Ze 40 000 příslušníků Unione Popolare Italiana ve Francii bylo přinejmenším 10 000 opravdu antifašistických uprchlíků, ale jenom 3 000 jich bylo bez pasu. Viz J. H. Simpson, cit. d., str. 122 nn.

²⁵ Prvním zákonem tohoto typu bylo francouzské válečné opatření z roku 1915, které se týkalo jenom naturalizovaných občanů nepřátelského původu, kteří si ponechali svou původní národnost; Portugalsko šlo v roce 1916 mnohem dále svým dekretem, který automaticky denaturalizoval všechny osoby narozené z německého otce. Belgie vydala v roce 1922 zákon, který rušil naturalizaci osob, jež se dopustily protinárodních činů během války, a znovu ho potvrdila novým dekretem roku 1934, který typicky nejasným způsobem té doby mluvil o osobách „*manquant gravement à leurs devoirs de citoyen belge*“. V Itálii mohly být od roku 1926 denaturalizovány všechny osoby, které nebyly „hodny italského občanství“ nebo ohrožovaly veřejný pořádek. Egypt v roce 1926 a Turecko v roce 1928 vydaly zákony, podle nichž mohli být denaturalizováni lidé, kteří byli hrozbou společenskému řádu. Francie hrozila denaturalizací těm svým novým občanům, kteří se dopustili činů odporujících zájmům Francie (1927). Rakousko mohlo od roku 1933 zbavit rakouské státní přísluš-

ironií více než diskrepance mezi snahami idealistů, kteří to myslí dobře a tvrdošíjně trvají na tom, aby za „nezcizitelná“ byla považována ta práva, jímž se těší jenom občané nejvyspělejších a nejcivilizovanějších zemí, a situaci samotných lidí zbavených práv. Jejich situace se horšila se stejnou tvrdošíjnou vytrvalostí, až se nakonec internační tábor – před druhou světovou válkou spíše výjimka než pravidlo pro lidi bez státní příslušnosti – stal rutinním řešením problému domova „vysídlenců“.

Dokonce i označení užívaná pro lidi bez státní příslušnosti se zhoršila. Termín „bez státní příslušnosti“ alespoň uznával fakt, že tyto osoby ztratily ochranu své vlády a potřebují mezinárodní dohody k zabezpečení svého právního statusu. Poválečný termín „vysídlenci“ byl vymyšlen během války s výslovným záměrem jednou provždy zlikvidovat status bez státní příslušnosti tím, že se bude ignorovat jeho existence. Neuznání statusu bez státní příslušnosti vždy znamená repatriaci, tj. deportaci do země původu dotyčného člověka, která buď odmítá uznat možného repatrianta za svého občana, nebo ho chce naopak naléhavě zpět, aby ho potrestala. Protože netotalitní země navzdory svým špatným úmyslům, vyvolaným ovzduším války, všeobecně uhnuly od hromadných repatriací, množství lidí bez státní příslušnosti – dvanáct let po ukončení války – je větší než kdy předtím. Rozhodnutí státníků řešit problém statusu bez státní příslušnosti jeho ignorováním se dále ukazuje v nedostatku jakýchkoli spolehlivých statistik k tomuto předmětu. Nicméně toto je dobře známo: zatímco existuje jeden milion „uznaných“ lidí bez státní příslušnosti, přes deset milionů je takzvaných *de facto* bez státní příslušnosti; a zatímco poměrně neškodný problémem oněch *de iure* bez státní příslušnosti přijde příležitostně na

nosti kteréhokoli svého občana, jenž v zahraničí napomáhal nějaké činnosti nepřátelské Rakousku nebo se jí účastnil. Konečně Německo věrně napodobilo v roce 1933 různé ruské dekrety týkající se státní příslušnosti, vydávané od roku 1921, svým prohlášením, že všechny osoby „bydlící v zahraničí“ mohou být kdykoli zbaveny německé státní příslušnosti.

^{25a} Citace pochází z příkazu Hauptsturmführera Danneckera z 10. března 1943, který se týká „deportace 5 000 Židů z Francie, kvóty pro rok 1942“. Dokument (fotokopie v Centre de Documentation Juive v Paříži) je součástí *Norimberské dokumenty*, č. RF 1216. Stejně přípravy se dělaly i pro bulharské Židy. Srv. tamt. významné memorandum L. R. Wagnera, z 3. dubna 1943, dokument NG 4180.

pořad na mezinárodních konferencích, o jádru statusu bez státní příslušnosti, které je totožné s otázkou uprchlíků, se prostě nehovoří. Co horšího, počet těch, kdo se mohou stát lidmi bez státní příslušnosti, neustále roste. Před poslední válkou jenom totalitní či polototalitní diktatury sáhly ke zbrani denaturalizace u těch, kdo byli rodilí občané; dnes jsme dosáhli okamžiku, kdy i svobodné demokracie, jako například Spojené státy, vážně uvažují o tom, že zbaví občanství rodilé Američany, kteří jsou komunisté. Neblahým aspektem těchto opatření je, že se o nich uvažuje se vši nevinnou prostotou. A přece stačí si jenom vzpomenout na onu mimořádnou péči, s jakou nacisté trvali na tom, že všichni Židé neněmecké národnosti „mají být zbaveni občanství buď před deportací nebo alespoň v den deportace“^{25a} (pro německé Židy nebylo takového výnosu zapotřebí, protože v třetí říši existoval zákon, podle něhož všichni Židé, kteří opustili území – samozřejmě včetně těch, kteří byli deportováni do nějakého tábora v Polsku –, automaticky ztráceli občanství), abychom si uvědomili pravý dosah statusu bez státní příslušnosti.

První velkou škodou, kterou národním státům způsobil příchod statisíců lidí bez státní příslušnosti, bylo, že právo azylu, jediné právo, které kdy figurovalo jakožto symbol práv člověka ve sféře mezinárodních vztahů, bylo zrušeno. Jeho dlouhá a posvátná historie se datuje od samého počátku regulovaného politického života. Od starověku chránilo právo azylu jak uprchlíka, tak zemi, do níž utekl, před situacemi, v nichž jsou lidé nuceni stát se lidmi mimo zákon kvůli okolnostem, jež nemohou ovlivňovat. Bylo jediným moderním zbytkem středověkého principu, že *quid quid est in territorio est de territorio*, neboť ve všech ostatních případech měl moderní stát sklon ochraňovat své občany i za svými hranicemi a prostřednictvím oboustranných smluv zajistit, že zůstávají podřízeni zákonům své země. Ačkoli však ve světě organizovaném do národních států právo na azyl fungovalo dále a v jednotlivých případech i přežilo obě světové války, bylo pocíťováno jako anachronismus, který je v rozporu s mezinárodními právy států. Proto je nelze nalézt v psaném zákonu, v žádné ústavě nebo mezinárodní dohodě, a statut Společnosti národů se o něm nikdy ani nezmiňoval.²⁶

²⁶ S. L. Childs, cit. d., odsuzuje fakt, že statut Společnosti neobsahoval „žádné výsadní právo pro politické uprchlíky, žádnou útěchu pro emigranty“.

V tomto ohledu sdílí osud práv člověka, která se také nikdy nestala zákonem, ale vedla jakousi stínovou existenci jakožto apel v individuálních výjimečných případech, pro něž normální legální instituce nestačily.²⁷

Druhým velkým šokem, který evropský svět utrpěl s příchodem uprchlíků,²⁸ bylo uvědomění si, že není možné se jich zbavit ani je proměnit v rodilé příslušníky té země, kam se uchýlili. Od počátku se všichni shodli na tom, že existují jenom dva způsoby, jak daný problém řešit: repatriace, nebo naturalizace.²⁹ Když příklad první vlny Rusů a Arménů ukázal, že ani jeden z těchto způsobů nepřináší hmatatelné výsledky, země, kam uprchlíci utíkali, prostě odmítly ve všech pozdějších přílivech uprchlíků uznat jejich status bez státní příslušnosti, a tím učinily jejich situaci ještě neudržitelnější.

Nejnovější pokus Organizace spojených národů dosáhnout alespoň pro malou skupinu lidí bez státní příslušnosti – pro takzvané „*de iure* bez státní příslušnosti“ – zlepšení jejich právního statusu byl pouhým gestem: shromáždil totiž zástupce přinejmenším dvaceti států, ale s výslovným ujištěním, že z účasti na této konferenci nebudou vyplývat žádné závazky. I za těchto podmínek přitom zůstávalo krajně nejisté, zda konferenci bude možno svolat. Viz zpráva v *New York Times*, 17. října 1954, str. 9.

²⁷ Jedinými strážci práva na azyl bylo oněch několik společností, jejichž speciálním cílem byla ochrana lidských práv. Nejdůležitější z nich, Ligue des Droits de l'Homme, sponzorovaná Francouzi, s pobočkami ve všech demokratických evropských zemích, se chovala, jako by šlo stále pouze o záchranu jednotlivců pronásledovaných pro své politické přesvědčení a aktivity. Tento předpoklad, nesmyslný už v případě milionů ruských uprchlíků, se stal prostě absurdním pro Židy a Armény. Ligue nebyla ideologicky ani administrativně vybavena na to, aby se vypořádala s novými problémy. Protože nechtěla čelit nové situaci, uvízla ve funkcích, které mnohem lépe plnila kterákoli z mnoha charitativních agentur, jež si uprchlíci vybudovali sami s pomocí svých krajanů. Když se práva člověka stala předmětem obzvláště neúčinného organizování dobročinnosti, pojem lidských práv se přirozeně ještě více zdiskreditoval.

²⁸ Mnohé a různé snahy právně zjednodušit problém tím, že se jasně vyjádří rozdíl mezi osobou bez státní příslušnosti a uprchlíkem – např. tvrzením, „že status osoby bez státní příslušnosti je charakterizován faktem, že tato osoba nemá národnost, kdežto status uprchlíka je určen tím, že uprchlík ztratil diplomatickou ochranu“, J. H. Simpson, cit. d., str. 232 – vždy ztroskotaly vzhledem ke skutečnosti, že „z praktického hlediska jsou všichni uprchlíci bez státní příslušnosti“. J. H. Simpson, cit. d., str. 4.

²⁹ Nejironičtější formulaci tohoto obecného předpokladu pronesl R. Y. Jermings, *Some International Aspects of the Refugee Question*, in: *British Yearbook of International Law*, 1939: „Status uprchlíka není samozřejmě trvalý. Cílem je, aby se sám zbavil tohoto statusu co možná nejdříve, buď repatriací, nebo naturalizací v zemi, kam se uchýlil.“

ší.³⁰ Z hlediska příslušných vlád bylo dost pochopitelné, že Společnost národů stále upozorňovaly na to, „že [její] práce s uprchlíky musí skončit nanejvýš rychle“;³¹ měly mnoho důvodů se obávat, že ti, kdo byli vyhnáni ze staré trojice stát-národ-území, která stále tvořila základ evropského uspořádání a politické civilizace, tvoří jenom počátek rostoucího hnutí, jsou jenom prvním pramínkem vytékajícím z neustále se plnící nádrže. Bylo zřejmé a konference v Evian roku 1938 to uznala, že všichni němečtí a rakouští Židé jsou potenciálně bez státní příslušnosti; a bylo jen přirozené, že země menšin budou povzbuzeny příkladem Německa a použijí stejných metod k tomu, aby se zbavily některé ze svých menšinových populací.³² Největší riziko nesly z menšin Židé a Arméni a brzy mezi nimi byl nejvyšší podíl lidí bez státní příslušnosti; projevalo se však na nich také, že menšinové smlouvy nenabízejí nutně ochranu, ale mohou sloužit i jako nástroj k vyčlenění určitých skupin a posléze jejich vyhnání.

Téměř stejný strach jako tato nová nebezpečí objevující se v místech starých potíží Evropy naháněl i zcela nový typ chování všech evropských státních příslušníků v „ideologických“ bojích. Lidé byli nejen vyháněni ze země a zbavováni občanství, ale stále více

³⁰ Jenom Rusové, v každém ohledu aristokracie mezi lidmi bez státní příslušnosti, a Arméni, kteří se přizpůsobili ruskému statusu, byli vždy oficiálně uznáni jakožto „bez státní příslušnosti“, ocitli se pod ochranou Nanse-
nova úřadu Společnosti národů a dostali cestovní doklady.

³¹ S. L. Childs, cit. d. Důvodem tohoto zoufalého pokusu o hbitost byla obava všech vlád, že i nejmenší pozitivní gesto „by mohlo povzbudit země, aby se zbavovaly svého nechtěného obyvatelstva, a že by mohlo emigrovat mnoho těch, kdo by jinak zůstali ve svých zemích i za velmi nevýhodných podmínek“, L. W. Holborn, *The Legal Status of Political Refugees, 1920–38*, in: *American Journal of International Law*, 1938.

Viz též G. Mauco, in: *Esprit*, roč. 7, č. 82, červenec 1939, str. 590: „Připodobnění německých uprchlíků k statusu jiných uprchlíků, o něž se postaral Nansenův úřad, by přirozeně bylo nejjednodušší a nejlepší řešení pro samotné německé uprchlíky. Ale vlády nechtěly rozšiřovat již poskytnutá privilegia na novou skupinu uprchlíků, u nichž navíc hrozilo nebezpečí, že jejich počet bude neurčitelně dlouho dále vzrůstat.“

³² K 600 000 Židů v Německu a Rakousku, kteří byli roku 1938 potenciálně bez státní příslušnosti, je třeba přičíst Židy z Rumunska (neboť prezident Rumunského federálního výboru pro menšiny, profesor Dragomir, oznámil světu revizi občanství hrozící všem rumunským Židům) a z Polska (jehož ministr zahraničí Beck oficiálně prohlásil, že na Polsko je jeden milion Židů příliš mnoho). Viz J. H. Simpson, cit. d., str. 235.

osob všech zemí, včetně západních demokracií, se dobrovolně účastnilo boje v občanských válkách v zahraničí (do té doby něco takového udělalo jen několik idealistů či dobrodruhů), i když to znamenalo, že se odřezávají od svých národních společností. To byla lekce španělské občanské války a jeden z důvodů, proč byly vlády tak poděšeny interbrigádou. Věci by nebyly bývaly tak docela špatné, kdyby to vše bylo znamenalo, že lidé už tolik nelpí na své národnosti a že jsou ochotni se nakonec asimilovat v jiné národní společnosti. Ale tak tomu vůbec nebylo. Lidé bez státní příslušnosti již ukázali, že si s překvapivou tvrdošíjností ponechávají svou národnost; uprchlíci v každém ohledu představovali separované cizí menšiny, které často nestály o naturalizaci, a nikdy se nespojily dohromady, jak to dočasně udělaly menšiny, aby bránily společné zájmy.³³ Interbrigáda byla zorganizována do národních praporů, takže si Němci mysleli, že bojují proti Hitlerovi, a Italové proti Mussolinimu, tak jako si o několik let později při odboji španělští uprchlíci mysleli, že bojují proti Francovi, když pomáhali Francouzům proti Vichy. V tomto procesu se evropské vlády značně obáva-

³³ Těžko lze rozhodnout, co bylo první, zda váhavost národních států v otázce naturalizace uprchlíků (praktické provádění naturalizace se s přílivem uprchlíků stále více omezovalo a praktické provádění denaturalizace bylo stále běžnější) nebo váhavost uprchlíků v otázce přijetí jiného občanství. V zemích s menšinovými populacemi, jako v Polsku, měli uprchlíci (Rusové i Ukrajinci) jasnou tendenci přizpůsobit se menšinám, aniž by však žádali o polské občanství. Viz J. H. Simpson, cit. d., str. 364.

Chování ruských uprchlíků je zcela typické. Nansenův pas označoval svého nositele za *personne d'origine russe*, protože „nikdo by se byl neodvážil říci ruskému emigrantovi, že je bez národnosti nebo že jeho národnost je neurčitá“. Viz M. Vichniac, *Le Statut International des Apatriés*, in: *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, sv. XXXIII, 1933. Proti pokusu vybavit všechny osoby bez státní příslušnosti jednotnými průkazy totožnosti rozhořčené protestovali držitelé Nansenova pasu, kteří tvrdili, že jejich pas je „znamením právního uznání jejich zvláštního statusu“. Viz R. Y. Jermings, cit. d. Před vypuknutím války ani uprchlíci z Německa nechtěli zdaleka splynout s masou lidí bez státní příslušnosti, ale dávali přednost označení *réfugié provenant d'Allemagne*, v němž je alespoň pozůstatek jejich národnosti.

Presvědčivější než nářky evropských zemí na obtíže s asimilováním uprchlíků jsou výroky ze zámoří, a ty s těmito nářky souhlasí v tom, že „ze všech skupin evropských imigrantů se nejnepřehledněji asimilují jižní, východní a střední Evropané“. Viz *Canada and the Doctrine of Peaceful Changes*, vyd. H. F. Angus, in: *International Studies Conference: Demographic Questions: Peaceful Changes*, 1937, str. 75–76.

ly toho, že o novém lidu bez státní příslušnosti se už nebude moci říci, že je nejisté či neurčité národnosti (*de nationalité indéterminée*). I když se tito lidé zřekli svého občanství, neměli už žádné spojení se svou rodnou zemí, ani nebyli vůči ní loajální a neztotožňovali svou národnost s nějakou viditelnou, plně uznanou vládou, ponechávali si silnou vazbu ke své národnosti. Národní odštěpené skupiny a menšiny, bez hluboké zakořeněnosti ve svém území a bez loajality či vztahu ke svému státu, přestaly být charakteristickým rysem pouze východu. Od této chvíle jakožto uprchlíci a osoby bez státní příslušnosti prosáklý i do starších národních států západu.

Jakmile se dva uznávané léky, repatriace a naturalizace, vyzkoušely, začaly skutečné potíže. Protože neexistovala žádná země, do které by lidé mohli být deportováni, neměla repatriční opatření přirozeně úspěch. Neselhala kvůli nějakým ohledům k osobě bez státní příslušnosti (jak by se mohlo zdát dnes, kdy sovětské Rusko žádá o vydání svých dřívějších občanů a demokratické země je musí bránit před nedobrovolnou repatriací); a také ne kvůli humanitářskému citění na straně zemí, které byly zaplaveny uprchlíky; selhala proto, že ani rodná ani kterákoli jiná země nesouhlasily s přijetím osob bez státní příslušnosti. Zdálo by se, že samotná nedeportovatelnost osob bez státní příslušnosti zabrání vládě, aby tuto osobu vypověděla; ale protože člověk bez státní příslušnosti byl „anomálií, pro niž neexistuje příslušná kolonka v rámci obecného zákona“³⁴ – vyhoštěncem a priori –, byl naprosto vydán na milost policii, jíž samotné nedělalo moc velké potíže spáchat tu a tam nějaký ilegální čin, aby zmenšila břemeno oněch *indésirables* v zemi.³⁵ Jinými slovy, stát, jenž trval na svém suverénním právu na vypovězení, byl ilegální povahou statusu bez státní příslušnosti přinucen k nesporně ilegálním činům.³⁶ Pašoval vypoví-

³⁴ R. Y. Jermings, cit. d.

³⁵ Oběžník holandských vládních orgánů (7. května 1938) výslovně považoval každého uprchlíka za „nežádoucího cizince“ a definoval uprchlíka jako „cizince, který opustil svou zemi pod tlakem okolností“. Viz *L'Emigration, Problème Révolutionnaire*, in: *Esprit*, roč. 7, č. 82, červenec 1939, str. 602.

³⁶ L. Preuss, cit. d., líčí šíření illegality takto: „Počáteční ilegální čin vlády provádějící zbavování státní příslušnosti... uvádí vyhánějící zemi do postavení toho, kdo porušil mezinárodní právo, protože její úřady přestupují zákon země, do níž je osoba bez státní příslušnosti vyhnána. Tato země se jí zase nemůže

dané osoby bez státní příslušnosti do sousedních zemí, s tím výsledkem, že tyto země mu stejnou mincí oplácely. Ideální řešení repatriace, propašovat uprchlíka nazpět do jeho rodné země, se podařilo jenom v několika prominentních případech, zčásti proto, že netotalitní policii drželo ještě na uzdě několik rudimentárních etických ohledů, zčásti proto, že osoba bez státní příslušnosti by byla velmi pravděpodobně propašována zpět ze své domácí země tak jako z kterékoli jiné, a v neposlední řadě proto, že celá ta přeprava mohla probíhat jen mezi sousedními zeměmi. Důsledkem tohoto pašování byly drobné války mezi policiemi na hranicích, které samozřejmě moc nepřispívaly k dobrým mezinárodním vztahům, a hromadění trestů vězení pro osoby bez státní příslušnosti, které s pomocí policie jedné země přecházely „ilegálně“ na území druhé země.

Každý pokus mezinárodních konferencí ustavit nějaký legální status pro lidi bez státní příslušnosti selhával proto, že žádná dohoda rozhodně nemohla nahradit ono území, na něž musí být cizinec v rámci existujícího práva deportovatelný. Všechny debaty o problémech uprchlíků se točily kolem této jediné otázky: Jak docílit toho, aby byl uprchlík opět deportovatelný? Nebylo třeba až druhé světové války a táborů odsunutých osob, aby se ukázalo, že jedinou praktickou náhražkou za neexistující vlast je internační tábor. Opravdu, už ve třicátých letech byla toto jediná „země“, kterou byl svět s to nabídnout lidem bez státní příslušnosti.³⁷

zbavit... ledaže přestoupí... zákon třetí země... [Osoba bez státní příslušnosti se nachází před následující alternativou]: buď přestoupí zákon země, v níž pobývá... nebo přestoupí zákon země, do které je vyhnána.“

Sir J. F. Williams, *Denationalisation*, in: *British Year Book of International Law*, VII, 1927, z této situace vyvozuje, že zbavování státní příslušnosti je v rozporu s mezinárodním právem; přesto na Conférence pour la Codification du Droit International v Haagu roku 1930 pouze finská vláda tvrdila, že „ztráta státní příslušnosti... by nikdy neměla být právní formou trestu... ani být vynesena proto, aby se země zbavila nežádoucí osoby pomocí vypovězení“.

³⁷ S. L. Childs, cit. d., poté, co došel k smutnému závěru, že „skutečnou obtíž v přijetí uprchlíka je, že jestliže se projeví špatně... nelze se ho nijak zbavit“, navrhoval „přechodná centra“, do nichž by mohl být uprchlík vrácen i ze zahraničí, jinými slovy, která by pro deportační účely nahrazovala vlast.

Na druhé straně se také naturalizace ukázala jako neúspěšná. Celý systém naturalizace v evropských zemích se rozpadl, když byl konfrontován s lidmi bez státní příslušnosti, a to ze stejných důvodů, z jakých se pomijelo právo na azyl. Naturalizace byla v podstatě přívěskem legislativy národního státu, která počítala jenom se „soukmenovci“, s lidmi narozenými na jeho území a tím i rodilými občany. Naturalizace bylo zapotřebí ve výjimečných případech, pro jednotlivce, které okolnosti mohly vehnat na cizí území. Celý proces se zhroutil, když bylo nutné vypořádat se s hromadnými žádostmi o naturalizaci:³⁸ s tímto problémem se rozhodně nemohla vyrovnat žádná evropská státní správa ani z čistě administrativního hlediska. Místo aby naturalizovaly alespoň malou část nových příchozích, začaly země rušit dřívější naturalizace, zčásti následkem všeobecné paniky a zčásti proto, že příliv velkých mas nových příchozích skutečně vyvolával změny ve stále vratké pozici naturalizovaných občanů stejného původu.³⁹ Rušení naturalizace nebo zavádění nových zákonů, které zřetelně připravovaly cestu hromadné denaturalizaci,⁴⁰ otřásly i tou sebeskrovnější důvěrou, kte-

³⁸ Dva případy hromadné naturalizace na Blízkém východě byly jasně výjimečné: první se týkal řeckých uprchlíků z Turecka, které řecká vláda naturalizovala en bloc roku 1922, protože to skutečně byla záležitost repatriace řecké menšiny, a ne cizích občanů; druhý přinesl prospěch arménským uprchlíkům z Turecka do Sýrie, Libanonu, a dalších dříve tureckých zemí, to znamená obyvatelstvu, s nímž měl Blízký východ společné občanství jen o málo let předtím.

³⁹ Jestliže vlna uprchlíků našla v zemi, do níž imigrovali, již usazené příslušníky vlastní národnosti – jako v případě Arménů a Italů ve Francii a Židů všude –, v asimilaci těch, kdo tam byli déle, nastával určitý zvrat zpět. Neboť jejich pomoc a solidaritu bylo možno mobilizovat jen dovoláváním se původní národnosti, kterou měli s novými příchozími společnou. Tento moment měl bezprostřední význam pro země zaplavené uprchlíky, přitom však neschopné či neochotné poskytnout jim přímou pomoc nebo právo na práci. Ve všech těchto případech se národní citění starší skupiny ukázalo jako „jeden z hlavních faktorů při úspěšném zdomácnění uprchlíků“, J. H. Simpson, cit. d., str. 45–46, jenže dovoláváním se takového národního svědomí a solidarity přijímající země přirozeně zvyšovaly množství neasimilovaných cizinců. Abychom uvedli jeden obzvláště zajímavý případ, 10 000 italských uprchlíků stačilo na to, aby na neurčito odložilo asimilaci bezmála jednoho milionu italských imigrantů ve Francii.

⁴⁰ Francouzská vláda, a po ní i další západní země, zaváděla během třicátých let stále více omezení pro naturalizované občany: byli vyloučeni z určitých profesí na dobu až deseti let po své naturalizaci, neměli žádná politická práva atd.

rou snad uprchlíci ještě měli, v možnost svého přizpůsobení novému běžnému životu; jestliže přizpůsobení se nové zemi kdysi působilo trochu nepočetným nebo neloajálním dojmem, nyní bylo prostě absurdní. Rozdíl mezi naturalizovaným občanem a usedlíkem bez státní příslušnosti nebyl natolik velký, aby bylo nutné si kvůli němu dělat starosti; neboť onen občan byl často zbaven důležitých občanských práv, a tak byl v každé chvíli ohrožen osudem onoho usedlíka. Status naturalizovaných osob byl značně přiblížen statusu běžných cizinců, a protože tyto osoby jakožto naturalizované už ztratily své předchozí občanství, takováto opatření jednoduše ohrožovala další významnou skupinu statusem bez státní příslušnosti.

Bylo téměř dojemné vidět, jak bezmocné byly evropské vlády, přesto, že si byly vědomy nebezpečí statusu bez státní příslušnosti pro své zavedené legální a politické instituce, a přes veškeré své snahy tento trend zastavit. Velikých společenských zvratů už vůbec nebylo třeba. Jakmile bylo jednou množství lidí bez státní příslušnosti přijato do jinak normální země, jejich status se šířil jako nakažlivá nemoc. Nejenže naturalizovaným občanům hrozilo nebezpečí návratu k statusu bez státní příslušnosti, ale výrazně se zhoršily i životní podmínky pro všechny cizince. Ve třicátých letech bylo stále obtížnější jasně rozlišit mezi uprchlíky bez státní příslušnosti a normálními usídlenými cizinci. Když se vláda snažila použít svého práva a repatriovat usídleného cizince proti jeho vůli, mohl v krajní nouzi najít útočiště ve statusu bez státní příslušnosti. Už za první světové války objevili nepřátelští cizinci velké výhody tohoto statusu. Co však tehdy bylo projevem vychytralosti jednotlivců, kteří našli mezeru v zákoně, to se nyní stalo samozřejmou reakcí mas. Francie, oblast Evropy, která nejvíce přijímala imigranty,⁴¹ protože tím, že povolávala cizí dělníky v době potřeby a deportovala je v době nezaměstnanosti a krize, regulovala chaotický trh pracovních sil, dala svým cizincům lekci o výhodách statusu bez státní příslušnosti, na kterou hned tak nezapomněli. Po roce 1935, roce hromadné repatriace Lavalovou vládou, již byli uchráněni jenom lidé bez státní příslušnosti, se takzvaní „hospodářští imigranti“ a další skupiny staršího data vzniku – lidé z Balkánu,

⁴¹ J. H. Simpson, cit. d., str. 289.

Italové, Poláci a Španělé – smísili s vlnami uprchlíků v změť, která už se nedala nikdy rozmotat.

Mnohem horší než to, co status bez státní příslušnosti udělal se starobylými a nezbytnými rozlišeními mezi spoluobčany a cizinci i se svrchovaným právem států v otázkách státní příslušnosti a vypovězení, byla škoda, již utrpěla samotná struktura legálních národních institucí, když rostoucí množství usedlíků muselo žít mimo jurisdikci daných zákonů, aniž byli chráněni čímkoli jiným. Osoba bez státní příslušnosti, bez práva na usídlení a bez práva na práci, musela samozřejmě neustále přestupovat zákon. Vystavovala se trestu vězení, aniž se vůbec kdy dopustila nějakého zločinu. Víc než to, celá hierarchie hodnot, která přináleží civilizovaným zemím, byla v jejím případě převrácena. Protože byla anomálií, s níž obecné právo nepočítalo, bylo pro ni lepší, aby se stala anomálií, s níž počítalo, totiž zločincem.

Nejlepší kritérium pro rozhodnutí, zda byl někdo násilně vytlačen z mezí zákona, poskytuje otázka, zda měl ze spáchání zločinu prospěch. Jestliže drobná loupež s největší pravděpodobností zlepší alespoň na čas jeho právní postavení, může si být člověk jist, že byl zbaven lidských práv. Neboť pak se trestný čin stává nejlepší příležitostí k tomu, aby znovu získal jakousi lidskou rovnost, i když to bude uznaná výjimka z normy. Jedinou důležitou skutečností je, že tuto výjimku bere v úvahu zákon. Jakožto se zločincem nebude ani s osobou bez státní příslušnosti zacházeno hůře než s jiným zločincem, to znamená, bude s ní zacházeno jako s kýmkoli jiným. Pouze jakožto porušitel zákona může tato osoba získat jeho ochranu. Pokud trvá její proces a trest, bude bezpečná před onou svévolnou policejní nadvládou, proti níž neexistují ani právní zástupci ani odvolání. Tentýž člověk, který byl včera ve vězení pro svou pouhou přítomnost v tomto světě, který neměl žádná práva a žil pod hrozbou deportace anebo který byl bez rozsudku a bez soudu odeslán do jakési internace, protože se pokoušel pracovat a vydělávat na živobytí, se může stát téměř plnoprávným občanem následkem drobné krádeže. I když je bez haléře, může nyní dostat právního zástupce, postěžovat si na své věznitele, a bude zdvořile vyslechnut. Už není spodinou společnosti, ale je natolik důležitý, že bude

informován o všech podrobnostech zákona, podle něhož bude souzen. Stal se váženou osobou.⁴²

Mnohem méně spolehlivým a mnohem obtížnějším způsobem, jak se pozvednout od neuznávané anomálie ke statusu uznávané výjimky, by bylo stát se géníem. Tak jako zákon zná jenom jeden rozdíl mezi lidskými bytostmi, rozdíl mezi normálním nezločincem a anomálním zločincem, tak také konformistická společnost uznala jenom jedinou formu rozhodného individualismu, totiž genialitu. Evropská buržoazní společnost si přála, aby génius stál mimo lidské zákony, aby byl jakousi zrůdou, jejíž hlavní společenskou funkcí je vyvolávat vzrušení, a nezáleželo na tom, je-li skutečně člověkem mimo zákon. Navíc ztráta občanství zbavila lidi nejen ochrany, ale i zcela jasné stanovené a oficiálně uznané identity, což byla skutečnost, kterou velmi přesně symbolizovalo jejich věčné horečné úsilí získat alespoň křesťní list od země, která je zbavila státní příslušnosti; když dosáhli onoho stupně odlišení, který vysvobozuje člověka z obrovského a bezejmenného zástupu, byl jeden z jejich problémů vyřešen. Jenom proslulost nakonec vyslyší opakovanou stížnost uprchlíků ze všech sociálních vrstev, že „nikdo tady neví, kdo jsem“; šance slavného uprchlíka se nepochybně zvyšují, tak jako má lepší šance přežít pes se jménem než pes toulavý, který je právě jen psem obecně.⁴³

Národní stát, neschopný dát nějaký zákon těm, kdo ztratili ochranu národní vlády, přenesl celou záležitost na policii. Poprvé se tak policii západní Evropy dostalo pravomoci, aby jednala podle sebe, aby přímo vládla lidem; v jedné sféře veřejného života už nebyla

⁴² Z praktického hlediska bude mít pro něho jakýkoli vyměřený trest malý význam ve srovnání s příkazem vypovězení, zrušením pracovního povolení nebo s dekretem, jenž ho pošle do internačního tábora. Japanoameričan ze západního pobřeží, který byl ve vězení, když armáda nařídila internaci všech Američanů japonského původu, nebyl nucen zlikvidovat svůj majetek za příliš nízkou cenu; zůstal právě tam, kde byl, vyzbrojen právním zástupcem, který si hleděl jeho zájmů; a pokud měl to štěstí, že dostal dlouhý trest, mohl se poté počestně a pokojně vrátit ke svému dřívějšímu podnikání a povolání, dokonce i k povolání profesionálního zloděje. Jeho vězeňský trest mu zajišťoval ústavní práva, kterých nemohl ničím jiným – žádnými prohlášeními o loajálnosti a žádnými odvoláními – dosáhnout, jakmile se jednou jeho občanství stalo pochybným.

⁴³ Fakt, že tentýž princip utváření elity často fungoval v totalitních koncentračních táborech, kde „aristokracie“ byla složena z většiny zločinců a několika „géníů“, to znamená estrádních herců a umělců, ukazuje, v jak úzkém vztahu jsou společenská postavení těchto skupin.

nástrojem k uplatňování a provádění zákona, ale stala se vládnoucí autoritou, nezávislou na vládě a ministerstvech.⁴⁴ Její síla a emancipace od zákona i vlády rostla přímo úměrně s přílivem uprchlíků. Čím větší byl poměr těch, kteří byli či mohli se stát lidmi bez státní příslušnosti, k obyvatelstvu jako celku – v předválečné Francii dosáhli 10 procent z celkového počtu –, tím větší bylo nebezpečí postupné přeměny v policejní stát.

Rozumí se samo sebou, že totalitní režimy, ve kterých policie vystoupila až na vrchol moci, se obzvláště snažily upevnit tuto moc pomocí nadvlády nad ohromnými skupinami lidí, kteří se tak jako tak, bez ohledu na jakékoli přestupky spáchané jednotlivci, ocitli za hranicemi zákona. V nacistickém Německu připravily norimberské zákony se svým rozlišením mezi říšskými občany (plnoprávními občany) a státními příslušníky (druhořádnými občany bez politických práv) cestu pro vývoj, ve kterém nakonec mohli všichni státní příslušníci „cizí krve“ ztratit své státní občanství úředním dekretem; jenom vypuknutí války zabránilo odpovídající legislativě, která byla už do detailu připravena.^{44a} Na druhé straně narůstání

⁴⁴ Například lze doložit, že ve Francii bylo nařízení o vypovězení, jež vydala policie, mnohem závažnější než to, jež vyšlo „jenom“ od ministra vnitra, a že ministr vnitra mohl jen ve vzácných případech zrušit policejní vypovězení, kdežto opačný postup byl často pouze otázkou podplacení. Podle ústavy je policie pod pravomocí ministra vnitra.

^{44a} V únoru 1938 předložil říšský a pruský ministr vnitra „návrh zákona týkajícího se získání a ztráty německého státního občanství“, který daleko překračoval norimberské zákony. Stanovil, že všechny děti „Židů, Židů smíšeného původu nebo osob i jinak cizí krve“ (které se stejně nikdy nemohly stát říšskými občany) už rovněž nemají právo na státní občanství, „i když otec má německé státní občanství svým původem“. Že se tato opatření už nezabývala pouze protizidovskými zákony, je evidentní z názoru, který vyjádřil 19. července 1939 ministr spravedlnosti; tvrdí, že „by se v zákonu měla pokud možno zrušit slova Žid a Žid smíšeného původu a nahradit ‚osobami cizí krve‘ nebo ‚osobami neněmecké či negermánské [*nicht artverwandt*] krve““. Zajímavý rys v plánování tohoto mimořádného zvětšení populace bez státní příslušnosti v nacistickém Německu se týká nalezenců, kteří jsou výslovně považováni za osoby bez státní příslušnosti, dokud „se nemohou prozkoumat jejich rasové charakteristické vlastnosti“. Tady je úmyslně převrácena zásada, že každý jednotlivec se rodí s nezczitelnými právy, zaručenými jeho státním občanstvím: každý jednotlivec se rodí bezprávný, totiž bez státní příslušnosti, ledaže se dodatečně dojde k jiným závěrům. Originální dokumenty týkající se návrhu této legislativy, včetně názorů všech ministrů a vrchního velení *wehrmachtu*, lze nalézt v archivech Yiddish Scientific Institute v New Yorku, G-75.

skupin lidí bez státní příslušnosti v netotalitních zemích vedlo k formě bezzákonosti, kterou organizovala policie a která měla prakticky za následek to, že se svobodný svět dostal na stejnou úroveň s legislativou totalitních zemí. To, že byly koncentrační tábory nakonec připraveny pro tytéž skupiny ve všech zemích, třebaže existovaly významné rozdíly v zacházení s jejich vězni, bylo tím charakterističtější, protože výběr skupin byl ponechán výlučně na iniciativě totalitních režimů: jestliže nacisté zavřeli někoho do koncentračního tábora a jestliže se mu podařilo utéci, řekněme do Holandska, Holanďané ho zavřeli do internačního tábora. A tak dávno před vypuknutím války navázala policie v mnoha západních zemích z vlastní iniciativy pod záminkou „národní bezpečnosti“ těsné styky s gestapem a GPU, až by člověk mohl říci, že existovala nezávislá zahraniční politika policie. Tato zahraniční politika řízená policií fungovala zcela nezávisle na oficiálních vládách; vztahy mezi gestapem a francouzskou policií nebyly nikdy srdečnější než za vlády lidové fronty Léona Bluma, která rozhodně vedla protiněmeckou politiku. Na rozdíl od vlád nebyly různé policejní organizace nikdy zatíženy „předsudky“ vůči kterémukoli totalitnímu režimu; informace a udání získané od agentů GPU byly pro ně stejně vítané jako informace a udání od fašistických a gestapáckých agentů. Věděly o eminentní úloze policejního aparátu ve všech totalitních režimech, věděly o jeho zvýšeném společenském statusu a politickém významu, a nikdy si nelámaly hlavu se skrýváním svých sympatií. To, že se nakonec nacisté setkali s tak ostudně malým odporem policie v zemích, které okupovali, a že byli schopni organizovat teror tak, jak jej organizovali, s asistencí místních policejních sil, bylo zaviněno alespoň zčásti oním mocným postavením, kterého policie dosáhla během let své neomezené a libovolné nadvlády nad lidmi bez státní příslušnosti a uprchlíky.

Jak v dějinách „národa menšin“, tak při utváření lidu bez státní příslušnosti sehráli Židé významnou roli. Byli v čele takzvaného menšinového hnutí, protože potřebovali velkou měrou ochranu (v tom se s nimi mohli srovnávat jenom Arméni) a protože měli výtečné mezinárodní styky, ale především protože netvořili většinu v žádné zemi, a tedy mohli být považováni za *minorité par excel-*

lence, tj. jedinou menšinu, jejíž zájmy bylo možné chránit pouze mezinárodně zajištěnou ochranou.⁴⁵

Zvláštní potřeby židovského národa byly tou nejlepší možnou záminkou k popření toho, že smlouvy jsou kompromisem mezi novými státy s jejich tendencí násilně asimilovat cizí národy a národnostmi, kterým z důvodů účelnosti nebylo možné poskytnout právo na národní sebeurčení.

Podobná událost vynesla Židy do popředí v diskusi o problému uprchlíků a statusu bez státní příslušnosti. První *Heimatlose* či *apatrides*, jak je vytvořily mírové smlouvy, byli z největší části Židé, kteří přišli z nástupnických států a nebyli schopni nebo ochotni přijmout novou ochranu menšin ve své vlasti. Teprve když Německo vnutilo německému židovstvu emigraci a status bez státní příslušnosti, tvořili Židé i velmi významnou část lidí s tímto statutem. A v letech, která následovala po Hitlerově úspěšném pronásledování německých Židů, začaly všechny menšinové země myslet v pojmech vypovězení svých menšin z vlasti, a bylo jenom přirozené, že začaly s *minorité par excellence*, s jedinou národností, kterou skutečně nechránilo nic jiného než menšinový systém, jenž se už mezitím stal fraškou.

Představa, že status bez státní příslušnosti je v první řadě židovským problémem,⁴⁶ sloužila jako výmluva všem vládám, které se snažily vyřešit tento problém jeho ignorováním. Ani jeden státník si neuvědomil, že Hitlerovo řešení židovského problému, tj. zaprvé přeměnit německé Židy v neuznávanou menšinu v Německu, pak je jako lidi bez státní příslušnosti vyhnat za hranice a konečně je odevšad nazpět shromáždit a poslat je do vyhlazovacích táborů, výmluvně demonstruje ostatnímu světu, jak lze opravdu „zlikvidovat“ všechny problémy s menšinami a lidmi bez státní příslušnosti. Po válce se ukázalo, že židovská otázka, která byla považována za

⁴⁵ O roli Židů při formulování menšinových smluv viz C. A. Macartney, cit. d., str. 4, 213, 281 a passim; D. Erdstein, *Le Statut juridique des Minorités en Europe*, Paris 1932, str. 11 nn.; O. J. Janowsky, cit. d.

⁴⁶ Rozhodně to nebyla jenom představa nacistického Německa, ačkoli jedině nacistický autor se ji odvážil vyjádřit: „Jisté je, že otázka uprchlíků bude stále existovat, i když už nebude existovat židovská otázka; protože však Židé tvoří tak vysoké procento uprchlíků, otázka uprchlíků se tak velmi zjednoduší.“ Kabermann, *Das internationale Flüchtlingsproblem*, in: *Zeitschrift für Politik*, sv. 29, sešit 3, 1939.

jedinou neřešitelnou, se ve skutečnosti rozřešila – totiž pomocí kolonizace a pak dobytí území –, tím se však neřešil ani problém menšin, ani problém lidí bez státní příslušnosti. Naopak, jako prakticky všechny ostatní události našeho století, i řešení židovské otázky pouze vytvořilo novou skupinu uprchlíků, Arabů, a zvýšilo tím počet lidí bez státní příslušnosti a bez práv o dalších 700 000 až 800 000. A to, co se stalo v Palestině v rámci velmi malého území a v rozměru statisíců, se pak opakovalo v Indii ve velkém měřítku zahrnujícím mnoho milionů lidí. Od dob mírových smluv z roku 1919 a 1920 ulpívali uprchlíci a lidé bez státní příslušnosti jako kletba na všech nově založených státech na zemi, utvářených podle vzoru národního státu.

Tato kletba přináší oněm novým státům zárodky smrtelné nemoci. Neboť národní stát nemůže existovat, jakmile se jednou zhroutil jeho princip rovnosti před zákonem. Bez této legitimní rovnosti, která původně měla nahradit starší zákony a nařízení feudální společnosti, se národ rozpouští v anarchickou masu nadměrně plnoprávných a zcela neplnoprávných jednotlivců. Zákony, které nejsou stejné pro všechny, se vracejí zpět k právům a privilegiím, tedy k něčemu, co odporuje samotné povaze národních států. Čím jasněji se ukazuje, že nejsou schopny zacházet s lidmi bez státní příslušnosti jako s legálními osobami, a čím více se rozšiřuje libovolná nadvláda úředního dekretu, tím obtížněji mohou tyto státy vzdorovat pokušení zbavit všechny občany legálního statusu a vládnout jim všemocnou policií.

2. Zmatky s právy člověka

Deklarace práv člověka na konci osmnáctého století byla bodem obratu v dějinách. Neznamenal nic více a nic méně než to, že od této chvíle bude zdrojem zákona člověk, a nikoli Boží příkaz nebo historické zvyky. Nezávisle na privilegiích, která historie propůjčila určitým vrstvám společnosti nebo určitým národům, vyjádřila deklarace osvobození člověka od všeho poručnictví a ohlásila, že se nyní stal plnoletým.

Nadto mělo toto prohlášení ještě jiný aspekt, který si tvůrci deklarace uvědomovali jenom napůl. Prohlášení lidských práv bylo také zamýšleno jako velmi potřebná ochrana v nové epoše, v níž už jednotlivci nebyli bezpečně zakotvení v stavovském postavení, do

něhož se narodili, ani si nebyli jisti svou rovností před Bohem jakožto křesťané. Jinými slovy, v nové sekularizované a emancipované společnosti si lidé už nebyli jisti těmito společenskými a lidskými právy, která až do té doby byla vně politického řádu a nebyla zaručována vládou a ústavou, ale společenskými, duchovními a náboženskými silami. Proto po celé devatenácté století panoval konsensus v názoru, že je třeba uplatňovat lidská práva, kdykoli jednotlivci potřebují ochranu před novou suverénní státem a novou libovůlí společnosti.

Protože práva člověka byla prohlášena za „nezcizitelná“, neredukovatelná na jiná práva či zákony ani z nich neodvoditelná, nebylo třeba se dovolávat žádné autority při jejich ustanovení; člověk sám byl jejich původcem i posledním cílem. Nadto se myslelo, že žádný zvláštní zákon není na jejich ochranu nutný, protože o všech zákonech se předpokládalo, že se o ně opírají. Člověk se jevil jako jediný svrchovaný vládce ve věcech zákona, tak jako byl již prohlášen za jediného svrchovaného vládce ve věcech vlády. Svrchovaná vláda lidu (odlišná od svrchované vlády krále) nebyla vyhlášena z milosti Boží, ale jménem člověka, takže se zdálo jenom přirozené, že „nezcizitelná“ práva člověka naleznou svého ručitele a stanou se nezcizitelnou součástí práva lidu na svrchovanou samosprávu.

Jinými slovy, člověk se sotva objevil jako naprosto osvobozená, naprosto izolovaná bytost, která nese svou důstojnost sama v sobě bez vztahu k nějakému širšímu okolnímu řádu, a již se zase ztrácel v lidu, jako jeho příslušník. Paradoxem obsaženým v deklaraci nezcizitelných lidských práv od počátku bylo, že počítala s „abstraktní“ lidskou bytostí, která, jak se zdá, nikde neexistuje, neboť i divoši žijí v nějakém typu společenského řádu. Jestliže se kmenové nebo jiné „zaostalé“ společenství netěšilo lidským právům, bylo to očividně proto, že jako celek ještě nedosáhlo onoho stupně civilizace, stupně lidové a národní svrchovanosti, ale bylo utiskováno cizími či domácími despoty. Celá otázka lidských práv proto záhy splynula v jedinou složitou spleť s otázkou národní emancipace; jenom svrchovaná vláda emancipovaného lidu, vlastního lidu, byla – jak se zdálo – s to tato práva zajistit. Protože lidstvo od Francouzské revoluce představoval obraz rodiny národů, stalo se postupně zcela evidentní, že obrazem člověka je národ, a ne jednotlivec.

Plný důsledek tohoto ztotožnění práv člověka s právy národů v evropském systému národních států vyšel najevo, až když se náhle objevilo rostoucí množství lidí a národů, jejichž elementární práva byla běžným fungováním národních států ve středu Evropy chráněna stejně málo, jako kdyby byly žily v srdci Afriky. Práva člověka byla ostatně definována jako „nezcizit.“⁴⁷ proto, že se předpokládalo, že budou nezávislá na všech vládách; ukázalo se však, že v okamžiku, kdy lidské bytosti neměly vlastní vládu a musely se uchýlit ke svým minimálním právům, nebyla zde k ochraně těchto práv žádná autorita a žádná instituce nebyla ochotna se za ně zaručit. Neboli když si nějaký mezinárodní útvar, jako v případě menšin, přisoudil nevládní autoritu, jeho selhání bylo zřejmé ještě dříve, než se plně uskutečnila jeho opatření; nejenže vlády se více či méně otevřeně stavěly proti tomuto zasahování do jejich svrchovanosti, ale ani příslušné národnosti neuznaly nenárodní záruku, nedůvěřovaly všemu, co nebylo jasnou podporou jejich „národních“ práv (v protikladu k jejich pouze „jazykovým, náboženským a etnickým“ právům) a raději hledaly ochranu buď u „národní“ mateřské země, jako Němci nebo Maďaři, anebo v jakési meziteritoriální solidaritě, jako Židé.⁴⁷

Stejně jako menšiny, i lidé bez státní příslušnosti byli přesvědčeni, že ztráta národních práv je totožná se ztrátou lidských práv, že ta první má nevyhnutelně za následek tu druhou. Čím více byli v jakékoli formě zbavováni práv, tím více usilovali o reintegraci do národního, tj. do vlastního národního společenství. Ruští uprchlíci byli jen první, kdo trvali na své národnosti a zuřivě se bránili proti pokusům dávat je dohromady s ostatními lidmi bez státní příslušnosti. Od těch dob bez výjimky každá skupina uprchlíků nebo vysídlenců vždy rozvinula silné a vášnivé skupinové vědomí a do-

⁴⁷ Dojemnými případy této výlučné důvěry v národní práva byly například souhlas téměř 75 procent německé menšiny v italských Tyrolích před druhou světovou válkou s opuštěním domova a přesídlením do Německa, dobrovolná repatriace německého ostrůvku ve Slovinsku, který tam byl od čtrnáctého století, nebo těsně po skončení války jednomyslné odmítnutí nabídky hromadné naturalizace, učiněné italskou vládou, židovskými uprchlíky v italském táboře vysídlenců. Tváří v tvář zkušenostem evropských národů mezi dvěma válkami by bylo vážnou chybou interpretovat toto chování jednoduše jako další příklad fanatického národního postoje; tito lidé si už nebyli jisti svými elementárními právy, jestliže tato práva nebyla chráněna vládou, ke které podle svého původu patřili. Viz E. M. Kulisher, cit. d.

volávali se svých práv jakožto – a jenom jakožto – Poláci, Židé či Němci atd.

Ještě horší bylo, že všechny společnosti vytvořené na ochranu práv člověka, všechny pokusy dojít k nějaké nové listině lidských práv byly podporovány bezvýznamnými postavami – několika mezinárodními právníky bez politické zkušenosti nebo profesionálními filantropy, podporovanými neurčitými postoji profesionálních idealistů. Skupiny, které tito lidé tvořili, deklarace, které vydávali, se jazykem i kompozicí podivně podobaly deklaracím společností na obranu proti krutému zacházení se zvířaty. Žádný státník, žádná nějak významná politická postava je vůbec nemohli brát vážně; a žádná z liberálních nebo radikálních stran v Evropě nepovažovala za nutné zařadit do svého programu novou deklaraci lidských práv. Ani před druhou světovou válkou, ani po ní se těchto základních práv, která jim byla tak evidentně upřena nikdy nedovolávaly samy oběti při svých četných pokusech najít cestu z labyrintu ostatého drátu, do něhož je vehnaly události. Naopak, oběti sdílely s mocnými pohrdání i lhostejnost vůči jakémukoli pokusu bezvýznamných společností prosadit lidská práva v jakémkoli elementárním nebo obecném smyslu.

Tuto neschopnost všech odpovědných osob čelit vyhlášením nové listiny práv pohromě neustále narůstající masy lidí nucených žít mimo oblast působnosti jakéhokoli konkrétního zákona určité nezavinila zlá vůle. Práva člověka, slavnostně vyhlášená Francouzskou a Americkou revolucí jakožto nový fundament pro civilizované společnosti, nebyla nikdy předtím problémem praktické politiky. V devatenáctém století byla tato práva uplatňována spíše jen zběžně a povrchně, na obranu jednotlivců proti rostoucí moci státu a na zmírnění nové sociální nejistoty, způsobené průmyslovou revolucí. Tehdy získal význam lidských práv novou konotaci: tato práva se stala standardním sloganem ochránců osob ne zcela plnoprávných, jakýmsi dodatkovým zákonem, právem výjimky nutné pro ty, kdo se nemohou uchýlit k ničemu lepšímu.

Důvod, proč politické myšlení devatenáctého století pokládalo pojem lidských práv za jakési nevlastní dítě a proč žádná liberální nebo radikální strana ve dvacátém století, dokonce i když vyvstala naléhavá potřeba lidská práva prosazovat, nepovažovala za vhodné zahrnout je do svého programu, se zdá jasný: předpokládalo se, že občanská práva – to jest jednotlivé varianty práv občanů v různých

zemích – ztělesňují a vyjadřují ve formě konkrétních zákonů ona věčná práva člověka, sama podle předpokladů nezávislá na občanství a národnosti. Všechny lidské bytosti byly občany nějakého typu politického společenství; jestliže se zákony jejich zemí neřídily požadavky práv člověka, čekalo se, že je lidé změní, legislativně v demokratických zemích nebo revolucí v despociích.

Práva člověka, údajně nezczizitelná, se ukázala – dokonce i v zemích, jejichž ústavy na nich byly založeny – jako nevykonatelná, kdykoli se objevili nějací lidé, kteří už nebyli občany žádného suverénního státu. K tomuto faktu, jenž je sám o sobě dost zneklidňující, je třeba přičíst i zmatek, který vyvolaly četné nedávné pokusy zformulovat návrh nového ustanovení o lidských právech a který názorně ukázal, že nikdo, jak se zdá, není schopen s jistotou definovat, co tato obecná lidská práva jakožto odlišná od práv občanů opravdu jsou. Zdá se, že i když se všichni shodují na tom, že vážná situace oněch lidí spočívá právě v jejich ztrátě práv člověka, nikdo neví, jaká práva pozbyli, když pozbyli tato lidská práva.

První ztrátou, kterou lidé pozbyvší práv utrpěli, byla ztráta domova, což znamenalo ztrátu celé oné společenské textury, do níž se narodili a v níž si vybudovali své charakteristické místo ve světě. Tato pohroma rozhodně není nebývalá; v bohaté paměti dějin vy-padají nucené migrace jednotlivců nebo celých skupin lidí z politických či ekonomických důvodů jako všední příhody. Co nebývalé je, není ztráta domova, ale nemožnost najít nový. Najednou nebylo na zemi místo, kam by se lidé mohli stěhovat bez nejprísnějších omezení, země, kde by se asimilovali, území, kde by mohli najít vlastní nové společenství. Navíc tato skutečnost neměla téměř nic společného s nějakým materiálním problémem přelidněnosti; nebyla problémem prostoru, ale politické organizace. Nikdo si neuvědomil, že lidstvo, po tak dlouhý čas považované za ztělesnění obrazu rodiny národů, dospělo nyní do stadia, kdy každý, kdo byl vyloučen z jednoho z těchto pevně organizovaných uzavřených společenství, najednou zjišťoval, že je vyloučen z rodiny národů vůbec.⁴⁸

⁴⁸ Oněch několik vyhlídek na reintegraci, které se novým přistěhovalcům otevíraly, bylo většinou založeno na jejich národnosti: například španělští uprchlíci byli do určité míry vítáni v Mexiku. Spojené státy začátkem dvacátých let zavedly jakýsi přidělový systém, podle něhož každá národnost, která již byla v zemi zastoupena, měla, tak řečeno, právo přijmout určitý počet bývalých krajanů úměrný jejímu číselnému podílu na celkové populaci.

Druhou ztrátou, kterou lidé pozbyví práv utrpěli, byla ztráta vládní ochrany, což mělo za následek ztrátu právního statusu nejen ve vlastní zemi, ale i ve všech ostatních. Dvoustranné smlouvy a mezinárodní dohody utkaly kolem zeměkoule síť, která umožňuje, aby občan každé země nesl s sebou svůj právní status, ať jede kamkoli (takže např. německému občanovi za nacistického režimu nesměla být vzhledem k norimberským zákonům přiznána v cizině právní způsobilost uzavřít smíšené manželství). Přesto nicméně každý, kdo už v této síti zachycen není, se ocitá mimo jakýkoli legální status (tak byli za poslední války lidé bez státní příslušnosti trvale v postavení horším než nepřátelští cizinci, neboť ti byli stále ještě nepřímo chráněni svými vládami prostřednictvím mezinárodních dohod).

Sama o sobě není ztráta vládní ochrany o nic nebyvalejší než ztráta domova. Civilizované země ovšem vždy poskytovaly právo azylu těm, kdo byli z politických důvodů pronásledováni svými vládami, a tato praxe slušně fungovala v devatenáctém i v tomto století, třebaže nebyla nikdy oficiálně vtělena do nějaké ústavy. Potíže nastaly, až když se ukázalo, že nové skupiny pronásledovaných jsou příliš početné na to, aby se s nimi vypořádala neoficiální praxe určená pro výjimečné případy. Většina z nich navíc těžko mohla odpovídat požadavkům přiznání práva na azyl; to implicitně předpokládalo politické nebo náboženské přesvědčení, které není prohlášeno za nezákonné v zemi, kam se uchýlili. Noví uprchlíci byli pronásledováni ne pro to, co udělali nebo si mysleli, ale pro to, čím nezměnitelně byli – z titulu narození zrovna v té nesprávné rase či společenské třídě nebo z titulu povolání vládou toho nesprávného druhu (jako v případě španělské republikánské armády).⁴⁹

Čím více vzrůstal počet lidí bez práv, tím větší bylo pokušení věnovat méně pozornosti činům pronásledujících vlád a více statusu pronásledovaných. A prvním do očí bijícím faktem bylo, že tito

⁴⁹ Jak nebezpečná může být skutečnost být nevinný z hlediska pronásledující vlády, se stalo velmi zřejmé, když v poslední válce nabídla americká vláda azyl všem německým uprchlíkům, které ohrožoval paragraf o extradici v německo-francouzském příměří. Podmínkou samozřejmě bylo, že uchazeč může dokázat, že udělal něco proti nacistickému režimu. Podíl uprchlíků z Německa, kteří byli schopni splnit tuto podmínku, byl velmi malý, a kupodivu to nebyli lidé, kteří byli v největším nebezpečí.

lidé, ačkoli byli pronásledováni pod nějakou politickou záminkou, už nepředstavovali, jako dříve v dějinách, odpovědnost a ztělesnění hanby pronásledovatelů; že nebyli považováni – a jenom nenasnadno byli vydáváni – za aktivní nepřátele (několik tisíc sovětských občanů, kteří úmyslně opustili sovětské Rusko po druhé světové válce a našli azyl v demokratických zemích, poškodilo pověst Sovětského svazu víc než miliony uprchlíků ve dvacátých letech, kteří měli onu nesprávnou třídní příslušnost), nýbrž že byli – a také se tak jeví – čistě jen lidské bytosti, jejichž naprostá nevinnost – z jakéhokoli hlediska, a z hlediska pronásledující vlády obzvláště – byla právě jejich největším neštěstím. Nevinnost ve smyslu naprostého nedostatku odpovědnosti byla známkou pozbytí práv, stejně jako byla zpečetěním ztráty politického statusu.

Proto se požadavky na prosazování lidských práv dotýkají osudu skutečného politického uprchlíka jenom na pohled. Politici uprchlíci, se pouze v malém počtu stále těší právu na azyl v mnoha zemích, a toto právo neformálně funguje jako skutečná náhrada za právní status občana státu.

Jednou z překvapivých stránek naší zkušenosti s lidmi bez státní příslušnosti, kteří mají legálně prospěch ze spáchání zločinu, je skutečnost, že se zdá snadnější zbavit legálnosti úplně nevinnou osobu než někoho, kdo se dopustil přestupku. Slavný bonmot Anatola France, „budu-li obviněn z krádeže věží Notre Dame, mohu jen utéci ze země“, předpokládá děsivou realitu. Právníci jsou tak zvyklí přemýšlet o právu z hlediska trestu, který nás vskutku vždycky zbavuje určitých práv, a tak je pro ně možná obtížnější než pro laiky rozpoznat, že zbavení legálního statusu, tj. *všech* práv, nemá už žádnou souvislost s konkrétními zločiny.

Tato situace názorně ilustruje mnoho složitostí, jež jsou vlastní pojmu lidských práv. Ať už byla tato práva kdysi definována jakkoli (jako právo na život, svobodu a hledání štěstí – podle americké formule – nebo jako rovnost před zákonem, právo na svobodu, ochranu vlastnictví a na národní svrchovanost – podle francouzské formule); ať už se někdo pokusí jakkoli vylepšit formulaci nejasnou, jako je hledání štěstí, nebo zastaralou, jako je bezvýhradné právo na vlastnictví; reálná situace těch, které dvacáté století vyhnalo za hranice zákona, ukazuje, že ztráta právě těchto práv občanů nemá za následek absolutní pozbytí práv. Voják je za války

zbaven svého práva na život, zločinec je zbaven svého práva na svobodu, všichni občané jsou za výjimečného stavu zbaveni svého práva na hledání štěstí, ale nikdo by nikdy netvrdil, že ve všech těchto případech došlo ke ztrátě lidských práv. Na druhé straně lze lidská práva uznat (třebaže se jim lze stěží těšit) i za situace absolutního bezpráví.

Pohromou pro lidi pozbyvší práv není to, že jsou zbaveni života, svobody a možností hledání štěstí anebo rovnosti před zákonem a svobody názoru – což jsou formule určené k řešení problému *uvnitř* daných společenství –, nýbrž to, že už nepatří k žádnému společenství vůbec. Jejich krajně vážná situace netkví v tom, že nejsou jiným rovni před zákonem, nýbrž v tom, že pro ně žádný zákon neexistuje; ne v tom, že jsou utiskováni, nýbrž v tom, že je nikdo nechce ani utiskovat. Teprve v poslední fázi spíše dlouhodobého procesu je ohroženo jejich právo na život; teprve když zůstanou dokonale „přebyteční“, když nelze najít nikoho, kdo si na ně „dělá nárok“, mohou být jejich životy v nebezpečí. Dokonce i nacisté začali vyhlašování Židů nejprve tím, že je zbavili jakéhokoli právního statusu (i statusu druhořadého občanství) a jejich nahnáním jako stáda do ghett a koncentračních táborů je odřízli od světa živých; a dříve než uvedli do chodu plynové komory, pečlivě otestovali půdu a ke svému uspokojení zjistili, že žádná země si na tyto lidi nedělá nárok. Jádrem věci je tedy v tom, že dříve než bylo zpochybněno právo na život, byl vytvořen stav naprostého bezpráví.

Totéž, jen s jistou dávkou ironie platí i o právu na svobodu, které se občas považuje za samou podstatu lidských práv. Je nesporné, že lidé stojící za hranicemi zákona mají třeba větší svobodu pohybu než zákonně uvězněný zločinec, nebo že se těší větší svobodě názoru v internačních táborech demokratických zemí, než jakou by měli v kterékoli běžné despocii, nejkuli v totalitní zemi.⁵⁰ Avšak ani fyzická zabezpečnost – být živen nějakou státní nebo soukromou sociálně pečovatelskou úřadovnou –, ani svoboda názoru nemění v nejmenším jejich fundamentální stav bezprávnosti. Další

⁵⁰ I za totalitního teroru byly koncentrační tábory občas jediným místem, kde stále existovaly určité zbytky svobodného myšlení a diskuse. Viz D. Rousset, *Les Jours de Notre Mort*, Paris 1947, passim, o svobodné diskusi v Buchenwaldu, a A. Ciliga, *The Russian Enigma*, London 1940, str. 200, o „ostrovech svobody“, „svobodě mysli“, která vládla v některých sovětských místech internace.

pokračování jejich života je zásluhou milosrdné lásky, a nikoli práva, neboť neexistuje žádný zákon, který by mohl přinutit státy k tomu, aby je živily; jejich svoboda pohybu, mají-li ji vůbec, jim nedává žádné právo na pobyt, kterému se zcela samozřejmě těší i zločinec ve vězení; a jejich svoboda názoru je svoboda bláznova, neboť na ničem, co si myslí, vůbec nezáleží.

Tyto poslední charakteristiky jsou zásadní. Absolutní zbavení lidských práv se nejprve a především manifestuje zbavením místa ve světě, díky němuž se stávají názory důležité a činy účinné. Něco mnohem fundamentálnějšího než svoboda a spravedlnost, jež jsou právy občanů, je v sázce, když příslušet k společenství, do něhož se člověk narodil, už není samozřejmost, a nepříslušet k němu už není záležitost volby, čili když se člověk ocitá v situaci, kdy to, jak s ním ostatní zacházejí, nezávisí na tom, co dělá nebo nedělá, pokud se nedopustí zločinu. Právě tato kritická situace a pouze ona je situací lidí zbavených lidských práv. Jsou zbaveni nikoli práva na svobodné jednání, nýbrž práva na jednání; nikoli práva myslet si, co se jim zlíbí, nýbrž práva na názor vůbec. Zcela náhodně a naprosto bez jakéhokoli vztahu k tomu, co dělají, dělali nebo mohou dělat, jim jsou přidělovány v některých případech výsady a ve většině případů křivdy, milosti i odsouzení.

To, že existuje právo mít nějaká práva (což znamená žít v nějakém rámci, ve kterém je člověk posuzován podle svých činů a názorů) a právo patřit k nějakému typu organizovaného společenství, jsme si uvědomili až tehdy, když se objevily miliony lidí, kteří následkem nové globální politické situace tato práva ztratili a nemohli je znovu získat. Potíž je v tom, že tato pohroma nevzešla z nějakého nedostatku civilizace, zaostalosti, či pouhé tyranie, nýbrž že naopak už nemohla být napravena, protože na zemi už nebylo žádné „necivilizované“ místo, protože ať se nám to líbí nebo ne, jsme skutečně začali žít v jednom světě. Teprve když začalo být lidstvo beze zbytku organizované, mohla se ztráta domova a politického statusu stát týměž jako vyloučení z lidstva vůbec.

Před tímto stavem by to, co dnes musíme nazývat „lidská práva“, bylo bývalo považováno za obecnou charakteristiku lidského bytí, které žádný tyran nemůže nikomu vzít. Jeho ztráta má za následek ztrátu relevance řeči (a člověk je už od Aristotela definován jako bytost, která disponuje řečí a myšlením) a ztrátu všech lidských vztahů (a člověk, opět už od Aristotela, je považován za „politické-

ho živočicha“, to jest někoho, kdo a priori žije v nějakém společenství), jinými slovy, ztrátu některých nejpodstatnějších charakteristik lidského života. Toto byla do určité míry situace otroků, které proto Aristotelés nepočítal mezi lidské bytosti. Otrokářství neporušovalo fundamentálně lidská práva tím, že upíralo svobodu (to se může stát v mnoha jiných situacích), nýbrž tím, že určitou kategorii lidí vyloučilo z možnosti o svobodu bojovat – možnosti zachované za tyranie, a dokonce i za zoufalých podmínek moderního teroru (ne však v podmínkách života koncentračního tábora). Zločinem proti lidskosti nezačalo být otrokářství tehdy, když jeden národ porazil a zotročil své nepřátele (třebaže to samo bylo dost špatné), nýbrž tehdy, když se otrokářství stalo institucí, ve které se někteří lidé „rodili“ jako svobodní a jiní jako otroci, když se zapomnělo, že to byl člověk, kdo zbavil svého bližního svobody, a když se soudilo, že tento zločin sankcionuje přirozenost. Avšak ve světě nedávných událostí je přesto možné říci, že i otroci stále patřili k jakémusi lidskému společenství; jejich práce byla potřebná, užívaná a využívána, a to je udržovalo uvnitř lidstva. Být otrokem nakonec znamenalo mít nějaký význačný charakter, nějaké místo ve společnosti – což bylo něco víc než ona abstraktní nahota lidského a pouze lidského bytí. Tedy nikoli ztráta specifických práv, nýbrž ztráta společenství ochotného a schopného garantovat jakákoli práva vůbec byla onou pohromou, která postihovala neustále narůstající množství lidí. Ukazuje se, že člověk může ztratit všechna takzvaná práva člověka, aniž by ztratil svou esenciální vlastnost jakožto člověk, totiž svou lidskou důstojnost. Jedině ztráta samotného základu vši političnosti jej vypuzuje z lidstva.

Právo, které odpovídá této ztrátě a které mezi lidskými právy nebylo nikdy ani zmíněno, nelze vyjádřit kategoriemi osmnáctého století, protože ty předpokládají, že práva bezprostředně vyplývají z „přirozenosti“ člověka – přičemž poměrně málo záleží na tom, zda se tato přirozenost nahlíží z hlediska přirozeného zákona, nebo z hlediska bytosti stvořené k obrazu Božímu, zda se týká „přirozených“ práv, nebo božských příkazů. Rozhodujícím faktorem je, že tato práva i lidská důstojnost, kterou poskytují, by měla zůstat platná a skutečná, i kdyby na zemi existovala jenom jediná lidská bytost; nezávisejí na množství lidí a měla by zůstat platná, i když je lidská bytost vypuzena z lidského společenství.

Když byla práva člověka vyhlášena poprvé, byla pokládána za nezávislá na dějinách a výsadách, které dějiny udělily určitým vrstvám společnosti. Nová nezávislost ustanovila nově objevenou důstojnost člověka. Od začátku měla tato nová důstojnost spíše nejasnou povahu. Historická práva byla nahrazena přirozenými právy, „příroda“ zaujala místo dějin, a mlčky se předpokládalo, že příroda je méně cizí bytnosti člověka než dějiny. Samotný jazyk Deklarace nezávislosti i *Déclaration des Droits de l'Homme* – práva „nezcizitelná“, „daná se zrozením“, „axiomatické pravdy“ – naznačuje víru v jakousi lidskou „přirozenost“, která je podrobena stejným zákonům růstu jako přirozenost jednotlivce a ze které je možno odvozovat práva a zákony. Dnes jsme snad lépe schopni přesně posoudit, co tato lidská „přirozenost“ představuje; v kterékoli události nám ukázala potenciality, jež západní filosofie a náboženství, které přes tři tisíce let tuto „přirozenost“ definovaly a redefinovaly, nerozpoznaly a o nichž neměly ani tušení. Avšak pro nás se nestal problematickým jenom tento takřikajíc lidský aspekt přírody. Od té doby, co se jí naučil vládnout do takové míry, že se zničení všeho organického života na zemi nástroji vyrobenými člověkem stalo myslitelné a technicky možné, se člověk přírodě odcizil. Od té doby, co nám hlubší poznání přírodních procesů vstříplo vážné pochyby o existenci přírodních zákonů vůbec, dostala příroda sama zlověstný aspekt. Jak by někdo mohl odvodit zákony a práva z univerza, které zjevně nezná ani jednu ani druhou kategorii?

Člověk dvacátého století se od přírody emancipoval právě tak, jako se člověk osmnáctého století emancipoval od historie. Historie a příroda se nám odcizily stejnou měrou, totiž v tom smyslu, že podstatu člověka už nelze pochopit z hlediska ani jedné ani druhé kategorie. Na druhé straně lidstvo, které pro osmnácté století znamenalo v kantovské terminologii pouze regulativní ideu, se dnes stalo nepopíratelným faktem. Tato nová situace, v níž „lidstvo“ vlastně přijalo roli připisovanou dříve přírodě nebo historii, by v tomto kontextu znamenala, že právo mít práva nebo právo každého jednotlivce patřit k lidstvu by zaručovalo lidstvo samo. Rozhodně ale není nijak jisté, zda to možné je. Neboť, při vší úctě k nejlépe míněným humanitářským pokusům získat nové deklarace lidských práv od mezinárodních organizací, je naproti tomu třeba chápat, že tato idea přesahuje přítomnou sféru mezinárodního práva, které

dosud funguje na základě vzájemných dohod a smluv mezi svrchovanými státy; a sféra, která by byla nad státy, prozatím neexistuje. Kromě toho by toto dilema v žádném případě nebylo odstraněno ustavením jakési „světové vlády“. Takováto světová vláda je vsutku v rámci možností, ale lze se domnívat, že ve skutečnosti by se mohla značně lišit od podoby, kterou propagovaly idealisticky smýšlející organizace. Zločiny proti lidským právům, které se staly specialitou totalitních režimů, je možné vždycky ospravedlnovat výmluvou, že „správný“ se rovná „být dobrý nebo užitečný pro celek“ na rozdíl od jeho částí. (Hitlerovo motto, „správné je to, co je dobré pro německý národ“, je jenom zvládnutou podobou pojetí práva, se kterým se lze setkat všude a které v praxi zůstane neúčinné, jen dokud tomu budou bránit starší tradice, jež ještě působí v ústavách.) Pojetí práva, které ztotožňuje to, co je správné, s představou toho, co je dobré pro někoho – pro jednotlivce, rodinu, národ či největší počet –, se stává nevyhnutelným tehdy, když absolutní a transcendentní měřítko náboženství či zákona přírody ztratila svou autoritu. A tato nepříjemná situace není v žádném případě vyřešena, jestliže jednotka, na niž se ono „dobré pro“ vztahuje, je velká jako lidstvo samo. Neboť je zcela myslitelné, a to i v rámci praktických politických možností, že jednoho krásného dne vysocí organizované a mechanizované lidstvo dojde zcela demokraticky – to jest rozhodnutím většiny – k závěru, že pro lidstvo jako celek by bylo lepší zlikvidovat určité jeho části. Tady se, v problémech faktické reality, střetáváme s jednou z nejstarších složitostí politické filosofie, která mohla zůstat nezpochybována jen dotud, dokud stabilní křesťanská theologie poskytovala rámec všem politickým a filosofickým problémům, která však již před dávnou dobou přiměla Platóna říci: „Ne člověk, ale bůh musí být měřítkem všech věcí.“

Tyto skutečnosti i úvahy poskytují něco jako ironické, hořké a opožděné potvrzení slavných argumentů, jimiž se Edmund Burke postavil proti Deklaraci práv člověka Francouzské revoluce. Zdá se, že podporují jeho tvrzení, že lidská práva jsou „abstrakce“, že je mnohem moudřejší opírat se o „odkázané dědictví“ práv, která člověk předává svým dětem jako život sám, a prohlásit něčí práva spíše za „práva Angličana“ než za nezcizitelná práva člo-

věka.⁵¹ Podle Burkeho vyplývají práva, jimž se těšíme, „z rámce státu“, takže ani přirozený zákon, ani božský příkaz, ani jakýkoli pojem lidstva, jako Robespierrova „lidská rasa“ nebo „vladař země“, nejsou potřebné jakožto zdroj zákona.⁵²

Ve světle našich mnohotvárných zkušeností se Burkeho pojetí zdá zcela nepochybně pragmaticky solidní. Nejenže ztráta národních práv měla ve všech případech za následek ztrátu lidských práv; ale jak dosvědčuje nedávný příklad státu Izrael, obnovy lidských práv se zatím dosáhlo jenom obnovou či zavedením práv národních. Pojetí lidských práv založené na předpokládané existenci lidské bytosti jako takové se hroutilo vždy, když se ti, kdo je hlásali jako své vyznání, poprvé střetli s lidmi, kteří opravdu ztratili všechny ostatní vlastnosti a specifické vztahy – až na to, že stále ještě byli lidmi. Svět nic posvátného v abstraktní nahotě lidského bytí nenacházel. A vzato z hlediska objektivní politické situace, je těžko říci, jak by ona pojetí člověka, na nichž jsou lidská práva založena – tj. že je stvořen k obrazu Božímu (v americké formuli), nebo že je reprezentantem lidstva či že v sobě chová posvátné požadavky přirozeného zákona (ve francouzské formuli) –, byla mohla daný problém napomoci vyřešit.

Lidé, kteří přežili vyhlazovací tábory, věžňové koncentračních a internačních táborů, a i poměrně šťastní lidé bez státní příslušnosti viděli i bez Burkeho argumentů, že abstraktní nahota pouze lidského bytí je jejich největším nebezpečím. Kvůli ní se na ně pohlíželo jako na divochy, a oni v obavě, že by mohli být nakonec považováni za zvířata, trvali na své národnosti, na posledním znamení svého dřívějšího občanství, jakožto na svém jediném přetrvávajícím a uznávaném poutu s lidstvem. Jejich nedůvěra k přirozeným právům a jejich preference národních práv vyplývá právě z toho, že si uvědomili, že přirozená práva se poskytují i divochům. Již Burke se strchoval, že přirozená „nezcizitelná“ práva jenom potvrdí „právo nahého divocha“,⁵³ a tím sníží civilizované státy k statusu divošských kmenů. Protože jenom divoši se smějí spokojit pouze s minimálním faktem svého lidského původu, lpějí lidé na

⁵¹ E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1790, vyd. E. J. Payne, Everyman's Library.

⁵² M. Robespierre, *Speeches*, 1927. Řeč z 24. dubna 1793.

⁵³ Úvod E. J. Payna k E. Burkemu, cit. d.

své národnosti mnohem zoufaleji, když ztratili práva a ochranu, které jim ona národnost kdysi poskytovala. Jenom jejich minulost se svým „odkázaným dědictvím“ svědčí, jak se zdá, o skutečnosti, že ještě patří k civilizovanému světu.

Jestliže nějaká lidská bytost ztratí svůj politický status, ve shodě s implikacemi vrozených a nezczizitelných práv člověka by se měla dostat právě do té situace, pro niž byla deklarace těchto obecných práv připravena. Ve skutečnosti je tomu naopak. Zdá se, že člověk, který není nic než člověk, ztratil právě ony vlastnosti, které umožňují, aby s ním ostatní lidé zacházeli jako s bližním. To je jeden z důvodů, proč je mnohem obtížnější zničit legální personalitu zločince, to jest člověka, který na sebe vzal odpovědnost za čin, jehož důsledky nyní určují jeho osud, než člověka, kterému byly odepřeny všechny společné lidské odpovědnosti.

Burkeho argumenty proto nabývají ještě jednoho dalšího významu, jestliže se díváme jenom na obecně lidskou situaci těch, kdo byli vypuzeni ze všech politických společenství. Bez ohledu na to, jak se s nimi zachází, nezávisle na tom, jakých se jim dostává svobod nebo útisku, spravedlnosti nebo nespravedlnosti, ztratili tito lidé všechny úlohy ve světě a všechny stránky lidské existence, které jsou výsledkem naší společné práce, výsledkem lidské vynalézavosti. Je-li tragédií divošských kmenů to, že obývají nezměnnou přírodu, již neumějí vládnout, na jejíž hojnosti a plodnosti však závisí jejich živobytí, že žijí a umírají, aniž by zanechali nějakou stopu, aniž by něčím přispěli ke společnému světu, pak lidé bez práv jsou vskutku vrženi nazpět do jakéhosi zvláštního přírodního stavu. Určitě nejsou barbary; někteří z nich patří vskutku k nejvzdělanějším vrstvám ve svých zemích; nicméně ve světě, který takřka zlikvidoval divochy, se jeví jakožto první známky možného ústupu od civilizace.

Čím je civilizace rozvinutější a čím dokonalejší svět vytvořila, tím více se lidé cítí doma ve světě lidské vynalézavosti – a tím více cítí odpor ke všemu, co nevytvořili, ke všemu, co je jim pouze a tajemně dáno. Lidská bytost, která ztratila své místo ve společenství, svůj politický status v zápasech své doby i legální personalitu, jež činí její jednání a roli jejího osudu soudržným celkem, má již pouze vlastnosti, které se obvykle mohou stát jasně srozumitelnými jenom ve sféře soukromého života, a musí zů-

stat nekompetentní prostou existencí ve všech záležitostech veřejného zájmu. S touto prostou existencí, to jest se vším tím, co je nám tajemně dáno zrozením a co zahrnuje tvar našich těl a nadání našich myslí, lze přiměřeně naložit jenom pomocí nepředvídatelných náhod přátelství a sympatie nebo velké a nevypočitatelné milosti lásky, která říká s Augustinem *volo ut sis* (chci, abys byl), přičemž nelze nijak konkrétně zdůvodnit toto nejvyšší a nepřekonatelné potvrzení.

Už od dob Řeků víme, že vysoce rozvinutý politický život plodí hluboce zakořeněnou nedůvěru k této soukromé sféře, hluboký odpor k onomu zneklidňujícímu zázraku obsaženému ve skutečnosti, že každý z nás je učiněn, jak je – jeden jediný, jedinečný a nezměnitelný. Celá sféra tohoto prostě daného, v civilizované společnosti vykázaná do soukromého života, je stálým ohrožením veřejné sféry, neboť je-li soukromá sféra založena na zákonu univerzální odlišnosti a odlišování, je veřejná sféra založena konzistentně na zákonu rovnosti. Rovnost, na rozdíl od všeho, co je zahrnuto v prosté existenci, nám není dána, nýbrž je výsledkem lidské organizace, pokud ta se řídí principem spravedlnosti. Nerodíme se sobě rovni; stáváme se sobě rovnými jakožto členové nějaké skupiny na základě svého rozhodnutí zaručit si vzájemně stejná práva.

Náš politický život spočívá na předpokladu, že pomocí organizace můžeme vytvořit rovnost, protože spolu se sobě rovnými a jedinečně se sobě rovnými může člověk ve společném světě jednat, měnit ho a budovat. Temné pozadí prosté danosti, pozadí utvářené naší nezměnitelnou a jedinečnou povahou, zasahuje do politické scény jako cizí vetřelec, který nám vši svou příliš patrnou odlišností připomíná meze možností lidské aktivity – jež jsou totožné s mezemi možností lidské rovnosti. Důvodem, proč vysoce rozvinuté politické společnosti, jako antické městské státy nebo moderní národní státy, tak často trvají na své etnické homogenitě, je to, že doufají, že tak co možná nejvíce zmenší ony přirozené a vždy přítomné rozdíly a rozrůzněnost, které samy od sebe probouzejí hloupou nenávisť, nedůvěru a diskriminaci, neboť až příliš jasně ukazují ony sféry, v nichž lidé nemohou jednat a měnit podle libosti, tj. meze možností lidské vynalézavosti. „Cizí vetřelec“ děsivě symbolizuje fakt odlišnosti jako takové, individuality jako takové, a odhaluje ony oblasti, ve kterých člověk nemůže měnit ani jednat

a ve kterých má proto zřetelný sklon ničit. Je-li černochoch v bílé společnosti považován za černochocha a nic jiného, ztrácí zároveň se svým právem na rovnost i onu svobodu jednání, která je specificky lidská; všechny jeho činy jsou nyní vysvětlovány jako „nutné“ důsledky nějakých „černošských“ vlastností; stal se jakousi ukázkou živočišného druhu nazývaného člověk. Přibližně totéž se děje lidem, kteří ztratili všechny rozlišující politické kvality a stali se lidskými bytostmi a ničím jiným. Kdekoli veřejný život a jeho zákon rovnosti naprosto zvítězí, kdekoli civilizace úspěšně eliminuje či zredukuje na minimum ono temné pozadí odlišnosti, bezpochyby skončí úplnou petrifikací a bude potrestána, tak řečeno, za to, že zapomněla, že člověk je jenom pánem a nikoli stvořitelem světa.

Veliké nebezpečí vyplývající z existence lidí přinucených žít mimo společný svět spočívá v tom, že jsou uprostřed civilizace uvrženi nazpět do stavu své přirozené danosti, své pouhé rozrůzněnosti. Nemají účast na onom ohromném vyrovnání rozdílů, jaké plyne z toho, jsou-li lidé občany nějakého společenství, a jelikož se tak už nesmějí podílet na lidské vynalézavosti, začínají náležet k lidské rase přibližně stejně, jako živočišové náležejí ke specifickému živočišnému druhu. Paradoxem obsaženým ve ztrátě lidských práv je, že tato ztráta spadá vjedno s okamžikem, kdy se osoba stává lidskou bytostí obecně – bez povolání, bez občanství, bez názoru, bez činu, který by ji identifikoval a specifikoval – a odlišnou bytostí obecně, reprezentující jediné svou vlastní, absolutně jedinečnou individualitu, která se nemůže projevit v rámci společného světa ani působit na tento svět, a proto ztrácí veškerý význam.

Nebezpečí existence takových lidí má dva aspekty: především a zřejměji spočívá v tom, že jejich neustále narůstající množství ohrožuje náš politický život, naši lidskou vynalézavost, svět, který je výsledkem našeho společného a koordinovaného úsilí, skoro stejně, ba možná i hrozivěji, než kdysi ohrožovaly existenci člověkem vytvořených měst i venkova divoké přírodní živly. Smrtelné nebezpečí pro jakoukoli civilizaci dnes už patrně nepřichází zvnějšku. Příroda byla ovládnuta a žádní barbari neohrožují zkázou to, co neumějí pochopit, jako Mongolové ohrožovali po staletí Evropu. I objevení se totalitních vlád je fenoménem uvnitř, a nikoli vně naší civilizace. Nebezpečí spočívá

v tom, že globální civilizace, univerzálně propojená vzájemnými vztahy, může zplodit barbary z vlastního středu tím, že vnutí milionům lidí situaci, která je přes všechno vnější zdání situací divochů.⁵⁴

⁵⁴ Toto moderní vypovězení z lidstva má mnohem radikálnější důsledky než antická a středověká zvyklost postavení mimo zákon. Postavení mimo zákon, určité „nejobávanější osud, jaký primitivní právo dovedlo uchystat“, vydávajíc život osoby postavené mimo zákon na milost každému, kdo ji potkal, mizelo se zaváděním účinného systému uplatnění zákona a nakonec bylo nahrazeno smlouvami o extradicí mezi státy. Původně nahrazovalo policejní sílu a bylo určeno k donucení zločince, aby se vzdal.

Raný středověk, jak se zdá, si byl zcela vědom nebezpečí, jež zahrnovala „občanská smrt“. Exkomunikace v pozdním Římském impériu znamenala církevní smrt, ale ponechávala osobě, která ztratila své členství v církvi, plnou svobodu ve všech ostatních ohledech. Církevní a občanská smrt se ztotožnily až v merovejské době, kdy exkomunikace „[byla] v obecné praxi omezena na dočasné odepření nebo odebrání práv členství, která bylo možné znovu získat“. Viz hesla *Outlawry* a *Excommunication*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*. Také heslo *Friedlosigkeit*, in: *Schweizer Lexikon*.

TOTALITARISMUS

Třetí část

Normální lidé nevědí, že všechno je možné.

David Rousset

X

BEZTRÍDNÍ SPOLEČNOST

1. Masy

Jednou z nejcharakterističtějších vlastností totalitních hnutí obecně a pověsti jejich vůdců zvláště je ohromující rychlost, s níž tito vůdci upadají v zapomnění, a ohromující lehkost, s jakou bývají nahrazováni. To, co Stalin pracně vykonal během dlouhých let tvrdých vnitrostranických bojů a s obrovskými ústupky přinejmenším vůči jménu svého předchůdce – aby se totiž mohl legitimovat jako Leninův politický dědic – se jeho nástupci pokusili uskutečnit bez ústupků vůči jeho jménu, i když Stalin měl plných třicet let na to, aby učinil své jméno nesmrtelným, a disponoval k tomu propagandistickým aparátem, který byl v Leninově době neznámý. Totéž platí pro Hitlera, jenž za svého života vyzařoval uhrančivou sílu, vůči které nebyl údajně nikdo imunní,¹ a který byl po své porážce

¹ „Magickou moc“, kterou Hitler ovládal své posluchače, potvrdili již mnozí, nedávno např. vydavatelé knihy *Hitlers Tischgespräche*, Bonn 1951 (*Hitler's Table Talks*, americké vydání, New York 1953; citáty vycházejí z německého vydání). Tato fascinace – „zvláštní magnetismus vyzařující z Hitlera neodolatelným způsobem“ – spočívala ve „fanatické víře tohoto člověka v sebe sama“ (úvod G. Rittera, str. 14), v jeho pseudo-autoritativních soudech vůbec o všem, jakož i ve skutečnosti, že jeho názory – ať se týkaly škodlivosti kouření nebo Napoleonovy politiky – mohly být vždy integrovány do všeobjímající ideologie.

Fascinace je společenským jevem a fascinující moc, kterou si Hitler podmaňoval své okolí, lze pochopit jen tehdy, uvědomíme-li si, v jaké společnosti pobýval. Společnost je vždy náchylná k tomu, aby přijímala bez rozmyslu jedince jako takového, za jakého se vydává, takže i šílenec vydávající se za génia má velkou šanci být přesvědčivý. V moderní společnosti, pro níž je charakteristický nedostatek smyslu pro racionální soudnost, se tato náchylnost projevila ještě silněji; ten, kdo určité názory nejen zastává, nýbrž je prezentuje jako své neotřesitelné přesvědčení, neztrácí věrohodnost, byť by se mnohokrát jasně ukázalo, že pravdu nemá. Hitler, který znal důvěrně zmatenost názorů a mínění moderní společnosti, pochopil, že nejlepší způsob, jak se vyhnout marnému tékání mezi nejrůznějšími názory a „přesvědčení..., že vše je nesmysl“ (str. 281), je přimknout se k *jednomu* z mnoha existujících názorů s „neotřesitelnou

a smrti zapomenut a dnes opět hraje dokonce významnou úlohu mezi neofašistickými a neonacistickými skupinami poválečného Německa. Tato nestálost bezpochyby souvisí s příslovečnou vrtkavostí mas a pověstí, která se o ně opírá; pravděpodobnější se ovšem jeví vysvětlení, že totalitní hnutí jsou posedlá mánii permanentního pohybu; totalitní hnutí si může uchovat moc pouze potud, pokud se hýbe a uvádí do pohybu vše kolem sebe. A tak je právě zmiňovaná nestálost spíše dokladem úspěšnosti mrtvých vůdců, neboť svědčí o tom, že se jim podařilo nakazit své oběti oním specifickým virem totalitarismu; lze-li mluvit o totalitní osobnosti či mentalitě, pak mezi její atributy patří právě mimořádná adaptabilita a neexistence smyslu pro kontinuitu. Bylo by tedy chybné domnívat se, že nestálost a sklon mas k zapominání jsou znaky vystřízlivění z totalitního klamu, jenž bývá někdy ztotožňován s kultem Hitlera či Stalina; zdá se, že opak může být pravdou.

Ještě závažnějším omylem by bylo opomenout fakt, že totalitní režimy – po dobu, kdy jsou u moci – a totalitní vůdci – po dobu svého života – „mají zajištěnu podporu mas a opírají se o ni“, a to až do samého konce.² Hitlerův mocenský vzestup byl ve smyslu pravidel většinového volebního systému legální³ a ani on ani Stalin by nebyli mohli udržovat pod svou kontrolou obrovské národy, přestát všechny vnitřní a vnější krize a vypořádat se s bezpočtem nástrah nemilosrdných vnitrostranických bitev, pokud by se nemohli opírat o důvěru mas. Bez ní by nebyly možné moskevské procesy, právě tak jako by nemohlo dojít k likvidaci Röhmovy

důslednosti“. Do nebe volající zvůle takového fanatismu může uhranout společnost, neboť po dobu jejího těsného semknutí je prostá názorového chaosu, který tato společnost trvale produkuje. Tento „dar“ uhrančivosti je však pouze sociálně podmíněný. V *Tischgespräche* vystupuje do popředí výrazně proto, že zde Hitler hrál hru společnosti a neobracel se na sobě rovné, nýbrž na generály wehrmachtu (všichni patřili v podstatě ke „společnosti“). Bylo by zcela mylné, kdybychom chtěli vysvětlovat Hitlerův úspěch poukazem na jeho „schopnost uhrančivosti“. Pouze s tímto nadáním by byl sotva mohl sehrát větší roli než prominentní postavy společenských salonů.

² Viz pronikavé poznámky C. J. Hayese k *The Novelty of Totalitarianism in the History of Western Civilization*, in: *Symposium on the Totalitarian State*, 1939. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Philadelphia 1940, sv. LXXXII.

³ Šlo vskutku o „první velkou revoluci v dějinách, která byla nastolena uplatněním právního řádu platného ve chvíli uchopení moci“, H. Frank, *Recht und Verwaltung*, 1939, str. 8.

frakce. Rozšířená představa, že Hitler byl pouhým agentem německých průmyslníků, stejně jako spekulace, že Stalin vyšel z boje o moc po Leninově smrti vítězně jen díky temnému komplotu, jsou pouhými neudržitelnými legendami, jež jsou ve zjevném rozporu s fakty, především s ohledem na nespornou popularitu obou vůdců.⁴ Podobně nelze jejich popularitu přičítat vítězství důmyslné a lživé propagandy nad nevědomostí a hloupostí. Propaganda totalitních hnutí, která předchází a provází totalitní režimy, bývá právě tak lživá jako upřímná a budoucí totalitní vládcí obvykle na počátku politické kariéry vyzdvihují své minulé zločiny a zevrubně vykreslují zločiny budoucí. Nacisté „byli přesvědčeni, že páchání zločinů v naší době má morbidní podmanivou moc“,⁵ ujišťování bolševiků – v Rusku i za jeho hranicemi –, že neuznávají běžné morální hodnoty, se stalo neodmyslitenou součástí komunistického propagandistického repertoáru a politická zkušenost nejednou prokázala, že propagandistická hodnota zločinů a všeobecné opovrhování morálními hodnotami nepramení z pouhého soukromého zájmu o sebe sama, jenž je údajně tím nejsilnějším psychologickým faktorem politiky.

Přitažlivost zla a zločinu pro lůzu není ničím novým. Vždy platilo, že lůza vítá „násilí s obdivným komentářem: násilí je sice možná ošklivé, ale velmi chytré“.⁶ Na úspěchu totalitarismu znepokojuje spíše opravdová nezištnost jeho příznivců: nepřekvapuje, že přesvědčením bolševika či nacisty neotřesou zločiny spáchané na lidech, kteří nepatří k hnutí nebo jsou dokonce jeho odpůrci; zará-

⁴ Nejlepší studií o Hitlerovi a jeho politické dráze je biografie A. Bullocka *Hitler, A Study in Tyranny*, London 1952. V duchu anglické tradice politických životopisů přihlíží tato studie ke všem dostupným pramenům a materiálům a podává komplexní obraz dobového politického pozadí. Toto dílo překonává ve svých detailech i vynikající rozbory K. Heideny, především jeho *Der Führer: Hitler's Rise to Power*, 1944, ačkoli Heidenovy práce zůstávají důležitými pro celkovou interpretaci událostí. Pro Stalinovu politickou dráhu zůstává standardním dílem studie B. Suvarin, *Stalin: Critical Survey of Bolshevism*, New York 1939. Kniha I. Deutscher, *Stalin: A Political Biography*, New York and London 1949, je nepostradatelným zdrojem informací zásluhou bohaté dokumentace a důkladné analýzy bojů uvnitř bolševické strany. Jejím nedostatkem je pochybné přirovnávání Stalina ke Cromwellovi, Napoleonovi a Robespierrovi.

⁵ F. Borkenau, *The Totalitarian Enemy*, London 1940, str. 231.

⁶ Citováno z německého vydání „Protokolů sionských mudrců“, *Die Zionistische Protokolle mit einem Vor- und Nachwort von Theodor Fritsch*, 1924, str. 29.

žející ovšem je, že přesvědčení zůstává stále pevné i tehdy, když totalitní monstrum začíná požírat vlastní děti, a dokonce i tehdy, stane-li se bolševik či nacist a sám obětí perzekuce, je-li falešně obviněn a odsouzen, vyloučen ze strany a uvězněn v táboře nucených prací či v táboře koncentračním. K úžasu celého civilizovaného světa někdy dokonce napomáhá při své vlastní perzekuci a sám pro sebe požaduje trest smrti – jedinou podmínkou je záruka, že nebude zpochybněna jeho příslušnost k hnutí.⁷ Bylo by naivní považovat tuto nezlomnost přesvědčení přetrvávající navzdory všem zkušenostem a popírající veškerý bezprostřední sobecký zájem za pouhý projev zaníceného idealismu. Idealismus, ať pošetilý nebo hrdinský, vždy vychází z určitého individuálního rozhodnutí a přesvědčení a je vystavován zkušenosti a diskusi.⁸ Fanatismus totalitního hnutí se – na rozdíl od všech ostatních forem idealismu – vytrácí v momentě, kdy hnutí opustí své zfanatizované stoupence a tím zničí zbytek přesvědčení, který by v nich ještě mohl po zhroucení celého hnutí zůstat.⁹ Nicméně pokud jsou součástí organizační

⁷ Toto je samozřejmě ruské specifikum. Je zajímavé, že již při prvních sovětských procesech se zahraničními inženýry byly sympatie ke komunismu využívány jako argument pro sebeobvinění: „Úřady na mě neustále naléhaly, abych přiznal, že jsem se podílel na sabotážích, což jsem nikdy nedělal. Odmítal jsem. Řekli mi: ‚Jestliže podporujete sovětskou vládu, jak tvrdíte, dokažte to činy; vláda potřebuje vaše doznání.‘“ Citováno z A. Ciliga, *The Russian Enigma*, London 1940, str. 153.

Teoretické zdůvodnění tohoto postoje přinesl Trockij: „Pravdu můžeme mít pouze se stranou a skrze ni, protože historie ukázala, že není žádné jiné cesty pravdy. Angličané mají rčení: ‚Moje země, ať má pravdu, nebo ne‘... My máme daleko lepší historické zdůvodnění: ať má pravdu, nebo se mýlí v konkrétních, individuálních případech, je to má strana“, (B. Suvarine, cit. d., str. 361) Na druhé straně museli být důstojníci Rudé armády, kteří nepatřili k hnutí, souzeni za zavřenými dveřmi.

⁸ Nacistický autor Andres Pfenning explicitně zavrhuje myšlenku, že by SA bojovali za nějaký „ideál“ či snad byli vedeni nějakou „idealistickou zkušeností“. „Jejich základní zkušenost se zrodila v průběhu boje.“ (*Gemeinschaft und Staatswissenschaft*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 96) Citát pochází z anglického překladu E. Fränkel, *The Dual State*, New York a London 1941, str. 192. Vycházíme-li z rozsáhlého souboru textů v podobě politických pamfletů, jež uveřejňovalo hlavní indoktrinační propagandistické centrum (*Hauptamt-Schulungsamt SS*), musíme konstatovat, že výraz „idealismus“ byl systematicky vylučován. Od členů SS nikdo nevyžadoval idealismus, nýbrž „absolutní logickou zásadovost ve všech ideologických otázkách a nezlomnou vytrvalost v politickém boji“, (W. Best, *Die deutsche Polizei*, 1941, str. 99).

⁹ Poválečné Německo poskytuje v tomto ohledu mnoho poučných příkla-

struktury hnutí a hnutí je semknuté, nejsou jeho zfanatizovaní příznivci přístupni zkušenosti nebo jakémukoli rozumovému argumentu; jako by identifikace s hnutím a naprostý konformismus zcela zničily schopnost prožitku, i když jde o mezní zkušenosti, jakými jsou mučení nebo strach ze smrti.

Totalitní hnutí se snaží – a úspěšně – organizovat masy – nikoli třídy jako tradiční zájmové strany evropských kontinentálních národních států; nikoli občany různého mínění a zájmu o řízení věcí obecních jako strany v anglosaských zemích. Zatímco všechny politické skupiny jsou odkázány na poměrnou sílu, totalitní hnutí jsou závislá na pouhé síle počtů, a to do takové míry, že se dokonce zdá, že totalitní režim se nemůže prosadit v zemích s relativně malým počtem obyvatelstva, i kdyby k tomu měl jinak příznivé podmínky.¹⁰ Po první světové válce se přes Evropu přehnala hluboce protidemokratická, prodiktátorská vlna polototalitních a totalitních hnutí; fašismus byl rozšířen od Itálie až po téměř všechny středoevropské a východoevropské země (česká část Československa byla jednou z pozoruhodných výjimek); přesto ani Mussolini, jež byl pojem „totalitní stát“ velmi drahý, se nepokoušel ustavit důsledný totalitní režim¹¹ a spokojil se s diktaturou vlády jed-

dů. Je pozoruhodné, že američtí černošští vojáci nebyli v Německu navzdory masivní rasistické nacistické propagandě přijímáni nepřátelsky. Stejně zarážející je „fakt, že Waffen-SS v posledních dnech německého odporu proti spojencům nebojovali „do posledního muže““ a že tato německá speciální bojová jednotka „po nezměrných obětech v předcházejících letech, které zdaleka převyšovaly poměrné ztráty wehrmachtu, se v posledních týdnech chovala jako kterákoli jednotka rekrutovaná mezi civilisty a sklonila se před bezvýhodnou situací“. K. O. Paetel, *Die SS*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, leden 1954.

¹⁰ Východoevropské vlády řízené Moskvou existují kvůli Moskvě a fungují jako agenti Kominterny; představují příklad rozšíření Moskvou řízeného totalitního hnutí, nemají kořeny v místním vývoji. Jedinou výjimkou se zdá být Titova Jugoslávie: Tito se možná rozešel s Moskvou proto, že si uvědomil, že totalitními metodami ruského typu by riskoval ztrátu nemalé části obyvatelstva.

¹¹ Dokladem netotalitní povahy fašistické diktatury je překvapivě malý počet navíc relativně mírných rozsudků politických odpůrců. Ve zvláště aktivním období, v letech 1926 až 1932, vynesly speciální tribunály pro politické oponenty sedm trestů smrti, 1360 rozsudků odnětí svobody na deset a více let, odsoudily 1360 lidí k vězení pod deset let a o mnoho více k vyhnanství. Kromě toho bylo zatčeno dvanáct tisíc lidí, kteří byli posléze uznáni nevinnými – krok zcela nemyslitelný v podmínkách nacistického a bolševického teroru. Viz

né strany. Podobná netotalitní diktatura vznikla v předválečném Rumunsku, Polsku, pobaltských zemích, Maďarsku, Portugalsku a Francově Španělsku. Nacisté, kteří uměli tyto rozdíly neomylně rozlišovat, vždy poněkud opovržlivě komentovali nedostatky svých fašistických spojenců, zatímco jejich obdiv k ruskému bolševismu (a komunistické straně v Německu) byl vyvažován pouze jejich opovrhováním východoevropskými rasami.¹² Jediný člověk,

E. Kohn-Bramstedt, *Dictatorship and Political Police: The Technique of Control by Fear*, London 1945, str. 51 nn.

¹² Nacističtí političtí teoretikové vždy důrazně prohlašovali, že Mussoliniho „etický stát“ a Hitlerův „ideologický stát“ [*Weltanschauungstaat*] nelze vyslovit jedním dechem. G. Neesse, *Die verfassungsrechtliche Gestaltung der Einpartei*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1938, sv. 98. Goebbels k rozdílu mezi fašismem a národním socialismem říká: „[Fašismus] je... zcela odlišný od národního socialismu. Zatímco národní socialismus jde hluboko ke kořenům, fašismus je jen povrchní věc,“ *The Goebbels Diaries* 1942–1943, vyd. L. Lochner, New York 1948, str. 71. „[Duce] není revoluční jako Vůdce nebo Stalin. Je natolik poután ke svému italskému lidu, že mu chybí vlastnosti světového revolucionáře a vzbouřence,“ tamt., str. 468. Totéž mínění vyjádřil Himmler v jednom projevu roku 1943 na konferenci velících důstojníků: „Fašismus a národní socialismus jsou dvě zásadně odlišné věci,... absolutně nelze srovnávat fašismus a národní socialismus jako duchovní, ideologická hnutí.“ Viz E. Kohn-Bramstedt, cit. d., Appendix A.

Hitler rozpoznal v raných dvacátých letech styčné body mezi nacistickým a komunistickým hnutím: „V našem hnutí se spojují dva extrémy: komunisté zleva a důstojníci a studenti zprava. Tyto dva extrémy byly vždy neaktivnějšími prvky... Komunisté byli idealisty socialismu...“ Viz K. Heiden, cit. d., str. 147. Röhm, který vedl SA, pouze potvrdil rozšířený názor, když koncem dvacátých let napsal: „Mnoho věcí stojí mezi námi a komunisty, přesto si vážíme jejich upřímnosti, přesvědčení a ochoty přinášet oběti pro jejich věc, a to nás s nimi spojuje.“ E. Röhm, *Die Geschichte eines Hochverrätes*, 1933, Volksausgabe, str. 273.

Během druhé světové války nacisté uznávali Rusy jako sobě rovné mnohem více než jakýkoli jiný národ. Hitler ve svém projevu v květnu 1943 na konferenci reichsleiterů a gauleiterů „začal faktem, že v této válce stojí proti sobě buržoazní a revoluční státy. Nebylo pro nás těžké vyřadit buržoazní státy, protože stojí na mnohem nižší úrovni než my, zaostávají za námi, pokud se týče výchovy a postojů. Země, v nichž vládne nějaká ideologie, převyšují buržoazní státy... [Na východě] jsme narazili na protivníka, který také podporuje ideologii, i když špatnou...“, *Goebbels Diaries*, str. 355. Tento odhad se opírá o ideologickou, nikoli vojenskou úvahu. Gottfried Nesse vyjádřil v *Partei und Staat*, 1936, oficiální verzi nacistického boje o moc: „Pro nás pokrývá jednotná fronta systému spektrum od Německé národní lidové strany [tj. krajní pravice] až k sociálním demokratům. Komunistická strana byla nepřitelem stojícím vně systému. Proto jsme v prvních měsících roku 1933, kdy byl osud systému již zpečetěn, museli vybojovat rozhodující bitvu s komunistickou stranou.“ *Par-*

k němuž choval Hitler „bezvýhradnou úctu“, byl „génius Stalin“¹³, a zatímco v případě Stalinova a ruského režimu nemáme a pravděpodobně nebudeme nikdy mít tak bohatý dokumentární materiál, jaký máme k dispozici pro studium německého nacismu, víme – od Chruščovova projevu na dvacátém sjezdu strany –, že Stalin důvěřoval pouze jedinému člověku – a tím byl Hitler.¹⁴

Je třeba si uvědomit, že ve všech těchto menších evropských zemích totalitním diktaturám předcházela totalitní hnutí; zdálo se, že totalitarismus byl příliš vysokým cílem: posloužil sice dobře k organizování mas, než se hnutí chopilo moci, avšak poté byl potenciální totalitní vládce mas přinucen – vzhledem k absolutní velikosti země – spokojit se s běžnějším modelem třídní či stranické diktatury. Tyto země totiž neměly dostatek lidského materiálu, aby se v nich mohla uskutečňovat politika totálního ovládnutí vyžadující zákonitě velké populační ztráty.¹⁵ Tyrani v těchto malých zemích, ježto nemohli příliš doufat v možné dobytí území s větší populací, byli nuceni spokojit se s určitou mírnější formou, aby nepřišli o veškerý lidský materiál, jemuž měli vládnout. Proto například nacistické hnutí až do vypuknutí války a jejího rozšíření po Evropě nebylo zdaleka tak důsledné a brutální jako jeho ruský protějšek; a ani německý národ nebyl tak početný, aby umožňoval plné rozvinutí této nejnovější formy vlády. Plně vyvinutou totalitní vládu by Německo mohlo poznat, pouze pokud by bylo vyhrálo

tei und Staat, str. 76.

¹³ *Hitlers Tischgespräche*, str. 113. Zde nacházíme četné příklady, které ukazují – a vyvracejí některé poválečné legendy –, že Hitler nikdy neměl v úmyslu bránit „západ“ proti bolševismu, nýbrž byl ochoten spojit se s „rudými“ za účelem rozbití západu, třebas i uprostřed boje se sovětským Ruskem. Viz předešlý str. 95, 108, 113 nn., 158 a 385.

¹⁴ Je známo, že Stalin byl opakovaně upozorňován na blížící se útok Hitlera proti Sovětskému svazu. Ještě ve chvíli, kdy jej sovětský vojenský atašé v Berlíně informoval o datu nacistického útoku, nebyl Stalin ochoten uvěřit, že by Hitler porušil dohodu. Viz N. Chruščov, *Speech on Stalin*, dokument vydaný ministerstvem zahraničí, *New York Times*, 5. června 1956.

¹⁵ Vynikajícím dokladem této skutečnosti je následující informace, kterou uvedl B. Suvarine, cit. d.: „Podle W. Krivitského, který čerpá ze znamenitého informačního zdroje, totiž GPU, „místo odhadovaného počtu 171 milionů obyvatel pro rok 1937 bylo zjištěno pouhých 145 milionů; takže v SSSR je pohřešováno skoro 30 milionů lidí.“ A je třeba mít na paměti, že k tomuto úbytku došlo až po dekulakizaci z počátku třicátých let, jež si vyžádala odhadem osm milionů lidských životů. Viz *Communism in Action*. U.S. Government, Washington 1946, str. 140.

válku; určitou představu rozsahu obětí, které by to přineslo nejen pro „nižší rasy“, nýbrž pro samotné Němce, si lze utvořit na základě zachovaných Hitlerových plánů.¹⁶ Teprve během války, když z dobytých území na východě začaly plynout široké masy lidí a tím umožnily vyhlazovací koncentrační tábory, mohlo Německo zavést skutečně totalitní vládu. Obráceně platí, že totalitní vlády nacházejí vynikající živnou půdu v zemích tradičního orientálního despotismu, v Indii a Číně, kde existují téměř nevyčerpatelné zdroje pro rozrůstající se vražednou mašinérii totálního ovládnutí a kde panovalo po staletí vědomí bezvýznamnosti „masového člověka“ (které se v Evropě vynořilo až v souvislosti s masovou nezaměstnaností a demografickým nárůstem v posledních sto padesáti letech) spolu s pohrdáním hodnotou lidského života. Mírnější či méně brutální metody byly sotva motivovány obavou vládnoucích z lidových vzpour; obava z násilného vyhlazení v jejich zemi byla podstatně závažnějším motivem. Totalitní vláda – na rozdíl od totalitního hnutí – je možná pouze tam, kde existují postradatelné masy, které

¹⁶ Velkou část těchto plánů, vycházejících z původních dokumentů, najdeme v knize L. Poljakova, *Bréviaire de la Haine*, Paris 1951, kap. 8. Z nich lze ovšem přímo vyčíst pouze plány týkající se likvidace negermánských národů, především Slovanů. Je však zřejmé, že nacistická smrtelná mašinérie by neušetřila ani německý národ, o čemž svědčí říšský návrh zákona o zdraví, navržený samotným Hitlerem. Hitler navrhuje „izolovat“ od ostatní populace všechny rodiny, v nichž je někdo postižen onemocněním srdce nebo plic; po izolaci pochopitelně přichází fyzická likvidace. Tento a některé další pozoruhodné projekty plánované pro poválečné období jsou obsaženy v oběžníku zaslaném regionálním kreisleiterům Hesse-Nassau – zprávy z porady ve Führorevě hlavním stanu týkající se „opatření, která by před... a po vítězném ukončení války“ měla být přijata. Viz sbírku dokumentů v *Nazi Conspiracy and Agression*, Washington 1946, nn., sv. VII, str. 175. V téže duchu se nese i záměr „globální cizinecké legislativní úpravy“, která měla sloužit k legalizaci a rozšíření „institucionální pravomoci“ policie, totiž posílat ničím se neprovinivší lidi do koncentračních táborů. Viz P. Werner, *SS-Standartenführer*, in: *Deutsches Jugendrecht*, sešit 4, 1944.

V souvislosti s touto „negativní populační politikou“, která je svým záměrem – exterminací obyvatelstva – nesporně srovnatelná s bolševickými čistkami, je třeba mít na paměti, že „tento selektivní proces nemůže být nikdy přerušen“; H. Himmler, *Die Schutzstaffel*, in: *Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des nationalsozialistischen Staates*, č. 7b. „Cílem boje Vůdce a jeho strany byl výběr, který dosud nebyl ukončen... Tento výběr a boj byly okázale dovršeny 30. ledna 1933... Vůdce a jeho stará garda věděli, že skutečný boj právě začal“; R. Ley, *Der Weg zur Ordensburg*, o.D. Verlag der Deutschen Arbeitsfront, „neprodejné“.

obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vy-

litní hnutí jsou možná kdekoli, kde mají masy – ať už z jakého-
důvodu – sklon politicky se organizovat. Masy nespojuje žád-
ědomí společného zájmu, nemají vyhraněné třídní vědomí,
dřitelné v určitých, vymezených a dosažitelných cílech. Pojem
y je oprávněný pouze tam, kde máme co činit s lidmi, kteří –
edem ke svému počtu nebo lhostejnosti nebo spojení obého –
ohou být začlenění do žádného organizovaného útvaru založe-
na společném zájmu, do politických stran či městských rad,
esních organizací či odborů. Jsou potenciálně přítomny ve
h zemích a tvoří většinu oné obrovské části populace neutrál-
politicky indiferentních lidí, kteří nikdy nevstupují do politic-
stran a sotva kdy se účastní voleb.

arakteristickým znakem vzestupu nacismu v Německu a ko-
istických hnutí v Evropě po roce 1930 byla orientace na masu
ně lhostejných lidí¹⁷, o něž všechny ostatní strany ztratily zá-
neboť je považovaly za příliš apatické či hloupé a tím nehodné
okoli zájmu. Výsledkem této politiky bylo, že většinu jejich
ské základny tvořili lidé, kteří nebyli předtím nikdy zapojeni
litickým životě. To usnadnilo zavádění zcela nových propagan-
ckých metod, jakož i ignorování argumentů politických opo-
ů. Totalitní hnutí se nejen stavěla vně a proti stranickému sys-
a jako celku, nýbrž také našla příznivce, které stranický
m nikdy nezískal a tak nemohl „svést“. Proto nemusela tota-
hnutí vyvracet opoziční argumenty a soustavně se uchýlovala
e k výhrůžkám smrti než k přesvědčování, k teroru než k argu-
tu. Podle logiky totalitarismu měly existující rozpory hluboké
odní, společenské či psychologické zdroje, vymykající se kon-
jednotlivce, a tudíž i možnostem racionálního soudu. Tento
up by mohl znamenat určitou nevýhodu, pokud by totalitní
í vstupovala do konkurenčního boje s ostatními stranami; uká-
se, že je tomu naopak, neboť totalitní hnutí si bylo jisto, že má

F. Borkenau vystihuje situaci těmito slovy: „Komunisté dosahovali velmi
ných výsledků, dokud se pokoušeli získat vliv mezi masami pracující třídy;
masová základna, pokud vůbec nějakou měli, se proto stále více vzdalovala
tariátu.“ *Die neue Komintern*, in: *Der Monat*, Berlín 1949, sešit 4.

co činit s lidmi, kteří jsou z nějakého důvodu rovněž nepřátelští vůči všem stranám.

Úspěch totalitních hnutí mezi masami znamenal zhroucení dvou iluzí demokratických zemí obecně a evropských národních států s jejich stranickým systémem zvlášť. První iluzí byla představa, že lidé se ve své většině aktivně podílejí na řízení věcí obecních a že každý člověk sympatizuje se svou vlastní stranou, popř. stranou někoho druhého. Totalitní hnutí ukázala, že většinu v zemi s demokratickou vládou mohou tvořit politicky neutrální a indiferentní masy, že tedy demokracie může fungovat podle pravidel, k nimž se aktivně hlásí pouze menšina. Druhou demokratickou iluzí vyvrácenou totalitním hnutím bylo, že tyto politicky lhostejné masy nejsou nijak důležité, že jsou skutečně neutrální a představují pouze jakési amorfni pozadí, kulisu politického života národa. V plném světle se vyjevilo něco, co se nepodařilo prokázat žádnému jinému orgánu veřejného mínění, totiž že demokratická vláda se opírá o mlčenlivý souhlas a snášení indiferentních, nevyhraněných vrstev obyvatelstva ve stejné míře jako o jasné a viditelné instituce a organizace. A tak když totalitní hnutí vtrhla do parlamentu, fakt, že parlamentním systémem pohrdají, se zdál jako pouhá nedůslednost: ve skutečnosti se jim podařilo přesvědčit široké vrstvy, že parlamentní většiny jsou falešné a nemusejí nutně odrážet reálnou situaci v zemi. Tím narušila sebeúctu a jistotu režimů, které rovněž věřily ve většinový systém více než ve své vlastní zřízení.

Často bývá poukazováno na to, že totalitní hnutí užívají a zneužívají demokratických svobod proto, aby je tím snáze posléze zrušila. To není jen doklad ďábelské vychytralosti vůdců nebo dětinské omezenosti mas. Demokratické svobody mohou být sice založeny na rovnosti všech občanů před zákonem, nicméně svého smyslu a funkce organicky nabývají pouze tam, kde občané patří k určitým skupinám nebo jsou jimi zastupováni, nebo utvářejí společenskou a politickou hierarchii. Zhroucení stranického systému, jediné společenské a politické stratifikace evropských národních států, bylo nesporně „jednou z nejdramatičtějších událostí nedávné německé historie“¹⁸. Tento moment usnadnil rozmach nacismu, právě tak jako absence společenské stratifikace obrovské ruské

¹⁸ W. Ebenstein, *The Nazi State*, New York 1943, str. 247.

venkovské populace (tohoto „velkého beztvarého těla bez politické výchovy, téměř nepřístupného jakýmkoli myšlenkám zušlechťujícím jednání“¹⁹) usnadnila svržení demokratické vlády Kerenského. Situace předhitlerovského Německa naznačuje nebezpečí, která latentně ohrožují západní svět od momentu, kdy se po druhé světové válce tentýž dramatický krach systému stran opakoval téměř ve všech evropských zemích, zatímco vývoj v Rusku jasně ukazuje směr, jakým se mohou ubírat nevyhnutelné revoluční změny v Asii. Prakticky řečeno, nezáleží příliš na tom, zda totalitní hnutí nabudou podoby nacismu nebo bolševismu, zda budou organizovat masy ve jménu rasy nebo třídy, zda se budou odvolávat na přírodní zákony života či na dialektické zákonitosti a ekonomii.

Ovšem lhostejnost vůči věcem veřejným, neutrální postoj k politickým otázkám, pro prosazení totalitního hnutí nepostačují. Rivalitní a majetnická společnost buržoazie vytvořila apatii, ba přímo nenávist k veřejnému životu nejen – a nikoli primárně – v společenských vrstvách, které byly vykořisťovány a vylučovány z aktivní účasti na vládě, nýbrž především v buržoazii samé. Po dlouhém údobí falešné skromnosti, kdy se buržoazie spokojovala s dominantním postavením ve společnosti a neaspirovala na politickou vládu, přenechávajíc tuto funkci ochotně aristokracii, nastoupila epocha imperialismu, během níž sílil odpor buržoazie vůči jsoucím státním institucím; buržoazie se začala organizovat a vystupovat s nárokem na vykonávání politické moci. Počáteční apatie i pozdější požadavek direktivního monopolistického řízení zahraničních otázek měly svůj původ ve způsobu a filosofii života, jež byly tak vytrvale a důsledně zaměřeny výlučně na individuální úspěch v nemilosrdné soutěži, že se povinnosti občana nutně jevily jako zbytečná ztráta jeho omezeného času a energie. Tyto buržoazní postoje jsou velice příznivé takovým formám diktatury, ve kterých se nějaký „silný člověk“ ujme obtížné odpovědnosti za řízení veřejných záležitostí; představují ovšem pozitivní překážku pro totalitní hnutí, jež připouští buržoazní individualismus právě tak málo jako kterýkoli jiný druh individualismu. Apatičtí lidé buržoazní společnosti – i když nejsou ochotni přijmout občanské povinnos-

¹⁹ Komentář Maxima Gorkého. Viz B. Suvarine, cit. d., str. 290.

ti – dbají na to, aby jejich osobnost zůstala nedotčena už jen proto, že jinak by nemohli přežít v konkurenčním boji o život.

Není snadné definovat hlavní rozdíly mezi organizacemi opírajícími se o lůzu v devatenáctém století a masovými hnutími století dvacátého, psychika a mentalita moderních totalitních vůdců se příliš neliší od někdejších vůdců lůzy, jejichž morální hodnoty a politické normy se tolik podobaly hodnotám buržoazie. Přesto – jelikož buržoazii právě tak jako lůzu charakterizuje individualistický postoj k životu – mohou totalitní hnutí oprávněně tvrdit, že vytvořila skutečně první protiburžoazní strany; žádný z jejich předchůdců z devatenáctého století, ani Společnost 10. prosince, která pomohla Ludvíku Napoleonu k moci, ani brigády hrdlořezů Dreyfusovy aféry, Černé stovky ruských pogromů, ani žádná „pan“ hnutí nikdy nepřivedla své členy až k úplné ztrátě veškerých individuálních nároků a ambicí a nikdy si neuvědomila, že organizace může usilovat o ubíjení individuální identity trvale, nikoli pouze pro historický okamžik kolektivního hrdinství.

Vztah mezi třídní buržoazní společnostmi a masami, které se vytvořily po jejím rozpadu, není totožný se vztahem buržoazie a lůzy, vedlejšího produktu kapitalistické výroby. Masy sdílí s lůzou jediné – postavení mimo všechny společenské struktury a normální běžné politické zastoupení. Masy nepřebírají normy a postoje vládnoucí strany – na rozdíl od lůzy, která je přebírá, ačkoli ve zvrácené podobě –, nýbrž odrážejí a určitým způsobem převrací normy a postoje k veřejným záležitostem všech tříd. Normy „masového člověka“ byly utvářeny nejen – a především nikoli primárně – specifickou třídou, k níž kdysi náležely, nýbrž spíše všeprostopujícími vlivy a přesvědčeními tiše a nevědomě sdílenými všemi společenskými třídami.

Třídní příslušnost, ačkoli byla volnější a nebyla tak determinována společenským původem jako příslušnost řádová a stavovská ve feudální společnosti, byla dána obvykle rodinou, a pouze výjimečně schopnosti či štěstí to mohly změnit. Společenský status byl rozhodujícím faktorem pro účast v politickém životě a jedinec nebyl nikdy – kromě případů národního ohrožení, kdy měl jednat pouze jakožto příslušník národa, bez ohledu na svou třídní a stranickou příslušnost – přímo konfrontován s veřejnými záležitostmi a nepociťoval přímou zodpovědnost za jejich chod. Vzestup třídy, růst jejího významu v obci byl vždy doprovázen výchovou a vy-

školením vybraných jedinců, jejich přípravou na politiku jako práci, na placenou (nebo neplacenou, pokud si to mohli dovolit) službu ve vládě a reprezentování své třídy v parlamentu. Skutečnost, že většina obyvatelstva zůstávala mimo všechny strany či jiné politické organizace, nikoho nepřekvapovala, což platilo pro všechny strany stejně. Jinými slovy třídní příslušnost, její omezené skupinové závazky a tradiční postoje vůči vládě bránily rozvoji občanského vědomí jedince, který se cítí individuálně odpovědný za vládu země. Tato apolitičnost obyvatel národních států vyšla plně najevo teprve tehdy, když se rozpadl třídní systém a spolu s ním celý komplex viditelných a neviditelných nitek, kterými jsou propojeny národ a stát jako celek.

Pád třídního systému automaticky přivodil pád stranického systému, především protože strany – tedy zájmové strany – již nemohly zastupovat třídní zájmy. Přetrvávání těchto stran mělo určitý význam pro příslušníky bývalých tříd, kteří marně doufali ve znovuzískání svého společenského statusu a kteří se semkli nikoli proto, že by ještě měli společné zájmy, nýbrž proto, že doufali v jejich obnovení. Strany se proto uchýlovaly ke stále psychologičtější a ideologičtější propagandě a politicky byly čím dál apologetičtější a nostalgičtější. Přitom ztratily, aniž by si toho byly vědomy, ty neutrální příznivce, kteří se nikdy nezajímali o politiku, protože cítili, že neexistují strany, které by hájily jejich zájmy. A tak prvními signály rozpadu kontinentálního systému stran nebyly odchody starých členů, ale nezájem mladší generace o vstup do stran, řidnoucí řady mlčenlivé většiny a čím dál slabší podpora neorganizovaných mas, které nyní vystoupily z apatického stavu a začaly se organizovat všude tam, kde mohly vyjádřit svůj nový zuřivý odpor.

Pád ochranných třídních zdí proměnil dřímající většiny stojící za stranami v jednu obrovskou, neorganizovanou, beztvárovou masu rozzlobených, kteří spolu sdíleli pouze neurčitou obavu, že naděje straníků jsou marné, a v důsledku toho jsou nejváženější, názorově nejvyhraněnější a nejreprezentativnější členové obce pošetilci a veškerá moc není pouze zlá, nýbrž právě tak hloupá a podvodná. Zrodila se hrůzná negativní solidarita, kterou nijak neohrožovala skutečnost, že nezaměstnaný dělník nenáviděl status quo ztělesňovaný sociálně demokratickou stranou, vyvlastněný drobný statkář status quo reprezentovaný centristickou či pravicovou stranou

a bývalí příslušníci středních a vyšších tříd status quo představovaný tradiční krajní pravicí. Tato masa všeobecně nespokojených a zoufalých lidí prudce vzrostla v Německu a Rakousku po první světové válce, kdy se k devastaci způsobené vojenskou porážkou přidala inflace a nezaměstnanost; tato populace existovala ve velkém počtu ve všech nástupnických státech a podporovala extrémní hnutí, jež vznikla po druhé světové válce ve Francii a Itálii.

V atmosféře rozpadu třídní společnosti se zrodila psychologie evropského masového člověka. Skutečnost, že tentýž osud stihl masu individuí s jednobarevnou, leč abstraktní uniformitou, těmto lidem nebránila, aby svůj život vnímali jako osobní selhání a aby ve světě vnímali určité konkrétní křivdy. Tato osobní zatrpkllost – ačkoli se rodila v myslích izolovaných jedinců vždy znovu a znovu – ovšem nevytvořila společné pouto, a to přesto, že měla tendenci ke stírání individuálních rozdílů. Neopírala se o společný zájem, ekonomický, společenský nebo politický. Zaměřenost na sebe sama šla tedy ruku v ruce s výrazným oslabením sebezáchovného pudu. Popírání hodnoty jednotlivce, pocit postradatelnosti již nebyly výrazem individuálního idealismu, nýbrž masovým jevem. Stará moudrost, že chudí a utlačovaní nemají co ztratit – kromě svých okovů –, pro masového člověka již neplatila, neboť ten ztratil mnohem více než okovy chudoby – ztratil zájem o vlastní blaho: zdroj všech starostí a obav, které činí lidský život trudným a úzkostným, se vytratil. Ve srovnání s nematerialismem masových lidí vypadá křesťanský mnich jako člověk plně orientovaný na světské záležitosti. Himmler, který znal dobře mentalitu těch, jež organizoval, vystihl smýšlení členů SS, a ovšem i širokých vrstev, z nichž pocházeli, když řekl, že se nezajímali o „každodenní problémy“, nýbrž vylučně „o ideologické otázky důležité pro budoucí desetiletí a staletí, takže [takový] člověk... ví, že pracuje na velkém úkolu, který se objevuje pouze jednou za dva tisíce let“.²⁰ Produktem procesu obrovského

²⁰ Himmlerova řeč o „Organizaci a povinnostech SS a policie“, uveřejněná in: *National-politischer Lehrgang der Wehrmacht vom 15–23. Januar 1937*. Uvedený citát pochází z *Nazi Conspiracy and Agression* (Office of the United States Chief Counsel for the Prosecution of Axis Criminality), U.S. Government, Washington 1946, IV, str. 616 nn.

zmasovení byli lidé myslící – jako Cecil Rhodes před čtyřmi desítkami let – v rozměrech kontinentů a tušící v dimenzích staletí.

Od počátku devatenáctého století různí učenci a státníci předpokládali vzestup „masového člověka“ a příchod masové společnosti. Vznikla celá literatura o chování a psychologii mas, která prokázala a zpopularizovala poznání, dobře známé antice, že demokracie a diktatura, vláda davu a tyranie jsou spřízněné. Tato díla připravila určité politicky uvědomělé a vnímavé vrstvy západního vzdělaného světa na příchod demagogů, na důvěřivost, pověřivost a brutalitu. Avšak ačkoli se všechny tyto předpovědi v určitém ohledu naplnily, ztratily do značné míry svou platnost v momentě, kdy se objevily takové neočekávané a nepředvídané jevy, jako je radikální ztráta zájmu o sebe sama,²¹ cynická nebo omrzelá netečnost tváří v tvář smrti či jinému osobnímu neštěstí, náruživé přimknutí k těm nejabstraktnějším pojmům jakožto směrnícím pro život a všeobecné opovrhování i nejzákladnějšími pravidly zdravého rozumu.

Na rozdíl od prognóz se masy nezrodily z rostoucí rovnosti životních poměrů, z rozšiřování všeobecného vzdělání a s ním spojeným zákonitým snižováním standardu a popularizací obsahu (Amerika, klasická země rovnosti podmínek a obecného vzdělání se všemi jeho nedostatky, byla postižena moderní masovou mentalitou méně než snad kterákoli jiná země na světě). Brzy se ukázalo, že vysoce vzdělané lidi přitahovala masová hnutí zvláště výrazně a že obecně platí, že vysoce vyhraněný individualismus a kultivovanost nejsou – někdy přímo naopak – zárukou proti splynutí s masou. Zjištění, že individualizace a kultivace nazabrání vzniku masových postojů, bylo takovým překvapením, že původ se hledal v morbidnosti či nihilismu moderní inteligence, údajné intelektuální sebenenávisti, „nepřátelství ducha k životu“ a negování života. Pravdou však je, že intelektuálové, tato tolik zatracovaná skupina, byli pouze nejnázornějším příkladem a nejzřetelnějšími mluvčími podstatně obecnějšího jevu. Masové hnutí, jemuž předcházela atomizace společnosti a extrémní individualizace, přitahovalo zcela neorganizované lidi, typické „nezávislé“ (daleko snáze a dříve než sociabilní, neindividualistické členy tradičních stran), kteří vždy

²¹ G. Lebon, *La Psychologie des Foules*, 1895, se zmiňuje o ztrátě zájmu o sebe sama u mas. Viz kap. II, odst. 5.

z individualistických důvodů odmítali uznávat společenská pouta či povinnosti.

Masy se zrodily z fragmentů vysoce atomizované společnosti, jejíž rivalitní struktura a s ní spojená osamocenost jednotlivce byla poněkud zmírňována členstvím ve straně. Hlavním znakem masového člověka není brutalita či primitivnost, nýbrž osamocení a nedostatek normálních sociálních vztahů. Masy vzešly z třídní společnosti národních států, jejichž trhliny byly zaplňovány nacionalistickým cítěním, a proto je přirozené, že se v zoufalství své nové zkušenosti utíkaly k mimořádně prudkému nacionalismu, jehož vůdci mas využívali z čistě demagogických důvodů (nacionalismus totiž nebyl původní ingrediencí jejich politického smýšlení).²²

Kmenový nacionalismus ani buřičský nihilismus není pro masy příznačný a není užitečný ani z ideologického hlediska, tak jako je tomu u lůzy. Přesto nejnadanější moderní vůdci mas vyšli spíše z lůzy než z mas.²³ Hitlerův životopis se v tomto ohledu jeví jako učebnicový příklad; Stalin vyšel ze spikleneckého aparátu bolševické strany s jeho specifickou směsicí deklasovaných živlů a revolucionářů. Hitlerova původní strana, téměř výlučně sestávající ze ztroskotanců, ztracených existencí a dobrodruhů, skutečně sestávala z „ozbrojených bohémů“²⁴, kteří byli pouze rubem buržoazní společnosti a které tedy německá buržoazie měla dokázat úspěšně využít pro své účely. Ovšem buržoazie byla nacisty podvedena stejně tak jako Röhm-Schleicherova armádní frakce: i ona se domnívala, že Hitler, jehož použila jako figurku, nebo SA, které využila pro vojenskou propagandu a paravojenský výcvik, budou

²² Zakladatelé nacistické strany ještě před Hitlerem o ní někdy hovořili jako o straně „levicové“. Pozoruhodná je rovněž epizoda, která se udála po parlamentních volbách v roce 1932: „Gregor Strasser řekl s hořkostí svému vůdci, že před volbami mohli nacionální socialisté utvořit v parlamentu většinu se středem; nyní to již možné není, neboť tyto strany nemají většinu v parlamentu; ... Ale s komunisty stále mají většinu, odpověděl Hitler. Nikdo nemůže vládnout proti nám.“ K. Heiden, cit. d., str. 94 a 495.

²³ Srovnej C. J. H. Hayes, cit. d., jenž nerozlišuje mezi lůzou a masami a domnívá se, že totalitní diktátoři „vzešli z mas spíše nežli z tříd“.

²⁴ To je hlavní teze K. Heidena, jehož analýzy nacismu patří k nejzdařilejším. „Ze sutin mrtvých tříd vzhází nová třída intelektuálů, a na čele pochodují nejbrutálnější lidé, ti, kteří mají nejméně co ztratit, tudíž nejsilnější: ozbrojení bohémové, pro které je válka domovem a občanská válka vlastí“, cit. d., str. 100.

jednat jako její agenti a pomohou jí zavést vojenskou diktaturu.²⁵ Obě skupiny chápaly nacismus podle svého, v souladu s doktrínou politické filozofie lůzy²⁶ a opomenuli nezávislou, spontánní podporu mas, které se novým vůdcům lůzy dostávalo, jakož i jejich skutečné nadání vytvořit nové organizační formy. Lůza jakožto hybná síla těchto mas nebyla již pouhým agentem buržoazie či kohokoli jiného – kromě mas.

Skutečnost, že spíše než na nestrukturovanosti masové společnosti závisela totalitní hnutí na specifických podmínkách atomizované a individualizované masy, nejlépe ukazuje srovnání nacismu a bolševismu, jež se rodily ve velice odlišných podmínkách. Aby proměnil leninskou revoluční diktaturu v plnou totalitní vládu, musel Stalin nejprve vytvořit uměle atomizovanou společnost, k níž nacistům v Německu dopomohly historické okolnosti.

Překvapivě snadné vítězství Říjnové revoluce se událo v zemi, kde despotická a centralizovaná byrokracie vládla nestrukturované mase obyvatelstva, kterou nezorganizovaly ani zbylé venkovské feudální stavy, ani rodící se městské kapitalistické třídy. Když Lenin prohlásil, že nikde na světě by nebylo tak snadné získat moc

²⁵ Konspirační plán generálů Schleichera a Röhma, který vedl SA, měl za cíl soustředit všechny paravojenské složky pod vojenské vedení reichswehru, čímž by byla armáda rázem rozšířena o další miliony. To by nutně vedlo k vojenské diktatuře. V červnu 1934 Hitler odstranil Röhma a Schleichera. První vyjednávání byla podniknuta s plným vědomím Hitlera, který využil Röhmových kontaktů s reichswehrem, aby oklamal německé vojenské kruhy a utajil před nimi své skutečné záměry. V dubnu 1932 Röhm vystoupil jako svědek na jednom z Hitlerových soudních procesů, kde dosvědčil, že reichswehr plně uznával vojenský status SA. Pro dokumentární materiály k plánu Röhma a Schleichera viz *Nazi Conspiracy*, V, str. 456 nn. Viz rovněž K. Heiden, cit. d., str. 450. Röhm sám hrdě přiznává, že jednal s Schleicherem, a to již od roku 1931. Schleicher příslibil, že převede jednotky SA pod velení důstojníků reichswehru v případě výjimečného stavu. Viz *Die Memoiren des Stabschefs Röhm*, Saarbrücken 1934, str. 170. Charakter SA, utvářených Röhmem a vytvářené napadaných Hitlerem, byl ovlivňován militaristickým slovníkem i poté, co byla Röhmova frakce zničena. Na rozdíl od SS trvali členové jednotek SA vždy na tom, že jsou „představiteli německé vojenské vůle“. Pro ně byla třetí říše „vojenským společenstvím [opírajícím se] o dva pilíře: stranu a wehrmacht. Viz *Handbuch der SA*, Berlin 1939, a V. Luze, „*Die Sturmabteilungen*“, in: *Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des nationalsozialistischen Staates*, č. 7a.

²⁶ Röhmova autobiografie je skutečnou klasikou v tomto žánru.

a tak těžké udržet ji, neříkal to pouze proto, že si byl vědom nejen slabosti ruské dělnické třídy, nýbrž i anarchických společenských podmínek vůbec, volajících po rychlých změnách. Lenin, jenž nebyl ve své povaze masovým vůdcem (nebyl dobrý řečník a měl sklon veřejně přiznávat a analyzovat vlastní chyby, což je v rozporu i s obvyklou demagogií), vsadil na všechny společenské, národnostní a profesní rozdíly, které vnášejí do populace určitou strukturu, a byl přesvědčen, že spása revoluce leží právě v této stratifikaci. Legalizoval anarchické vyvlastňování statkářů rolnickými masami a ustavil v Rusku poprvé a pravděpodobně naposledy onu emancipovanou třídu rolníků, která od dob Francouzské revoluce představovala nejsilnější podporu západních národních států. Pokusil se posílit dělnickou třídu tím, že prosazoval nezávislé odbory. Přitom toleroval nesmělou, nedávno se utvořivší střední vrstvu, která se zrodila z politiky NEP po ukončení občanské války. Lenin do společnosti vnášel i další diferenciacní prvky tím, že organizoval – a někdy i uměle vytvářel – co možná nejvíce národností, podporoval národní cítění, jakož i vědomí historických a kulturních rozdílů i mezi nejprimitivnějšími kmeny žijícími na území SSSR. Je zřejmé, že v těchto čistě praktických politických záležitostech postupoval Lenin spíše jako státník než marxista. V každém případě jeho politika ukazuje, že měl větší obavy z možných důsledků nedostatku společenské či jiné struktury než hrožících odstředivých tendencí v nedávno emancipovaných národnostech, ba dokonce vzestupu nové buržoazie vzešlé z mladičké střední a rolnické třídy. Není sporu o tom, že Lenin utrpěl největší porážku v momentě, kdy propukla občanská válka a nejvyšší moc, která podle jeho plánů měla být soustředěna v sovětech, přešla definitivně do rukou stranické byrokracie; ovšem ani toto opatření, ačkoli bylo pro vývoj revoluce tragické, by bývalo nemuselo nutně vést k nastolení totalitní vlády. Diktatura jedné strany pouze rozšířila rozvíjející se stratifikaci země o další stranu, úřednictvo, které – podle socialistických kritiků revoluce – „drželo stát jako soukromý majetek“ (Marx).²⁷ V okamžiku Leninovy smrti byly cesty ještě otevřené.

²⁷ Je dobře známo, že protistalinistické frakce zakládaly svou kritiku vývoje v Sovětském svazu právě na tomto marxistickém argumentu a nikdy nepostoupily dál. Ani opakované „čistky“ mezi sovětským úřednictvem, které se prakticky rovnaly likvidaci byrokracie jako třídy, nikdy nevyvrátily jejich víru, že

Ustavení třídy rolníků, dělníků a střední třídy nemuselo samo o sobě přivodit třídní boj, jak jej poznal evropský kapitalismus. Zemědělství se mohlo rovinout paralelně na kolektivní, družstevní či soukromé bázi a národní hospodářství se mohlo ubírat cestou socialistickou, státně kapitalistickou nebo tržní. Žádná z těchto alternativ by neznamenal automaticky zničení nové struktury společnosti.

Když začal Stalin připravovat Rusko pro totalitní režim, všechny tyto nové třídy a národnosti mu stály v cestě. Aby vytvořil atomizovanou a nestrukturovanou masu, musel nejdříve odstranit zbytky moci sovětů, které – jakožto centrální zastupitelský orgán – měly dosud určitou úlohu a znemožňovaly nastolení absolutní vlády stranickým aparátem. Jako první krok ke rozrušení národních sovětů zavedl Stalin bolševické buňky, z nichž – a pouze z nich – byli rekrutováni vyšší funkcionáři do ústředních stranických orgánů.²⁸

V roce 1930 zmizely poslední stopy někdejších komunálních institucí; byly nahrazeny silně centralizovanou stranickou byrokracií prosazující rusifikaci srovnatelnou s praktikami carského režimu. Jediným rozdílem byla skutečnost, že noví byrokraté se již neobávali gramotnosti.

Pak přistoupila bolševická vláda k likvidaci tříd; z ideologických a propagandistických důvodů se nejdříve zaměřila na majetné – střední vrstvy ve městech a rolníky na venkově. Rolníci byli – vzhledem ke svému počtu a majetku – dosud potenciálně nejmocnější třídou v Sovětském svazu. Vyhlazení této skupiny bylo proto

byrokracie je vládnoucí a rozhodující třídou v Sovětského svazu. Takto se vyslovil v roce 1930 v sibiřském exilu Rakovskij: „Před našima očima vznikla a vzniká velká třída řídících pracovníků, která má vnitřní pododdělení a roste na základě promyšleného kooptování a přímých nebo nepřímých jmenování... Prvek, který sjednocuje tuto původní třídu je určitá forma, rovněž originální, soukromého vlastnictví – státní moc.“ Viz. B. Suvarine, cit. d., str. 564. Tato analýza správně vystihuje vývoj předstalinské éry. Pro vývoj vztahů mezi stranou a sověty, rozhodujícího momentu pro říjnovou revoluci, viz I. Deutsch, *The Prophet Armed: Trotsky 1879–1921*, 1954.

A. Rosenberg popisuje v knize *A History of Bolshevism*, London 1934, kap. VI, jak komunističtí členové sovětů, kteří se zavázali jednat „v souladu s pokyny, které dostávali od stálých funkcionářů strany“, rozbili systém sovětů.

²⁸ V roce 1927 bylo 90% členů místních sovětů a 75% jejich předsedů bezpartijních. Výkonné výbory v okresech byly z padesáti procent nestranické, zatímco v centrálním výboru 75% delegátů členy strany. Viz článek M. Dodd, *Bolshevism*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*.

provedeno s větší důkladností a krutostí než u ostatních tříd: rolnictvo bylo decimováno uměle vyvolaným hladomorem a deportacemi pod záminkou vyvlastňování kulaků a kolektivizace. Likvidace střední vrstvy a rolnictva byla dovršena začátkem třicátých let. Ti, kdo přežili a unikli osudu milionů mrtvých nebo deportovaných a zotročených rolníků, se museli naučit, „kdo je tady pánem“ a uvědomit si, že jejich život a život jejich rodin není závislý na spoluobčanech, nýbrž výlučně na rozmarech vlády, s níž se potýkali zcela sami, beze vši pomoci od skupiny, ke které náhodou patřili. Nemáme spolehlivé statistiky ani dokumentární prameny, ze kterých bychom mohli určit moment, kdy kolektivizace zrodila novou třídu rolníků, kteří sdíleli společné zájmy a kteří opět představovali díky svému počtu a klíčové ekonomické pozici v hospodářství země potenciální hrozbu pro totalitní vládu. Ovšem ten, kdo dokáže číst „prameny“ totalitního režimu, dochází k závěru, že onen moment nastal dva roky před Stalinovou smrtí, v okamžiku, kdy se Stalin rozhodl rozpustit družstva a proměnit je ve větší jednotky. Stalin zemřel dříve, než mohl plán uskutečnit. Pokud by žil déle, realizace jeho záměrů by si vyžádala ještě více obětí a důsledky pro národní hospodářství by byly ještě katastrofálnější než po likvidaci první třídy rolníků. Není důvodu k pochybnostem o tom, že by se Stalinovi jeho plán zdařil – neexistuje třída, kterou by nebylo možno odstranit, pokud vyvraždíme dostatečný počet jejích příslušníků.

Jako další přišli na řadu dělníci. Jako třída byli slabší a méně vzdorní než rolníci, neboť dělníci sice během revoluce vyvlastnili továrny, tento majetek byl ovšem – na rozdíl od vyvlastněné statkářské půdy – vzápětí zkonfiskován vládou s odůvodněním, že stát přece patří proletariátu. Stachanovský systém, zavedený začátkem třicátých let, rozbil veškerou solidaritu mezi dělníky, za prvé prosazováním urputné soutěživosti a za druhé dočasným ustavením stachanovské aristokracie, jejíž privilegované postavení bylo prostými dělníky vnímáno přirozeně ještě nepříznivěji než pozice jejich vedoucích. Tento proces byl dovršen v roce 1938, kdy byla zavedena pracovní knížka, jež oficiálně proměnila celou ruskou dělnickou třídu v obrovitou masu pracujících vykonávajících nucené práce.

Vrcholem těchto kroků bylo zničení úřednického aparátu; právě té skupiny, která se podílela na předešlých likvidačních akcích. Stalin potřeboval přibližně dva roky (1936–1938) k tomu, aby se

zbavil celé správní a vojenské aristokracie sovětské společnosti; téměř všechny úřady, továrny, ekonomické a kulturní instituce, vláda, strana a vojenské úřady přešly do nových rukou. Podle Viktora Kravčenko „bylo vyčištěno téměř 50% veškeré stranické členské základny a „nejméně osm milionů dalších“ bylo odstraněno.²⁹ Vyhlašování byrokracie jakožto třídy vyvrcholilo zavedením vnitřního pasu, ve kterém byly zaznamenávány a schvalovány všechny meziměstské cesty. Právně se třída úředníků spolu se stranickými funkcionáři ocitla ve stejném postavení jako dělníci; byla nyní rovněž součástí velké masy vězňů v obrovském táboře nucených prací a její status privilegované skupiny v sovětské společnosti se stal minulostí. A vzhledem k tomu, že tato generální čistka byla korunována likvidací nejvyšších policejních činitelů – tedy hlavních organizátorů čistky –, ani vysoké kádry GPU, jež prováděla teror, si již nemohli dělat iluze, že jako skupina vůbec něco znamenají – natožpak že mají moc.

Žádná z těchto nezměrných obětí lidských životů nebyla motivována jakýmkoli *raison d'état* v tradičním smyslu slova. Žádná z vybitých společenských vrstev nebyla nepřátelská vůči režimu a nebylo ani pravděpodobné, že by se na tom něco v budoucnosti měnilo. Aktivní organizovaná opozice přestala existovat v roce 1930, kdy Stalin ve svém projevu na šestnáctém sjezdu strany prohlásil za protizákonné pravicové a levicové úchylinky uvnitř strany, a ani tyto slabé opoziční síly se nemohly opírat o žádnou existující třídu.³⁰ Teror diktatury – lišící se od teroru totalitní vlády tím, že ohrožuje pouze skutečné oponenty, nikoli nevinné občany bez

²⁹ Tato data pocházejí z knihy V. Kravchenko, *I Chose Freedom: The Personal and Political Life of a Soviet Official*, New York 1946, str. 278 a 303. To je samozřejmě velice sporný zdroj. Ovšem uvážíme-li, že v případě Sovětského svazu jsme v podstatě vždy odkázáni pouze na sporné prameny – jsme nuceni spoléhat se na novinové zprávy a hodnocení různého druhu –, nezbyvá nám než používat jakékoli informace, které se jeví alespoň jako velmi pravděpodobné. Někteří historici soudí, že opačná metoda, totiž používat výlučně veškeré materiály, které vydala ruská vláda, je spolehlivější, ovšem není tomu tak. Právě oficiální prameny jsou pouhou propagandou.

³⁰ Stalinova zpráva přednesená na šestnáctém sjezdu strany odsoudila úchylinky jako „odraz“ odporu rolnických a maloburžoazních tříd v řadách strany. Viz *Leninism*, 1933, sv. II, kap. III. Proti tomuto útoku byli členové opozice kupodivu bezmocní, protože i oni, zejména Trockij, „vždy chtěli za bojem mezi klikami najít boj třídní“. B. Souvarine, cit. d., str. 440.

politických názorů – byl zrůdný a udusil veškerý politický život, a to veřejný i podzemní, ještě před Leninovou smrtí. Zahraniční intervence, která by se bývala mohla spojit s některou z nespokojených vrstev společnosti, přestala být hrozbou v roce 1930, kdy byl sovětský režim uznán většinou vlád a kdy s mnoha státy uzavřel obchodní a jiné mezinárodní dohody. (Ani Stalinovi se nepodařilo vyloučit takovou eventualitu, pokud se týče vůle lidu samého: dnes víme, že kdyby byl Hitler dobyvatelem v tradičním smyslu a nikoli totalitním vládcem, měl by obrovské šance přinejmenším u ukrajinského lidu.)

Likvidace tříd neměla žádný politický smysl a měla nesporně katastrofální dopad na sovětské hospodářství. Důsledky uměle vyvolaného hladomoru v roce 1933 byly patrné ještě mnoho let po celé zemi; stachanovský systém, zavedený roku 1935 a prosazující neopodstatněné urychlování tempa a zvyšování individuálního výkonu, přičemž naprosto ignoroval potřeby týmové práce v průmyslové výrobě, vedl k „chaotické nerovnováze“ mladého průmyslu.³¹ V důsledku likvidace byrokracie, to jest třídy řídicích pracovníků a inženýrů v továrnách, byly průmyslové podniky připraveny o to málo zkušeností a know-how, jež dokázala nová ruská technická inteligence načerpat.

Od nepaměti patřila mezi hlavní cíle despotických a tyranských režimů rovnost jejich poddaných; nicméně vyrovnání možností není dostatečným předpokladem pro totalitní vládu, neboť i pak přetrvávají určité nepolitické svazky mezi poddanými v rámci jednotlivých obcí, jakými jsou rodinná pouta a společné kulturní zájmy. Pokud bere totalitarismus svůj nárok vážně, zákonitě dospěje k bodu, kdy bude „muset skoncovat jednou provždy s neutralitou hry v šachy“, tj. s autonomní existencí veškerých činností vůbec. „Milovníci šachů pro šachy“, které jejich likvidátor přirovnal k milovníkům „umění pro umění“,³² nejsou ještě absolutně atomizovanými prvky masové společnosti, jejíž dokonale heterogenní uniformita je jednou ze základních podmínek totalitarismu. Z hlediska totalitních vládců je skupina holdující šachům pro šachy jen o stupínek odlišná a méně nebezpečná než třída rolníků, kteří obdělávají půdu pro obdělávání půdy. Himmler zcela přílehavě definoval pří-

³¹ V. Kravchenko, cit. d., str. 187.

³² B. Souvarine, cit. d., str. 575.

slušníky SS jako nový typ člověka, který za žádných okolností neudělá nějakou „věc pro tuto věc samotnou“.³³

Masové atomizace sovětské společnosti bylo dosaženo umným prováděním opakovaných čistek, které vždy předcházejí skutečné likvidaci skupiny. Jelikož je třeba zničit všechna společenská a rodinná pouta, dbá se při čistkách na to, aby týmž osudem, který stihl obžalovaného, byli ohroženi všichni lidé, s nimiž je poután nějakým vztahem, od pouhých známých k nejbližším přátelům a příbuzným. V momentě, kdy byl někdo obžalován, bylo vždy možné pomocí prosté, leč důmyslné formule „vinen spolčováním“ udělat z bývalých přátel nejhorší nepřátele, kteří proto, aby zachránili vlastní kůži, dobrovolně přispěchají s informacemi a udáními, aby tak podpořili fiktivní důkazy svědčící proti obžalovanému. To byl pochopitelně jediný způsob, jak prokázat důvěryhodnost. V tu chvíli se budou snažit dokázat, že s obžalovaným navázali vztah nebo přátelství jen proto, aby jej sledovali a odhalili v něm sabotéra, trockistu, cizího špiona nebo fašistu. Jelikož zásluhy byly „poměřovány podle toho, kolik ze svých blízkých soudruhů udáš“,³⁴ je zřejmé, že opatrnost si v první řadě žádala, aby se člověk pokud možno vyvaroval veškerých důvěrných styků, nikoli snad proto, aby eliminovat riziko, že by mohl neuváženě vyjevit své tajné myšlenky, nýbrž aby vyloučil (pro případ téměř jistých budoucích obtíží) všechny osoby, které by mohly mít nikoli obyčejný zájem na jeho udání, nýbrž by mohli neodolat potřebě přivodit jeho zkázu z jediného prostého důvodu, totiž že se jejich vlastní život octne v ohrožení. Uplatňováním této formule, dovedené do nejzazších a nejfantastičtějších extrémů se bolševickým vládcům nakonec podařilo vytvořit atomizovanou a individualizovanou společnost, která nemá v historii precedens, a dovést ji do takového stavu, který by nemohla způsobit katastrofa ani nějaká dějinná pohroma.

³³ Heslo SS, které formuloval sám Himmler, začíná slovy: „Žádný úkol neexistuje pro sebe.“ Viz G. d'Alquen, *Die SS*, in: *Schriften der Hochschule für Politik*, 1939. Pamflety, které SS vydávaly pouze pro interní potřeby, opakovaně kladly důraz na „absolutní nutnost pochopení, že vše, co má cíl v sobě, je zcela ničemné“. Viz *Der Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei*, nedatováno, „pouze pro vnitřní použití v rámci policie“.

³⁴ Tato praktika byla bohatě zdokumentována. W. Krivitsky nachází její kořeny přímo u Stalina, in: *Stalin's Secret Services*, New York 1939.

Totalitní hnutí jsou masovými organizacemi atomizovaných, izolovaných jedinců. Oproti všem ostatním stranám či hnutím jejich nejnapadnější vnější vlastností je požadavek totální, neomezené, nepodmíněné a nezaměnitelné loajálnosti každého jejího jednotlivého člena. Vůdci totalitního hnutí nastolují tento požadavek dokonce ještě před tím, než skutečně převezmou moc, a jakmile se dostanou k moci, zahájí obvykle proces totální organizace země. Jejich cílem, obsaženým v jejich ideologických systémech, je postupně zorganizovat celou lidskou rasu. Ovšem tam, kde totalitní vládě nepřipravovalo cestu totalitní hnutí (což platí pro Rusko, které se tím podstatně liší od nacistického Německa), musí být hnutí zorganizováno až poté, a proto je třeba uměle vytvářet podmínky nezbytné pro jeho rozvoj, aby mohl být vybudován i psychologický základ totálního ovládnutí – bezvýhradná loajálnost. Takovou loajálnost lze očekávat pouze od naprosto izolované bytosti, která je prosta všech možných společenských pout, ať už k rodině, přátelům, soudruhům, ba pouhým známým a nachází smysl svého pobytu na zemi pouze a výlučně v příslušnosti k hnutí, v členství ve straně.

Úplná loajálnost je možná jen tehdy, když se z věrnosti vytratí všechn konkrétní obsah, z něhož by mohly přirozeně vznikat změny názoru. Totalitní hnutí – každé svým vlastním způsobem – učinila vše proto, aby se zbavila stranických programů, které vymezují konkrétní obsah a které převzala jako dědictví starších netotalitních vývojových fází. Jakýkoli jasně definovaný politický cíl, byť by byl formulován seberadikálněji, který se neomezí na přímé nebo nepřímé vyhlášení nároku na světovládu, jakož i každý politický program, jenž se více zabývá konkrétnějšími otázkami než „ideologickými problémy významnými pro budoucí staletí“, představuje pro totalitarismus překážku. Hitler učinil pro organizaci nacistického hnutí, které postupně budoval z řad šílenců obskurtní členské základny typické malé nacionalistické strany, rozhodující krok ve chvíli, kdy se mu podařilo hnutí oprostit od břemena někdejšího stranického programu; přitom ovšem nepostupoval tak, že by program měnil nebo oficiálně rušil, nýbrž o něm pouze odmítal hovořit či komentovat jeho jednotlivé body, jejichž relativně umírněná formulace i samotný obsah byly velice brzo poněkud zastaralé.³⁵ Stalinův úkol v této oblasti byl – stejně jako v mnoha jiných – mnohem zrůdnější. Socialistický program bolševické stra-

ny byl mnohem obtížnějším břemenem³⁶ než 25 bodů jednoho amatérského ekonoma a ztřeštěného politika.³⁷ Nakonec Stalin poté, co zničil frakce uvnitř ruské strany, dosáhl téhož výsledku tím, že neustále přizpůsoboval linii komunistické strany a trvale reinterpretoval marxismus. Tímto způsobem zbavil marxistickou doktrínu veškerého významu, neboť již nebylo možné odhadovat, k jakému směru či činnosti předurčuje. To, že sebedůkladnější znalost marxismu a leninismu neposkytovala žádný návod k politickému jednání – stranickou linií bylo možné naplňovat pouze tak, že si člověk každé ráno opakoval, co Stalin večer předtím vyhlásil –, přirozeně mělo za následek právě takové rozpoložení ducha, tutéž soustředěnou poslušnost, nedotčenou snahou porozumět vlastnímu jednání. Tuto logiku vyjadřuje důmyslné heslo vytvořené Himmlerem pro jeho SS: „Mou ctí je má věrnost.“³⁸

Absence nebo neznalost stranického programu nejsou samy o sobě znakem totalitarismu. Prvním, kdo považoval programy a platformy za zbytečné cáry papíru a nepříjemně zavazující sliby, neodpovídající stylu a dosahu hnutí, byl Mussolini se svou fašistickou filosofií aktivismu a historickým oportunismem založeným na intuici.³⁹ Touha po moci spojená s odporem vůči „ukecaným“ for-

³⁵ Hitler uvedl v *Mein Kampf*, sv. 2, 1. něm. vyd., 1925 a 1927, kniha II, kap. V, že lépe je mít zastaralý program než připustit diskusi o programu. Nedlouho poté veřejně prohlásil: „Jakmile převezmeme vládu, program vyplyne sám... První věcí je teď obrovská propaganda. To je politická akce, která téměř nijak nesouvisí s ostatními aktuálními problémy.“ Viz K. Heiden, cit. d., str. 203.

³⁶ B. Suvarine, cit. d., str. 85, zastává podle mého soudu mylný názor, že již Lenin zrušil úlohu stranického programu: „Nic neprokazuje jasněji, že bolševismus jakožto doktrína neexistuje – jediné v Leninově hlavě... Každý bolševik, pokud byl ponechán sám sobě, se odchyloval od „linie“ jeho orientace... neboť tyto lidé byli vzájemně spojeni spíše temperamentem a vlivem Lenina než idejemi.“

³⁷ Program nacistické strany vypracovaný Gottfriedem Federem svými slavnými 25 body sehrál větší úlohu v literatuře o nacismu než v hnutí samotném.

³⁸ Není snadné vyjádřit sílu Himmlerova hesla. Německý ekvivalent „Meine Ehre heisst Treue“ značí absolutní oddanost a poslušnost přesahující význam pouhé kázně nebo osobní věrnosti. *Nazi Conspiracy*, V, str. 346, obsahující překlady německých dokumentů a nacistické literatury – nepostradatelný pramen, leč velmi nevyrovnaná práce, překládá heslo do angličtiny jako: „My honor signifies faithfulness“.

³⁹ Mussolini byl pravděpodobně prvním stranickým vůdcem, který vědomě zavrhl formální program a nahradil jej prostým inspirovaným vůdcovstvím a činem; vycházel z toho, že základem inspirace je aktuálnost samotného oka-

mulováním toho, jak s touto mocí hodlají naložit, je příznačná pro všechny vůdce lůzy, nevystihuje ovšem dostatečně měřítko totalitního hnutí. Pravým cílem fašismu bylo pouze získat moc a ustanovit fašistickou „elitu“, která by nerušeně opanovala zemi. Totalitarismus se nespokojuje s vládnutím vnějšími prostředky, tedy pomocí státu a mašinérie násilí; totalitarismus objevil – díky své zvláštní ideologii a její úloze v donucovacím aparátu – nástroj umožňující ovládání a terorizování lidských bytostí zevnitř. V tomto smyslu ruší vzdálenost mezi vládnoucími a ovládanými a dosahuje stavu, v němž moc a vůle k moci tak, jak je chápeme, nehrají žádnou či v nejlepším případě hrají jen druhotnou úlohu. Totalitní vůdce je v podstatě pouhým funkcionářem mas, které ovládá. Není individuální osobností prahnoucí po moci a vnucující tyranskou vůli a zvůli svým poddaným. Jakožto prostý funkcionář může být kdykoli nahrazen a je odkázán na „vůli“ mas, které ztělesňuje, právě tak jako jsou masy závislé na něm. Bez něj by neměly vnější zastoupení a zůstaly by beztvarou hordou; vůdce by ovšem bez mas de facto neexistoval. Hitler, který si byl plně vědom této vzájemné závislosti, vyjádřil tuto skutečnost v jednom svém projevu adresovaném SA: „Vše, co jste, jste skrze mne; vše, co já jsem, jsem skrze vás.“⁴⁰ Míváme sklon takové výroky podceňovat nebo špatně chápat, protože jednání interpretujeme v kategoriích udílení a plnění příkazů, k čemuž nás svádí mnoho příkladů z politické tradice a historie západu.⁴¹ Tato představa ale vždy předpokládala velitele, který myslí a má vůli, aby své myšlenky a vůli vnutil skupině prosté vůle a myšlení – ať už přesvědčováním, autoritou nebo násilím. Ovšem Hitler se domníval, že samotné „myšlení... [existuje] pouze na základě vydávání a vykonávání rozkazů“⁴², a tím zrušil

mžiku, přičemž stranický program tuto inspiraci pouze narušuje. Filosofie italského fašismu našla svůj výraz spíše v Gentileho „aktualismu“ než v Sorelových „mýtech“. Srovnej též heslo „Fascism“, in: *Encyclopedia of Social Sciences*. Program vyhlášený v roce 1921 byl formulován ve chvíli, kdy hnutí mělo za sebou sotva dva roky existence, a z velké části obsahoval nacionalistickou filosofii.

⁴⁰ E. Bayer, *Die SA*, Berlin 1938. Citováno z *Nazi Conspiracy*, IV, str. 783.

⁴¹ První příklad nacházíme v Platónově dialogu *Politikos* (305), kde je jednání vyloženo pojmy *archein* a *prattein* – uspořádání počátku nějakého činu a vykonání tohoto činu.

⁴² *Hitlers Tischgespräche*, str. 198.

i teoretické rozlišení mezi myšlením a konáním na jedné straně a mezi vládnoucími a ovládanými na straně druhé.

Národní socialismus ani bolševismus nikdy nedeklarovaly novou formu vlády, ani netvrdily, že jejich cíle se kryjí s okamžikem uchopení moci a ovládnutím státní mašinerie. Jejich ideu ovládnutí nemůže nikdy realizovat pouhý aparát násilí, nýbrž jen hnutí, které je neustále udržováno v pohybu – trvalým procesem ovládnutí každého jednotlivce v každé oblasti života.⁴³ Uchopení moci násilnými prostředky není nikdy cílem o sobě, nýbrž jen prostředkem k určitému cíli, a uchopení moci v jakékoli zemi je pouze vítanou přípravnou fází, nikdy samotným cílem hnutí. Praktickým cílem hnutí je zorganizovat co možná nejvíce lidí v rámci vymezených hranic a uvést je v pohyb a udržovat je v něm. Politický cíl, jenž by představoval samotný cíl hnutí, prostě neexistuje.

2. Dočasné spojenectví mezi lůzou a elitou

Více než bezpodmínečná loajálnost členů totalitních hnutí a podpora lidových mas totalitních režimů nás zneklidňuje skutečnost, že tato hnutí nesporně přitahují elitu, nikoli pouze deklasované živly ve společnosti. Množství význačných osobností, které totalitní hnutí počítá mezi své sympatizanty, soupутníky nebo dokonce členy strany, je skutečně alarmující. Bylo by velkým zjednodušením, kdybychom tento fakt vysvětlovali uměleckým hledáním a intelektuální naivitou.

Tato přitažlivost totalitního hnutí pro elitu je stejně významným klíčem k pochopení totalitárních hnutí (nikoli ovšem totalitních režimů) jako jejich méně překvapivé spojení s lůzou. Naznačuje specifickou atmosféru, celkové klima, v níž se totalitarismus prosazuje. Uvědomme si, že vůdci totalitních hnutí a jejich příznivci jsou „starší“ než masy, které organizují, takže – chronologicky řečeno – masy nemusí bezmocně čekat na vzestup svých vůdců

⁴³ A. Hitler, *Mein Kampf*, kniha I, kap. XI. Viz také např. D. Schwarz, *Angriffe auf die nationalsozialistische Weltanschauung*: Aus dem Schwarzen Korps, č. 2, 1936. Schwarz odpovídá na možnou kritiku poukazující na to, že nacionální socialisté i po uchopení moci nadále mluvili o „boji“: „Národní socialismus jako ideologie [*Weltanschauung*] se nevzdá boje, dokud... nebude životní způsob každého Němce utvořen jejími základními hodnotami a dokud se tyto hodnoty nebudou uplatňovat každým dnem znovu.“

nosti cele prodchnuté ideologií a morálními hodnotami buržoazie. Nicméně pravdou je, že „frontová generace“ – v ostrém protikladu s jejími duchovními otci, které si sama zvolila – byla plně pohlcena přáním, aby se celý tento svět falešného bezpečí, falešné kultury a falešného života zhroutil. Přání bylo tak velké, že zastínilo svým významem a vyhraněností všechny předešlé pokusy o „transformaci hodnot“ (např. Nietzsche), snahy o reorganizaci politického života (předestřené např. v Sorelových dílech), úsilí o oživení lidské autenticity (Bakunin) anebo vášnivou lásku k životu v čistotě exotických dobrodružství (Rimbaud). Nemilosrdná destrukce, chaos a zkáza byly ceněny jako nejvyšší hodnoty.⁴⁷

Autentičnost těchto pocitů je patrná z toho, že jen nemnoho příslušníků této generace z jejich válečného nadšení vyléčila osobní zkušenost válečných hrůz. Ti, kdo přežili zákopy, se nestali pacifisty. S pietou hýčkali zkušenost, která, jak se domnívali, je mohla s definitivní platností oddělit od nenáviděného světa počestné společnosti. Byli fixováni na své vzpomínky na čtyři léta strávená v zákopech, jako kdyby představovaly objektivní kritérium pro ustavení nové elity. Přitom nepodlehli pokušení idealizace minulosti; naopak, uctívači války byli mezi prvními, kdo přiznali, že válka v epoše strojů nemůže utvářet ctnosti, jakými jsou rytířství, srdatost, čest a mužnost,⁴⁸ že dávala lidem jediné, totiž zkušenost pustého ničení společně s ponížením – vědomí, že člověk je malým kolečkem v majestátním smrtonosném kole.

Tito pamětníci chápali válku jako velkou předeheru k rozpadu systému tříd a jejich proměnu v masu. Válka, permanentní zvůle rozsévající smrt, se stala symbolem smrti, „velkým vyrovnávčem“⁴⁹, a tedy skutečným otcem nového řádu světa. Zdálo se, jako by válka skýtalá prostor pro uplatnění lásky ke spravedlnosti a prá-

⁴⁷ Na počátku byl pocit úplného odcizení normálnímu životu. Např. Rudolf Binding napsal: „Stále více se můžeme počítat spíše mezi mrtvé, mezi odcizené – protože velikost dějinné chvíle nás odcizuje a odděluje – než mezi vyvržené, kteří se mohou navrátit“, tamt., str. 160. Ještě u Himmlera nacházíme podivný dozvuk nároku elity frontové generace. Ve svém vyprávění o tom, jak objevil způsob výběru pro reorganizaci SS, napsal: „...nejpřísnější selektivní proces uskutečňuje válka, boj na život a na smrt. V tomto procesu se hodnota krve prokazuje výkonem... Válka je ale výjimečná situace a bylo třeba najít způsob, jak provádět selekci v době míru“, cit. d.

⁴⁸ Viz např. E. Jünger, *The Storm of Steel*, London 1929.

⁴⁹ H. Hafkesbrink, cit. d., str. 156.

vu, touhy přesáhnout úzkých, nesmyslných třídních hranic i hloupých privilegií a předsudků, a tak nabízela možnost překonání starého blahosklonného soucítění s utlačovanými a vyděděnými. V časech prohlubující se bídy a individuální bezmocnost se zdá stejně obtížné odolat soucitnosti – jestliže se promění ve všepohlcující vášeň – jako se ubránit odporu k její bezhraničnosti, která jako by ubíjela lidskou důstojnost s ještě smrtelnější určitostí než samotná bída.

V začátcích své dráhy, když nejvážnějším ohrožením zájmu lůzy byly snahy o obnovu evropského statu quo,⁵⁰ apeloval Hitler téměř výlučně na toto citění frontové generace. Zvláštní odosobněnost masového člověka se zde projevila touhou po anonymitě, touhou stát se pouhým číslem a fungovat jako malé kolečko, zkrátka touhou po každé změně, která by odstranila falešné identifikace se specifickými typy či předurčenými funkcemi uvnitř společnosti. Válka byla zakoušena jako „nejmocnější ze všech masových akcí“, která zrušila všechny individuální rozdíly, takže i utrpení, tradiční znak jedinečnosti nezaměnitelných individuálních lidských osudů, mohlo být teď chápáno jako „nástroj dějinného pokroku“.⁵¹ Masy, v nichž se poválečná elita toužila rozplynout, nebyly nijak diferencovány národnostními rozdíly. První světová válka – poněkud paradoxně – téměř vyhladila opravdové národní citění v Evropě, kde se v meziválečném období přikládala větší důležitost tomu, aby člověk patřil ke generaci zákopů, lhostejno, na které straně, než tomu, zda je Němec, nebo Francouz.⁵² Nacisté založili celou svou propagandu na tomto nerozlišeném soudružství, tomto „společens-
tví osudu“; získali celou řadu organizací veteránů ve všech evropských zemích a tím ukázali, jak se vyprázdnil obsah nacionálních

⁵⁰ K. Heiden, cit. d., str. 167, ukazuje, jak Hitler nadšeně vítal katastrofu, která stihla zemi v prvních letech existence hnutí, a jak se obával možného vzhopčení se Německa. „Asi šestkrát (během puče v Porúří) různými slovy prohlásil před svými oddíly SA, že Německo je na pokraji zkázy. „Naším úkolem je zajistit úspěch našeho hnutí“ – úspěch, který tehdy závisel na neúspěchu boje v Porúří.

⁵¹ H. Hafkesbrink, cit. d., str. 156–157.

⁵² Tento pocit byl rozšířen již během války. Rudolf Binding napsal: „[Tuto válku] nelze srovnat s obyčejným válečným tažením. Při tažení totiž pomáhá jeden vůdce svou vůli vůli druhého vůdce. Ale v této válce leží oba protivníci na zemi a vůli vyjadřuje pouze válka.“ Tamt., str. 67.

hesel, dokonce i v řadách tzv. „pravice“, která je využívala spíše proto, že konotují násilí, než pro jejich specifický národní obsah.

Žádný z těchto jevů charakterizujících obecné duchovní klima poválečné Evropy nebyl skutečně nový. Již Bakunin přiznal: „Já nechci být *já*, já chci být *my*,“⁵³ a Nečajev kázal evangelium „zlořečeného člověka“ s „žádnými osobními zájmy, žádným zaměstnáním, city, pouty, majetkem, ba dokonce ani vlastním jménem“.⁵⁴ Antihumanistickým, protiliberálním, protiindividualistickým a protikulturním sklonům frontové generace, jejím brilantním a duchaplným ódám na násilí, moc a krutost předcházely směšné a okázalé „vědecké“ výklady imperialistické elity, dokazující, že boj všech proti všem je zákon vesmíru, že expanze je především psychologickou nutností a teprve pak politickým nástrojem a že člověk má jednat v souladu s těmito univerzálními zákony.⁵⁵ Díla frontové generace byla nová svou vysokou literární hodnotou a hloubkou zaujetí. Pováleční autoři se obešli bez vědeckých důkazů z genetiky a téměř vůbec se neodvolávali na sebrané dílo Comta, de Gobineaua či Houstona Stewarta Chamberlaina, která patřila již ke kuturnímu vybavení filistrů. Nečetli Charlese Darwina, ale markýze de Sade.⁵⁶ A pokud vůbec věřili v nějaké univerzální zá-

⁵³ M. Bakunin v dopise napsaném 7. února v roce 1870. Viz M. Nomad, *Apostles of Revolution*, Boston 1939, str. 180.

⁵⁴ Spisek *Katechismus revolucionáře* napsal Bakunin nebo jeho žák Nečajev. K otázce autorství a překladu celého textu viz M. Nomad, cit. d., str. 227 nn. V každém případě „systém úplného opovrhování všemi základními pravidly slušnosti a čestnosti ve vztahu [revolucionáře] k ostatním lidským bytostem... vešel do ruských revolučních dějin pod jménem „nečajevščina“. Tamt., str. 224.

⁵⁵ Jedním z nejvýznamnějších politických teoretiků imperialismu je E. Seillière, *Mysticisme et Domination: Essais de Critique Impérialiste*, 1913. Viz také C. Sprietsma, *We Imperialists: Notes on Ernest Seillière's Philosophy of Imperialism*, New York 1931; G. Monod, in: *La Revue Historique*, leden, 1912; a L. Estève, *Une nouvelle Psychologie de l'Impérialisme: Ernest Seillière*, 1913.

⁵⁶ Od roku 1930 patřil markýz de Sade ve Francii k nejoblíbenějším autorům literární avantgardy. Jean Paulhan, v úvodu k novému vydání M. de Sade, *Les Infortunes de la Vertu*, 1946, poznamenal: „Když dnes vidím tolik spisovatelů, kteří se cílevědomě pokoušejí negovat význam uměleckého řemesla a literární hry ve prospěch nevyjádřitelného [*un événement indicible*]..., intenzivně vyhledávající vznešené v nízkém, velké v subverzivním..., kladu si otázku..., zda se naše moderní literatura, v té části, která se nám jeví nejživější – v každém případě nejagresivnější –, zcela neobrátila k minulosti a zda není ovlivněna přímo Sadem.“ Viz také G. Bataille, *Le Secret de Sade*, in: *La Critique*, sv. III, č. 15–16, 17, 1947.

kony, jistě se příliš úzkostlivě nesnažili podle nich žít. Násilí, moc, krutost byly pro ně nejvyššími ctnostmi těch lidí, kteří ztratili nenávratně své místo ve světě a byli příliš hrdí na to, aby toužili po nějaké teorii moci, jež by je vrátila bezpečně zpět a znovu je začlenila do světa. Vystačili si se slepou oddaností všemu, co počestná společnost zapověděla, bez ohledu na teorie či obsah, a vyvyšovali krutost jako nejvyšší ctnost, protože tato je v protikladu s humanitním a liberálním pokrytectvím.

Srovnáme-li tuto generaci s ideologi devatenáctého století, s jejichž teoriemi se zdají mít někdy tolik společného, konstatujeme, že hlavní rozdíl spočívá v její větší autenticitě a zaujetí. Tato nová generace byla hlouběji zasažena bídou, dezorientována a dotčena pokrytectvím v daleko větším rozsahu než všichni apoštolové dobré vůle a bratrství před ní. Nemohla se utíkat do exotických zemí, nemohla si více dovolit hrát úlohu pohádkových rytířů ve vzrušujících scénériích. Nenacházela žádného úniku z každodenního života bídy, slabosti, frustrace a nevole přikrášlované falešné kultury intelektuálního krasořečnění. Příslušníci této generace se nemohli utéci do folkloru pohádkových zemí, v nichž by našli východisko z rostoucí nevolnosti, kterou tato kombinace neustále vyvolávala.

Nemožnost úniku do širého světa, pocit, že se znovu a znovu chytají do pastí společnosti – tolik odlišné od podmínek, které utvářely imperialistický charakter – přinášela neustálé napětí a touhu po násilí, které ještě umocnily starší potřebu anonymity a vůle k odosobnění. Protože ztratili naději na jakoukoli radikální změnu role a charakteru, jakou by byla např. identifikace s arabským národním hnutím nebo rituálním světem indiánské vesnice, toužili po dobrovolném splynutí s nadlidskými ničivými silami, v němž hledali záchranu před alternativou samovolné identifikace s předem stanovenými funkcemi ve společnosti a jejich vrcholnou banálností a které jim zároveň mohlo pomoci zničit fungování samotného systému. Tito lidé se cítili přitahováni výrazným aktivismem totalitních hnutí, jejich zvláštním a zdánlivě rozporuplným důrazem jak na primát čisté praxe, tak na zdrcující sílu čiré nutnosti. Tato kombinace přesně odpovídala válečné zkušenosti frontové generace – zkušenosti permanentní aktivity uvnitř zdrcující osudovosti.

Navíc se zdálo, že aktivismus nabízí nové odpovědi na starou, tíživou otázku „Kdo jsem?“, která se vždy vynořuje s umocněnou naléhavostí v době krize. Jestliže společnost vytrvale odpovídala

„Jsi tím, čím se jevíš být“, poválečný aktivismus říkal: „Jsi tím, co jsi učinil“ – např. člověk, který poprvé přeletěl Atlantik (jako v Brechtově hře *Der Flug der Lindbergs*) – odpověď, kterou po druhé světové válce v určité obměně opakoval Sartre ve své hře *S vyloučením veřejnosti*: „Jsi svým životem.“ Tyto odpovědi jsou přiléhavé, nikoli snad především proto, že přinášejí nové definice osobní identity, nýbrž proto, že skýtají možnost úniku z identifikace ve společnosti, z množství zaměnitelných rolí a funkcí, které společnost ustanovila. Rozhodujícím momentem bylo něco udělat, něco hrdinského nebo zločinného, čin, který není předvídatelný ani předem určený kýmkoli jiným.

Aktivismus totalitních hnutí, jejich upřednostňování terorismu před všemi ostatními formami politické činnosti, přitahoval intelektuální elitu stejně jako lůzu právě proto, že tento terorismus byl tolik odlišný od terorismu dřívějších revolučních společností. Nebyl již chápán jako nástroj promyšlené politiky, která v teroristických aktech viděla jediný prostředek k odstranění určitých významných osobností, jež vzhledem ke své politické činnosti nebo postavení symbolizovaly útlak. Přitažlivost terorismu spočívala v tom, že se tato politika stala určitým druhem filosofie, sloužící k vyjádření frustrace, odporu a slepé nenávisti. Terorismus jako jakýsi politický expresionismus, který používal bomby proto, aby vyjádřil sebe sama a s rozkoší pozoroval ohlas veřejnosti na své činy vyvolávající rozruch a byl bezvýhradně ochoten zaplatit životem za to, že se mu podařilo vynutit od normálních společenských vrstev uznání vlastní existence. Právě v tomto duchu a v téže logice hry ještě Goebbels, dlouho před konečnou porážkou nacistického Německa, vyhlásil se zjevným uspokojením, že nacisté v případě porážky budou vědět, jak za sebou zavřít dveře, a dokážou se postarat o to, aby se na ně po dlouhá staletí nezapomnělo.

Právě zde – pokud vůbec někde – nacházíme kritérium pro odlišení elity a lůzy v pretotalitní atmosféře. Touhou lůzy – kterou Goebbels formuloval velice přesně – bylo vejít do dějin i za cenu destrukce. Goebblesova upřímná víra, že „největším štěstím, které může dnešní člověk poznat, je buď být géniem nebo géniu sloužit,⁵⁷ byla sice zcela typická pro lůzu, nikoli však pro masu ani sympati-

⁵⁷ J. Goebbels, cit. d., str. 139.

zující elitu. Elita totiž přijímala anonymitu natolik vážně, že zcela popírala existenci génia; veškeré umělecké teorie dvacátých let se zoufale pokoušely dokázat, že dokonalost je výsledkem řemeslné dovednosti a umu, logiky a využití potencialit skrytých v materiálu.⁵⁸ Lůze, nikoli elitě, učarovala „zářná síla pověsti“ (Stefan Zweig); lůza s nadšením přijímala idolatrii géníů rozšířenou v posledním stádiu buržoazního světa. V tomto smyslu následovala ve dvacátých letech věrně příkladu někdejších zbohatlíků, kteří rovněž objevili skutečnost, že buržoazní společnost otevírá dveře spíše fascinujícím „abnormálním“ jedincům, géníům, homosexuálům, Židům než člověku vynikajícímu pouze zásluhami. Odpor elity ke géníům a její touha po anonymitě byly výrazem ducha, jež nemohly masy ani lůza pochopit a který se, podle slov Robespiera, snažil prosadit velikost člověka proti malosti velkých.“

Navzdory tomuto rozdílu mezi elitou a lůzou není pochyb o tom, že elita vždy s potěšením kvitovala, když podsvětí vystrašilo cti-hodnou společnost do té míry, že si vynutilo přijetí na partnerské úrovni. Příslušníci elity byli ochotni zaplatit vysokou daň – třebaš zničení civilizace –, aby mohli s rozkoší sledovat, jak se ti, kdo byli v minulosti neprávem vyloučeni ze společnosti, nyní derou do popředí. Nebyli příliš pohoršeni zruďnými falsifikacemi dějin, na nichž se podepisují všechny totalitní režimy a které se tak zřetelně ukazují v totalitní propagandě. Přesvědčili sami sebe, že tradiční historiografie byla falsifikací tak jako tak, neboť vylučovala z paměti lidstva handicapované a utlačované. Ti, kteří byli odvrženi jejich vlastní dobou, byli obvykle ignorováni i historií. Pocit uražení a ponížení sužoval citlivé duše již od doby, kdy vymřela víra v posmrtný život, v němž se poslední stanou prvními. Lidé přestali tolerovat křivdy a nespravedlnost minulosti i současnosti v momentě, kdy ztratily veškeré naděje na to, že se váhy spravedlnosti nakonec přece vyrovnají. Marxův pokus o přepracování dějin světa na základě principu třídních bojů učaroval i těm, kteří nevěřili ve správnost jeho teze. Byli fascinováni Marxovým původním úmyslem, totiž najít způsob, jak vnutit do paměti budoucích pokolení osudy těch, kdo byli vyloučeni z oficiální historie.

⁵⁸ Charakteristické v tomto ohledu byly teorie Bauhausu. Viz také poznámky B. Brechta k divadlu, *Gesammelte Werke*, London 1938.

Dočasné spojenectví elity a lůzy spočívalo do značné míry na této autentické rozkoši, s níž elita sledovala, která lůza rozbíjí svět počestné a ctihodné společnosti. K tomu mohlo dojít, když se němečtí oceloví baroni museli setkat s Hitlerem, společensky akceptovat malíře pokojů a bývalou lidskou trosku, která svou minulost neskryvala. Mohlo k tomu dojít i tím, že se prosadily bezostyšné a vulgární falsifikace, kterých se totalitní hnutí dopouštěla ve všech oblastech duchovního života – integrovaly všechny subverzivní momenty v evropských dějinách do jediného uceleného, konzistentního obrazu. Z tohoto hlediska bylo potěšující, že bolševismus a nacismus eliminovaly i ty zdroje vlastní ideologie, které si vydobyly určité uznání v akademických a jiných oficiálních kruzích. „Přepisovatelé“ historie hledali inspiraci nikoli v Marxově dialektickém materialismu, ale v komplotu tří set rodin, nikoli v okázalém scientismu děl Gobineaua a Chamberlaina, ale v *Protokolech sionských mudrců*; nepátrali po doložitelném vlivu katolické církve a rolí, kterou sehrál antisemitismus v latinských zemích, nýbrž obraceli se k tajné literatuře zabývající se jezuity a svobodnými zednáři. Cílem těchto nejrůznějších a proměnlivých historických konstruktů vždy bylo vyjevit, že oficiální historiografie je směšná, prokázat existenci utajovaných vlivů a demonstrovat, že viditelná, zjevná a známá historická realita je pouhou vnější fasádou vybudovanou záměrně pro klamání lidí.

K této averzi intelektuální elity vůči oficiální historiografii, k jejímu přesvědčení, že dějiny, které jsou falsifikátem, jsou ovšem také arénou ztřeštěnců, je třeba přidat demoralizující fascinaci myšlenkou, že i zruďné lži a obrovské nepravdy mohou být dokonce prohlášeny za nesporná fakta, že člověk může podle libosti měnit svou minulost a že rozdíl mezi pravdou a nepravdou nemusí být objektivní povahy a může se stát pouze záležitostí moci a obratnosti, vytrvalého tlaku a neustálého opakování. Fascinovala je nikoli Hitlerova a Stalinova obratnost ve lži, nýbrž skutečnost, že byli schopni organizovat masy do kolektivní jednotky, která podporovala jejich lži a dodávala jim impozantní lesk. Zdálo se, že historické výklady, které jsou podle kritérií vědecké objektivity prostými falsifikacemi, světila sama historie, neboť celá realita totalitních hnutí jim dávala za pravdu a přitom se mohla tvářit, že z těchto falsifikátů čerpá nezbytnou inspiraci k činu.

Přitažlivá moc, kterou si totalitní hnutí získává elitu – kdekoliv a až do okamžiku uchopení moci –, je poněkud zarážející a matoucí, protože pro vnějšího pozorovatele je nápadnější zřetelná vulgárnost a svévolnost pozitivních doktrín totalitarismu než méně patrná obecná nálada, která prostupuje pretotalitní atmosférou. Tyto doktríny natolik protřešly obecně přijímaným intelektuálním, kulturním a morálním normám, že jediným vysvětlením požitku, se kterým elita přijímala „myšlenky“ lůzy, je určitá podstatná, inherentní charakterová vada osobnosti intelektuála, „*la trahison des clercs*“ (J. Benda), nebo určitá zvrácená nenávist k duchu. Humanisté a liberální, kteří byli v hlubokém rozčarování a neznali důvěrně realitu doby, v níž žili, si obvykle neuvědomovali, že atmosféra, z níž všechny tradiční hodnoty a projekty vyprchaly (poté, co se ideologie devatenáctého století navzájem vyvrátily, vyčerpaly svou aktuálnost a přestaly oslovovat), v jistém smyslu skýtala příznivější půdu pro přijetí zjevně absurdních programů než starých pravd, které se staly pietními banalitami. Nikdo totiž nepomyslel na to, že lze tyto absurdnosti vzít vážně. Vulgárnost a cynický výsměch všem uznávaným normám a přijímaným teoriím implikovala otevřenou shovívavost vůči největšímu zlu a ignorování všech hodnot, což bylo snadno zaměňováno za znak odvahy a nového životního stylu. Jelikož se stále mocněji prosazovaly postoje a názory vlastní lůze – jež byly ve skutečnosti buržoazními postoji a názory očištěnými od pokrytectví – ti, kdo tradičně nenáviděli buržoazii a dobrovolně vystoupili z počestné a řádné společnosti, vnímali pouze absenci pokrytectví a blazeovanosti a nikoli vlastní obsah.⁵⁹

Buržoazie se prohlašovala za strážce západních tradic a přitom uvedla ve zmatek všechny morální otázky tím, že se veřejně hlásila ke ctnostem, jichž se nejen v osobním a profesním životě nedržela, nýbrž kterými ve skutečnosti opovrhovala. V této situaci se mohla zdát shovívavost ke krutosti, neuznávání lidských hodnot a obecná amorálnost jako revoluční, neboť tento postoj alespoň vylučoval

⁵⁹ Následující výrok E. Röhma, *Die Geschichte eines Hochverrätters*, str. 267 a 269, ilustruje pocit téměř celé mladší generace, nikoli jen elity: „Vládne pokrytectví a farizejství, které jsou nejvýraznější charakteristikou dnešní společnosti... Není větší lži než tzv. morální hodnoty společnosti.“ Tito chlápci „bloudí v šosáckém světě buržoazní pokrytecké morálky a nevědí, jak odlišovat pravdu od omylu“. Homosexualita v těchto kruzích byla rovněž alespoň částečně výrazem protestu proti společnosti.

pokrytectví, na němž byla existující společnost založena. Jak mocným pokušením bylo stavět na odív extrémní postoje v pokrytecké mlze falešných morálních norem, nosit na veřejnosti masku krutosti, když každý byl zřetelně bezohledný a přitom měl laskavý úsměv na tváři, okázale předvádět bezbožnou nestydatost ve světě, kde vládne nikoli zlo, nýbrž malost! Intelektuální elita dvacátých let, která nevěděla téměř nic o dřívějších vztazích mezi lůzou a buržoazií, byla přesvědčena o tom, že starou hru *épater le bourgeois* lze rozehrát do dokonalosti tehdy, když začneme šokovat společnost ironicky nadsazeným obrazem jejího vlastního chování.

Tehdy nikdo nepředvídal, že skutečnou obětí této ironie bude spíše elita než buržoazie. Avantgarda nevěděla, že se žene nikoli proti zdi, nýbrž vstříc otevřeným dveřím, že by případným úspěchem zpochybnila vlastní nárok, že představuje revoluční menšinu a naopak dokázala, že vyjadřuje nový masový duch nebo duch doby. Zvlášť výmluvné bylo v tomto ohledu přijetí, kterého se dostalo Brechtově *Žebrácké opeře* v předhitlerovském Německu. Hra ukazovala gangstery jako vážené obchodníky a vážené obchodníky jako gangstery. Ironie se poněkud vytratila, když se ukázalo, že ctihodní obchodníci mezi diváky v hledišti hru chápou jako hluboký vhled do reality světa a lůza ji přijímala jako umělecké posvěcení gangsterství. Při ústřední písni hry *Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral* (nejprve žranice, pak morálka – pozn. vyd.) nadšeně tleskalo celé publikum, třebaže každý z jiného důvodu. Lůza tleskala, protože tuto větu brala doslova; buržoazie aplaudovala, neboť se nechala klamat vlastním pokrytectvím tak dlouho, že byla již znavena neustálým napětím a objevila hlubokou moudrost ve vyjádření banálnosti, v níž žila; elita jásala, protože demaskování falešné morálky bylo přece znamenitou a báječnou podívanou. Účín vyvolaný dílem byl pravým opakem toho, oč jeho autor usiloval. Buržoazii již nebylo čím šokovat; tleskala odhalení své skryté filosofie, jejíž obliba jen dokazovala, že byla vždy správná. A tak jediným politickým důsledkem Brechtovy „revoluce“ bylo, že povzbudila každého k tomu, aby odhodil nepohodlnou masku pokrytectví a otevřeně se hlásil k hodnotám lůzy.

O deset let později vyvolala ve Francii obdobně paradoxní reakci Célinova hra *Bagatelles pour un Massacre*, v níž autor navrhuje likvidaci všech Židů. André Gide se na stránkách *Nouvelle Revue Française* nad dílem veřejně rozplýval, jistě ne proto, že si přál

smrt všech Židů, nýbrž proto, že jej těšilo upřímné přiznání takového přání a že jej zaujal fascinující rozpor mezi Célinovu přímostí a pokryteckou decentností obklopující židovskou otázku ve všech počestných vrstvách. Jak neodolatelná touha po odhalování falešné morálky zasáhla elitu, ukazuje skutečnost, že tento intelektuální požitek nedokázaly překazit ani Hitlerovy velice reálné perzekuce Židů, které byly v době, kdy Céline hru psal, v plném proudu. Nicméně tato reakce vyplývá spíše z averze k filosemitismu liberálů nežli z nenávisti vůči Židům. Takové rozpoložení ducha je vysvětlením i podivuhodné skutečnosti, že Hitlerovy a Stalinovy široce publikované názory o umění a pronásledování moderních umělců neohrožily přitažlivost totalitních hnutí pro avantgardní umělce. Toto ukazuje, že elita postrádá smysl pro realitu, jakož i její zvrácenou odosobněnost, přičemž obě vlastnosti nápadně připomínají fiktivní svět a ztrátu zájmu o sebe sama, tolik příznačné pro masu. Velkou šancí totalitních hnutí a předpokladem dočasněho spojenectví mezi intelektuální elitou a lůzou bylo to, že jejich problémy se v určitém elementárním a nediferencovaném smyslu staly totožnými a zvěstovaly problémy a mentalitu mas.

S přitažlivostí, kterou elitě učarovala lůza prostá pokrytectvím a masy zbavené zájmu o sebe sama, těsně souvisí stejně neodolatelná atraktivita totalitního hnutí: chvástalo se, že zrušilo bariéru mezi soukromým a veřejným životem a obnovilo záhadnou iracionální celistvost člověka. Od doby, kdy Balzac odhalil soukromé životy veřejných postav francouzské společnosti a Ibsenova drammatizace *Pilířů společnosti* dobyla divadlo kontinentální Evropy, je otázka dvojaké morálky jedním z ústředních témat tragédií, komedií a románů. Dvojaká morálka, jak ji praktikovala buržoazie, se stala hlavním znakem onoho *esprit de sérieux*, jenž je vždy pompézní a nikdy upřímný. Rozdělení soukromého a veřejného či společenského života nemá co činit s oprávněným rozlišením osobní a veřejné sféry, nýbrž je spíše psychologickým odrazem zápasu, který probíhal v devatenáctém století mezi *bourgeois* a *citoyen*, mezi člověkem, který hodnotil a využíval všechny veřejné instituce podle vlastních soukromých zájmů, a odpovědným občanem, jenž se zajímal o veřejné záležitosti jako o záležitosti všech. V tomto světle se liberální politická filosofie, podle které pouhá suma individuálních zájmů umocňuje zázrak obecného blaha, jevila jako

pouhá racionalizace necitelnosti, s níž byly soukromé zájmy prosazovány bez ohledu na obecné blaho.

Proti třídnosti evropských kontinentálních stran, které vždy připouštěly, že zastupují určité zájmy, a proti „oportunismu“ vyplývajícímu z jejich pojmání sebe sama jakožto pouhé části určitého celku, stavěla totalitní hnutí svou „nadřazenost“: poukazovala na to, že mají *Weltanschauung*, kterým budou moci uchopit člověka v jeho celistvosti.⁶⁰ V nároku na totální ovládnutí vůdci davů de facto jen znovu obrátili na ruby politickou filosofii buržoazie. Buržoazní třída, která se mohla prosadit společenským tlakem a často i ekonomickým vydíráním politických institucí, vždy věřila, že veřejné a viditelné orgány moci byly řízeny jejími tajnými, neveřejnými zájmy a vlivem. V tomto smyslu byla politická filosofie buržoazie vždy „totalitní“, vždy věřila v identitu politiky, hospodářství a společnosti, kde politické instituce slouží pouze jako fasáda soukromým zájmům. Dvojí morálka buržoazie, její odlišování mezi veřejným a soukromým životem, byly ústupkem národnímu státu, který se zoufale snažil udržet tyto sféry oddělené.

Elitu fascinoval radikalismus jako takový. Marxovy optimistické prognózy, že stát zanikne a vznikne beztřídní společnost, již nebyly dost radikální a dost mesianistické. Jestliže má Berdajev pravdu, když říká, že „ruští revolucionáři... byli vždy totalitní“, pak přitažlivost, kterou sovětské Rusko téměř ve stejné míře působilo na nacistické a komunistické sympatizanty mezi intelektuály, spočívala právě v tom, že v Rusku „byla revoluce náboženstvím a filosofií, nikoli pouhým konfliktem zasahujícím společenské a politické oblasti života“.⁶¹ Pravdou je, že proměna tříd v masy a úpadek prestiže a autority politických institucí připravily v západoevropských zemích podmínky podobné situaci v Rusku. Nebylo nikterak dílem náhody, že evropští revolucionáři začali také přejímat typicky ruský revoluční fanatismus, který usiloval nikoli o změnu společenských a politických poměrů, nýbrž o radikální destrukci všech existujících přesvědčení, hodnot a institucí. Lůza pouze vy-

⁶⁰ Úlohu, kterou při formování nacistického hnutí sehrál *Weltanschauung*, zdůrazňoval mnohokrát sám Hitler. Je zajímavé, jak tvrdí v *Mein Kampf*, kniha II, kap. I: „*Weltanschauung* a strana“, že si uvědomil nutnost založení strany na určitém *Weltanschauung* na příkladě marxistických stran.

⁶¹ N. Berdajev, *The Origins of Russian Communism*, 1937, str. 124–125.

užila této nové nálady a vytvořila krátkodobé spojenectví mezi revolucionáři a zločinci, které existovalo již v mnoha revolučních sektách carského Ruska, ovšem nápadně chybělo na evropské scéně.

Znepokojivé spojenectví mezi lůzou a elitou a podivné sblížení jejich aspirací bylo dáno skutečností, že obě tyto vrstvy byly jako první vyloučeny ze struktury národního státu a systému třídní společnosti. Našly jeden druhého tak snadno, byť jen na omezenou dobu, protože obě skupiny vytušily, že ztělesňují úděl doby, že za nimi půjdou nekonečné masy, že se k nim dříve či později může připojit většina evropských národů, ochotných – jak se domnívaly – provést revoluci.

Ukázalo se, že se obě tyto skupiny mýlily. Lůza, podsvětí buržoazní třídy, doufala, že jí masy dopomohou k moci, poskytnou jí podporu, když se pokusí prosadit jejich soukromé zájmy, že budou moci obnovit staré vrstvy buržoazní společnosti a vnést do nich podnikavějšího ducha podsvětí. Avšak když se totalitní hnutí dostalo k moci, brzy se ukázalo, že podnikavý duch není výlučnou výsadou lůzy a že by tato iniciativa mohla představovat pouze ohrožení projektu totálního ovládnutí člověka. Na druhé straně ani brutalita nebyla vlastní pouze lůze a lze se jí snadno během relativně krátké doby naučit. Koordinované masy filistrů představovaly pro brutální mašinérii ovládnutí a exterminace mnohem lepší materiál – a byly schopné ještě větších zločinů – než tzv. profesionální zločinci, pokud ovšem byly tyto zločiny dobře organizovány a získaly podobu rutinní práce.

Není proto náhodné, že ona malá skupina protestujících proti nacistickým masovým zvěrstvům proti Židům a východoevropským národům nevycházela z vojenských kruhů ani kterékoli jiné části koordinovaných mas počestných filistrů, nýbrž právě z okruhu bývalých společníků Hitlera, kteří byli typickými představiteli lůzy.⁶² Himmler, nejmocnější muž Německa po roce 1936, nebyl

⁶² Připomeňme např. pozoruhodný krok Wilhelma Kubeho, generálního komisaře v Minsku a jednoho z nejstarších členů strany, který v roce 1941, tedy na počátku masového vyvražďování, napsal svému nadřízenému: „Jsem jistě pevný a připravený podílet se na řešení židovské otázky, ale lidé, kteří byli vychováni v naší kultuře, se koneckonců přece jen odlišují od místních bestiálních tlup. Máme úkol pobít je uložit Litevcům a Lotyšům, kteří jsou utiskováni dokonce i domorodým obyvatelstvem? Já bych to nedokázal. Žádám vás, abyste

jedním z oněch „ozbrojených bohémů“ (Heiden), kteří se tak podobali intelektuální elitě. Himmler byl sám „normálnější“, to jest byl větším filistrem než kdokoli z původních vůdců nacistického hnutí.⁶³ Nebyl bohémem jako Goebbels, ani sexuální zločincem jako Streicher nebo šilencem jako Rosenberg, fanatikem jako Hitler či dobrodruhem typu Göringa. Prokázal mimořádné schopnosti pro organizování mas a jejich totální ovládnutí, protože si uvědomil, že většina lidí nejsou ani bohémové, fanatici, dobrodruzi, sexuální maniáci, šilenci, ani sociální ztroskotanci, ale především a hlavně zaměstnanci a dobří otcové rodin.

Filistr obrácený do soukromí, bezvýhradně a výlučně oddaný rodině a svému povolání – toť poslední – a již zdegenerovaný – produkt víry buržoazie v prvenství soukromého zájmu. Filistr je buržoa izolovaný od své vlastní třídy, atomizované individuum – produkt rozpadu buržoazní třídy. „Masový člověk“, jehož Himmler zorganizoval pro největší masové zločiny, které člověk kdy spá-

mi udělil jednoznačné pokyny, abych se mohl ujmout celé věci co možná nejhumánnějším způsobem kvůli prestiži říše a naší strany.“ Tento dopis je uveřejněn v M. Weinreich, *Hitler's Professors*, New York 1946, str. 153–154. Kubeho iniciativa byla rychle zamítnuta, úspěšnějším se ukázal téměř totožný pokus o záchranu životů dánských Židů, učiněný W. Bestem, říšským zplnomocněncem v Dánsku a známým nacistou. Viz *Nazi Conspiracy*, V, str. 2.

Podobně Alfred Rosenberg, jenž kázal o podrázenosti slovanských národů, si nikdy plně neuvědomil, že jeho teorie mohou jednou znamenat jejich likvidaci. Rosenberg, pověřený správou Ukrajiny, psal pobouřené zprávy o tamějších podmínkách na podzim v roce 1942 poté, co se již předtím pokoušel získat přímou intervenci samotného Hitlera. Viz *Nazi Conspiracy*, III, str. 83 nn. a IV, str. 62.

Existují samozřejmě výjimky. Muž, který zachránil Paříž před zničením, byl generál von Choltitz, který se ovšem obával, „že bude zbaven velení, jelikož nevykonával příkazy“, a to přesto, že věděl, že „válka byla na několik let ztracena“. Ve světle jeho svědectví v pařížském procesu s Otto Abetzem, starým nacistou a velvyslancem ve Francii v době okupace, se zdá být pochybné, že by generál byl měl odvahu postavit se rozkazu „proměnit Paříž v hromadu trosek“ bez Abetzovy energické podpory. Viz *New York Times*, 21. červenec, 1949.

⁶³ Angličan S. H. Roberts, *The House that Hitler Built*, London 1939, str. 89–90, popisuje Himmlera jako „muže vybrané zdvořilosti, a přesto se zájmem o prosté věci života. Nemá ono povýšené vystupování nacistů chovajících se jako polobozi... Nikdo se nepodobá méně své práci než tento policejní diktátor Německa a jsem přesvědčen, že žádný člověk, kterého jsem v Německu potkal, není normálnější než on... – To nám pozoruhodným způsobem připomíná poznámku Stalinovy matky, která podle bolševické propagandy o synovi řekla: „Vzorný syn. Kéž by každý byl jako on.“ B. Suvarine, cit. d., str. 656.

chal, se podobal více filistrovi než člověku lůzy; byl to buržoa, jenž se uprostřed trosek svého světa nejvíc ze všeho obával o své soukromé bezpečí a byl ochoten snadno obětovat vše – víru, čest, důstojnost. Nic nebylo možné rozbít snáze než soukromí a soukromou morálku lidí, kteří mysleli na jediné – na to, aby si uchovali své soukromé životy. Po několika letech vlády a systematické koordinace politiky mohli nacisté oprávněně prohlásit: „Jediným člověkem, který je v Německu stále ještě soukromou osobou, je ten, kdo spí.“⁶⁴

Měli bychom však být spravedliví k příslušníkům elity, kteří se v tom či onom období nechali svést totalitním hnutím a kteří vzhledem ke svým intelektuálním schopnostem bývají dokonce někdy nařčeni z toho, že údajně totalitarismus podnítili: je třeba říct, že to, co tito zoufalí lidé dvacátého století udělali či neudělali, nemělo na totalitarismus prázdný vliv, třebaže sehrálo určitou roli při dřívějších, úspěšných pokusech hnutí přimět okolní svět k tomu, aby jejich doktríny bral vážně. Všude, kde se totalitní hnutí chopilo moci, byla celá tato skupina příznivců odstraněna ještě před tím, než režim přistoupil k nejhrošším zločinům. Intelektuální, duchovní a umělecká iniciativa je pro totalitarismus stejně nebezpečná jako zločinecké aktivity lůzy, a obě jsou nebezpečnější než pouhá politická opozice. Soustavné pronásledování veškeré vyšší formy duchovní aktivity novými masovými vůdci pramení z hlubších zdrojů než z jejich přirozeného odporu proti všemu, čemu nemohou porozumět. Totální ovládnutí nepřipouští svobodnou iniciativu v žádné oblasti života, žádnou aktivitu, která není zcela předvídatelná. Vládnoucí totalitarismus vždy nahrazuje mimořádné talenty, lhostejno, s čím sympatizují, oněmi šilenci a šašky, u nichž je nedostatek inteligence a tvořivosti tou nejlepším zárukou jejich loajálnosti.⁶⁵

⁶⁴ Autor výroku je R. Ley. Viz E. Kohn-Bramstedt, cit. d., str. 178.

⁶⁵ Bolševická politika, která zde byla překvapivě důsledná, je dobře známá a proto nežadá dalších komentářů. Picasso – abych připomněla nejznámější případ – se v Rusku netěší účtě, ačkoli byl komunistou. Je možné, že Gideův náhlý obrat poté, co v roce 1936 poznal bolševickou realitu sovětského Ruska (*Retour de l'URSS*), s definitivní platností přesvědčil Stalina o neužitečnosti sympatizujících umělců. Nacistická politika se od bolševické lišila pouze potud, že nezavraždila své nejlepší talenty.

Bylo by zajímavé podrobně analyzovat cestu oně poměrně malé skupiny německých učenců, kteří překročili hranice pouhé kolaborace a dobrovolně

sloužili nacismu jako přesvědčení nacisté. (M. Weinreich, cit. d., jediná dostupná studie, ovšem poněkud zavádějící, protože její autor nečiní rozdílu mezi profesory, kteří přijali nacistické přesvědčení a těmi, kteří vděčili za svou profesionální dráhu pouze režimu. Opomíjí předešlou dráhu těchto vědců, čímž bez rozdílu zařazuje osobnosti velkých odborných zásluh do stejné kategorie spolu se šilenci.) Zajímavější je případ právníka Carla Schmitta, jehož důmyslné teorie o zániku demokracie a zákonné vlády jsou dosud pozoruhodnou četbou. Schmitt byl již na počátku třicátých let nahrazován nacistickými, prověřenými politickými a právními teoretiky, jakými byli Hans Frank, pozdější guvernér Polska, Gotfried Nesse a Reinhard Hoehn. Jako poslední upadl v nemilost historik Walter Frank, jenž byl přesvědčený antisemita a člen nacistické strany ještě před tím, než se dostala k moci, a který se v roce 1933 stal ředitelem nově založeného Říšského institutu pro dějiny nového Německa s jeho nechvalně proslulým oddělením *Forschungsabteilung Judenfrage* a editorem devítisvazkového díla *Forschungen zur Judenfrage*, 1937–1944. Na počátku čtyřicátých let byl Frank nucen postoupit svou pozici a vliv neblaze proslulému Alfredu Rosenbergovi, jehož *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* zcela jistě neprokazuje žádný nárok na „vědeckost“. Frank se netěšil důvěře z jediného prostého důvodu, nebyl totiž pouhým šarlatánem.

Elita ani lůza, které přijaly národní socialismus s takovým zápalem, nemohly pochopit, že „nelze přijmout tento řád... náhodou. Nad ochotou a za hranicemi ochoty ke službě totiž stojí nemilosrdná nutnost výběru, která nezná polehčující okolnosti ani shovívavost“, *Der Weg der SS*, vydané SS Hauptamt-Schulungsamt, n. d., str. 4. Jinými slovy: v otázce výběru těch, kdo k nim mají patřit, chtěli nacisté rozhodovat sami a nezávisle na „náhodách“ jakýchkoli názorů. Totéž podle všeho platí pro vybírání bolševiků do tajné policie. F. Beck a W. Godin, *Russian Purge and the Extraction of Confession*, 1951, str. 160, konstatují, že členové NKVD jsou vybíráni z řad členů strany, aniž by měli jakoukoli možnost dobrovolně volit tuto „kariéru“.

XI

TOTALITNÍ HNUTÍ

1. Totalitní propaganda

Síla totalitarismu samého může přitahovat jen lůzu a elitu; masy je třeba získat propagandou. V podmínkách konstituční vlády a svobody názoru mohou totalitní hnutí jen omezeně užívat v boji o moc teroru a stejně jako ostatní strany si musejí získávat přívržence a jevit se přijatelně veřejnosti, která ještě není přísně izolovaná od všech ostatních zdrojů informací.

Brzy bylo uznáno a často pak i prohlašováno, že propaganda a teror představují v totalitních zemích dvě strany téže mince.¹ Je to však pravda jen zčásti. Kdekoli má totalitarismus absolutní moc, nahradí propagandu indoktrinací a násilí už neužívá tolik k zastrašování lidí (to dělá jen v počátečních fázích, kdy ještě existuje opozice) jako spíš k neustálému dodávání zdání reality svým ideologickým doktrínám a účelovým lžím. Totalitarismus se tváří v tvář odporujícím faktům nespokojí tvrzením, že nezaměstnanost neexistuje; jako součást své propagandy zruší podporu v nezaměstnanosti.² Stejně důležitý je fakt, že popření nezaměstnanosti realizo-

¹ Viz např. E. Kohn-Bramstedt, *Dictatorship and Political Police: The Technique of Control by Fear*, London 1945, str. 164 nn. Vysvětlení zní, že „teror bez propagandy ztratí většinu svého psychologického účinku, zatímco propaganda bez teroru nedosáhne plné údernosti“ (str. 175). Toto a podobná prohlášení se však víceméně jen pohybují v kruhu; přehlíží se v nich totiž fakt, že prvek hrozby v sobě nemá jen politická propaganda, nýbrž moderní masová propagace vůbec, a na druhé straně, že teror může být plně účinný bez propagandy, dokud se jedná jen o obvyklý politický teror tyranie. Teprve má-li teror působit nejen zevnějšku, ale jaksi i zevnitř, chce-li politický režim víc než moc, potřebuje teror propagandu. Patrně v tomto smyslu řekl nacistický teoretik E. Hadamovsky, *Propaganda und nationale Macht*, 1933, str. 22: „Propaganda a násilí si nikdy neodporují. Používání násilí může být součástí propagandy.“

² „V té době bylo oficiálně oznámeno, že v sovětském Rusku byla ‚zlikvidována‘ nezaměstnanost. Prohlášení mělo za následek, že byly ‚zlikvidovány‘ také všechny podpory v nezaměstnanosti“ (A. Ciliga, *The Russian Enigma*, London 1940, str. 109).

valo – i když dosti neočekávaným způsobem – starou socialistickou doktrínu: Kdo nepracuje, ať nejí. Nebo – abychom uvedli další příklad – když se Stalin rozhodl přepsat historii ruské revoluce, propaganda jeho nové verze spočívala v tom, že zároveň se staršími knihami a dokumenty zničil i jejich autory a čtenáře: uveřejnění nových dějin komunistické strany v r. 1938 bylo signálem toho, že superčistka, která zdecimovala celou jednu generaci sovětských intelektuálů, je u konce. Podobně nacisté na východních okupovaných územích zpočátku používali hlavně antisemitskou propagandu, aby si upevnili mocenskou pozici mezi obyvatelstvem. K podpoře této propagandy teror nepotřebovali a také nepoužili. Jestliže zlikvidovali větší část polské inteligence, nebylo to proto, že byla v opozici, nýbrž proto, že Poláci podle jejich doktríny neměli intelekt, a jestliže plánovali únosy modrookých a plavovlasých dětí, neměli v úmyslu zastrášovat obyvatelstvo, nýbrž zachraňovat „germánskou krev“.³

Jelikož totalitní hnutí existují ve světě, který sám totalitní není, jsou nucena uchýlovat se k tomu, co obvykle chápeme jako propa-

³ Tzv. „Operace seno“ začala Himmlerovým dekretem z 16. února 1942 „o [jednotlivcích] germánského původu v Polsku“, požadujícím, aby jejich děti byly poslány do rodin, „které jsou ochotné [je přijmout] bezvýhradně, z lásky k dobré krvi v nich“ (Norimberský dokument R 135, fotokopie v Centre de Documentation Juive, Paris). Zdá se, že v červnu 1944 devátá armáda skutečně unesla 40 000 až 50 000 dětí a později je transportovala do Německa. V hlášení podávaném o této záležitosti Generálnímu velitelství wehrmachtu v Berlíně jakýmsi Brandenburgerem se hovoří o podobných plánech pro Ukrajinu (Document PS 031, in: L. Poliakov, *Bréviaire de la Haine*, str. 317). Himmler sám se o tomto plánu zmínil několikrát (viz *Nazi Conspiracy and Agression*, in: *Office of the United States Chief of Counsel for the Prosecution of Axis Criminality*, U.S. Government, Washington 1946, sv. III, str. 640, kde jsou uvedeny výňatky z Himmlerova projevu v Krakově v březnu 1942; viz též poznámky k Himmlerovu projevu v Bad Sachsen roku 1943 v Kohn-Bremstedt, cit. d., str. 244). O tom, jak probíhal výběr těchto dětí, se můžeme domýšlet podle lékařských osvědčení zpracovaných II. lékařským oddělením v Minsku 10. srpna 1942: „Rasové vyšetření Natalie Harpfové, nar. 14. srpna 1922, prokázalo, že jde o normálně vyvinutou dívku převážně východobaltského typu s nordickými rysy.“ „Vyšetření Arnolda Corniese, nar. 19. února 1930, prokázalo, že jde o normálně vyvinutého chlapce ve věku 12 let, převážně východního typu s nordickými rysy.“ Podpis: N. Wc. (Dokument z archivu Yiddish Scientific Institute, New York, č. Occ E 3a–17.)

K vyhlazování polské inteligence, kterou podle Hitlerova názoru lze „bez skupulí vyhubit“, viz L. Poliakov, cit. d., str. 321, a Document NO 2472.

gandu. Takováto propaganda se však vždy obrací na okrajovou vrstvu společnosti – ať už jsou to netotalitní vrstvy domácího obyvatelstva nebo netotalitní země v zahraničí. Okrajová vrstva společnosti, na niž se totalitní propaganda obrací, může být velmi různorodá; dokonce i po uchvácení moci se může totalitní propaganda zaměřovat na ty složky ve svých vlastních řadách, jejichž připojení nebylo provázáno dostatečnou indoktrinací. V tomto ohledu jsou přímo vzorem propagandy Hitlerovy řeči ke generálům v průběhu války, charakterizované hlavně nestvůrností lží, jimiž Vůdce častoval své hosty ve snaze získat je na svou stranu.⁴ Vnější oblasti mohou představovat také skupiny sympatizujících, kteří dosud nejsou hotovi přijmout skutečné cíle hnutí; nakonec Vůdcův vnitřní okruh členů elitních útvarů se mnohdy dívá jako na takové vnější oblasti dokonce i na členy strany, a pak i vůči nim je třeba propagandy, neboť je zatím nelze spolehlivě ovládat. Ale abychom význam propagandistických lží nepřeceňovali, měli bychom připomenout ony mnohem častější případy, kdy Hitler formuloval skutečné cíle hnutí naprosto upřímně a brutálně jednoznačně, jen na ně prostě posluchači nepřipravení na takovou důslednost nereagovali.⁵ V zásadě se totalitní nadvláda snaží omezit užívání propagandistických metod na pouhé poskytování vhodného materiálu své zahraniční politice či odnožím hnutí v zahraničí. Kdykoli se domácí totalitní indoktrinace dostane do rozporu s linií propagandy pro

⁴ Viz *Hitlers Tischgespräche*. Ještě v létě 1942 Hitler stále mluví o tom, že „[vykopne] i toho posledního Žida z Evropy“ (str. 113) a přesídli Židy na Sibiř nebo do Afriky (str. 311), či na Madagaskar, zatímco ve skutečnosti už před ruskou invazí, pravděpodobně v roce 1940, rozhodl o „konečném řešení“ a přikázal, aby plynové pece byly schopny zahájit provoz koncem roku 1941 (viz *Nazi Conspiracy and Agression*, II, str. 265 nn.; III, str. 383 nn.; Document PS 1104; V, str. 322 nn.; Document PS 2605). Himmler již na jaře 1941 věděl, že „Židé [musí být] do konce války do posledního muže vyhubeni. To je Vůdcovo jasné přání a příkaz“ (Dossier Kersten v Centre de Documentation Juive).

⁵ V této souvislosti je velmi zajímavá zpráva z 16. července 1940 o diskusi ve Vůdcově hlavním stanu, za přítomnosti Rosenberga, Lammerse a Keitela, kterou Hitler zahájil vyhlášením těchto „základních principů“: „Podstatné nyní bylo nepochlubit se před celým světem s naším konečným cílem;... Nesmí proto být zřejmé, že [dekrety k udržení míru a pořádku na okupovaných územích] směřují ke konečnému řešení. Všechna nutná opatření – popravky, přesídlení – se přesto mohou, a také budou provádět.“ Následuje diskuse, která s Hitlerovými slovy v nejmenším nesouvisí a které se už Hitler také neúčastní. Zcela zjevně nebyl „pochopen“ (Document L 221 v Centre de Documentation Juive).

vnější potřebu (což se v průběhu války stalo v Rusku, nikoli když Stalin uzavřel spojení s Hitlerem, nýbrž když ho válka s Hitlerem přivedla do tábora demokracie), je vnější propaganda doma vysvětlována jako „dočasný taktický manévř“. ⁶ Toto rozlišení mezi ideologickou doktrínou pro zasvěcence hnutí, vůči nimž už není třeba užívat propagandy, a ryzí propagandou pro vnější svět zavádějí hnutí podle možnosti již v předmocenském období své existence. Poměr mezi propagandou a indoktrinací obvykle závisí na jedné straně na velikosti hnutí, na druhé straně na vnějším tlaku. Čím menší je hnutí, tím víc energie vydá na čirou propagandu; čím větší je tlak okolního světa na totalitní režimy – tlak, který nelze zcela ignorovat dokonce ani za železnou oponou –, tím aktivněji se totalitní diktátoři budou zabývat propagandou. Podstatným momentem je, že nutnost propagandy je vždy diktována okolním světem a že hnutí sama ve skutečnosti nepropagují, nýbrž indoktrinují. Indoktrinace, nevyhnutelně spojená s terorem, se naopak stupňuje s rostoucí silou hnutí či s izolovaností totalitních režimů a jejich zajištěností před vměšováním okolí.

Propaganda je rozhodně podstatnou součástí „psychologické války“, ale teror je něčím víc. Teroru totalitní režimy užívají, i když psychologických cílů jeho užití už bylo dosaženo: jeho skutečná hrůznost je v tom, že vládne nad zcela podmaněnou populací. Tam, kde vláda teroru dosáhla dokonalosti, jako v koncentračních táborech, propaganda zcela mizí; v nacistickém Německu byla dokonce výslovně zakázána. ⁷ Jinými slovy, propaganda je jedním, a možná nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem, teror je naopak vlastní podstatou jeho formy vlády. Jeho

⁶ K Stalinovu naprostému přesvědčení, že Hitler Rusko nenapadne, viz I. Deutscher, *Stalin: a Political Biography*, New York/London 1949, str. 454 nn., a zvláště pozn. pod čarou na str. 458: „Teprve v roce 1948 odbalil náměstek předsedy ministrů N. Vozněsenski, vedoucí Státní plánovací komise, že hospodářské plány na třetí čtvrtletí roku 1941 byly založeny na předpokladu míru a že nový plán, vhodný pro válečné podmínky, byl sestavován až po vypuknutí nepřátelství.“ Deutscherova domněnka byla nyní spolehlivě potvrzena Chruščovovým referátem o Stalinově reakci na napadení Sovětského svazu Německem. Viz jeho *Projev o Stalinovi* na XX. sjezdu, jak jej uvolnil pro tisk State Department, New York Times, 5. červen 1956.

⁷ „Výchova [v koncentračních táborech] spočívá v disciplíně, v žádném případě v nějakých instrukcích na ideologickém základě, neboť vězni mají většinou otrockou duši“ (H. Himmler, *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616 nn.).

existence zde na psychologických či jiných subjektivních faktorech závisí právě tak málo, jako v zemi s konstitučním zřízením závisí existence zákonů na počtu lidí, kteří je překračují.

Teror jako doplněk propagandy hrál větší roli v nacismu než v komunismu. Na rozdíl od dřívější vlny politických zločinů v Německu (vražda Rathenaua a Erzbergera) neudeřili nacisté na prominentní osobnosti; zabíjeli naopak malé socialistické funkcionáře nebo vlivné členy opozičních stran, a snažili se tak obyvatelstvu předvádět, že nebezpečí s sebou nese již pouhé členství. Tento svým způsobem masový teror působil do té doby v poměrně malém měřítku, neustále však narůstal, protože ani policie ani soudy politické provinilce proti tzv. právu doopravdy nestíhaly. To mělo velkou cenu jako – jak to trefně nazval jeden nacistický publicista – „propaganda síly“:⁸ obyvatelstvu to při vši svobodě jasně ukázalo, že moc nacistů je větší než moc správních orgánů a že je bezpečnější být členem nacistické paramilitaristické organizace než loajálním republikánem. Tento dojem velmi zesiloval specifický způsob, jímž nacisté svých politických zločinů využívali. Vždycky se k nim veřejně přiznávali, nikdy se neomlouvali za „výstřelky nižších řad mužstva“ – takových omluv užívali pouze ti sympatizující – a na obyvatelstvo působili dojmem, že jsou úplně jiní než ti „planí žvanilové“ z jiných stran.

Na podobnosti mezi terorem tohoto druhu a obyčejným gangsterstvím není třeba zvlášť poukazovat, na to jsou příliš zřejmé. To neznamená, že nacismus byl gangsterství, jak se někdy usuzovalo, nýbrž jen to, že se nacisté, aniž by to přiznali, poučili od amerických gangsterských organizací, právě tak jako se jejich propaganda nesporně poučila od americké obchodní reklamy.

Ale specifictější než přímé hrozby a zločiny proti jednotlivcům je v případě totalitní propagandy užívání nepřímé, zastřené manipulace naznačováním hrozivého údělu všech, kdo nebudou dbát jejího učení, a později masové vraždy páchané na „vinných“ stejně

⁸ E. Hadamovsky, cit. d., zaujímá mezi literaturou k totalitní propagandě vynikající místo. Aniž by se o tom výslovně zmiňoval, Hadamovsky předkládá inteligentní a objevnou pronacistickou interpretaci Hitlerova vlastního výkladu k tomuto tématu, uvedeného ve stati *Propaganda a organizace*, in: *Mein Kampf*, sv. 2, něm. vyd. 1925 a 1927. Necenzurovaný překlad, New York 1939, kniha II., kap. XI. Viz též F. A. Six, *Die politische Propaganda der NSDAP im „Kampf um die Macht“*, 1936, str. 21 nn.

vnější potřebu (což se v průběhu války stalo v Rusku, nikoli když Stalin uzavřel spojenectví s Hitlerem, nýbrž když ho válka s Hitlerem přivedla do tábora demokracie), je vnější propaganda doma vysvětlována jako „dočasný taktický manévř“. ⁶ Toto rozlišení mezi ideologickou doktrínou pro zasvěcence hnutí, vůči nimž už není třeba užívat propagandy, a ryzí propagandou pro vnější svět zavádějí hnutí podle možností již v předmocenském období své existence. Poměr mezi propagandou a indoktrinací obvykle závisí na jedné straně na velikosti hnutí, na druhé straně na vnějším tlaku. Čím menší je hnutí, tím víc energie vydá na čirou propagandu; čím větší je tlak okolního světa na totalitní režimy – tlak, který nelze zcela ignorovat dokonce ani za železnou oponou –, tím aktivněji se totalitní diktátoři budou zabývat propagandou. Podstatným momentem je, že nutnost propagandy je vždy diktována okolním světem a že hnutí sama ve skutečnosti nepropagují, nýbrž indoktrinují. Indoktrinace, nevyhnutelně spojená s terorem, se naopak stupňuje s rostoucí silou hnutí či s izolovaností totalitních režimů a jejich zajištěností před vměšováním okolí.

Propaganda je rozhodně podstatnou součástí „psychologické války“, ale teror je něčím víc. Teroru totalitní režimy užívají, i když psychologických cílů jeho užití už bylo dosaženo: jeho skutečná hrůznost je v tom, že vládne nad zcela podmaněnou populací. Tam, kde vláda teroru dosáhla dokonalosti, jako v koncentračních táborech, propaganda zcela mizí; v nacistickém Německu byla dokonce výslovně zakázána. ⁷ Jinými slovy, propaganda je jedním, a možná nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem, teror je naopak vlastní podstatou jeho formy vlády. Jeho

⁶ K Stalinovu naprostému přesvědčení, že Hitler Rusko nenapadne, viz I. Deutscher, *Stalin: a Political Biography*, New York/London 1949, str. 454 nn., a zvláště pozn. pod čarou na str. 458: „Teprve v roce 1948 odhalil náměstek předsedy ministrů N. Vozněsenskij, vedoucí Státní plánovací komise, že hospodářské plány na třetí čtvrtletí roku 1941 byly založeny na předpokladu míru a že nový plán, vhodný pro válečné podmínky, byl sestavován až po vypuknutí nepřátelství.“ Deutscherova domněnka byla nyní spolehlivě potvrzena Chruščovovým referátem o Stalinově reakci na napadení Sovětského svazu Německem. Viz jeho *Projev o Stalinovi* na XX. sjezdu, jak jej uvolnil pro tisk State Department, *New York Times*, 5. červen 1956.

⁷ „Výchova [v koncentračních táborech] spočívá v disciplíně, v žádném případě v nějakých instrukcích na ideologickém základě, neboť vězni mají větší otrockou duši“ (H. Himmler, *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616 nn.).

existence zde na psychologických či jiných subjektivních faktorech závisí právě tak málo, jako v zemi s konstitučním zřízením závisí existence zákonů na počtu lidí, kteří je překračují.

Teror jako doplněk propagandy hrál větší roli v nacismu než v komunismu. Na rozdíl od dřívější vlny politických zločinů v Německu (vraždy Rathenaua a Erzbergera) neudeřili nacisté na prominentní osobnosti; zabíjeli naopak malé socialistické funkcionáře nebo vlivné členy opozičních stran, a snažili se tak obyvatelstvu předvádět, že nebezpečí s sebou nese již pouhé členství. Tento svým způsobem masový teror působil do té doby v poměrně malém měřítku, neustále však narůstal, protože ani policie ani soudy politické provinilce proti tzv. právu doopravdy nestíhaly. To mělo velkou cenu jako – jak to trefně nazval jeden nacistický publicista – „propaganda síly“:⁸ obyvatelstvu to při vši svobodě jasně ukázalo, že moc nacistů je větší než moc správních orgánů a že je bezpečnější být členem nacistické paramilitaristické organizace než loajálním republikánem. Tento dojem velmi zesiloval specifický způsob, jímž nacisté svých politických zločinů využívali. Vždycky se k nim veřejně přiznávali, nikdy se neomlouvali za „výstřelky nižších řad mužstva“ – takových omluv užívali pouze ti sympatizující – a na obyvatelstvo působili dojemem, že jsou úplně jiní než ti „planí žvanilové“ z jiných stran.

Na podobnosti mezi terorem tohoto druhu a obyčejným gangsterstvím není třeba zvlášť poukazovat, na to jsou příliš zřejmé. To neznamená, že nacismus byl gangsterství, jak se někdy usuzovalo, nýbrž jen to, že se nacisté, aniž by to přiznali, poučili od amerických gangsterských organizací, právě tak jako se jejich propaganda nesporně poučila od americké obchodní reklamy.

Ale specifitější než přímé hrozby a zločiny proti jednotlivcům je v případě totalitní propagandy užívání nepřímé, zastřené manipulace naznačováním hrozivého údělu všech, kdo nebudou dbát jejího učení, a později masové vraždy páchané na „vinných“ stejně

⁸ E. Hadamovsky, cit. d., zaujímá mezi literaturou k totalitní propagandě vynikající místo. Aniž by se o tom výslovně zmiňoval, Hadamovsky předkládá inteligentní a objektivní pronacistickou interpretaci Hitlerova vlastního výkladu k tomuto tématu, uvedeného ve stati *Propaganda a organizace*, in: *Mein Kampf*, sv. 2, něm. vyd. 1925 a 1927. Necenzurovaný překlad, New York 1939, kniha II., kap. XI. Viz též F. A. Six, *Die politische Propaganda der NSDAP im „Kampf um die Macht“*, 1936, str. 21 nn.

jako na „nevinných“. Komunistická propaganda vyhrožuje lidem zmeškáním vlaku dějin, beznadějným zaostáním za svou dobou, promarněním života, právě tak jako jim zase nacisté vyhrožovali životem v rozporu s věčnými zákony přírody a života, jakýmsi nenapravitelným a mysteriózním upadáním jejich krve. Silný důraz totalitní propagandy na „vědeckou“ povahu jejích tvrzení byl srovnáván s určitými reklamními technikami, rovněž zaměřenými na masové působení. A je pravda, že v inzertních sloupcích jakýchkoli novin lze pozorovat tutéž „vědeckost“, s níž fakty a čísla a za pomoci svého „výzkumného“ oddělení výrobce dokazuje, že jeho mýdlo je „to nejlepší mýdlo na světě“.⁹ Rovněž je pravda, že ve fantazijních nadsázkách lidí od reklamy je určitý moment násilí, že za tvrzením, že dívky, které nepoužívají speciálně tuto značku mýdla, půjdou asi životem s pupínky a bez manžela, vězí nezkrutný sen o monopolu, sen, že jednoho dne výrobce „jediného mýdla, které zabraňuje pupínkům“ bude možná mít moc oloupit o manžely všechny dívky, které nepoužívají jeho mýdlo. Jak u obchodní reklamy, tak u totalitní propagandy je věda očividně jen náhražkou moci. Jakmile jsou totalitní hnutí u moci, jejich posedlost „vědeckými“ důkazy mizí. Nacisté propustili dokonce i ty vzdělance, kteří byli ochotni jim sloužit a bolševici využívali proslulosti svých vědců ke zcela nevědeckým účelům a nutili je do role šarlatánů.

Tím ale také končí ony často přeceňované podobnosti mezi masovou reklamou a masovou propagandou. Obchodníci se obvykle nevydávají za proroky a nedokazují ustavičně správnost svých předpovědí. Vědeckost totalitní propagandy charakterizuje její takřka výlučný důraz na vědecké prorokování, na rozdíl od starobylého dřívějšího odvolávání se na minulost. Nikde se ideologický původ na jedné straně socialismu a na druhé straně rasismu neukazuje jasněji, než když se jejich mluvčí holedbají, že objevili skryté síly, které jim přinesou šťastný úděl v osudovém sledu dění. Pro masy mají přirozeně velkou přitažlivost „absolutistické systémy, které veškeré historické dění objasňují jako sled osudových následků závislých na základních prvotních příčinách a které z dějin lid-

⁹ Hitlerova analýza „Válečné propagandy“ vyzdvihuje obchodní stránku propagandy a uvádí jako příklad reklamu na mýdlo (*Mein Kampf*, kniha I, kap. VI). Význam této jeho stati byl všeobecně přeceněn, kdežto jeho pozdější praktické ideje k tématu „Propaganda a organizace“ byly přehlíženy.

ského pokolení jaksi odstraňují lidi“ (řečeno Tocquevillovými slovy). Nelze však pochybovat o tom, že i nacistické vedení skutečně věřilo kupř. takovýmto poučkám a nepovažovalo je jen za propagandu: „Čím přesněji chápeme a zachováváme zákony přírody a života..., tím víc se skutečně řídíme vůlí Všemohoucího. Čím lépe pochopíme vůli Všemohoucího, tím větší bude náš úspěch.“¹⁰ Je zcela zřejmé, že je třeba jen velmi málo změn k vyjádření Stalinova kréda dvěma sentencemi; docela dobře se mohlo říkat: „Čím přesněji chápeme a zachováváme zákony historie a třídního boje, tím víc se skutečně řídíme dialektickým materialismem. Čím lépe pochopíme dialektický materialismus, tím větší bude náš úspěch.“ Rozhodně by se stěží našlo lepší názorné objasnění k Stalinovu pojmu „správného vůdcovství“.¹¹

Totalitní propaganda pozvedla ideologickou vědeckost a její techniku činit prohlášení formou předpovědi na vysokou úroveň co do účinnosti metody a absurdity obsahu, neboť – demagogicky řečeno – sotva existuje lepší způsob, jak se vyhnout diskusi, než vymanit argument z možností přítomné kontroly a prohlásit, že teprve budoucnost může ukázat jeho opodstatněnost. Nicméně totalitní ideologie tento postup nevynalezly a nevyužívaly ho samy. Ve skutečnosti moderní politika využívala vědeckosti masové propagandy tak všeobecně, že to bylo interpretováno jako obecnější příznak oné posedlosti vědou, která začala být pro západní svět příznačná od rozvoje matematiky a fyziky v šestnáctém století; totalitarismus se tak jeví jen jako poslední stadium procesu, v němž „věda [se stala] idolem, který magicky vyléčí všechna zla a promění přirozenost člověka“.¹² A také tu zpočátku opravdu bylo spojení

¹⁰ Viz závažné memorandum M. Bormanna, *Příbuznost národního socialismu a křesťanství*, in: *Nazi Conspiracy*, VI, str. 1036 nn. Podobné formulace najdeme tu a tam v příručkové literatuře vydávané SS pro „ideologickou indoktrinaci“ jejich nováčků. „Přírodní zákony jsou podřízeny neměnné vůli, kterou nelze ovlivnit. Je proto nutné tyto zákony uznat.“ (*Příslušník SS a otázka krve*, in: *Schriftenreihe für die weltanschauliche Schulung der Ordnungspolizei*, 1942.) Jsou to všechno jen obměny některých vět z Hitlerovy knihy *Mein Kampf*; tato je v právě citované příručce použita jako motto: „Pokud se člověk pokouší bojovat proti železné logice přírody, dostává se do rozporu se základními principy, výhradně jimž vděčí za svou skutečnou existenci jako člověk.“

¹¹ J. Stalin, *Leninism*, 1933, sv. II, kap. III.

¹² E. Voegelin, *The Origins of Scientism*, in: *Social Research*, December 1948.

mezi vědeckostí a povznesením mas. „Kolektivismus“ mas vítali ti, kdo doufali v to, že se objeví „přírodní zákony historického vývoje“, které eliminují nepředvídatelnost jednání a chování jednotlivce.¹³ Byl citován příklad *Enfantina*, který již přímo „viděl, jak se blíží doba, kdy ‚umění pohnout masami‘ bude tak dokonale rozvíjeno, že malíř, hudebník a básník budou mít moc líbit se a podněcovat se stejnou jistotou, s jakou matematik řeší geometrický problém či chemik analyzuje jakoukoli látku“, a byl vysloven závěr, že se zrodila moderní propaganda tehdy a tam.¹⁴

Nicméně přes všemožné nedostatky pozitivismu, pragmatismu a behaviorismu a třeba sebevětší míru jejich vlivu na utváření dobového rázu zdravého rozumu v 19. století není „rakovinový růst utilitaristického sektoru existence“¹⁵ rozhodně to, co charakterizuje masy, na něž apelují totalitní propaganda a vědeckost. Přesvědčení pozitivistů, jak je známe od Comta, že budoucnost je konečně vědecky předpověditelná, spočívá na hodnocení zájmu jako vše prostupující síly v dějinách a na předpokladu, že lze objevit objektivní zákony moci. Rohanova politická teorie, že „králové poroučejí národům a zájem poroučí králi“, že objektivní zájem je pravidlem, „které jako jediné nemůže nikdy selhat“, že „vlády se správným, či chybným pochopením zájmu stojí, či padají“, je tradičním jádrem moderního utilitarismu, ať pozitivistického nebo socialistického, žádná z těchto teorií ale nepředpokládá, že je možné „přeměnit přirozenost člověka“, jak se o to totalitarismus ve skutečnosti pokouší. Naopak všechny tyto směry implicitně či explicitně předpokládají, že lidská přirozenost je stále táž, že historie líčí změny objektivních okolností a lidských reakcí na ně, a že správné pochopení zájmu může vést ke změně okolností, ale ne ke změně lidských reakcí jako takových. „Scientismus“ v politice vychází dodnes z postulátu, že jeho cílem je blaho lidstva, pojem, který je totalitarismu naprosto cizí.¹⁶

¹³ Viz F. A. von Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, in: *Economica*, sv. VIII, únor, květen, srpen 1941, str. 13.

¹⁴ Tamt., str. 137. Citát je ze saint-simonistického časopisu *Producteur*, I, str. 399.

¹⁵ E. Voegelin, cit. d.

¹⁶ W. Ebenstein, *The Nazi State*, New York 1943, str. 239, v diskusním pojednání o „Ekonomii permanentní války“ nacistického státu, je takřka jediným kritikem, který si uvědomoval, že „nekonečná diskuse... k otázce socialistické, či kapitalistické povahy německé ekonomiky za nacistického režimu je

Právě proto, že utilitární jádro ideologií bylo považováno za zcela nesporné, bylo takovým šokem anti-utilitární chování totalitních vlád, jejich naprostá lhostejnost k hromadnému zájmu. To vneslo do současné politiky prvek nepředvídatelnosti do té doby neznámý. Nicméně totalitní propaganda – byť jen formou přesunu důrazu – naznačovala dokonce už předtím, než se totalitarismu podařilo uchvátit moc, že se masy přestaly zabývat vlastním zájmem. Takže podezření spojenců, zda Hitlerův příkaz z počátku války k vraždění duševně nemocných není třeba přičítat tomu, že nechce zbytečně krmit nepotřebné krky, bylo naprosto neopodstatněné.¹⁷ Hitler nebyl válkou přinucen hodit všechny etické ohledy za hlavu, ale považoval válečné masové vraždění za jedinečnou příležitost pro to, spustit vražedný program, který byl jako všechny ostatní body jeho programu kalkulován na milénia.¹⁸ Jelikož ve skutečnosti celá evropská historie po mnohá staletí učila lidi posuzovat každý politický čin z hlediska *cui bono* a všechny politické události podle partikulárních zájmů v jejich pozadí, byli najednou konfrontováni s bezprecedentním momentem nepředvídatelnosti. Totalitní propaganda sice už dávno před uchopením moci jasně poukazovala na to, jak málo jsou masy vedeny slavným pudem sebezáchovy, pro svou demagogičnost však nebyla brána vážně. Nicméně úspěch totalitní propagandy nespočívá ani tak moc na její demagogii jako na poznání, že zájem jako kolektivní síla může být pocíťován pouze tam, kde trvalé útvary ve společnosti vytvářejí

převážně umělá... [neboť] má tendenci přehlížet rozhodující skutečnost, že kapitalismus i socialismus jsou kategoriemi spjatými se západní ekonomikou veřejného blaha“.

¹⁷ Svědectví Karla Brandta, jednoho z lékařů, které Hitler pověřil vypracováním programu euthanasie, je v této souvislosti příznačné (*Medical Trial. US against Karl Brandt et al. Hearing of May 14, 1947*). Brandt prudce protestoval proti podezření, že projekt vznikl k odstranění nadbytečných konzumentů potraavin; zdůraznil, že členové strany, kteří přicházeli s takovýmito argumenty v diskusi, byli vždy ostře pokáráni. Podle jeho mínění byla opatření diktována pouze „etickými ohledy“. Totéž samozřejmě platí pro deportace. Archivy jsou plné zoufalých příspěvů, v nichž si důstojníci stěžují, že deportace milionů Židů a Poláků vůbec nepřihlíží k „vojenským a ekonomickým nezbytnostem“. Viz L. Poliakov, cit. d., str. 321, a dokumentární materiály tam uveřejněné.

¹⁸ Rozhodující dekret, který spustil všechna následná masová vraždění, podepsal Hitler 1. září 1939 – v den, kdy vypukla válka – a vztahoval se nejen na duševně nemocné (jak se často mylně předpokládá), ale na všechny „nevyléčitelně nemocné“. Duševně nemocní museli jít pouze první.

nutné převody mezi jednotlivcem a skupinou; nelze provádět účinnou propagandu založenou na pouhém zájmu mezi masami, jejichž hlavní charakteristikou je, že nepatří k žádné společenské nebo politické skupině, a které proto představují opravdový chaos individuálních zájmů. Fanatismus příslušníků totalitních hnutí, kvalitou tak jasně odlišný od sebevětší loajality příslušníků běžných stran, pramení z nedostatku soukromého zájmu těchto mas, hotových pak zcela se obětovat. Nacisté prokázali, že lze vést celý národ do války s heslem „neboť jinak zahyneme“ (něco, čemu by se válečná propaganda v roce 1914 byla pečlivě vyhnula), a to nešlo o čas bídy, nezaměstnanosti nebo frustrovaných národních ambicí. Tentýž duch se ukázal v průběhu posledních měsíců války, očividně prohrané, když nacistická propaganda utěšovala těžce vyděšené obyvatelstvo slibem, že Vůdce „ve své moudrosti připravil pro případ porážky pro německý lid lehkou smrt, smrt plynem“.¹⁹

Totalitní hnutí užívají socialismu a rasismu tak, že je zbaví jejich utilitárního obsahu, zájmů třídních nebo národních. Forma neomylné předpovědi, jakou jsou tyto koncepty předkládány, se stala důležitější než jejich obsah.²⁰ Hlavní kvalifikací vůdce mas se stala nekonečná neomylnost; nikdy nesmí připustit omyl.²¹ Navíc se předpoklad neomylnosti nezakládá tolik na vyšší inteligenci jako na správné interpretaci v podstatě spolehlivých historických nebo

¹⁹ Viz F. P. Reck-Malleczewen, *Tagebuch eines Verzweifelten*, Stuttgart 1947, str. 190.

²⁰ Hitler stavěl nadřazenost ideologických hnutí nad politickými stranami na fakt, že ideologie (*Weltanschauungen*) vždy „hlásají svou neomylnost“ (*Mein Kampf*, kniha II, kap. V, „*Weltanschauung* a organizace“). Na prvních stránkách oficiální příručky pro Hitlerjugend *The Nazi Primer*, New York 1938, se také zdůrazňuje, že všechny otázky *Weltanschauung*, o kterých se dříve soudilo, že jsou „nerealistické“ a „nepochopitelné“, „se staly tak jasnými, prostými a nespornými [zdůrazněno mnou], že každý kamarád jim může porozumět a spolupracovat na jejich vyřešení“.

²¹ První ze „slibů příslušníka strany“, jak jsou vyjmenovány v *Organisationsbuch der NSDAP*, zní: „Vůdce má vždy pravdu.“ Vydání z roku 1936, str. 8. *Ale Dienstvorschrift für die P.O. der NSDAP*, 1932, str. 38, to stanoví takto: „Hitlerovo rozhodnutí je konečné!“ Všimněte si pozoruhodného rozdílu ve frazeologii. „Jejich nárok na neomylnost, [to, že] ani jeden z nich nikdy upřímně nepřipustil chybu“ je v tomto ohledu rozhodující rozdíl mezi Stalinem a Trockým na jedné straně a Leninem na druhé straně. Viz B. Souvarine, *A Critical Survey of Bolshevism*, New York 1939, str. 583.

přírodních sil, sil, které ani porážka ani zkáza neusvědčí z nepravdy, neboť časem se údajně nakonec prosadí.²² Vůdcům mas u moci leží na srdci víc než všechny utilitární zřetele jedno: aby se jejich předpovědi ukázaly jako pravdivé. Nacisté ke konci války neváhali použít soustředěné síly své dosud nedotčené organizovanosti k tomu, aby přivodili co nejúplnější zkázu Německa, a aby se tak osvědčila pravdivost jejich předpovědi, že prohraje-li německý národ, bude zničen.

Propagandistický efekt neomylnosti, neobyčejný úspěch postoje pouhého interpretujícího zprostředkovatele předpovídatelných sil, přispěl k tomu, že si totalitní diktátoři navykli oznamovat své politické záměry formou proroctví. Nejslavnějším příkladem je Hitlerovo prohlášení na německém říšském sněmu v lednu 1939: „Chci dnes znovu vyslovit proroctví: podaří-li se židovským finančníkům... znovu uvrhnout národy do světové války, výsledkem bude... vyhlazení židovské rasy v Evropě.“²³ Přeloženo do netotalitárního jazyka to znamenalo: hodlám vést válku a hodlám pozabít evropské Židy. Obdobně když si Stalin ve velkém proslovu před ústředním výborem komunistické strany v roce 1930 připravoval půdu pro fyzickou likvidaci pravicových i levicových úchylníků ve straně, popsal je jako představitele „odumírajících tříd“.²⁴ Tento výměr nejenom dodal argumentu jeho specifické vyostření, ale v totalitním stylu také oznámil fyzickou zkázu těch, jejichž „vymření“ bylo právě prorokováno. V obou případech se dosáhlo stejného cíle: likvidace byla zařazena do historického procesu, v němž člověk pouze vykonává nebo snáší to, co se v souladu s nezměnitelnými zákony stejně musí stát. Jakmile byla poprava obětí vykonána, „proroctví“ se stává retrospektivním alibi: stalo se pouze to, co bylo předpovězeno.²⁵

²² Je zřejmé, že hegelianští dialektici mohou poskytnout podivuhodný nástroj, jak mít vždy pravdu, neboť připouštějí výklad všech porážek jako počínajícího vítězství. Nejkrásnějším příkladem sofistiky tohoto druhu bylo, když po roce 1933 němečtí komunisté skoro dva roky odmítali uznat, že Hitlerovo vítězství bylo porážkou německé komunistické strany.

²³ Citováno z J. Goebbels, *The Goebbels Diaries (1942–1943)*, vyd. L. Lochner, New York 1948, str. 148.

²⁴ J. V. Stalin, cit. d.

²⁵ V řeči, kterou měl v září 1942, kdy vyhlazování Židů bylo v plném proudu, se Hitler výslovně vrátil ke svému projevu z 30. ledna 1939 – publikovanému jako kniha *Der Führer vor dem ersten Reichstag Grossdeutschlands*,

Nezáleží na tom, zda „zákony dějin“ přinášejí „zánik“ tříd a jejich představitelů, nebo zda „zákony přírody... vyhlazují“ všechny ty elementy – demokratické režimy, Židy, východní podlidi (*Untermenschen*) či duševně nemocné –, které stejně nejsou „schopné života“. Mimochodem, i Hitler mluvil o „odumírajících třídách“, které měly být „odstraněny bez velkého povyku“.²⁶

Tato metoda, podobně jako jiné metody totalitní propagandy, je spolehlivá, až když hnutí převzalo moc. Pak jakákoli diskuse o pravdivosti či nepravdivosti předpovědi totalitního diktátora je stejně iracionální jako přít se s potenciálním vrahem o to, zda jeho budoucí oběť zemře, či bude žít – neboť vrah může okamžitě dokázat správnost svého tvrzení tím, že dotyčnou osobu zabije. Jediným pádným argumentem za takových podmínek je pohotově osobu, jejíž smrt byla předpovězena, zachránit. Než vůdcové mas uchvátí moc, aby přizpůsobili skutečnost svým lžím, vyznačuje se jejich propaganda nejvyšším pohrdáním fakty jako takovými,²⁷ neboť faktum podle jejich názoru zcela závisí na moci člověka, který je může vytvořit. Tvrzení, že moskevské metro je jediné na světě, je lži tak dlouho, dokud bolševici nemají moc zničit všechna ostatní. Jinými slovy, metoda neomylné předpovědi prozrazuje víc než kterýkoli jiný vynález totalitní propagandy, že jejím konečným cílem je dobýt svět, neboť totalitní vládce by teprve ve světě, který by plně ovládal, byl možná s to uskutečnit všechny své lži a proměnit všechna svá proroctví v pravdu.

Jazyk prorocké vědeckosti odpovídal potřebám mas, které ztratily svůj domov ve světě a nyní byly hotovy k reintegraci do věčných všeovládajících sil, které samy od sebe dávají život člověku, plavci na vlnách protivenství k břehům bezpečí. „Utváříme život

1939 – a k zasedání říšského sněmu 1. září 1939, na němž oznámil, že „bude-li židovstvo štvát do mezinárodní světové války, aby vyhubilo árijské národy Evropy, nebudou to árijské národy, nýbrž židovstvo [zbytek věty utonul v potlesku]“ (viz *Der Führer zum Kriegswinterhilfswerk*, spisy NSV, č. 14, str. 33).

²⁶ V projevu z 30. ledna 1939, str. 19, viz cit. výše.

²⁷ K. Heiden, *Der Führer: Hitler's Rise to Power*, Boston 1944, str. 368, 374, zdůrazňuje Hitlerovu „fenomenální nepravdivost“, „absenci prokazatelné reálnosti takřka ve všech jeho projevech“, jeho „lhostejnost k faktům, podle něho nemajícím životní význam“ (str. 368, 374). Skoro stejnými slovy N. Chruščov, cit. d., popisuje „Stalinovo zdráhání se brát v úvahu životní realitu“ a jeho lhostejnost ke „skutečnému stavu věcí“. Stalinův názor na závažnost faktů nejlépe vyjadřují jeho periodické revize ruských dějin.

našeho lidu a naše zákonodárství v souladu s genetickými zákony,“²⁸ říkali nacisté, stejně jako bolševici ujišťují své stoupence, že ekonomické síly mají moc historického zákona. Slibují tak vítězství nezávislé na „dočasných“ porážkách a neúspěších v jednotlivých počinech. Neboť masy, na rozdíl od tříd, chtějí vítězství a úspěch jako takový, v jejich nejabstraktnější formě; nespojují je dohromady ony speciální kolektivní zájmy, které by cítily jako podstatné pro své přežití jakožto skupina, a které by proto možná prosazovaly i proti drtivé převaze. Důležitější než konkrétní věc, v níž lze možná zvítězit, či jednotlivý počín, jež může být úspěchem, je pro ně vítězství v jakékoli záležitosti a úspěch v jakémkoli konání.

Totalitní propaganda zdokonaluje techniky masové propagandy, ale ani je nevynalézá, ani nevymýšlí jejich náměty. Ty pro ně chystalo padesát let vzestupu imperialismu a dezintegrace národního státu, kdy lidové masy vstoupily na scénu evropské politiky. Stejně jako dřívější vůdci lidu, mluvčí totalitních hnutí měli neomylný instinkt pro všechno, co běžná stranická propaganda nebo veřejné mínění opomíjely nebo se toho neodvažovaly dotknout. Vše skryté, vše mlčky přecházené se stávalo něčím významnějším, bez ohledu na svou vlastní skutečnou závažnost. Lidové masy skutečně věřily, že pravda je cokoli, co ctihodná společnost pokrytecky přechází nebo zakrývá korupcí.

Tajuplnost jako taková se stala prvním kritériem výběru témat. Na zdroji tajnosti nezáleželo, mohl spočívat v rozumné, politicky pochopitelné touze po utajení, jako v případě britských tajných služeb nebo francouzského Deuxième bureau, nebo v konspirační nutnosti revolučních skupin, jako v případě anarchistů a jiných teroristických skupin, nebo ve struktuře společnosti, jejichž původně tajný obsah se mezitím stal dobře známým a dřívější tajnost si zachovala již jen formální rituál, jako v případě svobodných zednářů, nebo ve věkovitých pověrách, které opředly legendami určité skupiny, jako v případě jezuitů a Židů. Nacisté byli ve volbě takových námětů pro masovou propagandu nepochybně dokonalejší; ale i bolševici se tomuto triku postupně naučili, i když méně spolé-

²⁸ *Nazi Primer.*

hají na tradiční tajemství a dávají přednost svým vlastním výmyslům – od poloviny třicátých let následovalo v bolševické propagandě jedno tajemné světové spiknutí za druhým, počínaje spiknutím trockistů, přes vládu 300 rodin, až po temné imperialistické (tj. celosvětové) machinace britských a amerických tajných služeb.²⁹

Účinnost propagandy tohoto druhu ukazuje jednu z nejdůležitějších charakteristik moderních mas. Nevěří v nic viditelného, v realitu vlastní zkušenosti; nevěří svým očím a uším, věří jen svým představám, upoutávaným čímkoli, co je univerzální a zároveň vnitřně konzistentní. Masy nepřesvědčují fakta, dokonce ani vymyšlená fakta, nýbrž jen konzistence systému, jehož součástí podle všeho jsou. Opakování, co do důležitosti poněkud přeceňované pro všeobecné přesvědčení o nižší schopnosti mas chápat a pamatovat si, je důležité jen proto, že je přesvědčuje o konzistenci v čase. To, co masy odmítají uznat, je, že realitu prostupuje náhodnost. Jsou náchylné ke všem ideologiím, neboť ty vysvětlují fakta jako pouhé příklady zákonů a vylučují náhodné shody okolností vymyšlením všeobjímající všemohoucnosti, která je údajně základní příčinou každé nepředvídané události. V tomto prostředí úniku z reality do fikce, od náhodné shody k důsledné souvislosti, se totalitní propagandě daří.

Hlavní slabinou totalitní propagandy je to, že tuto touhu mas po zcela konzistentním, srozumitelném a předvídatelném světě nemůže splnit, aniž by se dostala do zásadního rozporu se zdravým rozumem. Jestliže např. všechna „doznání“ příslušníků politické opozice v Sovětském svazu jsou vyjádřena stejným jazykem a přiznávají stejné motivy, masy lačné konzistence budou tuto fikci chápat jako nejvyšší důkaz pravdivosti oněch doznání; zatímco zdravý rozum nám říká, že právě jejich konzistence není z tohoto světa a dokazuje, že jsou vykonstruovaná. Obrazně řečeno, jako by se masy dožadovaly neustálého opakování zázraku Septuaginty: tehdy podle starověké legendy sedmdesát překladatelů pořídilo

²⁹ Je zajímavé si povšimnout, že bolševici během Stalinovy éry jaksi hromadili spiknutí, že odhalení dalšího neznamenal, že se vzdají předcházejícího. Trockistické spiknutí vypuklo kolem r. 1930, v období Lidové fronty (od r. 1935) se k němu přidalo spiknutí 300 rodin, britský imperialismus se stal opravdovým spiknutím v době Stalinova paktu s Hitlerem, „American Secret service“ se objevila nedlouho po skončení války; poslední z nich, židovský kosmopolitismus, se zjevně a znepokojivě podobal nacistické propagandě.

v odloučení od sebe naprosto shodný překlad Starého zákona do řečtiny. Zdravý rozum může toto vyprávění chápat jen jako legendu nebo zázrak; nicméně mohlo by být uváděno i jako důkaz absolutní věrohodnosti každého jednotlivého slova v překladovém textu.

Jinými slovy, jakkoli je pravda, že masy jsou posedlé touhou uniknout realitě, neboť ve své bytostné vykořeněnosti nejsou s to dál snášet její nahodilé, nesrozumitelné stránky, je rovněž pravda, že jejich touha po fikci má určitou spojitost s těmi schopnostmi lidské mysli, jejichž strukturální konzistence je nadřazená pouhému nahodilému dění. Útěk mas z reality je odsudkem světa, v němž musejí žít a v němž nemohou existovat, neboť jeho nejvyšším pádem se stala nahodilost. Lidské bytosti potřebují onu ustavičnou přeměnu chaotických a náhodných podmínek v nějaký relativně konzistentní vzorec vytvářený člověkem. Revolta mas proti „realismu“, zdravému rozumu a všem „hodnověrnostem světa“ (Burke) byla výsledkem jejich atomizace, ztráty jejich statusu ve společnosti a spolu s ním i celého onoho sektoru společných vztahů, v jehož rámci má zdravý rozum smysl. V jejich situaci duchovní a společenské vykořeněnosti už nemohlo být účinné uměřené nahlížení vzájemné závislosti mezi libovolným a plánovaným, náhodným a nutným. Totalitní propaganda může svůj nehorázný výsměch zdravému rozumu rozvíjet jen tam, kde zdravý rozum ztratil svou platnost. Před alternativou buď se vyrovnat s anarchií růstu a úplnou libovolností rozpadu, nebo se sklonit před nejtuzší, neskutecně smyšlenou ideologickou konzistencí, zvolí masy pravděpodobně vždy druhou z možností a budou hotovy platit za to osobními oběťmi – a to ne proto, že by byly hloupé nebo špatné, ale proto, že ve všeobecné pohromě jim tento únik zaručuje určité minimum sebeúcty.

Zatímco specialitou nacistické propagandy bylo těžít z touhy mas po konzistenci, bolševické metody spíše jako by laboratorně demonstrovaly svůj dopad na jednotlivého člověka z mas. Sovětská tajná policie, toužící přesvědčit své oběti o jejich vině na zločinech, kterých se nikdy nedopustily, a v mnoha případech ani dopustit nemohly, všechny reálné faktory zcela izoluje a eliminuje, takže zdrcující se stává sama logika, sama konzistence „příběhu“ obsaženého v připraveném doznání. V situaci, kdy hranici zamlžuje monstroznost a vnitřní konzistence obvinění, je třeba nejen pevného charakteru k čelení ustavičným hrozbám, ale i velké důvěry v to, že

existují bližní – příbuzní nebo přátelé nebo sousedé –, kteří „příběhu“ nikdy neuvěří, aby člověk odolal pokušení kapitulovat před pouhou abstraktní možností viny.

Tohoto extrému uměle vytvořeného šilenství lze pravda dosáhnout jen v totalitním světě. Je nicméně součástí propagandistického aparátu i u těch totalitních režimů, pro něž k potrestání není doznání nezbytné. „Doznání“ jsou zvláštností bolševické propagandy právě tak, jako byla zvláštností nacistické propagandy podivná pedanterie, s jakou se zpětnou účinností zločiny legalizovala zpětně působícími zákony. Cílem je v obou případech konzistence.

Než uchvátí moc a začnou budovat svět podle svých doktrín, vyčarovávají totalitní hnutí lživý svět, jehož konzistence je potřebám lidské mysli přiměřenější než realita sama; svět, v němž se vykořeněné masy mohou z moci ryzí imaginace cítit doma a ušetřeny těch nekonečných ran, jež lidským bytostem a jejich nadějím zasazují reálný život a reálné zkušenosti. Síla, jíž disponuje totalitní propaganda – dříve, než hnutí nabudou moci spustit železnou oponu, aby nikdo nemohl ani sebemenším náznakem reality rušit strašlivý klid zcela pomyslného světa –, spočívá v její schopnosti odloučit masy od světa reálného. Jediná znamení, která reálný svět ještě poskytuje chápání neintegrovaných a dezintegrujících se mas – v nichž každá nová rána osudu jen posiluje lehkověrnost –, jsou takřkajíc jeho mezery, otázky, které nemá chuť veřejně přetřásat, nebo pověsti, jimž se neodvažuje odporovat, protože zasahují, byť nadsazeně a zkresleně, nějaké citlivé místo.

Z těchto citlivých míst čerpají lži totalitní propagandy onen prvek pravdivosti a reálné zkušenosti, který potřebují k přemostění propasti mezi skutečností a fikcí. Jen teror by mohl spoléhat na pouhou fikci, a dokonce ani terorem udržované lživé fikce totalitních režimů nenabývaly ještě úplně svévolné povahy, i když jsou většinou krutější, nestoudnější a takřkajíc originálnější než lži hnutí. (Je zapotřebí moci, ne propagandistické dovednosti, aby mohly být dány do oběhu revidované dějiny Ruské revoluce, v nichž žádný muž jménem Trockij nikdy nebyl vrchním velitelem Rudé armády.) Lži hnutí jsou zato mnohem rafinovanější. Napojují se na každý aspekt společenského a politického života, ukrytý očím veřejnosti. Nejúspěšnější jsou tam, kde se oficiální autority obklopile atmosférou tajnosti. V očích mas pak získávají pověst o to většího „realismu“, neboť se zmiňují o skutečných okolnostech,

jejichž existence je zastírána. Odhalování skandálů ve vysoké společnosti, korupce politiků, všechno, co patří k bulvární žurnalistice, přestává být v jejich rukou pouhou senzací a stává se významnou zbraní.

Nejúčinnější fikcí nacistické propagandy byl příběh o židovském světovém spiknutí. Soustředění na antisemitskou propagandu bylo běžným trikem demagogů vůbec od konce devatenáctého století, a bylo velmi rozšířené v Německu a Rakousku dvacátých let. Čím soustavněji se všechny strany a orgány veřejného mínění vyhýbaly diskusi o židovské otázce, tím víc byla lůza přesvědčena, že Židé jsou skutečnými představiteli současných mocností, a že židovský problém je symbolem pokrytectví a nepoctivosti celého systému.

Skutečný obsah poválečné antisemitské propagandy ani nebyl monopolem nacistů, ani nebyl nijak zvlášť nový a originální. Lži o židovském světovém spiknutí kolovaly od Dreyfusovy aféry a zakládaly se na skutečně existujícím mezinárodním vzájemném vztahu a vzájemné závislosti lidí židovského národa, rozptýleného po celém světě. Přemrštěné představy o židovské světové moci jsou dokonce starší; lze je zpětně sledovat až po konec osmnáctého století, kdy začalo být patrné těsné sepětí mezi židovským obchodem a národními státy. Představa Žida *vůbec* jako vtělení zla se obvykle svádí na pozůstatky a pověrečné reminiscence středověku, ve skutečnosti je však těsně spjata s onou nedávnější dvojznačnou úlohou, kterou Židé hráli v evropské společnosti od její emancipace. Jedno bylo nepopíratelné: v poválečném období začali Židé vynikat víc než kdykoli předtím.

Z hlediska Židů samotných šlo o to, že se stávali prominentními a nápadnými v nepřímé úměře ke svému skutečnému vlivu a mocenskému postavení. Jakýkoli pokles stability a síly národních států byl přímou ranou židovským pozicím. Částečně úspěšné dobývání státu národem znemožnilo vládní mašinérii udržet si své postavení nad všemi třídami a stranami, a tím anulovalo hodnotu jejich spojeneckých svazků s židovskou částí obyvatelstva, o níž se kromě toho předpokládalo, že zůstane mimo běžnou společnost a bude indiferentní vůči politice stran. Vzrůstající zájem imperialisticky smýšlející buržoazie na zahraniční politice a její stoupající vliv na státní mašinérii doprovázelo vytrvalé odmítání nejrozsáh-

lejšího sektoru židovského bohatství zapojit se do průmyslového podnikání a opustit tradiční obchodování s kapitálem. Souhrnným působením toho všeho takřka úplně zmizela ekonomická užitečnost Židů jako skupiny pro stát a pro ně samé výhody jejich společenské separace. Po první světové válce se Židé ve střední Evropě asimilovali a začlenili do národních států obdobně, jako tomu bylo u francouzských Židů v prvních desetiletích Třetí republiky.

Nakolik si dotyčné státy byly vědomy změněné situace, se ukázalo, když se v r. 1917 německá vláda ve shodě s dávnou tradicí pokusila použít svých Židů pro předběžná mírová jednání se spojenci. Místo aby se obrátila na uznávané vůdce německého židovstva, obrátila se na malou a poměrně nevýznamnou menšinu sionistů, neboť těm i nadále postaru důvěřovala právě proto, že trvali na existenci židovského národa nezávisle na občanství, takže se dalo očekávat, že budou s to prokázat služby závisející na mezinárodních stycích a mezinárodním nahlížení věcí. Ukázalo se nicméně, že tento krok německé vlády byl chybný. Sionisté udělali něco, co žádný židovský bankéř nikdy předtím neudělal; stanovili si své vlastní podmínky a vládě sdělili, že budou jednat pouze o míru bez anexí a reparací.³⁰ Dřívější židovská lhostejnost k politickým otázkám se vytratila; většiny už se nedalo použít, jelikož už nestála stranou národa, a sionistická menšina byla nepoužitelná, neboť měla své vlastní politické představy.

Nahrazení monarchistických vlád ve střední Evropě republikami dovršilo dezintegraci středoevropského židovstva, podobně jako ustavení Třetí republiky vyvolalo totéž ve Francii o nějakých padesát let dříve. Když se nové vlády ustavovaly, za podmínek, v nichž neměly ani moc ani zájem své Židy chránit, postrádali Židé již hodně ze svého dřívějšího vlivu. Během mírových jednání ve Versailles byli Židé užíváni převážně jako experti, a dokonce i antisemité připouštěli, že malí židovští podvodníci poválečného období, většinou noví příchozí (ostře odlišení od svých rodilých souvěrců svými podvodnými aktivitami, za nimiž se skrýval postoj podivně podobný oné staré lhostejnosti vůči měřítkům okolí), nemají žádnou souvislost s reprezentanty předpokládané židovské internacionály.³¹

³⁰ Viz autobiografii Ch. Weizmann, *Trial and Error*, New York 1949, str. 185.

³¹ Viz např. O. Bonhard, *Jüdische Geld- und Weltherrschaft*, 1926, str. 57.

Uprostřed množství soupeřících antisemitských skupin a v atmosféře nabitě antisemitismem rozvinula nacistická propaganda od jiných odlišnou a nad jiné dokonalejší metodu pro tuto oblast působení. Nový nicméně nebyl ani jediný nacistický slogan – dokonce ani Hitlerův zlomyslný obraz třídního boje jako něčeho, co vyvolává židovský obchodník, který své dělníky vykořisťuje, zatímco jeho bratr je současně na dvoře továrny podněcuje ke stávce.³² Jediným novým prvkem bylo, že nacistická strana vyžadovala pro členství doklad o nežidovském původu a že i přes Federův program zůstávala krajně neurčitá v otázce skutečných opatření proti Židům, až by se dostala k moci.³³

Nacisté postavili židovskou otázku do středu své propagandy v tom smyslu, že antisemitismus zde už nebyl věcí názorů na lidi odlišné od většiny, či věcí národně politických zájmů a přesvědčení,³⁴ nýbrž věcí, která se těsně dotýkala každého jednotlivce v jeho osobní existenci; členem nemohl být nikdo, kdo neměl v pořádku „rodokmen“, a čím vyšší zařazení v nacistické hierarchii, tím hlouběji do minulosti bylo třeba rodokmen

³² Hitler použil tohoto obrazu prvně r. 1922: „Na jedné straně Mojžíš Kohn povzbuzuje svou společnost, aby zamítla požadavky dělníků, zatímco jeho bratr Izák v továrně vyzývá masy...“ ke stávce (*Hitler's Speeches: 1922–1939*, vyd. Baynes, London 1942, str. 29). Stojí za povšimnutí, že v nacistickém Německu nikdy nevyšly Hitlerovy projevy souhrnně, takže je třeba se uchýlovat k anglickému vydání. Že to nebylo náhodné, je vidět z bibliografie *Die Reden des Führer's nach der Machtübernahme*, 1940, sestavené Philippem Bouhlerem: pouze veřejné projevy byly ve *Völkischer Beobachter* otiskovány v plném znění; pokud jde o projevy k Vůdcovým sborům a jiným stranickým jednotkám, tyto noviny o nich vždy pouze „informovaly“. Nikdy nebyly určeny k uveřejnění.

³³ Federových 25 bodů obsahuje jen běžná opatření požadovaná všemi antisemitskými skupinami: vyhnání naturalizovaných Židů a zacházení s Židy narozenými v Německu jako s cizinci. Nacistické antisemitské řečnění bylo vždy mnohem radikálnější než jejich program.

W. Gurian, *Antisemitism in Modern Germany*, in: *Essays on Antisemitism*, vyd. K. S. Pinson, New York 1946, str. 243, podtrhuje nedostatek původnosti v německém antisemitismu: „Všechny tyto požadavky a názory nebyly pozoruhodné pro svou původnost – byly zcela samozřejmé ve všech nacionalistických kruzích; pozoruhodná byla demagogická řečnická obratnost, s jakou byly prezentovány.“

³⁴ Typickým příkladem pouhého nacistického antisemitismu uvnitř samotného nacistického hnutí je Ernst Röhm. Píše: „A zde se opět moje názory liší od názorů národních šosáků. Nikoli: Za všechno může Žid! My můžeme za to, že Žid dnes může vládnout“ (E. Röhm, *Die Geschichte eines Hochverrätters*, 1933, Volksausgabe, str. 284).

Jiným podivným a nepřímým způsobem dali však nacisté propagandou odpověď na otázku, jaká bude jejich budoucí role, a to tím, že využili *Protokolů sionských mudrců* jako modelu pro budoucí organizaci německých mas ve „světovou říši“. Nacisté nebyli jediní, kdo *Protokoly* použili; v poválečném Německu se prodávaly po statisících výtisků, a nové nebylo ani jejich přímé použití jako příručky pro politickou praxi.⁴¹

Nicméně těchto padělků se využívalo hlavně k pranýřování Židů a k burcování lidových vrstev proti nebezpečí židovské nadvlády.⁴² Viděno z čistě propagandistického hlediska, objevem nacistů bylo, že masy se ani tak neobávají židovské světovlády, jako je spíš zajímá, jak by se jí dalo docílit, že popularita *Protokolů* spočívá spíš na obdivu a lačnosti poučení než na nenávisti, a že bude moudré zůstat co nejblíže některým jejich vynikajícím formulacím, jako v případě slavného hesla „správné je to, co je dobré pro

va tzv. „teorie státu“: „Jsme pro to, aby stát zanikl, a zároveň usilujeme o upevnění diktatury proletariátu, která ze všech forem státu, jaké až podnes existovaly, představuje nejmocnější a nejsilnější autoritu. Nejvyšší možné rozvinutí moci státu s cílem připravit podmínky pro zánik státu; to je marxistický recept“ (tamt.).

⁴¹ A. Stein, *Adolf Hitler, Schüler der „Weisen von Zion“*, Karlsbad 1936, jako první zjistil filologickou srovnávací analýzou ideologickou totožnost nacistické doktríny s doktrínou „sionských mudrců“. Viz též R. M. Blank, *Adolf Hitler et les „Protocoles des sages de Sion“*, 1938.

První, kdo připustil závislost na učení *Protokolů*, byl Theodor Fritsch, „starý pán“ německého poválečného antisemitismu. V epilogu ke svému vydání *Protokolů*, 1924, píše: „Naši budoucí státníci a diplomaté se budou muset od orientálních mistrů ničemnosti učit dokonce i abecedě vládnutí, a k tomuto účelu nabízejí ‚Sionistické protokoly‘ vynikající průpravné školení.“

⁴² O historii *Protokolů* viz J. S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion*, 1942.

Skutečnost, že *Protokoly* byly padělkem, byla pro propagandistické využití bezvýznamná. Ruský publicista S. A. Nilus, vydavatel druhého ruského vydání z r. 1905, si byl už dobře vědom pochybného charakteru tohoto „dokumentu“ a nápadně dodal: „Ale kdyby bylo možné prokázat jejich pravost dokumenty nebo svědectvím věrohodných svědků, kdyby bylo možné odkrýt osoby stojící v čele světového spiknutí..., pak... by bylo možné zlomit ‚tu tajnou špatnost‘...“ Překlad viz J. S. Curtis, cit. d.

Hitler nepotřeboval Niluse k tomu, aby užil stejného triku: nejlepším důkazem jejich pravosti je, že bylo prokázáno, že jsou padělkem. A připouje také argument o jejich „věrohodnosti“: „Co mnoho Židů dělá možná nevědomě, je zde vědomě objasněno. A to je to, co platí.“ (*Mein Kampf*, kn. I, kap. XI.)

německý lid“, okopírovaného z formulace *Protokolů* „vše, co prospívá židovskému lidu, je morálně správné a svaté“. ⁴³

Protokoly jsou dokumentem velmi podivným a pozoruhodným v mnoha ohledech. Kromě laciného machiavellismu je charakterizuje především to, že se svým pomateným způsobem dotýkají všech významných politických problémů své doby. Jsou v principu protinárodní a líčí národní stát jako kolos na hliněných nohou. Národní suverenitu odhazují jako balast a věří, jak to Hitler jednou shrnul, ve světovou říši na národním základě. ⁴⁴ Nespokojují se s revolucí v jedné určité zemi, nýbrž míří k dobytí světa a vládě nad ním. Slibují lidem, že bez ohledu na přesilu početní, územní a státně mocenskou mohou svět skutečně dobýt pomocí pouhé organizace. Část jejich přesvědčivé síly jistě vyvěrá z velmi starých základů pověr. Teorie o nepřetržitě existenci mezinárodní sekty, která se odpradáвна snaží o dosažení týchž revolučních cílů, je velmi stará ⁴⁵ a hrála určitou roli v brakové politické literatuře už od Francouzské revoluce, i když nikoho z autorů konce 18. století nenapadlo, že tou „revoluční sektou“, onou „zvláštní národností... uprostřed všech civilizovaných národností“, by mohli být Židé. ⁴⁶

⁴³ T. Fritsch, cit. d. „[Der Juden] oberster Grundsatz lautet: ‚Alles was dem Volke Juda nützt, ist moralisch und ist heilig‘.“ [(„U Židů“) nejvyšší zásada zní: ‚Vše, co prospívá národu Juda, je morální a svaté.‘“]

⁴⁴ „Světové říše vycházejí z národní základny, ale záhy se šíří daleko mimo ni“ (*Reden*).

⁴⁵ H. Rollin, *L'Apocalypse de Notre Temps*, Paris 1939, se domnívá, že co do popularity předčí *Protokoly* pouze bible (str. 40), a poukazuje na podobnost mezi nimi a spisem *Monita Secreta*, prvně uveřejněným roku 1612 a v roce 1939 stále ještě prodávaným v ulicích Paříže. Ten údajně odhaluje jezuitské spiknutí, „které ospravedlňuje všechny ničemnosti a veškeré použití násilí... Je to opravdové tažení proti ustavenému řádu“ (str. 32).

⁴⁶ Dobře celou tuto literaturu reprezentuje Ch. de Malet, *Recherches politiques et historiques qui prouvent l'existence d'une secte révolutionnaire*, 1817, obsáhle citující z předcházejících autorů. Hrdinové Francouzské revoluce jsou podle něho „mannequins“ jistě „agence secrète“ [tajné společnosti], agenti svobodných zednářů. Ale svobodné zednářství je pouze označení jeho současníků pro „revoluční sektu“, která existovala za všech dob a jejíž politikou vždy bylo útočit „ze zákulisí, tak, že tahají za provázky loutek, které zrovna na scéně potřebují“. Začíná slovy: „Ani se nechce věřit v plán pojatý kdysi v dávnověku a prováděný se stále stejnou vytrvalostí:... autoři Revoluce nejsou o nic víc Francouzi než Němci, Italové, Angličani atd. Tvoří zvláštní národnost, která se uprostřed všech civilizovaných národů zrodila a vyrostla v temnotách s cílem všechny je podrobit své nadvládě.“

K široké diskusi o této literatuře viz E. Lesueur, *La Franc-Maçonnerie Arté-*

Na masy nejvíc v *Protokolech* působil motiv světového spiknutí, neboť právě ten velmi dobře odpovídal nové mocenské situaci. (Hitler velmi záhy slíbil, že nacistické hnutí „překročí těsné meze moderního nacionalismu“,⁴⁷ a během války se v SS objevily pokusy úplně slovo „národ“ vymazat z nacionálně socialistického slovníku.) Už jen světové síly, jak se zdálo, měly dál naději na nezávislé přežití a jen světová politika měla naději na trvalé výsledky. Je víc než pochopitelné, že tato situace musela nahánět strach menším národům, které nebyly světovými mocnostmi. Protokoly jako by ukazovaly východisko, které nezáviselo na nezměnitelných objektivních podmínkách, nýbrž jen na síle organizace.

Jinými slovy, nacistická propaganda objevila v „nadnárodním, neboť intenzivně národním Židovi“⁴⁸ předchůdce germánského pána světa a ujišťovala masy, že „národy, které jako první Žida prohlédly a jako první ho porazily, zaujmou jeho místo v ovládnutí světa“.⁴⁹ Blud o již existujícím ovládnutí světa Židy tvořil základ pro iluzi o jeho budoucím ovládnutí Germány. Blud o již existující židovské světovládě tvořil základ pro iluzi o budoucí světovládě germánské. To měl na mysli Himmler, když tvrdil, „za umění vládnout vděčíme Židům“, jmenovitě *Protokolům*, které „znal Vůdce z paměti“.⁵⁰ Takto *Protokoly* ukazovaly ovládnutí světa jako reálnou možnost, naznačovaly, že celá záležitost je jen otázkou geniální či prohrané techniky a že německému vítězství nad celým světem stojí v cestě jen očividně malý národ, Židé, vládnoucí světu, aniž by měli nástroje násilí – a tedy snadný protivník, jakmile

sienne au 18e siècle, Bibliothèque d'Histoire Révolutionnaire, 1914. Jak úporné jsou takové konspirační pověsti samy o sobě, i za normálních okolností, lze vidět na rozšířenosti pomatené protizednářské literatury ve Francii, patrně o nic méně rozsáhlé než její antisemitský protějšek. Jakýsi přehled všech teorií, které ve Francouzské revoluci viděly výsledek působení tajných spikleneckých společností, podává G. Bord, *La Franc-Maçonnerie en France des origines à 1815*, 1908.

⁴⁷ *Reden*. Viz zápis ze zasedání Komise SS pro dělnické otázky v hlavním stanu SS v Berlíně 12. ledna 1943, kde bylo navrženo, aby slovo „národ“, pojem zatížený významovým spojením s liberalismem, bylo vypuštěno jako neadekvátní pro německý lid (Document 705 – PS, in: *Nazi Conspiracy and Agression*, V, str. 515).

⁴⁸ *Hitler's Speeches*, vyd. Baynes, str. 6.

⁴⁹ J. Goebbels, cit. d., str. 377. Přípravou pro tento slib, obsažený v celé antisemitské propagandě nacistického typu, bylo Hitlerovo „Naprostým protikladem árijce je Žid“ (*Mein Kampf*, kniha I, kap. XI).

⁵⁰ Dossier Kersten, v Centre de Documentation Juive.

bylo jednou jejich tajemství odhaleno a jejich metoda napodobována v širším měřítku.

Nacistická propaganda soustředila všechny tyto nové a slibné vyhlídky do jednoho pojmu a označila jej nálepkou *Volksgemeinschaft*, lidové společenství. Toto nové společenství, pokusně usku- tečňované v nacistickém hnutí v pretotalitní atmosféře, se zakláda- lo na naprosté rovnosti všech Němců, jejich rovnosti nikoli co do práv, nýbrž co do přirozenosti, a na jejich naprosté odlišnosti od všech ostatních lidí.⁵¹ Když se nacisté dostali k moci, tento pojem postupně ztratil význam a vyklidil pole na jedné straně všeobecné- mu opovržení německým lidem (které nacisté vskrytu vždy chova- li, ale dost dobře předtím nemohli projevovat veřejně),⁵² a na dru- hé straně velmi dychtivé snaze rozšířit vlastní řady o „Árijce“ z jiných národů, ideji, která v období před uchopením moci hrála v nacistické propagandě jen nevýznamnou roli.⁵³ *Volksgemein- schaft* byla jen propagandistická příprava na „árijskou“ rasovou společnost, společnost, která nakonec odsoudí k zániku všechny národy, včetně Němců.

⁵¹ Hitlerův raný příslib, *Reden*, „nikdy nepřipustím, že mají jiné národy stejná práva jako Němci“ se stal oficiální doktrínou: „Základem nacistického názoru na život je pochopení lidské nerovnosti“ (*Nazi Primer*, str. 5).

⁵² Například Hitler v roce 1923 říká: „Německý lid tvoří z jedné třetiny hrdinové, z další zbabělci, a zbytek jsou zrádci.“ *Hitler's Speeches*, vyd. Bay- nes, str. 76.

Po uchopení moci nabyla tato tendence na surové přímočarosti. Viz například Goebbels v roce 1934: „Jací lidé kritizují? Členové strany? Ne. Zbytek němec- kého lidu? Měli by být šťastni, že jsou ještě naživu. To už by bylo příliš dobrého najednou, kdyby ti, kdo žijí z naší milosti, směli kritizovat.“ Citováno z E. Kohn-Bramstedt, cit. d., str. 178–179. Během války Hitler prohlásil: „Já jsem jen magnet, který ustavičně přejíždí přes německý národ a vytahuje z tohoto lidu ocel. A často jsem tvrdil, že přijde čas, kdy všichni němečtí muži, kteří za něco stojí, budou v mém táboře. A ti, kteří v mém táboře nebudou, beztak nestojí za nic.“ Dokonce už tehdy bylo Hitlerovu bezprostřednímu okolí jasné, co postihne ty, kteří „beztak nestojí za nic“, viz *Der großdeutsche Freiheitskampf. Reden Hitlers vom 1.9.1939–10.3.1940*, str. 174. Himmler měl na mysli totéž, když řekl: „Vůdce nemyslí německy, nýbrž germánsky“, Dossier Kersten, srv. výše, kromě toho víme z *Hitlers Tischgespräche*, že si v těchto dnech už dělal legraci dokonce i z germánského „povykování“ a uvažoval „árijsky“.

⁵³ Himmler v projevu k vedoucím SS v Charkově v dubnu 1943: „Velmi brzy jsem zformoval SS v různých zemích...“ První tuto nenárodnostní politiku předvídal Hitler ještě před nástupem k moci, *Reden*: „Jistě budeme do této nové panské třídy přijímat i představitele jiných národností, tj. ty, kteří si to zaslouží svou účastí v našem boji.“ (*Nazi Conspiracy*, IV, 572 nn.)

Do jisté míry byla *Volksgemeinschaft* pokusem nacistů čelit komunistickému slibu beztržní společnosti. První se zdá být ve srovnání s tím druhým očividně propagandisticky přitažlivější, odhlédneme-li od všech ideologických implikací. Ačkoli obě alternativy slibovaly odstranění všech společenských a majetkových nerovností, beztržní společnost současně zjevně znamenala, že každý bude postaven naroveň továrnímu dělníkovi, zatímco *Volksgemeinschaft* se svým současným významem světovládného spiknutí, nabízela slušnou naději, že každý Němec se nakonec stane továrníkem. Ještě větší předností *Volksgemeinschaft* však bylo, že její zřízení nemuselo čekat na nějaký budoucí čas a nebylo závislé na objektivních podmínkách: dala se ihned realizovat ve fiktivním světě hnutí.

Skutečným cílem totalitní propagandy není přesvědčování, nýbrž organizace – „kumulace moci, aniž bychom disponovali prostředky násilí“.⁵⁴ Pro tento účel nelze v originalitě ideologického obsahu vidět nic než zbytečnou překážku. Není náhoda, že obě totalitní hnutí naší doby, tak hrůzně „nová“ v metodách vládnutí a vynalézavá ve formách organizace, nikdy nehlásala žádnou novou doktrínu, nikdy nevymyslila ideologii, která by už nebyla všeobecně rozšířená.⁵⁵ Masy nezískávají přechodné úspěchy demagogie, nýbrž viditelnou realnost a moc „živé organizace“.⁵⁶ Hitler si svou pozici v hnutí nezískal svým darem řečnický oslňovat masy, spíše svedením svých oponentů k tomu, že ho podceňovali jako prostého demagoga. Stalin byl v Ruské revoluci schopen zvítězit nad jejím větším řečníkem.⁵⁷ Totalitní vůdce a diktátory charakte-

⁵⁴ E. Hadamovsky, cit. d.

⁵⁵ K. Heiden, cit. d., str. 139: Propaganda není „uměním, jak vštěpovat lidu názor. Ve skutečnosti je to umění, jak od lidu názor získat.“

⁵⁶ E. Hadamovsky, cit. d., passim. Termín je převzat od Hitlera, kde „živá organizace“ hnutí je postavena do protikladu s „mrtvým mechanismem“ byrokratické strany (*Mein Kampf*, kniha II, kap. XI).

⁵⁷ Bylo by vážným omylem vykládat totalitní vůdce ve smyslu kategorie „charismatického vůdcovství“ Maxe Webera. Viz H. Gerth, *The Nazi Party*, in: *American Journal of Sociology*, 1940, sv. XLV. (Podobné nepochopení je také nedostatkem Heidenovy biografie, cit. d.) Gerth popisuje Hitlera jako charismatického vůdce byrokratické strany. Jedině to podle jeho názoru může vysvětlit skutečnost, že „byť třeba činy odporovaly slovům sebenápadněji, nic nemohlo rozrušit pevnou disciplinární organizovanost“. (Tento rozpor je mimochodem mnohem charakterističtější pro Stalina, ten „vždy dbal na to, říkat opak toho, co dělal, a dělat opak toho, co říkal“. B. Suvarin, cit. d., str. 431.)

rizuje spíš ona prostoduchá, na jediný cíl zaměřená účelnost, s jakou volí z existujících ideologií ty prvky, které se nejlépe hodí pro to, stát se základy jiného, zcela fiktivního světa. Smyšlenka Protokolů byla přiměřená právě tak jako smyšlenka o trockistickém spiknutí, neboť obě obsahovaly určitý moment věrohodnosti – nevěřejný vliv Židů v minulosti; boj o moc mezi Trockým a Stalinem –, bez něhož se spolehlivě neobejde ani fiktivní svět totalitarismu. Jejich umění spočívá v tom, že se ve zvoleném výmyslu s patřičným zkrácením použijí prvky reality, ověřitelné zkušenosti, a zobecní se na oblasti, které pak už jsou zcela mimo možnost kontroly individuálních zkušeností. Takovými generalizacemi vytváří totalitní propaganda svět schopný soutěžit se světem reálným, znevýhodněným hlavně v tom, že není logický, konzistentní a organizovaný. Konzistence smyšlenky a striktnost organizace pak umožňují, že generalizace nakonec žije dál i přes zhroucení lží specifictějších – moc Židů přes jejich hromadné vyvražďování v bezmoci a bez pomoci, zlověstné světové spiknutí trockistů přes jejich likvidaci v sovětském Rusku a zavraždění Trockého.

Tvrdošíjnost, s jakou totalitní diktátoři navzdory zjevné absurditě lpěli na svých prvotních lžích, je něčím víc než jen pověrečnou vděčností tomu, co dosáhlo žádaného účinku, a alespoň v případě Stalina ji nelze vysvětlit psychologii lháře, který se nakonec sám stává obětí vlastní úspěšnosti. Jsou-li už ona propagandistická hesla jednou začleněna do „živé organizace“, nelze je odstranit bez rizika zničení celé struktury. Předpoklad existence židovského světového spiknutí byl totalitní propagandou přeměněn z objektivní, diskutabilní otázky v nejdůležitější prvek nacistické reality; nacisté totiž *jednali*, jako by svět byl ovládán Židy a potřeboval tak spiknutí proti nim k sebeobraně. Rasismus už pro ně nebyl spornou teorií pochybné vědecké hodnoty, nýbrž se denně realizoval ve fungující hierarchii politické organizace, v jejímž rámci by bylo bývalo velmi „nerealistické“ pochybovat. Podobně bolševismus už nepotřebuje zvítězit v nějaké diskusi ohledně třídního boje, internacionalismu a bezpodmínečné závislosti prospěchu proletariátu

K zdroji tohoto neporozumění viz A. von Martin, *Zur Soziologie der Gegenwart*, in: *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, sv. 27, a A. Köttgen, *Die Gesetzmässigkeit der Verwaltung im Führerstaat*, in: *Reichsverwaltungsblatt*, 1936, kteří oba charakterizují nacistický stát jako byrokracii s charismatickým vedením.

na prospěchu Sovětského svazu; fungující organizace kominterny je přesvědčivější, než vůbec kdy může jakákoli diskuse či pouhá ideologie být.

Základní příčinou převahy totalitní propagandy nad propagandou jiných stran a hnutí je to, že její obsah – rozhodně alespoň pro členy hnutí – už není objektivní problematikou, na kterou lidé mohou mít názor, nýbrž se stal v jejich životě prvkem tak skutečným a nedotknutelným jako pravidla aritmetiky. Organizování veškeré textury života podle nějaké ideologie lze provádět jen v totalitním režimu. Ptát se v nacistickém Německu – kde nezáleželo na ničem než na rasovém původu, kde kariéra závisela na „árijském“ vzezření (Himmler měl ve zvyku vybírat uchazeče o vstup do SS podle fotografií) a množství potravy na počtu židovských prarodičů – po platnosti či oprávněnosti rasismu a antisemitismu bylo jako ptát se po existenci světa.

Výhody propagandy, která slabý a nespolehlivý hlas argumentu neustále „podpořuje mocí organizace“,⁵⁸ a takto – řečeno okamžitě bez rozmýšlení – ihned realizuje cokoli, co říká, jsou zřejmé nad všechny důkazy. Takováto propaganda – dokonale rezistentní proti argumentům založeným na realitě, neboť tu hnutí slíbila změnit, i proti kontrapropagandě, diskvalifikované již pouhým faktem, že náleží ke světu či hájí svět, který bezmocné a neschopné masy nemohou a nechťejí přijmout – může být vyvrácena jen jinou, silnější nebo lepší realitou.

A právě v momentě porážky se ukazuje také inherentní slabost totalitní propagandy. Bez podpory síly hnutí přestávají jeho členové okamžitě věřit dogmatům, pro která byli ještě včera hotovi obětovat život. Jakmile je zničeno hnutí, to jest onen smyšlený svět, který jim poskytoval záštitu, masy se vracejí ke svému dřívějšímu stavu izolovaných jednotlivců, kteří buď šťastně přijímají nějakou novou funkci ve změněném světě, nebo klesají zpět do své staré zoufalé zbytečnosti. Členové totalitních hnutí, naprosto fanatičtí, dokud hnutí existuje, nijak netouží následovat příklad náboženských fanatiků a zemřít mučednickou smrtí (i když byli až příliš

⁵⁸ E. Hadamovsky, cit. d., str. 21. U totalitních účelů je chybné šířit jejich ideologii učením nebo přesvědčováním. Podle slov Roberta Leye ji nelze ani „vyučovat“, ani se jí „naučit“, lze se v ní pouze „cvičit“ a „praktikovat“ ji (viz *Der Weg zur Ordensburg*, nedatováno).

ochotní zemřít smrtí robotů).⁵⁹ Spíš hnutí klidně pustí z hlavy jako tip, který nevyšel, a poohlédnou se po jiné slibné smyšlence anebo vyčkají, až dřívější smyšlenka získá zase dost síly, aby vytvořila nové masové hnutí.

Zkušenost Spojenců, že se mezi Němci marně snažili nalézt jediného nacistu hlásícího se ke svému přesvědčení, ač 90 procent z nich pravděpodobně v tom či onom momentě s nacisty upřímně sympatizovalo, nelze brát prostě jako znamení lidské slabosti nebo hrubého oportunismu. Nacismus jako ideologie byl tak plně „realizován“, že jeho obsah přestal existovat jako nezávislá soustava ideologických doktrín, dá-li se to tak říci, ztratil svou intelektuální existenci; zničení reality tak po sobě nezanechalo takřka nic, ze všeho nejméně fanatismus věřících.

2. Totalitní organizace

Formy totalitní organizace jsou, na rozdíl od ideologického obsahu a propagandistických hesel, zcela nové.⁶⁰ Jsou určeny k přenášení propagandistických lží hnutí, konstruovaných kolem určité centrální smyšlenky – spiknutí Židů, trockistů nebo 300 rodin atd. –, do fungující reality, k vybudování, i v netotalitních podmínkách, společnosti, jejíž členové jednají a reagují v souladu s pravidly smyšleného světa. Na rozdíl od zdánlivě podobných stran a hnutí orientovaných fašisticky, socialisticky, nacionalisticky či komunisticky, které všechny při dosažení určitého stupně extrémismu (což většinou závisí na stupni zoufalství jejich členů) podporují svou propagandu terorismem, totalitní hnutí to se svou propagandou myslí skutečně vážně a tato vážnost nachází mnohem děsivější výraz v organizování jeho stoupenců než ve fyzické likvidaci jeho opo-

⁵⁹ R. Hoehn, jeden z význačných nacistických politických teoretiků, podal výklad této absence nějaké doktríny nebo i jen společného souboru ideálů a přesvědčení v hnutí ve své publikaci *Reichsgemeinschaft und Volksgemeinschaft*, Hamburg 1935, str. 83: „Z hlediska společenství lidu je jakékoli společenství hodnot destruktivní.“

⁶⁰ Když Hitler pojednává o vztahu mezi *Weltanschauung* a organizací, připouští jako samozřejmost, že nacisté přejali od jiných skupin a stran „rasovou ideu“ (*die völkische Idee*) a jednali, jako by byli jejími jedinými představiteli, neboť na ní jako první založili bojovou organizaci a zformulovali ji pro praktické účely (cit. d., kniha II, kap. V).

mentů. Organizace a propaganda (spíše než teror a propaganda) jsou dvěma stranami téže mince.⁶¹

Nejnápadnější novou organizační devízou hnutí v jejich předmoderním období je vytvoření organizací politické fronty, k vyznačení rozdílu mezi členy strany a sympatizujícími. Další typicky totalitní znaky, jako dosazování funkcionářů shora a nakonec monopolizace jejich dosazování v rukou jediného člověka, jsou ve srovnání s tímto vynálezem až druhořadého významu. Tzv. „vůdčí princip“ sám o sobě není totalitní; vypůjčil si určité znaky od autoritativního režimu a vojenské diktatury, a právě tyto znaky přispěly do značné míry k zavádějícímu chápání a bagatelizaci vlastního, v samé své podstatě totalitního jevu. Kdyby funkcionáři dosazování shora měli skutečnou pravomoc a zodpovědnost, měli bychom co dělat s hierarchickou strukturou, v níž pověřování pravomocí a výkon moci vymezují a v zásadě také reálně určují zákony. Skoro totéž platí pro organizační uspořádání armády a pro vojenskou diktaturu jako zřízení založené podle jejího vzoru; naprostá moc velení v sestupném směru a naprostá podřízenost velení ve vzestupném směru zde odpovídají situaci nejvyššího ohrožení v boji, a právě proto nejsou totalitní. Hierarchické uspořádání sítě článků a linií velení znamená, že moc velitele je závislá na celém hierarchickém systému, v němž působí. Každá hierarchie, bez ohledu na to, jak autoritativní je ve svém řízení, a každá síť velení, bez ohledu na to, jak libovolný či diktátorský je obsah rozkazů, směřuje ke stabilizaci a byla by omezila totální moc vůdce totalitního hnutí.⁶² Vyjádřeno jazykem nacistů, „svrchovaným zákonem“ se v totalitním státě stává nikdy nezahálející, dynamická „vůdcova vůle“ – a nikoli jeho nařízení, takový výraz by totiž mohl naznačovat nějakou fixovanou a ohraničenou autoritu.⁶³ Vůdcovský princip zde rozvíjí svůj totalitní charakter pouze na základě pozice, do níž

⁶¹ Viz A. Hitler, *Propaganda and Organization*, cit. d., kniha II, kap. XI.

⁶² Silně naléhavá Himmlerova žádost, „aby se nevydával žádný dekret týkající se vymezení pojmu ‚Žid‘, je typickým případem; neboť „všemi těmi bláznivými závazky si jenom svážeme ruce“. Norimberské dokumenty No. 626, dopis Bergerovi z 28. července 1942, fotokopie v Centre de Documentation Juive.

⁶³ Formulaci „Vůdcova vůle je svrchovaným zákonem“ najdeme ve všech oficiálních nařízeních a směrnicích řídících chování strany a SS. Nejlepším příkladem k tomuto tématu je O. Gauweiler, *Rechtseinrichtungen und Rechtsaufgaben der Bewegung*, 1939.

totalitní hnutí díky své zcela specifické organizaci vůdce staví, pouze na základě jeho funkční důležitosti pro hnutí. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že jak v Hitlerově, tak ve Stalinově případě skutečný vůdcovský princip krystalizoval spíše pomalu a paralelně s postupnou „totalitarizací“ hnutí.⁶⁴

K tajuplnosti celého jevu silně přispívá anonymita halící počátky této nové organizační struktury. Nevíme, kdo se jako první rozhodl zorganizovat sympatizující v politickou frontu, kdo jako první viděl v mlhavě sympatizujících masách – s nimiž byly všechny strany zvyklé počítat v den voleb, ale pro členství je považovaly za příliš nestálé – nejenom rezervoár pro nábor členstva strany, nýbrž rozhodující sílu samu o sobě. Rané organizace sympatizujících, inspirované komunisty, jako kupř. spolky přátel Sovětského svazu nebo rudé podpory se, rozvinuly v organizace politické fronty, původně však nebyly ničím víc ani míň, než udávaly jejich názvy: shromažďováním sympatizujících za účelem finanční či jiné (např. právní) pomoci. Hitler jako první řekl, že každé hnutí by mělo rozdělit masy, které byly získány propagandou, do dvou kategorií, sympatizujících a členů. To je dost zajímavé už samo o sobě; ještě významnější je, že založil toto rozdělení na obecnější životní filo-

⁶⁴ K. Heiden, cit. d., str. 292, se zmiňuje o tomto rozdílu mezi prvním a dalšími vydáními knihy *Mein Kampf*: první vydání počítá s volbou stranických funkcionářů a udělením „neomezené moci a autority“ teprve po zvolení; všechna další vydání zavádějí jmenování stranických funkcionářů shora nejbližším nadřízeným. Pro stabilitu totalitních režimů je přirozeně mnohem důležitějším principem dosazování shora než „neomezená autorita“ jmenovaného funkcionáře. V praxi Vůdcova absolutní suverenity autoritu nižších vůdců rozhodujícím způsobem omezovala. Viz níže.

Stalin, pocházející z konspiračního aparátu bolševické strany, toto pravděpodobně nikdy nepovažoval za problém. Dosazování do stranické mašinerie pro něj bylo jen hromaděním osobní moci. (Němčině teprve ve třicátých letech, po přezkoumání Hitlerova příkladu, se začal nechávat titulovat „Vůdce“.) Je ale třeba připustit, že mohl tyto metody snadno ospravedlnit citováním Leninovy teorie, že „dějiny všech zemí ukazují, že dělnická třída je výlučně vlastním úsilím schopna vývoje jen k trade-unionistickému vědomí“, a že její vedení tedy nutně přichází zvenku. Viz *Co dělat?*, první vyd. 1902, in: *Sebrané spisy*, sv. IV, kniha II. Vtip je v tom, že Lenin viděl v komunistické straně „nejpokrokovější“ část dělnické třídy a zároveň „páku politické organizace“, která „řídí celou masu proletariátu“, tj. organizaci stojící vně třídy a nad ní (viz W. H. Chamberlain, *The Russian Revolution, 1917–1921*, New York 1935, II, str. 361). Němčině Lenin nezpochybňoval sílu vnitrostranické demokracie, ačkoli se přikláněl k omezení demokracie na dělnickou třídu samu.

sofii, podle níž většina lidí je příliš líná a zbabělá na něco víc než pouhé teoretické chápání a pouze menšina chce za své přesvědčení bojovat.⁶⁵ Hitler proto také jako první navrhoval uvědomělou politiku neustálého rozšiřování řad sympatizujících a zároveň striktního udržování omezeného počtu členů strany.⁶⁶ Tato představa menšiny členů strany obklopené většinou sympatizujících se velmi blíží pozdější realitě organizací fronty – jak zní termín vyjadřující opravdu velmi případně jejich konečnou funkci a udávající vztah mezi členy a sympatizujícími uvnitř hnutí samého. Organizace fronty sympatizujících jsou totiž pro fungování hnutí neméně podstatné než jeho skutečné členstvo.

Organizace fronty obklopují členstvo hnutí ochrannou zdí, která je odděluje od vnějšího, normálního světa; zároveň tvoří most zpět k normálnímu stavu, bez něhož by členové v období před uchvacím moci pociťovali příliš ostře rozdíly mezi svými přesvědčeními a přesvědčeními normálních lidí, mezi vyľhanou fiktivností svého vlastního světa a reálností světa normálního. Vtip tohoto zařízení v průběhu boje hnutí o moc spočívá v tom, že organizace fronty členy nejenom izolují, ale také jim poskytují vnější zdání normalnosti poměrů, bránící vlivu skutečné reality účinněji než pouhá indoktrinace. Právě rozdíl mezi jeho vlastními postoji a postoji sympatizujícího ujišťuje nacistu nebo bolševika v jeho víře ve smyšlený výklad světa, neboť sympatizující má konec konců stejná přesvědčení, i když v „normálnější“, tj. méně fanatické, spletitější podobě; členovi strany se tak zdá, že každý, koho hnutí výslovně nevyčlenilo jako nepřítele (Žid, kapitalista atd.), je na jeho straně, že svět je plný tajných spojenců, kteří jen zatím nesebrali nezbytnou sílu mysli a charakteru, aby ze svých vlastních přesvědčení vyvodili logické závěry.⁶⁷

⁶⁵ A. Hitler, cit. d., kniha II, kap. XI.

⁶⁶ Tamt. Tento princip byl striktně prosazován, jakmile se nacisté chopili moci. Ze 7 miliónů členů Hitlerovy mládeže bylo pouze 50 000 přijato v roce 1937 za členy strany. Viz předmluvu H. L. Childa k *The Nazi Primer*. – Srovnej také G. Neesse, *Die verfassungsrechtliche Gestaltung der Ein-Partei*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1938, sv. 98, str. 678: „Dokonce ani jediná strana nikdy nesmí dorůst do bodu, kdy by zahrmla celou populaci. Je „totalitní“ pro svůj vliv na národ.“

⁶⁷ Viz Hitlerovo rozlišování mezi „zásadními lidmi“, kteří jediná jsou připraveni stát se členy strany, a statisíci sympatizujících, kteří jsou příliš zbabělí, aby podstoupili nutnou obět (tamt.).

Širší okolní svět na druhé straně obvykle pochyťí první zběžnou představu o totalitním hnutí prostřednictvím organizací jeho fronty. Sympatizující, v netotalitní společnosti podle všeho zdání ještě neškodní spoluobčané, mohou být sotva označeni za fanatiky zaměřené jen na jediný cíl; jejich prostřednictvím dělají hnutí své fantastické lži obecně přijatelnějšími, mohou šířit svou propagandu v mírnějších, společensky únosnějších podobách, dokud celá atmosféra není otrávena totalitárními prvky, které přitom lze jako takové těžko rozpoznat, neboť se jeví spíše jako normální politické reakce či názory. Organizace sympatizujících obklopují totalitní hnutí mlhou normalnosti a počestnosti, která klame členstvo, co se týče skutečné povahy vnějšího světa, právě tak jako vnější svět, co se týče charakteru hnutí. Organizace fronty působí oběma směry: jako fasáda totalitního hnutí pro netotalitní svět, a jako fasáda tohoto světa pro vnitřní hierarchii hnutí.

Ještě nápadnější než sám tento vztah je to, že se na různých úrovních opakuje i v hnutí samém. Stejně jako jsou členové strany spjati se sympatizujícími i odloučení od nich, jsou elitní útvary hnutí spjaty s obyčejnými členy i od nich odloučeny. Pakliže sympatizující, jak se zdá, je ještě normálním obyvatelem vnějšího světa, zvolil si jenom totalitární vyznání tak, jako si člověk může zvolit program některé běžné strany, řadový člen nacistického nebo bolševického hnutí ještě v mnoha ohledech patří k okolnímu světu: jeho profesní a sociální vztahy ještě nejsou plně určovány jeho členstvím ve straně, třebaže – na rozdíl od pouhého sympatizujícího – si jistě uvědomuje, že v případě konfliktu mezi jeho oddaností straně a jeho soukromým životem se od něho očekává, že rozhodující bude to první. Naproti tomu člen militantní skupiny se s hnutím plně identifikuje; nezávisle na něm nemá žádnou profesi ani soukromý život. Právě tak jako sympatizující tvoří ochrannou stěnu kolem členů hnutí a představují pro ně vnější svět, obklopuje zase běžné členstvo bojové skupiny a představuje normální vnější svět pro ně.

Určitou výhodou této struktury je, že tlumí dopady jednoho ze základních dogmat totalitarismu – totiž že svět je rozdělen do dvou gigantických nepřátelských táborů, a že hnutí jako jeden z nich může a musí potříst celý svět – požadavek, který připravuje cestu pro nerozlišující agresivitu totalitního režimu u moci. Pečlivě odstupňovanou hierarchií militantnosti, v níž každý stupeň je věrným

obrazem vyšší úrovně světa netotalitního, neboť je méně bojovný a jeho členové jsou méně totalitně organizovaní, je údernost děsivá a zruďné totalitární dichotomie narušena a nikdy se plně nerealizuje; tento typ organizace zabraňuje jakékoli přímé konfrontaci svých členů s vnějším světem, a jeho hostilita tak pro ně zůstává pouhým ideologickým postulátem. Jsou natolik dobře chráněni před realitou netotalitního světa, že trvale podceňují strašlivá rizika totalitní politiky.

Není pochyby o tom, že totalitní hnutí napadají status quo radikálněji než jakékoli dřívější revoluční strany. Mohou si dovolit takovýto radikalismus, zdánlivě tak neslučitelný s masovými organizacemi, protože za běžný, nepolitický život, který se totalita ve skutečnosti snaží odstranit, poskytuje jakousi dočasnou náhradu jejich organizace. Zatímco „profesionální revolucionář“ se od světa nepolitických společenských vztahů buď musel izolovat, nebo je musel přijmout takové, jaké jsou, v hnutí celý tento svět existuje v podobě méně militantních skupin; uvnitř tohoto hierarchicky uspořádaného světa nemohou být bojovníci za dobytí světa a světovou revoluci nikdy vystaveni otřesu, který jinak nevyhnutelně vyvolává rozpor mezi „revoluční“ vírou a „normálním“ světem. Příčinou toho, že ve svém předmocenském, revolučním období přitahují hnutí tolik obyčejných šosáků, je to, že jejich členové se oddávají iluzi života v normálních poměrech; členové strany jsou obklopeni normálním světem sympatizujících a elitní útvary normálním světem běžných členů.

Další výhodou totalitárního modelu je to, že se může pořád neomezeně pozměňovat a udržuje organizaci v pohyblivém stavu, což mu umožňuje neustále do ní začleňovat nové vrstvy a vymezovat v militantní hierarchii nové stupně. Přehledem vzniku nových útvarů v nacistickém hnutí lze vyličit celé dějiny nacistické strany. Prvním nacistickým útvarem, který měl být militantnější než sama strana, byly oddíly SA, úderné oddíly (založené roku 1922);⁶⁸ jako elitní útvar SA byly v roce 1926 založeny SS; po třech letech byly SS odděleny od SA a jejich velením byl pověřen Himmler; Himmlerovi stačilo jen několik dalších let k zopakování téže hry uvnitř SS. Pak už vznikaly ráz na ráz, a nové vždy militantnější než

⁶⁸ Viz A. Hitler: kapitola o SA, cit. d., kniha II, kap. IX, druhá část.

předchozí, nejdříve úderné jednotky,⁶⁹ pak jednotky smrtihlavů („jednotky dozorců pro koncentrační tábory“), obojí později sloučené ve formaci tzv. zbraní SS (*Waffen SS*), a posléze bezpečnostní služba („ideologická výzvědná služba strany“ a její výkonná paže pro „negativní populační politiku“) a Úřad pro otázky rasy a osídlení (*Rasse – und Siedlungswesen*), pověřené úkoly „pozitivního druhu“; všechny tyto složky se vyvinuly ze všeobecných jednotek SS, jejichž členové, až na vyšší Vůdcův sbor, zůstávali ve svých civilních zaměstnáních. Vůči všem těmto novým formacím byl nyní příslušník všeobecných jednotek SS ve stejném poměru jako příslušník SA vůči příslušníkovi SS, nebo jako člen strany vůči příslušníkovi SA, nebo jako příslušník některé organizace fronty vůči členovi strany.⁷⁰ Ovšem všeobecné jednotky SS byly pověřeny

⁶⁹ Při překládání *Verfügungstruppe*, názvu pro speciální jednotky SS, které původně měly být jako úderné jednotky speciálně k dispozici Hitlerovi, se řídím O. C. Gilesem, *The Gestapo*, in: *Oxford Pamphlets on World Affairs*, č. 36, 1940.

⁷⁰ Nejdůležitějším pramenem k organizaci a dějinám SS je Himmlerova práce *Wesen und Aufgabe der SS und der Polizei*, in: *Sammelhefte ausgewählter Vorträge und Reden*, 1939. Během války, když řady *Waffen SS* vzhledem ke ztrátám na frontě bylo nutno doplňovat odvody, pozbyly *Waffen SS* svůj charakter elity uvnitř SS do té míry, že skutečné elitní jádro hnutí nyní zase znovu představovaly všeobecné jednotky SS, tj. vyšší Vůdcův sbor.

Velmi objevný dokumentační materiál k tomuto poslednímu období SS je uložen v archivu Hoover Library, Himmlerův soubor, sv. 278. Ukazuje, že SS prováděly nábor mezi cizími dělníky i domácím obyvatelstvem záměrným napodobováním metod a zásad francouzské cizinecké legie. Odvody mezi Němci se zakládaly na Hitlerově (nikdy nepublikovaném) příkazu z prosince 1942, podle něhož „ročník 1926 [měl] být povolán do *Waffen SS*“ (Himmler v dopise Bormannovi). Povolávání a odvody se navenek prováděly na základě dobrovolnosti. Co to představovalo doopravdy, lze vidět z četných zpráv vůdců SS pověřených tímto úkolem. Jedna zpráva z 21. července 1943 popisuje, jak policie obkládala halu, v níž se měl provádět dobrovolný nábor francouzských dělníků, jak Francouzi nejprve zazpívali *Marseillaisu* a pak se pokusili vyskákat z oken.

Pokusy mezi německou mládeží nebyly o mnoho povzbudivější. Ač byli vystaveni mimořádnému nátlaku a přesvědčování, že „se jistě nebudou chtít připojit k těm špinavým anonymním hordám“ armády, k službě se přihlásilo pouze 18 z 220 členů Hitlerjugend (podle hlášení předkládaného 30. dubna 1943 Häusslerem, náčelníkem povolávacího centra *Waffen SS* pro jihozápad); všichni ostatní dali přednost službě ve wehrmachtu. Je možné, že v jejich rozhodování hrály roli větší ztráty SS ve srovnání s wehrmachtem. Viz K. O. Paetel, *Die SS*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, leden 1954. Ale že pouze tento faktor nemohl být určující, ukazují tyto údaje: již v lednu 1940 nařídil Hitler povolávání příslušníků SA do SS, a přehled jeho výsledků v Königsbergu

nejen „ochranou všech ztělesnění nacionálně socialistické ideje“, ale také „ochranou členů všech speciálních kádrů před odtržením od samotného hnutí“.⁷¹

Takováto proměnlivá hierarchie, s neustálým přidáváním nových vrstev a přesuny pravomocí, je dobře známá z tajných kontrolních orgánů, tajné policie či špiónážních služeb, kde je zapotřebí stále nových kontrolních instancí ke kontrolování kontrolujících. V období před uchvácením moci nemají ještě hnutí možnost totalitního všeobecného sledování; proměnlivá hierarchie podobná jako u tajných služeb však umožňuje i bez reálné moci degradovat jakýkoli hodnotní stupeň nebo skupinu, pokud váhá nebo jeví známky ústupu od radikalismu, pouhým začleněním nové, radikálnější vrstvy, a tím automaticky odsunout vrstvy předchozí dále od centra a blíže postavení organizace fronty. Nacistické elitní útvary byly tedy v první řadě vnitrostranickými organizacemi: SA se pozvedly do postavení jakési superstrany, když se zdálo, že strana ztrácí na radikálnosti, a z obdobných důvodů byly pak zase vytlačeny SS.

Vojenská hodnota totalitních elitních útvarů, zvláště SA a SS, bývá často přeceňována, zatímco jejich čistě vnitrostranický význam byl dosud jaksi opomíjen.⁷² Žádná z paramilitaristických fašistických organizací nebyla založena pro specifické obranné či útočné účely, třebaže obrana vůdců nebo řadových členů strany byla obyčejně uváděna jako záminka.⁷³ Nacistické a fašistické elitní skupiny měly paramilitaristickou podobu následkem toho, že byly založeny jako „nástroje ideologického boje hnutí“⁷⁴ proti pacifismu, po první světové válce velmi rošířenému po celé Evropě. Sestavit jako „výraz útočného postoje“⁷⁵ takovou fingovanou armá-

vypadal podle jedné dochované zprávy takto: 1807 příslušníků SA bylo povoláno „do policejní služby“; 1094 z nich se nedostavilo; 631 jich bylo shledáno neschopnými; 82 byli uznáni schopnými pro službu v SS.

⁷¹ W. Best, cit. d., 1941, str. 99.

⁷² To nicméně nebyla chyba Hitlerova, ten naopak vždy tvrdil, že už samo jméno SA (*Sturmabteilung*) naznačuje, že jde pouze o „část hnutí“, právě tak jako u jiných stranických útvarů, jako je sektor propagandy, noviny, vědecké ústavy atd. Také se snažil rozptýlit iluze o možné vojenské hodnotě paramilitaristického útvaru a požadoval, aby výcvik byl prováděn podle potřeb strany, a ne podle armádních principů (tamt.).

⁷³ Oficiálním důvodem pro založení SA byla ochrana nacistických shromáždění, zatímco původním úkolem SS byla ochrana nacistických vůdců.

⁷⁴ A. Hitler, cit. d.

⁷⁵ E. Bayer, *Die SA*, Berlin 1938. Překlad citován z *Nazi Conspiracy*, IV.

du, aby se co nejvěrněji blížila pseudoarmádě dle pacifistických představ (neschopni porozumět přirozenému místu jakékoli armády v politickém organismu, odsoudili pacifisté všechny vojenské instituce jako bandy úmyslných vrahů), bylo pro totalitní cíle mnohem důležitější než mít oddíl dobře vycvičených vojáků. SA a SS nepochybně byly vzorovými organizacemi, pokud jde o násilnou zvlášť a vraždy; sotva ale měly tak dobrý výcvik jako černě uniformovaná říšská armáda, a nebyly vybaveny pro boj s regulárními vojsky. Militaristická propaganda byla v poválečném Německu populárnější než vojenský výcvik a uniformy nijak nezvyšovaly vojenskou hodnotu paramilitaristických oddílů, přestože byly užitečné jako jasné indikátory tendencí k odstranění civilních norem a morálky; nějak tyto uniformy značně ulevovaly svědomí vrahů a také ještě zvyšovaly jejich receptivitu pro nezpochybňující poslušnost a nezpochybňovanou autoritu. Přes tuto vnější militaristickou parádu byla jako první likvidována vnitrostranická frakce nacistů, která byla v první řadě nacionalistická a militaristická, a proto pohlížela na paramilitaristické oddíly ne jako na pouhé stranické útvary, nýbrž jako na ilegální rozšíření říšské armády. Röhm, vůdce úderných oddílů SA, po uchvácení moci nacisty skutečně snil a vyjednával o začlenění své SA do říšské armády. Hitler ho dal zlikvidovat pro jeho snahu přeměnit nový nacistický režim ve vojenskou diktaturu.⁷⁶ Že po takovémto vývoji nacistické

⁷⁶ Röhmova autobiografie jasně ukazuje, jak málo se jeho politické přesvědčení shodovalo s nacistickým. Vždy si přál *Soldatenstaat* [vojenský stát] a vždy trval na zásadě *Primat des Soldaten vor dem Politiker* [přednost vojáka před politikem] (cit., d., str. 349). O jeho netotalitním postoji, nebo spíše o jeho neschopnosti dokonce i jen pochopit totalitarismus a jeho „totální“ požadavky, speciálně vypovídá tato pasáž: „Nevím, proč by měly být neslučitelné tyto tři věci: má loajalita k dědičnému princovi rodu Wittelsbachů a dědici bavorské koruny; můj obdiv k náčelníkovi hlavního štábu ve světové válce [tj. Ludendorffovi], který dnes ztělesňuje svědomí německého lidu; a mé kamarádství s heroldem a nositelem politického boje, Adolfem Hitlerem“ (str. 348). Co Röhma nakonec stálo hlavu, bylo to, že po uchvácení moci choval vidinu fašistické diktatury podle vzoru italského režimu, v níž nacistická strana „přerve stranické řetězy“ a „sama se stane státem“, což bylo přesně to, čemu se Hitler chtěl za každou cenu vyhnout. Viz Ernst Röhm, *Warum SA?*, proslov před diplomatickým sborem v prosinci 1933, Berlín, nedatováno. Uvnitř nacistické strany se zjevně nikdy zcela nezapomnělo na možnost spiknutí SA s říšskou armádou proti vládě SS a policie. Hans Frank, generální guvernér v Polsku, byl v roce 1942, osm let po zavraždění Röhma a generála Schleichera, podezříván, že chce „po válce... začít

hnutí netouží, dal Hitler jasně najevo o několik let dříve, když Röhma – skutečného vojáka, který by byl pro svou zkušenost válečnou i organizační z černě uniformované říšské armády jistě nepostradatelný v případě seriózního vojenského výcvikového programu – zbavil jeho postavení velitele SA a k reorganizaci SS vybral Himmlera, muže bez nejmenší znalosti vojenských záležitostí.

Kromě důležitosti elitních útvarů pro organizační strukturu hnutí jako útvarů, které se střídaly v plnění role ohnisek jeho militantnosti, je třeba chápat jejich paramilitaristický charakter i ve spojitosti s jinými stranickými organizacemi profesními, například organizacemi učitelů, právníků, lékařů, studentů, univerzitních profesorů, techniků a dělníků. Ty všechny byly v první řadě „paraprofesní“ stranickou duplikací existujících profesních společností netotalitních, obdobně jako jí v oblasti vojenské byly paramilitaristické útočné oddíly strany. Bylo příznačné, že čím zřetelněji se evropské komunistické strany stávaly pobočkami bolševického hnutí řízeného Moskvou, tím víc i ony usilovaly o oslabení konkurenčního vlivu čistě profesních skupin jejich organizačním začleněním do své fronty. Rozdíl mezi nacisty a bolševiky v tomto ohledu byl jenom v tom, že nacisté měli výrazný sklon považovat tyto paraprofesní útvary za součást stranické elity, zatímco komunisté dávali přednost tomu, rekrutovat z nich členstvo pro organizace fronty. To, co je na tom pro hnutí skutečně důležité, je, aby – dokonce už před uchvácením moci – působila dojmem, že v jejich řadách jsou všechny společenské živly. (Konečným cílem nacistické propagandy bylo organizovat celý německý národ jako sympatizující.⁷⁷) Nacisté šli v této hře o krok dál a – zcela podle vzoru řádné státní správy – založili řadu svých pseudoministerstev, například ministerstvo zahraničních věcí, školství, kultury, sportu atd. Žádná z těchto institucí neměla o nic větší profesionální hodnotu než ona napodobenina armády představovaná údernými oddí-

rozhodný boj za spravedlnost [proti SS] za pomoci ozbrojených sil a SA“ (*Nazi Conspiracy*, VI, str. 747).

⁷⁷ A. Hitler, cit. d., kniha II, kap. XI, prohlašuje, že propaganda se snaží vnutit doktrínu všemu lidu, zatímco organizace zahrnuje jen poměrně malou část jeho bojovnějších příslušníků. Srv. též G. Neesse, cit. d.

ly, alespoň společně vytvářely dokonalý svět fingovaných jevů, v němž každá skutečnost netotalitního světa byla otrocky okopírována do podoby humbuku.

Tato technika duplikace, přímo pro samotný vládní převrat jistě nepoužitelná, se ukázala vysoce plodná v podkopávání existujících institucí a „rozkládání statu quo“, ⁷⁸ jemuž totalitní organizace vždy dávají přednost před otevřenými projevy síly. Je-li úkolem hnutí „prorůst do všech pozic jako polyp“, ⁷⁹ pak také musí být pro jakékoli určité společenské a politické postavení vybaveno. V souladu se svým vznášením nároku na totální ovládnutí pocíťují hnutí každou jednotlivou organizovanou skupinu v netotalitní společnosti jako specificky se prezentující výzvu ke zničení; každá z nich potřebuje takřka jakýs specifický nástroj zkázy. Praktická hodnota pseudoorganizací se ukázala, když se nacisté dostali k moci a byli vybaveni k okamžitému zničení existujících organizací učitelů jinou organizací učitelů, existujících spolků právníků spolkem právníků sponzorovaným nacisty atd. Byli s to změnit přes noc celou strukturu německé společnosti – a ne pouze politický život – právě proto, že měli přichystaný její přesný protějšek ve svých řadách. V tomto ohledu úkol paramilitaristických útvarů skončil, když se regulérní vojenskou hierarchii koncem války podařilo podřídit autoritě generálů SS. Technika takovéto „koordinace“ byla stejně důmyslná a neodolatelná, jako byl rychlý a zásadní úpadek profesních standardů, třebaže na technicky vysoce náročném a specializovaném poli válčení bylo tyto výsledky bezprostředně cítit více než kde jinde.

Jestliže důležitost paramilitaristických útvarů pro totalitní hnutí nelze hledat v jejich pochybné hodnotě vojenské, nespočívá plně ani ve falzifikující imitaci regulérní armády. Jako útvary elitní jsou od vnějšího světa odloučeny ostřeji než kterákoli jiná skupina. Nacisté si uvědomili velmi záhy těsnou souvislost mezi totální militantností a totálním odloučením od normálnosti; úderné oddíly nikdy nebyly určeny pro službu v domovských obcích a aktivně sloužící příslušníci SA v období před uchvácením moci a SS za nacistického režimu byli natolik v pohybu a tak často byli překládáni, že v nějaké jiné části obyčejného světa neměli možnost si

⁷⁸ A. Hitler, cit. d.

⁷⁹ E. Hadamovsky, cit. d., str. 28.

zvyknout a zakořenit.⁸⁰ Byli organizováni po vzoru zločineckých gangů a používáni k organizovanému vraždění.⁸¹ Tyto vraždy byly veřejně stavěny na odiv a oficiálně přiznávány vyšší nacistickou hierarchií, takže otevřená spolupřislušenství členům takřka znemožňovala hnutí opustit i za netotalitní vlády, a to i kdyby nebyli ohroženi – což ve skutečnosti byli – ze strany bývalých kamarádů. V tomto ohledu je fungování elitních útvarů pravým opakem fungování organizací fronty: zatímco ty propůjčují hnutí zdání bezúhonnosti a navozují důvěru k němu, elitní útvary dalším a dalším vytvářením spolupřislušenství upozorňují každého člena strany na to, že nadobro opustil normální svět, kde vražda stojí mimo zákon, a že bude činem zodpovědným za všechny zločiny, jichž se elita dopouští.⁸² Toho je dosaženo dokonce již v období před uchopením moci, jelikož vedení se k zodpovědnosti za všechny zločiny systematicky přihlašuje a nikoho nenechává na pochybách o tom, že jsou páčeny pro konečné dobro hnutí.

Umělé vytváření podmínek občanské války jako vyděračský nátlak užitý nacisty na cestě k moci znamená víc než jen onu okamžitě patrnou výhodu z vyvolávání nepokojů. Pro hnutí je organizované násilí nejučinnějším z mnoha obranných valů obklopujících jeho fiktivní svět, neboť „skutečnost“ tohoto světa je prokázána tím

⁸⁰ Jednotky tzv. smrtihlavů SS byly rozmisťovány podle těchto pravidel: 1. Žádná brigáda se nepovolává k službě v rodném kraji. 2. Po třech týdnech služby je třeba každou jednotku vystřídat. 3. Příslušníci nemají být posíláni do ulic sami či vůbec jakkoli na veřejnosti vystavovat znamení lebků. Viz *Secret Speech by Himmler to the German Army General Staff 1938* (projev byl nicméně pronesen v r. 1937, viz *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616, kde jsou uveřejněny pouze výňatky). Vydalo American Committee for Anti-Nazi Literature.

⁸¹ H. Himmler, *Die Schutzstaffel als antibolschewistische Kampforganisation: Aus dem Schwarzen Korps*, č. 3, 1936, řekl veřejně: „Vím, že jsou v Německu lidé, kterým se udělá zle, když vidí tento černý kabát. Chápeme to a neočekáváme, že nás bude mnoho lidí milovat.“

⁸² Ve svých projevech k SS Himmler vždy zdůrazňoval spáchané zločiny a podtrhoval jejich závažnost. O likvidaci Židů například říkal: „Také s vámi chci zcela otevřeně mluvit o velmi vážné věci. Mezi sebou bychom se o tom měli zmiňovat zcela otevřeně, nebudeme však o tom hovořit veřejně.“ O likvidaci polské inteligence: „...měli byste tohle slyšet, ale také to ihned zapomenout...“ (*Nazi Conspiracy*, IV, str. 558 a 553).

J. Goebbels, cit. d., str. 266, poznamenává podobným tónem: „Zejména co se židovské otázky týče, zaujali jsme postavení, z něhož není úniku... Zkušenost učí, že hnutí a lidé, kteří za sebou spálili mosty, bojují s mnohem větší rozhodností než ti, kteří mají stále ještě možnost ustoupit.“

momentem, kdy člen se víc bojí hnutí opustit, než se bojí následků své spoluviny na ilegálních akcích, a kdy se cítí bezpečnější jako člen hnutí než jako příslušník opozice. Tento pocit bezpečí, pramenící z organizovaného násilí, jímž elitní útvary chrání členy strany před vnějším světem, je pro integritu fiktivního světa organizace stejně důležitý jako strach z jejího teroru.

V centru hnutí, jako zdroj jeho hybného momentu a síly, stojí vůdce. Od útvaru elity jej odděluje vnitřní kruh zasvěcenců, kteří kolem něho prostírají auru jakéhosi neproniknutelného tajemství, jaké odpovídá jeho „nepostižitelné převaze“.⁸³ Jeho postavení uvnitř tohoto důvěrného kruhu závisí na jeho schopnosti spřádat intriky mezi jeho členy a na jeho dovednosti v ustavičném obměňování jeho personálního obsazení. Za svůj vzestup k vůdcovství vděčí spíše vrcholné schopnosti zvládat vnitrostranické boje o moc než demagogickým či byrokraticko-organizačním kvalitám. Od dřívějších typů diktátorů se odlišuje v tom, že skoro nikdy nevítězí prostým násilím. Hitler k zajištění své pozice vůdce nacistického hnutí nepotřeboval ani SA, ani SS; Röhm, hlava SA a člověk, který mohl počítat s jejich loajalitou vůči své osobě, byl naopak jedním z Hitlerových vnitrostranických nepřátel. A Stalin zvítězil nad Trockým, ačkoli ten byl nejen mnohem oblíbenější a vlivnější mezi masami, ale jako hlava Rudé armády měl v rukou i největší mocenský potenciál v sovětském Rusku té doby.⁸⁴ Nadto byl největším organizačním talentem, nejschopnějším byrokratem Ruské revoluce Trockij, a nikoli Stalin.⁸⁵ Na druhé straně jak Hitler, tak Stalin

⁸³ B. Souvarine, cit. d., str. 648. To, jak totalitní hnutí držela osobní život svých vůdců (Hitlera a Stalina) v naprosté tajnosti, kontrastuje s tím, jakou veřejnou hodnotu všechny demokracie shledávají v neustálém předvádění soukromého života prezidentů, králů, ministerských předsedů atd. na veřejnosti. Totalitní metody nepřipouštějí identifikaci založenou na přesvědčení: I ten nejvyšší z nás je pouze člověk.

B. Souvarine, cit. d., str. XIII, cituje nejčastěji užívaná opisná označení pro Stalina: „Stalin, tajemný kremelský hostitel“; „Stalin, neproniknutelná osobnost“; „Stalin, komunistická sfinga“; „Stalin záhada“, „nevysvětlitelné tajemství“ atd.

⁸⁴ „Kdyby se byl [Trockij] rozhodl provést vojenský *coup d'état*, byl by možná triumvirát porazil. On však složil funkci bez nejmenšího pokusu shromáždit kolem sebe na svou ochranu armádu, kterou vytvořil a vedl po sedm let.“ I. Deutscher, cit. d., str. 297.

⁸⁵ Komisarát pro válku pod vedením Trockého „byl vzornou institucí“ a ve všech případech nepořádku v jiných resortech byl nápravou vždy pověřen Troc-

byli oba mistry detailu a v raných dobách své kariéry se oba věnovali takřka výhradně otázkám kádrovým, takže po několika letech sotva byl někdo významný, kdo jim nevděčil za své postavení.⁸⁶

Takové osobní schopnosti, jakkoli bezpodmínečně nutné pro první etapy takovéto kariéry a zdaleka ne bezvýznamné později, nejsou už nicméně rozhodující, jakmile bylo totalitní hnutí vybudováno, ustanovilo princip, že „vůle vůdce je zákonem strany“, a celá hierarchie má za sebou účinný výcvik k jedinému cíli – bleskově sdělit vůdcovu vůli všem vrstvám. Jakmile je dosaženo tohoto stavu, je vůdce nenahraditelný, neboť celá složitá struktura hnutí by bez jeho povelů ztratila *raison d'être*. Přes věčné intriky ve vnitřní klice a nekonečné střídání a přesuny personálu, přes jeho děsivě narůstající nenávisť, hořkost a osobní zášť, zůstává tak nyní vůdcovo postavení mimo nebezpečí chaotických palácových revolucí, ne pro jeho mimořádné schopnosti, o těch si lidé z jeho nejbližšího okolí často nedělají velké iluze, nýbrž pro upřímné a rozumné přesvědčení těchto lidí, že bez něho by vše bylo okamžitě ztraceno.

Nejvyšším úkolem vůdce je ztělesňovat onu dvojí funkci př značnou pro každou z vrstev hnutí – působit jako magická ochrana hnutí proti vnějšímu světu; a být přitom zároveň přímým mostem, který s ním hnutí spojuje. Vůdce představuje hnutí způsobem zcela odlišným od všech obyčejných stranických vůdců; přejímá osobně zodpovědnost za každé jednání, ať dobrý, nebo špatný čin, jehož se dopustil kterýkoli člen nebo funkcionář ve své úřední funkci. Tato totální zodpovědnost je nejdůležitějším organizačním aspektem tzv. vůdcovského principu, podle něhož každý funkcionář je vůdcem nejenom jmenován, ale je jeho chodícím vtělením, a o každém rozkazu se předpokládá, že vyvěrá z tohoto vždy přítomného pramene. Tato úplná identifikace vůdce s každým jmenovaným nižším vůdcem a tento monopol zodpovědnosti za všechno, co je konáno, jsou také nejnápadnějšími znaky rozhodného rozdílu mezi totalitním vůdcem a obyčejným diktátorem nebo despotou. Tyran se ni-

kij. B. Souvarine, cit. d., str. 288.

⁸⁶ Okolnosti kolem Stalinovy smrti, jak se zdá, nesvědčí pro spolehlivost těchto metod. Je zde totiž možnost, že Stalin, který před svou smrtí bezpochyby plánoval ještě jednu generální čistku, byl zabit někým ze svého okolí, neboť nikdo se už necítil jistý; nicméně i když tomu mnoho okolností nasvědčuje, nelze to dokázat.

kdy neidentifikoval se svými podřízenými, tím méně s každým z jejich skutků;⁸⁷ využíval jich třeba jako obětních beránků a ochotně je nechával kritizovat, aby tak chránil sebe před hněvem lidu, vždy si však udržoval naprostý odstup od všech svých podřízených a všech svých poddaných. Naproti tomu vůdce nemůže trpět kritiku svých podřízených, neboť ti vždy jednají jeho jménem; chce-li napravit své vlastní omyly, musí likvidovat ty, kteří je vykonávali; chce-li svést své omyly na jiné, musí je zabít.⁸⁸ Neboť v tomto organizačním rámci může být chyba pouze podvodem: ztělesnění vůdce podvodníkem.

Nejvlastnější praktický důsledek této naproste odpovědnosti za vše, co hnutí učinilo, a naproste identifikace s každým funkcionářem je, že nikdo se vůbec nedostane do situace, v níž by měl být zodpovědný za vlastní jednání či schopný objasnit důvody pro ně. Jelikož pouze vůdce má monopolní právo a možnost objasňovat, jeví se vnějšímu světu jako jediná osoba, která ví, co činí, tj. jediný reprezentant hnutí, s nímž je ještě možno mluvit netotalitní řečí a který na výtky nebo oponování nemůže říci: Mne se neptejte, zeptejte se vůdce. Jelikož je v centru hnutí, může vůdce jednat, jako by byl nad ním. Je tedy naprosto pochopitelné (a naprosto marné), že čas od času lidé zvenku skládají naděje v osobní rozhovor s vůdcem samým, mají-li co dělat s totalitními hnutími nebo totalitními vládami. Skutečné tajemství totalitního vůdce spočívá v takové organizaci, která mu umožňuje přijmout totální zodpovědnost za všechny zločiny páchané elitními útvary hnutí *a zároveň* vznášet nárok na čestnou, nevinnou bezúhonnost nejnaivnějšího stoupence z řad sympatizujících.⁸⁹

⁸⁷ Hitler například osobně kabeloval vrahům z SA svou zodpovědnost za vraždu Potempovu v roce 1932, ačkoli podle všeho s tím neměl ani v nejmenším co dělat. Oč v tom skutečně šlo, bylo upevnit princip identifikace, čili, v řeči nacistů, „vzájemnou loajalitu Vůdce a lidu“, na níž „Říše spočívá“ (H. Frank, cit. d.).

⁸⁸ „Jednou z vlastností pro Stalina příznačných... je, že zásadně hází vlastní špatnosti a zločiny a právě tak i politické omyly... na hlavu těch, které se chystá diskreditovat a zničit“ (B. Souvarine, cit. d., str. 655). Je zřejmé, že totalitní vůdce si může volně zvolit, kdo má jeho vlastní omyly ztělesňovat, jelikož všechny skutky vykonané nižšími vůdci měly být správně inspirovány jím, takže roli podvodníka lze vnutit komukoli.

⁸⁹ Nesčetnými dokumenty je už nyní prokázáno, že to byl Hitler sám – a nikoli Himmler, nebo Bormann, nebo Goebbels – kdo vždy spustil skutečně „radikální“ opatření; že ta byla vždy radikálnější než návrhy jeho bezprostřed-

Totalitní hnutí byla označena jako „tajné společnosti založené v plném denním světle“.⁹⁰ A alespoň při skrovnosti toho, co víme o sociologické struktuře a novější historii tajných společností, struktura hnutí – při srovnávání se stranami a frakcemi zcela ojedinělá – opravdu člověku ze všeho nejvíc připomíná určité význačné rysy tajných společností.⁹¹ Tajné společnosti rovněž vytvářejí hic-

niho okolí; že i Himmler byl zděšený, když mu bylo svěřeno „konečné řešení“ židovské otázky. A pohádce, že Stalin byl umírněnější než levičácké frakce bolševické strany, už také nikdo nevěří. Tím důležitější je mít vždy na paměti, že totalitní vůdci se pravidelně snaží jevit se vnějšímu světu umírněnější a že jejich skutečná role – totiž pohánět hnutí vpřed za každou cenu, a naopak zvyšovat rychlost – zůstává pečlivě skryta. Viz např. memorandum admirála Ericha Raedera „Můj vztah k Adolfu Hitlerovi a ke straně“ (in: *Nazi Conspiracy*, VIII, str. 707 nn.): „Kdykoli se objevily nějaké informace či pověsti o radikálních opatřeních strany a gestapa, mohl člověk podle Vůdcova chování dojít k závěru, že taková opatření nenařídil Vůdce sám... V průběhu dalších let jsem postupně došel k závěru, že Vůdce sám vždy inklinoval k radikálnějšímu řešení, aniž by to přiznával navenek.“

Stalin ve vnitrostranickém boji, který předcházela jeho vzestupu k absolutní moci, vždy pečlivě zaujímal postoj „muže zlaté střední cesty“ (viz I. Deutscher, cit. d., str. 295 nn.); i když rozhodně nebyl žádný „muž kompromisu“, nikdy tuto roli zcela neopustil. Když mu např. v roce 1936 nějaký cizí novinář kladl otázky k cíli hnutí a zeptal se na světovou revoluci, odpověděl: „Nikdy jsme neměli takové plány a záměry... To je výsledek určitého nedorozumění... komického, nebo spíš tragikomického“ (I. Deutscher, cit. d., str. 422).

⁹⁰ Viz A. Koyré, *The Political Function of the Modern Lie*, in: *Contemporary Jewish Record*, červen, 1945. A. Hitler, cit. d., kniha II, kap. IX, široce diskutuje pro a proti tajným společnostem jako modelu pro totalitní hnutí. Jeho úvahy opravdu vedly ke Koyrého závěru, tj. k převzetí principů tajných společností bez jejich tajnůstkářství a k jejich zavedení „v plném denním světle“. V období před uchvácením moci nebylo takřka nic, co by nacisté důsledně uchovávali v tajnosti. Teprve za války, když se nacistický režim plně totalitarizoval a vedení strany shledalo, že je ze všech stran obklopeno vojenskou hierarchií, na níž bylo závislé kvůli vedení války, byly elitní útvary instruovány jasně a jednoznačně, aby uchovávaly v naprosté tajnosti vše, co souvisí s „konečným řešením“ – tj. deportacemi a masovým vyhlazováním. To byla také doba, kdy se Hitler začal chovat jako vůdce bandy spiklenců, i když je jistě pravda, že tento fakt osobně výslovně řekl a šířil na veřejnosti. V průběhu diskuse s generálním štábem v květnu 1939 formuloval Hitler tato pravidla, která znějí jako okopírovaná ze slabikáře pro tajné společnosti: „1. Nikdo, kdo to nepotřebuje, nesmí být informován. 2. Nikdo nesmí vědět víc, než kolik potřebuje. 3. Nikdo se nesmí nic dozvědět dříve, než to potřebuje.“ Citováno z H. Hollmack, *Was wirklich geschah*, 1949, str. 378.

⁹¹ Následující analýza se přesně drží práce G. Simmela, *Sociology of Secrecy and of Secret Societies*, in: *The American Journal of Sociology*, sv. XI, č. 4, leden 1906, tvořící kapitulu V jeho *Soziologie*, Leipzig 1908; výběr z ní přeložil

rarchie podle stupňů „zasvěcení“, řídí život svých členů podle předpokladů tajné a vybájené doktríny, v jejímž světle vše jako by bylo něčím jiným, než je, volí strategii soustavného lhaní k oklamání nezasvěcených vnějších mas a vyžadují slepou poslušnost bez tázání od svých členů, spojovaných oddanou loajalitou k často neznámému a vždy tajemnému vůdci, jenž sám je obklopen, či podle předpokladů má být obklopen malou skupinou zasvěcenců, obklopených zase polozasvěcenci jakožto „nárazníkovou zónou“ k ochraně proti nepřátelskému profánnímu světu.⁹² Totalitní hnutí mají s tajnými společnostmi společné také dichotomické rozdělení světa na „přísežné pokrevní bratry“ a nerozlišenou nečleněnou masu zapřísáhlých nepřátel.⁹³ Toto rozlišení, založené na absolutním nepřátelství k okolnímu světu, je velmi odlišné od tendence obyčejných stran dělit lidi na ty, kteří jsou jejich příslušníky, a ty, kteří jimi nejsou. Strany a otevřené společnosti vůbec považují za své nepřátele jen ty, kdo se výslovně stavějí proti nim, zatímco zásadou tajných společností vždy bylo, že „kdo není výslovně začleněn, je vyloučen“.⁹⁴ Tato esoterická zásada se zdá naprosto

K. H. Wolff pod titulem *The Sociology of Georg Simmel*, 1950.

⁹² „Právě proto, že nižší stupně v hierarchii společnosti vytvářejí zprostředkující přechodovou zónu vůči vlastnímu centru tajemství, působí tak, že odpor okolí vůči němu postupně tlumí, což poskytuje spolehlivější ochranu, než jakou může zajistit nekompromisní postavení bez přechodu buď zcela vně, nebo zcela uvnitř.“ Tamt., str. 489.

⁹³ Výrazy „přísežní bratři“, „přísežní kamarádi“, „přísežná pospolitost“ atd. se v nacistické literatuře průběžně opakují až k znechucení, zčásti pro jejich přitažlivost pro mladistvý romantismus, v německém mládežnickém hnutí velmi rozšířený. Hlavně Himmler používal těchto výrazů v přesněji vymezeném smyslu, vtělil je do „ústřední vůdčí zásady SS“ („Takto jsme se zařadili a pochoduje vpřed k vzdálené budoucnosti řídicí se nezměnitelnými zákony jako nacionálně socialistický řád nordických mužů a jako přísežné společenství jejich kmenů [*Sippen*]“, viz G. d'Alquen, cit. d.) a dal jim jejich zřetelný význam „absolutního nepřátelství“ vůči všem ostatním; viz G. Simmel, cit. d., str. 489: „A když se masa lidstva o rozsahu 1 až 1,5 miliardy [*sic!*] staví do jedné řady proti nám, germánskému lidu...“ Viz Himmlerův projev na setkání generálmaršálů SS v Poznani 4. října 1943, *Nazi Conspiracy*, IV, str. 558.

⁹⁴ G. Simmel, cit. d., str. 490. Toto, jako mnoho jiných zásad, přijali nacisté po pečlivém uvážení závěrů plynoucích z „Protokolů sionských mudrců“. Hitler řekl již v roce 1922: „[Pánové na pravici] ještě nepochopili, že není nutné být nepřítelem Židů k tomu, abyste byl jednoho dne veden... na popravu..., úplně stačí *nebýt* Žid: to vám popravíště zaručí“ (*Hitler's Speeches*, str. 12). V tu dobu nikdo nemohl tušit, že tato zvláštní forma propagandy ve skutečnosti znamenala: jednoho dne nebude nutné, abyste byl naším nepřítelem, k tomu, abyste byl

nevhodná pro masové organizace, ale nacisté poskytli svým členům alespoň psychologický ekvivalent za iniciační obřad tajných společností, když místo pouhého vyloučení Židů z členství požadovali důkaz o nežidovském původu od svých členů a zřídili celou složitou mašinérii k tomu, aby osvětlila temný původ nějakých 80 milionů Němců. Jistě, byla to komedie, a dokonce ne laciná, když se 80 milionů Němců pustilo usilovně do hledání židovských dědečků, ale každý z toho přezkoumání vycházel s pocitem, že patří ke skupině těch začleněných, stojící proti imaginárnímu zastupu těch, co být začlenění nemohou. Týž princip je v bolševickém hnutí stvrzován opakovanými stranickými čistkami, neboť ty v každém, kdo nebyl vyloučen, vzbuzují pocit, že jeho začlenění je znovu potvrzeno.

Snad nejnapadnější podobnost mezi tajnými společnostmi a totalitními hnutími spočívá v roli rituálu. Slavnostní pochody na Rudém náměstí v Moskvě jsou v tomto ohledu stejně charakteristické jako pompézní formality norimberských stranických dnů. V centru nacistického rituálu byla tzv. „krvavá korouhev“ a v centru bolševického rituálu stojí mumifikovaná Leninova mrtvola; obojí do ceremonie vnáší silný moment modloslužebnictví. Takové modloslužebnictví není asi – jak se někdy tvrdívá – dokladem pseudoreligiózních či heretických tendencí. „Idoly“ jsou pouhým organizačním zařízením známým z rituálů tajných společností: ty rovněž obvykle k udržování své tajnosti a mlčenlivosti svých členů užívaly nahánění strachu pomocí symbolů vzbuzujících posvátnou hrůzu a úctu. Je zřejmé, že lidi drží spolehlivěji pohromadě společný zážitek tajného obřadu než společné sdílení samotného tajemství. A to, že tajemství totalitních hnutí je vystaveno dennímu světu, nemusí nutně změnit povahu zážitku.⁹⁵

Tyto podobnosti nejsou přirozeně náhodné; nelze je jednoduše vysvětlovat tím, že Hitler i Stalin předtím, než se stali totalitními vůdci, byli členy moderních tajných společností – Hitler v tajných službách říšské armády a Stalin v konspiračním úseku bolševic-

veden na popravu; úplně postačí, abyste byl Žid, nebo – vposled – příslušník některého jiného národa, abyste byl některou zdravotní komisí prohlášen za „rasově nevyhovujícího“. Himmler věřil a hlásal, že celý útvar SS je založen na principu, že „musíme být čestní, slušní, loajální a kamarádští k příslušníkům naší vlastní krve, a k nikomu dalšímu“, cit. d.

⁹⁵ Viz G. Simmel, cit. d., str. 480–481.

ké strany. Jsou do jisté míry přirozeným vyústěním posedlosti totalitarismu fikcí spiknutí, neboť jeho organizace byly přece založeny se záměrem působit proti domnělým tajným společnostem – tajné společnosti Židů či spiklenecké společnosti trockistů. Pozoruhodné na totalitních společnostech je spíše to, že mohly převzít tolik organizačních nápadů tajných společností, aniž se vůbec kdy snažily utajovat svůj cíl. Nikdy nebylo tajemstvím, že nacisté chtějí ovládnout svět, deportovat lidi „rasově odlišné“ a vyhladit lidi s „biologicky méněcenným dědičným vybavením“, ani že bolševici usilují o světovou revoluci; tyto cíle byly vždy naopak součástí jejich propagandy. Jinými slovy, totalitní hnutí napodobují všechno vybavení a příslušenství tajných společností, ale zbavují je jediného, co mohlo alespoň podle jejich předpokladů omlouvat jejich metody – nutnosti zachovat tajemství.

V tomto, stejně jako v mnoha jiných ohledech dospěli nacisté a bolševici ke stejnému organizačnímu výsledku z velmi odlišných historických počátků. Nacisté vyšli od smyšlenky spiknutí, a více či méně vědomě se utvářeli k obrazu tajné společnosti sionských mudrců, zatímco bolševici vyšli od revoluční strany, jejímž cílem byla diktatura jediné strany, a přes stadium, kdy „strana byla úplně oddělena od všeho a nadřazena všemu“, dospěli k okamžiku, kdy politbyro strany bylo „úplně odděleno od všeho a nadřazeno všemu“;⁹⁶ nakonec Stalin vnutil této stranické struktuře tuhá a striktní totalitní pravidla svého konspiračního úseku a teprve tehdy přišel na to, že k udržování železné disciplíny tajné společnosti v podmínkách masové organizace potřebuje nějakou společnou ústřední fikci. Nacistický vývoj je snad logičtější, vnitřně konzistentnější, nicméně dějiny bolševické strany lépe ilustrují fiktivnost totalitarismu v samé jeho podstatě, právě proto, že fiktivní celosvětová spiknutí, proti nimž a podle nichž je bolševické spiknutí údajně organizováno, nebyla ideologicky fixovaná. Měnila se – z trockistů v 300 rodin, pak v různé „imperialismy“ a nejnověji ve „vykořeněný kosmopolitismus“ – a byla přizpůsobována momentálním potřebám; v žádném okamžiku a za žádných okolností však nebylo možné, aby se bolševismus obešel bez nějaké takové fikce.

⁹⁶ B. Souvarine, cit. d., str. 319, podle formulace Bucharinovy.

Prostředky, jimiž Stalin měnil ruskou diktaturu jediné strany v totalitní režim a revoluční komunistické strany na celém světě v totalitní hnutí, byla likvidace frakcí, potlačení vnitrostranické demokracie a přeměna národních komunistických stran v pobočky kominterny, řízené Moskvou. Tajné společnosti vůbec a konspirační aparát revolučních stran zejména vždy charakterizovala nepřítomnost frakcí, potlačování nesouhlasných názorů a naprostá centralizace vedení. Všechna tato opatření jsou zřetelně vedena utilitaristickým cílem chránit členy před pronásledováním a společností před zradou; naprostá poslušnost vyžadovaná od každého člena a absolutní moc v rukou vůdce byly jen nevyhnutelnými vedlejšími produkty skutečných nezbytností. Problém je nicméně v tom, že spiklenci mají pochopitelný sklon si myslet, že nejúčinnější v politice vůbec jsou metody konspirativních společností, a že můžeme-li jich použít v plném denním světle a podepřít je celonárodními prostředky násilí, začnou být možnosti hromadění moci naprosto neomezené.⁹⁷ Konspirační úsek revoluční strany, dokud strana sama je ještě intaktní, lze funkcí přirovnat k armádě v nenarušeném politickém celku: ačkoli se její vlastní pravidla chování zásadně odlišují od pravidel civilní oblasti, slouží mu, zůstává mu podřízena a je jím kontrolována. Právě tak jako vzniká nebezpečí vojenské diktatury, jestliže armáda přestane státu sloužit a chce jej naopak jako celek ovládat, vzniká nebezpečí totalitarismu, jestliže se konspirativní úsek revoluční strany vymaní z kontroly strany a aspiruje na její vedení. To se stalo komunistickým stranám za Stalinovy vlády. Stalinovy metody byly vždy typickými metodami muže, který přišel z konspiračního úseku strany: jeho zanícení pro detail, jeho důraz na personální stránku politiky, jeho bezohlednost a brutalita, s níž využíval a likvidoval soudruhy a přátele. V boji o nástupnictví po Leninově smrti jej podporovala hlavně tajná policie,⁹⁸ v té době již jedna z nejdůleži-

⁹⁷ B. Souvarine, cit. d., str. 113, se zmiňuje o tom, že Stalinovi „vždy imponovali muži, kteří zvládali ‚záležitosti‘. Na politiku se díval jako na ‚záležitost‘, která vyžaduje šikovnost“.

⁹⁸ Ve vnitrostranických bojích ve dvacátých letech „byli pracovníci GPU takřka bez výjimky fanatickými odpůrci pravičáků a stoupenci Stalina. Různé služby GPU byly v té době baštami stalinistického křídla“ (A. Ciliga, cit. d., str. 48). B. Souvarine, cit. d., str. 289, uvádí, že Stalin dokonce již předtím „pokračoval v politické činnosti, kterou začal během občanské války“ a byl

tějších a nejmocnějších složek strany.⁹⁹ Bylo zcela přirozené, že sympatie Čeky měl reprezentant konspiračního úseku, muž, který na ni již tehdy pohlížel jako na svého druhu tajnou společnost a od něhož se tedy dalo očekávat, že zachová a rozšíří její výsadní postavení.

Nicméně ovládnutí komunistických stran jejich konspiračním úsekem bylo jen prvním krokem v jejich přeměně na totalitní hnutí. Nestačilo, aby tajná policie v Rusku a její agenti v komunistických stranách v cizině hráli v hnutí stejnou roli jako elitní útvary, které nacisté založili jako paramilitaristické oddíly. Měla-li vláda tajné policie zůstat stabilní, bylo třeba změnit strany samotné. Likvidace frakcí a vnitrostranické demokracie byla proto v Rusku prováděna přijímáním širokých, politicky nevzdělaných a „neutrálních“ mas za členy strany, a tuto politiku záhy převzaly i komunistické strany v zahraničí, jakmile tato byla uvedena do pohybu politikou lidové fronty.

Nacistická totalita začala masovou organizací, kterou teprve později postupně ovládly elitní formace, zatímco bolševici začali elitními formacemi a dodatečně organizovali masy. Výsledek byl v obou případech stejný. Nacisté mimoto díky své militaristické tradici a předsudkům původně vytvářeli své elitní formace podle vzoru armády, zatímco bolševici od samého počátku vybavili výkonem nejvyšší moci tajnou policii. Ale po několika letech i tento rozdíl zmizel: velitel SS se stal velitelem tajné policie a útvary SS byly postupně začleněny do gestapa a nahradily jeho dřívější personál, ačkoli ten již tvořili spolehliví nacisté.¹⁰⁰

představitelem politbyra v GPU.

⁹⁹ Bezprostředně po skončení občanské války v Rusku *Pravda* konstatovala, „že heslo ‚Všechnu moc sovětům‘ bylo nahrazeno heslem ‚Všechnu moc čekistům‘... Konec ozbrojených akcí nepřítele přinesl omezení vojenské moci... ale ponechal rozvětvenou Čeku, která sama sebe zdokonalila zjednodušením svého vedení“; B. Souvarine, cit. d., str. 251.

¹⁰⁰ Gestapo založil Göring v roce 1933; Himmler byl jmenován velitelem gestapa v roce 1934 a okamžitě začal nahrazovat jeho personál svými lidmi z SS; koncem války 75% všech agentů gestapa byli členové SS. Je také třeba uvážit, že jednotky SS byly pro tuto práci obzvlášť kvalifikované, neboť Himmler je organizoval, dokonce již v období před uchvácením moci, pro výzvědnou činnost mezi členy strany (K. Heiden, cit. d., str. 308). K dějinám gestapa viz O. C. Giles, cit. d., a též *Nazi Conspiracy*, sv. II, kap. XII.

Je dáno příbuzností podstaty fungování tajné společnosti spiklenců a tajné policie zorganizované k jejich potření, že totalitní režimy, založené na smyšlence o světovém spiknutí a usilující o světovládu, soustřeďují nakonec všechnu moc do rukou policie. V období před uchvácením moci skýtají nicméně „tajné společnosti v plném denním světle“ jiné organizační výhody. Očividný rozpor mezi masovou organizací a exkluzivní společností, již jediné lze důvěřovat, že zachová tajemství, je nevýznamný ve srovnání s faktem, že sama struktura tajných a konspirativních společností byla s to přeměnit ideologickou dichotomii – slepé nepřátelství mas k existujícímu světu bez ohledu na jeho rozmanitost a rozdíly – v organizační princip. Z hlediska organizace, která funguje podle zásady, že každý, kdo do ní není začleněn, je vyloučen, každý, kdo není se mnou, je proti mně, ztrácí okolní svět všechnu onu odstíněnost, diferencovanost a pluralitní aspekty, které při jakékoli události začaly být matoucí a nesnesitelné pro masy zbavené svého místa a orientace ve světě.¹⁰¹ To, co je inspirovalo na neochvějně věrnosti členů tajných společností, nebylo ani tak tajemství, jako dichotomie mezi „my“ a „všichni ostatní“. Tu bylo možno zachovat převzetím organizační struktury tajné společnosti zbavené jejího racionálního účelu ochraňovat tajemství. Nezáleželo však ani na tom, zda počátkem tohoto vývoje byla nějaká ideologie spjatá s konspirací, jako v případě nacistů, nebo parazitické narušování konspirativního úseku revoluční strany, jako v případě bolševiků. Tvzením inherentně vlastním totalitní organizaci je, že všechno vně hnutí „umírá“, tvrzení, které je drasticky realizováno za vražedných podmínek totalitní vlády, ale již v období před uchvácením moci se jako přijatelné a věrohodné jeví masám těch, kdo před dezintegrací a dezorientací unikají do fiktivního domova hnutí.

Totalitní hnutí dokázala opakovaně, že mohou vládnout stejnou totální loajalitou v životě i smrti, jaká byla výsadou tajných a spiklenceckých společností.¹⁰² Naprostá absence odporu v oddílech tak

¹⁰¹ Jedním z rozhodujících ideologických omylů, jimiž Rosenberg upadl u Vůdce v nemilost a ztratil svůj vliv v hnutí ve prospěch mužů jako Himmler, Bormann, a dokonce Streicher, bylo pravděpodobně to, že jeho *Myth of the Twentieth Century* připouští rasový pluralismus, jen Židy z něho vylučuje. Porušil tím zásadu, že každý, kdo není zahrnut („germánský lid“), je vyloučen („lidská masa“). Srv. pozn. 87.

¹⁰² G. Simmel, cit. d., str. 492, vypočítává tajné zločinné společnosti, v nichž

důkladně vycvičených a ozbrojených, jako byly SA, tváří v tvář zavraždění milovaného vůdce (Röhma) a stovek blízkých kamarádů byla podivným a nepochopitelným divadlem. Moc říšské armády měl přitom pravděpodobně v té chvíli za sebou Röhme, a nikoli Hitler. Avšak tyto incidenty v nacistickém hnutí nyní zastínila neustále se opakující podívaná na doznávající se „zločince“ v bolševických stranách. Procesy založené na absurdních doznáních se staly součástí vnitřně nanejvýš důležitého a zvenku nepochopitelného rituálu. Ale bez ohledu na to, jak jsou dnes oběti zpracovávány, vděčí tento rituál za svou existenci pravděpodobně nevykonstruovaným doznáním bolševické staré gardy v roce 1936. Dávno před obdobím moskevských procesů přijímali muži odsouzení k smrti svůj ortel s velikým klidem, byl to postoj „obecně rozšířený zvláště mezi členy Čeky“.¹⁰³ Dokud hnutí existuje, je pro ně zcela příznačné, že díky jeho organizační formě si přinejmenším členové elitních útvarů už nedovedou vůbec představit život vně oné těsně stmelené skupiny mužů, kteří i jako odsouzení se stále cítí nadřazení celému zbývajícimu světu nezasvěcených. A jelikož jediným a výlučným cílem organizace vždy bylo klamat vnější svět, bojovat s ním a nakonec jej dobýt a plně ovládnout, její členové s uspokojením zaplatí i vlastním životem, napomůže-li to znovu svět oklamat.¹⁰⁴

Nicméně hlavní hodnota organizační struktury a mravních standardů tajných či konspirativních společností pro účely masové organizace nespočívá ani v oněch jí vlastních zárukách bezpodmínečné sounáležitosti a vzájemné loajality a v organizovaném projevu nezpochybnovaného nepřátelství vůči vnějšímu světu, spočívá v její nedostižné schopnosti vytvářet a ochraňovat fiktivní svět pomocí soustavného lhaní. Celou hierarchickou strukturu totalitních hnutí, od naivních sympatizujících po členy strany, elitní útvary,

si členové dobrovolně vyvolí velitele, a toho pak poslouchají bez kritiky a bez omezení.

¹⁰³ A. Ciliga, cit. d., str. 96–97. Popisuje také, jak se ve dvacátých letech i obyčejní vězni v leningradské věznici GPU, kteří byli odsouzeni k smrti, nechávali vyvádět na popravu „bez jediného slova, bez jediného výkřiku revolty proti vládě, která je posílala na smrt“ (str. 183).

¹⁰⁴ A. Ciliga, cit. d., str. 96–97, popisuje, jak si odsouzení členové strany „mysleli, že pokud tyto popravy zachrání byrokratickou diktaturu jako celek, pokud uklidní bouřící se rolnictvo (či spíš pokud je svedou k chybným závěrům), nebyla obět jejich životů marná“.

důvěrný kruh kolem vůdce a vůdce samého, lze nejspíše charakterizovat jako jakousi pozoruhodně proměnlivou směs naivní lehkověrnosti a cynismu, s jakou podle očekávání má každý člen podle své hodnosti a postavení v hnutí reagovat na měnící se lživá prohlášení vůdců a ústřední neměnnou ideologickou smyšlenku hnutí.

Směs naivní lehkověrnosti a cynismu bývala význačnou charakteristikou mentality davu, až později se stala každodenním jevem života mas. V neustále se měnícím, nesrozumitelném světě dosáhly masy bodu, kdy začaly věřit zároveň všemu a ničemu, soudit, že všechno je možné a nic není pravda. Tato směs sama o sobě byla dost pozoruhodná, neboť znamenala konec iluze, že lehkověrnost je slabostí důvěřivých primitivních duší a cynismus neřeší nadprůměrných a zjemnělých myslí. Masová propaganda zjistila, že její publikum je kdykoli ochotno uvěřit tomu nejhoršímu, bez ohledu na míru absurdnosti, a nechává se klamat vcelku bez námitek, protože stejně považuje každé prohlášení za lež. Totalitní vůdcové lidu stavěli svou propagandu na správném psychologickém předpokladu, že za takových okolností je možné lid jednoho dne obalamutit nejfantastičtějšími tvrzeními a spoléhat na to, že když mu budou nazítří podány nezvratné důkazy o jejich nepravdivosti, lid najde útočiště v cynismu; namísto co by se rozešli s vůdci, kteří jim lhali, budou lidé prohlašovat, že celou dobu věděli, že prohlášení je lživé, a budou vůdce obdivovat pro jejich svrchovanou taktickou obratnost.

To, co dříve bylo prokazatelně reakcí masových shromáždění, se stalo důležitým hierarchickým principem pro masové organizace. Směs naivní lehkověrnosti a cynismu převažuje na všech stupních hierarchie totalitních hnutí, a čím vyšší stupeň, tím více cynismus převažuje nad naivitou. Základním přesvědčením, sdíleným všemi stupni, od sympatizujících po vedoucí, je, že politika je hra založená na podvádění a že „první příkázání“ hnutí – „vůdce má vždy pravdu“ – je stejně nezbytné pro účely světové politiky, tj. podvádění v celosvětovém měřítku, jako jsou pravidla vojenské disciplíny nezbytná pro účely války.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Goebbelsova představa o roli diplomacie v politice je příznačná: „Není pochyb o tom, že nejlepší je nechávat diplomaty neinformované o pozadí politiky... Upřímnost, s jakou pak hrají roli představitelů politiky smíru, je někdy nejpřesvědčivějším argumentem pro jejich politickou důvěryhodnost“

Mašinérie, která generuje, organizuje a rozšiřuje monstrózní nepravdy totalitního hnutí, závisí zase na pozici vůdce. K ujišťování propagandy, že všechno, co se stane, je předpověditelné podle zákonů přírodních nebo ekonomických, připojuje totalitní organizace postavení jednoho muže, který má na ono vědění monopol a jehož hlavní kvalitou je, že „vždy měl pravdu a vždy bude mít pravdu“.¹⁰⁶ Pro člena totalitního hnutí ono vědění nemá co dělat s pravdou a ono mít pravdu nemá co dělat s objektivní pravdivostí vůdcových prohlášení, neboť ta nemohou být vyvrácena fakty, nýbrž pouze budoucím úspěchem či nezdarem. Vůdce má vždy pravdu ve svém jednání, a jelikož to je plánováno na staletí dopředu, konečné prověření toho, co činí, je odsunuto mimo dosah zkušenosti jeho současníků.¹⁰⁷

Jedinou skupinou, o níž se předpokládá, že oddaně a doslova věří vůdcovým slovům, jsou sympatizující, jejichž důvěra obklopuje hnutí atmosférou poctivosti a prostoduchosti a pomáhá vůdci splnit polovinu jeho úkolu, to jest vzbuzovat důvěru v hnutí. Členové strany nikdy veřejným prohlášením nevěří a ani se to nepředpokládá, zato jim ale totalitní propaganda blahopřeje k oné vyšší inteligenci, jíž se údajně odlišují od netotalitního vnějšího světa, jim ovšem známého zase jen podle mimořádně prostomyslných sympatizujících. Jen sympatizující Hitlerovi věřili, když před nejvyšším soudem výmarské republiky skládal svou slavnou přísahu dodržování zákonnosti; členové hnutí věděli velmi dobře, že lže, a víc než kdy jindy mu proto důvěřovali, neboť byl očividně schopný klamat veřejné mínění a vládní orgány. Když v dalších letech zopakoval Hitler představení pro celý svět, když přísahal na své dobré úmysly a zároveň velmi otevřeně připravoval své zločiny, obdiv nacistického členstva byl přirozeně bezmezný. Obdobně pouze soupevníci bolševiků věřili na rozpuštění kominterny a pouze neorganizované masy ruského lidu a soupevníci v zahraničí měli brát Stalinovy prodemokratické projevy za války tak, jak byly řečeny. Členové bolševické strany byli výslovně varováni, aby se

(cit. d., str. 87).

¹⁰⁶ R. Hess v rozhlasu v roce 1934. *Nazi Conspiracy*, I, str. 193.

¹⁰⁷ W. Best, cit. d., vysvětloval: „Zda vůle vlády stanoví ‚správné‘ řády... už není věcí práva, nýbrž osudu. Neboť skutečná zneužití... jistěji než nějaký ústavní soud ztrestá před dějinami sám osud neštěstím a svržením do záhuby pro znásilnění, zákonů života.“ Citován překlad dle *Nazi Conspiracy*, IV, str. 490.

nedali oklamat taktickými manévry, a měli naopak obdivovat vychytralost, s jakou jejich vůdce zrazoval své spojence.¹⁰⁸

Bez organizačního rozdělení hnutí na elitní útvary, členstvo a sympatizující by vůdcovy lži nepůsobily. Stupňování cynismu vyjádřené v jakési hierarchii pohrdání je navzdory neustálému popírání přinejmenším stejně důležité jako očividná a netajená naivní důvěřivost. Vtip je v tom, že sympatizující v organizacích fronty pohrdají úplnou nezasvěceností svých spoluobčanů, členové strany pohrdají naivní důvěřivostí a nedostatkem radikalismu sympatizujících, elitní útvary ze stejných důvodů pohrdají členy strany a uvnitř elitních útvarů obdobná hierarchie pohrdání provází vztah každého z nově založených a rozvíjejících se útvarů k dřívějším.¹⁰⁹ Výsledkem tohoto systému je, že naivní důvěřivost sympatizujících dělá lži věrohodnými pro vnější svět, zatímco odstupňovaný cynismus členstva a elitních útvarů zároveň vylučuje nebezpečí, že by kdy vůdce byl vahou vlastní propagandy nucen naplnit svá tvrzení a předstíranou bezúhonnost. Bylo jedním z hlavních handicapů vnějšího světa při jednání ve styku s totalitními systémy, že neznal tento systém, a proto věřil, že na jedné straně sama kolosálnost totalitních lží povede k jejich zhroucení a na druhé straně že bude možné vzít vůdce za slovo a nutit ho, aby bez ohledu na své původní záměry slovo splnil. Totalitní systém je naneštěstí dokonale zabezpečen proti takovéto normální důslednosti, jeho důmyslnost spočívá právě v odstranění oné reálnosti, která lháře buď demaskuje, nebo ho nutí žít podle toho, co hlásá.

Ačkoli členstvo nevěří proklamacím určeným pro širokou veřejnou spotřebu, s tím větším zápalem věří všem vžitým floskulím ideologického výkladu, klíčům k minulé i budoucí historii, které totalitní hnutí převzala z ideologií devatenáctého století a pomocí organizace proměnila ve fungující realitu. Tyto ideologické prvky, v něž masy stejně již začaly věřit, třebaže poněkud mlhavě a abstraktně, byly přeměněny v konkrétní, všem srozumitelné lži (ovládnutí světa Židy namísto obecné teorie o rasách, komplot

¹⁰⁸ Viz V. Kravchenko, cit. d., str. 422: „Žádný správně indoktrinovaný komunistu necítil, že strana ‚lže‘, když hlásá na veřejnosti jednu politiku a v skrytu její naprostý opak.“

¹⁰⁹ „Nacionální socialista pohrdá svým spoluobčanem Němcem, příslušník SA ostatními nacionálními socialisty, příslušník SS příslušníkem SA“ (K. Heiden, cit. d., str. 308).

kruhů z Wall Street namísto obecné teorie o třídách) a začleněny do celkového akčního programu, předpokládajícího, že hnutí stojí v cestě jen oni „umírající“ – odumírající třídy kapitalistických zemí nebo upadající dekadentní národy. Na rozdíl od taktických lží hnutí, které se doslova den ode dne mění, těmto ideologickým lžím má být věřeno jako posvátným nedotknutelným pravdám. Obklopuje je pečlivě vypracovaný systém „vědeckých“ důkazů, které nemusí být přesvědčivé pro naprosto „nezasvěcené“, přesto ale mají působit na jakousi vulgarizovanou touhu po poznání názorovým „dokazováním“ podřadnosti Židů nebo bídy lidí žijících v kapitalistickém systému.

Elitní útvary se od běžných členů strany odlišují tím, že takové důkazy nepotřebují, a dokonce se ani nepředpokládá, že budou věřit v doslovnou pravdivost ideologických klišé. Ta jsou tvořena jako odpověď pro masy hledající pravdu, které svým naléháním na vysvětlení a důkazy stále ještě mají mnoho společného s normálním světem. Elita se neskládá z ideologů; veškerá výchova jejich členů je zaměřena na potlačení jejich schopnosti rozlišovat mezi pravdou a klamem, mezi realitou a fikcí. Jejich převaha tkví v jejich schopnosti okamžitě jakékoli faktické tvrzení anulovat převedením v účelové prohlášení. Na rozdíl od masového členstva, které například potřebuje nějaký důkaz o podřadnosti židovské rasy dříve, než na něm lze spolehlivě požadovat, aby Židy zabijelo, elitní útvary chápou, že prohlášení, že všichni Židé jsou podřadní, znamená, že všichni Židé by měli být zabiti; vědí, že řekne-li se jim, že jedině Moskva má metro, skutečný význam tohoto prohlášení je, že všechna metra by měla být zničena, a nejsou nepatřičně překvapeny, když objeví metro v Paříži. Strašný šok z deziluze, jakou Rudá armáda utrpěla při své dobovatelské cestě Evropou, mohly vyléčit jen koncentrační tábory a nucený exil pro velkou část okupačních vojsk; ale politické útvary, které armádu doprovázely, byly na šok připraveny, ne jinými a přesnějšími informacemi – v sovětském Rusku není tajná výcviková škola, která by poskytovala pravdivé údaje o životě ve svobodném světě – ale prostě všeobecným tréninkem ve vrcholném opovrhování všemi fakty a vši skutečností.

Tato mentalita elity není pouhým masovým fenoménem, ani pouhým následkem společenského vykořenění, ekonomické pohromy a politické anarchie; vyžaduje pečlivou přípravu a pěstování

a tvoří nejdůležitější, i když ve srovnání s rasovou indoktrinací či technikami občanské války méně patrnou součást programů výchovně vzdělávacího působení totalitních škol pro vůdce, nacistických *Ordensburgen* pro oddíly SS a bolševických výcvikových středisek pro agenty kominterny. Bez elity a její uměle navozené neschopnosti chápat fakta jako fakta, rozlišovat mezi pravdou a klamem, by hnutí nebylo schopno pohybu ve směru realizace své fikce. Význačnou negativní vlastností totalitní elity je, že se nikdy nezastaví, aby přemýšlela o světě, jaký skutečně je, a nikdy nesrovnává lži se skutečností. Její nejhýčkanější ctností je v souladu s tím oddaná věrnost vůdci, který jako jakýsi talisman zajišťuje konečné vítězství lži a fikce nad pravdou a skutečností.

Nejvyšší vrstvu v organizaci totalitních hnutí tvoří důvěrný okruh okolo vůdce, což může být formální instituce, jako v případě bolševického politbyra, nebo proměnlivá klika mužů, kteří nemusí nutně zastávat nějaký úřad, jako v případě Hitlerova okolí. Pro ně jsou ideologická klíše pouhými nástroji k organizaci mas a z jejich proměňování dle situačních potřeb nemají žádné výčitky: hlavně jen když zůstane zachován organizační princip. Viděno v této souvislosti, hlavní zásluhou Himmlerovy reorganizace SS bylo, že našel velmi prostou metodu pro „řešení problému krve rozhodným opatřením“, to jest pro výběr členů elity v souladu s měřítky „dobré krve“ a pro jejich přípravu k „nemilosrdnému vedení rasového boje“ proti každému, kdo nemohl prokázat svůj „árijský“ původ alespoň od roku 1750, nebo měřil méně než 170 cm („vím, že lidé, kteří dosáhli určité výšky, musí do určité míry mít požadovanou krev“) nebo neměl modré oči a plavé vlasy.¹¹⁰ Význam tohoto rasismu v akci spočíval v tom, že organizace začala být nezávislá takřka na všech konkrétních učeních ať už jakékoli rasové „vědy“, nezávislá i na antisemitismu, jelikož ten jako specifická doktrína týkající se povahy a úlohy Židů ztratí jakoukoli užitečnost s jejich vyhlazením.¹¹¹ Rasismus byl spolehlivě a nezávisle na vědeckosti

¹¹⁰ Himmler původně vybíral uchazeče o přijetí do SS jen na základě fotografií. Později se uchazeč musel dostavit osobně před Rasovou komisí a ta schválila nebo neschválila jeho rasové vzezření. Viz H. Himmler k tématu „Organizace a služební povinnost SS a policie“, *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616 nn.

¹¹¹ Himmler si byl dobře vědom, že je to jeden z jeho „nejzávažnějších a trvalých výsledků“, jestliže transformoval rasovou otázku „z negativního po-

propagandy zabezpečen v okamžiku, kdy byl elitní příslušník vybrán „rasovou komisí“ a podřízen autoritě speciálních „zákonů o manželství“,¹¹² zatímco na opačném konci a podřízeny jurisdikci této „rasové elity“ byly koncentrační tábory – pro „názornější předvedení zákonů dědičnosti a rasy“. ¹¹³ Vzhledem k této „živé organizaci“ se nacisté mohli obejít bez dogmatismu a nabízet přátelství semitským národům, jak tomu bylo s Araby, nebo uzavřít spojení s nejvlastnějšími představiteli žlutého nebezpečí, s Japonci. Existence rasové společnosti, vytvoření elity vybrané z domněle rasového hlediska, by skutečně byla bývala pro doktrínu rasismu lepší záštitou než sebedokonalejší vědecké nebo pseudo-vědecké důkazy.

Tvůrčové politiky bolševismu dávají najevo stejnou nadřazenost vůči svým vlastním všeobecně uznávaným dogmatům. Jsou zcela dobře schopni přerušit jakýkoli existující třídní boj náhlým spojenectvím s kapitalismem, aniž tím podkopali věrohodnost svých kádrů nebo se dopustili zrady na své víře v třídní boj. Jakmile se dichotomický princip třídního boje stal organizačním aparátem, jakmile jaksi zkameněl do nesmiřitelného nepřátelství k celému světu, v Rusku prostřednictvím kádrů tajné policie a v zahraničí skrze agenty kominterny, bolševická politika se od „předsudků“ pozoruhodně oprostila.

jetí založeného na samozřejmém antisemitismu“ v „organizační úkol pro budování SS“ (*Der Reichsführer SS und Chef der deutschen Polizei*, „jen pro vnitřní potřebu policie“, bez data). „Poprvé tak rasová otázka byla umístěna do ohniska, či ještě lépe, stala se ohniskem, dalece přesahujícím negativní pojetí v základech přirozené nenávisti k Židům. Vůdcové revoluční ideji to vlévá do žil novou krev tepajícího života“ (*Der Weg der SS. Der Reichsführer SS; SS-Hauptamt-Schulungsamt*, obálka: „Není určeno ke zveřejnění“, bez data, str. 25).

¹¹² Jakmile se Himmler v roce 1929 stal hlavou SS, zavedl princip rasového výběru a zákony o manželství a dodal: „SS ví velmi dobře, že toto nařízení má velký význam. Posměšky, jízlivost ani nepochopení se nás nedotknou; budoucnost je naše.“ Citováno podle G. d'Alquena, cit. d. O čtrnáct let později, ve svém proslovu v Charkově (*Nazi Conspiracy*, IV, str. 572 nn.), Himmler svým vůdcům SS opět připomíná, že „my jsme byli skutečně první, kdo vyřešil problém krve opatřením... a problémem krve samozřejmě nemyslíme antisemitismus. Antisemitismus je přesně totéž jako odvšivení. Zbavit se vši není otázkou ideologie. Je to věc čistotnosti... Jenže pro nás byla otázka krve připomínkou vlastní hodnoty, připomínkou toho, co je skutečným základem držícím tento německý národ pohromadě.“

¹¹³ H. Himmler, cit. d., *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616 nn.

Nejvyšší stupeň totalitní hierarchie charakterizuje právě tato nezávislost na obsahu vlastní ideologie. Tito muži pohlíží na všechno a na všechny z hlediska organizace a to zahrnuje i vůdce, ten pro ně není ani talismanem nadaným vyšší mocí ani někým, kdo má neomylně vždy pravdu, nýbrž prostým organizačním důsledkem v organizaci tohoto typu; je ho zapotřebí, ne jako osoby, nýbrž jako funkce, a jako takový je pro hnutí nepostradatelný. Nicméně na rozdíl od jiných despotických forem vlády, kde často vládne nějaká klika a despota hraje jen reprezentační roli loutkového vládce, totalitní vůdcové skutečně mohou zcela volně dělat, co se jim zlíbí, a mohou počítat s věrností svého okolí, i když se rozhodnou je vraždit.

Spíše instrumentálním důvodem pro tuto sebevražednou loajalitu je skutečnost, že následnictví v nejvyšším úřadě neupravuje žádné dědické právo ani jiná právní regulace. Úspěšná palácová revoluce by pro hnutí jako celek měla stejně katastrofální následky jako vojenská porážka. Je v povaze hnutí, že jakmile se vůdce jednou zmocnil své funkce, celá organizace se s ním tak absolutně identifikovala, že jakékoli připuštění omylu nebo sesazení z funkce by zlomilo magické kouzlo neomylnosti, které obklopuje funkci vůdce, a přičarovalo zkázu pro všechny, kdo jsou s hnutím spojeni. Základem struktury není pravdivost vůdcových slov, nýbrž neomylnost jeho činů. Bez ní a v ohni diskuse, která omylnost připustí, se celý fiktivní totalitní svět rozpadne, okamžitě jej zaplaví a zvrátí konkrétnost reálného světa, neboť té bylo schopno čelit jen hnutí vedené vůdcem směrem neomylně správným.

Nicméně loajalita těch, kteří nevěří ani na ideologická kliše ani na neomylnost vůdce, má i hlubší, nikoli pouze instrumentální důvody. Co tyto lidi spojuje, je pevná a upřímná víra v lidskou všemocnost. Jejich mravní cynismus, jejich přesvědčení, že všechno je dovoleno, spočívá na pevném přesvědčení, že všechno je možné. Je pravda, že tito lidé, nijak početní, se nechytí snadno na své vlastní účelové lži a nemusí nutně věřit na rasismus nebo ekonomii, na spiknutí Židů nebo kruhů z Wall Street. Nicméně i oni jsou podvedeni, podvedeni svou nestydatě domyšlivou ideou, že docílit se dá všeho, a svým pohrdavým přesvědčením, že všechno, co existuje, je pouze dočasnou překážkou, kterou nepochybně zlikviduje dokonalejší organizace. V pevné víře, že organizační moc může zničit moc substanciální, tak jako násilí dobře organizované-

ho gangu může oloupit bohatého muže o špatně strážené bohatství, ustavičně podceňují skutečnou moc trvalých společenství a přeceňují hnací sílu hnutí. Jelikož navíc ve skutečnosti nevěří na faktickou existenci světového spiknutí proti nim, ale používají toho pouze jako organizačního nástroje, nechápou, že jejich vlastní spiknutí asi nakonec vyprovokuje celý svět, aby se spojil proti nim.

Ale bez ohledu na to, jakým způsobem je klamná představa o lidské všemohoucnosti na základě organizace nakonec poražena, po dobu trvání hnutí je jejím praktickým důsledkem, že si vůdcovo okolí v případě názorové neshody s ním nebude nikdy opravdu jisto svými vlastními názory, jelikož upřímně věří, že na odlišnosti jejich názorů ve skutečnosti nezáleží, že i ten nejbáznivější nápad má slušnou šanci uspět, je-li jaksepatří zvládnut organizačně. Jádrem jejich loajality není víra v neomylnost vůdce, nýbrž přesvědčení, že neomylným se může stát každý, kdo ovládá nástroje násilí dokonalejšími metodami totalitní organizace. Velmi tento klam posiluje, mají-li totalitní režimy moc demonstrovat relativitu úspěchu a nezdaru a ukazovat, jak prohra z hlediska obsahového může být výhrou z hlediska organizačního. (Neskutečně špatné vedení průmyslového podnikání v sovětském Rusku vedlo k atomizaci dělnické třídy a hrůzné zacházení s civilními vězni na východních územích za nacistické okupace, i když způsobilo „žalostný úbytek pracovních sil“, „uvažováno v měřítku generací [nebylo] politováníhodné“.¹¹⁴) Navíc rozhodnutí ohledně úspěchu a nezdaru je v totalitních podmínkách z velké části záležitostí organizovaného a terorizovaného veřejného mínění. V totálně fiktivním světě není třeba zaznamenávat, připouštět a připomínat nezdary. I sama faktičnost je co do své další existence závislá na existenci světa netotalitního.

¹¹⁴ H. Himmler ve svém projevu v Poznani, *Nazi Conspiracy*, IV, str. 558.

XII

TOTALITARISMUS U MOCI

Když se nějaké hnutí s internacionální organizací, všezahrnujícím ideologickým polem a globálními politickými aspiracemi dostane k moci v jedné zemi, uvádí samo sebe do paradoxní situace. Socialistické hnutí bylo této krize ušetřeno za prvé proto, že národní otázku – a právě ta představovala onen strategicky významný problém související s revolucí – Marx a Engels nepochopitelně opominuli. Za druhé proto, že hnutí stálo před problémy vlády teprve poté, co první světová válka zbavila Druhou internacionálu její dřívější autority pro národní členy, neboť ti za války všude uznali přednost národního cítění před mezinárodní solidaritou jakožto neměnným faktem. Jinými slovy, když nastal čas, aby se socialistická hnutí chopila moci každé ve své zemi, byl ve skutečnosti již proces jejich přeměny v národní strany u konce.

V hnutích totalitních, bolševickém a nacistickém, tato transformace nikdy nenastala. V momentě uchopení moci hrozilo hnutí nebezpečí na jedné straně v tom, že by převzetím státní mašinerie mohlo „zkostrnatět“ a ztuhnout do nějaké formy absolutní vlády,¹ a na druhé straně v tom, že by jeho svoboda jakožto hnutí mohla být omezena hranicemi území, kde se dostalo k moci. Obojí je rovnou měrou pro totalitní hnutí nebezpečím smrtelným: vývoj k absolutismu by znamenal konec jeho vnitřní dynamičnosti a vývoj k nacionalismu by zmařil jeho vnější expanzivnost, k přežití hnutí zcela nezbytnou. Formu vlády, kterou obě hnutí vyvinula, či spíš která se takřka automaticky vyvinula z jejich dvojího požadavku, na totální nadvládu a světovládu, charakterizuje nejlépe Trockého heslo „permanentní revoluce“, i když Trockého teorie nebyla

¹ Nacisté si byli plně vědomi, že uchvácení moci by mohlo vést k ustavení absolutismu. „Národní socialismus nicméně nevedl boj proti liberalismu proto, aby pak zabředl do absolutismu a začal celou tu hru nanovo“ (W. Best, *Die deutsche Polizei*, str. 20). Varování vyjádřené zde i na nesčetných jiných místech je namířeno proti absolutistickým požadavkům státu.

ničím víc než socialistickou předpovědí sledu revolucí, od antifeudálně buržoazní k antiburžoazně proletářské, a toho, že se budou šířit z jedné země do druhé.² Pouze sám výraz „permanentní“ tu naznačuje něco „trvalého“, se všemi poloanarchistickými důsledky, a celý termín je, striktně řečeno, nevhodným názvem; ale i Lenin byl více ovlivněn termínem než jeho teoretickým obsahem. V Sovětském svazu se v každém případě revoluce ve formě generálních čistek staly trvalou institucí Stalinova režimu po roce 1934.³ Zde, stejně jako v jiných případech, soustředil Stalin své útoky na polozapomenuté Trockého heslo právě proto, že se rozhodl této techniky použít.⁴ V nacistickém Německu byla jasně patrná podobná tendence k permanentní revoluci, i když nacisté neměli čas ji uskutečnit ve stejném rozsahu. Dosti příznačně začala

² Trockého teorie, poprvé vyhlášená v roce 1905, se samozřejmě neodlišovala od revoluční strategie všech leninistů, v jejichž očích „Rusko samo bylo jen prvním územím, první baštou mezinárodní revoluce: jeho zájmy bylo třeba podřídit nadnárodní strategii bojujícího socialismu. Prozatím se však hranice vítězného socialismu shodovaly s hranicemi Ruska“ (I. Deutscher, *Stalin. A Political Biography*, New York a London 1949, str. 243).

³ Rok 1934 je významný tím, že na XVII. sjezdu strany byly vyhlášeny nové stanovy strany, určující, že „pro systematickou očistu strany [je] třeba konat periodické... čistky.“ (Citováno z A. Avtorkhanov, *Social Differentiation and Contradictions in the Party*, in: *Bulletin of the Institute for the Study of the USSR*, Mních, únor, 1956.) Stranické čistky v počátečních letech Ruské revoluce nemají nic společného s jejich pozdějším totalitním zvrácením v nástroj permanentní nestability. První čistky byly vedeny místní kontrolní komisí před otevřeným fórem, na něž měli volný přístup členové i nečlenové strany. Byly zamýšleny jako demokratický kontrolní orgán na ochranu proti byrokratické deformaci strany a „měly sloužit jako určitá náhrada skutečných voleb“ (I. Deutscher, cit. d., str. 233–234). Pozdější Avtorchanovův článek podává vynikající stručný přehled vývoje čistek a vyvrací rovněž legendu, že podnětem k nové politické linii bylo zavraždění Kirova. Všeobecná čistka začala už před Kirovovou smrtí a ta byla jen „vhodnou záminkou k jejímu dalšímu vystupňování“. Vzhledem k množství „nevysvětlitelných a záhadných“ okolností halických zavraždění Kirova vzniká podezření, že ona „vhodná záminka“ byla pečlivě naplánována a provedena samotným Stalinem. Viz N. Chruščov, *Speech on Stalin*, in: *New York Times*, 5. červen 1956.

⁴ I. Deutscher, cit. d., str. 282, popisuje první útok na Trockého „permanentní revoluci“ a formulaci Stalinovy antiteze „socialismus v jedné zemi“ jako cosi vzniklého náhodou při politickém manévrování. V roce 1924 bylo „Stalinovým bezprostředním cílem zdiskreditovat Trockého... Při pátrání v Trockého minulosti narazil triumvirát také na jeho teorii „permanentní revoluce“, formulovalou v roce 1905... Právě v průběhu této polemiky dospěl Stalin ke své formulaci o „socialismu v jedné zemi“.

jejich „permanentní revoluce“ rovněž likvidací stranické frakce, která si troufla veřejně vyhlásit „další stadium revoluce“⁵ – a právě proto, že „Vůdce a jeho stará garda poznali, že skutečný boj právě začal“.⁶ Na místě bolševického konceptu permanentní revoluce zde nalézáme pojem rasové „selekce, která nikdy nesmí ustát“, a tedy vyžaduje neustálou radikalizaci standardů, podle nichž se selekce, tj. vyhlazování nezpůsobilých a nežádoucích osob, provádí.⁷ Jádrem věci je v obou případech, že jak Hitler, tak Stalin slibovali stabilitu, aby skryli svůj záměr vytvořit stav trvalé nestability.

Nemohlo být lepšího řešení pro spletné rozpory obsažené v samé koexistenci vlády a hnutí – totalitního záměru a omezené moci na omezeném území, údajné příslušnosti ke společenství národů,

⁵ Likvidaci Röhmovy frakce v červnu 1934 předcházelo krátké mezidobí stabilizace. Začátkem roku se Rudolf Diels, náčelník politické policie v Berlíně, mohl v hlášení pochlubit, že už nejsou žádné další případy ilegálního („revolučního“) zatýkání ze strany SA a že starší případy tohoto druhu jsou přeshetřovány (*Nazi Conspiracy*, U. S. Government, Washington 1946, V, str. 205). V dubnu 1934 říšský ministr vnitra Wilhelm Frick, starý člen nacistické strany, vydal dekret k omezení možnosti použití „ochranné vazby“ (tamt., III, str. 555) s ohledem na „stabilizaci národní situace“ (viz *Das Archiv*, duben 1934, str. 31). Tento dekret však nebyl nikdy publikován (*Nazi Conspiracy*, VII, str. 1099; II, str. 259). Pruská politická policie již v roce 1933 připravila pro Hitlera zvláštní zprávu o excesech SA a navrhovala soudní stíhání vůdců SA v této zprávě jmenovaných. Hitler rozřešil situaci tím, že tyto vůdce SA nechal zlikvidovat bez právních procesů a zároveň zbavil funkce všechny ty policejní důstojníky, kteří se stavěli proti SA. (Viz písemné přísěčné prohlášení Rudolfa Dielse; tamt., V, str. 224.) Tímto způsobem se zcela zabezpečil proti jakékoli legalizaci a stabilizaci. Z mnoha právníků, kteří s nadšením sloužili „nacionálně socialistické ideji“, jen velmi málo pochopilo, co je opravdu v sázce. Do této skupiny patří především Theodor Maunz, jehož esej *Gestalt und Recht der Polizei*, Hamburg 1934, je se souhlasem citován i těmi autory, kteří – jako Paul Werner – příslušeli k vyššímu Vůdcovu sboru SS.

⁶ R. Ley, *Der Weg zur Ordensburg*, nedatováno, kolem 1936. „Speciální vydaní... pro Vůdcův stranický sbor... Neprodejné.“

⁷ H. Himmler, *Die Schutzstaffel*, in: *Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des nationalsozialistischen Staates*, č. 7b. Tuto neustálou radikalizaci principů rasové selekce lze nalézt ve všech fázích nacistické politiky. Tak zprvu byli k vyhlazení určeni čistokrevní Židé, po nich i poloviční Židé a pak i Židé čtvrtinové; nebo napřed šilení, po nich i nevyléčitelně nemocní a nakonec celé rodiny, v nichž byli nějací „nevyléčitelně nemocní“. „Selekce, která nikdy nesmí ustát“ se nezastavila dokonce ani před samotnou SS. Vůdcův dekret z 19. května 1943 přikazoval, že všichni lidé, kteří jsou ve spojení s cizinci rodinnými svazky, sňatkem nebo přátelstvím, mají být vyloučeni ze státu, strany, wehrmachtu a ekonomiky; bylo tím postiženo 1200 vůdců SS (viz Hoover Library Archives, soubor Himmler, sv. 330).

v němž každý respektuje suverenitu druhého, a vznášení nároku na světovládu – než zbavit i tuto formuli svého původního obsahu. Neboť totalitní vládce stojí před podvojnou úlohou, která se zprvu zdá být rozporná až k absurdnosti: musí na jedné straně ustavit fiktivní svět hnutí jako hmatatelnou fungující každodenní realitu, a na druhé straně musí zabránit vývoji tohoto nového světa k nové stabilitě; neboť stabilizace jeho zákonů a institucí by určitě zlikvidovala hnutí samo a s ním i naději na konečné dobytí světa. Totalitní vládce nesmí za žádnou cenu připustit, aby normalizace dosáhla bodu, kdy by se mohl začít vyvíjet nový životní způsob – takový, který by časem patrně ztratil své hybridní vlastnosti a mohl zaujmout místo mezi velice rozdílnými a hluboce kontrastujícími způsoby života národů na zemi. V momentě, kdy by se revoluční instituce staly národním způsobem života (v tom momentě, kdy Hitlerovo tvrzení, že nacismus není vývozní artikl, nebo Stalinovo tvrzení, že socialismus lze vybudovat v jedné zemi, by byly něčím víc než pokusem obalamutit netotalitní svět), by totalitarismus ztratil svou „totalitní“ kvalitu a začal podléhat mezinárodnímu právu, podle něhož má každý národ své specifické území, lid a historickou tradici, které jej uvádějí do vztahu k jiným národům – pluralita, která *ipso facto* vyvrací každé tvrzení, že nějaká specifická forma vlády je absolutně platná.

Viděno z praktického hlediska, paradox totalitarismu u moci spočívá v tom, že ovládnutí všech nástrojů vládní moci a násilí v jedné zemi není pro totalitní hnutí jednoznačným požehnáním. Jeho přehlíživý vztah k faktům, jeho striktní lpění na řádu fiktivního světa jsou udržitelné stále obtížněji, zůstávají však stejně podstatné jako dříve. Moc znamená přímou konfrontaci se skutečností, a totalitarismus u moci má neustále co dělat se zvládáním tohoto nesnadného úkolu. Propaganda a organizace už dávno nestačí ujišťovat, že nemožné je možné, že neuvěřitelné je pravda, že nesmyslná důslednost opravdu vládne světem; hlavní psychologická podpora totalitní fikce – aktivní zášť ke statu quo, který masy odmítly přijmout jako jediný možný svět – už dávno neexistuje; každá kapka faktické informace, která prosákne železnou oponou zbudovanou proti oné věčně hrozící záplavě z opačné, netotalitní strany, je pro totalitní vládu větší hrozbou, než byla opoziční propaganda pro totalitní hnutí.

Boj o totální ovládnutí všeho obyvatelstva země, vyřazování jakékoli konkurence netotalitní skutečnosti, tkví v základech totalitních režimů samých; nesledují-li jako svůj konečný cíl světovládu, mohou až příliš snadno ztratit všechnu moc, kterou již uchvátily. Ovládnout absolutně a spolehlivě dokonce i jednotlivého jedince je možné jen za globálních totalitních podmínek. Cesta k moci proto v první řadě znamená založit pro hnutí oficiální a oficiálně uznanou centrálu (nebo v případě satelitních zemí pobočky) a získat cosi jako laboratoř k provádění experimentu s realitou nebo spíš proti realitě, experimentu v organizování lidu ke konečným cílům, vůči nimž ztrácejí závažnost individualita stejně jako národnost, v podmínkách jistěže ne zcela dokonalých, nicméně postačujících pro důležité dílčí výsledky. Totalitarismus u moci užívá státní správy pro své dlouhodobé cíle dobytí světa a pro řízení poboček hnutí; ustavuje tajnou policii jako vykonavatele a strážce svého domácího experimentu s průběžnou proměnou reality ve fikci; a nakonec zbuduje koncentrační tábory jako speciální laboratoře k provedení a završení jejího experimentu s totální nadvládou.

1. Takzvaný totalitní stát

Historie učí, že dosažení moci a zodpovědnosti hluboce ovlivňuje povahu revolučních stran. Zkušenost a zdravý rozum plným právem očekávaly, že totalitarismus u moci bude postupně ztrácet svou revoluční hybnou sílu a utopický charakter, že každodenní vládní povinnosti a držení skutečné moci zmírní požadavky hnutí z období před uchvácením moci a postupně rozloží fiktivní svět jejich organizací. Konečně, zdá se, že je v samé povaze věci, ať osobních nebo veřejných, že objektivní podmínky zmírňují extrémní požadavky a cíle; a realitu jako celek jen velmi malou měrou určuje náklonnost jedinců atomizované masové společnosti k fikci.

Mnohé z omylů netotalitního světa v jeho diplomatických jednáních s totalitními vládami (jejichž nejzřejmějšími příklady byla důvěra v mnichovskou dohodu s Hitlerem a v jaltská ujednání se Stalinem) mají jasně původ v tom, že vycházely z určité běžné zkušenosti a zdravého rozumu, ač ty zde najednou, jak se ukázalo, ztratily kontakt s realitou. Navzdory všem očekáváním se významnými ústupky a velkým zvýšením mezinárodní prestiže nepodařilo

znovu začlenit totalitní země do společenství národů nebo je přimět k upuštění od lživé stížnosti, že se celý svět pevně semkl do jedné řady proti nim. A diplomatická vítězství nejenže nezabránila jejich tendenci k užívání nástrojů násilí, nýbrž jej naopak jen jasně urychlila a vyústila ve všech případech v zesílení nepřátelství vůči mocnostem, které projevíly ochotu ke kompromisům.

Tato zklamání diplomatů a státníků mají svou paralelu v počáteční deziluzi benevolentních pozorovatelů a osob sympatizujících s novými revolučními vládami. Ti totiž očekávali právě zřízení nových institucí a vytvoření nového právního řádu s tím, že ať budou v obsahu seberevolučnější, povedou ke stabilizaci poměrů a zmírní tak hybný impuls totalitních hnutí alespoň v těch zemích, kde se zmocnily vlády. Místo toho teror vzrůstal jak v sovětském Rusku, tak v nacistickém Německu nepřímě úměrně k vnitřní politické opozici, takže to vypadalo, jako by politická opozice nebyla bývala záminkou k teroru (jak si ve svých obžalobách režimu navykli tvrdit liberálové), ale poslední překážkou jeho plné zuřivosti.⁸

Ještě víc zneklidňující bylo, jak se totalitní režimy vypořádaly s ústavní otázkou. V počátečních letech své moci vydali nacisté záplavu zákonů a dekretů, ale nikdy se neobtěžovali oficiálně zru-

⁸ Je všeobecně známo, že v Rusku „represe proti socialistům a anarchistům nabývala na tvrdosti v přímé úměře k tomu, jak se situace v zemi uklidňovala“ (A. Ciliga, *The Russian Enigma*, London 1940, str. 244). I. Deutscher, cit. d., str. 218, se domnívá, že příčinu náhlého vymizení „libertariánského ducha revoluce“ lze hledat ve změně postoji rolnictva: obraceli se proti bolševismu „tím rozhodněji, čím víc si byli jisti, že moc statkářů a bílých generálů je zlomená“. Tento výklad se však zdá nedostatečný vzhledem k rozměrům, jakých teror nabyl po roce 1930. Nebere také v úvahu, že teror naplno nepropukl ve dvacátých, nýbrž až ve třicátých letech, kdy opozice rolnických vrstev už nebyla účinným faktorem v situaci. – Též N. Chruščov, cit. d., poznamenává, že „extrémní represivní opatření nebyla použita“ proti opozici během boje proti trockistům a bucharinovcům, ale že „represe proti nim začala“ mnohem později, kdy byli již dávno poraženi.

Teror nacistického režimu dosáhl svého vrcholu během války, kdy už byl německý národ opravdu „jednotný“. Jeho příprava sahá zpět do roku 1936, kdy Himmler po vymizení veškerého organizovaného vnitřního odboje navrhl rozšíření koncentračních táborů. Pro tento druh útisku bez ohledu na odpor je charakteristický Himmlerův projev v Charkově před vůdci SS v roce 1943: „Máme jen jediný úkol..., nemilosrdně pokračovat v rasovém boji... Nikdy tuto vynikající zbraň, onu hrůzu a děsivou pověst, jaká nás předcházela v bojích o Charkov, nenecháme ochabnout, ale budeme jí naopak neustále dodávat nový a nový význam“ (*Nazi Conspiracy*, IV, str. 572 nn.).

šit výmarskou ústavu; dokonce nechali víceméně nedotčený státní aparát – fakt, který vedl mnohé domácí i zahraniční pozorovatele k naději, že dojde k omezení moci strany a k rychlé normalizaci nového režimu. Když ale s vydáním norimberských zákonů tento vývoj skončil, ukázalo se, že nacisté sami si s nějakou svou vlastní legislativou ani v nejmenším nedělají starosti. Spíše zde bylo „jen ono neustálé postupování vpřed po cestě k věčně novým oblastem“, takže nakonec „účel a pole působnosti tajné státní policie“, stejně jako všech ostatních státních nebo stranických institucí vytvořených nacisty, nebylo možno „naprosto nijak pokrýt zákony a směrnici, které by se pro ně vydávaly“.⁹ V praxi našel tento trvalý stav bezzákonnosti výraz ve skutečnosti, že „jistě množství platných směrnic [zůstalo] nezveřejněno“.¹⁰ Teoreticky to odpovídalo Hitlerovu výroku, že „totalitní stát nesmí znát žádný rozdíl mezi zákonem a etikou“;¹¹ jestliže se totiž předpokládá, že platný zákon je totožný s etikou společnou všem a vyvěrající z jejich svědomí, pak opravdu už nadále není třeba veřejných dekretů. Sovětský svaz, kde byl předrevoluční státní aparát za revoluce zlikvidován a režim v období revolučních změn věnoval ústavním otázkám pramalou pozornost, si pak dokonce dal tu práci a v roce 1936 vydal zcela novou a velmi důkladně promyšlenou ústavu („závoj liberálních frází a preambulí halicí gilotinu v pozadí“¹²), v Rusku i v zahraničí

⁹ Viz T. Maunz, cit. d., str. 5 a 49. O tom, jak málo nacisté brali v úvahu ty zákony a směrnice, které sami vydali a které pravidelně uveřejňoval W. Hoche pod titulem *Die Gesetzgebung des Kabinetts Hitler*, Berlin 1933 nn., si lze udělat určitou představu z náhodné poznámky jednoho z jejich ústavních právníků. Vyjadřovala jeho pocit, že i když neexistuje nějaký úplný nový právní řád, proběhla nicméně „úplná reforma“ (viz E. R. Huber, *Die deutsche Polizei*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 101, 1940/1, str. 273 nn.).

¹⁰ T. Maunz, cit. d., str. 49. Pokud vím, Maunz jako jediný mezi nacistickými autory se o této okolnosti zmínil a dostatečně ji zdůraznil. Teprve když prostudujeme oněch pět svazků *Verfügungen, Anordnungen, Bekanntgaben*, shromažďovaných a otiskovaných v průběhu války kancelářstvím strany podle pokynů Martina Bormanna, můžeme získat hlubší vhled do tohoto tajného zákonodárství, jímž bylo Německo ve skutečnosti ovládáno. Podle předmluvy byly svazky „určeny jako důvěrné materiály jen pro interní stranickou práci“. Čtyři z těchto zjevně velmi vzácných svazků, ve srovnání s nimiž je Hocheova sbírka legislativy Hitlerova kabinetu pouhou fasádou, jsou v Hoover Library.

¹¹ To bylo Vůdcovo „varování“ juristům v roce 1933, citované H. Frankem, *Nationalsozialistische Leitsätze für ein neues deutsches Strafrecht*, 2. díl, 1936, str. 8.

¹² I. Deutscher, cit. d., str. 381. Pokusy o vytvoření ústavy se objevily již

uvítanou jako událost uzavírající revoluční období. Ukázalo se však, že uveřejnění ústavy bylo začátkem gigantické superčistky, která v takřka dvou letech svého trvání zlikvidovala existující administrativu a vymazala všechny stopy normálního života a ekonomického zotavování, které se rozvinuly ve čtyřech letech po likvidaci kulaků a nucené kolektivizaci venkovského obyvatelstva.¹³ Od toho okamžiku hrála pak ústava z roku 1936 přesně stejnou roli, jakou hrála za nacistického režimu ústava výmarská: byla zcela přehlížena, nikdy však nebyla zrušena; jediný rozdíl byl v tom, že Stalin si mohl dopřát jednu absurdnost navíc – s výjimkou Vyšinského všichni, kdo tuto nikdy nezamítnutou ústavu koncipovali, byli popraveni jako zrádci.

Překvapuje-li něco pozorovatele totalitního státu, určitě to není jednoduitnost jeho struktury. Naopak všichni, kdo se seriózně zabývají jeho zkoumáním, se shodují přinejmenším v bodě koexistence (nebo konfliktu) dvojí autority, strany a státu. Mnozí nadto zdůraznili zvláštní „beztvarost“ totalitní vlády.¹⁴ Tomáš G. Masaryk viděl záhy, že „tzv. bolševický systém nebyl nikdy nic jiného než naprostý nedostatek systému“;¹⁵ a je naprostá pravda, že „dokonce i znalce by dohnalo k šilenství snažit se rozmotat vztahy mezi stranou a státem“ ve třetí říši.¹⁶ Často bylo též zaznamenáno, že vztah mezi

dříve, v letech 1918 a 1924. Ústavní reforma v roce 1944, podle níž některé ze sovětských republik měly mít napříště své vlastní zahraniční reprezentanty a vlastní armády, byla taktickým manévrem určeným k zajištění několika hlasů navíc ve Spojených národech.

¹³ Viz I. Deutscher, cit. d., str. 375. Ze Stalinovy řeči k ústavě (jeho zpráva na mimořádném osmém sovětském sjezdu 25. listopadu 1936) je při pozorném čtení zřejmé, že ústava ani nikdy neměla být definitivní. Stalin výslovně konstatoval: „Toto je rámec naší ústavy v daném historickém okamžiku. Náčrt nové ústavy tak v úhrnu představuje cestu, kterou jsme již urazili, úspěchy, kterých jsme již dosáhli.“ Jinými slovy, ústava byla zastaralá už v momentě vyhlášení a měla pouze historický význam. Že to není jen nějaký libovolný výklad, dokazuje Molotov, který se ve svém proslovu o ústavě chápe Stalinova námětu a podtrhuje provizorní charakter celé věci: „Uskutečnili jsme jen první, nižší stadium komunismu. A ani tento první stupeň komunismu, socialismus, zdaleka není dobudován; vybudovali jsme teprve základní konstrukci jeho stavby“ (viz *Die Verfassung des Sozialistischen Staates der Arbeiter und Bauern*, Editions Prométhée, Straßbourg 1937, str. 42 a 84).

¹⁴ „Německý ústavní život je tak charakterizován svou naprostou beztvarostí, na rozdíl od Itálie“ (F. Neumann, *Behemoth*, 1942, příloha, str. 521).

¹⁵ Citován z B. Souvarine, *Stalin: A Critical Survey of Bolshevism*, New York 1939, str. 695.

¹⁶ S. H. Roberts, *The House that Hitler Built*, London 1939, str. 72.

oběma zdroji autority, mezi státem a stranou, je vztahem mezi autoritou zdánlivou a skutečnou, takže vládní mašinerie je obvykle líčena jako pouhá fasáda bez moci, za níž se skrývá a již se kryje skutečná moc strany.¹⁷

Administrativní mašinerie třetí říše měla na všech úrovních tendenci k nezvyklé duplikaci úřadů. Nacisté si s neuvěřitelnou důkladností zajišťovali, aby každou funkci státní administrativy plnil duplicitně některý stranický orgán:¹⁸ k výmarskému územnímu členění Německa na státy a provincie přibýlo duplicitní, nicméně odlišně vymezené nacistické územní členění na župy (*Gaue*), takže každá konkrétní lokalita patřila i zeměpisně ke dvěma zcela odlišným administrativním jednotkám.¹⁹ Ale od duplikace funkcí nebylo upuštěno, ani když po roce 1933 význační nacisté obsadili oficiální ministerstva státu, když se například Frick stal ministrem vnitra, nebo Gürtner ministrem spravedlnosti. Tito dávní a důvěryhodní straničtí členové tím okamžikem, kdy zahájili oficiální nestranickou kariéru, ztratili moc a začali být stejně málo vlivní jako jiní státní úředníci. Oba začali fakticky podléhat autoritě Himmlera, šéfa policie na vzestupu, který by měl normálně být podřízený

¹⁷ Soudce Robert H. Jackson v řeči zahajující norimberský proces založil svůj popis politické struktury nacistického Německa důsledně na koncepci koexistence „dvou vlád v Německu – skutečné a zdánlivé. Po nějakou dobu byly uchovávány formy státního zřízení Německé republiky a ty představovaly onu vnější a viditelnou vládu. Ale skutečná autorita ve státě byla mimo zákon a nad zákonem a spočívala ve vedoucích složkách nacistické strany“ (*Nazi Conspiracy*, I, str. 125). Viz také Robertsovo rozlišování mezi stranou a stínovým státem: „Hitler se zřetelně stále více kloní k duplikaci funkcí.“ (cit. d., str. 101)

Badatelé o nacistickém Německu jsou, jak se zdá, zajedno v tom, že stát měl pouze zdánlivou autoritu. Co se týče jediné výjimky, viz E. Fraenkel, *The Dual State*, New York a London 1941, uplatňující koncepci koexistence „normativního a prerogativního státu“, které žijí v ustavičných třenicích jako „kompetitivní, a nikoli komplementární části Německé říše“. Podle Fraenkela byl normativní stát nacisty udržován k ochraně kapitalistického řádu a soukromého vlastnictví a měl plnou autoritu ve všech ekonomických záležitostech, zatímco prerogativní stát státní vládl suverénně ve všech záležitostech politických.

¹⁸ „Pro ty pozice státní moci, které se nacionálním socialistům nepodařilo obsadit svými lidmi, vytvořili odpovídající ‚stínové úřady‘ ve své stranické organizaci, a tímto způsobem založili jakýsi druhý stát vedle státu...“ (K. Heiden, *Der Führer: Hitler's Rise to Power*, Boston 1944, str. 616.)

¹⁹ O. C. Giles, *The Gestapo*, in: *Oxford Pamphlets on World Affairs*, č. 36. 1940, popisuje ustavičné překrývání působnosti stranických a státních ministerstev.

ministru vnitra.²¹ Znamější i v zahraničí byl osud dosavadního německého ministerstva zahraničních věcí na Wilhelmstraße. Nacisté nechali takřka beze změny jeho personál a samozřejmě ministerstvo nezrušili; uchovali však přitom i kancelář pro zahraniční styky z období před uchvácením moci, v čele s Rosenbergem;²² a jelikož se tento úřad specializoval na udržování styků s fašistickými organizacemi ve východní Evropě a na Balkáně, zřídili jako konkurenci ministerstvu na Wilhelmstraße další orgán, zabývající se zahraničními věcmi na Západě, tzv. Ribbentropovu kancelář, která přežila i odchod svého šéfa jako vyslance do Anglie, to jest jeho začlenění do oficiálního aparátu na Wilhelmstraße. Nakonec, nádavkem k těmto stranickým institucím, se ministerstvu zahraničí dostalo další duplikace v podobě úřadu SS, který odpovídal „za jednání se všemi rasovými německými skupinami v Dánsku, Norsku, Belgii a Nizozemí“.²³ Tyto příklady dokazují, že duplikace úřadů byla pro nacisty věcí principu, a ne pouze oportunistickým trikem k opatřování míst pro členy strany.

²¹ Charakteristické je jedno memorandum ministra vnitra Fricka, rozhořčeného tím, že Himmler jako vůdce SS by měl mít vyšší moc. Viz *Nazi Conspiracy*, II, str. 547. – Z tohoto hlediska stojí za povšimnutí také Rosenbergovy poznámky o diskusi s Hitlerem v roce 1942: Rosenberg před válkou nikdy nezastával žádnou funkci ve státní správě, příslušel však k důvěrnému kruhu kolem Hitlera. Nyní, když se stal říšským ministrem pro východní okupovaná území, byl neustále konfrontován s „přímými akcemi“ jiných zmocněnců (hlavně příslušníků SS), kteří ho přehlíželi, neboť nyní příslušel k aparátu zdánlivému, státnímu (viz tamt., IV, str. 65 nn.). Totéž se stalo Hansi Frankovi, generálnímu guvernérovi Polska. Byly pouze dva případy, v nichž zařazení do ministerského postavení nemělo za následek ztrátu moci a prestiže: případy ministra propagandy Goebbelse a ministra vnitra Himmlera. Co se týče Himmlera, máme k dispozici memorandum, pravděpodobně z roku 1935, které ilustruje systematickou zaměřenost nacistů na úpravu vztahů mezi stranou a státem. Toto memorandum, zjevně pocházející z Hitlerova bezprostředního okolí a nalezené v korespondenci mezi Vůdcovou *Reichsadjutantur* a gestapem, obsahuje varování před jmenováním Himmlera ministrem vnitra, neboť v tom případě by nemohl „být nadále politickým vůdcem“ a „straně by ho to odcizilo“. Najdeme zde také zmínku o pravidle, jímž se řídí vztahy mezi stranou a státem: „*Reichsleiter* nesmí být podřízen *Reichsministern*.“ (Nedatované, nepodepsané memorandum s titulem *Die geheime Staatspolizei* je uloženo v archivu Hoover Library, soubor P. Wiedemann.)

²² Viz *Brief Report on Activities of Rosenberg's Foreign Affairs Bureau of the Party from 1933 to 1943*, tamt., III, str. 27 nn.

²³ Na základě Vůdcova dekretu z 12. srpna 1942. Viz *Verfügungen, Anordnungen, Bekanntgaben*, cit. d., č. A 54/42.

Stejné rozdělení na skutečnou vládu a vládu zdánlivou se od zcela odlišných výchozích skutečností vyvinulo v Sovětském Rusku.²⁴ Zdánlivá vláda zde vzešla původně ze Všeruského sjezdu sovětů, který za občanské války ztratil svůj vliv a moc ve prospěch bolševické strany. Tento proces začal vyhlášením nezávislosti Rudé armády a znovuzřízením tajné státní policie, avšak jako orgánu strany, a nikoli Rady sovětů;²⁵ to bylo dovršeno v roce 1923, během prvního roku Stalinova působení ve funkci ústředního tajemníka.²⁶ Od té doby začaly být sověty stínovou vládou, v jejímž středu, prostřednictvím buněk organizovaných členy bolševické strany, fungovali reprezentanti skutečné moci, jmenováni Ústředním výborem v Moskvě a jemu zodpovědní. Rozhodujícím momentem dalšího vývoje nebylo to, že sověty byly stranou dobyty, nýbrž to, že „ačkoli by se to bylo obešlo bez potíží, bolševici sověty nezrušili a užívali je jako dekorativní symbol své autority“.²⁷

Koexistence zdánlivé vlády a vlády skutečné byla tedy částečně výsledkem samotné revoluce a Stalinově totalitní diktatuře předcházela. Ale zatímco si nacisté prostě ponechali existující administrativu a zbavili ji vši moci, Stalin musel svou stínovou vládu znovuoživit, protože na počátku třicátých let už pozbyla v Rusku všech svých funkcí a byla napůl zapomenutá; sovětskou ústavu zavedl jako symbol existence i bezmocnosti sovětů. (Žádný z jejich paragrafů nikdy neměl ani sebemenší praktický význam pro život a jurisdikci v Rusku.) Zdánlivá ruská vláda, naprosto postrádající kouzlo tradice pro fasádu tak nezbytné, zjevně potřebovala nimbus posvátnosti psaného zákona. Totalitní nedůvěra k zákonu a zákon-

²⁴ „Vskrytu, za pouze zdánlivou vládou, byla vláda skutečná,“ Viktor Kravčenko ji viděl v „systému tajné policie“ (V. Kravčenko, *I Chose Freedom: The Personal Life of a Soviet Official*, New York 1946, str. 111).

²⁵ Viz A. Rosenberg, *A History of Bolshevism*, London 1934, kap. VI: „Ve skutečnosti existují v Rusku dvě budovy státního zřízení, které se tyčí souběžně vedle sebe: stínová vláda sovětů a vláda *de facto* bolševické strany.“

²⁶ I. Deutscher, cit. d., str. 255–256, shrnuje Stalinovu zprávu na XII. sjezdu strany o práci personálního oddělení během prvního roku jeho působení ve funkci ústředního tajemníka: „V minulém roce bylo členy strany jen 27 procent oblastních vedoucích funkcionářů odborových svazů. Nyní je jich 57 procent. Procento komunistů ve vedení družstev stoupl o 5 na 50 procent; a ve velení ozbrojených sil z 16 na 24 procent. Totéž se dělo ve všech ostatních institucích, které Stalin popsal jako „převodní páky“ spojující stranu s lidem.“

²⁷ A. Rosenberg, cit. d., tamt.

nosti (které „navzdory sebevětším proměnám... pořád [zůstávají] výrazem neustálé touhy po řádu“)²⁸ nalezla v psané sovětské ústavě, stejně jako v nikdy nezavržené ústavě výmarské, jakési stále pozadí pro vlastní bezzákonnost, onu ustavičnou výzvu netotalitnímu světu a jeho normám, jejichž bezmocnost a nemohoucnost bylo takto možno denně demonstrovat.²⁹

Zdvojování úřadů a rozdělování autority, koexistence skutečné a zdánlivé moci postačují sice k vytvoření zmatku, ale nikoli k vysvětlení „beztvarosti“ celé struktury. Neměli bychom zapomínat, že pouze budova může mít strukturu, ale že hnutí – máme-li to slovo brát tak vážně a do písmene, jak je mysleli nacisté – může mít pouze směr a že pro hnutí poháněné stále rychleji vpřed určitým směrem může být jakákoli forma právní nebo vládní struktury pouze překážkou. I v období před uchvácením moci představovaly totalitní hnutí ty masy, které už nadále nechtěly žít v jakémkoli druhu struktury, bez ohledu na její povahu; masy, které se daly do pohybu, aby jako povodeň smetly zákonné i geografické hranice napevno určované vládou a státem. Proto také, posuzováno měřítky našich pojetí vlády a státní struktury, se tato hnutí tak dlouho, dokud jsou fyzicky omezena na určité konkrétní teritorium, nutně musí pokoušet zničit jakoukoli strukturu, a pro tuto záměrnou destrukci by nebylo postačující pouhé zdvojení všech úřadů v instituce stranické a státní. Jelikož zdvojení v sobě zahrnuje vztah mezi fasádou státu a vnitřním jádrem strany, také ono by nakonec vyústilo v nějakou určitou strukturu, vztah mezi stranou a státem by stejně spontánně dospěl k nějaké právní úpravě, již by byly vzájemně vymezeny a pevně stanoveny jejich pravomoce.³⁰

²⁸ T. Maunz, cit. d., str. 12

²⁹ Právnická Obersturmbannführer profesor R. Hoehn to vyjádřil následujícími slovy: „A ještě na jednu věc si museli cizinci, ale i Němci zvyknout: totiž že úlohu tajné státní policie... převzalo společenství osob, které vzniklo uvnitř hnutí a i nadále v něm koření. Že termín státní policie k tomuto faktu nijak nepřihlíží, zde budiž jenom mimochodem zmíněno“ (*Grundfragen der deutschen Polizei*, zpráva z ustavujícího zasedání Výboru pro policejní právo při Akademii německého práva, 11. říjen 1936, Hamburg 1937, s příspěvky Franka, Himmlera a Hoehna).

³⁰ Takový pokus vymezit oddělené odpovědnosti a čelit „anarchii v pravomocích“ udělal například H. Frank v *Recht und Verwaltung*, 1939, a znovu pak v projevu s titulem *Technik des Staates* v roce 1941. Vyslovil názor, že „právní záruky“ nejsou „výsadou liberálních systémů vlády“ a že administrativa by měla být nadále řízena jako předtím zákony Říše s tím, že ty by nyní byly inspirovány

Zdvojení úřadů, zdánlivě výsledek problému strana–stát ve všech diktaturách jedné strany, je ve skutečnosti jen nejnápadnějším znakem jevu složitějšího, výstižněji vymezitelného spíše jako znásobení úřadů než jako jejich zdvojení. Nacisté se nespokojili s tím, že navíc ke starým provinciím zřídili *Gauen*, ale zavedli ještě celou řadu dalších územních členění podle různých stranických organizací: územní jednotky SA neměly stejný rozsah ani jako *Gauen* ani jako provincie; navíc se odlišovaly od územních jednotek SS a ty ani ony nijak nekorespondovaly s pásmy, do nichž se územně členila Hitlerjugend.³¹ K tomuto zeměpisnému zmatku je třeba přičíst skutečnost, že se v něm vždy a všude důsledně opakuje původní vztah mezi skutečnou a zdánlivou mocí, třebaže v neustále se měnící formě. Obyvatel Hitlerovy třetí říše nejenže současně podléhal pravomoci různých a často konfliktních autorit soupeřících mocenských sil, jako byly státní správa, strana, SA a SS; nikdy si navíc nemohl být jist a nikdy mu nebylo řečeno, či autoritu by podle předpokladu měl povýšit nad všechny ostatní. Bylo třeba, aby si vyvinul jakýsi šestý smysl, měl-li vědět, koho v daný okamžik poslouchat a na koho nedbat.

Na druhé straně ti, kdo vykonávali rozkazy, které vedení v zájmu strany považovalo za opravdu nutné – v protikladu k vládním opatřením byly takové rozkazy svěřovány pouze elitním útvarům strany – na tom nebyli o mnoho lépe. Většinou byly takové příkazy „záměrně vágní a zadávané tak v očekávání, že příjemce už náležitě pochopí záměr toho, kdo rozkaz dává, a bude podle toho jednat“;³² neboť elitní útvary rozhodně nebyly povinny jen posluš-

a vedeny programem nacionálně socialistické strany. A právě proto, že chtěl takovému novému právnímu řádu za každou cenu zabránit, Hitler nikdy neuznal program nacistické strany. O členech strany, kteří s takovými návrhy přicházeli, měl ve zvyku mluvit s pohrdáním, popisoval je jako „navěky připoutané k minulosti“, jako osoby, „které nejsou s to překročit vlastní stín“ (F. Kersten, *Totenkopf und Treue*, Hamburg).

³¹ „32 župy (*Gaue*)... se neshodují s oblastmi administrativními, vojenskými, či třeba jen s 21 obvody SA, nebo s 10 oblastmi SS, nebo s 23 pásmy Hitlerjugend... Takovéto nesrovnalosti jsou tím pozoruhodnější, že k nim není žádný důvod“ (S. H. Roberts, cit. d., str. 98).

³² Norimberské dokumenty PS 3063, v Centre de Documentation Juive v Paříži. Tento dokument je zpráva nejvyššího stranického soudu o „událostech a procesech u stranických soudů v souvislosti s antisemitskými demonstracemi dne 9. listopadu 1938“. Na základě výsledků vyšetřování policie a úřadu generálního prokurátora došel nejvyšší soud k závěru, že „slovní instrukce vedoucí-

ně vykonávat Vůdcovy rozkazy (to bylo v každém případě závazné pro každou existující organizaci), ale „vykonat *vůli* vedení“.³³ A jak lze vyvozovat z rozvleklých soudních procesů před stranickými soudy v záležitostech „excesů“, zdaleka to nebylo jedno a totéž. Jediným rozdílem bylo, že elitní útvary díky speciální indoktrinaci pro takovéto účely byly vycvičeny k tomu, aby vyrozuměly, že určité „náznamy znamenají víc než jejich pouhé slovní obsahy“.³⁴

Technicky řečeno, zdrojem veliké pohyblivosti a proměnlivosti hnutí je uvnitř aparátu totalitní nadvlády to, že vedení neustále přesunuje skutečné centrum moci často do jiných organizací aniž by ovšem rušilo, či dokonce nějak veřejně odhalovalo a diskreditovalo skupiny, které byly takto zbaveny moci. V raném období nacistického režimu, bezprostředně po požáru v Říšském sněmu, byly skutečnou autoritou útvary SA a strana byla autoritou zdánlivou; pak se moc přesouvala z SA na SS a nakonec z SS na bezpeč-

ho říšské propagandy (*Reichspropagandaleiter*) musely být všemi stranickými vůdci pochopeny v tom smyslu, že pro vnější svět si strana nepřeje vypadat jako podněcovatel demonstrací, ale ve skutečnosti je třeba je organizovat a provádět... Nové vyšetřování velitelských kádřů ukázalo... že nacionálně socialistický aktivista, zocelený z dob boje o moc (*Kampfzeit*), považuje za samozřejmé, že akce, v nichž strana nechce vystupovat jako organizátor, nejsou nařizovány s nespornou jasností a do posledního detailu. Je proto zvyklý rozumět tomu, že rozkaz může znamenat víc než jeho slovní obsah, stejně jako se stalo už víceméně rutinou u toho, kdo dává příkazy, v zájmu strany... neříkat všechno a pouze naznačit, čeho chce rozkazem dosáhnout... Tedy, rozkazy – například, že nikoli Žid Grünspan, nýbrž všechno židovstvo musí být obviněno ze smrti stranického kamaráda vom Ratha,... je třeba vzít si pistole,... každý příslušník SA by měl nyní vědět, co má dělat – byly mnohými nižšími vůdci pochopeny v tom smyslu, že nyní má být prolita židovská krev za krev stranického kamaráda von Ratha...“ Mimořádně významný je závěr zprávy, v němž nejvyšší stranický soud zcela otevřeně protestuje proti takovýmto metodám: „Jinou otázkou je, zda rozkaz, který je záměrně vágně formulován v očekávání, že příjemce náležitě pochopí záměr toho, kdo rozkaz vydává, a bude podle toho jednat, nemá být v zájmu disciplíny odkázán do minulosti.“ Také zde byly osoby, které – Hitlerovými slovy – „nebyly s to překročit vlastní stín“ a naléhaly na legislativní opatření, neboť nechápaly, že nikoli Vůdcův rozkaz, nýbrž jeho *vůle* je nejvyšším zákonem. Zde je rozdíl mezi mentalitou příslušníků elitních útvarů a mentalitou stranických funkcionářů obzvlášť jasný.

³³ W. Best, cit. d., to staví takto: „Pokud policisté vykonávají tuto *vůli* vedení, jednají v mezích zákona; je-li *vůle* vedení překročena, pak se nikoli policie, nýbrž příslušník policie dopustil přestupku.“

³⁴ Viz pozn. 31.

nostní službu.³⁵ Podstatné na tom je, že žádný z orgánů moci nebyl nikdy zbaven svého práva tvrdit, že ztělesňuje Vůdcovu vůli.³⁶ Ale Vůdcova vůle nejenže byla tak nestálá, že ve srovnání s tím jsou vrtochy orientálních despotů zářným příkladem stálosti; důsledně a neustále se měnící rozdělení mezi skutečnou tajnou autoritu a zdánlivou veřejnou reprezentaci činilo ze skutečného sídla moci záhadu a priori, a to do té míry, že ani členové vládnoucí kliky si sami nikdy nemohli být zcela jisti svou pozicí v tajné mocenské hierarchii. Například Alfred Rosenberg, přes svou dlouholetou kariéru ve straně a impozantní vzestup jeho zdánlivé, navenek patrné moci a postavení ve stranické hierarchii, stále ještě mluvil o vytvoření pásu východních evropských států jako bezpečnostního valu proti Moskvě v době, kdy mezi těmi, kdo vládli skutečnou mocí, již padlo rozhodnutí, že Sovětský svaz po jeho porážce nenahradí žádný následnický státní útvar a že obyvatelstvo východních okupovaných území tak definitivně pozbylo svých států, a může být tedy vyhlazeno.³⁷ Jinými slovy, protože vědomí, koho poslouchat, a relativně trvalé uspořádání hierarchie by do totalitní vlády vnášelo určitý moment až dotud v podstatě nepřítomné stability, distancovali se nacisté vždy od reálné autority okamžitě, jakmile přestala být skrytá, a vytvářeli nové a nové vládní instance, ve vztahu k nimž se předchozí staly vždy vládou stínovou – hra, která by očividně mohla pokračovat donekonečna. Jedním z nejdůležitějších technic-

³⁵ V r. 1933, po požáru Říšského sněmu, „byli vůdcové SA mocnější než gauleiteri. Odmítali také poslušnost Göringovi.“ Viz písemné přisežné prohlášení R. Dielse, in: *Nazi Conspiracy*, V, str. 224; Diels byl šéfem politické policie pod Göringem.

³⁶ Útvary SA zřejmě těžce nesly ztrátu svého postavení a moci v nacistické hierarchii a zoufale se snažily o zachování zdání. V jejich magazinech – *Der SA-Mann*, *Das Archiv* atd. – je možno nalézt mnoho zahalených i nezahalených známek této nemohoucí rivality vůči SS. Zajímavější je, že Hitler ještě v roce 1936, kdy SA již ztratily svou moc, je v proslovu ujišťoval: „Všechno, co jste, jste skrze mne; a všechno, co jsem já, jsem pouze skrze vás.“ Viz E. Bayer, *Die SA*, Berlin 1938. Překlad citován z *Nazi Conspiracy*, IV, str. 782.

³⁷ Srovnej Rosenbergův proslov z června 1941: „Myslím, že naše politická úloha bude spočívat v... organizování těchto lidí do určitých typů politických celků... a v jejich dalším budování na obranu proti Moskvě“ s „nedatovaným memorandem pro správu okupovaných východních území“: „S rozvrácením SSSR po jeho porážce nezůstane ve východních územích žádný státní útvar, a tudíž... žádná státní příslušnost pro jejich obyvatelstvo“ (*Trial of the Major War Criminals*, Nürnberg 1947, XXVI, str. 616 a 604).

kých rozdílů mezi sovětským a nacionálně socialistickým systémem je to, že Stalin, kdykoli přenesl mocenské těžiště uvnitř vlastního hnutí z jednoho aparátu na jiný, měl tendenci aparát včetně jeho personálu likvidovat, zatímco Hitler, navzdory svým pohrdavým výrokům o lidech, kteří „nejsou s to překročit svůj stín“,³⁸ byl zcela svolný k tomu, nadále těchto stínů používat, i když v jiné funkci.

Multiplikace úřadů byla nesmírně užitečná pro ustavičné přenášení moci; navíc čím déle zůstává totalitní režim u moci, tím víc narůstá počet úřadů a možnost zaměstnání výlučně závislého na hnutí, jelikož zbavení úřadu pravomoci nikdy neprovází jeho zrušení. Nacistický režim zahájil tuto multiplikaci počáteční koordinací všech existujících společností a institucí. Věcí skutečně zajímavou na této manipulaci celonárodního rozsahu bylo to, že koordinace neznamenala inkorporaci do již existujících příslušných organizací stranických. Výsledkem bylo, že od začátku do konce režimu existovala nikoli jedna, nýbrž dvě organizace nacionálně socialistických studentů, dvě organizace nacistických žen, dvě nacistické organizace univerzitních profesorů, právníků, lékařů atd.³⁹ Nicméně nebylo jisté, že ve všech případech původní stranická organizace bude mocnější než její koordinovaný protějšek.⁴⁰ Rovněž nikdo nemohl s jistotou předpovědět, který stranický orgán postoupí v pořadí interní stranické hierarchie.⁴¹

³⁸ *Hitlers Tischgespräche*, Bonn 1951, str. 213. Obvykle Hitler mínil někteří vysoce postavené nacistické funkcionáře, kteří měli výhrady k vraždění bez zábran všech těch, které označoval za „lidskou veteš [*Gesox*]“ (viz str. 248 nn. a passim).

³⁹ K množství a překrývání se různých stranických organizací viz *Rang- und Organisationsliste der NSDAP*, I, str. 179, kde jsou rozlišeny čtyři hlavní kategorie: 1. *Gliederungen der NSDAP*, které existovaly před jejím nástupem k moci; 2. *Angeschlossene Verbände der NSDAP*, které zahrnují společnosti později koordinace přifažené; 3. *Betreute Organisationen der NSDAP*; 4. *Weitere nationalsozialistische Organisationen*. Takřka v každé kategorii vždy nalezneme zvláštní, od ostatních odlišenou organizaci studentů, žen, učitelů a dělníků.

⁴⁰ Gigantická organizace pro veřejné práce, vedená Todtem a později Albertem Speerem, byla vytvořena Hitlerem vně vši stranické hierarchie a politických svazků. Tato organizace mohla být použita proti autoritě strany nebo dokonce policejním organizacím. Stojí za povšimnutí, že Speer si mohl dovolit upozornit Hitlera (během konference v roce 1942) na nemožnost organizovat produkci pod Himmlerovým režimem, a že dokonce požadoval soudní pravomoc nad nucenými pracemi a koncentračními tábory. Viz *Nazi Conspiracy*, I, str. 916–917.

⁴¹ Například tak neškodná a nedůležitá společnost, jakou byl NSKK (Ná-

Klasický případ takového plánované beztvorosti poskytuje vývoj v oblasti organizování vědeckého antisemitismu. V roce 1933 byl v Mnichově založen ústav pro studium židovské otázky (Institut zur Erforschung der Judenfrage), který – jelikož židovská otázka pravděpodobně určila celou německou historii – se rychle rozrostl na výzkumný ústav pro moderní německé dějiny. V čele se známým historikem Walterem Frankem, přeměnil tento ústav tradiční univerzity v sídla okázalé zdánlivé učenosti nebo klamu. V roce 1940 byl založen ve Frankfurtu jiný ústav pro studium židovské otázky, v čele s Alfredem Rosenbergem, jehož postavení jakožto člena strany bylo znatelně vyšší. Mnichovský ústav byl následkem toho vykázan do oblasti stínové existence; předpokládalo se, že nikoli ústav mnichovský, nýbrž frankfurtský obdrží poklady vyplněných židovských sbírek Evropy a stane se sídlem obsáhlé knihovny o judaismu. Nicméně, když o několik let později tyto sbírky skutečně došly do Německa, jejich nejcennější část nesměřovala do Frankfurtu, nýbrž do Berlína, kde ji převzalo speciální oddělení Himmlerova gestapa pro likvidaci (nikoli pouze pro studium) židovské otázky v čele s Eichmannem. Žádný ze starších ústavů nikdy nebyl zrušen, takže v roce 1944 byla situace takováto: za fasádou univerzitních kateder dějin stála výhrůžně skutečnější moc mnichovského ústavu, za ním se tyčil Rosenbergův ústav ve Frankfurtu, a teprve za těmito třemi fasádami, které je skrývaly a kryly, leželo skutečné centrum autority, *Reichssicherheitshauptamt*, zvláštní oddělení gestapa.

Fasáda sovětské vlády, navzdory psané ústavě, je ještě méně působivá a ještě víc vybudovaná výhradně pro zahraniční pozorovatele než státní administrativa, kterou nacisté zdědili a ponechali si z výmarské republiky. Sovětský režim, bez zázemí, jaké měli nacisté díky počáteční akumulaci úřadů v období koordinace, ještě více spoléhá na ustavičné vytváření nových úřadů k odsouvání bývalých center moci do stínu. Gigantický nárůst byrokratického aparátu vlastní této metodě udržuje v jistých mezích periodická

rodně socialistický sbor automobilistů, založený v roce 1930), byla v roce 1933 náhle povýšena do statutárního postavení elitní formace, sdílející spolu s SA a SS privilegium nezávislé přidružené jednotky strany. Nic tento vzestup v pozicích nacistické hierarchie nenásledovalo; v retrospektivě to vypadá jako planá hrozba pro SA a SS.

likvidace čistkami. Nicméně také v Rusku můžeme rozlišit přinejmenším trojí striktně oddělenou organizační strukturu: sovětský nebolí státní aparát, stranický aparát a aparát NKVD, z nichž každý má svůj vlastní nezávislý resort hospodářský, politický, své ministerstvo výchovy a kultury, svůj resort vojenský atd.⁴²

V Rusku protiklad zdánlivé moci stranické byrokracie a skutečné moci tajné policie odpovídá původnímu zdvojení strany a státu, jak je známe z nacistického Německa, a multiplikace se zde zřetelně objevuje pouze v tajné policii samé, s její extrémně komplikovanou, dalekosáhlé rozvětvenou sítí agentů, v níž jedno oddělení má vždy uloženo dohlížet na jiné a sledovat je. Každý podnik v Sovětském svazu má své speciální oddělení tajné policie, které sleduje členy strany právě tak jako obyčejný personál. Souběžně s tímto oddělením existuje další policejní útvar v rámci strany samé, který opět hlídá všechny, včetně agentů NKVD a jehož příslušníky neznají příslušníci orgánů konkurenčních. Navíc je k těmto dvěma výzvědným organizacím třeba připočíst odbory, neboť ty mají v továrnách za úkol dohlížet na to, aby dělníci plnili předepsané normy. Ale daleko důležitější než tyto aparáty je „speciální oddělení“ NKVD, které představuje „NKVD uvnitř NKVD“, tj. tajnou policii uvnitř tajné policie.⁴³ Všechny zprávy těchto soupeřících policejních úřadoven posléze skončí v moskevském ústředním výboru a politbyru. Zde se rozhoduje o tom, která ze zpráv je směrodatná a které z policejních oddělení bude pověřeno provedením příslušných policejních opatření. Nikdo z průměrných obyvatel země ani nikdo z policejních oddělení samozřejmě neví, jaké rozhodnutí bude učiněno; dnes to může být speciální útvar NKVD, zítra síť stranických agentů; příští den to mohou být místní výbory nebo některý z regionálních orgánů. Mezi všemi těmito útvary neexistuje legálně zakotvená hierarchie moci nebo autority; jedi-

⁴² F. Beck a W. Godin, *Russian Purge and the Extraction of Confession*, 1951, str. 153.

⁴³ Tamt., str. 159 nn. Podle jiných zpráv existují různé příklady ohromující multiplikace sovětského policejního aparátu, v první řadě místních a regionálních organizací NKVD, které pracují nezávisle na sobě a mají své partnery v místních a regionálních sítích stranických agentů. Je v povaze věci, že o ruských podmínkách víme podstatně méně než o podmínkách v nacistickém Německu, speciálně co se týká organizačních detailů.

nou jistotou je, že nakonec jeden z nich bude zvolen, aby ztělesnil „vůli vedení“.

Jediné pravidlo, kterým si v totalitním státě může být každý jistý, je, že čím jsou vládní úřady viditelnější, tím menší je jejich moc a čím méně se ví o existenci nějaké instituce, tím mocnější se nakonec ukáže. Podle tohoto pravidla sověty, literou ústavy uznané za nejvyšší autoritu ve státě, mají méně moci než bolševická strana; bolševická strana, provádějící nábor členů veřejně a každému známá jako vládnoucí vrstva, má méně moci než tajná policie. Skutečná moc začíná tam, kde začíná utajení. V tomto ohledu si nacistický a bolševický stát byly velmi podobné; jejich rozdílnost spočívala hlavně v tom, že u Himmlera byly služby tajné policie monopolizovány a centralizovány, zatímco v Rusku panoval chaos zřejmě nesouvisejících a nepropojených policejních aktivit.

Posuzujeme-li totalitní stát pouze jako nástroj moci a necháváme stranou otázky administrativní efektivity, průmyslové kapacity a ekonomické produktivity, jeho beztvorost se ukazuje jako ideálně vhodný nástroj pro realizaci tzv. vůdcovského principu. Ustavičné soupeření mezi úřady, které se nejenom zčásti překrývají svými funkcemi, nýbrž jsou pověřovány i stejnými úkoly,⁴⁴ nedává opozici či sabotáži takřka žádnou naději na úspěch; rychlá změna v důležitosti, která vykazuje jeden úřad do stínu a jiný vynáší do pozice autority, může vyřešit všechny problémy, aniž si kdo uvědomí změnu nebo fakt, že opozice existovala, a navíc je výhodou systému to, že oponující úřad se o své porážce patrně nikdy nedozví, protože buď není vůbec zničen (jako v případě nacistického režimu), nebo je likvidován mnohem později a bez zjevné souvislosti s příslušnou záležitostí. To lze provést o to snadněji, že výjma oněch několik zasvěcených nikdo nezná přesné vztahy mezi autoritami. Jenom občas netotalitní svět letmo zahlédne něco z těchto podmínek, jako když vysoký úředník v zahraničí přizná, že jakýsi zapadlý úředník velvyslanectví býval jeho bezprostředním nadřízeným. Zpětně lze často zjistit, proč došlo k tak náhlé ztrátě moci, nebo spíše že k ní vůbec došlo. Dnes například není těžké pochopit, proč při vypuknutí války lidé jako Alfred Rosenberg nebo Hans

⁴⁴ Podle svědectví jednoho z jeho bývalých zaměstnanců bylo „Himmlerovou specialitou dávat jeden úkol dvěma různým lidem“ (*Nazi Conspiracy*, VI, str. 461).

Frank byli odsunuti do státních pozic a tak vyloučeni ze skutečného centra moci, totiž z Vůdcova vnitřního kruhu.⁴⁵ Důležité však je, že oni nejenže neznali důvody těchto přesunů, ale patrně ani netušili, že na pohled tak vynikající postavení jako generální guvernér Polska nebo říšský ministr pro všechna východní území nepředstavují vrchol, nýbrž konec jejich nacionálně socialistické kariéry.

Vůdcovský princip nezakládá hierarchii v totalitním státě o nic víc než v totalitním hnutí; autorita se zde nepřenáší celým státním útvarem odshora až dolů přes řadu prostředkujících meziúrovní, jako je tomu v autoritářských režimech. Pravým důvodem toho je, že neexistuje hierarchie bez autority a že navzdory četným nedorozuměním týkajícím se takzvané „autoritativní osobnosti“, princip autority je ve všech důležitých ohledech diametrálním protikladem principu totalitního ovládnutí. Necháme-li zcela stranou její původ v římské historii, autorita v jakékoli formě vždy slouží k restrikci neboli omezení svobody, ale nikdy k jejímu odstranění. Naproti tomu totalitní ovládnutí usiluje o odstranění svobody, dokonce o eliminaci lidské spontánnosti vůbec, a rozhodně ne o pouhou restrikci svobody, byť sebetyranštější. Technicky je tento nedostatek jakékoli autority neboli hierarchie v totalitním systému patrný na skutečnosti, že mezi nejvyšší mocí (Vůdce) a ovládanými nejsou spolehlivé prostředkující meziúrovně, z nichž by byla každá vybavena svým náležitým podílem účasti na autoritě i poslušnosti. Vůdcova vůle může být ztělesněna kdekoli a kdykoli, a jeho samotného nezavazuje žádná hierarchie, dokonce ani taková, kterou třeba sám ustanovil. Není proto přesné říkat, že hnutí po uchvácení moci zakládá velký počet knížectví, v jejichž rámci si každý malý vůdce může dělat, co se mu zlíbí, a napodobovat velkého vůdce na vrcholu.⁴⁶ Nacistické tvrzení, že „strana je řád

⁴⁵ Ve shora zmíněném projevu (viz pozn. 29) se Hans Frank projevil jako člověk, který chtěl v určitém okamžiku hnutí stabilizovat. Jeho četné stížnosti jakožto generálního guvernéra Polska svědčí o naprostém nepochopení záměrně antiutilitářských tendencí nacistické politiky. Nemohl pochopit, proč porobené národy nejsou využívány, nýbrž vyhlazovány. Rosenberg byl v Hitlerových očích rasově nespolehlivý, neboť měl v úmyslu vytvořit na dobytých východních územích satelitní státy a nechápal, že Hitlerova populační politika usilovala o zbavení těchto území původního obyvatelstva.

⁴⁶ Teorie o rozdělení na „malá knížectví“ tvořící „vně zákona mocenskou pyramidu s Vůdcem na vrcholu“ pochází od R. H. Jacksona (viz *Nazi Conspiracy*, II, kap. XII, str. 1 nn.). Aby se utvoření takového autoritářského státu vyhnul,

vůdců“,⁴⁷ je obyčejná lež. Právě tak jako nekonečná multiplikace úřadů a zmatek v autoritě vedou ke stavu věcí, kdy s vůlí Vůdce, volícího pro svá rozhodnutí zcela libovolně výkonný orgán, se cítí osobně konfrontován každý občan, tak také oněch jeden a půl milionu „vůdců“ po celé třetí říši⁴⁸ vědělo velmi dobře, že jejich autorita je odvozena přímo od Hitlera bez zprostředkování nějakými dalšími úrovněmi funkční hierarchie.⁴⁹ Přímá závislost byla skutečná, a zprostředkující hierarchie – jistě významná společensky – byla jen zdánlivá, byla pouhou navenek prezentovanou napodobeninou autoritářského státu.

Vůdcův absolutní monopol moci a autority je nejjasněji patrný ve vztahu mezi ním a vrchním velitelem jeho policie, v totalitní zemi nejmocnějším veřejným činitelem. Nicméně přes nesmírnou materiální a organizační moc, která je mu jako hlavě opravdové policie a elitních formací k dispozici, velitel policie zřejmě není nikdy schopen uchvátit moc a stát se sám vládcem země. Například před Hitlerovým pádem Himmlera ani ve snu nenapadlo dotknout se Hitlerova nároku na vůdcovství⁵⁰ a nikdy nebyl navrhován jako Hitlerův nástupce. Ještě zajímavější je v této souvislosti Berijův nešťastný pokus zmocnit se moci po Stalinově smrti. Ačkoli Stalina nikdy nedovolil, aby se některý z vrchních velitelů jeho policie těšil obdobnému postavení jako Himmler v posledních letech nacistické vlády, měl i Berija dost vojska k tomu, aby se po Stalinově smrti postavil proti vládě strany prostě okupací celé Moskvy a všech přístupů ke Kremlu; nikdo s výjimkou Rudé armády by

Hitler již v roce 1934 vydal tento stranický výnos: „Forma oslovení ‚Mein Führer‘ je vyhrazena pouze pro Vůdce. Zakazují tímto všem nižším vůdcům NSDAP, aby se nechávali oslovovat tituly jako ‚Mein Reichsleiter‘ atd., at slovně nebo písemně. Podoba jejich oslovení má správně znít ‚Pg.‘ [stranický kamarád]... nebo ‚Gauleiter‘ atd.“ Viz *Verfügungen, Anordnungen, Bekanntgaben*, cit. d., výnos z 20. srpna 1934.

⁴⁷ Viz *Organisationsbuch der NSDAP*.

⁴⁸ Viz *Nazi Conspiracy*, sv. VIII, tab. 14.

⁴⁹ Všechny přísahy ve straně stejně jako u elitních útvarů měly podobu osobních přísah Adolfu Hitlerovi.

⁵⁰ Prvním Himmlerovým krokem v tomto směru bylo, když na sklonku roku 1944 z vlastní iniciativy nařídil demontovat zařízení plynových komor a zastavit masové vraždění ve vyhlazovacích táborech. Přípravoval si tak půdu pro zahájení mírových jednání se západními mocnostmi. Zajímavé je, že Hitler zřejmě nikdy nebyl o těchto přípravách informován; zdá se, že nikdo neměl odvahu mu říci, že od jednoho z jeho nejdůležitějších válečných záměrů už bylo upuštěno. Viz L. Poliakov, *Brévaire de la Haine*, 1951, str. 232.

jeho mocenský nárok nebyl mohl zlomit, a to by bylo vedlo ke krvavé občanské válce, jejíž výsledek zdaleka nebyl jistý. Podstatné však je, že Berija dobrovolně vyklidil všechny své pozice jen o několik dní později, i když musel vědět, že ho to bude stát život, neboť se po několik dní odvažoval stavět moc policie proti moci strany.⁵¹

To, že nemá absolutní moc, samozřejmě veliteli policie nijak nebrání zorganizovat celý svůj ohromný aparát v souladu s totalitními mocenskými principy. Je tak například velmi pozoruhodné sledovat, jak Himmler po svém jmenování začal reorganizaci německé policie tím, že do dosud centralizovaného aparátu tajné policie zaváděl multiplikaci úřadů – tj. zcela zřejmě dělal právě to, čeho by se všichni znalci moci, kteří předcházeli totalitním režimům, obávali jako decentralizace vedoucí k oslabení moci. Ke složkám gestapa Himmler nejprve připojil tzv. bezpečnostní službu, která byla původně složkou SS založenou jako orgán vnitrostraničské policie. Ačkoli hlavní úřady gestapa a bezpečnostní služby byly nakonec centrálně soustředěny v Berlíně, regionální pobočky těchto dvou obrovských tajných služeb si podržely svou oddělenou identitu a každá podávala zprávy přímo Himmlerově vlastní úřadovně v Berlíně.⁵² V průběhu války přidal Himmler ještě dvě další výzvedné služby: jednu tvořili tzv. inspektoři, kteří měli kontrolovat a koordinovat bezpečnostní službu a policii a kteří podléhali jurisdikci SS; druhá byla zpravodajskou službou specificky vojenskou, která jednala nezávisle na říšských vojenských silách a jíž se nakonec podařilo pohltit vlastní armádní vojenské zpravodajské služby.⁵³

Jednou z nejpozoruhodnějších charakteristik totalitních diktatur je, že v nich úplně chybějí palácové revoluce, úspěšné i neúspěšné. (Až na jedinou výjimku se nikdo z nespokojených nacistů nezúčastnil vojenského spiknutí proti Hitlerovi v červenci 1944.) Vůdcovský princip, jak se zdá, vyvolává na povrchu krvavé změny v osobní moci beze změny režimu. Je to jen jedna z mnoha známek svědčících pro to, že totalitní forma vlády má velmi málo společ-

⁵¹ K událostem po Stalinově smrti viz H. E. Salisbury, *American in Russia*, New York 1955.

⁵² Viz vynikající analýzu struktury nacistické policie in: *Nazi Conspiracy*, II, str. 250 nn., zvl. str. 256.

⁵³ Tamt., str. 252.

ného s touhou po moci, nebo dokonce s touhou po mašinerii generující moc, s hrou samoúčelné moci pro moc, jaká byla příznačná pro poslední stadia imperialistické vlády. Nicméně viděno z hlediska technického, je to jedna z nejdůležitějších známek toho, že totalitní vláda přes všechno vnější zdání není vládou nějaké kliky nebo gangu.⁵⁴ Průkazní materiál jak Hitlerovy, tak Stalinovy diktatury jasně ukazuje na to, že izolace atomizovaných jedinců nejen vytváří masovou základnu pro totalitní vládnutí, ale je důsledně zachována v celé struktuře až k jejímu samotnému vrcholu. Stalin nechával zlikvidovat takřka každého, kdo si mohl činit nárok na příslušnost k vedoucí klice, a v politbyru vždy hned překládal členy sem a tam, jakmile se nějaká klika začala konsolidovat. Hitler ničil kliky v nacistickém Německu méně drastickými prostředky – jediná krvavá čistka směřovala proti Röhmově klice, tu ovšem pevně stmelovala homosexualita jejích vedoucích členů; bránil utváření klik ustavičným přesouváním moci a autority a častými změnami důvěrníků ve svém bezprostředním okolí, takže veškerá dřívější solidarita mezi těmi, kdo se dostali k moci, se jeho přičinným rychle vypařila. Navíc se zdá zřejmé, že nestvůrná proradnost, takřka stejnými slovy popisovaná jako význačný rys jak Hitlerova, tak Stalinova charakteru, jim nedovolovala stát v čele něčeho tak trvalého a neměnného, jako je klika. Ať už je tomu jakkoli, skuteností je, že zde neexistuje žádný vzájemný vztah mezi těmi, kdo zastávali funkce; neváže je k sobě stejný status v politické hierarchii nebo vztah mezi nadřízenými a podřízenými, dokonce ani nejistá loajalita jako u gangsterů. V sovětském Rusku každý ví, že vrchní ředitel velkého průmyslového koncernu může být právě tak jako ministr zahraničních věcí každého dne degradován na nejnižší společenskou a politickou úroveň a že na jeho místo může nastoupit někdo zcela neznámý. Na druhé straně gangsterská spolovina,

⁵⁴ F. Neumann, cit. d., str. 521 nn., si není jist, „...zda Německo lze nazývat státem. Je to mnohem spíš gang, kde vůdcové jsou při názorových neshodách ustavičně nuceni k souhlasu.“ Díla Konrada Heideny o nacistickém Německu lze uvést jako reprezentativní pro teorii o vládě kliky. Pokud jde o utváření klik kolem Hitlera, velmi poučné jsou *The Bormann Letters*, publikované Trevorem Roperem. V procesu s lékaři (the United States vs. Karl Brandt *et al.*, hearing of May 13, 1947) Viktor Brack dosvědčil, že již v roce 1933 Bormann, jednající bezpochyby na rozkaz Hitlerův, začal organizovat skupinu osob, které stály nad státem a stranou.

kteřá hrála určitou úlohu v raných stadiích nacistické diktatury, ztrácí všechnu stmelující sílu, neboť totalitarismus užívá své moci právě k rozšíření této spoluviny až na obyvatelstvo, dokud nezorganizuje vinu všeho lidu pod svou nadvládou.⁵⁵

Neexistence vládnoucí kliky učinila obzvlášť zmatenou a obtížnou otázku nástupce totalitního diktátora. Pravda je, že tento problém trápil všechny uzurpátory, a je zcela příznačné, že žádný z totalitních diktátorů se nikdy neuchýlil k osvědčené staré metodě založit dynastii a dosadit své syny. Proti Hitlerovým čteným, a tedy anulujícím se jmenováním stojí metoda Stalinova, metoda, která z následnictví činila jedno z nejnebezpečnějších vyznamenání v Sovětském svazu. V totalitních podmínkách se znalost labyrintu převodních pák rovná nejvyšší moci a každý jmenovaný následník, který dospěje k tomu, že opravdu ví, co se děje, je po nějakém čase automaticky odstraněn. Platné a poměrně trvalé jmenování by totiž ve skutečnosti předpokládalo existenci kliky, jejíž členové by s Vůdcem sdíleli monopol na znalost toho, co se děje, a právě tomu se Vůdce musí vyhnout všemi způsoby. Hitler to jednou vysvětlil vrchním velitelům wehrmachtu, kteří si patrně uprostřed válečné vřavy lámali hlavu s tímto problémem: „Jako nejzazší činitel musím při vši skromnosti jmenovat svou vlastní osobu v její nenahraditelnosti... Osud Říše závisí pouze na mně.“⁵⁶ Není třeba hledat ve slově „skromnost“ nějakou ironii; totalitní vůdce, zřetelně v protikladu ke všem dřívějším uzurpátorům, despotům a tyranům, je, jak se zdá, přesvědčen, že otázka jeho následnictví není příliš důležitá, že pro tuto práci není zapotřebí zvláštních kvalit nebo výcviku, že země bude nakonec poslouchat kohokoli, kdo bude náhodou držitelem jmenování ve chvíli jeho smrti, a že o jeho legitimitě se nebudou dohadovat mocichtiví rivalové.⁵⁷

⁵⁵ Srovnej autorčin příspěvek do diskuse o problému německé viny: *Organized Guilt*, in: *Jewish Frontier*, leden 1945.

⁵⁶ V projevu z 23. listopadu 1939, *Trial of Major War Criminals*, sv. 26, str. 332. Že toto vyjádření bylo něčím více než hysterickým poblouzněním diktovaným příležitostí, je zřejmé z Himmlerova projevu (stenografický záznam lze najít v archivu Hoover Library, soubor Himmler, sv. 332) na konferenci starostů v Poznani v březnu 1944. Říká se zde: „Jaké hodnoty můžeme položit na misky vah historie? Hodnotu našeho vlastního národa... Druhou, skoro bych řekl ještě větší hodnotou je jedinečná osobnost našeho Vůdce Adolfa Hitlera..., který poprvé po dvou tisících let... byl seslán germánské rase jako velký vůdce...“

⁵⁷ Viz Hitlerova vyjádření k této otázce in: *Hitlers Tischgespräche*, str.

Jako techniky vládnutí se totalitární vynálezy zdají prosté a důmyslně účinné. Zajišťují nejen absolutní mocenský monopol, ale i nesrovnatelnou jistotu, že všechny rozkazy budou vždy vykonány; multiplicita převodových pák a zmatek v hierarchii zajišťují diktátorovi naprostou nezávislost na všech jeho podřízených a umožňují ony rychlé a překvapivé změny v politice, jimiž se totalitarismus proslavil. Státní zřízení země je vzhledem ke své beztvarosti odolné proti nárazům.

Důvody pro to, že se předtím nikdo nepokusil tak mimořádné účinnosti využít, jsou stejně prosté jako nápad sám. Multiplikace úřadů ničí všechn smysl pro odpovědnost a všechnu kompetenci; neznamená jen strašně zatěžující a neproduktivní nárůst administrativy, ve skutečnosti produktivně vlastně brání, neboť konfliktní rozkazy skutečnou práci neustále oddalují, dokud o celé věci nerozhodne definitivně rozkaz Vůdce. Fanatismus elitních kádřů, pro fungování hnutí zcela nepostradatelný, systematicky likviduje všechn opravdový zájem na různých konkrétních aktivitách a vytváří mentalitu, která v jakékoli myslitelné činnosti vidí nástroj něčeho úplně jiného.⁵⁸ A tato mentalita se neomezuje na elitu, ale postupně proniká celou populací, jejíž život a smrt v nejintimnějších detailech závisí na politických rozhodnutích – to jest na příčinách a skrytých motivech, které nemají vůbec nic společného s výkonem. Ustavičné přemísťování, degradování a povyšování znemožňuje spolehlivou týmovou práci a zabraňuje rozvíjení zkušeností. Řečeno ekonomicky, nucená práce je luxus, který si Rusko opravdu nemůže dovolit; v době akutního nedostatku kvalifikovaných techniků byly tábory plněny „vysoce kvalifikovanými inženýry, [kteří] se ucházejí o to, aby směli dělat instalátérské a klempířské práce, opravovat hodiny, elektrické osvětlení a tele-

253 n. a 222 n.: Nového Vůdce bude třeba volit „senátem“; vedoucím principem pro volbu Vůdce musí být, že jakékoli diskuse a osobní výpady mezi osobami účastnými volby musí po dobu jejího trvání ustát. Do tří hodin po volbě bude třeba vzít nově pod přísahu wehrmacht, stranu a všechno státní úřednictvo. „Nedělal si iluze, že by takováto volba nejvyšší hlavy státu musela vždy ke kormidlu Říše postavit jako vůdce význačnou osobnost.“ Ale to s sebou nenese žádná nebezpečí, „pokud všezahrnující aparát jako celek funguje náležitě“.

⁵⁸ Jeden z vůdčích principů pro SS, formulovaný samým Himmlerem, zní: „Neexistuje úkol pro úkol.“ Viz G. d'Alquen, *Die SS. Geschichte, Aufgabe und Organisation der Schutzstaffeln der NSDAP*, 1939, in: *Schriften der Hochschule für Politik*.

fon⁵⁹. Ale vlastně, z čistě užitého hlediska, si Rusko skutečně nemohlo dovolit ani ony čistky v třicátých letech, které přerušovaly dlouho očekávané ekonomické zotavování, nebo fyzickou likvidaci generality Rudé armády, což vedlo takřka k porážce v rusko-finské válce.

Poměry v Německu se odlišovaly co do míry. Na začátku nacisté jevíli určitou tendenci uchovat si kvalifikované technické a administrativní síly, připustit zisky v obchodě a ekonomicky vládnout bez přílišného vměšování. Když vypukla válka, nebylo Německo ještě plně totalitarizováno, a přijmeme-li přípravu na válku jako logický důvod, je nutno připustit, že zhruba až do roku 1942 mohla jeho ekonomika fungovat víceméně racionálně. Příprava na válku sama o sobě není antiutilitární, navzdory prohibitivním cenám,⁶⁰ neboť samozřejmě může být mnohem „levnější uchvátit bohatství a zdroje jiných národů výbojem než je v cizině kupovat, nebo doma produkovat“⁶¹. Ekonomické zákony investic a produkce, stabilizace příjmů a zisků ani exhauscce neplatí, máme-li v úmyslu v každém případě doplnit vyčerpané rezervy domácí ekonomiky kořistí z jiných zemí; je naprosto pravda, a sympatizující německý národ si toho byl plně vědom, že slavné nacistické heslo „pušky nebo máslo“ ve skutečnosti znamenalo „máslo skrze pušky“.⁶² Teprve v roce 1942 zákony totalitní nadvlády počaly převažovat nad všemi jinými zřeteli.

Radikalizace začala ihned, jakmile vypukla válka; dokonce se nabízí domněnka, že jedním z Hitlerových důvodů k vyvolání války bylo to, že mu dávala možnost urychlit vývoj způsobem zcela nemyslitelným v době míru.⁶³ Na tomto procesu je nicméně pozo-

⁵⁹ Viz D. J. Dallin a B. I. Nicolaevsky, *Forced Labor in Russia*, 1947, kteří také uvádějí, že za války, kdy mobilizací vznikl akutní problém pracovních sil, byla úmrtnost v pracovních táborech v průběhu roku asi 40 procent. Odhadují, že produkce dělníka v táborech je všeobecně o 50 procent nižší než u dělníka svobodného.

⁶⁰ T. Reveille, *The Spoil of Europe*, 1941, odhaduje, že Německo bylo během prvního roku války s to plně pokrýt veškeré své náklady na přípravu války z let 1933 až 1939.

⁶¹ W. Ebenstein, *The Nazi State*, str. 257.

⁶² Tamt., str. 270.

⁶³ Hovoří pro to skutečnost, že nařízení vraždit všechny nevyhlášené nemocné bylo vydáno v den, kdy vypukla válka, ještě více však Hitlerova prohlášení během války, citovaná Goebbelsem, *The Goebbels Diaries*, vyd. L. P. Lochner, 1948, str. 314, v tom smyslu, že „válka nám umožnila řešení celé řady problémů, které by se byly za normálních časů nikdy řešit nedaly“, a že bez

ruhodné, že nebyl zastaven tak zničující porážkou jako u Stalingradu, a že nebezpečí prohrané války bylo jen dalším podnětem k tomu, odhodit všechny utilitární zřetele a ze všech sil se pokusit realizovat nelítostnou totální organizaci cíle totalitární rasové ideologie, byť i na sebekratší dobu.⁶⁴ Elitní útvary, do té doby striktně oddělované od lidu, byly po Stalingradu velmi rozšířeny; zákaz členství ve straně pro příslušníky ozbrojených sil byl zrušen a vojenské velení bylo podřízeno velitelům SS. Žárlivě strážný monopol SS na zločin byl zrušen a vojáci byli zcela libovolně přidělováni k služebním povinnostem masového vraždění.⁶⁵ Vojenské, ekonomické ani politické ohledy nesměly být překážkou nákladnému a obtížnému programu masového vyhlazování a deportací.

Uvažujeme-li o těchto posledních letech vlády nacistů a o jejich verzi „pětiletého plánu“ – neměli čas ho provést, jeho záměrem však bylo vyhladit polský a ukrajinský národ, 170 milionů Rusů (jak uvádí jeden plán), inteligenci západní Evropy, napří-

ohledu na to, jak válka skončí, „Židé určitě prohrají“.

⁶⁴ Wehrmacht se samozřejmě opakovaně pokoušel vysvětlit různým stranickým orgánům nebezpečí takového vedení války, při němž jsou dávány rozkazy naprosto bez ohledu na všechny nezbytné potřeby vojenské, civilní a ekonomické (viz např. L. Poliakov, cit. d., str. 321). Ale i mnozí vysocí nacističtí funkcionáři těžko chápali takovéto opomíjení všech objektivních ekonomických a vojenských faktorů situace. Bylo třeba jim stále znovu opakovat, že „ekonomické zřetele mají při konečném řešení [židovského] problému zůstat naprosto zásadně pominuty“ (*Nazi Conspiracy*, VI, str. 402), ale přesto si stěžovali, že k přerušování velkého programu výstavby Polska „by nebylo došlo, kdyby nebylo deportováno mnoho tisíc Židů, kteří na něm pracovali. Teď byl vydán příkaz k odsunu Židů z vojenských projektů. Doufám, že tento... rozkaz bude brzy odvolán, neboť pak by byla situace ještě horší.“ Tato naděje Hanse Franka, generálního guvernéra Polska, se nenaplnila, podobně jako jeho pozdější očekávání vojensky rozumnější politiky vůči Polákům a Ukrajincům. Jeho stížnosti jsou zajímavé (viz jeho Deník, in: *Nazi Conspiracy*, IV, str. 902 nn.), neboť ho děší výlučně antiutilitární aspekt nacistické politiky během války. „Až vyhraje válku, tak se pro mne za mne může z těch Poláků a Ukrajinců a všech těch dalších, co se tu potloukají, nadělat třeba sekaná...“

⁶⁵ Původně byly službou v koncentračních táborech pověřovány pouze speciální jednotky SS – útvary tzv. smrtihlavů. Později přicházely posily z divizí tzv. zbraní SS. Od roku 1944 byly používány také jednotky pravidelných ozbrojených sil, ale obyčejně začleněné do zbraní SS. (Viz přísežné prohlášení jednoho bývalého důstojníka SS z velení koncentračního tábora v Neuengamme, in: *Nazi Conspiracy*, VII, str. 211.) Jak byla pocíťována sama aktivní přítomnost wehrmachtu v koncentračních táborech, je popsáno v Odd Nansenově deníku z koncentračního tábora *Day After Day*, London 1949. Podle jeho svědectví byly bohužel tyto oddíly pravidelné armády přinejmenším stejně brutální jako SS.

klad z řad Holanďanů a obyvatel Alsaska a Lotrinska, stejně jako všechny ty Němce, kteří budou prohlášeni za nezpůsobilé, až vstoupí v platnost chystaný návrh říšského zákona o zdraví či plánovaný „zákon o společenství cizinců“ –, je zde takřka nepopíratelná analogie s bolševickým pětiletým plánem z roku 1929, prvního roku vyhraněné totalitní diktatury v Rusku. Vulgarizující eugenická hesla v prvním případě i zvučné ekonomické fráze v případě druhém byly předešlou k „dílu gigantického šílenství, v němž všechna pravidla logiky a principy ekonomiky byly postaveny na hlavu“.⁶⁶

Samozřejmě, totalitní diktátoři se nevydávají vědomě na cestu k šílenství. Jádrem věci je spíše v tom, že naše pobouření nad antiutilitárním charakterem totalitní státní struktury má původ v mylné představě, že koneckonců máme přece co dělat s normálním státem – byrokracií, tyranii, diktaturou –, z toho, že přehlízíme důrazné ujišťování totalitních vládců, že oni považují zemi, kde náhodou uchvátili moc, pouze za dočasný hlavní stan mezinárodního hnutí na cestě k dobytí světa, že měří vítězství a porážky na staletí či tisíciletí a že globální zájmy vždy mají přednost před lokálními zájmy jejich vlastního území.⁶⁷ Ono slavné „správné je to, co je dobré pro německý lid“ bylo míněno pro masovou propagandu; nacistům se říkalo, že „správné je to, co je dobré pro hnutí“,“⁶⁸ a tyto dva zájmy se rozhodně vždy neshodovaly. Nacisté si nemysleli, že Němci jsou vyšší rasa, které patří svět, nýbrž že by měli být vedeni vyšší rasou jako všechny ostatní národy a že tato rasa je teprve ve

⁶⁶ I. Deutscher, cit. d., str. 326. Tato citace má váhu, neboť pochází od nejbenevolentnějšího nekomunistického Stalinova životopisce.

⁶⁷ Nacisté obzvlášť rádi zvažovali věci v rozměrech tisíciletí. Himmlerova prohlášení, že příslušníci SS se zajímají pouze o „ideologické otázky významné v měřítku desetiletí a staletí“ a že „slouží věci, která během dvou tisíc let nastala pouze jednou“, se s malými obměnami opakují ve všech indoktrinačních materiálech, které vydával SS-Hauptamt-Schulungsamt (*Wesen und Aufgabe der SS und der Polizei*, str. 160). Pokud jde o bolševickou verzi, je třeba odkázat především na program Komunistické internacionály ve znění formulovaném Stalinem již v roce 1928 na šestém sjezdu v Moskvě. Zvláště zajímavé je hodnocení Sovětského svazu jako „základny světového hnutí, centra mezinárodní revoluce, nejvýznamnějšího činitele světových dějin. V SSSR světový proletariát poprvé získává zemi...“ (citováno z W. H. Chamberlain, *Blueprint for World Conquest*, 1946, kde jsou programy Třetí internacionály doslovně přetištěny).

⁶⁸ Tuto změnu oficiálního hesla najdeme in: *Organisationsbuch der NSDAP*, str. 7.

stavu zrodu.⁶⁹ Nikoli Němci, nýbrž příslušníci SS byli úsvitem vládnoucí rasy.⁷⁰ „Germánská světová říše,“ jak se vyjádřil Himmler, nebo „árijská“ světová říše, jak by to byl řekl Hitler, byla v každém případě ještě na staletí vzdálená.⁷¹ Pro „hnutí“ bylo důležitéjší demonstrovat, že lze vyrobit rasu vyhlazením jiných „ras“, než vyhrát válku o omezených cílech. Co překvapí vnějšího pozorovatele jako „dílo gigantického šílenství“, je pouze důsledkem absolutního prvenství hnutí nejen před státem, ale i před národem, lidem a mocenskými pozicemi, které zaujímají sami vládcové. Důvod, proč důvtipné vynálezy totalitní vlády, s jejich absolutní a nepřekonatelnou koncentrací moci v rukou jednoho jediného muže, nebyly nikdy předtím vyzkoušeny, spočívá v tom, že žádný obyčejný tyran nebyl nikdy dostatečně šílený, aby zahodil všechny omezené a místní zájmy – ekonomické, národní, lidské, vojenské – v zájmu čistě smyšlené reality v nějaké neurčité vzdálené budoucnosti.

Jelikož totalitarismus u moci zůstává věrný původním zásadám hnutí, nijak zvlášť nepřekvapuje nápadná podobnost organizačních nástrojů hnutí a tzv. totalitního státu. Rozdělení na členy strany a souputníky organizované v organizacích fronty nejenže nemizi,

⁶⁹ Viz K. Heiden, cit. d., str. 722. Hitler prohlásil v proslovu 23. listopadu 1937 před budoucími politickými vůdci v Ordensburg Sonthofen: Ne „směšné malé kmeny, titěrné země, státy nebo dynastie..., nýbrž pouze rasy [mohou] fungovat jako podrobitelé světa. Nicméně rasou – alespoň v plném a uvědoměném slova smyslu – se teprve musíme stát“ (viz *Hitlers Tischgespräche*, str. 445). V naprostém souladu s těmito rozhodně nijak náhodnými formulacemi je výnos z 9. srpna 1941, jímž Hitler zakazoval další používání termínu „německá rasa“, neboť by to vedlo „k obětování rasové ideje jako takové ve prospěch pouhého národnostního principu a k destrukci důležitých pojmových předpokladů celé naší rasové a lidové politiky“ (*Verfügungen, Anordnungen, Bekanntgaben*). Je zřejmé, že koncept německé rasy by byl stavěl překážku progresivní „selekcí“ a vyhlazování nežádoucích složek německého obyvatelstva, která právě v těch letech byla pro budoucnost plánována.

⁷⁰ Himmler proto tedy „velmi brzy zformoval v různých zemích germánskou SS“, a jejím příslušníkům říkal: „Neočekáváme od vás, že se z oportunistu stanete Němci. Ale očekáváme, že podřídíte svůj národní ideál vyššímu rasovému a historickému ideálu, germánské říši“ (K. Heiden, cit. d.). Jejich budoucím úkolem bude vytvořit „nejhorojnějším rozmnožováním vrstvu vyšší rasy“, která v dalších dvaceti až třiceti letech „daruje celé Evropě její vedoucí třídu“ (Himmlerův projev na setkání generálmajorů SS v Poznani v roce 1943. in: *Nazi Conspiracy*, IV, str. 558 nn.).

⁷¹ H. Himmler, tamt., str. 572.

ale vede nyní naopak ke „koordinaci“ všeho obyvatelstva, k jeho masové organizaci do řad sympatizujících. Uchování stranické mocenské kontroly i při tomto ohromném nárůstu sympatizujících zajišťuje početní omezení členstva strany na privilegovanou „třidu“ několika milionů a vytvoření nadřazené vnitřní strany několika statisíc, elitních útvarů. Multiplikace úřadů, duplikace funkcí a adaptace vztahu strana–sympatizující novým podmínkám prostě znamená, že zůstává zachována ona zvláštní a charakteristická cibulovitá struktura hnutí, v níž každá vrstva je frontou následující, militantnější formace. Státní mašinerie je přeměněna v organizaci fronty sympatizujících byrokratů, jejichž funkcí ve věcech vnitřních je šířit důvěru v masách občanů pouze koordinovaných a jejichž zahraniční věci spočívají v snaze oklamat vnější, netotalitní svět. A právě tak i Vůdce, ve své dvojité funkci hlavy státu i vůdce hnutí, spojuje ve své osobě opět vrchol militantní krutosti a zároveň i normality, vzbuzující důvěru.

Jeden z důležitých rozdílů mezi totalitním hnutím a totalitním státem tkví v tom, že totalitní diktátor může a musí praktikovat totalitní umění lhát důsledněji a v širším měřítku než vůdce hnutí. To je zčásti samozřejmý důsledek mohutného rozšiřování řad souputníků, zčásti si to vynucuje skutečnost, že státníkovi se vlastní nepříjemná prohlášení neodvolávají tak snadno jako demagogické-mu vůdci strany. Za tím účelem Hitler zvolil ústup bez oklik k onomu staromódnímu nacionalismu, který před svým vzestupem k moci mnohokrát zatratil; předstíráním role vášnivého nacionalisty, který tvrdí, že národní socialismus není „vývozní artikl“, uklidňoval Němce stejně jako ne-Němce a naznačoval, že nacistické ambice budou uspokojeny, budou-li splněny tradiční požadavky nacionalistické německé zahraniční politiky – navrácení území odstoupených na základě versailleské smlouvy, *Anschluß* Rakouska, anexe německy mluvících částí Čech. Právě tak Stalin bral v úvahu ruské veřejné mínění i ne-ruský svět při vymýšlení svého řešení novou doktrínou „socialismu v jedné zemi“ a svalením viny za světovou revoluci na Trockého.⁷²

⁷² I. Deutscher, cit. d., popisuje Stalinovu podivuhodnou „vnímavost ke všem těmto psychologickým spodním proudům..., jejichž mluvčím se učinil“ (str. 292). „Pouhý název Trockého teorie, ‚permanentní revoluce‘, zněl unavené generaci jako zlověstná výstraha... Stalin se obracel přímo na hrůzu z riskování

Systematické lhaní celému světu se dá bezpečně provádět až v podmínkách totalitní vlády, v nichž se fiktivnost stává kvalitou každodenní reality, a propaganda tak do velké míry začíná být nadbytečná. V období před uchvácením moci si hnutí nemohou dovolit do té míry skrývat své pravé cíle – koneckonců, mají inspirovat masové organizace. Ale je-li tu možnost vyhladit Židy jako štěnice, totiž jedovatým plynem, není už třeba šířit propagandou, že Židé jsou štěnice;⁷³ je-li tu dostatek moci k tomu, učit napříště celý národ historii Ruské revoluce bez jediné zmínky jména „Trockij“, není už třeba propagandy proti Trockému. Ale užívání metod k realizaci ideologických cílů se dá „očekávat“ pouze od těch, kdo jsou „ideologicky zcela pevní“ – ať už takovou pevnost získali ve školách Kominterny, nebo ve speciálních nacistických indoktrinačních střediscích –, a to i pokud tyto cíle jsou nadále zveřejňovány. Při takových příležitostech se vždy ukazuje, že pouze sympatizující si nikdy neuvědomují, co se děje.⁷⁴ To vede k paradoxu, že „tajná společnost v plném denním světle“ není nikdy charakterem a metodami konspirativnější než poté, co byla uznána za plnoprávného člena společenství národů. Je jenom logické, že Hitler dříve, než se chopil moci, odolával všem pokusům organizovat stranu, ba dokonce i jen elitní formace na konspirativním základě; ale po roce 1933 úplně hořel nedočkavostí přičinit se o přeměnu SS v jakousi tajnou společnost.⁷⁵ Právě tak Moskvou řízené komunistické stra-

a nejistoty, která se zmocnila mnohých bolševiků“ (str. 291).

⁷³ Tak si například Hitler mohl dovolit použít oblíbené klišé „slušný Žid“, jakmile Židy počal vyhlazovat, totiž v prosinci 1941, in: *Tischgespräche*, str. 346.

⁷⁴ Proto si také Hitler, když mluvil k členům generálního štábu (Blomberg, Fritsch, Raeder) a k vysoce postaveným civilistům (Neurath, Göring) v listopadu 1937, mohl dovolit otevřeně konstatovat, že potřebuje vyliďněný prostor, a zavrhnout myšlenku podrobit si cizí národy. Že to naprosto logicky vyústí v politiku vyhlazování dotyčných národů, si zcela zřejmě nikdo z jeho posluchačů neuvědomoval.

⁷⁵ Tato přeměna začala rozkazem z července 1934, jímž byly SS vyzdviženy do pozice nezávislé organizace uvnitř NSDAP, a byla dovršena vrcholně tajným dekretem ze srpna 1938, vyhlášujícím, že speciální útvary SS, jednotky tzv. smrtihlavů, ani úderné oddíly (*Verfügungstruppen*) nejsou součástí ani armády, ani policie; jednotky smrtihlavů měly „řešit speciální úkoly policejního charakteru“ a úderné oddíly byly „stálou ozbrojenou jednotkou výlučně k mému použití“ (*Nazi Conspiracy*, III, str. 459). Dva po sobě jdoucí dekrety, z října 1939 a dubna 1940, ustavily speciální jurisdikci ve věcech všeobecných a společných pro všechny členy SS (tamt., II, str. 184). Od té doby nadále všechny

ny, ve výrazném protikladu ke svým předchůdkyním, jeví zvláštní sklon dávat přednost konspiračním podmínkám, dokonce i tam, kde je možná naprostá legalita.⁷⁶ Čím je moc totalitarismu zřejmější, tím tajnějšími se stávají jeho skutečné cíle. Pro poznání nejzazších úmyslů Hitlerovy vlády v Německu bylo mnohem rozumnější se spolehnout na jeho propagandistické projevy a *Mein Kampf* než na rétoriku kancléře třetí říše; stejně jako by bylo bývalo moudřejší nedůvěřovat Stalinovým slovům o „socialismu v jedné zemi“, vymyšleném pro momentální potřebu uchopení moci po Leninově smrti, a přikládat větší váhu opakovaným projevům jeho nepřátelství vůči demokratickým zemím. Totalitní diktátoři prokázali, že vědí až příliš dobře, jaké nebezpečí tkví v jejich předstírání normálního stavu, totiž nebezpečí opravdové nacionální politiky nebo skutečného budování socialismu v jedné zemi. Právě toto nebezpečí se pokoušejí překonat neustálou a důslednou nesrovnalostí mezi uklidňujícími slovy a realitou vlády, vědomým rozvíjením metody dělat vždy pravý opak toho, co říkají.⁷⁷ Stalin dovedl toto umění rovnováhy, vyžadující víc dovednosti než obyčejná rutina diplomacie, až k bodu, kde zmírnění zahraniční politiky nebo politické linie Kominterny je takřka vždy doprovázeno radikálními čistkami v ruské straně. Určitě bylo něčím víc než pouhou shodou okolností, že politika lidové fronty a návrh poměrně liberální sovětské ústavy byly doprovázeny moskevskými procesy.

O tom, že totalitní vlády aspirují na to, podrobit si celý svět a přivést všechny země pod svou nadvládu, nacházíme v nacistické a bolševické literatuře znovu a znovu svědectví. Nicméně tyto

brožury vydávané indoktrinačním úřadem SS nesly taková označení, jako např. „Pouze pro policejní použití“, „Není určeno ke zveřejnění“, „Pouze pro vedoucí a osoby pověřené ideologickou výchovou“. Stálo by za to sestavit bibliografii objemné tajné literatury, vytištěné v období nacismu, zahrnující velmi mnoho legislativních opatření. Je dost zajímavé, že v tomto typu literatury není jediná brožura SA. Pravděpodobně právě to je nejpřesvědčivějším důkazem, že SA přestaly být po roce 1934 elitní formací.

⁷⁶ Srovnej F. Borkenau, *Die neue Komintern*, in: *Der Monat*, 1949, sešit 4.

⁷⁷ Příklady jsou příliš zřejmé a příliš četné na to, aby je bylo třeba a možno uvádět. Nebylo by však na místě prostě a jednoduše tuto taktiku ztotožňovat s oním zcela mimořádným nedostatkem smyslu pro zavazující věrnost a pravidlost, který všichni Hitlerovi i Stalinovi životopisci líčí jako nápadné rysy jejich charakteru.

ideologické programy, zděděné po pretotalitních hnutích (po nadnárodních antisemitských stranách a pangermánských snech o impériu v případě nacistů, po internacionálním pojetí revolučního socialismu v případě bolševiků), nejsou rozhodující. Rozhodující je, že totalitní režimy skutečně provádějí svou zahraniční politiku v důsledném opření o předpoklad, že nakonec tohoto nejzazšího cíle dosáhnou, a nikdy ho nespouštějí ze zřetele, bez ohledu na to, jak vzdálený se jeví nebo jak vážně jeho „ideální“ požadavky kolidují s nezbytnostmi daného okamžiku. Proto také žádnou zemi nepovažují za trvale cizí, nýbrž naopak každou za své potenciální teritorium. Vzestup k moci, fakt, že v jedné zemi se fiktivní svět hnutí stal hmatatelnou realitou, vytváří vůči jiným národům vztah, který je obdobný situaci totalitní strany pod netotalitní vládou: hmatatelná realita fikce, zaštitěná mezinárodně uznanou státní mocí, se dá zcela obdobně exportovat, jako se do netotalitního parlamentu dalo importovat pohrdání parlamentem. V tomto ohledu bylo předválečné „řešení“ židovské otázky vynikajícím vývozním artiklem nacistického Německa: vyhnání Židů významně přispělo k šíření nacismu do jiných zemí; přinucením Židů opustit Říši, bez pasu a bez groše, byla realizována legenda o věčném Židovi, a tím, že Židy vehnali do nekompromisní nenávisti proti sobě, vytvořili si nacisté záminku pro naléhavý zájem o vnitřní politiku všech národů.⁷⁸

Jak vážně Němci brali svou konspirativní fikci, podle níž byli budoucími vládci světa, se ukázalo v roce 1940, když – přesto, že to nebylo nutné ani rozumné, a při všech svých až příliš reálných šancích získat okupované národy Evropy na svou stranu – spustili svou depopulační politiku ve východních územích, bez ohledu na ztrátu pracovních sil a vážné vojenské důsledky, a zavedli legislativu, která s rektroaktivní účinností exportovala část trestního zákoníku třetí říše do západních okupovaných zemí.⁷⁹ Stěžejí existoval

⁷⁸ Viz oběžník ministerstva zahraničí ke všem německým úřadům v zahraničí z ledna 1939, v *Nazi Conspiracy*, VI, str. 87 nn.

⁷⁹ V roce 1940 nacistická vláda dekretem stanovila, že různé trestné činy, počínaje velezradou proti Říši a konče „zlomyslnými agitátorskými výroky proti vůdčím osobnostem státu či nacistické strany“, mají být trestány s retroaktivní platností ve všech Německem okupovaných územích, bez ohledu na to, zda se jich dopustili Němci, nebo místní obyvatelé dotyčných zemí. Viz O. C. Giles, cit. d. Ke katastrofálním následkům nacistické „*Siedlungspolitik*“ v Polsku a na

efektivnější způsob, jak uvádět v obecnou známost nacistický nárok na světovládu, než trestat jako velezradu každý výrok nebo akci proti třetí říši, bez ohledu na to, kdy, kde nebo kým byly spáchány. Nacistický zákon jednal s celým světem, jako by potenciálně spadl pod jeho jurisdikci, takže okupační armáda již nebyla nástrojem dobytí, které s sebou přináší nový zákon dobyvatele, nýbrž výkonným orgánem, který uplatňuje zákon, jenž podle předpokladů již předtím existoval a platil pro každého.

Premisa, že nacistický zákon je závazný i mimo německé hranice, a trestání ne-Němců byly něčím víc než pouhým nástrojem útisku. Totalitní režimy se neobávají logických důsledků ovládnutí světa, ani když působí opačným směrem a škodí zájmům vlastních lidí. Logicky je nepopíratelné, že plán na ovládnutí světa vyžaduje odstranění rozdílů mezi dobývajícím mateřskou zemí a dobytými územími, stejně jako rozdílů mezi zahraniční a vnitřní politikou, na němž jsou založeny všechny existující netotalitní instituce a všechny mezinárodní styk. Jestliže se totalitní dobyvatel všude chová, jako by byl doma, ze stejného důvodu musí zacházet se svou vlastní populací, jako by byl cizím dobyvatelem.⁸⁰ A je naprosto pravda, že totalitní hnutí uchvacuje moc zásadě v témž smyslu jako cizí dobyvatel, který zemí okupuje a vládne jí ne pro její dobro, ale pro blaho něčeho nebo někoho jiného. Nacisté se v Německu chovali jako cizí dobyvatelé, když se proti všem národním zájmům pokusili – a zpola uspěli – proměnit svoji porážku v konečnou katastrofu pro celý německý národ; podobně v případech vítězství zamýšleli rozšířit svou vyhlazovací politiku do řad „rasově nevhodných“ Němců.⁸¹

Ukrajíně viz *Trial*, cit. d., sv. XXVI a XXIX.

⁸⁰ Je to výraz V. Kravčenko, cit. d., str. 303; když popisuje situaci v Rusku po superčistce v letech 1936–1938, poznamenává: „Kdyby byl celou mašinerii sovětského života převzal cizí dobyvatel..., změna by stěžší mohla být úplnější nebo krutější.“

⁸¹ Hitler měl za války v úmyslu uvést v platnost návrh zákona o národním zdraví: „Po rentgenovém vyšetření všeho obyvatelstva má být Vůdci předán seznam nemocných osob, zvláště osob s plicními a srdečními chorobami. Na základě nového říšského zákona o zdraví... už příslušné rodiny nebudou nadále oprávněny pobývat na veřejnosti a nesmí jim být nadále přiznáváno právo plodit děti. Co se s těmito rodinami stane dál, bude předmětem dalších příkazů Vůdce.“ I bez zvláštního daru představitosti lze tušit, jaké by byly bývaly tyto další příkazy. Počet lidí, jimž nadále nemělo být dovoleno „pobývat na veřejnosti“, by byl tvořil podstatnou část německé populace (*Nazi Conspiracy*, VI, str. 175).

Podobný postoj, jak se zdá, inspiroval po válce sovětskou zahraniční politiku. Cena za její agresivitu je pro samotný ruský lid prohibitivní: nechopila se příležitosti velké poválečné půjčky Spojených států, která by byla Rusku umožnila rekonstruovat zpuštěné oblasti a industrializovat zemi racionálním, produktivním způsobem. Rozšíření okruhu států ovládaných Kominternou na celý Balkán a obsazení rozlehlých východních teritorií nepřineslo hmotné užitky, ale naopak ještě více vyčerpávalo ruské zdroje. Ale tato politika určitě posloužila zájmům komunistického hnutí – rozšířilo se přes takřka polovinu obydleného světa.

Totalitní diktátor, stejně jako cizí dobyvatel, považuje přírodní zdroje a průmyslové bohatství každé země, včetně své vlastní, za zdroj kořisti a prostředek k přípravě dalšího kroku agresivní expanze. Jelikož tato ekonomie systematického plenění je uskutečňována pro blaho hnutí, a ne národa, žádný lid a žádné území, jako potenciální příjemce užitků, rozhodně tomuto procesu nemůže určovat bod jeho saturace. Totalitní diktátor je jako cizí dobyvatel, který přichází odnikud a jehož plenění pravděpodobně nikomu nebude ku prospěchu. Rozdělení kořisti je počítáno nikoli na posílení ekonomiky domácí země, ale pouze jako dočasný taktický manévr. Ekonomicky vzato, jsou totalitní režimy ve svých zemích doma asi jako ona příslovečná hejna kobylek. To, že totalitní diktátor vládne jako cizí dobyvatel své vlastní zemi, věci ještě zhoršuje, neboť to k bezcitnosti přidává účinnost, jaké ani zdaleka nedosahují tyranie v cizím prostředí. Stalinova válka proti Ukrajině na počátku třicátých let byla dvakrát tak účinná jako strašně krvavá německá invaze a okupace.⁸² Právě z tohoto důvodu dává totalitarismus přednost

⁸² Celkový počet ruských mrtvých za čtyři roky války se odhaduje na 12 až 21 milionů. Stalin vyhladil za jeden jediný rok pouze na Ukrajině asi 8 milionů lidí (odhad). Viz *Communism in Action*, U. S. Government, Washington 1946, House Document č. 754, str. 140–141. Na rozdíl od nacistického režimu, který vedl poměrně přesné záznamy o počtu svých obětí, neexistují spolehlivé číselné údaje o oněch milionech lidí, kteří byli povražděni v ruském systému. Nicméně následující odhad, citovaný B. Souvarinem, cit. d., str. 669, má určitou závažnost, protože pochází od Waltera Krivitského, který měl přímý přístup k informacím uchovávaným v archivu GPU. Podle těchto čísel by při sčítání lidu v Sovětském svazu v roce 1937 měl celkový počet osob dosahovat podle očekávání sovětských statistiků 171 milionů, ukázalo se však, že skutečný počet dosahuje jen 145 milionů. To by ukazovalo na ztráty ve výši 26 milionů obyvatel, a toto číslo nezahrnuje ztráty uvedené výše.

domácím kolaborantským vládám před přímou vládou vlastní, přes zřejmá nebezpečí takových režimů.

Potíže s totalitními režimy nejsou v tom, že rozehrávají mocenskou politiku zvláště nelítostným způsobem, nýbrž v tom, že se za jejich politikou skrývá úplně nový, bezprecedentní koncept moci, stejně jako za jejich *Realpolitik* leží úplně nový, bezprecedentní koncept reality. Svrchovaná nevšimavost k bezprostředním následkům spíše než nemilosrdnost; vykořeněnost a přehlížení národních zájmů spíše než nacionalismus; pohrdání utilitárními motivy spíše než bezohledné sledování vlastního zájmu; „idealismus“, tj. jejich neochvějná víra v nějaký ideologický fiktivní svět, spíše než chtivost moci – to všechno vneslo do mezinárodní politiky faktor zcela nový, a rušivější, než by kdy mohla být pouhá útočnost.

Moc, jak ji chápe totalitarismus, spočívá výhradně v síle produkované organizací. Stejně jako Stalin viděl každou instituci, nezávisle na její skutečné funkci, jenom jako „převodovou páku spojující stranu s lidem“⁸³ a upřímně věřil, že nejcennějšími poklady Sovětského svazu nejsou bohatství jeho půdy nebo výrobní kapacita jeho ohromných lidských zdrojů, nýbrž „kádry“ strany⁸⁴ (tj. policie), tak i Hitler již roku 1929 viděl „velkou věc“ hnutí v tom, že šedesát tisíc mužů „navenek splýnulo takřka v jednoduší celek, že skutečně tito členové jsou jednotni nejen v myšlenkách, ale že dokonce i výraz jejich tváře je skoro stejný. Podívejte se na ty směřující se oči, to fanatické nadšení a objevíte..., jak se sto tisíc mužů v jednom hnutí stává jedním jediným typem.“⁸⁵ Jakákoli spojitost, kterou má v mysli západního člověka moc s vlastnictvím půdy, s blahobytem, poklady a bohatstvím, byla rozpuštěna v jakémsi dematerializovaném mechanismu, jehož každé hnutí plodí moc, jako tření nebo galvanické proudy plodí elektřinu. Totalitní dělení států na země majetné a ne-majetné je něčím víc než dema-

⁸³ I. Deutscher, cit. d., str. 256.

⁸⁴ B. Souvarine, cit. d., str. 605, cituje Stalinův výrok z doby vrcholného teroru v roce 1937: „Musíte dospět k pochopení, že ze všech vysoce cenných hodnot na světě nejcennější a rozhodující jsou kádry.“ Všechny zprávy ukazují, že v sovětském Rusku je třeba vidět v tajné policii skutečnou elitní formaci strany. Příznačné pro policii této povahy je to, že od počátku dvacátých let nebyl k doplňování řad agentů NKVD „prováděn nábor na základě dobrovolnosti“, nýbrž byli agenti cíleně vybíráni z řad strany. Nadto „službu v NKVD si nebylo možno zvolit jako dráhu“ (viz F. Beck a W. Godin, cit. d., str. 160.).

⁸⁵ Viz K. Heiden, cit. d., str. 311.

gogickým heslem; ti, kdo je používají, jsou skutečně přesvědčeni, že moc materiálního vlastnictví je zanedbatelná a jenom stojí v cestě rozvoji organizované moci. Pro Stalina byl neustálý růst a rozvoj policejních kádří nesrovnatelně důležitější než nafta v Baku, uhlí a rudy na Urale, sýpky na Ukrajině nebo možné poklady Sibíře – krátce, byl pro něj rozvojem plného mocenského arzenálu Ruska. Stejná mentalita vedla Hitlera k obětování celého Německa kádřím SS; nepovažoval válku za prohranou, když německá města ležela v sutinách a průmyslová kapacita byla zničena, ale teprve když se dozvěděl, že už se nedá spoléhat na oddíly SS.⁸⁶ Pro muže, který věřil ve všemohoucnost organizace proti všem pouze materiálním faktorům, vojenským nebo ekonomickým, a který navíc počítal s konečným vítězstvím svého podnikání v měřítku staletí, nebyla porážkou vojenská katastrofa nebo hrozící hladovění lidu, nýbrž pouze zničení elitních útvarů, které podle jeho předpokladů měly nést spiknutí pro světovládu řadou generací až k jeho konečnému cíli.

Nestrukturovanost totalitního státu, jeho přehlížení hmotných zájmů, vymanění se z motivačního vlivu prospěchu a neutilitární postoje vůbec přispěly více než cokoli jiného k tomu, že současná politika začala být takřka nepředvídatelná. Neschopnost netotalitního světa pochopit mentalitu, která funguje nezávisle na jakékoli vypočitatelnosti jednání v poměru k jeho lidským a materiálovým nákladům, která je zcela lhostejná k národním zájmům a k blahu vlastního lidu, se zračí v nezvyklé nejistotě a rozštěpenosti úsudků: ti, kdo plně chápou strašnou výkonnost totalitní organizace a policie, pravděpodobně přeceňují materiální sílu totalitních zemí, kdežto ti, kdo rozumějí pustošivé nekompetenci totalitní ekonomiky, pravděpodobně podceňují mocenský potenciál, jaký lze vytvořit bez ohledu na všechny materiální faktory.

2. Tajná policie

Až dosud známe pouze dvě autentické formy totalitní nadvlády: diktaturu národního socialismu po roce 1938 a diktaturu bolševis-

⁸⁶ Podle zpráv z posledního setkání se Hitler rozhodl spáchat sebevraždu poté, co se dozvěděl, že už není možné důvěřovat útvarům SS. Viz H. R. Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler*, 1947, str. 116 nn.

mu od roku 1930. Tyto formy nadvlády se zásadně liší od jiných druhů diktátorské, despotické nebo tyranské vlády, a i když se vyvinuly ze stranických diktatur a zůstávají s nimi v určité souvislosti, jejich základní totalitní rysy jsou nové a nemohou být odvozovány od systémů jedné strany. Cílem systémů jedné strany není pouze zmocnit se vládní administrativy, ale dosáhnout naprostého prolnutí státu a strany obsazením všech úřadů členy strany, takže po uchvácení moci se strana stane pro vládu jakousi propagandistickou organizací. Tento systém je „totální“ pouze v záporném smyslu, totiž v tom, že vládnoucí strana nehodlá tolerovat žádné jiné strany, žádnou opozici a žádnou svobodu politického názoru. Dostane-li se k moci diktatura jedné strany, nechává původní mocenský vztah mezi státem a stranou nedotčený; vláda a armáda vykonávají stejnou moc jako předtím, a „revoluce“ spočívá pouze v tom, že všechna významná místa ve vládě zaujímají nyní členové strany. Ve všech takovýchto případech spočívá moc strany na monopolu zajišťovaném orgány státní moci a strana už nadále nemá své vlastní mocenské centrum.

Revoluce, kterou po uchvácení moci uvádějí do pohybu totalitní hnutí, je nepoměrně radikálnější povahy. Od počátku se vědomě snaží uchovat bytostné rozdíly mezi státem a hnutím a zabránit tomu, aby byly „revoluční“ instituce hnutí pohlceny vládou.⁸⁷ Problém, jak se zmocnit státní mašinerie a nesplynout s ní, je rozřešen tak, že vstup do státní hierarchie je dovolen pouze těm členům strany, jejichž důležitost pro hnutí je druhotná. Všechna skutečná moc je převáděna na instituce hnutí, mimo státní a vojenský aparát. Hnutí zůstává akčním centrem země, v něm jsou činěna všechna rozhodnutí; oficiální úřady státní správy nejsou dokonce často ani informovány o tom, co se děje, a členové strany s ctižádostí dostat se do ministerského postavení ve všech případech zaplatili za takové „buržoazní“ přání ztrátou vlivu na hnutí a ztrátou důvěry jeho vůdců.

⁸⁷ Hitler často komentoval vztah mezi státem a stranou a vždy zdůrazňoval, že nikoli stát, nýbrž rasa neboli „sjednocené lidové společenství“ je prvořadého významu (srv. shora zmíněný proslov, otištěný jako příloha k *Tischgespräche*). Ve svém proslovu na norimberském sjezdu strany v roce 1935 dal této teorii nejjasnější výraz: „Stát nevelí nám, ale my velíme státu.“ Je samozřejmé, že v praxi je taková velitelská moc možná pouze tehdy, zůstanou-li instituce strany nezávislé na institucích státu.

Totalitarismus u moci používá stát jako svou vnější fasádu, k reprezentaci země v netotalitním světě. Jako takový je totalitní stát logickým dědicem totalitního hnutí, od něhož si vypůjčuje svou organizační strukturu. Totalitní vládcí se k netotalitním vládám chovají stejně, jako se chovali k parlamentním stranám nebo k vnitrostranickým frakcím před nástupem k moci, a znovu musí čelit – i když na rozšířené, mezinárodní scéně – onomu dvojitému problému chránit fiktivní svět hnutí (nebo totalitní země) před srážkou se skutečností a působit zdáním normálnosti a zdravého rozumu na normální vnější svět.

Nad státem a za fasádami zdánlivé moci – v bludišti multiplikovaných úřadů, podléhajících všem změnám autority, a v chaosu nevykonnosti – leží mocenské jádro země, vysoce efektivní a vysoce kompetentní služby tajné policie.⁸⁸ Zdůrazňování policie jako jediného orgánu moci a tomu odpovídající opomíjení zdánlivě většího mocenského arzenálu armády – příznačné pro všechny totalitní režimy – lze ještě částečně vysvětlit totalitními aspiracemi na světovládu a cílevědomým rušením rozdílu mezi cizí a domácí zemí, mezi zahraničními a domácími záležitostmi. Vojenské síly, cvičené pro boj s agresorem, byly vždy pochybným nástrojem pro účely občanské války; i za totalitních podmínek je pro ně obtížné dívat se na vlastní lidi očima cizího dobyvatele.⁸⁹ Ještě důležitější z tohoto hlediska je však skutečnost, že se nyní stává pochybnou i jejich hodnota v čase války. Jelikož totalitní vládce rozpracovává svou politiku v opoře o předpoklad konečné světovlády, zachází s oběťmi své agrese, jako by byli rebelové vinní vlastizradou, a v důsledku toho dává přednost tomu, vládnout okupovaným územím policejními, a nikoli vojenskými silami.

I před uchvácením moci má hnutí tajnou policii a výzvědnou službu s pobočkami v různých zemích. Později její agenti dostávají víc peněz a pravomocí než pravidelná vojenská výzvědná služba

⁸⁸ O. Gauweiler, *Rechtseinrichtungen und Rechtsaufgaben der Bewegung*, 1939, výslovně poznamenává, že Himmlerovo speciální postavení – Reichsführer SS a velitel německé policie – se opírá o skutečnost, že policejní správa již dovršila „opravdovou jednotu strany a státu“, něco, oč se jinak ve vládě ani nepokusili.

⁸⁹ Za rolnických bouří v Rusku ve dvacátých letech Vorošilov údajně odmítl podporu Rudé armády; vedlo to k zavedení speciálních oddílů GPU pro trestné výpravy. Viz A. Ciliga, cit. d., str. 95.

a jsou často tajnými šéfy vyslanectví a konzulátů v zahraničí.⁹⁰ Jejím hlavním úkolem je formovat páte kolony, řídit pobočky hnutí, ovlivňovat domácí politiku dotyčných zemí a vůbec v nich konat přípravy na dobu, kdy se tam totalitní vládce – po vládním převratu nebo vojenském vítězství – bude moci otevřeně cítit jako doma. Jinými slovy, mezinárodní pobočky tajné policie jsou převodovými pákami, které neustále přeměňují zdánlivě zahraniční politiku totalitního státu na potenciálně domácí záležitost totalitního hnutí.

Nicméně tyto funkce, plněné tajnou policií v přípravě totalitární utopie světovlády, jsou druhořadé ve srovnání s funkcemi nutnými k realizaci totalitární fikce v jedné zemi. Dominantní role tajné policie v domácí politice totalitních zemí přirozeně velmi přispěla k všeobecně rozšířenému chybnému chápání totalitarismu. Všechny despotie silně spoléhají na tajné služby a cítí se více ohroženy svými vlastními než cizími lidmi. Ale tato analogie mezi totalitarismem a despotií platí pouze pro první období totalitní vlády, kdy se ještě vyskytuje politická opozice. V tomto stejně jako v jiných ohledech využívá totalitarismus a vědomě podporuje chybné představy netotalitního světa, byť třeba sebevíc nelichotivé. Himmler ve svém slavném proslovu k vrchnímu velení říšské armády v roce 1937 předstíral roli obyčejného tyрана, když vysvětloval neustálé rozšiřování policejních sborů tím, že předpokládá existenci „čtvrté fronty v případě války, vnitřního Německa“.⁹¹ Obdobně Stalinovi se téměř ve stejném okamžiku napůl podařilo přesvědčit bolševiky ze staré gardy, jejichž „doznání“ potřeboval, o válečné hrozbě Sovětskému svazu, a tedy výjimečné situaci, v níž země musí zůstat jednotná, dokonce i za despoty. Nejpodivnějším aspektem těchto prohlášení bylo, že obě byla učiněna poté, co veškerá politická opozice byla potlačena, že tajné služby byly rozšiřovány v okamžiku, kdy už vlastně nezbývaly žádné opoziční síly, které by měly být sledovány. Když nastala válka, až na velení v koncentračních táborech a dozor nad nucenou prací cizinců Himmler své útvary SS v samotném Německu ani nepotřeboval ani nevyužíval; podstatná část ozbrojených sil SS sloužila na východní frontě a byly zde

⁹⁰ V r. 1935 agenti gestapa v zahraničí dostali 20 milionů marek, zatímco pravidelná výzvědná služba říšské armády musila vystačit s rozpočtem 8 milionů. Viz P. Dehillotte, *Gestapo*, Paris 1940, str. 11.

⁹¹ Viz *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616 nn.

používány pro „zvláštní úkoly“ – obyčejně masové vraždění – a k prosazování politiky, která často byla v rozporu s vojenskou i s nacistickou civilní hierarchií. Útvary SS stejně jako tajná policie v Sovětském svazu obyčejně přicházely až poté, co vojenské síly zpacifikovaly dobyté území a vypořádaly se s otevřenou politickou opozicí.

V prvních stadiích totalitního režimu nicméně tajná policie a elitní útvary strany ještě hrají podobnou úlohu jako v jiných formách diktatury a vládách teroru známých z minulosti; extrémní krutost jejich metod je bez obdoby pouze v historii moderních západních zemí. První stadium slídilského odhalování tajných nepřátel a štvance na bývalé oponenty je obyčejně spojeno s nábohem celé populace do organizací fronty a s převýchovou osvědčených starých členů strany pro službu v roli dobrovolných agentů, aby se o nepříteli jisté sympatie získaných sympatizujících nemusely starat speciálně vycvičené policejní kádry. Právě v průběhu tohoto období se postupně soused stává nebezpečnějším nepřítelem toho, kdo náhodou chová „nebezpečné myšlenky“, než oficiálně ustanovení policejní agenti. Konec prvního období nastává s likvidací otevřeného i tajného odboje v jakékoli organizované formě; lze jej datovat do doby kolem roku 1935 v Německu a přibližně do roku 1930 v sovětském Rusku.

Teprve poté, co skončilo vyhlazování skutečných nepřátel a začal hon na „objektivní nepřátele“, se teror stává skutečným obsahem totalitních režimů. Pod záminkou budování socialismu v jedné zemi nebo využití daného území jako laboratoře k revolučnímu experimentu nebo realizování *Volksgemeinschaft* je uskutečňován druhý požadavek totalitarismu, požadavek totálního ovládnutí. A ačkoli totální ovládnutí je teoreticky možné pouze v podmínkách světovlády, totalitní režimy prokázaly, že tuto část totalitární utopie lze realizovat takřka dokonale, neboť je dočasně nezávislá na porážce nebo vítězství. Například Hitler se mohl i uprostřed vojenských porážek těšit z vyhlazování Židů a zakládání továren na smrt; bez ohledu na konečný výsledek války, bez ní by nebylo bývalo možné „spálit mosty“ a uskutečnit některé z cílů totalitního hnutí.⁹²

⁹² Viz pozn. 62.

Elitní útvary nacistického hnutí a „kádry“ bolševického hnutí slouží spíš cíli totálního ovládnutí než bezpečnosti režimu u moci. Tak jako totalitní požadavek světovlády, který je pouze zdánlivě totéž jako imperialistická expanze, tak také požadavek totálního ovládnutí se jenom *zdá* být důvěrně známý tomu, kdo se zabývá despotií. Je-li hlavní rozdíl mezi totalitní a imperialistickou expanzí v tom, že ta první neuznává a nečiní rozdíl mezi domácí a cizí zemí, pak hlavní rozdíl mezi despotickou a totalitní tajnou policií je v tom, že ta druhá neslídí po tajných myšlenkách a nepoužívá staré metody tajných služeb, metody provokace.⁹³

Jelikož totalitní tajná policie začíná svou kariéru po pacifikaci země, všem vnějším pozorovatelům se vždy jeví úplně zbytečná – nebo je naopak svádí k názoru, že je tu nějaké tajné odbojové hnutí.⁹⁴ Zbytečnost tajných služeb není ničím novým; odjakživa je pronásledovala nutnost prokazovat svou užitečnost a udržet si práci, když byl jejich původní úkol dovršen. Systematické snahy sloužící tomuto účelu udělaly ze zkoumání dějin revolucí dost obtížný úkol. Ukazuje se například, že za vlády Ludvíka Napoleona neexistovala jediná protivládní akce, kterou by byla nepodnítila sama policie.⁹⁵ Obdobně role tajných agentů ve všech revolučních stranách carského Ruska jasně napovídá, že bez jejich „podnětných“ provokačních akcí by průběh ruského revolučního hnutí zdaleka nebyl býval tak úspěšný.⁹⁶ Jinými slovy, provokace napomáhala

⁹³ M. Laporte, *Histoire de l'Okhrana*, Paris 1935, str. 9, plným právem nazývá metodu provokace „základním kamenem“ tajné policie.

V sovětském Rusku měla provokace daleko do toho, být tajnou zbraní tajné policie, a byla používána jako široce propagovaná veřejná metoda režimu k měření nálad ve veřejném mínění. Neochota lidí využívat periodicky opakovaných výzev ke kritice nebo reagovat na „liberální“ mezihry v režimu teroru ukazuje, že taková gesta jsou chápána jako provokace v masovém měřítku. Provokací se ovšem skutečně stala totalitní verze průzkumů veřejného mínění.

⁹⁴ Zajímavé jsou v tomto ohledu pokusy nacistických civilních státních úředníků v Německu omezit kompetence a redukovat personální stav gestapa vzhledem k tomu, že nacifikace země již bylo dosaženo, takže Himmler, který chtěl naopak v tomto momentě (okolo roku 1934) tajné služby rozšířit, musel přehánět nebezpečí vycházející od „vnitřních nepřátel“. Viz *Nazi Conspiracy*, II, str. 259; V, str. 205; III, str. 547.

⁹⁵ Viz J. Gallier-Boissière, *Mysteries of the French Secret Police*, 1938, str. 234.

⁹⁶ Zdá se ostatně, že není nijak náhodné, že se založením Ochrany v roce 1880 začínají v Rusku revoluční aktivity, které se již nikdy nepodařilo překonat. Aby prokázala svou užitečnost, musela příležitostně organizovat vraždy, a její

stejnou měrou udržovat kontinuitu tradice jako rozkládat čas od času organizaci revoluce.

Tato pochybná role provokace byla možná jedním z důvodů, proč ji totalitní vládcí přestali používat. Provokace je nadto nesporně potřebná pouze za předpokladu, že pouhé podezření není postačující k zatýkání a trestání. Žádný z totalitních vládců samozřejmě nijak netoužil po takových poměrech, v nichž by se musel uchýlovat k provokaci, aby chytil do pasti někoho, koho považoval za nepřítele. Důležitější než tyto technické zřetele je skutečnost, že totalitarismus definoval své nepřátele ideologicky již před uchvácením moci, takže kategorie „podezřelých“ nebyly ustavovány na základě informací policie. Židé v nacistickém Německu nebo potomci bývalých vládnoucích tříd v sovětském Rusku tak nebyli doopravdy podezíráni z nějakých nepřátelských akcí; byli prohlášeni za „objektivní“ nepřátele režimu v souladu s jeho ideologií.

Hlavní rozdíl mezi tajnou policií za despocie a za totalitarismu spočívá v rozdílu mezi „podezřelým“ a „objektivním nepřítelem“. Ten druhý je definován politikou vlády, a nikoli svým přáním vládu svrhnout.⁹⁷ Nikdy není konkrétním jedincem, jehož nebezpečné myšlenky musí být provokací doloženy nebo jehož minulost zakládá oprávněné podezření, nýbrž je vždy „noselem tendencí“, podobně jako nositel choroby.⁹⁸ Viděno z praktického hlediska, tota-

agenti „sloužili v rozporu sami se sebou idejím těch, které udávali... Jestli nějaký policejní agent rozšiřoval politický pamflet nebo jestli nějaký Azev organizoval odpravení ministra – výsledek byl tentýž“ (M. Laporte, cit. d., str. 25). Důležitější vraždy byly navíc, jak se zdá, záležitostí policie – Stolypin a von Plehve. Pro revoluční tradici bylo rozhodující, že v obdobích klidu museli vždy policejní agenti „zburcovat nanovo energii a povzbudit horlivost“ revolucionářů (tamt., str. 71).

Viz také B. D. Wolfe, *Three Who Made A Revolution: Lenin, Trotsky, Stalin*, 1948, který tento jev nazývá „policejní socialismus“.

⁹⁷ Hans Frank, pozdější generální guvernér Polska, činil typický rozdíl mezi osobou „nebezpečnou pro stát“ a osobou, která je „státu nepřátelská“. To první v sobě zahrnuje objektivní kvalitu, kvalitu nezávislou na vůli a chování; politická policie nacistů se nezabývá jen činností státu nepřátelskou, nýbrž „všemi pokusy – bez ohledu na jejich záměr – které ve svých výsledcích ohrožují Stát“. Viz *Deutsches Verwaltungsrecht*, str. 420–430. Překlad citován z *Nazi Conspiracy*, IV, str. 881 nn. Slovy T. Maunze, cit. d., str. 44: „Vyloučením nebezpečných osob bezpečnostní opatření... mají odvrátit stav nebezpečný pro národní komunitu, nezávisle na jakémkoli trestném činu, jehož se případně tyto osoby dopustily. [Je to otázka] odvrácení *objektivního* nebezpečí.“

⁹⁸ R. Hoehn, nacistický právník a člen SS, řekl v nekrologu na Reinharda

litní vládce postupuje jako muž, který vytrvale uráží jiného muže, až každý ví, že je to jeho nepřítel, takže pak může s jistou věrohodností jít a zabít ho v sebeobraně. Je to jistě trochu brutální, ale funguje to – jak jistě ví každý, kdo někdy pozoroval, jak někteří úspěšní kariéristé vyřazují soupeře.

Zavedení pojmu „objektivní nepřítel“ je pro fungování totalitních režimů rozhodující mnohem víc než ideologické vymezení jednotlivých skupin nepřátel. Kdyby se jednalo pouze o nenávisť k Židům nebo buržoazii, totalitní režimy by se mohly po spáchání jednoho obrovského zločinu vrátit jaksi k pravidlům normálního života a vlády. Jak víme, opak je pravdou. Kategorie objektivních nepřátel přežívá první ideologicky vymezené nepřátele hnutí; jsou objevováni noví objektivní nepřátelé podle měnících se okolností: nacisté se zřetelem k předvídanému dovršení procesu vyhlazování Židů již učinili nutné předběžné kroky k likvidaci polského národa, a Hitler dokonce plánoval decimování určitých skupin Němců;⁹⁹ bolševici začali s potomky bývalých vládnoucích tříd, a svůj plný teror pak obrátili nejprve proti kulakům (počátkem třicátých let) a po nich postupně následovali Rusové polského původu (v letech 1936 až 1938), během války Tataři a povolžští Němci, po válce bývali váleční zajatci a jednotky okupačních sil Rudé armády a po ustavení židovského státu ruské židovstvo. Výběr těchto skupin nikdy není úplně libovolný; jelikož je jim dávána široká publicita a jsou užívány k propagandistickým účelům hnutí v zahraničí, musí možnost jejich nepřátelství působit věrohodně; volba konkrétní skupiny může být dokonce vyvolána určitými propagandis-

Heydricha, který byl před svou vládou v Československu jedním z nejbližších spolupracovníků Himmlera: Díval se na své protivníky „ne jako na konkrétní jednotlivce, nýbrž jako na nositele tendencí ohrožujících stát, a tedy způsobem překračujícím meze národního společenství“. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 6. červen 1942; citováno podle E. Kohn-Bramstedt, *Dictatorship and Political Police*, London 1945.

⁹⁹ Už v roce 1941 bylo při jedné schůzi štábu v Hitlerově hlavním stanu navrženo uvalit na polské obyvatelstvo ta opatření, jimiž byla prováděna příprava Židů pro vyhlazovací tábory: změna jména, pokud bylo německého původu; trest smrti za pohlavní styk mezi Němci a Poláky (*Rassenschande*); povinnost nosit v Německu znamení P, obdobu židovské žluté hvězdy. Viz *Nazi Conspiracy*, VIII, str. 237 nn., a deník H. Franka, in: *Trial*, cit. d., XXIX, str. 683. Přirozeně i sami Poláci se brzo začali znepokojovat tím, co s nimi bude, až nacisté skončí s vyhlazováním Židů (*Nazi Conspiracy*, IV, str. 916). K Hitlerovým plánům s německým lidem viz pozn. 80.

tickými potřebami hnutí jako celku – jako například náhle a opětně probuzený vládní antisemitismus v Sovětském svazu, možná kalkulující se získáním sympatií pro Sovětský svaz v evropských satelitních zemích. Právě pro takovéto účely jsou zamýšleny i ony zrežírované monstrprocesy, při nichž se od „objektivně“ identifikovaných nepřátel požaduje subjektivní doznání viny; nejlépe v nich hrají ti, kdo mají totalitní indoktrinaci, neboť ta jim umožňuje „subjektivně“ porozumět vlastní „objektivní“ škodlivosti a učinit doznání „v zájmu věci“.¹⁰⁰ Pojem „objektivního nepřítele“, jehož identita se mění podle převládajících okolností –, takže jakmile je jedna skupina likvidována, může být vyhlášena válka jiné – přesně odpovídá faktické situaci, kterou totalitní vládcí čas od času znova opakují: totiž, že jejich režim není vládou v nějakém tradičním významu, nýbrž *hnutím*, jehož postup vpřed se nepřetržitě setkává s novými překážkami, které je třeba odstraňovat. Pokud vůbec lze mluvit o nějakém právním myšlení v rámci totalitního systému, je „objektivní nepřítel“ jeho centrální ideou.

S touto proměnou podezřelého v objektivního nepřítele je těsně spojena změna v postavení tajné policie v totalitním státě. Tajné služby byly právem nazvány státem ve státě, a to nejen v despociích, ale i za konstitučních nebo polokonstitučních vlád. Pouhé vlastnění tajných informací dávalo vždy této oblasti státních služeb rozhodující převahu nad všemi ostatními a tvořilo otevřenou hrozbu pro členy vlády.¹⁰¹ Totalitní policie je naopak zcela podřízena vůli Vůdce, pouze on může rozhodovat, kdo bude příštím potenciálním nepřítelem, a on také, jako to dělal Stalin, může vyčleňovat

¹⁰⁰ F. Beck a W. Godin, cit. d., str. 87, hovoří o „objektivních charakteristikách“, které v SSSR zvyšovaly riziko zatčení; patřila k nim i příslušnost k NKVD (str. 153). Subjektivního nahlédnutí toho, že zatčení i doznání je objektivně nutné, se dalo nejnázve dosáhnout u bývalých příslušníků tajné policie. Slovy jednoho bývalého agenta NKVD: „Mí nadřízení znají dostatečně dobře mne i mou práci, a jestliže ode mne nyní strana a NKVD žádají, abych se přiznal k takovým věcem, musejí k tomu, co dělají, mít dobré důvody. Mou povinností jakožto loajálního sovětského občana je neodmítat doznání, které je na mně požadováno“ (tamtéž, str. 231).

¹⁰¹ Dobře známá je situace ve Francii, kde ministři žili v trvalém strachu před policejními *dossiers*. K situaci v carském Rusku viz M. Laporte, cit. d., str. 22–23: „Nakonec Ochrana bude vládnout mocí mnohem větší než úřady oprávněnější k řádnému výkonu moci... Ochrana... bude cara informovat pouze o tom, co uzná za vhodné.“

z tajné policie kádry určené k likvidaci. Jelikož policie už nesmí užívat provokace, byla tak zbavena jediného dostupného prostředku neustálého uchovávání své existence nezávisle na vládě a stala se zcela závislou na vyšších státních úřadech, aby si zabezpečila práci. Tak jako armáda v netotalitním státě, policie v totalitních zemích pouze vykonává vládní politiku a ztratila všechny výsady, které měla v despotických byrokraciích.¹⁰²

Úkolem totalitní policie není odkrývat zločiny, ale být po ruce, když se vláda rozhodne pro zatýkání určité populační skupiny. Její hlavní politickou charakteristikou je, že jenom ona požívá důvěry nejvyšší autority a ví, jaká politická linie bude prosazována. To se netýká pouze záležitostí vysoké politiky, jako je likvidace celé třídy nebo etnické skupiny (jen kádry GPU znaly na začátku třicátých let skutečný cíl sovětské vlády a pouze útvary SS věděly na začátku let čtyřicátých, že Židé mají být vyhlazeni); je jádrem všeho každodenního života v totalitních podmínkách, takže když kupříkladu v určitém průmyslovém podniku nařizuje Moskva zrychlit výrobu potrubí, jen agenti NKVD jsou informováni o tom, co tím opravdu sleduje – zda chce prostě víc potrubí, nebo zničit ředitele továrny, nebo zlikvidovat celé vedení, nebo zrušit dotyčnou konkrétní továrnu, anebo konečně slyšet tento svůj příkaz a objednávku zpětně zaznívat odevšad z celého národa, aby tak mohla začít nová čistka.

Jedním z důvodů pro duplikaci tajných služeb, jejichž agenti se navzájem neznají, je to, že totální ovládání vyžaduje maximální možnou flexibilitu: užijeme-li našeho příkladu, Moskva nemusí ještě vědět, když dělá svou objednávku na potrubí, zda chce potrubí – kterého je vždy zapotřebí – nebo čistku. Multiplikace tajných služeb umožňuje změny na poslední chvíli, takže jeden úsek může nyní připravovat propůjčení Leninova řádu řediteli továrny, zatímco jiný koná přípravy na jeho zatčení. Účinnost policie spočívá v tom, že takové vzájemně si odporující úkoly lze připravovat souběžně.

Za totalitního režimu, stejně jako za jiných režimů, má tajná policie monopol na jisté životně důležité informace. K významné

¹⁰² „Na rozdíl od Ochrany, která byla státem ve státě, GPU je resortem sovětské vlády;... a její aktivity jsou mnohem méně nezávislé“ (R. N. Baldwin, *Political Police*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*).

změně však došlo v tom, jaký druh znalostí může mít pouze policie: policie už se nestará o to, co se děje v hlavách budoucích obětí (po většinu času neví, kdo tyto oběti budou), policie se stala správcem největších státních tajemství. To samo sebou znamená velké zvýšení prestiže a postavení, i když je to provázeno definitivní ztrátou skutečné moci. Tajné služby už neznají nic, co by Vůdce neznal lépe; z mocenského hlediska klesly na úroveň vykonavatele.

Viděno z hlediska právního, ještě zajímavější než změna podezřelého v objektivního nepřítele je totalitní proměna podezření na trestný čin možností zločinu. Možný zločin není o nic víc subjektivní než objektivní nepřítel. Zatímco podezřelý je zatýkán na základě úsudku, že právě on se mohl určitého zločinu dopustit, neboť ten více či méně odpovídá jeho osobnosti (nebo domněnkám o jeho osobnosti),¹⁰³ je totalitní verze možného zločinu založena na logické anticipaci objektivního vývoje. Moskevské procesy s bolševickou starou gardou a s veliteli Rudé armády byly klasickými příklady trestů za možné zločiny. Za fantastickými, vykonstruovanými obviněními lze snadno odhalit takovouto logickou kalkulaci: vývoj v Sovětském svazu by mohl vést ke krizi, krize by mohla vést ke svržení Stalinovy diktatury, to by mohlo oslabit vojenskou sílu země a možná přivodit situaci, za které nová vláda bude muset podepsat příměří, nebo dokonce uzavřít alianci s Hitlerem. Odtud hned Stalin přešel k prohlášení, že existuje spiknutí na svržení vlády a tajná dohoda s Hitlerem.¹⁰⁴ Proti těmto „objektivním“,

¹⁰³ Typická pro pojem podezřelého je následující událost, jak ji vypravuje C. Pobýdonostzev, *L'Autocratie Russe: Mémoires politiques, correspondance officielle et documents inédits... 1881-1894*, Paris 1927: Generál Čerevin z Ochrany je požádán, jelikož protistrana si najala židovského advokáta, aby intervenoval ve prospěch jedné dámy, která prohrává svou při. Generál pravi: „Těže noci jsem nařídil toho zatraceného Žida zatknout a zadržel jsem ho jako takzvanou politicky podezřelou osobu... Konečně, copak jsem mohl jednat stejným způsobem s přáteli a se špinavým Židem, který dneska je třeba nevinný, ale byl vinný včera anebo bude vinný zítra?“

¹⁰⁴ Obvinění v moskevských procesech „byla založena... na groteskně zesuvroveném a pokřiveném očekávání možného vývoje. [Stalinovo] uvažování se pravděpodobně rozvíjelo po těchto liniích: asi mě chtějí v krizi svrhnout - obviním je, že se o to pokusili... Změna vlády by asi oslabil bojeschopnost Ruska; podaří-li se jim to, budou nuceni podepsat příměří s Hitlerem, a dokonce možná souhlasit s postoupením území... Obžaluju je z toho, že už vstoupili do zrádné aliance s Německem a postoupili mu sovětské území.“ Tak zní skvělá vysvětlení moskevských procesů I. Deutschera, cit. d., str. 377.

i když naprosto nepravděpodobným možností stály pouze „subjektivní“ faktory jako věrohodnost obžalovaných, jejich vyčerpanost, jejich neschopnost pochopit, co se děje, jejich pevné přesvědčení, že bez Stalina by všechno bylo ztraceno, jejich upřímná nenávisť k fašismu – to jest množství faktických detailů, které přirozeně postrádaly onu konzistenci jako fiktivní, logický, možný zločin. Ústřední předpoklad totalitarismu, že vše je možné, tak vede soustavnému odstraňování všech faktických omezení jako překážek v realizaci možností k absurdnímu a strašnému důsledku, že každý zločin, který si vládci dovedou představit, musí být potrestán, bez ohledu na to, zda byl, či nebyl spáchán. Možný zločin, stejně jako objektivní nepřítel, je samozřejmě mimo kompetenci policie, neboť ten policie nemůže odhalit, není kompetentní si ho vymyslet, ani ho nemůže vyprovokovat. Také zde jsou tajné služby zcela závislé na politických autoritách. Jejich nezávislost, postavení státu ve státě, zmizela.

Pouze v jednom ohledu se totalitní tajná policie nadále silně podobá tajným službám netotalitních zemí. Tajná policie tradičně, tj. od Fouchého, těžila ze svých obětí a zvyšovala svůj oficiální, státem povolený rozpočet z jistých neortodoxních zdrojů, jednoduše zaujímáním partnerského postavení v aktivitách, které měla potírat, jako jsou hazardní hry a prostituce.¹⁰⁵ Tyto nelegální metody sebefinancování, pohybující se v rozmezí od přátelského přijímání úplatků až po vyslovené vydírání, byly význačným faktorem ve snahách tajných služeb vymanit se z vlivu veřejné moci a posilovaly jejich postavení státu ve státě. Pozoruhodné je zjištění, že financování policejních aktivit z příjmu jejich obětí přežilo všechny ostatní změny. V sovětském Rusku je NKVD takřka zcela závislá na vykořisťování vězeňské práce, která, jak se zdá, opravdu neposkytuje jiný užitek a neslouží jinému účelu než financování ohrom-

Dobrý příklad nacistické verze možného zločinu lze najít u H. Franka, cit. d.: „Nějaký úplný seznam pokusů ‚nebezpečných států‘ nelze nikdy vymezit, protože se nikdy nedá předvídat, co může někdy v budoucnu ohrožovat vedení a lid.“ (*Nazi Conspiracy*, IV, str. 881.)

¹⁰⁵ Kriminální metody tajné policie nejsou samozřejmě monopolem francouzské tradice. V Rakousku např. za Marie Terezie Kaunitz organizoval obávanou politickou policii z kádru tzv. „bezúhonných komisařů“, kteří obyčejně žili z vydírání. Viz M. Bermann, *Maria Theresia und Kaiser Joseph II*, Vienna-Leipzig 1881. Za tuto referenci vděčím Robertu Pickovi.

ného tajného aparátu.¹⁰⁶ Kádry nacistické tajné policie, oddíly SS, Himmler zpočátku financoval konfiskováním židovského majetku; pak uzavřel s Darrém, ministrem zemědělství, dohodu, podle níž Himmler dostával několik set milionů marek, které Darré každoročně vydělal levným nákupem zemědělských produktů v zahraničí a jejich prodejem za pevné ceny v Německu.¹⁰⁷ Tento zdroj pravidelných příjmů za války vzal samozřejmě za své; Albert Speer, nástupce Todtův a největší zaměstnavatel pracovních sil v Německu po roce 1942, navrhl Himmlerovi podobnou dohodu v roce 1942; kdyby Himmler přistoupil na to, uvolnit z pravomoci SS totálně nasazené cizince, jejichž práce byla mimořádně neefektivní, Speerova organizace by mu dávala určité procento ze zisku pro SS.¹⁰⁸ K těmto víceméně regulérním zdrojům příjmů připojil Himmler staré dobré vyděračské metody tajných služeb v obdobích finančních krizí: v okolních společenstvích vytvářely jednotky SS skupiny „přátel SS“, které musely „dobrovolně nabídnout“ fondy pro potřeby místních příslušníků SS.¹⁰⁹ (Je třeba zdůraznit, že při svých různých finančních operacích nevyužívala nacistická tajná policie své vězně. Až na poslední léta války, kdy o využívání lidského materiálu v koncentračních táborech už nerozhodoval pouze Himmler, práce v táborech „neměla jiný racionální smysl než zvyšovat tíži a trýzeň údělu nešťastných vězňů“.¹¹⁰)

¹⁰⁶ Že je ohromná policejní organizace placena z výtěžku vězeňské práce, je jisté; překvapující je, že ani to, jak se zdá, zcela nepokrylo policejní rozpočet; V. Kravčenko, cit. d., se zmiňuje o zvláštních poplatcích, které NKVD ukládala odsouzeným občanům, kteří žili a pracovali dál na svobodě.

¹⁰⁷ Viz F. Thyssen, *I Paid Hitler*, London 1941.

¹⁰⁸ Viz *Nazi Conspiracy*, I, str. 916–917. Ekonomickou aktivitu SS konsolidoval ústřední úřad pro ekonomické a administrativní záležitosti. Finanční správa a bernímu úřadu SS přiznával finanční aktiva jako „majetek strany vyhrazený pro zvláštní účely“ (dopis z 5. května 1943, viz M. Wolfson, *Übersicht der Gliederung verbrecherischer Nazi-Organisationen*, in: *Omgus*, prosinec 1947).

¹⁰⁹ Viz E. Kohn-Bramstedt, cit. d., str. 112. Motiv vydírání jasně vysvitne, uvážíme-li, že takto si opatrovaly finanční prostředky zásadně vždy místní jednotky SS v lokalitách svého působení. Viz *Der Weg der SS*, vydal *SS-Hauptamt-Schulungsamt* (bez data), str. 14.

¹¹⁰ Tamt., str. 124. Určité kompromisy byly v tomto ohledu učiněny se zřetelem k těm požadavkům, které se týkaly údržby táborů a osobních potřeb příslušníků SS. Viz M. Wolfson, cit. d., dopis z 19. září 1941 Oswalda Pohla, hlavy WVH (*Wirtschafts- und Verwaltungs-Hauptamt*), říšskému komisari pro kontrolu cen. Zdá se, že všechny tyto ekonomické aktivity v koncentračních táborech se vyvinuly teprve během války a pod tlakem akutního nedostatku

Nicméně tyto finanční neregulérnosti představují jediné a nepřijíždějte důležité stopy tradice tajné policie. Nyní jsou totiž možné proto, že totalitní režimy opovrhují ekonomickými a finančními záležitostmi vůbec, takže metody, které by za normálních podmínek byly nezákonné a odlišovaly tajnou policii od jiných, solidnějších správních resortů, že máme co dělat s resortem, který se těší nezávislosti, není kontrolován jinými úřady a žije v atmosféře neregulérnosti, nečestnosti a nejistoty. Naopak postavení totalitní policie bylo plně stabilizováno a její služby zcela integrovány do administrativy. Nejenže tato organizace nepřekračuje zákonné meze, je naopak spíše ztělesněním zákona a její bezúhonnost je mimo podezření. Už neorganizuje z vlastní iniciativy vraždy, už nepodněcuje protistátní a protispolečenskou trestnou činnost a tvrdě vystupuje proti všem formám úplatkářství, vydírání a neregulérním finančním ziskům. Morální kázání, spojené s velmi jasnými hrozbami, jaké si Himmler mohl dovolit pronést ke svým mužům uprostřed války – „měli jsme morální právo... vyhladit tento [židovský] lid odhodlaný vyhladit nás, ale nemáme právo se vůbec jakkoli obohacovat, ať je to kožich, hodinky, jediná marka, nebo i cigareta“¹¹¹ –, zaznívá tónem, jaký bychom v dějinách tajné policie marně hledali. Tajná policie se sice i nadále zabývá „nebezpečnými myšlenkami“, jsou to však myšlenky, o nichž podezřelé osoby sotva mohou vědět, že jsou nebezpečné; státní kontrola a s ní spojená reglementace veškerého intelektuálního a uměleckého života vyžaduje stále znovu přetvářet a revidovat příslušné předpisy a souběžně s tím jsou z veřejného života přirozeně vždy vylučováni intelektuálové, kteří mají „nebezpečné myšlenky“, to jest určité ideje, které obvykle den předtím byly ještě zcela ortodoxní. Zatímco ve své policejní funkci v běžném, všeobecně akceptovaném slova smyslu se tedy tajná policie stala nadbytečnou, její ekonomická funkce, o níž se někdy soudilo, že tu první nahradila, je ještě pochybnější. Nedá se sice popřít, že NKVD pravidelně vždy nashromáždí určité procento sovětské populace a pošle je do táborů, známých pod lichotivým nesprávným názvem jako tábory nucených prací,¹¹² nicméně i když

pracovních sil.

¹¹¹ Himmlerův projev z října 1943 v Poznani, *International Military Trials*, Nürnberg, 1945–46, sv. 29, str. 146.

¹¹² „Bek Bulat (vězeňská přezdívka jednoho bývalého sovětského profesora) měl možnost seznámit se s dokumenty severokavkazské NKVD. Z těchto doku-

je docela dobře možné, že se Sovětský svaz tímto způsobem snaží řešit problém nezaměstnanosti, je také všeobecně známo, že výkon v těchto táborech je nekonečně nižší než pracovní výkon v běžných sovětských podmínkách a stěží stačí na zaplacení výdajů policejního aparátu.

Ani nadbytečná ani pochybná není politická funkce tajné policie, „nejlépe organizovaného a nejvýkonnějšího“ ze všech vládních resortů¹¹³ v mocenském aparátu totalitního režimu. Je skutečnou exekutivní linií vlády, po níž jsou předávány všechny příkazy. Sítí tajných agentů si totalitní vládce vytvořil bezprostředně exekutivní převodní páku, která – na rozdíl od celé cibulovité struktury zdánlivé hierarchie – je zcela oddělena a izolována od všech ostatních institucí.¹¹⁴ V tomto smyslu jsou agenti tajné policie v totalitních zemích jedinou otevřeně vládnoucí vrstvou a jejich

mentů je zřejmé, že v červnu 1937, když velká čistka vrcholila, nařídila vláda místním organizacím NKVD zadržet určité procento obyvatelstva... Kvóta se od provincie k provincii lišila, v nejméně loajálních oblastech dosahovala 5 procent. Průměr pro celý Sovětský svaz činil kolem 3 procent.“ Zpráva D. J. Dallina, *The New Leader*, 8. leden 1949. F. Beck a W. Godin, cit. d., str. 239, docházejí k lehce odlišnému a zcela věrohodnému předpokladu, podle něhož „byla zatčení plánována takto: Evidenční záznamy NKVD pokrývaly prakticky celou populaci a každý byl zařazen v určité kategorii. Takto byly statistiky dostupné v každém městě a ukazovaly, kolik bývalých bělogvardějců, členů opozičních stran atd. v něm žije. Všechny inkriminační materiály vybraný... a shromážděný z doznání vězňů byl rovněž zanesen do záznamů, a karta každé osoby byla označena, aby bylo vidět, za jak nebezpečnou je považována; to záviselo na množství podezřelého nebo inkriminačního materiálu objevujícího se v jejím záznamu. Jelikož statistiky byly pravidelně předávány na vyšší místa, bylo možné v každém okamžiku uspořádat čistku s plnou znalostí přesného počtu osob v každé kategorii.“

¹¹³ R. N. Baldwin, cit. d.

¹¹⁴ Kádry ruské tajné policie byly „osobně k dispozici“ Stalinovi právě tak, jako úderné oddíly SS (*Verfügungstruppen*) byly osobně k dispozici Hitlerovi. Obojí, i když v době války jsou povolávány k službě společně s vojenskými ozbrojenými silami, podléhají své vlastní speciální jurisdikci. Speciální „zákony o manželství“, které sloužily k odloučení SS od zbytku populace, byly první a zcela základní regulací, kterou Himmler zavedl, když převzal reorganizaci SS. Ještě před Himmlerovými zákony o manželství, v roce 1927, dostali příslušníci SS úředním předpisem pokyn „nikdy [se neúčastnit] diskusí na členských schůzích“ (*Der Weg der SS*, cit. d.). Stejně způsoby chování charakterizovaly podle zpráv i příslušníky NKVD; záměrně si udržovali odstup a především se nedružili s jinými složkami stranické aristokracie (F. Beck a W. Godin, cit. d., str. 163).

standards a hodnotové žebříčky prostupují celou texturou totalitní společnosti.

Viděno pod tímto zorným úhlem, ani není zvlášť překvapivé, že určité zvláštní vlastnosti tajné policie jsou – spíše než zvláštnostmi totalitní tajné policie – všeobecnými vlastnostmi totalitní společnosti. Kategorie podezřelosti tak za totalitních podmínek zahrnuje celou populaci; podezřelá je již každá myšlenka, která se odchyluje od oficiálně předepsané a neustále se měnící linie, ať už se objeví v kterékoli oblasti lidských aktivit. Lidské bytosti jsou podezřelé a priori, prostě pro svou schopnost myslet, a tato podezřelost se nedá rozptýlit vzorným chováním, neboť lidská schopnost myslet je rovněž schopností změnit názor. A jelikož je navíc nemožné vůbec někdy poznat nade všechnu pochybnost srdce druhého člověka – mučení je v této souvislosti jen zoufalou a věčně marnou snahou dosáhnout něčeho, čeho se dosáhnout nedá –, podezření se již nedá nijak utišit, nejsou-li zde ani společné hodnoty ani předpověditelné motivy osobního zájmu, jako společenská realita (na rozdíl od reality pouze psychologické). A tak vzájemné podezírání v totalitních zemích prostupuje všechny společenské vztahy a vytváří jakousi vše prostupující atmosféru i vně speciální pozornosti tajné policie.

V totalitních režimech se provokace, kdysi pouze specialita tajného agenta, stává metodou jednání s bližním, jíž chtít nechtít musí používat každý. Každý je v jistém ohledu *agentem provokatérem* kohokoli jiného; neboť samozřejmě se každý za *agenta provokatéra* označí, dojde-li na to, že se obyčejná přátelská výměna „nebezpečných myšlenek“ (nebo toho, co se mezitím stalo nebezpečnými myšlenkami) stane předmětem pozornosti úřadů. Kolaborace obyvatele při udávání politických odpůrců režimu a dobrovolné konfidentské služby jistě nejsou ničím novým, ale v totalitních zemích jsou tak dobře organizované, že práce specialistů je takřka zbytečná. V systému všudypřítomného sledování, kde kdokoli může být policejním agentem a každý jedinec se cítí pod neochabujícím dohledem, navíc v poměrech, kde kariéry jsou krajně nejisté a kde nejokázalejší vzestupy a pády se staly každodenními příhodami, ztrácí každé slovo jednoznačnou platnost a podléhá „interpretaci“ se zpětnou účinností.

Prosycenost totalitní společnosti metodami a standardy tajné policie nejpronikavěji ilustruje otázka kariér. V netotalitních reži-

mech dvojité agent sloužil věci, kterou měl potírat, takřka stejně jako autoritám, a někdy i víc. Často choval jakousi dvojí ctižádost: toužil po význačném postavení v revoluční straně stejně jako po služebním postupu. Aby dosáhl povýšení na obou frontách, musel si jenom osvojit určité metody, které v normální společnosti patří k tajným snům malého zaměstnance, jehož postup je závislý na služebním věku: jeho známosti na policii mu rozhodně dávaly možnost vyřadit své soupeře a nadřízené ve straně a jeho známosti s revolucionáři mu dávaly přinejmenším jistou šanci zbavit se svého šéfa u policie.¹¹⁵ Pozorujeme-li podmínky kariéry v současné ruské společnosti, podobnost s těmito metodami bije do očí. Nejenže čistkám, které odstranily jejich předchůdce, vděčí za své postavení takřka všichni vyšší úředníci, stejně je urychlován postup i ve všech povoláních. Přibližně každých deset let udělá celonárodní čistka místo nové generaci, čerstvě kvalifikované a lačné zaměstnání. Sama vláda nyní nastolila tyto podmínky pro postup, které dříve museli vytvářet policejní agenti.

Takováto pravidelná násilná výměna personálu celé gigantické administrativní mašinerie sice brání rozvoji kompetence, má však i mnoho výhod: zajišťuje poměrné mládí úředníků a zabraňuje vzniku stabilizovaných poměrů, pro totalitní vládu – alespoň v dobách míru – plných nebezpečí; odstraněním hodnostního pořadí a opomíjením zásluh brání vyvinutí loajality, jaká obvykle poutá mladší členy personálu k starším kolegům, na jejichž názoru a dobré vůli závisí jejich postup; odstraňuje jednou provždy nebezpečí nezaměstnanosti a zajišťuje každému zaměstnání odpovídající jeho vzdělání. Tak v roce 1939, poté, co v Sovětském svazu skončila obrovská čistka, mohl Stalin s velkým uspokojením konstatovat, že „strana byla s to pozvednout do vedoucích míst ve státní nebo stranické správě více než 500 000 mladých bolševiků“.¹¹⁶ Skryté ponížení obsažené v tom, že zaměstnání bylo získáno nespravedlivým vyřazením předchůdce, působí stejně demoralizujícím účinkem, jakým působilo vyřazení Židů na německé profese: činí z každého zaměstnance vědomého spoluviníka zločinů vlády, uživatele zisků z nich, ať se mu to líbí, nebo nelíbí, s tím výsledkem, že čím je

¹¹⁵ Typická je skvělá kariéra Malinovského, který nakonec skončil jako poslanec komunistického parlamentu. Viz B. D. Wolfe, cit. d., kap. XXXI.

¹¹⁶ Viz A. Avtorkchanov, cit. d.

ponížený jednotlivec citlivější, tím ohnivěji bude režim hájit. Jinými slovy, tento systém je logickým přímým důsledkem vůdcovského principu se vším, co implicitně zahrnuje, a je nejlepší možnou zárukou loajality, totiž tím, že činí každou novou generaci existenčně závislou na právě platné politické linii Vůdce, který spustil čistku vytvářející pracovní příležitosti. Systém také realizuje ono ztotožnění veřejného a soukromého zájmu, na něž bývali tak hrdí obhájci Sovětského svazu (neboli, ve verzi nacistické, zrušení privatní sféry života), a to tak, že každý nějak významný jedinec vděčí za celou svou existenci politickému zájmu režimu; a až takto fakticky určená identita zájmů pomine a příští čistka ho vymete z úřadu, režim zajistí, aby zmizel ze světa živých. Nepříliš odlišným způsobem byl dvojitý agent identifikován s věcí revoluce (bez níž by byl přišel o práci), a nikoli jenom s tajnou policií; i v této sféře mohl velkolepý vzestup končit pouze anonymní smrtí, jelikož bylo spíš nepravděpodobné, že by bylo možné hrát dvojí hru donekonečna. Totalitní vláda tím, že ve všech povoláních zavedla takové podmínky pro postup, jaké byly předtím běžné pouze u společensky vyvržených, uskutečnila jednu z nejdalekosáhlejších změn v sociální psychologii. Psychologie dvojitého agenta, ochotného zaplatit cenu krátkého života za vzrušenou existenci několika let na vrcholu, se nutně stala filosofií v osobních věcech pro celou porevoluční generaci v Rusku a v menším, nicméně stále velmi nebezpečném rozsahu v poválečném Německu.

Taková, prosycená standardy a žijící metodami, na něž do té doby měla monopol tajná policie, je tedy společnost, v níž totalitní tajná policie funguje. Pouze v počátečních stadiích, kdy stále ještě probíhá boj o moc, jsou jejími oběťmi ti, které lze podezírat z odporu. Pak se policie vydává na svou totalitní dráhu pronásledování objektivního nepřítele: tím mohou být Židé nebo Poláci (jako v případě nacistů) nebo takzvaní „kontrarevolucionáři“ – obvinění, které „je v sovětském Rusku... určeno..., aniž předtím vůbec vyvstala jakákoli otázka chování [obviněného]“ –, tedy lidé, kteří měli někdy obchod nebo dům nebo „měli rodiče nebo prarodiče, kteří něco takového vlastnili“¹¹⁷ nebo kteří náhodou příslušeli k jedné z okupačních jednotek Rudé armády nebo byli Rusové polského původu.

¹¹⁷ *The Dark Side of the Moon*, New York 1947.

Teprve v posledním a plně totalitním období vývoje policie jsou opouštěny i pojmy objektivního nepřítele a logicky možného zločinu, oběti jsou vybírány zcela náhodně a – dokonce aniž byly obviněny – prohlašovány za životaneschopné. Tato nová kategorie „nežádoucích“ může sestávat – jako u nacistů – z duševně nemocných nebo z osob s plicními či srdečními chorobami nebo – jako v Sovětském svazu – z lidí, kteří byli náhodně zahrnuti do onoho předepsaného, od provincie k provincii odlišného procenta obyvatelstva určeného k deportaci.

Tato důsledná libovůle popírá lidskou svobodu účinněji, než kdy byla s to jakákoli tyranie. Aby byl člověk tyranií trestán, musel alespoň být jejím nepřítelem. Svoboda názoru nebyla zrušena pro ty, kdo byli dostatečně stateční, aby riskovali krk. I v totalitních režimech možnost volit odpor teoreticky zůstává zachována; taková svoboda však takřka ztrácí platnost, jestliže dopustit se nějakého svobodného činu pouze přináší jistotu takového „trestu“, jaký tak jako tak může být kdykoli nucen nést kdokoli jiný. Svoboda se v tomto systému nejen zmenšila na svou poslední a patrně stále ještě nezničitelnou záruku, totiž možnost sebevraždy, ale ztratila svou rozlišovací hodnotu, neboť důsledky jejího uplatňování jsou sdíleny se zcela nevinnými lidmi. Kdyby měl Hitler čas realizovat svůj sen o všeobecném německém zákonu o zdraví, člověka trpícího plicní chorobou by byl postihl stejný osud jako komunisty v prvních a Židy v pozdějších letech nacistického režimu. Obdobně odpůrci režimu v Rusku, podstupující stejný osud jako miliony lidí vybraných do koncentračních táborů ke splnění určitých kvót, pouze zbavují policii tíhy libovolného výběru. Nevinný jako vinný je stejně nežádoucí.

Změna v konceptu zločinu a zločinců určuje nové a hrozné metody totalitní tajné policie. Zločinci jsou trestáni, nežádoucí osoby mizí z povrchu zemského; jediná stopa, kterou za sebou zanechávají, je vzpomínka těch, kdo je znali a milovali, a jedním z nejobtížnějších úkolů tajné policie je zajistit, aby i takové stopy zmizely společně s odsouzeným člověkem.

Ochrana, carský předchůdce GPU, prý vynalezla registrační systém, ve kterém záznamy o každém podezřelém byly vedeny na velké kartě, v jejímž středu bylo jeho jméno ohraničené červeným kruhem; jeho političtí přátelé byli označení slabšími červenými kruhy a jeho nepolitické známosti zelenými; hnědé kruhy označo-

valy osoby, které podezřelý osobně neznal, ale které byly ve styku s jeho přáteli; síť vzájemných vztahů mezi přáteli podezřelého, politickými i nepolitickými, a přáteli jeho přátel byla vyznačena čarami mezi jednotlivými kruhy.¹¹⁸ Omezení této metody jsou očividně dána pouze velikostí registrační karty a teoreticky by mohl jediný obrovský sumární arch ukázat vztahy a síť vzájemných vztahů celé populace. A to je utopický cíl totalitní tajné policie. Vzdala se tradičního starého policejního snu, hypoteticky stále ještě realizovatelného podle nynějších představ detektorem lži, a už se nepokouší zjistit, kdo je kdo nebo kdo si co myslí. (Detektor lži je snad nejnázornějším příkladem fascinujícího kouzla, které tento sen zřejmě má pro mentalitu všech policistů; neboť očividně toto komplikované měřicí zařízení stěží může o svých obětech zjistit něco víc než jejich chladnokrevnost či nervozitu. Prostoduchou argumentaci obsaženou implicitně v používání tohoto mechanismu lze opravdu vysvětlit pouze iracionálním přáním, aby v nějaké podobě přece jen bylo možné číst v mysli.) Již tento starý sen byl strašný až dost a od nepaměti vždy vedl pouze k mučení a hanbným ukrutnostem. Jen jedna věc se těšila jeho přízni: žádal nemožné. Moderní sen totalitní policie s jejími moderními postupy a technikou je nesrovnatelně strašnější. Nyní policie sní o tom, že jediný pohled na gigantickou mapu na stěně úřadovny by měl v kterémkoli okamžiku stačit k zjištění, kdo je s kým ve spojení a v jakém stupni důvěrnosti; a teoreticky není tento sen nerealizovatelný, i když jeho technické provedení jistě bude poněkud obtížné. Kdyby tato mapa skutečně existovala, dokonce ani paměť by nestála v cestě totalitní aspiraci na úplnou nadvládu; taková mapa by mohla umožnit nechávat lidi zmizet úplně beze stopy, jako by vůbec nikdy nebyli existovali.

Je-li možno věřit informacím zatčených agentů NKVD, ruská tajná policie se dostala nepříjemně blízko k tomuto ideálu totalitní vlády. Policie má tajné spisy o každém obyvateli nesmírně rozlehlé země, pečlivě registrující celé spektrum všemožných mezilidských vztahů, od náhodných známostí po upřímné přátelství a náklonnost k rodinným příslušníkům; právě k odhalení těchto vztahů a pouze k němu jsou také tak bedlivě vyslýcháni oni obžalovaní, jejichž

¹¹⁸ Viz M. Laporte, cit. d., str. 39.

„zločiny“ přece beztak byly „objektivně“ stanoveny už před jejich zatčením. A konečně, co se týče daru paměti, pro totalitní vládu tak nebezpečného, cizí pozorovatelé mají pocit že, „je-li pravda, že sloni nikdy nezapomínají, Rusové se nám zdají naprostým protikladem ke slonům... V Rusku sovětská psychologie činí, jak se zdá, úplné zapomínání zcela reálnou možností.“¹¹⁹

Jak je důležité pro aparát totálního ovládnutí toto naprosté zmizení jeho obětí, můžeme vidět na těch případech, kdy z toho či onoho důvodu byl režim konfrontován s pamětí pozůstalých. Za války jeden velitel SS udělal tu strašnou chybu, že informoval nějakou francouzskou ženu o smrti jejího manžela v německém koncentračním táboře; toto prořeknutí mělo za následek menší lavinu výstražných příkazů a pokynů všem velitelům táborů, že za žádných okolností nikdy nesmějí podávat informace vnějšímu světu.¹²⁰ Jádrem celé věci je, že pro onu francouzskou vdovu měl správně její manžel prostě přestat žít okamžikem svého zatčení, či přesněji řečeno, měl přestat vůbec kdy existovat, měl nikdy nebýt. Podobně důstojníci sovětské policie, zvyklí na tento systém od narození, jen ohromeně zírali na ty lidi v okupovaném Polsku, kteří se zoufale snažili vypátrat, co se stalo s jejich zatčenými přáteli a příbuznými.¹²¹

V totalitních zemích jsou všechna policií spravovaná místa zadržení a vazby proměněna v opravdové díry zapomnění, díry, do nichž lidé padají náhodou, a nezanechávají po sobě tak obvyklé a řádné stopy dřívější existence, jako je tělo a hrob. Ve srovnání s tímto nejnovějším vynálezem, jak odstraňovat lidi, je starodávná metoda vraždy, politické či kriminální, opravdu neefektivní. Vrah za sebou zanechává mrtvolu, a i když se snaží smazat stopy své identity, není v jeho moci vymazat identitu oběti z paměti přežívajícího světa. Naproti tomu působení tajné policie se jako zázrakem postará o to, že oběť vůbec ani nikdy neexistovala.

Spojitost mezi tajnou policií a tajnými společnostmi je zřejmá. Zřízení té první vždy potřebovalo a používalo argument o nebezpečí vyplývajícím z existence té druhé. Totalitní tajná policie je v dě-

¹¹⁹ F. Beck a W. Godin, cit. d., str. 234 a 127.

¹²⁰ Viz *Nazi Conspiracy*, VII, str. 84 nn.

¹²¹ *The Dark Side of the Moon*.

jinách první, která ani nepotřebuje ani nevyužívá tyto zastaralé záminky všech tyranů. Anonymita jejích obětí – obětí, které nelze označit za nepřátele režimu a jejichž identita pronásledovatelům není známa až do svévolného vládního rozhodnutí vyloučit dotyčné osoby ze světa živých a vyhladit jejich paměť ze světa mrtvých – takováto anonymita je nade všechno utajení, nad sebestřísnější mlčení, nad sebevětší zběhllost ve dvojím životě, jaké obvykle svým členům ukládala disciplína tajných společností.

Totalitní hnutí, během svého vzestupu k moci napodobující určité organizační rysy tajných společností, ale ustavující se přitom v plném denním světle, vytvářejí opravdovou tajnou společnost teprve po svém vzestupu k moci. Tajnou společností totalitních režimů je tajná policie; jediné přísně střežené tajemství v totalitní zemi, jediné utajované vědění, jaké zde existuje, se týká operací tajné policie a podmínek v koncentračních táborech.¹²² Samozřejmě všechno obyvatelstvo a členové strany speciálně znají všechna hlavní fakta – že koncentrační tábory existují, že lidé mizí, že nevinné osoby jsou zatýkány; zároveň každý člověk v totalitní zemi také ví, že největším hříchem je o těchto „tajemstvích“ mluvit. Jelikož člověk ve znalosti věcí závisí na potvrzení a chápání bližních, takováto všeobecně sdílená, ale individuálně střežená, nikdy nesdělená informace ztrácí svou kvalitu reálnosti a získává charakter pouhé noční můry. Pouze ti, kteří disponují přísně tajnými informacemi pro zasvěcené o případných nových kategoriích nežádoucích osob a operačních metodách kádrů, jsou v takové situaci, že mezi sebou mohou komunikovat o tom, co ve skutečnosti představuje realitu pro všechny. Jedině oni jsou s to věřit v to, o čem vědí, že je pravda. To je jejich tajemství, a aby mohli toto tajemství střežit, jsou ustaveni jako tajná organizace. Zůstávají členy, i když je tato tajná organizace zatkně, přinutí k doznání a nakonec zlikviduje. Pokud zachovávají tajemství, náleží k elitě, a zpravidla je nezradí, i když jsou ve vězeních a koncentračních táborech.¹²³

¹²² E. Kogon, *Der SS-Staat*, München 1946, str. 297: „V SS jen máloco nebylo tajné. Největším tajemstvím byly praktiky v koncentračních táborech. Dokonce ani členové gestapa neměli přístup... do táborů bez speciálních propustek.“

¹²³ F. Beck a W. Godin, cit. d., str. 169, popisují, jak zatčení vedoucí pracovníci NKVD „dávali vždy největší pozor, aby neprozradili nějaké

Zmínili jsme se již o tom, že jedním z mnoha paradoxů, které se přičítá zdravému rozumu netotalitního světa, je to, jak zdánlivě iracionálně používá totalitarismus konspirační metody. Zatímco totalitní hnutí, zjevně pronásledovaná policií, používají jen zřídka ve svém boji o moc metody spiknutí ke svržení vlády, totalitarismus u moci, poté, co jej všechny vlády uznaly a on už zdánlivě vyrostl ze svého revolučního stadia, vyvine opravdovou tajnou policii jako jádro své vlády a moci. Zdá se, že oficiální uznání je pocíťováno jako větší hrozba pro konspirační obsah totalitního hnutí – hrozba vnitřní dezintegrace – než polovičatá policejní opatření netotalitních režimů.

Pravda je taková, že totalitní vůdcové – ač jsou přesvědčeni, že se musejí důsledně řídit fikcí a pravidly fiktivního světa, jak byla formulována během jejich boje o moc – odkrývají teprve postupně plné důsledky tohoto fiktivního světa a jeho pravidel. Jejich víra v lidskou všemocnost, jejich přesvědčení, že pomocí organizace se dá provést všechno, je unáší do experimentů, které lidská představitivost sice možná naskicovala, ale lidská aktivita určitě nikdy nerealizovala. Jejich příšerné objevy v říši možného jsou inspirovány ideologickou vědeckostí, která se ukázala jako méně kontrolovaná rozumem a méně ochotná uznávat fakta než ty nejdivočejší fantazie předvědecké a předfilosofické spekulace. Ustavují onu tajnou společnost, která už teď neoperuje v plném denním světle – společnost tajné policie neboli politických vojáků neboli ideologicky vycvičených bojovníků –, za tím účelem, aby měli možnost provádět morálně nepřípustné zkoumání toho, co všechno je možné.

Na druhé straně totalitní spiknutí proti netotalitnímu světu, jeho nárok na světovládu, zůstává stejně otevřeně a nezastíraně v podmínkách totalitní vlády jako v totalitních hnutích. V praxi je nyní vštěpováno koordinované populaci „sympatizujících“ formou doktríny o údajném spiknutí celého světa proti jejich vlastní zemi. Totalitní dichotomie je propagandisticky šířena tím, že každý příslušník totalitního státu v zahraničí má povinnost podávat domů zprávy, jako by byl tajným agentem, a s každým cizincem se zachází, jako by byl špiónem pro svou vládu.¹²⁴ Spíše pro účinnou

tajemství NKVD“.

¹²⁴ Následující dialog, popsáný v *Dark Side of the Moon*, je typický: „Když

praktickou realizaci této dichotomie než pro nějaká speciální tajemství, vojenská či jiná, odděluje obyvatele totalitních zemí od zbytku světa železná opona. Skutečné tajemství, koncentrační tábory, tyto laboratoře k experimentování v oblasti totálního ovládnutí, je skrýváno totalitními režimy před očima vlastních lidí stejně jako všech ostatních.

Pozoruhodně dlouho je nejúčinnější ochranou před odhalením totalitních masových zločinů normalnost normálního světa. „Normální lidé nevědí, že je možné všechno,“¹²⁵ tváří v tvář příšerné realitě odmítají věřit vlastním očím a uším, právě tak jako jim nevěří lidové masy tváří v tvář normální realitě, ve které pro ně nezbylo místo.¹²⁶ To, že se totalitní režimy mohou dostat tak daleko v realizaci fiktivního, na hlavu postaveného světa, má příčinu v tom, že vnější, netotalitní svět, zahrnující vždy i velkou část populace samotné totalitní země, se tváří v tvář skutečnému šílenství oddává zbožným přáním a vyhýbá se realitě právě tolik a nepřiměřeně, jako to dělají masy tváří v tvář normálnímu světu. Tato neochota zdravého rozumu uvěřit něčemu zruďnému je ustavičně posilována samotným totalitním vládcem: zajišťuje, aby nikdy nebyly publikovány spolehlivé statistiky, kontrolovatelná fakta a čísla, takže k dispozici jsou pouze subjektivní, nekontrolovatelné a nespolehlivé zprávy o místech pobytu živých mrtvých.

Díky této politice jsou výsledky totalitního experimentu známy jen zčásti. Ačkoli máme dostatek zpráv z koncentračních táborů, abychom odhalili možnosti totální nadvlády a letmo zahlédli bezednou propast „možného“, neznáme rozsah charakterových změn za totalitního režimu. Ještě méně víme o tom, kolik z normálních lidí

člověk připustil, že už byl za hranicemi Polska, následovala vždy pravidelně otázka: „A pro koho jste vyzvídal?“ ... Jeden muž... se zeptal: „Ale k vám přece také jezdí návštěvníci z ciziny. To předpokládáte, že jsou všichni špióni?“ Odpověď zněla: „A co si myslíte? To si představujete, že jsme tak naivní, abychom o tom nebyli dokonale informováni?““

¹²⁵ D. Rousset, *The Other Kingdom*, New York 1947.

¹²⁶ Nacisté si byli dobře vědomi ochranného valu, jímž jejich počínání obklopovala nevíra v možnost něčeho takového. Tajná zpráva Rosenbergovi o masakru pěti tisíc Židů v roce 1943 výslovně podotýká: „Jen si představte, že by tyto události vyšly najevo a zprávy o nich byly využity druhou stranou. Š největší pravděpodobností by taková propaganda neměla úspěch jenom proto, že lidé, kteří by ji poslouchali a četli, by prostě nebyli připraveni tomu uvěřit“ (*Nazi Conspiracy*, I, str. 1001).

našeho okolí by bylo ochotno přijmout totalitní způsob života – to jest zaplatit cenu podstatně kratšího života za jistotu, že všechny jejich sny o kariéře dojdou naplnění. Lze si snadno představit rozsah, v jakém totalitní propaganda, a dokonce i některé totalitní instituce odpovídají potřebám nových mas bez domova, ale je takřka nemožné posoudit, kolik z těchto lidí – budou-li nadále vystaveni stále hrozbě nezaměstnanosti – se ochotně podvolí „populační politice“ pravidelného odstraňování přebytečných lidí a kolik z nich – jakmile plně pochopí svou vzrůstající neschopnost nést tíhu moderního života – se s ochotou přizpůsobí systému, který zároveň se spontánností odstraňuje i odpovědnost.

Jinými slovy, zatímco známe jednání a specifické fungování totalitní tajné policie, nevíme, do jaké míry odpovídá „tajemství“ této tajné společnosti tajným přáním a tajné spoluúčasti mas naší doby.

3. Totální nadvláda

Koncentrační a vyhlazovací tábory totalitních režimů slouží jako laboratoře, v nichž je ověřována základní víra totalitarismu, že možné je všechno. Ve srovnání s tím jsou všechny ostatní pokusy – včetně těch na poli medicíny, jejichž hrůzy jsou detailně zaznamenány v protokolech procesů proti lékařům třetí říše – druhořadého významu, i když je charakteristické, že tyto laboratoře sloužily pokusům všeho druhu.

Totální nadvláda, která se nekonečnou pluralitu a rozrůzněnost lidských bytostí pokouší zorganizovat tak, jako by všechno lidstvo bylo pouze jediný jedinec, je možná pouze tehdy, když se dá každá osoba bez rozdílu redukovat na jakýsi identický soubor naprosto neproměnných reakcí, takže každý z těchto svazků reakcí může být zcela náhodně zaměněn za kterýkoli jiný. Problém spočívá v tom, vyrobit něco, co neexistuje, totiž cosi jako lidský druh, který by se podobal jiným zvířecím druhům v tom, že jeho jediná „svoboda“ by spočívala v „zachovávaní druhu“.¹²⁷ Totalitní nadvláda se pokouší dosáhnout tohoto cíle jak

¹²⁷ V *Tischgespräche* se Hitler zmiňuje několikrát, že „[usiluje] o podmínky, v nichž každý jedinec ví, že žije a umírá pro zachování svého druhu“ (str. 349). Viz také: „Moucha naklade miliony vajíček, která zajdou. Ale mouchy

ideologickou indoktrinací elitních útvarů, tak absolutním terorem v táborech; a zvěrstva, na něž jsou elitní útvary nelítostně navykány, se jaksi stávají praktickou aplikací ideologické indoktrinace – zkušebním terénem, v němž se musí osvědčit –, zatímco úděsná podivná samotných táborů má podle předpokladů poskytnout potvrzení správnosti „teorií“ ideologie.

Úkolem táborů není jen vyhlazovat lidi a ponižovat lidské bytosti, nýbrž také sloužit děsnému experimentu s cílem odstranit za vědecky kontrolovaných podmínek samotnou spontánnost jako projev lidského chování a přeměnit lidskou osobnost na pouhou věc, na něco, co ani zvířata nejsou; neboť Pavlovův pes, který, jak víme, byl nacvičen žrát, ne když měl hlad, ale když zazvonil zvonek, byl zvrácené zvíře.

Za normálních okolností toho nikdy nelze dosáhnout, neboť spontánnost nikdy není možno úplně eliminovat, jelikož je spjata nejenom s lidskou svobodou, nýbrž se samotným životem, v tom smyslu, že prostě udržuje při životě. Jedině v koncentračních táborech je takový pokus vůbec možný, a ty tak nejsou jenom *la société la plus totalitaire encore réalisée* (David Rousset), nýbrž jsou vůdčím společenským ideálem totální nadvlády vůbec. Stejně jako stabilita totalitního režimu závisí na izolování fiktivního světa hnutí před vnějším světem, tak experiment totální nadvlády v koncentračních táborech závisí na svém uzavření před světem všech ostatních, před světem živých vůbec, dokonce i před vnějším světem země pod totalitní vládou. Tato izolace vysvětluje onu zvláštní neskutečnost a nedostatek věrohodnosti, které jsou příznačné pro všechny zprávy z koncentračních táborů a tvoří jednu z hlavních překážek skutečného pochopení totalitní nadvlády, která stojí a padá s existencí těchto koncentračních a vyhlazovacích táborů; neboť i když to může znít nepravděpodobně, tyto tábory jsou nejvlastnější centrální institucí totalitní organizační moci.

Existují četné zprávy těch, kteří přežili.¹²⁸ Čím autentičtější jsou, tím méně se pokoušejí sdělit věci, které jsou mimo lidské chápání

zůstávají“ (str. 347).

¹²⁸ Nejlepší zprávy o nacistických koncentračních táborech jsou D. Rousset, *Les Jours de Notre Mort*, Paris 1947; E. Kogon, cit. d.; B. Bettelheim, *On Dachau and Buchenwald* (od května 1938 do dubna 1939), in: *Nazi Conspiracy*, VII, str. 824 nn. O sovětských koncentračních táborech viz vynikající sbírku zpráv polských vězňů, kteří přežili, uveřejněnou pod titulem *The Dark Side of*

našeho okolí by bylo ochotno přijmout totalitní způsob života – to jest zaplatit cenu podstatně kratšího života za jistotu, že všechny jejich sny o kariéře dojdou naplnění. Lze si snadno představit rozsah, v jakém totalitní propaganda, a dokonce i některé totalitní instituce odpovídají potřebám nových mas bez domova, ale je takřka nemožné posoudit, kolik z těchto lidí – budou-li nadále vystaveni stále hrozbě nezaměstnanosti – se ochotně podvolí „populační politice“ pravidelného odstraňování přebytečných lidí a kolik z nich – jakmile plně pochopí svou vzrůstající neschopnost nést tíhu moderního života – se s ochotou přizpůsobí systému, který zároveň se spontánností odstraňuje i odpovědnost.

Jinými slovy, zatímco známe jednání a specifické fungování totalitní tajné policie, nevíme, do jaké míry odpovídá „tajemství“ této tajné společnosti tajným přáním a tajné spoluúčasti mas naší doby.

3. Totální nadvláda

Koncentrační a vyhlazovací tábory totalitních režimů slouží jako laboratoře, v nichž je ověřována základní víra totalitarismu, že možné je všechno. Ve srovnání s tím jsou všechny ostatní pokusy – včetně těch na poli medicíny, jejichž hrůzy jsou detailně zaznamenány v protokolech procesů proti lékařům třetí říše – druhořadého významu, i když je charakteristické, že tyto laboratoře sloužily pokusům všeho druhu.

Totální nadvláda, která se nekonečnou pluralitu a rozrůzněnost lidských bytostí pokouší zorganizovat tak, jako by všechno lidstvo bylo pouze jediný jedinec, je možná pouze tehdy, když se dá každá osoba bez rozdílu redukovat na jakýsi identický soubor naprosto neproměnných reakcí, takže každý z těchto svazků reakcí může být zcela náhodně zaměněn za kterýkoli jiný. Problém spočívá v tom, vyrobit něco, co neexistuje, totiž cosi jako lidský druh, který by se podobal jiným zvířecím druhům v tom, že jeho jediná „svoboda“ by spočívala v „zachovávání druhu“.¹²⁷ Totalitní nadvláda se pokouší dosáhnout tohoto cíle jak

¹²⁷ V *Tischgespräche* se Hitler zmiňuje několikrát, že „[usiluje] o podmínky, v nichž každý jedinec ví, že žije a umírá pro zachování svého druhu“ (str. 349). Viz také: „Moucha naklade miliony vajíček, která zajdou. Ale mouchy

ideologickou indoktrinací elitních útvarů, tak absolutním terorem v táborech; a zvěrstva, na něž jsou elitní útvary nelítostně navykány, se jaksi stávají praktickou aplikací ideologické indoktrinace – zkušebním terénem, v němž se musí osvědčit –, zatímco úděsná podívaná samotných táborů má podle předpokladů poskytnout potvrzení správnosti „teorií“ ideologie.

Úkolem táborů není jen vyhlazovat lidi a ponižovat lidské bytosti, nýbrž také sloužit děsnému experimentu s cílem odstranit za vědecky kontrolovaných podmínek samotnou spontánnost jako projev lidského chování a přeměnit lidskou osobnost na pouhou věc, na něco, co ani zvířata nejsou; neboť Pavlovův pes, který, jak víme, byl nacvičen žrát, ne když měl hlad, ale když zazvonil zvonek, byl zvrácené zvíře.

Za normálních okolností toho nikdy nelze dosáhnout, neboť spontánnost nikdy není možno úplně eliminovat, jelikož je spjata nejenom s lidskou svobodou, nýbrž se samotným životem, v tom smyslu, že prostě udržuje při životě. Jedině v koncentračních táborech je takový pokus vůbec možný, a ty tak nejsou jenom *la société la plus totalitaire encore réalisée* (David Rousset), nýbrž jsou vůdčím společenským ideálem totální nadvlády vůbec. Stejně jako stabilita totalitního režimu závisí na izolování fiktivního světa hnutí před vnějším světem, tak experiment totální nadvlády v koncentračních táborech závisí na svém uzavření před světem všech ostatních, před světem živých vůbec, dokonce i před vnějším světem země pod totalitní vládou. Tato izolace vysvětluje onu zvláštní neskutečnost a nedostatek věrohodnosti, které jsou příznačné pro všechny zprávy z koncentračních táborů a tvoří jednu z hlavních překážek skutečného pochopení totalitní nadvlády, která stojí a padá s existencí těchto koncentračních a vyhlazovacích táborů; neboť i když to může znít nepravděpodobně, tyto tábory jsou nejvlastnější centrální institucí totalitní organizační moci.

Existují četné zprávy těch, kteří přežili.¹²⁸ Čím autentičtější jsou, tím méně se pokoušejí sdělit věci, které jsou mimo lidské chápání

zůstávají“ (str. 347).

¹²⁸ Nejlepší zprávy o nacistických koncentračních táborech jsou D. Rousset, *Les Jours de Notre Mort*, Paris 1947; E. Kogon, cit. d.; B. Bettelheim, *On Dachau and Buchenwald* (od května 1938 do dubna 1939), in: *Nazi Conspiracy*, VII, str. 824 nn. O sovětských koncentračních táborech viz vynikající sbírku zpráv polských vězňů, kteří přežili, uveřejněnou pod titulem *The Dark Side of*

a lidskou zkušenost – totiž utrpení, které mění lidi v „trpělivá, nestěžující si zvířata.“¹²⁹ Žádná z těchto zpráv nevyvolává ony vášnivé pocity rozhořčení a účasti, které vždy lidi mobilizovaly k požadování spravedlnosti. Naopak každý, kdo mluví nebo píše o koncentračních táborech, je stále ještě považován za podezřelého; a jestliže se mluvčí cílevědomě obrátil ke světu živých, on sám je často přepadán pochybami o své věrohodnosti, jako by byl zaměnil noční můru se skutečností.¹³⁰

Tyto pochyby lidí o nich samých a realitě jejich vlastní zkušenosti jen vyjevují něco, co nacisté věděli odjakživa: že lidé odhodlaní páchat zločiny nutně vždy dojdou k závěru o výhodnosti toho, organizovat je v největším, nejnepravděpodobnějším rozměru. Nejen proto, že všechny tresty ukládané právním systémem jsou pak vůči nim naprosto neúměrné a absurdní; ale proto, že už sama nesmírnost zločinů zaručuje větší ochotu věřit vrahům, kteří hlásají všemi způsoby lži svou nevinu, než obětem, které říkají pravdu. Nacisté dokonce ani nepovažovali za nutné ponechat si tento objev pro sebe. Hitler dal do oběhu miliony výtisků své knihy, v níž prohlašoval, že má-li mít lež úspěch, musí být nesmírná – a lidem to nijak nebránilo v tom, aby mu uvěřili, právě tak jako nacistické proklamace, opakované *ad nauseam*, že Židé budou vyhlazeni jako štěnice (tj. jedovatým plynem), nikoho neuchránily před tím, aby jim *nevěřil*.

the Moon; viz také D. J. Dallin, cit. d., i když jeho zprávy jsou někdy méně přesvědčivé, protože pocházejí od „prominentních“ osobností vedených záměrem sepsat manifest či obžalobu.

¹²⁹ *The Dark Side of the Moon*; úvod také tento zvláštní nedostatek sdělování zdůrazňuje: „Zaznamenávají, ale nesdělují.“

¹³⁰ Viz zvláště B. Bettelheim, cit. d. „Bylo to, jako bych nabyl přesvědčení, že ty hrůzné a degradující zkušenosti se jaksi nedějí ‚mně‘ jako subjektu, ale ‚mně‘ jako objektu. Tuto zkušenost potvrzovala konstatování jiných vězňů... Bylo to, jako bych byl ve věcech, které se dějí, divákem, a jenom jaksi mlhavě i účastníkem... ‚To nemůže být pravda, takové věci se nedějí.‘... Věznové museli přesvědčovat sami sebe, že to je skutečné, že se to skutečně děje, že to není jenom noční můra. Nikdy se jim to úplně nepovedlo.“

Viz také D. Rousset, cit. d., str. 213: „Kdo to neviděl na vlastní oči, nemůže tomu uvěřit. Vy sám, než jste přišel sem, bral jste pověsti o plynových komorách vážně?“ „Ne,“ řekl jsem... „Vidíte? No a jako vy jsou všichni. Většina z těch v Paříži, Londýně, New Yorku, dokonce i v Birkenau, hned vedle krematorií... pořád ještě nevěří, dokonce ještě pět minut předtím, než je poslou dolů do sklepů krematoria.“

Je velkým pokušením snažit se vysvětlovat něco svou podstatou neuvěřitelného pomocí liberálních racionálních zdůvodnění. V každém z nás číhá takovýto liberál, který nás přemlouvá hlasem zdravého rozumu. Cesta k totalitní nadvládě vede přes řadu mezistadií, pro která můžeme najít četné analogie a precedenty. Mimořádně krvavý teror v počátečním údobí totalitní vlády opravdu slouží výlučně potřebě porazit protivníky a znemožnit jakýkoli další odpor; jenže teror se naplno rozpoutává až poté, co toto počáteční období bylo překonáno a režim už nemá důvod se obávat nějakého odporu. Často bylo v této souvislosti podotýkáno, že prostředky se v takovémto případě staly cílem, ale to je konečně jenom paradoxní formulací maskované přiznání, že zásada „účel světi prostředky“ zde již neplatí, že teror zde ztratil svůj „účel“, že už není prostředkem k zastrašování lidu. Postačující však není ani vysvětlení, že revoluce – jako tomu bylo v případě Francouzské revoluce – požírá vlastní děti, neboť teror pokračuje i poté, co už dávno pohltit všechny, kdo mohli být označeni jako děti revoluce v těch nebo oněch funkcích – v ruských frakcích, v mocenských centrech strany, v armádě, v byrokracii. Mnoho věcí, které jsou dnes specialitou totalitní vlády, je až příliš dobře známo z historie. Takřka vždy existovaly útočné války; válečná vítězství běžně provázelo ničím neomezované masakrování obyvatelstva poražených zemí, dokud tuto praxi nezmírnili Římané zavedením *parcere sub-*
jectis; kolonizaci Ameriky, Austrálie a Afriky po staletí provázelo vyhlazování domorodců; otroctví je jednou z nejstarších institucí lidstva a všechny starověké říše byly založeny na práci otroků vlastněných státem, ti stavěli všechny jejich veřejné stavby. Do konce ani koncentrační tábory nejsou vynálezem totalitních hnutí. Poprvé se objevují začátkem století za búrské války, a v jižní Africe stejně jako v Indii byly pak užívány dále pro „nežádoucí živly“; zde se také prvně setkáváme s termínem „ochranná vazba“, který později převzala třetí říše. Tyto tábory v mnohém odpovídají koncentračním táborům na počátku totalitní vlády; byly používány pro „podezřelé“, jejichž trestné činy nebylo možno prokázat a kteří nemohli být odsouzeni běžným zákonným postupem. Toto všechno jasně ukazuje na totalitní metody vlády; všechno jsou to prvky, které tyto metody používají, rozvíjejí a nechávají vykrystalizovat na základě nihilistického principu, že „všechno je dovoleno“, který zdědily a který již považují za samozřejmost. Ale všude, kde tyto

nové formy vlády dospívají ke své autenticky totalitní struktuře, překročí meze tohoto principu, stále ještě spjatého s utilitárními motivy a soukromým zájmem vládců, a zkoušejí to v oblasti, která nám dosud byla zcela neznámá: v říši, kde „všechno je možné“. Je to – a to je dost charakteristické – přesně ta říše, kterou nelze omezovat ani utilitárními motivy ani soukromým zájmem, bez ohledu na jeho obsah.

Zdravému rozumu se nepřičíí nihilistický princip, že „všechno je dovoleno“, ten byl obsažen již v utilitární koncepci zdravého rozumu devatenáctého století. Zdravý rozum a „normální lidé“ odmítají uvěřit, že všechno je možné.¹³¹ Pokoušíme se porozumět takovým prvkům v přítomné či znovu vybavené zkušenosti, které prostě přesahují možnosti našeho porozumění. Pokoušíme se klasifikovat jako zločin něco, co – jak všichni cítíme – žádná kategorie zločinu neměla nikdy postihovat. Co znamená pojem vraždy, když máme co dělat s masovou výrobou mrtvol? Pokoušíme se pochopit chování vězňů a příslušníků SS v koncentračních táborech psychologicky, zatímco jediná věc, kterou je třeba si uvědomit, je, že psyché *může* být zničena i bez destrukce fyzického člověka; že za určitých okolností se, jak se zdá, psyché, charakter a individualita se vyjadřují opravdu pouze tím, jak rychle nebo pozvolna se rozpadají.¹³² Konečným výsledkem jsou v každém případě lidé bez života, tj. lidé, jimž se už nedá psychologicky rozumět, jejichž návrat do lidského, psychologicky či jinak srozumitelného světa se silně podobá vzkříšení Lazara. Všechna tvrzení zdravého rozumu, ať psychologické nebo sociologické povahy, slouží pouze k povzbuzení těch, kdo pokládají za „povrchní“ „soustřeďovat se na hrůzy“.¹³³

Je-li pravda, že koncentrační tábory jsou nejdůslednějším institucionálním opatřením totalitní vlády, pak „soustřeďovat se na hrůzy“ by se snad naopak mělo zdát nepostradatelné pro pochopení totalitarismu. Jenže vzpomínka to nedokáže o nic víc než nesdělná zpráva očitého svědka. Oběma těmto žánrům je inherentní tendence utíkat před zkušeností; ať instinktivně nebo rozumově, pisatelé

¹³¹ První, kdo to pochopil, byl David Rousset ve své knize *Univers Concentrationnaire*, 1947.

¹³² Tamt., str. 587.

¹³³ Viz G. Bataille, in: *Critique*, leden 1948, str. 72.

si jsou v obojím případě tak silně vědomi hrozné propasti, která odděluje svět živých od světa mrtvých zaživa, že nejsou s to poskytnout nic víc než řadu událostí, na které si vzpomněli a které musejí připadat stejně neuvěřitelné vyprávějícímu jako jeho posluchačům. Pouze ti, jejichž představivost byla takovými zprávami vyburcována a naplněna obavami, ale kteří nebyli sami skutečně zasaženi do živého masa, a tak je také neovládá onen živočišný, zoufalý děs, který tváří v tvář skutečné, přítomné hrůze neúprosně paralyzuje všechno, co není pouhou reakcí, pouze ti si mohou dovolit stále přemýšlet o hrůzách. Takové uvažování je užitečné pouze pro vnímání politických souvislostí a mobilizování politických vášní. Jakoukoli změnu osobnosti nelze navodit uvažováním o hrůzách o nic víc než skutečnou zkušeností hrůzy. Zredukování na uzlíček reakcí oddělí člověka stejně radikálně jako duševní choroba od všeho v něm, co tvoří osobnost a charakter. Když jako Lazar vstane z mrtvých, najde svou osobnost či charakter beze změny, tak, jak je opustil.

Tak jako hrůza, nebo soustředění na ni, nemůže vyvolat charakterovou změnu, nemůže způsobit, aby lidé byli lepší nebo horší, tak se také nemůže stát základem politického společenství nebo strany v užším slova smyslu. Pokusy vybudovat evropskou elitu s programem vnitroeuropejského porozumění založeným na společné evropské zkušenosti s koncentračními tábory ztroskotaly téměř stejným způsobem jako pokusy po první světové válce vytěžit politické závěry z mezinárodní zkušenosti frontové generace. V obou případech se ukázalo, že zkušenosti samotné nemohou sdělit o nic víc než nihilistické banality.¹³⁴ Politické závěry, jako například poválečný pacifismus, byly odvozeny od všeobecného strachu před válkou, ne od zkušeností z války. Nahlédnutí skutečné struktury moderních válek, toho, že je řídí a podněcuje strach, by namísto vyvolávání pacifismu vzdáleného realitě možná vedlo k pochopení, že jediným směřodátným měřítkem pro posouzení nutnosti války je to, zda je bojem proti podmínkám, ve kterých lidé už nechtějí žít. Naše zkušenosti s trýznivým peklem totalitních táborů nás poučily až příliš dobře o tom, že takové podmínky možné

¹³⁴ Roussetova kniha obsahuje mnoho takových „vhlédů“ do lidské „přirozenosti“, založených hlavně na pozorování, že po nějaké době je mentalita vězňů stěží rozeznatelná od mentality dozorců tábora.

jsou.¹³⁵ A tak strach z koncentračních táborů a jím vyvolaný vhléd do povahy totálního ovládnutí by mohl posloužit k tomu, že pozbu-
de platnosti celé zastaralé politické rozlišování v prostoru mezi
pravicí a levicí a vedle něho a nad ním vznikne politicky velmi
důležité měřítko k posuzování událostí v naší době: totiž zda slouží
totalitní nadvládě, nebo ne.

V každém případě má vystrašená představivost tu velkou před-
nost, že rozkládá sofisticko-dialektické interpretace politiků, které
se všechny zakládají na pověře, že něco dobrého může vzniknout
ze zla. Takové dialektické žonglérství mohlo alespoň navenek budit
zdání jakéhosi ospravedlňování, dokud tím nejhorším, co mohl
člověk člověku udělat, byla vražda. Ale jak dnes víme, vražda je
jenom omezeným zlem. Vrah, který zabije člověka – člověka, který
tak jako tak musí jednou zemřít –, se stále pohybuje v říši, která je
nám důvěrně známá, v říši života a smrti; obojí má samozřejmě
nezbytnou souvislost, na níž je dialektika založena, i když si toho
není vždy vědoma. Vrah za sebou nechává mrtvolu a nepředstírá,
že jeho oběť nikdy neexistovala; smaže-li všechny stopy, jsou to
stopy jeho vlastní identity, a nikoli vzpomínky a zármutek osob,
které milovaly jeho oběť; zničí život, ale nezničí fakt samotné
existence.

Nacisté s přesností sobě vlastní obyčejně zaznamenávali své
operace v koncentračních táborech pod hlavičkou „pod pláštěm
noci (*Nacht und Nebel*)“. Radikalismus opatření s cílem zacházet
s lidmi, jako by nikdy neexistovali, a nechávat je v doslovném
slova smyslu zmizet, často není na první pohled zřejmý, protože jak
německý, tak ruský systém nejsou jednolitě, ale skládají se z řady
kategorií, ve kterých se s lidmi zachází velmi odlišně. V případě
Německa existovaly obyčejně tyto různé kategorie ve stejném tá-
boře, ale aniž přicházely navzájem do styku; často byla izolace
mezi kategoriemi dokonce přísnější než izolace vůči vnějšímu svě-
tu. Tak například Němci z rasových důvodů zacházeli za války se
skandinávskými vlastenci úplně jinak než s příslušníky jiných ná-
rodů, i když se v prvním případě jednalo o otevřené nepřátele na-
cismu. Ti druzí zase byli rozděleni na ty, jejichž „vyhlazení“ bylo

¹³⁵ Abychom se vyhnuli nedorozumění, je možná vhodné dodat, že s vynále-
zem vodíkové bomby došlo v celé otázce válek k další rozhodné změně. Diskuse
o této otázce je samozřejmě mimo rámec tématu této knihy.

bezprostředně na pořadu, jako v případě Židů, nebo se dalo očekávat v dohledné budoucnosti, jako v případě Poláků, Rusů a Ukrajinců, a na ty, kteří ještě nebyli zahrnuti do instrukcí o všezahrnujícím „konečném řešení“, jako v případě Francouzů a Belgičanů. V Rusku naopak musíme rozlišovat tři více nebo méně nezávislé systémy. Především tu jsou skupiny skutečných nucených prací a v těch vězňové žijí v poměrné svobodě a jsou odsouzeni na omezená období. Za druhé tu jsou koncentrační tábory, v těch je nelítostně využívána pracovní síla a úmrtnost je extrémně vysoká, ale jsou organizovány hlavně k pracovním účelům. A za třetí tu jsou vyhlazovací tábory, a v těch jsou vězňové systematicky likvidováni vyhladověním a zanedbáním.

Skutečná hrůza koncentračních a vyhlazovacích táborů spočívá v tom, že vězňové, i když se jim podaří zůstat naživu, jsou od světa živých odříznuti účinněji, než kdyby byli zemřeli, protože teror si navíc vynucuje i zapomenutí. Zde je vražda něco tak neosobního jako zamáčknutí komára. Zemřít tu člověk může právě tak na následky systematického trýznění nebo hladovění jako na to, že tábor je přeplněný a přebytný lidský materiál je třeba zlikvidovat. Nebo se naopak může stát, že vzhledem ke krácení kvót nových dodávek lidského materiálu vyvstane nebezpečí, že se tábory vyčistí, a tak je nyní vydán příkaz snížit úmrtnost za každou cenu.¹³⁶ David Rousset nazval svou zprávu o období v německém koncentračním táboře *Les Jours de Notre Mort*, a jako by tu opravdu byla možnost dát charakter trvalosti samotnému procesu umírání a vnutit člověku postavení, které stejně účinně zabraňuje jak smrti, tak životu.

Myšlenku o vývoji a přeměně kvalit tak uzavírá to, že se objevuje jakési radikální zlo, jaké jsme předtím neznali. Nejsou tu ani

¹³⁶ To se stalo v Německu ke konci roku 1942 a Himmler nato dal všem velitelům táborů pokyn „snížit úmrtnost za každou cenu“. Ukázalo se totiž, že ze 136 000 nově příchozích bylo 70 000 již při příchodu do tábora mrtvých nebo zemřeli bezprostředně nato. Viz *Nazi Conspiracy*, IV, dodatek II. – Pozdější zprávy ze sovětských táborů jednohlasně potvrzují, že po roce 1949 – to jest ještě za života Stalinova – se úmrtnost vězňů v koncentračních táborech, která předtím dosahovala až 60 procent, soustavně snižovala, pravděpodobně vzhledem k všeobecnému a akutnímu nedostatku pracovních sil v Sovětském svazu. Toto zlepšení životních podmínek by nemělo být zaměřováno s krizí režimu po Stalinově smrti, dosti příznačně pocítovanou nejdříve právě v koncentračních táborech. Srv. W. Starlinger, *Grenzen der Sowjetmacht*, Würzburg 1955.

politické ani historické ani prostě morální standardy, nanejvýš vědomí toho, že do moderní politiky je, jak se zdá, začleněno něco, co by vlastně vůbec do politiky, jak jsme ji byli zvyklí chápat, začleňováno být nemělo, totiž všechno, nebo nic – všechno, to jest nevymezená nesčíslnost forem lidského soužití, nebo nic, neboť vítězství systému koncentračního tábora by představovalo stejně neúprosnou zkázu lidských bytostí, jako by použití vodíkové bomby znamenalo zkázu lidské rasy.

Život v koncentračních táborech nelze k ničemu přirovnat. Představitost nikdy nemůže plně obsáhnout jeho hrůzu prostě už z toho důvodu, že tato hrůza stojí vně života a smrti. Zprávy jej nikdy nemohou plně postihnout prostě už proto, že přežívající se vrací do světa živých, což mu znemožňuje naplno věřit ve své vlastní minulé zkušenosti. Je to, jako by měl vyprávět o jiné planetě, neboť status vězňů ve světě živých, kde nikdo nesměl vědět, zda jsou živí, nebo mrtví, je takový, že to je, jako by se byli nikdy nenarodili. Všechna přirovnání proto jen matou a odvádějí pozornost od toho, co je podstatné. Nucené práce ve vězeních a trestaneckých koloniích, vyhnanství, otroctví, to všechno v první chvíli jako by nabízelo pomoc srovnání, ale při bližším prozkoumání nikam nevede.

Nucená práce jako trest je omezená co do času i intenzity. Trestanec si podržuje svá práva nad svým tělem; není s absolutní libovůlí mučen ani ovládán. Vyhnanství je pouze vypovězením z jedné části světa do jiné, rovněž obývané lidskými bytostmi; nevylučuje z lidského světa úplně. Otroctví bylo v průběhu celých dějin vždy institucí uvnitř společenského řádu; otroci nebyli, jako vězňové koncentračních táborů, odstraněni kamsi mimo dohled, a tedy i mimo možnost ochrany svých spoluobčanů; jako pracovní nástroj měli určitou cenu a jako majetek určitou hodnotu. Vězeň koncentračního tábora nemá žádnou cenu, protože ho lze kdykoli nahradit; nikdo neví, komu patří, protože se s ním nikdo nikdy nevidá. Z hlediska normální společnosti je naprosto zbytečný, třebaže v časech akutního nedostatku pracovních sil, jako v Rusku i v Německu během války, je používán pro práci.

Koncentrační tábor jako instituce nebyl zřízen pro nějaký možný výtěžek z práce; jedinou trvalou ekonomickou funkcí táborů bylo financování jejich vlastních dozorčích aparátů; z ekonomického hlediska tak koncentrační tábory existují především kvůli sobě. Jakákoli vykonaná práce mohla být udělána mnohem lépe a levněji

za jiných podmínek.¹³⁷ Obzvláště případ Ruska – kde koncentrační tábory jsou většinou označovány jako tábory nucených prací, protože sovětská byrokracie se rozhodla poctit je tímto jménem – jasně ukazuje, že nucená práce není primární otázkou; nucená práce je v Rusku normálním postavením dělníků vůbec: nemají totiž svobodu pohybu a mohou být libovolně přidělováni na práci kdykoli kamkoli. Neuvěřitelnost hrůz je těsně spjata s jejich ekonomickou neužitečností. Nacisté dovedli tuto neužitečnost až k bodu vyslovené antiutilitárnosti, když uprostřed války, navzdory nedostatku stavebního materiálu a železničních kapacit, zřizovali enormní, drahé vyhlazovací fabriky a transportovali miliony lidí sem a tam.¹³⁸ Zřejmý rozpor mezi tímto jednáním a tím, co by bylo účelné z hlediska vojenského, dával v očích přísně utilitárního světa celému tomu podnikání ráz šílené nerealnosti.

Tato atmosféra šílenství a nerealnosti, vytvářená zřejmým nedostatkem jakéhokoli smyslu, je tou vlastní, opravdovou železnou oponou, která skrývá všechny formy koncentračních táborů před očima světa. Při pohledu zvenčí lze tábory a věci, které se v nich dějí, popsat pouze pomocí obrazů z oblasti posmrtného života, to jest života zbaveného pozemských cílů. Koncentrační tábory lze velmi výstižně rozdělit do tří typů odpovídajících třem základním

¹³⁷ Viz E. Kogon, cit. d., str. 58: „Velká část práce vykonané v koncentračních táborech byla bez užítu, buď byla zbytečná, nebo byla tak mizerně naplánovaná, že se musela dvakrát až třikrát předělávat.“ Také B. Bettelheim, cit. d., str. 831–832: „Zvlášť noví vězňové byli nuceni vykonávat nesmyslné úkoly... Cítili se poníženi... a dávali přednost i tvrdší práci, když vytvářela něco užitečného.“ Dokonce i D. J. Dallin, který celou svou knihu postavil na tezi, že účelem ruských táborů je opatřovat levnou pracovní sílu, je nucen připustit neefektivnost práce v táborech (cit. d., str. 105). Současné teorie o systému ruských táborů jako ekonomickém opatření k zajišťování přísunu levné pracovní síly budou jasně vyvráceny, ukáží-li se jako pravdivé nedávné zprávy o masových amnestiích a rušení koncentračních táborů. Neboť pokud tábory sloužily důležitým ekonomickým účelům, režim by si jistě nemohl dovolit jejich rychlou likvidaci bez vážných následků pro celý ekonomický systém.

¹³⁸ Kromě toho, že transportovali miliony lidí do vyhlazovacích táborů, se nacisté neustále snažili o plánované nové osídlení – přepravovali Němce z Německa nebo okupovaných území na východ v rámci osídlovacích záměrů. To samozřejmě představovalo vážný handicap pro vojenské operace a hospodářskou exploataci. K četným diskusím o tomto předmětu a k ustavičnému konfliktu mezi nacistickou civilní hierarchií ve východních okupovaných územích a hierarchií SS viz zvláště *Trial of the Major War Criminals*, sv. XXIX, Nürnberg 1947.

koncpcím posmrtného života: podsvětí, očistec a peklo. Podsvětí odpovídají ony poměrně mírné formy, kdysi populární dokonce i v netotalitních zemích, které jsou určeny k pouhému odstranění nežádoucích živlů všeho druhu z cesty – uprchlíků, osob bez státní příslušnosti, asociálních jedinců a nezaměstnaných; válku přežily jako tzv. DP tábory, které nejsou ničím jiným než tábory pro osoby přebytné a obtížné. Očistec představují pracovní tábory Sovětského svazu, kombinující nedbalost s chaotickou nucenou prací. Peklo v nejvlastnějším slova smyslu ztělesňovaly ty typy táborů, dovedené k dokonalosti nacisty, v nichž byl celý život pečlivě a systematicky zorganizován s úmyslem docílit co největšího utrpení.

Všechny tři typy měly jedno společné: s lidskými masami, které jsou v nich uzavřeny, se nakládá tak, jako by už neexistovaly, jako by to, co se s nimi děje, už nikoho a nijak nezajímalo, jako by už byli po smrti a nějaký zlý duch stížený šílenstvím se bavil tím, že je na chvíli zadržel mezi životem a smrtí, než je propustí do říše věčného pokoje.

To, co vyvolává takové nesmírné ukrutnosti a nakonec působí, že vyhlazování se jeví jako naprosto normální opatření, není ani tak ostnatý drát, jako dovedně vyrobená nereálnost těch, které plot uzavírá. Všechno, co se v táborech dělo, známe ze světa perverzních, zlovolných fantazií. To, co je těžko pochopitelné, je, že stejně jako takové fantazie se tyto hrůzné zločiny sice odehrávaly ve světě přeludů, jenž se však jaksi zhmotnil ve svět, který je skrze všechna smyslová data plně reálný, ale postrádá onu strukturovanost společenské závažnosti a zodpovědnosti, bez níž pro nás zůstává realita hromadou nepochopitelných dat. Výsledkem je, že tak bylo zřízeno místo, kde lze lidi mučit a vraždit, a přesto nejsou ani mučící ani mučení, a ze všeho nejméně mimostojící, schopni si uvědomovat, že to, co se zde děje, je rozhodně něco víc než jen nějaká krutá hra nebo absurdní sen.¹³⁹

Filmy, které po válce dávali spojenci do oběhu v Německu i jinde, jasně ukazují, že tuto atmosféru šílenství a neskutečnosti pouhá reportáž nerozptýlí. Pro nepředpojatého pozorovatele jsou tyto filmy asi stejně přesvědčivé jako momentky se snímky záhadných

¹³⁹ B. Bettelheim, cit. d., poznamenává, že strážé v táborech zaujímaly k atmosféře neskutečnosti podobný postoj jako sami vězňové.

duchovních substancí pořízené na spiritistických seancích.¹⁴⁰ Zdravý rozum reagoval na hrůzy Buchenwaldu a Osvětimi víceméně pochopitelnou argumentací: „Jakého zločinu se to ti lidé dopustili, že jim udělali něco takového!“; nebo v Německu a Rakousku, uprostřed hladovění, přelidnění a všeobecné nenávisti: „Bída je, že přestali posílat Židy do plynu“; a všude vždy s tím skeptickým pokrčením rameny, s jakým se setkává neúspěšná propaganda.

Jestliže průměrného člověka propagace pravdy nepřesvědčuje, neboť pravda je příliš nestvůrná, pak přímo nebezpečná je u těch, kteří ze svých fantazií vědí, čeho by byli sami schopni, a vůbec jim proto nepřijde zatěžko uvěřit v realitu toho, co viděli. Najednou začíná být zřejmé, že věci, které lidská imaginace po tisíciletí vyháněla do říše toho, co je mimo lidské možnosti, lze uskutečňovat přímo tady na zemi, že peklo a očistec, a dokonce i temný stín jejich věčného trvání lze zřítidit nejmodernějšími metodami destrukce a terapie. Pro tyto lidi (a jejich počet v každém velkém městě je větší, než je nám milé si přiznat) totalitní peklo pouze dokazuje, že síla člověka je větší, než se kdy odvažovali myslet, a že člověk může uskutečnit pekelné fantazie, aniž způsobil pád nebes nebo otevření země.

Tyto analogie, opakované v mnoha zprávách ze světa umírání,¹⁴¹ vyjadřují, jak se zdá, víc než zoufalý pokus říci to, co je mimo oblast lidské řeči. Nic snad neodlišuje moderní masy od mas minulých století tak radikálně jako ztráta víry v poslední soud: ti nejhorší ztratili svůj strach a ti nejlepši svou naději. Tyto masy, neschopné dosud žít bez strachu a naděje, přitahuje každé úsilí, které, jak se zdá, slibuje vytvoření onoho ráje, po kterém toužily, a pekla, které-

¹⁴⁰ Je do jisté míry důležité uvědomit si, že všechny filmy o koncentračních táborech jsou zavádějící potud, že ukazují jen tábory z posledního období jejich existence, v okamžiku, kdy do nich vstoupila spojenecká vojska. Ve vlastním Německu nebyly tábory smrti, a v té době bylo již všechno zařízení na vyhlazování odstraněno. Na druhé straně to, co vyvolávalo největší pobouření spojenců a filmům obzvlášť dodávalo jejich hrůznost – totiž pohled na lidi jako na kostry potažené kůží –, nebylo vůbec pro německé koncentrační tábory typické; vyhlazování bylo soustavně prováděno plynem, ne vyhladověním. Stav táborů byl výsledkem událostí v posledních měsících války: Himmler nařídil evakuaci všech vyhlazovacích táborů na východě, a následkem toho byly německé tábory vysoce přelidněné a on už nebyl s to zajistit přísun potravy v Německu.

¹⁴¹ Že život v koncentračním táboře byl prostě prodlužovaným procesem umírání, podtrhuje D. Rousset, cit. d., passim.

ho se bály, člověkem samým. Právě tak jako představy široké veřejnosti o Marxově beztřídní společnosti mají zvláštní podobnost s představami mesiánského věku, realita koncentračních táborů se zase ničemu nepodobá tak jako středověkým obrazům pekla.

Jedna jediná věc – a ta se ovšem ničím nahradit nedá – dělala člověku tradiční představy pekla snesitelnými: poslední soud, idea absolutního měřítka spravedlnosti v kombinaci s nekonečnou možností milosti. Neboť podle lidských měřítek hodnocení není žádný zločin a žádný hřích souměřitelný s věčnými mukami pekla. Odtud zmatek zdravého rozumu, který se ptá: Jakého zločinu se to ti lidé dopustili, že trpí tak nelidsky? Odtud také absolutní nevinnost obětí: tohle si žádný člověk nikdy zasloužit nemohl. A odtud konečně groteskní čirá nahodilost, s jakou byly oběti koncentračních táborů vybírány pro tento stav zdokonaleného teroru: takový „trest“ lze stejně spravedlivě i nespravedlivě uložit komukoli.

Na rozdíl od šíleného konečného výsledku – společnosti koncentračních táborů – proces, kterým jsou lidé připravováni na tento konec, a metody, kterými jsou jednotlivci adaptováni na tyto podmínky, jsou průhledné a logické. Šílené masové výroby mrtvol předchází historicky a politicky srozumitelná příprava živých mrtvol. Podnět ke vzniku takových bezprecedentních poměrů, a co je důležitější, tichý souhlas s nimi, jsou produktem oněch událostí, které v období politické dezintegrace náhle a nečekaně udělaly ze statisíců lidských bytostí lidi bez domova, bez státní příslušnosti, mimo zákon a nežádoucí, a z milionů lidských bytostí lidi ekonomicky přebytečné a společensky obtížné vzhledem k nezaměstnanosti. A to se zase mohlo stát jedině proto, že lidská práva, která nikdy nebyla filosoficky podložena, nýbrž jen formulována, která nikdy nebyla politicky zaručena, nýbrž jen proklamována, ztratila ve své tradiční formě veškerou platnost.

Prvním podstatným krokem na cestě k totální nadvládě je zabít v člověku právní osobu. Toho bylo docíleno na jedné straně postavením určitých skupin lidí mimo ochranu zákona a zároveň přinucením netotalitního světa pomocí jejich denacionalizace k uznání jejich bezprávnosti; na druhé straně toho bylo docíleno postavením koncentračního tábora mimo normální trestní systém a výběrem jeho vězňů mimo normální justiční postup, při němž určitý zločin s sebou nese předvídatelný trest. Proto také zločinci – kteří jsou z jiných důvodů nepostradatelným prvkem společenství v koncen-

tračním táboře – jsou obvykle do tábora posíláni pouze k doplnění svého trestu vězení. Za všech okolností dbá totalitní nadvláda na to, aby skupiny soustředované v táborech – Židé, nositelé chorob, představitelé odumírajících tříd – byly již předtím zbaveny schopnosti aktivity, ať normální nebo kriminální. To znamená, že – řečeno slovy propagandy – je používána „ochranná vazba“ jako určité „předběžné policejní opatření“,¹⁴² totiž právě opatření, které lidi připraví o schopnost jednat. Úchylky od tohoto pravidla v Rusku je třeba připisovat katastrofálnímu nedostatku věznic a prání, zatím nerealizovanému, přeměnit celý trestní systém na systém koncentračních táborů.¹⁴³

Zařazování zločinců do táborů je nutné proto, aby se věřilo tvrzení propagandy, že zařízení existuje pro asociální živly.¹⁴⁴ Zločinci vlastně do koncentračních táborů nenáleží, už jenom proto, že je těžší zabít právní osobu v člověku, který je vinen nějakým zločinem, než v naprosto nevinné osobě. To, že v táborech tvoří stálou skupinu vězňů, je ústupkem totalitního státu předsudkům společnosti, neboť tu takto lze na existenci táborů nejsnáze navyknout. Pro zachování intaktnosti samotného systému táborů je naproti tomu podstatné, aby – dokud v zemi existuje trestní systém – byli zločinci posíláni do táborů pouze k doplnění trestu uloženého soudem, to znamená, když právně už vlastně mají nárok na svobodu. Za žádných okolností se nesmí koncentrační tábor stát trestem, s nímž se dá pro přesně vymezené zločiny počítat dopředu.

Promísení zločinců se všemi dalšími skupinami má navíc tu výhodu, že všem ostatním příchozím otřesně jasně ozřejmí, že se dostali na nejnižší příčku společnosti. Brzy se sice ukáže, že mají

¹⁴² T. Maunz, cit. d., str. 50, tvrdí, že zločinci by nikdy neměli být posíláni do táborů v době výkonu trestu na základě řádného odsouzení.

¹⁴³ Nedostatek vězeňských prostor v Rusku byl takový, že v roce 1925–26 mohlo být jen 36 procent všech soudních rozsudků vykonáno. Viz D. J. Dallin, cit. d., str. 158 nn.

¹⁴⁴ „Gestapo a SS vždy kladly velký důraz na směšování kategorií vězňů v táborech. V žádném táboře vězňové nepatřili výlučně k jedné skupině“ (E. Kogon, cit. d., str. 19).

V Rusku bylo od začátku zvykem směšovat politické vězně s kriminálními. Během prvních deseti let sovětské moci získaly levé politické skupiny jistá privilegia; jen s plným vývojem totalitního charakteru režimu po konci dvacátých let bylo s politickými dokonce oficiálně zacházeno, jako by byli horší než běžní kriminálníci (D. J. Dallin, cit. d., str. 177 nn.).

všechny důvody nejnižším zlodějům a vrahům závidět; ale do té doby je nejnižší úroveň dobrým začátkem. Navíc je to účinný prostředek kamufláže: toto se stává pouze zločincům, a nic horšího než to, co se zaslouženě děje zločincům, se neděje.

Zločinci všude tvoří aristokracii táborů. (V Německu je v průběhu války vystřídali ve vedení komunisté, protože za chaotických poměrů vytvářených správou zločinců se nedalo vykonat byť i jen minimum jakékoli racionální práce. To ovšem byla pouze dočasná přeměna koncentračních táborů na tábory nucených prací, naprosto atypický úkaz omezeného trvání.)¹⁴⁵ Zločincům vymezuje místo ve vedení ani ne tak spřízněnost mezi dozorčím personálem a kriminálními živly – v Sovětském svazu zřejmě dozorcí nejsou, na rozdíl od příslušníků SS, speciální elitou cvičenou na vraždění¹⁴⁶ – jako spíš to, že pouze zločinci byli posláni do tábora v souvislosti s nějakou určitou aktivitou. Oni alespoň vědí, proč v koncentračním táboře jsou, a zachovali si tedy zbytek své právní osoby. V případě politických vězňů je to pravda jen subjektivně; jejich činy – pokud to byly činy, a nikoli pouhé názory nebo vágní podezření někoho jiného nebo náhodné členství v nějaké politicky neschvalované skupině – zpravidla nepokrývají normální právní systém země a nejsou právně vymezené.¹⁴⁷

Ke směsi politických vězňů a zločinců, charakteristické pro počáteční období koncentračních táborů v Rusku i Německu, byl záhy připojen třetí prvek, živel, který zanedlouho mezi vězni koncentračních táborů představoval většinu. Tato největší skupina od samého počátku sestávala z lidí, kteří neudělali naprosto nic, co by – ať podle jejich vlastního vědomí nebo podle vědomí jejich mučitelů – mělo nějaký racionální vztah k jejich uvěznění. V Ně-

¹⁴⁵ Roussetově knize je na škodu autorovo přeceňování vlivu německých komunistů; ti za války ovládali vnitřní správu Buchenwaldu.

¹⁴⁶ Viz např. svědectví paní Margarete Buber-Neumannové (bývalé ženy německého komunisty Heinze Neumanna), která přežila sovětské i německé koncentrační tábory: „Rusové nikdy... nejevili sadistické sklony nacistů... Naši ruští dozorcí byli slušní lidé, a ne sadisté, ale věrně plnili požadavky nelidského systému“ (*Under Two Dictators*).

¹⁴⁷ B. Bettelheim, *Behavior in Extreme Situations*, in: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, sv. XXXVIII, č. 4, 1943, popisuje sebeúctu zločinců a politických vězňů ve srovnání s těmi, kteří nic neudělali. Ti „nejméně odolávali počátečnímu šoku“, ti první nejméně podléhali dezintegraci. Bettelheim to přičítá jejich původu ze středních vrstev.

mecku představovaly tento živel po roce 1938 masy Židů, v Rusku jej představovaly jakékoli skupiny, které z nějakého důvodu nesouvisejícího s jejich aktivitami upadly v nemilost úřadů. Tyto skupiny, nevinné v každém ohledu, jsou nejvhodnější pro důkladné experimentování se zbavením práv a s destrukcí právní osoby, a proto jsou jak kvalitativně, tak kvantitativně nejpodstatnější složkou populace táborů. Nejúplněji byl tento princip realizován plynovými komorami, neboť ty, už jenom pro svou ohromnou kapacitu, nemohly být zamýšleny pro jednotlivé případy, nýbrž pouze pro lidi všeobecně a úhrnně. Situaci jednotlivce v této souvislosti shrnuje tento dialog: „K jakému účelu, mohu-li se zeptat, existují plynové komory?“ – „K jakému účelu jste se narodil?“¹⁴⁸ Právě tato třetí skupina zcela nevinných ve všech případech dopadla v táborech nejhůře. S touto skupinou jsou asimilováni i zločinci a političtí vězňové, a tak jsou zbaveni ochranného odlišení pocházejícího z toho, že se něčeho dopustili, pak i oni jsou naprosto vydáni všanc libovůli. Konečným cílem, zčásti realizovaným v Sovětském svazu a jasné naznačeným v posledních fázích nacistického teroru, je, aby celou populaci táborů tvořila tato skupina nevinných lidí.

S naprostou nahodilostí výběru vězňů kontrastuje jejich obvyklé rozřazování při příchodu do tábora do kategorií, o sobě bezvýznamných, ale užitečných z hlediska organizace. V německých táborech byli zločinci, političtí, asociální živly, náboženští nonkonformisté a Židé odlišeni podle těchto skupin zvláštním označením. Když Francouzi ve Španělsku po občanské válce zřídili koncentrační tábory, okamžitě v nich zavedli typickou totalitní směs politických vězňů, zločinců a nevinných (v tomto případě lidí bez státní příslušnosti) a navzdory své nezkušenosti prokázali pozoruhodnou nápaditost ve vytváření zcela nesmyslných skupin vězňů.¹⁴⁹ Tato technika, původně vymyšlená k předcházení vzrůstu solidarity mezi vězni, se ukázala jako mimořádně cenná v tom, že nikdo nemohl vědět, zda jeho kategorie je lepší, nebo horší než kategorie někoho jiného. V Německu dodávalo této neustále se měnící, byť pedantsky organizované konstrukci zdání určité pevnosti to, že nejnižší kategorií byli vždy a za všech okolností Židé.

¹⁴⁸ D. Rousset, cit. d., str. 71.

¹⁴⁹ K podmínkám ve francouzských koncentračních táborech viz A. Koestler, *Scum of the Earth*, 1941.

Hrůznou a groteskní součástí toho bylo, že vězňové sami se s přisouzenými kategoriemi identifikovali, jako kdyby představovaly poslední autentický pozůstatek jejich právní osoby. I když odhlédneme od všech dalších okolností, není divu, vracel-li se pak z táborů komunista z roku 1933 komunističtější, než tam odcházel, Žid židovštější, a ve Francii žena příslušníka cizinecké legie přesvědčenější o hodnotě cizinecké legie; tyto kategorie, jak se jistě zdálo, jako by člověku slibovaly jistou poslední špetku předvídatelného zacházení, jako by ztělesňovaly jakousi poslední, a tím i zcela základní právní identitu.

Zatímco klasifikace vězňů podle kategorií je pouze taktickým, organizačním opatřením, libovolná selekce obětí ukazuje hlavní princip instituce. Kdyby koncentrační tábory byly závislé na existenci politických odpůrců, stěží by byly přežily první roky totalitního režimu. Stačí se jen podívat na počet vězňů v Buchenwaldu v letech po roce 1936, abychom pochopili, jak naprosto nutná pro pokračování existence táborů byla základní položka nevinných. „Tábory by byly vymřely, kdyby se gestapo při zatýkání bylo důsledně řídilo jen kritériem politického odporu,“¹⁵⁰ a ke konci roku 1937 byl Buchenwald s méně než 1000 vězňů velmi blízko vymření, než tam listopadové pogromy přivedly více než 20 000 nových příchozích.¹⁵¹ V Německu od roku 1938 tento prvek nevinných v ohromných počtech představovali Židé; v Rusku sestával z náhodných skupin populace, které z nějakého důvodu naprosto nesouvisejícího s jejich aktivitou upadly v nemilost.¹⁵² Ale jestliže v Německu byl koncentrační tábor skutečně totalitního typu, s ohromnou většinou naprosto „nevinných“ vězňů, založen až v roce 1938, v Rusku svými počátky sahá již do raných let třicátých, až do roku 1930 zde ještě většinu populace koncentračních táborů tvořili zločinci, kontrarevolucionáři a „političtí“ (tím jsou v tomto případě míněni členové úchylkářských frakcí). Od té doby bylo v táborech tolik nevinných lidí, že je obtížné je klasifikovat – osoby, které byly nějak ve styku s cizí zemí, Rusové polského

¹⁵⁰ E. Kogon, cit. d., str. 6.

¹⁵¹ Viz *Nazi Conspiracy*, IV, str. 800 nn.

¹⁵² F. Beck a W. Godin, cit. d., konstatují výslovně, že „odpůrci režimu tvořili pouze relativně malou část [ruské] vězeňské populace“ (str. 87) a že nebyla vůbec žádná souvislost mezi „uvězněním člověka a jakoukoli vinou“ (str. 95).

původu (zvláště v letech 1936 až 1938), rolníci, jejichž vesnice byly z nějakého ekonomického důvodu likvidovány, deportované národnostní skupiny, demobilizovaní vojáci Rudé armády, kteří náhodou patřili k plukům přespříliš dlouho umístěným jako okupační jednotky v zahraničí nebo kteří se v Německu dostali do zajetí atd. Ale existence politické opozice je pro systém koncentračních táborů pouze záminkou, a svůj účel tento systém ještě zcela nesplnil, ani když se obyvatelstvo pod tlakem naprosto hrůzného teroru začne víceméně dobrovolně chovat v souladu s jeho požadavky „koordinované“, tj. upustí od svých politických práv. Cílem systému libovůle je zničit občanská práva všeho obyvatelstva, takže v konečném stadiu budou ve své vlastní zemi stát její občané mimo zákon právě tak jako lidé bez státní příslušnosti a bezdomovci. Destrukce práv člověka, usmrcení právní osoby v něm, je bezpodmínečnou podmínkou jeho naprostého ovládnutí. A to se nevztahuje pouze na speciální kategorie, jako jsou zločinci, političtí odpůrci, Židé, homosexuálové, na nichž byly konány pokusy v počátečním období, ale na každého obyvatele totalitního státu. Svobodný souhlas je pro totální ovládnutí stejnou překážkou jako svobodný odpor.¹⁵³ Zatýkání, které si zcela libovolně vybírá mezi nevinnými lidmi, anuluje platnost svobodného souhlasu, právě tak jako mučení – na rozdíl od smrti – úplně anuluje možnost odporu.

Jakékoli omezení této naprosté libovolnosti perzekuce, její třeba i sebetyrantější omezení na perzekuci určitých názorů náboženského nebo politického charakteru, určitých způsobů intelektuálního nebo erotického společenského chování, určitých nově vymyšlených „zločinů“, by udělalo tábory zbytečnými, protože dlouhodobě žádné chování a žádný názor nemůže odolávat hrozbě takových hrůz; především by však jakékoli takové omezení přispí-

¹⁵³ B. Bettelheim, *On Dachau and Buchenwald*, když hovoří o tom, že většina vězňů „se smířila s hodnotami gestapa“, zdůrazňuje, že „to nebylo výsledkem propagandy... Gestapo tvrdilo, že jim zabrání vyjádřit své city v každém případě“ (str. 834–835).

Himmler v táborech výslovně zakázal propagandu jakéhokoli druhu. „Výchova spočívá v disciplíně, a rozhodně ne v jakémkoli vzdělávání na ideologickém základě.“ *On Organization and Obligation of the SS and the Police*, in: *National-politischer Lehrgang der Wehrmacht*, 1937. Citováno z *Nazi Conspiracy*, IV, str. 616 nn.

valo ke vzniku nového systému spravedlnosti, a ten – pokud by získal (vůbec) nějakou stabilitu – by nutně v člověku utvářel novou právní osobu, vymykající se totalitnímu ovládnutí. Jedinou zárukou další existence koncentračních táborů, a tím i dalšího naprostého zbavování člověka jeho práv, jsou onen takzvaný *Volksnutzen* nacistů, neustále se měnící (neboť to, co je dnes užitečné, může být zítra škodlivé), a ona věčně se měnící vedoucí linie strany v Sovětském svazu, vytvářející při svém retroaktivním působení takřka denně nové skupiny lidí k dispozici pro koncentrační tábory.

Dalším rozhodujícím krokem v přípravě živých mrtvol je zavraždění morální osoby v člověku. Tím, že – poprvé v dějinách – je znemožněno mučednictví: „Kolik lidí zde ještě věří, že protest má třeba jen historickou důležitost? Tato skepse je skutečně mistrovským kouskem SS. Jejich velkým úspěchem. Úplně rozrušili lidskou solidaritu. Na budoucnost tím padl temný stín. Nezůstanou-li žádní svědci, nemůže být ani žádné svědectví. Alespoň se projevit, když už smrt nelze oddálit, je pokus dát smrti význam, přesáhnout jednáním svou vlastní smrt. Aby gesto mohlo mít úspěch, musí mít společenský význam. Jsou nás tu statisíce, a všichni žijeme izolovaně v naprostém osamění. Proto podléháme a jsme podrobiví bez ohledu na to, co se děje.“¹⁵⁴

Tábory a vraždění politických protivníků jsou pouze částí organizovaného zapomnění, které nejen zahrnuje nositele veřejného mínění, jako je mluvené a psané slovo, ale rozšiřuje se dokonce i na rodiny a přátele obětí. Zármutek a vzpomínka jsou zakázány. V Sovětském svazu zažádá žena o rozvod bezprostředně po manželově zatčení, aby chránila život svých dětí; jestliže se manžel náhodou vrátí, rozhořčeně ho vyžene z domu.¹⁵⁵ Západní svět, dokonce i ve svých nejtemnějších obdobích, zaručoval zabitému nepříteli právo na vzpomínku, jako samozřejmé uznání faktu, že všichni jsme lidé (a *pouze* lidé). Jedině proto, že dokonce i Achillés se vydal na Hektórovův pohřeb, že i nejdespotičtější vláda ctila zabitého nepřítele, že Římané dovolili křesťanům psát jejich martyrologie, že církev zachovávala v paměti lidí živou vzpomínku na své kacíře, jediné proto to všechno nebylo a nemohlo být navždy ztraceno. Koncentrační tábory tím, že udělaly samu smrt anonymní (že zne-

¹⁵⁴ D. Rousset, cit. d., str. 464.

¹⁵⁵ Viz zprávu Sergeje Malachova, in: D. J. Dallin, cit. d., str. 20 nn.

možnily zjistit, je-li nějaký vězeň mrtev, nebo živ), oloupily smrt o její význam konce naplněného života. V určitém smyslu odebraly jedinci vlastní smrt a dokázaly, že napříště nic nepatří jemu a on nepatří nikomu. Jeho smrt pouze přitiskla pečeť na fakt, že ve skutečnosti nikdy neexistoval.

Tomuto útoku na mravní osobu snad ještě stále mohlo čelit lidské svědomí, které člověku napovídalo, že je lépe zemřít jako oběť než žít jako byrokrat vraždy. Totalitní teror dosáhl svého nejstrašnějšího triumfu, když se mu podařilo odříznout morální osobu od možnosti individualistického východiska a učinit rozhodování svědomí naprosto sporným a dvojznačným. Jestliže člověk stojí před alternativou vyzradit a tím zavraždit své přátele, nebo poslat na smrt svou ženu a děti, za něž je v každém ohledu zodpovědný; jestliže dokonce sebevražda by znamenala bezprostřední zavraždění vlastní rodiny – jak se má rozhodnout? Alternativa už není volbou mezi dobrem a zlem, ale mezi vraždou a vraždou. Kdo by mohl rozřešit morální dilema řecké matky, již bylo nacisty dovoleno zvolit, které z jejích tří dětí má být zabito?¹⁵⁶

Takovýmto vytvořením podmínek, za nichž svědomí přestává být adekvátní a konat dobro se stává naprosto nemožné, rozšiřují totalitní režimy vědomě organizovanou spoluúčast všech lidí na svých zločinech i na oběti, a tak ji dělají skutečně totální. Příslušníci SS zaplétali vězně koncentračních táborů – zločince, politické, Židy – do svých zločinů tím, že na ně přenášeli zodpovědnost za rozsáhlou část administrativy, konfrontovali je tak s beznadějným dilematem, zda posílat na smrt své přátele, nebo napomáhat vraždit jiné lidi, kteří náhodou byli cizí, a v každém případě je nutili, aby se chovali jako vrazi.¹⁵⁷ Podstatné na tom není jen odvracet nenávisť od viníků (*kápoové* byli nenáviděni více než příslušníci SS), ale i neustále stírat rozlišující linii mezi pronásledovatelem a pronásledovaným, mezi vrahem a jeho obětí.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Viz A. Camus, *Twice a Year*, 1947.

¹⁵⁷ Kniha D. Rousseta, cit. d., sestává většinou z diskusí mezi vězni na toto téma.

¹⁵⁸ B. Bettelheim, cit. d., popisuje proces, na základě něhož dozorcí stejně jako vězňové začali být „zformováni“ pro život v táboře a báli se návratu do vnějšího světa.

Rousset tedy tvrdí zcela oprávněně, že pravda je taková, že „oběť i kat jsou stejně nepoctiví; poučením táborů je bratrství zavržených“ (str. 588).

Je-li usmrcena morální osobnost, tím jediným, co ještě brání tomu, aby se z lidí staly živé mrtvolý, je odlišení jednotlivce, jeho jedinečná identita. Ve sterilní formě si lze takovou individualitu zachovat vytrvalým stoicismem, a je jisté, že za totalitní vlády se mnoho lidí uchýlovalo a každodenně ještě uchyluje do této absolutní izolace osobnosti bez práv nebo svědomí. Není pochyb o tom, že tuto část lidské osobnosti, právě proto, že tak podstatně závisí na přírodě a silách neovladatelných vůlí, je nejtěžší zničit (a nejsnadnější obnovit, je-li zničena).¹⁵⁹

Metod, jak se vypořádat s touto jedinečností lidské osobnosti, je mnoho, a nebudeme se pokoušet o jejich výčet. Začínají hrůznými podmínkami v transportech do táborů, tím, že do dobytčích vagónů jsou namačkány stovky lidských bytostí, úplně nahých, nalepených jedna na druhou, a po celé dny ustavičně posunovány sem a tam po vedlejších kolejích kdesi po venkově; pokračují po příjezdu do tábora dobře organizovaným šokem prvních hodin, vyhlením hlavy, groteskním táborovým oblečením; a končí naprosto nepředstavitelným trýzněním, dávkovaným tak, aby to nezabilo tělo, rozhodně alespoň ne rychle. Cílem všech těchto metod je v každém případě manipulovat s lidským tělem – s jeho nekonečnými možnostmi utrpení – tak, aby ničilo lidskou osobnost stejně neúspěšně, jako ji ničí některá duševní onemocnění organického původu.

Právě zde se stává naprostá šílenost celého procesu nejzřejmější. Trýznění je samozřejmě podstatným rysem celého totalitního policejního a justičního aparátu; je používáno každodenně, aby přimělo lidi vypovídat. Tento typ trýznění má však určitá omezení, neboť sleduje určitý, racionální cíl: buď vězeň během určité doby promluví, nebo je zabit. K tomuto racionálně vedenému trýznění přibyl v prvních nacistických koncentračních táborech a ve sklepích gestapa jiný, iracionální, sadistický typ trýznění. Mučení tohoto typu, většinou prováděné příslušníky SA, nesledovalo žádné cíle a nebylo systematické, spíše záviselo na iniciativě vysoce abnormálních živlů. Úmrtnost byla tak vysoká, že jen několik z vězňů uvězněných roku 1933 přežilo tyto první roky koncentračních táborů. Tento typ mučení nebyl, jak se zdá, ani tak záměrně využívaným

¹⁵⁹ B. Bettelheim, cit. d., popisuje, jak „se zdálo, že hlavní starostí nových vězňů bylo zachovat si jako osobnost integritu“, zatímco problémem starých vězňů bylo, „jak žít v mezích možností tábora co nejlíp“.

politickým zařízením, jako spíš ústupkem režimu kriminálním a abnormálním živlům, které mu sloužily a takto byly odměňovány. Za slepou bestialitou příslušníků SA se často skrývala hluboká nenávisť a zloba vůči všem, kteří na tom byli společensky, intelektuálně nebo fyzicky lépe než oni sami a které nyní, jako v nějakém naplnění svých nejdivočejších snů, měli ve své moci. Tato zášť z táborů nikdy docela nevymizela a působí na člověka jako poslední pozůstatek lidsky pochopitelného citu.¹⁶⁰

Skutečná hrůza nicméně nastala, když správu táborů převzali příslušníci SS. Dřívější spontánní bestialita ustoupila naprosto chladné a systematické destrukci lidských těl, vypočítané na zničení lidské důstojnosti; smrti se vyhýbali nebo ji donekonečna odsunovali. Tábory už nebyly zábavními parky bestii v lidské podobě, to jest lidí, kteří skutečně patřili do ústavů pro duševně choré nebo do vězení; nyní tomu bylo právě naopak: byly přeměněny na „výcvikové prostory“, v nichž zcela normální lidé byli cvičeni na plně kvalifikované příslušníky SS.¹⁶¹

¹⁶⁰ D. Rousset, cit. d., str. 390, líčí, jak jeden příslušník SS vítězoslavně deptal nějakého profesora: „Býval jste profesor. Teď ale žádný profesor nejste. Vůbec už nejste žádné velké zvíře. Teď nejste nic než takhle malinká nula. Tak malá, jak to vůbec jde. A velké zvíře jsem teď já.“

¹⁶¹ E. Kogon, cit. d., str. 6, mluví o možnosti, že tábory budou udržovány jako výcviková a pokusná území pro příslušníky SS. Podává také dobrou charakteristiku rozdílu mezi tábory počátečního období, spravovanými SA, a tábory pozdějšími, pod správou SS. „Žádný z oněch prvních táborů neměl víc než tisíc vězňů... Život v nich byl nepopsatelný. Zprávy těch několika bývalých vězňů, kteří tato léta přežili, se shodují v tom, že sotva by se našla nějaká forma sadistické perverze, kterou příslušníci SA neprovozovali. Ale to všechno byla individuální bestialita, nebyl v tom ještě plně organizovaný chladný systém, zahrnující masy lidí. Ten byl až výdobytkem SS“ (str. 7).

Tento nový mechanizovaný systém ulehčoval pocitu zodpovědnosti, nakolik to jen bylo lidsky možné. Když např. přišel rozkaz zabít několik set ruských vězňů denně, bylo masakrování bylo prováděno střelbou skrze otvor bez nutnosti pohlédnout na oběť. (Viz E. Feder, *Essai sur la Psychologie de la Terreur*, in: *Synthèses*, Bruxelles 1946.) Na druhé straně byla perverze uměle vyvolávána v lidech jinak normálních. Rousset uvádí tuto výpověď jednoho dozorce SS: „Mlátil jsem vždycky tak dlouho, dokud jsem nejakuloval. Mám ve Vratislavi ženu a tři děti. Býval jsem naprosto normální. A tohle ze mne udělali. Když teď odtud dostanu propustku, nejedu domů. Neodvážím se ženě podívat do očí“ (str. 273). – Dokumenty éry hitlerismu obsahují četná svědectví o průměrné normalitě těch, kdo byli pověřeni prováděním Hitlerova vyhlazovacího programu. Dobrý soubor se nalézá v práci L. Poliakov, *The Weapon of Antisemitism*, in: *The Third Reich*, vyd. UNESCO, London 1955. Většina mužů z jednotek užívaných

Zabití individuality člověka, oné jedinečnosti zformované stejným dílem přírodou, vůlí a osudem, která se stala tak samozřejmě výchozím předpokladem pro všechny lidské vztahy, že jednovaječná dvojčata dokonce vyvolávají určitý nepříjemný pocit, vzbuzuje takovou hrůzu, že to dalece zastiňuje znásilnění právně-politické osoby a zoufalství morální osoby. Právě z této hrůzy vznikají ony nihilistické generalizace, které dost věrohodně tvrdí, že ve své podstatě jsou všichni lidé rovnou měrou bestie.¹⁶² A zkušenost z koncentračních táborů ukazuje, že lidské bytosti skutečně lze proměnit v exempláře lidského zvířete, a že „přirozenost“ člověka je pouze tehdy „lidská“, pokud člověku otevírá možnost stát se něčím vysoce nepřirozeným, to jest člověkem.

Po zavraždění morální osoby a úplném zničení právní osoby je destrukce individuality téměř vždy úspěšná. Je možné si představit, že snad budou nalezeny nějaké zákony psychologie mas, které vysvětlí, proč miliony lidských bytostí připustily nechat se bez odporu odvádět do plynových komor, avšak takové zákony by stejně nevysvětlovaly nic jiného než destrukci individuality. Významnější je, že tito lidé odsouzení beztak každý jednotlivě na smrt se jenom velmi zřídka pokusili vzít s sebou jednoho ze svých katů, že se takřka nevyskytovaly vážné vzpoury a že dokonce i ve chvíli osvobození bylo jen velmi málo spontánních masakrů esesmanů. Neboť zničit individualitu znamená zničit spontaneitu, sílu člověka začít z vlastních zdrojů něco nového, něco, co nelze vysvětlit jen na základě reakcí na prostředí a události.¹⁶³ Pak už nezbyvá nic než

k těmto účelům nebyli dobrovolníci, ale byli pro tyto zvláštní úkoly vybráni z příslušníků řádné policie. Ale i příslušníkům SS s výcvikem se tento druh služby jevil horší než bojovat na frontě. Jeden očitý svědek ve své zprávě o hromadné popravě prováděné příslušníky SS na tomto útvaru vysoce oceňuje, že byl tak „idealistický“, že snesl „celou vyhlazovací akci bez pomoci alkoholu“.

Že se žádalo vyloučení všech osobních motivů a vášní v průběhu „vyhlazovacích akcí“, a odtud i udržování krutosti na minimu, ukazuje skutečnost, že skupina lékařů a inženýrů pověřených zacházením s plynovými instalacemi prováděla ustavičná vylepšování, která nebyla určena jen ke zvýšení výrobní kapacity továren na mrtvolky, ale také k urychlení a ulehčení smrtelné agónie.

¹⁶² Velmi výrazné je to v práci Davida Rousseta, cit. d.: „Sociální podmínky života v táborech proměnily velkou masu vězňů, jak Němců, tak deportovaných, bez ohledu na jejich dřívější sociální postavení a výchovu... v degenerovanou sběr, zcela ovládanou primitivními reflexy zvířecího instinktu“ (str. 183).

¹⁶³ Do tohoto kontextu patří také překvapující vzácnost sebevražd v tábo-

příšerné loutky s lidskými tvářemi, které se všechny chovají jako onen pes z Pavlovových pokusů, které všechny reagují s naprostou spolehlivostí, i když jdou na vlastní smrt, a které nedělají nic než to, že reagují. V tom tkví skutečný triumf systému: „Triumf SS vyžaduje, aby se trýzněná oběť bez protestu nechala odvést k oprátce, aby se zřekla sama sebe a vydala se na pospas osudu do té míry, že přestane potvrdovat svou identitu. A to není samoúčelné. Nikoli bezdůvodně, z čirého sadismu, požadují esesmani její porážku. Vědí, že systém, který dokáže zničit svou oběť, než vystoupí na popraviště... je nesrovnatelně nejlepší pro udržování lidu v otroctví. V úplném podrobení. Není nic strašnějšího než tato procesí lidských bytostí jdoucích jako figuríny vstříc vlastní smrti. Člověk, který to vidí, si řekne: „Jaká síla se musí tajit v rukou pánů, jestliže si je takhle podrobila,“ a odvrátí se plný hořkosti, ale poražen.“¹⁶⁴

Bereme-li totalitní aspirace vážně a nenecháváme se zavádět ujišťováním zdravého rozumu, že jsou utopické a neuskutečnitelné, ukazuje se, že společnost umírajících zřízená v táborech je jedinou formou společnosti, v níž lze člověka úplně ovládnout. Ti, kdo aspirují na totální nadvládu, musí zlikvidovat veškerou spontaneitu, jak ji vždy bude rodit již pouhá existence individuality, a vystopovat ji v jejích nejsoukromějších formách, byť by se třeba zdály naprosto nepolitické a neškodné. Modelem „občana“ totalitního státu je Pavlovův pes, exemplář lidského druhu redukovaný na nejzákladnější reakce, svazek reakcí, který lze kdykoli likvidovat a nahradit kterýmkoli z dalších svazků reakcí o úplně stejném chování. Takového občana lze mimo tábory produkovat jen nedokonale.

Zbytečnost táborů, jejich cynicky připouštěná antiutilitárnost, je pouze zdánlivá. Ve skutečnosti jsou pro uchovávání moci režimu mnohem významnější než kterákoli jiná z jeho institucí. Bez kon-

rech. Sebevraždy byly mnohem častější před zatčením a deportací než v táboře samém, což je ovšem zčásti vysvětlováno tím, že se činilo vše, aby bylo sebevraždám zabráněno, neboť ty jsou koneckonců spontánními činy. Ze statistických materiálů o Buchenwaldu (*Nazi Conspiracy*, IV, str. 800 nn.) je patrné, že stěží víc než půl procenta úmrtí tam mohlo být prokázáno jako sebevražda, že se tam často vyskytly pouze dvě sebevraždy za rok, i když v tomtéž roce celkový počet mrtvých dosáhl 3516. Zprávy z ruských táborů se zmiňují o stejném úkazu. Srv. např. W. Starlinger, cit. d., str. 57.

¹⁶⁴ D. Rousset, cit. d., str. 525.

centračních táborů – bez onoho neurčitého strachu, který tábory vzbuzují, a bez onoho velmi určitého výcviku v totalitním ovládnutí, který poskytují a který se všemi svými nejradikálnějšími možnostmi nemůže být plně vyzkoušen nikde jinde – nemůže totalitní stát ani rozněcovat jádro svých vojsk fanatismem ani udržovat všechn lid v naprosté apatii. Ovládající i ovládaný by až příliš rychle klesli zpět do „staré buržoazní rutiny“; po prvotních „excesech“ by podlehlí každodennímu životu s jeho lidskými právy; krátce, vyvíjeli by se ve směru předpovědí, k nimž vedení zdravým rozumem inklinovali všichni pozorovatelé. Tragickým omylem všech těchto proroctví, vzešlých z doposud bezpečného světa, bylo, že předpokládala, že existuje něco takového jako jediná lidská přirozenost pro všechny časy, že tuto lidskou přirozenost ztotožnila s historií, a že tedy prohlásila, že idea totálního ovládnutí je nejen nelidská, ale i nerealistická. Mezitím jsme se poučili, že moc člověka je tak veliká, že opravdu může být tím, čím být chce.

Je v samé podstatě totalitních režimů požadovat neomezenou moc. Takové moci lze dosáhnout, jen pokud jsou doslova všichni lidé, bez jediné výjimky, spolehlivě ovládnuti v každém aspektu svého života. Na poli zahraniční politiky je třeba podrobovat si neustále nová neutrální území, zatímco doma je třeba podrobovat si v rozrůstajících se koncentračních táborech stále nové skupiny lidí, nebo je, když to okolnosti vyžadují, likvidovat, aby udělaly místo jiným. Otázka opozice je vedlejší jak v zahraničních, tak v domácích záležitostech. Jakákoli neutralita, vlastně i jakékoli spontánně projevované přátelství jsou z hlediska totalitního ovládnutí stejně nebezpečné jako otevřené nepřátelství, totiž právě proto, že spontaneita jako taková, se svou nevypočitatelností, je největší překážkou v totálním ovládnutí člověka. Komunisty z nekomunistických zemí, kteří uprchli nebo byli povoláni do Moskvy, trpka zkušenost poučila, že pro Sovětský svaz představovali hrozbu. V tomto smyslu – a ten jediný má dnes určitou realitu – jsou přesvědčení komunisté pro režim v Rusku stejně směšná a stejně ohrožující, jako byli pro nacisty například přesvědčení nacisté z Röhmovy frakce.

Přesvědčení a názory všeho druhu činí za totalitních podmínek tak směšnými a nebezpečnými to, že totalitní režimy si ze všeho nejvíc zakládají na tom, že ani je, ani jakoukoli lidskou pomoc

nepotřebují. Lidé, pokud představují něco víc než animální reagování a plnění funkcí, jsou pro totalitní režimy něčím zcela nadbytečným. Totalitarismus neusiluje o despotickou vládu nad lidmi, ale o systém, v němž jsou lidé nadbyteční. Totální moc lze zříditi a udržovat pouze ve světě podmíněných reflexů, ve světě loutek bez sebemenší stopy spontaneity. Právě proto, že možnosti člověka jsou tak veliké, lze ho plně ovládnout, teprve když se stane exemplářem živočišného druhu člověk.

Proto je také charakter hrozbou a dokonce i ty nejméně spravedlivé právní předpisy jsou překážkou; avšak individualita, opravdu cokoli, co vůbec nějak odlišuje jednoho člověka od druhého, je něčím naprosto netolerovatelným. Tak dlouho, dokud všichni lidé nebyli učiněni stejně nadbytečnými – a toho bylo dosaženo jen v koncentračních táborech –, nebyla dovršena realizace ideálu totalitního ovládnutí. Totalitní státy neustále usilují, i když nikdy ne s plným úspěchem, o nastolení nadbytečnosti člověka – zcela libovolným výběrem různých skupin pro koncentrační tábory, ustavičnými čistkami ve vládním aparátu, masovými likvidacemi. Zdravý rozum zoufale protestuje, že masy jsou přece zcela poddajné, a že tedy celý ten gigantický aparát teroru je nadbytečný; kdyby byli schopni říkat pravdu, totalitní vládcí by odpověděli: Aparát se vám zdá nadbytečný jen proto, že slouží k tomu, aby učinil nadbytečnými lidi.

Totalitní pokus učinit lidi nadbytečnými odráží zkušenost moderních mas s jejich nadbytečností na přelidněné zemi. Svět umírání – svět, kde jsou lidé přesvědčováni o své bezvýznamnosti v životě, v němž trest je vyměřován bez souvislosti se zločinem, kde je běžnou praxí vykořisťování bez užitku a kde se práce neuskutečňuje kvůli výrobě – je místem, kde se nesmyslnost produkuje každý den nanovo. Avšak v rámci totalitární ideologie by nic nemohlo být rozumnější a logičtější; jsou-li vězni škodlivá havěť, je logické, že se mají zabíjet jedovatým plynem; jsou-li degenerovaní, nemají mít možnost kontaminovat celou populaci; mají-li „otrocké duše“ (Himmler), nikdo nemá ztrácet čas s jejich převýchovou. Viděno očima ideologie, problematickým momentem táborů je div ne to, že jsou stále příliš rozumné, že provádění doktríny je příliš konzistentní.

Zatímco totalitní režimy takto rezolutně a cynicky zbavují svět toho jediného, co dává smysl utilitárním očekáváním zdravého rozumu, zároveň mu vnucují jakýsi vyšší smysl, jaký měly ideologie vlastně vždy na mysli ve svých troufalých aspiracích na to, že nalezly klíč k historii nebo řešení pro hádanky vesmíru. Nad ne-smyslnost totalitní společnosti je tak k dovršení všeho povýšen směšný vyšší smysl její ideologické pověry. Ideologie představují neškodné, nekritické a libovolné názory jen potud, pokud se v ně nezačne vážně věřit. Jakmile je jejich nárok na všeobecnou, celkovou a úplnou platnost vzat doslova, stávají se zárodkem logických systémů, v nichž jakmile je přijata první premisa, vše další se již jako v systémech paranoiků odvíjí zcela pochopitelně, a dokonce s imperativní a neovlivnitelnou nutností. Šílenství takových systémů nespočívá pouze v jejich první premise, spočívá v samotné logičnosti, s jakou jsou konstruovány. Podivná logičnost všech -ismů, jejich prostoduchá důvěra ve spásonosnou hodnotu tvrdošíjně oddanosti doktríně bez ohledu na specifické, proměnlivé faktory, chová již v sobě prvotní zárodky totalitního pohrdání realitou a zřetelem k faktům.

Zdravý rozum, cvičený v utilitárním myšlení, je proti tomuto ideologickému vyššímu smyslu bezmocný od okamžiku, kdy totalitní režimy ustaví fungující svět ne-smyslu. Ideologické pohrdání zřetelem k faktům vždy zahrnovalo pyšný předpoklad ovládnutí světa člověkem; konečně právě pohrdání realitou umožňuje měnit svět, budovat dílo lidské vynalézavosti. Co taková pýcha v totalitním pohrdáním realitou ničí (a tím se radikálně odlišuje od revolučních teorií a postojů), je právě onen vyšší smysl, neboť ten zde dává pohrdání realitou jeho imperativní bezvýhradnost, logičnost a důslednost. Z bolševického tvrzení, že současný ruský systém je nadřazený všem ostatním, činí opravdu totalitní devizou to, že totalitní vládce z tohoto tvrzení odvodí logicky nezávadný závěr, že bez tohoto systému nemohli lidé vybudovat tak zázračnou věc jako řekneme podzemní dráhu; z toho opět vyvodí logický závěr, že každý, kdo ví o pařížském metru, je podezřelý, neboť může lidi přimět k pochybnostem o tom, že věci lze dělat pouze bolševickým způsobem. To vede ke konečnému závěru, že – abyste zůstal loajálním bolševikem – musíte zničit pařížské metro. Jediné, na čem záleží, je důslednost.

Se vznikem těchto nových struktur, vybudovaných na pevnosti a síle vyššího smyslu a poháněných motorem logičnosti, jsme opravdu u konce buržoazní éry prospěchu a moci a právě tak i u konce imperialismu a expanze. Agresivita totalitarismu nepramení z touhy po moci, a jestliže se horečně snaží o expanzi, nedělá to ani kvůli expanzi, ani pro zisk, ale pouze z ideologických důvodů: udělat svět konzistentní, dokázat, že právě jeho vyšší smysl se osvědčil jako správný.

Hlavně právě se zřetelem k tomuto vyššímu smyslu, k dokonalé konzistenci, potřebuje totalitarismus rozrušit do posledního zbytku to, čemu obvykle říkáme lidská důstojnost. Neboť respektování lidské důstojnosti v sobě zahrnuje uznávání jiných lidí a národů stejně jako sebe a vlastního národa za subjekty, za budovatele světů nebo spolubudovatele světa společného. Žádná ideologie, která se snaží objasnit všechny historické události a naplánovat běh všech událostí budoucích, neobstojí před nepředvídatelností, jaká pramení z toho, že lidé jsou kreativní, že mohou předvést něco tak nového, že to nikdy nikdo nepředvídal.

A totalitární ideologie proto také neusilují o přeměnu vnějšího světa či revoluční proměnu společnosti, nýbrž o přeměnu samotné lidské přirozenosti. Koncentrační tábory jsou laboratořemi, v nichž se dělají pokusy se změnami lidské přirozenosti, a hanebnost táborů se proto netýká pouze vězňů a těch, kteří tábory vedli podle přísné „vědeckých“ standardů; týká se všech lidí. Základním problémem přitom není utrpení, toho bylo na zemi přespříliš odjakživa, a není jím ani počet obětí. V sázce je lidská přirozenost jako taková, a i když se zdá, že se těmito pokusy nedaří člověka měnit, nýbrž pouze destruovat vytvořením společnosti, ve které nihilistická banalita *homo homini lupus* je soustavně realizována, je třeba mít na paměti nezbytnost stanovení mezi takovému experimentu, který k tomu, aby mohl podat přesvědčivé výsledky, vyžaduje provádění a ověřování v celosvětovém měřítku.

Až dosud totalitární víra, že všechno je možné, prokázala, jak se zdá, pouze že všechno lze zničit. Ve své snaze prokázat, že možné je všechno, však totalitní režimy bezděčně odhalily, že existují zločiny, které lidé nedokážou ani potrestat, ani odpustit. Když nemožné bylo učiněno možným, stalo se oním nepotrestatelným, neodpustitelným absolutním zlem, které se již nedalo chápat a vysvětlovat špatnými motivy ziskosti, chtivosti, chamtivosti, zášti,

vládychtivosti a zbabělosti; a které proto hněv nemohl pomstít, láska nemohla snášet, přátelství nemohlo odpustit. Právě tak jako oběti v továrnách na smrt či jámách zapomnění nebyly už „lidské“ v očích jejich katů, tak také tato nejnovější odrůda zločinců je dokonce i mimo meze solidarity v lidské hříšnosti.

V celé naší filosofické tradici je inherentně obsaženo, že si nedovedeme udělat představu o nějakém „radikálním zlu“, a platí to jak pro křesťanskou teologii, která dokonce samotnému ďáblu přiznala nebeský původ, tak pro Kanta, který jako jediný filosof jistě sice alespoň zapochyboval, zda takové zlo přece jenom neexistuje – jak dokládá to, že pro ně razil slovo –, nicméně okamžitě mu přisoudil racionální objasnitelnost pojmem „zvrácené zlé vůle“, vysvětlitelné pochopitelnými motivy. A tak nemáme vlastně nic, k čemu bychom se mohli uchýlit, abychom fenomén pochopili, ten nám nicméně stojí tváří v tvář neoddiskutovatelně a drtivě reálný a boří všechny standardy, jež známe. Zdá se, že zřetelně rozeznat lze pouze jedno: lze říci, že radikální zlo se vynořilo v souvislosti se systémem, v němž se všichni lidé stali stejně nadbytečnými. Manipulátoři tohoto systému věří ve svou vlastní nadbytečnost stejně jako v nadbytečnost všech ostatních, a totalitní vrazi jsou všichni tím nebezpečnější, že je jim jedno, zda jsou živí, nebo mrtví, zda vůbec kdy žili, nebo se nikdy nenarodili. Nebezpečí továren na mrtvolu a jam zapomnění je v tom, že dnes, s postupujícím nárůstem populace a bezdomovectvím se masy lidí i nadále průběžně budou stávat nadbytečnými, budeme-li o našem světě uvažovat v utilitárních termínech.

Politické, sociální a ekonomické události kdekoli jsou v tichém spiknutí s totalitními nástroji vynalezenými k tomu, aby činily lidi nadbytečnými. Utilitární zdravý rozum mas, ve většině zemí příliš zoufalých, než aby se ještě nějak zvlášť bály smrti, dobře chápe pokušení, které je v tom obsaženo. Nacisté a bolševici si mohou být jisti, že jejich továrny na anihilaci lidí, představující nejrychlejší řešení problému přelidnění, ekonomické nadbytečnosti a společenské vykořeněnosti lidských mas, mají právě tak jistou přitažlivost, jako jsou varování. Vůbec se nedá vyloučit, že totalitní řešení přežijí pád totalitních režimů v podobě silného pokušení, které se vynoří, kdykoli se bude zdát nemožné zmírnit politickou, sociální nebo ekonomickou bídu způsobem hodným člověka.

XIII

IDEOLOGIE A TEROR: NOVÁ FORMA VLÁDNUTÍ

V předcházejících kapitolách jsme vícekrát zdůraznili, že nejde jen o to, že jsou prostředky totální nadvlády drastičtější, nýbrž že se totalitarismus od jiných forem politického útlaku, známých jako despotie, tyranie a diktatura, liší svou podstatou. Kdekoli se dostal k moci, vyvinul zcela nové politické instituce a zničil všechny společenské, právní a politické tradice dotyčné země. Ať byly národně specifická tradice či zvláštní duchovní zdroj ideologie v daném případě jakékoli, totalitní vláda vždy přeměnila třídy v masy, nahradila systém stran ne diktaturou jedné strany, ale masovým hnutím, přesunula centrum moci z armády na policii a zavedla zahraniční politiku zcela otevřeně zaměřenou na ovládnutí světa. Současné totalitní vlády se vyvinuly ze systémů jedné strany; kdykoli se z nich staly systémy opravdu totalitní, začaly se v jednání řídit hodnotovým systémem tak radikálně odlišným od všech ostatních, že žádná z tradičních utilitaristických kategorií našeho práva, morálky či zdravého rozumu nám už nemohla pomoci nějak se s postupem jejich jednání vyrovnat nebo jej posoudit či předpovědět.

Je-li pravda, že prvky totalitarismu lze vysledovat pohledem do historie a analýzou politických důsledků toho, co obvykle nazýváme krizí našeho století, pak je nevyhnutelný závěr, že tato krize není pouhou hrozbou zvnějšku, pouhým výsledkem nějaké určité agresivní zahraniční politiky, ať už konkrétně Německa nebo Ruska, a že Stalinovou smrtí nezmizí o nic víc, než zmizela s pádem nacistického Německa. Je dokonce možné, že skutečné nesnáze naší doby přijmou svou autentickou – i když ne nutně nejkrutější – podobu, teprve až se totalitarismus stane věcí minulosti.

V souladu s takovými úvahami je otázka, zda je totalitní vláda, touto krizí zrozená a představující současně její nejzřejmější a jediný jednoznačný symptom, pouze provizorním uspořádáním, které si vypůjčuje své metody zastrasování, prostředky organizace

a nástroje násilí z dobře známého politického arzenálu tyranie, despotie a diktatury a za svou existenci vděčí pouze politováníhodnému, nicméně snad jen náhodnému selhání tradičních politických sil – ať už liberálních nebo konzervativních, nacionálních nebo socialistických, republikánských nebo monarchistických, autoritářských nebo demokratických. Anebo zde naopak existuje něco takového jako *specifický charakter* totalitní vlády, nebo má snad tato forma vlády svou vlastní podstatu a lze ji tedy porovnat s jinými a vymezit jako jiné formy vlády v tom smyslu, jak je západní myšlení zná a uznává již od dob antické filosofie? Platí-li toto, pak ony zcela nové a bezprecedentní formy totalitní organizace a způsobu jednání musí spočívat na některé z těch mála základních zkušeností, k jakým lidé vůbec mohou dospět, kdykoli žijí pohromadě a leží jim na srdci veřejné záležitosti. Existuje-li základní zkušenost, která svůj politický výraz nachází v totalitní nadvládě, pak vzhledem k novosti totalitní formy vlády to musí být taková zkušenost, která – ať už z jakéhokoli důvodu – dosud nikdy nesloužila za základ politického uspořádání společnosti a jejíž celkové ladění – i když v každém jiném ohledu může být důvěrně známo – dosud nikdy neproniklo do veřejných záležitostí a neřídilo způsob jejich zvládání.

Uvažujeme-li o tom z hlediska historie idejí, zdá se to krajně nepravděpodobné. Neboť forem vlády, v nichž lidská společnost žila a žije, je velmi málo, byly objeveny velmi brzy, Řekové je klasifikovali, a prokazují mimořádně dlouhou životnost. Opřeme-li se o tato zjištění, jejichž základní idea se v průběhu dvou a půl tisíce let dělicích Platóna od Kanta přes četné obměny nezměnila, jsme ihned v pokušení interpretovat totalitarismus jako nějakou moderní formu tyranie, to jest jako takovou vládu, kde moc není nijak omezena zákonem a ovládá ji jediný člověk. Naprostá libovůle moci neomezené zákonem, vykonávané v zájmu vládců a na úkor zájmů ovládaných, a strach jako princip jednání, totiž strach vládců před lidmi a strach lidí před vládcem – to byly známky tyranie naší tradice.

Namísto tvrzení, že totalitní vláda je bez obdoby, bezprecedentní, bychom též mohli říci, že vyvrátila samu alternativu, na níž spočívaly všechny definice podstaty různých forem vlády v politické filosofii, to jest alternativu mezi vládou zákona a vládou bez zákonů, mezi svévolnou a legitimní mocí. Nikdy se nepochybovalo

o tom, že vláda zákona a legitimní moc na jedné straně a bezzákonnost a mocenská libovůle na straně druhé patří k sobě a jsou neoddělitelné. Nicméně totalitní režim nás konfrontuje se způsobem vlády naprosto jiného druhu. Pravda, krajně pohrdá veškerým pozitivním právem, natolik, že nerespektuje dokonce ani zákony, které sám vyhlásil (jako v případě sovětské ústavy z roku 1936, abychom uvedli jen ten nejvýraznější příklad), nebo které nepovažoval za nutné zrušit (jako v případě výmarské ústavy, kterou nacistické zřízení nikdy neodvolalo). Přesto nicméně tento režim nefunguje ani bez vedení zákona ani naprosto libovolně, neboť vznáší požadavek striktně a jednoznačně se podrobovat těm zákonům přírody či historie, v nichž prý vždy správně má a mělo mít veškeré pozitivní právo svůj původ.

Zrůdné, leč zdánlivě nevyvratitelné je tvrzení totalitního režimu, že nejenom není „bez zákona“, nýbrž obrací se naopak k samým zdrojům autority, které pozitivní právo s konečnou platností legitimuje, že nejenom není vládou libovůle, nýbrž se naopak více než jakákoli dřívější vláda podřizuje oněm člověku nadřazeným silám, a že nejenom nevykonává moc ve prospěch jediného člověka, nýbrž je naopak připraven obětovat bezprostřední životní zájmy kohokoli k naplnění toho, co je podle jeho předpokladů zákon historie nebo zákon přírody. Svoje vyzývavé pohrdání autoritou pozitivního práva prohlašuje za vyšší formu legitimacy, která je inspirována samotnými zdroji, a proto smí a je schopna nicotnou legalitu odstranit. Totalitní zákonnost se vychloubá, že našla způsob, jak ustavit vládu spravedlnosti na zemi – něco, čeho by legalita pozitivního práva přirozeně nikdy dosáhnout nemohla. Diskrepanci mezi zákonností a spravedlností by totiž nikdy nebylo možno překlenout, neboť normy správnosti a nesprávnosti, v něž pozitivní právo převádí to, co je jemu samému zdrojem autority – „přirozené právo“ vládoucí celému univerzu, boží zákon zjevovaný v lidských dějinách nebo obyčeje a tradice vyjadřující zákon společný citění všech lidí – jsou nutně všeobecné a musí být platné pro nesčetné a nepředvídatelné množství případů, takže každý konkrétní individuální případ se všemi svými neopakovatelnými okolnostmi mu jaksi uniká.

Totalitní zákonnost, ve svém pohrdání legalitou a aspirování na to, že na zemi ustaví přímou vládu spravedlnosti, naplňuje zákon dějin či zákon přírody bez přepsání do měřítek správnosti a ne-

správnosti individuálního chování. Aplikuje zákon přímo na lidstvo, aniž by si dělala starosti s chováním lidí. Zákon přírody či zákon dějin – je-li náležitě uplatňován – má podle očekávání jako konečný výsledek svého působení zrodit právě lidstvo; a právě toto očekávání stojí za požadavkem světovlády všech totalitních režimů. Totalitární politika požaduje a usiluje o to přeměnit lidský druh v aktivního a naprosto spolehlivého nositele takového zákona, jakému by se jinak lidské bytosti zpěčovaly a jenom pasivně podrobovaly. Je sice pravda, že pouto mezi totalitními zeměmi a civilizovaným světem přerývaly hrůzné zločiny totalitních režimů, ale je také pravda, že tato zločinnost nebyla způsobena prostou agresivitou, krutostí, válkou a proradností, ale vědomým porušením onoho *consensu iuris*, který podle Cicera konstituuje „lid“ a který jako mezinárodní právo v moderní době konstituoval civilizovaný svět do té míry, že zůstává základním kamenem mezinárodních vztahů dokonce i v podmínkách války. Tuto základní shodu názoru předpokládají jak morální soud, tak zákonný trest; zločinec může být spravedlivě souzen pouze proto, že sdílí *consensus iuris*, a dokonce i zjevený zákon boží může mezi lidmi plnit své poslání, jen když mu lidé naslouchají a souhlasí s ním.

Právě v tomto bodě se jasně ukazují zásadní odlišnosti totalitárního pojetí práva od pojetí ostatních. Totalitární politika nenahrazuje jeden soubor zákonů jiným, nepadává svůj vlastní *consensu iuris*, nevytváří nějakou revoluci novou formu legality. Její pohrdání veškerým, dokonce i svým vlastním pozitivním právem naznačuje, že věří, že se může obejít bez jakéhokoli *consensu iuris* vůbec, aniž by tím zároveň byla nucena vzdát se nároku na cokoli jiného než stav bezzákonosti, libovůle a strachu, typický pro tyranii. Může se bez *consensu iuris* obejít proto, že slibuje odstranění všeho lidského konání a vůle ze zákona; a slibuje spravedlnost na zemi, neboť tvrdí, že učiní lidstvo samo ztělesněním zákona.

Toto ztotožnění člověka a zákona, zdánlivě odstraňující onu diskrépanci mezi legalitou a spravedlností, která trápila právní myšlenku od starověku, nemá nic společného s *lumen naturale* nebo s hlasem svědomí, jimiž příroda nebo božskost jako zdroje autority pro *ius naturale* nebo pro boží příkazy zjevované v dějinách mají správně ohlašovat svou autoritu v člověku samém. Toto člověka rozhodně nečinilo živoucím ztělesněním zákona, ale naopak zůstávalo od něho odlišeno jako autorita, která vyžaduje souhlas a po-

slušnost. Příroda nebo božskost jako zdroj autority pro pozitivní právo byly nahlíženy jako neměnné a věčné; pozitivní právo se měnilo a bylo měnitelné podle okolností, nicméně ve srovnání s mnohem rychlejší proměnností lidského jednání bylo poměrně stálé; a tuto stálost odvozovalo z věčné přítomnosti zdroje své autority. Pozitivní právo je tak v první řadě určeno k tomu, aby působilo jako stabilizační činitel v ustavičné proměnnosti lidského počínání.

V totalitární interpretaci se všechny zákony staly zákony pohybu. Když nacisté mluvili o zákonu přírody nebo když bolševici mluví o zákonu dějin, ani příroda, ani dějiny zde již nejsou oním stabilizujícím zdrojem autority pro jednání smrtelných lidí; samy o sobě jsou pohybem. Základem víry nacistů v rasové zákony jakožto výraz zákona přírody u člověka je Darwinova představa člověka jako produktu přírodního vývoje, nekončícího nutně lidskými bytostmi současného druhu, stejně jako za vírou bolševiků v třídní boj jakožto výraz zákona historie je Marxova koncepce společnosti jako produktu jakéhosi gigantického historického pohybu, který se podle vnitřního, sobě vlastního zákona pohybu řítí ke konci historických dob, kdy zničí sebe sama.

Rozdíl mezi Marxovým historickým a Darwinovým naturalistickým přístupem byl často vyzdvihován, obyčejně – a právem – ve prospěch Marxe. To nás dovedlo k tomu, že zapomínáme, s jak velkým zájmem a kladným přijetím se Darwinovy teorie u Marxe setkávaly; Engels nemohl vymyslet větší poctu Marxovým vědeckým výsledkům než nazvat ho „Darwinem historie“¹. Jestliže vezmeme v úvahu ne skutečný výsledek, ale základní filosofická stanoviska obou mužů, ukáže se, že v nejzazších základech je pohyb historický a pohyb přírodní jedno a totéž. Darwinovo zavedení pojmu vývoje do oblasti přírody – jeho tvrzení, že alespoň v oblasti biologické není přírodní pohyb cyklický, nýbrž lineární, postupující ve směru nekonečného pokroku – znamená ve skutečnosti, že příroda byla jaksi zahrnuta do dějin, že přírodní život je považován

¹ Ve své pohřební řeči nad Marxem Engels řekl: „Právě tak jako Darwin objevil zákon vývoje organického života, objevil Marx zákon vývoje lidských dějin.“ Podobnou poznámku nalézáme v Engelsově úvodu k vydání *Komunistického manifestu* z roku 1890. Ve svém úvodu k *Ursprung der Familie* se opět zmiňuje o „Darwinově evoluční teorii“ a „Marxově teorii nadhodnoty“ jedním dechem.

za historický. „Přírodní“ zákon o přežití nejzdatnějších je právě tak jako Marxův zákon o přežití nejprogresivnější třídy zákonem historickým a jako takový mohl být použit rasismem. Na druhé straně Marxův třídní boj jakožto hnací síla dějin je pouze vnějším výrazem vývoje výrobních sil, a ty zase mají svůj původ v „pracovní síle“ lidí. Práce podle Marxe není historická, ale přírodně biologická síla – uvolňovaná „výměnou látek mezi člověkem a přírodou“, jíž člověk zachovává svůj individuální život a reprodukuje svůj druh.² Engels viděl příbuznost mezi základními přesvědčeními těchto dvou mužů velmi jasně, protože chápal rozhodující úlohu, jakou hrál v obou teoriích pojem vývoje. Děsivá intelektuální proměna, která se odehrála v polovině minulého století, spočívala v odmítání vidět nebo přijímat cokoli „jak to je“ a v důsledné interpretaci všeho jako stupně nějakého dalšího vývoje. Zda byla hnací síla tohoto vývoje nazývána přírodou nebo dějinami, je poměrně podružné. V těchto ideologiích sám termín „zákon“ změnil svůj význam: z vyjádření stabilního rámce, v němž se mohou uskutečňovat lidská konání a hnutí, se stal výrazem hnutí samého.

Totalitární politika tím, že udělala další krok a začala se návodý ideologií řídit, odhalila skutečnou povahu těchto hnutí do té míry, že jasně ukázala, že neexistuje žádný konec tohoto procesu. Je-li zákonem přírody eliminovat všechno, co je škodlivé a života neschopné, znamenalo by konec přírody samé, kdyby nebylo možno nalézt nové kategorie toho, co je škodlivé a života neschopné; je-li zákonem dějin, že v třídním boji „odumřou“ určité třídy, znamenalo by konec historie lidstva samé, kdyby se neutvářely rudimentární nové třídy, aby zase ony mohly „odumřít“ pod rukama totalitních vládců. Jinými slovy, zákon zabíjení, jímž totalitní hnutí uchvacují a vykonávají moc, by zůstal zákonem hnutí i tehdy, kdyby tato hnutí někdy uspěla v podrobení celého lidstva své vládě.

Zákonnou vládou rozumíme takový politický celek, v němž je třeba pozitivních zákonů k tlumočení a uskutečňování neměnného *ius naturale* nebo věčných božích příkazů ve formě norem toho, co je, a co není správné. Pouze v těchto normách, v souboru pozitivních zákonů každé země, dosahují *ius naturale* nebo boží přikázání

² Marxův koncept práce jako „věčné nutnosti uložené přírodou, bez níž nemůže být výměna látek mezi člověkem a přírodou, a tedy ani život“ viz *Kapítal*, sv. I, část 1, kap. 1 a 5. Citovaná pasáž je z kap. 1, odst. 2.

své politické reality. V politickém celku totalitního režimu zaujímá místo pozitivních zákonů totální teror, jemuž náleží úloha převádět zákon dějinného nebo přírodního pohybu ve skutečnost. Tak jako pozitivní zákony, ač definují trestné činy, jsou na nich nezávislé – to, že se v nějaké společnosti zločiny nevyskytují, nečiní zákony zbytečnými, ale naopak znamená jejich dokonalou vládu –, tak také teror v totalitním režimu přestal být pouhým prostředkem potlačování opozice, i když je využíván i k takovým účelům. Teror se stává totálním, když se stane nezávislým na každé opozici; vládne svrchovaně, když už mu nikdo nestojí v cestě. Je-li zákonost podstatou ne-tyranské vlády a bezzákonnost podstatou tyranie, pak teror je podstatou totalitního ovládnutí.

Teror je realizací zákona pohybu; jeho hlavním cílem je umožnit přírodním nebo historickým silám, aby svobodně zmítaly lidstvem, aniž by jim překáželo nějaké spontánní lidské jednání. Jako právě takovýto usiluje tedy teror o „stabilizaci“ lidí, aby tak osvobodil síly přírody nebo dějin. Právě tento pohyb vyčleňuje ony nepřátele lidstva, proti nimž byl teror spuštěn, a žádnému svobodnému jednání, ať už opozičnímu nebo sympatizujícímu, nesmí být dovoleno překážet při eliminaci „objektivního nepřítele“ historie nebo přírody, třídy nebo rasy. Vina a nevina se stávají nesmyslnými pojmy; „vinen“ je ten, kdo stojí v cestě přírodnímu nebo historickému procesu, který vynesl rozsudek nad „nižšími rasami“, nad jednotlivci „neschopnými života“, nad „odumírajícími třídami a dekadentními lidmi“. Teror tyto rozsudky vykonává, a před jeho soudem jsou všichni zúčastnění subjektivně nevinní: všichni zavraždění, protože ti nedělali nic, co by bylo namířeno proti systému, i vrazi, protože ti ve skutečnosti nevráždí, ale vykonávají rozsudek smrti vyneseny jakýmsi vyšším tribunálem. Ani sami vládci netvrdí, že by byli spravedliví nebo moudří, tvrdí, že pouze uskutečňují historické nebo přírodní zákony; neprovádějí aplikaci zákonů, ale uskutečňují vývojový pohyb v souladu s jeho inherentním zákonem. Teror je zákonnost, je-li zákon zákonem pohybu nějaké nadlidské síly, přírody nebo historie.

Teror jako uskutečňování zákona pohybu, jehož nejzazším cílem není blaho lidí nebo prospěch jednoho člověka, ale řízená výroba lidstva, eliminuje jednotlivce v zájmu druhu, obětuje „části“ v zájmu „celku“. Nadlidská síla přírody nebo historie má vlastní počá-

tek a vlastní konec, takže ji může brzdit pouze onen nový počátek a individuální konec, jímž život každého člověka ve skutečnosti je.

Pozitivní právo v konstitučním režimu je určeno k vytyčení mezi a stanovení cest komunikace mezi lidmi, jejichž společenství je ustavičně ohrožováno novými lidmi, kteří se do něho rodí. S každým novým zrozením se do světa rodí nový počátek, potenciálně vzniká nový svět. Stabilita zákonů odpovídá ustavičnému pohybu všech lidských záležitostí, pohybu, který nemůže nikdy skončit, pokud se lidé rodí a umírají. Zákony ohraničují každý nový počátek svými mezemi a zároveň mu zajišťují volnost pohybu, možnost něčeho úplně nového a nepředpověditelného; meze pozitivního práva jsou pro politickou existenci člověka tím, čím je pro jeho historickou existenci paměť: zaručují preexistenci společného světa, skutečnost určité kontinuity, která přesahuje délku individuálního života každé generace, absorbuje všechny nové počátky a je jimi vyživována.

Totální teror bývá tak snadno zaměňován za symptom tyranské vlády právě proto, že totalitní vláda se ve svých počátečních stadiích musí chovat jako tyranie a vymazat hranice zákona vytvořeného člověkem. Ale totální teror po sobě nezanechává libovolnou bezzákonnost a neřádí v zájmu nějaké libovůle nebo v zájmu despotické moci jednoho muže proti všem, a ze všeho nejméně v zájmu války všech proti všem. Nahrazuje meze a cesty styku mezi jednotlivými lidmi železným poutem, které je drží pospolu v tak těsném sevření, že jejich pluralita jako by mizela v jediném člověku ohromných rozměrů. Zrušit zákonné bariéry mezi lidmi – jako to činí tyranie – znamená zbavit člověka jeho svobod a svobodu jako živou politickou realitu zničit; neboť prostor mezi lidmi tak, jak je vymezen zákony, je životním prostorem svobody. Totální teror používá tento starý nástroj tyranie, zároveň však ničí i onu divokou pustinu strachu a podezírání, bez omezujících bariér a bez zákona, jakou po sobě zanechává tyranie. Tato pustina už sice není životním prostorem svobody, přesto však skýtá svým obyvatelům určitý prostor pro aktivity vedené strachem a pro jednání nesené podezíráním.

Sviravě těsným vzájemným sepětím lidí ničí totální teror prostor mezi nimi; ve srovnání se situací uvnitř jeho železného sevření se i spoušť tyranie tou měrou, nakolik je ještě určitým druhem prostoru, jeví jako záruka volnosti. Totalitní vláda nedělá prostě jen to, že

by oklešťovala svobody či rušila svobody základní; ani se jí nedaří, alespoň podle našich omezených znalostí, vymýtit ze srdce člověka lásku ke svobodě. Ničí totiž právě ten jediný bytostně nezbytný předpoklad vši svobody: prostě možnost pohybu, a ta bez prostoru existovat nemůže.

Totální teror, podstata totalitní vlády, neexistuje ani pro lidi ani proti nim. Má poskytnout silám přírody nebo historie jedinečný nástroj k urychlení jejich pohybu. Tento pohyb, postupující podle svého vlastního zákona, nemůže být dlouhodobě brzděn; nakonec se jeho síla vždy ukáže mocnější než nejmocnější síly zplozené jednáním a vůlí lidí. Ale může být zpomalen a takřka nevyhnutelně je zpomalován svobodou člověka, svobodou, již dokonce ani totalitní vládcí nemohou popřít, neboť – jakkoli ji mohou považovat za zcela bezvýznamnou a libovolnou – tato svoboda je totožná s faktem, že lidé se rodí, a že proto každý z nich *je* nový počátek, že v jistém smyslu počíná svět nanovo. Z totalitárního hlediska nelze na fakt, že se lidé rodí a umírají, nahlížet jinak než jako na nepřijemnou překážku stojící v cestě vyšším silám. A teror proto jako oddaný služebník přírodního nebo historického pohybu musí z tohoto procesu vyloučit nejen svobodu v jakémkoli specifickém smyslu, nýbrž i vlastní zdroj svobody, daný faktem zrození člověka a spočívající v jeho schopnosti učinit nový počátek. V železném sevření teroru, které ničí pluralitu lidí a z mnohých vytváří jednoho, takového, že bude spolehlivě jednat, jako by on sám byl součástí běhu dějin nebo přírody, byl nalezen prostředek, jak historické a přírodní síly nejenom osvobodit, ale i urychlit jejich působení natolik, že ponechány samy sobě by toho nikdy nedosáhly. Prakticky řečeno to znamená, že teror na místě provádí rozsudky smrti, které údajně vynesla příroda nad „životaneschopnými“ rasami či jednotlivci nebo historie nad „odumírajícími třídami“, aniž by čekal na pomalejší a méně efektivní procesy přírody nebo historie samé.

V tomto pojetí, kde se sama podstata vlády stala pohybem, jako by nalézal řešení – podobné jako v případě již zmíněné diskrepance mezi legalitou a spravedlností – jiný prastarý problém politického myšlení. Je-li podstata vládnutí definována zákonností a jsou-li zákony chápány jako stabilizující síly ve veřejných záležitostech lidí (jak tomu skutečně vždy bylo od doby, kdy Platón vyzýval Dia, boha hranic, ve svých *Zákonech*), pak vyvstává problém pohybu politického celku a jednání jeho občanů. Zákonnost jednání ukládá

omezení, ale nepovzbuzuje je; velikost, ale také dilema zákonů ve svobodných společnostech je v tom, že říkají pouze, co bychom dělat neměli, nikdy však, co bychom dělat měli. Nezbytný pohyb politického celku nemůže být nikdy nalezen v jeho podstatě, i kdyby jen proto, že tato podstata – opět od dob Platóna – byla vždy definována se zřetelem na jeho stálost. Trvání vlády se jeví jako jedno z nejspolehlivějších měřítek toho, že jde o vládu dobrou. Ještě pro Montesquieua je vrcholným důkazem špatnosti tyranie to, že pouze tyranie snadno podléhá rozkladu zevnitř, upadají samy od sebe, kdežto všechny ostatní formy vlády jsou ničeny vnějšími okolnostmi. K definici forem vlády bylo tedy vždy třeba toho, co Montesquieu nazýval „akčním principem“, který by – odlišný pro každou formu vlády – stejnou měrou inspiroval vládu i občany v jejich veřejné aktivitě a který by – kromě pouze negativního měřítká zákonnosti – sloužil jako kritérium pro posuzování veškerého konání ve veřejných záležitostech. Takovými vůdčími principy a kritérii činnosti jsou podle Montesquieua v monarchii čest, v republice ctnost a v tyranii strach.

V dokonalém totalitním režimu, kde se všichni lidé stali jediným člověkem, kde se veškeré konání zaměřuje na urychlení pohybu přírody nebo historie, kde každý jednotlivý čin je provedením rozsudku smrti, který již vynesly příroda nebo historie, to jest v poměrech, kdy se lze zcela spolehnout na to, že teror udrží hnutí ve stálém pohybu, by nebylo vůbec třeba žádného akčního principu odděleného od své podstaty. Dokud však totalitní řád neopanoval zemi a železným sevřením teroru neučinil každého jednotlivého člověka součástí jediného lidského pokolení, nemůže se teror ve své dvojí funkci – jako podstata vlády a princip nikoli akce, nýbrž pohybu – plně realizovat. Právě tak jako je zákonnost v ústavní formě vlády nezpůsobila podněcovat a vést jednání lidí, je teror v totalitním režimu nezpůsobilý podněcovat a řídit lidské chování.

Ačkoli totalitní nadvláda v současných poměrech stále sdílí s jinými formami vlády potřebu řídit chování svých občanů ve veřejných záležitostech, nepotřebuje, a přesněji řečeno, dokonce by ani nemohla použít akční princip, poněvadž chce vyloučit právě schopnost člověka jednat. V podmínkách totálního teroru dokonce už ani strach nemůže sloužit jako poradce v tom, jak se zachovat, protože teror si vybírá oběti bez ohledu na individuální jednání či názory, výlučně v souladu s objektivní nutností přírodního nebo historické-

ho procesu. V totalitních podmínkách je strach nepochybně rozšířen víc než kdy předtím; ale strach ztratil svou praktickou užitečnost, když jednání jím motivovaná už nemohou pomoci vyhnout se nebezpečím, kterých se bojíme. Totéž platí pro sympatizování s režimem nebo jeho podporu; neboť totální teror si podle objektivních měřítek vybírá nejen své oběti; právě tak vybírá i své katy s pokud možno dokonalou lhostejností k přesvědčení a sympatiím kandidáta. Důsledná eliminace přesvědčení jako motivu konání se stala evidentní skutečností počínaje velkými čistkami v sovětském Rusku a satelitních zemích. Cílem totalitní výchovy nikdy nebylo vštěpovat přesvědčení, ale zničit schopnost si nějaké utvořit. Himmlerovým velkým organizačním vynálezem bylo zavedení čistě objektivních kritérií do náborového systému oddílů SS; kandidáty vybíral jen z fotografií podle čistě rasových kritérií. Sama příroda tak rozhodovala nejen o tom, kdo má být eliminován, ale také kdo má být cvičen jako popravčí.

Žádný vůdčí princip chování převzatý z oblasti lidského konání, jako jsou ctnost, čest, strach, není nutný a ani nemůže být užitečný k tomu, aby uváděl do pohybu takový politický celek, který již teroru nikoli pouze používá jako prostředku zastrašování, nýbrž je teror svou podstatou. Namísto toho zavádí do veřejných záležitostí zcela nový princip, který se obejde úplně bez lidské vůle jednat a dovolává se naléhavé nezbytnosti jakéhosi vzhledu do zákona pohybu, podle něhož teror funguje, a na němž proto závisejí osudy všech jednotlivců.

Obyvatelé totalitní země jsou chyceni a uvrženi do procesu přírody nebo historie v zájmu urychlení jeho pohybu; jako takoví mohou být pouze katy nebo oběťmi podle zákona inherentního tomuto pohybu. Proces může rozhodnout, že ti, kteří dnes eliminují rasy a jednotlivce nebo příslušníky odumírajících tříd a dekadentních skupin, budou zítra těmi, které je třeba obětovat. To, co totalitní řád potřebuje k řízení chování podrobených, je náležitá příprava každého z nich pro to, aby se hodil stejně dobře pro roli popravčího jako pro roli oběti. Tato dvoustranná příprava, náhrada za nějaký akční princip, je ideologie.

Ideologie – „ismy“, které k veliké spokojenosti svých přívrženců dokážou vysvětlit všechno i každou událost odvozením od jedné jediné premisy – jsou jevem zcela nedávným a po mnoho desetiletí

hrály v politickém životě zanedbatelnou úlohu. Až pozdní zมoudřelost nám umožňuje zpětně v nich odhalovat určité prvky, které přispěly k tomu, že jsou tak znepokojivě užitečné pro totalitní řád. Až do Hitlera a Stalina zůstávaly veliké politické možnosti ideologií neodhalené.

Ideologie jsou známé svým vědeckým charakterem: kombinují vědecký přístup s filosoficky relevantními výsledky a aspirují na to, být vědeckou filosofií. Slovo „ideologie“ má podle všeho naznačovat, že idea se může stát předmětem vědy zcela obdobně, jako jsou živočichové předmětem zoologie, a že přípona *-logie* v případě ideologie, obdobně jako v případě zoologie, neoznačuje nic jiného než *logoi*, konstatující vědecké výpovědi o ideji. Kdyby tomu bylo opravdu takto, ideologie by vlastně byla pseudovědou a pseudofilosofií, neboť by překračovala zároveň meze vědy i meze filosofie. Deismus by pak například byl ideologií, která zachází s ideou boha – tedy něčím, co je předmětem zájmu filosofie – po způsobu theologie jakožto vědy, pro niž je bůh zjevená skutečnost. (Theologie, která by nebyla založena na zjevení jakožto dané skutečnosti, ale považovala by boha za ideu, by byla stejně šílená jako zoologie, která by si již nebyla jista fyzickou, hmatatelnou existencí živočichů.) Avšak my víme, že takto je tomu jen zčásti. Deismus, jakkoli popírá boží zjevení, se přece neomezuje prostě jen na „vědecké“ výpovědi o bohu, který je pouze „ideou“, ale užívá ideu boha k tomu, aby vysvětlil běh světa. Ony „ideje“ v „ismech“ – rasa v rasismu, bůh v deismu atd. – nikdy nejsou předmětem ideologií a přípona *-logie* nikdy neoznačuje prostě jen souhrn „vědeckých“ výpovědí.

Ideologie je zcela doslovně to, co její jméno označuje: je logikou ideje. Jejím předmětem je historie, a na ni je aplikována „idea“; výsledkem této aplikace není soubor výpovědí o něčem, co *jest*, ale rozvíjení procesu, který se ustavičně mění. S během událostí zachází ideologie tak, jako by se řídil stejným „zákonem“ jako logická interpretace její „ideje“. Ideologie aspirují na poznání všech tajů celého historického procesu – tajemství minulosti, spletností současnosti, nejistot budoucnosti – právě kvůli logice inherentní jejich vlastním idejím.

Ideologie se nikdy nezajímají o zázrak bytí. Jsou historické, zajímá je vznik a zánik, vzestup a pád kultur, i pokud se historií snaží vysvětlit nějakým „přírodním zákonem“. Slovo „rasa“ v ra-

sismu neznamena žádný opravdový zájem o lidské rasy jako pole vědeckého bádání, ale je „ideou“, jíž se pohyb historie vykládá jako jeden konzistentní proces.

„Idea“ nějaké ideologie není ani Platónova věčná esence pocho- pená duchovním zrakem, ani Kantův regulativní princip rozumu, ale stává se nástrojem vysvětlování. Historie se ideologii nejeví ve světle nějaké ideje (což by samozřejmě předpokládalo pohlížet na historii *sub specie* nějaké věčné ideje, která sama je vně historické- ho pohybu), ale jako na něco, co lze s pomocí ideje vykalkulovat. To, co „ideu“ činí způsobitou pro tuto novou úlohu, je její vlastní „logika“, to jest pohyb, který je důsledkem „ideje“ samé a k uvede- ní do chodu nepotřebuje žádný vnější moment. Rasismus je víra v to, že existuje pohyb inherentní samotné ideji rasy, právě tak jako deismus je přesvědčení o tom, že pohyb je inherentní samotné představě boha.

Historický pohyb a proces logického zpracovávání této předsta- vy si údajně navzájem odpovídají, takže cokoli se děje, děje se podle logiky jediné „ideje“. Avšak jediný možný pohyb v oblasti logiky je proces dedukce z premis. Dialektická logika se svým postupem od teze přes antitezi k syntéze, která se opět stává tezí dalšího dialektického pohybu, není v principu jiná poté, co se jí zmocní ideologie; první teze se stane premisou a pro ideologický výklad má užití dialektického postupu tu výhodu, že tento nástroj ospravedlňuje to, co jsou ve skutečnosti kontradikce, jako stadia jediné- ho identického, konzistentního pohybu.

Jakmile se logika jako pohyb myšlení – a nikoli jako nezbytná kontrola usuzování – aplikuje na nějakou ideu, přemění se tato idea v premisu. Ideologické výklady světa prováděly tuto operaci dávno předtím, než se stala tak pozoruhodně užitečnou pro totalitární logické myšlení. Výhradně negativní nátlak logiky, zákaz kontra- dikcí, se tak stal „produktivním“, takže vyvozováním závěrů bylo nyní možno po způsobu pouhé argumentace zavést celou určitou myšlen- kovou linii a vnutit ji do vědomí lidí. Tento argumentační proces nebylo možno přerušit ani novou ideou (neboť ta by byla další premisou s odlišným souborem důsledků), ani novou zkušeností. Ideologie vždy předpokládají, že jediná idea postačuje k vysvětlení všeho rozvojem od premisy a že žádná zkušenost nemůže přinést nějaké poučení, protože vše je již zahrnuto v tomto konzistentním procesu logické dedukce. Nebezpečí při záměně nutné nejistoty

filosofického myšlení za totální vysvětlení nějaké ideologie a jejího *Weltanschauung* nespočívá ani tak v riziku možnosti podlehnouti nějaké obvykle banální a vždy nekritické domněnce, ale spíše v zámeně svobody obsažené v samé podstatě lidské schopnosti myslet za svěřací kazajku logiky, kterou může člověk potlačovat sám sebe téměř stejně násilně, jako když je utlačován nějakou vnější mocí.

Weltanschauungen a ideologie devatenáctého století nejsou samy o sobě totalitární, a rasismus a komunismus, přestože se staly rozhodujícími ideologiemi století dvacátého, nebyly v principu o nic „totalitárnější“ než ty ostatní; staly se jimi proto, že prvky zkušenosti, na nichž byly původně založeny – boj mezi rasami o světovládu a boj mezi třídami o politickou moc v příslušných zemích –, se ukázaly politicky důležitější než zkušenosti v základech jiných ideologií. V tomto smyslu bylo o ideologickém vítězství rasismu a komunismu nad všemi ostatními „ismy“ rozhodnuto ještě dříve, než se totalitní hnutí zmocnila právě těchto ideologií. Naproti tomu naopak všechny ideologie obsahují určité prvky totalitarismu, ty však plně rozvíjejí teprve totalitní hnutí, což vytváří onen klamný dojem, že pouze rasismus a komunismus jsou totalitární svou povahou. Ve skutečnosti je tomu spíše tak, že pravá povaha všech ideologií se ukázala teprve v tom, jakou roli hraje ideologie v aparátu totalitní nadvlády. Při takovémto pohledu na věc se ukazují tři specificky totalitární prvky vlastní veškerému ideologickému myšlení.

Za prvé, ve svých aspiracích na totální výklad mají ideologie sklon vysvětlovat nikoli to, co je, nýbrž to, co nastává, vzniká či pomíjí. Ve všech případech se zabývají výhradně prvkem pohybu tedy historií v obvyklém významu toho slova. Ideologie se vždy zaměřují na historii, dokonce i když, jako v případě rasismu, zdánlivě vycházejí z premisy povahy přírodní; zde totiž příroda slouží pouze k objasnění historických otázek a redukuje je na otázky přírodní. Aspirace na totální výklad dávají příslib objasnění všech historických událostí, totální výklad minulosti, totální poznání přítomnosti a spolehlivou předpověď budoucnosti. Za druhé, touto schopností se ideologický způsob myšlení stává nezávislým na veškeré zkušenosti, neboť z té se nemůže ničemu novému naučit, byť by třeba šlo o něco, co se právě událo. Od tohoto okamžiku se tedy ideologické myšlení odpoutává od oné reality, kterou vnímáme svými pěti smysly, a trvá na existenci jakési „pravdivější“ rea-

lity, která se skrývá za všemi poznatelnými věcmi, ze svého skrytu je ovládá a od nás vyžaduje jakýsi šestý smysl, abychom si jí mohli být vědomi. A přesně onen šestý smysl poskytuje právě ideologie, tedy konkrétně ta zcela určitá ideologická indoktrinace, jíž se vyučuje ve výchovných institucích zřízených výhradně k tomu účelu – k výcviku „politických vojáků“ v *Ordensburgu* nacistů či ve školách kominterny nebo kominformu. Rovněž propaganda totalitního hnutí slouží k osvobození myšlení od zkušenosti a reality; vždy se ze všech sil snaží vnášet do každé veřejné a zřejmé události nějaký tajný význam a za každým veřejným politickým činem hledat a dávat tušit nějaký tajný záměr. Jakmile se jednou dostanou hnutí k moci, přikročí k měnění reality podle svých ideologických požadavků. Pojem nepřátelství je nahrazen pojmem spiknutí a to vytváří způsob smýšlení, v němž realita – skutečné nepřátelství nebo opravdové přátelství – už není zakoušena nebo chápána v původním významu, ale automaticky se předpokládá, že znamená něco jiného.

Za třetí, jelikož není v moci ideologií přeměnit realitu, dosahují tohoto osvobození myšlení od zkušenosti určitými metodami demonstrace. Ideologický způsob myšlení řadí fakta do naprosto logického řádu, začínajícího u axiomaticky přijaté premisy, od níž vše ostatní odvozuje; to znamená, že postupuje s konzistencí, jaká nikde v oblasti reality neexistuje. Vyvozování může postupovat logicky nebo dialekticky; v obou případech vyžaduje konzistentní postup argumentace, která – jelikož uvažuje procesuálně – je údajně schopna pochopit pohyb nadlidských, přírodních nebo historických procesů. Mysl dosahuje pochopení tím, že napodobuje, ať logicky nebo dialekticky, zákony „vědecky“ založených pohybů, s nimiž se procesem napodobení integruje. Ideologická argumentace, která je vždy určitým druhem logické dedukce, odpovídá dvěma výše uvedeným prvkům ideologií – prvku pohybu a prvku odpoutání od reality a zkušenosti – za prvé proto, že její pohyb myšlení nevychází ze zkušenosti, ale vytváří se sám, a za druhé proto, že přeměňuje jeden jediný moment převzatý a přijatý ze zakoušené reality na axiomatickou premisu, ponechávajíc následný argumentační postup naprosto nedotčen jakoukoli zkušeností. Jakmile má ideologický způsob myšlení ustavenou premisu, svůj výchozí bod, zkušenosti se ho již nijak nedotýkají a také je realitou zcela nepoučitelný.

Prostředek, jehož oba totalitní vládcí použili k přeměně svých ideologií na zbraně, jimiž každý z jejich poddaných mohl přinutit sám sebe vyrovnat vnitřně krok s pohybem teroru, byl zdánlivě prostý a nenápadný: brali své ideologie smrtelně vážně, byli hrdí, první na vrcholný dar „ledově chladného uvažování“ (Hitler) a druhý na „neúprošnost své dialektiky“, a postup vyvozování důsledků ze svých ideologií neustále hnali až do extrémů logické konzistentnosti, která se vnějšímu pozorovateli jevila nesmyslně „primitivní“ a absurdní: „odumírající třída“ zde byla třídou sestávající z lidí odsouzených na smrt; rasy, které jsou „neschopné života“, měly být vyhlazeny. Kdokoli přistoupil na to, že existuje něco takového jako „odumírající třídy“ a nevyvodil z toho jako důsledek nutnost zabíjení jejich příslušníků, nebo že právo na život má co dělat s rasou a nevyvodil důsledek vyvražďování „nezpůsobitelných ras“, byl prostě buď hlupák, nebo zbabělec. Takováto striktní logičnost jako vodítko pro jednání prostupuje celou strukturou totalitních hnutí a totalitních vlád. Je výlučně dílem Hitlerovým a Stalinovým, a ti proto, ačkoli k idejím a propagandistickým sloganům svých hnutí nepřidali jedinou novou myšlenku, musí být už jenom z tohoto důvodu považováni za ideology největšího významu.

Od svých předchůdců se tito noví, totalitní ideologové lišili v tom, že už je nepřitahovala v první řadě „idea“ určité ideologie – třídní boj a vykořisťování dělníků nebo rasový boj a starost o germánské národy –, nýbrž logický postup, který se dal na jejím základě rozvíjet. Podle Stalina ani idea ani řečnická výmluvnost, nýbrž „neodolatelná síla logiky naprosto přemáhala [Leninovy] posluchače“. Moc, která se podle Marxovy domněnky rodí, když idea uchvátí masy, spočívala, jak se ukázalo, nikoli v ideji samé, nýbrž v logickém postupu jejího rozvíjení, který „vás jako mocné chapadlo sevře ze všech stran jako do svěráku a z jehož sevření nemáte sílu se osvobodit; buď se mu musíte podvolit, nebo se v duchu připravit na naprostou prohru“.³ Teprve když začala být ve hře realizace ideologických cílů, beztrždní společnosti či panské rasy, mohla se tato síla projevit. V průběhu tohoto realizačního procesu

³ Stalinův projev z 28. ledna 1924; citováno podle V. I. Lenin, *Selected Works*, sv. I, str. 33, Moskva 1947. Je zajímavé všimnout si, že Stalinova „logika“ je mezi těmi málo kvalitami, které Chruščov chválí ve svém zničujícím projevu na XX. sjezdu strany.

se původní jádro, na němž se ideologie zakládaly a na něž samy spoléhaly tak dlouho, dokud si musely získávat oblibu a podporu mas – vykořisťování dělníků nebo nacionální aspirace Německa –, pozvolna vytrácí, pohlceno jaksi samotným procesem: v naprosté shodě s „ledově chladným uvažováním“ a s „neodolatelnou silou logiky“ ztratili dělníci za bolševické vlády dokonce i ta práva, která jim za carského útlaku byla zaručena, a německý lid prodělal takové válčení, které nebralo sebemenší ohled ani na zcela minimální potřeby a nároky přežití německého národa. Je v povaze ideologické politiky – a není prostě jen zradou spáchanou kvůli osobnímu zájmu nebo z touhy po moci –, že reálná živá náplň ideologie (dělnická třída nebo germánské národy), která původně vyvolala „ideu“ (třídní boj jako zákon historie nebo rasový boj jako zákon přírody), je pohlcována logikou, jejíž pomocí je „idea“ uskutečňována.

Onou přípravou obětí a katů, již totalitarismus vyžaduje místo Montesquieuova akčního principu, není ideologie sama – rasismus nebo dialektický materialismus –, nýbrž její vnitřní, inherentní logičnost. Nepřesvědčivým je v tomto ohledu argument, který Hitler právě tak jako Stalin měli obzvlášť v oblibě, totiž: nemůžete říci A, aniž byste řekli B a C, a tak dále až do konce této vražedné abecedy. Zde, jak se zdá, má nátlaková síla logičnosti svůj zdroj; pramení z našeho strachu, že budeme v rozporu sami se sebou. Počítá především s tímto základním strachem, do té míry, že bolševická čistka dokáže přimět své oběti k doznání nikdy nespáchaných zločinů, v opření o asi takovouto argumentaci: Všichni jsme zajedno v premise, že historie spočívá v třídním boji, a v tom, jaká je úloha strany při jeho vedení. Víte tedy, že strana má, řečeno s historií, vždycy pravdu (slovy Trockého: „Pravdu můžeme mít pouze se stranou a skrze stranu, neboť historie neumožňuje žádný jiný způsob, jak mít pravdu.“). V tomto historickém okamžiku, to jest v souladu se zákonem historie, mají být spáchány určité zločiny, které strana, znajíc zákon historie, musí potrestat. Pro tyto zločiny strana potřebuje zločince; strana přirozeně může znát zločiny, aniž by znala přesně zločince; důležitější než s určitostí vědět, kdo je zločinec, je potrestat zločiny, poněvadž historie dříve nepostoupí vpřed, a může být dokonce ve svém běhu zbrzděna. Vy jste proto tyto zločiny buď spáchali nebo vás strana povolává, abyste sehráli úlohu zločince – v obojím případě se objektivně stáváte nepříteli-

lem strany. Jestliže se nedoznáte, přestáváte pomáhat historii prostřednictvím strany, a jste skutečným nepřítelem. – Nátlaková síla argumentu je tato: jestliže odmítnete, odporujete sám sobě a touto kontradikcí zbavujete celý svůj život smyslu; A, které jste řekl, ovládá celý váš život prostřednictvím důsledků B a C, jež jsou logicky zplozena.

Totalitní vládci se spoléhají na donucení, jímž sami sebe dokážeme k něčemu donucovat, proto, aby částečně mobilizovali lidi, které i oni stále ještě potřebují; tímto vnitřním donucením je tyranie logičnosti, a proti ní nestojí nic než ohromná schopnost lidí začít něco nového. Tyranie logičnosti začíná podrobením myslí logice jako nikdy nekončícímu procesu, s nímž člověk počítá jako s něčím, co má zplodit a zrodit jeho vlastní myšlenky. Touto podřízeností se zříká své vnitřní svobody, právě tak jako se vzdává své svobody pohybu, skloní-li se před vnější tyraníí. Svoboda jako vnitřní schopnost člověka je totožná se schopností začínat, právě tak jako svoboda jakožto politická realita je totožná s prostorem pro pohyb mezi lidmi. Nad počátkem nemůže mít sebemenší moc žádná logika, žádná nevyvratitelná a neodvratná dedukce, neboť její řetězec předem předpokládá – v podobě nějaké premisy – právě počátek. Podobně jako potřeba teroru vzniká ze strachu, aby se zrodem kterékoli nové lidské bytosti třeba nevznikl nějaký nový počátek a nepozvedl svůj hlas ve světě, je sebedonucovací síla logičnosti mobilizována strachem z toho, aby někdo třeba nezačal někdy myslet – což jako nejsvobodnější a nejvlastnější ze všech lidských činností je pravým opakem donucovacího postupu dedukce. Totalitní vláda může být v bezpečí jen do té míry, v jaké dokáže zmobilizovat sílu vlastní vůle člověka k tomu, aby ho vehnala do gigantického pohybu historie nebo přírody, jenž prý používá lidstva jako svého materiálu a nezná zrození ani smrt.

Na jedné straně nátlak totálního teroru, který svým železným sevřením stlačuje dohromady a tísni masy izolovaných lidí *a zároveň* je udržuje při životě a je jim oporou ve světě, jenž se pro ně stal pustinou, a na druhé straně sebedonucovací síla logické dedukce, která každého jedince v jeho osamělé izolovanosti připravuje proti všem ostatním, si navzájem odpovídají a potřebují se k tomu, aby terorem ovládaný pohyb uvedly do chodu a dále jej v něm udržovaly. Právě tak jako teror, dokonce i ve své nikoli ještě totální, pouze tyranské podobě, ničí veškeré vztahy mezi lidmi, tak i sebe-

donucování ideologického myšlení ničí všechny vztahy s realitou. Příprava proběhla úspěšně, když lidé ztrácejí kontakt se svými blízkými, jakož i s okolní, vnější realitou; neboť spolu s těmito kontakty lidé ztrácejí i schopnost zkušenosti a myšlení. Ideálním poddaným totalitního řádu není přesvědčený nacističtí nebo přesvědčený komunističtí, ale lid, pro nějž už neexistuje rozdíl mezi skutečností a fikcí (tj. reálnost zkušenosti) a rozdíl mezi pravdivým a nepravdivým (tj. normy myšlení).

Otázka, kterou jsme položili na začátku těchto úvah a k níž se nyní vracíme, zní: jakou základní zkušeností společného soužití lidí je proniknuta forma vlády, jejíž podstatou je teror a jejímž akčním principem je logičnost ideologického myšlení. To, že takováto kombinace nebyla nikdy předtím v různých formách politické nadvlády využita, je zřejmé. Přesto nicméně ona základní zkušenost, na které spočívá, musí být lidská a lidem známá, tou měrou, v jaké i tento nade všechny „původní“ politický útvar byl lidmi vynalezen, a tedy nějak odpovídá jejich potřebám.

Často bylo zaznamenáno, že teror může absolutně vládnout pouze nad lidmi, kteří jsou vzájemně izolováni, a že proto jedním z prvořadých zájmů všech tyranských vlád je takovou izolaci vyvolat. Izolace může být začátkem teroru; je pro něj určitě nejdůležitější půdou; a vždy je jeho výsledkem. Tato izolace je jaksi pretotalitní; její charakteristickou známkou je bezmocnost úměrná tomu, že moc vždy vychází od lidí, kteří jednají společně, „jednají v dohodě“ (Burke); izolovaní lidé jsou a priori bezmocní.

Izolace a bezmocnost, tedy zásadní ztráta způsobilosti k jednání vůbec, byly vždy pro tyranie příznačné. Politické kontakty mezi lidmi jsou za tyranské vlády zpřetrhány a lidské schopnosti k jednání a moci jsou zmařeny. Ale ne všechny mezilidské kontakty jsou přerušeny a ne všechny lidské schopnosti zničeny. Celá sféra soukromého života se schopnostmi prožívat a zakoušet, vytvářet a myslet zůstává nedotčena. Víme, že železné sevření totálního teroru nenechává prostor pro takovýto soukromý život a že sebedonucovací nátlak totalitární logiky ničí lidskou schopnost zkušenosti a myšlení právě tak jako schopnost jednání.

To, co nazýváme izolací v oblasti politické, se nazývá osamělostí v oblasti společenského styku. Izolovanost a osamělost nejsou totéž. Mohu být v izolaci – to jest v situaci, kdy nemohu jednat,

protože tu není nikdo, kdo by jednal se mnou –, aniž bych byla osamělá; a mohu být osamělá – to jest v situaci, kdy se já osobně cítím opuštěná vším lidským společenstvím –, aniž jsem izolovaná. Izolace je ta slepá ulička, do níž jsou lidé tlačeni, když politická sféra jejich života, v níž společně jednají ve prospěch nějakého společného zájmu, je zničena. Nicméně izolace, ač zhoubná pro moc a schopnost jednat, nejenže nechává nedotčeny všechny takzvané tvůrčí aktivity lidí, ale je pro ně i potřebná. Člověk úměrně tomu, nakolik je *homo faber*, má tendenci se izolovat sám se svou prací, to jest dočasně opustit oblast politiky. Vytváření (*poiesis*, dělání věcí), ve své charakteristické odlišnosti od jednání (*praxis*) na jedné straně a čiré práce na druhé straně, vždy probíhá v určité izolovanosti od věcí společného zájmu, bez ohledu na to, zda výsledkem je dílo řemeslné dovednosti, nebo dílo umělecké. V izolovanosti zůstává člověk v kontaktu se světem lidské vynalézavosti a dovednosti; pouze když ta nejelementárnější forma lidské tvořivosti – totiž schopnost přidat něco vlastního ke společnému světu – je zničena, stává se izolace naprosto nesnesitelnou. To může nastat ve světě, jehož hlavní hodnoty jsou diktovány prací, to znamená tam, kde všechny lidské aktivity byly přeměněny v práci. Za takových podmínek zbývá jen holé pracovní úsilí, to jest úsilí vynakládané na pouhé přežití, a vztah ke světu lidské vynalézavosti je zlomen. Izolovaný člověk, jenž ztratil své místo v politické sféře jednání, je právě tak opuštěn i světem věcí, přestane-li být uznáván jako *homo faber*, začne-li s ním být nakládáno jako s jakýmsi *animal laborans*, jehož nutná „látková výměna s přírodou“ není věcí starosti ani zájmu nikoho jiného. Tehdy se izolovanost stává osamělostí. Tyranie založená na izolovanosti zpravidla nechává nedotčeny tvůrčí schopnosti člověka; tyranie nad „náděnký“, jako například vláda nad otroky ve starověku, by naproti tomu automaticky byla vládou nad lidmi osamělými, nikoli pouze izolovanými, a směřovala by k tomu stát se totalitní.

Zatímco izolace se týká pouze politické oblasti života, osamocení se týká lidského života jako celku. Totalitní vláda, obdobně jako všechny tyranie, by jistě nemohla existovat bez likvidace sféry veřejného života, to jest bez izolace lidí, a tím vyloučení možnosti uplatnění jejich politických schopností. Ale totalitní ovládání jako forma vlády je nové v tom, že se nespokojuje s touto izolací a ničí rovněž soukromý život. Staví na osamocení, zkušenosti napros-

tého nepřináležení k světu vůbec, jedné z nejkrajnějších a nejbeznadějnějších zkušeností člověka.

Osamocenost, společná půda pro teror, podstatu totalitní vlády, i pro ideologii neboli logičnost, přípravu jeho popravčích a jeho obětí, je těsně spjata s vykořeněností a nadbytečností, které byly kletbou moderních mas od počátku průmyslové revoluce a stávají se kritickými se vznikem imperialismu koncem minulého století a se zhroutilím politických institucí a společenských tradic v naší době. Být vykořeněný znamená nemít ve světě místo uznávané a zaručované jinými; být nadbytečný znamená nepatřit ke světu vůbec. Vykořeněnost může být předběžnou podmínkou pro nadbytečnost, stejně jako izolovanost může (ale nemusí) být předběžnou podmínkou pro osamocenost. Sama o sobě, aniž bychom brali v úvahu její nedávné historické příčiny a její novou úlohu v politice, je osamocenost současně protikladem základních požadavků lidského údělu a jednou ze základních zkušeností každého lidského života. Dokonce i zkušenost materiálně a smyslově daného světa závisí na mém styku s druhými lidmi, na našem *společném, obecném* smyslu, zdravém rozumu, který reguluje a kontroluje všechny ostatní smysly a bez něhož by každý z nás byl uzavřen v partikulárnosti svých vlastních smyslových údajů, o sobě nespolehlivých a klamných. Pouze proto, že máme tento společný, obecný smysl, to jest pouze proto, že nikoli jeden člověk, nýbrž lidé v množném čísle obývají tuto zemi, můžeme důvěřovat své bezprostřední smyslové zkušenosti. Stačí si však pouze připamatovat, že jednoho dne budeme muset opustit tento obecný svět a že ten půjde dál stejně jako předtím, že pro jeho kontinuitu jsme tu nadbyteční, abychom si uvědomili osamocenost, zkušenost opuštěnosti vším a všemi.

Osamocenost není samota. Samota vyžaduje být sám, kdežto osamělost se nejostřeji ukazuje ve společnosti druhých. Pomineme-li několik roztroušených poznámek – vesměs prezentovaných formou paradoxu podobně jako Catonův výrok (uváděný Ciceronem, *De re publica*, I, 17): *numquam minus solum esse quam cum solus esset*, „nikdy nebyl méně sám, než když byl sám,“ nebo spíše „nikdy nebyl méně osamělý, než když byl o samotě“ –, zdá se, že jako první Epiktétos, filosof řeckého původu a propuštěný otrok, rozlišil osamělost a samotu. Jeho objev byl svým způsobem náhodný, neboť hlavním předmětem jeho zájmu nebyla ani samota ani

osamocenost, nýbrž stav být sám (*monos*) ve smyslu absolutní nezávislosti. V Epiktétově chápání (*Dissertationes*, kn. 3, kap. 13) osamělý člověk (*eremos*) se nalézá uprostřed jiných, nemůže s nimi však navázat kontakt nebo je vystaven jejich nepřátelství. Naopak člověk žijící o samotě je sám, a proto „může být spolu se sebou samým“, jelikož lidé mají schopnost „rozmlouvat sami se sebou“. Jinými slovy, o samotě jsem „sám při sobě“, spolu se sebou samým, a tudíž dva-v-jednom, kdežto v osamělosti jsem opravdu jeden, opuštěný všemi ostatními. Přesně řečeno, všechno přemýšlení se děje o samotě a je dialogem mne se sebou samým; ale tento dialog dvou-v-jednom neztrácí kontakt se světem mých bližních, protože ti jsou zastoupeni v onom sobě samém, s nímž vedu myšlenkový dialog. Problém samoty je v tom, že toto dva-v-jednom potřebuje jiné lidi, aby se zase stalo jedním: jedním neměnným jedincem, jehož identita nikdy nemůže být zaměněna za identitu někoho jiného. V potvrzení své identity závisím zcela na druhých lidech; a právě v tom tkví ona velká spásonosná milost společenského styku pro lidi žijící o samotě, neboť je činí opět „celými“, zachraňuje je z myšlenkového dialogu, v němž člověk vždy zůstává rozdvojený a dvojznačný, a obnovuje identitu, která je nechává promlouvat jediným hlasem jedné nezaměnitelné osoby.

Samota se může stát osamělostí; to nastává, když zcela sám ze sebe jsem v sobě opuštěn sám sebou. Lidé žijící o samotě jsou vždy v nebezpečí osamělosti, když už nenalézají vysvobozující milost společenského styku, aby je zachránila před dualitou, dvojznačností a pochybností. V historickém pohledu se zdá, jako by se toto nebezpečí stalo až v devatenáctém století dost veliké na to, aby si ho všimli i jiní a aby je historie zaznamenala. Jasně se to ukázalo, když filosofové, pro něž jediné je samota způsobem života a podmínkou k práci, se pojednou nespokojovali s faktem, že „filosofie je pouze pro nemnohé“, a začali tvrdit, že jim nikdo „nerozumí“. Příznačná v tom ohledu je anekdota od úmrtního lože Hegelova, která by se stěží mohla vyprávět o nějakém velkém filosofovi před ním: „Nikdo mě nechápe, až na jednoho; a i ten mě pochopil nesprávně.“ A naopak, vždy je tu také naděje, že osamělý člověk najde sebe sama a začne ve své samotě se sebou myšlenkový dialog. Zdá se, že to se přihodilo Nietzscheovi v *Sils Maria*, když se v něm rodil *Zarathustra*. Ve dvou básních („*Sils Maria*“ a „*Aus hohen Bergen*“) vydává svědectví o nenaplněném očekávání a tou-

žebném čekání osamělého, až náhle „*um Mittag war's, da wurde Eins zu Zwei.../ Nun feiern wir, vereinten Siegs gewiss,/ das Fest der Feste;/ Freund Zarathustra kam, der Gast der Gäste!*“ („Poledne bylo, když z jednoho se stali dva... Jisti si společným vítězstvím slavíme svátek všech svátků; přítel Zarathustra přišel, host všech hostí.“)

To, co osamělost činí tak nesnesitelnou, je ztráta sebe sama, svého vlastního já: to se může uskutečňovat o samotě, ale potvrzeno ve své identitě může být pouze důvěřující a důvěryhodnou společností jemu rovných. V takové situaci člověk ztrácí důvěru v sebe jakožto partnera svých myšlenek a onu elementární důvěru ve svět, jaká je nezbytná pro jakoukoli zkušenost vůbec. Já i svět, schopnost myšlení i zkušenosti jsou ztraceny zároveň.

Jediná schopnost lidské mysli, která k tomu, aby bezpečně fungovala, nepotřebuje ani já, ani druhého, ani svět a která je právě tak nezávislá na zkušenosti jako na myšlení, je způsobilost k logickému usuzování, jehož premisa je tím, co je samo sebou evidentní. Nepopíratelně zřejmá základní pravidla a poznatky, samozřejmá pravda, že dvě a dvě jsou čtyři, nemohou být překrouceny ani v podmínkách absolutní osamělosti. Je to jediná spolehlivá „pravda“, k níž se mohou lidské bytosti uchýlit, jakmile jednou ztratily záruku vzájemného ujištění, totiž onen společný, obecný smysl zdravého rozumu, který lidé potřebují ke zkušenosti, žití a poznávání své cesty ve společném světě. Tato „pravda“ je však prázdná nebo spíše není vůbec pravdou, neboť nic neodhaluje. (Definovat konzistenci jako pravdu, jak to někteří moderní logikové činí, znamená popřít existenci pravdy.) V podmínkách osamělosti tedy ono samo sebou evidentní už není jenom prostředkem intelektu, nýbrž začíná být produktivní, začíná rozvíjet vlastní postupy „myšlení“. Že myšlenkové procesy charakterizované striktně sebevidující logičností, z níž očividně není úniku, mají určitou spojitost s osamělostí, poznamenal kdysi Luther (ve zkušenostech s jevy samoty a osamělosti patrně nikým nepřekonaný a známý tím, že se jednou odvážil říci, že „nějaký bůh musí existovat, protože člověk potřebuje nějakou bytost, které může důvěřovat“) v málo známé poznámce k biblickému textu: „Není dobré člověku býti samotnému.“ Osamělý člověk, říká Luther, „vždy vyvozuje jednu věc z druhé a vše domýšlí k tomu nejhoršímu“⁴. Proslulý extrémismus totalitních hnutí nemá ani vzdáleně nic společného s opravdovým

radikalismem, nýbrž ve skutečnosti spočívá v „domýšlení všeho k nejhoršímu“ v tomto procesu dedukce, který vždy dochází k co možná nejhorším závěrům.

V netotalitním světě připravuje lidi na totalitní nadvládu to, že osamělost, kdysi jen mezní zkušenost podstupovaná obvykle v určitých marginálních společenských postaveních, jako je třeba stáří, se stala každodenní zkušeností neustále narůstajících mas našeho století. Nemilosrdný proces, do něhož totalitarismus masy vhání a k němuž je organizuje, vypadá jako sebevražedný únik z této reality. Ono „ledově chladné uvažování“ a „mocné chapadlo“ dialektiky, jež „vás sevře jako do svěráku“, se jeví jako poslední opora ve světě, kde nikdo není hodnověrný a na nic se nelze spoléhat. Pouze tento vnitřní nátlak, jehož jediným obsahem je striktně se vyvarovat kontradikcí, zdánlivě potvrzuje identitu člověka vně veškerých vztahů s druhými. Sevře jej železným poutem teroru, dokonce i když je sám, ovšem totalitní ovládání se snaží nikdy jej samotného nenechávat, vyjma krajní situaci samovazby. Zničení veškerého prostoru mezi lidmi a jejich vzájemně stísnující těsné sepětí ničí dokonce i tvůrčí možnosti izolovanosti; vyučování a oslavování logiky osamělosti, kde člověk ví, že bude zcela ztracen, jestliže někdy opustí první premisu, od níž je celý postup uváděn v chod, uzavírá i chabé vyhlídky na to, že osamělost by se mohla přeměnit v samotu a logika v myšlení. Srovnáme-li tuto praxi s praxí tyranie, vypadá to, jako by se bylo podařilo najít způsob, jak dát do pohybu samu poušť, jak rozpoutat písečnou bouři, která by mohla zavát všechny končiny obydlené země.

Dnešní podmínky naší existence v oblasti politické jsou těmito pustošivými písečnými bouřemi vskutku ohrožovány. Jejich nebezpečnost nespočívá v tom, že by mohly ustavit nějaký trvalý svět. Totalitní nadvláda, stejně jako tyranie, v sobě nese zárodky své vlastní záhuby. Právě tak jako strach a z něho vyvěrající bezmocnost jsou principy antipolitickými a vrhají lidi do situace protichůdné jakékoli politické aktivitě, představují osamělost a z ní vycházející logicko-ideologické vyvozování toho nejhoršího situaci antispoločenskou a ukrývají v sobě princip destruktivní pro všech-

⁴ „Ein solcher (sc. einsamer) Mensch folgert immer eins aus dem andern und denkt alles zum Ärgsten.“ In: *Erbauliche Schriften*, „Warum die Einsamkeit zu fliehen?“

no lidské soužití. Nicméně organizovaná osamělost je značně nebezpečnější než neorganizovaná bezmocnost všech těch, kteří jsou ovládáni tyranskou a arbitrární vůlí jediného člověka. Je nebezpečná tím, že hrozí zpusťit svět, jak ho známe – svět, který, jak se zdá, všude spěje ke konci – dříve než nový začátek vzcházející z tohoto konce měl čas se prosadit.

Kromě takovýchto úvah – které jako predikce přinesou málo užítka a ještě méně útěchy – zde zůstává ta skutečnost, že krize naší doby a její ústřední zkušenost vyvolaly v život úplně novou formu vlády, a že ta už s námi nyní až příliš pravděpodobně dále setrvá jako možnost a vždy přítomné nebezpečí, právě tak jako lidské pokolení i přes dočasné porážky dále provázejí jiné formy vlády, vyvstálé v různých historických okamžicích a spočívající na rozličných základních zkušenostech – monarchie a republiky, tyranie, diktatury a despotie.

Zůstává zde však také ta pravda, že každý konec v historii nutně obsahuje nějaký nový začátek; tento začátek je příslibem, jediným „poselstvím“, jaké kdy konec může zrodit. Počátek, dříve než se stane historickou událostí, je nejvyšší možností člověka; v politickém ohledu je totožný se svobodou člověka. *Initium ut esset homo creatus est* – „člověk byl stvořen, aby nastal počátek,“ řekl Augustin⁵. Tento počátek je zaručován každým novým zrozením, je jím v pravdě každý člověk.

⁵ *De Civitate Dei*, kniha 12, kap. 20.

BIBLIOGRAFIE

První část: Antisemitismus

- A. Alhaiza, *Vérité sociologique gouvernementale et religieuse. Succinct résumé du Sociétarisme de Fourier comparé au socialisme de Marx*, Paris 1919
- R. Anchel, *Un Baron Juif au 18e siècle*, in: *Souvenir et Science*, sv. I
- H. Arendt, *Why the Crémieux Decree Was Abrogated*, in: *Contemporary Jewish Record*, duben 1943
- The Jew as Pariah. A Hidden Tradition*, in: *Jewish Social Studies*, sv. VI, č. 2, 1944
- Organized Guilt*, in: *Jewish Frontier*, leden 1945
- M. Arland, *Review of F. Céline's Bagatelle pour un Massacre*, in: *Nouvelle Revue Française*, únor 1938
- R. Aron, *The Vichy Regime 1940–1944*, New York 1958
- J. Bainville, *La troisième République*, 1935
- S. W. Baron, *Die Judenfrage auf dem Wiener Kongreß*, Wien 1920
- A Social and Religious History of the Jews*, New York 1937
- The Jewish Question in the 19th Century*, in: *Journal of Modern History*, sv. X, 1938
- Modern Nationalism and Religion*, 1947
- M. Barrès, *Scènes et doctrines du nationalisme*, Paris 1899
- J. Basnage, *Histoire des Juifs*, La Haye 1716
- G. Batault, *Le Problème Juif. La renaissance de l'antisémitisme*, Paris 1921
- B. Bauer, *Die Judenfrage*, 1843
- G. de Beaurepaire, *Le Panama et la République*, 1899
- R. Bécourt, *Conspiration universelle du Judaïsme, entièrement dévoilée; dédiée à tous les souverains d'Europe, à leurs ministres, aux hommes d'Etat et généralement à toutes les classes de la société, menacée de ces perfides projets*, 1835
- J. Bédarrida, *Les Juifs en France, en Italie et en Espagne*, 1859
- R. Benjamin, *Clémenceau dans la retraite*, Paris 1930
- G. Bernanos, *Las grande peur des bien-pensants*, Paris 1931
- Les grands cimetières sous la lune*, Paris 1938
- H. R. Berndorff, *Diplomatische Unterwelt*, 1930
- A. Bertholet, *Die Stellung der Juden zu den Fremden*, 1896
- Kulturgeschichte Israels*, 1919
- O. von Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen*, 1909–1921

- R. I. Bloom, *The Economic Activities of the Jews of Amsterdam in the 17th and 18th Centuries*, 1937
- L. Bloy, *Le Salut par les Juifs*, 1892
- W. Böhlich, vyd., *Der Berliner Antisemitismusstreit*, Frankfurt a.M. 1965
- H. Böhmer, *Les Jésuites. Ouvrage traduit de l'allemand avec une introduction et des notes par G. Monod*, Paris 1910
- L. Börne, *Über die Judenverfolgung*, 1819
Für die Juden, 1819
Briefe aus Paris, 1830–1833
- F. Boh, *Der Konservatismus und die Judenfrage*, 1892
- Bondy-Dworsky, *Geschichte der Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien*, Praha 1906
- W. ten Boom, *Entstehung des modernen Rassen-Antisemitismus*, Leipzig 1928
- G. Bord, *La Franc-Maçonnerie en France dès origines à 1815*, 1908
- E. Botzenhart, *Der politische Aufstieg des Judentums von der Emanzipation bis zur Revolution 1848*, in: *Forschungen zur Judenfrage*, sv. III, 1938
- G. Bourgin, *Le Probleme de la fonction économique des Juifs*, in: *Souvenir et Science*, sv. III, č. 2–4, 1932
- C. von Brentano, *Der Philister vor, in und nach der Geschichte*, 1811
- D. W. Brogan, *The Development of Modern France 1870–1939*, 1941
The French Nation: From Napoleon to Pétain 1814–1940, New York 1958
- F. Bronner, *Georg. Ritter v. Schönerer*, in: *Volk im Werden*, sv. VII, č. 3, 1939
- J. Brugerette, *Le Comte de Montlosier*, 1931
- W. Buch, *Fünfzig Jahre antisemitische Bewegung*, München 1937
- F. Buchholz, *Untersuchungen über den Geburtsadel*, Berlin 1807
- B. von Bülow, *Denkwürdigkeiten*, Berlin 1930–1931
- H. von Bülow, *Geschichte des Adels*, 1903
- M. Busch, *Israel und die Gojim*, in: *Die Grenzboten*, 1879–1881
Bismarck: Some Secret Pages of his History, London 1898
- R. Byrnes, *Antisemitism in Modern France*, New Brunswick 1950
- J. Capefigue, *Histoire des grandes opérations financières*, 1855–1858
- L. Capéran, *L'Anticléricalisme et l'Affaire Dreyfus*, Toulouse 1948
- G. Caro, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Juden im Mittelalter und der Neuzeit*, 1908–1920
- J. Caro, *Benjamin Disraeli, Juden und Judentum*, in: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1932
Il caso di Alfredo Dreyfus, in: *Civiltà Cattolica*, 5. únor 1898
- S. Cassel, *Geschichte der Juden*, in: *Ersch und Gruber, Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*, oddíl 2, sv. XXVII, 1850
- F. Céline, *Bagatelle pour un massacre*, 1938
L'Ecole des cadavres, 1940
- H. S. Chamberlain, *The Foundations of the Nineteenth Century*, 1966, překlad z něm. vyd. z r. 1899
- G. Charensol, *L'Affaire Dreyfus et la Troisième République*, Paris 1930
- G. K. Chesterton, *The Return of Don Quixote*, 1927
- A. Chevrillon, *Huit Jours à Rennes*, in: *La Grande Revue*, únor 1900

- E. Clarke, *Benjamin Disraeli*, London 1926
- G. Clémenceau, *L'Iniquité*, 1899
Vers la Réparation, 1899
Contre la Justice, 1900
Des Juges, 1901
- E. C. Conte Corti, *The Rise of the House of Rothschild*, New York 1927
- M. Dairvaell, *Histoire édifiante et curieuse de Rothschild, Roi des Juifs, suivi du récit de la catastrophe du 18 Juillet par un témoin oculaire*, 1846
Guerre aux fripons, chronique secrète de la Bourse et des chemins de fer par l'auteur de Rothschild I, Roi des Juifs, 1846, 3. vyd.
- L. Daudet, *Souvenirs des milieux littéraires, politiques et médicaux*, Paris 1920
Panorama de la Troisième République, Paris 1936
- L. Davidsohn, *Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Berliner Juden vor der Emanzipation*, 1920
- F. Delitzsch, *Sind die Juden wirklich das auserwählte Volk?*, Leipzig 1890
- F. Delitzsch, *Die Große Täuschung*, 1920–1921
- E. Demachy, *Les Rothschilds, une famille de financiers Juifs au 19e siècle*, 1896
- P. Desachy, *Répertoire de l'Affaire Dreyfus*, 1894
Bibliographie de l'Affaire Dreyfus, 1905
- D. Diderot, *Juif*, in: *Encyclopédie*, sv. IX, 1765
- O. von Diest-Daber, *Bismarck und Bleichröder*, München 1897
- W. Dilthey, *Das Leben Schleiermachers*, 1870
- L. Dimier, *Vingt ans d'Action Française*, Paris 1926
- B. Disraeli, *Alroy*, 1833
Coningsby, 1844
Tancred, 1847
Lord George Bentinck. A Political Biography, 1852
Lothair, 1870
Endymion, 1881
- Ch. W. Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*, 1781–1783
Denkwürdigkeiten meiner Zeit, Lemgo 1814–1819
- E. Drumont, *La France Juive*, 1885
La dernière Bataille, 1890
La Fin d'un monde. De l'or, de la boue, du sang. Du Panama à l'anarchie, 1896
Le Testament d'un antisémite, Paris 1891
Les Tréteaux du succès: les héros et les pitres, Paris 1901
- S. M. Dubnow, *Weltgeschichte des jüdischen Volkes*, sv. X, 1929
History of the Jews in Russia and Poland. Překlad z ruštiny I. Friedlaender, Philadelphia 1918
- E. K. Dühring, *Die Judenfrage als Frage der Rassenschädlichkeit für Existenz, Sittlichkeit und Cultur der Völker mit einer weltgeschichtlichen Antwort*, 1880

- H. Dutrait-Crozon (pseudonym), *Précis de l'Affaire Dreyfus*, 1909, 2. vyd., 1924
- R. Ehrenberg, *Große Vermögen, ihre Entstehung und ihre Bedeutung*, Jena 1902
- J. A. Eisemenger, *Entdecktes Judentum*, 1703, nové vyd. Schieferl 1893
- I. Elbogen, *Geschichte der Juden in Deutschland*, Berlin 1935
Die Messianische Idee in der alten jüdischen Geschichte, in: *Judaica* 1912, *Festschrift Hermann Cohen*
- P. H. Emden, *The Story of the Vienna Creditanstalt*, in: *Menorah Journal*, sv. XXVIII, č. 1, 1940
- J. L. Ewald, *Ideen über die nötige Organisation der Israeliten in christlichen Staaten*, 1816
- R. Fernandez, *La Vie sociale dans l'oeuvre de Marcel Proust*, in: *Les Cahiers Marcel Proust*, č. 2, 1927
- A. Foucault, *Un nouvel Aspect de l'Affaire Dreyfus* (Les Oeuvres Libres), 1938
- Ch. Fourier, *Théorie des quatre mouvements*, 1808
Nouveau Monde Industriel, 1829
- W. Frank, *Demokratie und Nationalismus in Frankreich*, Hamburg 1933
Hofprediger Adolf Stoecker und die christlich-soziale Bewegung, 1. vyd., 1928, 2. přepr. vyd., 1935
Neue Akten zur Affäre Dreyfus, in: *Preußische Jahrbücher*, 1933, sv. 233
Apostata. Maximilian Harden und das wilhelminische Deutschland, in: *Forschungen zur Judenfrage*, sv. III, 1938
Walter Rathenau und die blonde Rasse, tamt., sv. IV, 1940
Die Erforschung der Judenfrage. Rückblick und Ausblick, tamt., sv. V, 1941
- C. Frantz, *Der Nationalliberalismus und die Judenherrschaft*, München 1874
Freemasonry, the Highway to Hell, London 1761. *Freimaurerei, Weg zur Hölle*, překlad z angl. 1768
La Franche Maconnerie n'est que le chemin de l'enfer, překlad z němčiny, Frankfurt a.M. 1769
- I. Freund, *Die Emanzipation der Juden in Preußen*, Berlin 1912
- J. F. Fries, *Über die Gefährdung des Wohlstandes und Charakters der Deutschen durch die Juden*, Heidelberg 1816
- T. E. Fritsch, *Antisemiten-Katechismus*, 1892
 vyd., *Die Zionistischen Protokolle*, s předmluvou a doslovem od Theodora Fritsche, 1924
Handbuch der Judenfrage, přepr. vyd. 1935
- J. A. Froude, *Lord Beaconsfield*, London 1890
- F. Gentz, *Briefwechsel mit Adam Müller*, Stuttgart 1857
- A. Gide, *Review of F. Céline's Bagatelle pour un massacre*, in: *Nouvelle Revue Française*, duben 1938
- J. Giraudoux, *Pleins Pouvoirs*, 1939

- O. Glagau, *Der Börsen- und Gründungsschwindel*, Leipzig 1876
Der Bankrott des Nationalliberalismus und die Reaktion, 8. vyd., Berlin 1878
- J. W. von Goethe, *Isachar Falkensohn Behr, Gedichte eines polnischen Juden, 1772, Mietau und Leipzig*, in: *Frankfurter Gelehrte Anzeigen*
Wilhelm Meister
- I. Goldberg, *Finanz- und Bankwesen*, in: *Encyclopedia Judaica*, 1930
- M. Goldstein, *Deutsch-Jüdischer Parnass*, in: *Kunstwart*, březen 1912
- I. B. Graser, *Das Judentum und seine Reformen als Vorbedingung der vollständigen Aufnahme der Nation in den Staatsverband*, 1828
- C. W. F. Grattenauer, *Über die physische und moralische Verfassung der heutigen Juden. Stimme eines Kosmopoliten*, 1791, in: *Allgemeine deutsche Bibliothek*, sv. 112, 1792
Wider die Juden, 1802
- W. Grau *Die Judenfrage als Aufgabe der neuen deutschen Geschichte*, 1935
Wilhelm v. Humboldt und das Problem der Juden, Hamburg 1935
Geschichte der Judenfrage, in: *Historische Zeitschrift*, sv. 153, 1936
- J. H. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, Philadelphia 1906
- H. Gressmann, *Der Messias*, Göttingen 1929
- K. Grün, *Die Judenfrage*, 1844
- M. Grunwald, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis*, Wien 1913
Contributions à l'histoire des impôts et des professions des Juifs de Bohême, Moravie et Silésie depuis le 16e siècle, in: *Revue des Etudes Juives*, sv. 82
- L. Gueneau, *La Première Voie Ferrée de Bourgogne*, in: *Annales de Bourgogne*, 1930, 1931
- L. Gumplowicz, *Der Rassenkampf*, Innsbruck 1883
- W. Gurian, *Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholizismus*, München-Gladbach 1929
Der integrale Nationalismus in Frankreich: Charles Maurras und die Action Française, Frankfurt a.M. 1931
Antisemitism in Modern Germany, in: *Essays on Antisemitism*, vyd. K. S. Pinson, 1946
- E. Haeckel, *Lebenswunder*, 1904
- D. Halévy, *Apologie pour notre passé*, in: *Cahiers de la Quinzaine*, řada 11, č. 10, 1910
- R. A. Halpern, *The American Reaction to the Dreyfus Case, Master's Essay*, Columbia University 1941
- M. Harden, *Händler und Soldaten*, in: *Die Zukunft*, 1898
Zum Schutz der Republik, tamt., červenec 1922
Tönt die Glocke Grabgesang?, tamt., červenec-srpen 1922
Köpfe, Berlin 1910
- O. Hauser, *Die Rasse der Juden*, 1933
- E. F. Heckscher, *Mercantilism*, London 1935

- J. G. Herder, *Briefe zur Beförderung der Humanität*, 1793–1797
Über die politische Bekehrung der Juden, in: *Adrastea und das 18. Jahrhundert*, 1801–1803
- W. Herzog, *Der Kampf einer Republik*, Zürich 1933
 a H. J. Rehfisch, (pseudonym: R. Kestner), *L'Affaire Dreyfus*, hra, 1931
- C. A. Hoberg, *Die geistigen Grundlagen des Antisemitismus im modernen Frankreich*, in: *Forschungen zur Judenfrage*, sv. IV, 1940
- Ch. von Hohenlohe-Schillingsfürst, *Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*, vyd. Karl Alexander v. Müller (Deutsche Geschichtsquellen des 19. Jahrhunderts), sv. XXVIII, Stuttgart 1931
- L. Holst, *Das Judentum in allen dessen Teilen. Aus einem staatswissenschaftlichen Standpunkt betrachtet*, Mainz 1821
- W. von Humboldt, *Gutachten*, 1809, in: J. Freund, *Die Emanzipation der Juden in Preußen*, Berlin 1912
Tagebücher, vyd. Leitzmann, Berlin 1916–1918
Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen, Berlin 1910
- A. M. Hyamson, *A History of the Jews in England*, 1928
- F. L. Jahn, *Deutsches Volkstum*, 1810
- O. Jöhliger, *Bismarck und die Juden*, Berlin 1921
- J. M. Jost, *Neuere Geschichte der Israeliten. 1815–1845*, Berlin 1846
- O. Karbach, *The Founder of Modern Political Antisemitism: Georg von Schönerer*, in: *Jewish Social Studies*, sv. VII, č. 1, leden 1945
- J. Katz, *Exclusiveness and Tolerance, Jewish-Gentile Relations in Medieval and Modern Times*, New York 1961
- Kleines Jahrbuch des Nützlichen und Angenehmen für Israeliten*, 1847
- L. S. J. Koch, *Juden*, in: *Jesuitenlexikon*, Paderborn 1934
- M. Koehler, *Beiträge zur neueren jüdischen Wirtschaftsgeschichte. Die Juden in Halberstadt und Umgebung* in: *Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur*, sv. III, 1927
- M. J. Kohler, *Some New Light on the Dreyfus Case*, in: *Studies in Jewish Bibliography and Related Subjects in Memory of A. S. Freidus*, New York 1929
- J. Krakauer, *Geschichte der Juden in Frankfurt a.M. 1150–1824*, 1925–1927
- K. Kraus, *Untergang der Welt durch schwarze Magie*, 1925
- H. K. Krueger, *Berliner Romantik und Berliner Judentum*, disertace, 1939
- W. T. Krug, *Über das Verhältnis verschiedener Religionsparteien zum Staate und über die Emanzipation der Juden*, in: *Minerva*, sv. 148, 1828
- K. V. T., *The Dreyfus Case: A Study of French Opinion*, in: *The Contemporary Review*, sv. 74, říjen 1898
- F. Labori, *Le Mal politique et les partis*, in: *La Grande Revue*, říjen-prosinec 1901
Notes de Plaidoiries pour le procès de Rennes, tamt., únor 1900
- G. Lachapelle, *Les Finances de la Troisième République*, Paris 1937
- F. La Serve, *Les Juifs à Lyon*, in: *Revue du Lyonnais*, sv. VII, 1838

- B. Lazare, *L'Antisémitisme, son histoire et ses causes*, 1894
Une Erreur judiciaire; la vérité sur l'affaire Dreyfus, 1896
Contre l'Antisémitisme; histoire d'une polémique, Paris 1896
Job's Dungheap, New York 1948
- M. S. Lazaron, *Seed of Abraham*, New York 1930
- E. Lecanuët, *Les Signes avant-coureurs de la séparation*, 1894–1910, Paris 1930
- A. Lemoine, *Napoléon I. et les Juifs*, Paris 1900
- J. Lestschinsky, *Die Umwandlung und Umschichtung des jüdischen Volkes im Laufe des letzten Jahrhunderts*, in: *Weltwirtschaftliches Archiv*, sv. XXX, Kiel 1929
- E. Lesueur, *La Franc-Maçonnerie Artésienne au 18e siècle*, Bibliothèque Révolutionnaire, 1914
- P. Leuillot, *L'Usure judaïque en Alsace sous l'Empire et la Restauration*, in: *Annales Historiques de la Révolution Française*, sv. VII, 1930
- I. Levaillant, *La Genèse de l'antisemitisme sous la Troisième République*, in: *Revue des Etudes Juives*, sv. 53, 1907
- E. Levinas, *L'Autre dans Proust*, in: *Deucalion*, č. 2, 1947
- R. Lewinsohn, *Jüdische Weltfinanz?*, 1925
Wie sie groß und reich wurden, Berlin 1927
- V. Lombard de Langres, *Sociétés secrètes en Allemagne... de l'assassinat Kotzebue*, Paris 1819
- C. Lombroso, *L'Antisémitisme*, 2. vyd., Paris 1899
- H. Lucien-Brun, *La Condition des Juifs en France depuis 1789*, Paris 1900
- R. Luxemburg, *Die sozialistische Krise in Frankreich*, in: *Die Neue Zeit*, sv. I, 1901
- H. Maier, *Die Antisemiten*, in: *Deutsches Parteiwesen*, č. 2, München 1911
- Comte J. M. de Maistre, *Les Soirées de St. Petersburg*, 1821
- Chevalier de Malet, *Recherches politiques et historiques qui prouvent l'existence d'une secte révolutionnaire*, 1817
- F. Marburg, *Der Antisemitismus in der deutschen Republik*, Wien 1931
- J. R. Marcus, *The Rise and Destiny of the German Jews*, 1934
- W. Marr, *Sieg des Judentums über das Germanentum vom nicht konfessionellen Standpunkt aus betrachtet*, 2. vyd., Berlin 1879
- R. Martin du Gard, *Jean Barois*, 1913
- F. A. L. von der Marwitz, *Letzte Vorstellung der Stände des Lebusischen Kreises an den König*, 1811, in: *Werke*, vyd. Meusel, Berlin 1908
Über eine Reform des Adels, 1812, tamt.
Von den Ursachen des Verfalls der preußischen Staaten, tamt
- K. Marx, *Zur Judenfrage*, in: *Deutsch-französische Jahrbücher*, 1843
- Ch. Maurras, *Au Signe de Flore; Souvenirs de la vie politique; l'Affaire Dreyfus et la fondation de l'Action Française*, Paris 1931
Oeuvres Capitales, Paris 1954
- S. Mayer, *Die Wiener Juden; Kommerz, Kultur, Politik, 1700–1900*, 1917
- G. McDermot, C.S.P., *Mr. Chamberlain's Foreign Policy and the Dreyfus Case*, in: *Catholic World*, sv. 67, září 1898

- F. Mehring, *Die Lessinglegende*, 1906
- M. Mendelssohn, *Schreiben an Lavater*, 1769, in: *Gesammelte Schriften*, Berlin 1930, sv. VII
Vorrede zur Übersetzung von Menasseh ben Israel, Rettung der Juden, 1782, in: *Gesammelte Schriften*, Leipzig 1843–1845, sv. III
- R. Meyer, *Politische Gründer und die Korruption in Deutschland*, 1877
- H. G. R. de Mirabeau, *Sur Moses Mendelssohn*, London 1788
- T. Mommsen, *Reden und Aufsätze*, Berlin 1905
- W. F. Monypenny, G. E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, New York 1929
- J. Morley, *Life of Gladstone*, 1903
- W. Much, *50 Jahre antisemitischer Bewegung*, München 1937
- H. Mulert, *Antisemitismus*, in: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Tübingen 1909
- A. Müller, *Ausgewählte Abhandlungen*, vyd. J. Baxa, Jena 1921
- F. A. Neuschäfer, *Georg, Ritter von Schönerer*, Hamburg 1935
- T. Nipperdey, *Die Organisation der deutschen Parteien vor 1918*, Düsseldorf 1961
- C. L. Paalzow, *Über das Bürgerrecht der Juden*, übersetzt von einem Juden, Berlin 1803
- M. Paléologue, *L'Antisémitisme, moyen du gouvernement sous Alexandre II et Alexandre III*, in: *Annales Politiques et littéraires*, sv. 112, červenec 1938
Tagebuch der Affäre Dreyfus, Stuttgart 1957
- J. W. Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem, 1878–1939*, 1946
- H. E. G. Paulus, *Beiträge von jüdischen und christlichen Gelehrten zur Verbesserung der Bekenner des jüdischen Glaubens*, Frankfurt a.M. 1817
*Die jüdische Nationalabsonderung nach Ursprung, Folgen und Besse-
 rungsmitteln*, 1831
- Ch. Péguy, *Notre Jeunesse*, in: *Cahiers de la Quinzaine*, 1910
A Portrait of Bernard Lazare, in: *Bernard Lazare, Job's Dungheap*, New York 1948
- A. Philipp, *Die Juden und das Wirtschaftsleben. Eine antikritisch-bibliographische Studie zu W. Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben*, Straßbourg 1929
- L. Philippssohn, *Tagescontrolle*, in: *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 1839
- J. Picciotto, *Sketches of Anglo-Jewish History*, London 1875
- E. Pichl (pseudonym Herwig), *Georg Schönerer*, 1938
- F. Pinner, *Deutsche Wirtschaftsführer*, 1924
- J. E. van Praag, *Marcel Proust, Témoin du Judaïsme déjudaïsé*, in: *Revue Juive de Genève*, č. 48, 49, 50, 1937
- Précis historique sur l'Affaire du Panama*, 1893
- A. F. Pribram, *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien*, Wien 1918

- F. Priebatsch, *Die Judenpolitik der fürstlichen Absolutismus im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Forschungen und Versuche zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, 1915
- M. Proust, *Remembrance of Things Past*, 1932–1934
- P. Quillard, *Le Monument Henry*, Paris 1899
- H. Rachel, *Das Berliner Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus*, Berlin 1931
Die Juden im Berliner Wirtschaftsleben zur Zeit des Merkantilismus, in: *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*, sv. II
- F. Rachfahl, *Das Judentum und die Genesis des modernen Kapitalismus*, in: *Preußische Jahrbücher*, sv. 147, 1912
- G. Ramlow, *Ludwig von der Marwitz und die Anfänge konservativer Politik und Staatsauffassung in Preußen*, in: *Historische Studien*, č. 185
- W. Rathenau, *Staat und Judentum. Zur Kritik der Zeit*, Berlin 1912
Von kommenden Dingen, 1917
- E. T. Raymond, *Disraeli. The Alien Patriot*, New York 1925
- J. Reeves, *The Rothschilds. The Financial Rulers of Nations*, London 1887
- A. W. von Rehberg, *Über den deutschen Adel*, Berlin 1804
- J. Reinach, *L'Affaire Dreyfus*, Paris 1903–1911
Le rôle d'Henri, in: *La Grande Revue*, 1900, sv. I
- T. Reinach, *Historie sommaire de l'Affaire Dreyfus*, Paris 1924
- G. Riesser, *Über die Stellung der Bekenner des mosaischen Glaubens, an die Deutschen aller Konfessionen*, 1831
Betrachtungen über die Verhältnisse der jüdischen Untertanen in der Preußischen Monarchie, 1834
- J. Robinson, *Proofs of a Conspiracy against the Religions and Governments of Europe*, London 1797, americké vydání 1798; německý překlad 1800; francouzský překlad 1798–1799
- C. Roth, *The Magnificent Rothschild*, 1939
- Ch. F. Ruehs, *Über die Ansprüche der Juden auf das deutsche Bürgerrecht*, in: *Zeitschrift für die neueste Geschichte der Völker und Staatenkunde*, Berlin 1815
Die Rechte des Christentums und des deutschen Volkes verteidigt gegen die Ansprüche der Juden und ihrer Verfechter, 1815
- A. Ruppin, *Soziologie der Juden*, Berlin 1930
- N. Samter, *Judentaufen im 19. Jahrhundert. Mit besonderer Berücksichtigung Preußens*, 1906
- F. K. von Savigny, *Beitrag zur Rechtsgeschichte des Adels im neueren Europa*, 1836
- A. Sayou, *Les Juifs*, in: *Revue Economique Internationale*, 1912
- A. E. F. Schäffle, „Der große Börsenkrach“ des Jahres 1873, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. XXX, 1874

- H. von Scharf-Scharffenstein, *Das geheime Treiben, der Einfluß und die Macht des Judentums in Frankreich seit 100 Jahren (1771–1871)*, Stuttgart 1872
- R. Schay, *Juden in der deutschen Politik*, 1929
- E. Scheffer, *Der Siegeszug des Leihkapitals*, 1924
- K. H. Scheidler, *Judenemanzipation*, in: *Ersch und Gruber, Allgemeine Enzykl. der Wissenschaften und Künste*, 1850, 2. oddil, sv. XXVII
- F. Schlegel, *Philosophische Vorlesungen aus den Jahren 1804–1806*, Bonn 1836
- F. Schleiermacher, *Briefe bei Gelegenheit der politischen theologischen Aufgabe und des Sendschreibens jüdischer Hausväter*, 1799, in: *Werke*, oddil I, sv. V, 1846
- H. Schnee, *Die Hoffinanz und der moderne Staat*, sv. III, Berlin, 1953–1955
- K. H. Schneider, *Judenemanzipation*, in: *Ersch und Gruber, Allgemeine Enzykl. der Wissenschaften und Künste*, oddil 2, sv. XXVII, 1850
- J. J. Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten*, Frankfurt a.M. 1715–1717
- B. Schwertfeger, *Die Wahrheit über Dreyfus*, 1930
- S.F.S., *The Jesuits and the Dreyfus Case*, in: *The Month*, sv. 93, únor 1899
- D. M. Shohet, *The Jewish Court in the Middle Ages*, New York 1931
- H. Silbergleit, *Die Bevölkerungs- und Berufsverhältnisse der Juden im Deutschen Reich*, Berlin 1930
- E. Silberner, *Charles Fourier on the Jewish Question*, in: *Jewish Social Studies*, říjen 1946
- Y. Simon, *La grande Crise de la République Française; observations sur la vie politique française de 1918–1938*, Montreal 1941
- W. Sombart, *Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert*, 1903
Die Juden und das Wirtschaftsleben, 1911
Die Zukunft der Juden, 1912
Der Bourgeois, 1913
Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus, 1913
- M. von Sonnenberg-Liebermann, *Beiträge zur Geschichte der antisemitischen Bewegung vom Jahre 1880–1885*, Berlin 1885
- G. Sorel, *Réflexions sur la violence*, Paris 1908
La Révolution dreyfusienne, Paris 1911
- F. J. Stahl, *Der christliche Staat und sein Verhältnis zu Deismus und Judentum*, 1847
- A. S. Steinberg, *Die weltanschaulichen Voraussetzungen der jüdischen Geschichtsschreibung*, in: *Dubnov-Festschrift*, 1930
- S. Stern, *Die Juden in der Handelspolitik Friedrich Wilhelms I. von Preußen*, in: *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*, sv. V
Der preußische Staat und die Juden, sv. II, Tübingen 1962
Jud Süß, 1929
Die Judenfrage in der Ideologie der Aufklärung und Romantik, in: *Der Morgen*, sv. XI, sv. XI, 1935
The Court Jew, Philadelphia 1950
- A. Stoecker, *Reden und Aufsätze*, Leipzig 1913
- R. Strauss, *The Jews in the Economic Evolution of Central Europe*, in: *Jewish Social Studies*, sv. III, č. 1, 1941

- G. Suarez, *La Vie orgueilleuse de Clémenceau*, Paris 1930
- P. Sundheimer, *Die jüdische Hochfinanz und der bayrische Staat im 18. Jahrhundert*, in: *Finanzarchiv*, sv. 41, 1924
- S. Thalheimer, *Macht und Gerechtigkeit-Ein Beitrag zur Geschichte des Falles Dreyfus*, München 1958
- Théo-Daëdalus (pseudonym), *L'Angleterre juive: Israel chez John Bull*, Bruxelles 1913
- A. Thibaudet, *Les idées de Charles Maurras*, Paris 1920
- A. Toussenel, *Les Juifs, rois de l'époque. L'histoire de la féodalité financière*, 3. vyd., 1846
- H. von Treitschke, *Unsere Aussichten*, in: *Preußische Jahrbücher*, sv. 44, č. 5, 1879
Herr Graetz und sein Judentum, tamt., č. 6
Erwidrung an Mommsen, tamt., sv. 46, č. 6, 1881
- S. Ucko, *Geistesgeschichtliche Grundlagen der Wissenschaft des Judentums*, in: *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*, sv. V, č. 1
- G. Vacher de Lapouge, *L'Aryen, son rôle social*, Paris 1896
Les Selections sociales, Paris 1896
- O. de Vallée, *Manieurs d'argent, 1720–1857*, 1857
- C. de Varigny, *Les grandes Fortunes en Angleterre*, in: *Revue des deux Mondes*, červen 1888
- A. Varnhagen, *Tagebücher*, Leipzig 1861
- W. Vernunft, *Juden und Katholiken in Frankreich*, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, říjen 1938
Die Hintergründe des französischen Antisemitismus, tamt., červen 1939
- F. M. A. de Voltaire, *Dictionnaire philosophique*, in: *Oeuvres complètes*, sv. IX, 1878
Philosophie générale: métaphysique, morale et Théologie, in: *Oeuvres complètes*, sv. 40, 1785
Essai sur les mœurs et l'esprit des nations, in: *Oeuvres complètes*, sv. XII, 1878
- H. Wätjen, *Das Judentum und die Anfänge der modernen Kolonisation*, in: *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, sv. XI
- H. Wagener, *Das Judentum und der Staat*, in: *Wagener Staatslexikon*, 1815–1889
Das Judentum in der Fremde, tamt.
- K. Wawrzinek, *Die Entstehung der deutschen Antisemitenparteien 1875–1890*, Berlin 1927
- E. Weber, *Action française-Royalism and Reaction in Twentieth-Century France*, Stanford 1962
- M. Weber, *Die Börse*, in: *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik; Wirtschaftsgeschichte*, 1923
Parlament und Regierung, 1918

- B. Weil, *L'Affaire Dreyfus*, Paris 1930
 A. Weill, *Rothschild und die europäischen Staaten*, 1844
 G. Weill, *Les Juifs et le Saint-Simonisme*, in: *Revue des Etudes Juives*, sv. XXXI
 S. B. Weinryb, *Neueste Wirtschaftsgeschichte der Juden in Rußland und Polen, Historische Untersuchungen*, sv. XII, Berlin 1934
 P. Zaccone, *Histoire des sociétés secrètes politiques et religieuses depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, 1847–1849
 K. Zielenziger, *Die Juden in der deutschen Wirtschaft*, 1930
 E. Zola, *J'Accuse*, in: *L'Aurore*, 13. leden 1898
 Correspondance: lettres à Maître Labori, Paris 1929
 S. Zweig, *The World of Yesterday: An Autobiography*, 1943

Druhá část: Imperialismus

- American Friends Service Bulletin, General Relief Bulletin*, březen 1943
 Ch. Andler, *Les Origines du Pangermanisme*, 1915
 H. F. Angus, vyd., *Canada and the Doctrine of Peaceful Changes*, in: *International Studies Conference. Demographic Questions. Peaceful Changes*, 1937
 E. M. Arndt, *Ein Blick aus der Zeit auf die Zeit*, 1814
 Phantasien zur Berichtigung der Urteile über künftige deutsche Verfassungen, 1815
 Erinnerungen aus Schweden, 1818
 P. de Azcarate, *Minorities. League of Nations*, in: *Encyclop. Britannica*, 1929
 O. Bangert, *Gold oder Blut*, 1927
 E. Barker, *Political Theory in England from Herbert Spencer to the Present Day*, 1915
 Ideas and Ideals of the British Empire, Cambridge 1941
 L. Barnes, *Caliban in Africa. An Impression of Colour Madness*, Philadelphia 1931
 M. Barrès, *Scènes et doctrines du nationalisme*, Paris 1899
 J. Barzun, *Race. A Study in Modern Superstition*, New York 1937
 E. Bassermann, *Nationalliberale*, in: *Handbuch der Politik*, sv. II, 1914
 O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die österreichische Sozialdemokratie*, Wien 1907
 H. H. Beamish, *South Africa's Kosher Press*, London 1937
 P. Becker, *Carl Peters, die Wirkung der deutschen Kolonialpolitik*, 1934
 H. Bell, *Foreign Colonial Administration in the Far East*, 1928
 R. Benedict, *Race, Science and Politics*, 1940
 E. A. Benians, *The European Colonies*, in: *Cambridge Modern History. The Latest Age*, sv. XII, 1934
 W. Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, in: *Werke*, Frankfurt a.M. 1955
 N. Bentwich, *South Africa. Dominion of Racial Problems*, in: *The Political Quarterly*, sv. X, č. 3, 1939

- V. Bérard, *L'Empire russe et le tsarisme*, 1905
 L. Bergsträsser, *Geschichte der politischen Parteien*, 1921
 V. Bibl, *Der Zerfall Österreichs*, 1924
 J. C. Bluntschli, *Charakter und Geist der politischen Parteien*, 1869
 C. A. Bodelsen, *Studies in Mid-Victorian Imperialism*, 1924
 J. Bodin, *Six Livres de la République*, 1576
 O. Bonhard, *Geschichte des alldutschen Verbandes*, 1920
 H. de Boulainvilliers, *Histoire de l'Ancien Gouvernement de la France*, 1727
 R. Braun, *Political Parties. Succession States*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
 F. Brie, *Imperialistische Strömungen in der englischen Literatur*, Halle 1928
Der Einfluß der Lehren Darwins auf den britischen Imperialismus, 1927
 F. Bronner, *Georg Ritter v. Schönerer*, in: *Volk im Werden*, sv. VII, č. 3, 1939
 H. Brücher, *Ernst Haeckel. Ein Wegbereiter biologischen Staatsdenkens*, in:
Nationalsozialistische Monatshefte, č. 69, 1935
 G. Bruun, *Europe and the French Empire*, 1938
 V. J. Bryce, *Studies in History and Jurisprudence*, 1901
 N. Bubnoff, *Kultur und Geschichte im russischen Denken der Gegenwart*, in:
Osteuropa: Quellen und Studien, č. 2, 1927
 G.-L. L. Buffon, *Histoire Naturelle*, 1769–1789
 E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1790
Upon Party, 1850, 2. vyd
 E. Burns, *British Imperialism in Ireland*, 1931
- Cambridge History of the British Empire*, sv. V, *The Indian Empire 1858–1918*, 1932; sv. VIII, *South Africa*, 1936
 T. Carlyle, *Occasional Discourse on the Nigger Question*, in: *Critical and Miscellaneous Essays*
 A. M. Carr-Saunders, *World Population*, Oxford 1936
 A. Carhill (pseudonym), *The Lost Dominion*, 1924
 W. H. Chamberlin, *The Russian Revolution, 1917–1927*, New York 1935
 E. Cherkover, *New Materials on the Pogroms in Russia at the Beginning of the Eighties*, in: *Historische Shriftn*, sv. II, Vilna 1937
 C. Chesterton, H. Belloc, *The Party System*, London 1911
 G. K. Chesterton, *The Crimes of England*, 1915
 S. L. Childs, *Refugees – a Permanent Problem in International Organization*, in: *War is not Inevitable, Problems of Peace*, série 13, vyd. International Labor Office, London 1912
 J. H. Clapham, *The Abbé Siéyès*, London 1912
 H. Class (pseudonym Einhart), *Deutsche Geschichte*, Leipzig 1910
Zwanzig Jahre alld deutscher Arbeit und Kämpfe, Leipzig 1910
 (pseudonym Daniel Fryman), *Wenn ich der Kaiser wär. Politische Wahrheiten und Notwendigkeiten*, 1912
 G. Cleinow, *Die Zukunft Polens*, Leipzig 1914
 A. Comte, *Discours sur l'Ensemble du Positivisme*, 1848
Conditions of India, předmluvu napsal Bertrand Russell, London 1934

- J. Conrad, *The Heart of Darkness*, in: *The Youth and Other Tales*, 1902
Victory, 1915
- G. W. Cooke, *The History of Party*, London, 1836
- A. Coquart, *Pisarev et l'idéologie du nihilisme russe*, Paris 1946
- Lord E. B. Cromer, *The Government of Subject Races*, in: *Edinburg Review*, leden 1908
Disraeli, in: *Spectator*, listopad 1912
- J. B. Crozier, *History of Intellectual Development on the Lines of Modern Evolution*, 1897–1901
- W. P. Crozier, *France and her 'Black Empire'*, in: *New Republic*, 23. leden 1924
- G. N. Curzon, *Problems of the Far East*, 1894
- E. H. Damce, *The Victorian Illusion*, London 1928
- N. Y. Danilewski, *Russia and Europe*, 1871
- J. Darcy, *France et Angleterre, Cent années de rivalité coloniale*, 1904
- E. Deckert, *Panlatinismus, Panslawismus und Panteutonismus in ihre Bedeutung für die Weltlage*, Frankfurt a.M. 1914
- H. Delbrück, *Die Alldeutschen*, in: *Preußische Jahrbücher*, sv. 154, prosinec 1913
Ludendorffs Selbstportrai, Berlin 1922
- J.-T. Delos, *La Nation*, Montreal 1944
- E. G. Detweiler, *The Rise of Modern Race Antagonism*, in: *American Journal of Sociology*, 1932
- Ch. W. Dilke, *Problems of Greater Britain*, 4. vyd., London 1890
- J. v. Dornath, *Die Herrschaft des Panslawismus*, in: *Preußische Jahrbücher*, sv. 95, Berlin 1898
- R. Dreyfus, *La Vie et les prophéties du Comte de Gobineau*, in: *Cahiers de la Quinzaine*, řada 6, sešit 16, 1905
- L. G. Dubuat-Nançay, *Les Origines; ou l'Ancien Gouvernement de la France, de l'Allemagne et de l'Italie*, 1789
- J. Duesberg, *Le Comte de Gobineau*, in: *Revue Générale*, 1939
- M. Duverger, *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State*, New York, 1959
- H. Ehrenberg, N. Bubnoff, vyd., *Östliches Christentum, Dokumente*, 1925
- P. H. Emden, *Jews of Britain. A Series of Biographies*, London 1944
- D. Erdstein, *Le Statut juridique des minorites en Europe*, Paris 1932
- L. Estève, *Une nouvelle Psychologie de l'Impérialisme. Ernest Seillière*, 1913
- E. Faure, *Gobineau et le Problème des races*, in: *Europe*, 1923
- V. Fiala, *Les Partis politiques polonais*, in: *Monde Slave*, únor 1935
- A. Fischel, *Der Panslawismus bis zum Weltkriege*, 1919
The French Colonial Empire, in: *Information Department Papers*, č. 25, vyd. Royal Institute of International Affairs, London 1941
Friedlosigkeit, in: *Schweizer Lexikon*, 1945
- J. A. Froude, *Short Studies on Great Subjects*, 1867–1882

- J. S. Gagarin, *La Russie sera-t-elle catholique?*, 1856
- F. Galton, *Hereditary Genius*, 1869
- A. Gehrke, *Die Rasse im Schrifttum*, 1933
- N. M. Gelber, *The Russian Pogroms in the Early Eighties in the Light of the Austrian Diplomatic Correspondence*, in: *Historische Schriften*, sv. II, Vilna 1937
- D. L. George, *Memoirs of the Peace Conference*, Yale 1939
- C. S. de Gobineau, *Le Gobinisme et la Pensée moderne*, in: *Europa*, 1923
- J.-A. de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*, 1853
The Inequality of Human Races, angl. vyd., překlad Adrien Collins, 1915
Ce qui est arrivé à la France en 1870, in: *Europe*, 1923
- U. Gohier, *La Race a parlé*, 1916
- J. Görres, *Politische Schriften*, München 1854–1874
- H. Grégoire, *De la Littérature des Nègres, ou recherches sur leurs qualités morales*, Paris 1808
De la Noblesse de la peau ou du préjugé des blancs contre la couleur des Africains, Paris 1826
- T. Gregory, *Ernst Oppenheimer and the Economic Development of Southern Africa*, New York 1962
- H. Grell, *Der alldeutsche Verband, seine Geschichte, seine Bestrebungen, seine Erfolge*, *Flugschriften des alldeutschen Verbandes*, č. 8, München 1898
- E. Gunenin, *L'Épopée coloniale de la France*, 1932
- W. N. Hadsel, *Can Europe's refugees find new Homes?*, in: *Foreign Policy Reports*, sv. X, č. 10, 1943
- E. Halévy, *L'Ere des Tyrannies*, Paris 1938
- W. Hallgarten, *Vorkriegsimperialismus*, 1935
- W. K. Hancock, *Survey of British Commonwealth Affairs*, London 1937–1942
Smuts: The Sanguine Years, 1870–1919, New York 1962
- G. Hanotaux, *Le Général Mangin*, in: *Revue des Deux Mondes*, sv. XXVII, 1925
- V. Harlow, *The Character of British Imperialism*, 1939
- Ch. H. Harvey, *The Biology of British Politics*, 1904
- E. Hasse, *Deutsche Weltpolitik*, in: *Flugschriften des Alldeutschen Verbandes*, č. 5, 1897
Deutsche Politik, 1905–1906
- H. D. Hazeltine, *Excommunication*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
- J. G. Heinberg, *Comparative Major European Governments, an Introductory Study*, New York 1937
- L. Herrmann, *History of the Jews in South Africa*, 1935
- R. Hilferding, *Das Finanzkapital*, Wien 1910
- T. Hobbes, *Leviathan*, 1651, Cambridge Edition 1935
- J. H. Hobson, *Capitalism and Imperialism in South Africa*, in: *Contemporary Review*, 1900
Imperialism, 1905, přepr. vyd., 1938

- O. Hoetzsch, *Rußland; eine Einführung auf Grund seiner Geschichte von 1904–1912*, Berlin 1913
- K. Hoffmann, *Ölpolitik und angelsächsisches Imperium*, 1927
- L. W. Holborn, *The Legal Status of Political Refugees, 1920–1938*, in: *American Journal of International Law*, 1938
- A. N. Holcombe, *Political Parties*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
- F. Hotman, *Franco-Gallia*, 1573
- Hübbe-Schleiden, *Deutsche Kolonisation*, 1881
- T. Huxley, *The Struggle for Existence in Human Society*, 1888
- H. P. Ipseri, *Vom Begriff der Partei*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1940
- S. James, *South of the Congo*, New York 1943
- J. Janeff, *Der Untergang des Panslawismus*, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, č. 91, 1937
- O. J. Janowsky, *The Jews and Minority Rights*, New York 1933
- Nationalities and National Minorities*, New York 1945
- R. Y. Jermings, *Some International Aspects of the Refugee Question*, in: *British Yearbook of International Law*, 1939
- H. Kabermann, *Das internationale Flüchtlingsproblem*, in: *Zeitschrift für Politik*, sv. IX, č. 3, 1939
- S. Kaehler, vyd., *Deutscher Staat und deutsche Parteien*, München 1922
- O. Karbach, *The Founder of Modern Political Antisemitism: Georg von Schönerer*, in: *Jewish Social Studies*, sv. VII, č. 1, leden 1945
- A. D. A. de Kat Angelino, *Colonial Policy*, Chicago 1931
- E. Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik*, 1930
- B. Kidd, *Social Evolution*, 1894
- C. W. de Kiewiet, *A History of South Africa. Social and Economic*, Oxford 1941
- R. Kipling, *The First Sailor*, in: *Humorous Tales*, 1891
- The Tomb of His Ancestor*, in: *The Day's Work*, 1898
- Stalky and Company*, 1899
- Kim*, 1900
- G. Klemm, *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit*, 1843–1852
- V. O. Klyuchevsky, *A History of Russia*, London 1911–1931
- R. Koebner, H. D. Schmidt, *Imperialism: The Story and Significance of a Political Word, 1840–1860*, New York 1964
- A. Koestler, *Scum of the Earth*, 1941
- H. Kohn, *Nationalism*, 1938
- Panslavism: Its History and Ideology*, Notre Dame 1953
- A. Koyré, *Etudes sur l'histoire de la pensée philosophique en Russie*, Paris 1950
- A. Kruck, *Geschichte des alldeutschen Verbandes 1890–1939*, Wiesbaden 1954

- L. Kuhlénbeck, *Rasse und Volkstum*, in: *Flugschriften des alldeutschen Verbandes*, č. 23
- E. M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe* (International Labor Office), Montreal 1943
- J. Kulischer, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*, 1928–1929
- P. L. Landsberg, *Rassenideologie*, in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1933
- W. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 1890–1902
- M. Larcher, *Traité Élémentaire de Législation Algérienne*, 1903
- T. E. Lawrence, *France, Britain and the Arabs*, in: *The Observer*, 1920
- Seven Pillars of Wisdom*, 1926
- Letters*, vyd. David Garnett, New York 1939
- Lehr, *Zwecke und Ziele des alldeutschen Verbandes*, in: *Flugschriften des alldeutschen Verbandes*, č. 14
- E. Lemonon, *L'Europe et la politique britannique. 1882–1911*, 1912
- L. Levine, *Pan-Slavism and European Politics*, New York 1914
- G. C. Lewis, *An Essay on the Government of Dependencies*, Oxford 1844
- B. E. Lippincott, *Victorian Critics of Democracy*, University of Minnesota, 1938
- N. O. Lossky, *Three Chapters from the History of Polish Messianism* (International Philosophical Library), sv. II, č. 9, Praha 1936
- R. I. Lovell, *The Struggle for South Africa, 1875–1899*, New York 1934
- S. Low, *Personal Recollections of Cecil Rhodes*, in: *Nineteenth Century*, sv. 51, květen 1902
- E. Ludendorff, *Die überstaatlichen Mächte im letzten Jahre des Weltkrieges*, Leipzig 1927
- Die Judenmacht, ihr Wesen und Ende*, München 1938
- Feldherrnworten*, 1938
- R. Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals* (1913), Berlin 1923
- C. A. Macartney, *The Social Revolution in Austria*, Cambridge 1926
- National States and National Minorities*, London 1934
- A. T. Mahan, *The Problem of Asia and its Effect upon International Policies*, Boston 1900
- H. Maine, *Popular Government*, 1886
- Ch. M. E. Mangin, *La Force noire*, 1910
- Des Hommes et des Faits*, Paris 1923
- E. K. B. Mangold, *Frankreich und der Rassegedanke; eine politische Kernfrage Europas*, 1937
- N. Mansergh, *Britain and Ireland*, Longman's Pamphlets on the British Commonwealth, London 1942
- South Africa 1960–1961*, New York 1962
- E. Marcks, vyd., *Lebensfragen des britischen Weltreichs*, 1921
- K. Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (1852), 1898
- T. G. Masaryk, *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, 1913
- G. Mauco, *L'Emigration, problème révolutionnaire*, in: *Esprit* roč. 7, č. 82, červenec 1939

- R. Maunier, *Sociologie coloniale*, 1932–1936
- E. Metzger, *Imperialismus und Romantik*, Berlin 1908
- A. Michaelis, vyd., *Die Rechtsverhältnisse der Juden in Preußen seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1910
- P. Ch. Michel, *A Biological View of Our Foreign Policy*, in: *Saturday Review*, London, únor 1896
- L. Michell, *Rhodes*, London, 1910
- R. Michels, *Prolegomena zur Analyse des nationalen Leitgedankens*, in: *Jahrbuch für Soziologie*, sv. II, 1927
- Political Parties; a Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Glencoe 1949
- S. G. Millin, *Rhodes*, London 1933
- P. Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich*, Jena 1926
- C. L. de Secondat de Montesquieu, *Esprit des Lois*, 1748
- T. Morrison, *Imperial Rule in India*, 1899
- Multatuli (pseudonym pro E. D. Dekkera), *Max Havelaar*, 1868
- R. Nadolny, *Germanisierung oder Slavisierung?*, 1928
- F. Naumann, *Central Europe*, London 1916
- L. E. Neame, *The History of Apartheid*, London 1962
- M. Nettelau, *Der Anarchismus von Proudhon zu Kropotkin*, 1927
- S. Neumann, *Die Stufen des preußischen Konservatismus*, *Historische Studien*, č. 190, 1930
- Die deutschen Parteien*, 1932
- F. A. Neuschäfer, *Georg, Ritter von Schönerer*, Hamburg 1935
- H. Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919–1925*, Boston, New York 1934
- G. Nippold, *Der deutsche Chauvinismus*, 1913
- Novalis (pseudonym F. Hardenberga), *Neue Fragmentensammlung*, 1798
- J. Oakesmith, *Race and Nationality, an Inquiry into the Origin and Growth of Patriotism*, 1919
- A. F. von Oertzen, *Nationalsozialismus und Kolonialfrage*, Berlin 1935
- W. O. E. Oosterley, *The Evolution of the Messianic Idea*, London 1908
- Le Panlatinism, *Confédération Gallo-Latine et Kelto-Gauloise...ou projet d'union fédérative...*, Paris 1860
- K. Pearson, *National Life*, 1901
- C. Peters, *Das Deutschtum als Rasse*, in: *Deutsche Monatsschrift*, duben 1905
- Die Gründung von Deutsch-Ostafrika. Kolonialpolitische Erinnerungen*, 1906
- E. Pichl (pseudonym Herwig), *George Schönerer*, 1938
- R. Pinon, *France et Allemagne*, 1912
- H. Pirenne, *A History of Europe from the Invasions to XVI Century*, London 1939
- T. F. T. Plucknett, *Outlawry*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*

- C. Pobýedonostzev, *L'Autocratie russe. Mémoires politiques, correspondance officielle et documents inédits...1881–1894*, Paris 1927
Reflections of a Russian Statesman, London 1898
- L. Preuss, *La Dénationalisation imposée pour des motifs politiques*, in: *Revue Internationale Française du Droit des Gens*, sv. IV, č. 1, 2, 5, 1937
- H. J. Priestley, *France Overseas; a Study of Modern Imperialism*, New York 1938
- Propyläen Weltgeschichte*, sv. X, *Das Zeitalter des Imperialismus*, 1933
- A. Pundt, *Arndt and the National Awakening in Germany*, New York 1935
- E. Reimer, *Pangermanisches Deutschland*, 1905
- Th. Reismann-Grone, *Überseepolitik oder Festlandspolitik?*, in: *Flugschriften des alldeutschen Verbandes*, č. 22, 1905
- E. Renan, *Histoire générale et système comparé des langues*, 1863
Qu'est-ce qu'une nation?, Paris 1882. Angl. překlad in: *The Poetry of the Celtic Races, and Other Studies*, překlad W. G. Hutchison, London 1896
- K. Renner, *Der Kampf der österreichischen Nationen unter dem Staat*, 1902
Österreichs Erneuerung. Politisch-programmatische Aufsätze, Wien 1916
Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, Leipzig 1918
- G. Richard, *Le Conflit de l'autonomie nationale et de l'impérialisme*, 1916
- P. Ritter, *Kolonien im deutschen Schrifttum*, 1936
- C. Robert, *Les deux Panslavismes*, 1847
Le Monde slave, 1852
- M. de Robespierre, *Oeuvres*, 1840
Speeches, 1927
- J. Robinson, *Staatsbürgerliche und wirtschaftliche Gleichberechtigung*, in: *Süddeutsche Monatshefte*, červenec 1929
- H. D. de Rohan, *De l'Intérêt des princes et Etats de la Chrétienté*, 1638
- P. R. Rohden, vyd., *Demokratie und Partei*, Wien 1932
- P. Rohrbach, *Der deutsche Gedanke in der Welt*, 1912
Die alldeutsche Gefahr, 1918
- W. Röpke, *Kapitalismus und Imperialismus*, in: *Zeitschrift für Schweizerische Statistik und Volkswirtschaft*, sv. 70, 1934
- W. Roscher, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, 1900
- K. Rosenkranz, *Über den Begriff der politischen Partei*, 1843
- J. Roucek, *The Minority Principle as a Problem of Political Science*, Praha, 1928
- V. Rozanov, *Fallen Leaves*, 1929
- W. A. Rudlin, *Political Parties. Great Britain*, in: *Encyclopedia of the Social Sciences*
- J. Russell, *On Party*, 1850
- H. B. Samuel, *Modernities*, London, 1914
- H. Schnee, *Nationalismus und Imperialismus*, 1928
- E. Schultze, *Die Judenfrage in Südafrika*, in: *Der Weltkampf*, sv. 15, č. 178, 1938

- J. Schumpeter, *Zur Soziologie der Imperialismen*, in: *Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik*, sv. 46, 1918–1919
- R. L. Schuyler, *The Fall of the Old Colonial System. A Study in British Free Trade, 1770–1870*, New York 1945
- J. R. Seeley, *The Expansion of England*, 1883
- E. Seillière, *La Philosophie de l'impérialisme*, 1903–1906
Mysticisme et domination. Essais de critique impérialiste, 1913
- H. J. Sieveking, *Wirtschaftsgeschichte*, in: *Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaften*, sv. 47, 1935
- Abbé E. J. Siéyès, *Qu'est-ce que le Tiers Etat?*, 1789
- T. Simar, *Etude Critique sur la formation de la doctrine des races au 18e et son expansion au 19e siècle*, Bruxelles 1922
- J. H. Simpson, *The Refugee Problem* (Institute of International Affairs), Oxford 1939
- Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas*, 1933
- V. Solovyov, *Judaism and the Christian Question*, 1884
- T. Sommerland, *Der deutsche Kolonialgedanke und sein Werden im 19. Jahrhundert*, Halle 1918
- C. Spiess, *Impérialismes. Gobinisme en France*, Paris 1917
- C. Sprietsma, *We Imperialists. Notes on Ernest Seillière's Philosophy of Imperialism*, New York 1931
- K. Stählin, *Geschichte Rußlands von den Anfängen bis zur Gegenwart, 1923–1939*
Die Entstehung des Panslawismus, in: *Germano-Slavica*, č. 4, 1936
- J. F. Stephen, *Liberty, Equality, Fraternity*, 1873
Foundations of the Government of India, in: *Nineteenth Century*, sv. 80, 1883
- T. L. Stoddard, *Rising Tide of Color*, 1920
- J. Strieder, *Staatliche Finanznot und Genesis des modernen Großunternehmertums*, in: *Schmollers Jahrbücher*, sv. 49, 1920
- J. Strzygowski, *Altai, Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917
- A. Suarès, *La Nation contre la race*, Paris 1916
- B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*, Oxford 1937
A Short History of Russia, New York 1949
- B. von Sydacoff, *Die panslawistische Agitation und die südslawische Bewegung in Österreich-Ungarn*, Berlin 1899
- S. Szpotanski, *Les Messies au 19e siècle*, in: *Revue Mondiale*, 1920
- C. M. de Talleyrand, *Essai sur les avantages à retirer des colonies nouvelles dans les circonstances présentes* (1799), in: *Académie des Sciences Coloniales, Annales*, sv. III, 1929
- Testament of John Davidson*, 1908
- A. Thierry, *Lettres sur l'histoire de la France*, 1840
- L. M. Thompson, *Afrikaner Nationalist Historiography and the Policy of Apartheid*, in: *The Journal of African History*, sv. III, č. 1, 1962
- H. Thring, *Suggestions for Colonial Reform*, 1865

- A. von Tirpitz, *Erinnerungen*, 1919
- A. de Tocqueville, *Lettres de Alexis de Tocqueville et de Arthur Gobineau*, in: *Revue des Deux Mondes*, sv. 199, 1907
L'Ancien Régime et la Révolution, 1856
- Ch. C. Tonsill, *Racial Theories from Herder to Hitler*, in: *Thought*, sv. 15, 1940
- M. E. Townsend, *Origin of Modern German Colonialism, 1871–1885*, New York 1921
Rise and Fall of Germany's Colonial Empire, New York 1930
European Colonial Experience since 1871, New York 1941
- K. Tramples, *Völkerbund und Völkerfreiheit*, in: *Süddeutsche Monatshefte*, červenec 1929
- J. E. Tyler, *The Struggle for Imperial Unity*, London, Toronto, New York 1938
- G. Unwin, *Studies in Economic History*, vyd. R. H. Tawney, 1927
- M. Vichniac, *Le Statut international des apatrides*, in: *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, sv. 33, 1933
- E. Voegelin, *Rasse und Staat*, 1933
Die Rassenidee in der Geistesgeschichte, Berlin 1933
The Origins of Scientism, in: *Social Research*, prosinec 1948
- K. Voelker, *Die religiöse Wurzel des englischen Imperialismus*, Tübingen 1924
- R. Vrba, *Rußland und der Panslawismus; statistische und sozialpolitische Studien*, 1913
- A. Wagner, *Vom Territorialstaat zur Weltmacht*, 1900
- E. Weber, *Volk und Rasse. Gibt es einen deutschen Nationalstaat?*, 1933
- Ch. K. Webster, *Minorities. History*, in: *Encyclop. Britannica*, 1929
- M. Wenck, *Alldeutsche Taktik*, 1917
- B. von Werner, *Die deutsche Kolonialfrage*, 1897
- L. Werner, *Der alldeutsche Verband, 1890–1918*, in: *Historische Studien*, č. 278, Berlin 1935
- M. S. Wertheimer, *The Pan-German League, 1890–1914*, 1924
- G. K. F. V. von Westarp, *Konservative Politik im letzten Jahrzehnt des Kaiserreiches*, 1935
- J. S. White, *Taine on Race and Genius*, in: *Social Research*, únor 1943
- A. G. Whiteside, *Nationaler Sozialismus in Österreich vor 1918*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, IX, 1961
- B. Williams, *Cecil Rhodes*, London 1921
- J. F. Williams, *Denationalisation*, in: *British Year Book of International Law*, sv. VII, 1927
- W. Winkler, *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*, Wien 1931
- M. Wirth, *Geschichte der Handelskrisen*, 1873
- W. von Wolmar, *Vom Panslawismus zum tschechisch-sowjetischen Bündnis*, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, č. 104. 1938

- L. J. Zetland, *Lord Cromer*, 1932
 H. O. Ziegler, *Die moderne Nation*, Tübingen 1931
 A. Zimmermann, *Geschichte der deutschen Kolonialpolitik*, 1914
 G. Zoepfl, *Kolonien und Kolonialpolitik*, in: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 3. vyd

Třetí část: Totalitarismus

- T. Abel, *Why Hitler Came into Power; an Answer Based on the Original Life Stories of Six Hundred of His Followers*, 1938
 H. G. Adler, *Theresienstadt 1941–1945*, Tübingen 1955
 G. d'Alquen, *Die SS. Geschichte, Aufgabe und Organisation der Schutzstaffeln der NSDAP* (Schriften der Hochschule für Politik), 1939
 O. Anweiler, *Die Räte-Bewegung in Rußland 1905–1921*, Leiden 1958
Lenin und der friedliche Übergang zum Sozialismus, in: *Osteuropa*, 1956, sv. VI
 J. A. Armstrong, *The Soviet Bureaucratic Elite: A Study of the Ukrainian Apparatus*, New York 1959
The Politics of Totalitarianism, New York 1961
 A. Avtorkhanov, *Social Differentiation and Contradictions in the Party*, in: *Bulletin of the Institute for the Study of the USSR*, München, únor 1956
Stalin and the Soviet Communist Party: A Study in the Technology of Power, New York 1959
 (pseudonym Uvalov), *The Reign of Stalin*, London 1953
 M. Bakunin, *Oeuvres*, Paris 1907
Gesammelte Werke, 1921–24
 A. Balabanoff, *Impressions of Lenin*, Ann Arbor 1964
 R. N. Baldwin, *Political Police*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
 G. Bataille, *Le Secret de Sade*, in: *La Critique*, sv. III, č. 15, 16, 17, 1947
D. Rousset, Les Jours de notre mort, in: *La Critique*, leden 1948
 R. A. Bauer, A. Inkeles, C. Kluckhohn, *How the Soviet System Works*, Cambridge 1956
 E. Bayer, *Die SA*, Berlin 1938
 F. Bayle, *Psychologie et Ethique du National-Socialisme. Etudes Anthropologique des Dirigeants SS*, Paris 1953
 F. Beck, W. Godin, *Russian Purge and the Extraction of Confession*, London, New York 1951
 E. von Beckerath, *Fascism*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
Wesen und Werden des faschistischen Staates, Berlin 1927
 G. Benn, *Der neue Staat und die Intellektuellen*, 1933
 H. Bennecke, *Hitler und die SA*, München 1962
 N. Berdyaev, *The Origin of Russian Communism*, 1937
 W. Best, *Die deutsche Polizei*, 1941
 B. Bettelheim, *On Dachau and Buchenwald*, in: *Nazi Conspiracy*, sv. VII
Behavior in Extreme Situations, in: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, sv. 38, č. 4, 1943

- C. E. Black, vyd., *Rewriting Russian History*, New York 1956
- R. M. Blanc, *Adolf Hitler et les Protocoles des Sages de Sion*, 1938
- H. Boberach, vyd., *Meldungen aus dem Reich*, Neuwied a Berlin, 1965
- O. Bonhard, *Jüdische Geld- und Weltherrschaft?*, Berlin 1926
- F. Borkenau, *The Totalitarian Enemy*, London 1940
The Communist International, London 1938
Die neue Komintern, in: *Der Monat*, č. 4, 1949
- M. Bormann, *Relationship of National Socialism and Christianity*, in: *Nazi Conspiracy*, op. cit., sv. VI
The Bormann Letters, vyd. H. R. Trevor-Roper, London 1954
- R. Boucart, *Les Dessous de l'Intelligence Service*, 1937
- K. D. Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik*, 1955; 3. vyd., Villingen 1960
W. Sauer, G. Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Köln a Opladen 1960
- E. K. Bramsted, *Goebbels and National Socialist Propaganda 1925–1945*, Michigan, 1965
- B. Brecht, *Stücke*, X sv., Frankfurt a.M. 1953–1959
Gedichte, VII sv., Frankfurt a.M. 1960–1964, in: *Gesammelte Werke*, Frankfurt a. M. 1976
- M. Broszat, *Der Nationalsozialismus*, Stuttgart 1960
H.-A. Jacobson, H. Krausnick, *Konzentrationslager, Kommissarbefehl, Judenverfolgung*, Olten a Freiburg 1965
- Z. Brzezinski, *Ideology and Power in Soviet Politics*, New York 1962
The Permanent Purge-Politics in Soviet Totalitarianism, Cambridge 1956
- M. Buber-Neumann, *Under Two Dictators*, New York 1951
- H. Buchheim, *Die SS in der Verfassung des Dritten Reiches*, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, duben 1955
Das Dritte Reich, München 1958
Die SS und totalitäre Herrschaft, München 1962
Die SS-das Herrschaftsinstrument-Befehl und Gehorsam, Olten a Freiburg, 1965
- A. Bullock, *Hitler, a Study in Tyranny*, přepř. vyd., New York 1964
- A. Camus, *The Human Crisis*, in: *Twice a Year*, 1946–1947
- G. Carocci, *Storia del fascismo*, Milan 1959
- E. H. Carr, *History of Soviet Russia*, sv. VII, New York 1951–1964
Studies in Revolution, New York 1964
- F. Céline, *Bagatelle pour un massacre*, 1938
L'Ecole des cadavres, 1940
- W. H. Chamberlin, *Blueprint for World Conquest*, 1946
The Russian Revolution, (1935), 1965
- H. L. Childs, W. E. Dodd, vyd., *The Nazi Primer*, New York 1938
- A. Ciliga, *The Russian Enigma*, London, 1940
- E. A. Clark, *Adolf Wagner: From National Economist to National Socialist*, in: *Political Science Quarterly*, 1940, sv. 55, č. 3

- A. Cobban, *National Self-determination*, London, New York 1945
Dictatorship; Its History and Theory, New York 1939
Communism in Action, in: *United States Government House Documents*, č. 754, Washington 1946
- E. Crankshaw, *Gestapo, Instrument of Tyranny*, London 1956
- J. S. Curtiss, *An Appraisal of the Protocols of Zion*, New York 1942
- D. J. Dallin, *From Purge to Coexistence*, Chicago 1964
Report on Russia, in: *The New Leader*, 8. leden 1949
B. I. Nicolaevsky, *Forced Labor in Russia*, 1947
- R. Daniels, *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*, Cambridge 1960
- The Dark Side of the Moon* (předmluva T. S. Eliot), New York 1947
- F. W. Deakin, *The Brutal Friendship*, New York 1963
- Y. De Begnac, *Palazzo Venezia-Storia di un regime*, Rome 1950
- P. Dehillotte, *Gestapo*, Paris 1940
- J. Delarue, *Histoire de la Gestapo*, Paris 1962
- I. Deutscher, *Stalin: A Political Biography*, New York a London 1949
Prophet Armed: Trotsky, 1879–1921, 1954
Prophet Unarmed: Trotsky, 1921–1929, 1959
The Prophet Outcast: Trotsky, 1929–1940, 1963
- Die nationalsozialistische Revolution*, in: *Dokumente der deutschen Politik*, sv. I
- M. Dobb, *Bolshevism*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
Dokumente der deutschen Politik und Geschichte, sv. IV
- M. Domarus, *Hitler-Reden und Proklamationen 1932–1945*, II sv., 1963
- L. W. Doob, *Goebbels' Principles of Propaganda*, in: Katz, Daniel a kol.,
Public Opinion and Propaganda, New York 1954
- P. F. Drucker, *The End of Economic Man*, New York 1939
- W. Ebenstein, *The Nazi State*, New York 1943
- I. Ehrenburg, *Memoirs: 1921–1941*, Cleveland 1964
The War: 1941–1945, Cleveland 1965
- F. Engels, „Einleitung“ zum *Kommunistischen Manifest*, 1890
- J. Erickson, *The Soviet High Command 1918–1941*, New York 1961
- E. Eyck, *A History of the Weimar Republic*, Cambridge 1962
- M. Fainsod, *How Russia Is Ruled*, 1963
Smolensk under Soviet Rule, 1958
- The Fascist Era*, vyd. Fascist Confederation of Industrialists, Rome 1939
- E. Feder, *Essai sur la Psychologie de la terreur*, in: *Synthèses*, Bruxelles 1946
- G. Feder, *Das Programm der N.S.D.A.P. und seine weltanschaulichen Grundgedanken*, in: *Nationalsozialistische Bibliothek*, č. 1
- G. P. Fedotow, *Russia and Freedom*, in: *The Review of Politics*, sv. VIII, č. 1, leden 1946
- J. C. Fest, *Das Gesicht des Dritten Reiches*, München 1963
- H. Finer, *Mussolini's Italy*, New York (1935), 1965

- L. Fischer, *The Soviets in World Affairs*, London, New York 1930
Life of Lenin, New York 1964
- H. W. Flammary, *The Catholic Church and Fascism*, in: *Free World*, září 1943
- M. T. Florinsky, *Fascism and National Socialism. A Study of the Economic and Social Politics of the Totalitarian State*, New York 1938
- E. Forsthoﬀ, *Der totale Staat*, Hamburg 1933
- E. Fraenkel, *The Dual State*, New York a London 1941
- H. Frank, *Nationalsozialistische Leitsätze für ein neues deutsches Strafrecht*, Berlin 1935–1936
Die Technik des Staates, München 1940
 vyd., *Grundfragen der deutschen Polizei* (Akademie für deutsches Recht), Hamburg 1937
Recht und Verwaltung, 1939
Die Technik des Staates, München 1942
Im Angesicht des Galgens, München 1953
 vyd., *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*, München 1935
- H. Freyer, *Pallas Athene, Ethik des politischen Volkes*, 1935
- C. J. Friedrich, vyd., *Symposion on Totalitarianism*, New York 1954
 Z. K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge, 1956
- J. Gallier-Boissière, *Mysteries of the French Secret Police*, 1938
- O. Gauweiler, *Rechtseinrichtungen und Rechtsaufgaben der Bewegung*, 1939
- O. Geigenmüller, *Die politische Schutzhaft im nationalistischen Deutschland*, 2. vyd., Würzburg 1937
- H. Gerth, *The Nazi Party*, in: *American Journal of Sociology*, sv. 45, 1940
- A. Gide, *Retour de l'URSS*, Paris 1936
- O. C. Giles, *The Gestapo* in: *Oxford Pamphlets on World Affairs*, č. 36, 1940
- H. Globke, *Kommentare zur Deutschen Rassegesetzgebung*, München, Berlin 1936
- J. Goebbels, *Wege ins Dritte Reich*, München 1927
Der Faschismus und seine praktischen Ergebnisse, in: *Schriften der deutschen Hochschule für Politik*, sv. I, Berlin 1935
Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei, 19. vyd., München 1937
Rassenfrage und Weltprogramm, in: *Pädagogisches Magazin*, sešit 139, 1934
The Goebbels Diaries 1942–1943, Louis Lochner, vyd., New York 1948
Wesen und Gestalt des Nationalsozialismus, Berlin 1935
- H. Goslar, *Jüdische Weltherrschaft. Phantasiegebilde oder Wirklichkeit*, Berlin 1918
- W. Grauert, *Die Entwicklung des Polizeirechts in nationalsozialistischen Staat*, in: *Deutsche Juristenzeitung*, 39, 1934
- W. E. Griffith, vyd., *Communism in Europe, Continuity, Change and the Sino-Soviet Dispute*, Cambridge 1964
- W. Gross, *Der deutsche Rassengedanke und die Welt*, in: *Schriften der Hochschule für Politik*, č. 42, 1939

- Die Rassen- und Bevölkerungspolitik im Kampf um die geschichtliche Selbstbehauptung der Völker*, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, č. 115, říjen 1939
- R. Gul, *Les Maîtres de la Tcheka*, Paris 1938
- H. Günther, *Rassenkunde des jüdischen Volkes*, 1930
Rassenkunde des deutschen Volkes, 1. vyd., München 1922
- W. Gurian, *Bolshevism: Theory and Practice*, New York 1932
Bolshevism. An Introduction to Soviet Communism, Notre Dame 1952
- E. Hadamovsky, *Propaganda und nationale Macht*, 1933
- H. Hafkesbrink, *Unknown Germany*, New Haven 1948
- G. W. F. Hallgarten, *Hitler, Reichswehr und Industrie. Zur Geschichte der Jahre 1918–1933*, Frankfurt a.M. 1955
- W. Hamel, *Die Polizei im neuen Reich*, in: *Deutsches Recht*, sv. V, 1935
- H. Hammer, *Die deutschen Ausgaben von Hitlers Mein Kampf*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 4, 1956
- E. G. Hartshorne, *The German Universities and National Socialism*, Cambridge 1937
- F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, in: *Economics*, sv. VIII, 1941
- C. J. H. Hayes, *Essays on Nationalism*, New York 1926
Remarks on „The Novelty of Totalitarianism in the History of Western Civilization“, in: *Symposion on the Totalitarian State*, 1939. *Proceedings of the American Philosophical Society*, sv. 82, Philadelphia 1940
A Generation of Materialism, New York 1941
- K. Heiden, *Der Führer. Hitler's Rise to Power*, Boston 1944
A History of National Socialism, New York 1935
Adolf Hitler. Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Eine Biographie, sv. I, Zürich 1936
Geschichte des Nationalsozialismus. Die Karriere einer Idee, Berlin 1932
Geburt des Dritten Reiches. Die Geschichte des Nationalsozialismus bis Herbst 1933, 2. vyd., Zürich 1934
- F. Hesse, *Das Spiel um Deutschland*, München 1953
- R. Heydrich, *Die Bekämpfung der Staatsfeinde*, in: *Deutsches Recht*, sv. VI, 1936
- R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Chicago 1961
- H. Himmler, *Männerbund auf rassischer Grundlage*, in: *Das Schwarze Corps*, 38
Die Schutzstaffel als antibolschewistische Kampforganisation, in: *Aus dem Schwarzen Corps*, č. 3 1936
Organization and Obligation of the SS and the Police, in: *Nationalpolitischer Lehrgang der Wehrmacht vom 15.-23. Januar 1937*. Výňatky přeloženy in: *Nazi Conspiracy*, sv. VI; angl. vyd.: *Secret Speech by Himmler to the German Army General Staff*, vyd. American Committee for Anti-Nazi Literature, 1938
Grundfragen der deutschen Polizei, Hamburg 1937
Denkschriften Himmlers über die Behandlung der Fremdvölkischen im Osten (květen 1940), in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, V, 1957

- Die Schutzstaffel*, in: *Grundlagen, Aufbau und Wirtschaftsordnung des nationalsozialistischen Staates*, č. 7b
- A. Hitler, *Mein Kampf*, 1925–1927. Necenzurované anglické vydání, New York 1939
- Reden*, vyd. E. Böppe, München 1933
- Hitler's Speeches, 1922–1939*, vyd. N. H. Baynes, London 1942
- Ausgewählte Reden des Führers*, 1939
- Die Reden des Führers nach der Machtübernahme*, 1940
- Der großdeutsche Freiheitskampf*, Reden Hitlers vom 1. 9 1939–10. 3. 1940
- Hitler's Table Talks*, New York 1953
- Hitler's Secret Book*, New York 1962
- Der großdeutsche Freiheitskampf-Reden Adolf Hitlers*, sv. I a II, 3. vyd., München 1943
- W. Hocke, vyd., *Die Gesetzgebung des Kabinetts Hitler*, sv. I, Berlin 1933
- W. Hoettl, *The Secret Front: The Story of Nazi Political Espionage*, New York 1954
- R. Höhn, *Rechtsgemeinschaft und Volksgemeinschaft*, Hamburg 1935
- H. Holldack, *Was wirklich geschah*, 1949
- R. Horneffer, *Das Problem der Rechtsgeltung und der Restbestand der Weimarer Verfassung*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 99, 1938
- R. Höss, *Commandant of Auschwitz*, New York 1960
- F. Hossbach, *Zwischen Wehrmacht und Hitler 1934–1938*, Wolfenbüttel-Hannover 1949
- E. R. Huber, *Die deutsche Polizei*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 101, 1, 1940
- B. A. Hudal, *Die Grundlagen des Nationalsozialismus*, 1937
- A. Inkeles, R. A. Bauer, *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society*, Cambridge 1959
- F. Jetzinger, *Hitlers Jugend*, Wien 1956
- E. Jünger, *The Storm of Steel*, London 1929
- G. Keiser, *Der jüngste Konzentrationsprozess*, in: *Die Wirtschaftskurve*, sv. 18, č. 148, 1938
- G. F. Kennan, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, Boston 1961
- N. Khrushchev, *The Crimes of the Stalin Era*, vyd. a komentář B. Nicolaevsky, New York, *The New Leader*, 1956
- F. Klein, *Zur Vorbereitung der faschistischen Diktatur durch die deutsche Großbourgeoisie 1929–1932*, in: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1., 1953
- P. Kluge, *Nationalsozialistische Europaideologie*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, VIII, 1960
- E. Koch, *Sind wir Faschisten?*, in: *Arbeitertum* 1, 9, 1. červenec 1931

BIBLIOGRAFIE

- O. Koellenreuter, *Volk und Staat in der Weltanschauung des Nationalsozialismus*, 1935
Der deutsche Führerstaat, Tübingen 1934
- A. Koettgen, *Die Gesetzmässigkeit der Verwaltung im Führerstaat*, in: *Reichsverwaltungsblatt*, 1936
- E. Kogon, *The Theory and Practice of Hell*, 1956
- E. Kohn-Bramstedt, *Dictatorship and Political Police; the Technique of Control by Fear*, London 1945
- A. Koyré, *The Political Function of the Modern Lie*, in: *Contemporary Jewish Record*, červen 1945
- V. Kravchenko, *I Chose Freedom. The Personal and Political Life of a Soviet Official*, New York 1946
- W. Krivitsky, *In Stalin's Secret Services*, New York 1939
- K. G. Kuhn, *Die Judenfrage als weltgeschichtliches Problem*, in: *Forschungen zur Judenfrage*, 1939
- M. Laporte, *Histoire de l'Okhrana*, Paris 1935
- C. de Latour, *Le Maréchal Pétain*, in: *Revue de Paris*, sv. I
- G. Lebon, *La Psychologie des foules*, 1895
- Z. Lederer, *Ghetto Theresienstadt*, London 1953
- V. I. Lenin, *What Is to Be Done?*, 1902
State and Revolution, 1917
Imperialism, the Last Stage of Capitalism, 1917
- P. Leutwein, vyd., *Kämpfe um Afrika; sechs Lebensbilder*, Lübeck 1936
- G. Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York a Toronto 1964
- R. Ley, *Der Weg zur Ordensburg*, nedatováno
- B. Lösener, *Die Nürnberger Gesetze*, Berlin 1936
- R. Lowenthal, *World Communism. The Disintegration of a Secular Faith*, New York 1964
- W. Luedecke, *Behind the Scenes of Espionage. Tales of the Secret Service*, 1929
- R. Luxemburg, *The Russian Revolution*, Ann Arbor 1961
- A. von Martin, *Zur Soziologie der Gegenwart*, in: *Zeitschrift für Kulturgeschichte*, sv. 27
- P. W. Massing, *Rehearsal for Destruction*, New York 1949
- E. Mathias, R. Morsey, vyd., *Das Ende der Parteien 1933*, Düsseldorf 1960
- T. Maunz, *Gestalt und Recht der Polizei*, Hamburg 1943
- K. E. McKenzie, *Comintern and World Revolution 1928–1934*, New York 1964
- Ch. A. Micaud, *The French Right and Nazi Germany. 1933–1939*, 1943
- A. Moeller van den Bruck, *Das Dritte Reich*, 1923; ang. vyd. *Germany's Third Empire*, New York, 1934
- B. Moore, *Terror and Progress USSR; Some Sources of Change and Stability in the Soviet Dictatorship*, Cambridge 1954
- F. Morstein Marx, *Totalitarian Politics*, in: *Symposium on the Totalitarian State, 1939. Proceedings of the American Philosophical Society*, sv. 82, Philadelphia 1940

- G. J. Mosse, *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, New York 1964
- H. S. Muller, *The Soviet Master Race Theory*, in: *The New Leader*, 30. července 1949
- J. Müller, *Die Entwicklung des Rassenantisemitismus in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhundert*, in: *Historische Studien*, 372, Berlin 1940
- B. Mussolini, *Relativismo et Fascismo*, in: *Diuturna*, Milano 1924
Four Speeches on the Corporate State, Rome 1935
Opera Omnia di Benito Mussolini, sv. IV, Florence 1951
- O. Nansen, *Day after Day*, London 1949
- Nazi Conspiracy and Aggression*, Office of the United States Chief of Counsel for the Prosecution of Axis Criminality, U. S. Government, Washington 1946
- Nazi-Soviet Relations, 1939–1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, vyd. R. J. Sontag, J. S. Beddie, Washington 1948
- G. Neesse, *Partei und Staat*, 1936
Die verfassungsrechtliche Gestaltung der Ein-Partei, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 98, 1938
- F. Neumann, *Behemoth*, 1942
- E. Neusüss-Hunkel, *Die SS*, Hannover, Frankfurt a.M. 1956
- B. Newman, *Secret Servant*, New York 1936
- B. I. Nicolaevsky, *Bolsheviks and Bureaucrats*, New York 1965
Power and the Soviet Elite, New York 1965
Letter of an Old Bolshevik, New York 1937
- H. Nicolai, *Die rassengesetzliche Rechtslehre. Grundzüge einer nationalsozialistischen Rechtsphilosophie*, in: *Nationalsozialistische Bibliothek*, 39, 3. vyd., München 1934
- M. Nomad, *Apostles of Revolution*, Boston 1939
- M. J. Olgin, *The Soul of the Russian Revolution*, New York 1917
Organisationsbuch der NSDAP, mnoho vyd
- A. Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes*, New York 1953
- J. Ortega y Gasset, *The Revolt of the Masses*, New York 1932
- K. O. Paetel, *Die SS*, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, leden 1954
Der schwarze Orden. Zur Literatur über die SS, in: *Neue Politische Literatur* 3, 1958
- T. Parsons, *Some Sociological Aspects of the Fascist Movement*, in: *Essays in Sociological Theory*, Glencoe 1954
- P. Pascal, *Avvakum et les débuts du raskol*, Institut Francais e Leningrad, Bibliotheque, sv. 18, Paris 1938
- J. Paulhan, „Introduction“ zu *Marquis de Sade*, in: *Les Infortunes de la Vertu*, Paris 1946
- S. G. Payne, *A History of Spanish Fascism*, Stanford 1961
- A. Pencherlo, *Antisemitism*, in: *Encyclopedia Italiana*

- D. W. Petegroski, *Antisemitism, the Strategy of Hatred*, in: *Antioch Review*, sv. I, č. 3, 1941
- A. Pfenning, *Gemeinschaft und Staatswissenschaft*, in: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 96
- L. Poliakov, *Bréviaire de la Haine*, Paris 1951
The Weapon of Antisemitism, in: *The Third Reich*, London 1955, UNESCO
 J. Wulf, *Das Dritte Reich und die Juden*, Berlin 1955
- L. de Poncins, *Les Forces secrètes de la Révolution*
F. M.-Judaïsme, přepr. vyd. 1929, překlad do něm., angl., španěl., portug.
Les Juifs Maîtres du Monde, 1932
La Dictature des puissances occultes
La F. M., 1932
La mystérieuse Internationale juive, 1936
La Guerre occulte, 1936
- H. Rauschnig, *Hitler Speaks*, 1939
The Revolt of Nihilism, 1939
- F. P. Reck-Malleczewen, *Tagebuch eines Verzweifelten*, Stuttgart 1947
- G. Reitlinger, *The Final Solution*, 1953
The SS-Alibi of a Nation, London 1956
- T. Reveille, *The Spoil of Europe*, 1941
- G. E. zu Reventlow, *Deutschlands auswärtige Politik. 1888–1914*, 1916
Judas Kampf und Niederlage in Deutschland, 1937
- D. Riesman, *The Politics of Persecution*, in: *Public Opinion Quarterly*, sv. VI, 1942
Democracy and Defamation, in: *Columbia Law Review*, 1942
- C. Riess, *Joseph Goebbels: A Biography*, New York 1948
- H. Ripka, *Munich: Before and After*, London 1939
- G. Ritter, *Carl Goerdeler's Struggle against Tyranny*, New York 1958
- S. H. Roberts, *The House that Hitler Built*, London 1939
- J. Robinson, P. Friedman, *Guide to Jewish History under Nazi Impact*, bibliografie publikovaná společně s YIVO Institute for Jewish Research a Yad Washe, New York a Jerusalem 1960
- A. Rocco, *Scritti e discorsi politici*, III sv., Milan 1938
- E. Röhm, *Die Geschichte eines Hochverrätters*, Volksausgabe, 1933
Die Memoiren des Stabschefs Röhm, Saarbrücken 1934
Warum SA?, Berlin 1933
SA und deutsche Revolution, in: *Nationalsozialistische Monatshefte*, č. 31, 1933
- H. Rollin, *L'Apocalypse de notre temps*, Paris 1939
- A. Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*, München 1923
Der Mythos der zwanzigsten Jahrhunderts, 1930
- A. Rosenberg, *A History of Bolshevism*, London 1934
Geschichte der deutschen Republik, 1936

- D. Rousset, *Les Jours de notre mort*, Paris 1947
The Other Kingdom, 1947
- M. Rush, *Political Succession in the USSR*, New York 1965
The Rise of Khrushchev, Washington 1958
- SA-Geist im Betrieb. *Vom Ringen um die Durchsetzung des deutschen Sozialismus*, vyd. Oberste SA-Führung, München 1938
- H. E. Salisbury, *Moscow Journal: The End of Stalin*, Chicago 1961
American in Russia, New York 1955
- G. Salvemini, *La terreur fasciste 1922–1926*, Paris 1938
The Fascist Dictatorship in Italy (1927), New York 1966
- W. Schäfer, *NSDAP, Entwicklung und Struktur der Staatspartei des Dritten Reiches*, Hannover, Frankfurt a.M. 1956
- L. Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, 1960
The Government and Politics of the Soviet Union, New York 1965
- W. Schellenberg, *The Schellenberg Memoirs*, London 1956
- L. Schemann, *Die Rasse in den Geisteswissenschaften. Studie zur Geschichte des Rassengedankens*, III sv., München, Berlin 1928
- U. Scheuner, *Die nationale Revolution. Eine staatsrechtliche Untersuchung*, in: *Archiv des öffentlichen Rechts*, 1933/34
- C. Schmidt, *Politische Romantik*, München 1925
Staat, Bewegung, Volk, 1934
Totaler Feind, totaler Krieg, totaler Staat, in: *Völkerbund und Völkerrecht*, sv. IV, 1937
Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre, Berlin 1958
- R. Schnabel, *Macht ohne Moral. Eine Dokumentation über die SS*, Frankfurt a.M. 1957
- F. L. Schumann, *The Nazi Dictatorship*, 1939
- D. Schwartz, *Angriffe auf die nationalsozialistische Weltanschauung*, in: *Aus dem Schwarzen Korps*, č. 2, 1936
- G. Schwartz-Bostunitch, *Jüdischer Imperialismus*, 5. vyd., 1939
- H.-G. Seraphim, *Das politische Tagebuch Alfred Rosenbergs aus den Jahren 1934/5 und 1939/40*, Göttingen, Berlin, Frankfurt a.M. 1956
SS-Verfügungstruppe und Wehrmacht, in: *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 5, 1955
- P. H. Scraphim, *Das Judentum im osteuropäischen Raum*, Essen 1938
Der Antisemitismus in Osteuropa, in: *Osteuropa*, sv. 14, č. 5, únor 1939
- H. Seton-Watson, *From Lenin to Khrushchev*, New York 1960
- G. Simmel, *Sociology of Secrecy and of Secret Societies*, in: *The American Journal of Sociology*, sv. XI, č. 4, 1906
The Sociology of Georg Simmel, překl. K. H. Wolff, 1950
- F. A. Six, *Die politische Propaganda der NSDAP im Kampf um die Macht*, 1936
- B. Smith, *Police*, in: *Encyclopedia of Social Sciences*
- B. Souvarine, *Stalin. A Critical Survey of Bolshevism*, New York 1939; překl. z fr. *Staline. Aperçu historique du Bolshévisme*, Paris 1935

- O. Spengler, *The Decline of the West*, 1928–1929
 SS-Hauptamt-Schulungsamt, *Wesen und Aufgabe der SS und der Polizei Der Weg der SS*
*SS-Mann und Blutsfrage. Die biologischen Grundlagen und ihre sinnge-
 mässe Anwendung für die Erhaltung und Mehrung des nordischen Blutes*
- J. V. Stalin, *Leninism*, London 1933
Mastering Bolshevism, New York 1946
History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course, New York 1939
- W. Starlinger, *Grenzen der Sowjetmacht*, Würzburg 1955
- J. Starr, *Italy's Antisemites*, in: *Jewish Social Studies*, 1939
- A. Stein, *Adolf Hitler, Schüler der „Weisen von Zion“*, Karlsbad 1936
- G. H. Stein, *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at War, 1939–45*, Ithaca 1966
- W. Stuckart, H. Globke, *Reichsbürgergesetz, Blutschutzgesetz und Ehegesundheitsgesetz (Kommentare zur deutschen Rassengesetzgebung)*, sv. I, München, Berlin 1936
- A. Tasca (pseudonym A. Rossi), *The Rise of Italian Fascism, 1918–1922 (1938)*, New York 1966
- F. Thyssen, *I Paid Hitler*, London 1941
- F. Tobias, *The Reichstag Fire*, New York 1964
- H. R. Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler*, 1947
The Trial of the Major War Criminals, 42 sv., Nürnberg 1947–1948
Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals, 15 sv., Washington 1949–1953
- L. Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, New York 1932
- R. C. Tucker, *The Soviet Political Mind*, New York 1963
 S. F. Cohen, vyd., *The Great Purge Trial*, New York 1965
- A. B. Ulam, *The Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, New York 1965
The New Face of Soviet Totalitarianism, Cambridge 1963
- A. Ullmann, *La Police, quatrième Pouvoir*, Paris 1935
- V. S. Vardys, *How the Baltic Republics Fare in the Soviet Union*, in: *Foreign Affairs*, duben 1966
- A. T. Vassilyev, *The Ochrana*, 1930
- F. Venturi, *Roots of Revolution. A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, (1952), New York 1966
Die Verfassung des Sozialistischen Staates der Arbeiter und Bauern, Straßbourg 1937
- E. E. A. Volkmann, G. Küchenhoff, vyd., *Die Rechtsentwicklung der Jahre 1933 bis 1935/6*, in: *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*, sv. VIII, Berlin, Leipzig 1937
- W. Warmbrunn, *The Dutch under German Occupation, 1940–1945*, Stanford 1963
- M. Weinreich, *Hitler's Professors*, New York 1946

- A. Weissberg, *The Accused*, New York 1951
Ch. Weizmann, *Trial and Error*, New York 1949
Ch. Wighton, *Heydrich: Hitler's Most Evil Henchman*, Philadelphia 1962
G. Wirsing, *Zwischeneuropa und die deutsche Zukunft*, Jena 1932
B. D. Wolfe, *Three Men Who Made a Revolution: Lenin-Trotsky-Stalin*, New York 1948
S. Wolin, R. M. Slusser, vyd., *The Soviet Secret Police*, New York 1957
T. Zielinski, *L'Empereur Claude et l'idée de la domination mondiale des Juifs*, in: *Revue Universelle*, Bruxelles 1926–1927

HANNAH ARENDTOVÁ

Původ totalitarismu I–III

I. Antisemitismus, II. Imperialismus

III. Totalitarismus

Vydalo nakladatelství OIKOYMENH. Z anglického originálu *The Origins of Totalitarianism* vydaného nakladatelstvím Harcourt Brace & Company, N.Y., přeložili Jana Fraňková (Předmluva k první části, kap. I–IV), Helena Vebrová (Předmluva k druhé části, kap. V–IX), Jan Rybka (Předmluva k třetí části, kap. X), Zdenka a Mario Strettiovi (kap. XI–XIII). Revizi překladu provedli Mario Stretti, Aleš Havlíček a Martin Palouš (předmluvy, kap. I–IV). Odpovědný redaktor Jiří Vala. Technická redakce Jana Dvořáková. Sazba z písma Times New Roman Martin Třešňák. Tisk *Alfaprint* Praha. První vydání, Praha 1996. Tematická skupina 02/3.

V EDICI OIKÚMENÉ DOSUD VYŠLO

PLATÓN

Parmenidés

Hippias Větší, Hippias Menší,

Ión, Menexenos

Listy

Timaios, Kritias

K. JASPERS

Filosofická víra

E. JÜNGER

Chůze lesem

E. LÉVINAS

Etika a nekonečno

L. STRAUSS

Eseje o politické filosofii

C. DI SANTE

Židovská modlitba

J. PROSECKÝ

Prameny moudrosti

(Mudroslovná literatura staré Mezopotámie)

C. W. E. PECKETT & A. R. MUNDAY

Thrasymachos – učebnice starořečtiny

M. HEIDEGGER

Bytí a čas

M. ELIADE

Dějiny náboženského myšlení I

K. KERÉNYI

Mythologie Řeků I

PŘIPRAVUJEME

E. LÉVINAS

Totalita a nekonečno

E. FINK

Bytí, pravda, svět